

Székely Nemzeti Múzeum • Muzeul Național Secuiesc

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2017 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM • MUZEUL NAȚIONAL SECUIESC

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2017 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA 2015–2017

A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve

Szerkesztőbizottság:

Benkő Elek (Budapest), Egyed Ákos (Kolozsvár), Kósa László (Budapest),
László Attila (Iași), Pozsony Ferenc (Kolozsvár), Sárkány-Kiss Endre (Kolozsvár)

Főszerkesztő:

Tóth-Bartos András

Szerkesztők:

Barti Levente, Kocs Irén (természettudományok),
Sztáncsuj Sándor József (régészet),
Boér Hunor, Csáki Árpád, Tóth-Bartos András (történettudományok),
Szöcsné Gazda Enikő, Kinda István (néprajz)

Az évkönyvsorozatot grafikailag tervezte:

Mednyánszky Emese, Méder Lóránt László

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum

Felelős kiadó: Vargha Mihály

© Székely Nemzeti Múzeum, 2017

© Az egyes cikkek szerzői, 2017

A Székely Nemzeti Múzeum borítólapon szereplő
pecsétjét Keöpeczi Sebestyén József tervezte (1941)

ISSN 1843-8385

Székely Nemzeti Múzeum

Kovászna Megye Tanácsa

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötészet:

T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Tartalom

Vargha Mihály: <i>A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése (2015. november – 2017. október)</i>	7
Természettudományok	
Domokos Tamás: <i>Adatok Csíkrákos és környéke puhatestű faunájához, különös tekintettel a Központi-Hargita keleti lejtőjére (Hargita megye, Románia)</i>	23
Barti Levente: <i>A Cephalota Chiloleuca Fischer von Waldheim 1820 (Carabidae, Cicindelinae) előfordulása a parajdi Sószorosban</i>	35
Kutasi Csaba – Tallósi Béla: <i>Kommandó környékének futóbogarai (Coleoptera: Carabidae)</i>	43
Kocs Irén – Podlussány Attila: <i>Adatok Kommandó és környékének ormányosalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionidea)</i>	51
Papp Jenő: <i>Erdély (Románia) gyilkosfűrész-faunájának alapvetése (Hymenoptera, Braconidae)</i>	59
Vörösváry Gábor: <i>Wild and cultivated plants from Transylvania based on Transsilvania Generalis by Joseph Benkö ....</i>	79
Régészet-történelem	
Bajusz Mátyás: <i>Orbán Balázs a homoródjánosfalvi római kori kőbányáról és alakrajzairól</i>	89
Puskás Frederik: <i>Két szórványlelet Szárhegyről</i>	95
Măriuca Radu - Tamás Sándor: <i>Erdély Sebastian Münster műveiben</i>	101
Szekeres Attila: <i>Félévezredes címerek csík- és udvarhelyszéki kerített templomokban</i>	125
Csáki Árpád: <i>A Székely Nemzeti Múzeum oszmán-török szőnyegei</i>	147
Csáki Árpád: <i>A miklósvári templomfoglalás (1715) és utóélete</i>	167
Szász Hunor: <i>Kálnoki Ferenc főkirálybíró és a csíkszéki hatalmi viszonyok 1742–1750 között</i>	181
Boér Hunor – Boér Máté: <i>Baian</i>	197
Boér Máté – Balázs Előd – Décsi Beatrix Emőke – Korpos Edina – Szabó Emőke: <i>„Terhes lett véle az idő...” – A Csaba-mítosz és a megváltó hős irodalmi kultusza a 19. század második felében</i>	219
Boér Hunor – Dobra Judit – Szócsné Gazda Enikő: <i>Arany hogy székelyül</i>	233
Demeter Lajos: <i>Háromszéki honvédek, nemzetörök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban. Bita</i>	245
Süli Attila: <i>Csiszér Gábor Mátyás-husár visszaemlékezése</i>	253
Süli Attila: <i>Háromszékönvédelmi harcának kiadatlan forrásai (1848. november–december)</i>	271

Sárándi Tamás:	
	<i>A magyar állam és román egyházak viszonyának vázlatos története a dualizmus kori Erdélyben ....</i> 283
Tóth Szabolcs Barnabás:	
	<i>A Székely Mikó Kollégium alapítványainak története .....</i> 301
Dobolyi Annamária:	
	<i>Szentkereszty Stephanie képzőművészeti tevékenysége .....</i> 317
Vincze Zoltán] – Boér Hunor:	
	<i>Kovács István, a Székely Nemzeti Múzeum éremtárának rendezője (1916–1944) .....</i> 333
Tóth Szilárd:	
	<i>Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt, avagy az Új Világ körüli csoport .....</i> 349
Nagy Éva:	
	<i>Brassói magyar képviselet a román parlamentben a két világháború között .....</i> 365
Tóth-Gödri Iringó:	
	<i>A székely nő is dolgozik. Propaganda, művészet és korrajz a Dolgozó nő székelyföldi vonatkozású címlapjain és szövegeiben .....</i> 385
Miholcsa Gyula:	
	<i>Adalékok Gaál Sándor életrajzához .....</i> 397
Kultúra és társadalom	
Pozsony Ferenc:	
	<i>A pityókás kenyértől a nemzet kenyéréig .....</i> 427
Szőcsné Gazda Enikő:	
	<i>Egy nőipariskola és hatása a kézimunka-kultúra átalakulására. Esettanulmány .....</i> 447
Dimény Attila:	
	<i>A kézdívásárhelyi református temető kulturális öröksége .....</i> 469
Dimény Haszmann Orsolya:	
	<i>Egyházi ünnepek mint közösségszervező tényezők egy csernátoni gazdanaplóban .....</i> 503
Magyar Zoltán:	
	<i>Népmondák Gyergyótölgyes vidékén .....</i> 513
Szemle	
László Attila:	
	<i>Régészeti monográfia az erődsdi kultúráról. Sztáncsuj Sándor József könyvének bemutatója .....</i> 531

Vargha Mihály

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM IGAZGATÓI JELENTÉSE (2015. NOVEMBER – 2017. OKTÓBER)

Tisztelettel köszöntöm mindazon olvasóinkat, akik érdeklődve veszik kézbe évkönyvünk, az *Acta Siculica* nyolcadik kiadását, amely összevontan két év eredményeit kívánja kivonatolva bemutatni.

Örömmel nyugtázzuk, hogy a 2015–2017-es időszakban is eleget tudtunk tenni alapvető célkitűzéseinknek.

A Székely Nemzeti Múzeum az elmúlt két évben jelentős előrelépést tett a közgyűjteményi, tudományos és közművelődési programjai terén.

A sepsiszentgyörgyi székhely és a külső egységek gyűjteményei a tárgyalt időszakban több ezres nagyságrendű tárgyi gyarapodást értek el, emellett jelentős dokumentumanyag (fényképek, iratok) és számos könyvtári kiadvány bővítette állományunkat.

Az elmúlt két évre vonatkozó, számvetési szándékkal összeállított jelentésünk meghaladná kereteinket, így csupán a hangsúlyosabb változásokat és megvalósításokat említjük meg, melyek jelzései annak a szerteágazó tevékenységcsoportnak, amelyet munkatársaink végeznek.

1. Az intézmény a közgyűjteményi szférában

A Székely Nemzeti Múzeum regionális intézmény, fenntartója Kovászna Megye Tanácsa. Könyvtári, természetrajzi, régészeti–történelmi és néprajzi osztállyal működik, valamint sepsiszentgyörgyi képzőművészeti (Gyárfás Jenő Képtár, Magma Kiállítóter), baróti (Erdővidék Múzeuma), csernátoni (Haszmann Pál Múzeum), kézdivásárhelyi (Incze László Céhtörténelmi Múzeum) és zabolai (Csángó Néprajzi Múzeum) külső egységekkel.

Kiemelt támogatónk Magyarország Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériuma. Bevételeink a látogatói belépti díjból, terembérlésből, régészeti felületei díjakból tevődnek össze. A Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány, illetve a külső egységeink által működtetett egyesületek – Magma Kortárs Közeg Egyesület (Sepsiszentgyörgy), Bod Péter Közművelődési Egyesület, Haszmann Pál Közművelődési Egyesület (Csernáton), Gaál Mózes Közművelődési Egyesület (Barót), Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete (Kézdivásárhely), Pro Museum Egyesület (Zabola) – pályázati és más források bevonásával jelentős mértékben hozzájárulnak intézményeink fejlesztéséhez, kutatási és könyvkiadói programjaink, valamint múzeumi rendezvényeink költségeinek fedezéséhez.

Adminisztratív személyzetünk munkáját Mihály Judit gazdasági igazgató vezeti. A gazdasági háttérmunkát Szabó Anna könyvelő, Tamás Tünde titkárnő, illetve Zavicsa József gondnok végzi. Gothárd Tünde munkaügyi referens gyermeknevelési szabadságra ment, helyette munkakörét Rác Judit látja el.

A múzeumpedagógiai programokat Vinczeffly Orsolya és Bartha Zonga múzeumpedagógus közösen szervezte. Számítógép-állományunk rendszergazdája és a múzeumi honlap technikus a Bagoly Róbert. Musát Arnold az intézmény fényképésze és rendezvénymenedzsere.

A könyvtár osztályvezetője Boér Hunor. A természettudományi osztályon Kocs Irén muzeológus látja el a szakmai teendőket, emellett a Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány ügyvezető alelnöki tisztségét is betölti, és a múzeumban dolgozók érdekvédelmi szervezetének képviselője is. Gyűjteménnyel kapcsolatos munkáját konzervátorként Nagy Annamária segíti.

A Boldogasszony kiállítás megnyitója (Fotó: Henning János)

Múzeumpedagógiai foglalkozás a *Jégkorszak* kiállításon

A régészeti–történelmi osztályon Sztáncsuj Sándor József osztályvezető régész, illetve Lokodi Alpár Imre (régész), továbbá Tóth-Bartos András és Kelemen Kálmán Lóránt történészek dolgoztak. Munkájukat Sebestyén Viola segíti. A tárgyállománnyal kapcsolatos elsődleges helyreállítási feladatokat Szeles József restaurátor látta el.

A néprajzi osztályon két muzeológus, Szócsné Gazda Enikő és Kinda István dolgozik, mellettük két gyűjteménykezelő, Tankó Zoltán és Zsók Enikő, valamint Éltes Barna restaurátor tevékenykedett. Lázár Prezmer Kinga textil-restaurátor gyermeknevelési szabadságra ment.

Nyugdíjba vonultak Oláh József asztalos és Péter Teréz teremőr. Új kollégaként köszöntöttük Maksai

Ildikó és Gyönös Gyöngyvér teremőröket, illetve Ferenc László asztalost. Távozott munkatársaink közül Prezmer Emese.

A Gyárfás Jenő Képtár gyűjteményeivel Sántha Imre Géza művészettörténész dolgozik, aki a fototéka rendszerezésében is segít.

A Magma Kortárs Kiállítóter szervezőmunkáját Kispál Attila és Kispál Ágnes végezte.

A baróti Erdővidék Múzeumában történész-muzeológus Demeter László, gyűjteménykezelő Hoffmann Edit.

A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban néprajzos-muzeológus Dimény-Haszmann Orsolya, restaurátor Haszmann Lajos, gyűjteménykezelő Haszmann Gabriella, éjjeliőr Haszmann László.

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténelmi Múzeumban részlegvezető-muzeológus Dimény Attila, néprajzos-múzeumpedagógus Dimény Erika, művészettörténész-muzeológus Dobolyi Annamária.

A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban szerződéses alapon Gál Judit gyűjteménykezelő dolgozik.

A háromszéki múzeumhálózatunkat a tárgyalt időszakban 97 122 látogató kereste fel, megoszlásuk a következő: a sepsiszentgyörgyi központi épület: 35 460, Magma kiállítóter: 7710, a csernátoni Haszmann Pál Múzeum: 23 315, a kézdivásárhelyi Céhtörténelmi Múzeum: 23 773, a baróti Erdővidék Múzeuma: 4396, a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum: 2468.

A múzeum központi épület-együttesének felújítására 2017 folyamán aláírták a finanszírozási szerződést. Kovászna Megye Tanácsa az európai uniós alapokat elosztó Regionális Operatív Program keretében pályázta meg a támogatást. A felújítás tervezett 21,8 millió lejes összegéhez az EU 17 millió, a fenntartó pedig 4,8 millió lejjel járul hozzá. Mivel a felújítási munkálatok alatt a gyűjteményeket a jelenlegi helyükről el kell költöztetni, Kovászna Megye Tanácsa több épületet adott át a múzeum kezelésébe, ahová műtárgyainkat szakszerűen és biztonságban elhelyezhetjük.

Ugyanakkor a nevezett időszakban befejezték kézdivásárhelyi részlegünk tatarozási munkálatait is.

2. Gyűjteményi munka

A könyvtárban folytatódott a digitális katalógizálási munka. Mindemellett Demeter Lajos rendezte és újrakötötte a sepsiszentgyörgyi sajtó 1990 előtti alapkollekcióját. Benedek Éva restaurátor pedig egy 1591. évi nemeslevelünkön dolgozott.

A természettudományi osztályon folytatódott a botanikai gyűjtemény feldolgozása, digitalizálása.

A régészet-történelmi osztályon folytatódott a gyűjtemények revíziója és a helyrajzi számozás aktualizálása. A terepbejárások, illetve a régészeti ásatások során a gyűjtemény több mint hétezer tárggyal gyarapodott. Kiemelendő ezek közül az uzoni Béli–Mikes-kastélyban talált kerámia és numizmatikai leletek. A történelmi gyűjtemény több mint száz darabos sarkantyú-kollekcióját Györfy Zalán, a Maros Megyei Múzeum munkatársa dolgozta fel. Ugyanakkor gyűjteményünkéből két igen értékes darabot (Sepsiszentgyörgy város 1848-as nemzetőrségi lobogóját és egy első világháborús zászlót) Iulia Teodorescu nagyszabedényi textil restaurátor restaurált. A munkálatokat saját forrásból, illetve a Bethlen Gábor Alap támogatásával valósítottuk meg.

Mindezekon felül Szeles József és Lázár Prezmer Kinga kollégák számos tárgyat restauráltak a régészeti és történelmi gyűjteményekből.

A néprajzigyűjtemény több száz tárggyal gyarapodott a két év során, az új tárgyak feldolgozottsága pedig meghaladja a 300-at. Az új szerzemények közül kiemelendő a nagyajtai Kisgyörgy-hagyaték.

A fotótéka Demeter Lajos helytörténeti gyűjteményével, illetve Szigetvári Ferenc fotóhagyatékával bővült. Az új tételek száma meghaladja a 10 ezer darabot. A fotótéka állagmegőrzési munkálatait a Bethlen Gábor Alap támogatta.

A Gyárfás Jenő Képtárban a hangsúly a képzőművészeti szakkönyvtár és a fotóarchívum rendezésére tevődött. A gyűjtemény 35 tétellel bővült, olyan művészek munkáival mint: Benczédi Sándor, Gyárfás Jenő, Kolozsi Tibor, Román Viktor.

A Csángó Néprajzi Múzeumban a Bethlen Gábor Alap támogatásával három kiállítás megvalósítására és 12 egyéb rendezvény lebonyolítására került sor, továbbá biztosítani tudtuk a múzeum működtetését, állományainak gyarapítását, valamint elkezdtuk bútorgyűjteményünk szakszerű restaurálását.

A Csernátoni Haszmann Pál Múzeumban folytatódott a raktárterek felújítása, illetve újraszindelyezésre került a 18. századi bélafalvi ház is. A gyűjtemény egyik jelentős gyarapodási tétele a kézdivásárhelyi Papp Ernő vetítógép- és plakátgyűjteménye, amely a vidéki filmvetítést dokumentálja 1950–1989 között.

A baróti Erdővidék Múzeuma további értékes diorámákkal gazdagodott, amely ólomkatonákon keresztül idézi fel Erdély történetének pillanatait.

3. Kiállítások

Az elmúlt időszakban a Székely Nemzeti Múzeum kiállítótereiben megnyitott tárlatok és rendezvények száma meghaladja a százat. Az alábbiakban néhány olyan rendezvényt emelünk ki, amely saját megvalósításban vagy kiemelten a múzeumhoz kapcsolódva jött létre.

Természetrajzi részlegünk a Magyar Természettudományi Múzeum *Jégkorszak* című vándorkiállításának fogadásában és lebonyolításában vett részt.

2016 januárjában Szöcsné Gazda Enikő néprajzkutató *Fóris Pál*, a múzeum néhai fotográfusának emlékére szervezett kiállítást a fényképész munkáiból. Az ő felügyelete alatt újult meg második emeleti állandó néprajzi kiállításunk is, „*Még felöltözködöm innepi gúnyámba.*” *Viselet, textil, hozomány Székelyföldön* címmel, amely 2016 májusától várja látogatóit. Júniusban *Szöcs Fülöp Károly fogarasi magángyűjtő* kollekcijából nyitottunk tárlatot, amihez a tárgyakat Gazda Enikő kolléganőnk válogatta össze. Ugyancsak az év folyamán fogadtuk a szentendrei Skanzen által készített, *Kallós Zoltán néprajzkutató* életműve előtt tisztelgő vándorkiállítást is.

2017 áprilisában a Magyar Néprajzi Múzeum által szervezett, *Szinte Gábor néprajzkutató* hagyatékát bemutató kiállítást fogadta intézményünk.

A nagy sikernek örvendő, Kinda István társrendezésében készült *Anna. Változatok székely asszonysorsra* című kiállítást a nagyközönség Marosvásárhelyen tekinthette meg. Ugyancsak Kinda István munkája során valósult meg az *Ünnepek és hétköznapok* című kiállítás a Havadtői Néprajzi Múzeumban.

A megújult néprajzi alapkiállítás

Kardfogú tigris a *Jégkorszak* kiállításon (Fotó: Musát Arnold)

Mandalakészítés a *Dzsingisz kán öröksége* kiállításon

A megújult néprajzi alapkiállítás

Numizmatikai lelet az uzoni Béldi–Mikes-kastélyból (Fotó: Musát Arnold)

Képzőművészeti kiállításaink sorát a budapesti Forrás Galéria által szervezett *Boldogasszony* című szakrális tematikájú kiállítás nyitotta, 2016 márciusában Somogyi Győző Kossuth-díjas veszprémi festő *Száz magyar lovas* című kiállítása a magyar lovasság egyenruhájának történetét tárta elénk. Szeptemberben Vinczeffy László Munkácsy-díjas festőművész munkáiból nyitottunk kiállítást (*Vinczeffy László 70.*), továbbá 2017 márciusában a *Szász Endre művészete* című miskolci vándorkiállítást fogadta a múzeum.

Történelmi témájú kiállításaink egy része az első világháborúról emlékezett meg. Így például 2017 januárjában a *Kratochwill Károly altábornagy*ról, a Székely Hadosztály parancsnokáról emlékező vándorkiállítást nyitottunk meg. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum a szentendrei Skanzennel közösen szervezett, *Üzenet a frontról – Ferenc tüzér levelei 1914–1918* című kiállítását a látogatók Szentendrén és Sepsiszentgyörgyön tekinthették meg. 2016 áprilisában a mongol kultúrába nyújtottunk betekintést a *Dzsingisz kán öröksége* kiállításunk által, 2017 áprilisában pedig *szablyagyűjtemény*ünkől rendeztünk stúdiókiállítást a Magyar Kard Napja alkalmából.

2016-ban útnak indítottuk *A hónap műtárgya* című kiállításorozatunkat is, amelyben egy-egy gyűjteményünk új, vagy kevésbé ismert darabja egy hónapon keresztül kerül bemutatásra. Ehhez kapcsolódóan a tárgy kihelyezésének napján az aktuális időszak tárlatunk hosszabbított programmal ingyenesen volt látogatható.

A főépületben, illetve részlegeinken folytatódtak a hagyományos és nagy érdeklődésnek örvendő múzeumpedagógiai foglalkozások. Újdonság volt az elmúlt időszakban a régészet-történelem részleg munkatársaival együtt megszervezett *Régészhet*, amely keretében a gyermekek nappali tábor formájában játékosan ismerkedhetnek meg a régészet rejtelmeivel. Szintén az utóbbi időben lett útnak indítva svájci szakemberek együttműködésével megvalósított *zenepedagógiai foglalkozás* is, *Meleté* néven.

A múzeum tárgyakkal, fotókkal számos más intézmény által szervezett kiállításához járult hozzá (pl. Budapest, Marosvásárhely, Székelyudvarhely).

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténelmi Múzeum a palócok mindennapjait bemutató kiállítást nyitott (*Kocsira ládám, hegyibe párnám... Ácsolt és festett ládák a Palócföldről*), illetve két kiállítással is megemlékezett a Reformáció ünnepéről (*A Vizsolyi Biblia 425 éve, Reformáció 500*).

Régészhet a Székely Nemzeti Múzeumban

A *Száz magyar lovas* című kiállítás megnyitóján
(Fotó: Henning János)

Zenepedagógiai foglalkozás a múzeumban (*Meleté*)

A Csángó Néprajzi Múzeum Kinda István néprajzos kollégánk vezetésével 2017-ben Csomakörösön *Egy orbaiszéki katonarendi család lakáskultúrája a 18–19. századok fordulóján* címmel rendezett be kiállítást a Körösi Csoma Sándor Emlékházban. 2016-ban *A csángó zesztre* címmel harmadik alapkiállítását nyitotta meg zabolai részlegünk.

2016 folyamán *Isten veletek és velem* címmel a fronton szolgáló katonák háborús élményeiről szóló kiállítást nyitott a csernátони Haszmann Pál Múzeum, 2017-ben pedig a Reformáció ünnepéről emlékezett meg szabadtéri kiállításán.

A megújult néprajzi alapkiállítás

A Szócs Fülöp Károly gyűjteményéből készült kiállítás megnyitóján (Fotó: Musát Arnold)

A Vinczeffy 70. kiállításunk megnyitója (Fotó: Musát Arnold)

A Magma Kortárs Kiállítótér számos kiállítása és műhelyfoglalkozása közül megemlíthető a 2016-ban szervezett *Brâncuși fiai és lányai* kiállítás, amelyről a rangos *The New York Times* is cikkezett, vagy a *netWorks* című kiállítás, amelyben közreműködött Barabási Albert-László hálózatkutató is.

4. Tudományos élet

4.1. Gyűjtemények feldolgozása, kutatómunka

A könyvtárban tovább folytatódott a múzeum levelesládájának a Herepei-korszakra vonatkozó feldolgozása, ugyanakkor Boér Hunor Farkas Gábor Farkassal társszerzésben a múzeum történetére vonatkozó újabb adatokat is publikált (Ferencsek és székelyek: két elrejtett kincs a páncélszekrény mélyéről, *Magyar Könyvszemle*, 2017/1, 89–95).

A természetrajzi osztályon az ormányosalkatú bogarak biodiverzitása témában terepkutatások történtek (Csiki-havasok, Dobrudzsai-hátság), Kocs Irén elvégezte a múzeum ormányosalkatú bogárgyűjteményének a felállítását és befejezte katalógusát.

A régész szakembereink a Maros Megyei Múzeummal együttműködve folytatták a feltárásokat a málnásfürdői Füvenyestetőn. Sztáncsuj Sándor József és Lokodi Alpár Imre régészek további ásatásokat folytattak az uzoni Béli–Mikes-kastélyban, illetve a feldobolyi református templomban. Mindemellett számos régészeti terepbejárást végeztek Bardoc, Csernátón, Hidvég, Kökös, Kézdialmás, Málnás, Nagyborsnyó és Uzon községek területén. Tóth-Bartos

András a *Domus Hungarica* ösztöndíjasaként Budapesten folytatott kutatást, illetve 2017-ben részt vett a budapesti Országgyűlési Múzeum *Múzeumok Határok Nélkül* továbbképző programjában.

Az elmúlt időszakban közlésre kerültek munkatársaink doktori disszertációinak szerkesztett változatai is: Szőcsné Gazda Enikő: *A háromszéki hozomány a 19. században* (Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2016), illetve Sztáncsuj Sándor József: *Grupul cultural Ariuşd pe teritoriul Transilvaniei* (Editura Mega, Kolozsvár, 2015) címmel.

Néprajzos munkatársaink tudományos tevékenységük elismerésére rangos díjakban részesültek, Szőcsné Gazda Enikő 2016-ban *Bátky Zsigmond-díjat* (Néprajzi Múzeum – Népi Hagyományok Alapítvány), illetve Kinda István 2017-ben *Bányai János-díjat* (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) vett át.

4.2. Konferenciák, nagyrendezvények

Az intézmény munkatársaihoz és egységeihez köthető konferenciák, könyvbemutatók, szakmai és irodalmi-zenés előadások száma több százra rúg. Néhány nagyobb rendezvényünk azonban kiemelésre érdemes.

Múzeumunk adott otthont a *Kós Károly Akadémia* rendezvényeinek, ahol a sepsiszentgyörgyi hallgatószám számos magyarországi és erdélyi szakember előadásait hallgathatta meg. A múzeum által szervezett *Székelyföld településtörténete* című előadásorozat szintén sok érdeklődőt vonzott be. 2016-ban mutattuk be intézményünkben a *Székelyföld története* háromkötetes monográfiáját is, amelynek szerkesztésében munkatársaink is részt vettek. 2017-ben múzeumunk szervezésében zajlott a *Székelykapuk* tudományos konferencia.

Az Incze László Céhtörténeti Múzeum 2017-ben a reformáció ünnepéhez kapcsolódóan (*A reformáció hatása és jelentősége Erdély magyarnyelvűségében*), illetve egy város történeti témában (*Kézdivásárhely, az 590 éves város*) tartott tudományos ülészakot.

Csángó Néprajzi Múzeum a *Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumait* és a *Zabolai Népzene- és Néptáncbórok*at szervezte.

4.3. Szakkiadványok

Megjelent a múzeumunk, illetve az Országos Széchényi Könyvtár és az Eötvös Loránd Tudományegyetem közreműködésének eredményeképpen az *Apor-kódex* új kiadása (*Régi Magyar Kódexek* 33.), továbbá szintén az OSZK-val együttműködésben sajtó alá került a *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865 – Székelyföld és térsége*, IV. kötet. A Tortoma kiadóval közösen megjelent Benkő József: *Erdély* munkája, az Alapfy Stúdióval közösen pedig kiadásra került Anthony Gall *Kós Károly és Sepsiszentgyörgy* című könyve.

Múzeumunk gondozásában jelent meg továbbá Balassa Iván: *Székelykapuk régen és ma* (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2016) című kötete is. Kinda István szerzőségével került kiadásra a *Homokkőbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei* (SzNM–PHE, Sepsiszentgyörgy, 2016), illetve ugyanő Pozsony Ferencsel együtt megírta a *Székely hagyományok. Bevezetés a székelyek kultúrájába* (Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala – Közpolitikai Intézet, Sepsiszentgyörgy, 2016) című kötetet.

Bízunk benne, hogy beszámolóinkat olvasva, az évkönyvet lapozgatva, tanulmányozva felkeltjük a kedves Olvasó érdeklődését az intézményünkben folyó tudományos, közművelődési és művészeti alkotómunka iránt.

Könyvbemutató az *Üzenet a frontról* kiállítás megnyitóján
(Fotó: Musát Arnold)

RAPORTUL DIRECTORIAL AL MUZEULUI NAȚIONAL SECUIESC (NOIEMBRIE 2015 – OCTOMBRIE 2017)

Îi salut cu respect pe toți cititorii noștri, care deschid cu interes ediția a opta a anuarului nostru *Acta Siculica*, volum ce dorește să prezinte pe scurt rezultatele a doi ani de activitate.

Putem afirma cu bucurie, că și în perioada 2015–2017 am reușit să ne îndeplinim principalele noastre obiective.

În ultimii doi ani Muzeul Național Secuiesc a avut evoluții importante pe planul programelor sale științifice, culturale, respectiv cele legate de funcționarea sa drept colecție publică.

În perioada respectivă colecțiile centrului de la Sfântu Gheorghe și a unităților externe au înregistrat o dezvoltare prin incorporarea obiectelor la scara de zece mii, iar pe lângă acest fapt fondurile noastre au fost îmbogățite cu material documentar important (fotografii, documente) dar și cu numeroase volume de bibliotecă.

În raportul nostru pe ultimii doi ani, realizat cu intenția dării de seamă vom aminti doar schimbările și realizările majore, care semnalează de fapt diversitatea activităților în care sunt angrenați colegii noștri.

1. Instituția noastră în sfera colecțiilor publice

Muzeul Național Secuiesc este o instituție regională, a cărei activitate este subvenționată de către Consiliul Județean Covasna. Funcționează cu o bibliotecă, cu secțiile de științele naturii, de arheologie și istorie, de etnografie, respectiv cu unități externe, cum ar fi cea de arte plastice din Sfântu Gheorghe (Galeriile de Artă „Gyárfás Jenő”, Centrul de Artă Contemporană „Magma”), cea din Baraolt (Muzeul Depresiunii Baraolt), cea din Cernat (Muzeul „Haszmann Pál”), cea din Târgu Secuiesc (Muzeul de Istorie a Breslelor „Incze László”) și cea din Zăbala (Muzeul Etnografic Ceangăiesc). Asigurarea funcționării Centrului Artistic Transilvănean a fost preluată de către Primăria Sfântu Gheorghe.

Vernisajul expoziției „Boldogasszony” (Foto: Arnold Musát)

Cel mai important susținător al nostru este Ministerul Administrației Publice și a Justiției al Ungariei. Încasările noastre se cumulează din prețul biletelor de intrare, din închirierea sălilor și din taxele de supervizare arheologică. Fundația Muzeul Național Secuiesc, respectiv asociațiile secțiilor noastre externe – Asociația Medium Contemporan „Magma” (Sfântu Gheorghe), Asociația Culturală „Bod Péter”, Asociația Culturală „Haszmann Pál” (Cernat), Asociația Culturală „Gaál Mózes” (Baraolt), Asociația Prietenilor Muzeului Târgu Secuiesc (Târgu Secuiesc), Asociația Pro Museum (Zăbala) – prin atragerea unor surse de finanțare și alte fonduri, aduc o contribuție semnificativă la dezvoltarea instituțiilor noastre, la acoperirea cheltuielilor legate de programele noastre de cercetare și editare, respectiv de evenimentele muzeale.

Activitatea personalului administrativ este coordonată de directorul economic Judit Mihály. Activitatea administrativă este realizată de către Anna Szabó, contabil, Tünde Tamás, secretară, respectiv József Zavicsa, administrator. Tünde Gothárd, referent resurse umane a plecat în concediu de maternitate, ea este înlocuită de Judit Rácz.

Programele de pedagogie muzeală au fost organizate de către Orsolya Vinczeffy și Zonga Bartha, pedagogi muzeali. Administratorul parcului nostru de calculatoare și tehnicianul paginii web a muzeului este Róbert Bagoly. Arnold Musát este fotografii instituției noastre, dar și manager al evenimentelor.

Activitate în cadrul proiectului „Meleté”

Sarcinile primordiale de restaurare a fondului de obiecte a fost îndeplinită de către restauratorul József Szeles.

La Secția de Etnografie lucrează doi muzeologi, Enikő Szőcsné Gazda și István Kinda, munca lor fiind ajutată de doi conservatori, Zoltán Tankó și Enikő Zsók, respectiv de Barna Éltés restaurator. Kinga Lázár-Prezsmér, restauratoare de textile a plecat în concediu de maternitate.

S-au pensionat József Oláh tâmplar și Teréz Péter supraveghetoare, a plecat de la instituție Emese Prezsmér. Colegii noi sunt: Ildikó Maksai și Gyöngyvér Gyönös supraveghetoare și László Ferenc tâmplar.

La colecțiile Galeriei de Artă „Gyárfás Jenő” lucrează istoricul de artă Imre Géza Sántha, cel care contribuie și la sistematizarea fondului de fotografii.

La Centrul de Artă Contemporană „Magma” activitățile organizatorice au fost realizate de Attila Kispál și Ágnes Kispál.

La Muzeul Depresiunii Baraolt lucrează muzeologii László Demeter și Edit Hoffmann.

La Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat lucrează etnograful și muzeologul Orsolya Dimény-Haszmann, restauratorul Lajos Haszmann, conservatorul Gabriella Haszmann și paznicul de noapte László Haszmann.

Conducătorul Muzeului de Istorie a Breslelor „Incze László” este muzeologul Attila Dimény, ajutat de muzeologul și pedagogul muzeal Erika Dimény și de istoricul de artă și muzeologul Annamária Dobolyi.

La Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala lucrează conservatorul Judit Gál, pe bază de contract.

În perioada respectivă rețeaua noastră de unități muzeale din Trei Scaune a fost vizitată de către 97 122 de persoane, număr ce se divizează astfel: clădirea centrală din Sfântu Gheorghe: 35 460, Centrul de Artă „Magma”: 7710, Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat: 23 315, Muzeul de Istorie a Breslelor din Târgu Secuiesc: 23 773, Muzeul Depresiunii Baraolt: 4396, Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala: 2468 de vizitatori.

Pe parcursul anului 2017 a fost semnat contractul privind reabilitarea clădirilor centrale din Sfântu Gheorghe. Lucrările vor fi finanțate în cadrul Programului Regional Operațional al Uniunii Europene și Consiliul Județului Covasna. Suma de 21,8 milioane lei este acoperită pe de o parte de UE (17 milioane), pe de altă parte de Consiliul Județean (4,8 milioane). Fiindcă pe timpul reabilitării patrimoniul muzeistic trebuie evacuată, Muzeul a primit în custodie din parte Consiliului Județean mai multe clădiri unde vom putea păstra colecțiile în perioada construcțiilor.

Totodată în perioada de discuție s-au finalizat și lucrările de reabilitare la secția din Târgu Secuiesc.

Conducătorul bibliotecii este Hunor Boér. La Secția de Științele Naturii sarcinile profesionale sunt îndeplinite de către Irén Kocs, cea care suplinește și funcția de vicepreședinte al Fundației Muzeului Național Secuiesc, fiind totodată și reprezentanta organizației sindicale a angajaților muzeului. Munca ei din cadrul acestei secții este ajutată de Annamária Nagy, în funcție de conservator.

La Secția de Arheologie și Istorie lucrează conducătorul secției, arheologul Sándor József Sztáncsuj, împreună cu Alpár Imre Lokodi, arheolog, respectiv istoricii András Tóth-Bartos și Lóránt Kálmán Kelemen. Activitatea lor este ajutată de Viola Sebestyén.

Activitate de pedagogie muzeală în expoziția „Era glaciară”

Crearea unei mandala

Expoziția permanentă de etnografie reinnoită

Expoziția de artă plastică „Vinczeffy 70” (Foto: Géza-Imre Sántha)

2. Activitatea colecțiilor

În bibliotecă s-au continuat lucrările la catalogul electronic al fondului. Totodată Lajos Demeter a lucrat (organizare, legătorie) la colecția noastră de periodice din Sfântu Gheorghe (perioada dinainte de anul 1990). Éva Benedek, restaurator pensionat al Muzeului Secuiesc al Ciucului, a restaurat o diplomă nobiliară din 1591.

La Secția de Științele Naturii s-a continuat lucrările de digitalizare a Colecției de Botanică. La Secția de Arheologie și Istorie au continuat lucrările de reviziune a colecțiilor și de actualizare a numărătorii topografice. În urma săpăturilor arheologice și periegezelor colecția de arheologie a crescut cu mai mult de șapte mii de obiecte. Dintre acestea putem aminti ceramica și vestigiile numismatice găsite la Castelul Béldi-Mikes din Ozun. Pintenele din colecția de istorie au fost prelucrate de Zalán Gyórfy, arheolog la Muzeul Județean Mureș. Au fost restaurate și două drapele: una din perioada Revoluției de la 1848–49, și una din timpul Primului Război Mondial. Lucrările de Restaurare au fost efectuate de către Iulia Teodorescu, expert în restaurare, din Sibiu. Lucrările au fost finanțate de către Fondul „Bethlen Gábor” din Ungaria. Totodată József Szeles și Kinga Prezsmer au efectuat restaurarea a numeroase obiecte.

Dezvoltarea Secției de Etnografie este reprezentată de mai multe sute de piese noi, a căror luare în evidență a fost finalizată în cazul a 300 de obiecte. Dintre numeroasele piese de valoare noi, putem distinge moștenirea Kisgyörgy din Aita Mare.

Fototeca printre altele s-a înmulțit cu donația făcută de către Lajos Demeter și cu colecția lui Ferenc Szigetvári. Numărul pieselor noi în fototeca depășește zece mii. În perioada respectivă s-au realizat mai multe lucrări de conservare la colecția de fotografii, finanțate de către Fondul „Bethlen Gábor” din Ungaria.

În cazul Galeriei de Artă „Gyárfás Jenő” s-a urmărit ordonarea și prelucrarea a literaturii de specialitate din colecția Galeriei. Patrimoniul Galeriei s-a îmbogățit cu 35 de piese, cu opere artiștilor ca: Sándor Benczédi, Jenő Gyárfás, Tibor Kolozsi, Viktor Román.

La Muzeul Etnografic Ceangăiesc cu ajutorul Fondul „Bethlen Gábor” s-a realizat trei expoziții și 12 alte evenimente culturale. Totodată ajutorul financiar a Fondului a contribuit la îmbogățirea patrimoniului muzeistic, la restaurarea colecției de mobilier și la cheltuielile secției.

În Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat s-a continuat reînnoirea depozitelor. Totodată s-au finalizat lucrările de renovare la casa din Belani din secolul XVIII. Patrimoniul secției s-a îmbogățit cu colecția de proiectoare și afișe de cinema a lui Ernő Papp, colecție care face mărturie despre cinematografia din sate în perioada 1950–1989.

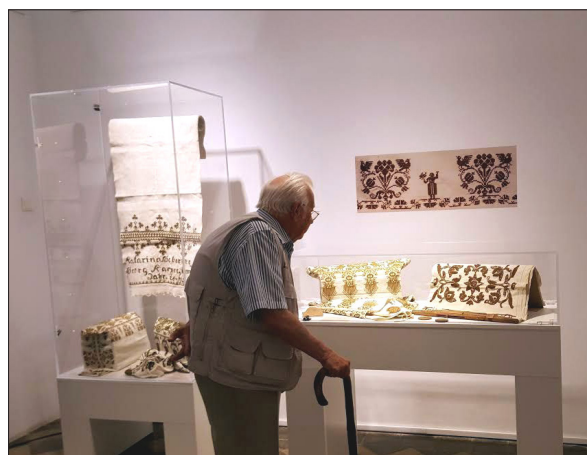
Secția de la Baraolt a achiziționat diorame noi, prin care prezintă episoade din istoria Transilvaniei.

3. Expoziții

Numărul expozițiilor și a evenimentelor vernisate în sălile de expoziție a Muzeului Național Secuiesc din perioada respectivă a depășit cifra de o sută. În ceea ce urmează vom prezenta câteva dintre evenimentele care au fost realizate de noi sau se leagă în mod evident de muzeul nostru.

Secția de Științele Naturii a organizat expoziția *Era glaciară*, realizată împreună cu Muzeul Maghiar al Științelor Naturii.

În ianuarie 2016 Enikő Szócsné Gazda a organizat o expoziție omagială pentru fostul coleg al muzeului, fotograful Pál Fóris. Tot prin munca colegei Enikő Szócsné Gazda s-a realizat reînnoirea expoziției permanente de etnografie de la etajul doi a clădirii principale. Expoziția a fost deschisă în mai 2016. În iunie s-a deschis o expoziție din colecția privată a colecționarului Fülöp Károly Szócs din Făgăraș. Obiectele expoziției erau selectate de Enikő Szócsné Gazda. Tot pe parcursul anului 2016 a avut loc expoziția itinerantă, dedicată etnografului Zoltán Kallós.

Expoziție din colecția privată al lui Fülöp Szócs Károly (Făgăraș)

Vernisajul expoziției „Mesaje de pe front”
(Foto: Arnold Musát)

În aprilie 2017 a avut loc vernisajul expoziției dedicată etnografului Gábor Szinte, organizat de Muzeul de Etnografie din Budapesta.

Expoziția de mare succes „Anna. Destin de femeie în secolul XX”, realizat prin coproducția colegului etnograf István Kinda, a fost deschisă la Târgu Mureș. Tot Kinda Istvan a organizat și expoziția de istorie locală din Viforoasa.

Șirul de expoziții de artă plastică a fost deschis de expoziția cu tema Maica Domnului, organizat de Galeria Forrás din Budapesta, iar în martie 2016 s-a vernisat expoziția din operele lui Győző Somyi, despre istoria uniformelor cavaleriei maghiare. În septembrie, cu ocazia împlinirii a 70 de ani, am organizat o expoziție dedicată fostului coleg, artistul

László Vinczeffy. Totodată în luna martie s-a deschis expoziția itinerantă al artistului Endre Szász, din Miskolc.

O parte din expozițiile de istorie au comemorat Primul Război Mondial. Ca de pildă în ianuarie 2017 am organizat o expoziție despre generalul-locotenent *Károly Kratochwill*, comandantul Diviziei Secuiești. Expoziția despre memoriile de război al artileristului Ferenc Pozsony din Zábala, organizat de către Muzeul Etnografic Ceangăiesc și Muzeul în Aer Liber de la Szentendre, a fost vernisat în Ungaria și Sfântu Gheorghe. În aprilie 2016 am dedicat o expoziție culturii mongole, iar în 2017 cu ocazia Zilei Săbii Maghiare, am deschis o expoziție din colecția noastră de săbii.

În anul 2016 am pornit proiectul intitulat „Exponatul Lunii”, în cadrul căreia sunt prezentate timp de o lună artefacte noi, sau mai puțin cunoscute din diferitele colecții ale Muzeului. În prima zi de prezentare a obiectului, expoziția temporară din Muzeu se poate vizita gratuit cu program prelungit.

S-au continuat activitățile populare de pedagogie muzeală, atât în clădirea principală cât și în diferitele secții. O noutate era proiectul intitulat „Săptămâna arheologilor”, în cadrul căreia copii timp de o săptămână au avut ocazia să se familiarizeze cu munca arheologilor, restauratorilor și a muzeologilor. De asemenea a fost pornit proiectul „Meleté” în colaborare cu experți din Elveția.

Muzeul nostru a contribuit la expozițiile realizate de alte instituții (din Târgu Mureș, Budapesta, Odorheiu Secuiesc) prin diverse obiecte și fotografii.

Muzeului de Istorie a Breslelor din Târgu Secuiesc s-a deschis o expoziție privind viața cotidiană a paloșilor, totodată a dedicat două expoziții aniversării Reformației.

István Kinda, în colaborare cu Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zábala a organizat o expoziție de bază privind stilul de viață din Scaunul Orbai a secolelor XVIII–XIX în Casa Memorială „Kőrösi Csoma Sándor” din Chiuruș. Secția de la Zábala și-a deschis a treia expoziție permanentă cu tema zestrei ceangăilor.

Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat a organizat o expoziție privind experienței de pe câmpul de luptă a honvezilor din Primul Război Mondial, iar în 2017 a dedicat o expoziție în aer liber aniversării Reformației.

Dintre evenimentele Centrului de Artă „Magma” putem aminti expoziția dedicată sculptorului Brâncuși, despre care a apărut un articol și în ziarul *The New York Times*, sau expoziția *netWorks*, la realizarea căreia a contribuit renumitul cercetător Albert-László Barabási.

4. Viața științifică

4.1. Prelucrarea colecțiilor, cercetare

Colegii noștri au efectuat o activitate științifică intensivă, prin cercetările lor în biblioteci, arhive și pe teren. Prin expozițiile și publicațiile lor științifice au continuat prelucrarea colecțiilor, punerea acestora la dispoziția publicului, iar pe lângă acestea au stat la dispoziția cercetătorilor și instituțiilor partenere. La secțiile noastre numărul solicitărilor cu scop de cercetare depășește cifra de o sută.

În bibliotecă s-a urmărit prelucrarea corespondenței științifice a Muzeului din timpul conducerii directorului János Herepei. Totodată Hunor Boér, împreună cu Farkas Gábor Farkas, a publicat rezultate noi privind istoria instituției noastre.

În cazul Secției de Științe Naturale au avut loc cercetări pe teren în privința biodiversității insectelor din familia Curculionidae în zona Munților Ciuc și Dealurilor Dobrogei, iar Irén Kocs a realizat catalogul insectelor menționate.

S-au continuat cercetările arheologice de la Malnaș Băi – Fövenyestető. Arheologii Sándor József Sztáncsu și Alpár Imre Lokodi au făcut cercetări la Castelul Béldi-Mikes din Ozun, și la biserica reformată din Dobolii de Sus. Au efectuat periegeze la Brăduț, Cernat, Hăgig, Chichiș, Mereni, Malnaș, Boroșneul Mare și Ozun. András Tóth-Bartos a efectuat cercetări la Budapesta, în calitate de bursier *Domus Hungarica*, iar în 2017 a participat în programul de formare profesională a Muzeului Parlamentului din Budapesta.

În perioada 2015–2017 au fost publicate disertațiile de doctorat a colegilor Enikő Szőcsné Gazda (*Zestrea din Trei Scaune în secolul al XIX-lea*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2016 – în limba maghiară) și Sándor József Sztáncsu (*Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015).

Colegii de la etnografie au fost premiați cu premii de prestigiu. În anul 2016 Enikő Szőcsné Gazda a primit Premiul „Bátky Zsigmond” (din partea Muzeului de Etnografie – Fundația de Tradiții Populare), și István Kinda în anul 2017 a primit Premiul „Bányai János” din partea Societății de Cultură Maghiară din Transilvania.

4.2. Conferințe, evenimente majore

Numărul conferințelor, lansărilor de carte, a prelegerilor științifice și literare-muzicale legate de angajații și unitățile muzeului se ridică la mai multe sute. Totuși câteva evenimente majore merită scoase în evidență.

Instituția noastră a găzduit prelegerile în organizate de Fundația Academiei Károly Kós istoricilor din Ungaria și țara noastră. Totdată Muzeul nostru a organizat o serie de prelegeri populare despre istoria Secuimii. În anul 2016 am găzduit evenimentul lansării monografiei de trei volume despre istoria Secuimii, la apariția căruia au colaborat și colegii noștri. În 2017 am organizat o conferință științifică despre porțile secuiești.

Muzeul de Istorie a Breslelor din Târgu Secuiesc a organizat conferințe despre Reformație și istoria orașului Târgu Secuiesc, iar Muzeul Etnografic Ceangăiesc a organizat *Seminarul Tinerilor Etnografici și Taberele de dansuri și cântece populare*.

„Săptămâna arheologilor” în Muzeul Național Secuiesc

4.3. Publicații științifice

A apărut re-editia *Codicelui Apor* (seria *Régi Magyar Kódexek*, nr. 33, în colaborare cu Biblioteca Națională Széchényi și Institutul de Lingvistică și Finugristică al Universității „Eötvös Loránd”), volumul lui József Benkő: *Erdély* (Transilvania), în colaborare cu Editura Tortoma. Totdată a apărut și volumul IV al seriei *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865 – Székelyföld és térsége* (Colecția de toponime a lui Frigyes Pesty 1864–1865 – Ținutul Secuiesc și împrejurimi). Împreună cu Alapfy Stúdió a fost publicată cartea Gall, Anthony: *Kós Károly és Sepsiszentgyörgy* (Károly Kós și Sfântu Gheorghe).

Am publicat volumul intitulat *Székelykapuk régen és ma* (Porțile secuiești în trecut și azi, în limba maghiară) de Iván Balassa. Sub egida instituției noastre a mai apărut cartea István Kinda: *Homokköbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei* și colegul nostru István Kinda a fost coautorul volumului apărut în trei limbi: *Tradiții secuiești. O incursiune în cultura secuilor din România* (împreună cu Ferenc Pozsony).

Avem încrederea că citind raportul nostru și răsfoind anuarul de față, Cititorului i se va trezi interesul față de munca științifică, culturală și artistică din instituția noastră.

Activity report of Székely National Museum (November 2015 – October 2017)

(Abstract)

Székely National Museum is a cultural and scientific institution with regional interest, financed by the County Council Covasna (Kovászna Megye Tanácsa), Romania. It owns in present internal sections in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) – sections of natural history, archaeology-history, ethnography, library –, external units – Museum of Erdővidék (Baraolt Basin) in Barót (Baraolt), „Haszmann Pál” Museum in Csernáton (Cernat), Museum of Guilds in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), Magma Contemporary Medium, „Gyárfás Jenő” Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), Csángó Ethnographical Museum in Zabola (Zábala). Its base and temporary exhibitions are visited by more than 45,000 tourists and natives a year.

In this period, according to the mission of Székely National Museum, we tried to surprise our visitors with innovating and substantial expositions and events. Besides the many manifestations, we did all our best to preserve as carefully and circumspectly as possible the values entrusted to us; we continued to professionally process the collections, to enlarge them by collects and acquisitions. Furthermore, we put information, documents, photographs and object to our visiting researchers’ disposal. Compared to the previous years we have made an important advancement in the expositions organized by our specialists, in the high standard and popularity of traveling exhibitions, the high quality of our publications, and in the management.

We tried to react in the most proper way, in the name of openness and partnership to the challenges of the national and international scientific life.

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Domokos Tamás

ADATOK CSÍKRÁKOS ÉS KÖRNYÉKE PUHATESTŰ FAUNÁJÁHOZ, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖZPONTI-HARGITA KELETI LEJTŐJÉRE (HARGITA MEGYE, ROMÁNIA)

A vizsgált terület rövid földrajzi jellemzése

A Hargita-hegység a Keleti-Kárpátok belső vulkánikus ívének déli részén, a Nagy-Küküllő és az Olt folyó között található. Nyugati lejtője az Erdélyi-, a keleti pedig a Csíki- és a Gyergyói-hegységi medencével határos. A hegységet eruptív kőzetek (andezitek, piroklastikumok) építik fel.

Amíg a hegység magasabb régióiban az évi átlaghőmérséklet $+2\text{ }^{\circ}\text{C}$, a januári pedig $-10\text{ }^{\circ}\text{C}$, addig a hegyközi medencében januárban elérheti akár a $-38\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot is. Júliusban az átlaghőmérséklet a Hargita-fennsíkon $21\text{ }^{\circ}\text{C}$, a Hargita-gerincén $8\text{ }^{\circ}\text{C}$, a Csíki-hegyközi medencében pedig alig éri el a $18\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot.

A klímának megfelelően a Ny-i oldalon, a Hargita-fennsíkon és Központi-Hargitán (a Fertő-nyereg és a Tolvajos-tető közé eső hegylanc) 1200 m-ig hatolnak fel a lombos erdők, a K-i oldalon pedig megközelítően 600 m-től 1700 m-ig a fenyőerdők uralkodnak.¹

Előzmények

Mivel a malakológusok gyűjtéseik célpontjával inkább a nagyobb sikerrel kecsgetető közeli mészüledékes hegyeket választották, továbbá a közlekedés itt nehezebb volt, mint a mészhegyek szurdokaiban, a Hargita sokáig elkerülte a gyűjtők rohamát.

Csíki, Wagner, Soós, Grossu² publikációit áttekintve, számomra nyilvánvaló vált, hogy a Hargita keleti oldalának jelentős részét a malakológiai kutatások még nem, vagy alig érintették; ezért feladataim közé soroltam a hegység meredekebb, napkeletre néző, a nyugati oldalánál hűvösebb részének a tanulmányozását. Ennek lehetősége 2013 és 2016 közötti évek májusában, illetve júniusában teremtődött meg számomra, mikor Csíkrákos környékén hét napot tudtam gyűjtésre fordítani. Csíkrákos fekvéséből adódóan, csupán a Központi-Hargita K-i oldalának elérésére volt lehetőségem.

Anyag és módszer

A Központi-Hargita fenyvesekkel borított keleti oldalán vett, a molluszkák diszperziójának megismerése céljából nyert tájékozódó minták meggyőztek arról, hogy akkor hatékony az adott terület mintázása, ha az elsősorban a patakpartokat kísérő, mikroklíma szempontjából kompenzációs élőhelyekre (Alnetum, Salicetum, magas kórós, elszórt vagy rendezett holtfarakás, kő-talaj komplex stb.) irányul.

Az esetek többségében egyelűes időgyűjtést (60 perc/gyűjtőhely) alkalmaztam, hiszen a gyűjtésre kiszemelt vizenyős patakpartok vagy kőfolyásos biotópok nem voltak alkalmasak a rutinszerű tömeggyűjtésre.

Az Olt-partjától 2,5–6,0 km-re terjedő mezőgazdasági hasznosítású területet (szántó, legelő) követő erdőrengeteg 11 patakparti biotópjában, Csíkrákos (Racu) környékén pedig hat különböző karakterű és kiterjedésű (nyitott: mezsgye, löszgyep; zártabb: erdősült kórakás, kőfolyás, várróm) helyen vettem mintát. Oltfalunál (Satu Olt) pedig közvetlenül az áradó Olt partján 3 dm^3 uszadék gyűjtésével (14. minta) az volt a célom, hogy némi betekintést nyerjek az Olt hullámterében adaptálódó malakofaunába.

A meghatározásnál, a rendszerezésnél a következő forrásokat használtam: Deli & Subai, Grossu, Kerney et alii, Nordsieck, Sîrbu, Soós, Welter-Schultes.³

Gyűjtőhelyek leírása (1. ábra)

A gyűjtőhelyeket a gyűjtés kronológiájának sorrendjében – megadva azok rövid jellemzését, tengerszint feletti magasságát (tszfm.) – sorolom fel.

1. Csíkrákos (Racu), Csíkrákosi pogány vár (Cetatea Racului), ~ 1200 m tszfm., a településtől megközelítően 10 km-re, Ny-ra (kék kereszttel jelzett erdei út és kék háromszöggel jelzett turistaút). Gyűjtés kórakás, kőfolyás andezit lapjai és talajjal keveredett

¹ ZSIGMOND Enikő 2014.

² CSÍKI Ernő 1906; WAGNER János 1942, 1943, 1944; SOÓS Lajos 1943; GROSSU, Alexandru V. 1983, 1993.

³ DELI Tamás – SUBAI Péter 2011; GROSSU, Alexandru V.

1981, 1983, 1993; KERNEY, Michael P. et alii 1983; NORDSIECK, Hartmut 2006, 2007; SÎRBU, Ioan 2006; SOÓS Lajos 1943; WALTER-SCHULTES, Francisco 2012.

növényi detritusz, erdei holt fa mikrohabitatok alól. 2013. 05. 18.

2. Csíkrákos (Racu), az Olt jobb oldalán, a híd közelében található hullámtéri kis Salicetum, a település központjától ca. 1 km-re, ~ 700 m tszfm. Viszonylag nyílt és száraz mohás biotóp, amelyet árvízi uszadék eredményezett (hidrochor elterjedés). 2013. 05. 18.

3. Göröcsfalva (Satu Nou), Rákos-patak (párául Racu) csalános és szedres bal partja a híd közelében, ~ 700 m tszfm. Viszonylag nyílt és nedves biotóp elszórta uszadék csomókkal. 2014. 06. 04.; 2015. 05. 23.

4. Csíkrákos (Racu), Bogát tető (dealul Bogat), felhagyott, begyepesedett DK-re néző szántó, ~ 750 m tszfm. 2014. 06. 04.

5. Göröcsfalva (Satu Nou), megközelítően 1 m széles homokos, köves sáv az épület és a műút között, a Z-alakú kettős kanyar szár részénél, ~ 700 m tszfm. Tipikusan nyílt és száraz biotóp. 2015. 05. 23.

6. Göröcsfalva (Satu Nou), ca. 1 km-re, DK-re a településtől, a Szépvíz-patakot (párául Frumoaşa) kíséző meredek durva kavicsos⁴ partfalat borító, itt-ott leégetett löszgyep, > 700 m tszfm., a köves út (Nr. 124A) első hídjának közvetlen közelében. 2015. 05. 23.

7. Oltfalu (Satu Olt) településtől ca. 6,5 km-re, Ny-ra, a kék pont jelű erdei úton és 1 km-re, DK-re a Kulcsosháztól (Casă de înch.) a Vár-patak (párául Cetate) hídjának közvetlen közelében, ~ 950 m tszfm. Magaskórós, holtfás patakpartok. 2015. 06. 03.

8. Csíkrákos (Racu), a településtől ca. 9,5 km-rel (erdei út) Ny-ra, a Vár-patak partján (párául Cetății) fekvő magaskórós (Urtica, Petasites), málnabokros Salicetum, ~ 1100 m tszfm. 2015. 06. 03.

9. Csíkrákos (Racu), ca. 9 km-rel (erdei út) Ny-ra a Vár-patak (párául Cetății) hídjánál (~ 1050 m tszfm.). A gyűjtés a betonhíd É-i lábátának Ny-i oldalán található, mohás és talajjal kevert, viszonylag nedves betontörmelékéből történt. 2015. 06. 03.

10. Csíkmadaras (Mădăraș), a Szederjesi borvízforrás, ~ 950 m tszfm., a Nagy-Madaras (Mădărașul Mare) völgyében ca. 9,5 km-re a településtől, a kék kereszttel jelzett erde út mellett, a patak bal oldalán található füzes-égeres nedves és páras magaskórósá-

ban (Petasites, Urtica).

2015. 06. 04.; 2016. 06. 09.

11. Csíkmadaras (Mădăraș), andezit bánya, ~ 900 m tszfm., amely ca. 8 km-re (kék kereszt) Ny-ra a településtől. A gyűjtés sziklafal lábát és sziklapárkányt borító gyeptől történt. Tipikusan napos és száraz biotóp. 2015. 06. 04.

12. Csíkmadaras (Mădăraș), Nagy-Madaras-völgy (Valea Mădărașul Mare), ca. 8 km-re a településtől, a patak bal oldalán található kis füzes magaskórós, ~ 900 m tszfm. Ez a gyűjtőhely megközelítően a 11.-kel szemben található. 2015. 06. 04.

13. Csíkmadaras (Mădăraș), a településtől 8,5 km-re, DNy-ra, a kék háromszöggel jelzett erdei út mellett, a Szénhely-patak (párául Singal) bal oldalán, 950–1000 m tszfm., pusztuló, ritkuló fenyves, amelyben elszórta páfrány, Petasites, Vaccinium kolóniák tarkálnak. A mintát tuskókról, kéregről és kéreg alól, valamint moha környezetéből gyűjtöttem. 2015. 06. 04.

14. Oltfalu (Satu Olt), az Olt jobb oldalán, a híd közelében, 700 m tszfm., attól D-re található 0,1–1,0 méter széles uszadék⁵ sáv, amely holt fából, molluskumból⁶ és rengeteg ásványvizes és üdítő flakonból állt. 2016. 06. 08.

15. Csíkmadaras (Mădăraș), jelölt erdei úton (kék kereszt) ca. 12 km-re a településtől és megközelítően 1 km-rel Ny-ra a Császár-patak (párául Ciasarok) völgyétől. A gyűjtőhely tipikus zöld folyosó (Rubus, Salix, valamint Petasites), amely a Nagy-Madaras-patak (Mădărașul Mare) hídjának közelében található, ~ 1050 m tszfm. 2016. 06. 08.

16. Csíkrákos (Racu), Bogát dombvonulat (dealul Bogat), ~ 800 m tszfm., keletre néző oldalán található sziklagyepvel borított tufakibúvás. Nyílt, napos biotóp, amelyben talált fajokra a „törpe” növekedés a jellemző. 2016. 06. 09.

17. Csíkrákos (Racu), lucfenyves erdőszél a Kecskés kőbánya alatti Sűgő-patak (párául Șugău) közelében, ~ 1075 m tszfm. 60 perces egyelések gyűjtést folytattam, építés alatt álló házhoz előkészített deszkák átforgatásával. 2016. 06. 09.

18. Oltfalu (Satu Olt), Csicsói-várszikla (Vf. Ciuceu), ~ 966 m tszfm., a településtől ca. 5 km-re, a kék

⁴ ATTERBERG, Albert M. 1905.

⁵ DOMOKOS Tamás – VARGA András 1994.

⁶ Molluscum = Élő és elpusztult puhatestű egyedek, valamint ép vagy sérült mészvázak és néhány mm-esre aprózódott, elsősorban magaskórós detritusz halmaza. Jelen esetben ez 3dm³-t tett ki.

kereszt jelű erdei úton DNy-ra. Andezit lapok és a földön fekvő faágak alól gyűjtöttem.
2016. 06. 09.

Eredmények

A vizsgált 18 lelőhelyről 73 puhatestűt sikerült kimutatni (Fajlista, 1. A és 1. B táblázat). A szárazföldiek száma 68, a vízcisigáké 4, a kagylók száma pedig egy. A *Helicopsis hungarica* és a *Planorbis planorbis* csupán fosszilis állapotban került elő.

A listában sorolt fajok morfológiai leírásával, földrajzi elterjedésével /areájával, ökológiai igényével jelen dolgozatban alapvetően nem kívánok foglalkozni. Ez a feladat, egy később megjelenő terjedelmesebb munkára vár. E dolgozat fajlistájában szereplő megjegyzések viszont többé-kevésbé kötődnek a lelőhelyeken szerzett tapasztalataimhoz.

Vajon a 18 minta elégséges alapot szolgáltat-e a statisztikus kiértékeléshez? A kérdésre adandó egzakt válaszhoz, további minták vétele teremtheti meg a kiindulópontot. Addig, a következőkben sorolt megállapításaimat, csupán provizórikusnak lehet tekinteni.

Csak a Csíki-hegyközi medence 2–6. és 16.⁷ mintáiból került elő a következő 10 recens faj: *Cecilioidea acicula*, *Helicella obvia*, *Helix lutescens*, *Helix pomatia*, *Laciniaria plicata*, *Oxychilus glaber*, *Oxychilus inopinatus*, *Perforatella biventata*, *Vitrea crystallina*, *Zenobiella rubiginosa*. Az *Euomphalia strigella* a csíkmadarasi kőbánya sziklagyepéből is előkerült, jelezvén az ottani lokális klíma medencebeli klímához való hasonlóságát.

A minták alapján megállapítható, hogy érdekes malakocönózissal van dolgunk, hiszen a fajok közel felét a Helicidae, a Zonitidae és a Clausiliidae család fajai teszik ki (14, 12, 10 fajjal reprezentáltak).

Feltehetően a jelentős fragmentálódással és a kis abundanciával hozható kapcsolatba, hogy 30%-os konstanciával már be lehetett kerülni az első 7 közé. Jelentősebb konstanciával rendelkező fajok: 55,5% – *Chilostoma faustina*; 44,4% – *Balea fallax*; 38,8% – *Aegopinella pura*; 33,3% – *Cochlicopa lubrica*, *Oxychilus draparnaudi*, *Vestia elata*, *Vitrea transylvanica*. Ha csak a Központi-Hargita keleti lejtőjének 11 lelőhelyét vesszük górcső alá, akkor a következő rangsort kapjuk: 72,7% – *Campylea faustina*, *Balea fallax*; 54,5% – *Aegopinella pura*, *Oxychilus draparnaudi*, *Vestia elata*, *Vitrea transylvanica*; 45,4% – *Ena montana*, *Perforatella dibothrion*; 18,1% – *Cochlicopa lubrica*. Amint az várható volt, a hegyvidéket, erdősegeket preferáló fajok %-a megnőtt, és így az *Ena montana* és *Perforatella dibothrion* is felkerült a listára.

Az egyetlen uszadék mintát az Olt jobb partján kaptam (14. számú minta Oltfalunál). A feldolgozás eredménye a vártnál jóval szegényesebb lett, hiszen csak a következő 13 faj került elő: *Bradybaena fruticum*, *Chilostoma faustina*, *Chondrula tridens*, *Cochlicopa lubrica*, *Discus rudersatus*, *Pupilla muscorum*, *Trichia hispida*, *Vallonia costata*, *Vitrea diaphana*, *Zonitoides nitidus*, *Anisus spirorbis*, *Galba truncatula*, *Pisidium sp.* Ezt a malakofauna vízi, nedvestérszíni, erdei és gyepon megjelenő elemek együttese, s mint ilyenek a hullámtér különböző térszínéről, különböző biotópjából mosódott össze.

Végezetül szeretnék szólni a 16. számú gyűjtőhelyen előkerült fajok többitől elütő, szokatlan héjmorfológiájáról. A gyepon domboldalon kibúvó, néhány m³-es tufatömbök közvetlen közelében olyan ökológiai faktorok uralkodnak, amelyek megközeleltik az itt egzisztáló fajok letális értékeit. A letális értékek közelségével magyarázható a törpe alakok megjelenése.

⁷ A Bogát dombvonulatát a Csíki-hegyközi medencéhez soroltam.

Fajlista rendszertani sorrendben⁸

Class Gastropoda
Subclass Pulmonata

Lymnaeidae Rafinesque, 1815

Radix peregra (O. F. Müller, 1774) = *Radix labiata* (Rossmässler, 1835)

Galba truncatula (O. F. Müller, 1774)

Planorbidae Rafinesque, 1815

Planorbis planorbis (Linnaeus, 1758) – A 6. minta löszfel-színéről⁹ került elő egy fosszilis példánya.

Anisus spirorbis (Linnaeus, 1758) – Csak a 14. mintából, az Olt uszadékából került elő Oltfalunál (Satu Olt).

Succinea Beck, 1857

Succinea putris Linnaeus, 1758

Oxyloma elegans (Risso, 1826) – Nem mondható ritkának, hiszen a biotópok 1/3-ából előkerült

Számomra meglepő, a közönségesnek tartott *Succinea oblonga* Draparnaud, 1805 hiánya.

Cochlicopidae Pilsbry, 1900

Cochlicopa lubrica (O.F. Müller, 1774)

Cochlicopa lubricella (Porro, 1838)

Orculidae Pilsbry, 1913

Argna bielzi (Rossmässler, 1859) – Grossu¹⁰ szerint a Keleti-Kárpátokban előforduló faj. Bába – Sárkány-Kiss¹¹ a Radnai havasokban (Munții Rodnei: Valea Mare), Domokos – Lennert¹² az Erdélyi-szigethegységben (Munții Apuseni) is megtalálta.

Valloniidae, Morse, 1864

Vallonia pulchella (O.F. Müller, 1774)

Vallonia costata (O.F. Müller, 1774)

Vertiginidae Fitzinger, 1833

Vertigo indet.

Vertigo angustior Jeffrey, 1830 – Legutóbb Sárkány-Kiss – Demeter¹³ az Alsó-sík-medence (Bazinul Ciucului de Jos) nedves kaszálóinak 15 mintájában azonosította. Az általam vizsgált terület egyetlen VU/sebezhető kategóriába, HD/élőhely irányelv szempontjából pedig az Annex II.-be sorolt faj.¹⁴

Columella edentula (Draparnaud, 1805)

Columella columella G.v.Martens, 1830 – Ez a faj Fűkőh et alii¹⁵ szerint Magyarországon a pleisztocénben kihalt, Európában csak a magasabb hegységeken élte túl a felmelegedést.

Pupillidae Turton, 1821

Pupilla muscorum (Linnaeus, 1758) – A ház boltozatán található duzzanat alig érzékelhető.

Chondrinidae Steenberg, 1925

Chondrula tridens (O.F. Müller, 1774)

Ena montana (Draparnaud, 1801) – A gyakoribb fajok közé sorolható (ca. 32% a konstanciája) a tszfm. 950 m feletti patakpartok közelében gyűjtött faj.

Clausiliidae Schmidt, 1857

Cochlodina orthostoma (Menke, 1830) – Csupán a gyűjtőhelyek 1/6-ában találtam meg.

Clausilia cruciata Studer, 1820 – A Központi-Hargita K-i oldalán csak a Nagy-Madaras (Mădărașul Mare) völgyében nem találtam rá.

Macrogastra tumida Rossmässler, 1836 – Egyedül a Vár-patak (párától Cetății) partján fekvő magaskórósban (8. lelőhely) kaptam meg.

Laciniaria plicata Draparnaud, 1805 – Csíki-hegyközi medence nedves és szárazabb gyepeiben (3.5., és 6. lelőhely – tszfm. 700 m közelében) fordul elő. A magasabb régiókba már nem hatol fel.

Balea (Pseudalinda) stabilis (I. Pfeiffer, 1847)

Balea (Pseudalinda) fulax Rossmässler, 1836 – 8 lelőhelyével a család leggyakoribb faja. A *Campylea faustina* után a második legnagyobb konstanciával bír.

Vestia turgida Rossmässler, 1836 – Csak a Nagy-Madaras (Mădărașul Mare) völgyéből kaptam meg.

Vestia elata Rossmässler, 1836 – Gyakorisági sorrendben a második leggyakoribb orsócsiga (6 lelőhely).

Vestia gulo (E. A. Bielz, 1859)

Bulgarica cana (Held 1836) – Mindkét faj ritkának nevezhető.

Ferussaciidae Bruguière, 1883

Cecilioides acicula (O. F. Müller, 1774) – Csak Göröcsfalan (Satu Nou) található löszgyepben (6. gyűjtőhely) találtam meg.

Endodontidae Pilsbry, 1894

Discus ruderatus (Férussac, 1821) – A család és a genusz egyetlen képviselője ez a Ny-Eurázsiai areájú faj. Ritkának mondható, hiszen csak a Nagy-Madaras (Mădărașul Mare) völgyben (10. gyűjtőhely), az Olt uszadékában (14. gyűjtőhely) leltem rá, fosszilisán pedig a löszgyepből (6. gyűjtőhely) került elő.

Arionidae Gray, 1841

Arion subfuscus Draparnaud, 1801

Arion (Carinarion) circumscriptus Johnston, 1828

Arion silvaticus Lohmander 1937 – Mindhárom faj morfológiája és színezete alapján került meghatározásra.

Vitrinidae Fitzinger, 1883

Phenacolimax pellucida (O.F. Müller, 1774)

⁸ GROSSU, Alexandru V. 1993. szerint, alfajok és formák feltüntetése nélkül.

⁹ A mára kiszáradt patak 3–4 m-re vágta be magát – feltételezésem szerint – a pleisztocénben lerakott durva kavics ágyába. Nemcsak a kavicsstakaró felszínén, hanem magában a kavicsstakaróban is található ca. 50 cm-es talajosodott réteg. A talajfelszínén vett 3 dm³-nyi detritus-talaj keverékből a következő fosszilis fajokat sikerült kinyernem: *Discus ruderatus*, *Euconulus fulvus*, *Helicopsis hungarica*, *Perforatella bidentata*, *Galba truncatula*, *Planorbis planorbis*, *Pisidium* sp. A hét előkerült faj ökológiai igé-

nyét figyelembe véve, megállapítható, hogy azok összemosódás, áthalmazódás miatt pseudocönózist alkotnak, az őket magában foglaló üledék ennek megfelelően infúziós lösz.

¹⁰ GROSSU, Alexandru V. 1993.

¹¹ BÁBA Károly – SÁRKÁNY-KISS Endre 1999.

¹² DOMOKOS Tamás – LENNERT József 2009.

¹³ SÁRKÁNY-KISS Endre – DEMETER László 2014–2015.

¹⁴ VAVROVÁ L'ubomira et alii 2014.

¹⁵ FÜKÖH Levente et alii 1995.

Zonitidae Mörch, 1864
Zonitoides nitidus (O.F. Müller, 1774)
Vitrea transylvanica (Clessin 1877) – A genusz domináns és konstans faja (6 gyűjtőhelyről került elő.)
Vitrea diaphana (Studer, 1820)
Vitrea crystallina (O.F. Müller, 1774) – Egyedül csak a 6. gyűjtőhely (Göröcsfalva, Satu Nou) löszgyepéből került elő.
Nesovitrea hammonis (Ström, 1765)
Aegopinella minor (Stabile, 1864) = *Retinella nitens* auct.)
Aegopinella epipedostoma (Fagot, 1869) = *Retinella nitidula* auct. – A két fajt csak anatómiai vizsgálattal lehet igazán szétválasztani. Erre, élő példány hiányában nem volt lehetőségem. Welter-Schultes¹⁶ az utóbbi fajt nem jelzi Romániából, pedig előfordulását a Bihar hegységéből (Munții Bihor) Lengyel – Páll-Gergely¹⁷ sorolja.
Aegopinella pura (Adler, 1830).
Aegopinella sp.
Oxychilus draparnaudi (Beck, 1837) – Az *Aegopinella* pával együtt a vizsgált biotópok 1/3-ából került elő.
Oxychilus glaber striarius (Rossmässler, 1838)
Oxychilus inopinatus (Ulični, 1887) – Ez utóbbi két faj csak a 6. gyűjtőhely (Göröcsfalva, Satu Nou) löszgyepéből került elő.

 Daubardiidae Pilsbry, 1908
Carpathica calophana Westerlund, 1881 – Csupán az 5. és 17. gyűjtőhelyről kaptam meg.

 Limacidae Rafinesque, 1815
Limax maximus Linnaeus, 1758
Limax cinereoniger Wolf, 1803 – Láttam madárfióka tetem fogyasztása közben.
Lebmannia marginata O. F. Müller, 1774
Bielzia coerulans (M. Bielz, 1851) – Grossu¹⁸ szerint a K-i és a D-i Kárpátokban általánosan elterjedt. Az én itteni tapasztalatom ennek ellent mond.
Deroceras reticulatum (O.F. Müller, 1758) – Az utóbbi három fajt csupán a Csicsói-várszikla kőlapjai között találtam meg.

 Euconulidae H. B. Baker, 1928
Euconulus fulvus (O.F. Müller, 1774) – A CLECOM¹⁹ szerint *Euconulus praticola* (Reinhardt, 1883); Kerney et alii²⁰ szerint *Euconulus alderi* (Gray, 1840) [syn.: *E. fulvus* var. *alderi* (Gray)]

 Bradybaenidae Pilsbry, 1939
Bradybaena fruticum (O.F. Müller, 1774) – Úgy tűnik, hogy inkább a Csíki-hegyközi medence lakója, hiszen a hegyen csak a Nagy-Madaras-völgy (Valea Mădărașul Mare) nyitottabb szakaszán (12. gyűjtőhely) akadtam rá.

Helicidae Rafinesque, 1815
Helicella obvia (Menke, 1828) – Csak a Csíki-hegyközi medence 3.5. és 6. számú gyűjtőhelyén találtam rá.
Helicopsis hungarica Soós et H. Wagner, 1935 – A CLECOM²¹ szerint szinonim a *Helicopsis striata hungarica* Soós et H. Wagner 1935 alfajjal. Mivel ezt a fajt Göröcsfalván (Satu Nou) löszgyepben (6. gyűjtőhely) fosszilis állapotban találtam meg, evidens, hogy Grossu 1993 recens katalógusából hiányzik.
Perforatella bidentata Gmelin, 1788) – Csak a Csíki-hegyközi medence két patakjának (Rákos, Racu és Szépvíz, Frumoașa) közelében fordul elő.
Perforatella dibothrion (M. Kimakowicz, 1890) – Ez az elegáns kárpáti faj lehatol az Erdélyi-sziget-hegység (Munții Apuseni) nyugati lábáig,²² itt-ott az Alföldi erdőkbe is gyűjthető.²³ Welter-Schultes²⁴ elterjedési térképén ezt a régiót nem csatolta a faj areájához.
Monachoides vicina (Rossmässler 1842) – Juvenilis korban összetéveszthető a fiatal *Hygromia/Lozekia transylvanica* (Westerlund, 1876) és a *Hygromia/Kovacsia kovacsi* (Varga & Pintér 1972) egyedekkel.
Zenobiella rubiginosa (A. Schmidt, 1853) – Ritka, csupán a Rákos-patak (párul Racu) viszonylag nedves és napos partjáról került elő a Csíki-hegyközi medencében, a 3. számú gyűjtőhelyen.
Trichia hispida (O.F. Müller, 1774) – Csak az Olt uszadékából került elő a Oltfalunál (Satu Olt) (14. számú gyűjtőhely)
Euomphalia strigella (Draparnaud, 1801) – Csíki-hegyközi medence néhány helyéről (3. és 6. gyűjtőhely) és a csíkmadarasi andezit bánya sziklagyepéről (11. számú gyűjtőhely) került elő.
Lozekia deubeli (M. Kimakowicz, 1890) – Korábban a *Hygromia deubeli* taxont a *Hygromia transylvanica* variánsának, subspeciesének tartotta Kimakowicz és Grossu.²⁵ Később Varga és Nordsieck²⁶ foglalkozott taxonómiájával, majd Fehér – Varga – Deli – Domokos²⁷ filogenetikai vizsgálatok során tisztázták a *transylvanica* és a *deubeli* rokoni kapcsolatát, és felváltották az *ös-deubeli* area fragmentálódásának lehetőségét, a *transylvanica* és a *kovacsi* kialakulását is. Szerintük a *deubeli* 1-es kládjának areája Brassótól (Brașov) a Gyergyói-havasokig (Munții Giurgeu) terjed. Megtalálható az IUCN Vörös Listáján.²⁸ Meg kell jegyezni, hogy korábban a Királyfurdón (Băile Chirui) gyűjtött Domokos – Váncsa²⁹ által *Hygromia transylvanicának* vélt populáció, Fehér et alii³⁰ reambulanciája során *deubelinek* minősült.
Isognomostoma isognomostoma (Gmelin, 1788) – Viszonylag ritka és kis példányszámban található faj.
Helicigona (Arianta) arbustorum (Linnaeus, 1758) – Nemcsak a Kárpátok koszorújában³¹, hanem az Sziget-hegység (Apuseni) magasabb fekvő völgyeiben, szurdokaiban is előbukkan. Lengyel – Páll-Gergely³² kutatása szerint a Meleg Szamos (Someșul Cald) és Boga szorosában, Domokos et alii³³ szerint a Jád (Iad) felső folyása mentén is előfordul.

¹⁶ WALTER-SCHULTES Francisco 2012.

¹⁷ LENGYEL Gábor Dániel – PÁLL-GERGELY Barna 2009–2010.

¹⁸ GROSSU, Alexandru V. 1983, 1993.

¹⁹ FALKNER, Gerhardt et alii 2001.

²⁰ KERNEY, Michael P. et alii 1983.

²¹ FALKNER, Gerhardt et alii 2001.

²² DOMOKOS Tamás – LENNERT József 2007, 2009; DOMOKOS Tamás 2010; ERŐSS Zoltán P. 2015.

²³ PINTÉR László – SUARA Róbert 2004.

²⁴ WELTER-SCHULTES, Francisco W. 2012.

²⁵ KIMAKOWICZ, Michael 1890; GROSSU, Alexandru V. 1983, 1993.

²⁶ VARGA András 1979; NORDSIECK, Hartmut 1993.

²⁷ FEHÉR Zoltán et alii 2009.

²⁸ VAVROVA, L'ubomira et alii 2014.

²⁹ DOMOKOS Tamás – VÁNCSA Klára 2005.

³⁰ FEHÉR Zoltán et alii 2009.

³¹ WELTER-Schultes, Francisco 2012.

³² DOMOKOS Tamás et alii 2010.

³³ LENGYEL Gábor Dániel – PÁLL-GERGELY Barna 2009–2010.

Campylea faustina (Rossmässler, 1835) – A vizsgált terület leggyakoribb fajának találtam.

Helix pomatia Linnaeus, 1758

Helix lutescens (Rossmässler, 1837) – A két *Helix* faj közül a *lutescens* tűnik gyakoribbnak.

Class Bivalvia

Subclass Heterodonta Newmayer, 1884

Pisidiidae Gray, 1857

Pisidium sp. – A gyűjtés módszere miatt recensen csak a Rákospatak (párâul Racu) és az Olt uszadékából, fosszilis állapotban pedig a Szépvíz-patak (párâul Frumoasa) parti infúziós löszéből került elő.

Köszönetnyilvánítás

A székelyudvarhelyi Kovács Dénes családjával történt, 1986-os szovátai találkozásomnak két dolgot köszönhetek: Igaz barátságukat és az első hargitai kirándulások, malakológiai gyűjtések soha nem múló emlékét, sikerét.

Ezúton megköszönöm Deli Tamásnak a *Vitrea* genusz (gyöngycsigák), Szekeres Miklósnak a Clausiliidae/orsócsigák revideálását. Majoros Gábornak a Limacidae/meztelencsigák, Arionidae/lantoscsigák és Daubardiidae/félmeztelencsigák határozásáért tartozom hálával.

Feleségemnek, Domokosné Megyesi Évának csíkrákosi gyűjtőútjaim szervezéséért tartozom köszönettel.

Nem feledkezhetem meg Császárné Kovács Krisztináról sem, aki volt szíves Csíkrákosról – néha útatlan erdei úton – félelmét is sutba dobva célba autózni. Utoljára, de nem utolsó sorban szólnom kell még fiamról, Domokos Tamásról, valamint Császár Ágostáról és Renátáról is, akik a minták begyűjtésében voltak segítségemre.

Domokos Tamás – 5600 Békéscsaba, Rábay u. 11. tamasdomokos@freemail.hu

Irodalom

ATTERBERG, Albert M.

1905 Die rationelle Klassifikation der sande und Kiese, *Chemiker-Zeitung*, 29, Heidelberg, 195–198.

CSIKI Ernő

1902 II. Mollusca, *Fauna Regni Hungariae*, Budapest.

BÁBA Károly – SÁRKÁNY-KISS Endre

1999 Terrestrial snail fauna in the Someş/Szamos River Valley from the spring region to the inflow into the River Tisza, in: Sárkány-Kiss, A., Hamar, J. (szerk.), *Someş/Samos Tiver Valley. Tiscia monograp*, 3, Szolnok–Szeged–Tg. Mureş, 279–296.

DELI Tamás – SUBAI Péter

2011 Revision der *Vitrea*-Arten der Südkarpaten Rumäniens mit Beschreibung einer neuen Art (Gastropoda, Pulmonata, Pristilomatidae), *Contributions to Natural History*, 19, Bern, 1–53.

DOMOKOS Tamás – LENNERT József

2007 Standard faunistical work on the Mollusc of Codru- Moma Mountains (Romania), *Nymphaea, Folia naturae Bihariae*, XXXIV, Oradea, 67–96.

2009 Standard malacofaunistical work of Sălaj county and western part of the Plopişului/Şesului Mountains (Romania), *Nymphaea, Folia naturae Bihariae*, XXXVI, Oradea, 167–206.

DOMOKOS Tamás – LENNERT József – VENCZEL Márton

2010 Data on the molluscs fauna of Pădurea Craiului Mountains (Romania), *Nymphaea Folia naturae Bihariae*, XXXVII, Oradea, 103–179.

DOMOKOS Tamás – VÁNCSEA Klára

2005 Date malacofaunistică din fauna României pe baza colecției din Muzeul Munkácsy Mihály (Békéscsaba, Ungaria), Data to the mollusc fauna of Romania on the basis of the Munkácsy Mihály Múzeum's collection (Hungary, Békéscsaba), *Armonii naturale*, V, Arad, 37–43.

2006 Malacofaunistical and ecological data from the Troaş valley, *Tiscia*, 35, Szeged, 17–26.

DOMOKOS Tamás – VARGA András

1994 Az uszadékokról, különös tekintettel a Holt-Drávából származó uszadék molluszká tartalmának vizsgálatáról, *Malakológiai Tájékoztató*, 13, Gyöngyös, 67–79.

ERŐSS Zoltán Péter

2015 A malaco-faunistical study of Sălaj county/Szilágyság, Romania with taxonomical notes, *Studia Universitatis „Vasile Goldiș”, Seria Științele Vieții*, 25, 3, Arad, 179–191.

FALKNER, Gerhardt – BANK, Ruud A. – PROSCHWITZ, Ted von

2001 Check-list of the non-marine Molluscan Species-group taxa of States of Northern, Atlantic and Central Europe (CLECOM), *Heldia*, 4, ½, München, 1–70.

FEHÉR Zoltán – VARGA András – DELI Tamás – DOMOKOS Tamás

2009 Geographic distribution and genital morphology of the genera *Lozekia* Hudec, 1970 and *Kovacsia* Nordsieck, 1993 (Mollusca, Gastropoda, Hygromiidae), *Zoosystematics and Evolution*, 85, 1, Weiheim, 151–160.

FÜKÖH Levente – KROLOPP Endre – SÜMEGI Pál

- 1995 Quaternary malacostratigraphy in Hungary, *Malacological Newsletter Suppl. 1*, Gyöngyös.
- GROSSU Alexandru V.
 1981 *Gastropoda Romaniae*, 3, Editura Litera, Bucuresti.
 1983 *Gastropoda Romaniae*, 4, Editura Litera, Bucuresti.
 1993 The catalogue of the Molluscs from Romania, *Travaux du Museum d'Histoire naturelle „Grigore Antipa”*, 33, Bucuresti, 291–366.
- KERNEY, Michael P. – CAMERON, Robert A. D. – JUNGBLUTH, Jürgen H.
 1983 *Die Landschnecken Nord- und Mitteleuropas. Ein Bestimmungsbuch für Biologen und Naturfreunde*, Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin.
- KIMAKOWICZ, Michael
 1890 Beitrag zur Mollusken-Fauna Siebenbürgens, II. Nachtrag, *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften*, XL, Hermannstadt, 135–247.
- LENGYEL Gábor D. – PÁLL-GERGELY Barna
 2010 Notes on the landsnail (Gastropoda) and harvestman (Opiliones) fauna of Bihor and Vlădeasa Mountains, Romania, *Studii și Comunicări Seria Științele Naturii*, X–XI, Satu Mare, 91–112.
- NORDSIECK, Hartmut
 1993 Das System der paläarktischen Hygromiidae (Gastropoda: Stylomatophora: Helicoidea), *Archiv für Molluskenkunde*, 122, Frankfurt am Main, 1–23.
 2006 Systematics of the genera *Macrogastrea* Hartmann 1841 and *Julica* Nordsieck 1963, with the description of new taxa, *Archiv für Molluskenkunde*, 135, Frankfurt am Main, 49–71.
 2007 *Balea* Gray 1824 and *Alinda*, *Archiv für Molluskenkunde*, 142, Frankfurt am Main, 1–23.
- PELBÁRT Jenő – DOMOKOS Tamás
 2005 A magyarországi recens puhatestűek (Mollusca) magyar köznyelvi elnevezései (2005), *Natura Bekesensis*, 7, Békéscsaba, 23–48.
- PINTÉR László – SUARA Robert
 2004 Magyarországi puhatestűek katalógusa hazai malakológusok gyűjtései alapján. In: Fehér, Z. – Gubányi, A. (eds.), *A magyarországi puhatestűek elterjedése*, II, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest.
- SÁRKÁNY-KISS Endre – DEMETER László
 2015 Identification of *Vertigo angustior* (Jeffreys, 1830), *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849) and associated species in the Lower Ciuc Basin, *Acta Siculica 2014–2015*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 71–83.
- SÎRBU, Ioan
 2006 The freshwater mollusc from Crișana (Criș Rivers basin, Romania), *Travaux du Muséum National d'Histoire Naturelle „Grigori Antipa”*, XLIX, Bucuresti, 13–38.
- SOÓS Lajos
 1943 A Kárpát-medence Mollusca-faunája, In: *Magyarország természetrajza, I. Állattani rész*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- VARGA András
 1979 On the Genus *Hygromia* Risso, 1826 (Gastropoda: Helicidae), *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici*, 71, Budapest, 307–314.
- VAVROVÁ, L'ubomira – ČILIAK, Marek – ŠTEFFEK, Jozef – HELTAI Miklós G. – FEHÉR Zoltán – ZAJAČ, Katarzyna – ZIĘCIK, Anna – SZEWCZYK, Monika – MIKOLAJCZYK, Piotr – CHUMAK, Vasyl – BANADUK, Angela
 2014 Draft Carpathian Red List of Molluscs (Mollusca), In: Ján Kadlečík (ed.) *Carpathian Red List of forest habitats and species*, *Carpathian List of invasive alien species*, The State Nature Conservancy of the Slovak Republic, Bratislava, 106–117.
- WAGNER János
 1942 Újabb adatok Erdély és a Partium puhatestű faunájának ismeretéhez, *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*, 61, Budapest, 385–399.
 1943 Az 1942. évi erdélyi kutatóutak malakológiai eredményei, *Malakologische Ergebnisse der siebenbürgischen Forschungsreisen in Jahre 1942*, *Állattani Közlemények*, 40, Budapest, 35–49.
 1944 A magyar faunakutatás eredményei 3, Az 1943. évi erdélyi faunakutatás malakológiai eredményei, *Fauna Hungarica, Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici*, 1, Budapest, 29–41.
- WELTER-SCHULTES, Francisco
 2012 *European non-marine mollusks, a guide for species identification*, Planet Poster Editions, Göttingen.
- ZSIGMOND Enikő
 2014 A Hargita-hegység rövid ismertetője, In: *DIMAP*, Zsigmond: Hargita-hegység turistatérképe, Budapest.

Contribuții la cunoașterea faunei de moluște, cu privire deosebită la pantele estice ale Munților Harghitei-Centrale (Județul Harghita, România)

(Rezumat)

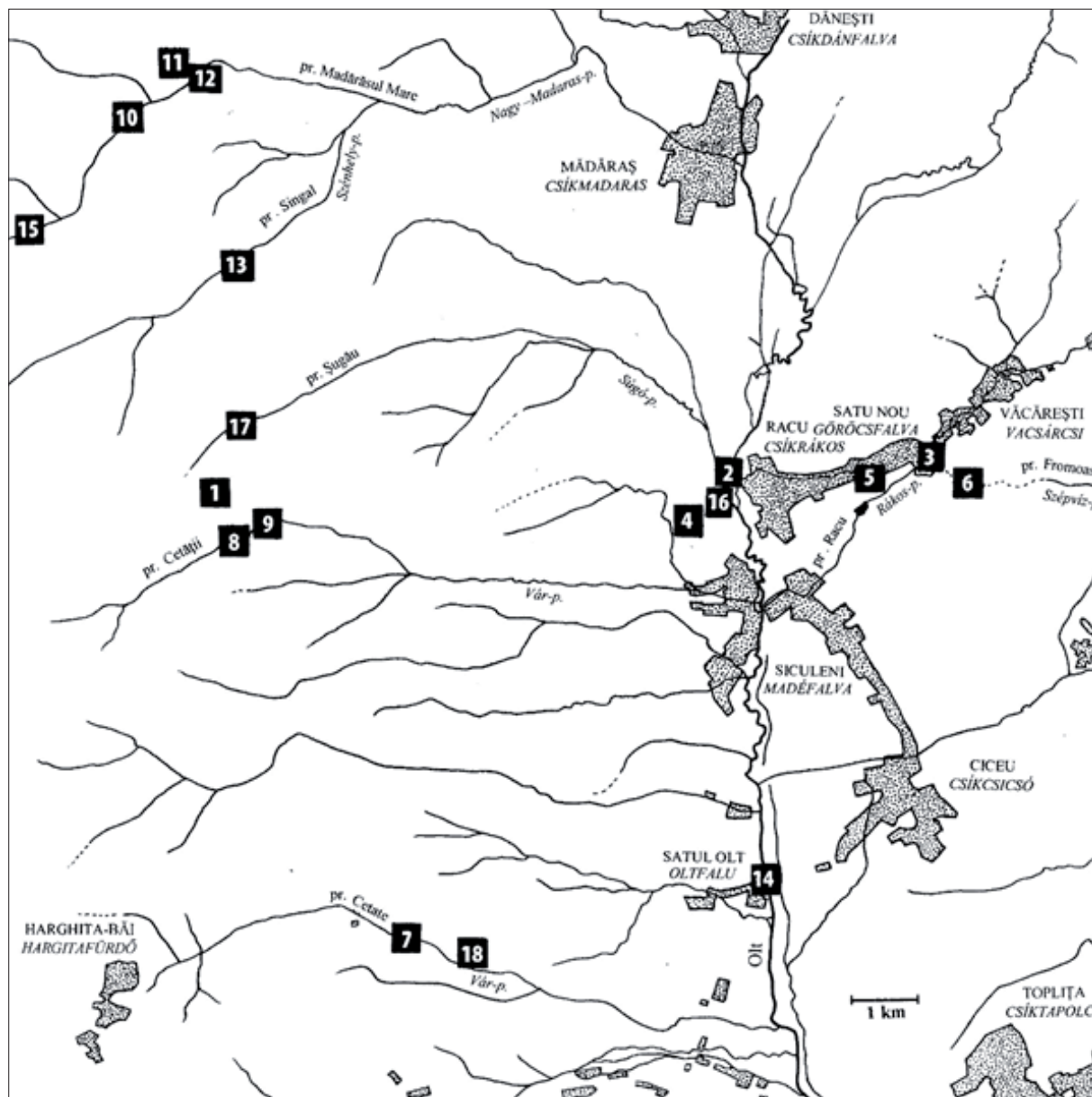
Autorul a colectat specimene în 18 stații de prelevare, în mod deosebit în biotopurile malurilor de ape și cele stâncoase ale pădurilor de conifere (microhabitate: bucăți de andezită, grohotișuri, detritus, buruienișuri înalte, trunchiuri căzute în pădure etc.), precum și pe pajiști (Fig. 1.). Pe parcursul cercetării (2013–2016) a identificat 73 taxoni, cu următoarea distribuție: 58 de specii terestre și 4 avatice, precum și o specie de scoică.

Data to the mollusc fauna of Csíkrákos (Harghita county, Romania) and its environment with special respect to eastern slopes of the Central Harghita Mountains.

(Abstract)

The author collected malacological material from 18 new sampling sites to be found on the waterside and rocky biotope (andezite slabs, rock-glacier, dry vegetal debris, great burdock, dead wood microhabitats of forest etc.) firstly in pine-forests, as well as grasslands (Fig.1.), During examination (2013–2016) the author have found 73 mollusc taxa. The malacofauna of the studied area consists of 68 terrestrial, 4 freshwater snails and one mussels.

Mellékletek

1. ábra/Fig. 1. A Közép-Hargita K-i oldalán és a Középcsíki-medencében található gyűjtőhelyek

Taxon\Gyűjtőhely	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	Σ
<i>Aegopinella minor / epipedost.</i>													•		•		•	•	4
<i>Aegopinella pura</i>					•			•	•	•	•	•	•						7
<i>Aegopinella sp.</i>																		•	1
<i>Argna bielzi</i>	•								•										2
<i>Arion circumscriptus</i>													•						1
<i>Arion silvaticus</i>																		•	1
<i>Arion subfuscus</i>																	•		1
<i>Balea fallax</i>							•	•	•	•		•	•		•		•		8
<i>Balea stabilis</i>							•											•	2
<i>Bielzia coerulans</i>																		•	1
<i>Bradybaena fruticum</i>		•	•			•						•		•					5
<i>Bulgarica cana</i>	•								•		•							•	4
<i>Campylea faustina</i>	•		•			•		•	•	•	•	•		•	•				10
<i>Carpathica calophana</i>					•													•	2
<i>Carychium minimum</i>																		•	1
<i>Carichium tridentatum</i>																		•	1
<i>Cecilioides acicula</i>						•													1
<i>Chondrula tridens</i>			•			•			•					•		•			5
<i>Clausilia cruciata</i>							•		•				•					•	4
<i>Cochlicopa lubrica</i>			•		•	•			•	•				•					6
<i>Cochlicopa lubricella</i>																•	•		2
<i>Cochlodina laminata</i>																		•	1
<i>Cochlodina orthostoma</i>	•								•		•								3
<i>Columella columella</i>										•									1
<i>Columella edentula</i>										•									1
<i>Deroceras reticulatum</i>																		•	1
<i>Discus rudерatus</i>						○				•				•					3
<i>Ena montana</i>	•			•			•		•				•		•				6
<i>Euconulus fulvus</i>						○				•									2
<i>Euomphalia strigella</i>			•			•					•								3
<i>Helicella obvia</i>			•		•	•													3
<i>Helicigona (Arianta) arbustorum</i>									•	•			•					•	4
<i>Helicopsis hungarica</i>						○													1
<i>Helix lutescens</i>			•	•	•											•			4
<i>Helix pomatia</i>	•					•													2
<i>Isognomostoma i.</i>	•												•		•		•		4
<i>Laciniaria plicata</i>			•		•	•													3
<i>Lehmannia marginata</i>																		•	1
<i>Limax cinereoniger</i>	•			•				•					•				•	•	6

1.A táblázat

A Központi-Hargita K-i oldalán és a Csíki-hegyközi medencében 2013 és 2016 között gyűjtött fajok
(• recens, ○ fosszilis)

Taxon\Gyűjtőhely	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	Σ	
<i>Limax maximus</i>								•	•				•						3	
<i>Lozekia deubeli</i>										•									1	
<i>Macrogastrea tumida</i>								•											1	
<i>Monachoides vicina</i>		•								•		•							3	
<i>Nesovitrea hammonis</i>						•				•						•			3	
<i>Oxychilus draparnaudi</i>	•							•	•		•		•					•	6	
<i>Oxychilus glaber</i>						•													1	
<i>Oxychilus inopinatus</i>						•													1	
<i>Oxyloma elegans</i>			•		•	•				•		•							5	
<i>Perforatella bidentata</i>			•			○													2	
<i>Perforatella dibothrion</i>	•						•		•									•	•	5
<i>Phenacolimax pellucida</i>			•					•	•	•					•				5	
<i>Pupilla muscorum</i>						•								•					2	
<i>Succinea putris</i>				•															1	
<i>Trichia hispida</i>		•												•					2	
<i>Vallonia costata</i>						•			•	•				•				•	5	
<i>Vallonia pulchella</i>					•	•			•							•			4	
<i>Vertigo angustior</i>										•									1	
<i>Vertigo sp.</i>									•										1	
<i>Vestia elata</i>	•							•	•		•		•					•	6	
<i>Vestia gulo</i>										•					•				2	
<i>Vestia turgida</i>										•		•							2	
<i>Vitrea crystallina</i>						•													1	
<i>Vitrea diaphana</i>					•			•					•	•	•				5	
<i>Vitrea transsylvanica</i>								•	•	•		•	•					•	6	
<i>Zenobiella rubiginosa</i>			•																1	
<i>Zonitoides nitidus</i>			•			•								•					3	
<i>Anisus spirorbis</i>														•					1	
<i>Galba truncatula</i>			•			○								•					3	
<i>Planorbis planorbis</i>						○													1	
<i>Radix peregrinallabiata</i>				•						•									2	
<i>Pisidium sp.</i>			•			○								•					3	
Taxonok száma	11	3	15	5	8	25	6	11	20	20	7	8	14	13	8	5	17	10	206	

1.B Táblázat

A Központi-Hargita K-i oldalán és a Csiki-hegyközi medencében 2013 és 2016 között gyűjtött fajok

(• recens, ○ fosszilis)

Barti Levente

A *CEPHALOTA CHILOLEUCA* FISCHER VON WALDHEIM 1820 (CARABIDAE, CICINDELINAE) ELŐFORDULÁSA A PARAJDI SÓSZOROSBAN

Kulcsszavak: homokfutrinka, halofil fauna, Erdély, Parajd, Sósoros

**Az előfordulási hely rövid ismertetése,
a *Cephalota chiloleuca* élőhelypreferenciája
és európai elterjedése**

A parajdi Sóhát és Sósoros országos védettségű, geológiai természetvédelmi terület a parajdi sóbánya szomszédságában található. A Sóhát, mint domborzati képződmény, egy só diapírnak (sótömsznek) a teteje, melynek gyökere 3 kilométer mélységig hatol, átmérője eléri az 1,4 kilométert. Hasonló sókibúvások számos helyen találhatók az Erdélyi-medence peremén. Az erdélyi sóréteg keletkezése kb. 20 millió évvel ez előttre tehető, amikor a Paratethys őstengertől leszakadt, majd az Erdélyi-medencében elzáródott tóból a klímaváltozások során nagy mennyiségű só rakódott le. Erre a rétegre rakódtak rá folyamatosan a későbbi üledékek, amelynek súlya alatt a só az Erdélyi-medence peremvidékein (Désakna, Szováta, Homoródok mente) felszínközébe került, néhol átszakította a fedőrétegeket, és pozitív felszíni formákat hozott létre. A Sóhátan főleg dolinák, víznyelők találhatók, a Sósorosban pedig kibújik a só az agygrétegek alól és éles, csipkézett sókarrakkal borított meredek suvadásokat képez. A sósziklák aljában sok tömény só forrás, sószivárgás található, melyek közül a nagyobb vízhozamúak lekúsznak a Korond-patakig és a vizükből kicsapódó vékony sóréteg száraz időben, hófehér sósivatagokat eredményez. A szikes talajon csak gyér, sótűrő növényzet telepszik meg, melynek jellemző tagjai a sziksfű (*Salicornia herbacea*), pozsgás ősziróza (*Tripolium pannonicum*), budavirág (*Spergularia salina*), sziki ballagófű (*Salsola soda*), sziki üröm (*Artemisia salina*), sziki útifű (*Plantago maritima*) és a sziki sóvirág (*Limonium gmelini*)¹.

Ez a szikes élőhelytípus főként az Erdélyi Mezősége jellemző, mely térségtől a Sósoros mintegy 40 km-re keletre található. A Mezőségen az ó-holocén melegkor pusztai élővilágának számos jellegzetes elemét megtalálhatjuk, melyek fennmaradását va-

lószerűleg az Erdélyi-medence elszigetelődése, valamint az itt uralkodó sajátos környezeti feltételek (sós talajain és suvadó lejtőin erdő nem települhetett) tették lehetővé.²

A szikes, sókibúvások élőhelyekhez kötődik a halofil, reliktumként számon tartott közép-ázsiai homokfutrinka, a *Cephalota chiloleuca* is, melynek romániai és bulgáriai populációi a faj elterjedésének nyugati peremvidékén találhatók.³ A faj Európában jelen van még Moldovában, Dél-Oroszországban és Ukrajnában, Erdély elcsatolása óta valószínűleg törlendő Magyarország faunájából.⁴

Az újabb populáció felfedezésének körülményei

2013. 06. 26-án a Sósoros alsó felében a sósziklák és a Korond pataka közötti, sós pocsolyák, sóvirágok és halofil növényzet jellemezte partszakaszon (46.54012°, 25.11546°, Foto 1, 2) figyeltem fel e középtermetű homokfutrinka fajra. A borús, esős idő miatt ekkor csak egyetlen példány került szem elé, de 2014. 07. 30-án napsütéses időben már tucatnyi egyeddet láttam ugyanazon a partszakaszon. Mindkét alkalommal bizonyítófotók készültek egy-egy élő példányról (Foto. 3., 4.).

A taxon beazonosításában és a törzsbeli hasonló élőhely-preferenciájú és kinézetű fajok (Erdélyből a *C. elegans* ssp. *stigmatophora* és a *Calomera littoralis* ssp. *nemoralis*) egyértelmű kizárásában segítségemre voltak a Panin⁵, Székessy⁶ és a Gidei – Popescu⁷ féle határozók. A szárnyfedők széles fehér zezugos rajzolata távolabbról is magára vonta a figyelmet, ám két másik fontos faji bélyeg beazonosítása tüzetesebb vizsgálatot igényelt. A készült fényképek alapján győződtem meg arról, hogy a szárnyfedő fehér rajzolata a proximális végén csak a humerális részt fedi és nem terjed éles szögben kanyarodva a scutellum felé, továbbá arról is, hogy a labrum a középső részén kétszer hosszabb, mint a szélein.

¹ HORVÁTH István 2004.

² ÁDÁM László – HEGYESSY Gábor 2001.

³ CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir 2004.

⁴ CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir 2004.

⁵ PANIN, Sergiu 1952.

⁶ SZÉKESSY Vilmos 1958.

⁷ GÍDEI, Paul – POPESCU, Irinel E. 2012.

A Cephalota chiloleuca romániai adatainak áttekintése és az újabb előfordulási hely jelentősége

A *C. chiloleuca* romániai elterjedése (Fig. 1) jelen ismereteink szerint Erdélyre, a Havasalföld keleti részére, Moldva déli részére és Dobrudzsára korlátozódik⁸. Erdélyben a faj a mezősegi szikesek tanulmányozása révén vált ismertté. Bielz⁹ 1887-ben a főként szász természettudósok korábbi gyűjtéseit összegző művében a következő gyűjtési helyeket sorolja fel: Mezőség (Câmpia Transilvaniei), Hunyad megye: Déva (Deva), Szeben megye: Reussmarkt (Szerdahely / Miercurea Sibiului), Salzburg (Vízakna / Ocna Sibiului), Maros megye: Baassen (Bázna / Bazna), Schaessburg (Segesvár / Sighișoara), Niederidisch (Alsó-Idécs / Ideciu de Jos), Zsabenitzta (Görgény-Sóakna / Jabenita), Záh (Mezőzáh / Zău de Câmpie), Kolozs megye: Szamosfalva (Someșeni), Torda (Turda). Ezidőtájt az erdélyi szikesek és sós tavak már hírneves gyűjtési helyeknek számítanak, a *C. chiloleuca* pedig a szikesek rovarfaunájának kiemelt képviselőjévé válik, 1893-ban Herman¹⁰ is említést tesz róla a Magyarország pókjai című könyvismertetőjének bevezető részében, hol azon érdekességként számon tartott hazai faunaelemeket sorolja fel, melyeknek a Mezőség képezi elterjedésük nyugati határát. 1889-ben Schwab¹¹ kolozsvári csillagász-műszerész egy további ritka homokfutrinka fajt (*C. elegans*) is azonosít Tordáról, a Kolozsvár és Apahida közötti Tarcsa-határból és a szamosfalvi Csonthegyről, mely taxon a *C. chiloleuca*-val osztozik az említett élőhelyeken. Apfelbeck 1904-ben szintén gyűjti Erdélyben.¹² Horváth¹³ 1917-ben a társulati üléseken megvitatásra alkalmas témaként ajánlja a faj ökológiájának azon sajátosságát, hogy nem specifikus ragadozóként mégis ragaszkodik egy specifikus élőhelyhez, azaz a sós területekhez. 1952-ben Panin¹⁴ négy erdélyi - (Kolozs, Maros, Hunyad és Szeben) és három Kárpátokon kívüli megyéből (Buzău, Galac és Konstanca) említi a *C. chiloleuca*-t. Az erdélyi előfordulások valószínűleg a korábbi irodalmi forrásokból átvett adatok. Mario Cassola 1972-ben két helyről gyűjti: Brăila megye – Lacul Sărat, Tulcea

megye – Dunavățu de Jos.¹⁵ Fabio Cassola és Jaskula a következő helyeken találták: Brăila megye – Lacul Sărat, 1987, Konstanca megye – Histria, Sinoe tó, 1987, Buzău megye – Sărvulkánok, 2002.¹⁶ Jaskula¹⁷ 2005-ben két helyről gyűjti: Brăila megye – Plopu tó, Konstanca megye – Histria, Sinoe tó.

Panin¹⁸ szerint ritkábban folyópartokon is előfordulhat a faj. Ilyen élőhelyekről származhatnak a dévai, szerdahelyi és segesvári adatok, ugyanis ezen települések környékén nincsenek szikesek vagy sókibúvások.

Megjegyzendő, hogy Erdélyből nem ismertek az 1904-es gyűjtésnél frissebb szakirodalmi jelzései a fajnak, a Kolozs megyei szikeseken Adrian Ruicănescu¹⁹, a Fehér megyei szikeseken Petru Istratē²⁰ gyűjtötte recens példányait.

A székelyföldi Sóvidékről eddig még nem jelezték a fajt, a szegényes vonatkozó irodalomból ítélve kevesen kutatták e régió rovarvilágát. Máthé és tsai.²¹ a közeli Szovátán található „Medve-tó és a sós sziklák erdősegei” országos jelentőségű védett terület faunájának felmérésekor nem találtak e fajjal.

A jellegzetes sókibúvások és szikes élőhelyeken várható volt a faj előfordulása a térségben, a sószoros populáció bizonyára nem elszigetelt az Erdélyi Medence korábbról ismert állományaitól. Jó eséllyel további populációk felfedezésére is sor kerülhet egy élőhely-modellezésre is támaszkodó célzott kutatás eredményeképpen. A legközelebb eső ismert gyűjtési helyeken, a légvonalban mintegy 36,7 km távolságban észak-nyugatra található Görgény-Sóakna és a 41,7 km-re található Alsó-Idics sósfürdőinél és szikes területein a faj nagy valószínűséggel továbbra is jelen van.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti Adrian Ruicănescut, Petru Istratet és Máthé Istvánt a konzultálások során kapott értékes információkért, továbbá Sos Tibort, Dóczy Annamáriát, Varga Ágneszt, Pál Zoltánt és a gondnoki teendőket ellátó Cholnoky Jenő Földrajzi Társaságot a terepbejárások során nyújtott segítségért, továbbá Péter Áront a térkép elkészítéséért.

Barti Levente – Sepsiszentgyörgy 520060, Domb u. 11/B/16, bartilev@yahoo.com

⁸ CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir 2004.

⁹ BIELZ, Eduard Albert 1887.

¹⁰ HERMAN Ottó 1893.

¹¹ SCHWAB, Friedrich 1889.

¹² CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir 2004.

¹³ HORVÁTH Géza 1917.

¹⁴ PANIN, Sergiu 1952.

¹⁵ CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir 2004.

¹⁶ CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir 2004.

¹⁷ JASKULA, Radomir 2007.

¹⁸ PANIN, Sergiu 1952.

¹⁹ RUICĂNESCU, Adrian pers. comm.

²⁰ ISTRATE, Petru pers. comm.

²¹ MÁTHÉ István et alii 2013.

Irodalom

- ÁDÁM László – HEGYESSY Gábor
2001 *Adatok a Zempléni-hegység, a Hernád-völgy, a Bodrogköz, a Rétköz és a Taktaköz holyvafaunájához (Coleoptera)*, A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek V., Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátoraljaújhely, 34.
- BIELZ, Eduard Albert
1887 Siebenbürgens Käferfauna nach ihrer Erforschung bis zum Schlüsse des Jahres 1886, *Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt*, 37, 39.
- CASSOLA, Fabio – JASKULA, Radomir
2004 Materials to the knowledge of tiger beetles of Romania (Coleoptera, Cicindelidae), *Polish Journal of Entomology*, 73, 193–214.
- GÎDEI, Paul – POPESCU, Irinel E.
2012 *Guide to Coleoptera of Romania, I. (Ghidul coleopterelor din România, I)*. Editura PIM, Iași, 47–50.
- HERMAN Ottó
1893 Magyarország pókjai, *Akadémiai értesítő*, 4 (37-48), 30.
- HORVÁTH Géza
1917 Szakosztályunk ülései, 212. ülés, *Állattani Közlemények*, 16 (1-2), 271.
- HORVÁTH István
2004 *A Székely sóbányászat rövid története*, Lyra kiadó, Marosvásárhely, 2001, 140
- JASKULA, Radomir
2007 Further records of tiger beetles from Romania (Coleoptera, Cicindelidae), *Cicindela*, 39 (1-2), 27–34.
- MÁTHÉ István – SÁNDOR D. Attila – BALÁZS Enikő – DOMȘA, Cristian
2013 Contribution to the knowledge of the vertebrate and invertebrate fauna of Sovata area. *Brukenthal, Acta Musei*, VIII. 3, 517–530.
- PANIN, Sergiu
1952 Coleoptera, Fam. Cicindelidae, 10, 1, *Fauna Republicii Populare Române, Insecta*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1–55.
- SCHWAB, Friedrich
1889 *Ueber den Vorkommen von Cicindela elegans Fisch. Siebenbürgen*, *Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt*, 39, 90–91.
- SZÉKESSY Vilmos
1958 Homokfutrinkák – Cicindelidae, *Magyarország Állatvilága, Fauna Hungariae*, 34, VI,2, Akadémiai Kiadó, Budapest, 25.

O nouă localitate a speciei *Cephalota chiloleuca* Fischer von Waldheim 1820 (Carabidae, Cicindelinae) în Transilvania: Canionul de Sare de la Praid (Rezumat)

Cephalota chiloleuca este o specie halofilă răspândită preponderent în Asia Centrală, limita vestică de distribuție se găsește în Transilvania. Aici poate fi considerată o specie cu statut de relict. Localitățile semnalate în literatură se găsesc majoritar pe sărăturile Câmpiei Transilvaniei și zonele mărginite cu emergențe de sare și lacuri sărate. În acest articol se prezintă o nouă localitate a speciei, aflată la est de Câmpia Transilvaniei. Noua populație a fost identificată în 2013.

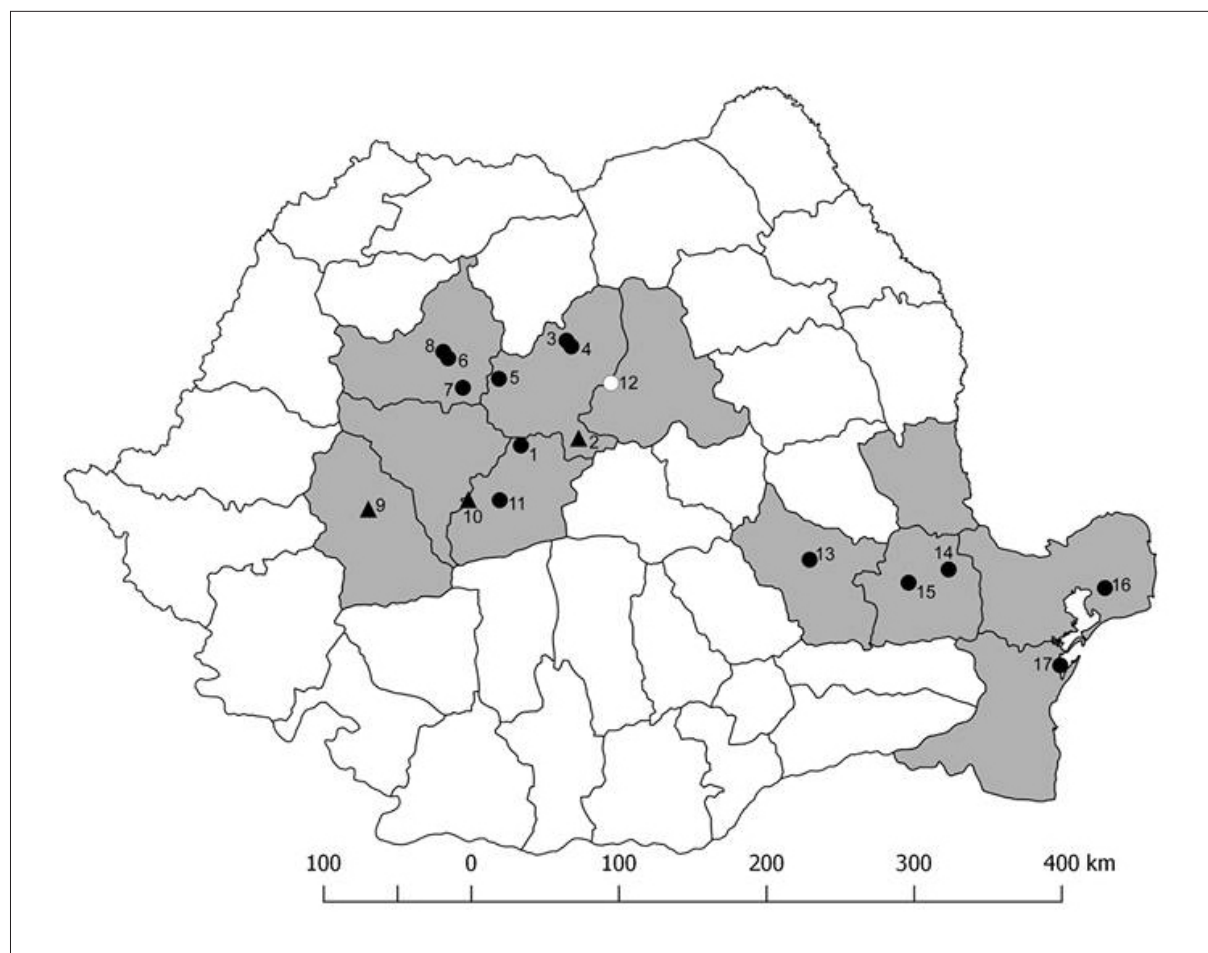
Cuvinte cheie: Cicindelinae, faună halofilă, Transilvania, Canionul de Sare de la Praid

New locality of *Cephalota chiloleuca* Fischer von Waldheim 1820 (Carabidae, Cicindelinae) in Transylvania: the Salt-Gorge from Praid (Abstract)

Cephalota chiloleuca is a Central Asiatic halophilous tiger beetle which has the western limit of distribution in Transylvania (Romania). Here can be considered a relict species, mostly from the inner areas and the borderline of Mezőség plains (Câmpia Transilvaniei), places with highly saline environment around salt lakes and salt domes.

In this paper a new locality of the species is given eastwards from the Mezőség plains, where a small population was spotted in 2013.

Keywords: tiger beetle, halophilous fauna, Transylvania, Salt-Gorge from Praid

Fig. 1 A *Cephalota chiloleuca* elterjedése Romániában (The distribution of *Cephalota chiloleuca* in România).
 Gyűjtési helyek (Localities): **Maros megye (Mureș County)**: 1. Baassen (Bázna / Bazna), 2. Schaessburg (Segesvár / Sighișoara), 3. Niedereidisch (Alsó-Idecs / Ideciu de Jos), 4. Zsabenitza (Görgény-Sóakna / Jabenitza), 5. Záh (Mezőzáh / Zău de Câmpie);
Kolozs megye (Cluj County): 6. Szamosfalva, Csonthegy (Someșeni), 7. Torda (Turda), **8.** Apahida – Tarcsai határ (Apahida);
Hunyad megye (Hunedoara County): 9. Déva (Deva), **Szeben megye (Sibiu County)**: 10. Reussmarkt (Szerdahely / Miercurea Sibiului), 11. Salzburg (Vízakna / Ocna Sibiului); **Fehér megye (Alba County)**: közöletlen helyadatok (unpublished localities);
Hargita megye (Harghita County): 12. Parajd-Sósoros (Praid – Salt Canion); **Buzău megye (Buzău county)**:
 13. Sársvulkánok (Pâclele Mari); **Brăila megye (Brăila county)**: 14. Lacul Sărat, 15. Lacul Plopu (Popu lake);
Tulcea megye (Tulcea county): 16. Dunavățu de Jos; **Konstanca megye (Constanța county)**: 17. Histria – Sinoe tó (Histria – Sinoe lake); **Galac megye (Galați county)**: ismeretlen helységadat (unknown locality).
 Fekete pontok (black dots): szikes, sókibúvásos gyűjtési helyek (places with highly saline environment); fekete háromszögek (black triangles): nem szikes gyűjtési helyek (places without saline environment), fehér pont (white dot): a legújabb előfordulás (the new locality of the species)

Foto 1. A *Cephalota chiloleuca* jellegzetes élőhelye a parajdi Sósorosban
(The habitat of *Cephalota. chiloleuca* in the Salt-canyon from Praid) – photo Barti L.

Foto 2. A *Cephalota chiloleuca* jellegzetes élőhelye a parajdi Sósorosban
(The habitat of *Cephalota chiloleuca* in the Salt-canyon from Praid) – photo Barti L.

Foto 3. *Cephalota chiloleuca* a parajdi Sósorosban, 2013. 06. 26.
(*Cephalota chiloleuca* in the Salt-canyon from Praid, 26. 06. 2013.) – photo Barti L.

Foto 4. *Cephalota chiloleuca* a parajdi Sósorosban, 2014. 07. 30.
(*Cephalota chiloleuca* in the Salt-canyon from Praid, 30. 07. 2014.) – photo Barti L.

Kutasi Csaba – Tallósi Béla

KOMMANDÓ KÖRNYÉKÉNEK FUTÓBOGARAI (COLEOPTERA: CARABIDAE)

Bevezetés

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a Magyar Rovartani Társaság kutatói a 2011. és a 2012. években rovertani vizsgálatokat végeztek a Háromszéki-havasokban Kommandó környékén. A szerzőkön kívül a kutatómunkában részt vettek még: Fetykó Kinga, Jenser Gábor, Kocs Irén, Petrás Kata, Podlussány Attila, Retezár Imre, Rozner István, Liliana Vasiliu-Oromulu. A gyűjtések során előke-
rült levélbogarak publikálása már megtörtént,¹ ebben a dolgozatban pedig a futóbogarakra vonatkozó eredményeket tesszük közzé. A kommandói expedíciókat szervező kiváló rovarász, Jenser Gábor 2015-ben elhunyt, cikkünket az Ő emlékének ajánljuk.

Kommandó a Nagy-Bászka völgyében a Kupán-, Toplica- és Rozsdás-patakok találkozásánál a Laur-hegy lábánál fekszik. Kovászna megye legmagasabban fekvő települése (1071 m) a Háromszéki-havasokban, Székelyföld keleti peremvidékén a Kárpát-kanyarban található. Időnként a Keleti-Kárpátok legdélibb hegységeként is említik. Területén teljesen hiányoznak az állóvizek, a legjelentősebb folyóvíze a Bászka folyó, melynek mindkét ága a Háromszéki-havasok övezetében ered. A Nagy-Bászka jobboldali mellékvíze Kommandóig a Rozsdás-, az Ölves- és a Toplica-patak. Három ismert tőzegláp található Kommandó térségében, melyek közül a zágoni Rozsdás-tőzegláp 350 hektáros természetvédelmi terület.²

Kommandó környékéről származó koleoptera adatok elsősorban a Kovászna megyéről írott alapvetésekben és egyes erdélyi gyűjtések közlései között fordulnak elő.³ Ezeken kívül egyes bogarokról íródott cikkekben található a térségre vonatkozó adatokat.⁴ A terület levélbogár-faunáját a fent említett dolgozat összegzi.⁵

A térségre vonatkozó régebbi forrásokban⁶ nem fordulnak elő futóbogár-adatok. Horvatovich⁷ a *Le-*

istus piceus alpicola előfordulását közli Kommandóról (1943. 06. 29 – 07. 04, Kolozsvár).

A Háromszéki-havasok területén mintegy két évtizeddel ezelőtt folyt koleopterológiai adatgyűjtések eredményeként⁸ 38 futóbogárfaj lelőhelyadatát tették közzé.

Anyag és módszer

A gyűjtéseket Kommandó környékén 2011. június 3–6. és 2012. június 2–7. között végeztük. Számos különböző gyűjtőmódszert alkalmazunk: egyelés, fűhálózás, parttaposás, kopogtatás, rostálás, talajcsapdázás.

Talajcsapdákat az alábbi mintavételi helyeken üzemeltettünk:

Rozsdás-bérc, fenyves, 15 talajcsapda. (Roşdaş)
2012. 06. 02–08. tszf.: 1090 m, N: 45°46'28,4"
E: 26°12'20,5"

Rozsdás-bérc, erdőszél (fenyves tisztás), 5 talajcsapda. (Roşdaş)
2012. 06. 02–08. tszf.: 1090 m, N: 45°46'29,6"
E: 26°12'22,2"

Laur-hegy, kaszáló a hegytetőn, 10 talajcsapda. (Mt. Laur, poiana)
2012. 06. 02–08. tszf.: 1130 m, N: 45°45'15,2"
E: 26°17'23,8"

Laur-hegy, fenyves, 16 talajcsapda. (Mt. Laur)
2012. 06. 02–08. tszf.: 1092 m, N: 45°45'17,2"
E: 26°17'09,7"

Laur-hegy alja, fenyves, 10 talajcsapda. (Mt. Laur)
2012. 06. 02–08. tszf.: 1034 m, N: 45°45'53,3"
E: 26°16'50,2"

¹ ROZNER István – TALLÓSI Béla 2015.

² XANTUS László – XANTUS Julianna 2009.

³ PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén 1996; SZÉL Győző et alii 1996; ROZNER István 2011.

⁴ PODLUSSÁNY Attila 1998; ASSING, Volker 2008; KOCS Irén 2010; ARINTON, Mihaela et alii 2014.

⁵ ROZNER István – TALLÓSI Béla 2015.

⁶ KUTHY Dezső 1897; HOLDHAUS, Karl – DEUBEL, Friedrich 1910; PETRI, Karl 1912; CSIKI Ernő 1946.

⁷ HORVATOVICH Sándor 1975.

⁸ SZÉL Győző et alii 1996.

Egyelő és más módszerekkel végzett mintavételezést az alábbi helyszíneken végeztünk:

Zernye-puszt (Poiana Zárnei)

2011. 06. 05., 2012. 06. 05. tszf.: 1311 m, N: 45°51'18,8" E: 26°20'33,5"

Máté Pál környéke

2011. 06. 05., 2012. 06. 05. tszf.: 1400 m, N: 45°49'39,5" E: 26°21'02,6"

Ölves (Olveşul)

2012. 06. 05. tszf.: 1200 m, N: 45°49'18,8" E: 26°18'25,3"

Rozsdás-bérc, büккеlegyes fenyves (Roşdaş)

2012. 06. 03. tszf.: 1067 m, N: 45°46'26,8" E: 26°12'17,3"

Toplica-patak partja (Valea pâraului Toplița)

2011. 06. 03., 2012. 06. 02. tszf.: 1013 m, N: 45°45'48,07" E: 26°16'18,95"

Bászka-patak völgye (Valea Bâsca Mare)

2011. 06. 04., 2012. 06. 04. tszf.: 1018 m, N: 45°45'57,37" E: 26°16'46,19"

Medve-fő (Capul Ursului)

2011. 06. 03., 2012. 06. 03. tszf.: 1000 m, N: 45°45'50,22" E: 26°15'40,10"

Rozsdás-tőzegláp (Turbăria Ruginosu Zagon)

2011. 06. 02., 2012. 06. 03. tszf.: 1050 m, N: 45°45'42,18" E: 26°14'14,46"

Tiszta-patak völgye (Valea pâraului Curat)

2011. 06. 04. tszf.: 1050 m, N: 45°46'29,58" E: 26°16'52,31"

Eredmények

Az alábbi jegyzékben a kimutatott fajokat és azok gyűjtőhelyei mellett, a korábbi irodalmi adatokat is feltüntettük. A fajokat rendszertani sorrendben közöljük,⁹ a területen előforduló *Carabus*-fajok alfaji azonosításához Szél¹⁰ doktori dolgozatát használtuk fel. A fenti listában részletesen bemutatott lelőhelyadatok mellett, zárójelben a gyűjtések évét adtuk meg. A gyűjtési módszert csak a talajcsapdázás esetében tüntettük fel.

A gyűjtött futóbogárfajok (*Carabidae*) listája az irodalmi adatokkal

Cicindela Linnaeus, 1758

Cicindela campestris Linnaeus 1758 – Medve-fő (2011)

Omophron Latreille, 1802

Omophron limbatum (Fabricius, 1776) – Bászka-patak (2011, 2012)

Carabus Linnaeus, 1758

Carabus coriaceus rugifer Kraatz 1887 – Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012)

Carabus violaceus mehelyi Ganglbauer, 1896 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, fenyves, kaszáló, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Zernye-puszt (2011)

Carabus auronitens escheri Palliardi, 1825 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Laur-hegy, patakpart, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012)

Carabus cancellatus graniger Palliardi, 1825 – Rozsdás-tőzegláp, sásos (2012)

Carabus arvensis carpathus Born, 1902 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012)

Carabus variolosus Fabricius, 1787 – Bászka-patak (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Laur-hegy, fenyves, kaszáló, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011, 2012)

Carabus linnei linnei Duftschmid, 1812 – (Szél et alii 1996); Laur-hegy, patakpart, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál kör-

nyéke (2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Zernye-puszt (2011)

Carabus glabratus gibbosus Heyden, 1866 – Máté Pál környéke (2011); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Zernye-puszt (2011)

Cychrus Fabricius, 1774

Cychrus caraboides caraboides (Linnaeus, 1758) – (Szél et alii 1996); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011)

Leistus Fröhlich, 1799

Leistus piceus piceus Fröhlich, 1799 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012)
Leistus piceus alpicola Fuss, 1860 – (Horvatovich 1975)

Nebria Latreille, 1802

Nebria brevicollis (Fabricius, 1792) – Rozsdás-bérc, fenyves (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Tiszta-patak völgye (2011)

Nebria picicornis Fabricius, 1801 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012)

Nebria jockischii Sturm, 1815 – (Szél et alii 1996); Máté Pál környéke (2011, 2012)

Nebria rufescens Ström, 1768 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, patakpart (2012); Toplica-patak (2011)

⁹ MÜLLER-MOTZFELD, Gerd 2004.

¹⁰ SZÉL Győző 1985.

- Nebria heegeri* Dejean, 1826 – Máté Pál környéke (2011, 2012)
- Nebria transsylvanica* Germar, 1824 – Máté Pál környéke (2012)
- Notiophilus** Dumeril, 1806
Notiophilus aquaticus (Linnaeus, 1758) – Laur-hegy, kaszáló, talajcsapda (2012)
Notiophilus palustris (Duftschmid, 1812) – (Szél et alii 1996); Toplica-patak (2012)
Notiophilus germynyi Fauvel in Grenier, 1863 – Rozsdás-tőzegláp (2012)
Notiophilus biguttatus (Fabricius, 1779) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves (2012); Zernye-pusztá (2012)
- Loricera** Latreille, 1802
Loricera pilicornis (Fabricius, 1775) – Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Medve-fő (2011)
- Clivina** Latreille, 1802
Clivina collaris (Herbst, 1784) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Tiszta-patak völgye (2011); Toplica-patak (2012)
Clivina fossor (Linnaeus, 1758) – (Szél et alii 1996); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011, 2012); Tiszta-patak völgye (2011); Toplica-patak (2012)
- Dyschirius** Bonelli, 1810
Dyschirius digitatus (Dejean, 1825) – Bászka-patak (2012)
Dyschirius globosus (Herbst, 1784) – Rozsdás-tőzegláp (2011)
- Brosicus** Panzer, 1813
Brosicus cephalotes (Linnaeus, 1758) – Bászka-patak (2011, 2012); Rozsdás-bérc (2012); Toplica-patak (2012)
- Thalassophilus** Wollaston, 1854
Thalassophilus longicornis (Sturm, 1825) – Bászka-patak (2012)
- Trechus** Clairville, 1806
Trechus amplicollis Fairmaire, 1859 – Rozsdás-tőzegláp, sásos (2012)
Trechus cardioderus Putzeys, 1870 – Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc, fenyves (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012); Zernye-pusztá (2012)
Trechus pulchellus Putzeys, 1846 – Bászka-patak (2011); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-bérc, fenyves (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012); Zernye-pusztá (2012)
Trechus carpaticus Rybinski, 1902 – Bászka-patak (2011); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-tőzegláp (2011, 2012)
Trechus striatulus Putzeys, 1847 – Máté Pál környéke (2011, 2012)
Trechus marginalis Schaum, 1862 – Laur-hegy (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc; fenyves (2012); Zernye-pusztá (2012)
- Trechoblemus** Ganglbauer, 1891
Trechoblemus micros (Herbst, 1784) – Toplica-patak (2012); Zernye-pusztá (2012)
- Duvalius** Delarouzee, 1859
Duvalius proceroides (Jeannel, 1926) – Máté Pál környéke, 1300 m (2012)
- Paratachys** Casey, 1918
Paratachys turcestanicus (Csiki, 1928) – Bászka-patak (2012)
- Elaphropus** Motschulsky, 1839
Elaphropus diabrachys (Kolenati, 1845) – Bászka-patak (2012); Rozsdás-bérc (2012); Tiszta-patak völgye (2011)
Elaphropus quadrisignatus (Duftschmid, 1812) – Bászka-patak (2011, 2012); Toplica-patak (2011, 2012)
- Bembidion** Latreille, 1802
Bembidion pygmaeum Fabricius, 1792 – Bászka-patak (2012); Tiszta-patak völgye (2011)
Bembidion lampros (Herbst, 1784) – Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, fenyves, kaszáló, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011, 2012); Toplica-patak (2011)
Bembidion properans (Stephens, 1828) – Bászka-patak (2011); Laur-hegy, fenyves (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011); Zernye-pusztá (2011)
Bembidion punctulatum Drapiez, 1820 – Bászka-patak (2012); Toplica-patak (2012)
Bembidion varium (Olivier, 1795) – Bászka-patak (2011)
Bembidion varicolor Fabricius, 1803 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011); Toplica-patak (2012)
Bembidion fasciolatum (Duftschmid, 1812) – Toplica-patak (2012)
Bembidion tibiale (Duftschmid, 1812) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, patakpart (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Ölves (2012); Zernye-pusztá (2012)
Bembidion geniculatum Heer 1837 – Bászka-patak (2012); Laur-hegy, fenyves (2012); Máté Pál környéke (2012); Toplica-patak (2012); Zernye-pusztá (2012)
Bembidion decorum (Panzer, 1799) – Bászka-patak (2011, 2012); Tiszta-patak völgye (2011); Toplica-patak (2012)
Bembidion monticola Sturm, 1825 – Bászka-patak (2012)
Bembidion deletum Serville, 1821 – Laur-hegy, fenyves (2012); Máté Pál környéke (2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2012)
Bembidion stephensii Crotch, 1866 – Máté Pál környéke (2012); Toplica-patak (2012)
Bembidion modestum (Fabricius, 1801) – Bászka-patak (2011, 2012); Toplica-patak (2012)
Bembidion testaceum (Duftschmid, 1812) – (Szél et alii 1996)
Bembidion tetracolum (Say, 1823) – Bászka-patak (2012)
Bembidion subcostatum javurkovae Fassati, 1944 – Bászka-patak (2011, 2012); Máté Pál környéke (2011); Tiszta-patak völgye (2011)
Bembidion cruciatum Dejean, 1831 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Tiszta-patak völgye (2011)
Bembidion stomoides Dejean, 1831 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Laur-hegy, patakpart (2012); Máté Pál környéke (2012)
Bembidion millerianum Heyden, 1883 – Bászka-patak (2011, 2012); Tiszta-patak völgye (2011); Zernye-pusztá (2012)
Bembidion decoratum (Duftschmid, 1812) – (Szél et alii 1996)
Bembidion doderoi Ganglbauer, 1891 – Máté Pál környéke (2011, 2012)

Bembidion schueppelii (Dejean, 1831) – Bászka-patak (2012); Laur-hegy, patakpart (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012); Toplica-patak (2012); Zernye-puszta (2012)

Bembidion azurecens (Dalla Torre, 1877) – Bászka-patak (2011, 2012)

Bembidion quadrimaculatum (Linnaeus, 1761) – Laur-hegy, fenyves (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2012)

Bembidion articulatum (Panzer, 1796) – Bászka-patak (2011, 2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012) Toplica-patak (2012)

Bembidion mannerheimii (C. R. Sahlberg, 1827) – Rozsdás-tőzegláp (2012)

Asaphidion Des Gozis, 1886

Asaphidion caraboides (Schränk, 1781) – Bászka-patak (2011)

Asaphidion pallipes (Linnaeus, 1761) – Bászka-patak (2011, 2012)

Asaphidion flavipes (Linnaeus, 1761) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012)

Patrobus Stephens, 1827

Patrobus roubali Maran, 1933 – Laur-hegy, patakpart (2012); Máté Pál környéke (2012); Zernye-puszta (2012)

Poecilus Bonelli, 1810

Poecilus cupreus (Linnaeus, 1758) – (Szél et alii 1996)

Poecilus versicolor (Sturm, 1824) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011); Laur-hegy, kaszáló, talajcsapda (2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2012); Zernye-puszta (2012)

Poecilus lepidus (Leske, 1785) – (Szél et alii 1996); Toplica-patak (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011, 2012)

Pterostichus Bonelli, 1810

Pterostichus pilosus (Host, 1789) – Laur-hegy, patakpart (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Toplica-patak (2011)

Pterostichus aethiops (Panzer, 1796) – Máté Pál környéke (2012)

Pterostichus rufitarsis deubeli Ganglbauer, 1896 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011)

Pterostichus foveolatus Duftschmid, 1812 – (Szél et alii 1996); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011); Zernye-puszta (2011)

Pterostichus melanarius (Illiger, 1798) – Laur-hegy, patakpart (2012); Toplica-patak (2012); Tiszta-patak völgye (2011)

Pterostichus strenuus (Panzer, 1797) – Medve-fő (2011); Rozsdás-tőzegláp (2011)

Pterostichus diligens (Sturm, 1824) – Bászka-patak (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012); Toplica-patak (2012)

Pterostichus unctulatus Duftschmid, 1812 – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Zernye-puszta (2011, 2012)

Pterostichus minor (Gyllenhal, 1827) – Bászka-patak (2012)

Pterostichus niger (Schaller, 1783) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-bérc, erdőszél, talajcsapda (2012); Zernye-puszta (2011)

Pterostichus oblongopunctatus (Fabricius, 1787) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Laur-hegy, fenyves, talaj-

csapda (2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011); Zernye-puszta (2011, 2012)

Pterostichus nigrata (Paykull, 1790) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Tiszta-patak völgye (2011); Toplica-patak (2012); Zernye-puszta (2011, 2012)

Pterostichus rhaeticus Heer, 1837 – Máté Pál környéke (2012); Zernye-puszta (2012)

Molops Bonelli, 1810

Molops piceus mehadiensis J. Müller 1918 – Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012)

Abax Bonelli, 1810

Abax schueppeli Palliardi, 1825 – Laur-hegy, patakpart (2012)

Abax parallelepipedus (Piller & Mitterpacher, 1783) – Laur-hegy, patakpart, fenyves, talajcsapda (2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Toplica-patak (2012)

Paranchus Lindroth, 1974

Paranchus albipes (Fabricius, 1796) – Toplica-patak (2012)

Platynus Bonelli, 1810

Platynus assimilis (Paykull, 1790) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Laur-hegy, (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, erdőszél, talajcsapda, (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011); Zernye-puszta (2011, 2012)

Platynus glacialis Reitter, 1877 – (Szél et alii 1996); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda, patakpart (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Toplica-patak (2011); Zernye-puszta (2012)

Agonum Bonelli, 1810

Agonum fuliginosum (Panzer, 1809) – Bászka-patak (2012); Rozsdás-bérc (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012); Zernye-puszta (2012)

Agonum sexpunctatum (Linnaeus, 1758) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Rozsdás-bérc, fenyves, egyelés (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011, 2012); Zernye-puszta (2011, 2012)

Agonum muelleri (Herbst, 1785) – (Szél et alii 1996)

Agonum viduum (Panzer, 1797) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011, 2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2011, 2012)

Calathus Bonelli, 1809

Calathus fuscipes (Goeze, 1777) – Toplica-patak (2012)

Calathus erratus (C. R. Sahlberg, 1827) – Bászka-patak (2012)

Calathus micropterus (Duftschmid, 1812) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2012); Zernye-puszta (2012)

Calathus melanocephalus (Linnaeus, 1758) – Laur-hegy, fenyves (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012)

Amara Bonelli, 1810

Amara plebeja (Gyllenhal, 1810) – Bászka-patak (2012)

Amara anthobia A. Villa et G. B. Villa, 1833 – Bászka-patak (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012)

Amara familiaris (Duftschmid, 1812) – Bászka-patak (2012); Laur-hegy, kaszáló, talajcsapda (2012)

Amara aenea (De Geer, 1774) – Bászka-patak (2011); Laur-hegy, kaszáló, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011)

Amara spreta Dejean, 1831 – Bászka-patak (2012); Toplica-patak (2012)

Amara curta Dejean, 1828 – Rozsdás-tőzegláp (2011); Tiszta-patak völgye (2011)

Amara schimperi Wencker, 1966) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2011)

Amara communis (Panzer, 1797) – Rozsdás-tőzegláp (2012)
Amara lunicollis Schiodte, 1837 – Laur-hegy, kaszáló, talajcsapda (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011, 2012)

Amara erratica (Duftschmid, 1812) – Máté Pál környéke (2011)

Amara fulva (Mueller, 1776) – Toplica-patak (2012)

Anisodactylus Dejean, 1829

Anisodactylus signatus (Panzer, 1796) – Medve-fő (2011); Rozsdás-tőzegláp (2011)

Anisodactylus nemorivagus (Duftschmid, 1812) – Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-bérc (2012); Rozsdás-tőzegláp (2012)

Trichotichnus Morawitz, 1863

Trichotichnus laevicollis (Duftschmid, 1812) – (Szél et alii 1996); Bászka-patak (2012); Laur-hegy, fenyves, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2011, 2012); Medve-fő (2011); Rozsdás-bérc, fenyves, talajcsapda (2012); Tiszta-patak völgye (2011); Zernye-puszta (2012)

Harpalus Latreille, 1802

Harpalus rufipes (De Geer, 1774) – Ölves (2012); Zernye-puszta (2012)

Harpalus affinis (Schrank, 1781) – Bászka-patak (2011); Medve-fő (2011); Ölves (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Zernye-puszta (2011, 2012)

Harpalus quadripunctatus Dejean, 1829 – Bászka-patak (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Toplica-patak (2012)

Harpalus latus (Linnaeus, 1758) – Laur-hegy, kaszáló, talajcsapda (2012); Máté Pál környéke (2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Zernye-puszta (2012)

Acupalpus Latreille, 1829

Acupalpus flavicollis (Sturm, 1825) – Bászka-patak (2012)

Bradycellus Erichson, 1837

Bradycellus harpalinus (Serville, 1821) – (Szél et alii 1996); Rozsdás-tőzegláp (2012)

Chlaenius Bonelli, 1810

Chlaenius nitidulus (Schrank, 1781) – Bászka-patak (2011, 2012); Rozsdás-tőzegláp (2011); Tiszta-patak völgye (2011); Toplica-patak (2012)

Dromius Bonelli, 1810

Dromius agilis (Fabricius, 1787) – Rozsdás-tőzegláp (2011)

Micolestes Schmidt-Goebel, 1846

Micolestes minutulus (Goeze, 1777) – Rozsdás-tőzegláp (2011)

Kutasi Csaba – H-8420 Bakonyi Természettudományi Múzeum, Zirc, Rákóczi tér 3-5., Hungary, e-mail: kutasi.csaba@nhmus.hu

Tallósi Béla – H-5000 Szolnok, Csokonai u. 23. III./8, Hungary, e-mail: tallosib@yahoo.com

Lionychus Wissmann, 1846

Lionychus quadrillum (Duftschmid, 1812) – Bászka-patak (2012); Toplica-patak (2012)

Syntomus Hope, 1838

Syntomus truncatellus (Linnaeus, 1761) – Rozsdás-tőzegláp (2011)

Összefoglalás

Vizsgálataink során 122 futóbogárfajt gyűjtötünk, így a Kommandóról ismert futóbogarak száma 126-ra emelkedett. A korábbi publikációkban 38 futóbogárfajt közöltek a területről,¹¹ ezek közül a gyűjtéseink során mindössze 4 (*Bembidion testaceum*, *B. decoratum*, *Poecilus cupreus*, *Agonum muelleri*) fajt és egy alfajt (*Leistus piceus alpicola*) nem sikerült ismételten kimutatnunk.

Kommandó környékének futóbogarai között a legnagyobb fajszámmal képviseltetett genuszok az alábbiak: *Bembidion* (27), *Pterostichus* (13), *Amara* (11), *Carabus* (8), *Nebria* (6), *Trechus* (6).

A vizsgált területnek az elmúlt évszázad során bekövetkezett nem kismértékű antropogén változásai mellett, a még mindig kedvező természeti adottságait és egyben természetvédelmi értékét jól illusztrálja, hogy a 126 futóbogárfaj között 8 kárpáti endemizmus is megtalálható. Ez utóbbi, különös jelentőségű taxonok a következők: *Trechus carpaticus*, *Trechus marginalis*, *Duvalius proceroides*, *Patrobus roubali*, *Pterostichus pilosus*, *Pterostichus foveolatus*, *Pterostichus rufitarsis deubeli*, *Platynus glacialis*.

A Kommandó környékén kimutatott fajszám annak tükrében is jelentős, hogy a nagyobb kiterjedésű és jobban vizsgált Csukás-hegységből – amely Kommandótól légvonalban mintegy 60 km-re található – 130 futóbogárfajt ismerünk.¹²

Köszönetnyilvánítás:

Köszönetünket szeretnénk kifejezni a terepezések és a kézirat megjelentetésében nyújtott segítségéért a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusának, Kocs Irénnek. A Duvalius-faj azonosításában V. Zieris, további problémás taxonok határozásában pedig Szél Győző volt segítségünkre. Mindkettőjüknek ezúton is köszönjük önzetlen munkáját. Köszönet a kollégáinknak, akik a közös terepmunkák során segítettek munkánkat.

¹¹ SZÉL Győző et alii 1996.

¹² HOLDHAUS, Karl – DEUBEL, Friedrich 1910; KUTASI Csaba – TALLÓSI Béla 2011.

Irodalomjegyzék

- ARINTON, Mihaela – CIORNEI, Constantin – PAP, Mihaly
 2014 Data concerning the diversity of scarabeoid larvae (Coleoptera: Scarabeoidea: Melolonthidae, Rutelidae and Cetoniidae) in forest nurseries from Covasna County, Romania, Muzeul Olteniei Craiova, *Oltenia, Studii și comunicări, Științele Naturii*, 30, 2, Craiova, 129–138.
- ASSING, Volker
 2008 On the taxonomy and zoogeography of some Palearctic Paederinae and Xantholinini (Coleoptera: Staphylinidae), *Linzer biologische Beiträge*, 40, 1237–1294.
- CSIKI Ernő
 1946 Die Käferfauna des Karpaten-Beckens I, In: Tasnádi-Kubacska, A. (ed.): *Naturwissenschaftliche Monographien*, IV., Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 792.
- HOLDHAUS, Karl – DEUBEL, Friedrich
 1910 *Untersuchungen über die zoogeographie der Karpathen*, Jena, Verlag von Gustav Fischer, 202.
- HORVATOVICH Sándor
 1975 Adatok a *Leistus piceus alpicola* Fuss elterjedésének ismeretéhez (Coleoptera: Carabidae), *Folia entomologica hungarica*, 28, 1, 81–87.
- KOCS Irén
 2010 A Magyar Természettudományi Múzeum Bogárgyűjteményében található Székelyföldön gyűjtött ormányosalkatú bogarak fajlistája (Coleoptera: Curculionoidea), *Acta Siculica 2010*, Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 105–121.
- KUTASI Csaba – TALLÓSI Béla
 2011 A Cukás futóbogarak (Coleoptera: Carabidae), *Acta Siculica 2011*, Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 105–110.
- KUTHY Dezső
 1897 Ordo: Coleoptera, in: *A Magyar Birodalom állatvilága (Fauna Regni Hungariae)*, A Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 20–41.
- MÜLLER-MOTZFELD, Gerd (ed.)
 2004 Band 2, Adephaga 1, Carabidae (Laufkäfer), 2. Auflage, In: Freude, H., Harde, K. W., Lohse, G. A. & Klausnitzer, B. (eds.), *Die Käfer Mitteleuropas*, Elsevier GMBH, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg-Berlin, 521.
- PETRI, Karl
 1912 *Siebenbürgens Käferfauna auf Grund ihrer Erforschung bis zum Jahre 1911*, Hermannstadt, Jos. Drotleff, 376.
- PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén
 1996 Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése, *Acta 1995*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 57–71.
- PODLUSSÁNY Attila
 1998 A review of the *Omiamima hanakii* group (Coleoptera: Curculionidae), *Folia entomologica hungarica*, LIX, Edidit Museum Historico-naturale Hungaricum, Budapest, 79–101.
- ROZNER István
 2011 Kovászna megye levélbogár-faunájának alapvetése (Coleoptera: Chrysomelidae), *Acta Siculica 2011*, 91–104.
- ROZNER István – TALLÓSI Béla
 2015 Adatok a Háromszéki-havasok, Kommandó levélbogár-faunájához (Coleoptera: Chrysomelidae), *Acta Siculica 2014–2015*, 85–89.
- SZÉL Győző
 1985 A *Carabus*-genus Kárpát-medencében élő fajainak elterjedése és alfaji tagozódása (Coleoptera: Carabidae), Doktori értekezés, Budapest, 77.
- SZÉL Győző – ROZNER István – KOCS Irén
 1996 Contribuții la cunoașterea Coleoptelor din Transilvania (România) pe baza colectărilor din ultimii ani [Adatok Erdély (Románia) bogárfaunájához az utóbbi évek gyűjtéseinek alapján (Insecta: Coleoptera)], *Acta 1995*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 73–92.
- XANTUS László – XANTUS Julianna
 2009 Háromszéki-havasok, *Erdély hegyei sorozat 32*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 166.

**Contribuții la fauna de carabide (Coleoptera: Carabidae)
din împrejurimile Comandăului**

(Rezumat)

Prezentul studiu prezintă rezultatele expedițiilor de colectare a carabidelor (Coleoptera: Carabidae) efectuate în anii 2011 și 2012 în Comandău. Pe parcursul analizelor efectuate au colectat 122 de carabide, numărul carabidelor cunoscute în Comandău ridicându-se astfel la 126. Studiile publicate până acum au relatat despre 38 de carabide din acest teritoriu, dintre care, pe parcursul colectărilor nu am reușit în mod repetat să demonstrăm existența a 4 specii. Valoarea acestui teritoriu crește și datorită faptului că printre cele 126 de specii se găsesc și câteva endemisme carpatice, respectiv: *Trechus carpaticus*, *Trechus marginalis*, *Duvalius proceroides*, *Patrobus roubali*, *Pterostichus pilosus*, *Pterostichus foveolatus*, *Pterostichus rufitarsis deubeli*, *Platynus glacialis*.

Ground beetles (Coleoptera: Carabidae) from surroundings of Kommandó

(Abstract)

Ground beetles (Coleoptera: Carabidae) from surroundings of Kommandó (Romania, Transylvania, East-Carpathians). 122 ground beetle species were collected with several methods in 2011 and in 2012. In this article, with earlier data, a total of 126 species are listed. There are also endemic species of Carpathians: *Trechus carpaticus*, *Trechus marginalis*, *Duvalius proceroides*, *Patrobus roubali*, *Pterostichus pilosus*, *Pterostichus foveolatus*, *Pterostichus rufitarsis deubeli*, *Platynus glacialis*.

Kocs Irén – Podlussány Attila

ADATOK KOMMANDÓ ÉS KÖRNYÉKÉNEK ORMÁNYOSALKATÚ BOGÁRFAUNÁJÁHOZ (COLEOPTERA: CURCULIONOIDEA)

Bevezetés

Kommandó a Háromszéki-havasokban a Nagy-Bázska völgytágulatában, a Kupán- Toplica- és Rozsdás-patakok találkozásánál a Laur-hegy lábánál fekszik. Kovászna megye és Háromszék legmagasabban fekvő települése, 1071 m-en található.

Elnevezése a székely határőrség megszervezésének idejéből származik amikor – mivel itt húzódott az országhatár – területén határőrállomás (németül: Grenz-kommando) működött.¹

Annak ellenére, hogy Kommandó csodálatos festői környezetben fekszik, de a közlekedési viszonyok nehézsége miatt, viszonylag kevés kutató érdeklődését keltette fel. Karl Petri Erdély bogárfaunájáról írt összefoglaló munkájában² és Kuthy Dezső 1896-ban megjelent A Magyar Birodalom Állatvilága³ című könyvében nem fordulnak elő kommandói ormányosalkatú-adatok, igaz az utóbbiban a közönséges és gyakori fajoknál nincs feltüntetve a lelőhely. A legrégebbi adatok 1943-ból származnak, Kolosváry Gábor⁴ gyűjtéséből.

A Magyar Természettudományi Múzeum Bogár-gyűjteményében 14 faj található Kommandó lelőhelyadattal.⁵

Podlussány Attila és Kocs Irén publikációja, Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése⁶ érinti a fent említett területet, mely az 1990-es évek első felének gyűjtési adatait összegzi (16 fajt tartalmaz). A már publikált fajok, melyeket 1996 után nem gyűjtöttek, a fajlistában dőlt betűvel szerepelnek, az irodalmi forrás feltüntetésével.

Jelen munkában az irodalmi adatok mellett az 1996 után történt gyűjőutak feldolgozott anyagát szeretnénk ismertetni. A gyűjtéseket Podlussány Attila (2011, 2012), Rozner István (2011, 2012), Jenser Gábor (2011, 2012), Fetykó Kinga (2011, 2012), Retezár Imre (2011), Tallósi Béla (2011, 2012), Kutasi Csaba (2012), Petráss Kata (2012), Liliana Vasiliu-Oromulu (2011, 2012) és Kocs Irén (1997, 2011, 2012) hálózással, kopogtatással, rostálással, kőforgatással és talajcsapdázással végezték.

Összevetve a gyűjtési és irodalmi adatokat, jelenleg 166 faj ismert Kommandó- és környékéről melyek 7 családba és 90 genuszba tartoznak. A legnagyobb fajszámmal (14) az *Otiorhynchus* genusz fajai szerepelnek melyeknek egy része az Északkeleti- és Keleti-Kárpátok endemikus faja. Ezek a következők: *O. deubeli*, *O. meheli*, *O. penneckianus*, *O. millerianus*. Említésre méltó ritka, endemikus fajok még a következők:

Bryodaemon kocsirenae – A fajt Kommandóból írták le. Az Északkeleti- és Keleti-Kárpátok endemikus faja. Az irodalom Romániából (Háromszéki havasok és Csukás hegység) és Szlovákiából jelzi.⁷ Mohában él.

Phyllobius transylvanicus – Keleti-Kárpátok endemikus faja. Az irodalom Romániából, Moldovából és Ukrajnából jelzi.⁸ Tápnövénye ismeretlen.

Liophloeus herbstii – Az Északkeleti- és Keleti-Kárpátok endemikus faja. Az irodalom Romániából, Szlovákiából és Ukrajnából jelzi.⁹

A fajok neveit és rendszertani besorolását a Löbl & Smetana katalógusok¹⁰ alapján végeztük.

¹ XÁNTUS László – XÁNTUS Juliánna 2009.

² PETRI, Karl 1912.

³ KUTHY Dezső 1896.

⁴ Kolosváry Gábor (1901–1968) biológus, zoológus.

⁵ KOCS Irén 2010.

⁶ PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén 1996.

⁷ PODLUSSÁNY Attila 1998; KOCS Irén et alii 2011.

⁸ LÖBL, Ivan – SMETANA, Ales 2013.

⁹ Uo.

¹⁰ LÖBL, Ivan – SMETANA, Ales 2011, 2013.

Fajlista

- CURCULIONOIDEA
 Anthribidae Billberg, 1820
 Anthribinae Billberg, 1820
Anthribus nebulosus (Forster, 1771) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Tropideres albirostris** (Schaller, 1783) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.
- Rhynchitidae Gistel, 1848
 Rhynchitinae Gistel, 1848
Byctiscus betulae (Linné, 1758) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05., 07.
- Deporaus (Deporaus) betulae** (Linné, 1758) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05., 07.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Neocoenorrhinus (Neocoenorrhinus) germanicus** (Herbst, 1797) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Tiszta-patak völgye (patakpart) 45°46'29,58", 26°16'52,31", 1050 m, 2011. 06. 04.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05., 07.
- Temnocerus coeruleus** Fabricius, 1798 (= *tomentosus* Gyllenhal, 1839) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.
- Apionidae Schönherr, 1823
 Apioninae Schönherr, 1823
Apion frumentarium (Linné, 1758) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Perapion (Perapion) marchicum** (Herbst, 1797) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Perapion (Perapion) violaceum** (Kirby, 1808) – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Ceratapion (Acaneophodus) onopordi** (Kirby, 1808) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2012. 06. 03.
- Squamapion atomarium** (Kirby, 1808) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Taeniapion urticarium** (Herbst, 1784) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Catapion seniculus** (Kirby, 1808) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Oxystoma cracca** (Linné, 1767) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05., 07.
- Oxystoma ochropus** (Germar, 1818) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22.
- Oxystoma subulatum** (Kirby, 1808) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Ischnopterapion (Chlorapion) virens** (Herbst, 1797) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011.06. 03., 2012. 06. 03.
- Protapion apicans** (Herbst, 1797) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.
- Protapion fulvipes** (Fourcroy, 1785) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Protapion interjectum** (Desbrochers des Loges, 1895) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Protapion nigrirtarse** (Kirby, 1808) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Nanophyidae Gistel, 1848
 Nanophyinae Gistel, 1848
Dieckmanniellus chevrieri Boheman, 1845 (= *helveticus* Tournier, 1867) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Nanophyes brevis** Boheman, 1845 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Dryophthoridae Schönherr, 1825
Sphenophorus striatopunctatus (Goeze, 1777) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 04.
- Eirrhinidae Schönherr, 1825
 Eirrhininae Schönherr, 1825
Notaris acridula (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.
- Notaris aterrima** (Hampe, 1850) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.

- Curculionidae Latreille, 1802
Curculioninae Latreille, 1802
- Anoplus roboris** Suffrian, 1840 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.
- Anthonomus (Anthonomorphus) pinivorax** Silfverberg, 1977 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22.
- Anthonomus (Anthonomus) rubi** (Herbst, 1795) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2011. 06. 03., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 07.
- Archarius (Archarius) salicivorus** Paykull, 1792 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2012. 06. 03.; Tiszta-patak völgye (patakpart) 45°46'29,58", 26°16'52,31", 1050 m, 2011. 06. 04.
- Dorytomus (Dorytomus) melanophthalmus** (Paykull, 1792) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Dorytomus (Dorytomus) suratus** (Gyllenhal, 1836) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Ellescus bipunctatus** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Gymnetron rotundicollis** Gyllenhal, 1838 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22.
- Gymnetron veronicae** (Germar, 1821) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.
- Mecinus circulator** (Marsham 1802) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Miarus monticola** Petri, 1912 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Isochnus angustifrons** (West, 1916) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Isochnus foliorum** (O. F. Müller, 1776) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 07.
- Isochnus sequensi** (Stierlin 1894) (= *populicola* Silfverberg, 1977) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Orchestes (Orchestes) fagi** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 08. 13.
- Tachyerges decoratus** (Germar, 1821) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Tachyerges pseudostigma** Tempère, 1982 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Tachyerges salicis** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.
- Tachyerges stigma** (Germar, 1821) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.
- Tychius stephensi** Schönherr, 1835 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02.
- Baridinae Schönherr, 1836
- Aulacobaris coerulecens** (Scopoli, 1763) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Aulacobaris gudenusi** (Schultze, 1901) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Ceutorhynchinae Gistel, 1848
- Amalus scortillum** (Herbst, 1795) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Calosirus terminatus** (Herbst, 1795) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Ceutorhynchus chalybaeus** Germar, 1824 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Ceutorhynchus contractus** (Marsham, 1802) (= *minutus* Reich, 1797; *pallipes* Crotch, 1866) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.
- Ceutorhynchus erysimi** (Fabricius, 1787) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.
- Ceutorhynchus pallidactylus** (Marsham, 1802) (= *quadridens* (Panzer, 1795) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.
- Ceutorhynchus pervicax** J. Weise, 1883 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Datonychus melanostictus** (Marsham, 1802) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.

- Datonychus urticae** (Boheman, 1845) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Glocianus punctiger** (Gyllenhal, 1837) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Hadroplontus litura** (Fabricius, 1775) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Hadroplontus trimaculatus** (Fabricius, 1775) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.
- Mogulones asperifoliarum** (Gyllenhal, 1813) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Mogulones larvatus** (Schultze, 1896) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Mogulones pallidicornis** (H. Brisout de Barneville, 1890) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.
- Nedys quadrimaculatus** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.
- Trichosirocalus troglodytes** (Fabricius, 1787) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Rhinoncus castor** (Fabricius, 1792) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Rhinoncus pericarpus** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Scleropteridius monticola** Otto, 1897 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07.
- Scleropterus serratus** (Germar, 1824) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Cryptorhynchinae Schoenherr, 1825
- Cryptorhynchus lapathi** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2011. 06. 03.
- Acalles (Acalles) echinatus** (Germar, 1824) – Kommandó: Rozsdás-bérc (fenyves) 15 tcs, 45°46'28,4", 26°12'20,5" 1090 m, 2012. 06. 02–08.
- Acalles (Acalles) fallax Boheman, 1844** (= *commutatus* Dieckmann, 1982) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Echinodera (Rutera) hypocrita** (Boheman, 1837) – Kommandó: Laur-hegy alja (fenyves) 10 tcs, 45°45'53,3", 26°16'50,2", 1034 m, 2012. 06. 02–08.
- Kyklioacalles (Palaeoacalles) roboris** (Curtis, 1834) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Entiminae Schönher, 1823
- Graptus triguttatus** (Fabricius, 1775) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Strophosoma (Strophosoma) melanogrammum** (Forster, 1771) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Barynotus obscurus** (Fabricius, 1775) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Bryodaemon kocsirenae** A. Podlussány 1998 – (Podlussány 1998; Kocs 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Omius globulus** (Boheman 1843) – Kommandó 45°45'42"N, 26°16'29"E, 1017 m, 2012. 06. 02–07.
- Otiiorhynchus (Eunihus) proximus** Stierlin, 1861 – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 2012. 08. 13.
- Otiiorhynchus (Magnanotius) deubeli** Ganglbauer, 1896 – (Podlussány & Kocs 1996)
- Otiiorhynchus (Magnanotius) kollari** Gyllenhal, 1834 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07., 2012. 08. 13.
- Otiiorhynchus (Magnanotius) meheli** Stierlin, 1895 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Otiiorhynchus (Magnanotius) penneckianus** Smreczyński, 1963 – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Otiiorhynchus (Nihus) carinatopunctatus** Retzius, 1783 (= *scaber* Linné, 1758) – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37",

26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011.06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1200–1350 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07., 2012. 08. 13.; Laur-hegy (fenyves) 16 tcs, 45°45'17,2", 26°17'09,7", 1092 m, 2012. 06. 02–08; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.

Otiorhynchus (Otiorhynchus) tenebricosus (Herbst, 1783) (Kocs 2010) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 22.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.

Otiorhynchus (Pendragon) ovatus (Linné, 1758) – (Kocs 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011.06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.

Otiorhynchus (Phalantorrhynchus) morio (Fabricius, 1781) – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.

Otiorhynchus (Postaremus) nodosus (Müller, 1764) (= *du-bius* Strom, 1765) – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1200–1350 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.

Otiorhynchus (Prilissvanus) krattereri Boheman, 1843 – (Podlussány & Kocs 1996)

Otiorhynchus (Prilissvanus) millerianus Reitter, 1913 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.

Otiorhynchus (Prilissvanus) obsidianus Boheman, 1843 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07., 2012. 08. 13.

Otiorhynchus (Proremus) paxillus Rosenhauer, 1847 – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 04., 2012. 06. 04., 2011. 06. 22.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011.06. 03., 2011. 06. 05., 2011. 06. 06., 2012. 06. 03. 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07., 2012. 08. 13.; Laur-hegy (fenyves) 16 tcs, 45°45'17,2", 26°17'09,7", 1092 m, 2012. 06. 02–08.

Phyllobius (Dieletus) argentatus (Linné, 1758) – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.

Phyllobius (Metaphyllobius) glaucus Scopoli, 1763) – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07.

Phyllobius (Metaphyllobius) pomaceus Gyllenhal, 1834 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.

Phyllobius (Nemoicus) oblongus (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011.06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.

Phyllobius (Parnemoicus) viridicollis (Fabricius, 1792) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 07.

Phyllobius (Phyllobius) alpinus Stierlin, 1859 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.

Phyllobius (Phyllobius) transylvanicus Stierlin, 1894 – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 08. 13.

Phyllobius (Pterygorrhynchus) maculicornis Germar, 1824 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.

Liophloeus (Liophloeodes) herbstii Gyllenhal, 1834 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.

Polydrusus (Chlorodrosus) amoenus Germar, 1824 – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15.

Polydrusus (Eudipnus) mollis (Strøm, 1768) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.

Polydrusus (Eurodrusus) pilosus Gredler, 1866 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.

Polydrusus (Eustolus) corruscus Germar, 1824 – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.

Polydrusus (Metallites) aeratus Gravenhorst, 1807 (= *atomarius* Olivier, 1807; *pallidus* Gyllenhal, 1834) – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 08. 13.

Polydrusus (Polydrusus) fulvicornis (Fabricius, 1792) – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 1997. 07. 15., 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.

- Polydrusus (Polydrusus) tereticollis** (De Geer, 1775) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Eusomus ovulum** Germar, 1824 – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Sciaphilus asperatus** (Bonsdorff, 1785) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Sitona lineatus** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Sitona macularius** (Marsham, 1802) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.
- Sitona obsoletus obsoletus** Gmelin, 1790 (= *lepidus* Gyllenhal, 1834) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22.
- Sitona sulcifrons** (Thunberg, 1798) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.
- Sitona waterhousei** Walton, 1846 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Cathormiocerus aristatus** (Gyllenhal, 1827) (= *Trachyphloeus aristatus* Gyllenhal, 1827) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Romualdius scaber** (Linné, 1758) (= *Trachyphloeus bifoveolatus* Beck, 1817) – (Podlussány & Kocs 1996); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 06., 2012. 06. 03.
- Tropiphorus obtusus** (Bonsdorff, 1785) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Hyperinae Marseul, 1863
- Brachypera zoilus** (Scopoli, 1763) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2012. 06. 03.
- Donus comatus** (Boheman, 1842) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Donus intermedius** (Boheman, 1842) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Donus ovalis** (Boheman, 1842) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Donus oxalis** (Herbst, 1795) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2011. 06. 22., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Donus velutinus** (Boheman, 1842) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07., 2012. 08. 13.
- Hypera (Boreohypera) diversipunctata** (Schrank, 1796) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22.
- Hypera (Dapalinus) meles** (Fabricius, 1792) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 04.
- Hypera (Eririnomorpha) rumicis** (Linné, 1758) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04.
- Lixinae Schönherr, 1823
- Cleonis pigra** (Scopoli, 1763) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2011. 06. 03.
- Larinus (Larinomesius) obtusus** Gyllenhal, 1835 – Kommandó: Medve-fő (fenyves, lápos rét) 45°45'50,22", 26°15'40,10", 1000 m, 2011. 06. 04.
- Larinus (Phyllonomeus) carlinae** (Olivier, 1807) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Medve-fő (fenyves, lápos rét) 45°45'50,22", 26°15'40,10", 1000 m, 2012. 06. 04.
- Lixus (Epimeces) filiformis** (Fabricius, 1781) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 07.
- Mesoptiliinae Lacordaire, 1863
- Magdalis (Edo) ruficornis** (Linné, 1758) – Kommandó 45°45'42"N, 26°16'29"E, 1017 m, 2012. 06. 02–06.
- Magdalis (Magdalis) nitida** (Gyllenhal, 1827) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 08. 13.
- Magdalis (Magdalis) violacea** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2012. 06. 03.
- Molytinae Schönherr, 1823
- Hylobius (Callirus) abietis** (Linné, 1758) – (Podlussány & Kocs 1996; Kocs 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.; 18; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Hylobius (Hylobius) excavatus** (Laicharting, 1781) (= *picus* DeGeer, 1775) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Lepyryus capucinus** (Schaller, 1783) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Lepyryus palustris** (Scopoli, 1763) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 02–03.
- Liparus (Liparus) glabriorstris** Küster, 1849 – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07.

- Leiosoma cribrum** (Gyllenhal, 1834) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.
- Plinthus (Plinthomeleus) sturmii** Germar, 1818 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Plinthus (Plinthus) tischeri** Germar, 1824 – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Pissodes (Pissodes) harcyniae** (Herbst, 1795) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Trachodes (Trachodes) hispidus** (Linné, 1758) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.
- Orbitidinae C. G. Thomson, 1859
- Orobites cyanea** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Scolitinae Latreille, 1804
- Hylastes ater** (Paykull, 1800) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Hylastes cunicularius** Erichson, 1836 – (Kocs, 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 02., 2011. 06. 03., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Rozsdás-bérc (fenyves) 15 tcs, 45°46'28,4", 26°12'20,5", 1090 m, 2012. 06. 02–08.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 04., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.; Laurhegy (fenyves) 16 tcs, 45°45'17,2", 26°17'09,7", 1092 m, 2012. 06. 02–08.; Medve-fő (fenyves, lápos rét) 45°45'50,22", 26°15'40,10", 1000 m, 2011. 06. 03.
- Hylurgops glabratus** (Zetterstedt, 1828) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Hylurgops palliatus** (Gyllenhal, 1813) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05., 07.
- Tomicus piniperda** (Linné, 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03.
- Phloeotribus spinulosus** (Rey 1883) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05.; Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Ips typographus** (Linné, 1758) – (Kocs, 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2011. 06. 04., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 07., 2012. 08. 13.; Medve-fő (fenyves, lápos rét) 45°45'50,22", 26°15'40,10", 1000 m, 2011. 06. 04.
- Pityogenes chalcographus** (Linné, 1761) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2011. 06. 22.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.; Toplica-patak partja (patakpart) 45°45'48,07", 26°16'18,95", 1013 m, 2012. 06. 02.
- Orthotomicus laricis** (Fabricius, 1792) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.
- Orthotomicus suturalis** (Gyllenhal 1827) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1200–1350 m, 2012. 06. 05.
- Dryocoetes autographus** (Ratzeburg, 1837) – (Kocs 2010); Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2011. 06. 03., 2012. 06. 03., 2012. 06. 04.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05.; Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04.
- Dryocoetes alni** (Georg, 1856) – Kommandó: Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Dryocoetes hectographus** Reitter, 1913 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2012. 06. 05.
- Dryocoetes villosus** (Fabricius, 1792) – Kommandó: Bászka-patak völgye (patakpart) 45°45'57,37", 26°16'46,19", 1018 m, 2012. 06. 04., 2011. 06. 04.
- Crypturgus pusillus** (Gyllenhal, 1813) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Trypodendron lineatum** (Olivier, 1795) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.; Máté Pál környéke (fenyves) 45°49'39,5", 26°21'02,6", 1400 m, 2011. 06. 05., 2012. 06. 05., 2012. 06. 07.
- Cryphalus intermedius** Ferrari 1867 – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Pityophthorus lichtensteinii** (Ratzeburg, 1837) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Pityophthorus micrographus** (Linnaeus 1758) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.
- Pityophthorus pityographus** (Ratzeburg 1837) – Kommandó: Rozsdás-tőzegláp (fenyves, lápos rét) 45°45'48,69", 26°14'06,89", 1020 m, 2012. 06. 03.

Irodalom

- DR. SZÉL Győző – ROZNER István – KOCS Irén
 1996 Contribuții la cunoașterea Coleopterelor din Transilvania (România) pe baza colectărilor din ultimii ani [Adatok Erdély (România) bogárfaunájához az utóbbi évek gyűjtéseinek alapján. (Insecta: Coleoptera)], *Acta 1995*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 73–92.
- LÖBL, Ivan – SMETANA, Ales
 2011 *Catalogue of Palaearctic Coleoptera, 7, Curculionoidea I*, Apollo Books, Stenstrup
 2013 *Catalogue of Palaearctic Coleoptera, 8, Curculionoidea II*, Brill, Leiden-Boston
- ENDRŐDI Sebő
 1958 Eszelények – Attelabidae, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 2, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1959 Szűbogarak – Scolytidae, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 9, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1960 Ormányosbogarak – Curculionidae II, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 5, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1961 *Bestimmungstabelle der Otiorrhynchus-Arten des Karpaten-beckens*, Krajské Nacladatelsví v Ostrave.
 1961 Ormányosbogarak – Curculionidae I, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 4, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1963 Ormányosbogarak – Curculionidae III, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 6, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1968 Ormányosbogarak – Curculionidae IV, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 7, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 1971 Ormányosbogarak – Curculionidae V, *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 8, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOCS Irén
 2010 A Magyar Természettudományi Múzeum Bogárgyűjteményében található Székelyföldön gyűjtött ormányosalkatú bogarak fajlistája, (Coleoptera: Curculionoidea), *Acta Siculica 2010*, Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 105–121.
- KOCS Irén – PODLUSSÁNY Attila – TALLÓSI Béla – KUTASI Csaba – ROZNER István – ÁDÁM László
 2011 Adatok a Csukás-hegység bogárfaunájához (Coleoptera), *Acta Siculica 2011*, Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 111–117.
- KUTHY Dezső
 1896 *Fauna Regni Hungariae*, Budapest, 140–174.
- PETRI, Karl
 1912 *Siebenbürgens Käferfauna*, Hermannstadt, 287–350.
- PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén
 1996 Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése, *Acta 1995*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 57–71.
- PODLUSSÁNY Attila
 1998 A review of the Omiamima hanakii group (Coleoptera: Curculionidae), *Folia entomologica Hungarica, LIX, 1998*, Edidit Museum Historico-naturale Hungaricum, Budapest, 79–101
- XÁNTUS László – XÁNTUS Juliánna
 2009 Háromszéki-havasok, *Erdély hegyei sorozat 32*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Date asupra faunei Curculionoidea (Coleoptera) din Comandău și împrejurimile sale (Rezumat)

Această lucrare, pe lângă datele literaturii de specialitate prezintă materialul colectat și prelucrat după anul 1996, de entomologii Attila Podlussány, István Rozner, Gábor Jenser, Kinga Fetykó, Imre Retezár, Béla Tallósi, Csaba Kutasi, Kata Petrás, Liliana Vasiliu-Oromulu și Irén Kocs. Însumând datele de colectare cu cele bibliografice, până în prezent se cunosc 166 specii din Comandău și împrejurimi, care aparțin la 90 genuri din 7 familii. Dintre raritățile colectate menționăm următoarele: *Otiorrhynchus deubeli*, *O. mehelii*, *O. peneckianus*, *O. millerianus*, *Bryodaemon kocsirenae*, *Phyllobius transsylvanicus*, *Liophloeus herbstii* – sunt specii endemice a Carpaților Orientali.

Data Concerning the Curculionoidea (Coleoptera) Fauna of the Kommandó and its Surroundings (Abstract)

This study, along the literature data presents as well the material collected and processed by entomologists Attila Podlussány, István Rozner, Gábor Jenser, Kinga Fetykó, Imre Retezár, Béla Tallósi, Csaba Kutasi, Kata Petrás, Liliana Vasiliu-Oromulu and Irén Kocs after the year 1996. Putting together the collection data with the bibliographic ones, a total of 166 species are known from the Kommandó and its Surroundings, belonging to 90 genii from 7 families. Among the collected rarities we mention the following: *Otiorrhynchus deubeli*, *O. mehelii*, *O. peneckianus*, *O. millerianus*, *Bryodaemon kocsirenae*, *Phyllobius transsylvanicus*, *Liophloeus herbstii* – are endemic species of the Eastern Carpathians.

ERDÉLY (ROMÁNIA) GYILKOSFÜRKÉSZ FAUNÁJÁNAK ALAPVETÉSE (HYMENOPTERA, BRACONIDAE)

I.

BLACINAE, DORYCTINAE, ICHNEUTINAE, METEORINAE, NEONEURINAE, OPIINAE, ROGADINAE

Történeti visszatekintés

Erdély gyilkosfűrkészeiről (Braconidae) Szépligeti Győző¹ közölte az első faunisztikai adatokat.² Hat közleményében összesen 22 erdélyi lelőhelyről nevez meg, számos fajt. Erdély kutatottságát jól jelzi a 22 lelőhely eloszlása a nevezett területen, ezért érdemes a megannyi lelőhelyet betűrendben felsorolni: Bihar megye (jud. Bihor), Borszék (Borsec), Transzilvánia (Transilvania), Ferencfalva (Văliug), Kolozsvár (Cluj), Krassova (Carașova), Máramaros (Maramureș), Mehádia (Mehadia), Nagykároly (Carei), Nagyszeben (Sibiu), Nagyvárad (Oradea), Oravica (Oravița), Orsova (Orșova), Peér (Pir), Resica (Reșița), Retyezát (Mții. Retezat), Rézbánya (Băița), Segesvár (Sighișoara), Tasnád (Tășnad), Tenke (Tinca), Tusnád (Tusnad), Zilah (Zalău). A magyar helységneveket Szépligeti eredeti közlése szerint idézem; a továbbiakban a magyar és a román település nevek közigazgatási írásmódját Móczár³ és Sebők⁴ nyomán közlöm.

Szépligeti Győző hat közleményében⁵ összesen 71 brakonida fajt sorol fel Erdélyből. Éppen Szépligeti munkássága alapján a 20. század legelején háromszáz körülre tehető a történelmi Magyarországról (vagy a Kárpátó–Pannonikumból) kimutatott fajok száma; tehát a teljes fajszám 23,3%-a. Jelenleg a Kárpát-medencében megismert gyilkosfűrkész fajok száma 1785-re⁶ emelkedett fel. E számnak elenyésző töredéke a 71 (3,9%).

Bármennyire kevés a 71 fajszám, mégis tanulságosnak tűnik tételesen felsorolni a Szépligeti által kimutatott erdélyi gyilkosfűrkész fajokat. A fajok megnevezésében az eredetit idézzük [szögletes zárójelben tüntetjük fel a jelenleg érvényes alcsaládi (szubfamiális) nemi (generikus) és faji (species) nevet]. A taxonok (alcsalád, genusz, faj) betűrendben követik egymást; Szépligeti nyomán rendszertanilag 16 alcsaládba tartoznak a fajok:

1. Agathidinae (9 faj)
  - Agathis malvacearum Latreille
    - nigra Nees
    - rufipalpis Nees
    - tibialis Nees
    - umbellatarum Nees
  - Cremnops desertor (Linné)
  - Disophrys inculcator (Linné) [D. caesa (Klug)]
  - Microdus calculator (Fabricius) [Bassus c.]
    - tumidulus Nees [Bassus t.]
2. Alysinae (4 faj)
  - Alysia fuscipennis Haliday
    - manducator (Panzer)
    - tipulae (Scopoli)
  - Chaenon anceps Curtis [Coelinus parvulus Nees]
3. Blacinae (1 faj)
  - Blacus compar Ruthe [B. diversicornis Nees]
4. Braconinae (11 faj)
  - Bracon dichromus Wesmael
    - nigratus Wesmael
    - pectoralis Wesmael
    - praecox Wesmael
    - regularis Wesmael [B. minutator Fabricius]
    - trucidator Marshall
    - urinator (Fabricius)
  - Coelobracon denigrator (Nees [Atanycolus d.]
    - initiator (Fabricius) [Atanycolus i.]
  - Iphiaulax impostor (Scopoli)
  - Pseudovipio tentator (Rossi) [Vipio t.]
5. Calyptinae [Brachistinae] (1 faj)
  - Eubadizon pallidipes Nees [Eubazus pallipes Nees]
6. Cheloninae (8 faj)
  - Chelonus corvulus Marshall
    - decorus Marshall
    - hungaricus Szépligeti [Microchelonus erosus Herrich-Schaeffer]
    - oculatus (Nees) [Ch. oculator (Fabricius)]
    - scaber (Nees) [Ch. scabrator (Fabricius)]
    - sulcatus Jurine [Microchelonus s.]
  - Phanerotoma planifrons (Nees)
  - Sphaeropyx irrorator Fabricius [Sigalphus i.]
7. Diospilinae [Helconinae] (1 faj)
  - Diospilus ephippium Nees

¹ Szépligeti Győző (1855–1915) tanár, zoológus, entomológus.

² SZÉPLIGETI Győző 1896–1899.

³ MÓCZÁR László et alii 1972.

⁴ SEBŐK László 1990.

⁵ SZÉPLIGETI Győző 1896–1900.

⁶ Javított szám, nem 1798: PAPP Jenő 2005.

8. Doryctinae (2 faj)
Doryctes imperator Haliday [Ontisira i.]
leucogaster (Ziegler)
9. Euphorinae (1 faj)
Euphorus pallidipes Curtis [Leiophron pallipes (Curtis)]
10. Helconinae (2 faj)
Helcon angustator Nees
tardator Nees
11. Ichneutinae (1 faj)
Proterops nigripennis Wesmael
12. Macrocentrinae (4 faj)
Macrocentrus abdominalis (Nees) [M. linearis (Nees)]
marginator (Nees)
Zelee discolor Wesmael [Homolobus d.]
testaceator Curtis [Z. albiditarsus Curtis]
13. Meteorinae (1 faj)
Meteorus abdominalis (Nees)
14. Microgastrinae (11 faj)
Apanteles bicolor (Nees) [Pholetesor b.]
difficilis (Nees) [Cotesia d.]
falcatus (Nees) [Sathon f.]
glomeratus (Linné) [Cotesia g.]
spurius (Wesmael) [Cotesia s.]
Microgaster deprimator Nees [Microplitis d.]
dorsalis (Spinola) [Choeris d.]
globatus (Linné) [Cotesia g.]
tibialis Nees
Microplitis fumipennis (Ratzeburg) [M. tuberculata (Bouché)]
spinolae (Nees)
15. Rogadinae (11 faj)
Rogas circumscriptus Nees [Aleiodes c.]
cruentus Nees [Aleiodes c.]
dimidiatus (Spinola) [Aleiodes d.]
gasterator (Jurine) [Aleiodes g.]
geniculator Nees [Aleiodes g.]
grandis Giraud [Aleiodes g.]
morio Reinhard [Aleiodes m.]
pallidicornis Herrich-Schaeffer [Aleiodes p.]
reticulator Nees [Aleiodes r.]
tristis Wesmael [Aleiodes t.]
unicolor (Wesmael) [Aleiodes u.]
16. Sigalphinae [Brachistinae] (3 faj)
Sigalphus ambiguus (Nees) [Schizoprymnus a.]
obscurus (Nees) [Schizoprymnus o.]
thoracicus Curtis [Triaspis th.]

Szépligeti által Erdélyből leírt gyilkosfűrőkész fajok jelenlegi taxonómiai besorolása

Szépligeti Győző összesen 712 gyilkosfűrőkész fajt írt le: kisebb hányadban a történelmi Magyarország területéről, nagyobb hányadban a trópusi, szubtrópusi, mediterrán országokból, azaz a Nearktikum és az Antarktisz kivételével valamennyi földrészről.⁷ Erdély-

ből mint a történelmi Magyarország keleti országrészéből Szépligeti kilenc brakonida fajt írt le. A kilenc faj közül nyolcnak a neve junior szinonimnak bizonyult, míg egy név érvényes fajt képvisel. A fajok típuspéldályaiknak kijelölését (holo-, leкто- és paralekto típusok szerint), lelőhelyek megnevezését, a típus-példányok jelenlegi állapotát stb. előző közleményemben részleteztem.⁸ Az alábbiakban rövidítve, a lényeges taxonómiai adatokra szorítkozok: az eredeti faj nevet és az erdélyi lelőhelyet idézve (egyenlőség jelet követve) a faj jelenlegi érvényes nevét (kurzíván) tüntetem fel:

Braconinae

- 1.) *Atanycolus signatus* Szépligeti, 1901 – Domogled = *A. sculpturatus* (Thomson, 1894) senior név
- 2.) Bracon csikii Szépligeti, 1901 – Nagyszeben (Sibiu) = *Bracon (Glabrobracon) dolichurus* Marshall, 1897 senior név
- 3.) Bracon melanogaster Szépligeti, 1901 – Szováta (Sovata) = *Bracon (Glabrobracon) epitriptus* Marshall, 1885 senior név
- 4.) Bracon subornatus Szépligeti, 1901 – Toplica (Toplița Mureșului) = *Bracon (Glabrobracon) titubans* Wesmael, 1838 senior név

Cheloninae

- 5.) Chelonus hungaricus Szépligeti, 1896 – Herkulesfürdő (Băile Herculane) = *Microchelonus erosus* (Herrich-Schaeffer, 1838) senior név
- 6.) *Phanerotoma acuminata* Szépligeti, 1908 – Mehádia (Mehadia) érvényes név

Doryctinae

- 7.) Doryctes grandis Szépligeti, 1896 – Peér (Pir) = *Doryctes fulviceps* Reinhard, 1865 senior név
- 8.) Doryctes pulchripes Szépligeti, 1905 – Mehádia (Mehadia) = *Doryctes leucogaster* var. *pulchripes* (Szépligeti), senior név
- 9.) Coenophanes cingulatus Szépligeti, 1900 – Szováta (Sovata) = *Heterospilus (H.) corsicus* (Marshall, 1888) senior név
Shenefelt & Marsh (1976: 1302) szerint – *Heterospilus cingulatus* (Szépligeti) az érvényes név

Dr Zilahi-Kiss Endre⁹ magyar entomológus Erdélyben, Zilahon született, és Szilágycsehben élt (itt is halt meg), és mint orvos a járási egészségügyi teendőkkel általános megbecsültséggel látta el. Kedvtelésből pedig – egyebek mellett – rovarokat, elsősorban a hátyáásszárnyúakat (Hymenoptera) gyűjtötte és tanulmányozta.¹⁰ Erdély számos helyén gyűjtött a 20. század első három évtizedében. Két közleményében ismertette erdélyi kutatásait: faunisztikai adatokat és új fajok leírását.¹¹ A kaparó- és pókölő-darazsak, méhfélék, növényevő darazsak lettek kutatásának tárgyai. Rovargyűjteményét – hosszas bürokratikus nehézségek leküzdésével – dr. Móczár Lászlónak sikerült megszerezni és a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban véglegesen elhelyezni.

⁷ PAPP Jenő 2004.

⁸ Uo.

⁹ Zilahi-Kiss Endre (1873–1931) szülés-*nőgyógyász* szakorvos, entomológus.

¹⁰ BARABÁS L. 1931.

¹¹ ZILAHY-KISS Endre 1915, 1926–1927.

¹² Uo.

Zilahi-Kiss két közleményében¹² összesen 54 braconida fajt sorol fel erdélyi lelőhelyekről. A Zilahi-Kiss-féle taxon nevek tekintélyes hányada nehezen felismerhető (néha felismerhetetlenek), azaz az eredeti fajnevek nagyon eltérnek a jelenleg érvényes nevektől. Ezért célszerű az eredeti taxon nevek felsorolása, egyenlőség jel (=) után pedig a jelenleg érvényes taxon név feltüntetése (az érvényes nevek *dőltbetűsek*, az érvénytelenek állóbetűsek).

A Zilahi-Kiss féle erdélyi lelőhelyes braconida fajok az 1915. évi közleményben:

1. Braconinae (26 faj)

- Vipio abdelkader* Schmiedeknecht, 1896
insectator Kokujev, 1898
intermedius Szépligeti, 1896
interpellator Kokujev, 1898 = *V. terreceptor* (Villers, 1789)
rimulosus Thomson, 1892 = *V. humerator* (Costa, 1885)
smilator Kokujev, 1898
Glyptomorpha elector (Kokujev, 1898)
formidabilis (Marshall, 1897)
Atanycolus barcinonensis Marshall, 1897 = *Cyanopterus flavator* (Fabricius, 1793)
signatus Szépligeti, 1901 = *A. sculpturatus* (Thomson, 1892)
 „sulphuratus Marsh.” = ?*A. sculpturatus* (Thomson, 1892)¹³
Coeloides abdominalis Zetterstedt, 1838
filiiformis Ratzeburg, 1852
Iphiaulax bellator (Kokujev, 1898)
 „flavator Nees”¹⁴ = *Cyanopterus flavator* (Fabricius, 1793)
mactator var. pictus (Konow, 1865)
nigrator (Zetterstedt, 1838)
Bracon carbonarius Szépligeti, 1901 = *B. (Glabrobracon) parvicornis* Thomson, 1892
erythroctictus Marshall, 1885 = *B. (Lucobracon) erraticus* Wesmael
fumatus Szépligeti, 1901 = *B. (Glabrobracon) fumatus* Szépligeti, 1901
fumigatus Szépligeti, 1901 = *B. (Bracon) pectoralis* Wesmael, 1838
indubius Szépligeti, 1901 = *B. (Glabrobracon) nigriventris* Wesmael, 1838
longiventris (Szépligeti, 1896) = *B. (Lucobracon) hungaricus* (Szépligeti, 1896)
mixtus Szépligeti, 1901 = *B. (Bracon) intercessor* Nees, 1834
 „obcisor” Nees¹⁵ = *B. (Glabrobracon) abscissor* Nees, 1834
scabriusculus Dalla Torre, 1898 = *B. (Bracon) scabriusculus* Dalla Torre, 1898

2. Rogadinae (2 faj)

- Pelecystoma luteum* (Nees, 1834) = *Rogas luteus* Nees, 1834

Rogas dissector Nees, 1834 = *Aleiodes dissector* (Nees, 1834)
 „nigratus Nees” = ?*Aleiodes nigricornis* Wesmael, 1838¹⁶

3. Cheloninae (7 faj)

- Chelonus alboannulatus* Szépligeti, 1896 = *Ch. pellucens* (Nees, 1816)
carbonator Marshall, 1885
catulus Marshall, 1885 = *Ascogaster varipes* Wesmael, 835
decorus Marshall, 1885
hungaricus Szépligeti, 1896 = *Microchelonus erosus* (Herrich-Schaeffer, 1838)
nitens Reinhard, 1867 = *Chelonus pellucens* (Nees, 1816)
secutor Marshall, 1885 = *Microchelonus pedator* (Dahlbom, 1833)

A Zilahi-Kiss féle braconida taxon nevek az 1926–1927. évi közleményben:

1. Alysinae (8 faj)

- Alysia fuscipennis* Haliday, 1838 = *A. (Anarcha) fuscipennis* Haliday
 „inconspicua Hal.”¹⁷ = *A. (Alysia) incongrua* Nees, 1834
mandibulator (Nees, 1812) = *A. (Anarcha) mandibulator* (Nees, 1812)
manducator (Panzer, 1799) = *A. (Alysia) manducator* (Panzer, 1799)
rufidens Nees, 1834 = *A. (Anarcha) rufidens* Nees, 1834
sophiae Haliday, 1838 = *A. (Anarcha) sophia* Haliday, 1838
tipulae Scopoli, 1793 = *A. (Anarcha) tipulae* (Scopoli, 1793)
transsylvanica Zilahi-Kiss, 1927 = *Phaenocarpa (Ph.) ruficeps* (Nees, 1834)

2. Brachistinae (1 faj)

- Eubadizon rufipes* Herrich-Schaeffer, 1838 = *Aliolus semirugosus* (Nees, 1816)

3. Cheloninae (1 faj)

- Chelonella hungarica* Szépligeti, 1908 = *Microchelonus hungaricus* Szépligeti, 1908

4. Cenocoeliinae (1 faj)

- Coenocoelius* (sic!) *hungaricus* Zilahi-Kiss, 1927 = *Cenocoelius analis* (Nees, 1834)

5. Euphorinae (3 faj)

- Helorimorpha hungarica* Zilahi-Kiss, 1927 = *Chrysopophthorus hungaricus* (Zilahi-Kiss, 1927)
Perilitus secalis Haliday, 1833 = *Perilitus (P.) cerealium* Haliday, 1835
transsylvanicus Zilahi-Kiss, 1927 = *Syntretus elegans* (Ruthe, 1856)

¹³ Marshall nem írt le ilyen néven fajt, azaz Zilahi-Kiss elírta. Valószínűleg a helyes név *A. sculpturatus* (Thomson, 1892).

¹⁴ Zilahi-Kiss elírta az auctor nevet.

¹⁵ Hibás fajnév betűzés a Zilahi-Kiss-féle eredeti közleményben.

¹⁶ Hibás fajnév betűzés a Zilahi-Kiss-féle eredeti közleményben.

¹⁷ Hibás fajnév betűzés és auctor név a Zilahi-Kiss-féle eredeti közleményben.

6. Microgastrinae (3 faj)
Microgaster striatoscutellaris Zilahi-Kiss, 1927 =
M. fulvicrus Thomson, 1895
subcompleta Nees, 1834
tibialis Nees, 1834 = *M. messoria* Haliday,
 1834
7. Orgilinae (1 faj)
Calyptus hungaricus Zilahi-Kiss, 1927 = *Charmon*
extensor (Linné, 1758)
8. Pambolinae (1 faj)
Phaenodus pallidipes Marshall, 1897 = *Pambolus*
(Phaenodus) pallipes Foerster, 1862

A Zilahi-Kiss által leírt új gyilkosfűrkesz fajok jelenlegi taxonómiai besorolása

1915- és 1927-ben Zilahi-Kiss összesen hét új gyilkosfűrkesz fajt írt le: hatot Erdélyből és egyet Magyarországról. Az elmúlt néhány évtized revíziós vizsgálatainak eredményeképp a hét fajnev közül hat bizonyult junior szinonimnak és egy maradt érvényben. A hét faj taxonómiai helyzetének alakulását az alábbiakban részletezzük (az alcsaládi beosztás betű szerinti sorrendjében):

Alysiinae: Alysiini

1.) *Alysia transylvanica* Zilahi-Kiss, 1927 – 7, egy hím példány, holotípus a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban (Hym. Typ. No. 2851), lelőhelye: „Kuhhorn (Rodna)” [Ünökkő, Radnai-havasok]; senior synonym: *Phaenocarpa ruficeps* (Nees, 1811), szinonimizálta Papp.¹⁸ Taxonómiai megjegyzés: a „*transylvanicus*” név jelölheti a faj egy változatát, *Phaenocarpa ruficeps* var. *transylvanicus* (Zilahi-Kiss) tekintettel a téglapiros testszínre szemben a törzsalak majdnem teljesen fekete testszínével. (A varietas (var.) taxonómiai kategóriát a Nemzetközi Nevezék Szabályzat nem ismeri el.)

Brachistinae

2.) *Pambolus pillichii* Zilahi-Kiss, 1915 – 77, egy nőstény példány, lektotípus a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban (Hym. Typ. No. 7068), lelőhelye: „Simontornya” (Magyarország); senior synonym: *Polydegmon sinuatus* Foerster, 1862, szinonimizálta Papp¹⁹ majd van Achterberg²⁰.

Cenocoeliinae

3.) *Coenocoelius* [sic!] *hungaricus* Zilahi-Kiss, 1927 – 6, egy nőstény példány, lektotípus (Hym. Typ. No. 7067), a lektotípus 1993-ban megsemmisült postai kölcsönzés során útban Budapestről Szentpétervárra, lelőhelye: „V. Szilágycseh” (Cehu Silvaniei); senior synonym: *Cenocoelius analis* (Nees, 1834), szinonimizálta van Achterberg²¹.

Euphorinae

4.) *Helorimorpha hungarica* Zilahi-Kiss, 1927 – 4, egy nőstény példány, holotípus [”Ein Stück”] a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban (Hym. Typ. No. 452), lelőhelye: „Borosjenő” (Ineu); új kombináció (comb. n.): *Chrysopophthorus hungaricus* (Zilahi-Kiss, 1927), kombinálta: Mason²².

5.) *Perilitus transylvanicus* Zilahi-Kiss, 1927 – 3, négy hím példány: egy lektó- (elveszett) és három paralektotípus a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban (Hym. Typ. Nos 454–456), lelőhelye: „Kaisd” (Szászkezd, Saschiz); senior synonym: *Syntretus elegans* (Ruthe, 1856), szinonimizálta Haeselbarth.²³ – A hím lektotípus (No. 453) kölcsönzés miatt postai úton Münchenből Budapestre elveszett (megsemmisült) 2008-ban.

Microgastrinae

6.) *Microgaster striatoscutellaris* Zilahi-Kiss, 1927 – 2, egy nőstény példány, holotípus [„Ein Exemplar”] a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban (Hym. Typ. No. 429), lelőhelye: „Kaisd (Grosskokler Komitat)” (Szászkezd, Saschiz); senior synonym: *Microgaster fulvicrus* Thomson, 1895, szinonimizálta Papp²⁴ (korábban szinonimizálta Papp²⁵ a *Microgaster areolaris* Thomson, 1895 névvel).

Orgilinae

7.) *Calyptus hungaricus* Zilahi-Kiss, 1927 – 5, egy nőstény példány, lektotípus a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban (Hym. Typ. No. 2809), lelőhelye: „Honcztő” (Honcztő, Gurahont); senior synonym: *Charmon extensor* (Linné, 1758), szinonimizálta Papp²⁶.

Faunisztikai áttekintés

Az Erdélyben gyűjtött gyilkosfűrkeszeket (Braconidae) többnyire V. I. Tobias²⁷ könyve használatával határozta meg. Figyelemmel voltam a Blacinae fajok esetében Haeselbarth²⁸ monográfiájára, az Opiinae fajok esetében Papp faunafüzetére²⁹, a Meteorinae fajok esetében Huddleston³⁰ és Stigenberg & Ronquist³¹ monográfiájára, a Doryctinae és a Rogadinae fajok esetében ugyancsak Papp faunafüzetére³² és Telenga³³ könyvére. Amennyiben nem magam vagyok a szóban forgó példány meghatározója, akkor az ivarjel (♀, ♂) után tüntetem fel a determináló nevét, pl. 1 ♀ (det. Fischer; det. Haeselbarth 1972).

A faunisztikai adatok az alcsaládok, genuszok és fajok betűrendjében követik egymást. A hét alcsalád fajsámát a következő áttekintés összesíti (zárójelben Erdély, illetve Románia faunájára új fajok száma): Blacinae 18 (4) faj, Doryctinae 25 (14) faj, Ichneutinae 2 (1), Meteorinae 21 (3) faj, Neoneurinae 1 (1) faj, Opiinae 104 (57) faj és Rogadinae 36 (9) faj. Összesen tehát 207 gyilkosfűrkesz faj faunisztikai

¹⁸ PAPP Jenő 2005, 144–145.

¹⁹ PAPP Jenő 1987, 318.

²⁰ ACHTERBERG, Cornelis van 1990, 16.

²¹ ACHTERBERG, Cornelis van 1994, 19.

²² MASON, W. R. M. 1964, 1008.

²³ HAESELBARTH, Erasmus 2008, 1104.

²⁴ PAPP Jenő 1976, 100.

²⁵ PAPP Jenő 1959, 403.

²⁶ PAPP Jenő 1994, 294.

²⁷ TOBIAS, V. I. 1986.

²⁸ HAESELBARTH, Erasmus 1973.

²⁹ PAPP Jenő 1981.

³⁰ HUDDLESTON, Tom 1980.

³¹ STIGENBERG, J. – RONQUIST, F. 2011.

³² PAPP Jenő 1991.

³³ TELENGA, N. A. 1941.

adatait közöljük, ebből 89 faj Erdély, illetve Románia faunájára nézve új.

Az erdélyi gyilkosfűrészeket sok, szám szerint ke-
reken 40 entomológus gyűjtötte. Közülük öt gyűjtő
emelkedik ki céltudatos faunakutató tevékenységével:
Diószeghy László, Orosz András, Podlussány Artila,
Rozner István és Zilahi-Kiss Endre. Diószeghy László³⁴
az 1920–1930-as években tevékenykedett, Bo-
rosjenő lakhelyén rendszeresen gyűjtött rovarokat,
a Retyezát-hegységbe pedig szívesen ellátogatott.³⁵
Zilahi-Kiss Endréről az előzőekben már megemlékez-
tünk. A további három gyűjtő főleg az 1990-es évek
folyamán kereste fel többször Erdély számos helyét és
táját, ahol a gyilkosfűrészek szempontjából is rendkí-
vüli mennyiségű és minőségű gyűjtést végeztek. En-
nek bizonyossága például jelen (és a további) közlemény
bőséges fajszáma, ami egyúttal Erdély brakonida ismer-
tetét alapozza meg. Jelentős gyűjtést végzett Erdélyben
még hét entomológus: Biró Lajos, Csiki Ernő, Nagy
Ignác, Silbernagel, Szépligeti Győző, Szilády Zoltán és
Zombori Lajos. Valamennyi gyűjtőt illesse e helyen is
köszönet fásasztó kutatómunkájukért.

A gyűjtők nevét rövidítve adjuk meg. Az alábbi-
akban betűrendben soroljuk fel előbb a rövidítésü-
ket, egyenlőségjel (=) után pedig a teljes nevüket:

BL = Biró Lajos; CsE = Csiki Ernő; CsS = Csósz Sándor; DB
= Deubel Friedrich; DJ = Daday Jenő; DL = Diószeghy László;
ÉGy = Éhik Gyula; FGy = Fábrián György; FoJ = Fodor Jenő; FrJ
= Frivaldszky János; HG = Horváth Géza; KA = Kun András;
KI = Kocs Irén; KD = Kuthy Dezső; LGy = Ladár György; LI
= Loksa Imre; LZ = László Zoltán; MB = Markó Bálint; MD =
Murányi Dávid; ME = Merkl Ede; ML = Móczár László; MS =
Mocsáry Sándor; NI = Nagy Ignác; NK = Nagy Károly; OK =
Orci Kirill Márk; OA = Orosz András; PA = Podlussány Artila;
Páj = Pável János; PI = Petrász Imre; PJ = Papp Jenő; PL = Pe-
regovits László; PVF = Pávay-Vajna Ferenc; RL = Ronkay László;
RI = Rozner István; SA = Schmidt Antal; SN = Silbernagel; SS =
Simonyi Sándor; SzD = Szalóki Dezső; SzGy = Szépligeti Győző;
SzZ = Szilády Zoltán; TR = Treger; U = Uhl; ÚJ = Újhelyi József;
Z-K = Zilahi-Kiss Endre; ZL = Zombori Lajos.

A helység, hegység, havasok, völgy, táj stb. neveket
magyarul tüntetjük fel, mivel a fűrészek gyűjtemé-
nyi lelőhelycéduláján jórészt magyarul nyomatták.
Ugyanannak a lelőhelynek a megnevezése nem min-
dig következetes: a megyét többnyire feltüntetik, de
van ahol elmarad; esetenként történeti közigazgatási
hovatarozás szerepel, pl. a döntően a mai Hargita
megye részét képező történelmi (korabeli) Udvarhely
(vár)megye szerepel ugyanazon lelőhely (pl. Homo-
ródfürdő) esetében; ugyanaz a nevű lelőhely hol -pa-
tak hol -völgy megnevezéssel szerepel. Az alábbi ös-
szeállítás a fauna-lista magyar lelőhelyneveit sorolja
fel betűrendben, megnevezve román megfelelőjét:

Abásfalva = Aldea; Alsóilosva = Ilișua; Alsó-mál = Malul de
Jos; Apanagyfalva = Nușeni; Apatelek = Mocrea; Aranyosronk
= Runc; Arges megye = jud. Argeș; Arges patak = Râu Argeș;
Árpástó = Braniște; Árvátfalva = Arvăteni; Bakókereszt = Dej;
Crucea Bacăului; Balánbánya = Bălan; Bálványosfürdő = Băile
Bálványos; Berve = Berghin; Betlen = Beclean; Bélbor = Billbor;
Bihar-hegység = Munții Bihor; Bodzaforduló = Întorsura Buzău-
lui; Bogáti erdő = Pădurea Bogata; Bokszánbánya = Bocșa; Boros-
benedek = Benic; Borosjenő = Ineu; Borossebes = Sebiș; Borsa =
Borșa; Borsafüred = Băile Borșa; Borsai-hegység = Munții Borșa;
Brassó = Brașov; Büdös-hegy = Muntele Puturosu; Bükkszád =
Bixad; Buru = Borrév; Csere-erdő = Pădurea Ceret; Cserna-völgy
= Valea Cernei; Csicsókeresztúr = Cristești Ciceului; Csíkdelne
= Delnița; Csíksomlyó = Șumuleu; Csíkszentkirály = Sâncrăieni;
Csíkszentmihály = Mihăileni; Csíkszépvíz = Frumoasa; Detona-
ta = Detonata; Dés = Dej; Déva = Deva; Dicsősöntmárton =
Târnăveni; Domogled = Domogled; Előpatak = Vâlcele; Erdély =
Transilvania sau Ardeal; Erdélyi Érchegység = Munții Metaliferi;
Erdőalja = Sub Pădure; Erdőhát = Dumbrava; Farkaslaka = Lupe-
ni; Fehér megye = jud. Alba; Felek = Avrig; Felsőróna = Rona de
Sus; Fenyőfalva = Bradu; Ferencfalva = Văliug; Fogaras = Făgăraș;
Fogarasföld = Țara Oltului; Fogarasi-havasok = Munții Făgăraș;
Fugad = Ciuguzel; Gizellafalva = Ghizela; Gödemesterháza =
Stănceni; Görgényi-havasok = Munții Gurghiu; Gyalui-havasok
= Munții Gilăului; Dés, Gyártelep-erdő = Dej, Pădurea Coloni-
ei Fabricii; Gyilkos-tó = Lacul Roșu; Hadad = Hodod; Hargita
megye = jud. Harghita; Hargitafürdő = Băile Harghita; Hargi-
tagyöngye = Perla Harghitei; Hatod-hágó = Pasul Hatod; Ha-
vasnagyfalva = Mărișel; Havasrogoz = Rogojel; Hátszeg = Hațeg;
Herkulesfürdő = Băile Herculane; Hideg-Aszó-völgy = Valea Hi-
degaso; Homoródalmás = Merești; Homoródfürdő = Băile Ho-
morod; Homoródkeményfalva = Comănești; Homoródszentpál
= Sânpaul; Homoród-völgy = Valea Homorodului; Hunyad me-
gye = jud. Hunedoara; Iharos-völgy = Valea Iharos; Ispánmező =
Spermezeu; Ivó = Izvoare; Ivó-patak = Pârâu Izvoare; Kecsed =
Aluniș; Kecsetkisfalud = Satu Mic; Kelemen-havasok = Munții
Călimani; Kis-Beszterce patak = Râu Bistricioara; Kis Cohárd
= Suhardul Mic; Kishomoród = Homorodul Mic; Kishomoród
völgy = Valea Homorodul Mic; Kiskaján = Căianu Mic; Kis-Kü-
küllő patak = Râu Târnavă Mică; Királyárka = Dej; Kolozsvár =
Cluj; Kosály = Cășeu; Kovászna megye = jud. Covasna; Körös-
bökény = Buteni; Krassova = Crașova; Krassó-Szőrény megye =
jud. Caraș-Severin; Kudu = Coldău; Kudzsiri-havasok = Munții
Cugirului; Kupás-patak = Pârâu Cupaș; Kupás-völgy = Valea
Cupașului; Lomás-völgy = Valea Lomașului; Lotriora = Lotriora;
Lóduj = Șaua Loduj; Lövete = Lueta; Madarasi Hargita = Har-
ghita Mădăraș; Magosmart = Mogoșeni; Magyarbagó = Băgău;
Maksa = Moacșa; Malató = Dés, Mulațau; Maros-part = Malul
râului Mureș; Marostorda = Comitatul Mureș-Turda; Maros-
vásárhely = Țargu Mureș; Madéfalva = Siculeni; Maramaros =
Maramureș; Maramaros megye = jud. Maramureș; Maramaros-
sziget = Sighetu Marmației; Mehádia = Mehădia; Mehádia-hegy-
ség = Munții Mehedinți; Meszes-hegység = Munții Meseșului;
Mirisló = Mirăslău; Nagyárpás = Arpașul-Mare; Nagyenyed =
Aiud; Nagyhagymás = Hășmașul Mare; Nagyilonda = Ileandra;
Nagyilva = Ilva Mare; Nagykaroly = Carei; Nagyszeben = Sibiu;
Nagyvárad = Oradea; Nemere-hegység = Munții Nemira; Né-
metbogsán = Bocșa; Nyírmező = Poiana Aiudului; Odvas = Od-
voș; Ojtoztelep = Oituz; Oklánd = Ocland; Oláhlápad = Lopadea
Veche; Oltalsósebes = Sebeșu de Jos; Oroszmező = Rus; Orsova =
Orșova; Ósebeshely = Sibiușel; Parajd = Praid; Paulis = Păuliș; Pá-
ring = Parâng; Peér (Szilágypér) = Pir; Persányi-hegység = Munții

³⁴ Diószeghy László (1877–1942) festőművész, entomológus, lepidopterológus.

³⁵ BALOGH Ernő 1955; KOCs Irén 2008; VAJDA, Sándor 1998.

Perşani; Petrozsény = Petroşani; Pongrác-tető = Vârful Pongraş; Poplâka = Poplaca; Priszlop = Liviu Rebreanu; Radácszinye = Râzbuneni; Radnaborberek = Valea Vinului; Radnai-havasok = Munţii Rodnei; Radnót = Iernut; Rakató = Răcătău; Remez = Remeţi; Resicabánya = Reşiţa; Resinár = Răşinari; Retyezát = Munţii Retezat; Réty = Reci; Rétyi nyíres = Mestecănişul de la Reci; Rév = Vadul Crişului; Ronki szakadék = Cheile Runcului; Sebes-patak = Râul Sebeş; Simonka = Şimon; Somkő-nyak = Piatra Şom; Sugág = Şugag; Szacsva = Saciova; Szeben megye = jud. Sibiu; Szelestyora = Sălişteioara; Szemenik = Semenici; Sze-néte = Senetea; Szent Anna-tó = Lacul Sfânta Ana; Szeszarma = Săsarm; Székelyjő = Săcuieu; Székelykeresztúr = Cristuru Secuiesc; Székelykő = Piatra Secuilor; Szénafüvek = Fânaţele Clujului; Szilágycseh = Cehu Silvaniei; Szováta = Sovata; Tasnád = Tâşnad; Tekerő-völgy = Valea Tekerő; Temes megye = jud. Timiş; Tihuca = Tihuţa; Torda = Turda; Tornova = Târnova; Torockó = Rimetea; Torockószentgyörgy = Colţeşti; Tusnád = Tuşnad; Udvarhely megye = comitatul/judeţul Odorhei; Ünökő = Vârful Ineu; Vargyas = Vârghiş; Vargyasi szurdok = Cheile Vârghişului; Verespatak = Roşia Montană; Verestorony = Pasul Turnu Roşu; Vidra-tó = Lacul Vidra; Vigyázó = Vlădeasa; Vihorlát = Vihorlat; Vilcea megye = jud. Vâlcea; Vulcán = Vulcan; Zeteváralja = Sub Cetate; Zichy-barlang környéke = împrejurimile Peşterii Vadu Crişului; Zilah = Zalău; Zsirka-völgy = Valea Jârca.

Egyéb toponímia-elem románul:

kaszáló = fâneaţă; legelő = păşune; mocsár = mlaştină.

Az egyes fajok elterjedési adatait túlnyomólag a YU et alii 2012 munkából³⁶ vettük át.

Erdély, ill. Románia faunájára nézve új brakonida fajokat *-gal jelöltük meg a genusz név előtt, pl. *Blacus (Blacus) errans (Nees, 1811).

Móczár László a Kárpát-medence vagy Kárpát-Pannónikum faunaterület redősszárnyú darazsainak (Vespoidea) faji összetétele és elterjedése (areája) alapján hat faunakörzetet különített el³⁷ és pedig: I. faunakörzet Alföld (Pannonicum), II. faunakörzet Ósmátra (Matricum), III. faunakörzet Kárpátok (Carpathicum), IV. faunakörzet Előbalkán (Moesicum), V. faunakörzet Alpokalja (Noricum), VI. faunakörzet Illír vidék (Illyricum). A VII. faunakörzet Adriai Tengerpart (Adriaticum) nem a Kárpát-Pannónikum, hanem a Mediterrán faunaterület része. Az erdélyi hegyvidék a III. faunakörzet, a Carpathicumhoz tartozik, ahol hat faunajárás osztozkodik a körzeten: III₁ faunajárás Eucarpathicum (Szlovákia), III₂ faunajárás Északkeleti- és Keleti-Kárpátok (Transylvanicum), III₃ faunajárás Déli-Kárpátok (Praemoesicum), III₄ faunajárás Bihar-hegység (Biharicum), III₅ faunajárás Mezőség (Campaneum) és III₆ faunajárás Barcaság (Barcaicum). Jelen közleményben szereplő gyilkosfűr-kész (Braconidae) fajok többségének a lelőhelye a III₂₋₆ faunajárásba esik. Ennek megfelelően a szubmontán

/ montán gyilkosfűr-kész fajok lelőhelye valamennyi faunajárásban fellelhető, míg a III₅-ös faunajárásban a kevés, sztyeplakó (stepicol) fajok élnek.

A jelen (és a jövőbeni) közleményben ismertetett gyilkosfűr-kész fajok példányait a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum őrzi és gyűjteményét képezi. A példányok zömét a 20. század első négy évtizedében (az 1900–1940-es években) és utolsó évtizedében (az 1990-es években) gyűjtötték.

BLACINAE

Összesen 18 Blacinae faj kimutatását közöljük Erdélyből. Közülük négy faj új Erdély ill. Románia faunájában. A fajok egyetlen genuszt: a *Blacus* Nees, 1818-t képviselik. Néhány ormányosbogár (*Curculionidae*), szűbogár (*Scolytidae*), álszűbogár (*Anobiidae*) és holyvbogár (*Staphylinidae*) fajról tudjuk hogy a gazdaállatok lárvakorukban.³⁸

**Blacus (Ganychorus) ambulans* var. *macropterus* Haeselbarth, 1973 – 2 ♀ (det. Haeselbarth 1972), Betlen, Z–K; 1 ♀ (det. Haeselbarth 1972), Kudu, Z–K; 3 ♀ (det. Haeselbarth 1970), Magyarbágó, 1917. VII. 27., Z–K. Európában elterjedt, mégsem gyakori faj, Erdélyhez (illetve Romániához) legközelebb Magyarországról és Szlovákiából mutatták ki.

Blacus (Ganychorus) armatulus Ruthe, 1861 – 1 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA; 1 ♀ (det. Haeselbarth 1972), Nagyenyed, 1910. III. 6., NI. Holarktikus elterjedésű, gyakori ill. közönséges faj.

Blacus (Ganychorus) diversicornis (Nees, 1834) – 1 ♀ (det. Haeselbarth 1970), Nagyenyed, 1918. VII. 14., SzZ. Palearktikus elterjedésű gyakori faj.

**Blacus (Blacus) errans* (Nees, 1811) – 1 ♀, Hargita megye, Zeteváralja, Szencsed-völgy, 1995. VII. 3., PA. Európai elterjedésű gyakori faj.

Blacus (Blacus) exilis (Nees, 1811) – 1 ♀, Betlen, Z–K. Palearktikus elterjedésű közönséges faj.

Blacus (Blacus) filicornis Haeselbarth, 1973 – 1 ♀ (det. Haeselbarth 1971), Alp. Kudsir, Priszlop, 1913. VIII. 9., BL. Bár a közelmúltban írták le a fajt, mégis hamarosan kiderült, hogy ugyancsak európai elterjedésű és gyakori faj.

Blacus (Leioblacus) fischeri Haeselbarth, 1973 – 1 ♀ paratípus, Meszes-hegység, 1904. V., BL. Bár európai elterjedésű mégis inkább szórványosan előforduló faj. Erdélyhez legközelebb Magyarországon és a volt Jugoszláviában tudunk előfordulásáról.

Megjegyzés – A fajt Haeselbarth írta le³⁹ öt példány alapján: a nőstény holotípust Ausztriából, 2 ♀ + 2 ♂ paratípust pedig Szlovéniából (1 ♀), Erdélyből (1 ♀) és Németországból (2 ♂). Az erdélyi meszes-hegységi nőstény paratípust a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum őrzi. Legújabbban derült ki, hogy a példány elveszett. Annak idején az apró fűr-kész kartonkára ragasztották, a ragasztóanyag időközben úgy száradt ki, hogy a fűr-kész-példány lepottyant és észrevétlenül eltűnt.

Blacus (Blacus) humilis (Nees, 1811) – 1 ♂, Dés, Gyártelep, 1991. V. 30., LGy; 1 ♀, Hargita megye, Gyilkos-tó, Kupás-völgy, 950 m, PL; 1 ♂, Hargita megye, Homoródfürdő, Homoródvölgy, 1995. VII. 7., RI; 1 ♂, Hargita megye, Madéfalva, fénycsapdával gyűjtve, 1999. VIII. 20., MB; 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érchegység, Szelestyora, 1993. V. 31., PA. Holarktikus elterjedésű, gyakori, sokfelé közönséges faj.

³⁶ YU, Dicky S. K. – ACHTERBERG, Cornelis van – HORSTMANN, Klaus 2012.

³⁷ MÓCZÁR László 1939, 1967; MÓCZÁR László et alii

1972.

³⁸ HAESELBARTH, Erasmus 1973.

³⁹ HAESELBARTH, Erasmus 1973, 122.

**Blacus (Blacus) instabilis* Ruthe, 1861 – 1 ♀, Hargita megye, Madéfalva, fénycsapdával gyűjtve, 1999. IX. 7., MB. Palearktikus elterjedésű közönséges faj. Erdélyhez legközelebb Magyarországról és Szlovákiából ismerjük.

Blacus (Blacus) longipennis (Gravenhorst, 1809) – 1 ♂, jud. Bihor, Canton Glavoi, Ponor, 1100 m, 2005. VII. 27., OA; 1 ♂, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 400 m, 2005. VII. 26., OA; 1 ♂, Máramaros megye, Borsafüred, szálloda erkélye, 2002. VIII. 1–2., OA. Európa-szerzte gyakori faj, Erdélyben (ill. Romániában) legújabbban mutatták ki.⁴⁰

Blacus (Ganychorus) maculipes Wesmael, 1835 – 1 ♂, Alp. Kudsir, Priszlop, 1913. VII. 29., BL; 1 ♂, Dés, gyártelep, 1991. V. 30., LGy; 1 ♂, Dés, Malatő, 1991. VI. 12., LGy; 1 ♂, Hargita megye, Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI; 1 ♂, Hunyad megye, Erdélyi Érchegeység, Szelistyoara, 1993. VII. 20., PA; 1 ♂ (det. Haeselbarth 1972), Kecsed, VII. 3., Z-K; 1 ♀, Kovászna megye, Bálványosfürdő, Büdös-hegy, 2006. VI. 29., RI; 1 ♂, Krassó-Szörény megye, Mehádia-hegység, Cserna-völgy, Herkulesfürdő, 800 m, 2002. VI. 16., ZL; 2 ♀ (det. Haeselbarth), Kudu, Z-K; 2 ♂ (det. Haeselbarth), Nagyenyed, Maros-part, 1917. VII. 25., BL; 1 ♂, Radnai-havasok, Bors, 800–1200 m, 1992. VII. 28., PJ; 1 ♂, Remecz, 1907. VII. 15., BL; 2 ♂, Torockó, 1998. VII. 7., PJ. Nyugat-palearktikus gyakori, sokféle közönséges faj.

**Blacus (Ganychorus) madli* Haeselbarth, 1992 – 1 ♀, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 460 m, 2005. VII. 26., OA; 1 ♂, Munții Mehădia, near the blue sign, 600–800 m, 2003. VII. 16., OA. A fajt Törökországból írták le, erdélyi két lelőhelye nyomán új Románia faunájára, máshonnan még nem került elő.

Blacus (Blacus) paganus Haliday, 1835 – 1 ♀, Munții Retezat, near cabana Buta, 1500–1800 m, 2002. IX. 3–6., OA. Holarktikus elterjedésű gyakori, sokféle közönséges faj, Erdélyben (ill. Romániában) legújabbban mutatták ki.⁴¹

Blacus (Ganychorus) pallipes Haliday, 1835 – 1 ♀, Magyarbagó, 1917. VII. 27., BL; 1 ♀, Munții Retezat, near cabana Buta, 1500–1800 m, 2002. IX. 3–6., OA. Palearktikus elterjedésű gyakori, sokféle közönséges faj. Erdélyhez legközelebb Magyarországról, Szlovákiából és Bulgáriából mutatták ki.

Blacus (Blacus) rufescens Ruthe, 1861 – 1 ♂ (det. Haeselbarth 1971), Déva, 1899. VI. 30., SzGy. Európai elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj. Erdélyhez legközelebb Moldovában és Magyarországról közölték előfordulását.

Blacus (Ganychorus) ruficornis (Nees, 1811) – 3 ♀: Betlen, 2 ♀, 1911. VIII. 7. BL, 1 ♀, 1966. VII. 26. NK; 4 ♂, Borosjenő, DL; 1 ♀ (det. Haeselbarth 1969), Csikszentmihály, 1917. III. 15., FJ; 2 ♀, Csikszérvíz, Kishavas, 1917. V. 5., FJ; 1 ♂, Fugad, 1907. VII. 15., SzZ; 1 ♀, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak, 1997. V. 24., ZL; 1 ♂, Hargita megye, Madéfalva, fénycsapdával gyűjtve, 1999. V. 15., MB; 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érchegeység, Szelistyoara, 1993. VII. 20., PA; 2 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA; 1 ♀, Kovászna megye, Maksa, Tekerő-völgy, 1992. V. 2., RI; 1 ♀, Kovászna megye, Ojtoztelep, 1992. VIII. 20., PA; 2 ♂, Kovászna megye, Vargyasi szurdok, 2004. VII. 26., CsS; 3 ♀ + 1 ♂: Magyarbagó, 1 ♂, 1906. IX. 11., 3 ♀, 1917. VII. 27., BL; 1 ♂, Mții Mehădia, near the blue sign, 600–800 m, 2003. VII. 16., OA; 1 ♀, Mehădia, Cserna-völgy, Motel Dumbrava mellett, 2003. VII. 15–18, PA; 1 ♀, Meszes-hegység, 1904. V. 11., BL; 1 ♂, Fogaras-hegység, Nagypárpás, 1905., CsE; 2 ♀ (det. Haeselbarth 1969), Nagyenyed, 1910. III. 6., NI; 3 ♀ (det. Haeselbarth 1969), Remecz, 1907. VII. 15., BL; 1 ♀, Torockó, 1998. VII. 7., PJ. Holarktikus elterjedésű, a legközönségesebb *Blacus* faj.

Blacus (Blacus) stelfoxi Haeselbarth, 1973 – 1 ♂, Dés, Bakókereszt, 1991. V. 29., LGy. Európai elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj.

Blacus (Ganychorus) tripudians Haliday, 1835 – 1 ♂, Betlen, Z-K; 1 ♂ (det. Haeselbarth 1970), Borosjenő, BL; 1 ♂, Fehér megye, Kudzsiri-havasok, 800–1500 m, 2002. VI. 21., ZL; 1 ♂, Torockó, 1998. VII. 7., PJ. Nyugat-palearktikus, gyakori faj. Erdélyhez legközelebb Magyarországról és Bulgáriából közölték előfordulását.

DORYCTINAE

Összesen 25 faj kimutatását közöljük Erdélyből, közülük 14 új Erdély ill. Románia faunájára. A fajok 10 genuszhoz tartoznak (zárójelben a genuszhoz sorolt fajok száma): *Dendrosoter* Wesmael, 1838 (1), *Doryctes* Haliday, 1836 (5), *Ecphyllus* Foerster, 1862 (1), *Hecabolus* Curtis, 1834 (1), *Heterospilus* Haliday, 1836 (2), *Monolexis* Foerster, 1862 (1), *Ontsira* Cameron, 1900 (3), *Rhacnottus* Ruthe, 1854 (1), *Rboprocentrus* Marshall, 1897 (1) és *Spathius* Nees, 1818 (8). Közép-Európában xylophag, cincér- (*Cerambycidae*), díszbogár- (*Buprestidae*), szűzbogár- (*Scolytidae*) lárvák parazitoidjai.⁴²

**Dendrosoter protuberans* (Nees, 1834) – 4 ♀ (1 ♀, *Ecphyllus silesiacus* det. Z-K.), Hadad, 3 ♀, ex *Ernopus fraxini* Panzer.⁴³ Holarktikus elterjedésű faj, a Nearktikumba betelepítették a biológiai védekezés keretében. Európában gyakori, Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Moldovából, Magyarországról és Szlovákiából jelentették.

Doryctes flaviceps Reinhard, 1865 (= *D. grandis* Szépligeti, 1897) – 1 ♀, Dicsőszentmárton, CsE; 1 ♀ (paralektotípus: *D. grandis* Szépligeti, no. 600), Peér, Z-K. Európában szórványosan előforduló faj, areája palearktikus.

*Doryctes heydeni Reinhard, 1865 – 1 ♂, Zilah, 1925., TR. Európai elterjedésű, szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb magyarországi és szlovákiai lelőhelyeit közölték.

Doryctes leucogaster (Ziegler, 1834) (= *D. marothiensis* Szépligeti, 1902) – 1 ♂, Árpástó, Z-K; 1 ♀, Berve, 1909. V. 22., NI; 1 ♀, Betlen, Z-K; 1 ♀ + 1 ♂, Borosjenő, VI. 17., DL; 1 ♀, Detonata, 1915. VII. 16., CsE; 3 ♀, Dicsőszentmárton, CsE; 1 ♀, Fogaras, 1921. V. 14.; 2 ♀, Hadad, Z-K; 4 ♀, Kaisd (Saschiz), V., SN; 2 ♀, Mehădia, Páj; 3 ♀: Nagyenyed, 1 ♀, 1903. VI. 15. NI, 1 ♀, 1906. V. 17. NI, 1 ♀, 1907. VIII. 5. SzZ; 1 ♀, Németbogsán; 1 ♂, Orsova; 1 ♀, Peér, Z-K; 2 ♀ + 1 ♂, Remecz, 1907., BL; 1 ♂, Resicabánya, ME; 1 ♀, Szászrévbánya, 1918. VII.; 1 ♂, Szováta, CsE; 1 ♀, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 700 m, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI; 1 ♀, Verespatak, 1908. VIII. 20., SzZ. A Palearktikum egyik leggyakoribb *Doryctes* gyilkosfűrész faja, a Kárpáto-Pannónikumban közönséges. Legújabbban derült ki, hogy leírója nem Nees, hanem Ziegler. Az Orsova és Resicabánya két lelőhelyet először Szépligeti⁴⁴ közölte.

Doryctes leucogaster var. *erythrogaster* (Wesmael, 1838 – 1 ♂, Betlen, Z-K; 2 ♂, Hadad, Z-K; 1 ♀, Kaisd (Saschiz), SN; 1 ♀, Nagyilonda, Z-K; 1 ♀, Orsova, Páj; 2 ♀, Zilah, 1925. V. 12., TR.

Doryctes leucogaster var. *pulchripes* (Szépligeti, 1905) – 2 ♀ + 1 ♂: Borosjenő, 1927. V. 3., 1 ♀, 1927. VI. 2., 1 ♀, DL; 1 ♀ (lektotípus: *D. pulchripes* Szépligeti, 1905, no. 10622), Mehădia, 1895., Páj; 1 ♀, Szováta, CsE.

**Doryctes mutillator* (Thunberg, 1824) – 1 ♂, Dicsőszentmárton, CsE; 1 ♀, Mt. Fogaras, Nagypárpás, 1905., CsE; 1 ♂,

⁴⁰ PAPP Jenő – VAS Zoltán 2016.

⁴¹ PAPP Jenő – VAS Zoltán 2016.

⁴² PAPP Jenő 1991.

⁴³ Az *Ernopus fraxini*-ből mint gazdaállatból nevelték.

⁴⁴ SZÉPLIGETI Győző 1896, 171.

Hargita megye, Csíkszentmihály, Lucs, 1981. VII. 22–23., PL et RL; 2 ♀: Hargita megye, Homoródfürdő, 700 m, 1 ♀, 1893. VII. 22. SzZ, 1 ♀, 1943. VII. 8–28 ÉGy et LI; 3 ♀ + 1 ♂, Lotriora, CsE; 6 ♀, Szováta, CsE; 1 ♀, Vihorlát, MS. A Palearktikum egyik általánosan elterjedt, gyakori faja. Legújabbban a *D. mutilator* nevet szinonimizálták a *D. exarator*-ral, a szinonimizálás vitatható.

**Doryctes undullatus* (Ratzeburg, 1852) – 3 ♂, Szováta, 1899. VI. 28., CsE. A Palearktikumban elterjedt, inkább gyakori faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb moldovai, magyarországi és szlovákiai előfordulása bizonyított.

Ecpbylus silesiacus (Ratzeburg, 1848) – 1 ♀, Hadad, Z-K. Az egész Palearktikumban elterjedt, inkább közönséges faj.

**Hecabolus sulcatus* Curtis, 1834 – 1 ♀, Hadad, Z-K; 1 ♂, Nagyenyed, 1917., BL; 6 ♀ + 8 ♂, Szováta, 1899. VI. 28., CsE. A Palearktikumban elterjedt, inkább gyakori és csak helyenként közönséges faj.

**Heterospilus cephi* Rohwer, 1925 – 1 ♂, Ósebesely, 1913. VII. 3., BL. A Nearktikumból, New York államban (USA) gyűjtött példányok alapján írta le Rohwer a fajt. Hamarosan kiderült, hogy a Palearktikumban is általánosan elterjedt, gyakori, sőt közönséges faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Moldovában, Bulgáriában, Görögországban, Magyarországon és a volt Csehszlovákiában fordul elő.

**Heterospilus leptosoma* Fischer, 1960 – 2 ♀, Nagyenyed, 1917. VII. 20., BL. Palearktikus és orientális elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Moldovában, Bulgáriában, Görögországban, Magyarországon és a volt Jugoszláviában fordul elő.

**Monolexis fuscicornis* Foerster, 1862 – 1 ♀, Déva, CsE. Foerster a fajt Németországból írta le, azóta szinte valamennyi kontinensre széthurcolták ill. belepítették. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Bulgáriában, Magyarországon és a volt Csehszlovákiában tudunk előfordulásáról.

Ontsira antica (Wollaston, 1858) – 1 ♀, Borossebes, 1916., HG. Holarktikus elterjedésű, gyakori faj.

Ontsira imperator (Haliday, 1836) – 1 ♀, Apatelek, 1912., KD; 1 ♀, Mehádia, Páj; 1 ♀, Retyezát, 1600 m, 1927. VII. 8., DL; 1 ♀, Simonka, 1887. VII. 2. Holarktikus elterjedésű, közönséges faj. A Mehádia lelőhelyet Szépliget⁴⁵ közölte először.

Ontsira longicaudis (Giraud, 1857) – 1 ♀, Borosjenő, US; 1 ♀, Hargita megye, Homoródkeményfalva, Homoród-völgy, 1995. VII. 7., RI; 1 ♂, Hargita megye, Madéfalva, fénycsadával gyűjtve, 1999. VIII. 20., MB; 2 ♀, Maros megye, Marosvásárhely, Cseres-erdő, erdőszegélyen fűhálózva, 2002. VIII. 24., LZ; 1 ♀ (*Doryctes* n. sp. det. Z-K.), Németbogsán. Európai elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj; eddig nyolc európai országból (Romániából is) jelentették előfordulását.

**Rhaconotus scaber* Kokujev, 1900 – 1 ♂, Ósebesely, 1913. VI. 26., BL. Palearktikus elterjedésű, szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb előfordul Moldovában, Bulgáriában, Ukrajnában, Szlovákiában és Magyarországon.

**Rhoptrocentrus piceus* Marshall, 1897 (= *Rh. syrmiensis* Szépligeti, 1906) – 2 ♀: Nagyenyed, 1 ♀, 1906. IX. 19., 1 ♀, 1912. VI., NI. Holarktikus elterjedésű, inkább gyakori faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Moldovában, Bulgáriában, Görögországban, Horvátországban és Magyarországon találták meg.

Spathius brevicaudis Ratzeburg, 1844 – 1 ♀ + 2 ♂, Tasnád, 1912. VII., BL. A Palearktikum egyik leggyakoribb *Spathius* faja.

**Spathius erythrocephalus* Wesmael, 1838 – 2 ♀ + 1 ♂, Borosjenő, 1927. VI. 13., DL; 1 ♀, Szászszék, SN; 1 ♀, Zilah, 1935., TR. Nyugat-palearktikus elterjedésű inkább szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb megtalálták Ukrajnában, Magyarországon és a volt Csehszlovákiában.

Spathius exarator (Linnaeus, 1758) – 1 ♀, Betlen, Z-K; 1 ♀ + 1 ♂, Borosjenő, 1920. V., DL; 1 ♀ (det. Szépligeti), Déva, CsE; 1 ♀ + 1 ♂, Dicsőszentmárton, 1922. X. 4., CsE; 4 ♀, Káisd (Saschiz), SN; 1 ♀, Mitriszló, 1902. VIII. 20.; 4 ♀: Nagyenyed, 1 ♀, 1903. IV. 17., 1 ♀, 1903. IX. 30., 2 ♀, 1906. VII. 16., NI; 1 ♀ + 1 ♂, Oláhlapád, 1902. III. 31.; 1 ♂, Orsova; 1 ♂, Szilágycseh, Z-K; 1 ♂, Szováta, CsE; 1 ♂, Verestorony, CsE. Az eredetileg palearktikus fajt behurcolták ill. betelepítették szinte valamennyi fauna-birodalomba. Európában közönséges faj.

*Spathius hirtus Hedqvist, 1976 – 1 ♀, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 700 m, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI. Hedqvist a fajt Spanyolországból írta le, majd megtalálták az európai Oroszországban (Krasznodar krai).

Spathius pedestris Wesmael, 1838 – 1 ♀ + 1 ♂, Ósebesely, 1913. VI. 16., BL; 1 ♀, Szováta, CsE. Európai areájú, gyakori faj.

**Spathius phymatodis* Fischer, 1966 – 1 ♀, Hargita megye, Homoródszetzpál, nyíres, 1997. V. 26., PA. Palearktikus elterjedésű faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Magyarországon, Ukrajnában és Litvániában találták meg.

**Spathius radzayanus* Ratzeburg, 1848 – 1 ♀, Hadad, Z-K; 1 ♀, Hátszeg; 1 ♀, Szászszék, SN. Az egész Palearktikumban nagyon gyakori faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb ismerjük Horvátországban, Ukrajnában, Magyarországon és a volt Csehszlovákiában.

Spathius rubidus (Rossi, 1794) – 3 ♂, Hadad, ex *Hylesinus fraxini* Panzer⁴⁶, Z-K; 1 ♀, Hargita megye, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998. VII. 11., RI; 2 ♂, Szováta, CsE. Holarktikus elterjedésű, közönséges faj.

ICHNEUTINAE

Összesen két fajt mutatunk ki Erdély faunájában, melyek egy-egy genuszba tartoznak: *Ichneutes* Nees, 1816 és *Proterops* Wesmael, 1835. Egy faj új Erdély ill. Románia faunájában. Mindkét faj levéldarázs-alkatúak (*Arge*, *Nematus*, *Pristiphora* fajok) parazitoidjai.

**Ichneutes reunitor* Nees, 1816 – 1 ♀, Hargita megye, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998. VII. 11., RI. Holarktikus elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj.

Proterops nigripennis Wesmael, 1835 – 1 ♀, Borosjenő, 1927. VI. 9., DL; 1 ♀, Marostorda megye, Gödemesterháza, 750 m, 1943. VIII. 1–15., ÉGy et LI; 1 ♀ (det. Szépligeti), Mehádia, Páj; 1 ♀, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K. Palearktikus elterjedésű, Európában gyakori, helyenként közönséges faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Szlovákiában és Magyarországon tudunk előfordulásáról.

METEORINAE

Összesen 21 fajt sorolunk fel, melyek két genuszhoz tartoznak (zárójelben a fajsám): *Meteor* Haliday, 1835 (17) és *Zelee* Curtis, 1832 (4), közülük Erdély (ill. Románia) faunájára nézve 3 faj új. Túlnyomólag különböző lepkeshernyők, jóval kisebb mértékben faevő (xylophag) bogárlárvák parazitoidjai.⁴⁷

Meteor *abdominator* (Nees, 1811) – 1 ♂ (= *M. pulchricornis* Wesmael, det. Z-K); 1 ♂, Borosjenő, 1927. IV. 28., DL;

⁴⁵ SZÉPLIGETI Győző 1896, 297.

⁴⁶ A *Hylesinus fraxini*-ből mint gazdaállatból nevelték.

⁴⁷ HUDDLESTON, Tom 1980; STIGENBERG, Julia – RONQUIST, Fredrik 2011

1 ♂, Csicsókeresztúr, VII. 7.; 1 ♂, Désakna, T-K; 1 ♂, Dicsőszentmárton, CsE; 1 ♀ + 2 ♂: Fehér megye, Kudzsiri-havasok, Naja, 1 ♂ BL, Sugág, Sebes-patak, 1 ♀ + 1 ♂ RI; 1 ♂, Fogarasi-havasok, Felek, Poiana Neamțului, 1600 m, 1985. VIII. 6., RI; 1 ♀, Hargita megye, Árvátfalva, 1997. V. 26., RI; 1 ♂, Hargita megye, Balánbánya, Iharos-völgy, 1995. VII. 5., RI; 1 ♀, Hargita megye, Homoródfürdő, 1999. VIII. 17., ZL; 1 ♀, Hargita megye, Korond, 1996. V. 31., ZL; 3 ♀: Hargita megye, Madarasi Hargita, 1800 m, 1995. VII. 2., 1 ♀, 1995. VIII. 3., 2 ♀, PA; 1 ♂ (= *M. dubius* Ruthe det. Szépligeti), Herkulesfürdő; 1 ♀, Hunyad megye, Páring, Petrozsény, Jiet-patak, 800–1200 m, 2002. VI. 18., ZL; 1 ♂, Kosály, patak part, 1994. V. 28., LGy; 1 ♀ + 1 ♂, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 28., PA; 1 ♂, Kudu, Z-K; 1 ♂, Nagyenyed, 1909. VI. 5., SzZ; 2 ♀, Oroszmező, VII., Z-K; 1 ♂, Ósebeshely, 1913. VIII. 18., BL; 1 ♂, Retyezát, near cabana Buta, 1500–1800 m, 2002. IX. 3–6., OA; 2 ♂: Rév, 1911. VIII. 19., 1 ♂, 1912. VI. 6., 1 ♂, BL; 1 ♀, Székelykeresztúr, 1943. VI., ML. A nyugati Palearktikum nagyon gyakori, helyenként közönséges *Meteorus* faja.

Meteorus abscissus Thomson, 1895 – 1 ♀, Kovászna megye, Ojtoztelep, 1992. VIII. 20., PA; 1 ♂, Magyarbágó, 1917. VII. 27., BL; 1 ♂, Odvas, 1992. IV. 30., PA; 1 ♀, Retyezát, cabana Pistrele, 1480 m, 2002. VI. 3–6., KI, PI, PA. A nyugati Palearktikum gyakori, sokféle közönséges *Meteorus* faja.

Meteorus affinis (Wesmael, 1835) – 1 ♂, Aranyosronk, Ronki szakadék, 1998. VII. 10., PJ; 1 ♀, Szeszarma, Z-K. A Palearktikum gyakori *Meteorus* faja.

Meteorus cespitator (Thunberg, 1824) – 2 ♀: Nagyenyed, 1 ♀, 1903 V 10 NI, 1 ♀, 1917. VI. 20. SzZ; 1 ♀, Szilágycseh, Z–K. A Palearktikumban általánosan elterjedt faj. Ausztráliumba betelepítették a biológiai védekezés keretében.

Meteorus cinctellus (Spinola, 1808) – 1 ♂, Dicsőszentmárton, CsE; 2 ♀, Hargita megye, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő-völgy, 1995. VII. 1., RI; 1 ♀, Hargita megye, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda pataka, 1100 m, 1998. VII. 11., RI; 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érhegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., PA; 1 ♀, Kovászna megye, Kovászna, 600 m, 1999. VIII. 15., ZL; 1 ♀, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 28., PA; 1 ♂, Máramaros megye, Borsafüred, szálloda erkélye, 2002. VIII. 1–2., OA; 1 ♀, Radnai-havasok, Borsa, 800–1200 m, 1992. VII. 28., PJ; 1 ♂, Szeszarma, Z-K; 1 ♀, Szováta, CsE. A Palearktikum közönséges *Meteorus* faja.

Meteorus consimilis (Nees, 1834) – 1 ♂ (det. Huddleston 1978), Gizellafalva, 1918. VIII. 18., CsE; 1 ♂, Gyalui-havasok, Rakató, 1991. VI. 6., LGy; 1 ♂, Meszes-hegység, 1904. V., BL. A Palearktikumban gyakori, Európában inkább közönséges *Meteorus* faj.

Meteorus eadyi Huddleston, 1980 – 1 ♂, Csicsókeresztúr, VII. 7. Bár a közelmúltban írta le Huddleston, mégis a fajról hamar kiderült, hogy Európában gyakori, a keleti Palearktikumban (ázsiai Oroszország, Mongólia, Korea) is megtalálták.

*Meteorus filator (Haliday, 1835) – 1 ♀, Hargita megye, Gyilkos-tó, Kupás-patak, 1981. VII. 15., PL; 1 ♀, Kovászna megye, Ojtoztelep, 1992. VIII. 20., PA; 1 ♀, Nagyenyed, 1919. V., SzZ; 1 ♂, Radnai-havasok, 1908. VIII. 3., PVF; 1 ♀, Szilágycseh, Z-K; 1 ♀, Szováta, CsE; 1 ♂, Tasnád, 1912. VII., BL; A nyugati Palearktikumban gyakori *Meteorus* faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Bulgáriából, Szlovákiából és Magyarországról jelentették.

Meteorus icericus (Nees, 1811) – 1 ♀, Déva, CsE; 1 ♀, Fehér megye, Kudzsiri-havasok, Tarbarau, 1300–1600 m, 1993. VII. 18., ZL; 1 ♀, Hargita megye, Gyilkos-tó, Kupás-patak, 950 m, 1981. VII. 5., PL et RL; 1 ♀, Herkulesfürdő, 1981. IX. 21., RL;

1 ♀, Kecséd, Z-K; 1 ♀, Nagyenyed, 1911. VII. 18., SzZ. A Palearktikum nagyon gyakori, sokféle közönséges *Meteorus* faja.

**Meteorus micropterus* (Haliday, 1835) – 1 ♂, jud. Bihar, near cabana Glavoi, Ponor, 2005. VII. 27., OA; 1 ♀, Retyezát, near cabana Buta, 1500–1800 m, 2002. IX. 3–6., OA. Európában szórványosan előforduló *Meteorus* faj, eddig összesen 9 országból, Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Szlovákiából és Magyarországról mutatták ki.

Meteorus obfuscatus (Nees, 1811) (= *M. fodori* Papp, 1973) – 1 ♀, Borosjenő, 1927. VII. 29., DL; 1 ♂, Déva, SzGy. A Palearktikumban elterjedt, Európában gyakori *Meteorus* faj.

Meteorus pendulus (Müller, 1776) (= *M. gyrator* Thunberg, 1824) – 1 ♂, Borosjenő, 1927. V. 15., DL; 1 ♀, Hargita megye, Homoródfürdő, 1999. VIII. 17., ZL; 1 ♂, Hargitai havasok, Izvoare, 1100 m, 1983. VII. 28., SzD; 1 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Ojtoztelep, 1992. VIII. 20., PA; 1 ♀, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 28., PA; 1 ♀ + 1 ♂, Szacsva, 1992. V. 30., ZL. Az egész Palearktikumban általánosan elterjedt és közönséges faj. Szinoním neveinek a száma 6, jelezve a faj változékonyságát. A legrégebben leírt európai *Meteorus* faj.

Meteorus pulchricornis (Wesmael, 1835) – 1 ♂, Retyezát, DL. A Palearktikum közönséges *Meteorus* faja.

Meteorus rubens (Nees, 1811) – 1 ♀, Bihar-hegység, Székelyjő, 600 m, 1985. VIII. 5., RI; 12 ♀, Borosjenő, DL; 1 ♀ + 1 ♂, Hargitai-havasok, Izvoare, 1100 m, 1983. VII. 28., SzD; 2 ♀ + 1 ♂, Hargita megye, Madéfalva, fénycsapdával gyűjtve, 1999. IX. 7., MB; 1 ♀, Kovászna megye, Persányi-hegység, Hatod-hágó, 710 m, 2003. IX. 8., OA; 1 ♀, Kovászna megye, Persányi-hegység, Vargyas, Hideg-Aszó-völgy, 2004. VII. 5–8., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 28., PA; 2 ♀, Máramaros megye, Borsafüred, szálloda erkélye, 2002. VIII. 1–2., OA; 1 ♀, Mehádia Mts, near blue sign, 600–800 m, 2003. VII. 16., OA; 1 ♀ + 1 ♂, Radnai-havasok, Borsafüred, 1500–1800 m, 2002. VII. 29–31., OA. A Palearktikumnak talán a legközelebbi *Meteorus* faja. Stigenberg & Ronquist⁴⁸ hét szinoním nevét sorolja fel, ami változékonyságát is jelzi.

Meteorus rubens var. *leviventris* (Wesmael, 1835) – 10 ♀, Borosjenő, 1927. V–VII., DL; 2 ♀, Hadad, Z-K; 1 ♀, Hargita megye, Homoródalmás, Kishomoród-völgy, 1997. V. 22., ZL; 7 ♀: Nagyenyed, 1904. VIII. 17., 1 ♀, 1905. VII. 8., 1 ♀, 1907. VII. 23., 1 ♀, 1907. IX. 3., 1 ♀, 1911. VII. 26., 1 ♀, 1911. VIII. 24., 1 ♀, SzZ, 1910. V. 9., 1 ♀, NI; 2 ♀, Retyezát, DL; 1 ♀, Szilágycseh, Z-K.

Meteorus salicorniae (Schmiedeknecht, 1897 – 2 ♀: Borosjenő, 1924. VIII. 2., 1 ♀, 1924. VIII. 27., 1 ♀, DL; 4 ♀ + 2 ♂, Szászkezd, SN; 4 ♀ + 3 ♂, Torda, 1911. IX., NI. Európai elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj.

Meteorus versicolor (Wesmael, 1835) – 1 ♂ (det. Zilahi-Kiss), Radnai-havasok, Ünökő, Z-K. Holarktikus-orientális elterjedésű, közönséges faj.

Meteorus vexator (Haliday, 1835) – 1 ♀, Mehádia, Csernavölgy, hotel Dumbrava mellett, fénycsapdával gyűjtve, 2003. VII. 15–18., PA. Európai elterjedésű, többnyire szórványosan előforduló faj. Erdélyben legújabbán mutatták ki.⁴⁹

Zele albiditarsus Curtis, 1832 – 2 ♀, Borosjenő, 1927. VI. 8., DL; 1 ♀ + 2 ♂, Hadad, Z-K; 2 ♀, Hargita megye, Gyilkos-tó, Kupás-patak, 1981. VII. 1. és VII. 4., PL; 1 ♀, Hátszeg, 1917. VI. 16.; 1 ♂, Máramaros megye, Borsafüred, szálloda erkélye, 2002. VIII. 1–2., OA; 4 ♀, Retyezát, 1200 m, 1927. IX. 25., DL. Az Ó- és Újvilágban egyaránt elterjedt, sokféle behurcolták. Európában közönséges faj, éjjel fényre néha tömegesen repül.

⁴⁸ STIGENBERG, Julia – RONQUIST, Fredrik 2011.

⁴⁹ PAPP Jenő – VAS Zoltán 2016.

**Zelee annulicornis* (Thomson, 1895) – 1 ♀, Borosjenő, DL. Thomson a fajt Svédországból írta le; azóta további négy országból mutatták ki: Ausztria, Norvégia, Lengyelország, európai és ázsiai Oroszország (Primorski krai, Szakhalin).

Zelee chlorophthalmus (Spinola, 1808) – 9 ♀ + 12 ♂: Borosjenő, 1921. VI. 1., 1 ♀, 1924. VIII. 29., 1 ♀, 1927. IV. 20., 6 ♂, DL, 6 ♀ + 6 ♂, SzZ, 1 ♀, ÚJ; 2 ♂, Désakna, Z-K; 1 ♀ + 1 ♂, Hadad, Z-K; 1 ♀, Hargita megye, Gyilkos-tó, Kupás-patak, 1981. VII. 4., PL; 4 ♀: Nagyenyed, 1902. VIII. 17., 1 ♀, 1915. IV., 1 ♀, 1916. VIII. 22., 1 ♀, 1918. IX., 1 ♀, SzZ; 2 ♂, Németbogsán, NI. Palearktikus-orientális-afrotropusi elterjedésű, Európában közönséges faj. Éjjel fényre tömegesen repül.

Zelee deceptor (Wesmael, 1835) – 1 ♀ (= *Z. testaceator* Curtis det. Szépliget), Ferencfalva, FR et PáJ; 1 ♂, Hadad, Z-K; 1 ♀, Hargita megye, Bükkuszád, Szent-Anna-Mohos, 1981. VII. 20., PL; 1 ♀, Herkulesfürdő, SA; 1 ♀ + 1 ♂, Kovászna megye, Vargyas, Vargyok-patak, 1992. V. 29., PA; 2 ♀ (= *Z. deceptor* det. Szépliget), Radnaborberek, CsE; 2 ♀, Radnai-havasok, Borsai-hegység, Borsafüred, 1356 m, 2004. IX. 3., MD és OK; 1 ♂, Retyezát, DL. Az egész földkerekségen elterjedt, sokfelé behurcolt, gyakori faj.

NEONEURINAE

Összesen egy, a *Neoneurus* Haliday, 1838 genuszba tartozó fajt közlünk Erdélyből. Bár kevés megfigyelésen alapszik, valószínűsíthető, hogy hangya (*Formicidae*) fajok parazitoidja.

**Neoneurus chypeatus* (Foerster, 1862) (= *N. viennensis* Giraud, 1871) – 1 ♂, Hargita megye, Csíkdélce, 1996. V. 23., RI. Bár palearktikus elterjedésű, mégis szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Szerbiában, Ukrajnában, Magyarországon és a volt Csehszlovákiában tudunk lelőhelyéről.

OPIINAE

Összesen 104 Opiinae fajt mutatunk ki Erdélyből, ebből 57 faj új Erdély (ill. Románia) faunájára nézve. A fajok hat genuszba tartoznak (zárójelben a genuszhoz tartozó fajok száma): *Ademon* Haliday, 1833 (1), *Biosteres* Förster, 1862 (12), *Diachasma* Förster, 1862 (2), *Eurytenes* Förster, 1862 (4), *Opius* Wesmael, 1835 (85) és *Pokomania* Fischer, 1959 (1). A hat genusz közül az *Opius* kiugróan a legnagyobb fajszámú. Újabbban számos *Opius*-alnemet generikus taxonnak minősítenek, emiatt az *Opius*-hoz sorolt fajok száma tetemesen csökkent. Az *Opiinae* fajok többsége aknázólégy-lárvák (*Agromyzidae*) továbbá több, kevésbé jelentős légy-család lárvák parazitoidjai.⁵⁰

Ademon decrescens (Nees, 1811) – 1 ♀, Radnai-havasok, 2200 m, 1906. VII. 28., PáJ. Magyarországon a rizs kártevőjének, a *Hydrellia* fajok parazitoidja. A Palearktikum és az Oriëntálikum vizes élőhelyein általánosan elterjedt faj.

**Biosteres (Chilotrichia) blandus* (Haliday, 1837) – 1 ♀, Hargita megye, Árvátfalva, 1997. V. 26., RI. Európában gyakori, helyenként közönséges faj.

Biosteres (Chilotrichia) borealis (Zetterstedt, 1838) (= *B. brevipalpis* Thomson, 1895) – 1 ♂, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K; 1 ♂, Rév, 1911. VIII., BL. Európában elterjedt, elég gyakori faj.

Biosteres (Biosteres) carbonarius (Nees, 1834) – 1 ♀, Hargita megye, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce patak, 1977.

VII. 11., RI; 1 ♀, Hargita megye, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő patak, 1995. VII. 1., PA; 1 ♂, Gyalui-havasok, Rakat, 1991. VI. 7., LGy; 2 ♀ + 2 ♂, Máramaros megye, Radnai-havasok, Bors, 1600 m, 1992. VII. 30., PJ (1 ♂) és RI (2 ♀, 1 ♂); 2 ♀ + 1 ♂, Vilcea megye, Páring, Vidra-tó, 1200 m, 1993. VII. 17., PA. Holarktikus elterjedésű, gyakori, sokfelé közönséges faj.

Biosteres (Biosteres) carbonarius var. *impressus* (Wesmael, 1835) – 1 ♂ (det. Fischer 1993), Radnai-havasok, Bors, 1600 m, 1992. VII. 30., PJ; 1 ♂, Vilcea megye, Páring, Vidra-tó, 1200 m, 1993. VII. 17., PA. A *B. impressus*-t csak közelműtban azonosították a *B. carbonarius* hímjével. Európában egyik legközönségesebb *Biosteres* faj.

**Biosteres (Chilotrichia) caudatulus* (Thomson, 1895) – 1 ♂, Radnai-havasok, Bors, 1600, 1992. VII. 31., PJ. Európában elterjedt, inkább szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Magyarországról ismerjük.

Biosteres (Chilotrichia) haemorrhoeus (Haliday, 1837) – 2 ♀, Kovászna megye, Bodzaforduló, Gyilkos-tető, 1992. VIII. 25., PA; 1 ♂, Nagyenyed, 1903. V. 30., NI; 1 ♀, Nagyilva, Z-K; 1 ♂, Oroszmező, VII. 18., Z-K; 1 ♂, Remec, 1907. VII. 15., BL. Holarktikus elterjedésű faj. Európában egyik közönséges *Biosteres* faj.

Biosteres (Biosteres) lentulus Papp, 1979 – 1 ♀ (holotype, in Budapest: no. 2813), Trebusa⁵¹ – Leírása óta csak Romániából ismerjük, várhatóan máshol is elő fog kerülni.

**Biosteres (Biosteres) longicauda* (Thomson, 1895) – 1 ♀, Bihar-hegység, Havasrogoz, Vigyázó, 1800 m, 1985. VIII. 4., RI. Palearktikus elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj. Erdélyhez legközelebb Magyarországról jelentették.⁵²

**Biosteres (Chilotrichia) punctiscuta* (Thomson, 1895) – 1 ♀, Krassó-Szörény megye, Domogled, 1995. IV. 30., PA. Dániából írták le, majd előkerült további hét európai országban: Franciaország, Ausztria, Németország, volt Csehszlovákia, Magyarország, Finnország és Moldova. A keleti Palearktikumban az ázsiai Oroszország kamcsatkai és koreai lelőhelyét közölték.

**Biosteres (Biosteres) remigii* Fischer, 1971 – 1 ♀, Bihar-hegység, Havasrogoz, Vigyázó, 1800 m, 1985. VIII. 4., RI. Európai lelőhelyei: Magyarországon és Örményországban, a Palearktikumban ismert lelőhelyei az ázsiai Oroszországban, Törökországban és Koreában vannak.

**Biosteres (Chilotrichia) rusticus* (Haliday, 1837) – 1 ♀, Hargita megye, Szenéte, Maros-part, 2003. VII. 9., LZ; 1 ♀, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K.

Biosteres (Biosteres) spinaciae (Thomson, 1895) – 1 ♀ (det. Fischer 1993), Radnai-havasok, Bors, 1600 m, 1992. VII. 31., PJ. Európában elterjedt és gyakori faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Magyarországról közölték.⁵³

Európában a cukorrépalégy (*Pegomyia betae*) parazitoidja. *Biosteres (Chilotrichia) xanthippe* (Fischer, 1959) – 1 ♂, Borosjenő, DL; 1 ♀, Radákszinye, 1991. V. 30., LGy; 1 ♀, Radnai-havasok, Bors, 1600 m, 1992. VII. 31., PJ; 1 ♂, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K. Erdélyi (romániai) lelőhelyeit újabbban közölték.⁵⁴ Európában hét országban, Erdélyhez legközelebb Magyarországon és Bulgáriában tudunk előfordulásáról.

Diachasma caffer (Wesmael, 1835) – 1 ♂, Déva, SzGy. Erdélyből (Romániából) újabbban közölték lelőhelyét,⁵⁵ különben szórványos előfordulású európai faj.

⁵⁰ PAPP Jenő 1981.

⁵¹ Terebes (Trebusa, Ukrajna) a trianoni békeszerződésig Máramaros megye Tiszavölgyi járásához tartozott.

⁵² YU, Dicky S. K. – ACHTERBERG, Cornelis van – HORST-

MANN, Klaus 2012.

⁵³ YU, Dicky S. K. – ACHTERBERG, Cornelis van – HORSTMANN, Klaus 2012.

⁵⁴ PAPP Jenő 1979, 93.

Diachasma graeffei (Fischer, 1959) – 1 ♀, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., KI és PA. A Nyugat-Palearktikum három országában tudunk előfordulásáról: Olaszország, Magyarország és Törökország.

Eurytenes (Stigmatopoea) campanariae (Fischer, 1959) – 1 ♂, Ispánmező, Z-K. Palearktikus elterjedésű, Európában gyakori faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Törökországból és Magyarországról ismerjük.

Eurytenes (Stigmatopoea) cinctiventris (Fischer, 1959) – 1 ♂, Krassó megye, FJ és Páj. A fajt Magyarországról írták le, azóta előkerült Ausztriából, Németországból és az ázsiai Oroszországból. Ritka faj.

Eurytenes (Jucundopius) longiradialis (Fischer, 1957) – 1 ♀ (paratype: in Museum Budapest, no. 2424), Betlen, 1911. VIII. 7., BL; 1 ♀, jud. Prahova, Muntele Roșu, over Cheia, 1300 m, 2006. VII. 26., OA; 1 ♀ (det. Fischer), Rév, 1912. VI. 1., BL. Európai elterjedésű faj, éspedig öt országban tudunk lelőhelyeiről: Németország, Magyarország, Olaszország, Lengyelország és Litvánia.

Eurytenes (Stigmatopoea) macrocerus (Thomson, 1895) – 2 ♀ (det. Fischer 1990), Alp. Kudsir, Prizlop, 1913. VII. 29., BL; 1 ♂ (det. Fischer 1990), Radnaborberek, VII. 3., CsE; 1 ♂, Bihar-hegység, Havasrogoz, Vigyázó, 1800 m, 1985. VIII. 4., RI; 1 ♀ (det. Fischer), Retyezát, 1150 m, 1898. VII. 2., SzZ. Európai elterjedésű, elég gyakori faj, sok országból közölték előfordulását.

**Opius (Apodesmia) aethiops* Haliday, 1837 – 1 ♀, Hargita megye, Homoródfürdő, nyíres, 1997. V. 26. PA. A nyugati Palearktikumban elterjedt faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriából és Magyarországról jelentették.

**Opius (Opius) agromyzicola* Fischer, 1967 – 1 ♀, Hargita megye, Homoródmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., ZL; 2 ♀, Hargita megye, Homoródmás, Vargyas-völgy, 1997. V. 22., ZL. Angliából írták le, azóta előkerült több európai országban: Németország, Ausztria, Magyarország, Svédország, Finnország, Törökország és a keleti Palearktikumban Kína három tartományában.

**Opius (Nosopoea) aureliae* Fischer, 1957 – 1 ♂, Vilcea megye, Páring-havasok, Vidra-tó, 1200 m, 1993. VII. 17., PA. Ausztriából írták le, azóta számos palearktikus országból kimutatták, Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriából, Magyarországról és Szlovákiából.

**Opius (Agnopius) basirufus* Fischer, 1958 – 1 ♀, Alp. Kudsir, Prizlop, 1913. VII. 29., BL; 1 ♀, jud. Bihor, near Canton Glavoi, Ponor, 2005. VII. 27., OA; 1 ♀, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 700 m, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI; 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érchegeység, Szelistyora, 1993. VII. 20., ZL. Európában általánosan elterjedt faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriában, Horvátországban, Szerbiában és Magyarországon találták meg.

**Opius (Cryptonastes) bicolor* Szépligeti, 1898 – 1 ♂, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak, 1997. V. 24., ZL; 1 ♀, Kolozs megye, Kolozsvár, Szénafüvek, 2000. V. 10., LZ; 1 ♂, Kovászna megye, Persányi-hegység, Vargyas, Alsómál, 2004. VII. 5–8., PA. Szépligeti Magyarországról írta le a fajt, előkerült Ausztriából, Németországból és Spanyolországból. Inkább szórványosan előforduló faj.

**Opius (Hypocynodus) bouceki* Fischer, 1958 – 1 ♀, Hargita megye, Abásfalva, 1996. V. 24., RI; 1 ♀, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., KI et PA. Fischer a volt Csehszlovákiából írta le a fajt, azóta két országban, Magyarországon és Törökországban találták meg.

**Opius (Misophthora) bulgaricus* Fischer, 1959 – 1 ♀, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 460 m, 2005. VII. 26., OA. Fischer Bulgáriából írta le a fajt, azóta előkerült Olaszországban,

Svájcban, Ausztriában és Magyarországon. Inkább szórványosan előforduló faj.

**Opius (Xynobius) caelatus* Haliday, 1837 – 1 ♀, Krassó-Szörény megye, Szörényi Érchegeység, Szemenik, 1400 m, 1994. V. 27., ZL. Nyugat-palearktikus faj. A következő országokban tudunk inkább szórványos előfordulásáról: Írország, Anglia, Dánia, Németország, Svájc, Lengyelország, Magyarország, Litvánia, Törökország, Szíria és Izrael.

Opius (Tolbia) caesus (Haliday, 1837) – 1 ♀, Magosmart, Z-K; 1 ♀ (det. Fischer), Remec, 1907. VII. 15., BL. Holarktikus elterjedésű, gyakori és helyenként közönséges faj. Az Orientális Régióban is megtalálták.

**Opius (Opius) caricivora* Fischer, 1964 – 1 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA; 1 ♂, Réty, Rétyi nyíres, 1997. V. 28., PA. Holarktikus és orientális elterjedésű, gyakori faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Görögországból és Magyarországról ismerjük.

Opius (Kainopaeopus) celsiformis Fischer, 1959 – 1 ♂ (= O. pallidipes Marshall, det. Z-K.), Kiskaján, Z-K; 1 ♂, Mts Retezat, near cabana Buta, 1500–1800 m, 2002. IX. 3–6., OA. Fischer Horvátországból írta le a fajt; azóta előkerült további két országban: Görögország és Románia.

**Opius (Nosopoea) celsus* Haliday, 1837 – 1 ♂, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA. Európa számos országában tudunk előfordulásáról, Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriában, Magyarországon és Lengyelországban, a kelet-palearktikus Kínából is jelentették.

**Opius (Nosopoea) cingulatus* Wesmael, 1835 – 1 ♂, Dés, Királyárka, 1991. V. 29., LGy; 1 ♀ + 1 ♂, Fehér megye, Gyalui-havasok, Aranyosronk, 1998. VII. 10., RI; 1 ♀, Hargita megye, Homoródkeményfalva, Homoród-völgy, 1995. VII. 7., RI; 1 ♂, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 28., PA; 1 ♀, Szeben megye, Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI. Szinte valamennyi európai országból kimutatták, de Romániából még nem. Európában gyakori, helyenként közönséges faj.

**Opius (Opius) circinus* Papp, 1979 – 1 ♀, Hargita megye, Homoródmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI. A fajt Magyarországról írtam le, azóta előkerült Finnországban és Koreában. Lehet, hogy areája diszjunkt?

**Opius (Nosopoea) circulator* (Nees, 1834) – 1 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA; 1 ♀, Nagyenyed, 1913. VII. 9., SzZ; 4 ♀, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI. Egész Európában elterjedt és gyakori faj.

**Opius (Odontopoea) connivens* Thomson, 1895 – 1 ♀, Dés, Bakó kereszt, 1991. V. 29, LGy. Thomson Svédországból írta le a fajt. A következő nyugat-palearktikus országokból közölték előfordulását: Dánia, Hollandia, Finnország, Észtország, volt Csehszlovákia, Magyarország, Törökország és Kazahsztán. Inkább szórványosan előforduló faj.

Opius (Utetes) coracinus Thomson, 1895 – 1 ♀ (det. Fischer), Ósebeshely, 1913. VII. 3., BL; 1 ♂ (det. Fischer), Szováta, CsE. A Svédországból leírt faj közel valamennyi európai országban előkerült, Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriában, Magyarországon és Lengyelországban. Legújabban mutatták ki Erdélyből (illetve Romániából).⁵⁶

**Opius (Kainopaeopus) crassicus* Thomson, 1895 – 1 ♀, Alp. Kudsir, 1913. VII. 29., BL; 1 ♀, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K. Thomson a fajt Svédországból írta le. Azóta további nyolc európai országban mutatták ki, Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriából és Magyarországról.

Opius (Hypocynodus) crassipes Wesmael, 1835 – 1 ♀, Hargita megye, Homoródfürdő, 1996. V. 24., PA; 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., PA et KI; 1 ♀

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ PAPP Jenő 2016.

(det. Fischer), Ósebeshely, 1913. VII. 3., BL. Szinte valamennyi európai országban előfordul, inkább gyakori, helyenként közönséges faj.

**Opius (Cryptonastes) curvatus* Fischer, 1957 – 1 ♂, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak, 1997. V. 24., ZL; 1 ♀, Kolozsvár, Szénafüvek, 2000. V. 10., LZ. Nyugat-palearktikus elterjedésű, inkább szórványosan előforduló faj, legkeletibb ismert lelőhelye Örményország. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Szlovákiában és Magyarországon fordul elő.

Opius (Phaedrotoma) depeculator (Förster, 1862) – 1 ♂, Betlen, Z-K; 1 ♀, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 460 m, 2005. VII.26., OA; 1 ♀, Mt. Cerna, 12 km N of Băile Herculane, 300–400 m, 2003. VII. 15., OA; 1 ♀ + 1 ♂, Kovászna megye, Bálványosfürdő, Büdös-hegy, 2006. VI. 29., RI; 1 ♂, Maros megye, Marosvásárhely, Csereerdő, legelő, 2001. IX. 15., LZ; 1 ♂, Nyírmező, SzZ; 1 ♂, Radnai-havasok, Bors, 800–1200 m, 1992. VII. 23., PJ; 1 ♂, Szeben megye, Poplaka, 500 m, 1999. VIII. 12., ZL. A nyugati Palearktikumban közönséges faj. Az erdélyi Szilágyságban is számos helyen gyűjtötték.⁵⁷

Opius (Phaedrotoma) diversiformis Fischer, 1960 – 1 ♀ (= *Chaenus conjungens*, det. Z-K.), Betlen, Z-K; 1 ♀, Hargita megye, Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII.4–5., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 2., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Vargyas, Vargyas-völgy, 500 m, 2004. VII. 5–8., KI, OA, RI és PA; 1 ♀, Mt. Mehadia, near the blue sign, 500–640 m, 2003. VII. 16., OA. Az Ausztriából leírt fajt számos európai országban találták meg, Erdélyhez (Romániához) legközelebb Macedóniában, Görögországban és Magyarországon. Legújabbban mutatták ki Erdélyből (illetve Romániából).⁵⁸

**Opius (Gastrosema) docilis* Haliday, 1837 – 1 ♀, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 460 m, 2005, VII, 26, OA; 2 ♀, Mt. Cerna, 12 km N of Băile Herculane, 300–400 m, OA. Európában közönséges faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb a volt Csehszlovákiában, Szlovákiában és Magyarországon mutatták ki.

Opius (Phaedrotoma) exiguus Wesmael, 1835 (?⁵⁹= *O. diversus* Szépligeti, 1898) – 1 ♂ (det. Fischer), Betlen, Z-K; 1 ♂, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 460 m, 2005. VII. 26., OA; 1 ♀, Mt. Cerna, 12 km N of Băile Herculane, 300–400 m, 2003. VII. 15., OA; 1 ♀, Hargita megye, Homoródalmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI; 1 ♀, Ispánmező, Z-K; 1 ♂, Remec, 1907. VI. I 15., BL; 1 ♂ (= *O. diversus*, det. Fischer), Rév, 1911. VIII. 19., BL; 1 ♀, Szilágycseh, Z-K. Egyik legnagyobb areájú *Opius* faj: felöleli a Palearktikumot, Etiópikumot és Orientálikumot. Európában közönséges faj.

Opius (Opius) exilis Haliday, 1837 (= *O. cisromensis* Papp, 1982; = *O. piceus* Thomson, 1895) – 1 ♀, jud. Cluj, Buru, 1998. VI. I 9., OA; 1 ♀ + 1 ♂, Hargita megye, Árvátfalva, 1997. V. 26., RI; 1 ♀ + 1 ♂, Hargita megye, Homoródalmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI; 2 ♂, Hargita megye, Madarasi Hargita, 1800 m, 1995. VII., PA; 1 ♀, Kovászna megye, Bálványosfürdő, Büdös-hegy, 2006. VI. 29., RI; 1 ♀, Kovászna megye, Persányi-hegység, Vargyas, szurdok eleje, 2002. X. 10., OA; 1 ♀, Maros megye, Marosvásárhely, Csereerdő, legelő, 2001. V. 15., LZ. Legújabbban az *O. exilis* nevet junior szinonímába helyezték az *O. pallipes*-szel, a szinonimizálás megerősítésre vár. Különben európai elterjedésű, gyakori faj.

**Opius (Ilicopus) exiloides* Fischer, 1990 – 1 ♂, Hargita megye, Homoródalmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI; 1 ♂, Hargita megye, Kecsedkisfalud, 1997. V. 23., RI. A Magyarországról leírt faj mindeztől még nem került elő.

**Opius (Nosopaeopus) eximius* Fischer, 1957 – 1 ♀ + 2 ♂, Radnai-havasok, Bors, 1800 m, 1992. VII. 29–30., PJ. A Magyarországról leírt faj eddig Ausztriában és a volt Csehszlovákiában került elő. Ritka faj.

**Opius (Cryptonastes) ficedus* Papp, 1979 – 1 ♀, Hargita megye, Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII. 4–5., PA. A fajt Szlovákiából írtam le, előkerült Lengyelországban.

Opius (Nosopaeopus) flavigaster Fischer, 1957 – 1 ♂ (holotype in Budapest Múzeum, no. 10768), Mt. Meszes, 1904. V., BL. A Magyarországról leírt fajt megtalálták további három országban: Bulgária, Románia, Finnország.

**Opius (Allophlebus) flavigaster* Szépligeti, 1898 – 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., KI et PA. Szépligeti Magyarországról írta le a fajt, mindeztől csak Svájc-ból jelentették előfordulását.

Opius (Opiothorax) funebris Wesmael, 1835 – 1 ♀, Hargita megye, Görgényi-havasok, Szencsed, 1997. VII. 9., PA et RI; 1 ♂, Hargita megye, Oklánd, 1997. V. 26., ZL; 1 ♀, Hargita megye, Zeteváralja, Szencsed-patak, 1995. VII. 3., PA; 1 ♀, Kovászna megye, Bodzaforduló, Gyilkos-tető, 1992. VIII. 25., PA; 1 ♂, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 700 m, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI. Európai elterjedésű, gyakori faj. Legújabbban az *O. pygmaeator* szinonímja lett, a szinonimizálás megerősítésre vár.

**Opius (Allophlebus) fuscipennis* Wesmael, 1835 – 1 ♂, Hargita megye, Árvátfalva, 1997. V. 26., RI; 1 ♀, Hargita megye, Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII. 4–5., PA; 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., KI et PA; 1 ♂, Hargita megye, Homoródszentpál, nyíres, 1997. V. 26., PA; 1 ♂, Hargita megye, Zeteváralja, Szencsed-patak, 1996. V. 22., RI; 1 ♀, Kovászna megye, Persányi-hegység, Vargyas, Hideg-Aszó-völgy, 2004. VII. 5–8., PA; 1 ♀, Szeben megye, Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI. Európában gyakori faj; Erdélyhez (illetve Romániához) legközelebb Moldovából, Görögországból és Magyarországról jelentették.

Opius (Allotypus) geniculatus Thomson, 1895 – 1 ♀, Hargita-fürdő, 1991. VIII. 8., LGy; 1 ♀, Radnai-havasok, Borsafüred, 900–1000 m, 2002. VIII. 2., OA; 3 ♀ Radnai-havasok, Ünökö, Z-K. A Palearktikumban elterjedt, Európában gyakori faj.

Opius (Cryptonastes) gracilis Fischer, 1957 – 1 ♀, Mt. Meszes, 1904. V., BL. Az egész Holarktikumban elterjedt, gyakori, sokfelé közönséges faj.

Opius (Cryptonastes) gracilis var. *minor* (Fischer, 1957) – 1 ♂, Udvarhely megye, Fenyéd, 600 m, 1943. VII. 27., ÉGy. et LI.

Opius (Ilicopus) ilicis Nixon, 1939 – 1 ♀, Mt. Mehadia, near the blue sign, 500–640 m, 2003. VII. 16., OA. Legújabbban szinonimizálták az *O. ilicis* junior nevet az *O. pulchriceps* Szépligeti senior névvel. A szinonimizálást fenntartással fogadjuk.

**Opius (Misophthora) instabilis* Wesmael, 1835 (= *Opius fallax* Szépligeti, 1896) – 1 ♀, Arges megye, Fogarasi-havasok, Arges-völgy, 1400 m, 1993. VII. 15., ZL; 1 ♀ + 1 ♂, Hargita megye, Homoródalmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI; 6 ♀ + 2 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., KI et PA; 1 ♂, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak völgye, 1997. V. 24., ZL; 1 ♂, Hargita megye, Oklánd, 1997. V. 26., ZL. Európai elterjedésű és itt gyakori faj, a keleti Palearktikumban is tudunk előfordulásáról.

Opius (Allotypus) irregularis Wesmael, 1835 – 1 ♂, jud. Prahova, Muntele Roșu, over Cheia, 1300 m, 2006. VII. 26., OA; 1 ♂, Szeszarma, Z-K. Holarktikus elterjedésű, Európában gyakori faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Magyarországon és a volt Csehszlovákiában fordul elő. Legújabbban került elő Erdélyben a Meszes-hegységi Perjén.⁶⁰

⁵⁷ PAPP Jenő 2016.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A Szépligeti-féle *O. diversus* név szinonimizálása a Wesmael-féle *O. exiguus* névvel fenntartással fogadható.

Opius (Opiothorax) levis Wesmael, 1835 – 2 ♀ + 1 ♂, Bihar-hegység, Havasrogoz, Vigyázó, 1800 m, 1985. VIII. 4., RI; 1 ♂, jud. Bihor, over the Peștera, Meziad, 460 m, 2005. VII. 26., OA; 1 ♂, jud. Bihor, Uvala Bălileasa, Mt. Padiș, 1150 m, 2005. VII. 25., OA; 1 ♂, Brassó megye, Persányi-hegység, Bogáti erdő, 2005. V. 27., RI; 1 ♂, Dés, Bakó kereszt, 1991. V. 29., LGy; 1 ♂, Fehér megye, Gyalui-havasok, Aranyosronk, 1998. VII. 10., RI; 1 ♂, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak, 1997. V. 24., ZL; 1 ♂, Hargita megye, Kis-Homoród-völgy, Lövete, 1997. V. 22., RI; 1 ♂, Hargita megye, Parajd, Kis-Küküllő völgy, 1995. VII. 1., RI; 1 ♂, Hunyad megye, Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Bálványosfürdő. Büdös-hegy, 2006. VI. 29., RI; 1 ♂, Mt. Mehadia, near blue sign, 500–640 m, 2003. VII. 16., OA; 1 ♂, jud. Prahova, Muntele Roșu, over Cheia, 1300 m, 2006. VII. 26., OA; 2 ♂, Radnai-havasok, Borsa, 800–1200 m, 1992. VII. 28., PJ; 1 ♂, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 700 m, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI. A Palearktikum egyik közönséges *Opius* faja, az Etiópiákumban is megtalálták.

**Opius (Opiothorax) longicornis* Thomson, 1895 (= *O. caudifer* Fischer, 1958) – 1 ♀ (*O. caudifer*, det Fischer), Alp. Kudsir, Priszlop, Riu Gliva, 1913. VII. 14., BL; 2 ♀ + 1 ♂, Gyalui-havasok, Havasnagyfalva, 1995. VII. 8., RI; 1 ♂, Hargita megye, Árvátfalva, 1997. V. 26., RI; 1 ♂, Homoródmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI; 1 ♀, Hargita megye, Homoródmás, Vargyas-völgy, 1997. V. 22., ZL; 3 ♂, Hargita megye, Homoródfürdő, 1996. V. 24., KI et PA; 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., PA; 2 ♀ + 1 ♂, Hargita megye, Kecsedkisfalud, 1997. V. 23., RI; 3 ♀ + 4 ♂, Hargita megye, Kis-Homoród-völgy, Lövete, 1997. V. 22., RI; 1 ♀, Hargita megye, Madarasi Hargita, Ivó, láprét, 1997. V. 24., RI; 1 ♂, Hargita megye, Persányi-hegység, Okland, 1997. V. 26., RI; 1 ♂, Hargita megye, Zeteváralja, Szencsed-patak, 1995. VII. 3., PA; 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., PA; 1 ♀, Udvarhely megye, Homoródfürdő, 700 m, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI. A nyugati Palearktikum gyakori *Opius* faja. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Görögországban, Macedóniában, Horvátországban és Magyarországon mutatták ki.

**Opius (Opiothorax) loniceriae* Fischer, 1958 – 1 ♀, Kovászna megye, Persányi-hegység, Vargyas, Hideg-Aszó-völgy, 2004. VII. 5–8., PA. Európában gyakori faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Moldovában és Magyarországon tudunk előfordulásáról.

Opius (Nosopaeopus) lucidus Szépliget, 1896 – 1 ♂, Hunyad megye, Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20. PA. Szépliget a fajt Magyarországról írta le, azóta előkerült a következő európai országokban: Anglia, Franciaország, Németország, Svájc, Olaszország, Csehszlovákia, Lengyelország és Észtország. Előfordulásai inkább szórványosak.

**Opius (Opius) lugens* Haliday, 1837 – 1 ♂, Mt. Mehadia, 13 km N of Băile Herculane, 400 m, 2003. VII. 18., OA; 1 ♂, Tasnád, 1913. VII. 1., BL. Palearktikus elterjedésű, Európában közönséges faj.

**Opius (Rhogadopsis) lukasi* Fischer, 1984 – 1 ♂, Kovászna megye, Vargyas, Vargyas-patak, 1992. V. 29., PA. Fischer a fajt Szlovákiából írta le, az erdélyi lelőhely a második ismert előfordulása.

Opius (Opiothorax) magnicauda Fischer, 1958 – 1 ♀, Dés, Gyártelep-erdő, 1991. V. 30., LGy; 1 ♀, Rév, 1912. VI. 2., BL. Európai elterjedésű, szórványosan előforduló faj.

**Opius (Opiothorax) minusculae* Fischer, 1967 – 1 ♂, jud. Bihor, over Peștera, Meziad, 460 m, 2005. VII. 26., OA; 1 ♂, Radnai-havasok, Borsafüred, 900–1000 m, 2002. VIII. 2., OA.

Fischer angliai példány alapján írta le a fajt. Azóta előkerült Finnországban, Spanyolországban, Magyarországon és Törökországban.

Opius (Opiothorax) mirabilis Fischer, 1958 – 1 ♀ (paratípus in Budapest Múzeum, no. 5270) + 1 ♂ (det. Fischer), Rév, 1911. VIII. 19., BL; 1 ♂ (allotípus in Budapest Múzeum, no. 5269), Borosbenedék, 1917. VII. 28., BL; 1 ♀, Kiskaján, Z-K. A nyugati Palearktikumban gyakori faj, a keleti Palearktikumban Kína egyik tartományában találták meg.

**Opius (Misophthora) mischa* Fischer, 1968 – 1 ♂, Dés, Királyárka, 1991. V. 29., LGy. Fischer a Kaszab által gyűjtött mongóliai példányok alapján írta le a fajt, majd előkerült Magyarországon.

**Opius (Agnopius) monticola* Szépliget, 1898 – 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., PA. Szépliget Magyarországról írta le a fajt, amit aztán megtaláltak Ausztriában, Németországban, Svájcban, Olaszországban és Görögországban.

Opius (Opiothorax) nigricoloratus Fischer, 1958 – 1 ♂, Radnai-havasok, Borsa, 1600 m, 1992. VII. 30., PJ. A Dániából leírt faj számos európai országban került elő, Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Görögországban és Magyarországon.

Opius (Apodesmia) nitidulator (Nees, 1834) – 1 ♀, Hadad, Z-K; 1 ♀, Ispánmező, Z-K; 1 ♀, Nagyenyed, 1906. IX. 14., NI. Holarktikus elterjedésű gyakori faj.

Opius (Xynobius) notabilis Fischer, 1958 – 1 ♂ (holotípus in Budapest Múzeum, no. 10751), Déva, 1899. VI. 3., SzGy. A fajt az erdélyi Déváról írta le Fischer hím példány alapján. Eddig további három európai országban mutatták ki: Finnország, Litvánia és Magyarország.

**Opius (Agnopius) nowakowskii* Fischer, 1959 – 1 ♀, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K. Fischer a fajt Lengyelországból írta le, majd előkerült Magyarországon és Törökországban.

**Opius (Apodesmia) ocellatus* Wesmael, 1835 – 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, Homoród-völgy, 1995. V. 8., RI; 1 ♀ (det. Fischer 1990), Radnai-havasok, Ünökő, Z-K. Európában gyakori faj, kimutatták a keleti Palearktikumban (ázsiai Oroszország: Primorye Krai) is.

Opius (Nosopaeopus) ochrogaster Wesmael, 1835 – 1 ♂, jud. Bihor, canton Glavoi, Ponor, 1100 m, 2005. VII. 27., OA; 1 ♀, Mt. Meszes, 1904. V., BL. Európában közönséges faj.

**Opius (Opiothorax) opacus* Fischer, 1968 – 1 ♂, Hargita megye, Zeteváralja, Szencsed-patak, 1995. VII. 3., PA. A Palearktikumban szétszórtan és szórványosan fordul elő, összesen hét országból költötték néhány lelőhelyét: Mongólia (innen írta le Fischer), Törökország, Moldova, Finnország, Magyarország, Görögország és Spanyolország (Kanári-szigetek).

Opius (Opius) orbicularator (Nees, 1811) (= *O. breviceps* Thomson, 1895) – 1 ♀, Máramaros, Felsőrona, 1992. VII. 27., PJ. A Nees-féle *O. orbicularator* rendszertani helyzete legújabbban tisztázódott: a zavart az okozta, hogy Nees 1834-ban is leírt egy új fajt *O. orbicularator* néven. Különböző európai elterjedésű, gyakori, helyenként közönséges faj.

Opius (Opiognathus) pactus Haliday, 1837 – 1 ♀ (det. Fischer), Betlen, Z-K; 1 ♀ (det. Fischer), Déva, SzGy. Az Irországból leírt faj előkerült számos európai országban: Anglia, Franciaország, Dánia, Németország, Svájc, Ausztria, Magyarország, Lengyelország, Észtország és Finnország.

Opius (Opius) pallipes Wesmael, 1835 – 1 ♀ + 2 ♂, Betlen, Z-K; 1 ♂, jud. Bihor, canton Glavoi, Ponor, 1100 m, 2005. VII. 27., OA; 1 ♀, jud. Bihor, under Sava, Scărita, 1150 m, 2003. VII. 25., OA; 1 ♂, Fehér megye, Kudsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak, 1993. VII. 20., RI; 1 ♂, Fogarasi-havasok, Felek, Poiana

Neamțului, 1600 m, 1985. VIII. 5., RI; 2 ♀, Hargita megye, Csíksomlyó, 1995. VII. 3., RI; 3 ♂, Ispánmező, Z-K; 1 ♀, Kovászna megye, Bálványosfürdő, Büdös-hegy, 2006. VI. 29., RI; 2 ♂, Kovászna megye, Persányi-hegység, Vargyas, Alsómál, 2004. VII. 5–8., PA et RI; 1 ♀, Kovászna megye, Rétyi nyír, kaszáló, 2004. V. 22., LZ; 1 ♀, Maros megye, Marosvásárhely, Csererdő, legelő, 2001. IX. 15., LZ; 1 ♂, Mehádia-hegység, Domoled, Herkulesfürdő, 1995. IV. 30., PA. Európa-szerte elterjedt, közönséges *Opius* faj.

**Opius (Rhogadopsis) parvungula* Thomson, 1895 – 1 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA. Európában gyakori faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Szerbiában, Montenegróban, Bulgáriában és Magyarországon tudunk előfordulásáról.

Opius (Pendopius) pendulus Haliday, 1837 – 1 ♂, Hargita megye, Árvátfalva, 1997. V. 26., ZL; 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., KI et PA; 1 ♂, Hargita megye, Homoródszentpál, nyíres, 1997. V. 26., PA; 2 ♂, Hargita megye, Kecsedkiszfalud, 1997. V. 23., RI; 1 ♀, Nemere-hegység, Somkőnyak, 1994. VI. 24., RI. Európában közönséges *Opius* faj.

**Opius (Nosopoea) pircchitticola* Fischer, 1974 – 1 ♂, jud. Brassó, Mt. Ciucas, 1600–1850 m, 2006. VII. 28., OA; 1 ♀ + 1 ♂, Radnai-havasok, Borsá, 1600 m, 1992. VII. 30., PJ. Az Ausztriából leírt faj előkerült Németországban, Svájcban, Lichtensteinben, Olaszországban, Magyarországon és Finnországban.

**Opius (Hypocynodus) ponticus* Fischer, 1958 – 1 ♂, Hargita megye, Homoródkeményfalva, 1996. V. 24., PA. A Törökországból leírt faj pontusi areájának tűnik, a következő országokból ismerjük: Kazahsztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán, és megtalálták exklávé-szerűen Ausztriában.

**Opius (Opiognathus) propodealis* Fischer, 1958 – 1 ♀, Hargita megye, Homoródmás, Kis-Homoród-völgy, 1997. V. 22., RI; 1 ♀, Hargita megye, Kecsedkiszfalud, 1997. V. 23., RI. Európában gyakori előfordulású faj, a keleti Palearktikumban több egymástól távoli helyen került elő.

**Opius (Misophthora) pulicariae* Fischer, 1969 – 1 ♀, Mts. Retezat, near Cabana Buta, 1500–1800 m, 2002. IX. 3–6., OA. Európában inkább szórványosan előforduló faj. A nyugati Palearktikumban általánosan elterjedt, a keleti Palearktikumban több helyen találták meg.

Opius (Opius) pygmaeator (Nees, 1812) – 1 ♀, Dés, Királyárka, 1991. VI. 3., LGy; 1 ♀ (det. Fischer 1990), Udvarhely megye, Homoródfürdő, 1943. VII. 8–28., ÉGy et LI. Európában közönséges faj.

**Opius (Opius) quasipulvis* Fischer, 1989 – 1 ♀, Szeben megye, Nagyszeben, Museum complex, 1996. V. 25., ZL. Fischer a fajt Magyarországról írta le. Azóta csak Törökországból mutatták ki.

**Opius (Cryptonastes) radialis* Fischer, 1957 – 1 ♂, Hargita megye, Csíksomlyó, 1995. VII. 3., RI. Fischer a fajt Ausztriából írta le. Azóta előkerült a következő európai országokban: Spanyolország, Németország, volt Csehszlovákia, Magyarország, Észtország és Finnország.

Opius (Thoracosema) repentinus Papp, 1980 – 1 ♀, Maros megye, Marosvásárhely, Csere-erdő, legelő, 2001. IX. 15., LZ. A fajt Koreából írtam le, előkerült Horvátországban és Magyarországon. Legújabbban mutatták ki a Szilágyságból ill. Romániából.⁶¹ Lehetséges, hogy diszjunkt areájú a faj?

Opius (Agnopius) rex Fischer, 1958 – 1 ♀ (holotípus in Budapesti Múzeum, no. 10773), Alp. Kúdsir, Riu Gliva, 1913. VII. 14., BL; 1 ♀, Bihar-hegység, Havasrogoz, Vigyázó, 1800 m, 1985. VIII. 4., RI; 1 ♂, Hargita megye, Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII. 4–5., PA; 1 ♂, Hargita me-

gye, Homoródfürdő, Homoród-völgy, 1995. VII. 7., RI; 1 ♀, Radnai-havasok, Ünökő, Z-K; 1 ♀, Vilcea megye, Páring-havasok, Vidra-tó, 1200 m, 1993. VII. 17., PA. Fischer a fajt erdélyi példány alapján írta le, azóta sok európai országban megtalálták.

**Opius (Utetes) rotundiventris* Thomson, 1895 – 1 ♀, Betlen, 1911., BL; 2 ♀, jud. Bihor, near canton Glavoi, Ponor, 2005. VII. 27., OA; 1 ♀, Szeben megye, Fogarasföld, Felek, Oltásósebes, 2003. VI. 5., ZL; 2 ♂, Szilágycseh, Z-K. Palearktikus elterjedésű, gyakori faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb bulgáriai, magyarországi és törökországi lelőhelyeiről tudunk.

**Opius (Gastrosema) rudiformis* Fischer, 1958 – 2 ♀, Mt. Cerna, 12 km N of B aile Herculane, 2003. VII. 15., OA. Európában sok országban került elő; Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Magyarországon, Lengyelországon és Olaszországon.

**Opius (Apodesmia) ruficeps* Wesm., 1835 – 2 ♀, Nagyenyed, 1903. VII. 20., NI. Európában általánosan elterjedt, gyakori faj. Az ázsiai Oroszországban több lelőhelyét közölték.

Opius (Apodesmia) rufipes Wesm., 1835 – 1 ♀, Fehér megye, Kudsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak, 1993. VII. 20., RI; 1 ♂, Ispánmező, Z-K; 1 ♀, Krassó-Szörény megye, Mehádiai-hegység, Herkulesfürdő, Cserna-völgy, 800 m, 2002. VI. 16., ZL. Európában gyakori, helyenként közönséges faj.

**Opius (Allotypus) saevulus* Fischer, 1958 – 1 ♀, Szeben megye, Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI. Palearktikus elterjedésű, szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Magyarországról ismerjük.

**Opius (Allotypus) saevus* Haliday, 1837 – 1 ♀ + 2 ♂, Szeben megye, Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI. Palearktikus elterjedésű, szórványosan előforduló faj. Erdélyhez (ill. Romániához) legközelebb Bulgáriában, Magyarországon és Olaszországban tudunk lelőhelyeiről.

**Opius (Nosopoea) sigmodus* Papp, 1981 – 1 ♀, Hunyad megye, Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., ZL. A fajt Magyarországról írtam le, azóta előkerült Finnországban és Németországban.

**Opius (Opiothorax) spretus* Haliday, 1837 – 1 ♂, Bihar-hegység, Székelyjő, 600 m, 1985. VIII. 5., RI; 1 ♂, Csicsókeresztúr, VII. 7., Z-K; 1 ♀, Kovászna megye, Ojtoztelep, 1992. VIII. 20., PA. Európában gyakori, sőt sokfelé közönséges faj. A keleti Palearktikumban kimutatták az ázsiai Oroszországból (Primorye Krai) és Koreából.

Opius (Allophlebus) staryi Fischer, 1958 – 3 ♂, jud. Bihor, canton Glavoi, Ponor, 1100 m, 2005. VII. 27., OA; 1 ♂, jud. Bihor, Mt. Padiș, over the Saua Vărășoia, 1350 m, 2005. VII. 30., OA; 1 ♀, jud. Bihor, Uvala Băileasa, Mt. Padiș, 1150 m, 2005. VII. 25., OA; 1 ♀, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak, 1997. V. 24., ZL; 1 ♂, Hargita megye, Parajd, Kis-Küküllő-völgy, 1995. VII. 1., RI; 1 ♂, Hunyad megye, Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., PA; 1 ♀, Kovászna megye, Bálványosfürdő, Büdös-hegy, 2006. VI. 29., RI; 1 ♀, Kovászna megye, Előpatak, 1993. VIII. 24., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Réty, Rétyi nyíres, 1992. V. 28., PA; 1 ♂, Kovászna megye, Vargyas, Vargyas-völgy, 500 m, 2004. VII. 5–8., OA, PA et RI; 1 ♀, jud. Prahova, Muntele Roșu, over Cheia, over yellow sign, 1400 m, 2006. VI. 29., OA; 2 ♂, Mții. Retezat, near cabana Buta, 1500 m, 2002. IX. 3–6., OA; 1 ♂, Szeben megye, Resinár, 400 m, 1999. VIII. 11., ZL. Európában közönséges, a keleti Palearktikumban gyakori faj. Erdély egyik közönséges *Opius* faja.

**Opius (Misophthora) subsimilis* Fischer, 1963 – 1 ♀, Nagyenyed, 1915. IX. 26., NI. Fischer Ausztriából írta le a fajt. Előkerült Magyarországon (a Hortobágy Nemzeti Parkban). Az erdélyi Nagyenyed a faj ismert 3. lelőhelye.

⁶¹ PAPP Jenő 2016.

1998. VII. 7., PJ. Palearktikus elterjedésű, Európában többnyire közönséges, gyakori faj.

Aleiodes (Aleiodes) tristis Wesmael, 1838 – 1 ♀, jud. Bihor, canton Glavei, Ponor, 1100 m, 2005. VII. 27., OA; 1 ♂, Hargita megye, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő patak, 1995. VII. 1., PA; 1 ♂, Krassó-Szörény megye, Mehádiai-hegység, Cserna-völgy, 1995. V. 1–2., PA. A Palearktikumban elterjedt, Európában többnyire gyakori ill. közönséges faj. Nagyenyed (1 ♂, leg. BL) lelőhelye már ismert.⁷⁷ Újabbban a Spinola-féle *Bracon coxalis* 1808. évi nevet kezdik érvényesnek vélni, azaz a Wesmael-féle 1838. évi név junior szinoníma. A névazonosítás (szinonimizálás) megerősítésre vár.

Aleiodes (Aleiodes) unguicularis (Thomson, 1892) – 1 ♀, Mehádia, Cserna-völgy, Motel Dumbrava mellett, fénycsapdával gyűjtve, 2003. VII. 15–18., PA. Eddigi faunisztikai képe alapján ritka fajnak minősül, öt nyugat-palearktikus országban tudunk kevés előfordulásáról: Svédország (locus typicus), Csehország, Svájc, Magyarország és Törökország, továbbá jelezték Koreából.

Aleiodes (Chelonorhogas) unipunctator (Thunberg, 1822) – 1 ♀, Arges megye, Fogarasi-havasok, Arges-patak, 1993. VII. 15., RI; 1 ♀, Gödemesterháza, Magura, 1480 m, 1943. VII. 14., ÉGy et LI; 1 ♂, Hargita megye, Balánbánya, Iharos-völgy, 1995. VI. I 5., RI; 1 ♂, Hargita megye, Bükkszád, Szent Anna-tó, 1994. VI. 27., KI et PA; 1 ♂, Hargita megye, Farkaslaka, Kecsétkisfalud, 1997. V. 23., ZL; 2 ♀ + 1 ♂, Hargita megye, Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII. 4–5., PA; 1 ♀, Hargita megye, Gyilkos-tó, Kupás-patak, 1981. VII. 17., PL et RL; 1 ♂, Hargita megye, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő-patak, 1995. VII. 1., PA; 1 ♂, Hargita megye, Homoródmás, Kishomoród-völgy, 1997. V. 22., ZL; 1 ♀, Hargita megye, Kelemen-havasok, Lomás-völgy, 1000 m, 1998. VII. 13., RI; 1 ♀, jud. Prahova, Muntele Roșu, 1300 m, 2006. VII. 24–26., FGy et SS; 1 ♀, jud. Prahova, Muntele Roșu, over Cheia, 1400 m, 2006. VII. 29., OA; 1 ♀, Radnai-havasok, Radnaborberek, 1943. VII. 14., CsE; 1 ♂, Vilcea megye, Páring, Vidra-tó, 1200 m, 1993. VII. 17., PA. Az egész Palearktikumban gyakori, sokfé-

lé közönséges faj. Mint a darázslepke hernyó (*Aegeria vespiformis* Linné) parazitoidja jelentősen csökkentheti pl. az erdélyi málnásokban is a hernyó kártételét. Erdélyben meglepően sok helyen gyűjtötték, tehát itt nagyon gyakori.

Aleiodes (Aleiodes) vicinus (Papp, 1977) – 1 ♂, Hargita megye, Ivó, Ivó-patak, 1997. V. 24., ZL; 1 ♀, Hargita megye, Oklád, 1997. V. 26., ZL; 1 ♀ (holotípus) + 2 ♂ (paratípusok), Szászkezd, SN. Szerbiai (vojvodinai) nőstény holotípus és két erdélyi hím paratípus alapján írtam le a fajt. Várható, hogy Magyarország és további európai országokban is elő fog kerülni.

Aleiodes (Aleiodes) vittiger Wesmael, 1838 (= *Rogas seriatus* Herrich-Schaeffer, 1838) – 2 ♂, Borosjenő, DL. A Palearktikum egyik leggyakoribb *Aleiodes* faja. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Bulgáriában, Görögországban és Magyarországon tudunk előfordulásáról. Legújabbban a Herrich-Schaeffer-féle *seriatus* nevet (senior név) valamivel korábban vélik a Wesmael-féle *vittiger*-nél (junior név). A szinonimizálás megerősítésre vár.

Heterogamus excavatus Telenga, 1941 – 2 ♂, Borosjenő, DL. A Palearktikum sztyep–erdős-sztyep övezetében meglehetősen gyakori faj. Erdélyi és magyarországi (Kőszeg, Tés, Tihany) lelőhelyei egyben areájának nyugati szélé, ettől még nyugatabbra is tudunk exklávé-szerű előfordulásáról (pl. Belgium, Franciaország). Az Orientális (dél-keletázsiai) régióban is megtalálták.

Petalodes unicolor Wesmael, 1838 (= *Rogas compressor* Herrich-Schaeffer, 1838) – 1 ♀, Máramarossziget, mocsár, 369 m, 47°55'N / 23°56'E, 2004. IX. 2., MD et OK; 1 ♀, Torda, 1911. VI. 8., NI. A nyugati Palearktikumban elterjedt, gyakori faj. Erdélyhez (Romániához) legközelebb Magyarországról, Szlovákiából és a volt Jugoszláviából tudunk előfordulásáról. Egyes szerzők a Herrich-Schaeffer-féle *compressor* nevet a Wesmael-féle *unicolor*-ral szemben valamivel korábbi, azaz senior névnek tartják.

Rogas luteus Nees, 1834 – 2 ♀ (1 ♀, *Pelecystoma lutea* Nees det. Z-K), Alsóilosva, Z-K; 1 ♀, Tornova, 1921. IX. 13. Európa sztyep–erdős-sztyep övezetének jellegzetes faja. Romániából is közölték már.

Irodalom

ACHTERBERG, Cornelis van

1990 Revision of the genera *Foersteria* Szépligeti and *Polydegmon* Foerster (Hymenoptera: Braconidae), with description of a new species, *Zoologische Verhandelingen Leiden*, CCLVII, 1–32.

1994 Generic revision of the subfamily *Cenocoeliinae* Szépligeti (Hymenoptera: Braconidae), *Zoologische Verhandelingen Leiden*, CCXCII, 1–52.

BALOGH Ernő

1955 Diószeghy László festőművész és természetkutató, *A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum évkönyve 1879–1954*, 90–95.

BARABÁS, L.

1931 Zilahi Kiss Endre dr. 1873–1931, *Országos Orvos-Szövetség*, XXXIV, 55–56.

BELOKOBYSKIJ, Sergey A. – TAEGGER, Andreas – ACHTERBERG, Cornelis van – HAESSELBARTH, Erasmus – RIEDEL, Matthias

2003 Checklist of the Braconidae of Germany (Hymenoptera), *Beiträge zur Entomologie (Keltern)*, LIII/2, 341–435.

HAESSELBARTH, Erasmus

1973 Die *Blacus*-Arten Europas und Zentral-Asiens, *Veröffentlichungen der Zoologischen Staatssammlungen in München*, XVI, 69–164. + I–X Tafeln.

2008 Zur Braconiden-Gattung *Perilitus* Nees, 1818 3. Beitrag die Arten ohne ausgebildeten ersten Cubitus-Abschnitt (Hymenoptera, Braconidae), *Linzer biologische Beiträge*, XL/2, 1013–1152.

HUDDLESTON, Tom

1980 A revision of the Western Palaearctic species of the genus *Meteorus* (Hymenoptera: Braconida), *Bulletin of the British Museum, Natural History (Entomology)*, XLI/1, 1–58.

⁷⁷ Uo, 150.

- KOCS Irén
2008 Diószeghy László és a Székely Nemzeti Múzeum, 1934–1943, *Acta Siculica* 2008, 65–86.
- MASON, William R. M.
1964 The Genus *Chrysopophthrus* Goidanich (Hymenoptera: Braconidae), *The Canadian Entomologist*, XCVI/7, 1005–1017.
- MÓCZÁR László
1939 Redősszárnyú darazsaink (fam. Vespidae) elterjedése a történelmi Magyarországon (4 térképvázlattal) – Die Verbreitung der Faltenwespen im historischen Ungarn (mit 4 Kartenskizzen), *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici, Pars Zoologica*, XXXII, 65–90.
1967 Magyarország és a környező területek állatföldrajzi felosztása, Természeti viszonyok II. Állatföldrajz, *Magyarország Nemzeti Atlasza – Zoogeographische Aufteilung Ungarns und ihrer umgehenden Gebiete, Naturverhältnisse II. Zoogeographie, Nationalatlas Ungarns*, Budapest, 21+32.
- MÓCZÁR, László – NAGY, Carol – OKALI, I. – OSYCHNIUK, A. Z. – SZÖLLŐSI Gy.
1972 A Kárpát-medence Hymenoptera faunakatalógusainak (I–XXIV.) lelőhely jegyzéke (Cat. Hym. XXV.) – Die Fundortverzeichnis des Faunenkatalogs der Hymenopteren I–XXIV. des Karpatenbeckens (Cat. Hym. XXV.), *Folia Entomologica Hungarica*, XXV/7, 111–164 + 1 térkép (map).
- MÜLLER, Andreas
1932 Dr. med. Z. Kiss †. Geb. 1873 in Zilah, gest. 14. Januar 1931 in Szilágycseh, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. Aus dem Vereinsleben 1931/1932*, II, 1–4.
- PAPP Jenő
1959 The *Microgaster* Latr., *Microplitis* Först. and *Hygroplitis* Thoms. species of the Carpathian Basin (Hymenoptera, Braconidae), *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici*, LI, 398–413.
1976 Key to the European *Microgaster* Latr. species, with a new species and taxonomical remarks (Hymenoptera: Braconidae, Microgasterinae), *Acta Zoologica Academiae Scientiae Hungaricae*, XXII, 97–117.
1979 Contributions to the Braconid fauna of Hungary, I. Opiinae (Hymenoptera: Braconidae), *Folia Entomologica Hungarica*, XXXII/1, 71–95.
1981 Fürkészdarázsalkatúak IX/A – Ichneumonoidea IX/A, Opiinae, in: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae 144)* XI, 12A, *Hym.* I, 1–163.
1985 Contributions to the Braconid fauna of Hungary, VII. Rogadinae (Hymenoptera: Braconidae), *Folia Entomologica Hungarica*, XLVI/1, 143–164.
1987 First survey of the braconid fauna of the Kiskunság National Park, Hungary (Hymenoptera, Braconidae), *The Fauna of the Kiskunság National Park*, II, 314–334.
1990 Contributions to the Braconid fauna of Hungary, IX, Meteorinae and Blacinae, *Folia Entomologica Hungarica*, LI, 97–106.
1991 Fürkészdarázsalkatúak XI/A, Ichneumonoidea XI/A, Doryctinae és Rogadinae, in: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae 167)* XI, 14A *Hym.* I, 1–122.
1994 Contribution to the braconid fauna of Hungary, X, Homolobinae, Macrocentrinae, Orgilinae and Microtypinae (Hymenoptera: Braconidae), *Folia Entomologica Hungarica*, LV, 287–304.
2004 Type specimens of the braconid species by Gy. Szépligeti deposited in the Hungarian Natural History Museum (Hymenoptera: Braconidae), *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici*, XCVI, 153–223.
2005 A checklist of the Braconidae of Hungary (Hymenoptera), *Folia Entomologica Hungarica*, LXVI, 137–194.
- PAPP Jenő – Vas Zoltán
2016 Contributions to the knowledge of Braconidae fauna of Sălaj county, Romania (Hymenoptera). (*Megjelenés alatt, In print.*)
- SEBŐK László
1990 *Magyar neve? Határokon túli helységnevezés-szótár*, Arany Lapok Kiadó, Budapest.
- SHENEFELT, D. Roy – MARSH, M. Paul
1976 Braconidae 9 Doryctinae, in: J. van der Vecht & R. D. Shenefelt (eds): *Hymenopterorum Catalogus (nova editio)*, W. Junk, Hague, 1425–1872.
- STIGENBERG, Julia – RONQUIST, Fredrik
2011 Revision of the western Palaearctic Meteorini (Hymenoptera, Braconidae), with a molecular characterization of hidden Fennoscandian species diversity, *ZooTaxa* 3084, 1–95.
- SZÉPLIGETI Győző
1896a Adatok a magyar fauna braconidáinak ismeretéhez, I. – Beiträge zur Kenntniss der ungarischen Braconiden, I, *Természettajzi Füzetek*, XIX, 165–186, 228–242.
1896b Adatok a magyar fauna braconidáinak ismeretéhez, II. – Beiträge zur Kenntniss der ungarischen Braconiden, II, *Természettajzi Füzetek*, XIX, 285–321, 359–386.
1898a Adatok a magyar fauna braconidáinak ismeretéhez, III. – Beiträge zur Kenntniss der ungarischen Braconiden, III, *Természettajzi Füzetek*, XXI, 381–396, 396–408.
1898b Adatok a Chelonus-nem ismeretéhez – Beiträge zur Kenntniss der Chelonus-Arten, *Természettajzi Füzetek*, XXI, 207–218, 218–231.
1899 Magyarországi Braconidák, Újabb adatok a Magyar Birodalom Állatvilágához – Braconiden aus Ungarn, Neuere Angaben über Braconiden des Tierreichs Ungarn, *Rovartani Lapok*, VI/5, 98–102.
1900 Magyarországi új braconidák – Neue Braconiden aus Ungarn, *Természettajzi Füzetek*, XXIII, 213–216, 216–219.

TELENGA, N. A.

1941 Fam. Braconidae, Sous-fam. Braconinae (cont.) et Sigalphinae, *Faune de l'URSS, Insectes Hyménoptères*, V/3, 1–466.

TOBIAS, V. I.

1986 27. Order Hymenoptera, fam. Braconidae (1), in: *Keys to the Insects of the European Part of the USSR*, 3, Hym., IV, 1–501.

VAJDA, Sándor

1998 A színek mestere, a természet tudósa, *Művelődés*, LI/4, 28–30.

YU, Dicky. S. K. – ACHTERBERG, Cornelis van – HORSTMANN Klaus

2012 Taxapad 2012, *World Ichneumonoidea 2011, Taxonomy, Biology, Morphology and Distribution* (<http://www.taxapad.com>, Ottawa, Ontario, Canada).

ZILAHY-KISS, Endre

1915 Újabb adatok Magyarország Hymenoptera-faunájához, II, Braconidae – New contributions to the Hymenoptera fauna of Hungary, II, Braconidae, *Rovartani Lapok*, XX, 76–86.

1926–1927 Über einige neue Arten und Varitäten heimischer Hymenopteren, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, LXXVII, 1–9.

Date privind cunoașterea Braconidelor din Transilvania (Hymenoptera, Braconidae)

I.

Blacinae, Doryctinae, Ichneutinae, Meteorinae, Neoneurinae, Opiinae, Rogadinae

(Rezumat)

Muzeul de Științele Naturii al Ungariei dispune de o colecție impresionantă de braconide din Bazinul Carpatic, inclusiv Transilvania. Materialul a fost colectat în peste 200 locuri de colectare, de 40 de specialiști, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Entomologul maghiar Győző Szépligeti (1855–1915) a publicat pentru prima dată, în perioada 1896–1900, date faunistice ale braconidelor din Transilvania. În cele șase publicații a enumerat 71 de specii, aparținând următoarelor 16 subfamilii: Agathidinae – 9, Alysiinae – 4, Blacinae – 1, Braconinae – 11, Calyptinae (=Brachistinae) – 1, Cheloninae – 8, Diopiliinae (=Helconinae) – 1, Doryctinae – 2, Euphorinae – 1, Helconinae – 2, Ichneutinae – 1, Macrocentrinae – 4, Meteorinae – 1, Microgastrinae – 11, Rogadinae – 11 și Sigalphinae (=Brachistinae) – 3 specii.

Endre Zilahy-Kiss (1873–1931) a prezentat, în două lucrări, publicate în 1915 și 1926–27, 54 de specii de braconide transilvane, aparținând următoarelor subfamilii: Alysiinae – 8, Brachistinae – 1, Braconinae – 26, Cenocoeliinae – 1, Cheloninae – 8, Euphorinae – 3, Microgastrinae – 3, Orgilinae – 1, Pambolinae – 1 și Rogadinae – 2 specii. Printre acestea regăsim 7 specii noi în literatura de specialitate – 6 din Transilvania și 1 din Ungaria.

În prezenta publicație sunt enumerate speciile a 7 subfamilii de Braconidae, cu specificarea locurilor de colectare, data colectării și numele entomologilor. Cele 7 subfamilii, cu genurile și speciile aferente, sunt ordonate alfabetic, în paranteză fiind trecute numărul speciilor noi pentru fauna Transilvaniei, respectiv pentru cea a României: Blacinae 1 gen 18 specii (4), Doryctinae 10 genuri 25 specii (14), Ichneutinae 2 genuri 2 specii (1), Meteorinae 2 genuri 21 specii (3), Neoneurinae 1 gen 1 specie (1), Opiinae 6 genuri 104 specii (57), Rogadinae 4 genuri 36 specii (7) – total 207 specii din care 87 noi.

Braconidele colectate în Transilvania au fost determinate după cartea lui V. I. Tobias. La Blacinae am avut în vedere monografia lui Erasmus Haeselbarth; la Opiinae fasciculele faunistice ale lui Jenő Papp; la Meteorinae monografiile lui Tom Huddleston și Julia Stigenberg & Fredrik Ronquist; la Doryctinae și Rogadinae fasciculele faunistice ale lui Jenő Papp și cartea lui N. A. Telenga.

First outline of the braconid fauna of Transylvania, Romania (Hymenoptera, Braconidae)

I.

Blacinae, Doryctinae, Ichneutinae, Meteorinae, Neoneurinae, Opiinae, Rogadinae

(Abstract)

The Hungarian Natural History Museum (Budapest) possesses an enormous large collection of braconid wasps (Hymenoptera) taken in the historical Hungary or in the zoogeographic Carpato-Pannonicum, hence from Transylvania too. The braconid material has been gathered by forty (mainly Hungarian) naturalists in more than two hundred collecting sites.

The Hungarian entomologist, Győző Szépligeti (1855-1915) was the first to publish faunistic contributions to the braconids of Transylvania (Szépligeti 1896–1900). In his six publications he listed a total of 71 species which represent 16 subfamilies: Agathidinae 9, Alysinae 4, Blacinae 1, Braconinae 11, Calyptinae (=Brachistinae) 1, Cheloninae 8, Diospilinae (=Helconinae) 1, Doryctinae 2, Euphorinae 1, Helconinae 2, Ichneutinae 1, Macrocentrinae 4, Meteorinae 1, Microgastrinae 11, Rogadinae 11 and Sigalphinae (=Brachistinae) 3 species.

Endre Zilahi-Kiss (1873-1931) disclosed 54 braconid species from Transylvania in his two papers (Zilahi-Kiss 1915, 1926-1927) representing 10 subfamilies: Alysinae 8, Brachistinae 1, Braconinae 26, Cenocoeliinae 1, Cheloninae 8, Euphorinae 3, Microgastrinae 3, Orgilinae 1, Pambolinae 1 and Rogadinae 2 species. In the two papers, furthermore, he described seven braconid species new to science: six from Transylvania and one from Hungary. Of the seven species only one remained valid: *Chrysopophthorus hungaricus* (Zilahi-Kiss, 1927). See also "Appendix" in the Hungarian text.

The present article enumerates the braconid species of seven subfamilies completed with their detailed collectings (sites, time etc.) and the collector naturalists too. The genera and species are arranged according to the names of their alphabetic order, the species-numbers of the respective subfamilies and genera are recorded in the subsequent enumeration, the number of the species new to the fauna of Transylvania (or Romania) are indicated between round brackets: Blacinae 1 genus, 18 species (4), Doryctinae 10 genera, 25 species (14); Ichneutinae 2 genera, 2 species (1); Meteorinae 2 genera, 21 species (3); Neoneurinae 1 genus, 1 species (1); Opiinae 6 genera, 104 species (57); Rogadinae 4 genera, 36 species (7). A total of 207 species (belonging to 26 genera) of which 87 are new to the fauna of Transylvania (or Romania). In the Hungarian text the faunistic new species are indicated by an asterisk: *Blacus (*Blacus*) *errans* (Nees, 1811).

The braconid wasp, taken in Transylvania, have been identified by me mostly with the use of V. I. Tobias monograph. I gave attention to Erasmus Haeselbarth's monograph on Blacinae; to Tom Huddleston's and Julia Stigenberg' & Frederik Ronquist's monograph on Meteorinae; N. A. Telenga's and Jenő Papp's books on Doryctinae and Rogadinae.

Gábor Vörösváry

WILD AND CULTIVATED PLANTS FROM TRANSYLVANIA BASED ON *TRANSSILVANIA GENERALIS* BY JOSEPH BENKŐ

In memoriam György Szabó

Introduction

Joseph Benkő in the first part (*Transsilvania Generalis*, 1778) of his famous work (*Transsilvania sive Transsilvaniae principatus*) in addition to the presentation of cultural history, ethnography, administrative and legal relations of Transylvania giving informations regarding cultivated and wild plants growing in Transylvania. The Hungarian translation by György Szabó (1999, 2014), offer insight into the botanical exploration work carried out by Benkő and gives insight how many kind of cultivated plants grow towards the end of the eighteenth century in Transylvania and floristic composition of natural vegetation. In addition to the floristic data Benkő also collected folk knowledge of plants among the people living together in Transylvania. ÉDER, Z. 1978 listed nearly sixty local plant name, which names such as „őszirózsa (aster), „árvalányhaj” (feather grass) first it was mentioned in the work of Benkő. He enriched Hungarian botanical literature with new plant names and first applied in Transylvania the Linnaean binomial nomenclature for naming organisms.

History

During the 1770 Benkő began systematically deal with cultivated and wild plants growing in Transylvania. He was greatly impressed by the work of Adam Chenot (1721–1798) first Transylvanian protomedicus (SECHEL, T., D. 2007), who has recognized and supported botanical research. Most of botanical works was written between 1773 and 1783. The important milestone in botanical commitment was the work „Téli bokréta (Winter bouquet)” published in 1781, in which he presented the scientific names of plants according to Linnaeus’s binomial system. In this work he presented the nature of plant and beginnings of botanical philosophy in Hungarian (SZABÓ, Gy. – TARNAI, A. 1988). In

the publication of scientific results received great help from János Molnár, a polyglot scholar priest. As a continuation of *Transsilvania Generalis* (1778) of completed *Transsilvania specialis* volumes only (5 sheets) is printed, and most remained unpublished. In 1767 he began writing „*Flora Transsilvanica*” in Hungarian language, which work planned to printed out about 50 sheets, but the majority of manuscripts were lost in a fire. His first manuscript in Latin language about the flora of Transylvania (BENKŐ, J. 1778) has disappeared while he has sent it to print in Göttingen (ERNYEY, J. 1932). Another work written in 1778, contains a list of Miklósvárszék and Erdővidék plants remained in manuscript. This manuscript was elaborated by Gábor and Erzsébet Rácz (1972) and later appeared in Hungarian. About the botanical writings of Benkő only the two publications that appeared in Magyar Könyvtár (Hungarian Book House) series edited and published in Bratislava by János Molnár. In the first volume of this series (*Nomenclatura Botanica*, 1783) he published in Latin-Hungarian-German-French languages the name of plants and in the second volume (*Nomina Vegetabilium*, 1783) appeared in Latin-Hungarian-Romanian languages informations from the cultivated and wild plants of Transylvania.

Cultivated and spontaneous flora of Transylvania

The plants enumerated in this work (10 subsections, LXV–LXXIV §.) Benkő used the binominal system of Linnaeus. Unlike the classification of plants used by botanists, the plants listed (more than 600 genus and species) are divided into two main groups: woody and herbaceous plants. In the first group are listed the backyard trees and bushes (Table 1.), furthermore the natural forest trees and shrubs (Table 2.), while the second group contains cultivated and wild herbaceous plants from different zones of Transylvania. Among the wild plants we find many naturalized species that previously were not present in the flora of Transylvania. (Graph. 1.)

§. LXV.

Backyard trees and bushes (A.)

Trees and bushes growing in the home gardens

(a. *Arbores & Frutices*).

In Transylvania there has been a long tradition of fruit growing in the home gardens. The well-know fruits such as apple, pear, plum, cherry, apricot, quince, walnut occur outside the villages of Ciuc (Csík), Gheorgheni (Gyergyó) and Câmpia Transilvaniei (Mezőség) regions, but in Mediaş (Medgyesszék), Sighişoara (Segesvárszék) and Mureş (Maroszzék) regions and especially in Odorhei (Udvarhelyszék) region gardens full planted with apples, pears, nuts (less chesnut), cherries (*Prunus avium*), sour cherries (*Prunus cerasus*). For people of Transylvania different apple varieties such as „*Párisi alma*” with many types (SZANI, Zs. 2011) were able to be cultivated cheaply. The most widespread varieties of plums belonged to group Zamenhof, but among these best known the damson (plum of Damascus). Among the cherries *Brassói* (Braşov) és *Nagydisznódi* (Cisnădie) varieties are most common. In the manor gardens and greenhouses grown mediterranean woody plants such as lemon, orange, pomegranate, laurel, clematis. In the vineyards outside the apricot, peach and quince rarely almond and true service tree (*Sorbus domestica*), while in the home gardens the common lilac, evergreen boxwood and many variety of roses are the most popular plants. Special attention was surrounded the occurrence of skumpia at that time. Benkő received informations about the skumpia (*Rhus coriaria*) from Fridvaldszky, who found this plant near Hunedoara (Vajdahunyad) in Haţeg Mountains. Fridvaldszky published a work (1773) in which he reported that this plant could be used for skin tanning and the popular name probably is assumed to be Romanian origin. The scump word means in Romanian language expensive, because at this time skumpia was imported too expensive from the Balkans.

Backyard trees and bushes	Number of genus and species
Common plants	12
Selected plants	8
Manor gardens and greenhouses plants	7
Vineyards plants	2
Garden plants	4
Total:	33

§. LXVI.

Forests trees and shrubs

(b. *Silvestrium Arborum*).

The boundaries of mountain ranges in Transylvania mainly covered with pine (*Picea*) forests. In the lower-lying areas there are mixed forests of oak, beech, birch, alder, willow, hazel, dogwood, hornbeam with a large number of additional trees (*Fraxinus*, *Ulmus*, *Acer*, *Tilia*) and shrubs (*Sorbus*, *Viburnum*, *Lonicera*, *Berberis*, *Euonymus*, *Ligustrum*, *Rhamnus*, *Rosa*) can be found. The most famous forests are: Meseş, Rika (Perşani-mountains), Şercaia - Codlea (Sárkányi-Feketehalom) Mikó, Pisztrángos, Vadas between Aita Medie (Közéapajta) and Valea Crişului (Sepsikőröspatak). Forests are rich in dwarf shrubs such as blueberries, lesser periwinkle, clematis, burning bush, wintergreen, raspberries, blackberries, blue ice, scentless feverfew, nightshade. He notes in particular that, the oak and beech forests provided abundant food for forest animals, especially for wild boar and valuable oil pressed out from its acorns.

Forest trees and shrubs	Number of genus and species
Mixed woodland plants	55
Rare mixed woodland plants	2
Forest and groves shrubs	17
Mountain tops plants	6
Total:	80

§. LXVII.

Herbaceous plants (B. *Herbae*).Cultivated plants (a. *Cultae*) Garden plants(1. *Hortenses*)

Garden plants are grouped according to their use in four groups: edible, medicinal, aromatic and rare plants. Among the vegetables cabbages (*Brassica oleracea* var. *capitata* f. *alba*, rare f. *rubra*, *viridis*, *caulorapa*, *cauliflora*), beets (*Beta* spp.), root vegetables (*Daucus*, *Petroselinum*, *Pastinaca*, *Apium*), onions (*Allium* spp.), lettuce (*Lactuca* spp.), pumpkins (*Cucurbita*, *Cucumis*, *Citrullus*), pepper (*Capsicum annuum*), potato (*Solanum tuberosum*) and jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus*) are mentioned in the list. The pumpkin and pig melon (*Citrullus lanatus*) almost all farmers sown among the maize or „indiai gabona” (local name of maize). Musk melon and water melon cultivation especially in Agârbiciu (Egerbegy), Ghirişiu (Gyéres) and Grind (Gerend) locations has become famous, where the irrigation is done with water from the river Arieş (Aranyos). The potato, in local name „pityóka” or „krumper” grown not only in gardens, but also in some places in

the field. The use of medicinal plants was widespread among the population of Transylvania. Many plants known as a spice such as borage (*Borago officinalis*), coriander (*Coriandrum sativum*), parsnip (*Pastinaca sativa*), black cumin (*Nigella sativa*), fenugreek (*Trigonella foenum-graecum*), rue (*Ruta graveolens*) are used for therapeutic purposes.

Garden plants	Number of genus and species
Edible plants	45
Medicinal plants	19
Aromatic and wreath making plants	44
Rare plants	18
Total:	126

The tobacco (*Nicotiana tabacum*) in local name as „tubák” is grown in many places, most in Mureş (Maroszlék) region, but in larger quantities near Târgu Mureş. It is also grown the Turkish tobacco (*Nicotiana rustica*) in Transylvania, but to a limited extent. Saffron (*Crocus austriacus*), which is a very desirable root of the Germans, not just known to the Transylvanians. In case of common madder (*Rubia tinctorum*) he refer to FRÖLICH, D. 1644, who mentioned that in Transylvania (Oberland) everywhere was planted in the gardens, which has brought great benefits, because roots are the source of red dyes. It was used to color yarns. He refers to Kreckwitz (1688), who has a similar opinion with Frölich regarded to the benefits of madder. Cultivated as ornamentals there are plenty of curative ones such as rosemary (*Rosmarinus officinalis*), lavender (*Lavandula officinalis*), basil (*Ocimum basilicum*), sticky goosefoot (*Chenopodium botrys*), marjoram (*Majorana hortensis*). Among the colorful and varied ornamental plants (heart's ease, four o'clock flower, garland chrysanthemum, marigold, garden nasturtium) sunflower (*Helianthus annuus*) at this time was still a rarity.

§. LXVIII.

Arable plants (2. *Campestres*).

The arable plants are discussed in three (cereals, vegetables and fiber plants) groups.

Field plants	Number of genus and species
Cereals	17
Vegetables	7
Fiber plants	2
Total:	26

- Cereals (*Cereales*)

In Benkő's time among the wheat varieties the autumn and winter types were common, but also grown other cereals such as einkorn (*Triticum monococcum*), spelt (*Triticum spelta*) and rye (*Secale cereale*). The most widely used cereal grains in animal feed were barley, oat (white and black types) and maize.

The grain of barley is commonly called „Siligo”, but in classical antiquity called „fine wheat” (Arber, 1934). The barley the most commonly grown at Sekler people, not so much for the bread, rather for obtaining alcohol or „pálinka” (alcoholic beverage), which helped to alleviate the lack of wine. Maize known as „turkish wheat” quickly spread among the Romanian people almost replaced the bread wheat. The popularity of buckwheat (*Fagopyrum esculentum*), called grano saraceno or Saracen grain in Italian (SLICHER VAN BATH, B. H. 1963) very quickly spread in different region of Transylvania (Sepsi, Kézdi, Orbai seats), but it was especially popular in Micloşoara (Miklósvár), Odorhei (Udvarhely) seats and Țara Bârsei (Barcaság). The dishes prepared from buckwheat, called boiled buckwheat meal („haricskapuliszka”) in these area of Transylvania can be found as a sixth part of food source. Among the Sekler people very popular was pickled, gelatinous oat flour paste (local name „kisziş”), which is often consumed with milk and dried prune juice. It also prepared oat malt (local name „szalad”) from pure oat or mixed with barley and millet and mostly used for making beer. Millet (*Panicum miliaceum*) cultivation was also widespread, especially the *Brassai* hulled millet from Țara Bârsei sold throughout Transylvania.

- Leguminous plants (*Phaseolorum*)

Among the familiar pulse plants are beans (*Phaseolus*), pea (*Pisum*), faba bean (*Vicia faba*) and vetches (*Vicia*). The beans (fuszulyka) with several types (more than twenty varieties grown in their own garden) have been grown in many home gardens and arable lands, which was the main food in Lent time among the Transylvanians. Pea growing in many places, but all of them due to the favorable soil conditions in Țara Călatei (Kalotaszeg) region was the most preferable for growing. The lentil cultivation was common everywhere. Black pod vetch (*Vicia sativa* var. *nigra*) it was once the favorite horse feed, but the white type (*Vicia sativa* var. *alba*) was also known.

- Fiber plants (*Linum, Cannabis*)

Flax (*Linum*) grown in all regions of Transylvania, but it was the most prolific in Țara Bârsei region. Extracted flax seed oil from this region becomes much slower rancid than other regions, so often people also consumed it as a dietary supplement to relieve fasting during the Lent time. Hemp were sown for fiber in many places, but rather at Sekler people wives weaved hemp lines day and night (because men with few exceptions were considered „lily fibers”), if they were not called to field works. The hemp (*Cannabis*) is considered a drug by people, but it was used almost every day. The people from this region sprinkled buckwheat porridge with crushed hemp seeds, and was baked into the millet porridge. Among the people from these areas the poppy was not really considered as a drug and in the Țara Bârsei villages hardly to find people whose teeth is not blackened by the porridge, pies, pasta and poppy and the food is sprinkled with poppy seeds.

§. LXIX.

Spontaneous plants (b. *Spontaneas*)

The spontaneous plants can be divided in forest (*Silvestres*), mountain (*Montanas*), meadow (*Pratenses*), field (*Arvenses*), and marsh (*Palustres*) plants

Wild plants	Number of genus and species
Forest plants	78
Mountain plants	48
Meadow plants	116
Field plants	88
Marsh plants	42
Total:	372

§. LXX.

Forest plants (1. *Silvestres*)

Plants from this group generally occur in woodlands, shrubs, groves (78 genera and species). Most of taxons belongs to the family of Apiaceae (*Actaea, Aegopodium, Angelica, Heracleum, Sanicula, Selinum*), Ranunculaceae (*Aconitum, Anemone, Helleborus, Ranunculus, Thalictrum*), Scrophulariaceae (*Digitalis, Melampyrum, Scrophularia, Veronica*), Asparagaceae (*Convallaria, Gagea, Maianthemum, Polygonatum*) and Asteraceae (*Anthemis, Doronicum, Mycelis, Solidago*). Benkő recorded a number of local usages form many species. Among them it is worth mentioning some interesting uses: the lamb (*Ranunculus ficaria*) like lettuce in early spring was prepared

and consumed everywhere, dog's mercury (*Mercurialis perennis*) is harmful for both humans and sheep replace the annual mercury (*Mercurialis annua*) available in pharmacy. This plant Sibiu's pharmacists legally imported from Vienna, because this time it was not found in Transylvania. Presumably the leaves of touch-me-not balsam (*Impatiens noli-tangere*) peasants used to heal wounds. Commonly called „grass stemmed glass”. Bastard balm (*Melittis melissophyllum*) known locally as „dobronika” can be used as enlivening bath. The roots of Benedict's herb (*Geum urbanum*) collected in March can be found in abundance in Braşov mead and gives a pleasant clove scent. The oregano (*Origanum vulgare*) used in painting and often flavoring beer. The ground elder (*Aegopodium podagraria*) collected in large quantities and sprinkled with bran can be used as feed for pigs. When Sekler soldiers performed guard service during the meals often ate ramsons (*Allium ursinum*), which replaced the garden onion. The root of deadly nightshade (*Atropa belladonna*) and northern firmoss (*Huperzia selago*) are separately boiled and due to its strong cleaning power cured people suffering from illnesses, although notes that it was often very dangerous.

§. LXXI.

Mountain plants (2. *Montanas*)

The mountain plants (48 genera and species) from the dry and sunny habitats of mountain and alpine places were found. The main vegetation in mountain and alpine regions consists species of Asteraceae (*Carlina, Filago, Arnica, Artemisia, Aster*), Lamiaceae (*Clinopodium, Thymus, Teucrium*) and Crassulaceae (*Sempervivum, Sedum*) families, but mentioned several taxa from the Boraginaceae (*Lithospermum, Lycopsis*), Ranunculaceae (*Pulsatilla, Aconitum*) and Leguminosae (*Anthyllis, Trifolium*) families. It draws attention to a number of species, which are rare such as adder's-tongue (*Ophioglossum vulgatum*) or not found everywhere (*Aconitum anthora, Absinthium ponticum* currently *Artemisia pontica*).

§. LXXII.

Meadow plants (3. *Pratenses*)

The meadow plants (116 genera és species) can be found in deeper and higher meadows, pastures and closed valleys. Species from the Leguminosae (*Trifolium, Lotus, Medicago, Astragalus*), Asteraceae (*Achillea, Inula, Hieracium, Tragopogon*), Lamiaceae (*Ajuga, Marrubium, Scutellaria, Salvia*), Scrophulariaceae (*Rhinanthus, Euphrasia, Odontites, Verbascum*,

Veronica), Poaceae (*Anthoxanthum*, *Lolium*, *Phleum*, *Poa*), Gentianaceae (*Gentiana*, *Gentianella*, *Centaureium*), Caryophyllaceae (*Cucubalus*, *Silene*, *Saponaria*), Primulaceae (*Lysimachia*, *Primula*), Brassicaceae (*Alliaria*, *Rapistrum*, *Barbarea*, *Erysimum*) family are the most common. The clovers and grasses grows very thickly. Asparagus freely grown in the meadows, but cultivated in the manor gardens. Hop (*Humulus lupulus*) not only occur in the shrubs, but they are very common also along the fence of home gardens. The poisonous autumn crocus (*Colchicum autumnale*) and white hellebore (*Veratrum album*) destroys many pastures. Horse-heal (*Inula helenium*) grown very richly in almost every meadow.

§. LXXIII.

Field plants (4. *Arvenses*)

Field plants are not only present on the meadows and arable places, but occur in abundance at garbage hills, ruined areas and cause many annoyance to farmers and gardeners. In this group (88 genera and species) most of taxa are weeds and belong to the Asteraceae (*Anthemis*, *Artemisia*, *Carduus*, *Centaurea*, *Cichorium*, *Cirsium*, *Lapsana*, *Senecia*, *Sonchus*, *Tussilago*, *Xanthium*), Brassicaceae (*Armoracia*, *Brassica*, *Erysimum*, *Sinapis*, *Thlaspi*), Leguminosae (*Ervum* now *Vicia*, *Lathyrus*, *Ononis*) and Apiaceae (*Aethusa*, *Cicuta*, *Chaerophyllum*, *Sium*) family. Tuberos pea (*Lathyrus tuberosus*) is very frequent in all parts. Among the well-know wild teasel (*Dipsacus ful-lonum*) the cutlef teasel (*Dipsacus laciniatus*) are very rare. Horseradish (*Armoracia rusticana*) due to the enormous spread is very harmful to home gardens. In the saline areas especially the opposite leaved saltwort (*Salsola soda*) is very common.

§. LXXIV.

Marsh plants (5. *Palustres*)

In this group primarily are listed species (42 genera and species) of marshes, puddles, lakes and riversides that can be found in wet habitats. In muddy wares

areas occur mainly pondweeds (*Potamogeton*), water lilies (*Nymphaea*, *Nuphar*), duckweeds (*Lemna*), water caltrop (*Trapa natans*), marsh-marigold (*Caltha palustris*), jointed Rush (*Juncus articulatus*), common cottongrass (*Eriophorum angustifolium*), but bog-bean (*Menyanthes trifoliata*), sweet flag (*Acorus calamus*), water soldiers (*Stratiotes aloides*) marsh arrowgrass (*Trilochin palustris*) also occur.

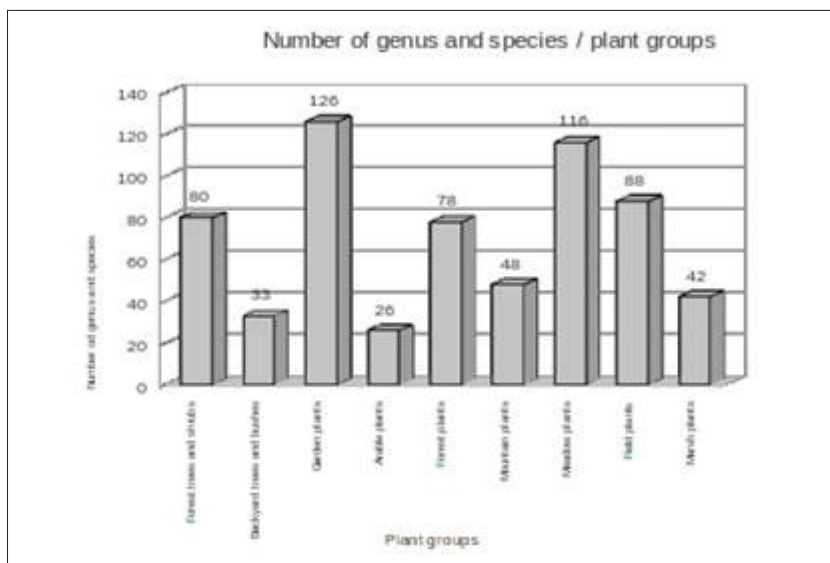
Following the enumerated plants 14 edible mushrooms species are mentioned, of which the most frequent are chanterelle (*Cantharellus cibarius*), gilled mushroom (*Agaricus campestris*), violet webcap (*Cortinarius violaceus*), peppery milk-cap (*Lactarius piperatus*), and other species such as penny bun (*Boletus edulis*), common morel (*Morchella esculenta*) pistillate club coral (*Clavariadelphus pistillaris*), puffballs (*Bovista*). From the Ciuc Mountains (Csíki-havasok) mentioned tuffle (*Lycoperdon cervinum*), which are popular in this region, and considered one of the most delicious edible mushroom species.

Summary

The purpose of this paper is to give a comprehensive picture from the botanical interest of Joseph Benkő. His botanical observations faithfully reflect the diversity and richness of Transylvanian flora. Informations and notes represent a milestone in the botanical exploration of the Carpathian Basin and professional guide for further floristic researches of Transylvania. Presentation the cultivated and wild plants from Transylvania at the end of 18th century gained an international recognition for Benkő. Through the collection the plant names he revealed wonderful world of traditional plant knowledge and left to the next generations.

References

- ARBER, A.
1934 *The Gramineae. A Study of Cereal, Bamboo and Grass*, Cambridge University Press.
- BENKŐ, J.
1778 *Transilvania sive magnus Transilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus...*, I–II, Kurzböck, Wien. (In Latin.)
1781 *Téli bokréta* (Preaching told at the funeral of Barbara Tornya Miklósné Cserey), Hochmeister, Nagyszeben. (In Hungarian.)
1783 *Nomenclatura Botanica* (Fűszéres Nevezetek), in: Molnár János: *Magyar Könyv-ház*, I, Pozsony, 317–432. (In Latin.)
1783a *Nomina Vegetabilium*, in: Molnár János: *Magyar Könyv-ház*, II, Pozsony, 405–432. (In Latin.)
1999 *Transilvania Specialis. Erdély földje és népe*, 1–2 (ford., bev., jegyz. Szabó György), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár. (In Hungarian.)
2014 *Erdély* (ford., bev. és a részletes rész jegyz. Szabó György), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy – Tortoma Kiadó, Barót. (In Hungarian.)
- ÉDER, Z.
1978 *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. (In Hungarian.)
- ERNYEY, J.
1932 Benkő József természettudományi hagyatéka, *Botanikai Közlemények*, 29/1–4, 56–71. (In Hungarian.)
- FRIDVALDSZKY, J.
1773 *Dissertatio de scumpia seu cotino planta coriaria*, Typ. Coll. Reform., Claudiopoli. (In Latin.)
- FRÖLICH, D.
1644 *Cynosura seu Bibliotheca Viatorum* (Traveler's library or leading star, travel guide), Ulm. (In Latin.)
- KREKWITZ, G.
1688 *Totius principatus Transylvaniae Accurata Descriptio*, Nürnberg–Frankfurt. (In German.)
- RÁCZ, G. – RÁCZ, E.
1972 Erdővidék flórája Benkő József (1740–1814) kézírataiban (Flora of Covasna in manuscripts of József Benkő), *Aluta*, IV, 61–69.
- SLICHER VAN BATH, B. H.
1963 *The Agrarian History of Western Europe A.D. 500–1850* (transl. by Olive Ordish), Edward Arnold, London.
- SECHEL, T., D.
2007 *The Emergence of The Medical Profession in Transylvania (1770–1848)* (the paper is accessible at www.let.leidenuniv.nl/pdf/geschiedenis/civil/Sechel.pdf).
- SZABÓ, Gy. – TARNAI, A.
1988 *Benkő József levelezése (Commercium Litterarium Eruditorum Hungariae, Magyarországi tudósok levelezése, I)*, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest. (In Hungarian.)
- SZANI, Zs.
2011 *Történelmi alma- és körtefajták a Kárpát-medencében a népi fajismeret tükrében. Historical apple and pear varieties within the Carpathian Basin from ethnobotanical aspect* (Thesis of PhD dissertation), Corvinus University Budapest, Department of Fruit Sciences, Budapest. (In Hungarian.)

Graph. 1. Number of genus and species / plant groups

Erdély vad- és termesztett növényei Benkő József *Transsilvania Generalis* című műve alapján

(Kivonat)

Benkő József a *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus* című művének első részében, a *Transsilvania Generalis*-ban (1778) Erdélyben előforduló termesztett és vadon termő növényekkel (11 alfejezet) is foglalkozik. A botanikusoktól eltérően a növényeket két nagy csoportba sorolja: fásszárú és lágyszárú fajokra. Az első csoportban egyrészt a kertekben előforduló gyümölcs- és bokrófajokat említi, másrészt a természetes erdőkben honos fa- és cserjefajokat teszi közzé. A második csoportban a lágyszárúakat is két részre osztva mutatja be. Egyrészt a termesztett kerti- és szántóföldi növényeket ismerteti, másrészt a vadon termő növényeket élőhelyük szerint tárgyalja (erdei, hegyi, réti, mezei, mocsári). Rövid ismertetőt közöl néhány ehető gombafajról is. Benkő a növényfajok gyűjtése és összeírása (több mint 600 nemzetség és faj) mellett népi növényismereteket is gyűjtött az együtt élő népek körében. Új növényekkel gazdagította botanikai irodalmunkat, és ebben elsőként alkalmazta a Linné-féle kettős nevezéktant a növénynevek tudományos elnevezésénél. Munkája révén képet alkothatunk a 18. század végén Erdélyben honos haszonnövényekről és a természetes növénytakarót alkotó fajokról.

Plante sălbatice și cultivate din Transilvania pe baza lucrării *Transsilvania Generalis* de către József Benkő

(Rezumat)

József Benkő în prima parte (*Transsilvania Generalis*) a lucrării intitulată *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus* (1778) prezintă informații utile referitoare la plantele cultivate și sălbatice din Transilvania. În opera elaborată (11 subcapitole) enumeră plantele (mai mult de 600 de genuri și specii) folosind nomenclatura binară introdusă de către Linnaeus. Spre deosebire de alte sisteme de clasificare folosite de botaniști, plantele prezentate sunt împărțite în două mari grupuri: lemnoase și ierboase. În prima grupă sunt înșirate pe de-o parte pomi și arbuști fructiferi din gospodăria casnică, iar pe de altă parte specii de arbori și tufe din pădurile spontane. În cea de-a doua grupă sunt prezentate specii ierboase cultivate (culturi de grădină și arabile) și sălbatice (forestiere, muntoase, luncoase, câmpoase, mlăștinoase) din diferite zone ale Transilvaniei. Prezintă însemnări legate și de câteva ciuperci comestibile. Pe lângă culegerea plantelor, a colectat denumirile populare ale plantelor de la locuitorii transilvăneni. Opera sa ne oferă o privire în ansamblu asupra plantelor de cultură și sălbatice pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Transilvania.

RÉGÉSZET – TÖRTÉNELEM

Bajusz Mátyás

ORBÁN BALÁZS A HOMORÓDJÁNOSFALVI RÓMAI KORI
KŐBÁNYÁRÓL ÉS ALAKRAJZAIRÓL

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása...* I–VI. kötetének megjelenését követően¹ egy saját példányát úgy köttette be, hogy minden két levél közé egy vagy több üres levelet köttetett, illetve ragasztott. Az egyes lapokhoz kapcsolódó, a megjelenést követően gyűjtött ismeretanyagot, szövegjavításokat a megfelelő szöveghelyekre, a margókra, valamint a szomszédos üres levelek lapjaira vezette be. Az oldalági leszármazottainak tulajdonában található eredeti példánynak jelenleg egyetlen másolata ismert közgyűjteményben, ezt az Országos Széchényi Könyvtár készítette a Székely Nemzeti Múzeum számára, és jelenleg a múzeum könyvtárában található, több más Orbán-szövegmásolattal és azok feldolgozási dokumentációjával közös dobozban. Orbán Balázs kiegészítéseire a homoródjánosfalvi római kőbányát illetően Boér Hunor, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtáros-muzeológusa hívta fel a figyelmemet, és bocsájtotta rendelkezésemre a kéziratot.

A római kor kőbányászatának oly csekély figyelmet szentel a mai tudomány, hogy tanulmányozásában jóformán csak a 19. század úttörőinek publikációira és kézírataira támaszkodhatunk. Kutatásaik során Téglás Gábor², Téglás István³ és nem utolsósorban Orbán Balázs is nagy figyelmet szentelt a vonatkozó emlékek megörökítésének.

Az alább közölt szövegben arról a homoródjánosfalvi kőbányáról kapunk tájékoztatást, amelynek létezését Orbán már korábban konstatálja *A Székelyföld leírásában*, azonban részletes beszámolót nem ír róla, csupán megemlíti. Az információ felkelti kortársa, Téglás Gábor figyelmét is, aki testvérével, Istvánnal felkeresi a kőfejtés nyomait. Téglás a látottakat részletesen publikálja 1886-ban,⁴ s nem mulasztja el megemlíteni azt sem, hogy Orbán korábban közölt rövid beszámolóját⁵ kiegészítette jegyzeteivel a készülő – bár végül kéziratban maradt/maradó – második

bővített kiadás számára. A két szöveg kiegészítette volna egymást, mivel különböző időpontokban jártak a helyszínen, így más-más megfigyeléseket tudtak lejegyezni a szerzők.

A kézirat fontosságát jelzi, hogy egy olyan római kori kőbányát ismertet, amely már a 19. században elpusztult a falubeliek buzgó bányászati tevékenységének következtében.⁶ A homoródjánosfalvi római kori kőbányát különlegessé teszi, hogy falairól több, emberi alakot ábrázoló domborművet örökítettek meg jegyzetek és rajzok segítségével. Orbán és Téglás több év különbséggel keresik fel a helyszínt, s így ketten összesen hat domborművet rajzoltak le. Orbán még megfigyelhette mind a hat ábrát, ezekből azonban csak négyet rajzolt le, melyek közül az egyik megegyezik a Téglás által publikált három relieffel. A hat alakból az egyik jól kidolgozott, ezzel kapcsolatban Orbán valószínűleg Torma Károllyal⁷ konzultált,⁸ s minthogy a *Mithras*-kultusz kutatása ekkor éli fénykorát, vélhetőleg Torma hatására is – hibásan – *Mithrashoz*⁹ kapcsolódó alakként értelmezte a figurát. A további alakok közül egy csupán vázlatzerű, míg egy teljesen karikatúra jellegű. A fennmaradó három alak változó minőségű munka, azonban ugyanazt az ábrázolási mintát követi, jobb kezükben kelyhet tartanak, míg bal kezük elvész a ruházat alatt. Orbán jól ráérezett arra, hogy ezeknek a figurális ábrázolásoknak valamilyen kultikus kontextusa kellett legyen, s úgy tűnik, hogy funerális jellegű ábrázolásokról lehet szó.¹⁰ Fontos megemlíteni azt is, hogy úgy Orbán, mint Téglás is, félkész római emlékeket, kváderköveket, hibásan vésett kőkoporsót vagy kőkoporsófedeleket is találtak a bánya környékén. Mindez egyértelmű bizonyítékként szolgál arra, hogy a bánya aktív kőfejtőként működött már a rómaiak korában is, ezzel kizárva azt a lehetőséget, hogy ezeknek a sziklafalaknak eredetileg más rendeltetésük lett volna.

¹ Az utolsó kötet 1873-ban jelent meg, az alább közölt forrás az 1868-ban megjelent, Udvarhelyszéket tárgyaló kötet szerzői kiegészítése.

² Dévai tanár, a Hunyadvármegyei Történeti és Régészeti Társulat tagja, múzeumának igazgatója (1849–1916).

³ Tanító, Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelője, gyűjtő, amatőr régész (1853–1915).

⁴ TÉGLÁS Gábor 1886, 21–26.

⁵ Vö a 15. sz. lábjegyzettel.

⁶ TÉGLÁS Gábor 1895, 34.

⁷ Egyetemi tanár, régész (1829–1897).

⁸ TÉGLÁS Gábor 1886, 21.

⁹ A dombormű inkább *Attisra* hasonlít.

¹⁰ Lásd: PETRUȚ Dávid – MUSTAȚĂ, Silvia 2010, 171–202.

Orbán *A Székelyföld leírása...* I. kötetének 170. oldalán a kőbányáról csak röviden tesz említést. Az eredeti kiadás vonatkozó bekezdését mintegy felvezetőként idézzük Orbán kiegészítő soraihoz, ezt indokolja a kézirat szöveg eredeti elrendezése is. „Fennebb a *Köveshegy*¹¹ oldalában pompás kőbányák vannak; a könnyen pattintható s szilárdsága mellett könnyen faragható, finom szemcsés homokkővel¹² nagy kereskedést űznek a jánosfalviak, s azt Kőhalomig¹³, Udvarhelyig¹⁴, sőt tovább is elhordják. A kőfaragás mestersége annyira fejlődött, hogy sírköveket, oszlopokat is készítenek.”¹⁵

[Kiegészítés/módosítás

az ORBÁN Balázs 1868, 170. oldal bal oldali hátsó 15. sort követő korrektúrajelhez, kézirat szöveg rajzokkal, a 170. oldal után bekötött pótláslevél elő- és hátoldalán:]

...oszlopokat is készítenek.

A pompás építkezési anyagot szolgáltató kőbányákat úgy látszik, hogy nagyon régen használják, s már a római korban is ki voltak aknázva. Szentpálnál¹⁶ leírtam az ottan feküdt római castrumot, 1874-ben [!]¹⁷ a véletlen fölfedezte azon kőbányát is, honnan a rómaiak a szentpáli nagyobbszerű építkezéshez és a Homoród mentén felmerült fogadalmi oltárok és más emléktörödékekhez az anyagot vették. Ott volt az a Jánosfalva¹⁸ fölötti, Bányának nevezett hegy¹⁹ északi oldalában, annak tetőlapja alatt. A hegy egy omlása betömte és védte e helyet, hogy 1700 év múlva tanúbizonyságot nyújtson ama nagyokat teremtő kornak hatalmáról és alkotó erejéről. A véletlen által felfedődött e bányát a tisztség rendeletére kitisztították,²⁰ s most az a vizsgálódásnak nagyon érdekes tárgyát képezi.

¹¹ Az említett hely az unitárius templomtól É-ÉK-re, mindössze 250-300 m-re található.

¹² Téglás Gábor „kvarcandesittufa”-ként emlegeti. Az 1968-as geológiai térkép alapján a falutól északra az agyag, homokkő és homok dominál, a falutól délre pedig az agyag, homokkő, valamint a vulkáni tufa rétegei jellemzőek.

¹³ Rupea (Brassó megye).

¹⁴ Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely, Hargita megye).

¹⁵ ORBÁN Balázs 1868, 170. *A Székelyföld leírása...* I. kötet törzsszövegében a következő bekezdés („Hogy ezen pompás építkezési anyag már régebben is ismeretes volt, s hogy azt hajdan talán még a rómaiak korában is bányászták, mutatja az, hogy fennebb egy, a rómaiak modorában, nyitva művelt ily bányában félig kifaragott nagy oszlopot s több, köbre metszett követ találtak.”) kihúzva, helyette következik a hosszabb toldás, a 170. és 171. oldal közé bekötött levél elő- és hátoldalán.

¹⁶ Sănpaul (Homoródszentpál, Hargita megye). ORBÁN Balázs 1868, 166.

¹⁷ A római kőbányát már 1868-ban ismeri, azonban a lapos domborműveket ekkor fedezik fel.

¹⁸ Ionești (Homoródjánosfalva, Brassó megye).

¹⁹ A helyszín megegyezik a Köveshegygel.

Az egy, a rómaiak modorában, nyitva művelt négyszögletes bánya,²¹ melynek hossza (keletről nyugatnak) 5 öl, szélessége 3 öl, mélysége 2-3 öl.²² Keleti és déli oldalán nem függélyesen, hanem lépcsőlegesen szállnak le oldalfalai, amint azt a nagyobb-szabású kőlapok lepattintása maga után hagyta.

A bánya ily alakja határozottan római modorra mutat; ezt még határozottabban tanúsítják az ott mutatkozó faragványok és műtörödékek, melyeknek korszakjelölő jellegét a szakértő azonnal felismerheti.

Ezek közt legbecesebb és legérdekesebb egy bevezetlen római kőkoporsónak fedele és alsó, öblös része. Ott találjuk a fedél tetőlapján a római kőkoporsókat jellemző acanthus sarokdísz²³ a négy szögleten s a csak nagyolt csinos párkányzat árnyrajzát, ott találjuk – négyszögű hatalmas kőcockát képező – aljában a üreget, amely teknőszerűleg van bemélyítve. A koporsó mellett vannak más megkezdett darabok, melyek látszólag oszlopfejek, talapatok és fogadalmi oltárok vázai akartak lenni.

Ezekon kívül a bánya oldalfalába oly falképek vagy alakok vannak bevésvé, amelyek szorosan véve nem bírnak ugyan valami nagy műbecsel, de mint korszakjelölők, a régész előtt mégis némi jelentőségre tarthatnak igényt. Ezen faragványok közt mindenestre legérdekesebb azon féldomborművű alak, mely a keleti oldalfal sziklájába van bevésvé, a fenék szín[t]vonalától 9 láb²⁴ magasságban. Ez egy (az első számú rajzban bemutatott)²⁵ kampós botra támaszkodó, phrigiai sapkás²⁶ alakot ábrázol. Ez kétségtelenül egy mithricus alak,²⁷ amit²⁸ puer dacicus²⁹ [...] bonus puer³¹ néven szokott a tudományos nomenklátúra jelölni, e mű kivitelétől némi műfelfogást és szakértelmet nem lehet megtagadni, úgyhogy az

²⁰ Orbán a megye közhivatalához fordult segítségért, és az közmunkaerőt biztosított az omlás eltakarításához. TÉGLÁS Gábor 1886, 22.

²¹ Jellemző a római kőbányászatra az, hogy egy, nagyjából arányos négyszög formájú falat alakítanak ki a kitermelés során, amelyet aztán lépcsőzetesen fejtenek tovább, ezzel elősegítve azt, hogy a megrendelő igénye szerint, minél pontosabban tudják a kőtömböt kifaragani.

²² 1 öl = 1,896 m.

²³ Egy nyomott tetejű negyed kúp alakú idom.

²⁴ 1 láb = 0,316 m.

²⁵ Vö. 1/1. ábra.

²⁶ Kisázsiai eredetű sapka.

²⁷ A Mithras-kultuszban ábrázolt tipikus alakra gondol.

²⁸ A pótláslevél rectójának alja, őrszavazva a verso elejéről: „alak, amit”.

²⁹ Problémás terminus, Orbán itt valószínűleg arra az ikonográfiára asszociál, amely a dákokat is sokszor legyőzött, szomorkodó, melankolikus ifjúként ábrázolja.

³⁰ Egy szó olvashatatlan, leginkább: *vagy*.

³¹ Habár már ismerték *Cautest* és *Cautopatest*, gyakran összekeverték őket. A korabeli értelmezést lásd KUUN Géza 1882, 5.

a szobrászat némi követelményével léphet fel. Nem mondhatjuk ezt a mellette levő, mintegy 2 ½ láb magasságú alakról, amely idomtalan karcolásnál másnak nem mondható (lásd 2. számú rajzot).³²

A déli oldalon van még három bekarcolt alak, melyek két láb magasak, s szintén műbecs nélküliek, a középsőnek – melyhez a többi is hasonlít – rajzát melléklem (lásd 3. számú rajzot),³³ mindezek egyszerű kőfaragók lapidáris művei, s ezek azok, amelyeket Téglás Gábor úr leírt³⁴ és rajzban³⁵ is bemutatott.³⁶

Még van, illetőleg volt az én ottjártamkor a déli oldal lépcsőzetén két emberfő bevésve, az egyik idomtalan karcolás, a másiktól (lásd 4. számú rajzot)³⁷ azonban nem lehet a felfogás eredetiségét megtagadni; úgy látszik, hogy az caricaturája akart lenni

valamely nagy orrú, duzzadt szájú egyénnek, és a kőbe vésett élc meglehetősen sikerült is.

[1–4. rajz]³⁸

A fenn körvonalazott faragványok és megkezdett művek határozott bizonyítványt nyújtanak arra, hogy itt egy római kőbányával van dolgunk. A törmelék eltávolításakor nagy mennyiségű agyagsúlyot³⁹, edénytöredéket, sőt embercsontokat is találtak, ami arra látszik mutatni, hogy a bányát betemetett hegyomlás valamely catastrofával volt egybekötve.

[Ezt követően törölve a 170. oldal bal oldali hátsó részének következő szakasza (16–21. sor): *Hogy ezen pompás... követ találtak.*]

Jánosfalván alól foly le...

Bajusz Mátyás – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca; bajusz.matyas@gmail.com

Forrás

SzNM It (Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Intézményi levéltár), *Orbán Balázs-kiegészítések doboza*. (L. sz. n.)

Irodalom

***

1968 *Harta geologică a României*, București, 1:200.000, 20 (Odorhei), L-35-XIV.

KUUN Géza

1882 Nabarza istennévről, *Keresztény Magvető*, XVII/1, 1–6.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása*, I, Pest.

PETRUȚ Dávid – MUSTAȚĂ, Silvia

2010 The iconography of the waiting servants depicted on funerary reliefs from Roman Dacia, *Revista Bistriței*, XXIV, 171–202.

TÉGLÁS Gábor

1886 A jánosfalvi római kőbánya és annak három falképe Udvarhely megyében, *Archaeologiai Értesítő*, Új folyam, VII/1, 21–26.

1895 A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely megye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig, *Archaeologiai Közlemények*, XIX, 5–54.

³² Vö. 1/1. ábra.

³³ Uo.

³⁴ TÉGLÁS Gábor 1886, 21–26.

³⁵ Vö. 1/2. és 1/3. ábra.

³⁶ Utólagosan beszúrt mondat.

³⁷ Vö. 1/1. ábra.

³⁸ A rajzok berajzolási helye a kézirat szövegében.

³⁹ Nem világos, hogy mire gondol pontosan a szerző, de valószínű, hogy agyagból készített nehezekekre.

Însemnările lui Balázs Orbán despre cariera și reliefurile romane de la Ionești (Homoródjánosfalva, jud. Brașov)

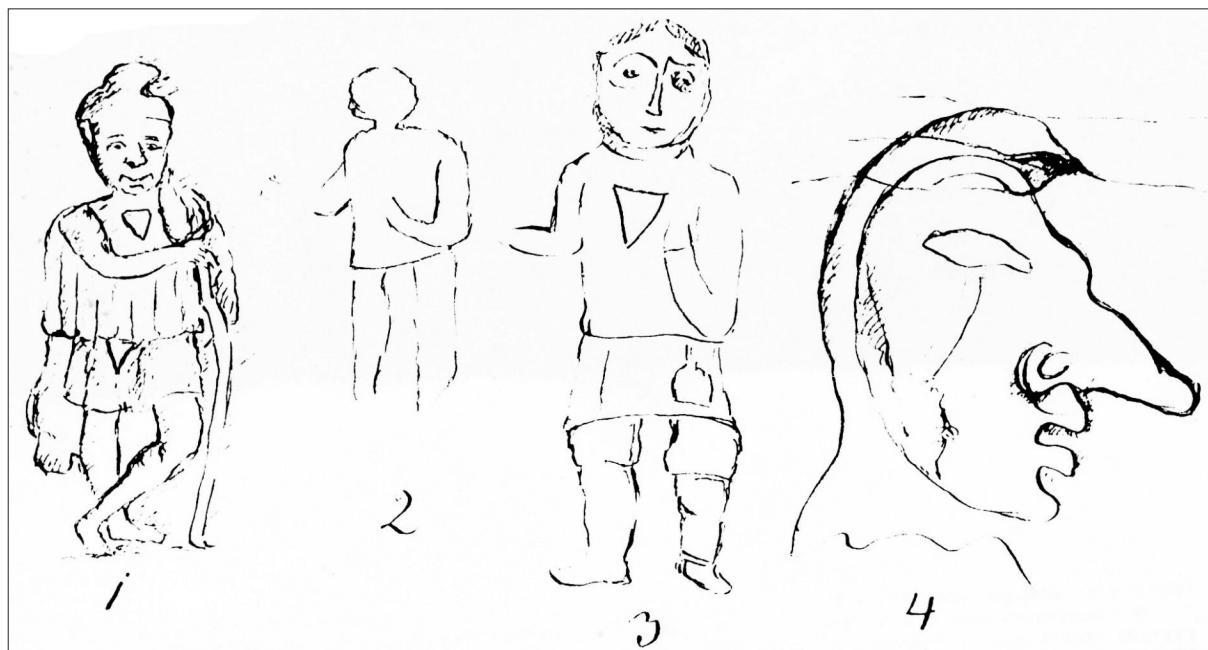
(Rezumat)

În primul volum al cunoscutei sale monografii (*A Székelyföld leírása...*, I, Pest, 1868) Balázs Orbán face o scurtă referire la cariera și urmele romane descoperite la Ionești (Homoródjánosfalva), jud. Brașov. În vederea pregătirii unei ediții îmbunătățite, a făcut însemnări/rectificări ulterioare pe baza informațiilor culese într-un exemplar propriu, în care a legat foi goale între paginile cărții. Manuscrisul publicat acum este o parte a acestor completări și prezintă cariera, precum și cele șase reliefuri de pe pereții acesteia, care înfățișează diferite personaje. Patru sunt desenate și descrise mai pe larg. Unul dintre aceste reliefuri este mai bine executat și Orbán îl leagă, în mod eronat, de figura lui Mithras. Un alt relief este mai degrabă doar schițat, iar unul are caracter de caricatură. Trei personaje sunt realizate calitativ diferit, dar toate urmează același șablon: în mâna dreaptă țin un pahar, iar mâna stângă dispare sub faldurile îmbrăcăminte.

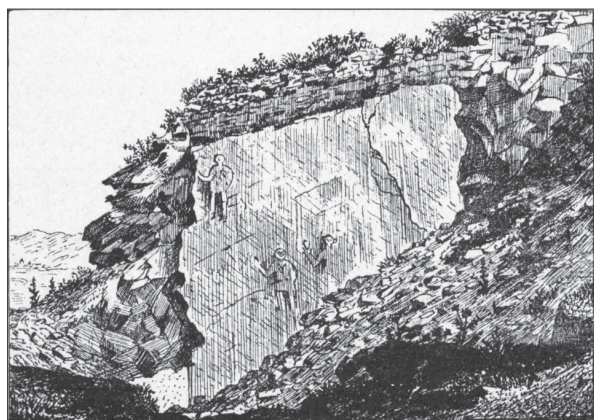
Balázs Orbán on the Roman Quarry of Homoródjánosfalva (Ionești, Brașov County) and Its Figural Reliefs

(Abstract)

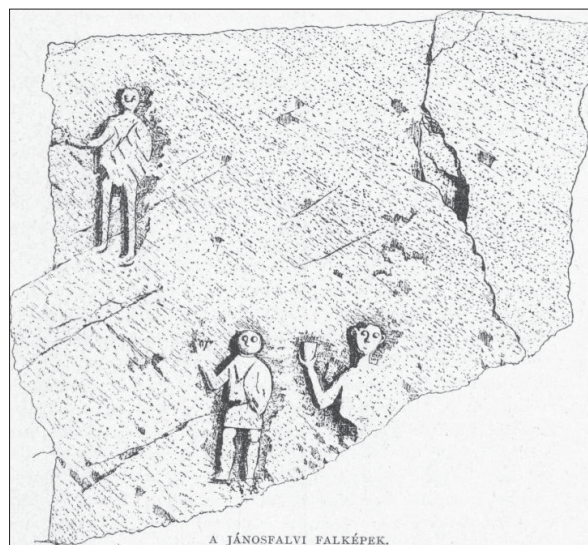
In the first volume of his great monograph, *A Székelyföld leírása...* [Description of Székelyföld... I, Pest, 1868], Balázs Orbán briefly mentions the Roman quarry of Homoródjánosfalva (Ionești) and the traces of Roman presence in the area. The text presented above is a small part of the author's second manuscript to the aforementioned work, practically a supplement, in which Orbán mentions six later discovered figural reliefs from the quarry, four of which he describes in detail, accompanied by illustrations as well. One of the figures is a well-shaped, more detailed one, which he mistakenly identifies with Mithras. Concerning the others, one is formed like a sketch and the other is like a caricature. The remaining three figures are following the same type of representation, holding chalices in their right hands while their left hands are covered by the pleats of the garment.

1. ábra Orbán Balázs rajza a homoródjánosfalvi római kőbánya figurális ábráiról, az eredeti kéziratból

2. ábra Téglás István rajza a homoródjánosfalvi római kőbányáról (TÉGLÁS Gábor 1889, 23.)

3. ábra Téglás István rajza a homoródjánosfalvi római kőbánya figurális ábráiról (Téglás Gábor 1889, 25.)

Puskás Kolozsvári Frederic

KÉT SZÓRVÁNYLELET SZÁRHEGYRŐL

A Tarisznyás Márton Múzeum gyűjteménye ez év augusztusában két kis fémtárggyal egészült ki a szárhegyi Nagy Csaba adományának köszönhetően. Állítása szerint ezek a kertjében véletlenszerűen kerültek elő, a helyszínre ellátogatva azonban további leletanyagot a kerti munkák által megbolygatott földből nem sikerült gyűjtenünk. A területen állítólag bunkert építettek a 2. világháború idején, így ezek a leletek már másodlagos helyzetben kerülhettek elő, nem az eredeti helyükről.

Gyergyószárhegy Gyergyószentmiklóstól 6 km-re északnyugatra, a Szármány-hegy déli oldalán fekszik. A hegy lábánál, a Csinód-patak északi teraszán helyezkedik el a medence legjelentősebb műemlékeként számon tartott Lázár-kastély. Itt a múlt század '60-as éveitől kezdődően több évtizeden keresztül folytattak régészeti kutatásokat, főleg a kastély építéstörténetére összpontosítva. Az előkerült leletekről néhány kisebb tanulmányon kívül mindeddig nem készült összefoglaló munka.¹

Jelen lelőhelyünk is a kastély közelében található, az említett patak déli oldalán. A legközelebbi (délnyugati) bástya légvonalban mintegy 55 méternyire van a Bástya utca 712-es szám alatti lakóházhoz tartozó veteményes kerttől, ahonnan az itt bemutatásra kerülő fémtárgyak előkerültek.

A tárgyak leírása

1. Rombusz alakú acél nyílcsúcs (Leltsz.: 4031), hegye letörött, éle töredezett, súlya 16,9 g, teljes hossza 9,9 cm (élrésze 5,9 cm), legnagyobb szélessége 4,3 cm (a nyílcsúcs alsó harmadában), legnagyobb átmérője 0,7 cm (a nyéltüske fölötti nyolcszögletű ütköző alsó fele). A nyéltüske hossza 4 cm, felső része

szabálytalan ötszög alakú, középtájtól lefele lapított, négyszögletes alakú (0,3 × 0,2 cm).

2. Háromszög keresztmetszetű acél késpenge (Leltsz.: 4032), éle töredezett, a penge felső harmadától a hegye felé ívelt, súlya 14 g, teljes hossza 11,2 cm, (pengéje 7,5 cm), szélessége 1,4 cm, anyagvastagsága 0,3 – 0,1 cm. A vége felé elvékonyodó nyéltüske hossza 3,7 cm, szélessége 0,6 cm a penge felől és 0,3 cm a végén.

*

A széles, rombusz alakú nyílcsúcs Kelet-Európában meglehetősen sokáig használatban volt, a VIII. századtól legalább a XIV. századig.² Az egyik legpontosabb Kárpát-medencei párhuzamát az Ártánd-zomlinpusztai keleti eredetű leletegyüttesből ismerjük, amit legnagyobb valószínűséggel a XIII. század közepére lehet keltezni.³ Ezekkel a nyílhegyekkel kapcsolatban Sőregi János már 1940-ben megjegyezte, hogy XVII. századi török párhuzamaik is akadnak a körmendi Bathány-Strattmann-kastély fegyvergyűjteményében.⁴ Valamivel pontosabb párhuzamokként az Árpád-kori szászvárosi⁵ és rétyi⁶ nyílcsúcsokat említhetem.

Cs. Sebestyén Károly forma szerinti osztályozása alapján ezek a rombusz alakú nyílhegyek a C típus C₃-as változatába sorolhatók,⁷ míg Alexander Ruttkay tipológiája szerint a B/2b csoportba tartoznak, melyek fő jellemzője a nyéltüske és a penge között megfigyelhető ütköző, és a X. század közepétől a XIII. század végéig terjedő időszakra lennének keltezhetőek.⁸ Viszont a X-XI. századi emléanyagban nagyon kevés ilyen nyílhegyet találunk. Alakjuk hasonló, ütköző viszont nem figyelhető meg rajtuk,⁹ ahogy a XII-XIII. századra keltezett alsócsernátoni nyílcsúcson sem.¹⁰ Az ütközős típus XIII. századinál korábbi keltezését így nem látom indokoltnak.¹¹

¹ A kutatásokról és az eddig megjelent tanulmányokról lásd: DEMJÉN Andrea – LĂZĂRESCU Vlad 2011, 63-66.

² MEDVEDEV, Aleksandr Filippovič 1966, 67-75, 30 B tábla/37-38.

³ MESTERHÁZY Károly 1976, 77-79; KATONA-KISS Artila 2014, 9-21.

⁴ SŐREGI János 1941, 102. A rajzaik alapján elég távoli analógiát jelentenek, lásd: SZENDREI János 1896, 407.

⁵ PINTER, Zeno-Karl 2003, 265-266, 270, 7. tábla/5.

⁶ SZÉKELY Zoltán 1999, 241, 2/3. ábra.

⁷ Cs. SEBESTYÉN Károly 1932, 198, 13. kép.

⁸ RUTTKAY, Alexander 1976, 330, 54. ábra.

⁹ GÁLL Erwin 2013, 728-729, 318. tábla.

¹⁰ SZÉKELY Zoltán 1999, 241, 2/7. ábra.

¹¹ A szászvárosi ütközős nyílcsúcs relatív kronológia alapján lett a XII-XIII. századra keltezve. Annyit lehet erről biztosan tudni, hogy korábbi a XIV. századra keltezhető gótikus építkezési fázisnál, amit egy újabb építkezési fázis a XIV-XV. század fordulóján követ Zsigmond király érmeje által pontosabban korhoz köthetően, lásd: PINTER, Zeno-Karl 2003, 266.

A X–XI. századi vaskések formája, aránya és méretei alapján legutóbb Gáll Erwin állított össze egy tipológiát, a forma és méretek alapján négy típust különítve el,¹² melyek közül leginkább a gyulafehérvári sírokra jellemző 3. csoportba sorolható be a nyéltüskés, egykor minden bizonnyal fanyéllal ellátott szárhegyi kés. Valamivel pontosabb párhuzamot szintén Gyulafehérvárról találtam, de már a XIII. századra keltezhetően.¹³ A Lázár-kastély területéről is került elő egy kisméretű nyéltüskés kés az „Asszonyok háza” nevű épület régészeti kutatásakor, amit párhuzamai alapján a XIII–XV. századokra lehet keltezni.¹⁴

Nyéltüskés kések kerültek elő az Árpád-kori Kána falu területéről is, ahol a legkisebb kések pengehossza 5–10 cm közötti volt.¹⁵ Az ugyanitt talált két rombusz alakú nyéltüskés nyílhegynek nincs ütközője.¹⁶ A falu elnéptelenedése az 1242-es tatárjárás eseményeivel hozható összefüggésbe.¹⁷ A muhi csatával összefüggésbe hozott, két ember maradványait tartalmazó sekély sírgödörből, amit Mohi falu szélén tártak fel, szintén egy ütköző nélküli rombusz alakú vas nyílhegy került elő.¹⁸

Azokat az ütközővel ellátott nyílcsúcsokat, amelyek a kunokkal összefüggésbe hozott moldvai Balabani falu melletti kurgántemetőből kerültek felszínre (18. kurgán, 2. sír),¹⁹ már a XIII–XIV. századra keltezték.²⁰ Úgy tűnik tehát, hogy penge és a tüske találkozásánál kiszélesedő ütközővel ellátott páncéltörő nyílcsúcsok a XIII. század folyamán jelentek meg nagyobb mennyiségben a Kárpát-medencében,

feltehetően mongolok elől ide menekülő kunokkal együtt. Ilyet találtak többek között a csólyosi kun sírban is, ahol a széles, lapos, rombusz alakú nagy nyílhegy esetében egyértelmű volt, hogy az a század közepén, a mongol hódítás idején jelent meg Európában.²¹

A Szárhegyen talált két szórványlelet tehát minden bizonnyal XIII. századi lehet, a nyílcsúcs viszont nagy valószínűséggel a század második felére keltezhető, földbe kerülésének legkorábbi időpontjaként a tatárjárást követő időszak határozható meg. Hosszabb használati idővel számolva is mindkettőnek földbe kellett kerülnie még a XIV. század során. Hogy erre milyen körülmények között került sor, azt sajnos az utólagos talajbolygatások miatt már valószínűleg sosem tudjuk meg.

Demjén Andrea ásatásainak eredményeként az viszont biztossá vált, hogy Gyergyószéken mind a középkori királyi adminisztrációval, mind az ehhez kapcsolódó egyházi szervezettel számolnunk kell a XIII. századtól kezdődően.²² Szárhegy településének kialakulása szintén ezen század első felére tehető,²³ amit a régészet is alátámasztani látszik, ugyanis az itteni plébániatemplom belsejében folytatott kutatások alkalmával egy Árpád-kori félköríves záródású templom alapfalát tárták fel.²⁴ Az 1333–34-es pápai tizedjegyzék három gyergyói papot említ,²⁵ amiből arra lehet következtetni, hogy ebben az időben Alfalu és Szárhegy települése is biztosan létezett már Gyergyó mellett.²⁶

Puskás Kolozsvári Frederic – Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós; pkfric@yahoo.com

¹² GÁLL Erwin 2013, 755–757, 248. kép, 323. tábla/3.

¹³ MARCU ISTRATE, Daniela 2008, 220, 191/6. tábla (katalogus 72).

¹⁴ GOGÁLTAN, Florin – MOLNÁR Zsolt – EMŐDI Tamás – DARVAS Lóránt 2001, 307, 8. tábla/1.

¹⁵ TEREI György – HORVÁTH Antónia 2007a, 237–241, 16. kép/1.

¹⁶ TEREI György – HORVÁTH Antónia 2007b, 161, 163, 13. kép/2, 3.

¹⁷ TEREI György – HORVÁTH Antónia 2007b, 173.

¹⁸ PUSZTAI Tamás 2011, 629, 633, 3. kép/2–3.

¹⁹ POSTICĂ, Gheorghe – SAVA, Eugen 1996, 63–68, 74, 11.

ábra/1–4.

²⁰ SELMECZI László 2009, 21.

²¹ PÁLÓCZI HORVÁTH András 1969, 114, 126–127, 8. ábra.

²² DEMJÉN Andrea 2016, 86.

²³ GARDA Dezső 2012, 16.

²⁴ Darvas Lóránt (Csíki Székely Múzeum) közöletlen ásatása, részeredményeket közölt pl. BENKŐ Elek 2012, 103, 105, 15. ábra/8.

²⁵ MON. VAT. I/1. 112, 116, 132.

²⁶ DEMJÉN Andrea 2016, 14; GARDA Dezső 2012, 16–17.

Irodalom

- BENKŐ Elek
2012 *A középkori Székelyföld*, Budapest, 2012.
- CS. SEBESTYÉN Károly
1932 „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila, *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 8, 1932, 167–225.
- DEMJÉN Andrea
2016 Gyergyószentmiklós a középkori és kora újkori írott forrásokban, in: Demjén Andrea (szerk.): *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében*, Kolozsvár – Gyergyószentmiklós, 2016, 13–21.
- DEMJÉN Andrea – LĂZĂRESCU, Vlad
2011 Római császárkori és kora középkori leletek Gyergyószárhegyen. A régi ásátások újraértékelése, in: Kőrösfői Zsolt (szerk.): *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*, *A Molnár István Múzeum Kiadványai*, 3, Székelykeresztúr, 2011, 63–94.
- GARDA Dezső
2012 *A kastély árnyékában. Gyergyószárhegy története*, I, Csíkszereda, 2012.
- GÁLL Erwin
2013 *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei*, Magyarország Honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, 6, Szeged, 2013.
- GOGĂLTAN, Florin – MOLNĂR, Zsolt – EMŐDI, Tamás – DARVAS, Lóránt
2001 Cercetări arheologice efectuate la castelul de la Lăzarea (1999), *Ephemeris Napocensis*, 11, 2001, 301–329.
- KATONA-KISS Attila
2014 Szempontok az Ártánd–zomlinpusztai leletegyüttes történeti hátterének értékeléséhez, in: Rác Tibor Ákos (szerk.): *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*, Szentendre, 2014, 9–24, 356–360.
- MARCU ISTRATE, Daniela
2008 *A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (2000–2002)*, Budapest, 2008.
- MEDVEDEV Aleksandr Filippovič
1966 *Ručnoe metatel'noe oružie. Luk i strely, samostrel (VIII–XIV vv)*, Moskva, 1966.
- MESTERHÁZY Károly
1976 Az Ártánd-zomlinpusztai új sírlelet, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 57, 1976, 69–80. MON. VAT *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae Illustrantia*, Bev. Fejérpataki László, I/1, Budapest, 1877.
- PĂLÓCZI HORVÁTH András
1969 A csőlyosi kun sírlelet, *Folia Archaeologica*, 20, 1969, 107–134.
- PINTER Zeno-Karl
2003 Rotonda de la Orăștie, in: Marcu Istrate, Daniela – Istrate Angel – Gaiu Corneliu (coord.): *In memoriam Radu Popa*, Cluj-Napoca, 2003, 263–286.
- POSTICĂ, Gheorghe – SAVA, Eugen
1966 Complexe funerare ale nomazilor medievale de lângă satul Balabani, raionul Taraclia, Republica Moldova, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 47, 1, 1996, 63–89.
- PUSZTAI Tamás
2011 Könnyűlovas harcos sírja a muhi csatából, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica*, 12, 2011, 629–640.
- RUTTKAY, Alexander
1976 Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II), *Slovenská Archeológia*, 24, 1976, 245–395.
- SELMECZI László
2009 A Karcag-orgondaszentmiklósi kun szállásmető régészeti kutatásának néhány tanulsága, in: Rosta Szabolcs (szerk.): *Kun-kép. A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére*, Kiskunfélegyháza, 2009, 17–33.
- SŐREGI János
1941 Jelentés a Déri Múzeum 1940. évi működéséről és gyarapodásáról, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1939–1940 (1941), 71–126.
- SZENDREI János
1896 Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896.
- SZÉKELY Zoltán
1999 Árpád-kori nyílhegyek Kovászna megyében, *Acta*, 1999, 241–246.
- TEREI György – HORVÁTH Antónia
2007a Az Árpád-kori Kána falu vasleletei I, *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 2007, 215–246.
2007b Az Árpád-kori Kána falu vasleletei II, *Budapest Régiségei*, 41, 2007, 153–192.

Două descoperiri întâmplătoare la Lăzarea

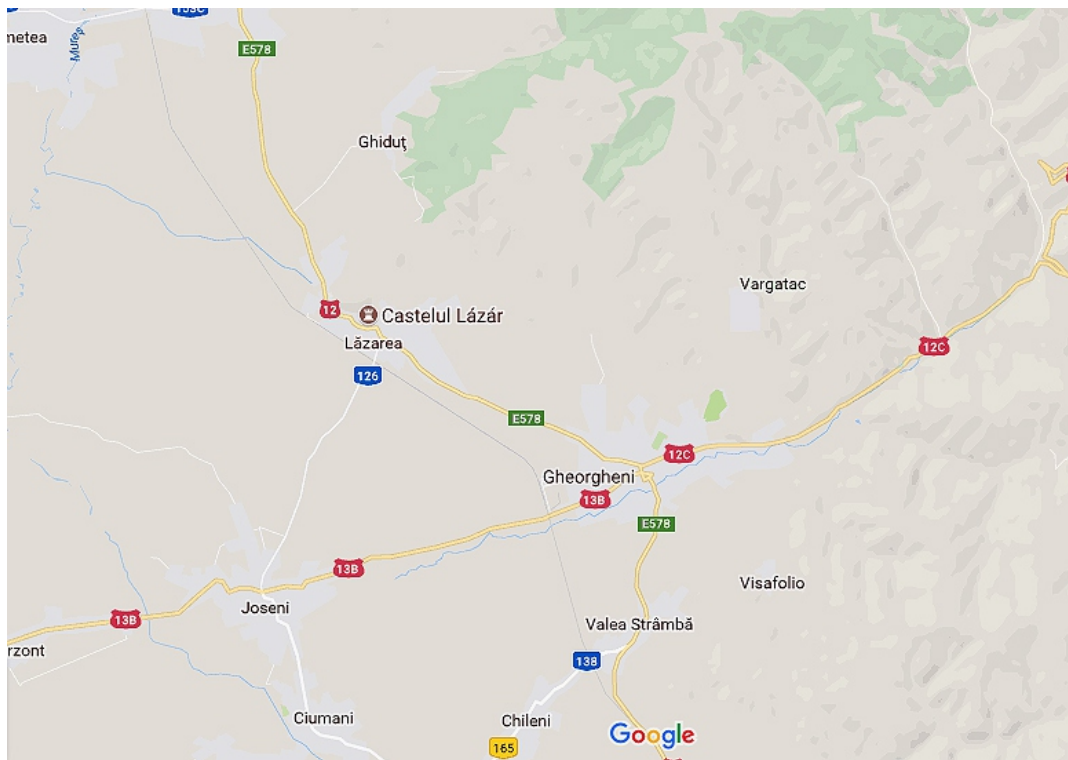
(Rezumat)

Muzeul Tarisznyás Márton a primit ca donație două piese de fier, un vârf de săgeată și o lamă de cuțit, de la dl. Nagy Csaba, care le-a găsit întâmplător în grădina sa din comuna Lăzarea (jud. Harghita). Vârful de săgeată de formă romboidală, cu nodul deasupra pedunculului de înmănușare, are analogii apropiate la Ártánd-Zomlinpuszta (Ungaria) și Orăștie (jud. Hunedoara), datate în a doua jumătate a secolului XIII. Lama de cuțit are analogii la Alba Iulia (jud. Alba) și Lăzarea-Castelul Lázár (jud. Harghita), datate în secolele XIII-XIV.

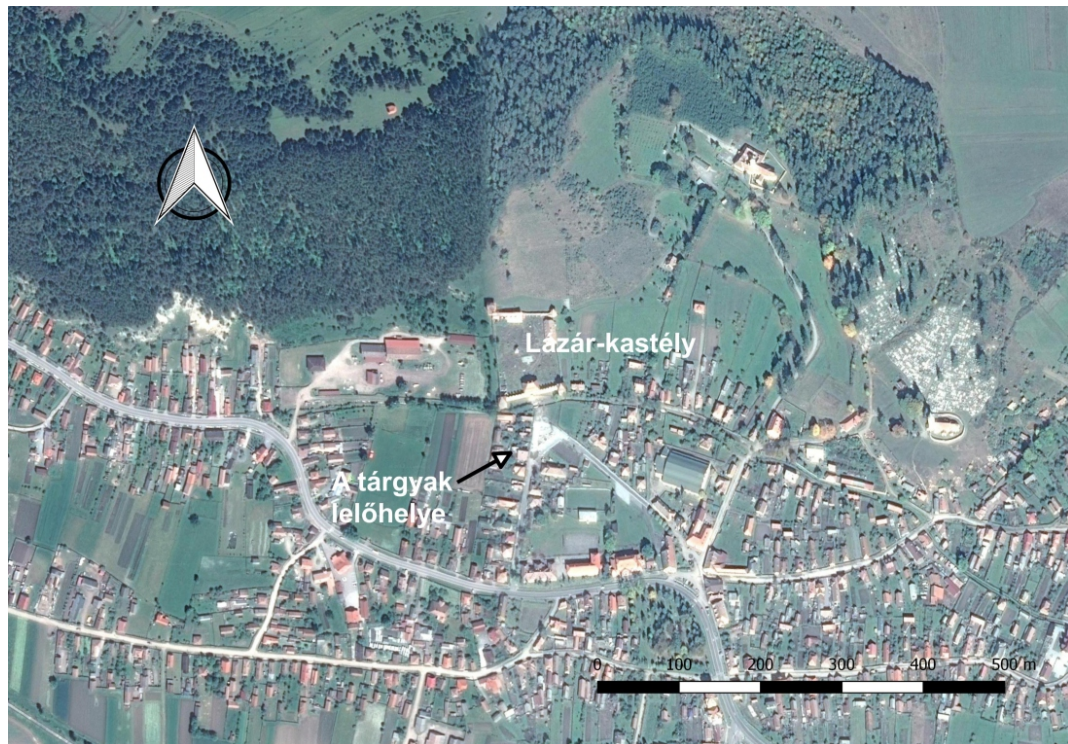
Two stray finds from Lăzarea

(Abstract)

The Tarisznyás Márton Museum received two iron artefacts, an arrowhead and a knife blade, as a donation from Nagy Csaba, who found them randomly in his garden in Lăzarea (Harghita County). The arrowhead with a rhombic shape and the knot above the gripping foot, has close analogies at Ártánd-Zomlinpuszta (Hungary) and Orăștie (Hunedoara County), dated to the second half of the 13th century. The knife blade has analogies at Alba Iulia (Alba County) and Lăzarea-Lázár Castle (Harghita County), which can be dated to the 13th and 14th centuries.

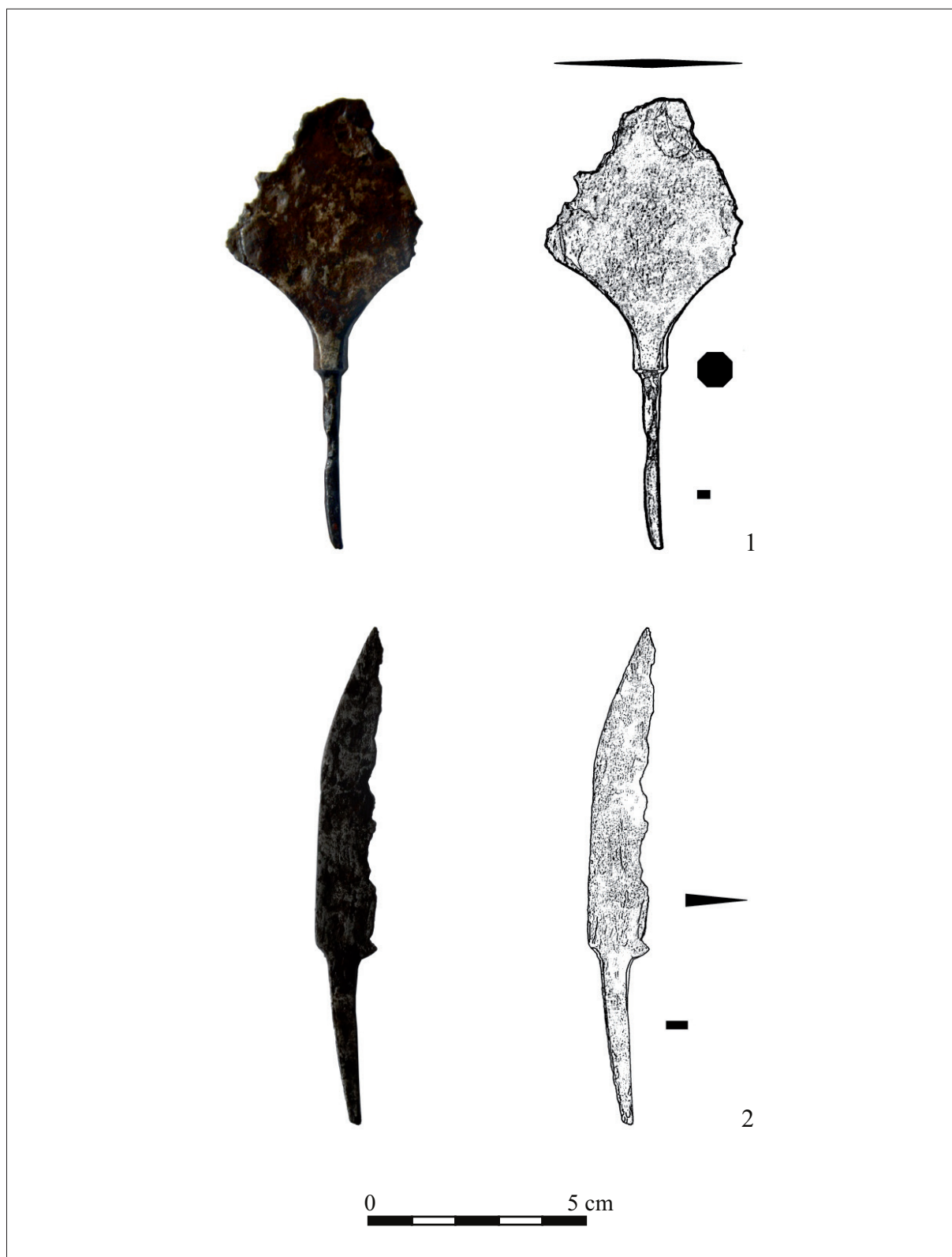

1

2

1. tábla 1-2. A lelőhely és környéke a Google Maps alkalmazásban

2. tábla Szárhegy-Nagy Csaba kertje. 1. A rombusz alakú, ütközős nyílhegy; 2. A kés

ERDÉLY SEBASTIAN MÜNSTER MŰVEIBEN

„Íme ez az, amit tudok, ti jobban tudjátok?”
Sebastian Münster

A földről, a különböző helyekről és az emberekről szóló leírások már az ókorban is léteztek, ezeket sikeresen átvették és terjesztették a reneszánsz és a humanizmus korában. Ezek a munkák kozmográfia néven váltak ismertté. Ezen művek szerzői között olyan híres személyiségeket találunk, mint: Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), Johann Rauw (?–1600), André Thevet (1502–1590), Paulus Merula (1558–1607), Johannes Honterus (1498–1549) és Sebastian Münster (1488–1552).¹

Bár a fent említett szerzők mindegyike igyekezett újdonságokat hozni a világ különböző részeinek leírásaiba, és próbált túllépni az ókori látásmódon, mégis, legalább négy okból a legfontosabb kozmográfus továbbra is Sebastian Münster marad:

- az ő *Cosmographiája* a szöveg és a képek szempontjából is sokkal teljesebb, mint a más szerzőké;
- a modern térképek száma sokkal nagyobb, mint a ptolomaioszi hagyományból ihletettek;
- másokhoz képest műve sokkal több kiadást ért meg, így jelentős mértékben elterjedt a világon;
- a földkerekség városairól megjelentetett képek és térképek utat nyitottak a meglehetősen nagy sikernek örvendő szakmunkák (Braun–Hogenberg) előtt.

Ahhoz, hogy megértsük az Európa Sztrabónjának is nevezett Sebastian Münster (*1. ábra*) összetett személyiségét, röviden át kell tekintenünk életrajzát. 1488. január 20-án született a Mainz város közelében található Ingelheimban, ahonnan elindult a mozgatható nyomóelemes nyomtatás Odüsszeiája. 1505-ben belépett a ferences rendbe. Négy évvel később az elzászi Rufach városába, a Szent Katalinkolostorba küldik tanulni. Itt folytatja tanulmányait Konrad Pellikan közvetlen irányítása alatt, akit Münster követ, amikor Tübingenbe megy. Németország e híres egyetemi központjában alkalma volt megismerni Johann Stöffler (1452–1531) professzort. E sokoldalú ember – csillagász, asztrológus és hosszúságmérő eszközök feltalálója – hatására az ifjú szenvedélye fellángol a földrajz és a térképkészítés iránt, amely akkor úttörő tevékenységnek számított.²

1524-ben Heidelbergbe hívják héber nyelvet tanítani, de 1529-ben tétovázás nélkül Svájc virágzó kulturális központjába, Bázembe utazik, ahol élete végéig lakott. Bár a svájci időszakot megelőző évek nem kellően dokumentáltak, tény, hogy akkoriban Münster intenzív szellemi életet élt.

Magánéletében is jelentős változás következik be, hiszen kilép a ferences rendből, csatlakozik a reformáció eszméihez, és feleségül veszi Anna Selbert, egy fontos bázeli nyomda alapítójának, Adam Petrinek (1454–1527) az özvegyét.

A Bázemben töltött időszak is nagyon gyümölcsöző volt a nevelt fiává vált Heinrich Petrivek (1508–1579) való szoros együttműködésnek köszönhetően.

Münsternek ekkor lehetősége nyílt az összegyűjtött hatalmas anyag hasznosítására, valamint arra, hogy gyűjtőutakat tegyen és kiterjedt levelezést folytasson az európai humanistákkal, köztük Johannes Honterusszal, akitől első kézből származó információkat kapott. A kiterjedt levelezésből mára már csak 50 levél maradt fenn. Végül az is megadatott számára, hogy nyomtatásba adja két alapművét, a *Geographiát* és a *Cosmographiát* (2. és 2.1. ábra). Az sem lényegtelen, hogy a Münster–Petri szövetség pénzügyi szempontból is nyereséges vállalkozás lett. Alkotóereje teljében, népszerűsége csúcsán, e tehetséggel megáldott és energikus ember 1552. május 26-án hirtelen távozott az élők sorából, életét a pestis ragadta magával.

Münster az utókorra hatalmas és sokrétű életművet hagyott, amely mintegy 70 munkából tevődik össze, nagy részük a hebraisztikához, fő kutatási területéhez kapcsolódik, amelyet valójában a 20. század kezdetéig tekintettek alapvető tudományágának. Csakhogy ez időtől fogva a térképészet és vele együtt a földrajz és történelem került előtérbe. Tevékenysége kiegészült a hosszúságmérő eszközökkel kapcsolatos munkákkal, amelyekkel a híres humanista főképben életpályája kezdetén foglalkozott.

Ami a térképészetet illeti, Münster több regionális jellegű térképet is készített a német területekről (Németország és Svájc). Ugyancsak részt vett

¹ SCHÜLLER, Mechtild 2002.

² McLEAN, Matthew 2007 vö. *Map Forum Magazine* 10.

Nicolaus Cusanus Közép-Európa térképének újrakiadásában, amelynek eredeti kézírata elveszett.³ Münster hírnevét már említett két művével, a *Geographiával* és a *Cosmographiával* szerezte. Az előbbi hat, az utóbbi 34 kiadást ért meg.

A történelmi és földrajzi sorozatban megjelenő első munkája részt vesz az 1477-ben indult versenyben, amelynek célja Klaudiosz Ptolemaiosz, a híres alexandriai tudós *Geographia* című művének újrakiadása volt. Az első kiadás Münster gondozásában, 1540-ben, Bázelen jelent meg, amelyben az „Óvilágról” készített 27 térképet, de ugyanannyi modern térképet is (Tabulae novae) tartalmazott. Ismereteink szerint a *Geographia* összesen 6 kiadást (1540, 1541, 1542, 1545, 1551, 1552) ért meg, ezekben Erdély térképe TRANSSYLVANIAE XXI ▶ NOVA TABVLA ◀ cím alatt jelent meg (3. és 3.1. ábra). A térkép szövegének fordítását az 1. számú melléklet tartalmazza.

Az Erdély-térkép lényegesen ritkább, mint a Magyarország-térkép, ugyanis csak 3 *Geographia*-kiadásban jelent meg német vagy latin nyelven.

A monumentális méretű *Cosmographia* (800–1200 oldal) egy olyan világról nyújt átfogó képet, amelyet katonai és vallási konfliktusok tépáznak, az új világok felfedezése iránti vágy uralja, és amelyet a humanizmus és reneszánsz nagyszerű eszméi vezérelnek a tudásra szomjazó világ megteremtéséért. Talán ez volt az első olyan alkalom, amikor az emberek egy széles rétege, az írástudóké, nemcsak saját magukról, de másokról szóló, átfogó ismeretek birtokába is juthatott. Kétségtelenül, e műve kidolgozásánál Münster felhasználta széles körű tudását, utazási tapasztalatait és a számos levelezőtársától szerzett információkat. Mindehhez hozzájárult a Petri családdal való találkozás és együttműködés. 1544-ben jelent meg a *Cosmographia* első kiadása, amelynek folyamatosan javították szövegét, bővítették képanyagát, így gyorsan piaci sikerré vált. Hat évvel később a mű elnyerte végleges formáját, így 1544 és 1628 között folyamatosan újranyomták. A *Cosmographia* sikere szerzőjének halála után is töretlenül növekedett, új kiadásokat ért meg munkatársa és utódja, Heinrich Petri (1508–1579) és ennek fia, Sebastian Henric Petri (1546–1627) gondozásában.

A német, latin, francia, olasz és cseh nyelvű 34 kiadás rövid elemzéséből kiderül, hogy ezek kifejezetten a német területek közönségét, nem pedig a tudósok világát (hiszen csak 5 kiadást nyomtattak ki latin nyelven) célozták meg. Hasonló sikernek örvendett 1570-től fogva Abraham Ortelius a *Theatrum Orbis*

Terrarum című atlaszával. A mű élettartama szempontjából pedig Ptolemaiosz *Geographia*jának nyomtatott kiadásaival vetekedett.

Ami tartalmát illeti: kezdetben a mű 6 könyvből állt, amelyek az általános elméleti ismereteket taglalják, a kontinenseket és az országokat mutatják be. 1614 és 1628 között a könyvek száma 9-re nőtt, főként a történelemnek szánt fejezetek bővültek, kiegészültek a leírások, újabb elemeket jelenítettek meg, és kijavították a hibákat. A szöveget számos képpel illusztrálták. A megjelenés korai szakaszában a fametszetek száma 471-re, a térképek száma 26-ra tehető. Később ezek száma gyakorlatilag megkettőződött, végleges formájában a mű körülbelül 900 fametszetet és 50 térképet tartalmaz. A *Cosmographia* hozzáférhetősége és dokumentációs értéke a rendkívül változatos – városokat, koronás főket, viseleteket, foglalkozásokat, mindennapi jeleneteket, címereket, növényeket, állatokat, szörnyeket és borzalmakat megjelenítő – képanyagnak köszönhető. Így a kevésbé tájékozott közönség is élvezhette a képeket. A *Cosmographia* másik erőssége a térképekben rejlik, hiszen egy helyre gyűjtötte a nyugati félteke általános jellegű és regionális térképeit.

A *Geographia* és *Cosmographia* kiadásaiban Erdélyt a IV. könyvben – Dániával, Norvégiával, Svédországgal, Izlanddal, Magyarországgal, Lengyelországgal, Oroszországgal, Bulgáriával, Görögországgal és Törökországgal együtt képekben (térképek és városképek) valamint leírásokban mutatják be. A földrajzi lefedettség szempontjából a térképek több típusúak: míg egyesek Erdélyt közép-európai környezetbe helyezik, más részük csak e vidék bemutatására szorítkoznak. Méreteiket tekintve vannak kétoldalas és miniatűr térképek. A következőkben e térképészeti alkotásokat fogjuk elemezni eredeti térképek segítségével.

Mindkét idézett műben megjelenik Erdély fametszetről készített, kézi színezésű térképe. A keretezett rész fölött ezek a címek olvashatók:

TRANSSYLVANIAE TABVLA,
TRANSSYLVANIAE XXI · NOVA TABVLA,
Die Siebenbürg / so man sunst auch Trassyluaniam
nennt.

Ami a TRANSSYLVANIAE TABVLA (4. ábra) térképét illeti, tartalmi szempontból a Honterus által 1532-ben Bázelen készített CHOROGRAPHIA szolgált alapul, néhány apró módosítással: A CICVLI helyébe Zekeln Schur kerül, mégpedig gót betűkkel, és megmaradnak a szász „országok” nevei ugyanazokkal a betűkarakterekkel (kivételt képez Burzeland / Barcság, melynek neve e helyen megtartja a latin írásmódot), Corona (Brassó) pedig Croneňstat-tá változik.

³ MEURER, Peter 2007.

Az elemzéshez használt példány hátoldalán két, kézzel írt megjegyzés olvasható, amely rendkívül értékes útmutatással szolgál. Az egyiket fekete tintával írták, és pontosan meghatározza a kiadás időpontját: „*Ex Cosmographia Sebastiani Munsteri, editum año 1550*” (4.1. ábra). Egy másik, ezúttal ceruzával írt feljegyzés az értékét is megadja, az említett térkép ugyanis a 19. század végén vélhetően 3 koronáért („3. k.”) kelt el, ami az akkori időkben is meglehetősen magas árnak számított.

Ez a változat Dacia térképével együtt a *Cosmographia* első kiadásában jelent meg.⁴ Néhai Szántai Lajos állítása szerint⁵ az előfordulás gyakorisága szempontjából Erdélynek ez a fajta térképe sokkal ritkább, mint Magyarországé, hiszen ezt csak a *Geographia* három kiadásában és a *Cosmographia* kilenc kiadásában publikálták.

Az Erdély-térkép második változatát rézbe metszették, a keret feletti címben gót és latin betűkkel ez áll: *Die Siebenbuerg / so man sunst auch Trassyluaniam nennt.* (5. ábra.) Az előző példánnyal ellentétben ennek az a sajátossága, hogy sokkal több településnév található rajta, mindegyik latin betűkkel, Nösner Land (Beszterce vidéke) Bosner Land lesz rajta, a bal alsó sarokban pedig egy kartus látható magyarázó szöveggel, amelyben felsorolják Erdély legfőbb jellegzetességeit (6. ábra): „*Erdély egy ország, körbevéve és megerősítve magas, vad és zord hegyekkel, gazdag mindenféle fémekben, termékeny állatokban, szarvasmarhában, gabonában és mindenféle növényben, német nyelvekben. A legfontosabb víz az Olt (Alta vagy Alitz), amelyik Székelyföld (Zekel Schur) hegysegeiből ered, majd Valachián (Walachey) át a Dunába (Thonaw) folyik.*” Az adnotált fordítás a 2. számú mellékletben található.

Egy másik változatban a mintegy féloldalmi, kisebb méretű térkép főként Magyarországot és Erdélyt ábrázolja, de egészen a Bugig és az Athosz-hegyig tartalmaz elemeket. Tartalmát illetően Dacia térképe alapján készült, az ugyancsak Honterus által jegyzett *Rudimenta Cosmographica* részét képezi (7. ábra). Kevesebb módosítást tartalmaz, a helyesbítések néhány vidék vagy település névére vonatkoznak, amelyeket latinból németre írtak át. Dacián kívül, amely az egykori tartományra emlékeztet, a Prut és a Dnyeszter között „*Gete*” (géták) szerepel. Az oldalak óriási száma miatt e térkép nyomtatásánál több fa nyomódúcot is használtak némely módosítással, ez könnyen észrevehető, például „*Bosna*” megnevezés „*Bosnia*” helyett. A nyomtatás minőségének elhanyagolását az

egy-egy betűk hiánya is érzékelteti, például egy német nyelvű kiadásban Dacia „*acia*”-ként szerepel. Ennek az a magyarázata, hogy a „*D*” betű egyszerűen letörött a nyomódúcról. A német nyelvű kiadásokban néha a keret felett megjelenik a cím is: *Das vierdt buech / Transilvania/Siebenbürgen.* (IV. könyv, Erdély / Siebenbürgen). E térkép fontossága abban rejlik, hogy a *Cosmographia* első kiadásában lapnyi méretben közölték.⁶ Utólagos kicsinyítése valószínűleg annak köszönhető, hogy a falemez megsérült, és egy másik helyettesítették.

Egy miniatűr térképet is belefoglaltak az egyik francia kiadás *LA DESCRIPTION / vniuerselle de Hongrie & de toutes / les parties d'icelle.* (Magyarország s a hozzá tartozó tartományok leírása) című fejezetébe. Ebben az esetben Siebn/bürg központi helyet foglal el, és lapos gyűrűként ábrázolják, hegyekkel körülvéve (8. ábra). Erdély külső részén, a hegyeken kívül megjelenik Zekēln (Székelyföld). A miniatűr térkép a *Landtafel des Ungerlands, Polands, Litaw, Walachei und Bulgarei*⁷ című térkép részlete.

Ami az erdélyi városok képeit illeti, az egyik látványos Brassórol (*Corona qua Pressouia*)⁸ készült, amit a Dacia térképének hátoldalára nyomtattak – ezt az eljárást gyakran használják a szakirodalomban –, és a város első ismert képeként tartják számon (9.1. és 9.2. ábra). Több kiadást is elemezve, mint például az 1552-es bázelit, felismerhetjük, hogy tulajdonképpen a Singen (Németország) melletti Hohentwiel várának kliséje.⁹ Ilyen kliséket gyakran használtak korabeli könyvekben, például az 1493-ban megjelent *Nürnbergi Krónikában*¹⁰. A *Cosmographia* 1544. évi első kiadásának 671. lapján helyezték el Szeben látványát a következő magyarázattal: *Hermenstatt / hauptstatt*¹¹ (10. ábra).

Akárcsak más, abból a korból származó írásművek, Münster életműve sem tűnik ki eredetiségével. A Magyarország tartományának tekintett Erdélynek négy fejezetet szentelnek¹². Az első, amelynek címe *Erdély, Magyarország tartománya*, általános leírást tartalmaz, amelyben kiemelik Székelyföldet és azt, hogy itt más nyelvet beszéltek, mint a többi, német ajkú lakos. A következő fejezet *Erdély városait* és azok különböző sajátosságait tárgyalja: Szeben majdnem akkora volt, mint Bécs, és nagyon jól erődített város volt; Brassót Szeben után az ország második városaként tartották számon, mivel a Levante-tal való kereskedelem egyik központja volt. Dokumentum jellegű adatokat kínál az *Erdély*

⁴ MÜNSTER, Sebastian 1544.

⁵ SZÁNTAI Lajos 1996.

⁶ MÜNSTER, Sebastian 1544.

⁷ MÜNSTER, Sebastian 1544.

⁸ NUSSBÄCHER, Gernot 1977.

⁹ Lásd az www.istitutodatini.it adatbázisait.

¹⁰ RADU, Măriuca 2008.

¹¹ MÜNSTER, Sebastian 1544.

¹² HOLBAN, Maria 1968.

termékenységéről című fejezet, amely a vidék természeti kincseinek – arany, ezüst, vas, só, különös kinézetű állatok – gazdagságát hangsúlyozza. Az utolsó, *Erdély közigazgatásáról* szóló fejezetben az olvasó röviden megismerhette a tartomány régi kormányzati formáját. A szöveg teljes fordítását a 3. számú melléklet tartalmazza.

Erdélyt illetően – a korábbi korszakokkal ellentétben, amikor közvetlen információk hiányában a megjelenítés eléggé pontatlan volt – hatalmas eredményt jelentett Erdély Honterus által készített térképének bevonása az európai körforgalomba, még Ortelius németalföldi térképész *Theatrum Orbis Terrarum* című atlasza (1570) előtt.

Mellékletek

1.

A közönségesen Hét Várnak¹³ is nevezett Erdély¹⁴ a Magyarok Királyságának¹⁵ része, majdnem minden oldalról igencsak magas hegyek veszik körül. Lakói legnagyobbbrészt németül beszélnek; úgy tartják, még Nagy Károly idejében kerültek oda¹⁶ Szászországból. Régen saját hercegük¹⁷ volt, ám miután maga az ország beállt Krisztus zászlaja alá, és Magyarország királysága¹⁸ elfoglalta, Magyarország királya¹⁹ nevezett ki az élére helytartót és kormányzót, akit az ottaniak nyelvén vajdának²⁰ neveznek. A terület legnagyobb városát Szebennek²¹ nevezik a mellette elhaladó, ugyancsak ezt a nevet viselő folyó után; közönségesen Hermenstatnak hívják. A második hely Brassóé²² (közönségesen Cronenstat), ahová Görögországból, s ahonnan tovább a magyarországi Budára szállítanak árukat. A terület földje eléggé termékeny. Medgyes²³ városa közelében nagy bőséggel terem a szőlő, mely okból kifolyólag azt a földet Weinlandnak nevezik, vagyis borvidéknek. Kolozsvár²⁴ és Vizakna²⁵ közelében, valamint Székelyföldön²⁶ sőt bányásznak. Zalatna²⁷ és Abrudbánya²⁸ városoktól nem messze aranyat termelnek ki, Torockó²⁹ városához közel pedig vasat. Számos folyó folyik keresztül a területen, jelentékenyebbek ezek közül a Maros³⁰ és az Olt³¹, melyet Ptolemaiosz Allutumnak nevezett; mindkettő hajózható.

2.

Erdély egy ország, körbevéve és megerősítve magas, vad és zord hegyekkel, gazdag mindenféle fémekben, termékeny állatokban, szarvasmarhában, gabonában és mindenféle növényben, német nyelvekben. A legfontosabb víz az Olt³², amely Székelyföld³³ hegységeiből ered, kifolyik az országból Oláhországba³⁴, onnantól a Dunába³⁵.

3.

Erdély, a Magyar Királyság tartománya. XXXI. fejezet

Ezt a területet úgy veszik körbe minden oldalról, mintegy falakként, a hatalmas hegyek, mint várost az azt védő bástyák, mely okból kifolyólag háborúban szinte képtelenség győzelmet aratni fölötté. Katonái is elszántak és igencsak erősek. A hegyeken túl kelet, dél és észak felől oláhok élnek. Oláhországnak azt a részét, amelyik észak felé esik, Moldvának nevezik, lakói pedig vad és szilaj emberek, kemény ostorai az edélyieknek. Moldva harcias, hadviselésre mindig kész embereknek ad otthont. A terület fővárosát Suceavának³⁶, közönségesen Sotzschennek nevezik. Azt mondják, képtelenség elfoglalni ezt a földet. Mátyás, Magyarország királya megpróbálta az uralma alá hajtani őket, ám miután azok csellel bekerítették, súlyos vereséget szenvedett, maga is alig tudott elmenekülni, a közönségesen Zeckenlandnak nevezett Székelyföldre³⁷ húzódva vissza. Székelyföld pedig különös egy vidéke Erdélynek, melynek lakói más nyelvet beszélnek, mint az erdélyiek. Az erdélyiek ugyanis legnagyobbbrészt németül beszélnek, a székelyek viszont magyarul. A székelyeknek három fontosabb városuk³⁸ van, melyeket székéneknek hívnak, Kézdi, Orbai és Sepsi,³⁹ melyekben itélkeznek, és ahol összegyűlnek, valahányszor nagy dolgokról és az egész Székelyföldet érintő ügyekről akarnak tanácskozni. Idetettük ezt a kis térképét Erdélynek és a szomszédos területeknek, hogy láthasd, hol vannak azok a földek, melyek Dacia részét képezték, úgymint Oláhország, Bulgária, Erdély, Szerbia, Rác föld,⁴⁰ Moldva és a többi.

¹³ Septem Castra.

¹⁴ Transsylvania.

¹⁵ Ungaricum regnum.

¹⁶ Bonfini többek által átvett eredetmagyarázata.

¹⁷ dux.

¹⁸ Ungariae regnum.

¹⁹ rex Ungariae.

²⁰ Weivodes.

²¹ Cibinium.

²² Pressovia.

²³ Medwisch.

²⁴ Clausenburg.

²⁵ Saltzburg.

²⁶ Ceculia (erazmita ejtése: Cekulia).

²⁷ Schlotten.

²⁸ Altenburg.

²⁹ Ysenberg.

³⁰ Morossus.

³¹ Altum.

³² Alta vagy Alitz.

³³ Zekel Schur.

³⁴ Wälachey.

³⁵ Thonaw.

³⁶ Sossavia.

³⁷ Itt is Ceculia.

³⁸ Civitates.

³⁹ Kisdi, Orbai et Schepsi.

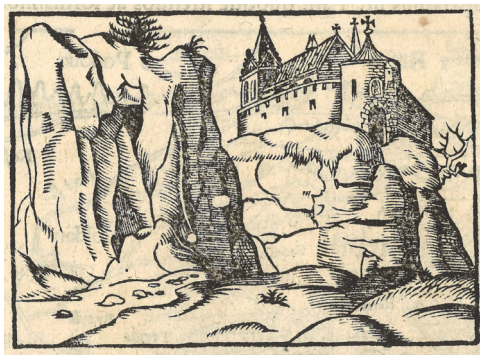
⁴⁰ Servia, Rascia.

Erdély városai. XXXII. fejezet

Erdély számos városa közül, úgy tartják, kiemelkedik Szeben, Brassó, Segesvár, Medgyes, a közönségesen Nösennek nevezett Beszterce, Kolozsvár, Szászsebes, Gyulafehérvár⁴¹ és mások, a legnagyobb város pedig Szeben⁴², közönségesen Hermenstatt, amely város méretére nézve majdnem ugyanakkora, amekkora Bécs Ausztriában, és igencsak erős falai vannak. Szebent ezer lépésnyire sem lehet megközelíteni a város körüli számos tó és mocsár miatt. A [z erdélyi] vajda nemrégiben⁴³ hét éven keresztül tartotta ostromgyűrűbe fogva, igyekezete azonban hiábavalónak bizonyult. Nem messze innen, délebbre áll Vöröstorony⁴⁴, egy igencsak erős vár fent a hegyekben, az itt lezúduló folyó mellett, ahol a hegyek között keskeny bejárata nyílik Erdélynek, és az egész területnek mintegy védőbástyájául szolgál, minthogy dél felől senki be nem juthat, ha a vár parancsnoka az utat elrekeszti. Szászsebes városa alatt, Szászváros⁴⁵ mellett egy másik vár is áll, ott, ahol a hegyközi völgyek és hóborította havasok között elhaladó folyó mentén út vezet Erdélybe. Máskülönb a terület második legnagyobb városa Szeben után a közönségesen Cronenstatnak nevezett Corona; ezt a várost a magyarok a közeli patak után Brassónak⁴⁶ nevezik. Ennek földjein bőséggel terem a gabona, marhájuk is sok van. Szőlő is terem itt, boruk azonban savanyú. Innen keskeny út nyílik a hegyeken keresztül Targovist⁴⁷ felé; ezt az utat Törösvár vára⁴⁸ védi, nehogy az ellenség könnyen betörhessen itt. A görög kereskedők feljönnek egészen eddig a városig, és fűszereket, gyapotot, lenvásznat, szőnyegeket és efféle árukat hoznak magukkal; mindez aztán to-

vábmegy egészen Budáig. Targovist⁴⁹te, közönségesen Tervis, az oláhok legnagyobb városa, és fejedelmeik megközelíthetetlen birtoka és székhelye. Nem kőfalakkal van körülvéve, hanem árkokkal és cölöpökkel megerősített sáncokkal, melyeknek külső oldala számtalan igencsak hegyes karóval van teletűzdelve, s melyek vizenyős erdők által elrejtett ingoványok és vízzel telt mélyedések közt húzódnak, úgy, hogy télen jóformán az egész környező vidéken keresztül nem vezet járható út⁴⁹ – ez Dacia már korábban is említett tartománya, melyet a régiek római kolóniának mondtak,⁵⁰ mely okból kifolyólag az óslakók⁵¹ még napjainkban is időnként latinul beszélnek. Ez a nép barbár és kegyetlen, vakon hisznek a jövendölésekben és jósjelekben, folyton csak rabolni, prédálni vágyanak. Ez a hely két napi járóföldre esik Brassótól, s jelenleg török helytartó székel itt, az oláhok között pedig görögök, németek, törökök és keresztények is élnek.⁵² Targovist⁴⁹te és Brassó közt fekszik Cămpulung⁵³ városa, melyet keresztények laknak, s ahol azokat az árukat tárolják, melyeket Targovist⁴⁹teből szállítanak Erdélybe. Ezen a vidéken, egy természetes adottságainál fogva kimondottan védett helyen található Hunyad városa is, ahol János, Mátyás király apja született. 1566-ban Lazarus von Schwendi,⁵⁴ Németország igen jeles hőse a Szepességben⁵⁵ bátran és kiválóan harcolt Erdély fejedelme ellen, Tokaj várát bevette, és visszavette mindazon, az erdélyi szorosokon kívül eső területeket, melyeket az [vagyis a fejedelem] elfoglalt.

(Ford. és adnotálta:
a német szöveget BOÉR Laura,
a latin szöveget BOÉR Máté)

⁴¹ Hermenstat, Cronenstat, Schlesburg, Meduisch, Bistricium, Clausenburg, Millenbach, Weissenburg.

⁴² Cibinium.

⁴³ Szó szerint: a mi időnkben.

⁴⁴ Rubea Turris.

⁴⁵ Bros.

⁴⁶ Pressovia.

⁴⁷ Tergovistus.

⁴⁸ Arx Turzfest.

⁴⁹ „[R]egio immeabilis sit”.

⁵⁰ „[H]aec est provincia Daciae, cuius supra meminimus, dicta apud veteres Romana colonia”.

⁵¹ Vagy bennszülöttek (Aborigines).

⁵² „[H]abitant inter Valachos Graeci, Teutones, Turcae & Christiani”

⁵³ Langenau.

⁵⁴ Lazarus a Swendi.

⁵⁵ Sepusium.

Transilvania în opera lui Sebastian Münster

„Ceea ce știu, iată, știți voi mai bine?”
Sebastian Münster

Descrieri ale pământului, cu locuri și popoare, au existat încă din antichitate, dar ele au fost preluate și răspândite cu succes în perioada Renașterii și a Umanismului. Denumirea sub care au rămas cunoscute a fost cea de cosmografie. Printre autorii unor astfel de lucrări se numără nume celebre, ca: Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), Johann Rauw (?–1600), André Thevet (1502–1590), Paulus Merula (1558–1607), Johannes Honterus (1498–1549) și Sebastian Münster (1488–1552).¹

Deși fiecare dintre autorii mai susmenționați au încercat să aducă noutăți în ceea ce privește descrierea diferitelor părți ale lumii și să depășească viziunea antichității, totuși cel mai important cosmograf rămâne Sebastian Münster, din cel puțin patru motive:

- cosmografia sa este mult mai complexă, atât ca text, cât și ca imagine, față de ceilalți autori,
- numărul hărților moderne este mult mai mare decât al acelor inspirate din tradiția ptolemeică,
- a fost mult mai des reeditată, răspândirea ei în lume fiind impresionantă,
- apariția imaginilor și planurilor orașelor, de pe tot cuprinsul globului pământesc, a deschis calea unor lucrări specializate (Braun–Hogenberg) care la rândul lor s-au bucurat de un imens succes de public.

Pentru a înțelege personalitatea complexă a lui Sebastian Münster (*Figura 1*), supranumit și „Strabon” al Europei, devine necesară o scurtă trecere în revistă a biografiei sale. S-a născut la 20 ianuarie 1488, la Ingelheim, localitate situată în apropierea orașului Mainz, locul de unde a pornit odiseea tiparului cu litere mobile. În 1505 este primit în rândurile ordinului franciscan, iar patru ani mai târziu este trimis să studieze la mănăstirea Sf. Ecaterina din Rufach (Alsacia). Aici își urmează studiile sub directa coordonare a lui Konrad Pellikan, iar când acesta se îndreaptă spre Tübingen, Münster îl urmează. În acest important centru universitar al Germaniei, a avut ocazia să-l întâlnească pe Johann Stöfler (1452–1531). Sub directa influență a acestui om multilateral, astronom, astrolog și inventator de aparate de măsurat distanțele, tânărul începe să fie pasionat de geografie și de modul de producere al hărților, activitate de pionierat la aceea vreme.²

În anul 1524 este chemat la Heidelberg pentru

a preda ebraica, dar fără a ezita, în 1529 pleacă la Basel, înfloritorul centru cultural al Elveției, unde va rămâne tot restul vieții sale. Deși perioada premergătoare etapei elvețiene rămâne una insuficient documentată, cert este că Münster va desfășura o intensă activitate intelectuală.

Schimbări majore vor avea loc și pe plan personal, moment în care va părăsi rândurile ordinului franciscan, va adera la ideile Reformei și se va căsători cu Anna Selber, văduva lui Adam Petri (1454–1527), fondatorul unei importante tipografii din Basel.

Întreaga perioadă petrecută la Basel va fi una foarte fructuoasă și datorită strânsei colaborări cu Heinrich Petri (1508–1579), devenit fiul său vitreg.

Münster are acum posibilitatea să valorifice imensul material adunat, să efectueze numeroase călătorii de documentare, să poarte o imensă corespondență cu umaniștii Europei (printre care și Johannes Honterus de la care a primit informații de primă mână), din care s-au mai păstrat 50 de scrisori, și în final să încredințeze tiparului cele două opere fundamentale ale sale: *Geographia* și *Cosmographia* (*Figura 2* și *2.1*). Nu este lipsit de importanță faptul că alianța Münster–Petri se transformă într-una profitabilă și pe plan financiar. Aflat în plină putere creatoare, pe culmile popularității, acest om înzestrat și energic a părăsit brusc această lume în ziua de 26 mai a anului 1552, atins fiind de flagelul ciumei.

Münster a lăsat posterității o operă vastă și diversificată, însumând aproximativ 70 de lucrări din care majoritatea aparțin ebraisticii, domeniul de bază al autorului. De fapt, până la începutul secolului XX, acesta a fost considerat fundamental. Numai că, începând de la această perioadă, cartografia și, odată cu ea, geografia și istoria au fost reconsiderate, devenind prioritare. Lor li s-au adăugat și acele lucrări care abordau instrumentele de măsurat distanțele, de care celebrul umanist a fost preocupat, cu precădere la începuturile carierei sale.

În ceea ce privește cartografia, Münster a întocmit mai multe hărți cu caracter regional ale spațiului germanic (Germania și Elveția). De asemenea, s-a implicat în reeditarea primei hărți a Europei Centrale, aparținând lui Nicolaus Cusanus și al cărei manuscris original s-a pierdut.³ Celebritatea în epocă și-a câștigat-o datorită celor două lucrări amintite

¹ SCHÜLLER Mechthild 2002.

² MCLEAN Matthew 2007, Map Forum 10.

³ MEURER, Peter 2007.

deja, *Geographia* și *Cosmographia*. Prima lucrare are șase, iar cea de-a doua 34 de ediții.

Prima lucrare din seria istorico-geografică se înscrie în competiția începută în 1477, având ca scop reeditarea *Geographiei* lui Claudiu Ptolemeu, celebrul savant alexandrin. Prima ediție, îngrijită de Münster, a apărut la Basel în anul 1540, cuprinzând la început 27 de hărți ale Antichității și tot atâtea hărți moderne (*Tabulae novae*). În total, *Geographia* după cunoștințele noastre a cunoscut șase ediții (1540, 1541, 1542, 1545, 1551, 1552). Harta Transilvaniei a apărut cu titlul: *TRANSSEYLVANIAE XXI ▶ NOVA TABVLA* (Figura 3 și 3.1.), și a apărut în trei ediții. Traducerea integrală a textului de pe verso se găsește în *Anexa 1*.

Cosmographia, lucrare de proporții monumentale (între 800 și 1200 de pagini), reprezintă o viziune complexă a unei lumi dominate de conflicte militare și religioase, de descoperirea de noi țărâmurii, și animate de generoasele idei ale Renașterii și umanismului, pentru o „lume” însetată de cunoaștere. Era poate pentru prima dată, când o largă categorie de oameni, cea a știutorilor de carte, putea să intre în posesia unor informații atât de complexe despre ei înșiși și despre alții. Fără îndoială că Münster și-a folosit în conceperea acestei lucrări erudiția, experiența călătoriilor și informațiile dobândite de la numeroșii săi corespondenți. La toate acestea se adaugă întâlnirea și colaborarea cu dinastia Petri din Basel. În anul 1544 apare prima ediție a *Cosmographiei*, îmbunătățită continuu ca text și imagini, transformată rapid într-un mare succes de piață. Șase ani mai târziu ia forma definitivă, fiind retipărită continuu din 1544 și până în 1628. *Cosmographia* își continuă cursul ascendent și după moartea inițiatorului ei, fiind continuată de Heinrich Petri (1508-1579), colaboratorul și succesorul său, și de fiul acestuia, Sebastian Henric Petri (1546-1627), supraviețuindu-i și acestuia cu un an. Din analiza succintă a celor 34 de ediții apărute în limbile germană, latină, franceză, italiană și cehă rezultă că erau destinate cu precădere publicului din spațiul germanic și mai puțin lumii savante (doar 5 au fost tipărite în latină). Un succes asemănător îl va cunoaște, începând cu 1570, Abraham Ortelius, cu al său *Theatrum Orbis Terrarum*, iar ca longevitate edițiile tipărite ale *Geographiei* lui Ptolemeu.

Din punct de vedere al conținutului, dacă la începuturi *Cosmographia* era împărțită în 6 cărți ce tratau generalități teoretice, continente și țări, între 1614 și 1628 se ajunge la 9 cărți, fiind lărgite în principal secțiunile dedicate istoriei. De asemenea, descrierile au fost amplificate, au fost adăugate noi aspecte, iar erorile au fost corectate. Textul a fost

îmbogățit cu numeroase imagini. Estimate în primele faze la un număr de 471 xilografuri și 26 de hărți, acestea practic se vor dubla, ajungându-se la circa 900 xilografuri și peste 50 de hărți. Practic, accesibilitatea *Cosmographiei* și valoarea documentară a ei se datorează imaginilor extrem de diversificate, mergând de la orașe, capete încoronate, costume, ocupații, scene cotidiene, heraldică, floră, faună, monștri și orori. Astfel și publicul mai puțin avizat avea cel puțin ocazia de a se delecta cu imaginile. Un alt câștig al *Cosmographiei* este cartografia, fiind strânse la un loc hărțile cu caracter general, dar și cele regionale privind emisfera vestică.

În aceste ediții, Transilvania este prezentată în Cartea a IV-a, alături de Danemarca, Norvegia, Suedia, Islanda, Ungaria, Polonia, Rusia, Bulgaria, Grecia și Turcia, sub formă imagistică (hărți și localități) și descrieri. Ca și cuprindere geografică, hărțile sunt de mai multe feluri: în timp ce unele prezintă Transilvania în contextul central-european, altele prezintă separat doar acest ținut. Din punctul de vedere al dimensiunilor, apar hărți în format pagină dublă și miniaturale. În cele ce urmează, vom analiza aceste creații cartografice, folosind planșe originale aflate în colecțiile autorilor.

În ambele lucrări citate apare o hartă a Transilvaniei, având ca tehnică de redare xilografura, cu colorare manuală. Deasupra chenarului, titlul ales este: *TRANSSEYLVANIAE TABVLA*, *TRANSSEYLVANIAE XXI · NOVA TABVLA*., *Die Siebenbürg / so man sunst auch Trassylyuaniam nennt*.

În ceea ce privește harta *TRANSSEYLVANIAE TABVLA* (Figura 4), din punct de vedere al conținutului, își are punctul de pornire din *CHOROGRAPHIA* lui Honterus (Basel, 1532), cu unele mici modificări. De exemplu: în regiunea Țării Secuiești în loc de *CICVLI* apare *Zekeln Schur*, scris cu caractere gotice, se păstrează și denumirile „țărilor” săsești, scrise și ele cu aceleași caractere (excepție face *Burzeland / Țara Bârsei*, care păstrează grafia latină), iar *Corona* (Brașov) se transformă în *CroneŃstat*.

Pe verso, două însemnări de mână ne oferă indicii foarte prețioase: „*Ex Cosmographia Sebastiani Munsteri, editum año 1550*” (Figura 4.1), scrisă cu cerneală neagră, datează exact ediția, iar o altă însemnare, făcută de această dată cu creionul, o evaluează; probabil că la sfârșitul secolului al XIX-lea harta respectivă a fost achiziționată cu 3 coroane („3. k.”), fiind un preț destul de mare și pentru vremea aceea.

Această variantă, alături de Dacia, a apărut în prima ediție a *Cosmographiei*⁴. Ca frecvență, așa cum afirmă regretatul Lajos Szántai⁵, acest gen de hartă a Transilvaniei este mult mai rară decât cea a Ungariei,

⁴ MÜNSTER, Sebastian 1544.

⁵ SZÁNTAI Lajos 1996.

fiind publicată în trei ediții din *Geographia* și nouă ediții din *Cosmographia*.

O a doua variantă a hărții Transilvaniei este gravată în aramă, are deasupra chenarului titlul *Die Siebenbuerg / so man sunst auch Trassyuaniam nennt* (Figura 5), scris cu caractere gotice și latine, și are același punct de plecare.

Față de exemplarul anterior, se deosebește prin numărul sporit de localități, toate scrise cu caractere latine, Nösner Land (Ținutul Bistriței) se transformă în Bosner Land, iar în colțul din stânga-jos își face apariția un cartuș cu text explicativ unde sunt enumerate principalele caracteristici ale Transilvaniei (Figura 6):

- Transilvania este o țară înconjurată de jur-împrejur și întărită de munți înalți și sălbatici,
- este bogată în de toate, metale, animale, vite, cereale și bucate,
- se vorbește limba germană,
- cel mai important râu este Oltul (Alta sau Alitz) care izvorăște în munții Țării Secuiești (Zekel Schur), curge prin țară, de acolo trece în Valahia (Walachey) iar apoi se varsă în Dunăre (Thonaw). Traducerea integrală se găsește în *Anexa 2*.

O altă variantă de hartă, de dimensiuni mai mici (circa o jumătate de pagină), reprezintă în principal Ungaria și Transilvania, și se întinde până la Bug și Muntele Athos.

Conținutul derivă din harta Daciei, făcând parte din *Rudimenta Cosmographica*, aparținând de asemenea lui Honterus (Figura 7).

Modificările sunt minore și se raportează la schimbarea unor denumiri de ținuturi sau localități, traduse din latină în germană. În afară de Dacia, care amintește despre provincia de odinioară, sunt adăugați „Gete” (geții), între Prut și Nistru. Din cauza numărului enorm de file tipărite, pentru această hartă au fost folosite mai multe clișee din lemn, cuprinzând unele modificări, se observă cu ușurință denumirea „Bosna” în loc de „Bosnia”. Neglijarea calității tiparului se face simțită și prin lipsa unor litere, de exemplu în loc de „Dacia” a apărut „acia”, într-o ediție germană.

În edițiile germane, uneori, deasupra chenarului apare și titlul: *Das vierdt Buech / Transiluanial/Siebenbürgen*. (Cartea a IV-a Transilvania/Siebenbürgen).

Importanța ei rezidă în faptul că a fost publicată în prima ediție a *Cosmographiei*⁶, cu dimensiunile unei file. Micșorarea ei ulterioară se datorează probabil faptului că placa de lemn s-a deteriorat și a fost înlocuită cu alta.

O hartă miniaturală este inclusă într-una dintre edițiile franceze, în capitolul intitulat *LA DESCRIPTION / vniuerselle de Hongrie & de toutes / les parties d'icelle*. (Descrierea Ungariei și a tuturor ținuturilor care depind de ea.) În acest caz, Transilvania / Siebn/bürg ocupă locul central, fiind înfățișată ca un inel aplatizat, înconjurat de munți (Figura 8). În exterior apare Țara Secuilor (Zekeln). Reprezintă un decupaj din harta intitulată *Landtafel des Ungerlands, Polands, Litau, Walachei und Bulgarei*⁷.

În ceea ce privește imaginile de orașe transilvănene, una este cea a Brașovului (*Corona qua Pressouia*)⁸, plasată pe verso-ul paginii, conținând harta Daciei, des folosită în lucrările de specialitate și considerată a fi prima imagine cunoscută a acestui oraș (Figura 9, 9.1, 9.2). Cercetând mai multe ediții, cum ar fi cea de la Basel (1552), am realizat că de fapt este o imagine-clîșeu a cetății Hohentwiel⁹ situată lângă Singen (Germania).

Astfel de clișee au fost folosite deseori în cărțile epocii, de exemplu în *Cronica de la Nürnberg*, 1493.¹⁰ În prima ediție a *Cosmographiei* (1544), la pagina 671 este prezentată și imaginea Sibiului, însoțită de explicația: *Hermenstatt hauptstatt*¹¹ (Figura 10).

Ca și în alte scrieri ale epocii, se poate spune că opera lui Münster nu strălucește prin originalitate. Astfel Transilvaniei, considerată provincie a Ungariei, îi sunt dedicate patru capitole¹². Primul, intitulat *Transilvania, provincie a Regatului Ungar* cuprinde o descriere generală, în cadrul căreia se distinge Țara Secuilor și faptul că aceștia vorbeau o limbă deosebită față de ceilalți locuitori, vorbitori de limbă germană. Următorul capitol se referă la *Orașele Transilvaniei*, cu diferitele lor particularități; Sibiul era aproape tot atât de mare ca Viena și foarte bine întărit; Brașovul era considerat al doilea oraș al țării, după Sibiu, fiind centrul comerțului cu Levantul. Date cu caracter documentar oferă capitolul *Despre rodnicia Transilvaniei*, insistându-se asupra bogățiilor naturale ale ținutului: aur, argint, fier, sare, animale cu aspect deosebit. În ultimul capitol, *Despre administrația Transilvaniei*, cititorul era informat pe scurt despre forma de guvernare a provinciei. Textul, tradus în întregime, se găsește în *Anexa 3*.

În ceea ce privește Transilvania, spre deosebire de epocile anterioare când în lipsa unor informații directe, redarea era vagă, marele câștig îl reprezintă includerea hărții Transilvaniei, aparținând lui Honterus, în circuitul european, înaintea atlasului lui Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum* apărut în anul 1570.

⁶ MÜNSTER, Sebastian 1544.

⁷ MÜNSTER, Sebastian 1544.

⁸ NUSSBÄCHER, Gernot 1977.

⁹ Vezi bazele de date la: www.istitutodatinii.it

¹⁰ RADU, Măriuca 2008.

¹¹ MÜNSTER, Sebastian 1544.

¹² HOLBAN, Maria 1968.

Anexe

1.

Denumită obișnuit și Șapte Cetăți¹³, Transilvania¹⁴ face parte din Regatul Ungar¹⁵ și este înconjurată aproape din toate părțile de munți considerabil de înalți. Cea mai mare parte a locuitorilor vorbesc limba germană; se consideră că aceștia au ajuns acolo¹⁶ încă din timpul lui Carol cel Mare, din Saxonia. În trecut, aveau un duce¹⁷ propriu, dar după ce țara a intrat sub steagul lui Hristos și a fost ocupată de Regatul Ungariei¹⁸, regele Ungariei¹⁹ a fost cel care a numit în fruntea țării un reprezentant al regelui și guvernator căruia i se spune voievod²⁰ în limba localnicilor. Cel mai mare oraș al teritoriului este denumit Sibiu²¹ după râul cu același nume, care trece pe lângă acesta; orașul se numește Hermenstat în vorbirea obișnuită. Cel de-al doilea loc îi aparține Brașovului²² (Cronenstat pe numele obișnuit) unde sosesc mărfuri din Grecia, care se transportă mai departe spre Buda din Ungaria. Solul regiunii este destul de fertil. În apropierea orașului Mediaș²³ se produce o recoltă abundentă de struguri, motiv pentru care acea zonă este denumită Weinland, adică regiune viniferă. În apropierea Clujului²⁴ și a Ocnei Sibiului²⁵, precum și în Țara Secuiască²⁶ se exploatează sare. Nu departe de orașele Zlatna²⁷ și Abrud²⁸ se extrage aur, iar în apropierea orașului Trascău²⁹ se extrage fier. Regiunea este străbătută de numeroase râuri, cele mai importante fiind Mureșul³⁰ și Oltul³¹ pe care Ptolemeu l-a denumit Allutum; ambele sunt navigabile.

2.

Transilvania este o țară, înconjurată de jur-împrejur și întărită de munți înalți, sălbatici și crunți, este bogată în tot felul de metale, fertilă în animale, vite, cereale și tot felul de plante, limbi germane. Cel mai importantă apă este Oltul³² care izvorăște în munții Țării Secuiești³³, curge afară din țară în Valahia³⁴ iar apoi se varsă în Dunăre³⁵.

3.

Transilvania, provincie a Regatului Ungar. Capitolul XXXI

Această regiune este înconjurată din toate părțile de munți uriași, care servesc ca și ziduri, precum bastioanele de apărare ale orașelor, motiv pentru care este aproape imposibil de învins prin război. Oștenii aceștia sunt dârzi și considerabil de puternici.

Dincolo de munți, în partea de est, sud și nord, trăiesc valahi. Acea parte a Valahiei, care se situează la nord, se numește Moldova, iar locuitorii săi sunt oameni sălbatici și năvalnici, reprezentând un bici dur pentru transilvăneni. Moldova găzduiește bărbați belicoși, gata să poarte război oricând. Capitala regiunii este numită Suceava³⁶, Sotzschen pe numele obișnuit. Se spune că acest pământ este imposibil de ocupat. Matia, regele Ungariei, a încercat să-i supună, dar după ce aceștia l-au înconjurat printr-un șiretlic, regele a suferit o înfrângere cruntă și el însuși abia a scăpat cu viață, retrăgându-se în Țara Secuiască³⁷, în vorbirea obișnuită: Zeckenland. Țara Secuiască este o regiune specială a Transilvaniei, locuitorii acesteia vorbesc o altă limbă decât cea a transilvănenilor. Transilvănenii vorbesc în cea mai mare parte limba germană, în schimb, secuii vorbesc în limba maghiară. Secuii au trei orașe³⁸ mai importante, care sunt numite scaune: Kézdi, Orbai și Sepsi,³⁹ în care funcționează câte un scaun de judecată și unde secuii se adună ori de câte ori vor să dezbătă chestiuni importante și legate de întreaga Țară Secuiască. Am anexat această mică hartă a Transilvaniei și a teritoriilor învecinate, aici poți să observi unde se situează acele teritorii care făceau parte din Dacia, cum ar fi: Valahia, Bulgaria, Transilvania, Serbia⁴⁰, Moldova etc.

Orașele Transilvaniei. Capitolul XXXII

Se consideră că printre numeroasele orașe ale Transilvaniei se evidențiază Brașovul, Sighișoara, Bistrița (Nösen pe numele obișnuit), Cluj, Sebeș, Alba Iulia,⁴¹ precum și altele, cel mai mare oraș fiind Sibiu⁴² (pe numele obișnuit, Hermenstatt). Acest oraș are aproape aceeași dimensiune ca și Viena din Austria și este înconjurat de ziduri considerabil de puternice. Datorită numeroaselor lacuri și mlaștini, nu se poate ajunge în apropierea Sibiului nici măcar la o mie de pași. Nu de mult⁴³, voievodul [Transilvaniei] a asediat orașul timp de șapte ani, dar fără succes. Nu departe de aici, mai spre sud, se află Turnu Roșu⁴⁴, o cetate considerabil de puternică situată sus în munți, pe lângă râul coborând valea, acolo unde în munți se deschide o intrare îngustă spre Transilvania. Această cetate servește drept un bastion de apărare pentru toată regiunea, având în vedere că, dinspre sud, nimeni nu poate intra dacă comandantul cetății blochează drumul de acces. În apropierea orașului Sebeș, lângă Orăștie⁴⁵, mai există și o altă cetate, acolo unde se află drumul care conduce spre Transilvania, urmărind cursul râului care trece printre văile

¹³ Septem Castra.¹⁴ Transsylvania.¹⁵ Ungaricum regnum.¹⁶ Explicatie de origine dată de Bonfini, preluată de mai mulți autori.¹⁷ Dux.¹⁸ Hungariae regnum.¹⁹ Rex Hungariae.²⁰ Weivodes.²¹ Cibinium.²² Pressovia.²³ Medwisch.²⁴ Clausenburg.²⁵ Saltzburg.²⁶ Ceculia. (În pronunțarea erasmiană: Țeculia.)²⁷ Schlotten.²⁸ Altenburg.²⁹ Ysenberg.³⁰ Morossus.³¹ Altum.³² Alta sau Alitz.³³ Zekel Schur.³⁴ Walachey.³⁵ Thonaw.³⁶ Sossavia.³⁷ Și aici Ceculia.³⁸ Civitates.³⁹ Kisd, Orbai et Schepsi.⁴⁰ Servia, Rascia.⁴¹ Hermenstat, Cronenstat, Schlesburg, Meduisch, Bistricium, Clausenburg, Millenbach, Weissenburg.⁴² Cibinium.⁴³ În mod literal: în timpul nostru.⁴⁴ Rubea Turris⁴⁵ Bros.

intramontane și munții acoperiți cu zăpadă. Dealtfel, cel de-al doilea mare oraș al teritoriului, după Sibiu, este Corona, zis în mod obișnuit Cronenstat; acest oraș maghiarii îl numesc Brassó⁴⁶, după părâul din apropiere. Pe terenurile acestuia se obțin recolte bogate de cereale și au și multe vite. Se cultivă și viță de vie, însă vinul obținut este acru. De aici pornește un drum îngust printre munți spre Târgoviște⁴⁷; acest drum este apărat de cetatea Bran⁴⁸, ca nu cumva inamicul să poată pătrundă ușor pe aici. Comercianții greci vin tocmai până în oraș și aduc cu ei mirodenii, bumbac, pânză de in, covoare și alte astfel de mărfuri; apoi toate aceste lucruri sunt duse până în Buda. Târgoviște, Tervis pe numele obișnuit, este cel mai mare oraș al valahilor, domeniul inaccesibil și reședința domnitorilor lor. Acesta nu este înconjurat cu ziduri de piatră, ci cu șanțuri de apărare întăriți cu pari de lemn, partea exterioară a acestora fiind împânzită cu nenumeroși pari considerabil de ascuțiți. Aceste șanțuri se află printre mlaștini ascunse de păduri umede și gropi pline cu apă, din acest motiv, iarna, în toată zona înconjurătoare aproape că nu există un drum practicabil.⁴⁹ Aceasta este o provincie a Daciei – menționată anterior – numită de către romani colonie,⁵⁰ motiv

pentru care, din când în când, băștinașii⁵¹ mai vorbesc limba latină și în zilele noastre. Acesta este un popor barbar și crud, acești oameni cred orbește în prorocii și în semne de preziceri și în permanență sunt gata să jefuiască, să prade bunurile altora. Acest loc se află la două zile de mers pe jos din Brașov și, în prezent, este reședința guvernatorului turc, iar printre valahi mai trăiesc și greci, germani, turci și, de asemenea, creștini.⁵² Între Târgoviște și Brașov se situează orașul Câmpulung⁵³ care este locuit de creștini și este locul unde sunt depozitate acele mărfuri care sunt transportate din Târgoviște spre Transilvania. În această regiune se află, într-un loc explicit protejat – datorită condițiilor sale naturale –, orașul Hunedoara unde s-a născut Ioan, tatăl regelui Matia. În 1566, Lazarus von Schwendi⁵⁴, un erou celebru al Germaniei, în regiunea Spiš⁵⁵ a luptat cu mult curaj și excelent împotriva principelui Transilvaniei, a cucerit cetatea Tokaj și a luat înapoi toate teritoriile situate dincolo de trecătoarele din Transilvania, care fuseseră ocupate de principe.

(Trad. și abnot. textelor latinești de Máté BOÉR, textului german de Laura BOÉR)

Măriuca RADU – radu_mariuca@yahoo.com
TAMÁS Sándor – tamassandoruj@gmail.com

Irodalom / Bibliografie

- HOLBAN, Maria
1968 *Călători străini despre țările române*, Editura Științifică, București.
- McLEAN, Matthew
2007 *The Cosmographia of Sebastian Münster: Describing the World in the Reformation*, Ashgate Publishing, Ltd.
- MEURER, Peter
2007 Cartography in the German Lands, 1450–1650, in: David Woodward (ed.): *The History of Cartography*, Vol. III., University of Chicago Press, Chicago, 1172–1242.
- MÜNSTER, Sebastian
1544 *Cosmographia*, Basel, Henrichum Petri, (<http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-8833>)
- NUSSBÄCHER, Gernot
1977 *Johannes Honterus*, Editura Kriterion, București.
- RADU, Măriuca
2004 Țara Bârsei – în izvoare cartografice (~1450-1699), in: Daniel Nazare, Ruxandra Nazare, Bogdan Florin Popovici (ed.): *In honorem Gernot Nussbacher*, Editura Foton, Brașov, 213-220.
2008 Cronica de la Nürnberg (1493) – preliminarii, performanțe, urmări, in: Sorin Cristian Ailincăi, Cristian Micu, Florian Mihail (ed.): *Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Editura Dobrogea, Constanța, 267–275.
- SCHÜLLER, Mechthild
2002 *Weltbild-Kartenbild, Geographie und Kartographie in den frühen Zeit, Ausstellung aus der Beständen der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen*, Göttinger Bibliotheksschriften, Göttingen.
- SZÁNTAI Lajos
1996 *Atlas Hungaricus, 1528–1850*, I–II.köt., Akadémiai Kiadó, Budapest.

Online források / Izvoare online

Fondazione Istituto Internazionale Di Storia Economica „F. Datini”. (www.institutodatini.it)
E-Rara, the platform for digitized rare books from Swiss libraries. (www.e-rara.ch)
Map Forum Magazine, 10 sz. (<http://www.mapforum.com/10/10issue.htm>)

⁴⁶ Pressovia.

⁴⁷ Tergovistus.

⁴⁸ Arx Turzfest.

⁴⁹ „[R]egio immeabilis sit”.

⁵⁰ „[H]aec est provincia Daciae, cuius supra meminimus, dicta apud veteres Romana colonia”.

⁵¹ Sau aborigeni (Aborigines).

⁵² „[H]abitant inter Valachos Graeci, Teutones, Turcae & Christiani”.

⁵³ Langenau.

⁵⁴ Lazarus a Swendi.

⁵⁵ Sepusium.

Transylvania in the Works of Sebastian Münster

(Abstract)

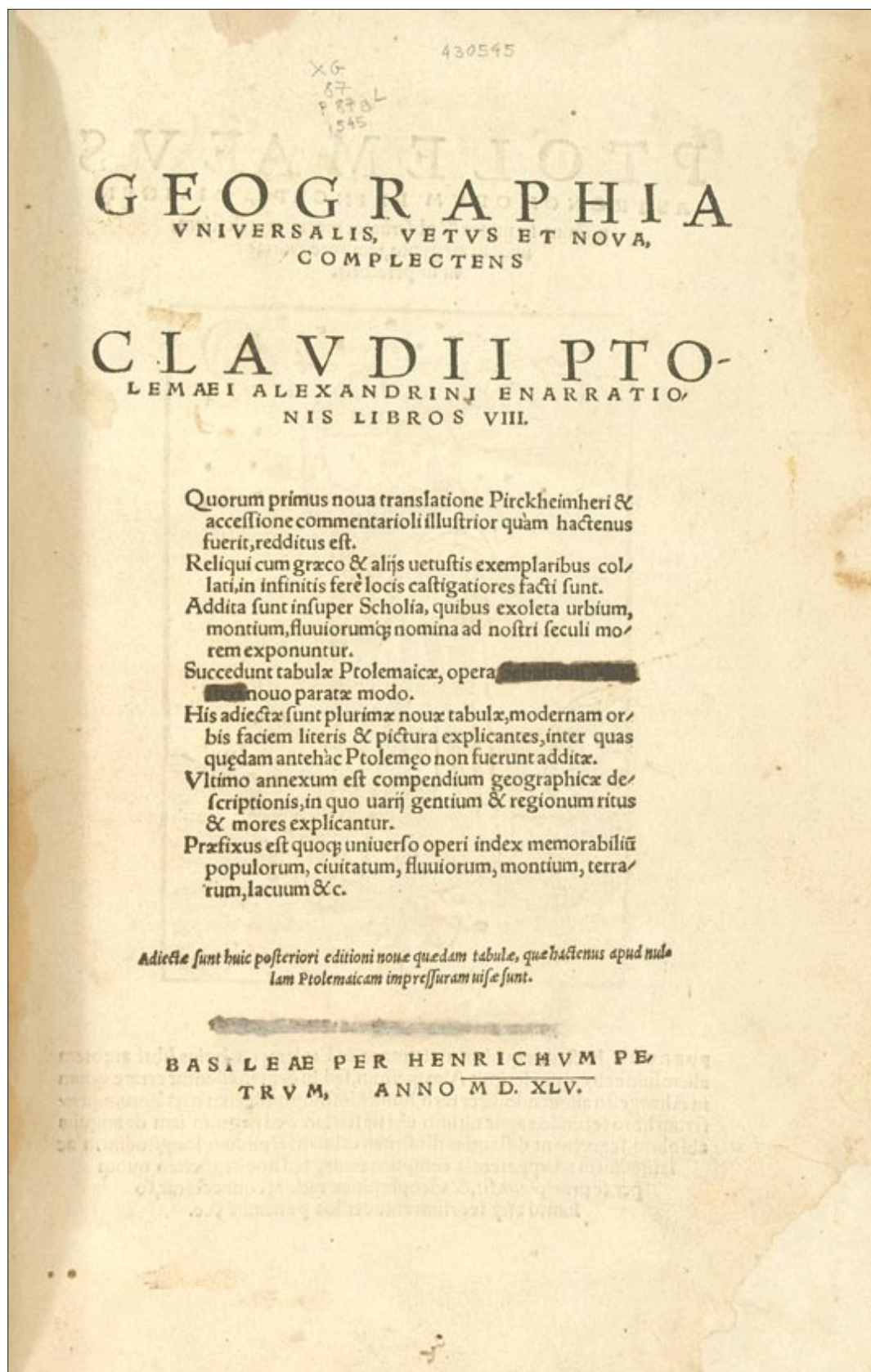
There are many works in the field of cosmography, like those made by Enea Silvio Piccolomini, Johann Rauw, André Thevet and others, but none of them is as influential as the works of Sebastian Münster (1488–1552). His *Cosmography* excels with the high number of modern maps, the completeness of its texts and pictures, and the sheer number of its editions. The subject of this study is the Transylvanian territory, as it appears in different works of Sebastian Münster.

Képmellékletek / Anexe foto

1. ábra – Figura 1 Sebastian Münster (1488–1552)

2. ábra Az 1545-ös Münster *Geographia* címlapja
Figura 2 Pagina de titlu a *Geographiei* lui Münster, 1545

COSMOGRAPHIA

Schreibung
aller Lender Durch

Sebastianum Munsterum
in welcher begriffen

Aller vöcker Herrschafften
Secten vnd namhafftiger flecken herkömen:

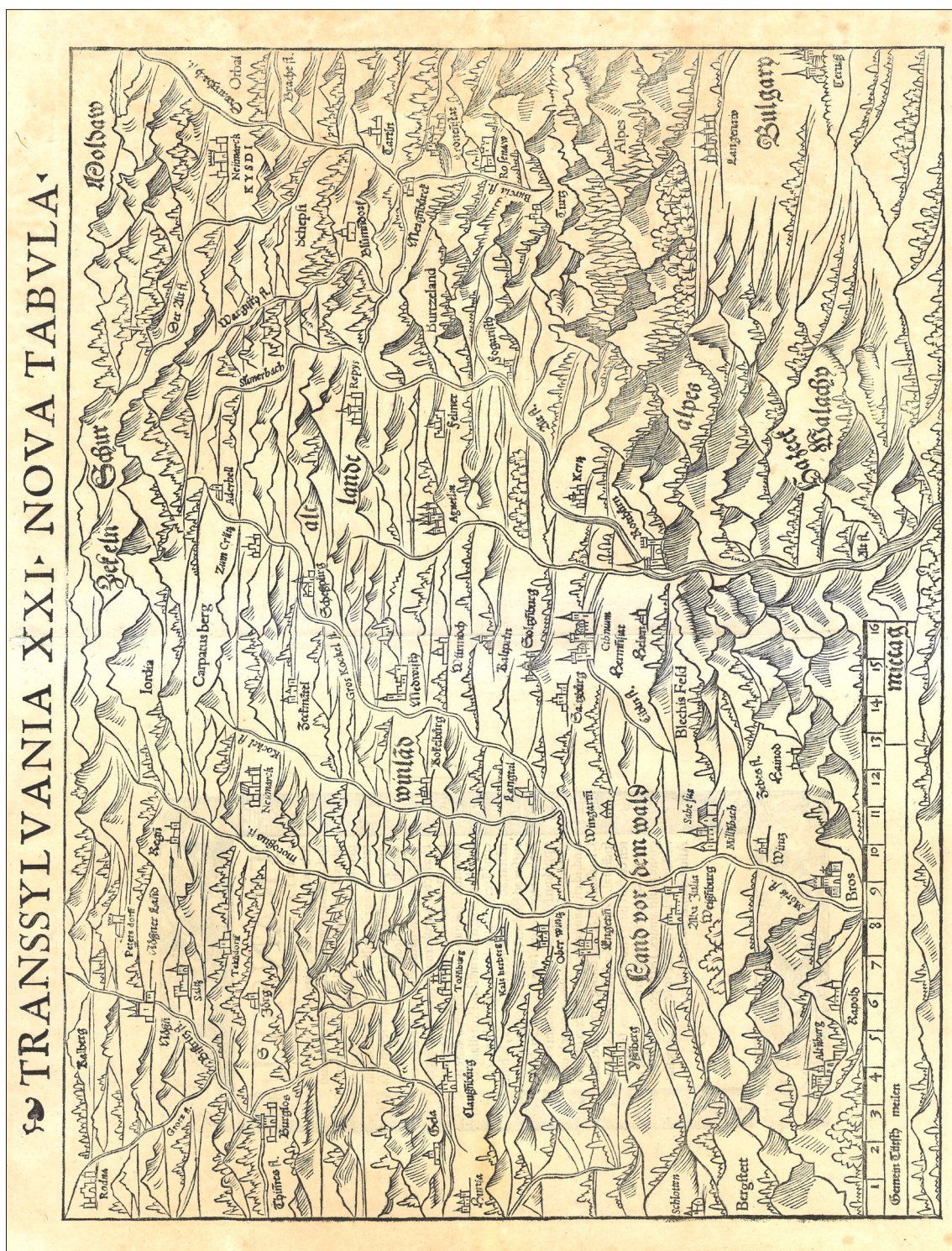
Sitten/gebzeuch/ordnung/glauben/secten/vnd hantier
rung/Durch die ganze welt/vnd fürnem
lich Teütscher nation.

Was auch besonders in iedem lande gefunden
vnd darin beschehen sey.

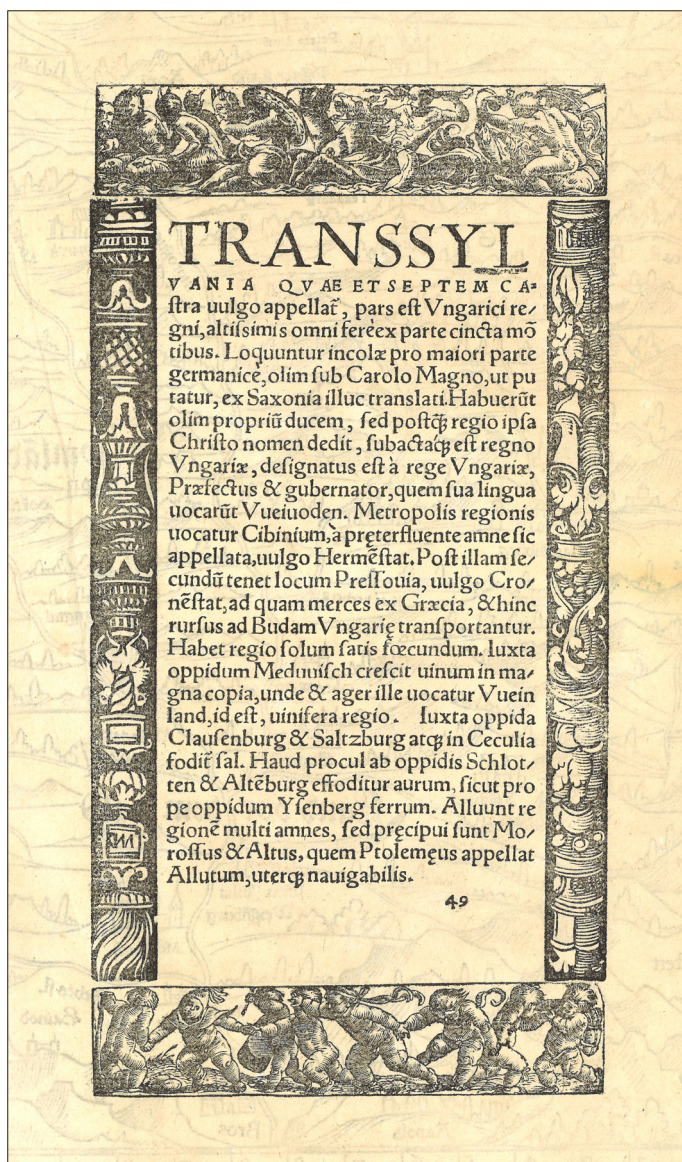
Alles mit figuren vnd schönen lande tafeln erklet/
vnd für augen gestelt.

Getruckt zu Basel Durch Henrichum
Petri. Anno M. D. XLiiij.

2.1. ábra – Figura 2.1 Münster: *Cosmographia*
(Az első kiadás címdala, 1544 – Pagina de titlu a primei ediții, 1544)

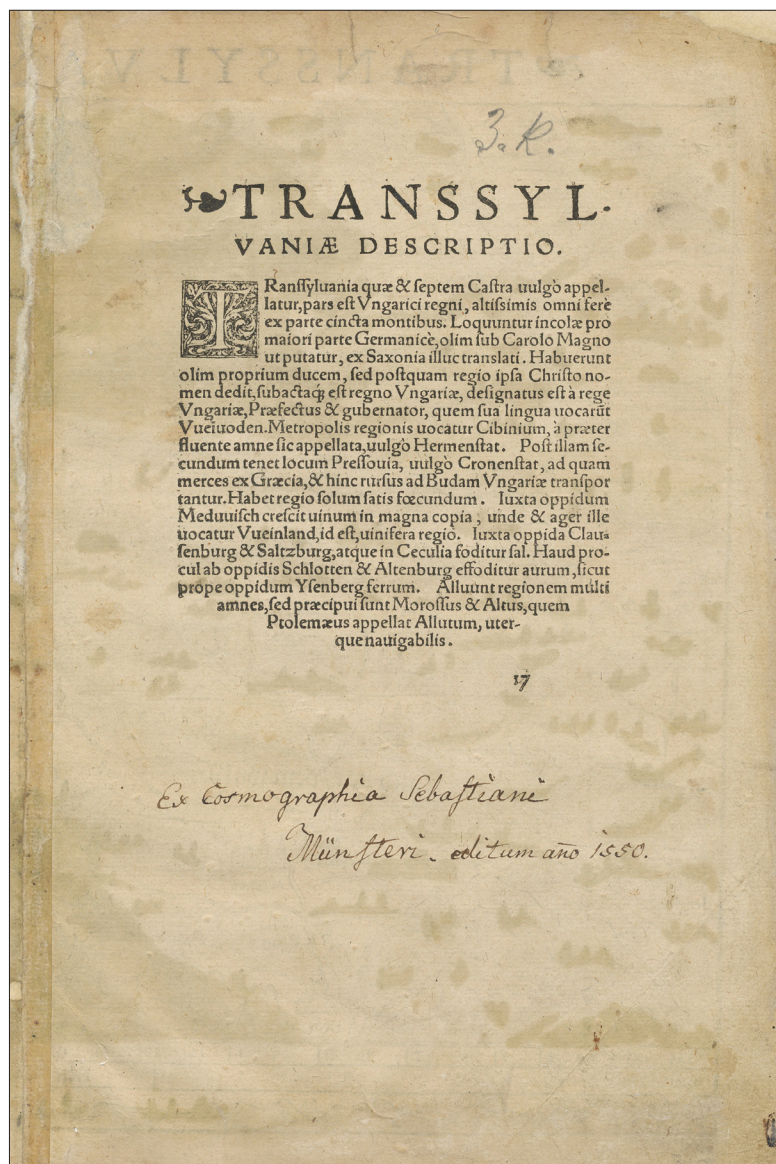
3. ăbra Erdély-fametszet Műnster *Geographiăjűđban* – Figura 3 Xilografura Transilvaniei in *Geographia* lui Műnster

3.1. ábra Erdély-fametszet Münster *Geographiájában* (hátoldal)
 Figura 3.1 Xilogravura Transilvaniei în *Geographia* lui Münster (verso)

„TRANSYLVANIAE TABVLA“
4. ábra Erdély-fametszet Münster: *Cosmographia* 1550-es kiadásában – Figura 4 Xilogravura Transilvaniei în Münster: *Cosmographia*, 1550

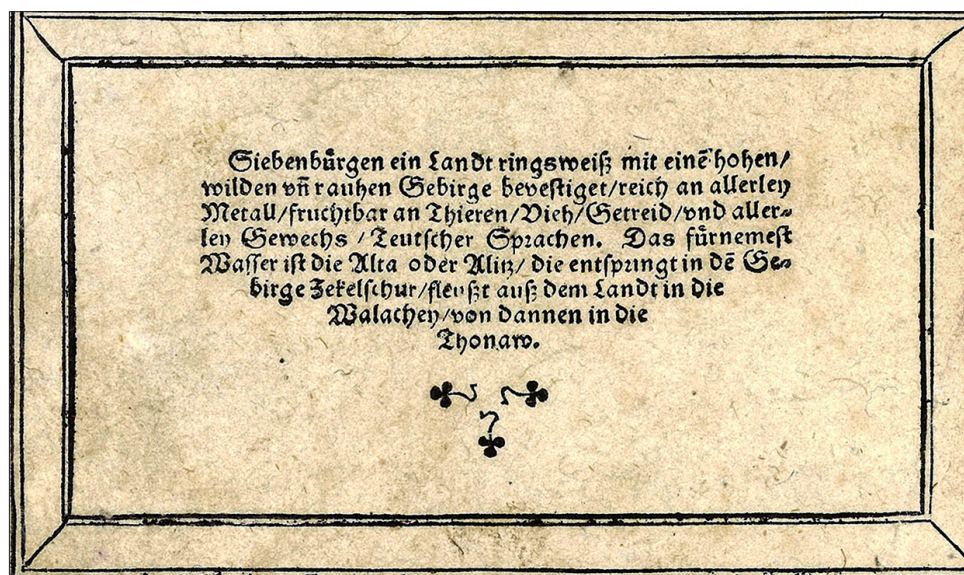
4.1. ábra Erdély-fametszet Münster: *Cosmographia* 1550-es kiadásában (hátoldal)
 Figura 4.1 Xilogravura Transilvaniei in Münster: *Cosmographia*, 1550 (verso)

„Die Siebenbürg / so man sunst auch Translyuaniam nennt.“

5. ábra Erdély-rézmetset 1572-es Münster-kiadásban

Figura 5 Gravură în cupru a Transilvaniei într-o ediție de Münster din 1572

6. ábra Az előző ábra részlete – Figura 6 Detaliul figurii precedente

„Transilvania / Siebenbürgen.”

7. ábra Erdély az 1544-es Münster-kiadás egy térképén – Figura 7 Transilvania pe o hartă din ediția Münster din 1544

Vniuerselle, liure III.

1059

ques que en toutes choses humaines, la variété d'icelle est coulante, toutesfois elle se monstre mieulx & apparoit plus es gouuernemens des royaumes & seigneuries : comme pouuons veoir du royaume de Hongrie, appartenant au iuste tiltre de ta Maieſte, qui a tousiours eu de gens estranges, & souuentesfois a changé de chief, si comme les histoires suivantes monſtreront. Et pource que tu es auourd'hui leur droit Roy & ſouuerain ſeigneur, ſ'ay voulu ſoubs ton nom faire icy brefue mencion d'icelluy : afin de ne laiſſer paſſer, ou pluſtoſt reietter icelle partie de Europe. Tu receuras donc (ô Roy tresdebonnaire) d'vng ſoyeux & royal viſage, noſtre preſent eſcrit, lequel ſ'ay aſſemblé d'vng grand labour par pluſieurs années, & recuillis de pluſieurs renommez Hiftoriens : & du mieulx que ſ'ay peu, ſ'ay mis en ordre: non pas Hongrie ſeulement, mais auſſi les autres tiens ayeux royaumes & Seigneuries: ſi comme le Romain, le Bohemique, & l'Auſtrichois. Ta Maieſte (lequelle le Seigneur Dieu veuille preſeruer a tousiours) regardera pluſtoſt au couraige de ton prompt ſeruiteur, que a l'eſtimacion du preſent. De Baſle, ce
 moys de Feurier de l'an apres l'incarnation
 du Salueur du monde,

LA DESCRIPTION vniuerselle de Hongrie & de toutes les parties d'icelle.

La descrici-

„LA DESCRIPTION vniuerselle de Hongrie & de toutes les parties d'icelle.”

8. ábra Erdély egy francia nyelvű Münster-kiadás térképén

Figura 8 Transilvania pe o hartă a unei ediții Münster de limbă franceză

LIBER III.

1071

VALACHIA. Cap. XXX.

EA pars Thraciæ quæ Getica olim dicebatur, ubi Darius Hippias filius pene periit, hodie Valachia appellatur à Flaccis Quiritum gente. Romani enim superatis Getis atq; deletis, Flaccii cuiusdam ductu eò Colonia miferunt, unde primum Flaccia, deinde corrupta uoce Valachia dicta. Astipulatur huic opinioni Romanus sermo, qui adhuc in ea gente durat, adeò tamen ex omni parte corruptus, ut uix Romano homini intelligatur. Daci postea eam terram occupauerunt, à quibus aliquandiu etiam Dacia dicta fuit, nunc Teutones, Ceculi & Vualachi tenent. Teutones fortes uiri è Saxonia illuc à Carolo Magno transmissi, à septem urbibus quas habitant Siebenburgenses patrio sermone uocatur, licet alij Scythis id ascribant: ut supra memorauimus. Agricultura reiq; pecuariæ Valachi ut plurimum student, quod originè gentis arguit. Est Valachia lata regio à Transsylvanis incipiens, usq; in Euxinū protensa pelagus, plana ferè tota & aquarum indigua, cuius meridiem Ister fluuius excipit. Hanc terram incoluere quondam ut diximus Getæ, postremo uerò Romanis armis est subacta, & colonia Romanorum corrupto, ut fit uocabulo, Valachia dicta. Pars eius Turcarum imperio, pars Vngaris parit.

TRANSYLVANIA VNGARICI REGNI PROVINCIA. Cap. XXXI.

Regio hæc undiq; magnis alpibus ceu ciuitas propugnaculis munita circummunitur, quare fit ut bello ferè insuperabilis sit. Parit quoque strenuos ac fortissimos

„TRANSYLVANIA VNGARICI REGNI PROVINCIA.”

9. ábra Erdély egy német nyelvű Münster-kiadás térképén
 Figura 9 Transilvania pe o hartă a unei ediții Münster de limbă germană

Moldauia. milites. Extra alpes habitant Vualachi, orientē, meridiē & septentrionē uersus. Ea pars Vualachia quæ est à septentrione, uocatur Moldauia, sunt q̄ habitatores eius homines sæui & feroces, atq̄ durum flagellum Transsylvanorum. Habet homines bellicosos, & qui semper ad bella gerenda sunt parati. Metropolis regionis uocatur Sossauia, uulgò Sotzschén. Aiunt terram esse inexpugnabilem. Matthias rex Vngariæ conatus est illos suo imperio subiugare, at circumuentus dolis illorum, grauē accepit cladem, uixq̄ ipse effugit, ueniens in Ceculiam, uulgò *Zeckenland*. Est autem Ceculia peculiaris quædam regio in Transsylvania, cuius incolæ aliam quàm Transsylvani habent linguam. Transsylvani enim pro maiori parte loquuntur Germanicè, at Ceculi loquuntur Vngaricè, habentq̄ tres præcipuas ciuitates quas sedes uocāt, scilicet Kisdi, Orbai & Schepfi, in quibus ius dicunt, conueniuntq̄ ibi quoties aliquid arduum tractare uolūt, quodq̄ totam concernit regionem. Apposimus hic tabulam paruam Transsylvaniæ cum adiacentibus regionibus, ut uideas situm terrarum in quas distracta est Dacia, nempe Vualachiam, Bulgariam, Transsylvaniam, Seruiam, Rasciam, Moldauiam & cætera.

CIVITATES TRANSSYLVANIAE. Cap. XXXII.

Cibinium metropolis. Inter multas ciuitates quas habet Trāssylvānia, insigniores habētur Hermēstat, Cronenstat, Schlespurg, Meduifsch, Bistricium, uulgò Nœsen, Clausenburg, Millēbach, Vuciffenburg, &c. Metropolis uerò est Cibiniū, uulgò *Hermenstatt*, quæ fere tātæ est magnitudinis quanta Viēna Austria, optimè munita. Non patet accessus ad eam ad mille passus, propter frequētes piscinas & paludes eam cingentes. Vuaiuoda nostris temporibus obsidione cinxit eam 7 annis, sed inanis fuit conatus eius. Nō procul hinc uersus

Corona qua
Prestouia.

meridiē est Rubea turris, arx fortissima, sita in alpib. iuxta decurrentem amnem, ubi angustus inter mōtes introitus patet in regionem, estq̄ ceu propugnaculū totius terræ, ut ab illo parte nemo ingredi queat, si arcis præfectus repagula obijciat. Est & alia fortis arx infra oppidū Millenbach iuxta Bros oppidum, ubi quoq̄ iuxta fluiū inter cōualles & niuofas alpes iter est quod ducit in Transsylvaniā. Cæterū Coronā uulgò *Cronenstat*, Vngari à prætercurrente riuo uocāt Prestouiam, estq̄ altera regionis post Cibiniū

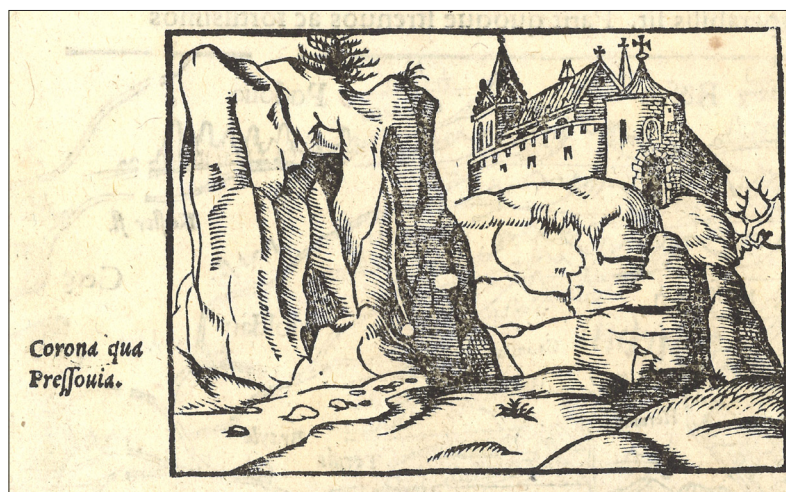
Tergouistus

ciuitas. Crescit in agro eius plurimū frumenti, abundat pecorib. crescit & uinum ibi, sed austerum. Patet hinc iter angustū per alpes ad Tergouistū, idemq̄ iter per arcē Turzfest custoditur ne hosti facilis introitus pateat. Negociatur Græci usq̄ ad hanc ciuitatē, adferentes aromata, gossipiū, linum, tapetia & similia, quæ ultra usq̄ ad Budā uehūtur. Tergouistus uulgò *Teruis* metropolis Valachorū & sedes peculiaris principū inaccessibilis, non muro, non mœnib. cincta, sed fossa, uallo & agerib. tantū cum sudibus, præacutis exterius positis, sita inter paludes obductas lutolis syluis & lacunis aquarū, ita quod hyeme tota penè circūfinitima regio immeabilis sit, hæc est puincia Daciæ, cuius supra quoq̄ meminimus, dicta apud ueteres Rom. colonia. Vnde eius aborigines hac etiam nostra tēpestate passim Latino utūtur colloquio. Est ea gēs barbara, crudelis, diuinationibus & augurijs dedita, rapinis semper & prædæ inhias. Distat autē hic locus duorū dierum itinere à Corona, habetq̄ hodie Turca ibi præfectū, & habitāt inter Valachos Græci, Teutones, Turcæ & Christiani. Inter Tergouistū & Coronā est oppidū Langenaur, quod Christiani inhabitant, estq̄ ibi depositio mercū, quæ à Tergouisto in Transsylvaniam transportantur. Est etiam in hac regione Huniad oppidū, loci natura munitiss. unde Ioan. pater Matthiæ reg. s oriundus fuit. Anno 1566. Lazarus à Suuēdi clarissimus Germaniæ heros, in Sepulio contra Transsylvaniæ principem præclare & fortiter res gessit, arcem Tokay expugnauit, & uniuersa quæ ille ad angustias Transsylvaniæ occupauerat, recepit.

DE FER

„DE TRANSSYLVANIA”

9.1. ábra Az előző ábra térképes oldalának hátoldala – Figura 9.1 Versoul paginii din figura precedentă

„Corona qua Pressouia”

9.2. ábra Az előző ábra részlete – Figura 9.2 Detaliul figurii precedente

„Hermenstatt / hauptstatt.”

10. ábra Szeben ábrázolása a Münster: *Cosmographia* első kiadásában (1544)
Figura 10 Imaginea Sibiului în prima ediție a *Cosmographiei* lui Münster (1544)

11. ábra 16. századi nyomda – Figura 11 Tipografie din sec. XVI.
(*Tolnai világtörténelme*, Újkor I, 92)

Szekeres Attila István

FÉLÉVEZREDES CÍMEREK CSÍK- ÉS UDVARHELYSZÉKI KERÍTETT TEMPLOMOKBAN¹

A középkor végén és a kora újkorban egy közösség jelképeit gyakran jelenítették meg a leggyakoribb közösségi gyülekezéshelyen, a templomban. Ugyanúgy, mint a bibliai mondanivalót, melyet falfestményeken, oltárdíszítésen ábrázoltak, bizonyos tartalmakat kőfaragványokban is igyekeztek átjuttatni, köztük igen gyakran címereket. A faragványokon kívül a címerek festményként is megjelentek. Az erdélyi, székelyföldi címerek között szerepelhetett az uralkodó, a vajda, egyben székely ispán vagy alvajda, egyben székely alispán jelképe, a falu földesurának, az egyház patrónusának címe, valamint a közösségre utaló jelkép. Ezen kívül megjelenhettek még a festmény készítőire utaló szimbólumok is.

Többször előfordul a székelyek címe mint a székely közösség címe vagy, ahogyan utóbb elterjedt, a „székely nemzet” címe. Természetesen nem a mai értelemben vett nemzetet kell értenünk, hanem a rendi nemzetet, ugyanis az erdélyi országgyűlést alkotó rendek: a vármegyék, pontosabban a vármegyék nemessége, továbbá a székely és a szász székek.²

A heraldikai szakirodalom régi vagy ősi és új vagy újabb székely címerről tesz említést.³ Az elsőt úgy határozzák meg, mint kék mezőben medvefejet, szívet és koronát átszűrő kardot tartó, könyökben hajlított, jobbra fordult páncélos kart.⁴ Utóbbi sokkal egyszerűbb, kék mezőben jobbról naparc, balról növekvő holdsarló.⁵ Emez néhol megszemélyesített, máshol nem. Utóbbi címer esetében kék alapszín indokolt, ám a dolgozatban annak megjelenése előtti székely

címereket tárgyalok. Az úgynevezett régi székely címer mezeje viszont – mint látni fogjuk – nem kék, hanem vörös.

A dolgozatban a jelenlegi Hargita megye déli részén levő kerített templomok régi címereit mutatom be.

1. Kőbe faragott címerek

1.1. Bögöz

A falu első ismert írásos említése 1333-ból való. A július 22-én a telegdi⁶ főesperesség erdőháti⁷ esperesi kerülete papjai által pápai tized címén első és második részletként befizetett összegekről való kimutatásban Bugus néven szerepel.⁸

Bögöz református temploma több átépítésen esett át. A régészeti kutatások kimutatták, a ma álló templomhajó legkésőbb a 14. század elejére felépült, a vizsgálat a korábbi, Árpád-kori templom építését a 12. századra datálja.⁹ A szentély előbb egyenes záródású volt, majd félkörívesre módosították.¹⁰ Utóbb, a 15. század második felében gótikus stílusban átépítették, nagyították, a nyolcszögöt öt oldalával zárták.¹¹ A téglalboltozatot díszes gyámkövekről induló, hornyolt profilozású kőből faragott bordák tartják, a bordák faragott zárókövekbe torkollnak.

A bögözi református templomban két címer látható, mindkettő a szentélyben. Egyik a szentély hajó felőli zárókövén, a másik az egyik gyámkövön.

¹ A kutatást és a dolgozat megírását az MTA Domus Hungarica Szülőföld Programja (2016–2017) támogatta.

² A dolgozatban kerülöm a nemzet kifejezést, a székelyek címerét említem.

³ SZEKERES Attila István 2011a, 15, valamint SZEKERES Attila István 2013. Itt sorolom fel a kérdéskörrel foglalkozó, nyomtatásban megjelent fontosabb munkákat is: TIMON, Samuel 1754; PALMA, Franciscus Carolus 1766; BENKŐ, Joseph 1778; DUGONICS András 1801; JAKAB Elek 1867; HATTYUFFY Dezső 1881; BIÁS István, Ifj. 1905; KEÖPE-CZI SEBESTYÉN József 1917, 33–48. Újabbban: PÁL-ANTAL Sándor 2002, 323–325; MIHÁLY János 2009, 67–71; PÁL-ANTAL Sándor 2014, 29–32; MIHÁLY János 2016, 94–108.

⁴ TAGÁNYI Károly 1880, 10–11; SWb 1898, 2. oldal és 3. tábla.

⁵ Uo.

⁶ Tylegd.

⁷ Erdeuhath.

⁸ JAKÓ Zsigmond 2004, 413. A pápai tizedjegyzékben szereplő településnevek több korábbi kiadványban megjelentek, dolgozatomban a legfrissebbet idézem.

⁹ BENCZÉDI Sándor 2015, 29.

¹⁰ Uo., 37.

¹¹ BENCZÉDI Sándor 2015a, 42–43; NYÁRÁDI Zsolt 2015, 80, NYÁRÁDI Zsolt 2016, 61–62.

1.1.1. *A székelyek címere*

A gyámkőbe faragott címer a következő: kissé nyújtott későgot pajzsban a pajzs talpában lebegő négylevelű nyílt koronából könyökben hajlított páncélos jobb kar növekvőben, lefelé, egyben hátrafelé tartott kardot markol, a kard szívet és medvefejet szúr át.¹² A szív csücske és a medvefej eleje hátrafelé irányult, a kard az állon fúródik be és a fej tetején jön ki. A korona levelei igen stilizált liliomokhoz hasonlóak. Megtörténhet, hogy a mester valamely Anjou-kori minta alapján faragta a koronát.

Ez az ún. régi székely címer egy nem szokványos, mondhatjuk korai változata.

1.1.2. *Holdas-csillagos címer*

A zárókövön levő címer tulipán alakú reneszánsz pajzsban szárvaival lefelé mutató holdsarló, fölötté hatágú, alatta ötágú csillag. A címer tulajdonosára nem találunk magyarázatot.¹³ Az apszis felőli zárókövön emberi arcot mutat, meglehet, azt a nappal azonosították, a másik zárókövön levő hold és csillagok egyszerűen égitestekként jelennek meg fent, az égbolton.

A címerpajzsok különböző alakúak, de egyik a borda alján, másik a borda csúcsán lévén, egy időben kellett keletkezniük. Egyik későgot, másik már reneszánsz stílusú, bizonyosan a gótikáról a reneszánszba való áttérés időszakában faragták azokat. Az építéstörténetet a kutatások alapján ismerve, heraldikai szemszögből megerősíthető, hogy a 15. század második felében keletkeztek.

1.2. *Székelyderzs*

A falu neve Ders¹⁴ alakban megjelenik már IV. László király 1274. augusztus 22-én kiállított adománylevelében.¹⁵ A székelyderzsi templom építése a 13. és 14. század fordulóján kezdődött.¹⁶ A korábbi szentély helyére újat, nagyobbat építettek, ez már gótikus, csillagboltozatos.¹⁷ A szentély építését 1490-re teszik.¹⁸ E megállapítást az egyik támpillérbe beépített feliratos, évszámos kötömb alapján tették. Az évszám első három jegye jól kivehető

– 149 –, az utolsó lehet bármelyik szám 0 és 9 között. Dendrokronológiai vizsgálatok kimutatták, hogy a szentély feletti fedélszerkezetet 1493–1494 telén, valamint 1494–1495 telén kivágtott tölgyfákból építették.¹⁹

A székelyderzsi unitárius templomvárban öt címer látható. A szentély gyámkövei közül három pajzsot tartalmaz – ezek tehát a 15. század utolsó évtizedében keletkeztek –, továbbá két időlegesen elhelyezett címeres sírkő is található a cinteremben.

1.2.1. *A székelyek címere*

A címeres gyámkövek közül az északi oldalon levő csücsköstalpú reneszánsz tárcsapajzsban lefelé irányuló kardot tartó, hátrafelé nyúló, könyökben hajlított kar. A felkar alatt ötágú csillag, alatta szárvaival felfelé mutató holdsarló.²⁰ A régi székely címer egy szokatlan változata.

1.2.2. *Ekés címer*

A következő gyámkő címere későgot tárcsapajzsra emlékeztető alakú, alján és tetején kétszer ívelt, a tárcsa vájata elöl helyezkedik el. A pajzsmezőben egy ekekapu látható. Gerendelye a szelés irányában helyezkedik el, ekevasa és csoroszlyája előre áll, szárva hátrafelé kanyarodik. Ismeretlen címer, meglehet, hogy az építkezésben segítséget nyújtó, a település szántó-vető lakóira utal.

1.2.3. *A derzsi Petky család címere*

A harmadik pajzs az előbbihez hasonló, ám fent nem ívelt. Abban fészekben álló, jobbra fordult pelikán mellét szaggatja és a szintén fészekben álló három fiókáját táplálja. A fészek alatt elöl ötszirmú virág rövid, kunkorodó szárral, a madár fölött a pajzsfő részén meghatározhatatlan címerkép, esetleg a pajzs felső szélének elváltozása.²¹

1.2.4. *Petky Mihály címere*

A templom déli bejárati zárt portikuszában a hajó falának támasztva téglalap alakú sírkő áll. Felső harmadában címer. Többszörösen ívelt reneszánsz pajzsban lebegő koronán álló, balra (hátra) fordult,

¹² Az itt következő magyarázatok nélkül e címert bemutattam korábban: SZEKERES Attila István 2011a, 18, SZEKERES Attila István 2013, 9; SZEKERES, Attila István 2015c, 117.

¹³ Ezennel felülbírálom korábbi feltevésemet: SZEKERES Attila István 2013, 16.

¹⁴ „nos considerantes fidelitates et servitiorum merita Ders archidiaconi et magistri Nicolai”.

¹⁵ MNL OL, DL 29 096. ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl – GÜNDISCH, Gustav 1892, 104.

¹⁶ WEISZ Attila 2007, 301.

¹⁷ Uo.

¹⁸ WEISZ Attila 2007; ENTZ Géza 1996, 87. ábra; DÁVID László 1981, 267. A legutóbbi munka a 15. és 16. század fordulójára teszi építési idejét.

¹⁹ BOTÁR István – GRYNÆUS András – TÓTH Boglárka 2013, 8–10.

²⁰ E címert bemutattam korábban: SZEKERES Attila István 2011a, 18; SZEKERES Attila István 2013, 9–10; SZEKERES, Attila István 2015c, 117–118.

²¹ E címert említettem egy korábbi munkámban: SZEKERES Attila István 2015a, 314 és 324.

kiterjesztett szárnyú, mellét szagatató pelikán. Ez esetben fiókákat nem ábrázoltak. Szintén a derzsi Petky család címere. A sírfelirat elárulja, az 1582-ben elhunyt Petky Mihály sírját volt hivatott jelezni.

1.2.5. Cseffei Benedek címere

Egy másik sírkő több darabra törve várja a restaurálást. Szintén a Petky családhoz kötődik, Petky Bálint veje, Kata férje, az 1578-ban elhunyt noszolyi Cseffei Benedek címeres sírköve. A címer: díszes reneszánsz tárcsapajzsban lebegő gomolyagból növekvő, jobbra fordult szarvas, két mellső lábát előrenyújtja.

Egy más Cseffei-címert ismerünk az alsócsernátoni református templom 1700-ban faragott szószékéről. A szószéket készítő alsócsernátoni Bernáld János és felesége, noszolyi Cseffei Anna címerével díszítették az építményt.²² Ebben az esetben a Cseffei-címer a következő: reneszánsz pajzsban talajon álló, balra fordult, kiterjesztett szárnyú pelikán mellett felszagatva, fiókáit táplálja. A címerkép a sisakdíszben megismétlődik.²³

A derzsi Petky család egy gyönyörű címerét tartalmazza derzsi Pet(t)ky János, Erdély kancellárjának Rákóczi Zsigmond fejedelem által 1607. május 10-én Gyulafehérváron kiállított oklevele, mellyel bárói rangra emelte tisztségviselőjét, és bővítette címerét.²⁴ A reneszánsz pajzs vörös mezejében levélkoronán álló, jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú ezüst pelikán a szintén a koronán álló és szintén ezüsttel ábrázolt három fiókját táplálja felszagatott melléből kiontott vérével. Fent jobbról fogó arany holdsarló, balról arany hatágú csillag. A pajzson jobbra fordult pántos sisak nyugszik, a sisakkoronából jobbra fordult, dús zöld olajágot tartó arany griff növekszik. A sisaktakaró kék-arany és vörös-ezüst.²⁵ Ez valóban címerbővítés, de látható, hogy a család címerállata, a pelikán megmaradt a jelképből.

1.3. Csíkrákos

Rákos első ismert írásos említése 1333-ból való. A telegdi főesperesség csíki²⁶ esperesi kerülete papjai által pápai tized címén befizetett összegekről szóló,

július 22-én kelt kimutatásban Rakus néven jelenik meg.²⁷

A Göröcsfalva határában egy magaslaton épített csíkrákosi római katolikus Kisboldogasszony plébániatemplom több építési szakaszon esett át. Az első templom román kori, később gótikus szentélyt alakítottak ki, kereszthajója 1756–1758 között épült.²⁸

1.3.1. Holdas-csillagos címer

A szentély a tízszög négy oldalával záródik. Gótikus bordázata három boltzárókőbe fut össze. A középső boltzárókő címet tartalmaz. A kör alakú zárókőben négykaréjú mérműbe helyezték a faragott címet, melyet színezték: kissé nyújtott, egyenes oldalú háromszögű pajzs vörös mezejében szarvaival lefelé álló arany holdsarló ölelésében arany ötágú csillag.

Keöpeczi Sebestyén József a Hunt-Pázmán nemzetség címerét sejteti ezekben Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda révén.²⁹

A Hunt-Pázmán nemzetség címereként való azonosítást Endes Miklós megpróbálja erősíteni, a következő feltételezést írja: „Úgy látszik, hogy János gróf a székelyek iránti háláját leróni akarta, hozzájárult a csíkrákosi templom átépítéséhez.”³⁰

Azt az elméletet, hogy ez a Hunt-Pázmán nemzetség címere lenne, cáfolom. A pajzsban lefelé fordított holdsarló és ötágú csillag jelenik meg. A Szentgyörgyi és Bazini család címerében hatágú csillag szerepel, mégpedig egymagában, holdsarló nélkül. Ez végigkövethető az előkelő család tagjainak pecséthasználatán, Tamás 1278-as,³¹ Ábrahám 1302-es,³² Tamás országbíró 1385-ös,³³ Péter erdélyi vajda 1511-es³⁴ pecsétjén.³⁵ III. Frigyes császár tanácsosainak, Szentgyörgyi és Bazini György, János és Zsigmond grófoknak 1459. június 19-én Bécsben kiállított oklevelével a megadományozottak által bemutatott ősi családi címer érvényességét kiterjesztette a Német-Római Szent Birodalomra.³⁶ Az adomány két eredeti példányban maradt meg.³⁷ Ezek a címer a következő: kék mezőben vörössel és arannyal harántszelt hatágú csillag.³⁸ Csoma József is leszögezi: „a Szentgyörgyi és Bazini grófok csak a csillagot használták ősi címer gyanánt, mégpedig első címerüktől fogva

²² PÁLMAJ József 1901, 97.

²³ SZEKERES, Attila István 2015b, 91–92.

²⁴ MNL OL, F 21 Armales P Nr. 18.

²⁵ A címeres bárói oklevelet az MNL OL-ban tanulmányoztam. Közölve: NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1987, 91, 135; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999, 98, 199; SZEKERES Attila István 2015a, 314, 324.

²⁶ Chik.

²⁷ JAKÓ Zsigmond 2004, 412.

²⁸ KEÖPECZI SEBESTYÉN József 1929, 384–385; ugyanezt lásd. ETF 21–22.

²⁹ Uo.

³⁰ ENDES Miklós, Dr. 2013, 69.

³¹ MNL OL, DL 998.

³² MNL OL, DL 1638.

³³ MNL OL, DL 3605.

³⁴ MNL OL, DL 22 154.

³⁵ NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1987, 121–122; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999, 147–148.

³⁶ Uo.

³⁷ MNL OL, DL 15 371, 24 832.

³⁸ NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1987, 37–38; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999, 47–48.

kihalásukig”.³⁹ Viszont Szentgyörgyi és Bazini János 1492-ből származó pecsétje eltérő, pajzsa négyelt, első és negyedik mezejében a már ismert hatágú csillag, második és harmadik mezejében kiterjesztett szárnyú sas látható.⁴⁰ Tehát a holdas-csillagos címer nem lehet Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajdáé.

Felvetődhet, hogy az ún. új székely címer egy változata lenne. Ezt a felvetést Keöpeczi Sebestyén József azzal az indokkal veti el, hogy ugyanebben az időszakban Bögözben a régi székely címert jelenítették meg.⁴¹ A csíkrákosi szentély építési korát biztosan nem ismerjük, erről nem árulkodnak dokumentumok, sem régészeti ásatás nem határozta meg. Korbeli rokonságot mutat a bögözi templom szentélyével, azaz a 15. század végére tehető. Éppen ezért magam is elvetem a csíkrákosi címerben a székely címer létét, mivel a napos-holdas új székely címer ekkor még nem alakult ki.⁴²

1.4. Csíkszentmihály

Csíkszentmihály első ismert írásos említése 1333-ból való. A telegdi főesperesség csiki esperesi kerülete papjai által pápai tized címén befizetett összegekről szóló, július 22-én kelt kimutatásban Sanctus Michael néven jelenik meg.⁴³ Ekkor már állhatott temploma.

A csíkszentmihályi Szent Mihály plébániatemplom korai építéstörténetéről nincsenek konkrét adatok, régészeti ásatások sem folytak ott.

Holdas-csillagos címer

A gótikus szentély egyik gyámköve címert tartalmaz. Későgót pajzsban hatágú csillag, alatta szárvaival felfelé mutató holdsarló. A csíkszentmihályi címer mázai mára lekoptak, de nem tudni, mikor színezték. Keöpeczi Sebestyén József 1929-ben még leírta, a mező vörös volt, abban a szárvaival felfelé álló holdsarló már meghatározhatatlan mázú, fölötte hatágú arany csillag.⁴⁴ Ezt szintén a Hunt-Pázmán nemzetség címerének vélte.⁴⁵ Ennek a feltevésnek az alapján keltezték utólag a szentély építését Szentgyörgyi és Bazini János erdélyi vajda méltóságviselésének idejére.

³⁹ CSOMA József 1904, 1242.

⁴⁰ NYULÁSZINÉ dr. STRAUB Éva 1987, 122; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999, 148.

⁴¹ KEÖPECZI SEBESTYÉN József 1929, 401, 6. jegyzet.

⁴² Ezennel felülbírálom korábbi feltételezésemet: SZEKERES Attila István 2011a, 21; SZEKERES Attila István 2013, 16.

⁴³ JAKÓ Zsigmond 2004, 412.

⁴⁴ KEÖPECZI SEBESTYÉN József 1929, 389.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ MARKÓ László 2000, 293.

Megismétlem a csíkrákosi plébániatemplom esetében tett állításomat: ez sem a Szentgyörgyi és Bazini család címere.

Különben Szentgyörgyi és Bazini János csupán 1465 és 1467 között viselte az erdélyi vajdai tisztséget, testvérével, Szentgyörgyi és Bazini Zsigmonddal és monyorókeréki Ellerbach Bertolddal együtt három.⁴⁶

A csíkszentmihályi címer nagyon hasonló a radnóti református templom szentélyének egyik zárókövén levő szintelen címerhez. Amaz kora ismert, az 1486-os évszámot feltárták a diadalívén, és a szentély másik boltzárókövén is megjelenik latin nyelvű, de nem eredeti feliratban.⁴⁷

A csíkrákosi címerhez hasonlóan ez sem a székelyek ún. új címere.⁴⁸

Stílusa és az analógia alapján a csíkszentmihályi címer is valószínűleg a 15. század utolsó negyedében készült lehetett.

2. Festett címerek

2.1. Székelydália

Székelydália első ismert írásos említése 1333-ból való. A telegdi főesperesség erdőháti esperesi kerülete papjai által pápai tized címén első és második részletként befizetett összegekről való kimutatásban Dalya néven jelenik meg.⁴⁹ Temploma pontos építési dátumát nem ismerjük, de kutatások alapján a 13. századra tehető építési ideje. Erre enged következtetni a korai, egyenes záródású szentély és annak megmaradt, freskótöredékes fala.⁵⁰ A templomot a 15. század végén és a következő elején átépítették. Ekkor lebontották a román kori szentélyt, és egy valamivel szélesebb és jóval hosszabb gótikus szentélyt építettek.⁵¹ Ennek boltozatát a 16. század elején festették ki. Ugyanakkor a hajót is átépítették, falait megemelték, ablakait megnagyobbították. 1630-ban kazettás mennyezettel látták el a hajót.⁵² A templom barokk stílusban történt átépítése 1770–1802 között zajlott, utóbbi három évben épült a torony.⁵³

A szentély mennyezetét lomb- és virágdíszes festményekkel látták el. A hullámzó indák közé profán motívumokat, dekoratív alakokat, közöttük egy

⁴⁷ SZEKERES Attila István 2012, 193–194.

⁴⁸ Ezúttal is felülbírálom korábbi, igen feltételelesen megfogalmazott felvetésemet: SZEKERES Attila István 2011a, 21; SZEKERES Attila István 2013, 16.

⁴⁹ JAKÓ Zsigmond 2004, 413.

⁵⁰ JÁNÓ Mihály 1993, 38–39.

⁵¹ Uo., 39.

⁵² Uo., 39.

⁵³ Uo., 40.

turbános törököt meg különféle maszkokat és nem utolsó sorban címereket illesztettek. Az ilyenfajta díszítés a német későgótikában fejlődött ki.⁵⁴ Székelydályán a későgótikus ornamentika és a reneszánsz stílus egymásra hatása figyelhető meg.⁵⁵ Dávid László is jelzi: „stílusa a reneszánsz fokozatos térhódítását, címereinek ábrázolása egy faluközösségnek a változó világ rendjébe illeszkedését érzékelteti”.⁵⁶ A székelydályai „zöld terem” díszítést legrészletesebben Sarkadi Nagy Emese dolgozta fel.⁵⁷

A címerek az őket befogadó lombdíszítéshez hasonlóan a későgótika reneszánszba hajló szakaszát mutatják. Egyből látszik, az élő heraldika korát élték a keletkezés időszakában. A címerekre az egyszerűség a jellemző. A vörös-fehér színösszetétel dominál: Magyarország címerének mázait vették mintául, így minden pajzs mezeje vörös. A címerek többsége kétmázú, harmadik máz csupán nagyon indokolt esetben jelenik meg.

Az élő heraldika korában szigorúan betartották a mázak alkalmazását, csupán négy színt – vörös, kék, zöld, fekete – és két fémét – arany és ezüst – alkalmaztak. Székelydályán az ezüst helyett fehérrel használtak, arany helyett oly tökéletes barnás-sárgás utánzatot, hogy csak közelről vehető észre, nem aranyról van szó. A fémeket arany, illetve ezüst mázként írom le.

A pajzsok alakja megegyezik, mind reneszánsz tárcsapajzs, méretük kissé eltér, a bordaközök szélességéhez igazított.

A nyolc közül hét egyszerű pajzs, egyetlenegy, az elsőt fedi korona, ötlevelű, nyílt aranykorona. Ez egyértelműen uralkodói címert jelöl. A korona levelei tölgylevélre emlékeztetnek.

A címereket az apszisból, a legkeletibb záróköhöz viszonyítva bordaközönkénti sorrendben írom le. Az első bordaközben jobbról II. Ulászló király, balra Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda, székely alispán címere, a következőben jobbról a székelyek, balról a szászok címere, a harmadik bordaközben jobbról Brassó város, balról Nagyszében, a negyedikben jobbról Segesvár, balról az Árpádok sávozott címere látható. Tehát a bordaközök is osztályozhatóak: az első a főméltóságok címerét tartalmazza, a második rendi közösségeket, a harmadik városokét, a negyedik vegyes, egy város és egy királyi ház címerét tartalmazza.⁵⁸

2.1.1. II. Ulászló címere

Négelyt pajzs szív-pajzs. Az alappajzs első és negyedik mezeje ezüsttel és vörössel sávozott, a második és harmadik negyed vörös mezejében jobbra fordult, kétfarkú, ágaskodó, koronás ezüst oroslán mindkét mellső lábát magasba tartja. A boglárpajzs vörös mezejében kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító ezüst sas. A nagypajzsön ötlevelű aranykorona nyugszik.

Az első és negyedik mező nem azonos, pedig azonosnak kellene lenniük. A harmadik mező helyes, hétszer vágott, az elsőben csak három ezüst sávot látunk, és nem ezüsttel, hanem vörössel kezdődik a sávozás. Alapos megfigyelés után kivehető, hogy a kontúrvonalak helyesen vágják hétszer az első mezőt is, a beosztás nem sikerült, egyes sávok keskenyebbek, mint mások. Valószínűleg a festő hibájából, nem megfelelőképpen színezték a sávozást. Az első és második sáv is vörös, és csak a harmadiktól lefelé jelenik meg az ezüst. Minden bizonnyal a rossz beosztás miatt, a második sáv keskenysége okán születhetett meg a jelen változat és nem került ezüst máz az első sávra.

Az első és negyedik mező az Árpádok sávozott címerét jeleníti meg, a Magyar Királyságra utal, ugyanis II. Ulászló 1490–1516 között Magyarország királya volt.⁵⁹ A második és harmadik mező a cseh oroslánt mutatja, ugyanis a király I. Ulászló néven 1471–1516 között Csehország uralkodója volt.⁶⁰ A szív-pajzsban Lengyelország ezüst sasa látható, mivel Ulászló a lengyel Jagelló dinasztia tagja, IV. Kázmér lengyel király fia.⁶¹ A sas a Piast dinasztia címerállata, s az uralkodó család állandósította, így azzal azonosították Lengyelországot. A Jagellók ősi címere a kék pajzsban megjelenő arany kettős kereszt, de trónra lépésük után átvették a lengyel sast szimbólumként, a Jagelló kettős kereszt a Litvániát jelképező lovas pajzsára került – ugyanis a Jagelló királyok Litvánia nagyfejedelme címet is viselték. Az alappajzsot fedő korona a királyi méltóságot jelképezi.

2.1.2. Barlabás(s)y Lénárd címere

A pajzs vörös mezejében szembe néző arany tulokfej felfelé álló, végeivel kifelé hajló ezüst szarvai között jobbról csökkenő arany holdsarló, balról hatágú arany csillag.

Korábban csesztvei előnévvel, majd a héderfáji birtok megszerzése után héderfáji Barlabássy Lénárd

⁵⁴ BALOGH Jolán 1943, 117–118.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ DÁVID László 1981, 31.

⁵⁷ NAGY Emese 2001, 39–63.

⁵⁸ A székelydályai címerekkel foglalkoztam egy korábbi tanulmányomban: SZEKERES Attila István 2011b. Ehhez képest új

elemekkel gazdagítom e közlést további analógiák feltárásával, egyes megállapítások felülbíráásával és jobb minőségű fényképfelvételekkel.

⁵⁹ MARKÓ László 2000, 73.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

1501–1525 között, haláláig töltötte be az erdélyi alvajdai, egyben székely alispáni tisztséget.⁶² Több egyházat támogató, köztük a székelydályait is, így kerülhetett fel címere a szentély mennyezetére.⁶³

Barlabássy Lénárd egy másik címerváltozatát az 1508-ban épített héderfájai kúriája kő ajtókeretének szemöldökgerendájáról ismerjük.⁶⁴ A pajzsban koszorúba foglalva jelenik meg a tulokfej. Akkor még nem voltak égitestek az állat szarvai között, szintűgy nem voltak az 1507-ből származó címeres pecsétjén sem.⁶⁵ A gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház Lázói-kápolnájának egyik zárókövén megjelenik a mecénás Barlabássy Lénárd címere. A pajzsban olaszkoszorúba foglalva szembe néző tulokfej, szarvai között jobbra fordult lefelé szálló galamb (szentlélek) csőrével a fejbe fúródik. A pajzs felső sarkaiban a következő felirat látható: A[RMA] E[LI] L[EO-NARDUS] B[ARLABASSY].⁶⁶ A Lázói-kápolnát 1512-ben építették.⁶⁷ Tehát még ekkor sem jelentek meg a szarvak között az égitestek.

2.1.3. A székelyek címere

A pajzs vörös mezejében a pajzsfő első felében gomolygó ezüst felhőből aláereszkedő, balra fordult, könyökben hajlított ezüstpáncélos jobb kar csupasz kezében hegyével fölfelé álló kardot tart. A kard ötleveles aranykoronán halad át, jobbra álló ezüst szívet és jobbra fordult, kitért szájú arany medvefejet döf át. Az állatfejet jobbról csökkenő arany holdsarló, balról hatágú arany csillag övezi.

Ez az ún. régi székely címer – melyhez hozzátoldották a holdat és csillagot –, csak éppen hátra fordult fő címerképpel. Egyes szerzők egyesített régi és új székely címerként nevezik meg a szimbólumot. Ezt a megállapítást nem osztom, mert a csillag és hold nem egyenlő súlyú a fő címerképpel, csupán másodlagos szerepet tölt be, továbbá a napos-holdas ún. új székely címer ebben a korszakban még nem alakult ki.

Érdekesnek tűnhet, hogy hasonló címerektől eltérően, ebben az esetben a páncélos kar hátrafordul, nem előre. Ennek magyarázata a heraldikai udvariasság elvében keresendő, a címer nem fordíthatott hátat az uralkodó címerének, mely a bordán túl mellette jelenik meg, hanem szembenézett vele.

A címerképek jelentése: a fegyvert tartó páncélos kar a katonai szerepet jelképezi. A kard elsőként

a koronán hatol át, ezzel azt mutatja, hogy a Magyar Királyságot kellett a székelyeknek védelmezniük. Az átszúrt szív az áldozatkészséget szimbolizálja, a medvefej a székelyek bátorságát hivatott mutatni. A csillag és a hold mint égitestek jelennek meg, igen gyakori kísérőelemei korabeli székelyföldi címereknek. A fegyvert tartó páncélos kar felhőből való eredeztetése már legendaszerűen azt sugallja, hogy a katonai szerep mennyei küldetés lenne.

2.1.4. A szászok címere

A pajzs vörös mezejében lefelé mutató parányi háromszögből induló, a pajzs sarkai felé irányuló három szív alakú levél. A címerkép ezüst.

A leírásban szív alakú levélként határoztam meg az illető levelet, mert így nem hibázom. Szokás hárslevélnek, rózsalevélnek, tavirózsalevélnek is hívni, még a „tengeri levél” kifejezéssel is találkoztam, mely egyértelműen a német „seeblatt” tükörfordításaként született.

Említett parányi háromszög alig vehető észre, távolról úgy tűnhet a címerkép, mintha egy tőből induló három levelet ábrázolna. A mester eltúlozta az ábrázolást, a levelekre fektette a hangsúlyt, s a háromszöget szinte mellőzte.

Az ábra a szász közösség címere, ismereteink szerint Székelydályán kívül Szászbogácson lelhető még fel, 1533-as datálású stallumon jelenik meg.⁶⁸

A leveles háromszög két keresztbe tett karddal együtt Szebenzék jelképe. A szász Universitas bővebb címere a pajzs felső felében nyílt koronát, alatta leveles végződésű, csúcsával lefele mutató áttört háromszöget tartalmaz.⁶⁹ Ez jelenik meg a szász közösség 15. századi pecsétjén a következő körirattal: „S.[igillum] minus septem Sedium Saxonicalum”.⁷⁰

2.1.5. Brassó címere

Ezüsttel és vörössel négyelt pajzsban ötleveles nyílt koronából aláereszkedő, szerteágazó gyökér. A címerkép mázai váltakoznak, az ezüsten vörös, a vörösen ezüst részlet látható. A korona a pajzs felső, a gyökér az alsó felében helyezkedik el.

A mázcsere egyértelműen a nyugati heraldikában otthonos, Erdélyben nincs hagyománya. Azt is a zöld lombdíszekkel együtt, német földről hozhatták be a mesterek. Brassó címerének hasonló, négyelt

⁶² BARABÁSSY Sándor 2012, 39,52.

⁶³ Uo., 112.

⁶⁴ A szemöldökkő nagyon megkopott, Nagy Benjamin marosvásárhelyi restaurátor munkája nyomán sem volt kivehető, ám az utókor szerencséjére Keöpeczi Sebestyén József rajzban megörökítette azt (LUKINICH Imre 1927, 37). Sajnos, a kúria új tulajdonosa restaurálás címén átfaragatta az eredeti szemöldökkövet, a lőfejpajzsba szárnyas sárkány által körülvett bölényfejet jelenített meg.

⁶⁵ SWb 1898, 20. tábla.

⁶⁶ Az „ARMA ELI” feloldás kikövetkeztethető a héderfájai kúria szemöldökkövének Keöpeczi Sebestyén József által készített rajzából: a pajzs alján ez a felirat olvasható.

⁶⁷ BALOGH Jolán 1943, 233.

⁶⁸ A szerző kutatásai alapján. Eddig nem jelent meg közlésben.

⁶⁹ BEDEUS von SCHARBERG, Josef 1838, 5., valamint 1. ábra; SWb 1898, 3. tábla.

⁷⁰ A hét szász szék kis pecsétje.

pajzsban való megjelenítéséről nincs tudomásunk. Keöpeczi Sebestyén József kutatásai alapján⁷¹ Brassó első ismert címerábrázolása csupán koronát tartalmazott,⁷² gyökérrel később bővült ki.⁷³ Ez lehet Brassó város címerének első színes ábrázolása. A város későbbi, hagyományossá vált címerében kék mezőben arany koronából ezüst gyökér nyúlik alá.

Beszélő vagy névcímerről van szó. A város neve németül Kronstadt, tehát korona városa, latinul Corona, azaz korona.

2.1.6. Nagyszeben címere

A pajzs vörös mezejében két, hegyével lefelé álló, egymást keresztező ezüst kard belső keresztvasain arany ötlevelű korona nyugszik.

Ez a város korai címere, amint címeres pecsétjén is megjelenik. Később a már bemutatott, levelű végű háromszöggel bővítették ki. Ebben az esetben a mázak megfelelnek a már színes ábrázolással megjelenített városcímernek.

A korona ugyanolyan, mint amely II. Ulászló király címerpajzsát fedi, és amelyet Brassó város címerében láttunk, a kardok ugyanolyanok, mint amelyet a székely címer esetében megjelenített a mester.

A címerben a korona fent helyezkedik el, a királyság jelképe, arra utal, hogy a területet – Királyföldet – a szászok a királytól kapták, a kardok arra, hogy a szebeni szászoknak a Magyar Királyságot kötelességük volt védelmezni.

2.1.7. Segesvár címere

A pajzs vörös mezejében zöld talajon hárombástya, oromsoros, felhúzott rostélyú, nyitott kapuval ábrázolt ezüst vár.

Ez esetben piros-fehér-zöld színkombinációt láttunk.

A segesvári Hegyi templom szentélyben elhelyezett, Johannes Reychmuth által 1526-ban készített díszes, faragott-intarziás stalluma koronázó párkányának közepén kiálló reneszánsz tárcsapajzsban Segesvár címere látható. Szintén vörös mezőben zöld talajon hárombástya, oromsoros, felhúzott rostélyú, nyitott kapuval ábrázolt ezüst vár. A templom 1495-ben készített északi ajtajának egyik szárnyára II. Ulászló, a másikkra Segesvár címerét faragták. A színtelen címer nagyon hasonló, csupán a talaj helyén sziklakövek látszanak.

Úgy tűnik, Székelydánya esetében a festő ugyanonnan ihletődött, mint a stallum alkotója. Található lett volna a zöld talaj helyett ezüst, sziklás talajt ábrázolni, jobban illett volna a címereggyüttesbe.

2.1.8. Az Árpád-ház címere

A pajzs vörös mezejében négy ezüst pólya. Akkoriban még nem állapodott meg az Árpád-ház címerábrázolásaiban a sávok száma, sem elrendezése. Különböző ábrázolásokban találkozunk egyenlő számú sávokkal, vörössel, illetve ezüsttel kezdődővel, vagy páratlan számúval, hatszor, hétszer nyolcszor vágott pajzsral is.

A sávozott címer jelenlétének többféle magyarázata lehet. Egyrészt utalhat arra, hogy az eredeti templomot az Árpád-korban, valamelyik Árpád-házi király idejében építették. Ebben az esetben felvetődik a kérdés: a pajzsra miért nem helyeztek koronát? Meglehet, az utolsó bordaközi boltmező nem vegyes, hanem azonos a harmadikkal, szintén városokat jelenít meg. A sávozott címer lehetne éppenséggel Torda város címere, vagy egyszerűsítve jelképezheti Besztercét, illetve Nagysinket. Utóbbi kettő Anjou-címer, hasított pajzs első felében az Árpádok sávozott címere, a másodikban kék mezőben az arany liliumok jelennek meg.

Bármelyik változatra gondolhatott az öt évszázaddal ezelőtti alkotó, nem tévedünk, ha a nyolcadik címert úgy írjuk le, mint az Árpádok sávozott címere.

A címereggyüttes üzenete

A címerek elmondják, hogy a szentély építése, festése II. Ulászló király uralkodása (1490–1516) és Barlabássy Lénárd alvajdai és székely alispáni tisztségviselése (1501–1525) idején történt. Héderfáji Barlabássy Lénárd 1507-es pecsétjét, 1508-as héderfájai címerét, 1512-es gyulafehérvári címerét számításba véve valószínűsíthetjük, hogy a székelydályai címerváltozat ez után a dátum után keletkezett. Az adatokat összevetve, arra a következtetésre juthatunk, hogy a ma is álló gótikus szentélyt, de legalábbis festett díszítését 1512–1516 között készítették. Ezt a feltevést erősíti az a tény is, hogy a csíkszentléleki oltár predelláján levő hasonló királyi címert – melyről alább szó lesz – 1510-ben festették. Ezáltal néhány évre szűkült az építési időszak, a korábbi feltevések kizárólag Barlabássy Lénárd alvajda hivatali idejére szorítkoztak.

A címerek közvetítik továbbá az utókor számára, hogy a székelydályai szentély mennyezetét szász mesterek festették, valószínűleg a jelzett városokból származó művészek dolgoztak a templomon. Ezt Szászország közelsége is indokolja. Szász mesterek közvetítették a nyugati stílust.

⁷¹ SEBESTYÉN, Josef von 1937, 11–16.

⁷² 1353-ban.

⁷³ 1429-ben.

2.2 Csíksomlyó-Csobotfalva

Csíksomlyó első ismert írásos említése 1333-ból való. A telegdi főesperesség csíki esperesi kerülete papjai által pápai tized címén befizetett összegekről szóló, július 22-én kelt kimutatásban Sumbov néven jelenik meg.⁷⁴ A következő, 1334-i összeírásban már Sumlov.⁷⁵

A Csobotfalván épült csíksomlyói Szent Péter és Pál plébániatemplom egyik szárnyasoltárának predelláján levő címereket mutatom be.⁷⁶

A szentpéteri templomként is emlegetett csobotfalvi templomot 1800-ban lebontották, és a következő években újat, nagyobbban építettek. 2002 októbere és 2005 májusa között itt régészeti ásatást végzett a *Csíki Székely Múzeum* Botár István, Darvas Lóránt és Tóth Boglárka vezetésével. A vizsgálat során a templomnak a 12. és 18. század közötti öt építési-, átépítési fázisát mutatták ki.⁷⁷

A középkori templom oltárai közül a főoltár egy szárnyasoltár, melyet a templom újjáépítésekor eltávolítottak, 1888-ban szétbontották, két szárnyképe a budapesti Szépművészeti Múzeumba, az oltárszekrény és a predella 1910-ben az Erdélyi Múzeumba került.⁷⁸ Utóbbi államosítását követően a címeres lábazat a kolozsvári Bánffy-palotába berendezett Szépművészeti Múzeumba került, annak raktárában áll, elzárva az érdeklődők elől.⁷⁹ A predella két szélén egy-egy címer látható.⁸⁰

2.2.1. II. Ulászló címere

Negyelt pajzs első és negyedik mezeje sávozott, ezüsttel és vörössel hatszor vágott, azaz ezüst mezőben három vörös pólya, a második és harmadik negyed vörös mezejében balra fordult, előre kunkorodó farkú, ágaskodó, arany koronás ezüst oroszlán mindkét mellső lábát magasba tartja.

Az első és negyedik mező sávozása azonos, ám különbözik a Székelydályán látható címertől, ide eggyel kevesebb vörös sávot festettek, tehát ezüst mezőben három vörös pólya látható. Az oroszlánok balra, azaz hátranéznek, ennek magyarázata a heraldikai udvariasságra vezethető vissza, hiszen a predella másik oldalán van még egy címer, annak nem fordít hátat a jelen címer, hanem szembenéz vele. Ez esetben is az Árpádok sávozott címere váltakozik a cseh oroszlánnal.

2.2.2. A székelyek címere

Vörös tárcsapajzsban a pajzsfő hátulján levő fehér felhőből lenyúló, derékszögben hajlított, jobbra, azaz előre fordult páncélos jobb kar aranykoronán, vörös szíven és természetes medvefejen átszúrt kardot tart cölöpiránt. A pajzsfő elejére kerülő medvefejet jobbról hatágú arany csillag, balról növekvő ezüst hold-sarló övezi.

Ebben az esetben a címer elrendezése helyes, előre „néz”, nem hátra, mint Székelydályán. Különbség, hogy míg Székelydályán betartották a heraldikai szabályokat, színre színt vagy fémre fémeket nem helyeztek, Csobotfalván természetes színű szívet (vörös) és medvefejet (barna) festettek.

A címer magyarázata ugyanaz, mint a székelydályai székely címer esetében.

A predellát díszítésének stílusa alapján a 16. század elejére keltezik művészettörténészek.⁸¹ Ez heraldikai szempontból is megfelelő, analógiák alapján a még szűkebb behatárolást később teszem meg.

2.3. Csíkszentlélek

Csíkszentlélek első ismert írásos említése 1333-ból való. A telegdi főesperesség csíki esperesi kerülete papjai által pápai tized címén befizetett összegekről szóló, július 22-én kelt kimutatásban Sanctus Spiritus néven jelenik meg.⁸²

A falu templomát a 15. században építették, abból a korból megmaradt gótikus szentélye. Apszisa a nyolcszög három oldalával záródik. A hajót 1806-ban nagyították.

A templom gótikus főoltára 1914-ben a Magyar Szépművészeti Múzeum tulajdonába került, jelenleg a Magyar Nemzeti Galériában állandó kiállítás része.⁸³ A budai várban a trónteremből nyíló Erdélyi-terem főhelyén áll.

A szárnyasoltár predelláján, a két szélén egy-egy címer látható. Szemből nézve a baloldali pajzs fölött egy szalagban „INSIGNIA FILIORVM CZAKO 1510” felirat olvasható, a jobb oldali pajzs fölött: „INSIGNIA DOMINI REGIS VNGARIE”.

A Czako-fiak a korban Szentléleken élő Czako János és Czako Benedek lehettek.

⁷⁴ JAKÓ Zsigmond 2004, 412.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ A Csobotfalván álló plébániatemplom nem tévesztendő össze a Csíksomlyón levő, Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt ferences kegytemplommal.

⁷⁷ BOTÁR István 2008, 17–74.

⁷⁸ SARKADI NAGY Emese 2008, 63–64.

⁷⁹ Leltári száma: II. 5831.

⁸⁰ Erre *Ciprian Firea* művészettörténész hívta fel a szerző figyelmét, köszönet érte. Ott jártamkor a lábazathoz túl közel álltak más műtárgyak. A predella két címerének fotóját *Feleki Istvántól* kaptam meg. Köszönet érte.

⁸¹ SARKADI NAGY, Emese 2014, 65.

⁸² JAKÓ Zsigmond 2004, 412.

⁸³ Leltári száma a Régi Magyar Gyűjteményben: 53.370.1.

2.3.1. A Czakó-fiak címere

Reneszánsz tárcsapajzs vörös mezejében magas zöld hegy csúcsán balra, hátrafordult fekete madár gubbasztani látszik. A madarat jobbról fogyó arany holdsarló, balról arany hatágú csillag övezi.

A Czakó-címer kissé furcsa. A szakirodalomban nem ismerek Czakó-címer ábrázolást, más helyen sem láttam ezt a címet. A címer hátrafordult, ez esetben a címertani udvariasság elvére lehetne gyanakodni, hogy szembenéz a predella másik végén levő címerrel. Am a fő udvariassági elv felrúgott, hiszen a király címere hátrakerült, a megrendelő áll elől. Különben a Czakó-címer ebben a rajzolatban aránytalan. Túl nagy a hegy és rajta túl kicsi a madár, amely lehet holló, sólyom, akár sas. A színeknek egymásra nem helyezésétől szóló heraldikai szabály ellen egyértelműen vét, hisz vörös mezőben zöld hegy és fekete madár látható.

Értelmezésben ez nem adományozott, hanem felvett címer. Nehezen képzelhető el, hogy adománylevélről másolta volna a festő, hiszen egy kancelláriában helyesebb címerrajzot alkottak volna. Feltételezem, hogy az oltárt megrendelő Czakó-fiak meg akarták jelölni adományukat, és címet terveztek maguknak. Valószínűnek tartom, hogy láthatták a csíksomlyói plébániatemplom predellájának címereit, és onnan ihletődtek, hiszen a két templom között légvonalban mindössze 6 km a távolság. Azt a szentléleki Czakók láthatták, hisz főemberekként tartották őket számon.⁸⁴

2.3.2. II. Ulászló címere

Négelyt pajzs szív-pajzs. Az alappajzs első és negyedik mezeje ezüsttel és vörössel sávozott, a második és harmadik negyed vörös mezejében jobbra fordult, kettéváló farkú, ágaskodó ezüst oroszlán mindkét mellső lábát magasba tartja. A boglárpajzs vörös mezejében kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító, arany koronát hordó ezüst sas látható.

A királyi címer hasonló a Székelydályán levőhöz, magyarázata is ugyanaz. Erre lehetett minta akár királyi pecsét, akár címeres pénzérme.

Összegzés

A bemutatott címerek egyazon korból származnak, a 15. század utolsó harmadától a 16. század első két évtizedéig, mondhatni fél évezredek vagy még annál is régebbiek. Kivételt képez két székelyderzsi sírkő, a Cseffei Benedeké (1578) és a Petky Mihályé (1582), ám a templomokban megjelenő jelképek,

a gyámkőbe vagy boltzárókőbe faragottak, falra vagy egyházi bútorzatra festettek mind öt évszázadosak vagy annál korábbiak.

A faragott címereknek többnyire nincs színjelzése, a festett címerek mezeje egytől-egyig vörös. Következtetésképpen leszögezhetjük, hogy Csík- és Udvarhelyszéken, de ismereteim szerint az egész Székelyföldre megállapítható, hogy öt évszázaddal ez előtt a címerek mezeje vörös volt. Tehát az ún. régi székely címer mezeje is vörös és nem kék volt. Utóbb terjedt el, és a címertani szakirodalomban gyökeret is eresztett az az elmélet, miszerint a székelyek címerének mezeje kék.⁸⁵ A kék csak száz évvel később vált a székelyföldi címerek kedvelt alapszínévé, továbbá az ún. új székely címer mezeje is kék.

A festett címerek szinte egyazon időben születtek. Fontos kiindulópont a csíkszentléleki szárnyasoltár évszámozott predellája, mely egyértelművé teszi, hogy a Czakó-címer és II. Ulászló címere 1510-ben készült. Ennek mintájára szolgálhatott a csobotfalvi oltár predellája, mely szintén két címet tartalmaz. Ez esetben II. Ulászló címere egyszerűbb, csupán négyelt pajzs, az Árpádok vörös-ezüst sávozása váltakozik a cseh oroszlánnal. Stílusában is korábbinak mutatkozik. A csobotfalvi címereket a későgótikára jellemző pajzsba rajzolták, a csíkszentlélekiet már reneszánsz pajzsba. Azért ez utóbbiak csücskös talpát megfigyelve észrevehető egy kevés gótikus utóhatás. Ez is a kormeghatározást erősíti.

A székelydályai címerek pajzsja már teljesen reneszánsz stílusú. Ezeket szász mesterek készítették, míg a csobotfalviakat és szentlélekiet valószínűleg helybeli, csíki mesterek. Székelydályán a heraldikához való nagyobb hozzáértés érződik, a címerek beillenek az élő heraldika korába, a mesterek, a „zöld szoba” díszítéssel együtt valószínűleg a címerművészetet is nyugati hatásra művelték. Míg a csobotfalvi székely címer természetes színeket is tartalmaz, székelydályai párja csak heraldikai mázakat. Ez az összevetés nem kormeghatározó, csupán felfogásbeli különbségre utal.

A két székely címet egymás mellé téve, a heraldikai udvariasság elvének betartása miatti szembe forduláson kívül kiemelendő, hogy irányultságtól függetlenül jobb kéz tartja a kardot, mely ugyanazokat az elemeket döfi át. A medvefej mindkét esetben előrenéz, a szív pozíciója változik, egyikben csúcsával lefelé, másikban csúcsával befelé helyezkedik el. A helyesen álló csobotfalvi címerben a holdsarló növekvő, míg a hátrafordult székelydályáiban a pozícióváltás miatt csökkenővé vált.

⁸⁴ Mátyás király idejében Csíkszázén hat család, köztük a szentléleki Czakók tartoztak a főemberek közé, az 1506-os agyagfalvi székely nemzetgyűlésen Csíkot hat főember, köztük Czakó János

képviselte. Lásd: ENDES Miklós 2013, 27, 29.

⁸⁵ TAGÁNYI Károly 1880, 10–11; SWb 1898, 2. oldal és 3. tábla; BIÁS István, Ifj. 1905, 5.

A holdas-csillagos címereknek az ún. új székely címer előképeként való tekintését korábbi felvetéssel szemben elvetem. Ugyanis azok megjelenésekor, jó ötszáz évvel ezelőtt még nem alakult ki az új székely címer, arra még egy évszázadot várni kellett. De a Szentgyörgyi és Bazini grófok címereként sem tudom elfogadni, mivel, mint bemutattam, címerükben nem jelent meg a hold, csupán egy hatágú csillag. Így egyelőre még ismeretlen címereként jelzem azokat. Megtörténhet, csupán égitesteket igyekezett ábrázolni a korabeli mester, donátor, patronus, megrendelő, bármely személyi jellegű utalás nélkül.

Összegezve, a holdas-csillagos címerek – Bögöz, Csíkrákos és Csíkszentmihály – a 15. század második felében, annak vége felé jelentek meg. A székelyek faragott címerai – Bögöz és Székelyderzs –, valamint a székelyderzsi másik két gyámkő címere a 15. század végén, a festett címerek – Csíksomlyó–Csobotfalva, Csíkszentlélek, Székelydália – a 16. század elején, 1510-ben, illetve ez esztendő közelében, néhány évnyi különbséggel.

A faragott székely címerek különböznek a festettektől, de korábbiak is. Ezért feltételezem, a székelyek címere ebben az időszakban alakult ki, a faragott címerek idejében már használták, de a következő, a 16. század elejére állandósult formája. Azt a korábbi elméletet, miszerint az új székely címet Zsigmond király adományozta volna – legkésőbb

1437-ben, halála évében – a székelyeknek a régi helyett,⁸⁶ teljes képtelenségnek tartom.

A székelyek bögözi címerében a koronából növekvő, kardot tartó páncélos kar mondanivalója, hogy a megbízatás, melyet a címerkép üzenete hordoz, azaz a katonai szerep királyi eredetű. A székelyek katonai megbízatásai valóban a magyar királytól származtak. Zsigmond király 1429-ben arról rendelkezik, hogy a törökök ellen a székely ispánnak két bandériumot kell kiállítania, de ha Erdélyt érte támadás, a székelyeknek és szászoknak 4000 fős sereget kellett kiállítaniuk.⁸⁷ Mátyás király 1463-ban úgy intézkedett, hogy a székelyek régi szokásuk szerint az ország hadseregébe haderejük kétharmadát tartoznak küldeni.⁸⁸ II. Ulászló 1499-ben pontosan rögzíti a székelyek hadkötelezettségének mértékét.⁸⁹ A később állandósult címerben a korona a kardra tűzve jelenik meg, ugyanazt az üzenetet hordozza.

Két címerben, a csíkcobotfalvaiban és a székelydáliaiban láthatunk felhőből előnyúló, kardot tartó páncélos kart. Ennek üzenete, hogy az említett megbízatás isteni küldetés⁹⁰ – ez esetben csupán legendába illő magyarázat.

Míg Háromszéken 1547-ből származik a legkorábbi címer – a sepsiszentgyörgyi református vártemplom szentélyének egyik gyámkövén – a mai Hargita megye területén, jelesen Csík- és Udvarhelyszéken elég korán megjelentek már a címeres emlékek, a bemutatottak a 15. század második felétől.⁹¹

Szekeres Attila István – Erdélyi Címer- és Zászlótudományi Egyesület, Sepsiszentgyörgy, www.szekeres.ro, attila@szekeres.ro

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

– Diplomatikai Levéltár (DL)

– Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak / Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára (F) / Armales (F21)

Múzeumi gyűjtemények

Kolozsvári Művészeti Múzeum (Muzeul de Artă, Cluj-Napoca)

Szépművészeti Múzeum, Budapest

Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény

⁸⁶ TIMON, Samuele 1754, 13; PALMA, Franciscus Carolus 1766, 74–76; Benkő, Joseph 1778, 423; DUGONICS András 1801, 54–55; JAKAB Elek 1867, 339; HATTYUFFY Dezső 1881, 48; BIÁS István, Ifj. 1905, 6.

⁸⁷ SZÁDECZKY KARDOSS Lajos 1929, 20, 32.

⁸⁸ Uo., 32.

⁸⁹ Uo., 33.

⁹⁰ „...a felhő, az égiek lakhelye, a felhőből kinyúló kar pedig az égiek beavatkozása, segítsége a gonosz legyőzésében.” In: NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 2001, 106.

⁹¹ A nagygalambfalvi és a rugonfalvi református templomban feltehető kőbe faragott két címer ennél korábbi, ám azokat a kézirat leadása után tanulmányoztam.

Irodalom

- SWb 1898 = Reichenauer von Reichenau, Constantin – Csergheő, Géza von – Bárczay, Oscar von: *J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen. Edelleute* (Vierten Bandes zwölfte Abtheilung), Verlag von Bauer und Rappe, Nürnberg, 1898.
- BALOGH Jolán
1943 *Az erdélyi renaissance*, I, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- BARABÁSSY Sándor
2012 *Egy reneszánsz mecénás főúr a 15–16. századi Erdélyben. Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda, székely alispán kora és tevékenysége a dokumentumok tükrében*, Méry Ratio, Budapest.
- BEDEUS von SCHARBERG, Josef
1838 *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes*, Hermannstadt.
- BENCZÉDI Sándor
2015 *Adalékok a bögözi református templom építészettörténetéhez a 2009–2013-ban végzett műemlékhelyreállítás tükrében*, in: BENCZÉDI Sándor, 33–65.
2015a *Civil Műemlékvédelmi Kézikönyv 2015. Civil együttműködések a műemlékvédelem területén. Bögözi Református Műemlék-templom Komplex Restaurálási Program*, Polgári Újpestért Alapítvány, Budapest.
- BENKŐ, Joseph
1778 *Transsilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus*, Bécs.
- BLÁSZ István, Ifj.
1905 *A székely nemzet címere* (különlenyomat a *Székely Világ* I. évfolyamából), Marosvásárhely.
- BOTÁR István
2008 *A csíksomlyói Szent Péter és Pál plébániatemplom régészeti kutatása (2002–2005), A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008, Humán- és természettudományok*, 17–74.
- BOTÁR István – GRYNÆUS András – TÓTH Boglárka
2013 *Dendrokronológiai vizsgálatok és építéstörténeti megfigyelések a székelyderzsi unitárius templom épületegyüttesében, Transsylvania Nostra*, VII, 26. (2013/2), 2–26.
- CSOMA József
1904 *Magyar nemzeti címerek*, MTA, 1904.
- DUGONICS András
1801 *A magyaroknak uradalmak; mind a régi, mind a mostani – üdökben*, Pest–Pozsony.
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion, Bukarest.
- ENDES Miklós, Dr.
2013 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest.
- ENTZ Géza
1996 *Erdély építészete a 14–16. században*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- HATTYUFFY Dezső
1881 *A hazai vármegyék és városok címerei*, *Erdélyi Múzeum*, VIII, 19–55.
- JAKAB Elek
1867 *Az erdélyi országos címerek története*, *Századok*, I, 336–352.
- JAKÓ Zsigmond
2004 *Erdélyi okmánytár II. (1301–1339)*, Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- JÁNÓ Mihály
1993 *A székelydályai református templom kutatása*, *Műemlékvédelmi Szemle*, 1993/1, 25–46.
- KEÖPECZI SEBESTYÉN József [l. még SEBESTYÉN, Joseph von]
1917 *Erdély címere*, *Turul*, XXXV, 33–48.
1929 *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai*, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsi-szentgyörgy, 1929, 71–401.
- LUKINICH Imre
1927 *A bethleni gróf Bethlen-család története*, Athenaeum, Budapest.
- MARKÓ László
2000 *A magyar állam föméltségei Szent Istvántól napjainkig. Életrajzi lexikon*, Magyar Könyvklub, Budapest.
- NAGY Emese [SARKADI NAGY Emese]
2001 *Green Chamber Iconography from Saxony to Székelydályá: A Case Study*, *Annual of Medieval Studies*, 7, CEU, Budapest, 39–63.
- NYÁRÁDI Zsolt
2015 *Régészeti ásatások (2012–2013)*, in: BENCZÉDI Sándor 2015, 66–112.
2016 *„ISTENNEK DITSŐSÉGÉRE TSINALATTA”. Adatok a bögözi nemesi családok és a patronált templomok történetéhez*, Bögöz.
- NYULÁSZINÉ STRAUB Éva
1987 *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*, Corvina, Budapest.

- 1999 *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein – Wappen aus fünf Jahrhunderten auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsarchiv*, Babits, Szekszárd.
- PÁL-ANTAL Sándor – SIMON Zsolt (szerk.)
 2012 *A Maros megyei magyarság történetéből*, 3, Mentor, Marosvásárhely.
- PALMA, Franciscus Carolus
 1766 *Heraldicae regni Hungariae specimen*, Bécs.
- PÁLMAJ József
 1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
- SARKADI NAGY Emese [l. még NAGY Emese]
 2008 Szárnyasoltár töredéke Csíksomlyóról, in: Mikó Árpád (szerk.): *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
 2014 Quo vadis? Soarta polipticelor din Șumuleu-Cioboteni, *Ars Transylvaniae*, XXIV, Editura Academiei Române, Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, 61–74.
- SEBESTYÉN, Josef von [KEÖPECZI SEBESTYÉN József]
 1937 Das Wappen von Kronstadt, *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, II/1–4, 17–18.
- SZÁDECZKY KARDOS Lajos
 1929 *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest.
- SZEKERES Attila István
 2011a A székely címer, in: Mihály János (szerk.): *Jelképek a Székelyföldön – címerek, pecsétek, zászlók*, Csíkszereda, 15–28.
 2011b A székelydályai református templom címerei, in: Mihály János (szerk.): *Jelképek a Székelyföldön – címerek, pecsétek, zászlók*, Csíkszereda, 29–38.
 2012 Címeres emlékek Radnóton, in: PÁL-ANTAL Sándor – SIMON Zsolt (szerk.): 2012, 192–204.
 2013 *Székely jelképek*, Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy.
 2015a Címeres emlékek Marosszentgyörgyön, in: Nemes Gyula (szerk.): *Öreg tölgyfák árnyékában. Tanulmányok Marosszentgyörgyről*, Lector, Marosvásárhely, 313–332.
 2015b *Patrimoniul heraldic al județului Covasna*, Tinta, Arcuș.
 2015c The Sun and Crescent in the seal of the Szekler community, *Acta Siculica 2014–2015*, 117–129.
- TAGÁNYI Károly
 1880 *Magyarország címertára*, Budapest.
- TIMON, Samuel
 1754 *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis hunnicae*, 3. kiad., Bécs.
- WEISZ Attila
 2007 *Száz erdélyi műemlék*, Utilitas, Kolozsvár.
- ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl – GÜNDISCH, Gustav
 1892 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt.

Steme de jumătate de mileniu în biserici din scaunele Ciuc și Odorhei

(Rezumat)

Studiul de față prezintă steme sculptate în piatră și steme pictate în biserici din partea sudică a județului Harghita. Stemele sculptate în piatră se află pe capiteluri (Mugeni, Racu) și pe console (Mugeni, Dârjiu, Mihăileni), cele vechi de cinci secole, iar alte două, aflate la Dârjiu, sculptate în monumente funerare au și ele peste patru secole. Stemele pictate au de asemenea vechimea de jumătate de mileniu. Sunt prezentate picturile murale din sanctuarul bisericii reformate de la Daia Secuiască (opt steme) și câte două pictate pe predelele polipticurilor de la Șumuleu-Ciuc/Cioboteni, respectiv Leliceni.

The Half Millennium Old Coats of Arms in the Churches in Csík and Udvarhely Seats

(Abstract)

Our study presents stone-carved and painted coats of arms in churches from the southern part of today's Harghita County, the former Csík and Udvarhely székely seats. The stone-carved coats of arms can be found on capitals (Bögöz, Csíkrákos – Mugeni, Racu) or consoles (Bögöz, Székelyderzs, Csíkszentmihály – Mugeni, Dârjiu, Mihăileni). These are five-century-old carvings, the others located in Székelyderzs (Dârjiu), carved in funerary monuments, are more than 400 years old. The painted coats of arms are also a half a millennium old.

The study also treats the case of the mural paintings (eight coats of arms) from the sanctuary of the Calvinist church in Székelydála (Daia Secuiască). It also presents the paintings from the predella of polyptych in Csíksomlyó-Csobotfalva (Șumuleu-Ciuc/Cioboteni), together with the ones from Csíkszentlélek (Leliceni). These are also approximately five hundred years old.

1. ábra A székelyek címere a bögözi református templom egyik gyámkövén. (A szerző felvétele)

2. ábra Holdas-csillagos címer a bögözi református templom egyik boltzárókövén. (A szerző felvétele)

3. ábra A székelyek címere a székelyderzsi unitárius templom egyik gyámkövén. (A szerző felvétele)

4. ábra Ekés címer a székelyderzsi unitárius templom egyik gyámkövén. (A szerző felvétele)

5. ábra Petky-címer a székelyderzsi unitárius templom egyik gyámkövén. (A szerző felvétele)

6. ábra Derzsi Petky Mihály címere sírkövén. (A szerző felvétele)

7. ábra Cseffei Benedek címere sírkőtöredékén. (A szerző felvétele)

8. ábra Derzsi Petky János címere bárói oklevelén. (A szerző felvétele)

9. ábra Holdas-csillagos címer a csíkrákosi plébániatemplom egyik boltzárókövén. (A szerző felvétele)

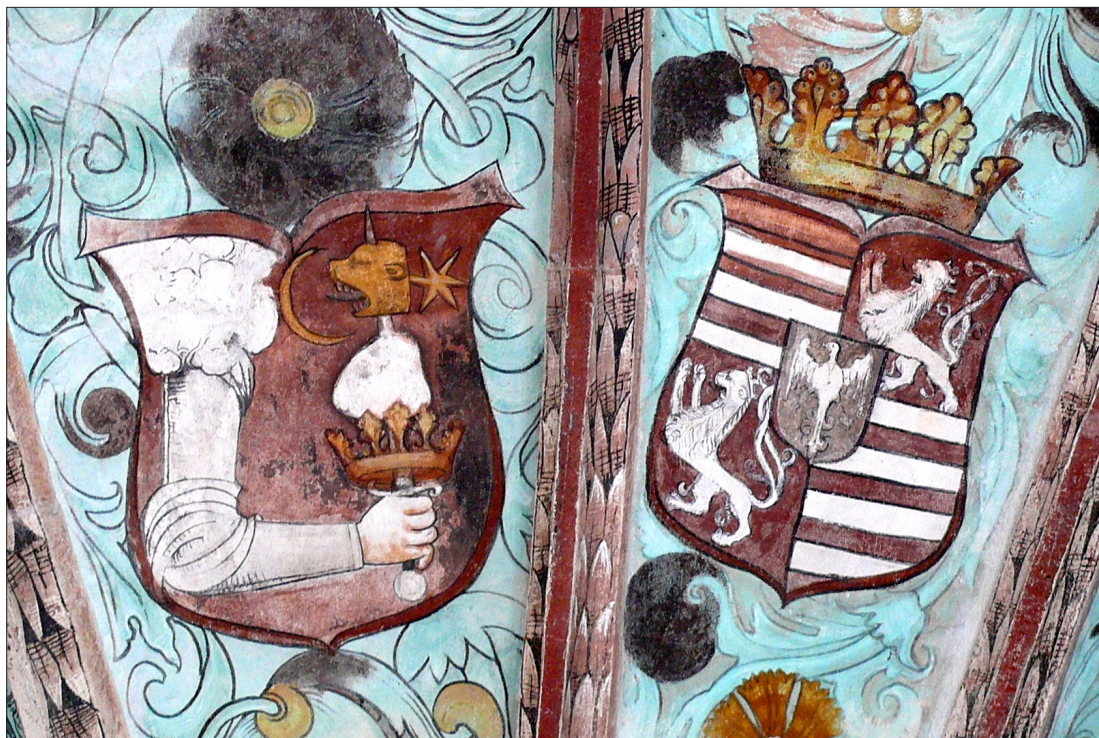
10. ábra Csillagos-holdas címer a csíkszentmihályi plébániatemplom egyik gyámkövén. (A szerző felvétele)

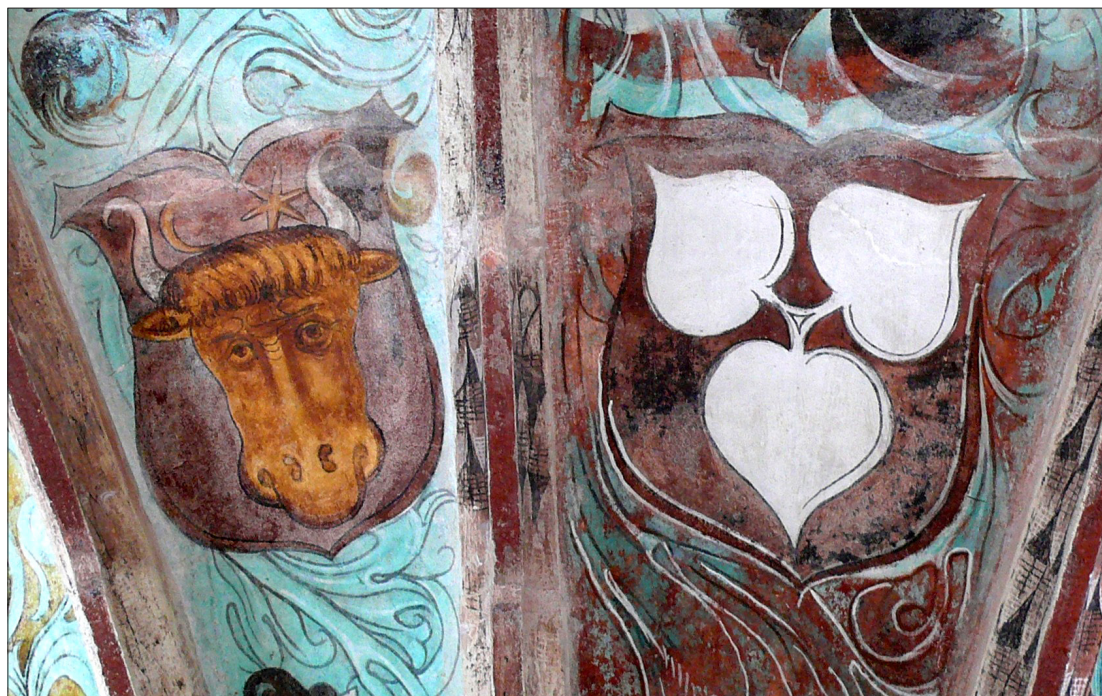
11. ábra Csillagos-holdas címer a radnóti református templom egyik boltzárókövén. (A szerző felvétele)

12. ábra A székydályai református templom szentélyének festett mennyezete. (A szerző felvétele)

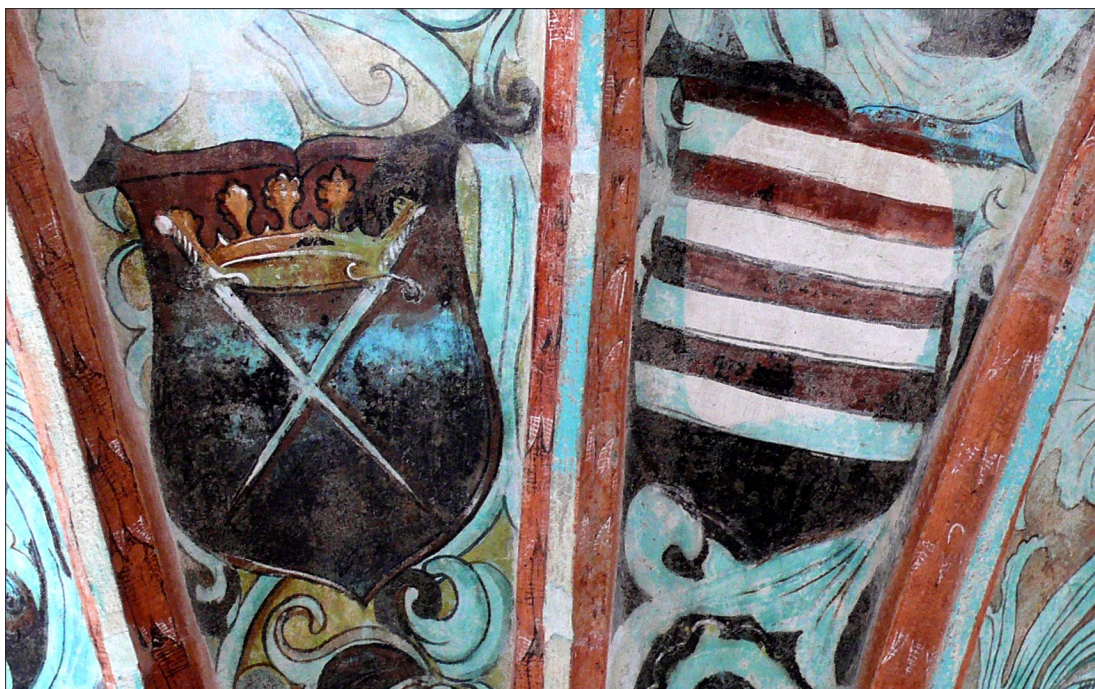
13. ábra A székelyek és II. Ulászló király címere Székelydályán. (A szerző felvétele)

14. ábra Barlabás(s) Lénárd és a szászok címere Székelydályán. (A szerző felvétele)

15. ábra Segesvár és Brassó címere Székelydályán. (A szerző felvétele)

16. ábra Nagyszében és az Árpád-ház címere Székelydályán. (A szerző felvétele)

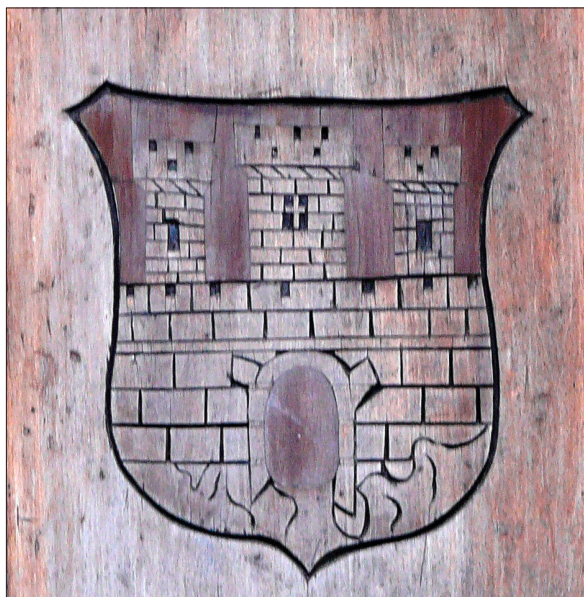

17. ábra A szászok címere a szászbogácsi evangélikus templom stallumán. (A szerző felvétele)

18. ábra Segesvár címere a Hegyi templom stallumán. (A szerző felvétele)

19. ábra Segesvár címere a Hegyi templom északi ajtaján. (A szerző felvétele)

20. ábra II. Ulászló király címere a csobotfalvi predellán.
(Feleki István felvétele)

21. ábra A székelyek címere a csobotfalvi predellán.
(Feleki István felvétele)

22. ábra A csíkszentléleki plébániatemplom egykori főoltára. (A szerző felvétele)

23. ábra A Czákó-fiak címere a csíkszentléleki predellán. (A szerző felvétele)

24. ábra II. Ulászló király címere a csíkszentléleki predellán. (A szerző felvétele)

Csáki Árpád

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM OSZMÁN-TÖRÖK SZŐNYEGEI¹

Bevezetés

A 15–18. századi oszmán-török szőnyegek az iszlám világon kívül Erdélyben – elsősorban egyházi tulajdonban – maradtak fenn a legnagyobb számban (mintegy 400 darab), közgyűjteményben pedig Budapesten, az Iparművészeti Múzeumban található a legfontosabb, 176 darabot számláló² gyűjtemény. Erdélyben a brassói evangélikus nagytemplom (Fekete templom) gyűjteménye a legjelentősebb (157 darab), emellett a szebeni Brukenthal Múzeum is közel fél-száz tételt őriz. Több tucat szőnyeget számlálnak a segesvári, szászmedgyesi stb. evangélikus templomok gyűjteményei is. A szőnyeget a szász kereskedelmi központokban, elsősorban Brassó-, valamint Nagyszebenben jelzik legkorábban, Erdélybe ugyanis itt értek be a román fejedelemségeken keresztül a Konstantinápolyból induló kereskedő útvonalak. Az erre vonatkozó legkorábbi írásos adatok a 15. század második feléből ismertek, ekkor a kereskedők Moldván keresztül szállították a szőnyeget Brassóba.³ A következő század elején (1503) a városba érkező kereskedelmi áruk vámilletményeit rögzítő huszadjegyzék alapján több mint ötszáz szőnyeg érkezett.⁴ Ezek egy része a város tulajdonában maradt, és innen jutott az egyházak, részben pedig – alkalmi ajándékozással, például lakodalmi ajándékként – a nemesek és helyi polgárok⁵ birtokába, a többi adásvétel részét képezte. Binder Pál adatai alapján ismerjük például, hogy 1542-ben egy brassói esküdtpolgár több szőnyeget adományozott Béli Pálnak lakodalma alkalmából, a következő évben pedig Mikó János részesült hason-

ló ajándékban.⁶ A megnövekedett kereslet mértékét jelzi, hogy a következő század első felében, Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György fejedelmek idejében értéküket külön is szabályozták.⁷

Oszmán szőnyegek a székelyföldi⁸ nemesi lakáskultúrában

A fejedelmi udvar hatására az oszmán-török textíliák (abroszok, keszkenők, szőnyegek), a székely főnemesi lakáskultúrában is általánosan elterjedtek. Különösen Bethlen Gábor idejében érkezett jelentős számú szőnyeg Erdélybe, gyulafehérvári palotája számára⁹ maga is gyakran vásároltatott szőnyeget portai megbízottjaival, köztük zabolai Mikes Kelemennel, aki 1623-ban állandó portai követként (kapitihaként), majd főkövetként 1627-ben járt a Portán.¹⁰ I. Rákóczi György számára többek között altorjai Réthi István – aki 1634–1646 között több alkalommal is járt a Portán¹¹ – keresett és szerzett be szőnyeget, amint a hazaküldött, valamint a fejedelemtől érkező levelekből kiderül.¹²

A végrendeletek, vagyonmegosztások, kiházasítások alkalmával készített hozománylevelek sora¹³ tanúskodik arról, hogy az iratokban a székely festékes szőnyegektől „török/törökországi/portai”, „perzsa” vagy „duffla” jelzőkkel megkülönböztetett szőnyegek elsősorban asztal- és ágyterítőként, valamint falikárpitként, továbbá hintók tartozékaiként voltak használatban.¹⁴

A bodolai várkastélya mellett Uzonban is udvarházzal bíró Béli Kelemen (1587 k. – 1627)

¹ A tanulmány a Székely Nemzeti Múzeum 1938–1945 közötti intézményi levéltárát feltáró kutatási program keretében készült.

² Katalógusát lásd BATÁRI Ferenc 1994.

³ IONESCU, Ștefan 2007, 27.

⁴ BATÁRI Ferenc 1994, 24; PÁSZTOR Emese 2007, 10; IONESCU, Ștefan 2007, 28–29.

⁵ Említésre méltó, hogy a falvédőként is használt szőnyeget egy segesvári polgári ház falán a 17. század első felében készült fal-képként is megtaláljuk. PÁSZTOR Emese 2007, 13–14.

⁶ BINDER Pál 1994, 17; Quellen, III, 138.

⁷ BATÁRI Ferenc 1994, 24–25; PÁSZTOR Emese 2007, 10. I. Apafi György fejedelem kastélyainak berendezésére lásd Uo.,

25–26.

⁸ Jelen tanulmány keretében elsősorban a Háromszékre vonatkozó történeti adatokra szorítokunk.

⁹ A fejedelmi palotában 1629-ben összesen 259 keleti szőnyeget írtak össze. BATÁRI Ferenc 1994, 25.

¹⁰ Vö. BIRÓ Vencel 1921, 121; PÁSZTOR Emese 2007, 19.

¹¹ Vö. BIRÓ Vencel 1921, 123–126.

¹² BEKE Antal – BARABÁS Samu 1888, 116, 407–408, 595, 868.

¹³ Erre vonatkozóan lásd ErdTest I–IV; SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2015, 233–261.

¹⁴ PÁSZTOR Emese 2013, 297–299.

háromszéki főkapitány halála után számba vett ingóságai között például 7 darab „fejér apró”, 3 skarlát – ezeknek „ketteje veres, egyik kék”, két „veres”, valamint egy „öreg veres diván” szőnyeget írtak össze,¹⁵ egy évvel később ezek mellett továbbiakat¹⁶ is részletesen leírtak. A lakberendezésben megjelenő szőnyegek mellett nagyobbik fiúgyermeke, a háromszéki alkapitány Béli János (megh. 1648-ban) hagyatékában egy peres ügy kapcsán 1656-ban „két szőnyeget, hintókra valókat” is említenek.¹⁷ Amikor 1676-ban, fejedelem elleni összeesküvés vádjával kisebbik fiát, Béli Pált¹⁸ Fogaras várába bebörtönözték, a fejedelmi biztosok összeírást végeztek a bodolai kastélyban és az uzoni udvarházban. Mikes Kelemen így írt erről 1676. május 16-án Teleki Mihály kancellárnak: „Mi Uram Bodolára bementünk vala s az mi volt ott, inventáltattuk, de ott Uram bizony majd semmi sem volt; az házakban lévén valami kárpitok¹⁹ és szőnyegek hitvánok, de az szőnyeget is úgy atták számban, hogy nem Béli uramé, hanem az brassai nagy papé.”²⁰ Béli két évvel később a Portára menekült, javait a fejedelem a kincstár számára lefoglaltatta. Ekkor az uzoni kastélyból többek között 29 darab falra való és 4 „persiai kárpitot” vittek el a fejedelmi biztosok.²¹

Az oszmán-török szőnyegek más háromszéki nemesi lakóházakban is fellelhetők voltak. Özv. Daniel Ferencné Béli Judit vargyasi birtokán 1661-ben történt pusztítások kárfelvételeiben például „félviseltes veres eskallat szőnyeg”-et említenek.²² A 17. század végén a Kálnokiak kőröspataki és miklósvári kastélyainak leltárai nem említenek szőnyegetek,

Kálnoki Sámuel brassói ládáinak²³ jegyzékében azonban 1698-ban szerepel egy kárpit és fekete szőnyeg is.²⁴ Az 1695-től Erdély bécsi alkancellárjaként működő Kálnoki vagyontárgyai még következő évben is Brassóban lehettek, talán ezzel is magyarázható, hogy lányának, Borbálának altorjai Apor Péterrel való – Bécsben megtartott – lakodalmát megelőzően készült hozománylevele nem tartalmaz szőnyegetek.²⁵

Az Aporok²⁶ altorjai udvarházában sem írnak le szőnyeget a 18. század közepén, pedig br. Apor Péter végrendeleteiből tudjuk, hogy számos török szőnyeg volt birtokában, amelyek részben nagybátyja, az erdélyi kincstartóként hatalmas vagyont felhalmozó gr. Apor Istvántól (1638–1706)²⁷ maradtak rá. Már apja, Apor János (megh. 1676-ban) halála után hátramaradt altorjai javak között 1677-ben – falra és padokra való festékes szőnyegek mellett – négy kárpitot, egy (török?) szőnyeget, valamint egy kilimet is összeírtak.²⁸ A háromszéki főkirálybíró²⁹ 1716-ban, Zsuzsanna nevű lánya kiházásításakor négy új skarlát szőnyeget adott a perefernumba.³⁰ Ő maga első végrendeletében (1726) meghagyta fiúgyermekeinek, hogy leánytestvérüknek, Annának hat szőnyeg jár, majd 1740-ben ezt úgy módosította, hogy neki két „tisztességes új szőnyeg” járnak.³¹ A krónikáiró Cserei Mihály – aki a 17. század végén gr. Apor István titkára volt – három lánya kelengyéjébe 1716–1724 között egyaránt egy-egy „új tarka portai szőnyeg”, valamint „tarka új portai kilim”-et, második házasságából származó negyedik lányának 1742-ben „egy portai szőnyeg”-et adott.³² Brassóban lévő

¹⁵ ROL Kol., Fond 324, Nr. 10, 10r.

¹⁶ „Egy fél veres diván szőnyegh, hossza 5 singh, szélye harmadfél [singh]. Egy fél diván veres szőnyegh, három singh és egy fertály az hossza, az szélyességre két singh egy fertály. Egy kék skarlát kis szőnyegh. Egy veres skarlát kis szőnyegh. Más egy veres skarlát kis szőnyegh. Egy fejér új rózsás kis szőnyegh, hossza három sing, az szélye két sing és egy fertály. Egy fejér rózsás kis szőnyegh. Egy szederjes rózsájú kis szőnyegh. Egy fejér kis szőnyegh, veres rózsájú. Egy fejér rózsás új kis szőnyegh. Egy fejér fél diván veres rózsájú szőnyegh. Más egy fejér fél diván veres rózsájú szőnyegh. Egy viselt skarlát veres szőnyegh. [...] Hat öreg falra való pad[-] szőnyegek. Egy viselt, asztralra, diván darab veres szőnyegh.” Uo., 13v.

¹⁷ DANIEL Gábor 1894, 233.

¹⁸ Béli Pál (1621–1678), háromszéki főkirálybíró, a század közepére egyben fejedelmi tanácsos és a székely csapatok főparancsnokává is vált.

¹⁹ A kárpitokkal kapcsolatosan éppen apja, Béli Kelemen ingóságainak fentebb említett 1628. évi leltára („kárpit formán szótt tizenkét székely tarka barka falra való szőnyeg”) hívja fel a figyelmet arra, hogy ezek helyben is készültek, nem minden esetben tekinthetők keleti vagy nyugati árucikkeknek. Vö. JAKÓ Zsigmond 1957, 370; SZABÓ T. Attila 1956, 103; SZABÓ T. Attila 1962, 147.

²⁰ TML, VII, 233–234.

²¹ SzOkl, VI, 386–387.

²² DANIEL Gábor 1894, 256.

²³ A környék nemesi zavaros időkben a nagyobb védelmet biztosító Brassó város falai közé menekítették értékes ingóságait.

²⁴ Uo., 224–225.

²⁵ Vö. ROL Kov., Fond 36, Nr. 840.

²⁶ 1655-ben özv. Apor Lázárné Imecs Judit lányának, Apor Borbálának hozományába egy „fejér skarlát szőnyeg”-et adott. SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2015, 235.

²⁷ A Rákóczi-szabadságharc idején Szebenbe menekített javai között – török fegyverek és lószerszámok mellett – 46 szőnyeget említenek. ROL Kov., Fond 36, Nr. 1083/1, 63v.

²⁸ ROL Kov., Fond 36, Nr. 1083/1, 54v.

²⁹ Br. Apor Péter 1708-tól haláláig (1752) töltötte be a szék vezető tisztségét.

³⁰ ROL Kov., Fond 36, Nr. 1625.

³¹ „...az gróf Apor Istvánról reám deveniált szőnyegetek csak az fiak osszák, hanem az gróf Apor Istvánról deveniált szőnyegekben adgyanak Apor Anna leányomnak két tisztességes új szőnyeg.” APOR Péter 1903, I, 367, 388.

³² MNL OL, P 1995, 1. doboz, 68–69, 76–77, 81–82, 108–109. Közölve: SZÁDECZKY Lajos 1903, 508, 510, 516, 523.

saját javai között 1741-ben ugyanakkor „három portai szőnyeg”, nagyajtai házánál „egy skarlát szőnyeg”, valamint „két falra való kárpit” is szerepel, amelyekről megjegyezte, hogy azokat még első felesége idejében (1720 előtt) vásárolta.³³

A falikárpitok és szőnyegek nem hiányozhattak más háromszéki nemesi családok lakóházainak berendezéséből sem. 1730-ban, mikor a Daniel család tagjai megosztották az olaszteleki javakról, megemlítik, hogy „szőnyegek[ne]k s egyéb ágybeli készületek[ne]k inventariuma, úgy akármi fejér és köntösbeli ruhák s egyéb asztali készületek az divisiónak terminussára marad[na]k.”³⁴

A szőnyegek beszerzésére a lakodalmi ajándékozás³⁵ vagy vásárlás mellett az erdélyi diplomáciai megbízásokban való részvétel is kiváló lehetőséget kínált. A fejedelemség korában a székely főnemeseket igen gyakran küldték rövidebb vagy hosszabb idejű megbízásokkal a Portára. Az éves adókkal, különleges alkalmakkor vagy több évre szóló állandó megbízatással beküldött követek³⁶ között több, a székely primor réteghez tartozó (Apor, Daczó, Daniel, Mikes, Mikó stb. családok), országos jelentőségű és széki tisztségeket viselő nemessel (Apaí Mihály fejedelem idejében pl. hidvégi Nemes János főkapitány, bodoki Mikó István főkirálybíró), de írástudóként a kancellárián formálódott, a deák mellett a törököt is beszélő székely származású személlyel is találkozunk. Közéjük tartozott nagybaconi Baló László, aki I. Apaí Mihály idejében többször is teljesített diplomáciai megbízatást,³⁷ feleségének 1680-ban, Szebenben összeírt javai között portai fegyverek és lószerszámok között „három veres, skarlát szőnyeg” is szerepel.³⁸ Rétyi Székely Mózes, aki ugyancsak

több alkalommal volt a fejedelem portai kapitihája,³⁹ végrendeletében török szőnyegek is („két kelimem vagyon”) felsorol.⁴⁰

A magántulajdonban felhalmozott keleti szőnyegek egy része a 18. század elejére már egyházi tulajdonba⁴¹ került. Adományozásuk körülményeire ugyancsak a Nagyajtán lakó Cserei Mihály feljegyzéseiben találunk értékes adatot: naplójában megemlíti, hogy a káli (Maros megye) református templom szószékére lakodalma alkalmával adományozott „szép új skarlát szőnyeget” utólag – miután a templomot a katolikusok visszavették – a nagyajtai református templomnak ajánlotta fel.⁴² A rendeltetésüket tekintve patrónusi ülőszéket vagy padot, szószékkatedrát, úrasztalát vagy lelkészi széket borító, esküvői vagy temetési szertartások során használt⁴³ szőnyegek és egyéb oszmán-török textíliákat⁴⁴ egyaránt megtaláljuk a háromszéki katolikus és protestáns (református, unitárius) templomokban. Az újabb kutatások több mint félszáz esetben adatoltak biztosan török eredetű csomózott szőnyeget,⁴⁵ ezek közül manapság egy sem található Háromszéken egyházi tulajdonban.

Párhuzamosan ugyanakkor megmaradtak a székely főnemesi lakáskultúrában is, igaz, a 19. század folyamán már mindössze néhány darabot említenek az ingóságok leltárak. Gr. Apor Lázár altorjai udvarházának berendezése között 1839-ban is kopott, rossz állapotban lévő „sárgás virágú”, továbbá „sárgás virágú, veres közepű”, egy „sárgás virágú, nagyobb, veres közepű oszlopos”, valamint „sárgás virágú, veres és kék szivárványos, rózsabokrétás” szőnyegek írtak össze.⁴⁶ Gr. Mikó Imre bodoki udvarházában 1853-ban említenek egy „asztalra való régi török szőnyeg”-et. Ugyanezt a tárgyat két és fél évtizeddel

³³ SZÁDECZKY Lajos 1903, 549, 567. A káli református egyház iratai szerint: „... conferált a kaáli reformátusok templomában való praedikáló székre egy szép veres scarlát persiai dufla szőnyeget”. KELEMEN Lajos 1898, 541.

³⁴ A divizionálist lásd ROL Kov., Fond 64, Nr. 1, 84–96.

³⁵ Allia Farkas fejedelmi udvarmester, korábbi háromszéki főkapitány is ilyen ajándékban részesült Brassó város részéről 1617-ben. CZIRÁKI Zsuzsanna 2010, 244. A székely főnemeseinek juttatott egyéb brassói ajándékokról lásd Uo., 243–244.

³⁶ Erdély fejedelemségi portai követeit, a küldöttségek tagjait lásd BIRÓ Vencel 1921, 113–137.

³⁷ BIRÓ Vencel 1921, 131–132, 137.

³⁸ ROL Kol., Fond 253, IV.2, 23–24.

³⁹ Róla bővebben lásd CSÁKI Árpád 2008.

⁴⁰ ErdTest, I, 334.

⁴¹ A szakirodalom elsősorban a szász evangélikus templomokban fennmaradt darabok alapján megállapította, hogy az egyházak nem vásároltak szőnyegek, ezek adományként kerültek birtokukba. Vö. IONESCU, Ștefan 2007, 38.

⁴² SZÁDECZKY Lajos 1903, 522.

⁴³ Br. Apor Péter munkáiból ismerjük, hogy a szőnyeget teme-

téskor a ravatalra terítették. Vö. APOR Péter 1903, I, 87–88, 93. Ennek korai, 16. század végi és 17. század eleji bizonyítékai Kendi Ferencné Pathócsy Klára és leánya, Bogáthi Menyhártné Kendi Zsófia, valamint testvére, Bebek Györgyné Pathócsy Zsófia (megh. 1583-ban) küküllővári temetkezései, amelynek 19. század végi feltárása során „perza szőnyegek”-et jegyeztek fel a fej alá helyezve. SZÁDECZKY Lajos 1897, 295–296. Az erdélyi szászoknál – a házasságkötés mellett – ugyancsak jelentős szerepe volt a temetési szertartásban. Vö. ZIEGLER BÁLINT Ágnes 2012, 163–164.

⁴⁴ Valamelyik főnemesi család egyik, a Portát követként megjárt tagjának adományaként kerülhetett a kézdizsentleleki katolikus egyház tulajdonába az értékes selyemszövetből készült kaftán, amelynek anyagát miseruhává alakították. (1884 óta Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében.) Vö. PÁSZTOR Emese 2016, 199–201.

⁴⁵ Erről bővebben lásd CSÁKI Árpád 2015. Megjegyezzük, hogy ennek többszöröse azon esetek száma, amikor származására vagy alakjára, díszítésére vonatkozó egyéb megjegyzés nélkül kerültek feljegyzésre a szőnyegek.

⁴⁶ ROL Kov., Fond 36, Nr. 1171/1, 303v.

később már lánya és egyben fő örököse, gr. Mikó Anna oltszemi kastélyában jegyezték fel.⁴⁷

A Székely Nemzeti Múzeum szőnyeggyűjteményének megteremtése

A Háromszéken fellelhető, elsősorban egyházi tulajdonban fennmaradt oszmán-török szőnyegek a 19. század végétől kezdődően múzeumi-, kisebb részt magángyűjteményekbe kerültek. Az özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília által 1875-ben Imecsfalván létrehozott, majd négy évvel később Székely Nemzeti Múzeum néven közgyűjteménnyé alakuló és Sepsiszentgyörgyre beköltöztetett intézmény textilgyűjteménye 1890-ben kilenc szőnyeget számlált, amelyek közül Nagy Géza múzeumőr feljegyzése szerint „hat darab a fejedelmek korában behozott perzsa”,⁴⁸ a többi pedig székely festékes szőnyeg⁴⁹ volt.

Előbbiek egyikét már a múzeum 1875-től vezetett alapleltárában is megtaláljuk. A jegyzékbe „nagy szőnyeg 1703-ból”-ként felvett darabot Barabás György adományozta a múzeum számára és az imecsfalvi udvarházban volt kiállítva.⁵⁰ Az újabb gyarapodásokat már a gyűjtemény Sepsiszentgyörgyre való költöztetése után jegyezték fel, és részben egyházi tulajdonból kerültek a múzeum gyűjteményébe. Elsőként 1882-ben, Gelencéről a helyi Csoma család⁵¹ padját díszítő templomi szőnyeg,⁵² két évvel később Bálinth Károly címzetes kanonok, helybéli plébános adományaként újabb két darab került be a kézdiszentléleki templomból – utóbbi esetben valójában szőnyegekből készített régi misemondó ruháról van szó.⁵³

1886-ban a Papolcon lakó Zathureczky Ferenczné ajánlott fel „perzsa szőnyeg”-et, amelynek ezúttal méreteit (hossza 190, szélessége 128 cm) is megta-

láljuk a leltárkönyvben.⁵⁴ Utóbbi évben egy további, ugyancsak „perzsa szőnyeg”-ként jegyzékbe vett darabbal is bővült a gyűjtemény. Korábbi tulajdonosa lótarakóként használta, Huszka József, a magyar díszítőmotívumokat vizsgáló sepsiszentgyörgyi rajztanár egy földvári hetivásáron talált rá és vásárolta meg a múzeum számára.⁵⁵

A műkincs értékkel bíró további darabok begyűjtésének szükségességére Csányi Károly és gróf Teleki Domokosnak az 1914. évi reprezentatív budapesti kiállítást előkészítő erdélyi gyűjtőútja is felhívta a figyelmet.⁵⁶ Említettek Háromszéken is több egyházközség tulajdonában találtak oszmán-török szőnyeget. Az oltszemi református egyház 18. századi medalionos „Nagy Usak” szőnyegét adomány révén 1913-ban meg is szerezték az Iparművészeti Múzeum számára,⁵⁷ a kiállítás számára pedig további szőnyegek is beavaglottak, majd részben meg is vásároltak.⁵⁸

A Székely Nemzeti Múzeum sorra lemaradt ezekről a lehetőségekről, így ezekben az években nem próbálkozott újabb oszmán-törökszőnyegek megszerzésével.⁵⁹ Egy 1909-ben hozott határozat értelmében elsősorban a meglévő darabok restaurálását igyekeztek elérni, olyan megfontolásból, hogy a tervezett, végül Kós Károly tervei alapján 1912 nyarára elkészült új épületben bemutatásra kerülhessenek.⁶⁰ A restaurálásra szükséges pénzüsszeget Csutak Vilmos és László Ferenc, valamint ifj. Gödri Ferenc igazgatóválasztmányi elnök – egyben sepsiszentgyörgyi polgármester – igyekezett előteremteni.

Az ügy számára Radisics Jenő igazgató (Magyar Iparművészeti Múzeum, Budapest) közbenjárásával sikerült meggyőzni a gödöllői művésztelepen működő szövőiskola egyik meghatározó, Párizsban tanult tagját, Leo Belmonte-ot,⁶¹ aki a munkát elvállalta. 1912 elején öt szőnyeget ki is küldtek, megérkezésüket

⁴⁷ ROL Kol., Fond 253, Nr. I. 28, 162v; Uo., Nr. I. 163, 63r.

⁴⁸ NAGY Géza 1891, 75.

⁴⁹ Erről bővebben lásd SZABÓ T. Attila 1956; Uő. 1961.

⁵⁰ SzNM Alapleltárkönyve (1879), 40. (50. sz.).

⁵¹ A Csoma család tagjait már a 17. század első felében is az egyház jótéveői között tartották számon, az 1628-ban készült festett kazettás famennyezeten Csoma Zsigmond neve mellett a család címerét is megőrizték. Csoma György nevével az 1766-ban újrifestett (17. századi) nyugati fakarzat mellvédjén találkozunk.

⁵² „Perzsa szőnyeg a gelencei rom-kat. templomból.” SzNM Gyarapodási leltárkönyvek (1879–1886), 56.

⁵³ SzNM Gyarapodási leltárkönyvek (1879–1886), 5–6. (21c/1884.)

⁵⁴ SzNM Gyarapodási leltárkönyvek (1879–1886), 70. Lásd még Uo., 298.

⁵⁵ „Hossza 174, szélessége 114 cm.” SzNM Gyarapodási leltárkönyvek (1879–1886), 78. (126/1886.)

⁵⁶ Erdélyi tanulmány- és gyűjtőútjaik során mintegy 600 szőnyeget azonosítottak. CSÁNYI Károly – CSERMELYI Sándor – LAYER Károly 1914, 11–12.

⁵⁷ PÁSZTOR Emese 2007, 24.

⁵⁸ Utóbbiak közül többeket, így a nagybaconi református egyházét, valamint feltehetően a kovásznai református templom két és a száldobosi reformátusok egy szőnyegét meg is vásárolták. A szakirodalom még egy további, az Erdélyi Nemzeti Múzeum által 1913-ban megvásárolt bibarcfalvi szőnyegről tesz említést. CSÁKI Árpád 2015; IONESCU, Ștefan 2007, 202, 223.

⁵⁹ A gyűjtemény ezekben az években a Roediger Lajos és László Ferenc által gyűjtött csíki, gyergyói és kászoni festékes szőnyegekkel bővült. Vö. Jelentés 1912, 9; Jelentés 1913, 18; Jelentés 1914, 17.

⁶⁰ CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1910, 54–55.

⁶¹ Leo Belmonte (1875–1956) svéd származású festő, textilművész. 1905-ben költözött Gödöllőre, majd az első világháború kitörését követően visszatért Párizsba.

Belmonte válaszevele⁶² igazolja. Állapotleírásuk az alábbi:

„I. keleti szőnyeg. Hossza 192, szélessége 124 cm. Színe: sárga alapon fekete, piros, zöld és kék. Hármaskapu. Közepén és még két helyt nagyobb lyuk, egyebütt apróbb lyukak.

II. keleti szőnyeg. Hossza 2 m, szélessége 1,36 m. Színe: krémszín alapon piros, fekete, sárga és kék. Hat nagy lyuk.

III. keleti szőnyeg. Hossza 1,75 m, szélessége 1,10 m. Színe: piros alapon sárgászöld és kék. Nagyon rongált. 12 nagyobb lyuk.

IV. keleti szőnyeg. Hossza 1,48 m, szélessége 1,16 m. Színe: piros alapon kék, sárga, fehér, fekete és zöld. Négy nagyobb lyuk. Elég ép.

V. keleti szőnyeg. Hossza 1,73 m, szélessége 1,14 m. Színe: krémszín alapon piros, fekete és barna. Négy nagyobb lyuk.”⁶³

Az első világháború idején elveszett szőnyegek ügye

A Gödöllőre kiküldött szőnyegek kijavítása évenként keresztül késlekedett, az időközben kitört első világháború idején – Leo Belmonte Párizsba való távozását követően – nyomuk veszett. Visszaszerzésükre a két világháború közötti időszakban, majd a második bécsi döntést követően is több próbálkozása volt a múzeumnak. Az első világháborút követő években Csutak Vilmos igazgató Alexandru Tzigara Samurcaş – a román muzeológia mindenese, egyben a Székely Nemzeti Múzeum régi barátja⁶⁴ – közbenjárásával igyekezett fényt deríteni a szőnyegek holtilétére,⁶⁵ sikertelenül. A román országos múzeumi főfelügyelő diplomáciai úton kijárta az 1914. évi budapesti kiállításra kölcsönzött, a háború idején az Iparművészeti Múzeumban elhelyezett daraboknak Romániába való repatriálását, és összesen tizenöt darabot át is vett Végh Gyula múzeumigazgatótól 1922 végén. Ezeket Tzigara-Samurcaş a következő év folyamán személyesen juttatta vissza az erdélyi szász evangélikus és református egyházakhoz,⁶⁶ a múzeum

keresett szőnyegek azonban nem voltak ezek között. Hollétükkkel kapcsolatban zavaros és ellentmondó tudósítások érkeztek. A szálak egyike egészen Párizsig vezetett, ennek pedig alapja az Országos Múzeumi Főfelügyelőségtől kapott tájékoztatás, miszerint a keresett szőnyegek 1914-ben Leo Belmonte magával vitte volna Párizsba.⁶⁷ A feltételezést megerősíteni látszott az a további tény is, hogy néhány évvel később – az 1925. évi párizsi, nagyszabású szőnyegkiállítást követően – Belmonte a párizsi főkonzulátuson keresztül juttatta vissza a kassai múzeum egyik, Lőcséről származó szőnyegét, ugyanott pedig a sepsiszentgyörgyi református egyház 17. századi örmény imaszőnyege⁶⁸ is szerepelt.

A Székely Nemzeti Múzeum szőnyegeinek felkutatására román részről Franciaország irányában tett hivatalos diplomáciai lépésekről, azok eredményeiről az intézményt nem tájékoztatták, ezekre valószínűleg nem is került sor. Ugyanis nagyon valószínűtlen, hogy Belmonte olyan szőnyegekkel vitt volna magával Magyarországról, amelyeket – állapotukból adódóan – még az 1914-es budapesti kiállításra sem válogattak be. Ezzel szemben hihetőbb és valószínűbb, hogy azokat – a Székely Nemzeti Múzeum értesítése nélkül – valamelyik budapesti közgyűjteménybe, talán éppen a korábbi közvetítő Radisics által vezetett Iparművészeti Múzeumba küldte volna el, magát az intézményvezetőt pedig 1917 elején bekövetkezett halála akadályozhatta meg a szőnyegek visszajuttatásában.

Új gyűjtemény létrehozása az 1930-as években

A veszteségek pótlására Csutak Vilmos múzeumigazgató – egyben az erdélyi református egyháztanács tagja – újabb gyűjtésekbe kezdett. Első lépésként figyelme Oltszemre irányult, ahonnan a korábbi évtized folyamán az Iparművészeti Múzeum is sikeresen gyűjtött. A helyi református egyház ugyanis a Mikó család – a kegytárgy-adományozások terén már a 17. században is tetten érhető – patronátusát élvezte.⁶⁹ Innen Csutak két 17. századi, Lorenzo Lotto típusú

⁶² SzNM Intézményi levéltára, 523/1941.

⁶³ A SzNM 5/1812. sz. iratának hitelesített másolata 1923-ból.

⁶⁴ Alexandru Tzigara-Samurcaş (1872–1952): jelentős szerepe volt 1916-ban a brassói Fekete-templom és a barcasági templomok szőnyegeinek, valamint a Székely Nemzeti Múzeum épülete és gyűjteményeinek biztosításában. TZIGARA-SAMURCAŞ, Alexandru 1999, 151, 155; PODGOREANU, Anca – COSTACHE, Geta 2004, LXI.

⁶⁵ SzNM Intézményi levéltára, 86/1923. március 21.

⁶⁶ A szőnyegek tulajdonosai: Brukenthal Múzeum, Nagyszeben (4), Fekete templom, Brassó (4), berethalmi, besztercei, kóhalmi, segesvári és szászhermányi szász evangélikus, valamint

sáromberki és sepsiszentgyörgyi református egyházak (1–1). TZIGARA-SAMURCAŞ, Alexandru 2003, 126–128; PODGOREANU, Anca – COSTACHE, Geta 2004, LXVII.

⁶⁷ A múzeum vezetősége 1943-ban is erre, a Mihalik József országos múzeumi főfelügyelőségi tanácsostól származó adatokra hivatkozik. Lásd SzNM Intézményi levéltára, 1017/1943.

⁶⁸ Erről bővebben CSÁKI Árpád 2011, 105–107.

⁶⁹ A 16. század végéről fennmaradt írászati terítője ugyancsak az Iparművészeti Múzeum tulajdonába került. A kegytárgyakra vonatkozóan fennmaradt 18. századi írott forrásokat lásd KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 174–179.

szőnyeget⁷⁰ szerzett meg, amelyekre – állapotukból fakadóan – a korábbi gyűjtők nem tartottak igényt. Leírásuk a leltárkönyvek alapján: „17. századbéli, mértani mintájú keleti szőnyeg. Nagyon rongált. Hossza 180 cm, szélessége 115 cm. Középmézejének hossza 100 cm, szélessége 56 cm. Fő színei: piros, sárga (szélén fekete kontúr). Nagyobb lyukak hossza 45–35–20 cm, van ilyen 3 db, közepes lyukak hossza 15–8 cm, van ilyen 9 db. Kisebb lyukak hossza 7–1 cm, van ilyen 48 db.”⁷¹ Illetve „17. századbéli, mértani mintájú keleti szőnyeg. Közepesen rongált. Hossza 160 cm, szélessége 105 cm. Középmézejének hossza 88, szélessége 45 cm. Fő színei: piros alapon sárga, fekete szegéllyel, fehér és kék. Közepén egy nagy lyuk (hossza: 25, szélessége: 17), két bütűjén egy-egy lyuk (hossza: 30, szélessége: 8 cm, hossza 10, szélessége: 3 cm), oldal szélén egy lyuk. hossza: 8, szélessége: 3 cm. Apró lyukak száma 23.”⁷²

Csutak nem válogathatott, a még fellévő, valóban igen rossz állapotban lévő tárgyakat mentette be. A további gyarapítások számára kiváló hátteret biztosított a Keöpeczi Sebestyén József közreműködésével végzett székelgyházi egyházművészeti felmérési program. Ennek köszönhetően 1931-ben egy újabb, az előzőkhöz hasonló állapotban lévő darabbal bővült a gyűjtemény. Ezúttal a kálnoki református egyház szőnyegét kérték el a múzeum számára.⁷³ Mind a három darab – ideértve az oltszemieket is – 17. századi, a közép-anatóliai Usak városban vagy környékén készült Lorenzo Lotto-szőnyeg volt, amely a korabeli forrásokban – alapszíne után – gyakran „veres szőnyeg”-ként jelenik meg, és méretei alapján elsősorban asztal borítására használták.⁷⁴

Csutak gyűjtőkora a '30-as évek közepén a Székelgyházi terület is átlépte. Az intézményvezető szőnyegmenekítési akciója ugyanakkor kapcsolatban lehet a külföldi magángyűjtők egyre gyakoribb megjelenésével – Unger Ödön (Edmund de Unger), a híres londoni Keir gyűjtemény megalapítója éppen ez idő tájt folytatott erdélyi gyűjtőutat, amely során egy Maros-

vásárhely környéki református egyháztól „madaras” szőnyeget vásárolt.⁷⁵

1935-ben a vajdakamarási (Kolozs megye) református egyház szőnyegét sikerült megszereznie a múzeum számára vásárlás révén.⁷⁶ A 17. századi, Usakban vagy környékén készült gördesz imaszőnyeg, amely az 1914. évi budapesti kiállításon is szerepelt,⁷⁷ valamikor 1723 után került az ottani templomba, az úrasztala terítőjeként használt, gr. Bethlen József által adományozott textíliát a 18. század folyamán „dufla” szőnyegként említik az egyházi források. A hátoldalon található B: M: monogram azt sejteti, hogy korábban is a Bethlenek, talán éppen a kancellár Bethlen Miklós – gr. Bethlen József apja – tulajdonában volt.⁷⁸

Csutak Vilmos, aki 1930-tól tagja volt az erdélyi református egyházkerület műemlékvédelmi bizottságának is, valószínűleg előzetesen egyeztetett az erdélyi magyar egyházakkal fellelhető szőnyegek megmentésében oroszlanrész válláló gróf Teleki Domokossal,⁷⁹ a görgényi egyházmegye főgondnokával is, mielőtt következő lépését megtette. Ajánlatot tett a debrádszéplaki (Maros megye) református egyház „madaras” fehér Usak-szőnyegének (töredék) megvásárlására is, halálát (1936) követően azonban a múzeum 1938 végén lemondott a darab megvásárlásáról, amely után Teleki gróf – aki gerneszegi kastélyában rendezte be értékes szőnyegyűjteményét – is élenként érdeklődött.⁸⁰

Herepei János igazgató ügyvitele a szőnyegek ügyében

A múzeum irányítását 1938-ban felvállaló Herepei János nem mondott le az első világháború idején elvesztett szőnyegek felkutatásáról. Az ügy kivizsgálása az 1940-es évek elején több szálon fut.⁸¹ Egyrészt a román szakma fele irányulnak és a Csutak által 1923-ban kezdeményezett akció eredményeinek ellenőrzésére összpontosítanak. Herepei ugyanakkor Budapesten is próbálkozik. Előbb Zichy Istvánnál,

⁷⁰ Az elnevezés onnan ered, hogy legkorábbi ábrázolása Lorenzo Lotto (1480 k. – 1556) velencei festő munkáiból ismert.

⁷¹ SzNM Érem és Régiséggyűjtőinek gyarapodási leltárkönyve (1915–1941), 184. (R. 6911.)

⁷² Uo. (R. 6912.)

⁷³ „Erdélyi szőnyeg darabok a kálnoki egyház tulajdonából (rongált).” Uo., 232. (R. 8080.)

⁷⁴ PÁSZTOR Emese 2013, 299.

⁷⁵ SPUHLER, Feriedrich 1978, 25; IONESCU, Ștefan 2007, 39.

⁷⁶ „Vajdakamarási ref egyházközség perzsa szőnyege (imaszőnyeg), a mértani mintájú szegélyrész a bal oldalon majdnem felerészen hiányzik. Mérete: 170 × 125 cm. Vásárlás.” SzNM Érem és Régiséggyűjtőinek gyarapodási leltárkönyve (1915–1941), 263. (R. 8601.)

⁷⁷ CSÁNYI Károly – CSERMELYI Sándor – LAYER Károly 1914, 76. (Kat. sz. 264.)

⁷⁸ Vajdakamarás 1723 u. / 1770 körül. „Gróf Bethlen József Uram [...] az Asztalra conferalt egy szép dufla szőnyeget.” ESzT, II, 501.

⁷⁹ Az Erdélyi Református Egyházkerület 1926-ban elővásárlási jogot biztosított gr. Teleki Domokos (1881–1955) számára az egyházközségek által eladandó szőnyegek. IONESCU, Ștefan 2007, 203. Gyűjteményének több darabja a második világháború után a Magyar Nemzeti Múzeumba, valamint az Iparművészeti Múzeumba került. Uo.

⁸⁰ Lásd Függelék.

⁸¹ Az erre vonatkozó iratokat lásd Függelék.

a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójánál érdeklődik,⁸² és a tőle kapott értesítések birtokában 1941 legvégén párhuzamosan levelet intéz Bárdossy László miniszterelnökhöz, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez,⁸³ a szálak diplomáciai úton történő leellenőrzését remélve.

Herepei helyzete reménytelennek látszik. A közel három évtizeddel korábbi események több érintette már nincsen életben, de a háborús viszonyok is nagy mértékben megnehezítik az egyébként igen kényes ügy tisztázását. Az első válaszok jókora késéssel, majd csak 1943 tavaszán érkeznek. A Bukarestben megkeresett Tzigara-Samurçuş a múzeum szőnyegek ügyére, de Leo Belmonte nevére sem emlékezett, ugyanakkor 21 darabnak(!) a háborút követő években Budapestről való repatriálására és tulajdonosaiknak való visszajuttatására emlékezett.⁸⁴ A párizsi magyar főkonzul által bekérített Leo Belmonte közjegyző jelenlétében tesz nyilatkozatot arról, hogy a hozzá Gödöllőre kiküldött szőnyegek restaurálásának költségeit a Székely Nemzeti Múzeum sokallta, így azokat ő még 1912 elején visszaadta a közvetítő szerepet vállaló Radisics Jenőnek, további sorsukról nem tud.⁸⁵

Az ügyben megkeresettek közül Budapestről Végh Károly és Csányi Károly küld választ. Előbbi jelzi, hogy az Iparművészeti Múzeum által kiállítás és fényképezés céljából⁸⁶ még 1914-ben Párizsba kiküldött szőnyegek a háború után Layer visszahozta, köztük azonban nem szerepeltek a szentgyörgyi darabok. Utóbbi megismételte, hogy a keresett múzeumi tárgyak nem szerepeltek a budapesti kiállításon, és azt is kétségbe vonta, hogy a szőnyegek – akár időszakos letétként – az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe kerültek volna.⁸⁷ Az Iparművészeti Múzeumból is jelentik, hogy birtokukban a sepsiszentgyörgyi szőnyegekkel kapcsolatban semmiféle hivatalos levelezés, ügyintézésre vonatkozó irat nem található.⁸⁸ Hasonló válasz érkezik Radisics Jenő örököseitől is: Radisics Elemér külügyminiszteri tanácsos jelzi, hogy a keresett szőnyegek nem maradtak apja hágyatékában.

A szőnyegek ügyével kapcsolatos további intézkedésekre vonatkozó iratok nem maradtak fenn a Székely Nemzeti Múzeum irattárában és éves jelentéseiben sem. Amennyiben Belmonte állításai helytállóak, a restaurálásra nem került sor, a tulajdonos intézmény azonban nem kapott erről, valamint a szőnyegek további sorsáról pontos felvilágosítást. Ellenkező esetben a tárgyak hazaszállításáról a múzeum előljárói – köztük ifj. Gödri Ferenc igazgatóválasztmányi elnökkel, aki sepsiszentgyörgyi polgármesterként gyakran megfordult a fővárosban – gondoskodtak volna.

Újabb gyűjteménygyarapítások az 1940-es években

A több évre átnyúló, eredménytelenül záruló próbálkozásokkal egy időben Herepei elküldte Kolozsvárra az ott megrendezett erdélyi művészeti kiállításra a múzeum két szőnyegét (a vajdakamarásit, valamint az egyik oltszemit), ezek – a hat székely festékes szőnyeg mellett – a nyomtatott katalógusban is szerepelnek.⁸⁹ Párhuzamosan újabb gyűjtésekkel próbálkozik. Még 1941-ben egy keleti szőnyeg töredéke került a gyűjteménybe ismeretlen helyről,⁹⁰ két évvel később pedig egy „madaras” fehér Usak darabjait⁹¹ szerezte meg – utóbbi azonos azzal a dedrádszéplaki szőnyeggel, amelyet Csutak Vilmos már korábban is igyekezett megszerezni. Emellett – ismeretlen helyről – további két 17. századi Lorenzo Lotto-szőnyeggel is bővül a gyűjtemény.⁹²

1943 nyarán Herepei igazgató a tárgyak restaurálását kezdeményezte. Nagy Géza székelyudvarhelyi ipari szakiskolai igazgató-rajztanár közvetítésével⁹³ veszi fel a kapcsolatot Kiss Béla budapesti okleveles iparművésszel, akitől öt keleti szőnyeg (négy darab „17. századi arabeszk usaki”, valamint egy 18. századi gördesz imaszőnyeg (a vajdakamarási) kijavítására kért ajánlatot.⁹⁴ Ezek közül háromnak a kijavítására érkezett ajánlat, a kálnoki, valamint a dedrádszéplaki madaras szőnyeg darabjainak restaurálását az ajánlattevője nem javasolta.

⁸² SzNM Intézményi levéltára, 523/1941.

⁸³ SzNM Intézményi levéltára, 587/1941.

⁸⁴ SzNM Intézményi levéltára, 13/1943.

⁸⁵ SzNM Intézményi levéltára, 414/1943.

⁸⁶ A szőnyegkatalógus végül 1925-ben jelent meg nyomtatásban. Vö. VÉGH, Jules de – LAYER, Charles 1925.

⁸⁷ SzNM Intézményi levéltára, 1164/1943.

⁸⁸ SzNM Intézményi levéltára, 414/1943.

⁸⁹ Kat. Kolozsvár 1941, 234. és 235. tételek.

⁹⁰ SzNM Érem és Régiségtárának gyarapodási leltárkönyve (1915–1941), 340. (R 9693.) A leltárkönyvbe mindössze annyit jegyeztek meg róla, hogy Herepei János adományaként került be a múzeumba. Ma nem található a múzeum gyűjteményében.

⁹¹ SZNM Érem és Régiségtára, R. 10550.

⁹² Megjegyezzük, hogy az oltszemi Mikó-kastély tulajdonosa az 1930-as évektől a szőnyegyűjteménnyel rendelkező brassói Emil Schmutzler volt, aki Erdélyben fellelhető török szőnyegek katalógusát 1933-ban jelentette meg. (SCHMUTZLER, Emil 1933. Róla bővebben lásd IONESCU, Ștefan 2007, 209–210.) a Székely Nemzeti Múzeummal való esetleges kapcsolattartására vonatkozó iratok mindaddig még nem kerültek elő. Mellette a szakirodalom gr. Mikes Árminnak (1868–1944) a zabolai kastélyban lévő egykori szőnyegyűjteményét is jelzi, erről bővebb adatokat azonban nem ismerünk. TAKÁCS Gábor 2012, 322.

⁹³ SzNM Intézményi levéltára, 519/1943.

⁹⁴ Lásd Függelék.

Herepei erőfeszítései ellenére a restaurálásra már nem kerülhetett sor. A háborús körülmények között a múzeum gyűjteményeinek legféltettebb darabjai a védelmi intézkedéseknek megfelelően ládákbba rakva várták a fejleményeket. Az evakuálási paranccsal 1944 szeptemberében több mint félszáz ládát vagonokba raktak, és több hónapos ide-oda hurcolásukat követően a következő év március végén, a zalaegerszegi vonatállomáson, légítámadás során elpusztultak. Itthon maradt azonban és szerencsésen átvészelte a háborút az úri hímzések egy része, a miseruhákkal és az említett szőnyeggel együtt. Állapotuk a 20. század közepén leírtakkal azonos, valamennyi sérült, töredékes állapotban van, varrókonzerválással vannak ellátva.

Összegzés

A Székely Nemzeti Múzeum 19. század végén megalapozott, majd 1912 után nyoma veszett oszmán-török szőnyeggyűjteményének sorsát máig sem sikerült tisztázni. Ismeretlen helyen (köz- vagy magángyűjteményben) lappangnak, nagyobb valószínűség szerint a háború során pusztultak el. Leírásuk mellett a múzeum fényképtárában mindössze két darabról maradt fenn felvétel, egy rozettakoszorús „erdélyi szőnyeg”-ről, valamint egy hatoszlopos imaszőnyegről. Az elveszett, valamint a jelenlegi szőnyeggyűjtemény (többségükben 17. századi, asztalterítőként használt Lotto-típusú szőnyegek) ritka fennmaradt emlékeit képezik,⁹⁵ és igazolják, hogy a nemesi kastélyok és udvarházak mellett a székelyföldi – esetünkben a háromszéki – templomokat is oszmán-török szőnyegek díszítették. Számuk azonban messze elmaradt az erdélyi szász evangélikus templomokból ismert gyűjteményekétől, a főnemesi patronátussal bíró eklézsiák esetében is legfeljebb néhány darabbal számolhatunk.

⁹⁵ A csíksomlyói ferences kegytemplom egykori szőnyegei közül egy 17. századi, medalionos Usak szőnyeg a Magyar Nemzeti

Múzeum gyűjteményében található.

Függelék

1.

Darkó Ákos levele Herepei János múzeumigazgatóhoz a dedrászéplaki református egyházközség szőnyegének ügyében, Kolozsvár, 1938. október 28.

(SzNM Intézményi levéltára, 244/1938)

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsától Kolozsvár, 1938. október 28.

Nagyságos Herepei János tanár úrnak, Sepsiszentgyörgy Kedves Barátom!

Becses emlékü elődöd, Csutak Vilmos röviddel halála előtt ajánlatot tett a sepsiszentgyörgyi múzeum nevében a dedrászéplaki madaras Úsak-szőnyeg darabjaira, 3000, azaz háromezer lejre. Gr. Teleki Domokos szintén hajlandó lett volna a szőnyeget ebben az árban átvenni, de a múzeumnak elsőbbséget adott. Már a nyár elején ismételt felvetettük a kérdést és akkor, amint bizonyára emlékszel, abban állapodtunk meg, hogy egy pár hétig még várunk, amíg Sepsiszentgyörgyön alaposabban tájékozódol a múzeum anyagi lehetőségei etc. felől.

A dedrászéplaki egyházközség azonban azóta is sürgeti a szőnyeg eladását, és Teleki Domokos gróf is ismételt közbelépett. Most legújában november elsejére kér választ.

Arra kérek tehát, hogy sürgősen nyilatkozni szíveskedjél, hogy a múzeum igényt tart-e a szőnyegre és annak vételárát ki tudja-e fizetni, hogy gróf Teleki Domokosnak, mikor november elsején itt lesz, választ tudjak adni.

Szíves válaszodat várva és őszinte tisztelettel üdvözöl kész híved

Darkó Ákos előadó

2.

Herepei János válaszelevele Darkó Ákoshoz Sepsiszentgyörgy, 1938. október 31.

(SzNM Intézményi levéltára, 244/1938)

Nagyságos dr. Darkó Ákos tanácsos úrnak, Kolozsvár Kedves Barátom!

A mai napon kézhez vett leveledre az alábbiakban válaszolok.

A néhai Csutak Vilmos által megtett ajánlatot sajnos nem tartjuk továbbra is fenn. Bármennyire is szeretnők a dedrászéplaki szőnyeget a múzeum számára megvásárolni, nagy pénztelenségünkben nem tehetem. Igaz ugyan, hogy az eladási ár aránylag csekély, azonban hátra volna a szőnyeg konzerválására fordítandó kiadás, amit a jelen körülmények között nemigen tudnók előteremteni. Különben is, minthogy a szőnyegnek semmi vonatkozása nincsen a Székelyfölddel, elsősorban azokat a tárgyakat szeretnők gyűjteni, melyek székely vonatkozásúak. Ettől eltekintve azután gróf Teleki Domokosnál is éppen olyan jó, sőt, talán még jobb helyen, mint minálunk, mert ő a szőnyeget egész bizonyosan azonnal ki fogja javíttatni.

Sajnálom, hogy leveled csak ma érkezett meg, így a kért időpontnál nem tudtam a választ megadni. Őszinte tisztelettel üdvözöl mindenkor kész híved,

Herepei János

Sepsiszentgyörgy, október 31-én.

3.

Viski Károly levele a Székely Nemzeti Múzeum előljárásihoz Budapest, 1943. január 7.

(SzNM Intézményi levéltára, 13/1943)

Magyar Nemzeti Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Ad 77/1942

A Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának, Sepsiszentgyörgy

Tekintetes Igazgatóság!

A múzeum keleti szőnyegeknek visszaszerzése tárgyában kelt 587–1942. sz. iratára hivatkozva, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 88.258–1942. IV. 3. számú leiratát tudomásul vétel végett másolatban, mellékletben megküldöm.

Tisztelettel:

Dr. Viski Károly, a közgyűjtemények országos főfelügyelője h. Budapest, 1943. I. 7.

1 drb. melléklet

Ad 77 –1942. Másolat

88.258–1942 szám – 1942. IV. 3.

Tárgy: A Székely Nemzeti Múzeum keleti szőnyegeknek visszaszerzése

Hivatk. szám: 77. Melléklet

Hivatkozással folyó évi február hó 8-án 77. szám alatt kelt felterjesztésére közlöm Nagyméltósággal azzal, hogy bentiek-től a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatóságát is kiértesíteni szíveskedjék.

Budapest, 1942. december 15.

A miniszter rendeletéből: dr. Tihamér Lajos miniszteri tanácsos sk.

A kiadvány hitelül: Pánka irodaigazgató sk.

Méltóságos dr. Pasteiner Iván úrnak, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjének, Budapest

Másolat

M. Kir. Követség, No. 18.676–1942. szám, Bukarest, 1942. október 27.

Tárgy: A Székely Nemzeti Múzeum keleti szőnyegeknek visszaszerzése.

Rendelet száma: 77.719–1942. Rendelet kelte: 1942. július 31.

Tisztelettel jelentem, hogy a követség egyik tagja, aki régtől fogva igen jól ismeri Tzigara-Samurçay román múzeumi felügyelőt, a tárgyrovatban feltüntetett kérdés letárgyalására személyesen kereste fel Tzigara-Samurçay urat. Nevezett egyáltalán nem emlékszik sem a kérdésre, sem a szőnyegeknek, sem a Belmonte nevére. Hát ugyan egyszer 1923-ban a román kormány megbízásából Budapesten, ahol 21 erdélyi szőnyeget kapott, de azokat visszajuttatta eredeti tulajdonosaikhoz (a brassói Fekete templomnak, a sepsiszentgyörgyi-szemerjai templomnak), amiről nyugtája is van. Ezek a szőnyegek kiállításra lettek küldve 1912–13-ban Budapestre, s úgy maradtak ott vissza.

Nagy m. kir. követ sk.

A M. Kir. Külügyminisztériumnak, Budapest.

M. Kir. Külügyminisztérium 108.995–7/1942. Nagyméltóságú m. kir. Vallási és Közoktatásügyi Miniszter Úrnak, Budapest

Tárgy: A Székely Nemzeti Múzeum keleti szőnyegeknek visszaszerzése.

H. sz. 81.113–1942. IV. 5.

Hivatkozással fenti számú nagybecsű átiratára, tisztelettel megküldöm Nagyméltóságodnak a bukaresti m. kir. követség

jelentésének másolatát azzal a megjegyzéssel, hogy a párizsi m. kir. főkonzulátustól még nem jött fenti tárgyban válasz. Egyidejűleg megszürettem.

Budapest, 1942. november 28.

A külügyminisztérium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnök rendeletéből: [---]⁹⁶ sk., miniszteri tanácsos

A hivatalos másolat hitelülül:

Pánka irodaigazgató sk.

A másolat hitelülül: Dr. Vargha László közgyűjteményi előadó Budapest, 1943. I. 4.

4.

Schneller Vilmos levele a Székely Nemzeti Múzeum előljáróságához

Budapest, 1943. május 26.

(SzNM Intézményi levéltára, 414/1943)

Székely Nemzeti Múzeum tekintetes Igazgatóságának, Sepsiszentgyörgy

M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 78.667–1943. szám. IV. 3.

Tárgy: A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa: a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum keleti szőnyegeknek visszaszerzésének ügye

Hivatkozással 1941. évi december hó 31-i 587. szám alatt kelt felterjesztésére értesítem, hogy a külügyminiszter úr 76.036–1943 szám alatt kelt átiratával a Székely Nemzeti Múzeum keleti szőnyegeknek visszaadása ügyében párizsi m. kir. főkonzulunk folyó évi január 18-án 77.119–7. hiv. rend. sz. alatt kelt jelentését közölte velem, mely szerint Belmonte Leo (cím: Boulogne-sur-Seine, 102, Rue du Vieux Pont de Sevres) folyó évi 12-én megjelent párizsi főkonzulunk előtt és kijelentette, hogy a kérdéses szőnyegek még az 1912 év elején visszaadta Radisich Jenő, az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának, mert emlékezete szerint a Székely Nemzeti Múzeum sokallta a javításért kért összegeket, s így a szőnyegek nem javította ki. Az ügy további fejleményeiről pedig nem tud.

Párizsi főkonzulunk jelentését a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsának hozzászólás céljából kiadtam. A Tanács folyó évi május hó 6-án 104 szám alatt kelt felterjesztésében erre jelenti, hogy az Országos Magyar Történeti Múzeum Iparművészeti Tárában nincs nyoma a fent nevezett szőnyegek ügyében tett intézkedéseknek. Az 1912. évi iktatókönyvben január 17-án 41. szám alatt ugyan előfordul a következő bejegyzés: „Belmonte Leo, Gödöllő, sepsiszentgyörgyi szőnyegek restaurálása ügyében ír”, azonban sem ez a levél nincs meg az irattárban, sem az elintézésének módjáról nincs feljegyzés. Mind az iktatóban, mind az ügyirat helyére betett papírlapon csak az olvasható: „Mélt. Úrnál. Bp. 1912. VIII. 8. Ascher.” Ebből az következtethető, hogy néhai Radisich Jenő, annak idején az Országos Iparművészeti Múzeum főigazgatója ezt a szőnyegjavítási ügyet nem a Múzeum hivatalos ügyeként kezelte. Annak sem lehet nyomát találni, hogy a Gödöllőre küldött szőnyegek valamikor a Múzeumba behozták volna.

Egyben még közlöm, hogy a külügyminiszter úr 108.955–7/1942. szám alatt kelt átirata szerint Tzigara-Samurçuş román múzeumi főfelügyelő sem a szóban forgó ügyre, sem Belmonte nevére nem emlékszik, amiről utasítasomra a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége a tekintetes Igazgatóságot már előzőleg ki is értesítette.

A miniszter rendeletéből: Dr. Schneller Vilmos miniszteri tanácsos sk.

Budapest, 1943. május 26.

A kiadványi hitelülül: Pánka irodaigazgató sk.

5.

Herepei János múzeumigazgató levele Szinnyei-Merse Jenő miniszterhez

Sepsiszentgyörgy, 1943. május 31.

(SzNM Intézményi levéltára, 414/1943)

Tárgy: öt darab keleti szőnyeg visszaszerzése.

Nagyméltóságú dr. Szinnyei-Merse Jenő m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram!

Hivatkozással folyó hónap 26-án kelt 78.667–1943. IV. 3. számú, nagyon becses leiratára, hálás köszönetet mondunk a tulajdonunkat képezett öt darab erdélyi török szőnyeg visszaszerzése érdekében tett sokirányú intézkedéséért és fáradozásáért.

Ezek után úgy látszik, hogy a szőnyegeinket elveszítettnek kell tekintenünk, bárha e nagy veszteségbe nagyon nehéz belenyugodnunk.

Kétségtelenül megállapítjuk, hogy a kérdéses öt darab szőnyeg nem került vissza a Székely Nemzeti Múzeumba, sőt, azt sem tartjuk valószínűnek, hogy Radisich főigazgató is visszakapta volna. Különben azért nem gondoljuk ezt lehetetlenségnek, mert lelkiismeretes elődöm, Csutak Vilmos föltétlenül utána járhatott az ügy állásának. Egészen bizonyos, hogy a szőnyeg átadása és Radisich halála közt eltelt öt esztendő alatt legalább vagy egyszer vette volna a fáradságot, hogy magától a főigazgatótól érdeklődjék a szőnyegek felől, s ha netalán nála maradtak volna, abban az esetben vissza is kérje. Ellenben 1923-ben Petranu Coriolan, majd Tzigara-Samurçuş román múzeumi főfelügyelők révén megindította az eljárást, hogy Belmonte Leotól visszakapjuk a szőnyegek. Sajnos, az eljárás eredményéről mit sem tudunk. Valószínűnek tartjuk, hogy Tzigaréké Belmontétől hasonló feleletet kapva szűnt meg a szőnyegek további nyomozásának ügye.

Mégis talán csak egy lehetőség vezethetne nyomra, tudniillik, ha Radisich Jenő főigazgató úr családjánál maradtak volna valamelyes iratok, amelyek világosságot derítenének. Igaz, hogy ez a feltevés se sok eredménnyel kecsegtet.

Újból megköszönve ügyünkben tett sok becses intézkedését, maradunk Nagyméltóságú Miniszter Úrnak alázatos tisztelettel:

Herepei János múzeumigazgató sk.

Sepsiszentgyörgy, 1943. május hó 31-én.

6.

Herepei János levele Kőszeghy Elemérhez

Sepsiszentgyörgy, 1943. június 1.

(SzNM Intézményi levéltára, 417/1943)

Méltóságos levele Kőszeghy Elemér úrnak, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának, Budapest, Üllői út.

Méltóságos Uram! Kedves Barátom!

Tudom, hogy sok alkalmatlanságot okozok Nektek eltűnt szőnyegeink keresésével, mégis engedj meg, hogy újból csak ebben az ügyben koccogtassak be Hozzád.

Gondolom, Múzeumodban lesz valaki, aki a huszonhat évvel ez előtt meghalt Radisich Jenő családi körülményeiről tudni fog valamelyes felvilágosítást adni. Nagyon kérek, kegyeskedjél tolmácsolatni kérésemet, hogy közölje velünk, vajon kik és hol élnek a néhai főigazgató hozzátartozói.

Szeretném ugyanis megkérni azt az örökösöt, akinél feltalárható volnának Radisich Jenő iratai, hogy szíveskedjék átadni, hátha valamelyes nyomára találna a mi szőnyegeinknek. Ugyanis egyáltalában nem hiszem, hogy e műtárgyak visszakerültek volna Radisichhez, mert akkor nem feneklettek volna meg nála, sőt, abban az esetben Csutak Vilmos is nem olyanformán

⁹⁶ Beazonosítatlan személy aláírása.

kísérletezett volna a román hivatalos körökkel, hogy Belmonte Leótól szerezzék vissza szőnyegeinket, hanem egyenesen Pesten nyomozott volna utánuk.

Nagy szívességedet előre is szépen köszöni őszintén tisztelő készségecs híved:

Herepei János k.

Sepsiszentgyörgy, 1943. június hó 1-én.

7.

Kőszeghy Elemér levele Herepei Jánoshoz
Budapest, 1943. június 8.

(SzNM Intézményi levéltára, 713/1943)

Magyar Nemzeti Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, 67/1943

Kedves Barátom!

Folyó hó 1-én kelt becses soraidra közlöm Veled, hogy a boldogul Radisics Jenő főigazgató örökösei közül bizonyára fia, dr. Radisics Elemér miniszteri tanácsos (Budapest, V. ker., Alkotmány u. 6.) tudna arra nézve felvilágosítást adni, hogy vannak-e olyan iratai a családnak, amelyekben a szőnyegügy nyomára lehetne akadni. Nem hiszem azonban, hogy ilyen, harminc évnél régebbi dolgokról feljegyzéseket őriznének.

Abban teljesen igazat adok Neked, hogy a tárgyak nem lehettek a néhai főigazgatónál. Néhai Csutak Vilmos 1914 és 1918 között visszavihette és bizonyos vissza is vitte volna azokat, ha nála lettek volna. Éppen azért, bár jól ismerem Radisics Elemért, a magam részéről nem óhajtanám – még a legtapintatosabb alakban sem – ezt az ügyet előtte szóvá tenni.

Melegen üdvözlő őszinte híved:

Kőszeghy Elemér

Budapest, 1943. június hó 8-án.

8

Kiss Béla budapesti iparművész árajánlata a Székely Nemzeti Múzeum szőnyegeinek kijavítására

Budapest, 1943. augusztus 18.

(SzNM Intézményi levéltára, 515/1943)

Kiss Béla, okl. iparművész, szőnyegjavító és szövő műterem
Budapest, IV. Eskü út 2. (Piarista palota)

A Székely Nemzeti Múzeum Nagyságos Igazgatójának, Sepsiszentgyörgy

Van szerencsém az általam megtekintett muzeális szőnyegek restaurálására tiszteletteljes ajánlatomat megadnom.

1. Egy darab XVII. századból származó, igen gazdag indadíszítésű közép kiképzéssel és stilizált virág szegélydísszel rendelkező „Arabeszkes usak” szőnyeg – amely a Gábor Áron emlékért őrző szoba bejáratánál jobb kézre felakasztva található, és a felső harmadában vízszintes ketté van vágva, teljes és tökéletes módú javítása, úgy, amint az eredetien volt is, ma 3000, azaz háromezer pengőt tenne ki.

2. A bejárat bal oldalán levő, XVII. század végétől származó, kettéosztott arabeszkes usak javítására egyelőre nem teszek ajánlatot.

3. A Gábor Áron-kép alatt függő, XVIII. század elejéről származó, usak szegélydíszű gordeszes imaszőnyeg – igen érdekes és szerencsés színpompájú imaszőnyeg – tökéletes javítása ma 5000, azaz ötezer pengőt tenne ki.

4. A következő, ásatásokat bemutató terem bejáratától jobbra függő, XVII. század végétől származó arabeszkes usak szőnyeg – amelynek a középrészén és a szegély közép-alsó részén jó araszos szakadás látható – s azonkívül az egész szőnyeg alapszerkezete is elrothadt, teljes javítása ma 5000, azaz ötezer pengőt tenne ki.

5. E bejáratnál jobbra eső szőnyeg, amely egy szintén XVII. századból származó arabeszkes usak – a közepén merőlegesen kettévágott és sok apró hibát viselő példány teljes javítása ma 3000, azaz háromezer pengőt tenne ki.

A kályha mellett függő XVII. századbeli „Fehér usaki” szőnyeg töredéksávja és az oldalfalon függő, igen hibás arabeszkes usak szőnyegek javítására nem adok ajánlatot, mert azok javítása ma olyan összeget tennének ki, amit nem érdemlenek meg.

Tisztelettel közlöm, hogy megrendelés esetén, tekintettel a ma változó árakra, 5% előleget kérek, s a fennmaradó összeget a bejelentett szállításon napján kérem fizetni.

A fent ismertetett, igen értékes, nagyon kedvelt „erdélyi szőnyegek” módszeremmel oly tökéletesre – mindenben az eredeti és a régi rajz, szín és anyagnak megfelelő módon – s úgy javítanám ki, hogy az új és régi rész között semmi különbség sem volna felismerhető, a teljes szín és rajzpompa minden darabon.

Bár természetesnek tartom, hogy a Nagyságodék vezetése alatt nem fordulhat elő olyasmi, hogy a szőnyegek a szükséges javítási összegek hiányában egyszerűbb, olcsóbb munkadíj mellett javíttatnák avatatlan kezekkel, azért mégis azt kérem, hogy ily esetben inkább a fehér usak vagy más töredéket méltózzassék feláldozni, hogy aztán a többi szőnyegek kifogástalannak legyenek kijavítva, mert én már igen sokszor tapasztaltam a rossz javítás rendkívüli károosságát.

A fentieket a Nagyságos Igazgatóság nemes becses figyelmébe ajánlva maradok kiváló tisztelettel

Kiss Béla

Kereskedelmi tanácsos, iparművész

Budapest, 1943. augusztus 18.

(5 darab fényképmelléklet)

9.

Herepei János igazgató válaszelevele Kiss Bélához
Sepsiszentgyörgy, 1943. augusztus 30.

(SzNM Intézményi levéltára, 714/1943)

Nagyságos Kiss Béla kereskedelmi tanácsos, iparművész úrnak,

Budapest, IV. Eskü út 2. szám.

Igen tisztelt Tanácsos úr!

Válaszolva folyó hónap 18-án kelt becses soraira, köszönetet mondok a küldött árajánlatért. Amint már élszóval is említettem, magam nagyon szeretném a szőnyegek rendre kijavíttatni. Ehhez mindenesetre pénzre van szükségem, amelyet megszerezni vágyam és törekvésem. Mihelyt valami biztosat mondhatok, értesíteni fogom Tanácsos urat. Megválni azonban egyik darabtól sem lehetséges, de nem is akarok.

Szíves sorait még egyszer megköszönve, vagyok kiváló tisztelettel

Herepei János múzeumigazgató

Sepsiszentgyörgy, 1943. augusztus 30-án.

10.

Herepei János levele Kőszeghy Elemérhez

Sepsiszentgyörgy, 1943. augusztus 30.

(SzNM Intézményi levéltára, 713/1943)

Méltóságos Kőszeghy Elemér múzeumigazgató úrnak, Budapest, Üllői út 33.

Mélyen tisztelt kedves Barátom!

Bocsásd meg, hogy még június 8-án írt 67/1943 számú szíves soraidat csak most köszönöm meg. Késedelmeskedésemnek az az oka, hogy sokat törtem a fejemet elvesztett szőnyegeink továbbnyomozásán, de végül is beláttam, hogy most már nincsen mit cselekednem.

Megfogadom szavaidat: nem kérdezősködöm Radisicséktől, annál kevésbé, mivel magam sem szeretnék senkit sem megbántani, legkevésbé pedig nagyérdemű Radisics Jenő emlékét nem akarnám megsérteni. Hiszen a megboldogult mindég csak jóindulatú segítségére volt a múzeumunknak. Különben is csak azt szerettem volna megtudni, hogy nem maradtak-e valamelyes feljegyzések az ő iratai között néhai hivatali elődeimmel: Csutak Vilmossal vagy László Ferencsel folytatott levelezéséből.

Így tehát befejezem az egész ügyet. Megköszönve eddigi szíves fáradozásaidat, maradok őszintén tisztelő készséges híved:

Herepei János sk.

Sepsiszentgyörgy, 1943. augusztus 30-án.

11.

Tihamér Lajos levele Herepei János igazgatóhoz

Budapest, 1943. szeptember 27.

(SzNM Intézményi levéltára, 1017/1943)

Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi minisztertől

79.184–1943. szám, IV. 3.

Tárgy: Erdélyi szőnyegek

Hiv. szám: 414

Nagyságos Herepei János úrnak, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, Sepsiszentgyörgy

Folyó év május hó 31-én 414. szám alatt kelt felterjesztésére saját hatáskörben való esetleges intézkedés céljából másolatban közlöm a Székely Nemzeti Múzeum erdélyi szőnyegei ügyében Radisics Elemér külügyminiszteri tanácsos, dr. Végh Gyula, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum nyugalmazott főigazgatója és Csányi Károly műegytemi nyugalmazott rendes tanár, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum volt vezető tisztviselője jelentéseit.

Budapest, 1943. szeptember 27.

A miniszter rendeletéből:

Dr. Tihamér Lajos miniszteri tanácsos sk.

A kiadvány hitelül: Pánka irodaigazgató sk.

Másolat

Magyar Királyi Külügyminisztérium, Sajtóosztály

Tekintetes Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest.

Tárgy: Erdélyi szőnyegek visszaszerzése

Hiv. szám: 78.824–1943. IV. 3.

Fenti sorakra válaszolva kissé bajos pontosan visszaemlékezni harminc évvel ezelőtt történt dolgokra. Magára a sepsiszentgyörgyi szőnyegek javításának ügyére nem emlékezem, de közölhetek valamit, ami talán a keresőket nyomra vezet. Emlékezetem szerint ugyanis közvetlenül az első világháború kitörése előtt nagy szőnyegkiállítás volt Párizsban, amely kiállításon tudtommal Magyarország is nagyobb gyűjteménnyel – éspedig különösen erdélyi szőnyegekkel (Erdélyből származó, tehát nem csak az úgynevezett erdélyi szőnyegekkel) részt vett. Erre azért emlékezem jobban, mert a kiállításon szerepelt a családunk birtokában lévő 3 erdélyi szőnyeg is, amelyeket Édesatyámnak 1917-ben történt elhalálása következtében a háború után én magam szereztem vissza igen körülményes és nehézkes módon. A mi szőnyegeinket kiadták, mert magántulajdonban voltak. Ellenben ugyancsak emlékezetem szerint, komplikációk támadtak az állami tulajdonban lévő szőnyegek dolgában, amennyiben azokra közben a román kormány tett igénybejelentést. E szőnyegek között lehetnek alkalmasint a sepsiszentgyörgyi szőnyegek is. Hogy magyar részről ebben az ügyben mi történt tovább, azt talán - Layer Károly időközben szintén meghalván - vagy Végh Gyula volt főigazgató, vagy Csányi Károly műegytemi tanár fogja megmondhatni.

Tisztelettel,

Radisics Elemér külügyminiszteri tanácsos sk.

Budapest, 1943. június 20.

Ad. 79.069–1943. IV. 3.

Méltóságos Uram!

Miután az adminisztratív ügyeket Radisics Jenő igazgató és az iroda végezte, a sepsiszentgyörgyi szőnyegek ügyében e tekintetben felvilágosítással nem szolgálhatok. Annyi biztos, hogy ha ezek a szőnyegek az Iparművészeti Múzeumba kerültek, úgy azoknak most is ott kell lenniök. Lehetséges talán, hogy a gyűjteményi szőnyegek közé kerülhettek. A leltár alapján ez konstataható lenne. Azt sikerült az 1914-ben rendezett szőnyegkiállítás katalógusa alapján megállapítanom, hogy a szóban forgó szőnyegek ezen a kiállításon nem szerepeltek; pedig ha a múzeum kezelésében lettek volna, bizonyára kiállítottuk volna azokat is. Ebben a kiállításban csak egy kisebb méretű, örmény (palmettás) szőnyeg szerepelt Sepsiszentgyörgyről, amelyet később az Iparművészeti Múzeum megvásárolt az ottani egyháztól, és az bizonyára ma is a múzeum gyűjteményében van. Képét Végh Gyula közölte a Párizsban megjelent Tapis Turcs című, színesen illusztrált munkában. Ez a munka 30 szőnyeget mutat be, de ezek mind más tulajdonból valók. A keresett szőnyegekre vonatkozólag másnévű felvilágosítást nem tudok adni.

Maradtam kiváló tisztelettel,

Csáki Károly műegytemi nyugalmazott tanár, a felsőház tagja sk.

Aszófó, 1943. VIII. 12.

Nagyméltóságú Szinyey Merse Jenő m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter úrnak, Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A sepsiszentgyörgyi erdélyi szőnyegek ügyében múlt hó 25-én 78.913–1943. IV. 3. szám alatt hozzám intézett felhívásra van szerencsém a következőket jelenteni.

Hivatali elődöm az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója 1914. évben az Iparművészeti Múzeumban kiállítást rendezett az erdélyi török szőnyegekkel és ugyanazon év elején több szőnyeget Párizsba küldött a Calman Lévy céghez egy, az erdélyi szőnyegekről kiadandó műhöz készítenő színes reprodukciók elkészítése céljából. Az időközben kitört világháború folyamán a francia kormány a szőnyegek lefoglalhatta, és bár a háború befejezése után azonnal lépéseket tettem diplomáciai úton és a békedelegáció útján a szőnyegek visszaszerzésére, az hosszú ideig nem sikerült, mert Románia, mint Erdélyt megszállva tartó hatalom, a maga számára követelte a szőnyegek kiadását. Végre is – teljesen magánúton – sikerült a kint levő összes szőnyegek Budapestre szállíttatnom, de az akkoriban nálam több ízben járt Zamurcaş(!) bukaresti múzeumigazgató azt kívánta, hogy az erdélyi tulajdonosok szőnyegeit a tulajdonosoknak leendő átadás végett, neki szolgáltatassuk ki. Miután az Iparművészeti Múzeum vette át a szőnyegek, csakis az esetben voltam hajlandó azokat harmadik személynek átadni, ha a tulajdonosoktól közjegyzői felhatalmazást mutat fel a szőnyeget átvételére. Ez meg is történt, és valamennyi tulajdonos szabályszerű felhatalmazás alapján a szőnyegek a bukaresti múzeumigazgatónak kiadattak – egy tulajdonos kivételével – aki sem akkor, sem hivatalkodásom ideje alatt a szőnyegért nem jelentkezett. Hogy ez a tulajdonos a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum volt-e, hogy hány szőnyege volt letétben a Múzeumban és hogy a szőnyegek szerepeltek-e a kiállításon, Párizsba küldettek-e és azok között voltak-e, melyek Zamurcaş(!) bukaresti múzeumigazgató úrnak kiadattak? Erre már nem emlékezem és adatforrások híján most nem is tudom megállapítani. Dr. Layer Károly múzeumi őr, aki annakidején a szőnyegek Párizsból visszahozta és az erdélyi szőnyegekről Párizsban megjelent kiadványunkat szerkesztette (Tapis turcs de Transylvanie, Paris,

Lévy, 1925) azóta elhunyt, úgyszintén Lipcsey József múzeumi titkár is, aki a szőnyegkiállítás rendezésében részt vett és bővebb felvilágosítást adhatott volna; az említett kiadványból, valamint az „Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró lajstrom”-ából (Budapest, Iparművészeti Múzeum kiadása, 1914) bizonyára tájékozást lehet szerezni a szőnyegek vonatkozásában. Végül bátor vagyok felhívni Nagyméltóságod nagybecsű figyelmét arra is, hogy Csányi Károly műegyetemi tanár, volt múzeumi főigazgató, még Radisics igazgatósága idején szintén részt vett az erdélyi szőnyegkiállítás rendezésében, és a szőnyegek sorsáról, sőt, mint a szőnyegkedvelők egyesületének elnöke, aki sokat foglalkozott a szőnyegekkel, emlékezni fog a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum szőnyegeire.

Fogadja Nagyméltóságod legmélyebb tiszteletem kifejezését. Dr. Végh Gyula, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum nyugalmazott főigazgatója sk.

Bozsok, 1943. július 13.

A másolat hitelül:

Pánka irodaigazgató sk.

12.

Herepei János múzeumigazgató levele Pasteiner Ivánhoz
Sepsiszentgyörgy, 1943. november 1.
(SzNM Intézményi levéltára, 1017/1943)

Méltóságos dr. Pasteiner Iván úrnak, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjének, Budapest Tárgy: eltűnt erdélyi török szőnyeg nyomozása.

Méltóságos Főfelügyelő Úr!

Mély tisztelettel kérjük, csatolt köszönetünket a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz felterjeszteni kegyeskedjék. Egyúttal kérjük, hogy nagyon becses felvilágosítását megadni kegyeskedjék, vajon a Magyar Múzeumok és Könyvtárak egykori Országos Főfelügyelőségének 1912–1913. évi iratait jelenleg melyik intézmény őrzi, és kihez kellene fordulnunk további felvilágosítás végett.

Kérésünk tiszteletteljes megismérlése mellett vagyunk mély tisztelettel:

Herepei János múzeumigazgató sk.

Sepsiszentgyörgy, 1943. november 1-én.

1. db melléklet

Tárgy: eltűnt erdélyi török szőnyeg nyomozása.

Nagyméltóságú dr. Szinnyei-Merse Jenő m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram!

Hivatkozással múlt hónap 27-én kelt 79.184/1943. IV. 3. számú, nagyon becses leiratára, hálás köszönetet mondunk a sok fáradozásáért, amellyel elveszett öt darab erdélyi török szőnyegünk kinyomozása érdekében fáradozni kegyeskedett.

Úgy látszik, hogy most már éppen semmi reményünk sem marad, hogy valaha is megtaláljuk, minthogy minden nyomozó szál egyszerre teljesen megszakad. Meg vagyunk azonban győződve, hogy a gödöllői szőnyegszövő intézet egykori igazgatója, Belmont Leó jelenleg párizsi lakos, ha kissé több jóindulattal viseltetne irántunk, bizonyosan tudna kellő felvilágosítást adni. Ugyanis néhai hivatali elődöm, Csutak Vilmos 1923. március 21-én kelt levelének másolatában olvassuk, hogy „a Magyar Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségétől nyert tájékoztatásunk szerint ezeket a szőnyegeteket Leo Belmonte úr 1914-ben, a világháború kitérőre idején magával vitte Párizsba.” A levél további sorából azután úgy vesszük észre, hogy Csutak Vilmos az idézett felvilágosítást Mihálik József volt múzeumi főfelügyelő-ségi előadó-tanácsos úrtól nyerte, aki – szerinte – „1912–1918-ig állandóan figyelemmel kísérte minden dolgainkat.” Erre támaszkodva feltámad bennünk az a gondolat, hogy a Múzeumok és

Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének egykori iratai között vajon nem lehetne-e valamelyes nyomára akadnunk.

Öszinte köszönetünk megismérlése mellett vagyunk a nagyméltóságú Miniszter Úrnak alázatos tisztelettel:

Herepei János múzeumigazgató sk.

Sepsiszentgyörgy, 1943. november 1-én.

13.

Herepei János levele Coriolan Petranuhoz
Sepsiszentgyörgy, 1943. november 7.
(SzNM Intézményi levéltára, 1024/1943,
levélfogalmazvány)

Nagyságos dr. Petranu Coriolan egyetemi tanár úrnak, Nagyszében, Központi egyetem.

Mélyen tisztelt Professor Úr!

Hivatkozással arra a szíves viszonyra, amelyben a múltban múzeumunkkal volt, engedje meg, hogy kérréssel forduljak Professor Úrhoz. Nagyon kérem, ha vissza tud emlékezni pontosan húsz év előtti körülményekre, legyen olyan jó, az alábbi kérésre válaszolni szíveskedjék.

Ugyanis hivatali elődöm, néhai Csutak Vilmos levelezéséből látom, hogy 1923 január havában kérte Méltóságos szíves közbenjárását, hogy az az öt darab erdélyi török szőnyeg, amelyet Belmonte Leo párizsi lakos, a gödöllői szőnyegszövő intézet egykori igazgatója, az 1914. évi világháború kitérőrekor magával vitt Párizsba, múzeumunk részére visszaszereztesse.

Egyelőre nem kapok semmi olyan iratot, ami az eljárás eredményéről számolna be. Éppen ezért fordulok mélyen tisztelt Professor Úrhoz, feltételezve, hogy netalán visszaemlékezik e régi ügyre és esetleg útmutatást tud adni arra vonatkozólag, hogy hol kísérelhetnők meg tovább nyomozni e szőnyegek sorsát.

Szíveségét előre is szépen megköszönve, kérem, hogy becses válaszáat alulírottal közölni kegyeskedjék

Kiváló tisztelettel:

Herepei János múzeumigazgató

Sepsiszentgyörgy, 1943. november 6-án.

Fordítás

D-sale dr. Petranu Coriolan, profesor universitar, Sibiu, Universitatea.

Prea Stimată Domnule Profesor!

Referind la raportul cordial ce ați avut cu Muzeul nostru, Vă rog să binevoiți a-mi îngădui ca să mă adresez către Domnule Profesor cu cererea următoare.

Vă rog, dacă Vă aduce(!) aminte exact împrejurările de acum 20 de ani, fiți bun, să-mi dați răspuns la cererea următoare:

Din corespondența predecesorului meu în oficiu, a lui Csutak Vilmos am observat, că el în ianuarie anului 1923 s-a adresat D-voastră ca să interveniți ca cele cincii covoare turcești, care Leo Belmonte, locuitorul din Paris, fostul director al Întreprinderii de Țășătorie din Gödöllő, le-a luat cu sine la Paris la izbucnirea războiului din 1914, să fie procurate înapoi pentru Muzeul nostru.

N-am găsit nici un act, care ar dovedi rezultatul intervenției. Din această cauză mă adresez D-voastră, presupunând că Vă aduceți aminte acest lucru din trecut, și puteți da îndreptări, ca unde s-ar putea încerca urmări soarta acestor covori(!)

Vă mulțum bunăvoiența D-voastră, rog să comunicați răspunsul cu subscrisul.

Cu respect:

Herepei János directorul muzeului sk.

Sepsiszentgyörgy, 1943. november 7-én.

14.

Tihamér Lajos levele Herepei János múzeumigazgatóhoz
Budapest, 1943. december 16.
(SzNM Intézményi levéltára, 1164/1943)

79.737–1943. szám, IV. 3.

Tárgy: Erdélyi szőnyegek

A Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóságának, Sepsiszentgyörgy

Múlt hó 1-én 1017 szám alatt kelt felterjesztésére értesítem a tekintetes Igazgatóságot, hogy az akkori Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége rendelkezésre álló iratai között a javításra adott erdélyi szőnyegekre vonatkozó iratváltásnak vagy egyéb feljegyzéseknek semmiféle nyoma nincs.

A miniszter rendeletéből: dr. Tihamér Lajos miniszteri táncos sk.

Budapest, 1943. december 16.

A kiadvány hitelül: Pánka irodaigazgató sk.

15.

Pasteiner Iván levele a Székely Nemzeti Múzeum
előljáróságához

Budapest, 1943. november 26.

(SzNM Intézményi levéltára, 1110/1943)

Magyar Nemzeti Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, 67/1943

Tárgy: A múzeum erdélyi török szőnyegek

A Székely Nemzeti Múzeum tekintetes Igazgatóságának, Sepsiszentgyörgy

Tekintetes Igazgatóság!

Hivatkozva 1017–1943 számú, a múzeum eltűnt erdélyi török szőnyegek tárgyában kelt iratára, értesítem, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úrhoz intézett beadványát a mai napon, egyidejűleg felterjesztettem.

A Közgűjtemények Országos Főfelügyelősége jogelődje, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége irataira vonatkozólag értesítem, hogy az azokból rendelkezésemre álló iratok között a kérdéses ügyre vonatkozó iratváltásnak vagy egyéb feljegyzésnek semmiféle nyoma sincs.

Tisztelettel:

Pasteiner Iván sk.

Budapest, 1943. XI. 26.

16.

Coriolan Petranu levele Herepei János múzeumigazgatóhoz
Szeben, 1943. december 13.

(SzNM Intézményi levéltára, 1192/1943)

Sibiu, la 13 decembrie 1943.

Domnule Director,

La adresa Dvs. nr. 1024 din 7 Noiembrie anul curent am onoarea Vă răspunde următoarele:

Eu am tratat în chestia covoarelor muzeului Dvs. cu directorul Muzeului de artă industrială din Budapesta, Vég, dar în lista covoarelor, pe care Muzeul de sub conducerea sa le-a trimis la Paris și pe care mi-a predat-o mie nu figurează covoarele Dvs., ci numai unul al Bisericii reformate din Sfintu Gheorghe. Delegația mea de la Budapesta a încetat însă în 15 ianuarie 1923 și astfel nu am mai avut calitatea de a trata. Totuși, în adresa me din 24 februarie 1923 am raportat Ministerului de Externe din București preneștile ce le mai aveam față cu Ungaria și între acestea am indicat și cele 5 covoare ale Muzeului Dvs. În timpul acesta dl. Tzigara-Samurçș a avut delegația și domnia sa a avut datoria a se ocupa de covoarele Dvs. Domnia sa a distribuit covoarele ce-

lorlalte instituții din Ardeal după ce a aranjat din ele o expoziție la București. În caz dacă domnia sa ar fi adus covoarele Dvs., Belmont, respectiv succesorii lui, succesorii lui Radics și înainte de toate Muzeul de artă industrială din Budapesta, la a cărui imbold s-a făcut trimiterea la Pesta și Paris, poartă răspunderea. Nu este exclus, că covoarele Dvs. se regăsesc la Muzeul de artă industrială din Budapesta ori la Musée des Gobelins din Paris, unde au fost în depozit cealalte covoare în timpul războiului trecut. Chitanța-scrisoarea lui Belmonte este în arhiva Inspectoratului Muzeelor, Seminarul de istoria artei, Sibiu și sunt gata a o restitui dacă Ministerul de Externe mă autorizează.

În interesul muzeului de sub conducerea Dvs. cu plăcere dau aceste informații și Vă doresc succes.

Cu distincă stimă:

Coriolan Petranu

17.

Herepei János múzeumigazgató levele Coriolan Petranuhoz
Sepsiszentgyörgy, 1943. december 31.
(SzNM Intézményi levéltára, 1192/1943,
levélfogalmazvány)

Nagyságos dr. Petranu Coriolan egyetemi tanár úrnak, Nagyszében, Központi egyetem.

Mélyen tisztelt Professor Úr!

Őszinte köszönettel olvastam folyó hónap 13-án kelt szíves felvilágosítását. Minden részletre kiterjedő adatai valószínűleg nagy hasznára lesznek szőnyegeknek felkutatásának. Ismerve Inspector úr pontosságát, bátran mertem szíves útbaigazításáért folyamodni. Becsés jóindulatát, amelyet a múltban is többször volt alkalmam tapasztalni, köszönöm.

Nyomozásom sikere érdekében szépen kérem, hogy Belmonte Leó átvételi elismervényét és netaláni más kiegészítő iratok intézetem részére kiadni méltóztassék. Egyúttal a szokásos eljárást megtartani akarván, hivatalos kérésemet a rendes diplomáciai úton fogom eljuttatni Méltóságodhoz.

Szíves előzékenységét még egyszer megköszönve, maradok igen tisztelt Professor Úrnak megkülönböztetett tisztelettel:

Herepei János múzeumigazgató

Sepsiszentgyörgy, 1943. december 31.

Fordítás

Domniei sale Dumnealui dr. Coriolan Petranu, profesor universitar, Sibiu, Universitate

Prea Stimate Domnule Profesor!

Cu mulțumire sinceră am citit lămurirea cordială a Dvs. din 13 decembrie. Datele amănunțite ale Dvs. probabil ne vor servi cu mare folosință la găsirea covoarelor noastre. Cunoștința punctualității domnului Inspector m-a îndreptățit să apelez la îndrumările Domniei Voastre prețioase. Vă mulțumesc pentru bunăvoința nobile, de care m-a convins în trecut de nenumărate rânduri. În interesul succesului cercetărilor mele, Vă rog foarte mult să binevoiți a trimite institutului meu dovada de primire a lui Belmonte Leo, precum și eventualele alte acte referitoare. Dorind a respecta procedura obișnuită, cererea mea oficială Vă voi trimite pe cale diplomatică.

Mulțumindu-vă din nou complezența Domniei Voastre vă rog să primiți asigurarea deosebitelor mele considerațiuni, ce Vă păstrez.

Herepei János, directorul muzeului

Sepsiszentgyörgy, 31 decembrie 1943.

18.

Herepei János múzeumigazgató levele Coriolan Petranuhoz
Sepsiszentgyörgy, 1943. december 31.
(SzNM Intézményi levéltára, 1192/1943)

Domniei sale Dumnealui dr. Coriolan Petranu, profesor
universitar, Sibiu, Universitate

Prea Stimată Domnule Profesor!

Încă înaintea războiului mondial din anul 1914 directorul de atunci al muzeului nostru a predat țeșătoriei de covoare a lui Belmont Leo din Gödöllő cinci bucăți de covoare turcească ardeleană pentru reparare, însă în anul 1914 numitul Belmont Leo mutându-se la Paris, probabil că tot atunci a dus cu sine și covoarele din chestiune. Întrucât Domnia Voastră în calitate de inspector al muzeelor, la un timp ați binevoit a face pașile necesare în vederea redobândirii acestor covoare, tocmai de aceea Vă rugăm cu profund respect să binevoiți a ne trimite la prezenta noastră cerere dovada de primire originală a lui Belmont Leo, precum și alte eventuale acte întregitoare, care astăzi sunt în arhiva Inspectoratului Muzeelor, Seminarul de istoria artei din Sibiu. Avem speranța, ca pe baza acestora ne va reuși găsirea acestor covoare.

Mulțumindu-vă și înainte complezența cordială a Domniei Voastre, vă rog să primiți asigurarea deosebitelor noastre considerații:

Herepei János directorul muzeului
Sepsiszentgyörgy, la 31 decembrie 1943.

19.

Herepei János múzeumigazgató levele a kolozsvári román
konzulátushoz
Sepsiszentgyörgy, 1943. december 31.
(SzNM Intézményi levéltára, 1192/1943)

Către Onoratul Consulat al României, Kolozsvár
Domnule Consul!

Vă rugăm să binevoiți a trimite scrisoarea anexată după ce ați censurat la Sibiu, la adresa D-lui profesor universitar Coriolan Petranu. Însă, fiindcă nu știm câtă este taxa scrisorii trimise prin curier, dacă valoarea timbrelor poștale anexate nu va fi suficientă, după înștiințarea Domniei Voastre diferența vom plăti imediat.

Cu stimă:

Herepei János directorul muzeului
Sepsiszentgyörgy, la 31 decembrie 1943.

Anexat: 1 scrisoare, timbru poștal

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy, Stadion u., 35., Bl. 16B/8., RO-520045; csakiarpad@gmail.com

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

P 1995 – *Oltszemi Mikó család iratai*

Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj, ClujNapoca – României Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár (ROL Kol.)

Fond 253 – *Gr. Mikó-Rhédey család levéltára*

Fond 324 – *Uzoni Béldi család levéltára*

Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe – României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy (ROL Kov.)

Fond 36 – *Altorjai br. Apor család levéltára*

Fond 64 – *Zathureczky család levéltára*

Irodalom

- ErdTest – *Erdélyi testamentumok*, I–IV, vál., bev. tan., jegyz. közléteszi Tüdős S. Kinga, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003–2011.
- ESZT, II – *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, II, gyűjt. és szerk. Szabó T. Attila, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
- Jelentés 1912 – *A Székely Nemzeti Múzeum Igazgató-Választmányának Jelentése... 1912*, Sepsiszentgyörgy, 1913.
- Jelentés 1913 – *A Székely Nemzeti Múzeum Igazgató-Választmányának Jelentése... 1913*, Sepsiszentgyörgy, 1914.
- Jelentés 1914 – *A Székely Nemzeti Múzeum Igazgató-Választmányának Jelentése... 1914*, Sepsiszentgyörgy, 1915.
- Kat. Kolozsvár 1941 – *Erdélyi művészeti kiállítás 1941*, Kolozsvár, 1941.
- Quellen, III – *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, III, Rechnungen (1475) 1541–1550 (1571), Kronstadt, 1896.
- SzOkl – *Székely Oklevéltár*, I–VIII, szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu, Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.
- TML – *Teleki Mihály levelezése*, I–VIII, szerk. Gergely Sámuel, Budapest, 1905–1926.

- BATÁRI Ferenc
1994 *Oszmán-török szőnyegek*, Budapest–Keszthely. (Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei I.)
- BEKE Antal – BARABÁS Samu
1888 *I. Rákóczi György és a porta. Levelek és okiratok*, Budapest.
- BINDER Pál
1994 *A bodolai (Béldi) uradalom története*, Szecseleváros.
- CZIRÁKI Zsuzsanna
2010 „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk sem nem vagyunk.” Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején, Doktori disszertáció, Szeged.
- CSÁKI Árpád
2008 „Kapikiha vala Székely Mojses”. Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében, *Acta Siculica* 2008, 287–294.
2011 *A sepsiszentgyörgyi református egyház a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
2015 *Oszmán-török szőnyegek a háromszéki templomokban (17–19. század)*, Sepsiszentgyörgy (kézirat, megjelenése előtt: Iparművészeti Múzeum, Budapest).
- CSÁNYI Károly – CSERMELYI Sándor – LAYER Károly
1914 *Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró leírása*, Budapest.
- CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc (szerk.)
1910 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.
- DANIEL Gábor
1894 *A vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben* (szerk. Vajda Emil), Budapest.
- IONESCU, Ștefan
2007 *Erdélyi oszmán szőnyegek*, Róma.
- JAKÓ Zsigmond
1957 Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron, in: Bodor András – Cselényi Béla – Jancsó Elemér – Jakó Zsigmond – Szabó T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest, 361–393.
- KELEMEN Lajos
1898 Cseréy Mihály és Bethlen Kata egyházi adományai, *Erdélyi Múzeum*, XV, 9, 540–541.
- KOLUMBÁN Vilmos József (s. a. r.)
2005 *A Sepsis Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*, Kolozsvár. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* 3.)
- NAGY Géza
1891 *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, (szerk. Nagy Géza), Sepsiszentgyörgy.
- PÁSZTOR Emese
2007 *Oszmán-török szőnyegek az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből*, Iparművészeti Múzeum, Budapest.
2013 „Skárlát szőnyeg, táblás abrosz és habos szuperlát” – háziöltözetek a fejedelmek kori székely nemesi otthonokban, in: Tüdős S. Kinga (szerk.): *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 288–307.
2015 Ottoman Turkish Textiles in Christian Churches – Particular in Transylvania and Royal Hungary, in: Born Robert – Dziejwulski Michal (ed.): *The Ottoman Orient in Renaissance Culture*, Krakko, 193–214.
- PODGOREANU, Anca – COSTACHE, Geta
2004 *Alexandru Tzigara-Samurcaș. Bibliografie adnotată*, București.
- SCHMUTZLER, Emil
1933 *Alorientalische Tepiche is Siebenbürgen*, Karl W. Hiersemann, Leipzig.
- SPUHLER, Friedrich
1978 *Islamic Carpets and Textiles in the Keir Collection*, London.
- SZABÓ T. Attila
1956 A festékes és társai, *Ethnographia*, LXVII, 99–108.
1962 Még néhány szó a festékes és társai erdélyi életéhez, *Ethnographia*, LXXIII, 1, 147–149 (a szerző Szabó Tamásként feltüntetve)
- SZÁDECZKY Lajos (közlő)
1897 A küüllővári sírleletek és régiségek, *Erdélyi Múzeum*, XIV, 293–309.
1903 Cserei Mihály jegyzőkönyvéből, *Történelmi Tár*, Új folyam, IV, 481–582.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2015 *A háromszéki hozomány a 19. században*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- TAKÁCS Gábor
2012 *Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig*, Kieselbach Galéria, Budapest.
- TZIGARA-SAMURCAȘ, Alexandru
1999 *Memorii II (1910–1918)* (ed. Ioan Șerb – Florica Șerb), Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, București.
2003 *Memorii I. (1919–1930)* (edit., prefață C. D. Zeletin), Editura Meridiane, București.
- TÜDŐS S. Kinga
1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

VÉGH, Jules de – LAYER, Charles

1925 *Tapis turcs provenant des églises et collections de Transylvanie*, Paris.

ZIEGLER BÁLINT Ágnes

2012 *A brassói evangélikus főtemplom (Fekete templom) 18. századi újjáépítése*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest.

Covoare otomane în colecția Muzeului Național Secuiesc

(Rezumat)

Este bine cunoscut faptul că, în afara lumii islame, covoare anatoliene s-au păstrat în cel mai mare număr (cca. 400) în Transilvania, în special în colecțiile ecleziastice ale bisericilor evanghelice săsești. Prezența acestora poate fi documentată încă din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, moda acestora, cât și a altor textile otomane, răspândindu-se rapid în toată Transilvania, inclusiv în Secuime. Acestea au fost achiziționate ori prin intermediul comercianților, în special cei brașoveni (oraș care era principalul centru al comerțului care venea dinspre Istanbul), ori puteau fi obținute ca daruri de nuntă, dar și cumpărate direct din Imperiul Otoman de către nobilii secuiei trimiși la Poartă cu diferite misiuni diplomatice în perioada Principatului. Documentele vechi (inventare, testamente, liste de zestre, partaje de avere, etc.) păstrate din perioada Principatului Transilvaniei reflectă faptul că în conacele, castelele nobiliare aceste covoare (cele de dimensiuni mai mici) erau puse pe masă, ori pe perete, fiind folosite și în timpul călătoriilor cu trăsura. O parte a acestor covoare au intrat ulterior prin donații în proprietatea bisericilor, atât protestante (reformate calvine, unitariene), dar și romano-catolice din Secuime, având în special rol decorativ (masa domnului, amvon, banca patronilor etc.), fiind folosite totodată și în timpul nunților și înmormântărilor. Peste 50 de astfel de covoare pot fi identificate în inventarele bisericilor (sec. XVII–XIX.) de pe teritoriul actualului județ Covasna.

Începând cu sfârșitul sec. XIX-lea covoarele bisericesti au fost achiziționate de colecționari privați, dar și de către colecții publice, în cazul nostru de către Muzeul Național Secuiesc fondat în anul 1875. Lucrarea prezintă circumstanțele prin care s-au pus bazele colecției, numărând 5 covoare (donați și achiziții de la persoane fizice și biserici), printre care se numărau covoare „transilvane”, covoare de rugăciuni și de tip Lorenzo Lotto (sec. XVII–XIX.). În anii premergători primului război mondial, covoarele au fost trimise la Gödöllő (Ungaria) spre a fi restaurate de către renumitul artist de origine suedeză, Leo Belmonte, școlit la Paris. Nefiind restaurate, acestea au dispărut fără urmă după anul 1914, neputând fi recuperate de muzeu în ciuda eforturilor diplomatice întreprinse în acest sens de către directorul Csutak Vilmos în perioada interbelică, chiar cu ajutorul lui Alexandru Tzigara-Simurcaș, vechi prieten al instituției din Sfântu Gheorghe. În anul 1925 s-a pus baza unei noi colecții de covoare otomane, achizițiile fiind făcute de la bisericile reformate calvine din zonă (Olteni, Calnic – jud. Covasna), din Vaida-Cămarăș (jud. Cluj) și Gorenii (jud. Mureș). Alte două covoare Lorenzo Lotto au ajuns în colecțiile muzeului de la proprietari necunoscuți. Acestea sunt însă, fără excepție, piese deteriorate, prezentând lipsuri, astfel nu au intrat în vizorul colecționarilor. În urma acestor achiziții, Muzeul Național Secuiesc deține astăzi o colecție de 7 covoare anatoliene, dintre care covoare Lorenzo Lotto (5), un covor de rugăciune, respectiv 2 fragmente ale unui covor cu păsări, toate datând din sec. XVII, fiind executate în ateliere anatoliene din Usak sau împrejurimi, respectiv din Selendi.

Ottoman Rugs in the Collection of the Székely National Museum

(Abstract)

It is well known that the most Anatolian prayer rugs outside the Islamic world are in Transylvania, about 400 in number, most of them in ecclesiastic collections of the Saxon churches. The fashion of these rugs spread rapidly across Transylvania and the Székelyföld, their and other ottoman textile's presence can be traced back as far as the 16th century. These were mainly purchased from merchants from Kronstadt (today Brașov), in those days an important trading center for wares coming from Istanbul) or they were bought by Székely nobleman on diplomatic missions at the Sublime Porte, but they could also be wedding gifts too.

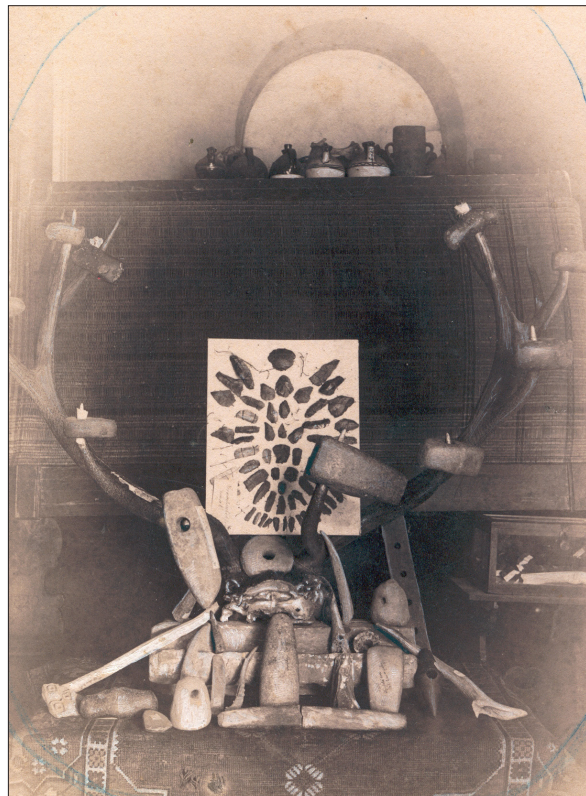
The study treats the case of the 7 Anatolian rugs found in the collection of the Székely National Museum, from which 5 are Lorenzo Lotto-types, one prayer rug, and one decorated with birds. All of them are made in Anatolian (Uşak or Selendi) shops, during the 17th century.

1. ábra Oszmán-török szőnyeg a SzNM 1914 előtti gyűjteményéből, 20. század eleje.
(SzNM Fényképtára, Kat. sz. 608)

2. ábra Oszmán-török szőnyeg a SzNM 1914 előtti gyűjteményéből, 20. század eleje. (SzNM Fényképtára, Kat. sz. 609)

3. ábra Oszmán-török szőnyeg a SzNM 1914 előtti gyűjteményéből, 20. század eleje. (SzNM Fényképtára, Kat. sz. 610)

4. ábra Oszlopos imaszőnyeg a SzNM 1914 előtti gyűjteményéből, 20. század eleje. (SzNM Fényképtára, Kat. sz. 616)

5. ábra Lorenzo Lotto-szőnyeg az oltszemi református templomból. Usak vagy környéke, 17. század. (SzNM, R. 6911, Vargyasi Levente felv.)

6. ábra Lorenzo Lotto-szőnyeg az oltszemi református templomból. Usak vagy környéke, 17. század. (SzNM, R. 6912, Vargyasi Levente felv.)

7. ábra Lorenzo Lotto-szőnyeg a kálnoki református templomból. Usak vagy környéke, 17. század. (SzNM, R. 8080, Vargyasi Levente felv.)

8. ábra Gördesz imaszőnyeg a vajdakamarási református templomból. Usak vagy környéke, 17. század. (SzNM, R. 8601, Vargyasi Levente felv.)

9. ábra Madaras szőnyeg töredékei a dedrászéplaki református templomból. Szelendi(?), 17. század első fele. (SzNM, R. 10550, Vargyasi Levente felv.)

10. ábra Lorenzo Lotto-szőnyeg ismeretlen helyről. Usak vagy környéke, 17. század. (SzNM, Lsz. n., Vargyasi Levente felv.)

11. ábra Lorenzo Lotto-szőnyeg ismeretlen helyről. Usak vagy környéke, 17. század. (SzNM, Lsz. n., Vargyasi Levente felv.)

Csáki Árpád

A MIKLÓSVÁRI TEMPLOMFOGLALÁS (1715)
ÉS UTÓÉLETE¹A háromszéki katolikusság helyzete
a 17. század végén és 18. század elején

A fejedelemség megszűnésével Erdély új jogi helyzetét az 1690. évi Diploma Leopoldinum rendezte, amely vallási téren megerősítette a korábbi erdélyi törvényeket a négy bevett vallásra vonatkozóan. Három évvel később a pótdiploma ugyanakkor – a katolikusoknak az erdélyi főhivatalokba való jutásának kérdése mellett – már a reformációt követően szekularizált egyházi javak visszaszerzésére is felhatalmazta a többségében világi katolikus főemberekből, illetve a klérus képviselőiből álló *Erdélyi Római Katolikus Státust*.²

Ezekkel egyidőben Háromszéken is jelentős politikai átrendeződés vette kezdetét. Daniel Mihály főkirálybíró és Teleki Mihály főkapitányt követően a protestánsok már nem fértek a széki főtisztségekhez, amelyeket 1690-től, illetve 1693-tól Kálnoki Sámuel, illetve Mikes Mihály töltötték be. Ugyanakkor megkezdődött a katolikus egyházi élet megerősödése is. A kézdi főesperességhez tartozó anyaegyházközségek (Altorja, Barót, Bereck, Esztelnek, Futásfalva, Gelence, Hatolyka, Imecsfalva, Kézdiszentlélek, Lemhény, Nyujtód, Osdola, Polyán, Sárfalva, Szárazpatak, Szentkatolna) és filiáik (Almás, Bélafalva, Haraly, Hilib, Martonos, Peselnek,

Petőfalva, Szászfalva, Zabola) számának gyarapítására ekkor még nem nyílt lehetőség. A Katolikus Státusban meghatározó szerepet játszó altorjai Aporok³ és zabolai Mikések⁴ még Damokos Kázmér halálát követően, 1678-ban kijárták Szebelébi Bertalan kézdiszentléleki plébános és kézdi főespernek az erdélyi püspök vikáriusi rangot, amelyet korábban (1618-tól kezdődően) rendre a csíksomlyói ferencesek közül választottak.

Jelentős előrelépést képezett továbbá az Esztelnekről Kantába – a székhathóság alatti területektől mindössze egy patak által elválasztott vármegyei területre – áttelepített minorita gimnázium működése, amely a középfokú katolikus oktatás lehetőségét biztosította.⁵ A katolikus misszió ugyanakkor beindult a protestáns többségű vidékeken is: a századfordulón a pálos szerzeteseknek Illyefalvára való behívása borzolta a protestánsok kedélyét, az erdélyi politikai életet is befolyásoló katolikus helyi főnemességben azonban kitaró és buzgó patrónusokra találtak. A háromszéki katolikus klérus számára a legjelentősebb előrelépést azoknak a kiváltságoknak a rájuk való kiterjesztése jelentette, amelyekkel az itteni a protestáns lelkészek és iskolamesterek, valamint örökösök már egy évszázada, Bethlen Gábor 1614. évi adománylevele alapján éltek.⁶ Ennek kihirdetésére 1712. március 30-án, Nyujtódon került sor.⁷

¹ Jelen tanulmány 2016 folyamán készült, szerkesztőségünk 2017 elején fogadta el közlésre. A témának időközben egy másik feldolgozása is megjelent nyomtatásban (PAPP Kinga 2018), ezzel együtt Évkönyvünkben fontosnak tartottuk közölni az alábbi, egyháztörténeti szempontú dolgozat eredeti tartalmát. (Szerk. megj.)

² Erről bővebben lásd SAS Péter 2002.

³ Közülük legjelentősebb életpálya a gr. Apor Istváné (1638–1704), aki a század végén főkormányzói tanácsos, erdélyi kincstartó lett. Unokaöccse és egyik fő örököse, br. Apor Péter szerint Bethlen Gábor óta nem látott vagyont halmozott fel, amelynek nagy részét végrendeletileg a katolikus egyházra hagyta. Róla bővebben lásd BIRÓ Vencel 1935.

⁴ Közülük Mikes Kelemen (?–1686) pályája csúcán a fejedelmi tanács tagja, fejedelmi tábla elnöke, egyben Fehér megye főispánja és a székelyek generálisa volt, illetve – Apor Péter szerint – Kornis Gáspárral együtt „nagy oszlopi valának az katolika religiónak”. (APOR Péter 1863, 440.) Kortársai egyenesen

„Kelemen pápa”-ként emlegették: APOR Péter 1903, I, 106. Róla bővebben lásd TÚDÓS S. Kinga 2008. Halálát követően fia, gr. Mikes Mihály (1668–1721) háromszéki főkapitány folytatta apja egyháztámogató tevékenységét.

⁵ Benda Kálmán így írt róla: „diáklétszámát és tanszemélyzetét tekintve egyaránt a jelentősebbek közé tartozott. Mint katolikus tanintézet pedig az 1690-es években a legjelentősebb volt Erdélyben, sőt talán egész Magyarországon.” BENDA Kálmán 1988, 134.

⁶ Az I. és II. Rákóczi György, majd I. Apafi Mihály fejedelmek által is megerősített privilégiumot lásd PÉTER Mózses 1909.

⁷ „Azt kívánna a catholica egyházi rend, amely privilegiummal élnek Háromszéken az acatholicus ministerek, azok cselédgyeik és zsellérei, azzal élhessenek a catholicusok is. ... [Resolutio.] Hogy olyan privilegiummal élhessenek a catholicus egyházi személyek és azok cselédgyei megengedtetik, sőt akarja a Catholicus Háromszéki Status, hogy alábbvalók azoknál ne legyenek.” ROL Kol., Fond 432, Nr. 11, 2–4.

Miklósvár a 17. század végén – 18. század elején

Az Aporokkal és Mikesekkel rokoni kapcsolatban lévő, Kálnoki Sámuel (1640–1706)⁸ révén grófi címet nyert kőröspataki Kálnokiak egyházpártoló tevékenysége ugyancsak közismert. A reformációt követően a család háromszéki birtokközpontjaiban, így Kőröspatakon és Miklósváron is megszűnt az intézményes katolikus élet, előbbi unitárius, utóbbi pedig református többségűvé vált. A család kőröspataki magánkápolnáját már az 1620-as évektől kezdődően látogatták a csíksomlyói ferences atyák,⁹ akik számára a 17. század közepén Kálnoki István könyvet is küldött. Jelentősen hozzájárultak az 1661-ben elpusztított csíki ferences templom újjáépítéséhez, valamint a somlyói Salvator-kápolna berendezéséhez is, továbbá a mikházi ferences kolostor számára egy Szent Anna-oltárt adományoztak. Kálnoki Sámuel 1686-ben felújíttatta a Szent István tiszteletére emelt kápolnát a Kézdiszentlélek feletti Perkőn.¹⁰ Kőröspatak mellett a család egy másik udvarházat is fenntartott, Miklósváron, amelyet az Erdély bécsi alkancellárává kinevezett és 1695-ben a császári fővárosba költöző Kálnoki Sámuel kastélyá alakíttatott. Az épületet övező parkban fából készült és zsindelellyel fedett magánkápolna is létezett,¹¹ a temetőben pedig Szent Anna tiszteletére egy másik kápolnát is emeltek a falu katolikusai részére. Ezt használták egészen a 18. század második évtizedének közepéig.

Miklósvár középkori plébániatemploma¹² a 16. század második felében a reformátusok kezére került. A templomnak ekkor még csak fából épült haranglábja volt,¹³ a templomot kerítő, lőrészekkel ellátott cinteremfalának építését a szakirodalom a 17. századra valószínűsíti.¹⁴

Az erdővidéki református egyházmegye régi, az 1600-as évek elejétől kezdődő protokolluma (1945-ben, a Székely Nemzeti Múzeum menekített anyagával együtt Zalaegerszegen elpusztult) Miklósvárt már

1610-ben önálló református egyházközségként sorolta fel.¹⁵ Benkő József szerint 1622 körül nem volt önálló papja, hanem a szomszédos Köpec lelkésze szolgált be a gyülekezetbe.¹⁶ Papjai 1632-ben szotyori Alszegei János,¹⁷ majd a század utolsó évtizedeitől Köpetzi István (1680, 1699–1707) és Ajtai György (1690, 1709) voltak.¹⁸ Az egyház kegytárgyainak jegyzéke 1617-ből maradt fenn: „Vagyon az ecclesiának egy aranyas kehelye ezüst tángyéroستól,¹⁹ két ónkanna, egyik keresztelő, egy srófos kékes abrosz”, ezek 1701-re újabbakkal gazdagodtak: „Vagyon egy ezüst aranyas pohár kehellyével együtt, melynek fedelén a kenyeret szokták osztani. Item egy ónkanna. Vagyon egy selyemmel varrott keszkenő. Item egy selyem török munka, tarka keszkenő. Vagyon egy asztalra való sáhos kékes abrosz. Vagyon egy festékes, prédikáló székre való, Gergely Deák ajándéka. Azon kívül ismét egy festékes, asztalra való. Két kékes kendő. Vagyon egy keresztelő kanna is.”²⁰

Gr. Kálnoki Sámuelnek a század végén (1698) több mint 130 hold szántója és 55 hold kaszálója volt Miklósvár, a birtokhoz ugyanekkor 47, a környékbeli településeken (Közéapajta, Szárazajta, Zalaánpaták, Bölön, Barót, Köpec) további 37 jobbágy tartozott.²¹ Megfelel ez annak az 1694. évi kimutatásnak, amely szerint a településen öt szabad székely él, a többiek mind Kálnoki Sámuel jobbágjai.²² Hasonló volt a helyzet 1713-ban is, amikor a településen négy lófő rangú és 30 jobbágy, valamint 6 házas és házatlan zsellér családfőt írtak össze.²³

Az alkancellár halálát (1706) követően a birtokot egyetlen fiúgyermek, gr. Kálnoki Ádám²⁴ örökölte. A fiatal gróf 1683-ban született Kőröspatakon. Előbb a ferencesek somlyói iskolájában, majd apjához hasonlóan a kolozsvári jezsuitáknál, 1697-től Bécsben tanult, utóbbi helyen baccalaureusi címet is szerzett. Még apja életében, Bécsben házasságot kötött a Konstantinápolyban több éven keresztül császári tolmácsként működő Marc Antonio Mamucca

⁸ Róla bővebben lásd TÜDŐS S. Kinga 1998; TÜDŐS S. Kinga 2004; CSÁKI Árpád 2013; PAPP Kinga 2015, 48–140.

⁹ ROL Kov., Fond 10, Fasc. X, 69.

¹⁰ Erről bővebben lásd KOVÁCS András 2003; JÁNÓ Mihály 2015.

¹¹ TÜDŐS S. Kinga 1998, 62, 197.

¹² Entz Géza szerint egyhajós, félköríves szentélyű templom volt. ENTZ Géza 1994, 63.

¹³ 1795-ben az 57 éves katolikus Barabás András így tudta: „...a foglaláskor csak harangláb volt fából, torony nem volt, az elfoglalás után csinálták a tornyot a catholicusok.” TÜDŐS S. Kinga 1998, 23.

¹⁴ Vö. GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József 1995, 38.

¹⁵ JUHÁSZ István 1947, 143. Az elpusztult kötettről lásd Uo., 143–144.

¹⁶ BENKŐ József 2004, 146.

¹⁷ APOR Péter 1903, I, 343–344.

¹⁸ BENKŐ József 2004, 146; BENKŐ József 2014, 626.

¹⁹ Cserei Mihály szerint „azt a Pohárt a Lengyel országi veszedelem után a Reformátusok maguk pénzekkel vették”. ProtKözl, XXIX (1894), 318.

²⁰ ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 23–24; Uo., Nr. 27, 7–8.

²¹ TÜDŐS S. Kinga 1998, 94, 98, 102. Köpecen 4 szökött jobbágyot is jeleznek az összeírások.

²² SzOkI, IV, 321. Ugyanezt az adatot Orbán Balázs 1695-ös évszámmal említi. ORBÁN Balázs 2002, 46.

²³ PÁL-ANTAL Sándor 2011, 112.

²⁴ Kálnoki Ádámról bővebben lásd PAPP Kinga 2015, 141–156.

della Torre császári diplomata leányával, Mariával (1678–1749).²⁵ Bár kortársai nem tartották képzetnek a feladat ellátására,²⁶ neve 1713-ban felmerült a bécsi alkancellária élére történt jelölés során, amelyet nem is nyert el. Megválasztották azonban csíki főkapitánynak, a tisztséget a Rákóczi-szabadságharcot követő évektől élete végéig betöltötte.²⁷ A pestisjárvány idején, 1719 nyarán hunyt el. Apjához hasonlóan maga is jelentős támogatója volt a katolikus egyháznak: a domonkos rend erdélyi visszatérésének előkészítésére érkező szerzetes köröspataki udvarába fogadta, de a székelői ferenceseket, valamint a brassói jezsuitákat is támogatta. A hagyomány szerint a somlyói ferencesek iskolájában tanuló, akkor tizenegy éves Ádámnak is szerepe volt abban, hogy Csíksomlyót 1694-ben elkerülte a tatár pusztítás,²⁸ neve ugyanakkor összeforrott a miklósvári templomnak a katolikusok számára való erőszakos elfoglalásával is.

A templomfoglalás

Az erdélyi katolikus püspöki javak, így a gyulafehérvári palota és székesegyház, a régi kollégium, továbbá a kolozsvári óvári templom stb. visszaszerzésével párhuzamosan Erdély-szerzte megkezdődtek a reformáció előtti plébániák újraalapításai. Utóbbiak nem egyszer erőszakos templomfoglalások révén történtek,²⁹ így 1715-ben is Miklósváron, a reformátusok kárára. Az ügy súlyát jelzi, hogy annak megvitatása még ugyanazon évben az országgyűlés, majd néhány évvel később a császár elé került, és elszenvedett sérelmeik között a reformátusok még a század közepén is felsorolták.³⁰

A miklósvári eseményeket az újabb kori irodalom is – Benkő József alapján – pontatlanul 1717-re keltezi. Vegyük tehát a kortárs forrásokat.³¹ Az események fő- vagy közvetett szereplői: egyrészt gr. Kálnoki Ádám csíki főkapitány, mint miklósvári főbirtokos, sógora, br. Apor Péter, mint Háromszék akkori főkirálybírája,

másrészt pedig Szentgyörgyi Márk István miklósvári református lelkész, Hermányi Dienes Péter erdővidéki református esperes, továbbá a krónikaíró, Nagyajtán lakó Cserei Mihály, valamint Szentkereszti András főkormányászei tanácsos és ítélőmester, a református Főkonzisztórium egyik főkurátora, továbbá Daniel István udvarhelyszéki főkirálybíró és Daniel József, mint erdővidéki református egyházak világi gondnokai, végül Donáth György miklósvárszéki alkirálybíró.

A történet 1714-ben kezdődik, amikor a papmarasztás során a miklósvári reformátusok Sebe György helyébe³² új lelkészt választottak a gyülekezet élére Szentgyörgyi Márk István személyében, aki korábban Olasztelek lelkésze, azt megelőzően középajtai tanító volt.³³ Az aratást követően, midőn az egyház képviselői a régi szokás szerint a földekre mentek, hogy a lelkész számára a neki járó gabonakepét elcsóválják, gr. Kálnoki Ádám megbízottai megakadályozták őket annak felszedésében. Mi több, az egyház és papjának nagy kárára, a földesúr azokat máshova hordatta és rendelte. Ezzel párhuzamosan, református vallású jobbágyait tömlöcbe való zárással, veretéssel, a föld megmunkálásától való eltiltással, valamint elköltöztetéssel való fenyegetéssel igyekezett katolikus hitre erőltetni.

A megsokasodott panaszok ellen Hermányi Dienes Péter, az egyházmegye esperese 1715-ben írásos panaszt nyújtott be a Szebenben székelő országgyűléshez.³⁴ A vádak súlyosak voltak, a szabad vallásgyakorlat megsértését ugyanis a Diploma Leopoldina által is megerősített erdélyi bevett vallások rendszere szigorúan tiltotta, az egyháznak járó „parochialis proventus”-nak 1714-ben való erőszakos elvételét a törvények³⁵ ezer forint pénzbírsággal sújtották. A hivatalos beadvány második része a jobbágyok erőszakos térítésének ügyében kért³⁶ jogorvoslatot.

A reformátusok folyamodványával szemben a bepanaszolt, gr. Kálnoki Ádám a Katolikus Státustól remélt oltalmat „olly nagy megbántódása” ügyében,

²⁵ Gr. Kálnoki Ádámmal való esküvőjére 1703. november 15-én, Bécsben került sor. SCHUMANN, Gottlieb 1756, 241.

²⁶ Gr. Mikes Mihály fiának küldött levelében így írt róla: „se az országot nem üsmeri, se pedig haza törvényit nem tudgya.” PAPP Kinga 2015, 144. Kortársai szerint ugyanakkor a gazdálkodásban sem jeleskedett. Sógora, br. Apor Péter háromszéki főkirálybíró is megemlékezett arról, hogy a pestis idején (az 1710-es évek végén) ő segített rajta és családján. APOR Péter 1903, II, 387.

²⁷ A tisztségbe feltehetően 1708-ban nevezték ki, de hivatalát csak később foglalhata el. PÁL-ANTAL Sándor 2002, 124.

²⁸ Losteiner Leonard alapján ENDES Miklós 1938, 163.

²⁹ A század közepén a reformátusok az alábbi települések templomainak erőszakos elfoglalását sorolták fel: Abafája, Balázsfalva, Borbánd, Ebesfalva, Egyházfalva, Erked, Györgyfalva, Katona, Kál, Kend, Kerelőszentpál, Kolozsmonostor, Marosszentgyörgy, Medgyesfalva, Mindszent, Mocs, Oláhfenes, Szamosfalva, Vice,

hozzátéve, hogy más helyeken, így pl. Buzásbocsárdon a korábban elfoglalt templomot visszaszerzték. POKOLY József 1904–1905, III, 103.

³⁰ POKOLY József 1904–1905, III, 74, 103.

³¹ Az időpontot a korábbi irodalom részben pontos év megjelölése nélkül (vö. POKOLY József 1904–1905, III, 74, 103), vagy – Benkő József alapján tévesen – az 1717. évre jelzi. JUHÁSZ István 1947, 53.

³² Korábban (1680) köpeci lelkész volt. BENKŐ József 2004, 146; BENKŐ József 2014, 626.

³³ FőkonzLvt, 6/1713; BENKŐ József 2004, 88.

³⁴ FőkonzLvt, 2/1715.

³⁵ Az esperes által hivatkozott törvénycikk: Approb. Const. Pars 1. Tit. 5. Art. 1. Sect. 2.

³⁶ Az esperes által hivatkozott törvénycikk: Approb. Const. Pars 1. Tit. 5. Art. 8.[!], valamint Pars 3. Tit. 1. Art. 1.

hiszen „a fenn specificált református atyafiak máris olyan lábat vettek alájuk³⁷, hogy félő, netalán ennek utánna más atyánkfiai is hasonló dolgot kövessenek.”³⁸

Hermányi esperes ugyan nem említi panaszlevelében – azt valószínűleg már korábban felterjesztette –, 1715 tavaszán azonban tovább romlott a miklósvári reformátusok és a földbirtokos gróf közötti viszony. Utóbbi ugyanis a toronyban lévő nagyobbik harangot családi magántulajdonnak tekintve, annak levételét és Kőröspatakra való átszállítását is elrendelte tiszttartójának.

Mindezek részleteinek megismerésére a hatóságok tanúvallatást rendeltek el, amelyet 1715. május 10–13-án tartottak Miklósváron, Gyenge István helybéli lófő házánál. Dályai Ferenc és Daniel György kiküldött biztosok öt kérdést tettek fel a református templom tornyában lévő nagyobbik harang levételére tett kísérlet, valamint gr. Kálnoki Ádám erővel katolikus hitre térített jobbágyainak ügyében. Összesen 48 tanút hallgattak meg, köztük a helybéli református papot és iskolamestert, a katolikus licenciátuskántort, a környékbeli lelkészek közül az események szemtanúit, valamint gr. Kálnoki Ádám jobbágyait és azok feleségeit is.

A kivizsgálást események közül a harang elvitelére tett kísérlettel kapcsolatosan Barabás Ferenc jobbágy vallomására hagyatkozhatunk, miszerint „[Marti János] az cinterem előtt megh állván, kéré esperest uramtól ökegyelmétől az úr szavával egy pünkösöd innepire az harangot.” Az akkor 50 év körüli Szentgyörgyi Márk István helybéli református pap úgy vallott, hogy Miklósvárra kerülve esperese, Hermányi Péter figyelmeztette: gr. Kálnoki Ádám el kívánja vitetni a toronyban lévő nagyobbik harangot, ezért felvigyázzon arra, hogy a templom cintermébe tudomása nélkül idegenek be ne menjenek. A lelkész arra is kitért, hogy az esperes mellett Nagyajtai Balázs köpeci és a hidvégi unitárius lelkész, a Nagyajtán lakó Nagy András is nála voltak, amikor a gróf megbízásából Marti János, a kőröspataki javak gondviselője, továbbá nagyajtai Huszár Pál és miklósvári Szabó György jobbágy megérkeztek a harang levételére. A küldöttség arra hivatkozva kérte a kiadást, hogy az gr. Kálnoki Ádám nagyapjának, Kálnoki Istvánnak szerzeménye volt. Az esperes megakadályozta a harang elvitelét, felelve, hogy felettes egyházi hatóságainak tudomása és hozzájárulása nélkül ő azt nem teheti. Vallomásában a lelkész ugyanakkor azt is hozzátette: másoktól úgy hallotta, hogy a helyszínre érkező Cserei Mihály erélyes felszólítása, a törvé-

nyesség betartására való felhívása akadályozta meg a harang erőszakos elvitelét. A többi kérdéssel kapcsolatosan Szentgyörgyi István azt nyilatkozta, hogy midőn 1714-ben az egyházközség tisztségviselői a kérébe kötött gabonából a lelkész és tanító számára járó, terményben fizetett képét a földekről elhordatni próbálták, a földesúr emberei megakadályozták őket. A református papnak járó gabonát a gróf tiszttartója hordatta el és csépelte ki, abból pedig – Miklós deák, a „pápista kántor” elmondása szerint – a gróf 10-10 köböllel az illyefalvi pálos rendház, valamint az udvarhelyi katolikus iskola számára rendelt. A Kálnokiak jobbágyainak katolizálásával kapcsolatosan a református lelkész azt nyilatkozta, hogy őket a csíki birtokrészekre való átköltöztetéssel fenyegették, hacsak nem engednek a birtokos akaratának. Ugyancsak hallomás alapján vallotta továbbá, hogy egy másik jobbágyot, Kömives István legényt hatheti fogházban való tartással vett volna rá a katolizálásra. Hasonló körülmények között változtatta meg vallását – saját elmondásuk szerint – Bartha Suska és Ilona is, a birtokos kérésének nem engedő Domokos Jánost pedig, a megveretés mellett, a mezei munkáktól is eltiltották.

Ezekhez hasonlóan tette meg vallomását a 40 éves Siklódi Péter helyi református iskolamester is, azzal a különbséggel, hogy a református papnak ki nem adott gabona további sorsáról nem tudott pontos adatokkal szolgálni. A tanúk között szerepelt a 66 éves hidvégi unitárius pap, Gergely Balázs alias Nagy is, aki szemtanúként erősítette meg miklósvári református lelkészársának vallomását. További két tanú, a köpeci Bocz István és Balás István tagjai voltak annak a vizitációs bizottságnak, akiket a be nem szolgáltatott miklósvári papbér ügyében küldtek ki gróf Kálnoki Ádám helyi tiszttartójához.

A másik részről a 36 éves baróti Literati Szabó Miklós, a miklósvári katolikus egyház licenciátusa³⁹ és kántora azzal érvelt, hogy a gróf magáénak tulajdonította a vitás harangot, ugyanakkor nem talált ok-okozati viszonyt a jobbágyok áttelepítésével kapcsolatosan: „önagysága az Csík Somlyai jószágot akarván megtelepíteni, parancsolt volt két ide való jobbágyának, hogy menyenek be Csíkba lakni.” Gyenge Mihály jobbágy, Kálnoki Ádám miklósvári tiszttartója, egy újabb érvvel bővítette földesura vélt vagy valós igazát. Előadása szerint az éves papmarasztás során (1714-ben) a helyi főbirtokos gróf – mint számos református jobbágy földesura – véleményét is kikérték, aki nem kívánt állást foglalni a kérdésben, utólag azonban mégis nehezmenyezte, hogy

vidékeken, ahol a katolikuság paphiánnyal küszködött. Világi személyek voltak, akik ideiglenesen engedélyt kaptak az egyházi szertartások részleges elvégzésére.

³⁷ Értsd: az országgyűlés tagjai.

³⁸ FőkonzLvt, 2/1715.

³⁹ A licenciátus intézményét a 17. században vezették be olyan

„akarhatja ellen kitudta az falu az másik papot, és ezt a mostani papot hozta be”. Az új lelkésznek járó kepe megtagadását tehát ezzel indokolta. A gabona sorsával kapcsolatosan úgy nyilatkozott, hogy abból 10 köből az illyefalvi pálosoknak, 13 köből az udvarhelyi jezsuitáknak, további, mintegy 3 köbőlnyi búza pedig „az itt való pópista harang árába” jutott.

A Kálnoki-jobbágyok közül a 60 éves Bartha Mihály úgy nyilatkozott, hogy a templom cinterme előtt Hermányi esperes akadályozta meg a harang elvitelét. A paptól megtagadott gabonát előbb az ő – mint jobbágy részről való református egyházfi – csűrűbe vitették, majd onnan a Kálnokiak tisztartója elhordatta és kicsépelte. Domokos János jobbágy, valamint Kömives István és két lányának „megtérésével” kapcsolatosan ugyanő a fentiekkel egybehangzóan nyilatkozott. Az érintettek közül Domokos János jobbágy maga vallotta, hogy Köröspatakra vitették és 50 pácát kapott, ezt követően lett katolikussá. Ugyanő Bartha Jánossal együtt szemtanúként erősítette meg, hogy a gróf utasította Gyenge Mihály nevű miklósvári tisztartóját: a harangot, ha kell, erővel, a toronyból levegyék és Köröspatakra szállítsák. Kömives István ekképpen vallott saját történetéről: „engemet meg is fogván Köröspatakra vittek rabságra tömlecben, és ott tartván eljöttek énhozzám az paterek, erőltettek, s azt mondták, hogy ha pópista leszek, beszéllettek az úrral, és önagsága minden poenitentia nélkül elbocsáttat [...] hat héti szenvedésem után reávettem magamot és pópistává lévén úgy eresztettek el osztán minden poenitentia nélkül az hetedik hétben.”

A meghallgatott tanúk egyöntetűen igazolták, hogy Miklósváron mindössze a Kálnoki Ádám jobbágyai lettek katolikusok. A szemtanúk közül ugyanakkor többen megerősítették Cserei Mihály személyes jelenlétét, aki a gróf küldötteit azzal fenyegetőzve térítette el szándékától, „hogy ha az lova lába el nem vásik, őkegyelme is el tud menni az ország eleiben azon dologért.”

Az áttérést megtagadó jobbágyok átköltöztetésével való fenyegetőzés ügyében a 26 éves Szabó István jobbágy az alábbiak szerint tanúskodott: „egy alkalmatossággal az úr önagsága akkor itt lévő gondvise-

lője vagy szolgálja, Szabó György engemet felhivatván az maga házához, és én előttem egy kevéssel Vajda Bálintot is felhivatta volt, és hogy hozzája menék, az asztalfedél alól egy levelet elévéve s azt monda, hogy vigyük az pópista mesterhez és olvassassuk el; elvívén azért az levelet, az mester úgy magyarázá, hogy az a parancsolat, hogy én és Vajda Bálint úgy készüljünk, hogy mihelyt második parancsolat jó, mingyárt Csíkban által mehessünk lakni, azonban az szántást, vetést is hagyjuk félben, héjában ne szántunk, vessünk, mert ha földjeinken találnak bennünket, megkötöznek és elvisznek Köröspatakra”.

Ezek történetek tehát 1714-ben. A harang⁴⁰ elszállítása nem járt sikerrel. Amint láttuk, gr. Kálnoki Ádám nagyapja, Kálnoki István szerzeményének állította, ezáltal családi tulajdonnak tekintette. Ezzel kapcsolatosan egy 18. század végi (1795) tanúvallatás során az 57 éves katolikus Barabás András úgy tudta, hogy „a nagyobb harangot pedig Morvából hozta volna néhai gróff Kálnoki Ádám úr önagsága”⁴¹. Egy akkor meghallgatott másik tanú szerint „Lengyel Országból hozták volt”, a 80 éves Szentpáli István ugyanakkor családi hagyomány alapján azt állította, hogy „Fülekről hozták volt el”⁴² és abban az időben a Nagy Ajtai ecclesia akarta megvenni, de hogy préda volt, nem vették meg”⁴³. A harangok ügye egy másik, egy évtizeddel korábban (1784) lefolytatott tanúvallatáskor is előfordul, ekkor a 73 éves Benedek György úgy tudta, hogy a haranglábbban a reformátusok alatt két harang volt.⁴⁴

A miklósvári reformátusok panaszainak hivatalos kivizsgálása nem hozott kedvező eredményt. A katolikus egyházvizsgálatok iratai már a következő évben azt rögzítették, hogy 1715-ben újra katolikus kézre került a templom.⁴⁵ Két évtizeddel később a pontos időpontot is megjelölték: 1715. május 23-án, Jegenyei István – akkor baróti plébános – gr. Kálnoki Ádám közreműködésével foglalta vissza a reformátusoktól.⁴⁶ Ugyanez áll a miklósvári és baróti plébániák irataiban is,⁴⁷ eszerint a megjelölt naptól kezdve egészen következő júniusig Jegenyei Gergely István beszolgáló lelkészként vezette a visszaállított plébániát. Az eseményekről korabeli részletes jelentést nem ismerünk, emléke azonban még a század utolsó

⁴⁰ A 15. század elején, erdélyi szász műhelyben készült harangról lásd még ORBÁN Balázs 1869, III, 12; BENKŐ Elek 2002, 312. Az 595 kg súlyú harangot 1917-ben háborús célokra rekvirálták. Vö. PÉNZES Lóránd 2008.

⁴¹ Valójában Kálnoki István, aki részt vett I. Rákóczi György morvaországi hadjárataiban. Erről írott naplóját lásd ETA, IV, 141–153.

⁴² Kálnoki István részt vett 1645-ben Fülele ostrománál. Naplófeljegyzései szerint: „20. die Junii. Itt Fülele mellett voltunk táborban. Ezen éjjel a német és székely gyalogokkal felégetők Fülelenek az városát.” Vö. ETA, IV, 144.

⁴³ TÜDŐS S. Kinga 1998, 23.

⁴⁴ ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 39.

⁴⁵ 1716: GyÉFL, I. 4, 6. doboz, 13. kötet, 22; 1717: Uo., 1. doboz, 1. kötet, 49.

⁴⁶ GyÉFL, I. 4, 2. doboz, 4. kötet, 8. Ezen időpontot említik az 1821. és 1830. évi vizitációk során is. Vö. GyÉFL, I. 4, 30. doboz, k. n.; GyÉFL, I. 4, 30. doboz, 4. kötet. (Az iratok másolataiért Péntes Lóránd sepsiszentgyörgyi levéltárosnak tartozom köszönettel). Lásd még Sematizmus 1882, 41.

⁴⁷ ROL Kov., Fond 105/476, 172; VESZELY Károly 1868, 179–180.

évtizedeire is élénken fennmaradt. 1784 elején Miklósvár mellett a környékbeli településeken, így Baróton, Köpecen, Közép-, Nagy- és Szárazajtán újra kikérdezték a helybélieket a közel hét évtizeddel korábbi templomfoglalás körülményeiről, a reformátusoktól foglalt javakról.⁴⁸ Egykori szemtanút is találtak még, az idősek közül többen mindössze hallomásból ismerték a történeteket. A 77 éves özv. Gecse Istvánné Jakab Anna így emlékezett a miklósvári eseményekre: „világosan emlékszem arra az időre, [...] a kapu előtt néztem, amikor a kereszttel felmenének a templomhoz, bémenvén a cinterembe a kereszttel, úgy foglalták vala el akkor az írt templomot. [Kálnoki Ádám uram] még egy Damokos János nevezetű jobbágyát erőssen megverette vala azért, hogy pópista vallásra nem állott, úgy állott osztán által a pópista vallásra.”⁴⁹ A katolikus vallású, ugyancsak 77 éves Incze György a következőképpen tette meg vallomását: „értem azt az időt, [...] a faluban inas számban laktam. Hallottam akkor azoktól, kik jelen voltak, hogy mikor a református prédikátor és mester a templomból kijöttek, az akkor catholicus pap a templom kolcsát elvette a prédikátortól s oda adta, és eszerént lett az elfoglalás; másnap a prédikátor, szentgyörgyi fiú lévén, [Sepsi] Szent Györgyre maga jószágában, a mester pedig Közép Ajtára kényszerítették menni s költözni, közép ajtai leány lévén a mesternek a felesége.”⁵⁰ Gyere Mihály (64 éves, jobbágy) apja elbeszélése alapján úgy emlékezett, hogy „a mezőn szántóban lévén, onnan nézték, hogy a kereszttel a templomot kerülték, s akkor vették el a templomot”. Velük szemben Máthé Sámuel bölöni református lelkész úgy tudta, hogy karhatalommal történt a foglalás.⁵¹ Szóba került a református lelkész felelőssége is: Vágó István (78 éves, az események következtében Miklósvárról Középjárára költözött Siklódi Péter tanító szolgálja) egykori gazdája alapján úgy tudta, hogy „lágy ember lévén azon prédikátor, s megengedte, hogy [a templomot] elfoglalják”. Ezzel szemben a rokonságból Hermány Péter (58 éves, anyósa Szentgyörgyi Márk István leánya volt) szerint a lelkész „eleget erősködött s protestált ellene, de azal nem gondolván, bevitték a keresztet erővel”.

A miklósvári reformátusok sérelmét Cserei Mihály azonnal jelentette altorjai br. Apor Péter há-

romszéki főkirálybírónak, említett gr. Kálnoki Ádám sógorának. 1716. augusztus 28-án, Nagyajtáról küldött levelére⁵² két nappal később született válasz, amelyben a főkirálybíró jelezte, nem áll módjában eljárni és kivizsgálást (inquisitiot) kezdeményezni.⁵³ Cserei ezt követően, szeptember 11-én fordult Szentkereszti András főkormányzéki tanácsos és ítélőmesterhez, a Főkonzisztórium főgondnoki karának tagjához, közbenjárását remélve a miklósvári reformátusokat ért sérelem megoldásában. Cserei arról is tájékoztatta Szentkeresztit, hogy a köpecsi papot, akit arra rendeltek, hogy minden harmadik vasárnapon átjárjon Miklósvárra, veréssel fenyegették, amennyiben bemenne, bérét sem adták meg neki. A megmaradt miklósvári reformátusokat – br. Apor Péter háromszéki főkirálybíró közbenjárásával – arra is felszólították, hogy az egyházi kegytárgyakat átadják az új plébános számára, holott „azt a pohárt a Lengyel ország veszedelem⁵⁴ után a reformátusok maguk pénzekkel vették, az abroszokat pedig nem régen némely istenfélő reformata patrónák Isten tisztességére adtak.”⁵⁵

Cserei Mihály hasztalan igyekezett közbenjárni a miklósvári reformátusok ügyében. Nem segített ezen az sem, hogy korábban gr. Apor István szolgálatában hosszú időt töltött el, bizalmi embere és titkára volt⁵⁶ – igaz, kapcsolatuk a század végére megromlott.⁵⁷ A katolikus főkirálybíró inkább sógora, gr. Kálnoki Ádám fele hajlott, aki nagynénjétől, gr. Kálnoki Borbálától (br. Apor Péter felesége) üzent neki: „Sógor uramnak ajánlom kegyes szolgálatomat, megmondhattya kegyelmed, hogy amint őkegyelme parancsolt volt Miklósvárra a régi papi eszköz visszatartása iránt, abban a Cserei Mihály uram tanácsából semi nem tölt, az Istenért valahogy őkegyelme azt az embert ne tegye királybírónak, mert bizony a lelke ad számot rajta.”⁵⁸

A történetek okait Cserei többek között abban látta, hogy a szék elöljárója, az unitárius Donáth György alkirálybíró ellenségesen lépett fel a reformátusokkal szemben, halálát követően sem nyílt lehetőség református vallású széki elöljáró választására, hiszen a főkirálybíró Donáth Pált, Donáth György testvéröccsét támogatta. Cserei ugyanakkor nem kímélte az erdővidéki református egyházmegye 1713-ban

⁴⁸ Összesen 36 tanú meghallgatására került sor. ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 30r–40v; Uo., Nr. 27, 25r–33v.

⁴⁹ ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 40. L. még FEHÉR János 2014, 162.

⁵⁰ Uo. L. még FEHÉR János 2014, 161–162.

⁵¹ 11 évvel később (ekkor bodosi lelkész volt) már nem tartotta fenn korábbi vallomását, azt a katonai karhatalom helyett „helytelen és törvénytelen módon”-ra módosította. ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 43r; Uo., Nr. 27, 34v.

⁵² ProtKözl, XXIX (1894), 328.

⁵³ Uo., 329.

⁵⁴ Cserei itt II. Rákóczi György fejedelem 1657. évi kudarcos lengyelországi hadjáratára utal.

⁵⁵ ProtKözl, XXIX (1894), 318.

⁵⁶ Erről bővebben lásd TÓTH Zsombor 2008.

⁵⁷ Erről bővebben lásd TÓTH Zsombor 2009.

⁵⁸ Gr. Kálnoki Ádám levele gr. Kálnoki Borbálához. Miklósvár, 1716. július 23. ROL Kov., Fond 49, Nr. 5, 3.

megválasztott világi gondnokait: Daniel István udvarhelyszéki főkirálybíró és Daniel Józsefet⁵⁹ sem, akik csak ritkán tartózkodtak a székből, ezáltal is alkalmas biztositva az egyház elleni támadásoknak. Levelében továbbá beszámolt a templom elfoglalását követően megmaradt reformátusok áttérítésére való erőszakos igyekezetről, ugyanakkor a környék legerősebb református egyháza, a köpeci ellen készül, a miklósvárihoz hasonló szándékú foglalás veszélyét is elővetíti, hiszen az ottani egyház földjeiről a pap számára járó termést is a baróti és miklósvári katolikus papok hordatták el.⁶⁰ Szentkereszti válaszáat nem ismerjük, Csereinek azon javaslata, amelyben megnevezett reformátusok mellé újabb gondnokok kinevezését kérte Daniel Lőrinc és Markó Sándor személyében, azonban eredménytelenségűleg végződött, még a következő évben az erdővidéki egyházmegyéhez tartozó gyülekezetek felvigyázására Daniel István és Daniel József éppen Cserei Mihályt rendelték.⁶¹ Nem maradt el Szentgyörgyi Márk István lelkész felelősségének megvizsgálása sem: eszperese megfeddte, hogy figyelmeztetése ellenére nem állt ellen, hanem felhagyta a parókiát, és ki is költözött az épületből. 1718 elején az egyházmegyei parciális tárgyalta ügyét, megállapítva, hogy – annak ellenére, hogy Olaszteleken is marasztották – ő maga kérte a miklósvári eklézsiába való átmenetelét, ahol aztán a lelkészi fizetés mennyiségét kifogásolva a gyülekezetben is úrlódásokat okozott, „úgy kezdett osztán olyan szél indulni, hogy azt a miklósvári templomot elvennék”. A lelkész elégedetlenségét észlelve egyházmegyei parciális tartottak Miklósváron, amely során ismételt felhívták figyelmét arra, hogy az elköltözés helyett a lelkészi szolgálatot rendesen végezze. Ezzel szemben, az egyházi fórum megállapítása szerint, Szentgyörgyi Márk István nem fogadta meg az intéseket, a templomot sem védelmezte, amikor pedig arra sor került, az ellenállás helyett időt kért a paplakról való kiköltözéshez. Mindezek alapján az egyházmegyei törvényszék megfosztotta palástjogától, ügyét a generális zsinatra terjesztették,⁶² az eseményeket azonban az ismételt hivatalos tiltakozások ellenére⁶³ már nem lehetett visszafordítani a reformátusok javára.

A szemtanúk elmondása és egyházi iratok alapján tudósít a történekről Benkő József, a tudós erdővidéki református esperes is az egyházmegyéje múltjáról 1770-ben írt munkájában: „E mostan

folyó 18-ik saeculumnak elején Bécsbe menvén és sok egyéb helyeken is megfordulván kőröspataki Kálnoki Ádám úr, és Timon Sámuellel (ki is igen híres és írásairól emlékezetes jezsuita vala) megismerkedvén, olyan indulattal jöve vissza hazájába, hogy Miklósvárán (mivel annak nagyobb részét bírta) a reformata vallást meg ne szenvedje. Ehhez képest a miklósváriakat, kik mindnyájan reformata religion valának, mind ígéretnel, mind fenyegetésekkel (sőt tömlöcözés által is sokakat) arra ösztönözte, hogy hajlanának a római eklézsiának hitére, de ezzel a móddal elégre nem mehetett, noha Miklósvára nagy részén az úr jobbágyaiból állott. De azután 1717-dik esztendőben a miklósvári jobbágyoknak egy része Középjártára gát igazítani, a más része pedig a miklósvári erdő alatt félen való egy szántóföldbe szántani rendeltetvén, az úr mellett levő romano-catholicus pap a református pap (ki is Szentgyörgyi Márk István volt) házára ment, a templom kulcsát elvette, s a papot a parochialis házból kiköltöztetvén, a parochiát elfoglalta, s attól fogva lassanként fogyogáltak a reformátusok, szaporodtak a catholicusok, övék lévén a templom.”⁶⁴

A Benkő által megjelölt évszám (1717) javításra szorul,⁶⁵ az említett korabeli és későbbi források szerint a miklósvári templomot és paplakot két évvel korábban, 1715-ben, szántás idején vették vissza a katolikusok. Következő év nyarán (1716. július 15.) megtörtént a visszaállított katolikus egyházközség első generális vizitációja,⁶⁶ amely során számba vették az egyházi épületeket is. A Szent Miklós-templom zsindefedletét, akárcsak a kőkerítést és a tornyot romlott állapotban találták, utóbbiban három harangot írnak le. Ezzel szemben a templom már el volt látva a katolikus liturgiához szükséges kegytárgyakkal – köztük a reformátusoktól átvett (aranyozott) ezüst kehely tányérjával együtt –, volt benne szószék, és a karzatot is orgona befogadására alkalmas módon építették.

A plébánia újjászervezése és a középkori templom sorsa

A miklósvári katolikusoknak 1716 júniusában már önálló papja volt Benkő Balázs személyében, beiktatására éppen a vizitáció során kerülhetett sor.⁶⁷ Egybecseng ez a szomszédos Nagyajtán lakó,

⁵⁹ Uo., 328. A megnevezett gondnokokról lásd BENKŐ József 2004, 121.

⁶⁰ ProtKözl., XXIX (1894), 319. Az ügy egészen 1747-ig elhúzódtott. Vö. DOMJÁN István 1894.

⁶¹ SIPOS Gábor 2000, 84.

⁶² BENKŐ József 2004, 44–45.

⁶³ A miklósvári templom ügye szerepelt a reformátusok által az 1717. és 1720. évi országgyűlésekre felterjesztett, valamint az

1721-ben a császárhoz eljuttatott panaszaiában is. POKOLY József 1904–1905, III, 74, 103.

⁶⁴ BENKŐ József 2004, 43–44.

⁶⁵ Erről lásd még FEHÉR János 2014, 161.

⁶⁶ GyÉFL, I. 4, 6. doboz, 13. kötet, 22.

⁶⁷ A 19. századi egyházi sematizmusok ezt az évet tekintik a plébánia (újjá)alapításának. Vö. Sematizmus 1844, 34; Sematizmus 1888, 22.

elsősorban Erdély történetéről írt krónikája révén ismert Cserei Mihály 1716. szeptember 11-én, Szentkereszti Andrásához írott levelében, amelyben felháborodottan panaszkol a református főúrnak, hogy miután a „miklósvári szép reformata ecclesia a templom erőszakos elvételével felfordulván, nem régen, mint egy két holnapja, patert hoztanak a faluban, aki is éjjel nappal szüntelen mortificállja a még eddig megh maradott reformátusokat, fenyegetéssel, ijeszttel arra kényszerítvén, hogy a parochialis házat a pater számára megh építsék, és amely bért a református papnak adtanak, mígh a templomot elvették, addig már ennek utánna a pater számára agiák.”⁶⁸

1717 februárjában újabb vizitációt tartottak a miklósvári katolikus egyházközségben,⁶⁹ amely már meggyőző katolikus számbeli fölényt (100 katolikus és feleannyi református vallású személyt) jelez a településen. Az egyházzvizsgálat szerint a templom visszafoglalására 1715-ben került sor. A Szent Miklós-templom tetőszerkezetét, valamint kőből épült kerítőfalát (cinctura) és tornyát – akárcsak a korábbi nyár folyamán – most is romlott állapotban írták le. Utóbbiban három harangot vettek számba, melyek közül a nagyobbik már régen, további kettőt Mártonffy György püspök szentelt fel. A templomnak ekkor volt egy oltára, keresztelő medencéje, és kegytárgyakkal (ezüst kehely paténájával, bursa, corporalia, antependium, miseruhák, csengettyű, stb.) is el volt látva. Volt benne szószék (cathedra) és karzat. A miklósvári katolikusok papja továbbra is a kolozsvári jezsuita akadémiáról egy éve kikerült, 28 éves Benkő Balázs volt. Újabb vizitációra 1720 nyarán, Demeter Márton olvasókanonok, püspöki vikárius vezetésével került sor.⁷⁰ Ekkor Fodor Bálint baróti plébános szolgált be Miklósvárra,⁷¹ a gyülekezet kántora a 28 éves Szekrény István, megyebírája Domokos Ferenc volt. Miklósváron 218 katolikust írtak össze, a néhány évvel korábban tomboló pestisben⁷² ugyanakkor 150-en haltak meg.⁷³ A vikárius adott 20 magyar forintot a templom körüli javításokra, és 24 forint büntetés terhe alatt elrendelte, hogy a templom tetőszerkezetét és a haranglábat kijavítsák.

A következő egyházlátogatásra 1726 nyarán, Létyay István gyulafehérvári olvasókanonok vezetésével került sor,⁷⁴ amely során már magyar nyelven írták

össze a templom kegytárgyait. Eszerint a templomnak volt egy főoltára a Fájdalmas Szűzanya képével, tabernákulummal és 4 antependiummal. Volt továbbá benne prédikáló szék, két karzat, egyikük festett, másikban díszítés nélküli orgona. A kőből rakott harangtoronnyal kapcsolatban ugyanakkor megemlítik, hogy az nemrég épült,⁷⁵ benne 3 harangot jegyeztek fel. A templomot övező kőfal kijavítása azonban még a következő évtized elején sem történt meg. 1731-ben, Sorger Gergely püspök idejében ezzel kapcsolatban feljegyezték, hogy „keretése kűbül való, de romladosott” állapotban van. A templommal kapcsolatosan azt is megjegyezték, hogy titulusa Szent Miklós püspök, de felszentelése még nem történt meg („nem consecratott”).⁷⁶ Említett püspök alatt egy újabb vizitációra is sor került 1735-ben, ekkor zsinddal fedett kőtemplomot írtak le, amelynek berendezéséhez tartozott egy kőből készült keresztelőmedence.

A következő évtizedben újabb két vizitációra (1743, 1747)⁷⁷ került sor Miklósváron. Ezek irataiból megtudjuk, hogy a harangok egyike, valamint a főoltár is Szent Miklós tiszteletére készült, utóbbi még nincs felszentelve. A Kálnoki család által patronált templomnak búcsúja, és mivel a család tagjai nem ide temetkeztek, kriptája sem volt. Megtörtént azonban a templomot kerítő, egy kapuval ellátott kőfal kijavítása, amelyet már évtizedekkel korábban is szorgalmazott a vizitáció. Az elhasadt középső harangot Szent Miklós tiszteletére újraöntötték. Első alkalommal említik ugyanitt a valószínűleg még korábban megépült sekrestyét is. A kőből épült és zsinddal fedett harangtorony a templom nyugati oldalához csatlakozott („ecclesia juncta”).⁷⁸

Szűk három évtizeddel a templom elfoglalását és a plébánia visszaállítását követően Miklósváron – a katolikus források szerint – 125 katolikust és feleannyi (62) „nemkatolikus”, túlnyomó többségükben reformátust számoltak össze csecsemőtől aggastyánig. Mellettük a plébániához tartoztak Nagyajtáról 12-en, Középjártáról 7-en, és Ürmösről 8-an.⁷⁹ A plébánia főpatronusaként ekkor az 1719-ben elhunyt gr. Kálnoki Ádám feleségét, Maria Mammuca della Torre-t⁸⁰ említik. Férje kegyadományáról nem jegyeztek fel adatokat, az ő emlékére felesége,

⁶⁸ ProtKözl, XXIX (1894), 318.

⁶⁹ GyÉFL, I. 4, 1. doboz, 1. kötet, 49–52.

⁷⁰ Uo., 162.

⁷¹ VESZELY Károly 1868, 180.

⁷² Erről bővebben lásd CSÁKI Árpád 2010.

⁷³ GyÉFL, I. 4, 1. doboz, 1. kötet, 162, 235.

⁷⁴ ROL Kov., Fond 105/476, 100–101.

⁷⁵ Az egyház anyakönyve szerint a harangtorony 1727-ben épült. Vö. ROL Kov., Fond 105/476, 172r.

⁷⁶ GyÉFL, I. 4, 1. doboz, 3. kötet, 166. Közölve: KOVÁCS And-

rás – KOVÁCS Zsolt 2002, 153.

⁷⁷ GyÉFL, I. 4, 3. doboz, 6. kötet, 36–37; GyÉFL, I. 4, 1. doboz, 1. kötet, 458–461.

⁷⁸ GyÉFL, I. 4, 2. doboz, 4. kötet, 8–11.

⁷⁹ ROL Kov., Fond 105/476, 77–79. Az áttértek névjegyzékét 1727-től kezdődően az anyakönyvekbe is bejegyezték. Ld. Uo., 152.

⁸⁰ Kálnoki Ádám özvegye ekkorra újrarahasodott. Róla bővebben lásd BARBU, Violeta 2015 (a tanulmányra Tüdös S. Kinga hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton is megköszönök.)

1735-ben aranyozott ezüst szentségmutatót (monstrancia) készíttetett, majd 1744-ben Moldvából három sing selymet, valamint három „virágos matériát” küldött az egyház számára. Következő év végén újabb adományait (ezüst lámpás az oltár eleibe, miseruhák, palást, templomi textíliák) jegyezték fel. 1747 végén ugyancsak az ő költségén készült el a templom új főoltára, valamint történt meg a templomot kerítő kőfal kijavítása. Adományaiból a templom szépítése a következő évben is folytatódott, ekkor került sor a templom mennyezetének kifestésére. Halála előtt (1749. május 22., Bukarest)⁸¹ további értékes textíliákat hagyott a miklósvári templomra.⁸² Mellette leányát, Teréziát, valamint gr. Petki Istvánné gr. Kálnoki Juditot⁸³ is az egyház jótevői, kegytárgyainak gyarapítói között említik.

A reformátusoktól 1715-ben visszafoglalt miklósvári templom szűk hat évtizeden keresztül volt a katolikusok birtokában. A régi épület helyett 1775-re befejeződött az új templom felépítése, a sorozatos földrengések által megrongált harangtorony helyébe a 19. század közepén készült el az új torony.

A reformátusok helyzete. Új templom építése

1716-ben küldött leveleiben Cserei azon félelmeinek is hangot adott, hogy a köpeci lelkész képének részbeni elvonásával újabb károkat szenvedhetnek a reformátusok. Felvetései nem voltak alaptalanok, a miklósvárihoz hasonló újabb foglalások 1725-ben a sepsiszéki Szentiványban megismétlődtek, ezúttal az unitáriusok kárára.⁸⁴ Ezzel szemben Erdővidéken a rekatolizációnak – a felekezeti arányok megváltoztatásával – egy másik formája került előtérbe. Még a század elején a Kálnoki család templomépítésre alkalmas telket adományozott a görög-katolikus vallásra áttért bőlöni jobbágyok számára.⁸⁵ Bőlön mellett ugyanakkor Köpecen is épült „unitus” templom.

A reformátusok ezt követően sorra hozták intézkedéseiket az egyházi javak védelme érdekében. 1728-ban például a püspöki vizitáció éppen Háromszéken, Bodokon rendelte el az espereseknek, hogy templomaikra és parókiáikra szigorúan vigyázzanak, azt semmilyen indokkal fel ne hagyják, nemkívánatos foglalás esetén pedig igyekezzenek azonnal visszaszerezni, az egyház javai mellett ugyanakkor a gyülekezetek tag-

jait se hagyják magukra.⁸⁶ Hat évvel később ugyancsak Bonyhai György püspök háromszéki vizitációja zabolai és uzoni állomásain hagyta meg, hogy a vegyes felekezeti településeken a templom és plébánia nélküli katolikus birtokosok templomi székkeit, amennyiben a pap és iskolamester béréhez, valamint a templom-építéshez vagy javításhoz hozzájárulni nem akarnának, más, református egyháztagnak adják oda bérbe.⁸⁷

A miklósvári reformátusok helyzetéről a század közepén, 1751 márciusában újabb tanúvallatást tartottak.⁸⁸ A kérdések ezúttal a templom és paplak visszaszerzésének időpontjára, valamint a helybéli reformátusok helyzetére irányultak. A meghallgatottak közül a 60 éves Mester István, gr. Kálnoki József jobbágya úgy vallott, hogy „az 1718 esztendőbeli pestis előtt circiter 4 vagy 5 esztendővel vették vissza a pápista templomot”, ezt követően pedig a településen református pap nem lakott, és az egyházi szolgálatot, keresztelest, temetést köztük is a helyi plébános végzi. Hozzá hasonlóan vallott a többi 19 tanú is.

A templom és lelkész nélkül maradt református miklósvári református közösség II. József 1773. évi erdélyi látogatását is felhasználta, hogy Benkő József középajtai lelkész, későbbi esperes révén megismételje elszenvedett sérelmeit,⁸⁹ a panasz azonban ezúttal sem hozott eredményt. Végül a Türelmi rendelet nyitotta meg az utat az új templom felépítésére. Az ügyben a Főkormányzék vizsgálatot rendelt el, amely az építési költségek megbecsülésére is kitért. A reformátusok részéről Gyenge István megyebíró jelentette, hogy többek – köztük Cserei József miklósvárszéki királybíró, továbbá Boda István széki assessor, Intze Gergely szárazajtai református megyebíró, miklósvári Bartha Mihály – is kötelezték magukat arra, hogy amennyiben megfelelő telket sikerül szerezni, készek anyagilag is támogatni a templom építését. A reformátusok ugyanakkor felelőlegesen, hogy a templomfoglalás során az egyház ingóságait és készpénzét (100 forintot) is elvették, ennek fejében a katolikusok részéről is elvárták, „hogy velünk együtt közös költséggel, s fáradsággal az építést supportálni, és mivel minékünk nem szándékunk s nem is szükséges, hogy nagy költséges épületet csináljunk, tehát ezekből lehet egy olyan hajlékot építenünk, melyben számításunk szerint az istent imádhajjuk.”⁹⁰

⁸¹ BARBU, Violeta 2015, 185. Korábbi végrendeletét 1740. augusztus 12-én írta meg a moldvai Jászvásárban. ROL Kov., Fond 49, Nr. 4, 16. Közölve: BARBU, Violeta 2015, 179.

⁸² ROL Kov., Fond 105/476, 101v, 163r–v, 164r, 172r.

⁸³ Az 1732-ban meghalt gr. Kálnoki Domokos (Kálnoki Ádám elsőszülött fiúgyermek) leánya.

⁸⁴ Erről bővebben lásd ORBÁN Balázs 1869, III, 197–198; KISS Sándor 1875.

⁸⁵ 1763: „...közel ez előtt hatvan esztendőktől fogva itten Nemes Miklósvár székiben Bőlönben erigáltatott vala egy unitus

oláhok számokra való templom néhai méltóságos Kálnoki József úr collatumabéli funduson”. ROL Kov., Fond 31, Inv. 1, Nr. 38, 9. A templomot 1733-ban már a görögkeletiek használták. PÁL Judit 1999, 91.

⁸⁶ KOLUMBÁN Vilmos József 2005, 18.

⁸⁷ Uo., 21–22.

⁸⁸ GyÉFL, Iktatott iratok, 27/1751. Az irat másolatáért Vass Csongor (Gyulafehérvár) levéltárosnak tartozom köszönettel.

⁸⁹ MIKÓ Imre 1867, I, 32–33.

⁹⁰ ROL Kov., Fond 31, Inv. 1, Nr. 155, 78.

Az újabb, 1784 elején tartott tanúvallatás⁹¹ során meghallgatott személyek egyaránt megerősítették, hogy a templom elfoglalását követően református papot nem engedtek a faluba, aki kívánta, Köpecre vagy Középjárára mehetett át istentiszteletre. A reformátusok a képét is a katolikus papnak és tanítónak fizették egészen 1782-ig, amikor a református lelkésznek kezdték adni. Szabó Lőrinc (67 éves, lovas katona rendű, református) azt is hozzátette, hogy a többi helyi birtokos mellett tőle is elvárták az elmúlt évtizedben az új katolikus templom építésében való részvételt, amit meg is tett.

A reformátusok ugyanakkor templom építésére alkalmas terület átengedéséért folyamodtak a katolikus faluközösséghez, és mivel kérésük nem került megoldásra, 1793 elején telket vásároltak.⁹² Az adásvételi szerződés szabályosságát a II. székely gyalogezred parancsnoka kérdőjelezte meg, bő másfél évbe tellett, míg annak érvényességét törvényes úton igazolhatták.⁹³ Ekkor azonban a Kálnokiak, mint szomszédos birtokosok emeltek jogi kifogást, gr. Kálnoki József pedig az egyik helyi jobbágyának házában tartott istentisztelet tartását is igyekezett megakadályozta.⁹⁴ Jelentős előrelépést jelentett ugyanis a miklósvári

református egyházközség újraalapításában, hogy még 1794 nyarán, a Désen megtartott zsinaton önálló lelkészt neveztek ki Intze Dániel személyében.⁹⁵

A reformátusok templomépítését azonban már nem lehetett megakadályozni. Annak ellenére, hogy a peres ügyek még folyamatban voltak, 1795 második felében elkezdődtek a munkálatok,⁹⁶ a következő év tavaszán megtartott esperesi vizitáció során pedig feljegyezték, hogy „a templom még építés közben lévén, isteni tisztelet közönségesen egy különös háznál tartatik.”⁹⁷ Az egyház – amely továbbra is Köpec filiája maradt – számára bodosi Dávid Dániel még 1791-ben fehér majolikából készült, önfedeles korsót adományozott, amelyet K. Sebestyén József rajza alapján Kelemen Lajos ismertetett a két világháború között.⁹⁸ Az említett kegytárgy – amelyet Herepei János múzeumigazgató „fehér mázas, kékfestésű, önfedeles vinci kancsó”-ként határozott meg – egy C. I. feliratú fatányérral és egy ezüst szállal varrott virágdíszítésű, rossz állapotban lévő sárga selyemtakaróval – amelyet felirata szerint Cserei Borbára adományozott 1806-ban – együtt 1939-ben a Székely Nemzeti Múzeumba került,⁹⁹ és a második világháború idején, a múzeum menekített anyagával együtt pusztult el.¹⁰⁰

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy, Stadion u., 35., Bl. 16B/8., RO-520045; csakiarpad@gmail.com

Felhasznált levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (EREKGy)

A 2. – Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára. Ügyiratok

Gyulafehérvári Érseki és Főegyházmezei Levéltár (GyÉFL)

I. 4. – Canonica visitationes (1717, 1720, 1731, 1743, 1747)

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár (ROL Kol.)

Fond 432 – Zágoni Szentkereszt család levéltára

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy (ROL Kov.)

Fond 10 – Alsócernátoni Damokos család levéltára

Fond 31 – Miklósvárszék levéltára

Fond 49 – Kőröspataki Kálnoki család levéltára

Fond 105/476 – Miklósvári Katolikus Plébánia anyakönyvei (1716–1799)

⁹¹ ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 30r–40v; Uo., Nr. 27, 25r–33v.

⁹² A szerződés eredeti példányát lásd ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 27, 46–47.

⁹³ ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 45r–52v; Uo., Nr. 27, 16–22.

⁹⁴ ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 11, 51r; Uo., Nr. 27, 5–6.

⁹⁵ ErZsI, IV, 70.

⁹⁶ „...mostan itten Miklosvárán a reformátusok templomot

építenek.” (1795. szeptember 11.) ROL Kov., Fond 31, Inv. 2, Nr. 27, 40.

⁹⁷ CSÁKI Árpád 2003, 11.

⁹⁸ KELEMEN Lajos 1927. Keöpeczi Sebestyén József másik, a miklósvári református egyház aranyozott ezüst poharáról készített rajzát lásd SAS Péter 2011, II, 515.

⁹⁹ SzNM Intézményi Levéltára, 177/1939.

¹⁰⁰ SzNM, Régiséggtár, Lsz. 8920–8922.

Irodalom

- Approb. Const. – *Approbatae constitutiones regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*, Claudiopoli, 1696.
 ErZsI – *Erdélyi református zsinatok iratai*, III–IV (s. a. r. Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor), Kolozsvár, 2011. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* 1/3–4.)
 ETA – *Erdélyi történelmi adatok, I–IV* (szerk. Mikó Imre, Szabó Károly), Kolozsvár, 1855–1862.
 ProtKöz – Protestáns Közlöny
 Sematizmus 1844 – *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum... MDCCCXLIV*, Albae-Carolinae.
 Sematizmus 1882 – *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis editus pro Anno a Christo nato MDCCCLXXXII*, Albae-Carolinae.
 Sematizmus 1888 – *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis editus pro Anno a Christo nato MDCCCLXXXVIII*, Albae-Carolinae.
 SzOkI – *Székely oklevéltár, I–VIII* (szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu), Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.
- APOR Péter
 1863 *Altorjai br. Apor Péter munkái* (közli Kazinczy Gábor), Pest.
 1903 *Verses művei és levelei (1676–1752)*, I–II (szerk. Szádeczky Lajos), Budapest. (*Mon. Hung. Hist. 2, Script.* 36–37.)
- BARBU, Violeta
 2015 Maria Mammauca della Torre Kánoky: contesa de la fruntariile imperiilor, in: Barbu, Violeta – Székely, Maria Magdalena – Tüdös S. Kinga – Jianu, Angela: *Grădina rozelor. Femei din Moldova, Țara Românească și Transilvania (sec. XVII–XIX)*, Ed. Academiei Române, București, 149–186.
- BENDA Kálmán
 1988 Ferences iskola Esztelneken a XVII. században, in: Zombori István (szerk.): *Az értelmiség Magyarországon a XVI–XVII. században*, Szeged, 131–138.
- BENKŐ Elek
 2002 *Erdély középkori harangjai és bronz keresztlövedécei*, Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár.
- BENKŐ József
 1999 *Transilvania specialis*, I–II (ford. bev. tan. és jegyz. Szabó György), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.
 2004 *Filius posthumus*, s. a. r., bev. tan. és jegyz. Csáki Árpád és Demeter László, Kolozsvár. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* 14.)
 2014 *Erdély* (ford. bev. tan. és jegyz. Szabó György), Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót.
- BIRÓ Vencel
 1935 *Altorjai gróf Apor István és kora*, Erdélyi Katolikus Akadémia, Cluj.
- CSÁKI Árpád
 2003 Adatok Erdővidék református templomainak építéstörténetéhez, *Erdővidéki Lapok*, IV. évf., 1. sz., 8–11.
 2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban, *Acta Siculica 2010*, 277–287.
 2013 Gr. Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár végrendelete (1705), in: Tüdös S. Kinga (szerk.): *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 251–279.
- CSEREI Mihály
 1983 *Erdély története [1661–1711]* (s. a. r., bev. és jegyz. Bánkúti Imre), Európa Könyvkiadó, Budapest.
- DOMJÁN István
 1894 Cseri Mihály, a kálvinista, *Erdélyi Múzeum*, 11. évf., 10. sz., 611–617.
- ENDES Miklós
 1938 *Csik-, Gyergyó, Kászon-székelyek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest.
- ENTZ Géza
 1994 *Erdély építészete a 11–13. században*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- FEHÉR János
 2014 *Dobó. Egykori település a Kormos mentén*, Dobó-Valál Egyesület, Barót. (*Erdővidéki Történelmi Tár* 1.)
- GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József
 1995 *Székelyföldi vártemplomok*, Budapest. (*Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára* 5.)
- JÁNÓ Mihály
 2015 *A kézdiszentléleki Szent-István kápolna*, Ambrózia Kiadó, Kézdivásárhely.
- JUHÁSZ István
 1947 *A székelyföldi református egyházmegyék*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. (*Erdélyi Tudományos Füzetek* 201.)
- KELEMEN Lajos
 1927 Miklósvári fedeles kancsó, *Művészeti Szalon*, I. évf., 9. sz., 12. Újraközölve I. Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok* (bev., s. a. r., szerk. és jegyz. Sas Péter), Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2006, 154.
- KISS Sándor
 1875 A szent-iványi unitárius templom elvétele 1725-ben, *Keresztény Magvető*, 10. kötet, 2. füz., 104–113.
- KOLUMBÁN Vilmos József (s. a. r., bev. tan., jegyz.)
 2005 *A Sepsis Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*, Kolozsvár. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* 3.)

- KOVÁCS András
 2003 Kézdiszentlélek templomai, in: Kovács András és Tüdős Kinga: *Kézdiszentlélek templomai. Két tanulmány*, Ambrózia, Kézdivásárhely, 3–25.
- KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt (közzt.)
 2002 *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737* (bev. tan., jegyz. Kovács András), Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár. (*Erdélyi Művelődéstörténeti Források I.*)
- MIKÓ Imre
 1868 *Benkő József élete és munkái*, Pest.
- ORBÁN Balázs
 1869 *A Székelyföld leírása*, III, *Háromszék*, Pest.
 2002 *Kiegészítések A Székelyföld leírásához I. Háromszék* (szerk. Lénárt Anna, s. a. r. Dobra Judit), Charta Kft., Sepsiszentgyörgy.
- PÁL Judit
 1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850), in: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 25–97.
- PÁL-ANTAL Sándor
 2002 *Székely önkormányzat-történet*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
 2011 *Székely székek a 18. században IV. Háromszék 1701–1722 között* (bev. tan. és jegyz. közzt. Pál-Antal Sándor), Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- PAPP Kinga
 2015 *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználata a 17–18. századi Erdélyben*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. (*Erdélyi Tudományos Füzetek* 285.)
 2018 A miklósvári templomfoglalás narratívái, *Erdélyi Múzeum*, 88. kötet, 2. sz., 66–77.
- PÉNZES Lóránd
 2008 Háromszéki katolikus egyházközségi harangok a 20. század elején, *Keresztény Szó*, 2008. július. <http://leveltar.romkat.ro/hu/kiadvanyok-tanulmanyok/338-penzes-lorand-haromszeki-katolikus-egyhazkozsegi-harangok-a-20-szazad-elejen.html> (Utolsó letöltés ideje: 2017. január 17.)
- PÉTER Mózes
 1909 A Kollégium alapító testületének, a Rikánbelői Kommunitásnak ismertetése és rövid története, in: *A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó-Kollégium felszázados működésének emléke*, Sepsiszentgyörgy, 5–33.
- POKOLY József
 1904–1905 *Az erdélyi református egyház története*, I–V, Budapest.
- SAS Péter
 2002 Az Erdélyi Római Katolikus Státus, *Egyháztörténeti Szemle*, 3. évf., 2. sz., 66–73.
 2011 *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*, I–II, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- SIPOS Gábor
 2000 *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár (*Erdélyi Tudományos Füzetek* 230.)
- SCHUMANN, Gottlieb
 1756 *Europäisches genealogisches Handbuch*, Leipzig.
- TÓTH Zsombor
 2008 Egy kora újkori familiáris kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete altorjai Apor Istvánval (1692–1703), *Acta Siculica* 2008, 309–318.
 2009 A familiáris Cserei Mihály és a végrendelkező Apor István konfliktusának két ismeretlen forrása, *Lymbus* 2009, 97–111.
- TÜDŐS S. Kinga
 1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion Kiadó, Bukarest.
 2002 *Háromszéki templomvárak*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
 2004 Székely főemberek a XVII. század alkonyán. Kálnoki Sámuel, a vicecancellár, *Studia Caroliensia*, V. évf., 3–4. sz., 215–224.
 2008 Csíksomlyói végtisztesség. A székelyek generálisa, I. Mikes Kelemen végrendelete és temetése (1685–1687), *Acta Siculica* 2008, 295–308.
- VESZELY Károly
 1868 *A baróti plébánia*, Brassó.

Catolicizarea forțată de la Micloșoara din anul 1715 și urmările acesteia

(Rezumat)

Membrii familiei Kálnoki, originară din Kőröspatak (Valea Crișului, jud. Covasna), erau principalii posesori din Miklósvár (Micloșoara, jud. Covasna) încă din sec. al XVII-lea, localitate care în urma reformei religioase a trecut la protestantism, confesiunea dominantă fiind cea calvină. Lucrarea prezintă circumstanțele în care contele Ádám Kálnoki (1683-1719) – fiul cancelarului aulic al Transilvaniei la Viena, contele Sámuel Kálnoki (1640-1706) –, școlit în spirit catolic de către franciscanii de la Șumuleu-Ciuc, mai apoi de către iezuiții de la Cluj, ulterior obținând la Viena și titlul de baccalaureus, a ocupat cu forță clădirea bisericii din Micloșoara în anul 1715, restabilind parohia romano-catolică din localitate. Izvoarele contemporane (în special cele ecleziastice, din partea ambelor tabere) relevă faptul că iobagii moșierului erau constrânși prin mijloace variate să treacă la catolicism, preotul și dascălul calvin din localitate fiind înlăturați (ilegal) apoi pe baza schimbării raporturilor confesionale. În ciuda protestelor repetate (inclusiv în fața Dietei Transilvaniei și la Curtea de la Viena) ale oficialităților bisericii reformate, biserica a rămas în proprietatea catolicilor, familia Kálnoki angajându-se în continuare în patronajul acesteia. Privați de preot propriu și fără biserică, comunitatea reformată calvină a dobândit dreptul de a ridica un nou lăcaș sfânt abia în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea.

Catholization by Force in 1715 in Miklósvár and Its Aftermath

(Abstract)

Members of the Kálnoki family, originally from Kőröspatak, were the main holders in the village of Miklósvár as early as the 17th century. During the Reformation the village converted to the Protestant religion, predominantly to Calvinism. The paper treats the circumstances and the aftermath of the seizure and the recatholization of the village church by count Ádám Kálnoki (1683–1719). The count was schooled in Catholic faith by the Franciscan monks from Csíksomlyó, then by Jesuits from Kolozsvár, later acquiring bachelor's degree in Vienna. Contemporary sources (from both sides), mainly the ecclesiastical ones, reveal the fact that the serfs of the domain were forced by various techniques to become Catholics. Later thence the Catholic majority, the protestant priest and teacher were (illegally) dismissed. Despite the protests of the Reformed Church at the Transylvanian Diet and the Imperial Court in Vienna, the church from Miklósvár remained in Catholic possession, under the tutelage of the Kálnoki family. The Protestant community regained the right to erect itself a new church in the late 18th century.

Szász Hunor

KÁLNOKI FERENC FŐKIRÁLYBÍRÓ ÉS A CSÍKSZÉKI HATALMI VISZONYOK 1742–1750 KÖZÖTT

A főkirálybírói hatalom változásai a 18. század legelején

A 18. század elején, a Habsburg-berendezkedés következményeként, lassú, de fokozatos átalakulási folyamatok kezdődtek a székely székek hatalomgyakorlási mechanizmusaiban. E lassú, de alapvető változás elsősorban a széki adminisztráció és végrehajtó hatalom csúcsát, a főkirálybírói intézményt érintett¹, de idővel (a század második felére) átfogta az intézményrendszer minden szintjét. A hatalmi-adminisztrációs átalakulások a társadalom szintjén is hatottak, fokozatosan háttérbe szorítva a lófő és szabadszékely réteg hatalmi súlyát a birtokos nemesség javára. Ez a hatalmi hangsúlyeltolódás (ahogy jelenleg megítéljük) azonban csak a század utolsó negyedére teljesedik ki.

Egy korábbi tanulmányunkban² kísérletet tettünk Csík-, Gyergyó- és Kásznonszék³ esetében a főkirálybírói hatalom változásainak azonosítására, valamint az 1708–1742 közötti időszak főtiszti pályafutásainak rekonstruálására. Határozott különbséget vélhettünk felfedezni a Habsburg-korszak és a megelőző időszak főkirálybírói hatalomgyakorlása, és a hatalom felfogásának koncepciója között. A fejedelemség időkának főkirálybírói tisztsége a lokális széki elitben gyökerezett, rá támaszkodott és főként az ő érdekeit képviselte. Megválasztása egyértelműen a széki akarat tükröződése, még ha elvéve találkozzunk is kivételekkel. Ezzel szemben a Habsburg-időszak főkirálybírói tisztsége (a főkapitányi tisztség megszűnésének hatását is figyelembe véve) már elsősorban nem a széki elitre támaszkodik, hanem a központi hatalom intézményévé válik. A főtisztválasztás mechanizmusa, sőt megnevezése is jelentősen átalakult, egybeolvadt egy új eljárással, a *candidatió*val.

Az átrendeződési folyamatot sok esetben a lokális elit, de a társadalmilag egyre nehezebb helyzetbe kerülő szabadszékelyek és a lófők alsó rétegének tiltakozása is kíséri. Ez a helyi ellenállás főként a század

első felében figyelhető meg, és olykor képes a lokális érdekérvényesítésre is (mint ahogy Lázár Ferenc esetében egyértelműen megfigyelhető). Mindez egybeesik a változó politikai helyzet által befolyásolt karrierstratégiák változásával is, amely a 18. századtól már egyértelműen egy Habsburg-orientációt követ a székely(földi) elit esetében is, amelynek egy része már Rákóczi előtt szakított a karrierépítés régi mintáival, más része pedig csak 1708–1711 után ragadja meg a bécsi udvar kínálta lehetőségeket.

Jelen tanulmányunk mintegy kronológiai folytatása az előzőnek, amelyben a felvázolt folyamatokat részletesen és főkirálybírói pályafutásokra lebontva próbáltuk elemezni. Kálnoki Ferenc főkirálybíróisága a fentebb érintett folyamat része. Az őt megelőző Lázár Ferenc főtisztsége és az általa képviselt hatalomgyakorlási elv még a Habsburg-berendezkedés előtti lokális jelleg reneszánsza, amely rövid időre megszakítja a Bécs-orientált főtisztválasztás kiépülését, halála után azonban Kálnokival folytatódik az átalakulás.

Az 1742-es csíkszéki főkirálybíró választás és a *candidatio* mechanizmusa

1742 májusában hosszas betegeskedés után elhunyt gróf szárhegyi Lázár Ferenc, csíkszéki főkirálybíró. Érdekes egybeesés volt, hogy ebben az évben távozott az élők sorából a gróf politikai ellenfele, Bornemisza János is. Egy megüresedett főtiszti hely betöltésének eljárása hosszas folyamattá változott a 18. század első felében. Az udvar egyre jobban befolyása és ellenőrzése alá vonta a főtisztválasztást, az üresedés bejelentésétől az új főkirálybíró beiktatásáig bürokratizálva a folyamatot. A korabeli erdélyi adminisztráció még lassú volt, ezért hónapokba telt, amíg egy tisztség megüresedésének híre eljutott Szebenben keresztül Bécsbe, onnan pedig az intézkedés ismét Szebenben keresztül a helyszínre. Olykor egy egész év is eltelt egy főtiszt halála és az új beiktatása között.

egyenrangú társszéket: Gyergyót, Felcsíkot, Alcsíkot és Kásznont. Abban az esetben, ha kifejezetten egyetlen társszékre utalunk, külön megnevezzük.

¹ Vö. SZÁSZ Hunor 2017, 351–379.

² SZÁSZ Hunor 2017, 351–379.

³ A továbbiakban a rövidség kedvéért a Csíkszék fogalmat használjuk Csík-, Gyergyó- és Kásznonszékre, beleértve mind a négy

Lázár Ferenc halálhírét a széki tisztviselők tudatták a Guberniummal, amely 1742. május 29-én terjesztette fel a hírt a kancelláriához, Mikola László táblai assessor⁴ halálhírével együtt. Ugyanekkor kérte a Főkormányzók a kancelláriától a megüresedett főtisztviségre való *candidatio* engedélyezését is.⁵ Az uralkodói engedélyt a királynő június 12-én szignálta,⁶ majd a kancellária továbbította a Guberniumnak,⁷ amely csak 26-án közölte azt a székekkel.⁸ A Főkormányzók feladata volt utasítani a székek vicetiszteit, hogy hívjanak össze főtisztjelölő székgyűlést, és jelöljenek („kandidáljanak”) három alkalmas (*idonea*) személyt a tisztségre. A Gubernium azonban a bevett szokáson túllépve, a székgyűlésre felügyelő elnököt küldött, Apor Lázár személyében, és arra utasította a széket, hogy a főtisztválasztó székgyűlés helyét és idejét a kinevezett elnökkel közösen határozza meg.⁹ A székek mindezen intézkedéseket a régi szokásjog megsértéseként és a választásba való beavatkozás-ként értelmezte, ami ellen hevesen tiltakoztak, mind a Guberniumnál, mind a Kancelláriánál.¹⁰

Lázár Ferenc halála és az új főtiszt megválasztása között mintegy fél év telt el. Az augusztus 16-án, Csíksomlyón ülésező székgyűlés a fiatal királyhalmi Petki Istvánt választotta főkirálybírónak 103 szavazattal. A vótumok alapján második helyen Csató Zsigmond kancelláriai referendárius (előadó) állt 45 szavazattal. A harmadik jelölt báró Apor József, Apor Péter legidősebb fia volt 43 szavazattal.¹¹ A székgyűlés összetételéről is van némi információnk. A birtokosok személyesen vagy helyettesek által képviselték magukat. Jelen voltak az assessorok, és nyilván a vicetisztek is. Fontos adat, hogy *a közszékekelyek is képviselték magukat a falus bírák személyében.*¹² Ez utóbbi tény is mutatja, hogy a közszékekelyek a 18. század közepén még nem voltak kizorolva teljesen a széki

hatalomgyakorlásból, sőt több forrásunk is bizonyítja, hogy rendszeresen részt vettek a székgyűléseken, falként három küldöttel.¹³

Miután a székgyűlés továbbította a *candidatio* eredményét a Guberniumnak, a Főkormányzók is tartott egy szavazást (II. *candidatio*), külön jelölve a katolikusok és a reformátusok közül. Ennél a szintnél már a Guberniumnak és a Kancelláriának hatalmában állt megakadályozni a széki jelölt győzelmét, amennyiben az nem felelt meg az udvar vagy a vezető elit szándékainak és érdekeinek.¹⁴ Kettős, vagy *kétlépcsős candidatióról* beszélhetünk tehát.¹⁵ A folyamat második szintjén, a Gubernium elfogadta a székek által nagytöbbséggel elsőnek jelölt Petki Istvánt, akire a 23 katolikus szavazóból tízen szavaztak. A szavazatok megoszlásából láthatjuk, hogy Petki győzelme nem volt magától értetődő és biztosra vehető. A Főkormányzók belsőleg ugyanis más vélemények, érdekek és elképzelések is jelen voltak. A Petki után következő két katolikus guberniumi jelölt már nem az elsőhárom széki jelölt közül került ki. Petki mögött csupán egyetlen szavazattal lemaradva következett gróf kőröspataki Kálnoki Ferenc, aki a széki szavazáson 25 vótumot szerzett. A Gubernium harmadik jelöltje a csíki főtisztválasztó székgyűlésen elnöklő Apor Lázár lett, négy szavazattal.¹⁶ Egyelőre nem ismerünk olyan forrást, amely tartalmazná a székgyűlésen szavazatot kapott személyek névsorát, így nem tudjuk, hogy Apor Lázár az első szinten kapott-e vótumot.¹⁷

A guberniumi *candidatio*t tovább vizsgálva, érdemes megjegyezni, hogy a reformátusok is jelöltek főtisztet egy szintiszta katolikus törvényhatóságba. Joggal feltételezhetjük, hogy mindez csupán formáság volt, a religiók szerinti *candidatio* erdélyi szokásjoga, amelynek gyakorlásáról még akkor sem mondhattak le a reformátusok, ha az mindössze szimbolikus

⁴ Királyi ítélőszéki (táblai) esküdt ülnök.

⁵ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/114. ügyirat, 92. csomó, 33993. tekercs.

⁶ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/129. ügyirat, 92. csomó, 33993. tekercs.

⁷ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1742/495. ügyirat, 130. csomó, 37350. tekercs.

⁸ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1742/495. ügyirat, 130. csomó, 37350. tekercs.

⁹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1742/495. ügyirat, 130. csomó, 37350. tekercs.

¹⁰ SZÁSZ Hunor 2017, 370. Vö. SzOkl, VII, 419–420.

¹¹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1742/584. ügyirat, 131. csomó, 37351. tekercs.

¹² MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1742/584. ügyirat, 131. csomó, 37351. tekercs.

¹³ Erre majd a következőkben kitérünk.

¹⁴ Ilyen esettel találkozunk az aranyosszéki főtisztviselés 1742–43-as betöltésekor, amikor a főkirálybírósgot nem a választáskor győz-

tesen kikerülő Daniel István kapta, hanem a második helyen végzett ifj. Orbán Elek. (EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.) 2016, 380–381.)

¹⁵ Érdemes felfigyelnünk egy terminológiai különbségre Udvarhelyszék esetében. A szakirodalom itt a *presentatio* megnevezést használja a széki szintű jelölésre, csupán a guberniumi szintnél nevezi a jelölést *candidatió*nak. (Vö. HERMANN Gusztáv Mihály – ZEPECZANER Jenő – ELEKES Tibor 2016, 130; EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.) 2016, 380.) Azonban van olyan udvarhelyszéki forrásunk is, ahol a széki szintű jelölésre is a *candidatio* fogalmát használják (SzOkl, VII, 432.) A csíkszékre vonatkozó összes forrásunkban azonban egyértelműen csak *candidatió*nak nevezik a széki szintű főtisztválasztást.

¹⁶ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/281. ügyirat, 94. csomó, 33995. tekercs.

¹⁷ A Kálnoki Ferenc halálát követő főtisztválasztó székgyűlésen azonban már a jelöltek között szerepelt.

értékű volt. A református jelöltek között az első és második helyen két udvarhelyszékit találunk: vargyasi ifj. Daniel Istvánt három, valamint Korda Györgyöt szintén három szavazattal. A harmadik református jelölt az idős Cserei Mihály lett két szavazattal.¹⁸ Cserei jelölése még reálisnak is számított, hiszen nemcsak birtokai, hanem politikai múltja révén is erősen kötődött a székhez. Elég, ha csak a 34 évvel korábbi megválasztására gondolunk, amelyet végül a „csonka Gubernium” és a főhadparancsnokság érvénytelenített, Kászoni Jánosnak juttatva a főtisztiséget.¹⁹ Azt, hogy mekkora támogatói bázisa maradhatott még Csereinek több mint három évtized múltán a székben, nem tudjuk, viszont említésre méltó a tény, hogy a Guberniumban ekkor még egyáltalán fölmerült a neve.

1742 augusztusában úgy tűnt, hogy sikerült a székgyűlés akaratát érvényesíteni a Gubernium előtt, és a jelentős támogatottságnak örvendő Petki lehet az új csíkszéki főtiszt. Egy váratlan fordulat azonban teljesen új irányt szabott az eseményeknek. A fiatal Petki István kinevezésére nem került sor, mivel édesapja, Petki Dávid, közbelépett és megakadályozta. Az idős Petki guberniumi belső tanácsosként és királyi kamarásként jelentős helyet foglalt el a hatalmi hierarchiában, így lehetősége volt a királynőtől fia felmentését kérni a tisztség alól. Petki Dávid fia ifjú korára hivatkozott, valamint arra, hogy öregségére nem maradt más támasza rajta kívül.²⁰ Egyelőre nem ismert előttünk, hogy ez volt-e a valódi indok. Petki István megkapta a királynői felmentést, helyére pedig a Gubernium második jelöltjét, Kálnoki Ferencet nevezték ki. Petki visszalépése előtt Kálnoki még a megüresedett királyi táblai assessorságra pályázott, és ezért folyamodott kérvényben az uralkodóhoz.²¹ Miután Petki Dávid visszaléptette fiát, Kálnoki, a kancellárián keresztül újra az uralkodóhoz folyamodott, most azonban a csíki főtisztiségre kérte kinevezését. Kérvényében hosszasan sorolta elődei, Kálnoki Sámuel és Kálnoki Ádám érdemeit, tetteit, valamint családjá bizonyított udvarhűségét. A székben ugyan voltak támogatói, hiszen a főtisztjelölő székgyűlésen 25 szavazatot kapott, azonban közel sem bírta a többség támogatását.²² A széki szavazatok megszerzésében csíkszentkirályi Bors Tamás alcsíki vicetisztnek is szerepe volt, aki Kálnoki érdekében korteskedett.²³ Röviddel a főtiszt

beiktatása után azonban, Bors Tamás Kálnoki legádázabb ellenségévé vált.

A szék főtisztválasztó akarata tehát nem érvényesült, sőt, olyan személy került a törvényhatóság élére, aki a szék által jelölt három személy közé se került be. Gyakorlatilag az udvar és a Gubernium a szék akaratával ellenkező főkirálybírókat ültetett a főtisztiségbe. E visszas helyzetnek hamar meglett a következménye. Kiformálódott egy erős, széken belüli Kálnoki-ellenzék, amelyről a főkirálybíró levelezése is említést tesz.²⁴ A szék nem fogadta tiltakozás nélkül az új főtisztet, sőt, említett ellenzéke még „bemenetele” előtt kialakult.

Az új főtiszt beiktatásáig még hosszú időnek kellett eltelnie. Miután az udvar jóváhagyta Kálnoki főtisztiségét, december 19-én kiállította kinevezési okiratát, a *collationalist* (tisztlevelel) is.²⁵ Beiktatása azonban a következő év júniusáig váratott magára. A források alapján úgy tűnik, Kálnoki személyesen vette át kinevezési oklevelét az udvarnál, majd azt bemutatta a Guberniumnak. A kinevezés és beiktatás között több mint fél év telt el. A késlekedés okát nem ismerjük teljes bizonyossággal, azonban úgy véljük, nem magyarázható csupán a Bécs – Szeben – Csíkszék közötti távolsággal. Kálnoki nem érezte biztosnak helyzetét a székben mindaddig, amíg a Kancellária, majd a Gubernium parancsba nem adta főtisztit beiktatását. Magánlevelezéséből némi rálátást nyerhetünk erre az időszakra.

1743 júniusának első napjaiban Kozma József kancelláriai referendárius, aki közeli kapcsolatban állt a gróffal, Bécsből tudósította Kálnokit a katonai hírekről, az udvar utazásairól, valamint a csíki főkirálybírórságot érintő kérdésekről. Kálnoki érdeklődött a felől, hogy az udvar rendelkezett-e beiktatását illetően. A gróf Bécsből várt rendelkezést az installációra (beiktatás) nézve is, ami azonban a Gubernium feladata és jogköre volt. A referendárius igyekezett megnyugtatni a gróft, hogy nincs szükség külön királynői vagy kancelláriai parancsra ahhoz, hogy a beiktatás megtörténjék, hiszen a törvények értelmében az udvar által kiadott kinevező okiratot bemutatva, a Guberniumnak kötelessége elrendelni a beiktatást. A referendárius leveléből kitűnik, hogy nemcsak a széken belül elleneztek sokan Kálnoki főtisztiségét, hanem egyes családtagjai is ellene voltak, sőt nyíltan támadták a gróf személyét.²⁶ A Kálnokinak küldött tudósítások szerint a bécsi körökben mozgó

¹⁸ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/281. ügyirat, 94. csomó, 33995. tekercs.

¹⁹ SZÁSZ Hunor 2017, 355.

²⁰ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/356. ügyirat, 95. csomó, 33995. tekercs.

²¹ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/141. ügyirat, 92. csomó, 33993. tekercs.

²² MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/356. ügyirat, 95. csomó,

33995. tekercs.

²³ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

²⁴ RNL Kov, Fond 49/7, 1.

²⁵ MNL OL, B2, Acta Generalia, 1742/377. ügyirat, 96. csomó, 33995. tekercs.

²⁶ RNL Kov, Fond 49/7, 1.

erdélyiek között is volt olyan hang, amely már Kálnoki főtitzsége elején úgy látta, hogy a főkirálybíró sokakat maga ellen fordít majd eljárás módjával és viselkedésével.²⁷ Kozma József szerint is mielőbb szükség volt a törvénytörő beiktatásra („legitimációra”), hogy „rossz neve ne maradjon” a grófnak. Kálnoki ekkor Temesvár és Szében között tartózkodott, úton a Gubernium fele, hogy bemutassa collationalisát,²⁸ ami június elején meg is történt, mivel a Főkörmányszék június 8-án rendelte el a beiktatást június 26-ra.²⁹ Az installációra báró Klobusiczky Ferenc püspököt és Apor Lázárt küldte ki a gubernátor.³⁰ A püspök feladata volt az új főtitzt felesketése, Apor pedig a guberniumi autoritást képviselte. Haller János kormányzó utasította a széki tiszteket, hogy mindenről időben gondoskodjanak, hogy az installáció a régi szokás szerint menjen végbe.³¹

Lázár Ferenc halála és Kálnoki beiktatása között több mint egy év telt el. Ez alatt a szék főtitst nélkül működött (*árvaszék*), az irányítást a vicetisztek, nótáriusok és assessorok látták el.

Kálnoki Ferenc kapcsolatrendszere és a széki állapotok

Kálnoki kapcsolatrendszerének legfontosabb személye Gyulaffi László kancellár volt. Úgy véljük, a kora újkori hatalmi berendezkedésre jellemző patrónus-kliens viszony állt fenn közöttük. Gyulaffi számára Kálnoki nem csupán Csíkszékben betöltött szerepe miatt volt fontos, hanem az erdélyi országgyűléseken is a kancellár és az udvar érdekeit képviselte. Kálnoki beszámolt a kancellárnak a saját székén kívüli eseményekről is.³² Gyakran tartózkodott Szébenben az országgyűlések és az adóelosztások miatt, így alkalma adódott értesíteni a kancellárt érintő ügyekről és hírekről. Kálnoki ajándékokkal is igyekezett Gyulaffi kedvében járni, valamint egy alkalommal saját embereit ajánlotta fel, hogy Gyulaffi udvarhelyszéki birtokán elvégezzék a nyári munkákat. A kancellár ugyanakkor utasításokat adott Kálnokinak a felől, hogy miként járjon el az országgyűléseken. Utasította a főkirálybíró, hogy az uralkodó szándékait támogassa, leiratait szavazza meg, illetve főként a székelységet érintő uralkodói akarat érvényesüléséről gondoskodjon, és számoljon be részletesen mindenről a kancellárnak.³³ Ahogyan

azt Jonathan Dewald kifejtette, a kora újkori államban a patrónus-kliens kapcsolati hálók biztosították a közigazgatás gördülékenységét és az államhatalom akaratának érvényesülését a peremterületeken.³⁴

A kancellár és Kálnoki viszonyának részleteiről tanúskodik a főkirálybíró 1744 őszi levelezése is. A gróf ekkor főtitzsége egyik legnagyobb válságával nézett szembe. Ellenségei bevádolták mind a Guberniumnál, mind a Kancelláriánál. Gyulaffi László Kálnoki több rendbeli levelére nem válaszolt, ezért a főkirálybíró elképzelhetőnek tartotta, hogy a kancellár hitelt adott ellenségei vádaskodásainak. Önmagát igazolva, a főkirálybíró felsorolta a Gyulaffinak tett szolgálásokat, amelyek hűségét bizonyították. Felelegette, hogy mindig híven szolgálta a kancellárt és érdekeit, nem engedve, hogy bárki is ellene szóljon. Állítása szerint, a rendek között vagy az országgyűlésen több alkalommal meghíúsított olyan szervezkedést vagy tervet, ami a kancellár ellen szövődött. Rendszeresen beszámolt az országgyűlés munkájáról is. Informálta a kancellárt mindarról, amit róla vagy ellene szóltak akár nyíltan, akár burkoltan.³⁵

Kálnoki kapcsolatban állt a kancelláriai hierarchia alsóbb szintjén lévőkkel is. A főkirálybíró személyes levelezéséből kiderül, hogy *Árvai Gábor* kancelláriai titkár is Kálnoki kapcsolatrendszeréhez tartozott. Árvai beszámolt a bécsi eseményekről, a háborús hírekről, illetve a Kálnokit érintő politikai és személyes ügyekről. A patrónus-kliens viszony alapja volt a kölcsönös szolgálatok, szívességek nyújtása. Árvai friss bécsi hírekkel szolgált Kálnokinak, „cserébe” kérésrel is fordult patrónusához. 1743 nyarán arra kérte Kálnokit, hogy vesse latba befolyását a kincstartónál, Thoroczkaínál, hogy megkaphasson egy tisztséget a parajdi sóaknánál.³⁶

Kálnoki jó viszonyt ápolt *Nagy János* fiscalis adminisztrátorral is. Egy levelében arra kérte a jogügyigazgatót (közvádlót), hogy ne mondjon le hivataláról, illetve tudakolja meg, hogy a kancellárián neheztelnek-e rá.³⁷

*Delnei Csató Zsigmond*³⁸ kancelláriai tanácsos és előadó (referendárius) is fontos személy volt Kálnoki kapcsolati körében. Nem lehet egyértelműen megállapítani a kettőjük közti alá- és fölérendeltségi viszonyt. Az eddig előkerült levelezés alapján úgy tűnik, Kálnoki volt jobban Csatóra utalva, mint fordít-

²⁷ RNL Kov, Fond 49/7, 7–8.

²⁸ RNL Kov, Fond 49/7, 1.

²⁹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1743/238. ügyirat, 134. csomó, 37353. tekercs.

³⁰ RNL Harg, Fond 27, VI/64, 3.

³¹ RNL Harg, Fond 27, VI/64, 3.

³² RNL Kov, Fond 49/7, 17–18.

³³ RNL Kov, Fond 49/7, 17–18.

³⁴ DEWALD, Jonathan 2002, 46–51.

³⁵ RNL Kov, Fond 49/7, 1.

³⁶ RNL Kov, Fond 49/7, 4–5.

³⁷ RNL Kov, Fond 49/7, 184.

³⁸ 1735-től nyerte el a kancelláriai tanácsosi tisztséget, azelőtt az országos adópénztár előjárója volt. (TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 404.)

va. Csátónak Csíkszékben is jelentős támogatottsága volt, nagyobb, mint Kálnokinak. Amint azt a széki *candidatio* eredményéből láthattuk, a kancelláriai tanácsos a második helyen végzett Petki István mögött. Akárcsak Árvai, Csató is beszámolt Kálnokinak a háborús és udvari eseményekről, azonban ő már a széki ügyekkel is tisztában volt, hiszen saját széki kapcsolatai révén értesült az otthoni viszonyokról. Csató körének egyik ismert személye csíkrákosi Cserei János,³⁹ aki a kancelláriai tanácsos sógora volt. Cserei minden bizonnyal a Kálnokit támogatók köréhez is tartozott, hiszen várta, hogy a főkirálybíró megérkezzen a székbe, hogy végre „rendet tegyen” a zavaros széki állapotok között.⁴⁰ Amint említettük, Kálnoki Ferenc, beiktatása előtt nem tartózkodott a székben. Szebenből a családi birtokra, Kőrösputakra utazott.⁴¹ Sajnos nem ismerjük részleteiben a levelezésben említett zavaros széki állapotokat, csupán közvetett utalásokból következtethetünk arra, hogy Kálnoki kinevezése megosztotta a széki elitet, és jelentős konfliktusokat szült. Csató Cserei révén értesült a csíkszéki helyzetről. Félelemről, a rend hiányáról, „eszeveszett irányításról” tudósította a felcsíki assessor egyik levele.⁴²

Csató Zsigmond szoros kapcsolatban állt bánkfalvi Kovács Tamással és Abos Ferencel is. Összeköttetései és a kancellárián elfoglalt pozíciója révén közbenjárhatott klienseiért az államhivatalokban. Mindezt cserében jelentős anyagi ellenszolgáltatást is kapott. Csató a kancellárián közbenjárt egy-egy család nemesítése érdekében, kiváltotta az armálist, majd a Guberniumnál lefizette nemesi levél díját (taxáját). Mindezt cserébe patronáltjai bizonyos földbirtokaik átengedésével fizettek. A megegyezésről hivatalos, pecséttel és tanúkkal hitelesített szerződést kötöttek. Ilyen szerződése volt Csátónak bánkfalvi Kovács Tamással,⁴³ és feltehetően Abos Ferencel is, aki Csató birtokainak intézője is volt.⁴⁴

Egy széki konfliktusból fény derül a Kálnoki-Csató kapcsolati kör újabb elemeire. A Csató Zsigmond köréhez tartozó Abos Ferenc jobbágyait próbálta megszerezni Boros Ferenc, akkori felcsíki nótárius, aki 1750-től alkirálybíró is lett. Boros Csatóval is szem-

ben állt a széken belüli viszonyrendszerben. A nótárius egyik támogatója Zöld János felcsíki assessor volt.⁴⁵

Csató Zsigmond patronáltja volt Xantus Imre is. Csató, rokoni kérésre, közbenjárt a főkirálybírónál, hogy Xantust nevezze ki egyidejűleg nótáriusnak és assessornak.⁴⁶ A tisztségek betöltésénél nem mindig a székgyűlési választás volt a döntő, hanem jelentős mértékben szerepet játszott a kapcsolatrendszer is, vagy éppen a főtiszt akarata, amelyre később látunk is példát. A regnáló főkirálybíró szélesebb vagy szűkebb támogatói vagy családi köréhez tartozóknak nagyobb esélyük volt betölteni a fontosabb (alkirálybírói, nótárius, assessor, *comissarius*) tisztségeket.

Kálnoki jó viszonyt ápolt egyházi személyekkel is, akikkel rendszeresen levelezett. Egyik legfontosabb egyházi összeköttetése a gyulafehérvári püspöki hivatalban volt, *Kastal János* vikárius és kanonok személyében. Kastal is beszámolt a főkirálybíróknak a körülötte zajló eseményekről, főként a Kálnokit érintő ügyekről, és szükség esetén megpróbált eljárni vagy közbelépni a főtiszt érdekében. Ilyen helyzet adódott 1746-ban is, a csíksomlyói ferencesek és Kálnoki közt zajló vita időszakában, amikor a vikárius első kézből tájékoztatta a főkirálybírókat a püspökség ellene tett lépéseiről, és megpróbálta megakadályozni, hogy az egyház elküldje feljelentését az udvarnak.⁴⁷ Kálnoki magas egyházi összeköttetéseiről vall az is, hogy levelező kapcsolatban állt *Sigismund Kollonitz* bíborossal, bécsi érsekkel is,⁴⁸ aki korábban vallási ügyekben a Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis tagja volt.⁴⁹

Kálnoki Ferenc kapcsolati rendszere, korának más magas rangú közszereplőjéhez hasonlóan, nem csupán lokális jellegű volt, hanem Háromszéken, Szebenben és Gyulafehérváron keresztül Bécsig ért. Széken belüli ellenfeleit kevésbé ismerjük név szerint. Közülük a legjelentősebb a már említett Bors Tamás alcsíki főkirálybíró, aki Kálnoki támogatójából válik a főkirálybíró ádáz ellenségévé. Kálnoki levelezéséből tudjuk, hogy családjával sem volt felhőtlen a kapcsolata, egyesek kifejezetten elleneztek főtiszttségét. Széken kívüli ellenzékéből jelenleg mindössze egy személyt ismerünk név szerint, gróf Bethlen Ádámot.⁵⁰

³⁹ Csereit ott találjuk 1742-ben a Gubernium előtt tiltakozó bizottságban, amely a főtisztválasztásra küldendő elnök ellen protestált. Ebben az időben Felcsík egyik assessor volt.

⁴⁰ RNL Kov, Fond 49/7, 7–8.

⁴¹ RNL Kov, Fond 49/7, 7–8.

⁴² RNL Kov, Fond 49/7, 7–8.

⁴³ RNL Harg, Fond 29, II/2, 1.

⁴⁴ RNL Harg, Fond 29, II/18, 1–2.

⁴⁵ RNL Kov, Fond 49/7, 7–8.

⁴⁶ RNL Kov, Fond 49/7, 7–8.

⁴⁷ RNL Kov, Fond 49/7, 80; 86.

⁴⁸ RNL Kov, Fond 49/7, 125. A horvát származású Kollonitz 1716-tól (vagy 1717-től) Bécs püspöke, majd 1722-től érsek

1751-ig. Rokonságban állt Kollonics Lipót esztergomi érsekkel is. (TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 127; FORGÓ András 2017, 154.)

⁴⁹ TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 44. A bécsi udvarban működő, erdélyi ügyeket tárgyaló és azokban döntő miniszteri konferencia.

⁵⁰ Bethlen Ádámot 1735-ben az országgyűlés a reformátusok közül a harmadik helyen jelölte a rendek elnökének tisztségébe, de akkor még Bornemisza kapta meg a tisztséget (TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 109). 1727–1736 között királyi táblai ülnök (TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 354). Az 1730-as évek folyamán guberniumi tanácsos is lesz. Az 1740-es években pályája tovább ível föl felé (TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 355). 1736-ban Fehér vármegye főispánja lesz (TRÓCSÁNYI Zsolt 1988, 413), később a rendek elnöke (BENKŐ József 1999, I, 144.).

Kettejük viszonyáról Gyulaffi László egyik 1744-es levele tanúskodik, amelyben szó esik egy konfliktusról, amely Bethlen Ádám és a főkirálybíró között zajlott. A kancellár nyugalomra és visszafogottságra intette Kálnokit az ügyben.⁵¹

A Bors Tamással kialakult viszony és ellenségeskedés meghatározta Kálnoki főtiszttségének időszakát, de konfliktusukból számos következtetést levonhatunk a korabeli széki viszonyokat illetően is. Éppen ezért szükséges, hogy részletesebben foglalkozzunk az eseményekkel.

Bors Tamás alkirálybíró „lázdása”

A csíkszentkirályi Bors família előkelő helyet foglalt el Csíkszék középvezető elitjében a 18. század során. Alkirálybírák, nótáriusok, assessorok, országgyűlési követek egyaránt kikerültek a családból. Akárcsak a korszak többi birtokos szereplője, a Borsok is számos konfliktusba keveredtek (családon belül is) vagyonszerzési törekvéseik következtében. Bors Tamás ifjúkorában kezdte közéleti pályafutását. Iskola tanulmányai után rögtön az erdélyi királyi kincstárhoz került cancellaristának (írnoknak), ahol két évet szolgált. Hazatérése után, nagyon fiatalon, alkirálybíróvá választották Alcsíkban.⁵² 1744–45 körül, kapitányi rangban, katonai szolgálatba lépett.

Forrásainkból úgy tűnik, Bors Tamás, mint alcsíki alkirálybíró, az 1742-es főtiszt választáskor Kálnoki mellett foglalt állást, sőt többeket is erre biztatott. Saját szerepéről úgy vallott, mint akinek Kálnoki főkirálybíróását köszönheti.⁵³ A választás részleteinek ismeretében azonban tudjuk, hogy Bors jelentősen el túlozta szerepét és jelentőségét. Az egykori támogató azonban rövidesen Kálnoki ellen fordult. A főkirálybíró és Bors Tamás konfliktusát az alkirálybíró személyes sérelme váltotta ki, ugyanis Bors egyik hatalmaskodási perében Kálnoki ellene döntött.⁵⁴ A személyes sérelem mellett a főkirálybíróval szembeni majdnem általánosnak mondható ellenszenv is szerepet játszott Bors Tamás Kálnoki-ellenes megmozdulásában. A Kálnoki halála utáni guberniumi vizsgálóbizottsági jelentésből kiderül, hogy a főkirálybíró számos ellenséget szerzett a székben. Nem csupán egyes személyekkel került ellentétbe, hanem egész közösségek-

kel (pl. csíksomlyói ferencesek) és településekkel (pl. Csicsó és Szereda).⁵⁵ A közhangulatot kihasználva, Bors Tamásnak sikerült személyes sérelméből olyan közösségi konfliktust generálni, amely egészen a bécsi erdélyi udvari kancelláriai körökig terjedt.

Az elmérgesedő konfliktus 1744–45 fordulóján tetézett. Amíg 1744 őszén Kálnoki Szebenben, az országgyűlésen, majd családi birtokán, Kőröspatakon tartózkodott, Bors Tamás szervezkedett és a főkirálybíró ellen hangolta az adófizető községkelyek egy részét. Biális János felcsíki alkirálybíró és Bocskor Mihály levélben értesítette Kálnokit székben történekről. A főkirálybíró és emberei úgy értelmezték az eseményeket, hogy Bors Tamás nyíltan szembe szállt Kálnokival.⁵⁶ Az alkirálybíró azt híresztelte a székben, hogy a gróftól Bécsbe rendelték, ahol tartóztatás várja. Vádlevelet is írt a főkirálybíró ellen, amelyet többekkel aláíratott, majd felküldte Bécsbe a kancelláriához. Úgy tűnik, kancelláriai körökben is támogatókra talált, méghozzá Csató Zsigmond személyében, aki erre az időre minden bizonnyal elfordult Kálnokitól, hiszen azt tanácsolta Borsnak, hogy a vádlevelet a széki birtokos nemességgel is írassa alá ahhoz, hogy eredményt érjen el.⁵⁷

Bors Tamás és támogatói azzal vádolták Kálnokit, hogy igazságtalanul járt el a községkelyekkel szemben, jogtalan közmunkára fogta és saját maga számára dolgoztatta őket, sőt velük építtette udvarházait. Felrótták neki azt is, hogy a katonaság beszállásának megszervezésekor egyes falvakat önkényesen, rokoni alapon felmentett a kvartély alól, mint 1743-ban Csíkkozmást.⁵⁸ Megvédették a főtisztet, hogy az 2000 forintot sikkasztott el a szék pénzéből. (A pénzügyi visszaéléseket, sikkasztásokat, akárcsak a hatalommal való visszaélést, az 1749-es guberniumi vizsgálat végül megerősítette).

Bors Tamás és köre úgy ítélte meg, hogy Kálnoki előbb-utóbb tönkreteszi a széket. Ezért szerették volna elérni leváltását az udvarnál, ami végül nem járt sikerrel. Az alcsíki vicekirálybíró Kálnokival szembeni fellépése nem csupán a községkelyek körében talált visszhangra, hanem a birtokos nemések egy része (nem tudni pontosan, kik és hányan) is Bors Tamás mellé álltak.⁵⁹ Az alkirálybíró megtagadta a felettesével szembeni engedelmisséget, amiért

⁵¹ RNL Kov, Fond 49/7, 37.

⁵² MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1746/644. ügyirat, 152. csomó, 37363. tekercs.

⁵³ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁵⁴ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/145. ügyirat, 144. csomó, 37359. tekercs. Ifj. Henter Dávid és Bors Tamás közti per tárgya egy medvebőr (?) volt, amelyet az alkirálybíró eltulajdonított Hentertől. Kálnoki hatalmaskodásnak minősítette Bors tettét, illetve azért is elmarasztalta, mivel széki tisztviselő léte-

törvényt segett. Bors értelmezésében Kálnoki csupán pártfogoltjának kedvezett az ítélettel.

⁵⁵ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1750/85. ügyirat, 174. csomó, 37375. tekercs.

⁵⁶ RNL Kov, Fond 49/7, 186.

⁵⁷ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁵⁸ RNL Kov, Fond 49/7, 186.

⁵⁹ RNL Kov, Fond 49/7, 186–187.

Kálnoki a tisztségéből való leváltással fenyegette meg őt. Bors nyíltan szembe is szállt a főkirálybíróval, megfenyegetve őt, hogy széki támogatói segítségével nem csupán képes lesz megmaradni tisztségében, hanem ő fosztja meg Kálnokit a főkirálybíróaságtól,⁶⁰ több esetben pedig halálosan megfenyegette és szidalmazta a főkirálybírókat.⁶¹ Bors bejárta Alcsík falvait és arra biztatta a közsékelyeket, hogy ne engedjék a főkirálybíróknak őt leváltani, hanem szegüljenek szembe a főtiszt parancsával.⁶² Kálnoki sejtette, hogy magasabb szintről, Bécsből támogatják és bátorítják Bors Tamást, olyan személyek, akik saját kapcsolatrendszeréhez tartoznak.⁶³ Csató állásfoglalását ismerve, a főkirálybíró gyanúja nem volt alaptalan.

A lázadó alkirálybíró jelentős támogatást élvezett a közsékelyek és a nemesség részéről is. (Nem tudjuk, hogy ez a társszékek egészére, vagy csupán Alcsíkra volt érvényes). Kálnoki értelmezése szerint Bors Tamás megvesztegetéssel szerezte a nemesi támogatást (a Bors elleni tanúvallomások szerint volt olyan személy, aki azért támogatta az alkirálybírókat, mert az gyakran itatta égetett borral⁶⁴ – nyilván ez kevés lett volna egy politikai ellenzék kiépítéséhez). Bárhogyan is szerzett jelentős támogatást Bors Tamás, az bizonyos, hogy nyílt szembeszegülés, sőt lázadás veszélye állt fenn a székben 1744 végén.⁶⁵ A főkirálybíró tartott attól, hogy Bors az elégedetlen adófizető közsékelyeket mozgósítani tudja, sőt képes felkelésre, zendülésre bírni őket, ha alkirálybíróaságától megfosztják. Bors megfenyegette Kálnokit, hogyha az leváltja alkirálybírói tisztségéből, akkor a derékszáron a hajánál fogva rángatja ki őt az asztal mellől.⁶⁶

Említésre méltó az, ahogy Bors Tamás vélekedett az alkirálybírói tisztségről. Kálnokival szemben ő azt vallotta, hogy a vicekirálybíró nem függ szolgálai módon a főkirálybírótól, hiszen annak mindössze „tiszttartója”⁶⁷ és tisztvárosa („Nékem nem úr Kálnoki Ferenc, hanem csak tisztvárosam”).⁶⁸ Bors úgy hitte, ha a nemesek és a közsékelyek többségének támogatását bírja, akkor még a főkirálybíró se válthatja le. A tisztségek ilyen nézőpont szerinti értelmezése kétségbe vonta a főkirálybíró széken belüli teljhatal-

mát, korlátozva annak befolyását, megosztva a lokális hatalomgyakorlást a helyi elittel. E nézőpontból kétségtelenül a főkirálybírói tisztség régi, a helyi elitre épülő értelmezése köszön vissza. Kissé anakronisztikusan hat egy olyan időszakban, amikor a főtisztek már a központi hatalom képviselőinek számítottak. Kálnoki ezzel szemben úgy vélte, hogy az országos főtisztek (akiket felcsillanó rendi tudattal a mágnások közé sorolt) számára nagyon fontos, hogy keményen, ellentmondást nem tűrve gyakorolják hatalmukat, és ne engedjék a rangban és tisztségben alattuk lévőknek, hogy kétségbe vonják „autoritásukat”. Kálnoki hatalomgyakorlási módjáról sokat elmond, hogy Bors Tamás egy alkalommal „somlyai kiskirálynak” nevezte őt.⁶⁹ Tanúk szerint a főkirálybíró valóban a szék királyának mondta magát, a királynőt pedig anyjának nevezte.⁷⁰ A gróf úgy gondolta, hogy azért van sok ellensége, mivel hűségesen szolgálja az uralkodót. Az udvar parancsait, valamint a Bécs iránti kötelezettségeket azonban csak kemény kézzel lehet végrehajtani („Ófelsége szolgálatát [...] nem vihetjük pedig végbe, hacsak nem keménykedünk”).⁷¹ Kálnoki sérelmezte azt a székben lévő mentalitást is, hogy egyesek számára a főkirálybíró parancsa nem jelentett többet, „mint az perceptoré” (adószedő). Egy családtagjának írt bizalmas levelében Kálnoki úgy fogalmazott, hogy már belefáradt a főtisztséggel járó kellemetlenségekbe és abba, hogy sokan „csak annyit gondolnak velük [a főkirálybírókkal – szerz. megj.], mint az falusbíróval.”⁷²

Bors Tamás nyilatkozatait vizsgálva (amelyeket az 1745. februári–májusi tanúvallatások alapján ismerünk) sokkal inkább egy kapkodó kalandor képe tárul elénk, mintsem egy céltudatos politikai szereplőé. Alkirálybíróként Bors olyan kijelentést is tett, miszerint Erdélyben nem értékeli képességeihez mérten, ezért felajánlja szolgálatait a királynőnek, de ha így sem kap kapitányi rangot a hadseregben, akkor átszökik a poroszokhoz vagy a franciákhoz.⁷³ Egy ilyen kijelentés súlyosnak bizonyulhatott a Poroszország és Franciaország ellen (is) vívott örökösödési háború időszakában. Kálnoki felhasználta ellenfele ellen saját kijelentéseit, hogy bevádolja és hiteltelenítse őt

⁶⁰ RNL Kov, Fond 49/7, 186–187.

⁶¹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

⁶² MNLOL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

⁶³ RNL Kov, Fond 49/7, 186–187.

⁶⁴ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

⁶⁵ RNL Kov, Fond 49/7, 186–187.

⁶⁶ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

⁶⁷ RNL Kov, Fond 49/7, 186.

⁶⁸ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

⁶⁹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

⁷⁰ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/513. ügyirat, 147. csomó, 37360. tegercs.

⁷¹ RNL Kov, Fond 49/7, 186–187.

⁷² RNL Kov, Fond 49/7, 186–187.

⁷³ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tegercs.

a gubernátor előtt. A gróf vallási oldalról is próbált fogást találni Bors Tamáson, amikor azzal vádolta a kormányzó előtt, hogy nem is igaz katolikus, mivel a felmutatott (és átlényegült) ostyát nem Krisztus testének tekintette, hanem egyszerű ostyának.⁷⁴

A Bors Tamás szervezkedésével kapcsolatos gyanút az is súlyosbította, hogy 1744 novemberében Kálnoki csíksomlyói udvarháza kigyulladt és jelentősen megrongálódott. Gyújtogatást gyanítottak, sőt gyanúsított is volt az ügyben, aki a főkirálybíró személyes rosszakarója, ellensége lehetett.⁷⁵

Kálnoki, hogy megelőzze a lázadást vagy Bors Tamás szökését, javasolta a gubernátornak, hogy a renitens alkirálybíróat fogják el és zárják a szeredai vagy a brassói várba. Erre már korábban felhatalmazást is adott Haller, azonban Kálnoki attól tartott, hogy a szeredai parancsnokság nem fog neki engedelmeskedni, magasabb utasítást várva. Ezért kérte a Gubernium közbenjárását, amit meg is kapott.

Kálnoki Ferenc 1745 január 11-én derékszéket hívott össze azzal a feltett szándékkal, hogy Bors Tamást elmozdítja tisztségéből. Az alkirálybíró jelentette fenyegetés realitását az is alátámasztja, hogy Haller János kormányzó valóban intézkedett a főhadparancsnoknál a katonai védelem ügyében, ugyanis a derékszéken 30 fegyveres rác katoná bízósította a rendet és a főkirálybíró személyes védelmét.⁷⁶ Szükség is volt a katonai jelenlétre, hiszen ez hiúsította meg a Bors Tamás és támogatói nyílt lázadását. A helyzet valóban kiélezett lehetett, ugyanis az alkirálybíró lőfegyvert vitt magával a derékszékre, arra készülve, hogy rálő a főkirálybíróra, amennyiben az katonai erőt alkalmaz vele szemben.⁷⁷ A fegyveres összecsapás végül elmaradt, Bors Tamás pedig kénytelen volt meghajolni Kálnoki akarata előtt, aki elmozdította őt alkirálybírói tisztségéből, helyére pedig búzásbesenyői Horváth Józsefet, egykori alcsíki assessort tette.⁷⁸

Bors Tamás leváltása után is folytatta a főkirálybíró elleni szervezkedést és vádaskodást. Kálnoki nem érte be Bors leváltásával, hanem 1745 februárjában nyomozást és tanúkihallgatást rendelt el ellene,⁷⁹

majd feljelentette a Guberniumnál.⁸⁰ Ezzel párhuzamosan pert is indított ellene az alcsíki viceszéken rágalmozás és gyalázkodás vádjával.⁸¹ Bors mindent megpróbált, hogy ügyét mentse. Miután megkapta a Guberniumtól az ellene szóló vádpontokat, hogy védelmét előkészítse, tanúkihallgatásokat kezdett a főkirálybíró ellen,⁸² saját maga állítva össze a kérdőpontokat. Megpróbálta az ügyében ítélező assessorokat és az alkirálybíróat is eskü alatt tanúvallomásra bírni, de Kálnoki leállította a kihallgatásokat.⁸³ A Gubernium is elítélte az eljárást, mivel törvénytelen volt ugyanabban az ügyben tanúként és bíróként is szerepelni.⁸⁴ Bors a tiltást úgy értelmezte, hogy nem engedik védelme előkészítését, törvényes jogában gátolják és megtiltják igazsága keresését (*ius ligatum*).⁸⁵ A letett alkirálybíró megpróbálta egy névtelen levélben is bevádolni Kálnokit a Gubernium előtt,⁸⁶ a Főkormányzék azonban nem adott hitelt ennek, sőt egyre inkább a főkirálybíró pártjára helyezkedett. Nem tudni pontosan, mikor, de feltehetően az ellene induló perek időszakában, Bors Tamás, kapitányi rangban, katonai szolgálatba lépett. Tettét mind Kálnoki, mind a Gubernium úgy értékelte, hogy Bors a felelősségre vonás elől igyekszik menekülni. Kálnoki azonban távollétében is folytatta ellene a viceszéki pert. 1745 júniusában Bors a hadsereggel már Kendilónán tartózkodott, azonban a katonai köteléket ott hagyva, kénytelen volt hazatérni Alcsíkba, hogy a főkirálybíró, távollétében ítéletet hozva, ne hagyja birtokait. Bors kérte a Guberniumot, hogy neki, mint katonai szolgálatot teljesítő tisztnek, biztosítsanak védelmet Kálnokival szemben. Amennyiben ezt nem kapná meg, hozzátartozóival együtt kénytelen lesz elhagyni Csíkot és külföldre menekülni.⁸⁷

Végül 1745. június 26-án a Gubernium közölte döntését és rendelkezését Bors Tamás ügyében. Egyértelműen a volt alkirálybíró ellen foglalt állást, elmarasztalva őt a főkirálybíróval szembeni magatartása, lázítása és az engedelmesség megtagadása miatt. A gubernátor tehát kiállt Kálnoki mellett, ami nem csupán a személyes kapcsolatnak tudható be. A Főkormányzék elfogadhatatlannak tartotta, hogy

⁷⁴ RNL Kov, Fond 49/7, 51.

⁷⁵ RNL Kov, Fond 49/7, 45.

⁷⁶ RNL Kov, Fond 49/7, 52.

⁷⁷ MNLOL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. Ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁷⁸ RNL Kov, Fond 49/7, 52.

⁷⁹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁸⁰ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/246. ügyirat, 145. csomó, 37359. tekercs.

⁸¹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/391. Ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁸² MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó,

37359. tekercs; MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/246. ügyirat, 145. csomó, 37359. tekercs.

⁸³ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/391. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁸⁴ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/246. ügyirat, 145. csomó, 37359. tekercs.

⁸⁵ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/391. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁸⁶ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/390. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs; MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/246. ügyirat, 145. csomó, 37359. tekercs.

⁸⁷ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/391. Ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

egy uralkodó által kinevezett és beiktatott főtiszttel szemben megtagadják az engedelmisséget, sőt lázításnak ellene. Az alkirálybíróval szembeni fellépéssel a Gubernium példát akart statuálni a „nyughatatlan elmék” számára. Bors Tamás kapitányként a hadsereg kötelékében állt ugyan, de ez sem mentesíthette őt a büntetés alól.⁸⁸ Június 27-én a Főkormányzék utasította a pénzügyi főigazgatót (*fiscalis director*), hogy küldjön vizsgálóbizottságot Csíkszékbe, amely végezzen nyomozást és tanúkihallgatást Bors Tamás ügyében, majd járjon el törvény szerint a volt alkirálybíró ellen.⁸⁹ Nem tudjuk, hogy miért a pénzügyigazgatóságot bízta meg a Gubernium a Bors Tamás elleni nyomozással és fellépéssel, de feltételezzük, hogy pénzügyi visszaélésekkel is megvádolták a megbuktatott vicekirálybírókat.

A guberniumi vizsgálat és nyomozás 1745 őszéig tartott, amely idő alatt Haller főkormányzó Bors Tamásnak is lehetőséget adott, hogy a Kálnokival szembeni panaszait és vádjait előadja, és írott formában is benyújtsa a Főkormányzék elé. Bors, az alkalmat megragadva, hosszasan sorolta a főkirálybíróval szembeni vádakat, amelyek azért jelentősek, mivel utólag, a Kálnoki halála utáni guberniumi vizsgálat során, szinte teljes egészében igaznak bizonyultak. Ezek szerint Kálnoki nemcsak elsikkasztotta a közpénzeket, hanem hatalmával is visszaélt, számos esetben törvénytelenül járt el és hatalmaskodott. Ingyen, saját szolgálatára kényszerítette az adózó rendet, nem ritkán 10–15 napig is magának dolgoztatva az embereket. Az engedetlenek állatait elhajtotta, és éheztetve fogva tartotta azokat. Rövid idő alatt két udvarházat is építtetett, az egyiket a község ingyenes közmunkájával. Szintén ingyenes közmunkával építtetett kőpincés fogadót, jobbjáainak házat, valamint hatvan lónak való istállót. A szükséges építőanyagot szintén ingyen szerezte be, kizsarolva, lefoglalva, bírság és elkobzás által. A legnagyobb mezei munka időszakában a saját birtokain dolgoztatta a szabadrendűeket. Éjszakánként közsékkelyek közül három ört rendelt udvarházához. Az őrszolgálatot megtagadók házához katonákat küldött, akik feléltek és elvittek minden mozdíthatót. Önkényesen vetett ki adókat és mentett fel személyeket az adó alól. Felcsíkon idegent helyezett tisztségbe a helyiek mellőzésével, a széki választás ellenére, továbbá új eljárásokat vezetett be önkényesen a székben. Olyan bírságot is kitalált és kiszabott, ami nem is létezett a széki szabályrendben,

mint például a „sárbírság”, amit azokon a településeken hajtott be, ahol az országút sáros volt. Szintén önkényesen hozott ítéletet a derékszéken, nem tűrve az ellentmondást, ítélethozatalakor az assessoroknak is megtiltotta a szavazást. Bors Tamás, miután elsorolta a Kálnokival szembeni összes panaszt, az ellene felhozott vádakkal szemben ártatlannak vallotta magát.⁹⁰

November 26-án gubernátor úgy rendelkezett, hogy ítéletet csak mindkét fél jelenlétében hoznak. Ezért 1745 karácsonya utáni hétre Bors Tamást és Kálnoki Ferencet is Szebenbe, a Gubernium elé idézték. Az ítélet kimondásáig pedig büntetés terhe mellett megtiltották a főkirálybíróknak, hogy tovább folytassa a Bors elleni széki nyomozást és pert.⁹¹

Az 1745 decemberében kimondott guberniumi ítéletet csak részben ismerjük. A Főkormányzék megfosztotta Bors Tamást kapitányi rangjától,⁹² majd Kálnokival szembeni bocsánatkérésre utasította. Bors alázas bocsánatkérő levelet írt a főkirálybíróknak, elítélve tettét és magatartását, majd a főkirálybíró „életfogytiglani alázas szolgájának” nevezve magát.⁹³ Kálnoki szándékával ellentétben, a Gubernium nem találta Bors Tamást bűnösnek, sem felségsértés, sem istenkáromlás vádjával. Ebben az esetben halálbüntetésre számíthatott volna, azonban forrásaink szerint szabadságát sem veszítette el. Széki szinten viszont nem vált semmissé a Bors ellen folytatott per, hanem a Gubernium ítélete és elmarasztalása alapján közönséges gonosztevő (*publicus malefactor*) elleni, főbenjáró ítéletet (*capitalis sententia*) hoztak a derékszéken. Az ítélet jogerősen bekerült a derékszéki jegyzőkönyvbe. A főkirálybíró és az assessorok azonban törvénytelenül jártak el, mivel az ítéletet Bors törvénybe idézése nélkül hozták. Nem engedték meg neki azt sem, hogy a váddal szemben védekezzen, vagy az ítéletet tartalmazó protocollumot kézbe vegye. A Csató Zsigmond köréhez tartozó Cserei János, assessorként jelen volt az ítéletet kimondó derékszéken. Úgy tűnik, Csatóhoz hasonlóan Cserei is eltávolodott Kálnokitól, mivel Bors Tamás rá hivatkozott a Gubernium előtt, mint akitől megbízható beszámolót kaphatnak a törvénytelen eljárásról. A közönséges gonosztevőkre halálos ítélet várt, ezért Bors Tamás a Guberniumhoz fordult segítségért. Magánúton kérte a Főkormányzék közbenjárását, mivel a szék nem engedte meg számára a derékszékről való törvényes fellebbezést. A Gubernium végül közbe lépett, bekérte a derékszéki

⁸⁸ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/391. Ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁸⁹ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/391. ügyirat, 146. csomó, 37359. tekercs.

⁹⁰ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1745/513. ügyirat, 147. csomó, 37360. tekercs.

⁹¹ MNL OL, F 46, Acta Generalia., 1745/513. ügyirat, 147. csomó, 37360. tekercs.

⁹² MNL OL, F 46, Acta Generalia., 1746/644. ügyirat, 152. csomó, 37363. tekercs.

⁹³ RNL Harg, Fond 27, VII/42.

jegyzőkönyvet, valamint közölte a székekkel, hogy a Bors ügyében hozott főkormányászéki ítélet alapján hiba volt a fent leírt módon eljárni.⁹⁴

Bors Tamás ügyét még sokáig napirenden tartották Bécsben Kálnoki Ferenc ellenségei. Kálnoki Antal még 1747 nyarán is arról számolt be öccsének, hogy magas rangú miniszterek előtt nyíltan gyalázták és vádolták a főkirálybíró a Bors-ügy, valamint a ferencesekkel szembeni eljárása miatt.⁹⁵

Konfliktus a csíksomlyói ferences-renddel

Kálnoki Ferenc főkirálybírósa konfliktusokkal terhelt időszak volt. A Bors Tamással szembeni küzdelemből ugyan győztesen került ki, a ferences-renddel szembeni fellépése azonban nemcsak politikai kudarc volt, hanem az egyházat és a Guberniumot is személy ellen fordította.

Az adózás nehézségei, az örökös pénzügyi deficit állandó jellemzője volt e korszaknak. Kálnoki előtt is mindegyik főkirálybíró számára megoldhatatlan kihívást jelentettek a pénzügyek, amelyek a korszak gazdasági, társadalmi, jogi és adóügyi viszonyai miatt egyenetlenek voltak. Kálnoki megpróbált változtatni a széki adózási viszonyokon, lépése azonban sokak tiltakozását kiváltotta. Az adózó rétegek súlyos terheinek okát a számos felmentettben (*exemptus*) látta. Minden faluban több olyan személy élt, akik különböző jogállásra vagy szolgálataira hivatkozva nem vették ki részüket a közös adózásból.⁹⁶ Ezt az állapotot próbálta megváltoztatni Kálnoki, azonban olyan régi kiváltságokhoz is hozzányúlt, mint a somlyói ferenceseknek szolgáló konfráterek adómentessége. A konfráterek módosabb szabadszékelyek voltak, akik különböző szolgálatokkal és adományokkal támogatták a ferences rendet. Kálnoki károsnak ítélte, hogy a vagyonos (akár tizenkét vonó marhával bíró) gazdák adómentesek voltak, míg a terheket a gyengébb anyagi helyzetűek viselték. Volt eset, hogy egy konfráter házas fiait is maga mellett tartotta, saját portáján, így ők is mentesültek az adózás alól.⁹⁷ Ez volt az adómentesség megszüntetésének hivatalos indoklása, amelyet Kálnoki a Gubernium elé tárt. Ugyanakkor azt is állította, hogy nem célja a konfráteri rendszer felszámolása, csupán a visszaélések megszüntetése, amihez a ferences rend tartományfőnöke is hozzájárult.⁹⁸

Ezen lépése azonban már az egyház tiltakozását is kiváltotta. Az erdélyi püspökség fel is lépett a fő-

királybíró eljárása ellen, Bécsben is tiltakozva ellene. Mindezek hatására Kálnokinak visszakoznia kellett. A Gubernium is utasította a széket, hogy állítsák vissza a konfráterek adómentességét. A Főkormányászné parancsát a székgyűlés 1745. december 6-án tárgyalta Csíksomlyón. A gyűlés Kálnoki mellett foglalt állást, tiltakozva a Gubernium rendelete ellen. A széki szabadság megsértésének tartották a Főkormányászné utasítását, és kérték a Guberniumot, hogy vegye figyelembe a szék több rendbeli kérelmét és állásfoglalását az ügyben. Ugyanakkor kérték a főkirálybíró, hogy folytassa megkezdett eljárását (értelemszerűen a konfráterek kapcsán), és a szék költségén küldjön meghatalmazott követet, aki a szék álláspontját képviselje – nem derül ki, hogy a Guberniumnál, a püspökségnél vagy Bécsben.⁹⁹ Végül az ügy Bécsig jutott, majd uralkodói vizsgálat indult, amely során visszaállították a konfráterek (és közvetett módon a szerzetesek) kiváltságait.¹⁰⁰

Kálnoki Ferenc konfliktusa a csíksomlyói szerzetesekkel nem csupán a konfráterek megadóztatása körüli ügyből fakadt. Jelentős gondot okoztak a szék vezetőségének a csíksomlyói iskolában tanuló seminarista diákok is. Az iskolai fegyelem oly mértékben fellazult, hogy a diákok ellenőrzés és számonkérés nélkül jártak ki a szemináriumból a környező falvakba, akár éjszakánként is. Mindez komoly veszélyt jelentett a közbiztonságra nézve, ugyanis az ifjak erőszakos cselekmények sorát hajtották végre. Kálnoki Ferenc részletesen beszámol egyik levelében a diákok garázdálkodásairól. Sokszor útonálló módjára rátámadtak a falubeliekre, megverték, kifosztották őket. Egy alkalommal a szék hajdúját is elfogták, megverték, a szemináriumba vonszolták, ahol megszegényítésként a kemence alá kényszerítették. A diákok rendszeresen bejártak a környező vásárokra, ahol rendbontásokat okoztak, verekedéseket kezdeményeztek, sőt még a vásárpénzt is elorozták. Volt eset, amikor a közelben lévő császári katonaságnak kellett közbelépnie, és egy időre bezárni néhányat a hangadók közül. Kálnoki személyesen látogatott el a ferences kolostorba és vonta felelősségre a rendfőnököt, aki azonban nem tudott, de nem is mert, erőlyesen fellépni a diákokkal szemben. A főkirálybíró azzal vádolta meg a szerzeteseket, hogy nemcsak elmulasztják a diákok fegyelmezését, hanem még ők bujtogatják őket a különböző erőszakos tettekre.¹⁰¹ Az ügyet a széki országgyűlési követek az erdélyi diéta elé vitték, azonban a főkirálybíró és a csíksomlyói

⁹⁴ MNL OL, F 46, Acta Generalia, 1746/644. ügyirat, 152. csomó, 37363. tekercs.

⁹⁵ aRNL Kov, Fond 49/7, 151–152.

⁹⁶ RNL Kov, Fond 49/7, 186.

⁹⁷ RNL Kov, Fond 49/7, 186.

⁹⁸ RNL Kov, Fond 49/7, 186.

⁹⁹ RNL Harg, Fond 27, VII/22, 1.

¹⁰⁰ ENDES Miklós 2013 (1938), 355.

¹⁰¹ RNL Kov, Fond 49/7, 192–195.

szerzetesek közötti konfliktust nem sikerült feloldani. Kálnoki egész főkirálybíróságát végig kísérte az ebből fakadó feszültség.

A széki adminisztráció

Kálnoki határozottan kézben tartotta a szék irányítását. A hivatalos és magánlevelezésekből egyaránt egy olyan főtitst képe tárul elénk, aki törvényhatóságának minden ügyére igyekezett figyelmet szentelni, sőt mindenről személyesen rendelkezni. Mindez tökéletesen illett a főkirálybírói hivatalról vallott felfogásrendszerébe. Igyekezett a legapróbb részletekről tudomást szerezni és intézkedni, saját maga határozza meg a modus operandit. A legapróbb részletekre kiterjedő figyelem egyik példája az 1744 augusztusában tomboló háromszéki marhavész elleni védekezés megszervezése. Kálnoki lezáratta az Alcsíkkal érintkező határszakaszt, elrendelte a szekerek szigorú átvizsgálását, a marhacempészek elfogatását és a behozott állatok lelövését. A strázsák munkájának ellenőrzésére pedig időközönként, váratlanul felbukkanó, cirkáló ellenőröket rendelt.¹⁰²

Személyesen és aprólékosan rendelkezett a társzések közötti adóleosztás összeállításáról is, utasítva a vicebíró, hogy csak olyan személyeket küldjön Somlyóra, akik ennek kiszámítására alkalmasok.¹⁰³

Komoly problémaként merült fel a moldvaiak havas foglalása is, ami visszatérő ügy a 18. századi forrásokban. 1748 júniusában, a gyergyóiak panasa szerint, a moldvaiak egészen Borszékig hatoltak. A határvédelem és a hegyi átkelők felügyelete nem volt kellőképpen megoldva és biztosítva. A plájász¹⁰⁴ rendszer nem tudta ellátni hivatott feladatát, amit az ismétlődő határsértésekről szóló jelentések és panaszok is bizonyítanak. Kálnoki is többször rendelkezett a plájászok és a határvédelem ügyében, de érdemi változás nem történt. Emiatt szigorúan elmarasztalta a vicetiszteket, és magához rendelte a plájász bírókat mindenik székből. A határellenőrzés elégtelen volta miatt a moldvaiak szabadon jártak-keltek a határon, anélkül, hogy feltartóztatták volna őket, és könnyedén foglaltak el erdőrészeket. Kálnoki akasztófával fenyegette meg a munkájukat hanyagul végző határőröket. Némely székből, főként Gyergyóban, moldvai románok telepedtek le a határ menti övezetekbe, ahonnan szabadon mozogtak. Kálnoki elrendelte, hogy ezeket az embereket távolítsák el a székből minél hamarabb.¹⁰⁵

A főkirálybíró a piricskei és a gyimesi átkelők ügyével is foglalkozott. A Gubernium érdeklődött a piricskei és gyimesi passusok építése iránt. Kálnoki megparancsolta a tiszteknek, hogy keressék meg azokat a dokumentumokat, amelyekkel bizonyítani tudják, hogy a vámházakat és karanténokat vagy a hadsereg, vagy a kamara építtette, hogy azok karbantartása és újjáépítése ne a székre háruljon.¹⁰⁶

Az unitus (görög katolikus) papokat is összeíratta Kálnoki, és sürgette a késlekedő tiszteket az összeírás megküldésére. A főkirálybíró elégedetlen volt a vice-tisztek munkájával, a parancsok végrehajtásával. Korholta az alkirálybírókat, hogy a közügyek helyett magánügyeikkel foglalkoznak.¹⁰⁷

Kálnoki prioritásként kezelte az országos rendeletek betartását, az adók pontos és időbeni kivetését, valamint behajtását, ahogy ő nevezte, „Őfelsége szolgálattját”. 1748 decemberében még a karácsonyi ünnepek előtti két-három napra is székgyűlést rendelt el, hogy az adót időben le tudják osztani és elkezdődessen a behajtás. Ha kellett, vasárnap is ülésezett és dolgozott a székgyűlés. A főkirálybíró azt is megszabta, hogy már korán reggel el kell kezdeni a munkát, és addig nem fejezheték be a gyűlést, amíg a kitűzött feladatokat meg nem oldották.¹⁰⁸ Ez a Bethlen-féle adórendszer kialakításának előmunkálati időszaka volt, amely új típusú adóösszeírásokat és eljárásokat igényelt. Mindez nemcsak több időt vett igénybe, de bonyolította is a széki tisztek feladatát. Az új szempontok szerinti adóösszeírás (személyre, vagyonra, jövedelemre) nehezen haladt Csíkszékben. Bármenynyire is szigorúan fogta Kálnoki a széki tiszteket, a korabeli viszonyok és a távolság miatt akadozott az adminisztráció. Így fordulhatott elő, hogy az év végén a főkirálybíró még nem tudta, hogy Kászonban legalább nekifogtak-e a conscriptionnak (adóösszeírásnak). Azt mindenesetre fenyegetően kikötötte, hogy az fogja megfizetni a kiesett adóösszeget, aki elmulasztja időben végrehajtani a rábízott feladatokat.¹⁰⁹

A főkirálybíró minden igyekezete ellenére az adóügy egy örökös problémaforrás maradt. Arra is volt példa, hogy a kancellárnak maga Kálnoki panaszolta be a széket a nagy adóhátralékok miatt. 1744–45 körül a hátralékok miatt alakult ki konfliktusos helyzet a főkirálybíró és a széki tisztek között. Az is problémaforrás volt, hogy az adó másfélszeresére növekedett az előző évekhez képest. Kálnoki tartott attól, hogy az adózó tömeg mozgolódnai és lázadni kezd a növekvő terhek miatt. Baljóslatú jel volt, hogy

¹⁰² RNL Harg, Fond 27, VII/10.

¹⁰³ RNL Harg, Fond 27, VII/10.

¹⁰⁴ A plájászok civil határőrök voltak, akik a helyi falusi lakosságból kerültek ki. Szolgálatuk ellenértékéért adómentességet és más szolgáltatások alóli felmentést (*exemptio*) élveztek.

¹⁰⁵ RNL Harg, Fond 27, VII/46.

¹⁰⁶ RNL Harg, Fond 27, VII/46.

¹⁰⁷ RNL Harg, Fond 27, VII/46.

¹⁰⁸ RNL Harg, F 29, II/6, 1–2.

¹⁰⁹ RNL Harg, F 29, II/6, 1–2.

jóval az adó kivetése után sem sikerült az adószedést megkezdeni. Ezt a helyzetet csak súlyosbította Bors Tamás renitens tevékenysége.

A plájások és harmincadosok körül is folytatódtak a bonyodalmak. Eziránt Gyulaffi kancellár javasolta, hogy a diéta során a székely rendek külön tanácskozzanak a kérdéstről, megvizsgálva a plájász és harmincados¹¹⁰ rendszer egykori működését, és ahhoz igazítsák a dolgokat. Főként a harmincadosokkal volt jelentős konfliktusa a széknek, mivel azok saját jobbágyaiként kezelték a plájásokat, akiket saját kényük-kedvük szerint, saját céljaikra használtak. Emellett a csíki vagy gyergyói harmincados olyan ügyben is bíraskodott és büntetett, mint a vérbírság, amelyhez pedig semmi törvény adta joga nem volt. A kancellár is elítélte a fennálló helyzetet, ezért javasolta, hogy a kincstartóhoz kell fordulni, mivel annak közvetlen fennhatósága alatt álltak a harmincadosok. Ha a kincstartónál nem érnek célt, a Guberniumhoz, ha ott se járnak sikerrel, akkor a bécsi kormányservekig kell fellebbezni az ügyet.¹¹¹

Kálnoki Ferencben a bécsi udvar egy olyan lokális hatalmi tényezőt és szövetségest talált, aki biztosította az állam legfontosabb érdekeinek érvényesülését a törvényhatóságban. A széknek küldött utasításaiból láthatjuk, hogy gyakorlatilag teljhatalma volt a székgyűlés fölött. Nemcsak a székgyűlések helyét és idejét szabta meg, hanem az ott tárgyalandó kérdéseket, a munka célját, irányát, a prioritásokat. Kétségtelenül jó szervező volt, átlátta a szövevényes ügyeket, legyenek azok jogi, bíraskodási kérdések vagy éppen az adórendszer körüli bonyodalmak. Utasításaiban előre rendelkezett a lehetséges kérdések, nehézségek megoldásáról és megszabta a követendő irányt. A diétára küldendő követek személyét és utasításait is meghatározta, ami egyébként kifejezetten a székgyűlés feladata volt, természetesen a főtiszt hozzájárulásával. Korábbi főkirálybírók esetében azonban megfigyelhettünk olyan eseteket, amikor a követek megválasztását és az utasítások kidolgozását teljesen a székgyűlésre bízták.¹¹² Az 1748 végén megtartott székgyűlés esetében kijelenthetjük, hogy az idő rövidsége, illetve az adó leosztása mindenképp álló prioritást élvezett. Kálnoki ezért nem akarta, hogy a gyűlés kevés idejét a követválasztással és utasítások megvitatásával töltsse. Eldöntötte helyettük a kérdést. Mivel a korábbi diétán résztvevő követutasításokból semmi sem valósult meg, ezért megparancsol-

ta, hogy ugyanazt az utasítást adják ki újra, illetve ugyanazok a követek utazzanak Szebenbe az országgyűlésre.¹¹³ Eljárásából egy olyan főtiszt képe tárul elénk, aki a kor abszolutisztikus mintáiból merítve vezette le saját autoritását. Nem ő volt az egyetlen főtiszt kortársai közül, aki az abszolutisztikus minták felé hajlott. Kortársa és vetélytársa, Udvarhelyszék főkirálybírája, id. Daniel István is hasonló autoriter allűrökkel bírt.¹¹⁴

Kálnoki Ferenc 1748 végén, betegeskedve, Medgyesen tartózkodott. Egyre romló egészségi állapota miatt nem vállalhatta a Medgyes és Csíksomlyó közötti út fáradságait, ezért nélküle kellett székgyűlést tartani. Helyettesnek Baló József gyergyói alkirálybíró-t nevezte ki. E lépést csak abban az esetben tehette meg jogszerűen, ha a székgyűlés nem tárgyalt peres ügyet, mivel olyankor elengedhetetlen lett volna a főkirálybíró jelenléte.¹¹⁵ Az 1748. december 21-én tartott székgyűlésen a falvak szabad, adózó lakossága, a közszékek is képviseltették magukat falus bírójuk és két falustársuk személyében (*in tertio se*).¹¹⁶ Erre már korábban is volt példa. Az 1744-es év egyik székgyűlésén bemutatták (*publicálták*) a Zöld család armálisát, azonban az „adózó rend” tagjainak (lófők és közszékek) egy része tiltakozott.¹¹⁷ Egy korábbi megállapításunkat módosítva,¹¹⁸ kijelenthetjük, hogy a 18. század közepén nemhogy a lófők, de még a közszékek se szorultak ki teljesen a székgyűlésekről, illetve a széki hatalomgyakorlásból. Mivel ebben az időszakban a székgyűlések legfontosabb feladata az adó leosztása, ezért a falvak közösségét legjobban ismerő falus bírák jelenléte elengedhetetlen volt.

Kálnoki halála után – a „difficultas Kálnokiana”

1749 nyarának végén vagy szeptember elején, régóta tartó betegeskedés után, meghalt Kálnoki Ferenc főkirálybíró, hatalmas adósságokat hagyva maga mögött. Emellett számos visszaélésre is sor került főtisztsége során. Forrásainkból kitűnik, hogy a főtiszt magaviseletével és hivatali eljárásaival is ellenszenvet, ellenséges érzületet váltott ki a székben. A visszaélések, panaszok és adósságok kivizsgálására a Gubernium háromtagú vizsgálóbizottságot küldött ki Székely Elek, királyi táblai assessor, ákosfalvi Szilágyi Sándor és Pilder Efraim kőhalomszéki királybíró személyében. A bizottság vezetésével Székely Eleket bízták meg. Mivel a felhalmozódott adósság

¹¹⁰ A harmincadosok vámtisztek voltak, akik a kereskedelmi vámot (harmincadot) beszedték a határátkelőknél lévő vámhivatalokban.

¹¹¹ RNL Kov, Fond 49/7, 37.

¹¹² SZÁSZ Hunor 2017, 360–361.

¹¹³ RNL Harg, F 29, II/6, 2.

¹¹⁴ EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.) 2016, 381.

¹¹⁵ RNL Harg, F 29, II/6, 1–2.

¹¹⁶ RNL Harg, F 29, II/6, 1.

¹¹⁷ RNL Kov, Fond 49/7, 45.

¹¹⁸ SZÁSZ Hunor 2017, 374.

nagy részét állami pénzek tették ki, a bizottságba az erdélyi főszámvevő hivatal is kiküldte saját emberét, tekerőpataki Gáborffy István *exactoratus adjunctus* (számvevőségi segéd). A Gubernium utasította a bizottságot, hogy hallgassák ki a sértetteket, vezessenek naponta jegyzőkönyvet mindenről, majd Szent Márton ünnepéig (november 11.) küldjék el a jelentést a Guberniumnak, amelynek tartalmaznia kell a bizottság véleményét is.¹¹⁹

A comissio Csíksomlyóra szállt ki, a Kálnoki udvarházhoz, ahol megkezdték a tanúk kihallgatását.¹²⁰ Úgy tűnik, az adósságok és anyagi visszaélések fejében a somlyói Kálnoki birtokot a Gubernium lefoglalta. E lépés tiltakozást váltott ki az örökösökből. A Kálnokiak mellett az Apor família is a legközelebbi örökösökhöz tartozott, ezért tiltakoztak a Gubernium előtt a somlyói birtokok lefoglalása ellen.¹²¹ Kálnoki Ferenc, Csíkszék utolsó főkapitányának, Kálnoki Ádámnak volt a fia. Mivel a somlyói birtokot a családba Ádám édesanyja, Lázár Erzsébet hozta, ezért azt nőági hozománybirtoknak tekintették. A Csíkszékben lévő, korábban szárhegyi Lázár birtokok 1680-ban oszlottak meg Lázár Ferenc és Lázár Erzsébet között. Utóbbi ekkor kapta (mintegy megkésített hozományként) többek között a csíksomlyói majorságot és a vele járó udvarházat.¹²² A női ág hozományaként számon tartott birtokok pedig megoszlottak Kálnoki Ádám lánytestvérei között. Borbála Apor Péter felesége lett, így került az Aporok kezébe a somlyói birtok egyik része. A másik birtokrészt, Zsuzsanna örökségét, az udvarházzal együtt, unokaöccse, Kálnoki Ferenc szerezte meg (az Aporok szerint nem a legtisztább körülmények között). Mivel ez a birtokrész a nőágot illette, igényt tartott rá Apor József, János, László és Anna is.¹²³ A Kálnoki család végül átvállalta a volt főkirálybíró tartozását, így az örökséget is átvehették. A felhalmozott tartozások és kamataik viszont olyan nagyok voltak, hogy a család még 1794-ben is törlesztett.¹²⁴

Haller János administratorsága (1749–1750)

1749 szeptemberében Kálnoki már halott volt, de a székgyűlés csak október 6-án kérte fel Haller János gubernátort, hogy a főtiszttség betöltéséig legyen a szék *administratora*. Mivel 1725–34/36(?) között Haller már volt csíki főkirálybíró, így a helyi

viszonyokat meglehetősen jól ismerte. A felkérésre írt válaszából kiderül, hogy Haller kormányzóként is kötődött a székhez, így a felkérést elvállalta. Mivel gubernátori tisztségéből fakadóan a közügyek lefoglalták, ezért kilátásba helyezte, hogy esetleg más nevez ki maga helyett, ha úgy látja, hogy nem képes megfelelően ellátni a szék igazgatását.¹²⁵ Első intézkedéseként széki inspector commissariuszá (felügyelő biztos) nevezte ki Bánkfalvi Kovács Tamást.¹²⁶ Egyelőre nincs tudomásunk arról, hogy más nevezett volna ki administratornak maga helyett. Az év októberében egy újabb kinevezésre utasította a széket. Egy elhunyt alcsíki assessor helyére Kovács Simont nevezte ki.¹²⁷ Fontos megjegyezni, hogy az assessor kinevezés esetében „önkényesen” járt el, autoritására hivatkozva, nem pedig a székgyűlés választását hagyva jóvá. Az elkövetkező hónapokban aktívan részt vett az új főtiszt választásának előkészületeiben. 1749. november 22-én értesítette a széket, hogy a királynő jóváhagyta a megüresedett főkirálybírói szék betöltésére a candidátiót, így kiírhatják a székgyűlés időpontját és helyét, hogy minél hamarabb megtarthassák a választást.¹²⁸

A candidáló székgyűlésre 1749. december 9-én került sor. A leadott szavazatok alapján úgy tűnik, 398 személy vett részt a főkirálybíró választáson. Érdekes, hogy a szavazatot elnyerő nemesek között megtalálhatóak voltak az elmúlt fél évszázad főkirálybíróinak leszármazottai: a Henter, Bornemisza, Haller, Lázár és Kálnoki családok képviselői. Az eredmény alapján úgy tűnik, erre az időszakra már sem a Bornemisza, sem a Kálnoki család nem népszerű a széki nemesek között. Erre utal a rájuk adott vótumok csekély száma. Megjegyzendő azonban, hogy Apor József támogatottsága megmaradt, sőt némileg növekedett is az 1742-es választáshoz képest, hiszen az akkori 43 szavazattal szemben 1749-ben 47-et szerzett. Akkor ugyan harmadik lett a jelöltek listáján, '49-ben azonban csak negyedik.¹²⁹

Talán nem véletlen, hogy a főtiszttséget Haller gubernátor unokaöccse, Haller Pál nyerte el, méghozzá jelentős fölényrel, 91 szavazattal. Lázár Ferenc fia, Gábor, 35 szavazatot kapott, ami még a Lázárok meglévő, ám egyre gyengülő befolyását sugallhatja. Érdekes, hogy Kálnoki Ferenc ellensége, Bors Tamás is feltűnt a jelöltek között, azonban mindössze egy szavazatot kapott,¹³⁰ ami jelzi, hogy valódi

¹¹⁹ RNL Harg, Fond 27, VIII/18, 2.

¹²⁰ RNL Harg, Fond 27, VIII/18, 2.

¹²¹ APOR Péter 1903, II, 399–401.

¹²² TUDÓS S. Kinga 1988, 14.

¹²³ APOR Péter 1903, II, 399–401.

¹²⁴ RNL Kov, Fond 49/30, 18.

¹²⁵ RNL Harg, Fond 27, VIII/20.

¹²⁶ RNL Harg, Fond 27, VIII/20. Korábban királyi táblai írnok is volt (SzOkl, VII, 372.)

¹²⁷ RNL Harg, F 29, II/9, 1.

¹²⁸ RNL Harg, Fond 27, VIII/26.

¹²⁹ RNL Harg, Fond 27, VIII/29.

¹³⁰ RNL Harg, Fond 27, VIII/29.

támogatottsága talán sohasem volt. Egyesek ugyan felsorakoztak mellette Kálnoki főtisztse alatt, de az mindössze a főkirálybíróval szembeni közös ellen-szenvet jelzi, ami rövid időre egy táborba gyűjtötte Kálnoki ellenfeleit. Ez azonban nem jelentett Bors Tamás számára egy szilárd támogatói hátteret, amely a főkirálybíró halála után is kitarthatott volna. Csató Zsigmond támogatottsága is jócskán csökkent, hiszen a '42-ben kapott szavazatainak kevesebb, mint felét nyerte el. Gróf Petki Istvánnak '49-ben is voltak támogatói, azonban már csak 17 vótumot kapott az 1742-es 103-mal szemben.

A Gubernium elé terjesztett candidáltak névsora:¹³¹

1. gróf hallerkői Haller Pál, 91 szavazat
2. sepsiszentiványi Henter Ádám, 58 szavazat
3. gróf zabolai Mikes Antal, 57 szavazat

A többi szavazatot elnyert nemesek névsora: báró Apor József 47, gr. Lázár Gábor 35, Gáborffi István 32, Csató Zsigmond 21, gr. Petki István 17, Endes Miklós 10, ifj. Henter Dávid 10, br. Bornemissza Pál 6, Apor László 5, gr. Kálnoki Sámuel 3, br. Haller Ferenc 2, br. Henter Dávid 1, br. Apor János 1, br. Thoroczka János 1, Bors Tamás 1 szavazat.¹³²

A candidatio eredményét elküldték Szeben-be, azonban a futár késve érkezett egy nappal, így

a Gubernium a karácsonyi ünnepekre már felosz-lott, a tanácsosok egy része már el is hagyta a várost. A csíkszéki főtisztse kérdésének tárgyalása, valamint a guberniumi candidatio így következő évre, 1750 januárjára maradt.¹³³

*

A székelyföldi főkirálybírók (és köztük Kálnoki Ferenc) működését vizsgálva, fontos megjegyeznünk, hogy a Habsburg-idők székely(földi) főtisztjeit tévedés lenne a császári hatalom bábjaiként értelmezni. Határozott elképzeléssel rendelkeztek a hatalom gyakorlatáról, világosan felismert, körülhatárolt személyes, de ugyanakkor rendi érdekeik mentén jártak el, önálló karrierstratégiákat építettek, amelyek által sikeresen használták ki a Habsburg-uralom biztosította lehetőségeket. Emellett képesek voltak kiépíteni saját mozgásterüket is a bécsi hatalom egyre központosítób-keretei között, sokszor követve és felhasználva az abszolutisztikus mintákat. (pl. Bornemissza János, id. Daniel István, Kálnoki Ferenc). Önálló mozgásterük azonban olykor a központi hatalom korlátaiba ütközött, ami konfliktusokat is generálhatott a főki-rálybírák és a Gubernium, a Kancellária vagy éppen az uralkodói hatalom között (jó példa erre Kálnoki, de akár id. Daniel István is).

Szász Hunor – történész, muzeológus, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely; doktori hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem–Filozófia Kar, Magyar Történelmi Intézet, Kolozsvár

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

B2, *Erdélyi Udvari Kancellária*, Acta Generalia, X 9487 (mikrofilm).

F 46, *Gubernium Transilvanicum in Politicis*, Acta Generalia, X 7437 (mikrofilm).

Román Nemzeti Levéltár Kovásznai Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Biroul Judeţean Covasna al Arhivelor Naţionale Române, Sfântu Gheorghe (*RNL Kov*)

Fond 49, Kálnoki család levéltára

Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda / Direcţia Judeţeană Harghita a Arhivelor Naţionale Române, Miercurea Ciuc (*RNL Harg*)

Fond 27, *Csíkszék levéltára*

Fond 29, *Alcsíkszék levéltára*

Nyomtatásban megjelent források

SzOkl

Székely Oklevéltár, VII, szerk. Szádeczky Lajos, Kolozsvár, 1898.

¹³¹ RNL Harg, Fond 27, VIII/29, 1.

¹³² RNL Harg, Fond 27, VIII/29, 1.

¹³³ RNL Harg, Fond 27, VIII/33, 1.

Irodalom

- APOR Péter (altorjai, báró)
1903 *Verses művei és levelei (167–1752)*, I–II, szerk. Szádeczky Lajos, Budapest. (Mon. Hung. Hist., II/37).
- BENKŐ József
1999 *Transsilvania specialis* I–II, ford., bev. tan. és jegyz. Szabó György, Kriterion, Bukarest.
- DEWALD, Jonathan
2002 *Az európai nemesség története 1400–1800*, Pannonica, h.n.
- EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.)
2016 *Székegyháza története II*, Magyar Tudományos Akadémia – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely.
- ENDES Miklós
2013 (1938) *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*, Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda.
- FORGÓ András
2017 *Egyház – Rendiség – Politikai kultúra*. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein, Szent István Társulat, Budapest.
- HERMANN Gusztáv Mihály – ZEPECZANER Jenő – ELEKES Tibor
2016 *Udvarhelyszék*. A közigazgatás és közélet története, Pro Print, Csíkszereda.
- SZÁSZ Hunor
2017 Főkirálybírók és a hatalomgyakorlás változásai Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben a 18. század első felében, in: Hunyadi Attila – Lupescu Makó Mária – Nagy Róbert – Pakó Klára – Tóth Szilárd (szerk.): *Migráció. Integráció? Erdélyi évszázadok*. A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet Évkönyve II, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 351–379.
- TRÓCSÁNYI Zsolt
1988 *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÜDŐS S. Kinga
1988 *Székegyháza főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*. Bukarest–Kolozsvár, 1998.

Kálnoki Ferenc, judele suprem regal, și rapoartele de putere în scaunul secuiesc Ciuc între anii 1742-1750

(Rezumat)

Prima jumătate a sec. al XVIII-lea a adus multe modificări în instituția judeului suprem regal secuiesc. Odată cu preluarea puterii de către Imperiul habsburgic, se schimbă și natura instituției judeului regal. Astfel juzile supreme regali vor deveni treptat reprezentanții puterii centrale.

Contele Kálnoki Ferenc este un caracter remarcabil al acestei perioade, care a condus scaunul Ciuc-Giurgeu-Casin între anii 1743-49. Acest interval al funcției era plin de conflicte și probleme. Prin evaluarea carierei lui ne-am îmbogățit cu multe informații despre rapoartele de putere în scaunul Ciuc în mijlocul secolului al 18-lea.

Kálnoki Ferenc, the Supreme Royal Judge of Csíkszék, and the relations of power in Csík-, Gyergyó- and Kászonszék between 1742–1750

(Abstract)

During the first half of the 18th century the institution of the Szekler Supreme Royal Judges suffered a lot a change due to the occupation of Transsylvania by the Habsburg Empire. As a result, among others, the Supreme Royal Judges became the local representatives of the new central power.

Count Ferenc Kálnoki is one of the noteworthy personalities of this era. He led Csík-, Gyergyó- and Kászonszék between 1743 and 1749. This period was filled with conflicts, political and social difficulties. Analyzing his political career, we can shed light upon the realities and the practice of power in Csíkszék during the 18th century.

Boér Hunor – Boér Máté

BAIAN

Egyed Emese feledik születésnapjára
nagyon sok szeretettel

Ott nyílok, ahol zárul

J. K. Rowling

Egy hamis krónika

Magyar fordításban elsőként százharmincegy éve, a Székely Nemzeti Múzeum őre, Nagy Géza tette közzé a Csíki Székely Krónikát, egyben megsemmisítő bírálatát. Következtetése: „elég volt ennyit foglalkoznunk azzal a munkával, mely Krónikának egyetlen hamisítás, irodalmi műnek hitvány fércmunka. Végeztünk vele.”¹ „Szabó Károly... mikor Nagy Géza bizonyítását elolvasta, a székely krónikát földhöz vágta mérgében” – örökítette meg az anekdotát a sepsiszentgyörgyi múzeumőr-utód Domján István.²

1905-ben Nagy Géza barátja, Szádeczky Lajos, behatárolva a lehetséges szerzőket, tisztázva megírásának idejét és körülményeit, valamint olyan kulcsmotívumok kérdését, mint „a székelyek áldozó pohara” vagy „a vacsárcsi vár”, kritikai kiadásban közölte újra a Krónikát, magyarul is.³ Ha az ominózus munkát illetően, 1796-os felbukkanása óta, addig inkább az intézményesülő magyar történelemszakma volt zavarban, 1905-öt követően a téma a – nevezzük így – populáris történetírás szabad prédája lett, s mind a mai napig az is maradt.⁴

Elvarratlan szálak természetesen a szakma számára is maradtak, mindenekelőtt az, hogy honnan került a Krónikába, pontosabban milyen forrásvidéken született központi fogalma, a székely vezér „rabonbanok” fikciója. A rabonbán (*rabonbanus*, más szövegváltozatokban *rabambanus*, *robonbanus*), ez a sajátos

méltóságnév „csak a Székely Krónikában fordul elő, s mint ilyen, múlt [18.] századi gyártmánynál egyébként nem tekinthető, akár *ravóbant* (rabou ban) akar jelenteni, akár pedig a zsidó rabbi s a magyar *bán* szóból vagy másegyéből komponálta is a krónikahamisító” – zárta rövidre a kérdést Nagy Géza.⁵

Az első magyar fordító, Aranka György nem is tudott vele mit kezdeni. Rabonbánt persze ő sem találta a szakirodalomban, mindössze a *Raban nevet* Laziusnál, Bécsben temetett zsidó és pogány főemberek nevei között.⁶ Legbővebben Nagy Géza tanára, Ipolyi Arnold fejtegette esetleges, pl. a *rovó* vagy *garabonciás* magyar tájszavak felé kereshető, de akár részben héber, részben szláv – vagy netán azt generáló régibb – eredetét. Vagy nem is ilyen, mert viszonylag elterjedt megnevezésekként más – pl. kazár – közvetítést is megengedő névösszetevőkből való származását. Korábbi véleményekhez csatlakozva, mindenesetre *papbírói* hivatalként értelmezte a méltóságot.⁷

A többi magyarázatkísérlet még eredetibb. A Krónikát adnotáló Zabolai Finna Sámuel onnan vélte levezetni, ezzel egyben a (méltóságnév) *bán* szó törökös eredetét is megtakarítandó, hogy a rabonbán feladata a *rabokkal* való *bánás* volt.⁸ Kállay Ferenc pedig – másik végletként – a következőket kockáztatta meg: „Bayer szerint (Belii Adparat[us]. ad Histor[iam]. Hung[ariae]. T. I. p. 409.) *Ethil*, *Ethel*, *Rha* egyet jelentett, ti. folyóvizet, – Attilát Etelének is hívták, hogy pogány eleink a vizeknél áldoztak, törvényeinkből tudjuk; megeshetik, hogy a két szóból, rha és baján vagy összehúzza bán, lett a [rhabanbán] nevezet, minthogy a bajának vitték talán az áldozatokat is végben.”⁹

¹ NAGY Géza 1886.

² DOMJÁN István 1898, 287.

³ SZÁDECZKY Lajos 1905.

⁴ A Csíki Székely Krónika értelmezés-, kutatás-, tudományos-irodalmi-társadalmi-politikai hatás-, sőt pletykátörténetét Hermann Gusztáv Mihály dolgozta fel a legteljesebben, könyvnyi tanulmányban (HERMANN Gusztáv Mihály 2007). Lásd még az ezt követő szakirodalomból: BIRÓ Annamária 2010, főleg Előszava (7–20.), illetve a vonatkozó 21–74; BIRÓ Annamária 2011, 240. és köv.; DÁVID Péter 2013.

⁵ NAGY Géza 1886, sejt. 11.

⁶ SZÁDECZKY Lajos 1905, 138. Wolfgang Lazius hivatkozott munkája a *Vienna Austriae* (1546) valamelyik kiadása.

⁷ IPOLYI Arnold 1854, 467–475. Hasonló korábbi véleményhez lásd pl. SOMBORI József 1835, 8.

⁸ DÁVID Péter 2013, 154. Finta tárgyalt helye: *Zabolai Finna Sámuel kritikai jegyzetei*, LBEK, Ms. 232, 2.

⁹ KÁLLAY Ferenc 1829, 80. A Bayer-hivatkozás problémás: a megadott hely valóban egy Bél Mátyáshoz intézett és általa kiadott Bayer-levelhez tartozik, de ott nem szerepel ilyen tartalom. A magyarországi származású Gottlieb Siegfried Bayer (1694–1738) szentpétervári német orientalista és történész 1726-ban levelezett Béllal, lásd részletesen TÓTH Gergely 2012, 236. A Volga különböző neveinek egybevetését a korszakban lásd pl. DESERICIUS, Josephus Innocentius 1748, 182.

Utóbbi magyarázat értelem szerint csak a *rhab(aj)án* összetevőre nézve erőltetett – a *bán* méltóságnévnek az avar kagán *Bajánnal* összefüggést kereső származtatása ma is megállná a helyét.¹⁰ Ennek kérdéséhez Kállay irodalmat is ad a következő mondatban: „Pray és Engel munkáikban olvashatni, hogy mind a bulgárok, mind az avarok közt több fővezérek Baján nevet viseltek.”¹¹ Mielőtt tovább idéznénk a Kállay által felvetetteket, egy kitérőt kell tennünk.

Egy ellen-ellen-ellenérv

A Krónika tárgyában hosszan polemizáló Cs. Jós János¹² – aki a fentiek tekintetében amúgy Szentkatolnai Bálint Gábort idézi, miszerint „a székelyek az ő *főrabbijukat* és főurukat *rabreban* (héberül nagyúr), könnyebb kiejtéssel *rabonbán* névvel” nevezték –¹³ valószínűleg egyetlen lényeges ponton talált tényleges fogást Szádeczky elemzésén. A Krónikában a honfoglaló Árpádot *Zandirhám főrabonbán* fogadja, és egy épp Szádeczky közzétette 18. századi verses műben (*Onographia*)¹⁴ ez áll:

„Mikor a székelyek Erdélybe mentenek,
S a krónika szerint letelepedtenek,
Míg Árpád kijöve, bánsággal éltenek
Uzandur, Kalám, Hám ily nevet viseltek.”¹⁵

A szakasz Cs. Jós értelmezésében annak a bizonyítéka, hogy a Krónikát a feltételezett hamisító Sándor Zsigmond 1796-ban nem megírta/összeállította, hanem csak pl. a Iordanes említette hun *Uzindur* nevét módosította benne a *Sándor* családnév alapján, egy *Zandirhám* torzított *Sándor khánra*.¹⁶ Mert honnan is származhatna egy Apór Péter-, tehát 1752 előtti írásmű *krónikabeli székely Uzandurja* máshonnan, mint a Csíki Székely Krónikából?

Az érv természetesen nem áll, mert Apór Péter nyugodtan forgatható Iordanest felhasználó irodalmat, másrészt Szádeczky már az Apór-kiadásban

tisztázta, hogy az *Onographiát* nem Apór Péter-munkaként tette közzé, sőt nem is az Apór-levéltárban maradt fenn, hanem egy olyan, kéziratos kötetben, amely Kovács Gyárfás désaknai plébánostól került hozzá, és amelyben 1755-re, tehát Apór Péter halála utánra datált vers is található.¹⁷

Megfontolandó viszont, hogy az *Uzindurt* jóval nagyobb fantáziát kért volna *Zandirhám* álmodni, mint kézenfekvően az *Uzandur+Hám*-ot. Occam borotvája valójában a Krónika *forrásának*, nem pedig felhasználójának kéri az *Onographiát*. Nézzük meg közelebbről. Az *Onographia* előbb a(z erdélyi) magyar családnevekkel foglalkozik, és így kezd:

„Nemde nem nemes-e az Bán nevezetek
Kik bánnal kezdetnek s bánnal végeztetnek,
Régi tisztségekről nemde jegyeztenek,
Munkámba is előbb méltán hát férhetnek.
Mert régen a baján vagy bán oly tisztet tett,
Az ki érdem által sok népnek tiszte lett,
Ámbár ős véréről másként neveztetett,
De az maradványa Bán nevezetet vett.”¹⁸

Mivel a Bánfit, mint *fiban* végződőt, az Orbánt pedig, mint apa-nagyapa nevéből családnevesültet, a későbbiekben külön tárgyalja, a listanyitónak szánt név leginkább a *Kolumbán* lehet. Aki tovább olvasta Kállay *bános* fejtegetését, nem is mérlegeli a további lehetőségeket, idézett szövegrésze ugyanis így folytatódik: „A Kolumbán székely familia genealógiájában... a székelyek fő tisztjei baján és bán név alatt jönnek elő... ilyen bajánokat említ: ... *Colon* (későbbben írták Kolon)..., ki sokáig viselvén a bánságot, *Colonbánnak* neveztetett”.

Másrészt, lám kicsoda a legelső a sorban az *Onographia* férfi személynévei közül:

„Álljon azért elé az expertus *János*,
Ki többire tudós s esze nem hejános”.¹⁹

Az *Onographia* ismeretlen szerzője, úgy néz ki, nagyon is bemutatkozott: *Kolumbán Jánosként*.

¹⁰ Vö. EDELSPACHER Antal 1872, stb.

¹¹ KÁLLAY Ferenc 1829, 80. A hivatkozott munkák: PRAY György 1761; ENGEL, Johann Christian 1797. Vö. 41. jegyzet.

¹² Csíkszentgyörgyi [id.] Jós János (1851–1926), a polémia 1910-es kezdetén szamosújvári történelemtanár, aki 37 év szolgálat után ment nyugdíjba, a két világháború között pedig azonos nevű, földrajz-természettudományi szakos tanár fiánál (1888–1981) élt Mezőtúron, majd Szegeden.

¹³ CS. JÓSA János 1910, 10; SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR 1907, V. Közlemény (1910. március 29., 80. szám).

¹⁴ SZÁDECZKY Lajos 1903, I. 510–527.

¹⁵ Uo., I. 510. Idézi CS. JÓSA János 1910, 10–11. Vö. még HERMANN Gusztáv Mihály 2007, 137–138, 180.

¹⁶ CS. JÓSA János 1910, 11–13. Az *Utzindur/Uzindur* említéséhez nemcsak Iordanes-szöveghelyet ad meg (*De rebus Geticis*, Cap. L.), hanem Bonfini közvetítő *Voltizintur*-szöveghelyét is

(*Rerum Hungaricarum*, Dec. I. Lib. VII., Erdődy Kristóf 1744-es pozsonyi kiadásából, a 83. oldalról – a Bél Károly András 1771-es lipcei, minőségi kiadásában pl., a 107. oldalon ugyanez a név: *Uzindur*).

¹⁷ SZÁDECZKY Lajos 1903, I. 428. Vö. még LABÁDI Gergely 2001 figyelmeztetése egy VERSÉNYI György 1914 kötet SzTE TÓTSZKT B 28359 jelzetű szegedi példányának bejegyzésére (Szádeczky szignójával, a *Miscellania* provenienciájáról – lásd: <http://mek.oszk.hu/00200/00234/html/bokrmanu/htm>). A vitának sajnos az sem tett jót, hogy a Cs. Jósánál semmivel sem kevésbé személyeskedő Szádeczky több rendben is zavart keltően adatolta a *Miscellaniát*: SZÁDECZKY Lajos 1903, I. XXXII–XXXIII, 509, 527.

¹⁸ SZÁDECZKY Lajos 1903, I. 510.

¹⁹ Uo., I. 516.

Egy szerző és családja

Kolumbán János korántsem ismeretlen alakja a magyar irodalom 18. századi történetének: mindenekelőtt a széles körben és sokáig népszerű *Vida György facetiái* és az első magyar nyelvű görög és római mitológia szerzőjeként tartják számon. Szinnyei József szócikkét követően előbb Versényi György azonosította újabb munkáját, majd a két világháború között írt róla hosszabb tanulmányt Dömötör Sándor.²⁰

Mivel 1731-ben subscribált a marosvásárhelyi református kollégiumban, 1715 körül született – *apja, Sámuel* mezősámsondiként lustrált 1704-ben mint zászlótartó.²¹ *Anyja, Varsányi Anna* a sok gyermekes, csekelakai Varsányi Péter és Sombori Klára lánya volt – később (özvegyként?) a Szilágysomlyó és Zilah közti Varsolcon élt.²² *Testvére, Anna* S[epsis]zentgyörgyi Istvánhoz ment feleségül.²³

Apai nagynénjük, Kolumbán Bora a Küküllő megyei désfalvi Túróczi István alispán házastársa lett;²⁴ *egyik apai nagybátyjukat, Mihályt* 1709. május 6-án Nagyenyeden „a németek” (labanc katonák) ölték meg;²⁵ közeli rokonuk, *egy másik Kolumbán János* Kolozs megye assessoraként, a Mezősámsonddal csaknem szomszédos Nagyölyvesen lakott 1729-ben, a helyi Farkas családból való feleségével – az ő fiuk, Mihály két évvel János után subscribált a marosvásárhelyi kollégiumban.²⁶

A mi Kolumbán Jánosunk is ekkortájt írhatta a Versényi közölte diáknótát, versfőiben saját nevével.²⁷ A *Vida György facetiáinak* is itt gyűjtötte össze az anyagát, még mielőtt rokona példáját követve és

jogi pályára lépve, „éles elméjű ügyvéd” vált volna belőle.²⁸ 1741-ben már Kraszna vármegyei assessor-ként említik.²⁹

1744-ben *felesége, Bydeskuti Éva* varsolci birtokának ügyében perelt, majd 1758-ban Szödemeteren megírtként jegyezte a *Vida György facetiáit*, melynek címlapja szerint más vármegyének is assessora volt; 1761-ben varsolci birtokosztálynál sorolják földjét és gyermekei jobbágytelkeit; 1763-ban Kispetriből írt levelet Teleki Ádámnak; 1767-ben és 1770-ben Varsolcra címeztek neki levelet, 1775-ben és 1778-ban pedig ugyancsak varsolci lakosként tárgyalja egy nemességigazolási irat, illetve a 18. századi református szerzők között Benkő József.³⁰

A *Vida György facetiáinak* öt évszamos (1759, 1770, 1780, 1789, 1793), továbbá több évszám nélküli, ponyvakiadása ismert, és az 1789-esen már *néhai Kolumbán János*ként szerepel a címlapon, tehát az 1780-as években hunyt el.³¹ *Egyik fia* biztosan Varsányi-érdekeltségen maradt örököse: *Ferencet* a Felső-Fehér megyei Oláhújfaluból említik 18. század végi nemességigazolási iratok; *lánya, Juliánna* a búzásbesenyői Szombatfalvi György ítélmester felesége lett, a tőle származó *Szombatfalvi-dédunokák* pedig Kraszna vármegyében, Szödemeteren és környékén éltek a Kiegyezés idején; *özvegye és másik fia* ugyancsak Kraszna vármegyei birtokosok voltak: *Elek* 1797-ben ott is lakott a Szödemeter-közeli Magyarcsaholyban – 1801-ben már szintén assessora, 1809-ben helyettes szolgabírája volt Krasznának –, és a tőle született *unokája* lehetett az 1831-ben ugyancsak Kraszna vármegyei assessor Kolumbán László.³²

²⁰ *Néhai tordai hadnagy Vida György facetiájának: jeles tréfáinak historiája, mellyet hevertében melánkóliái között magyar versekben foglalt szó-demeteri házánál, h. n., 1759. stb.; A régi pogányoknak az ő istenekről és isteni tiszteleitekről való historia. A poéták és régi görög s deák auctorok írásnak megértésekre magyarul kiadattott, Debrecen, 1766. (Vö. SZINNYEI József VI 1899, 806. hasáb.) VERSÉNYI György 1914. DÖMÖTÖR Sándor 1932.*

²¹ TONK Sándor 1994, 67. MAGYARI András 1994, 112.

²² RAKK, Mss. MS 23/1, p. 291. NAGY Iván XII 1865, 68.

²³ Talán egy, az 1727–1730 időszakban Ádámosról, Szászcsávásról említett Szentgyörgyi Istvánnal azonosítható. (TKREK I 2008, 333. stb.) Azt, hogy *Sepsiszentgyörgyi*, lásd RAKK, Mss. A 89, 4v.

²⁴ NAGY Iván XII 1865, 68. NAGY Iván VI 1865, 316. Vö. Apor Péter: *Syntagma vivorum* [1741], in: SZÁDECZKY Lajos 1903, 203. és BENKŐ József 2004, 429. Valamint TKREK I 2008, 176.

²⁵ RAKK, Mss. MS 23/2, p. 518bis.

²⁶ MNL OL, P 657–5299–g (olaszteleki előnévvel használja 1729-ben az 1663-as Kolumbán-címerhez, tehát ehhez a nemességszerzéshez köthető pecsétjét) – a szakirodalom (NAGY Iván VI 1865, 316–317.) és az 1784-es, Küküllő vármegyei lelkész másodunokatestvére által összeállított családfa (5. *ábra*, MNL

OL, B 2–1847–6429, acclusák ad 1869/1793, F melléklet = Mf. 37070) stb. is *unokabátyjának* mutatja, pontosabban az említett lelkésznek a *nagybátyja*. Fia marosvásárhelyi diák voltáról lásd TONK Sándor 1994, 69.

²⁷ *Kedves nótát zengő kótát a deákokról mondok...*, in: VERSÉNYI György 1914. (Szakaszhiányos másolati példányról közölve, mert a versfőkből kiolvasható név: *Kolumbán Já[n]os.*)

²⁸ „Johannes Columbán d. 16 Oct., canc., tandem causicus acutus. NB. Hic facecius <...> Vida ipsius collegit.” (TONK Sándor 1994, 67.)

²⁹ Apor Péter: *Syntagma vivorum* [1741], in: SZÁDECZKY Lajos 1903, 211; PETRI Mór I 1901, 795.

³⁰ MNL OL, P 676–1–1744–31. PETRI Mór IV 1902, 761–764. (Kolozs, Közép-Szolnok és Kraszna megyék assessorának írja magát, lásd 3. *ábra* – TtREKL PI, 129 Szi.) DÖMÖTÖR Sándor 1932, 275. TtREKL, PH 3–4/1767 és 18/1770; RAKK, Mss. MS 23/2, p. 518; BENKŐ József 2014, 357, 528.

³¹ DÖMÖTÖR Sándor 1932, 273.

³² MNL OL, B 2–1847–6429, acclusák ad 1869/1793, F melléklet = Mf. 37070. NAGY Iván X 1863, 793–795. PETRI Mór I 1901, 788, 795–796; III 1902, 216, 649; IV 1902, 12, 477–478; V 1904, 790–791; VI 1904, 588.

...valamint egy furcsa családtörténet

Kállaytól folytatva: az általa idézett *Kolumbán székely familia genealógiáját* Szinnyei is számontartja, a családnak címereslevelet szerző Kolumbán Ferencnek tulajdonítva azt.³³ Legalább három közzétett munka kivonatolta vagy idézi egymástól függetlenül, egyikük pedig nevesíti is forrását, ez egy, a „Benedek János nemesség-bebizonyítási perében Columbán János által 1775-ből sub. H. Nr. 13. beadott okmány”: *Fejedelem id. Apaffi Mihály parancsolatjából 1661 e protocollo ac Lustris siculicalis sedis Udvarhely kidolgozott olaszteleki Columbán család genealógiája és eredete*.³⁴

Benkő József családja 1798-ra igazolta köztehermentes nemességét, és lehet hogy ettől sem függetlenül, ezt megelőzően másolta le a *Kolumbán-genealógiát*. Mindenesetre, kéziratgyűjteménye részeként 1798 után adta el a nagyenyedi kollégiumnak – ebből az 1849-ben elpusztult példányból dolgozott Kállay is; Daniel Gábor az Erdélyi Udvari Kancelláriába productionalis mellékletként feljuttott példányát kivonatolta 1846-ban bécsi gyakornoksága idején; Nagy Iván a Szödemeter melletti érköri Décsey Miklós révén jutott hozzá adataihoz, vélhetően a partiumi Kolumbán János-leszármazottaktól.³⁵ A – fentiekből kitetszőn – eléggé sokak által ismert családtörténet Benkő-féle másolata Kemény Józsefnek köszönhetően csaknem teljes szövegében hozzáférhető.³⁶

A latin nyelvű *genealógia* első része szerint az [Erdélyben] Attila halála után [az ennek rokona] Uzindur *baján/bán* vezetésével megtelepedett székelyek második *bánja* Poka/Pouka, a harmadik pedig, 567-től [tehát Erdély avar uralom alá kerülésének

idejétől], Bardótz fia Colom/Colon/Kolon *bán*. További nevesített székely *bajánok/bánok* az árpádi [Bonfini és Thuróczi nyomán itt: 740-es évekbeli!] honfoglalásig Orbó, Ders, Ugron, Kele, Bébók/Bélók, Uzon – utóbbi már Árpád idejében. Ekkortól a *bajánokat* csak „*kisbánnak*” [az *ispán* etimologizálása?] hívják, ahogy 1661-ben is még a [székely *ispán* =] *comes siculorum*ot. A *genealógia* megírásának idején Pokának a *maroszséki Pókafalván és Galambfalván* élnének nemesi szabadságú leszármazottai.³⁷

A *genealógia* második része az olaszteleki Kolumbán család több mint félévezredes fiktív családfája, a kora Árpád-korban anakronisztikus fegyvernemekkel/tisztségekkel és a 15. századig anakronisztikus – de a keretszövegben forrásként megjelölt székely lustrákban *kivétel nélkül erdővidéki lófő* – családnevű³⁸ feleségekkel. Ormannus egyik fia, Dániel Vargyason a Daniel család őse, másik fiát, az olaszteleki Endrét, I. Béla király *puskás gyalog* (!) (darabont) *századosát* egy Eustachius nevű barát téríti meg kereszténynek. Ennek az Endrének unokája Péter, III. István király *puskás gyalog* (!) (darabont) *hadnagyja és udvari embere*. Ahogy aztán *kora ifjúságában három évig komornyikja* Columbán András is Báthori Gábor *erdélyi fejedelemnek*. Stb.

A harmadik rész, az 1657-ben krími fogságba került Kolumbán Ferencről és közeli hozzátartozóiról, nagyrészt valós vagy nagyon valószerű adatokra épít, és mind a Benkő-példány, mind pedig a Décsey-közvetítette források tartalmaztak már olyan, 1661 utáni, de ugyancsak valós vagy valószerű elemeket, amelyekkel egy-egy, a városfalvi, illetve a Kraszna vármegyei ágból való leszármazott egészíthette ki a szöveget.³⁹

³³ SZINNYEI József VI 1899, 805–806. hasáb.

³⁴ KÁLLAY Ferenc 1829, 80–81, 257; a forrásmunka címét is nevesítő DANIEL Gábor 1896, 13–14; NAGY Iván VI 1860, 315–318. Kisbaconi Benedek János, aki erdővidéki református lelkész és köpeci birtokos apától született, és 1794-ben hunyt el, leghamarabb 1776-tól, de 1783-ban már biztosan mátsfalvi református pap volt, és 1780-ra vitte sikerre productionalis perét. (PÁLMAJ József 1900, 29. BENKŐ József 2014, 626. KREL, *Vizitációs jegyzőkönyvek (1775–1803)*, 133. SÁL, Fond 105, nr. 452, 2.) A Kolumbán-genealógiához többféleképpen is hozzájuthatott az azt 1775-ben bekérő kisbaconi Benedek Mátétól, aki ekkor, az 1760–1780-as években Bardoc-fiúszék táblabírája volt. (Vö. az erdélyi tisztinévterek esetleges éveiből: TD 1767, 38; TD 1767, 21; TD 1767, 40.)

³⁵ BENKŐ Ferenc 2014, 137. és MIKÓ Imre 1868, 13; „Megvan ez a genealógia a familiánál és Benkő gyűjteményiben is, T. 10. in folio p. 217. az Enyedi Könyvtárban” (KÁLLAY Ferenc 1829, 81); „Később kerestem ezen pert... azonban... 1848 előtt a félnek visszaadott” (DANIEL Gábor 1896, 14); NAGY Iván VI 1860, 315.

³⁶ RAKK, Mss. KJ 105, 76r–79r. Lásd Függelék, most már

magyar fordítását is közzétéve.

³⁷ RAKK, Mss. KJ 105, 77v. és KÁLLAY Ferenc 1829, 80–81. (A „*bajánévsor*” az ismertetett kivonatokban csak Kállaynál szerepel.) A 744-es árpádi honfoglaláshoz lásd GUNST Péter 1995, 62.

³⁸ Udvarhelyszék levéltárában az 1614-es lustra volt meg teljesen – ennek használhatta együtt a szerző mind az udvarhelyi, mind pedig a háromszéki részt –, és található ebben lófő család a szomszédos erdővidéki községekből filei Fosztó, Boda és Kis[Barta], száldobosi Borbát, vargyasi Imecs, olaszteleki Markó és Borbát, valamint egyfelől kisbaconi Benedek, bibarcfalvi Osvát, másfelől nagyajtai Darkó, miklósvári Jakab, baróti Jakab és Marton, bodosi Imecs, sepsibaconi Baló, Markó és Birtalan is. (SzO Ús IV 1998, 203; 292–296, 376, 379, 381, 383–385.)

³⁹ Kemény (tehát Benkő) másolati példánya a (Fábián fia?) György leszármazottait tárgyalja 1690 után is, egy nemzedéknnyit (lásd Függelék), míg a Nagy Iván-forrás Décsey adatai az állítólagos szerző (Márton fia) Ferencét, egészen a Kolumbán János Anna nevű testvérének házasságáig – leginkább 1730 körül, vö. János 1715 körüli születése és a valószínűleg sógorára, Szentgyörgyi Istvánra vonatkozó TKREK, I. 33. stb.

...és szerzője

Egy biztos: az 1661-re keltezett *Kolumbán-genealógia* összeállítója nem ismert néhány lényeges, az 1663-as *Kolumbán-címereslevélben* szereplő személyi adatot. Holott azt az a Kolumbán Ferenc nyerte el, aki – minekutána együtt raboskodtak a krími tatároknál – valóban Apafi belső embere volt. Így pl. nevét sem tudta a Ferenc ugyanott nemesített egyik testvérének, Mártonnak.⁴⁰ Ez önmagában is kizárja a nemességelnyerő Ferenc szerzőségét, sőt nagy valószínűséggel a fiait is. Másrészt, az avar *Baján/baján* és a magyar méltóságnév *bán* között elsőként Otrókocsi Főris Ferenc állapított meg etimológiai összefüggést, 1693-ban.⁴¹ Ezt megelőzően nem írhatott senki avar kori székely *bánokról*.

Sámuel, a nemességszerző Ferenc fia már valószínűleg hozzájárult a *genealógia* keletkezéséhez, de ő is inkább bizonyos családi hagyományok szóbeli közvetítőjeként. A szöveg marosszéki Pókafalvaja és Galambfalvaja valójában *Póka* és *Galambod*, és csak utóbbi székelyföldi, a vele szomszédos Pókakeresztúr és Póka már Torda vármegye része volt. Mindezt a marosszéki sámsondiként lustráló Kolumbán Sámuel még pontosan tudhatta, és 1704-es tisztestársával, a *galambodi* tizedes *Bán* Miklóssal családnevük magyaroztatását is megtárgyalhatták Vay uram második seregében.⁴² Sámuel szerepe egy *Kolun* „bánnév”-változat és – a Varsányi-felesége oláhújfalusi érdekeltiségeivel csaknem szomszédos, ugyancsak (később Felső-)Fehér vármegyei – *Kolun* település nevének esetleges összefüggésében is felmerül.

Az első rész további „bajánnevei” (Bardótz, Ders, Orbó, Uzon) származhatnak egyszerűen egy, az ügyvédek számára is otthonos *erdélyi igazgatási gyakorlatból* (szék- és helységnevek), illetve a címben forrásként megjelölt székelyudvarhelyi lustrák egyikében egymás közelségében találjuk az Ugron nevet és a derisi Barlokot, az 1614-es háromszéki lustrában pedig Orbai[széke]t egy kovásznai Ugronnal és ugyanitt Uzont is, de a kökösi Orbók és a sepsiszentgyörgyi

Kele nevet ugyancsak.⁴³ Az Orbóknak lehet, hogy csak elírása Kállaynál a Bébók – vagy az előtte említett Barlokknak Keménynél a Bélok. Persze a bajánsor kiötléséhez vezető asszociációk több szálon is elindulhattak: egy helynév-etimologizáló Uzon < Uzon(d)[-úr] rövidülés mintájára akár egy Kele(d) > Kele ötlet is elképzelhető, ehhez pedig jó tudni, hogy az író Kolumbán János anyósa Gut-*Keled* nembeli Gúthi-lány volt.⁴⁴

A *genealógia* második része *irodalmi/írói tájékozottságra/tapasztalatra* vall: az erdélyi 18. század családtörténeteinek olyan ismert elemei/motívumai/eljárásai köszönnek vissza benne, mint a „Szent István után még pogány székelyek”, az *Apor-lányt elvéve* Apor néven is nevezett Burtziai Máté, a Bardoc-fiúszékben legelőkelőbb Daniel család *vargyasi és olaszteleki* ága, a Kálnokiaknak a Mikó és Nemes grófokhoz való *rokonítási kísérlete* egyazon Árpád-kori székely ispántól való *leszármaztatás* révén, az ugyancsak erdővidéki gyökerű Csereiek különböző „hőstettei” – talán a vizaknai Gerébek Orbannus-öse is.⁴⁵

A harmadik résznek a család bizonyos kései viszonyait illető tájékozottsága/tájékozatlansága ugyan csak a tatárok foglya, a címereslevelet elnyerő Ferenc deák egy olyan *unokájának* a szerzőségét valószínűsíti, akinek kapcsolata Olasztelekkel és a címereslevél őrzőivel megszakadt/meggyengült, végső soron tehát – a fentebb sorolt sajátosságokkal összhangban – szintén a táblabíró-író Kolumbán János szerzőségét, aki *Onographiájában* eszerint nemcsak felhasználta egy esetleg korábbi írásmű, a *Kolumbán-genealógia* témáit/motívumait, hanem mindkettőt ő maga írta.

A tényleges apai ági felmenők

A *genealógia* születésének megértése előfeltételezi a család valós történetének ismeretét, de legalább a Kraszna vármegyei ág társadalmi felemelkedésének, a felemelkedés lépcsőfokainak/hullámvasútjának rekonstruálását. Az olaszteleki Kolumbánok a fennmaradt székely lustrákban a 17. században jelennek meg, *puskás gyalog* kiváltságúként (pedites

⁴⁰ Vö. az eredeti armálist: MNL OL, F 9–2–8–3, lásd http://kep.adatbazisokonline.hu/apex/f?p=100:17:0:::17:P17_IMGP_ID,P26_PRJ_ID,P17_IMG_IDS:2678234,93,2526029;2526030;2526031#.

⁴¹ OTROKOCSI FŐRIS Ferenc 1693, 169, 172–173.

⁴² MAGYARI András 1994, 112. A *galambodi Bán* Sámuel is ott volt, mindketten 2-2 lóval. Meggondolandó, hogy „Póka bán” milyen *nemesi rendű* leszármazottaira céloz a *genealógia*: a 17. században a *nemes* Pókaiak pl. végig birtokosok voltak Pókán, de a *marosszéki nemes* Pókaiak nem galambodiak, hanem *káposztászentmiklósiak*. (Vö. DÁNÉ Veronika 2009, illetve SzOÚs, IV, 210; V, 448; VI, 39, 303; VII, 256; VIII, 270.) Ezzel szemben az 1632. évi privilégiumlevelés galambodi lófő Bánokat már 1647-ben *nobilisként* lustrálták, és a Galambod, valamint a székely

(újra)telepítésű Póka közti Pókakeresztúron helynév a *Bán avas*, Pókán pedig családnévként is ismert a Bán. (S. GYULAI Rikárd 1907, 42; SzO Ús, V, 476; VI, 40; VII, 258. és SzO Ús, VI, 289. PESTY Frigyes 2014, 170, 172. HINTS Miklós 1995, 40, 49.) A latin *columba* jelentése másrészt *galamb*, sőt a térségbeli románok számára a 18. században *golumban* lehetett a *galambodi* ember. (Vö. nevének Golumbá/Golombá változatai: SZABÓ M. Attila 2003, 789.)

⁴³ SzO Ús, VII, 219–220; IV. 461, 400–401, 404.

⁴⁴ Bydeskuti Zsigmondné Gúthi Rebeka. (NAGY Iván II 1858, 102.)

⁴⁵ Apor Péter: *Lusus mundi* (1723), in: KAZINCZY Gábor 1863, 1–115. – *i. m.* 43, 10–11. BENKŐ József 2014, 345, 347, 416, 578, 606. stb.

pixidarii, veres *darabontok*). Az 1602-ben – kivételként – *székely szabadnak* feltüntetett György is azonosnak tűnik az 1614-ben gyalog, az 1627-ben régi puskás gyalog, az 1635-ben veres darabont Györggyel, persze az is megtörténhet, hogy egy György nevű apáról és azonos nevű fiáról van szó. Ehhez az ághoz tartozik még 1704-ben is egy-egy olaszteleki Lukács és Bálint. Az 1602-ben darabont István talán az 1635-ös csordapásztor, míg az *1602-es darabont Ferenc 1604-ben az olasztelekieket magába foglaló udvarhelyszéki gyalog század hadnagya*. Egyazon Mózes vagy apa és fia lehet az 1614-ben Vargyasról összeírt gyalog, az 1627-ben régi puskás gyalog, az 1635-ben három fiúgyermekes régi puskás gyalog, valamint az 1653-ban lustrált Mózes is. Az 1627-ben régi puskás gyalog Fábrián 1635-ben Fülében darabont; az 1627-ben új gyalog János vélhetően Száldoboson lustrál már 1648–1653-ban.⁴⁶

Az 1663-as *Kolumbán-címerlevelet* olaszteleki Literati Ferenc (Ferenc deák), másként Kolumbán Ferenc érdemeiért állították ki, és pedig neki, Márton nevű apjának, György, Gergely és Márton nevű édestestvéreinek, valamint a „másik Kolumbán Györgynek”, aki vélhetően ugyancsak közeli atyafisága volt.⁴⁷ Mivel az 1635-ös lustra a fiú csecsemőket is összeírta,⁴⁸ az armális kedvezményezettjei közül egyértelműen azonosítható az olaszteleki apa – a legutóbb, 1614-ben még nem lustrált, tehát olyan 1600 körül/után született Márton – és két, ekkorra már (olyan 1630–1635-ben) megszületett legnagyobb fia (Ferenc és György). Ők a *Kolumbán-genealógiában* is szerepelnek. Valószínű, hogy a *genealógiabeli* (Márton apja) Ferenc *lőfő centenarius* is megfeleltethető az 1604-es *darabont hadnagynak* – Kolumbán János tisztséget viselő ükapjaként még nyugodtan őrizhette emlékét a családi hagyomány –, sőt a lustraadatok azt sem zárják ki, hogy a *hadnagy másik fia* valóban az 1627–1635-ben összeírt *Fábrián*, egy 1635–1655-ben lustrált *Dániel* pedig – ha nem

is a *genealógiabeli* nemzedékrendi helyen – *Olaszteleken maradó Kolumbánok őse*.

A címereslevél megszerzésekor (1663) az apa Márton még szintén gazdálkodhatott itt, ezért volt szükséges őt is nemesíteni, legkisebb fia, Márton azonban, aki a szokás szerint leginkább maradhatott volna az olaszteleki „ősiben”, az Apafi-udvarba került, és 1697-ben, Ebesfálván hunyt el – a Küküllőbe fulladt –, amennyiben a *genealógiabeli* (Ferenc deák öccse) Istvánnal azonosítjuk.⁴⁹ A többi kedvezményezett az 1674-es lustrával kezdődően már száldobosiként és városfalviként szerepel (Ferenc deák György nevű öccse és a „másik György”), illetve bardociként (a Gergely nevű testvér).⁵⁰

A legnagyobb fiú, a deák karriertörténete olaszteleki családi vagy erdővidéki egyházi háterű iskolázatással indulhatott: a Rikánbelőli közösség ekkorra pár évtizedes, 1614-es privilégiuma kivételes ösztönzést nyújtott a térségben a tudás útján való társadalmi felemelkedéshez.⁵¹ Úgy tűnik, a *genealógiában* fiktív részében is árulkodhatnak valós történetelemről bizonyos részletek: *kora ifjúságában három évi – bár még csak leendő fejedelem melletti – szolgálatára* a vele nagyjából egyidős Apafi Mihály mellett leginkább az 1646–1650-es időszakban kerülhetett sor, annak váradi-lőcsei–kassai tanulmányai idején, és persze lehettek ezt megelőzően iskolatársak már Kolozsváron–Gyulafehérváron.⁵²

1651-ben maga Apafi is súlyos, erdélyi fejedelmi szolgálatba lépett, 1653-tól pedig részt vett II. Rákóczi György hadjárataiban. 1657-től bizonyosan a társa volt Charas-bek várkapitány perekopi tatár fogságában az olaszteleki deák is, aki Apafi (másik/valami?) szolgájával, Kakutsi Péterrel együtt tartotta benne a lelket és fáradozott kiszabadításán.⁵³ A Radnóton jutalmul kiállított Kolumbán-címerlevelet 1664-ben Székelyudvarhelyen hirdették ki, de Literati Ferenc maga nem tért vissza Olasztelekre: a *genealógiában* említett, haranglábi Apafi-birtoka-

⁴⁶ Az ismert vonatkozó lustrák adatait lásd: SzO Ús, IV, 96, 168, 292, 714, 730; V, 223–224; VI, 34, 79, 311–312; VII, 116–117, 126, 222–223, 278–279; VIII, 72, 322, 338–340; MAGYARI András 1994, 112, 396–397; PÁL-ANTAL Sándor 2009, 185, 209–210. – Utóbbi lustra 1712-ben már az olaszteleki, száldobosi, bardoci, városfalvi Kolumbánokat is lőfőként sorolja fel.

⁴⁷ „Franciscum Literati, ac per cum patrem ipsius Martinum Columban, et fratres suos carnales, ac uterinos Georgium videlicet Gregorium, Martinum, et alterum Georgium Columban de Olasztelek, alias etiam ex Nobili prosapia ortos” – ami a *nemesi származást* illeti: *a puskás gyalogok is kiváltságolt* társadalmi csoportot képezett, ha nem is címeres-, de megfelelő privilégiumlevelekkel.

⁴⁸ SzO Ús, V, 10.

⁴⁹ NAGY Iván VI 1860, 317. és RAKK, Mss. MS 23/2, p. 518bis.

⁵⁰ SzO Ús, VII 2004, 222–223.

⁵¹ A közösség privilégiumához lásd PÉTER Mózes 1909. Nem sokkal későbbi, más erdélyi írástudó-karrier pl. az 1641-ben született Rozsnyai Dávidé, aki sógorának református püspökké választása évében bontott szárnyat látványosan (SZINYEYI József XI 1906, 1313–1317. hasáb).

⁵² Apafi tanulmányaihoz lásd TÓTH Ernő 1900, 83–84. és BENKŐ József 2014, 332.

⁵³ Apafi fejedelmi szolgálatban töltött időszakaihoz és fogságához lásd TÓTH Ernő 1900, 84. A mai Perekop a Krím-félsziget bejárati földszorosának városkája, amelynek erődítménye, Or (tkp. Or Quapi) csak 1736-ban került orosz kézre. Kakutsi Péterhez: valószínűleg a Bolyai Farkas szépapjáról van szó, az ő jutalmaként kerülhetett egy domáldi Apafi-birtokrész Kakutsi, később hozományként Pávai, végül Bolyai kézre. (Vö. BENKŐ József 2014, 429–430; TKREK, I, 171, 173. stb.)

dományának köszönhetően az ottani 1678-as református egyházvizitáció nyújtja az utolsó személyre vonatkozó adatot, és egy Literati Mihály még 1729-ben is vett részt haranglábi vizitáción.⁵⁴

Házasságok, viszontagságok, nemességigazolások

Apafi udvarában és/vagy Küküllő vármegyei birtokosként Ferenc sikeresen gyarapította kapcsolatait. Lehet hogy már felesége, Dobai Anna vármegyei nemesi családból való volt,⁵⁵ bár székely Dobaiak közül is házasodhatott, akár Erdővidékről. De legkésőbb apatársként csakugyan több Dicsőszentmárton-környéki nemesi családdal került atyafiságba: a már említett csekkelakai, marosbogáti, magyarsülyei birtokú Varsányiakkal, Somboriakkal, a maroscsapói, majd dicsfalvi birtokú raksáni Türoczsiakkal. A szerzett vagyont viszont bizonyára oszlott is a legalább három gyermek között.

Számunkra érdekes fia, a kuruc időkben katonai tisztséget viselő Sámuel a székelyföldi Habsburg-adórendezéssel és harminckét évnyi betegeskedésével öregkorára teljesen elszegényedett, így a tőle való unoka Jánost sem tudta már taníttatni, de az a „tudományoknak, teológiának és törvényeknek” tanulásával saját lábára állt, és „az életre eleget szerzett” a maga gyermekeinek is. Nem utolsó sorban, Kolumbán János már valóban nagyon jól nőült: feleségének apai-anyai rokonsága, a Bydeskutiak és a Gúthiak is nemzedékek során át töltöttek be alispáni hivatalt a fejedelmi-nagyfejedelmi erdélyi Partiumban. Bydeskuti Éva apja, Zsigmond, és ennek testvére, Boldizsár pedig ezen felül Apafi főlovászmestere, főpohárnoka volt. Bydeskuti Éva anyjának,

Gúthi Rebekának másfelől a régi *Thököly-hadnagy, Magyarországon II. Rákóczi Ferenc kuruc főkapitánya (ezeres kapitánya)* volt a *nagyapja*, a holdvilági csatavesztő Gúthi István.⁵⁶

Innen talán már érthetőbb, miért lett a *genealógiá*-ban (a *darabont*nál előkelőbb) *lőfő* családbeli minden régi „Kolumbán- feleség”, miért szűkülhetett a valós felmenők *darabont* minősége – ennek társadalmi kategória vonatkozású eredeti jelentését elszikkasztva – katonai tisztséget viselő fiktív vagy valós ősök fegyvernem-jelzőjévé, és hogyan lett a *Kolumbán-nagyapja* Ferenc deák *Magyarországon II. Rákóczi György ezeres kapitánya*. Ahogy az is, miért róttá fel azt Kolumbán János 1765-ben a mostoha világnak, hogy őt tisztre-hivatalra nem méltatta, holott ekkori vagyoni helyzetét jól jellemzi 2000 magyar forintos (!) alapítványa, a zilahi református gimnáziumban tanuló elszegényedett rokonok vagy más ilyen nemesek gyerekei számára.⁵⁷

Nehézségek persze valóban érték: 1765-ben már valószínűleg, a következő év végén pedig biztosan nem volt táblabíró; 1763–1765-ben a a *Vida György face-tiái* miatt a Telekiek megkövetésére, sőt az első kiadás átírására kényszerült; később pedig, 1770–1776-ban alávetettjeinek nyomorgatásáért pereskedett, és végül pénzbüntetésre ítélték miatta. Ez utóbbi perével párhuzamosan a család nemességét is bizonyítani kellett – azt csak 1774-re sikerült igazolniuk másodunokatestvérével, a református lelkész Sámuellel.⁵⁸

1775-ben ezt követően, bardocszéki kikérésre küldte át a fűszék rendes ülnökének, kisbaconi Benedek Máténak a *genealógiát*, amely még nem a családi címereslevél ismeretében született, de ugyanabban az évben a címereslevél is ismert helyre került: az armálist a Gyulafehérvári Káptalannál helyezte el, uralkodói rendeletre, a Kolumbán-rokonság.⁵⁹

⁵⁴ TKREK, II, 226, 239. Az 1784-es családfát nézve (5. *ábra*), Ferenc deák haranglábi birtoka leginkább száldobosi öccsének, Györgynek az ágára szállhatott: az ő István fiától való unokája vizitálhatott ott esetleg 1729-ben Literati Mihály néven, ha ez egyáltalán ennek a (Kolumbán-)Literati családnak a tagja volt. Utóbbi ugyancsak Mihály nevű, Nagylakra került unokája pedig a nemeslevél 1775-ös egyik gyulafehérvári deponálójának tűnik ez esetben. (Vö. MNL OL, B 2–1847–6429, acclusák ad 1869/1793, F melléklet = Mf. 37070.)

⁵⁵ A dobokai kis- és nagydobai Dobaiak jöhetnek számításba, és ha igen, akkor talán az anyatárs Sombori-rokonsága is már az ő atyafiságukként.

⁵⁶ A Bydeskutiakról és a Gúthiakról lásd NAGY Iván II 1858, 102–103. és XIII 1868, 260–261. – ha a rokon Décsey Miklós adatai zavarosak is Gúthi István tekintetében, aki valójában már egy héttel a holdvilági csata után meghalt, lásd MAGYARI András 1994, 580.

⁵⁷ Kolumbán János apjának elszegényedéséről, magának a világ általi meg nem becsültségéről stb. lásd a zilahi református gimnáziumnak 1765-ben tett alapítványa szövegét. (RAKK, Mss. A 89, 3r–6r.)

⁵⁸ A TD 1767 kötetben már nem assessor; Teleki Mihály megkövetéséről lásd DÖMÖTÖR Sándor 1932, 275–276. Pénzbüntetéséről lásd MNL OL, B 2–1776–1621, vö. DÖMÖTÖR Sándor 1932, 274. Nemességigazolási ügyét az Illésy-féle adatolás szerint (MNL OL, A 130 – Illésy) lásd MNL OL, F 139–I–8–Kraszna–204, –207. Lásd még MNL OL, B 2–1847–6429, acclusák ad 1869/1793, E melléklet = Mf. 37070.

⁵⁹ Bardoc-fűszéken ismerték a címereslevél hollétét, mert 1733-ban, majd 1753-ban is hiteles másolatot készítettek róla (MNL OL, B 2–1848–59–14 és MNL OL, B 2–1848–1177 = Mf. 37070–37071). Ezért elképzelhető, hogy erdővidéki érdeklődést/közvetítést is követően kereste meg az említett, a bardoci ágból Enyeden 1764-ben subscribált, majd küküllői lelkész (Gergely unokája) Sámuel (és annak algyógyi, Márton nevű unokaöccse?) a kezdetben valószínűleg Haranglábon fellelhető armálist, talán az azt aktuálisan őrző (?) nagylaki *Mibálynál*, hogy aztán hárman együtt helyezték leltárba a per lezárultával. A küküllői–fehérihunyadi leszármazottak és a krasznai ág nemessége ezzel sikeresen igazolódott, de a városfalvi és erdővidéki többi ág productionalis perére majd csak 1792–1793-ban kerül sor, és a második világháborúig további alkalmakkal térnek rájuk vissza újabb és

Egy sor, egy névsor, a másolt és a le sem írt

A *genealógia* születésének valószínűsíthető forgatókönyve a fentiek alapján ennyi: családi nemesség-szerzésüknek a saját nagyapjához kötődő hagyományára és esetleges, a Fehér megyei anyai hozománybirtok térségéhez kapcsolódó (*Kolun*), továbbá a galambodi *Bánokkal* közös, apai, 1700-asok eleji „kuruc” ötletelésre, valamint (a marosvásárhelyi kollégium által közvetített?) Otrókocsi-bánetimológiára támaszkodva, Kolumbán János az 1740-esek eleji nősülése táján vázolhatott fel egy, a szándéka szerint a Gúthiakéval vetekedni képes fényes családfát, melyet székelyudvarhelyi lustrás adatokkal talán csak az 1770-esek elején, nemességigazolási pere okán dústított fel.

Másrészt, ami az *Onographia* születését illeti, erről egy részletesebb adatelemzés előtt annyit tudunk, hogy – mivel a Máriaffiakat is említi benne – 1733-nál nem írhatta korábban, és a *Miscellania* 1776-nál nem korábbi egybekötése előtt keletkezett.⁶⁰ Az *Onographia* azonban, ha a *genealógiához* viszonyított kronológiai helyzete tisztázatlan is, tartogat meglepetéseket. Mivel a sokáig lappangó *Miscellania* – ahonnan Szádeczky a kéziratát közölte – időközben előkerült, pontosítandó, hogy ez a kézirat másolat,⁶¹ mégpedig lendületes, gyakorlott írású (1. ábra), amely egyetlen sornál bizonytalanodik el, de ott látványosan: az *Árpád előtti székely bánok* sorolásánál.

„*Uzandur, Kalám, Hám* ily nevet viseltek” – így olvasta ki Szádeczky, de *Kalámja* egyértelműen téves átírás, mert a *Miscellaniában* *Kalam* áll, és az ezt követő *vessző* is problémás (2. ábra). Újfént hangsúlyozandó, hogy ez a *Miscellania*-sor egy másolat, amelyben az *Uzindur* név *i-jét a-ra* javították. Talán mert már a lemásolt korábbi változatban szerepelt egy *o-ra* javítás – egy, a *genealógiával* való egyeztetéssel magyarázható utólagos *Uzon...-osítás?* –, amelyet a másoló nem értett, és így próbálta reprodukálni.

Miközben értelmetlen és az *Onographia* itteni szövegében nem használatos, *n* fölé csúszott, (rövid) *u-t* megkülönböztető *csónakká* torzította az *i* fölötti *pon*-tot is. Ugyancsak problémás a Szádeczky-féle *Hám* olvasat, *Hán* helyett. Az azonosított szerző és *genealógiája*, valamint a bizonytalan névalakok kézenfekvő *o > a*, *b > h* betűtvesztési lehetőségének ismeretében mindenesetre leszögezhetjük, hogy az eredeti kéziratban Iordanes történeti *Uzindurját* a „családi ős” *Kolom bán* követte, tehát a szerző a nevét sem bújtatva mutatkozott be ebben a sorban.

Az is biztos, hogy a Csíki Székely Krónika *Zandirhámjának* születése ennek a sornak a *Miscellaniáról* készült olyan másolatához köthető, amelyen már az *Uzandur... Hám* is tovább torzult [U]Zandir hámra – a Sándoroknak jobban megfelelt volna egy Zand[o]ur alak, semhogy a „krónikaszerző” igazítsa Zandírra. A teljes szakasszal együtt olvasva, az *Onographia* egy ilyen másolata mint forrás a következő tartalmakat szolgáltatná: [egy] *Árpád előtti székely bán*, [U]Zandir... hám. Ha pedig a *Kalam/Kolom* további torzulását/félreolvasását is feltesszük, akkor akár: [egy] *Árpád előtti székely bán*, [U]Zandir Rabon/Robon/stb. hám, avagy – a „krónikaszerzőnek” kedves tatár méltóságnevet⁶² a „vezérnév” részévé olvasztva – [U]Zandirhám székely rabon/robon/stb. bán.

Hogy miért olvashatta volna valaki ez esetben épp a teljesen értelmetlen *Rabon/Robon/stb.* szóalakúnak és nem valami egyébnek a *Kalam/Kolomot*, nos, ez a kérdés már valóban ingoványos talajra vezet bennünket. Egy lehetőséget mégis indokolt megemlíteni: az 1792–1793-as productionalisokkal felelevenített, sajátos *genealógia* a Sándor Zsigmond Csíki Székely Krónikát eredményező, 1796–1797-es ügyvédi ténykedése idején még nyugodtan közbeszéd tárgyát képezhette az *erdélyi igazgatási körökben*, és ahogy pontos szövegét nem ismerjük, úgy azt sem, hogy – pletyka szintjén – „Árpád-kori” *pedites pixidarius*, magyarul *darabont/drabont/drabont/stb.*⁶³

újabb nemzedékek nemességet igazoló tagjai (vö. pl. MNL OL, Y 1–1943–1135). Mivel a marosvásárhelyi Királyi Tábla levéltári anyaga (egykori OL, O 105) 1956-ban elpusztult, Ferenc deák 18. századi leszármazottainak a történetét pl. elsősorban egy 1847-es, a bécsi Erdélyi Udvari Kancelláriába felterjesztett, 1847–6429 iktatójú ügyirat mellékleteiből lehet ma az MNL OL-ban kutatni.

⁶⁰ A Máriaffiakhoz lásd NAGY Iván VII 1860, 303. A *Miscellania* történetéhez TÉGLÁSY Imre 1981, 619. és LABÁDY Gergely 2001. A *Miscellania* kötetstáblájából 1776. évi adóívtörvény került ki a restaurálásakor. Amennyiben a *Miscellaniába* kronológiai sorrendbe kerültek be a versezetek, az *Onographia* épenséggel 1755 utáni – megjegyzendő, hogy a *Miscellaniabeli*, 1755-re datált hosszú, barokk latin alkalmi versezet valószínűleg ugyancsak Kolumbán János munkája, mert szígnója CJ-nnis. Az *Onographia* szerzőségének további közvetett bizonyítékát is érdemes itt megemlíteni: Dömötör figyelmeztet arra, hogy a

Kolumbán megénekelte Vida csak a *facetiákban* György, a valóságban *István* volt, az *Onographiában* pedig ugyancsak a Györgyök, nem pedig az Istvánok a tréfacsináló fortélyosok – igaz, Dömötör félreérti az általa is Apór Péter által írottak vélt *Onographia*-helyet, amikor a névtévesztés okát „a közvélemény megnyilvánulásában” keresi. (Vö. DÖMÖTÖR Sándor 1932, 278.)

⁶¹ Az eredeti *Miscellaniát* lásd SzTE Kit, Ms. 394; mikrofilm-másolatát lásd MTA KIK, Mf. A 5509/VIII3. Kolumbán János kézírása másrészt ismert, lásd akár a már említett fiatalkori, 1744-es levél (4. ábra – MNL OL, P 676–1–1744–31), akár a későbbi levelezése, pl. az 1770. aug. 15-i levele Szilágyi Sámuel szuperintendensnek (3. ábra – TrEKL PI, 129 Szi).

⁶² Vö. SZÁDECZKY Lajos 1905, 48–54, 184–185. A *kán/khám/hám/stb.* erdélyi alakváltozatokhoz lásd SzT, V, 1007; VI, 76–77.

⁶³ A *darabont/drabont* erdélyi alakváltozataihoz lásd SzT, II, 262–270.

tisztsegeinek fejcsóváló emlegetése során nem kerültek-e szóba *(d)rabon(t)ként/stb.* az *avar kori székely bánjai* is.⁶⁴

Ha egy ilyen forгатókönyv valaha is bizonyítható lenne, a dolgozat mottóját joggal cserélné fel Jósika hugói *Ahol a veres emberének egy Ahol a veres drabont bán* parafrázisa. Ennek híján marad a rowlingi-fazakasimrei: *ahol zárul*.

Összegezés

Az 1796 körül hamisított Csíki Székely Krónika árpádi honfoglalás előtti székely vezérei, az ún. *rabonbánok* semmilyen más forrásban nem szerepelnek, és a *rabonbán* méltóságnév jelentésére sem sikerült senkinek elfogadható magyarázatot találnia. Székely *bán*ról sem történik említés sehol korábban, kivétel két, 18. századi kéziratos mű, mindkettő az első magyar nyelvű görög és latin mitológiát összeállító Kolumbán János munkája (*Onographia*, Kolumbán-genealógia). Ezek születése szerzőjük és családja társadalmi felemelkedéséhez köthető: a Kolumbánok

bennük található, egy avar kori *Kolom székely bánra* visszavezetett családnév-etimológiáját főleg egy túl sikeres, 1740-es évek eleji házasság magyarázhatja. A *genealógia* valószínűleg Kolumbán János 1770-es évek eleji nemességigazolási perével nyert szélesebb nyilvánosságot, majd a rokonság hasonló perein kapcsán került újra és újra a figyelem előterébe, így az 1790-es évek elején is. Mivel a *genealógia* a 17. századi valós Kolumbán-ősök *székely gyalog puszkás (darabont/drabont) társadalmi státusát* Árpád-kori fiktív, „darabont” *fegyvernemben* magas tisztségű ősökkel igyekezett értelmezni, nem kizárható, hogy a 18. század végi erdélyi igazgatásban az Árpád előtti székely bánjait is *(d)rabon(t)stb. bánokként* emlegették fejcsóválva. Ilyesmit persze csak szerencsés kezű forrásfeltárás bizonyíthatna. Az *Onographia* egyik szakaszának viszont valóban sikerült azonosítani azt a másolati sorát, amelyben az Árpád előtti székely bán (iordanesi-genealógiabeli) *Uzindur, Kolom bán* felsorolás helyett már *Uzandur [rabon?] hám* szerepel, mint a „krónika” *Zandirhám* rabonbánnevét előlegező szöveg hely-láncszem.

Függelék⁶⁵

Deductio et Historia Familiae Siculicae Columbán de Olosz Telek

concinata Anno 1661 per Franciscum
Columbán de Olosz-Telek

Infrascriptus praesentibus recognoscalom és adom tudokra mindeneknek, a' kiknek illik, hogy én ad requisitionem legitimamque petitionem Generosi Domini Mathaei Benedek de Batzon, nállam lévő Genealogialis levelemet adtam ki emlékezetnek okáért, melyet a' Nagy Apám Olosz Teleki Columbán Ferentz Deák Uram az akkori Regens fejedelem idősebb Apaffi Mihály parantsolatyából Anno 1661 e Protocollo, ac Lustris Siculicalibus Inclitae Sedis Udvarhely ki dolgozott:

Mely e' szerént következik:

Familiae hujus, et Nominis istius Genearcha, vir fuit eminentissimus, et fortissimus *Colom* dictus, qui ob fortitudinem, et robur sui Corporis tempore isthoc formidoloso, dum Scythuli ab Hungaris⁶⁶ permansi[s] in angulis orientalibus palustralibus Transsilvaniae recepti erant, tertius Bajanus, sive Banus⁶⁷ positus

inter Scythulos fuerat Anno post natum Christum Dominum 567. Etenim dum Atilla mortuo, filii ejus *Csaba*, et *Aladár* in Anno 445 totam Gentem Hungaricam, aequo robore propter Dominatus Successionem depopulati essent, tria millia Aladarrii Hungarorum sub Ductoribus Eumedzure⁶⁸, et Uzindurio⁶⁹ in severiores⁷⁰ Transsilvaniae oras se recepissent decedente Ductore Primario Eumedzure⁷¹, alterum Uzindur dictum virum, emeritum Ducem, tunc hungarico idiomate *Baján*, seu *Bán* contracte dictum, pro tuitione assumerunt, cui successit *Poka* vir eximiae Sapientiae, cujus posterii hodieum in *Pokafalva*, et *Galambfalva* Siculicali Sede Maros nobili splendore⁷² supersunt. Huic successit *Colon*, ex *Varjas* Patre *Bardotzio*, qui ob diutissime gestum inter Scythulos Banatus officium, jam exinde *Colon-Bán* dictus, posterisque universis dedit cognomen. Illi successit *Orbo* cui⁷³ *Ugron*, cui *Ders*, cui *Kebe*, cui *Bélok*, cui *Uzon* in Anno 729, qui tandem in Anno 742–743 Hungaros fratres suos secundario [...] transtulit ad oppidum *Déés*, nec amplius *Bán* erant, sed dictus est ab Arpadio *Kis Bán*, quo titulo *hodieum*⁷⁵

⁶⁴ A *bános* történetnek mindenestre megvolt a maga, méghozzá nem lebecsülendő nyilvánossága. Lukáts István bodosi református lelkész a következő sorokkal köszöntötte 1829 (!) körül Cserei Eleket a Bardoc-füszéki alkirálybíróvá választása alkalmából: „Áldozat kell, áldozat a Kolon Bán / Lakta lapályon!” (LUKÁTS István 2015, 129. Vö. SzNM, TD 1829, 76.)

⁶⁵ Lelőhelye: *Collectio minor Manuscriptorum Historicorum Josephi Comitis Kemény*, Tomus XXVtus (*Varia*) (RAKK, Mss. KJ 102), 76r–79r. (13. [tétel].) Az aláhúzott szavakat, illetve a másolók jegyzeteit kurziváltuk.

⁶⁶ Helyesen: *Hungari ab Scythulis*.

⁶⁷ A kéziratban: *Balmus* (elírás).

⁶⁸ A kéziratban: *Ellmedzare* (téves olvasat – a hun *Uzindur* iordanesi vezértársa ilyen névalakkal nem szerepel az irodalomban,

míg *Eumedzur*ként igen, vö. pl. VIGNIER, Nicolas 1587, II. 72.: *Eumedzur*, *Vltizintur*).

⁶⁹ A kéziratban: *Uzyndulio* (téves olvasat vagy még a szerző szándékos elírása).

⁷⁰ A kéziratban: *sequiores* (valószínűleg halmazottan hibás szóalak, többrendbeli elírás okán).

⁷¹ Ugyanaz, mint a 68. jegyzet.

⁷² A kéziratban: *stridore* (valószínűleg halmazottan hibás szóalak, többrendbeli elírás okán).

⁷³ A kéziratban a *cui* helyén *obit cui* áll (az *obit* valószínűleg a Benkő-kézirat egy *cui* őrszavának a félreolvasása).

⁷⁴ Itt bizonyára kimaradt egy szó valamelyik rend másoláskor.

⁷⁵ A kéziratban lapszélen ezt egyértelműsítve: *I[d]. e[st]. 1661o.* (Kemény József vagy már Benkő József jegyzete.)

Comites Scythulorum gaudent, sicq[ue] nomine hoc originem sumto tempore primi Regis Belae Hungarorum ab *Ormanno Columbán* exstiterunt duo fratres *Daniel*, et *Endre*, primo illorum in *Varjas* permanso, inclitae familiae *Danieliae de Varjas*,⁷⁶ hoc vero, scilicet *Endre* in *Olosz Telek* transgresso, Nobili Genealogiae *Columbiananae* de *Olosz Telek* in hunc usq[ue] dederunt scaturigines, hic demum factus Centenarius (sic!)⁷⁷ Agilium Pedestrium Pixidariorum, primus in Anno 1060 sumpsit a Monacho Eustachio Baptismum, qui ex *Dorothea Baló* habuit itidem filios: 1o *Andream* deficientem, 2o *Volfgangum* deficientem, 3o *Stephanum*, qui ex *Ursula*⁷⁸ *Marton* habuit: 1o *Michaelem* denatum, 2o *Petrum*, Stephani IIIi in statu privato, et aetate juvenili familiarem, qui Anno 1165 ex *Magdalena Kis*, priori videlicet uxor sua habuit duas filias, *Ursulam*, et *Juditham*, sed quarum linea, ut filiarum relinquitur, secunda vero Consorta *Juditha Benedek* habuit filium *Andream*, qui ex *Elisabetha Osvat* habuit filios: [...]⁷⁹ 1o *Melchiorum*, et 2o *Franciscum*. *Melchior* apud divum *Andream III* Regem, et usq[ue] ad extremum vitae suae habitum⁸⁰ Ancillatus, absq[ue] haeredum solatio denatus est. 2o *Franciscus* ex *Anna Fosztó* habuit duos filios, 1o *Gregorium*, qui in conflictu Turcico Tempore Stephani Báthori Vajvodae Transsilvaniae occubuit anno 1479, 2o *Mosem*, qui ex *Magdalena Imets* habuit alterum *Mosem*, qui ex *Catharina Boda* habuit filiam et filium, 1o *Catharinam*, 2o *Danielem*, sed hujus Danielis Linea hic relinquitur, hujus enim posteritas in *Olosz telek* absq[ue] omni variatione cognominis *Columbán* Nobilium libertate, ad hocusq[ue] tempus gaudent, et utuntur. Sed hic notandum est: quod hactenus, filias in suis ipsorum condescendentalibus reliquimus, sed hujus *Catharinae* Lineam minime possumus, fuit enim illa *Catharina Columbán* virgo opulentissima annorum⁸¹ 30 duorum, nimiumq[ue] delicata, quae dum mane expergiscatur, ut surgebat, interrogare solebat: *Fel jötté' a' Nagy Tsillag?* Et inde ex illusione Sol diu *Colombán tsillaga* dictus vocabatur. Haec *Catharina* dum nupsisset cuidam familiari Aulico Vajvodae Christophori Báthori Natione Polono *Jacobo Blovtzki*, ille ob amorem dictae suae Consortis, cognomentum suum *Blovtzki* non dedignatus est cognomento *Columbáni* transmutare primo tempore incorporationis suae, coram Lustra Generali Sedis Siculicalis Udvarhelyiensis se inscribi curavit. Nota tamen: quod ille Polonus existens, maluit uti pronuntiatione, et Literis latinis potius, quam hungaricis, unde se pronuntiarum, nominariq[ue] curavit *Jacobum Columbán*, et ab inde Nomen isthoc non scribitur cum *Ko.* et *o.*, sed cum *Co.* et *u.* de *Olosztelek*. Constitutus est ille *Jacobus Columbán*, Ductor Centenariusq[ue] peditum inter Belligerantes Siculos in Anno 1589, dein sequenti

Anno 1590 Ductor idem Centenarius Primipilorum Nobilium factus, qui in Anno 1596 in proelio Turcico in Campo Keresztes acto, sub Duce Austriaco Maximiliano, ac Principe Sigismundo Báthori laethali vulnera affectus, reportatusq[ue] jam vulneratus in *Olosz Telek* mortuus, et sepultus est.

Hic ex ejusdem Nominis consorte habuit filium *Andream Columbán*, qui in 1o luce juventutis in triennio fuit Cubicularius Principis Gabrielis Báthori, tandem in patria constitutus et Ductor Centenarius Primipilorum belligerantium Siculorum Sedis Siculicalis Udvarhelyiensis Anno 1618, qui ex alia *Elisabetha Horváth*⁸² habuit filios 1o *Mosem* deficientem, et 2o *Franciscum*, qui similiter exstitit Ductor Centenarius Primipilorum belligerantium Sedis Siculicalis Udvarhely, et ex *Catharina* filia *Gaspari Darkó*⁸³ de *Nagy Ajta* habuit filios: 1o *Fabianum*, 2o *Martinum Columbán*.

Fabianus ex *Juditha Jakab* habuit filios: 1o *Georgium*, 2o *Borbaram*.

Georgius ex *Margaretha Lörintz* de *Varosfalva* habuit 1o *Stephanum*, 2o *Michaelem* deficientes, 3o *Georgium*, qui Anno 1690 in proelio Törtsváriensi cum Tökölö acto, in carpento Michaelis Teleki laudabiliter recidit, 4o *Martinum*, et 5o *Georgium*.

Horum *Martinus* ab *Helena Ferencz* habuit 1o *Franciscum*, 2o *Joannem*, 3o *Juditham*.

Georgius vero ab *Anna Zoltány* genuit 1o *Catharinam*, 2o *Helenam*, 3o *Michaelem*. Huc usq[ue] extenditur Linea *Fabiani*.

Secundo: *Martinus*, qui germanus erat *Fabiani* fuit Causarum Octavium in Transsilvania Procurator, qui ex *Lucina Bertalan* habuit filios, et filias 1o *Franciscum*, 2o *Georgium*, 3o *Catharinam*, 4o *Gregorium*, 5o *Stephanum*. *Franciscus* in aetate puerili in exoticu peregrinans, tandem constitutus est Capitaneus Millenarius in Hungaria Campestris Ordinis sub Principe Georgio Rakoczi 2o Anno 1657, tandem expeditus in Poloniam, captus est a Tartaris, unde eliberatus cum aliquo servitore *Petro Kakutsi*, Comitem *Michaelem Apafium* ex Oppido Orr tartarico propriis sumptibus, et fatigiis e compedibus redemit, qui tandem Anno 1661 Princeps Regni erectus, eundem *Franciscum Columbán* pro tanto merito, bonis *Haranglábiensibus* suis donatum, in suum intimum familiarem Aulae suae dignatus est.

Mely említet Nagy Atyámtól modo praemisso elaborált Genealogiámot, ugy a' mint nállam taláztatik le irva, minden változás nélkül irattam, és adtam ki felyebb említett Benedek Mate Uramnak. Datum Varsoltz. Die 18 Mensii Augusti 1775.

Olosz Teleki *Kolumbán János* m. p.

Erdélyben és Szilágyban némely Nemes Vármegyék Assessora L. S.⁸⁴

⁷⁶ Ehhez Kemény József lapszéli jegyzete: *Danielem de Vargyas perhibente Samuele Puffendorf Rerum Svecicorum Libr. XVII. p. 583 ad Annum 1646, misit Georgius I Rákoczius Lipsiam ad Torsensonium. Kemény.*

⁷⁷ A (sic!) leginkább Kemény, esetleg már Benkő furcsálló beszúrása, valószínűleg mert a *centenarius* elsődlegesen valamilyen (nem katonai terminus, hanem pl. súlymérték) *száz*as jelentésű, ha a *centenarius*nak valóban volt is még a magyar középkorban *százados* jelentése (leginkább *centurio* értelemben). (BARTAL Antal 1901, 118–119. és LLMAH, II/1, 90–91.) Itt, kora újkori tisztségként, akkori erdélyi megfelelőjével, a 17. századi székely hadrendi egység (egy *száz*as) parancsnokának (*hadnagy*) lehet fordítani.

⁷⁸ A kéziratban: *Urada* (téves olvasat).

⁷⁹ Lásd 102. jegyzet.

⁸⁰ A kéziratban: *halitum* (elírás).

⁸¹ A kéziratban: *armorum* (elírás).

⁸² A kéziratban *Horváth* (amely azonban Erdővidéken nem lófő család, vö. 38. jegyzet; valószínűleg még a szerző téves olvasata, lustrákból).

⁸³ A kéziratban a Nagyajtára nem jellemző *Barkó*, hibás olvasat szerepel, de Nagy Ivánnál is *Darkó*, a Décsey-féle változat alapján. (Vö. NAGY Iván VI 1860, 316.)

⁸⁴ *Ex simplici Copia Collectionis Mss. Josephi Benkő.* (Kemény József lapalji provenienciaadatolása.)

Az oloszteleki⁸⁵ székely Columbán család leveletése és története,

összeállítva 1661. évben

oloszteleki Columbán Ferenc által⁸⁶

Az alább leírtakat vállalom, és adom tudokra mindenkinek, akiknek illik, hogy én nemzeti úr baconi Benedek Máté tudakozódására és jogos kérésére⁸⁷ a nálam lévő családtörténet tartalmazó levelemet adtam ki emlékezetnek okáért, melyet a nagyapám, oloszteleki Columbán Ferenc deák uram az akkori uralkodó fejedelem idősebb Apaffi Mihály parancsolatjából 1661. évben jegyzőkönyvekből és nemes Udvarhelyszék székely lustráiból⁸⁸ kidolgozott:

Mely eszerént következik:

Ennek a családnak a nemzetségső és a név első viselője egy igen kiváló és vitéz férfi volt, Colom nevű; vitézsége és testi ereje okán, amely azokban az időkben rettenetesnek számított, őt tették meg a székelyek harmadik bajánjának avagy bánjának Krisztus után az 567. évben,⁸⁹ mikor az Erdély mocsaras keleti szegleteiben megmaradt székelyek fogadták a magyarokat. Ugyanis miközben Attila halálát követően, 445-ben fiai, Csaba és Aladár egyforma erővel pusztították a magyar népet az utódlás jogáért folytatott harc során, háromrezen Aladár magyarjai közül,⁹⁰ akik Eumedzur és Uzindur parancsnoksága alatt álltak, visszahúzódtak Erdély vadabb peremvidékére. Eumedzur, a fővezér halála után a másik, Uzindurnak nevezett férfit, ezt a kiváló vezért vagy – ahogy akkor a magyarok mondták – bajánt, avagy röviden bán⁹¹ választották oltalmazójukul, akinek aztán Póka lett az utódja, ez a rendkívüli bölcsességű férfi, akinek mindmáig nemesi méltósággal élnek leszármazottai Pókafalván és Galambfalván, Maros székely székben.⁹² Rá következett Colon, Bardózt

fia Vargyasról⁹³, akit, minthogy igen hosszú ideig volt bánja a székelyeknek, aztán már csak Colon-bánnak neveztek, amely nevet aztán családnévként leszármazottai is mind megörökölték. Őt követte Orbó, akire Ugron következett, majd Ders, Kebe,⁹⁴ Bélok⁹⁵ és Uzon, 729-ben, aki aztán 742–743-ban, másodszeri [bejövételükkor]⁹⁶ magyar testvéreit Dés városához vitte, és több bán már nem volt, hanem kisbánnak⁹⁷ nevezte Árpád [a székelyek vezetőit]; ezt a címet a székely ispánok mindmáig⁹⁸ viselik, és minekutána ilyesféleképpen megszületett a [Kolumbán] név, [I.] Béla magyar király idejében Columbán Ormannusnak⁹⁹ született két testvérfia, Dániel és Endre. Az előbbtől ezek közül, aki Vargyason maradt, származik a nemes vargyasi Daniel család,¹⁰⁰ attól pedig, aki átment Olasztelekre, vagyis Endrétől ered az oloszteleki Columbánok nemes vérvonala; őt [ti. Endrét] aztán megtették a gyorsaságos puskás gyalogok százas-hadnagyának, és elsőként [a családból] 1060-ban [egy] Eustachius [nevű] szerzetes révén felvette a keresztséget,¹⁰¹ s szintűgy [mint Ormannusnak] fiai születtek Baló Dorottyától: 1. András, aki meghalt; 2. Farkas, aki meghalt; 3. István, akinek Marton Orsolya [a következő gyermekeket] szülte: 1. Mihály, aki meghalt, 2. Péter, aki magánemberként, fiatalkorában III. Istvánnak volt [Nagy Ivánnál előbb székely gyalogpuskások hadnagya 1165-ben, majd] bizalmasa, és akinek Kis Magdolna, első felesége, két lányt szült, Orsolyát és Juditot, akiknek ága, lányok lévén, nem fog itt tárgyalásra kerülni. Második felesége viszont, Benedek Judit fiút szült neki, András, akinek Osvát Erzsébet szülte a következő fiúkat:¹⁰² 1. Menyhért és 2. Ferencet. Menyhért az isteni III. András mellett szolgált egészen élete végéig,¹⁰³ és utódok nélkül halt meg. A másiknak, Ferencnek és Fosztó Annának két fia született, 1. Gergely, aki a török elleni harc során esett el 1479-ben,

⁸⁵ A székely Bardoc-fiúszéki *Olasztelek* (ma Kovászna megye) koronként valóban használatos névváltozata. Lehet, hogy csak Kemény írta át másolatában *Olasztelekre* (Benkő a munkáiban *Olaszteleknek* nevezi), de áruklodó adalék is lehet, hogy – ellentétben a Kolumbán János által használt nemesi előnévvel (*oloszteleki*), valamint az 1661-esnek állított *genealógiával* – 1663-ban, a *Kolumbán-nemeslevél*ben is következetesen *Olasztelekként* szerepel. (Vö. SZABÓ M. Attila 2003, 1009. és a 4. *abra* Kolumbán János-levele – MNL OL, P 676–1–1744–31; 40. jegyzet.)

⁸⁶ A *genealógia* összeállításának valódi idejéhez és szerzőjéhez (18. század közepe, Kolumbán János író, táblabíró) lásd a dolgozat... és szerzője részét.

⁸⁷ Benedek Máté Bardoc-fiúszéki ülnök személyéhez és a kikéréshez lásd a 34. jegyzetet. PÁLMAY József 1900, 29–30. alapján az író Benedek Elek református lelkész szépapjának (Benedek János) a nagybátyja.

⁸⁸ Vö. 38. jegyzet.

⁸⁹ A longobárd-avar-gepida háború éve, amikor Menandros Protector szerint Erdély avar uralom, tehát *Baján/baján* alá kerül. (Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1992, 32–33.)

⁹⁰ A zavaros hely forrása Heltai Gáspár 1575-ös *Krónikája*: az Erdélybe menekülő hunok csak nála Aladár táborabeliek.

⁹¹ Vö. 41. jegyzet.

⁹² Vö. 42. jegyzet és a dolgozat megfelelő része.

⁹³ A kéziratbeli *Vargyas* névalak valójában a 17–18. században sem volt használatos Erdővidéken a székely Bardoc-fiúszéki *Vargyas* (ma Kovászna megye) megnevezésére, bár a már Benkő által így tárgyalt etimológiájaként helyes. (Vö. SZABÓ M. Attila 2003, 1124; BENKŐ József 2014, 577.)

⁹⁴ Kállaynál *Kele*. (KÁLLAY Ferenc 1829, 81.)

⁹⁵ Kállaynál *Bébók*. (Uo.)

⁹⁶ Lásd 74. jegyzet.

⁹⁷ Valószínűleg az *ispán* (az 1224 utáni székely *ispán*, vagyis

a *comes siculorum*) etimológizálása. Az ispán egy másik etimológiáját egy 1746-os, a kolozsvári református kollégium kiadta gyászversben találjuk, az alá nem írt szöveg szerzője jó eséllyel szintén Kolumbán János. Az ugyancsak Otrókocsira visszavezethető hely megerősít abban, hogy ekkortájt a *Bánfi* < (*hun, tkp. avar*) *bán* > *ispán* etimológiacsoport e környezet (vagy csak Kolumbán János) érdeklődési körébe került: „A’ régi HUNNUSOK’ Vezére KÁGÁNNak / Hajdan neveztetett, úgy szintén BAJÁNNak, / Innen eredetét szemléljed AZ BÁNNak, / Helyjesen AZ BÁNTól jött Neve IS-PÁNNak. // BÁNTól a’ BÁNFFI Név eredetét vészen...” (*Est-hajnal-tsillaggá változott hajnal-tsillag...*, általunk is használt egyetlen ismert példányát lásd HRM-SzuhTKT, *Székely-theca*, 317. leírása: PETRIK IX, 156.)

⁹⁸ *Vagyis 1661-ig*. (Kemény József vagy inkább már Benkő József jegyzete.)

⁹⁹ Daniel Gábor *Orbánnak* látta vagy csak értelmezte. (DANIEL Gábor 1896, 13.)

¹⁰⁰ A Samuel Pufendorf-féle *De rebus Suecicis* XVII. könyvéből az 1645-os évet tárgyaló 583. oldal tanúsága szerint I. Rákóczy György vargyasi Daniel [János udvarhelyszéki vicekapitány]t küldte [követként] Lipcsébe [a svéd hadvezér Lennart] Torstensonhoz. *Kemény*. (Kemény József lapszéli jegyzete. A hivatkozott helyet lásd a könyv 2. kiadásában: PUFENDORF, Samuel 1705.)

¹⁰¹ Talán nem lényegtelen, hogy Fasching épp Kolumbán János nőstülése táján, 1743-ban tárgyalja Béla korábbi erdélyi herceg 1060-as koronázását követően, továbbra is erdélyi vonatkozású szövegekörnyezetben, a pogányság felszámolását. (Vö. FASCHING, Franciscus 1743, 108–109.)

¹⁰² Nagy Ivánnál a Décsey-féle verzió alapján, eggyel több generációként: Osvát Erzsébet szülte 1. *Pétert*, 2. *Ferencet*, akinek *Markó Sára szülte* 1. Menyhértet és 2. Ferencet. (NAGY Iván VI 1860, 316.)

¹⁰³ Nagy Ivánnál pontosítva: *1292-ben*. (Uo.)

Báthori István erdélyi vajda idejében, és 2. Mózes, akinek Imets Magdolna szült egy szintén Mózes nevű fiút, akinek Boda Katalin szült egy lányt és egy fiút, 1. Katalint és 2. Dánielt, de itt nem fog sor kerülni [ama] Dániel ágának a tárgyalására, akinek leszármazottai minden változtatás nélkül használják a Columbán nevet, és nemesi szabadságot élveznek mindmáig Olaszteleken. Itt azonban szükséges megjegyezni, hogy ezidáig ugyan nem tárgyaltuk a leányágakat, ezt azonban ennek a Katalinnak az ága esetében aligha tehetjük meg: ez a Columbán Katalin ugyanis egy fölöttébb jómódú és rendkívül csinos¹⁰⁴ harminckett éves hajadon volt, aki mikor reggel álmából felébredt, ahogy felkelt, meg szokta kérdezni, hogy *Fel jötté' a' Nagy Tsillag?* – s ezért gúnyolódásból gyakran mondták a Napról, hogy *Colombán tsillagának* nevezik. Amikor ez a Katalin hozzáment Báthori Kristóf vajda egy nemzetiségére nézve lengyel udvari emberéhez, Jacob Blivotzkihoz, az, minthogy nagyon szerette a már említett feleségét, nem röstellette családnevét, a Blivotzkit Columbánra változtatni, mikor Udvarhely székely szék általános lustráján először sorozásra állt, és összeíratta magát. Lényeges ugyanakkor, hogy ez [a Jacob] lengyel lévén, jobb szerette, ha nevént inkább latinosan, mintsem magyarosan ejtik és írják, mely okból kifolyólag Jacobus Columbánnak nevezette magát, és így ejttette a nevét, és ezért írják ezt a nevet olaszteleki [Columbánnak] *Co.*-val és *u.*-val, és nem pedig *Ko.*-val és *o.*-val. Ezt a Jacob Columbánt 1589-ben kinevezték parancsnoknak és százas hadnagynak a katonáskodó székely gyalogoknál, aztán a következő évben, 1590-ben parancsnoknak és ugyancsak százas hadnagynak a nemes lófőknél.¹⁰⁵ 1596-ban, a törökök ellen vívott mezőkeresztesi csatában Miksa osztrák herceg és Báthori Zsigmond fejedelem alatt harcolván,¹⁰⁶ halálos sebet kapott, és miután, már sebesülten, visszavitték Olasztelekre, [ott] meghalt és eltemették.

Neki és ugyanezt a nevet viselő feleségének született egy Columbán András nevű fia, aki kora ifjúsága idején három évig

komornyikja volt Báthori Gábor fejedelemnek,¹⁰⁷ s végül hazájában százados parancsnokává tették az udvarhelyi katonáskodó székely lófőknél 1618-ban,¹⁰⁸ ennek [az Andrásnak] Borbáth Erzsébet a következő fiúkat szülte: 1. Mózes, aki meghalt, és 2. Ferencet, aki szintén az udvarhelyi katonáskodó székely lófők százados parancsnoka lett,¹⁰⁹ és Katalin, nagyajtai Darkó Gáspár lánya a következő fiúkat szülte neki: 1. Columbán Fábiant és 2. Columbán Mártont.

Fábian és Jakab Judit gyermekei 1. György és 2. Barbara voltak.¹¹⁰

György és városlalvi Lörintz Margit fiai voltak 1. István és 2. Mihály, akik meghaltak, 3. György, aki 1690-ben Thökölyvel harcolt a törökvári¹¹¹ csatában, és Teleki Mihály szekerén [?] dicsőséggel elesett, 4. Márton és 5. György.

Ezek közül Mártonnak Ferencz Heléna 1. Ferencet, 2. Jánost és 3. Juditot szülte.

György és Zoltány Anna gyermekei pedig 1. Katalin, 2. Heléna és 3. Mihály voltak. Eddig terjed Fábian ága.

Másodsorban: Mártonnak, aki Fábian édestestvére volt, és az erdélyi tábla ügyésze,¹¹² Bertalan Lucina szült fiúkat és lányokat: 1. Ferencet, 2. Györgyöt, 3. Katalint, 4. Gergelyt, 5. Istvánt¹¹³. Ferenc gyermekként külföldön tartózkodott, hogy II. Rákóczi György idejében, 1657-ben végül Magyarországon nevezzék ki [a] mezei [hadak]ezres kapitányának,¹¹⁴ aztán pedig Lengyelországba küldték, és elfogták a tatárok – miután innen [egy?] másik/valami szolgálival, Kakutsi Péterrel¹¹⁵ együtt kiszabadult, az Orr tatár városában¹¹⁶ raboskodó Apafi Mihály gróftól¹¹⁷ a maga költségén és fáradalmaival bilincseiből kiváltotta.¹¹⁸ Az, minekutána 1661-ben az ország fejedelmévé választották, ugyanezt a Kolumbán Ferencet jeles érdemeire való tekintettel, saját haranglábi javait ajándékozva neki, saját udvari bizalmas emberévé tette.¹¹⁹

Mely említett nagyatyámtól az előrebocsátott módon kidolgozott családtörténetemet, úgy amint nálam találatik leírva,

¹⁰⁴ A *delicata* jelző helyén Nagy Ivánnál: *finnyás*. (NAGY Iván VI 1860, 317.)

¹⁰⁵ Vonatkozó adatok nem ismertek, ebből az időszakból lustrák nem maradtak fenn.

¹⁰⁶ A tizenöt éves háborúban ebben a legnagyobb csatájában a keresztény hadak főparancsnoka III. Miksa osztrák *fejherceg* volt.

¹⁰⁷ Vö. 52. jegyzet.

¹⁰⁸ Nagy Ivánnál: 1613-ban. (NAGY Iván VI 1860, 316.) Az 1614-es, Bethlen Gábor-féle lustrából nem ismert ilyen nevű személy, de ez a lustra nem tünteti fel a hadnagyokat. (SZOÚS, IV, 287–373.) Az 1619-es lustra pedig fenn sem maradt, csak Csíkból. (SZOÚS, IV, 586.)

¹⁰⁹ Ez értékelhető adat lehet, de korábról, 1604-ből, és ekkor sem lófők, hanem gyalogok százasának a hadnagya volt egy Kolumbán Ferenc. (Vö. SZOÚS, IV, 168.)

¹¹⁰ Az innen a fordításban *kurziváltan* következő rész csak a nemességigazolój városfalvi Kolumbánok betoldása lehet, saját adataikkal, még Benkő másolása előtt, mindenesetre Mike productionlis-másolatában is szerepel ennek megfelelő családfe-részlet. (Vö. RAKK, Mss. MS 23/2, p. 518.)

¹¹¹ A harci érintkezést felvevő augusztus 15-i kisebb összecsapás a Törökvári-szorosban, de inkább a 21-i *zernyesti* ütközet.

¹¹² Az erdélyi tábla ügyésze valóban lehetett – nem a táblabíró Kolumbán János dédapja, Márton, hanem a táblabíró Kolumbán János ugyancsak ügyvéd közeli rokona (apja unokatestvére?) –, a *nagyölyvesi Kolumbán János*.

¹¹³ Áruklodó eltérés a *Kolumbán-nemeslevéltől*, vö. 40. jegyzet.

¹¹⁴ A fogalmazás óvatos, mert nem azt mondja, hogy az erdélyi

mezei hadaknál, ahol ekkor ilyen tisztség nem létezett: a magasabb egység a *sereg* volt, nem az *ezred*. A terminus azonban áruklodó: a *capitaneus millenarius* II. Rákóczi Ferenc zavaros hadszervezetű korai csapatainál valóban tisztség volt (*kuruc főkapitány* értelemben): Esze Tamás volt ilyen például, báró Sennyey István, de Kolumbán János apjának a parancsnoka is, Vay László. (Vö. MÉSZÁROS Kálmán 2001, 303–306, 314.)

¹¹⁵ Vö. 53. jegyzet.

¹¹⁶ Lásd uo.

¹¹⁷ I. Apafi Mihály valójában nem volt gróf, és főispán (*supremus comes*) sem, mint az apja, György.

¹¹⁸ Az *Apafi költségén és fáradságával kerültek kiváltásra Kolumbán és Kakutsi* – pontosítja, legalábbis a költség dolgát, a történelmi tényeknek megfelelően Nagy Iván, a Décsey-féle verzió alapján – a Benkő/Kemény-féle másolatba/olvasatba itt hiba csúszhatott. (Vö. NAGY Iván VI 1860, 315.)

¹¹⁹ Elképzelhető, hogy a Décsey-változatba ugyanúgy beleírta a krasznai ág a maga további leszármazását, ahogy a városfalviak is a magukét a Benkő által felhasznált változatba. A krasznaiak Nagy Ivánnál megjelenő pótlólagos adatai: Ferenc deák felesége Dobai Anna; Ferenc deák Bora lánya a désfalvi alispán Túróczi felesége; Ferenc deák Sámuel fia kuruc dragonyos kapitány [?], Ferenc deák Sámuel fiának a felesége Vásárhelyi [helyesen: Varsányi] Anna; Ferenc deák bardoci, Gergely testvérének a felesége Bocz Ilona; ennek a Gergelynek a János fia [?] kuruc kapitány [?], utóbbi felesége pedig Farkas Judit, gyermekei Mihály és Júlia; Ferenc deák legkisebb, István [Márton?] nevű fia Ebesfalván a Küküllőbe fulladt. (Vö. NAGY Iván VI 1860, 316–317.)

minden változás nélkül¹²⁰ íratam és adtam ki feljebb említett Benedek Máté uramnak.

Kelt Varsolc, 1775. augusztus 18. napja
Oloszteleki Kolumbán János s. k.
Erdélyben és Szilágyban némely nemes vármegyék
ülnöke¹²¹
P. H.¹²²

Köszönetnyilvánítás

Illesse ezúton is hálás köszönet mindazokat, akiknek önzetlen és messzemenő segítsége nélkül a dolgozat meg sem születhetett volna. A szükséges budapesti kutatásokat 2017 szeptemberében a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatta, programirányítójuk Boka László (OSzK). A Kolumbánok élő családi hagyományához dr. Ágoston István (Barót), Ambrus Hajnalka (Sepsiszentgyörgy), Bardocz Ferenc Csaba (Olasztelek), Boér Laura és Demeter Zoltán (Barót), Kocs János (Sepsiszentgyörgy), Kolumbán Csaba (Köpec), dr. Kolumbán Sándor (Nagyvárad), Kolumbán Zsuzsa (Székelyudvarhely) segített el. Az Egyed Emese által közölt, Kolon bánt szerepeltető, reformkori Lukács István-verssorokra Boér Laura figyelmeztetett. A varsolci és mátfalvi anyakönyvek nyomozásában, adatolásában Nagy Botond (Sepsiszentgyörgy), Bajusz Mátyás és Sipos Gábor (Kolozsvár) támogatott, a Teleki-levéltár állagának hollétéről Lázok Klára és Pál-Antal Sándor (Marosvásárhely) tájékoztattott. A Kolumbán-armális hitelességét Szekeres Attila István (Sepsiszentgyörgy) ellenőrizte, a Cs. Jóság adatait Vincze Gábor (Szeged) tisztázta, kereste ki, a Bolyai-vonatkozásokban Oláh-Gál Róbert (Csíkszereda) nyújtott útbaigazítást. Hadtörténetet, a korai újkori székely társadalmi berendezkedést és Kükküllő vármegyét érintő kérdésekben Bordi Zsigmond Lóránd (Sepsiszentgyörgy), I. Apafi Mihály tanulmányai, a kora újkori székely írástudók-karrieriek és Benedek János lelkész vonatkozásában

Csáki Árpád (Sepsiszentgyörgy) biztosították a szakmai fedezetet. Az 1746-os, gróf Bánffy Kata halálára írt gyászvers adatolásában Karda-Markaly Aranka és Muckenhaupt Erzsébet (Csíkszereda), valamint Roth András Lajos (Székelyudvarhely) segített. A 16–18. századi magyar történeti szakirodalom kérdéseiben Farkas Gábor Farkas és Tóth Gergely (Budapest) igazítottak el, tanácsukat követve vezetett rá Otrókocsi *baján* > *bán* etimológiájára is Szabados György (Szeged). Otrókocsi 1693-as könyvének esetleges marosvásárhelyi református kollégiumi példányait Bányai Réka (Marosvásárhely) ellenőrizte. Az MTA KIK-ben Babus Antal, Haffner Rita, Isztray Simon, Kőrösi Csilla Júlia, Láng Klára, Michnainé Mátrai Györgyi, Tóth Gábor és kollégáik adtak kézzől-kézre és segítettek az *Onographia* mikrofilmjéhez. Az MNL OL-ban Avar Anton, Kovács Zsuzsanna, Rácz György, Reisz T. Csaba, Sunkó Attila, Tóth Zoltánné, Török Ádám, Zsupán Zoltán és kollégáik segítettek visszatérően, a korai Kolumbán-productionalisok mellékleteinek hollétét ugyanitt H. Németh István személyesen kutatta ki. Bíró Gyöngyi (Budapest) és Másody Ildikó (Kolozsvár) közvetítését is megköszönve, a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárának kéziratos forrásaiért Bogdan Crăciunt illesse köszönet, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (Debrecen) irataiért Szabadi Istvánt. Végül: Emödi András és királyhágómelléki református egyházkerületi munkatársai (Nagyvárad) irányítottak Zsigmond Attila fugyi református lelkészhez és avatott kutatóhoz, aki – eléggé meg sem köszönhetően – nemcsak megannyi közöletlen kolozsvári és debreceni kutatási eredményét, Kolumbán János-adatát osztotta meg velünk önzetlenül, hanem magát a *Kolumbán-genealógia* annyit keresett példányát is, amelyet ugyancsak ő talált meg. Dolgozatunk első lektorálása hasonlóképpen az ő munkáját dicséri.

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; boerh@freemail.hu

Boér Máté – Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézet mesteri képzése és Klasszika-Filológia szak, Kolozsvár; v.boermate@gmail.com

¹²⁰ Ez akár *vidagyörgyös* fogalmazás is lehet: változtatás nélkül ahhoz képest, *amint nálam találtak leírva*.

¹²¹ Ekkor valójában már nem volt assessor. (Vö. 58. jegyzet.)

¹²² Benkő József kézirattgyűjteményének egyszerű másolata alapján. (Kemény József lapalji provenienciaadatok.)

Kéziratos források és más forrásgyűjtemények

- Kézdi Református Egyházmegye Levéltára, Kézdivásárhely (KREL)
 - *Vizitációs jegyzőkönyvek (1775–1803)*
 Kolumbán családok tulajdonában
 - *Az olaszteleki és száldobosi primor Kolumbán nemzetség leszármazása* (összeáll. olaszteleki és száldobosi Kolumbán Bendegúz református pap; kész. Keöpeczi Sebestyén József)
 Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár (LBEK)
 - Kézirattár, Ms. 232: *Zabolai Finna Sámuel kritikai jegyzetei*
 Haáz Resző Múzeum – Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár (HRM-SzuhTKt)
 - *Székely-theca*
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
 - A 130 – Illésy: *Levéltári segédletek, Illésy-gyűjtemény*
 - B 2: *Erdélyi Udvari Kancellária (Bécs) levéltári anyaga, Acta generalia*
 - F 9: *Gyulafehérvári Káptalan, Miscellanea*
 - F 139-I: *Erdélyi Gubernium levéltára, Cista diplomatica, nemességigazolási productionalisok*
 - O 105: *Erdélyi Királyi Tábla levéltári anyaga* [egy töredék kivételével 1956-ban elégett]
 - P 657 és 676: *Teleki család marosvásárhelyi levéltárából való állagok*
 - Y 1: *Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok (1875–1944)*
 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest (MTA KIK)
 - *Szádeczky-Miscellanea* (1755): mikrofilm a SzTE-beli eredetiről, Mf. A 5509/VIIIB3
 Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára – Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca (RAKK)
 - *Zilahi Református Kollégium anyakönyvei*, Mss. A 89: *Album novum gymnasii reform. zilahensis*, 1782
 - *Gróf Kemény József-gyűjtemény*, Mss. KJ 105: *Collectio Manuscriptorum minor, XXV (Varia)*
 - *Altorjai Mike Sándor-gyűjtemény*, Mss. MS 23/1–2: *Collectio Genealogica Nobilitatis Transylvanicae*
 Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
 - Fond 105, nr. 452: *Mátisfalvi református anyakönyv*
 Szegedi Tudományegyetem Kézirattára, Szeged (SzTE Kit)
 - Ms. 394: *Szádeczky-Miscellanea (Versus Hungarici)*
 Szegedi Tudományegyetem Történeti és Ókortudományi Szakkönyvtára, Szeged (SzTE TÓrSztkt)
 - B 28359: *Sziveket Ujító Bokréta* (18. századi dalgűjtemény)
 Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SzNM)
 - TD 1829 = Schematismus dicasteriorum, in: *Calendarium novum, et vetus ad annum vulgarem... M.DCCC.XXXIX*, Kolozsvár [1828], a 76. oldalán Bardoc fiúszéki tisztújítás adataival betanított példány Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen (TtREKL)
 - PH: *Püspöki Hivatal iratai*
 - PI: *Püspökök inatainak gyűjteménye*

Irodalom

- LLMAH, II/1 = *Lexicon latinitatis Medii Aevi Hungariae*, Vol. II, Fasc. 1, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
 PETRIK IX = *Magyarország bibliográfiája 1712–1860, IX, 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok* (szerk. Kovács Eszter és V. Ecsedy Judit), Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2017.
 SzO Ús, IV–VIII = *Székely Oklevéltár Új sorozat, IV–VII*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997, 1999, 2000, 2004; VIII, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
 SzT, II, IV–VI = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, II, IV–V, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978, 1982, 1984; VI, Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, 1993.
 TD 1767 = *Dicasteria transylvanica*, in: *Titulare dacicum... pro anno MDCCLXII*, Nagyszében, 1766.
 TD 1771 = *Status provincialis*, in: *Calendarium transylvanicum titulare pro anno... M.DCC.LXXI*, Nagyszében, 1771.
 TD 1782 = *Officia et dignitates*, in: *Calendarium maius titulare pro anno... M.DCC.LXXXII... Transylvaniae*, Nagyszében, 1782.
 TKREK, I–IV = *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere 1648–1800 (Fontes Rerum Ecclesiarum in Transylvania)*, 1/1–4; szerk. Buzogány Dezső), Koinonia, Kolozsvár, 2008–2009, 2012.

***

- 1746 *Est-hajnal-tsillaggá változott hajnal-tsillag...* (kétíves egyleveles gyásznyomtatvány [plakátnyomtatvány] gróf borosjenői Székely Lászlóné szül. gróf losonci Bánffy Kata halálára), Kolozsvári Református Kollégium, ny. S. Pataki József, Kolozsvár.

BARTAL Antal

- 1901 *A magyarországi latinság szótára*, Franklin-Társulat, Budapest.

BENKŐ József

- 2014 *Erdély*, Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót.

- BENKŐ Ferenc
2014 Benkő József biographiája [1820], in: *Hunok és székelyek* (szerk. Benkő Mihály), Tortoma Könyvkiadó – Háromszék Vármegye Kiadó, Barót–Sepsiszentgyörgy, 128–141.
- BIRÓ Annamária
2010 *Aranka György gyűjteménye II. Aranka György Erdély-története* (s. a. r. Biró Annamária; ETF 264.), EME, Kolozsvár.
2011 *Nemzetek Erdélyben – August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája* (ETF 272.), EME, Kolozsvár.
- CS. JÓSA János
1910 *A csiki székely krónikáról*, Szamosújvár.
- DÁNÉ Veronika
2009 *Torda vármegye jegyzőkönyvei, I (Erdélyi Történelmi Adatok, IX/1)*, EME, Kolozsvár.
- DANIEL Gábor
1896 *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*, Budapest.
- DÁVID Péter
2013 A Csíki székely krónika, in Uő.: „Itt van a legvégső óltára Pallásnak” – *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története* (ETF 278.), EME, Kolozsvár, 143–160.
- DESERICIUS, Josephus Innocentius
1748 *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria*, I, Buda.
1760 *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria*, IV, Pest.
- DOMJÁN István
1898 A „Székely Nemzeti Múzeum”-ról, *Erdélyi Múzeum*, 1898, 285–288.
- DÖMÖTÖR Sándor
1932 Vida György facetiái, *Erdélyi Múzeum*, 1932/272–293.
- EDELSPACHER Antal
1872 A bán szó eredete, *Századok*, VI, 467–473.
- ENGEL, Johann Christian
1797 *Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgaren*, Halle.
- FASCHING, Franciscus
1743 *Nova Dacia*, Kolozsvár.
- GUNST Péter
1995 *A magyar történetírás története*, Debrecen.
- HERMANN Gusztáv Mihály
2007 A Csíki Krónika és a „székely virtuális múlt”, in Uő.: *Az eltért múlt*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, 73–182.
- HINTS Miklós
1995 *A mezőségi Lúcvölgye helynevei (Magyar Névtani Dolgozatok, 141)*, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest.
- IPOLYI Arnold
1854 *Magyar mythologia*, Pest.
- KÁLLAY Ferenc
1829 *Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*, Nagyenyed.
- KAZINCZY Gábor
1863 *Altörjai B. Apor Péter munkái*, Pest.
- LABÁDI Gergely
2001 Szádeczky Lajos bejegyzései a Sziveket újító bokréta, in: Versényi György [kiad.]: *Sziveket újító bokréta. XVIII. századi dalgűjtemény* (csak elektronikus kiadás: <http://mek.oszk.hu/00200/00234/html/>).
- LAZIUS, Wolfgang
1546 *Vienna Austriae*, Basel.
- LUKÁTS István
2015 *Andalgj hát, citenám!* Lukáts István versei (közzét. Egyed Emese), Tortoma Könyvkiadó, Barót.
- MAGYARI András
1994 *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege* (közzét. Magyar András), Kriterion Könyvkiadó – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
- MÉSZÁROS Kálmán
2001 Tábournoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban, *Had történelmi Közlemények*, 2001/2–3, 303–360.
- MIKÓ Imre, gróf
1868 *Benkő József élete és munkái*, Pest.
- NAGY Géza
1886 A Csíki Székely Krónika, *Székely Nemzet*, IV. évf., 140–169. sz. (1886. szept. 11. – okt. 31.).
- NAGY Iván
1857–1868 *Magyarország családai*, I–[XIII], Pest.
- OTROKOCSI FÓRIS Ferenc
1693 *Origines Hungaricae*, Franeker.
- PÁL-ANTAL Sándor
2009 *Udvarhelyszék 1700–1722 között (Székely székek a 18. században, II)*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- PÁLMAY József
1900 *Udvarhely vármegye nemes családjai*, Becsek D. fia könyvnyomdája, Székelyudvarhely.

PÉTER Mózés

- 1909 A Kollégium alapító testületének, a Rikánbelőli Kommunitásnak ismertetése és rövid története, in: *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó-Kollégium felszázados működésének emléke*, Sepsiszentgyörgy, 5–33.

PETRI Mór

- 1901–1904 *Szilágy vármegye monographiája*, Budapest [Zilah].

PRAY György

- 1761 *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*, Bécs.

PUFENDORE, Samuel

- 1705 *Commentarii de rebus Suecicis* (2. kiadás), Frankfurt am Main.

S. GYULAI Rikárd

- 1907 A galambodi Bán család, *Genealogiai Füzetek*, V, 42–43.

SOMBORI József

- 1835 A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról [1819], *Tudományos Gyűjtemény*, 1835/III, 3–18.

STOLL Béla

- 2002 *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (2., jav. és bőv. kiad.), Balassi Kiadó, Budapest.

SZABÓ M. Attila

- 2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*, 1–2, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

SZÁDECZKY Lajos

- 1903 *Br. Apó Péter verses művei és levelei* (stb., közzét. Szádeczky Lajos), Budapest.

- 1905 *A Csíki Székely Krónika*, MTA, Budapest.

SZÁDECZKY-KARDOSS Samu

- 1992 *Az avar történelem forrásai*, I, Szeged.

SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor

- 1907 Hogy is történt az a honfoglalás? *Ujság*, Kolozsvár, 1907. március 22, 26–30. (73, 77–81. szám).

SZINNYEI József VI

- 1899 *Magyar írók élete és munkái*, VI, Budapest.

SZINNYEI József XI

- 1906 *Magyar írók élete és munkái*, XI, Budapest.

TÉGLÁSY Imre

- 1981 Egy előkerült kézirat énekeskönyv: a Szádeczky-Miscellania, *ItK*, 1981/5–6, 619–621.

TIMON, Samuel

- 1733 *Imago antiquae Hungariae*, Kassa. (További kiadásainak évei: 1735, 1754, 1762, 1766.)

TONK Sándor

- 1994 *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848 (Fontes Rerum Scholasticarum, VI; közzét. Tonk Sándor)*, Szeged.

TÓTH Ernő

- 1900 I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekből, *Erdélyi Múzeum*, XVII, 82–93, 213–221, 143–155, 270–281, 325–335.

TÓTH Gergely

- 2012 „Civilizált” őstörténet. A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében, *Történelmi Szemle*, 2012/2, 219–246.

VERSÉNYI György

- 1914 *Szíveket újító bokréta. XVIII. évszázabeli dalgyűjtemény* (közzét. Versényi György), Budapest.

VIGNIER, Nicolas

- 1587 *La Bibliothéque Historiale*, Paris.

Baian

(Rezumat)

Pentru perioada anterioară descălecatului Arpadian, Cronica Secuiească din Ciuc, falsificată pe la 1796, atribuie secuilor conducători proprii numiți *rabonbani*. Astfel de demnitari nu figurează în nicio sursă istorică autentică, iar denumirea nu a putut fi explicată de nimeni. *Bani secui* de asemenea nu au fost pomeniți nicăieri înainte, cu excepția a două opere în manuscris, din secolul al XVIII-lea, amândouă fiind lucrări ale lui János Kolumbán, cel care a scris și prima mitologie greacă și romană în limba maghiară. *Onographia* și *Genealogia Kolumbán* au luat naștere în condițiile emancipării sociale a autorului și a familiei sale: ambiția etimologiei de aici, a numelui de familie deconstruit într-*un ban secui*, având numele *Kolom*, din perioada avară, poate fi explicată mai ales printr-o căsătorie mult prea reușită a autorului, de la începutul anilor 1740. *Genealogia* pare să fi devenit mai cunoscută odată cu procesul producțional (de verificare a statutului nobiliar) al lui János Kolumbán, de la începutul anilor 1770, dobândind o anumită notorietate datorită proceselor similare din familie, de exemplu la începutul anilor 1790. Având în vedere încercarea *Genealogiei*, de a reinterpretă *statutul social* al strămoșilor reali din această familie, de *dărăbanți secui* (*darabont/drabont*) în secolul al XVII-lea, prin introducerea unor ascendenți fictivi cu rang înalt, *de armă* „dărăbant” în perioada Arpadiană, nu este exclus ca banii secui ai *Genealogiei*, dinainte de Arpad, să fi fost pomeniți și ei în rândurile administrației transilvănene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu ironie, drept *bani* (*d*)*rabon(t)* (pron. *ˈrabonˈban*). Asemenea ipoteze ar putea fi dovedite, desigur, numai cu mare noroc, în urma descoperirii cu totul întâmplătoare a unor surse istorice noi, referitoare. Totuși, într-un vers în copie al *Onographiei* chiar că s-a reușit identificarea măcar a locului acela în care lista banilor secui dinainte de Arpad este schimbată, și în locul lui *Uzindur*, al lui Iordanes, respectiv al *banului Kolom*, din *Genealogie*, apare tocmai un *Uzandur* [*rabon?*] *hám*, piesă de legătură, care pregătește topicul *rabonbanului Zandirhám* din Cronica Secuiească din Ciuc.

Baian

(Abstract)

The Székely Chronicle of Csík (a forgery from around 1796) calls the leaders of the Székely people from before the Árpadian Conquest *rabonbáns*, this term however does not appear in any genuine pertinent source, and despite numerous attempts to ascertain its meaning, no reassuring solution was found thus far. Székely *báns* are not mentioned either in any work predating the Chronicle other than two manuscripts from the 18th century: the *Onographia* and the *Kolumbán-genealogy*. Both of these works are authored by Kolumbán János (who also compiled the first Greek and Roman Mythology in Hungarian). These texts are in fact byproducts of the Kolumbán family's social rise: in all probability, the works' tracing the family surname back to *Kolom*, a fictitious Székely *bán* of the Avar Period only became necessary because of János succeeding in marrying way above himself in the 1740s. The *genealogy* may have come to be more widely known in the 1770s when Kolumbán János's family was to prove its nobility and it kept resurfacing in the context of similar legal processes, other branches of the family making use of it as a proof in the subsequent decades, including the early 1790s. Since while the real, 17th century Kolumbáns were Székely *darabonts* (*puskás gyalogok*, the literal meaning of the term being 'gunners') as far as their *social status* was concerned, the genealogy presents them as high ranking officers among the *darabonts* that appear in the text as nothing more than a *branch of the army* throughout the Árpadian times, the possibility that 18th century officials reading about Kolumbán János's pre-Árpadian székely *báns* jokingly (or, rather, frowningly) referred to these as *darabont/(d)rabon(t) báns* cannot be excluded, even though, of course, finding so much as a single piece of evidence to back up such a hypothesis would require the highly meticulous examination of further potentially pertinent sources, as well as a lucky hand. It seems, however, that the missing link between Iordanes's *Uzindur* and the *rabonbán Zandirhám* from the Székely Chronicle is much less difficult to identify: in a copy of the *Onographia* where the text enumerates the Székely *báns* from before the Conquest we find a corrupted line which instead of *Uzindur, Kolom Bán* reads *Uzandur [Rabon?] Hám*.

129. Levél

#.

Kajj érdemi Tiszteletes Uraság Dürsöb Ur!

Elmenny adakom; mint várni a Magyar Amassareijban, a régi Himmistoll
 és Isteni Dicsőrekenel megjobbításját. En kind und is Teologjában,
 is a világy, azaz leijben járva vajok, min a Vesi perzseben Könyve, de
 ten kéjelmér keevén, nem csak egyebet, meg igazítottam; hanem mind telken
 formáltatott, s. mind több kecsfőre Magyar Dürsöb is, Aláfelálat
 iratott, is approbátatott gőnjösösijes, is dicsőreje per Enkelkel, min
 en alhatatottijakoa meg papirítottam; is Habsburgoa apróttam
 a mint ekebel, alhatatottól meg tegye. Magyar örök rajta, mind
 a Isteni Dicsőrejeje. Dürsöb. Avarha Magyar Gyögy Uram, mind
 a Supremum Ref: Consistorium: is a kézi Vajardellje Teles Szo.
 Dürsöb 1767. 1. July. Revisija inperatortatott is, mint az is acludite.
 Levedelből meg tegye; de valamely okokra neze, nem levedelböl de
 eik. En pengi burayván az Isteni Dürsöbje mellet, is ekezent tedesje
 gense eke azra Samán, tudván Sajj Dürsöb meg Dalek. Leha a G. montse
 casajára köljöget nem id. Enis pengi meg ekezent, is világya kapó de
 lidarben Gyemekke ekezent, en ber vajok, abton nem Kajj Dürsöb;
 folgandom az Urda unjédeni, is ekele tudomány, Alj ekeje, is
 burayván Tiszteletes Uraság: mint ekele Instanzam Dürsöb; selet
 is de kele vele folgandom I. Alébrójtassek ekebel, abton ekele te
 videren vaj ekezent, ekezent, ekezent, is da minje van
 benne approbátni, vaj approbátni. is a perizajosa ispa adarván
 urositani, mint kéjlen, világya való li bozjotvasa meg is ekeje
 világyben ekele, Azonban a maga Isteni ekele forditott, is forditandó
 deha ekele is kéjje Dürsöb, is a mely Habsburgoa iltani faj
 nak adungátni, nem vajmilkom köljöget is, ekeje gense ekele.
 telni, ekele az uramli per Hare Dürsöb, min kéjje ekele, min Isteni
 reformátortott kecsfőre Magyar köjje, ekeje is ekeje fel al.
 leha ekele. tudom Sajj Isten ekele Tiszteletes Dürsöb Uraság, eke
 bel kéjje ekele ekele. Enis meg ekele meg ekele ekele.

Olaszleli Olim ben Janoz
 Hires Ateneorag

3. ábra Kolumbán János kézírása 1770-ből (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár: 1770. aug. 15-i levele Szilágyi Sámuel szuperintendensnek, TrREKL PI, 129 Szi)

A 1784. 290.

Delincatio Nobilis Familiae Columbianae de Olofzteclck

<p>I. Ferentz Déák ennek fia</p>	<p>I. Samuel, ennek fia</p>	<p>János Kis-Petrben, ennek fia</p>	<p>Ferentz oláh Uffaluban, ennek fia</p>	<p>János in vivis.</p>	
<p>II. Mihály sine femine deficiat in A^o 1709 Die 6. Maji</p>					
<p>TRUNCUS Olofztecki Kolomban Márton ennek fia</p>	<p>I. István ennek fia</p>	<p>I. Mihály ennek fia</p>	<p>I. János ennek fia</p>	<p>Mihály-Nagylakan lakik.</p>	
	<p>II. György, deficiat in A^o 1710 D. 8. Januarii Száldobosan. ennek fia</p>	<p>II. Sándor ennek fia</p>	<p>Sámuel deficiat</p>	<p>II. József sine femine deficiat</p>	
	<p>III. Márton ennek fia</p>	<p>János Száldobosan, A^o 1700</p>	<p>I. József in vivis</p>	<p>II. Mihály sine femine deficiat</p>	<p>III. Samuel ennek fia</p>
	<p>IV. Ferentz ennek fia</p>	<p>II. József sine femine deficiat</p>	<p>II. György in vivis</p>	<p>III. Samuel ennek fia</p>	<p>III. Márton ennek fia</p>
<p>ezek mind Száldobosan laktak.</p>					
<p>III. Gergely deficiat in A^o 1712 D. 24. Martii Bardotzan. ennek fia</p>	<p>I. István ennek fia</p>	<p>I. Gergely ennek fia</p>	<p>I. József in vivis</p>	<p>II. István in vivis</p>	
	<p>II. János ennek fia</p>	<p>II. János ennek fia</p>	<p>I. Samuel in vivis</p>	<p>II. Márton ez deficiat</p>	
	<p>III. Ferentz ennek fia</p>	<p>I. Mihály sine femine deficiat</p>	<p>II. János sine femine deficiat</p>	<p>I. Márton in vivis Al-Gyogyan</p>	<p>II. Mihály in vivis M. Orfiagon</p>
	<p>IV. Márton ennek fia</p>	<p>I. Ferentz ennek fia</p>	<p>II. Samuel ennek fia</p>	<p>I. Samuel in vivis ennek fia</p>	<p>Sámuel, Sándor</p>
<p>II. József sine femine deficiat</p> <p>III. János in vivis</p> <p>IV. György in vivis</p> <p>V. István in vivis</p>					
<p>ezek Ölvösten laktanak</p>					
<p>IV. Márton ez sine femine deficiat in A^o 1697 Die 7. Mensis Maji.</p>					
<p>Delinciarunt Samuel & Stephanus Kolomban de Olofzteclck in A^o 1782. Diebus ultimis Martii</p>					

ORSZÁGI LEVÉLTÁR
- BUDAPEST

5. ábra Az első Kolombán-productionalisokat követően, 1784-ben összeállított Kolombán-családfa (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: MNL OL, B 2-1847-6429, acclusák ad 1869/1793, F melléklet – a 37070. számú mikrofilmről)

Boér Máté – Balázs Előd – Décsi Beatrix Emőke – Korpos Edina – Szabó Emőke

„TERHES LETT VÉLE AZ IDŐ...” – A CSABA-MÍTOSZ ÉS A MEGVÁLTÓ HÉROSZ IRODALMI KULTUSZA A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

Bevezetés

A hun-magyar mondakör korai változatainak szinte marginálisnak mondható alakja, Csaba királyfi az 1850-es évektől kezdve a 19. század végéig folyamatosan érzékelhető, kimutatható népszerűsége tett szert mint a Hadak-útja mítosz, egy nemzeti messiánisztikus mítosz főhőse. E mítosz köré az általunk vizsgált, már említett időszak során a jelek szerint egyfajta kiterjedt, elsősorban az irodalom közegében létező, a megváltó hérosz irodalmi ábrázolásai körül körvonalazódó sajátos kultusz épült ki. A továbbiakban arra tennénk kísérletet, hogy ha a teljesség igénye nélkül is, de megpróbáljuk végigkövetni, hogyan alakul(hat) ki, hogyan formálódott és hogyan terjedt az irodalomban ez a Csabához kötődő messiánisztikus narratíva a vizsgált félévszázados időintervallum során, valamilyen mértékben felvillantva helyenként egyes jelenségek európai kontextusát, kitérve közben a jelenség kultusztörténeti, ideológiatörténeti hátterére is, illetve néhány példán keresztül szemléltetve azt, hogy egyfelől nem volt teljességgel magától értetődő az adott korban, hogy Csabára ruházódott ez a megváltói szerep, másfelől, e funkció betöltője semmiképpen nem véletlenül lett éppen Csaba.

I. Az alakulástörténetről és a kultuszról

1. Ellenséges hagyomány, hűséges utódok – a Csaba-kultusz előzményei és következményei

Noha a Csaba-mítosz (ki)alakulásának történetében a leginkább lényegesnek tekinthető időszak a 19. század második felére tehető, nem lenne szerencsés anélkül tárgyalni ezt a kiemelt jelentőségű időszakot, hogy előzetesen felvázolnánk azt is, milyen előzményekhez, előzetes Csaba-képekhez képest bukkan fel ebben az időszakban a messiánisztikus hérosz alakja, illetve azt, hogy hogyan alakult a „mítosz” sor-

sa a későbbiekben. Ebből az okból kifolyólag a továbbiakban megkíséreljük egy négyosztatú modell segítségével felvázolni ennek az alakulástörténetnek néhány nagyobb jelentőségű mozzanatát.

Ami a négy közül a legelső korszakot illeti, ennek esetében mindenekelőtt a krónikairodalomban megjelenő Csaba-reprezentációkra helyeznénk a hangsúlyt. Csabához (legalább potenciálisan, egyes értelmezők szerint) kapcsolódó passzusok már a legkorábbi krónikaszövegekben szerepelnek. Az Anonymusnál felbukkanó „Zuard” népét, az ún. Sobamogerát már Ipolyi is megkísérelte Csaba magyarjaiként magyarázni,¹ noha a szöveg explicit módon tisztázza a „soba” szó jelentését: „Soba... id est stultus”,² vagyis ostoba – ez a jelző azokra a magyarokra vonatkozik, akik vezérükkel a balkáni térségbe vonultak, s annak halála után nem kívántak visszatérni eredeti hazájukba. Kézainál ezzel szemben lényegesen több, Csabára vonatkozó információt találunk, mi több, az Aladár elleni belháborút is tárgyaló Kézai öt tünteti föl pozitív hősként, noha messiánisztikus funkció itt sem rendelődik Csaba alakjához, sőt, épp ellenkezőleg: habár menekülése után Székély megyébe, és sürgeti a későbbi honfoglalást, sosem tér vissza a székekhez, s a visszatérés ígérete is felszámolásra kerül, melyet jól jelez a Kézai által feljegyzett notórius mondat: „Tunc redire debeas... quando Chaba e Graecia revertetur.”³ Riedl Frigyes egyébiránt úgy véli, Kézai tévesen kezeli Csabát személyként, maga a „Chaba” szó pedig igazából az Anonymus által is leírt „soba” egy változata lehet, s a Balkánon elveszett népességtöredékre vonatkozhat,⁴ míg Grexa Gyula – a mítosz hitelességét igyekeztél bizonyítani – úgy véli, hogy inkább Csaba görög háttere, Honoriuszal való rokonsága Kézai betoldása, az emlegetett Görögország pedig mondai táj, a túlvilág metaforája, s a halálból visszatérő hős narratívája teszi indokolttá szerepeltetését,⁵ noha arra, hogy Csaba ehhez a hőstípushoz tartozna, Kézai nem tesz semmilyen utalást.

* 2015-ös szemináriumi projekt munka keretén belül összeállított dolgozat, javított és bővített változat. Itt köszönjük T. Szabó Levente tanár úr szakirányítását, illetve a szöveg átdolgozása során is felhasznált észrevételeit.

¹ IPOLYI Arnold 1854, 160.

² Uo.

³ Idézi MAKKAY János 2005, 105.

⁴ GREXA Gyula 1922, 38.

⁵ Uo., 40, 48.

A későbbi krónikák által szolgáltatott információk többnyire egybevágóan Kézai változatával: Csaba visszatér az őshazába, véglegesen hátrahagyva a székelyeket, de előkészíti Pannónia visszaszerzését (lásd példának okáért az 1473-as *Chronica Budense*,⁶ Ransano 1490-es⁷ vagy Székely István 1559-es⁸ szövegét). Vannak ugyanakkor Csabát ennél erőteljesebb mértékben marginalizáló munkák is: Heltai Gáspár 1575-ös, *Krónika az magyaroknak dolgairól* című munkájában Csaba szerepet játszik ugyan a honfoglalás előkészítésében, a székelyek azonban egyenesen Aladár, nem pedig Csaba népeként jelennek meg.⁹

Míg a 17. századtól – mely időszakban Zrínyi hun-epigrammái keletkeztek – egészen 1846-ig terjedő időszakból Grexa mindössze hat jelentősebb, a hunokat – és nem kiemelten Csabát – tematizáló munkáról tud,¹⁰ a helyzet az 1850-es éveket követően, a négyes modell második korszakában drasztikus mértékben megváltozott. Arra, hogy ez az időszak vízváltásúnak tekinthető, már a fordulatot követő utóregényekből, ha úgy tetszik, a Csaba-mítosz története harmad- és negyedkorának jellemzőiből is következtetni lehet. Mindkét időszakban rohamosan megnő a Csaba-mítosz 1850-es évektől fogva forgalomban lévő, messianisztikus változatának népszerűsége, ha némileg regionálisabb színezettel is. Trianon után, az 1920-as években számolhatunk az első nagyobb reneszánszával a mítosznak, ekkor írja meg Csanády György a székely himnusz (eredetileg a *Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének* indulója) szövegét, de más jellegű, példának okáért rövidpróza formájú feldolgozások is ismertek ebből az időszakból: egy ilyen jellegű szöveg, szerző feltüntetése nélkül, éppen 1920-ban jelent meg az *Erdélyi Magyarok Könyvesházának* első számában, érdemes hozzátenni, *Az erdélyi magyarok tízparancsolata* c. szöveg mellett,¹¹ majd a 21. században egyre inkább megerősödő székely autonómiatörekvések tűzik ismét zászlajukra Csabát. Ebben az időszakban a mítosz már erősen impregnálta a populáris kultúrát is (lásd például a Romantikus Erőszak, a nemzeti rock műfajában alkotó együttes 2009-es, *Lesz még Erdély Magyarországa* című számának Csaba-utalásait), s a történetet egyebek mellett rockopera formájában is feldolgozták: a *Csaba királyfi* ősbemutatója 2011-ben volt, s 2015 augusztusában egy csíksomlyói díszbemutatóra is sor került.¹²

Hosszútávú hatással számolhatunk tehát, ami meglepőnek tűnhet Csaba alakjának 1850 előtti mérsékelt súlyát tekintve. Ennek megfelelően, azt a 19. század közepére tehető fordulatot igyekszünk minél alaposabb vizsgálatnak alávetni, amely mindezt lehetővé tette, illetve – nyilván – a fordulatot követő periódust, a mítosz első fénykorát.

2. Genézis és diadalmenet – a Csaba-kultusz kibontakozása és alakulása a 19. század második felében

Ennek a már sokszor felemlgetett, kulcsfontosságú periódusnak a kapcsán alapjában véve két dolgot fogunk tanulmányozni: mielőtt rátérnénk annak a végigkövetésére, hogy hogyan és milyen irányba fejlődött a kultusz, illetve hogyan áramlottak az irodalomban, az irodalmi alkotásokban a Csaba-mítosz elemei, tehát végső soron, hogyan vált a mítosz irodalommal, a korszak jellemző tendenciáinak figyelembevételével előbb éppen az ellentétes folyamat feltételezett végbemenetelének lehetőségével kellene számolni. Annak a lehetőségével tehát, hogy ha úgy tetszik, az irodalom válhatott mítosszá.

Ez az eljárás azért indokolt, mert a Csaba-mítoszszal kapcsolatos nagy számú kétely felmerülésének okán az olyan, a mítosz hitelessége mellett lándzsát törő szerzőknek, mint például Grexa Gyulának, már a 20. század elején is védekező álláspontra kellett helyezkedniük: már ekkor felmerült ugyanis, hogy a messianisztikus mítosz ma ismert változatát s különösen a Hadakútja-epizódot, a messianisztikus jelleg elsődleges hordozóját a 19. század második fele termelte ki.¹³ Az erre utaló jelek száma valóban meglehetősen nagy: hogy a Hadak-útját felemlgető szakaszánál maradjunk a történetnek, annál, amely listázza Csaba visszatéréseit népéhez, s megígér még egy utolsó, nagyobb léptékű megváltást, ezzel kapcsolatban még a mítoszt mint hiteles népmondát vehemensen védelmező Grexa is kénytelen elismerni, hogy Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájának* 1854-es megjelenése előtről – ti. a ma ismert variánsa a történetnek először ennek a munkának a függelékében jelent meg; ezt a függelékbe beillesztett történetet Lugossy József küldte be Ipolyinak – semmilyen adat nem ismert, amely egyértelműen alátámasztaná, hogy a történet e változata korábban is létezett; maga

⁶ Idézi MAKKAY János 2005, 110–111.

⁷ Uo., 117.

⁸ Uo., 119–120.

⁹ Uo.

¹⁰ GREXA Gyula 1917, 154.

¹¹ *Csaba királyfi* (Erdélyi Magyarok Könyvesháza 1.), Budapest, 1920. A sorozatot az Erdélyi Liga és/majd a Bocskay Szövetség

(1921-től ebből alakul a Népies Irodalmi Társaság) adta ki, háttérülhöz l. BÁRDI Nándor 1996.

¹² *Rockopera főszereplőjeként hódított Csaba királyfi a csíksomlyói nyeregben*, http://foter.ro/cikk/20150816_rockopera_foszereplojekent_hodított_csaba_kiralyfi_a_csíksomlyói_nyeregben (2015. II 22.).

¹³ L. GREXA Gyula 1922, 27, 30.

Lugossy egy meg nem nevezett adatközlőtől veszi át a mítosznak ezt a formáját,¹⁴ hitelesként tálalva azt, a leszármazás vonala viszont csak eddig az ismeretlen adatközlőig követhető vissza.

Itt szükséges egy pontosítás: Lugossy már 1850. szeptember 2-i akadémiai felolvasásában jelzi, hogy a tejutat a székelyek „Etele-kori hagyományok nyomán” *hadak-útjának* nevezik, és erre máskor fog visszatérni.¹⁵ 1850 őszére tehát már eljutott hozzá „baráti kéz” útján az aztán Ipolyinak megküldött „gyönyörű székely regei hagyomány”. Érdeemes hozzátenni azt is, a jelek szerint nem bizonyítható, hogy korábban bárki is tudott volna a mítoszról a nép körében: az autentikus ősváltozat fellelésére szolgáló minden kísérlet elég hamar terméketlenné, értelmetlenné vált, ugyanis a Lugossy által közölt változatra visszavezethető szövegek egész tömege folklorizálódott, s míg ezek a származékvariánsok nagy számban fellelhetőek maradtak a Székelyföld számos pontján, olyan szövegekről, melyek ne mutatnák Lugossy hatását, nem tudunk.¹⁶

Nem nehéz kimutatni, hogy mely változatok követik egyértelműen Lugossyt, még a viszonylag felületes vizsgálódások számára sem, lévén, hogy a felsőbányai születésű tudós debreceni akadémikus maga jelzi, ismeretlen forrásához képest is kibővítette a történetet egy apró betoldással: „a regében... hiányzott azon rész, mely a hadak második segélyét, a patak (vízelem) híradása nyomán eszközlöttet, tartalmazza.”¹⁷ Lugossy ezt az interpolációt azzal indokolja, hogy bizonyos, a „magyar ősvallásra” vonatkozó források – konkrétan Theophylaktosra hivatkozik – alapján nem elképzelhető, hogy a történet eredeti változatából hiányozhat a négy elem bármelyike is, minthogy az említett szerző „őseink vallásos tisztelete tárgyául mind a négy elemet névszerint tűzi ki”.¹⁸ Ebből adódóan Lugossy a maga eljárását nem is betoldásnak, hanem szükséges rekonstrukciónak tekinti.

Persze néhány dologra mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet ezen betoldás kapcsán. Először is, amennyiben valamely, jóval a Lugossy–Ipolyi-féle közlés után lejegyzett szövegváltozat ezt a betoldást vagy úgy általában a négy elemre való hivatkozást, egyáltalán valamely szövegelemet nem tartalmazza, az semmiképpen sem jelenti azt, hogy az adott variáns Lugossytól függetlenül keletkezett, ahogyan Grexa a Benedek Elek és Sebesi Jób által begyűjtött

változat kapcsán feltételezni látszik,¹⁹ egy ilyen jellegű rövidülése a történetnek ugyanis egyáltalán nem lenne meglepő. Továbbá, ugyan kétségtelen, hogy ennek az interpolált elemnek nem kellene túlzott jelentőséget tulajdonítani, mivel önmagában aligha kezelhetjük perdöntő bizonyítékként, mégsem lenne szerencsés teljességgel eltekinteni tőle, minthogy a mítoszok „rekonstrukciójának” ez a típusa, amint az már említésre került, összhangban van bizonyos jellegzetesen romantikus, de már a romantika előtt is javában körvonalazódó törekvésekkel.

Ezek a törekvések a mitológia heurisztikus felhasználásának herderi elgondolásával függnek össze, azzal az elgondolással, amely szerint „minden időszaknak ki kell alakítani a maga testre szabott, új mitológiáját”, ez pedig leginkább a „régiképzés újáteremtése nyomán képzelhető el”,²⁰ amit Herder később azzal egészít ki, hogy ennek az újáteremtésnek a legalkalmasabb alapanyagát nem a görög-római mítoszok, hanem a „a németek számára a hozzájuk a görög mitológiánál mégiscsak közelebb álló” nordikus mítoszok képeznek.²¹ Herder ezzel nekiállt megalapozni a nemzeti mitológiák presztízsének egyre inkább rohamossá váló növekedését. Természetesen az eszme fejlődésének, alakulásának során beálltak különféle változások: a kora romantika egyetemes, univerzális, nemzetek feletti mitológiát akart *teremteni*, az ezt követő időszakban azonban a nemzeti identitás megerősítése végett az európai nemzetek inkább a párhuzamosan és külön fejlődő nemzeti mitológiákhoz tértek vissza, melyeket, ugyanakkor, már nem megteremteni szándékoztak, hanem minél hitelesebben *rekonstruálni*.²²

Magyarországon mindezen folyamatok némileg eltérő módon zajlottak le: már az egészen korai, a 18. századra tehető szakaszban is párhuzamosan jelentkezett a teremtés és a hitelesség, a forrásokra való visszavezethetőség együttes igénye, miközben nemegyszer maguk a fikciós, teremtett elemek mitologizálódtak és váltak forrássá, hitelesként kezelt anyaggá, ahogy ezt Szajbély Mihály Dugonics példáján keresztül szemlélteti.²³ A teremtéselvű mitológia-képzet ráadásul mindemellett feltűnően sokáig képes hatni: Vörösmarty még az 1830-as évek környékén is ilyen mítoszteremtő irodalmi alkotásokat hoz létre, s eljárását kortárs hangok egész kórusa üdvözli.²⁴ Erőteljesebben elhatárolódni csak a század közepe után kezdenek a Vörösmarty által alkalmazott eljárástól:

¹⁴ Uo., 31.

¹⁵ LUGOSSY József 1850, XCIX.

¹⁶ GREXA Gyula 1922, 31.

¹⁷ LUGOSSY József 1855, 115.

¹⁸ Uo.

¹⁹ GREXA Gyula 1922, 31. Vö. KRIZA János – ORBÁN Balázs

– BENEDEK Elek – SEBESI Jób 1882, 402.

²⁰ SZAJBÉLY Mihály 2000, 71.

²¹ Uo., 72.

²² Uo., 73.

²³ Uo., 75.

²⁴ Uo., 77.

Szajbély ezt – vagyis konkrétan Gyulai Pál bíráló megnyilvánulásait – történelmi-ideológiai okokkal magyarázza, azzal, hogy a jobbjárfelszabadítás által a nemzetbe emelt nép aligha tekinthette volna magának a hagyományoktól elszakadt, a költői fantázia által létrehozott mitológiát, s a társadalmon belül semmiféle markáns törés kialakulásának elősegítése nem lett volna szerencsés.²⁵

Ezeket a tendenciákat figyelembe véve érthető, miért törekszik Lugossy kínos pontosságra, s igyekszik még egy betoldás megkockáztatásának árán is mindent megtenni annak érdekében, hogy minél hitelesebb színben tüntesse fel a Csaba-mítoszt, de az is világos, hogy a korszellem milyenségéből adódóan miért nem elképzelhetetlen, hogy az mégis részben utánteremtett szöveg. A Grexa által párhuzamként emlegetett, javarészt germán mítoszok, mondák pedig, melyekben felbukkan a halálból visszatérő hős, színtén ezért nem tekinthetők különösebben nagy horderejű bizonyítékoknak: a korszakban ezeket kiemelkedő alaposággal tanulmányozták, akár csak a különféle mondatípusokat, s így, ha egy szerző a hitelesség látszatát keltő mítoszt akart volna létrehozni, mindenképpen kiváló eszköztárként szolgáltak volna számára. Végső soron: ilyesféleképpen nem kizárható, hogy noha talán távolról sem ez volt a szándéka szerzőinek (ha valóban szerzőkről beszélhetünk), köztük Lugossynak, egy irodalmi fikció emelkedett tevékenységük eredményeképpen nemzeti mítosszá.

Mindez magyarázattal szolgálhat arra nézve, hogyan válhatott *lehetőség* a Csaba-mítosz ezen változatának létrejötte a tárgyalt korszakban. Annak a megvilágításához ugyanakkor, hogy pontosan mi lehetett az a kiváltó ok, amely elősegíthette e lehetőség tényleges megvalósulását, érdemes visszakanyarodni a mítoszformáló erőként fellépő (politikai) ideológia Vörösmarty kapcsán már felvillantott problémaköréhez, minthogy, ha a Csabát szerepeltető messianisztikus mítosz születése nem is (bár ettől a lehetőségtől sem tekinthetünk el), népszerűvé válása szinte bizonyosan összefüggésbe hozható azzal a történelmi pillanattal, amikor a mítosz felbukkant. Ipolyi és Lugossy az 1850-es években közlik a történetet, nem sokkal a forradalom bukása után, egy meglehetősen nyomott levegőjű Magyarországon. Egy ilyen jelleggel bíró történelmi pillanatban több mint természetes fejleménynek tekinthető egyfajta sajátos megváltásigény jelentkezése, s az újonnan feltűnt nemzeti mítoszban lényegében éppen a magyarság megváltásának ígérete fogalmazódik meg. Ezt a sejtést látszik

megegyesíteni az is, hogy úgy tűnik, a Csaba-mítosz későbbi felértékelődéseivel számos tekintetben hasonlónak mondható körülmények fennállása vezetett. A mítosznak az 1920-as évekre tehető nagy reneszánszát nem nehéz a trianoni tragédia folyamánként, egy arra adott válaszként kezelni, míg a 21. századi események keretén belül a Csaba-mítosz felhasználása a nemzeti identitástudat életben tartását, egy nagyobb léptékű közösségi identitás megeremtését, megerősítését és fenntartását célozza, fokozott mértékben eltérő kultúrájú környezetben.

Úgy látszik tehát, hogy bizonyos történelmi helyzetek, állapotok, sokkhatások kiváltanak egyfajta ideológiai természetű választ. Az ilyesféleképpen alakot öltő ideológiai háttér erejét az 1850-es évek esetében jól mutatja, hogy a jelek szerint egy új lendületet adott a nemzeti eposz létrehozását már az 1840-es években tervezgető, tehát egy jellegzetesen romantikus projektumon dolgozó Aranyinak is,²⁷ akinek – bár már akkor foglalkoztatta egy efféle, nagyobb léptékű mű létrehozása – az eposz központi hősalakját még egy évvel a forradalom kirobbanása előtt sem sikerült kiválasztania.²⁸ Keresztury Dezső egy, az imént felvázolthoz meglehetősen hasonló okfejtés alapján úgy véli, az 1849 utáni helyzetnek mindenképpen köze lehetett ahhoz, hogy Arany választása végül Csabára esett: Keresztury szerint, lévén, hogy a hun–magyar rokonság ekkor még tudományos szempontból is elfogadható, sőt általánosan elfogadott tézis volt, s az őshazába való visszatérés már a krónikákban megjelenő mozzanatán keresztül nem volt nehéz a hun és magyar történelmet egybekapcsoló elemként Csabát azonosítani, Csaba alakja „nemcsak a régi dicsőség büszkeségét erősíthette a leverett magyarságban, hanem a redditusnak, az örökség visszaszerzésének s a történelmi szerep újraledésének példázatával erősíthette a nemzeti reményeket”.²⁹ (Arra, hogy Csabán kívül még mely hősök jelenhettek volna meg egy hasonló, messianisztikus szerepkör betöltőiként a korszakban, s hogy ezek a hősök miért szorultak háttérbe Csabához képest, egy későbbi fejezetben fogunk kitérni.)

Azt, hogy Arany eposzterve később trilógiatervezetté duzzadt, Keresztury a kordivattal magyarázza – „ez a kor világszerte a trilógiáké”³⁰ –, de megjegyzi azért azt is, Arany mindenképpen megengedhette magának, hogy legalábbis elviekben nagy terjedelemben gondolkodjon: már a krónikák által szolgáltatott adatok is – fontos megjegyezni, „egy kis képzelőerővel” – könnyen összeszerkeszthetőnek tünnek egy afféle újraírt, magyar naiv eposzá.³¹ Aranynak

²⁵ Uo., 67.

²⁶ GREXA Gyula 1922, 33–34.

²⁷ SZAJBÉLY Mihály 2000, 66.

²⁸ KERESZTURY Dezső 1987, 329.

²⁹ Uo., 330–331.

³⁰ Uo., 343.

³¹ Uo., 331.

ugyanakkor mindemellett rendelkezésére állt egy, a krónikáknál számottevő mértékben hatékonyabb segédeszköz is: Ipolyi Magyar Mythológiája.

Ismeretes, hogy Arany mind Ipolyi munkájával, mind pedig a Csaba-történettel meglehetősen korán, már 1854-ben megismerkedett, utóbbival közvetlenül Lugossy József útján. Lugossy tudniillik előre tájékoztatta Aranyt arról, hogy Ipolyi munkája a közeljövőben meg fog jelenni, és az Ipolyinak már eljuttatott Csaba-mítoszt (*Hadakúta*-rege) is elküldte Aranyhoz, „költői feldolgozás végett”.³² Arany nem sokkal a megjelenése után be is szerezte a *Magyar Mythológiát*, s eléggé intenzív módon kezdte tanulmányozni; jegyzeteinek egy jelentős része olyan szöveghelyekhez kapcsolódik, melyek a Csaba-történethez kötődnek.³³ 1854 őszére tehát végképp eldől, Arany nemcsak hogy eleget tesz Lugossy kérésének, hanem ráadásul az általa feldolgozásra javasolt történet hőst emeli a tervezett monumentális eposz (egyik) központi figurájává, magát a *Hadak-útja* mozzanatot pedig beleszövi abba, hangsúlyos pozíciót biztosítva számára (lásd például az 1863-as tervvázlatot).³⁴

Arany persze, annak ellenére, hogy még az 1880-as évek legelején is dolgozott az 1850-es években megkezdett alkotáson, tulajdonképpen sosem írta meg Csaba történetét, csupán töredékeiben dolgozta fel azt, s még ezek a töredékek sem a magát kultikusá kinövő mítosz legfontosabb mozzanatait tartalmazzák. Ugyanakkor munkássága kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy a Csaba-mítosz olyan erősen beépült a köztudatba, hogy *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* már bátran jelenthette ki 1888-ban, éppen a Csaba megváltói funkcióját leg hangsúlyosabban felmutató *Hadakúta*-történet kapcsán – mely történet, talán nem árt még egyszer megismételni, az 1850-es évek előtt *teljességgel* ismeretlen volt –, hogy „így fűződik az Attila–Csaba mondakör a székely hagyományokon keresztül a magyar közhit elfogadott tényeihez a legszorosabban”,³⁵ és hogy ez a mitikus történet általánosan ismert, elfogadott, kanonikus és központi jelentőséggel bír. Ugyanez olvasható ki abból is, hogy 1896-ban Hankó Vilmos a *Székelyföld* c. turisztikai, régióismertető kötetében még mindig közönlhette teljes komolysággal a Csaba-mítosz Lugossy-féle változatát,³⁶ s munkáját hasonló komolysággal olvasták: 1897-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium „*az összes tanintézetek*

könyvtáraiba való megvételre s ifjusági jutalomkönyvül való kiosztás céljából történendő beszerzésre” ajánlotta a *Székelyföldet*.³⁷

Nyilván, arról beszélni ugyanakkor, hogy az 1920-as éveknek valamilyen mértékben fel kell támasztaniuk a mítoszt és megváltó hőst, azért lehetséges és indokolt, mert egy adott ponton a Csaba-kultusz is erejét veszítette. Ez a hanyatlás könnyen kimutatható abból, ahogyan egyes irodalmi művek a század végén Csabát és mítoszt kezelik. Kulcsár Endre már 1889-ben írt egy *Etele* című „szomorújátékot”, melynek Csabája még Attila-Etele halála és a birodalom így szükségképpen bekövetkező szétforgácsolódása előtt meghal, a negyedik felvonás végén,³⁸ ezzel eltörölve a megváltás lehetőségét. Mikszáth Kálmán az *Új Zrínyi*ásban (1898) semmivel nem bizonyult kíméletesebbnek: a történeten magán ugyan nem módosít, de egészen sajátos kontextusokban villantja fel kétszer is a mítoszt a regény szövegében. Először mint kiüresedett retorikai frázis jelenik meg, Károlyi István Zrínyit üdvözlő beszédében: „Valamiképpen Csaba királyfi, Attila fia, elhossa harcolni a rege szerint holt vitézeit, ha a hazát vesz éri, ...egy fehérlő tejútnak nevezett íven az égbolton, te is eljövél tisztelt barátom, holtaidból holt vitézeiddel, ...megérezvén, hogy az imádott hon fölött veszföllegek tornyosultak” – mely utalást, erős szukcesszív kontraszthatást kiváltva, a „nem török-tatár pusztít most e honban, hanem egy borzasztó szörny: a korrupció” passzus követi.³⁹ A méltányosság kedvéért persze szükséges megjegyezni, hogy az ilyen jellegű felhasználás azt is egyértelművé teszi, hogy milyen mélyen sikerült gyökeret vernie a magyar kultúrában a Csaba-történetnek, s általában Csabának mint nemzeti messiásnak. A második utalás – Eötvös Károly beszédében – már leplezetlen, maró gúnnyal fordul a mítosz ellen, erősen eltompítva a megváltás ígéretének fennkölt élet: „véderőnek olcsók is a Csaba királyfi holt vitézei, ...de azért megmondhatná, ha akarná, Láng Lajos képviselő úr a statisztikából, hogy az osztrák kórházakban egyetlenegy sebesült sem fordult meg 1848 és 49-ben, akin eme Csaba vitézei ejtették volna a sebeket.”⁴⁰

Noha Hankó példája jól szemlélteti, hogy nem beszélhetünk a történet népszerűségének teljes hanyatlásáról vagy általános visszaeséséről, nem tekinthetünk el egyfelől attól, hogy még Hankó is

³² SZÖRÉNYI László 2004, 217. Vö. Keresztury Dezső a vonatkozó, 1854-es Lugossy-kísérőleveléről: ARANY János 1963, 602.

³³ SZÖRÉNYI László 2004, 218.

³⁴ ARANY János 1881 [1863], 1740–1741.

³⁵ *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* III. (Magyarország I.), Budapest, 1888, 322.

³⁶ HANKÓ Vilmos 1896, 1–3.

³⁷ L. ***: A „Székelyföld” diadala, *Erdély. Honismertető lap*, 1897/1, 13–14. Az idézett rész az eredetiben is kiemelt.

³⁸ KULCSÁR Endre 1889, 151.

³⁹ MIKSZÁTH Kálmán 1980 [1898], 47.

⁴⁰ Uo., 166.

csupán mérsékelten magasztos célokra használja fel a narratívát (a Székelyföld mint turisztikai célpont fellendítése)⁴¹, másfelől attól, hogy nem nehéz efféle visszaesést potenciálisan indokolttá tévő okokat találni. E tekintetben két kiemelkedő jelentőségű időpillanatként jellemezhető 1867 és 1876. A kiegyezés, a magyarság helyzetének rendezése már önmagában is szükségképpen és kétségkívül megingatta a messianisztikus mítosz népszerűségének ideológiai alapjait, noha, persze, a szövegek keletkezésének ütemét nem lassította le. Ami a második évszámot illeti, ebben az évben veti fel először Hunfalvy Pál, hogy a hun eredet mellett kardoskodó elméletek nem helytállóak, s kezdetét veszi egy olyan vita a magyarság eredetéről, melynek végkimenetele, amint azt már Grexa Gyula is leírja 1917-ben, ha teljességgel nem is söpri ki a hunokat a korszak szépirodalmából (l. Nagy Béla vonatkozó megjegyzéseit, megállapítását, miszerint számos szerző nem volt hajlandó saját álláspontját a frissen elfogadott tudományos állásponthez igazítani⁴²), mindenképpen erőteljes mértékben meggyengíti a pozícióikat.⁴³

3. Adalékok a kultusz kiterjedéséhez

Annak felismerését, hogy egészen a már ismertett hanyatlás időszakáig Csaba elég erős kultusszal rendelkezett, szintén elsősorban az irodalmi alkotások tanulmányozásán keresztül a legegyszerűbb kimutatni. Ez mindenekelőtt annak köszönhető, hogy szemben a 21. században körvonalazódó kultusszal, amely jelentős számú tárgyi elemet is felhasznál, példának okáért a zászlót, és amelynek tipikus megnyilvánulása a tömegrendezvény, a 19. század második felének Csaba-kultusza egészen másként működött: közege és közvetítője elsődlegesen az irodalom volt. Ennek az okai könnyen levezethetőek annak a történelmi pillanathoz a jellemző körülményeiből, amely pillanat kitermelte vagy legalábbis forgalomba hozta a Csaba-mítoszt. A forradalom bukása utáni években a magyarság messianisztikus hőstét nyilvánosan, tömegesen ünnepegni nem lett volna lehetséges, míg a cenzúra, szigorú mivolta ellenére, könnyebben kijátszható ellenfélnek bizonyult. A Kiegyezés után a kultusz ugyan nem számolódott fel, de fölerősítése az ideológiai háttér már említett meggyengülésének okán nem volt *szükséges*, tehát megmaradt eredeti vehikulumánál. A továbbiakban ennek megfelelően a kultusz kiterjedését kísérelnénk meg szemléltetni azál-

tal, hogy listázzuk – a teljesség igénye nélkül – azon műfajokat, melyek a kultikus mítosz hordozóiként működtek, megemlítve néhány konkrét irodalmi alkotást is mint szemléltető jellegű példát.

Mindenekelőtt érdemes megemlíteni, hogy ha Ipolyi *Magyar Mythológiája* nem is tekinthető irodalomnak – a Csengery által felhozott vádak, többek között azon megállapítás ellenére, hogy Ipolyi „való és kétes adatokat egy kalap alá vesz”⁴⁴ –, bizonyos tudományos igénnyel fellépő művekről, így a sokat emlegetett Lugossy-féle szövegről – melyet, mint láthatuk, ő maga is regeként definiál – ez nem mondható el. Ebből adódóan pedig csupán a nagyon szorosan Lugossyhoz kötődő leszármazási vonalon is számos rövidpróza alkotással számolhatunk, amint az már említésre került. Talán az sem lényegtelen, hogy ki vágja az első rendet: Jókai már a *Magyar Mythologia* megjelenésének évében egyetlen regefűzérbe oldja az Ipolyi tárgyalta, Csabához kötődő két hagyományt, a Csaba-íres stb. középkorit és a „székely” Hadak-útját, mégpedig a *Hölgyfutár* hasábjain!⁴⁵

A verses epika s úgy általában a Csaba-mítoszt tematizáló verses formájú alkotások kapcsán sem az Arany számos félkész változatban fennmaradt műve az egyetlen munka, amely felemlégethető. Nem lenne szerencsés megfeleledkezni a másik Aranyak, Arany Lászlónak *A hunok harca* című költeményéről, amely persze, 1873-as alkotás lévén, nem az eredeti ideológiai háttérhez köthető, ugyanakkor mint politikai allegória felmutatja egyfajta (meg)váltás szükséges mivoltát, és explicit utalást is tesz a messianisztikus mozzanatra: „védő seregével Csaba vezér megjön / ... / Amaz örök mívű, fényes Hadak-útján / Védve marok népét, már-már kiveszőket”⁴⁶. Kisebbségi terjedelmű, ugyancsak Lugossyra támaszkodó feldolgozások pedig eléggé nagy számban ismeretek, ha színvonaluk nem is feltétlenül kiemelkedő: Arany – ezúttal ismét János – is emleget egy ilyen munkát az 1860-as évekből, Vida József *Hadak uta* című – ahogy Arany nevezi – verses mondáját, melyet finom bírálattal illet.⁴⁷

A legérdekesebb szövegek egyike talán mégis egy nagyobb terjedelmű, ismét prózaformájú példa, amely azt mutatja meg, hogy egy regény keretén belül hogyan dolgozható fel a Csaba-történet, még hozzá a Mikszáthnál tapasztalt gunyoros él nélkül. Jókai Mór *A jövő század regényébe* emel be számos, a Csaba-mítoszra visszavezethető vagy legalábbis valamilyen mértékben ahhoz kötődő elemet. A regény központi alakja, Tatrangi Dávid származására nézve

⁴¹ ***: HANKÓ Vilmos, Székelyföld, *Erdély. Honismereti lap*, 1896/1, 34–35.

⁴² NAGY Béla 1939, 29.

⁴³ GREXA Gyula 1917, 155–156.

⁴⁴ KANDRA Kabos 2006, 4.

⁴⁵ JÓKAI MÓR 1854.

⁴⁶ ARANY László 1900, 179.

⁴⁷ ARANY János 1963, 281–282, 602.

székely, tehát ahhoz a népcsoporthoz tartozik, amely a Csaba-történet elemkészletének szerves részét képezi (Jókainak egyébként egy harmadik, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. műve a „történelmi hitelesség” érdekében Csabát sem a székelyek megváltójaként, hanem sokkal inkább tulajdonképeni székelyként írja le: „Csaba... bevonult Erdély hegyei közé, ott megtelepült, s a maroknyi székely nép mind az, mi a hunn-népből... megmaradt”⁴⁸). Ez a Tatrangi ráadásul – egyebek mellett – egy külső (orosz) fenyegetéstől menti meg népét úgy, hogy visszatér a magyar őshazába, onnan hoz segítséget, majd *légi úton* (repülő gépekkel) támadva ellenségeire, győzelmet arat. Jókai mindemellett egészen explicit utalásokat tesz a regény történéseivel párhuzamba állítható Hadakútja-történetre, s végső soron Csabára is, visszatérve a *Hölgyfutárban* közölt feldolgozásához: „látszottak... a tábor ezernyi őrtüzei, mint egy tejút a földön... mit a székely-hun monda »hadak útjának« nevez; azon távoztak el Csaba halott vitézei keleti hazájukba... No hát kövessük Csaba vezér nyomdokait.”⁴⁹

Végül pedig természetesen a drámai műnembe sorolható alkotások között is találhatóak olyan művek, amelyek Csabát mint messianisztikus hőst jelenítik meg. Itt ismét Kulcsár Endre *Eteléjére* utalnánk. Arra azonban, hogy a „szomorújáték” – már ismertetett jellemzőinek ellenére – miért tekinthető releváns példának, csak a későbbiekben térnénk ki.

II. Konkurensok és alternatívák

1. Az elutasított megváltók

A Csaba-mítosz kultikus státusát irodalmi (vagy kvázi-irodalmi) reprezentációinak nagy számán túl az is jól szemlélteti, hogy ilyen kiterjedt népszerűséggel a jelek szerint a korszakban más olyan potenciális messianisztikus hős, akit egy ilyesféle megváltói szerep betöltőjeként meg is jelenítenek, nem rendelkezik. A korszakban felbukkannak ugyan más népszerű kultikus hősalakok, de ezek esetében nem számolhatunk messianisztikus jelleggel – mindezt jól szemlélteti Attila példája, aki (amint azt Nagy Béla kimutatta) mindvégig erőteljesen jelen van a korszak irodalmában,⁵⁰ ugyanakkor egészen eltérő szerepkörök kapcsolódnak hozzá. Ez nyilvánvalóan nem annak köszönhető, hogy egyáltalán ne lennének lehetséges alternatívái a Csaba-figurának: a magyarság kanonikus nemzeti hőseinek halmaza számos más lehetséges megváltót foglal magába.

1.1. Árpád

Csaba alakjának talán leginkább kézenfekvő alternatívája ebben a messianisztikus szerepkörben értelemszerűen a honfoglaló magyarság vezéralakja, Árpád lenne. Olyan művek, melyek a honfoglalást tematizálták, meglehetősen nagy számban születtek a század első felében;⁵¹ persze ezeknek az alkotásoknak az esetében aligha lenne érdemes a messianisztikus mítosz elemeit, logikáját keresni, lévén, hogy ezen a ponton a Csaba-mítosz kultikussá válását segítő ideológiai háttérrel még nem számolhatunk.

A század második felében azonban megjelenik egy irodalmi mű, amely felmutatja az Árpád-figura messianisztikus hőssé emelését: Dózsa Dániel „székel hőskölteménye,” a *Zandirhám*.⁵² Arany egy, a *Zandirhámot* tárgyaló írása – érdekes módon anélkül, hogy említést tenne a feltűnő hasonlóságról – kiemel jó néhány olyan cselekménymozzanatot, melyek a Csaba alakja köré írt messianisztikus történettel analógnak tekinthetők: akárcsak a Csaba-történetben, itt is a székelyek jelennek meg mint a környező népek által szorongatott, megsemmisítéssel fenyegetett népcsoport. Egy ideig a Kárpát-medence felderítésének céljával érkező Barnavitéz (maga Árpád) körükben tartózkodik, mielőtt hátrahagyva őket, eltűnne. A zárlatban azonban (előrelátható módon) ismét felbukkan, ezúttal a magyar seregek élén, hogy megsemmisítő csapást mérjen a székelyek ellenségeire.⁵³ Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy – érthető okokból kifolyólag – az olyan csodaelemek, mint a Hadak útja, ebből a változathoz hiányoznak, Árpád hadai nem emelkednek fel az égbe.

Mindezek mellett a mű egyéb szálakon is kötődik a Csaba-mítoszhoz, elsősorban abból adódóan, hogy továbbvinni igyekszik azt a krónikák szövegeiben gyökerező hagyományt, amely a széthullott Hun Birodalom területének egy részét *visszaszerző* és nem meghódító magyarságot összekapcsolja az őshazába menekülő Csaba alakjával, aki a történet e változataiban nem a székelyekhez visszatérő hős, hanem a honfoglalásnak, a hunok visszatérésének útját egyengető szereplő, akinek csak leszármazottai vesznek részt a birodalom helyreállításában (lásd ugyanezt példának okáért Kézainál vagy a *Budai Krónika* esetében; ami egyébként akár az Árpádot szerepeltető változat pozícióit is erősíthetné a krónikai hagyománynak elmentmondó Csaba-mítoszhoz képest), azáltal, hogy az Árpáddal érkező magyarok Dózsánál is mint „Csaba hős unokái” jelennek meg, s a hátramaradt székelyek nem Csabát, hanem ezeket, utódait várják a Csaba-mítoszból ismert módon: „Égy szelid édes nemzeti

⁴⁸ JÓKAI Mór 1860, 20.

⁴⁹ JÓKAI Mór 1916 [1872–1874], 493.

⁵⁰ NAGY Béla 1939, 16–38.

⁵¹ GREXA Gyula 1917, 153.

⁵² DÓZSA Dániel 1858.

⁵³ ARANY János 1963, 12–13.

álom / Száll az atyákról az unokákra: / Mondják hogy Csaba hős unokái / Felszaporodtak erőss hatalommá / S Attila országára sovárgnak”.⁵⁴

Mindezen tartalmi jellegű hasonlóságok mellett érdemes figyelembe venni azt is, hogy a Csaba-történet és Dózsa eposza kapcsán tulajdonképpen meglehetősen hasonló jellegű forrásokkal számolhatunk. Amellett, hogy mindkét esetben beszélhetünk egy (minimális) valós történelmi háttérről – amely a *Zandirhám* esetében kiegészül a Dózsa által hiteles történelmi forrásnak elfogadott, de már a 19. században sokak által kései hamisítványnak tekintett⁵⁵ *Csíki székely krónikából* átemelt elemekkel –, mind a kultikus mítosz, mind pedig a hősköltemény esetében azt feltételezték a kortársak, hogy az elbeszélte történet valós néphagyományon alapul, autentikus népmondát dolgoz fel. Dózsa művével kapcsolatban maga Arany János is efféle gondolatokat fogalmaz meg: „jelen költemény részint az élő néphagyományra, részint s főleg azon... feljegyzésekre támaszkodik, melyeket »Székely krónika« néven ismerünk.”⁵⁶

A *Zandirhám* megírása azonban, noha az eposz a fent ismertetett szempontok alapján akár a Csaba-mítosz egyenrangú vetélytársává is válhatott volna, mégis kudarcos vállalkozásnak bizonyult. Arany a művel foglalkozó írásában rámutat arra, hogy a *Zandirhám* már megjelenésének idején sem váltott ki gyakorlatilag semmilyen visszhangot. A korabeli sajtó néhány meglehetősen szűkszavú és semmitmondó ajánlástól eltekintve nem reagált az eposz 1858-as megjelenésére, s az – mint Arany megjegyzi – feltehetőleg többek között ebből adódóan nem vált széles körben olvasott művé sem.⁵⁷ A mű sikerét még a róla írt bírálat sikere is felülmúlta: a (csupán Arany halála után megjelent) cikkben megfogalmazott gondolatokkal a későbbiekben sokan foglalkoztak, ám a figyelem elsősorban Arany általánosabb érvényű, példának okáért az eposzsal mint műfajjal kapcsolatos gondolataira irányult.⁵⁸

Kézenfekvő lenne persze azt feltételezni, a *Zandirhám* sikertelensége egyszerűen arra vezethető vissza, hogy a szerző, Dózsa Dániel bizonyult alkalmatlannak az általa felvállalt feladat elvégzésére: maga a *Zandirhám* igencsak kevés dicsérő jellegű kritikát kapott, s Dózsat a Keresztury Dezső által szerkesztett Arany-kritika kiadás is mint szépíróként és újságíróként egyaránt marginális figurát írja le.⁵⁹ Azonban az Árpád-központú messianisztikus mítosz

kialakulásának a jelek szerint voltak ennél lényegesebb akadályai is. Grexa Gyula, egyike az első szerzőknek, akik behatóbban foglalkoztak Arany *Csaba királyfi*jával, azt a feltevést fogalmazta meg, hogy a honfoglalás kora iránt tanúsított érdeklődés alábbhagyása a 19. század második felében éppen a téma a század elején tapasztalható, már említett népszerűségének következménye. Grexa úgy véli, hogy az epikai hitelességnek a korszakra vonatkozó történelmi ismeretek hiányából adódó, kevésbé szigorú mivolta (a „csinált hősök” problémája) és különösen a Vörösmarty-epigonok által létrehozott nagy számú, hexameteres formában írt középszerű minőségű munka lelohasztott minden, a téma irodalmi természetű feldolgozása iránt tanúsított lelkesedést, és a honfoglaló magyarság helyett a hunok felé fordította mind az olvasóközönséget, mind pedig a szerzőket.⁶⁰ Mindez megmagyarázná, hogy Csaba miért válhatott kultikus figurává, miközben Árpád, egy másik potenciális megváltó-hérosz háttérbe szorult, legalábbis mint nemzeti messiás. Egyfajta erős kultusszal ugyan mindenképpen számolhatunk, egyfelől a markánsan a Habsburg-ellenesség által jellemzett időszakokban, amikor Árpád mint a nemzet függetlenségének szimbóluma válik kultikus hőssé⁶¹ (annak a Szent Istvánnak az ellenében, akinek alakját az uralkodóház önlegitimációs politikája bizonyos mértékben kompromittálta⁶²), másfelől különösen a millenium környékén, azonban ez a milleniumi kultusz erősebben kötődik tárgyi szimbólumokhoz és tömegrendezvényekhez⁶³ – vö. a 21. század Csaba-kultuszával –, mint az irodalomhoz, ráadásul Árpádot ekkor a hon(vissza)foglaló, honalapító, a nemzet egységes akaratát, összetartozását kifejező alakként láttatták,⁶⁴ nem pedig megváltó hősként, ahogyan a *Zandirhám*-ban. Ennek megfelelően talán egy olyasféle kijelentés is megkockáztatható lenne, hogy egymással kompatibilis (hős)kultuszok funkciómegoszláson alapuló rendszeréről beszélhetünk a Csaba- és az Árpád-kultusz egyidejű jelenlétének esetében.

1.2. Szent László

Árpád persze nem az egyetlen lehetséges kihívója ennek a messianisztikus funkciót betöltő Csaba-figurának. Egy ilyen jellegű szerepkör betöltőjeként Szent László alakja is felmerülhet a honfoglaló vezéré mellett. Ráadásul a vizsgált időszakon belül született is olyan irodalmi alkotás, amely éppen egy

⁵⁴ DÓZSA Dániel 1858, 235.

⁵⁵ L. pl. attól, aki ebben az évben ezt már forráskiadás keretében is kimutatta: NAGY Géza 1886.

⁵⁶ ARANY János 1963, 10.

⁵⁷ Uo., 7.

⁵⁸ Uo., 627.

⁵⁹ Uo., 628.

⁶⁰ GREXA Gyula 1917, 153.

⁶¹ SINKÓ Katalin 1994, 22.

⁶² Uo., 11.

⁶³ Uo., 18–21.

⁶⁴ Uo., 18, 22.

többé-kevésbé ilyesféle módon ábrázolja a lovagkirályt: Arany János 1853-as *Szent Lászlója*, amely mű mellett érdemes még megemlíteni, szintén Aranytól, a *Szent László fivét* is. Noha utóbbi írás 1847-ben keletkezett, s ilyesféleképpen a messianisztikus mítosznak az 1850-es években történelmi-ideológiai okok kiváltotta virágzásához aligha köthető, mégsem lenne szerencsés megkerülni. Függetlenül attól, hogy megírásának pillanatában ez miért vagy miért nem lett volna szükségesnek, indokoltnak tekinthető, tulajdonképpen már itt is beszélhetünk egyfajta messianisztikus dimenzióról, még ha ez közvettebb módon nyilvánul is meg, mint példának okáért a Csaba-mítosz esetében – Szent László itt nem aktív heroszként jelenik meg, hanem sokkal inkább a megváltó jellegű erőt passzív mediátorként, személyén keresztül megnyilvánulni engedő csatornaként. Egy olyan pontja ez ráadásul a Szent László alakja körül szerveződő mondanakörnek, amely kapcsolódási pontot képez a Csaba-mítosz bizonyos változataival, a „Csabaire” mozzanatán keresztül. A csodás erejű fű segítségével népét (seregét) meggyógyító hős mindkét esetben felbukkanó motívuma által megteremtett párhuzam már Ipolyinak feltűnik, mi több, Ipolyi egyenesen azt feltételezi, hogy létezhetett (léteznie kellett volna) olyan Szent László-mondának is, amely a herosz Csabáéhoz hasonló visszatérésének ígéretét fogalmazza meg: „Valószínű, hogy mint Attila és Csabáról, úgy Álmos és Árpádról és más nemzeti hőstükről is a hit fenn lehetett, ...hogy ők is vissza fognak még jönni, a megváltási idő betöltével... Már Lászlónál volna mindjárt gyanítható, a róla Csabával azonosan előjövő azon regénél fogva, hogy táborát, népét szinte halálos sebeiből feleleszti.”⁶⁵ Arany bizonyosan ismerte a *Magyar Mythologia* e passzusát, és szándékában állt azt felhasználni, beledolgozni a történetbe, amikor a *Csaba-trilógián* dolgozott: a *Magyar Mythológiának* abban a kötetében, amelyet Arany felhasznált, a hátsó szennylapon szerepel egy Arany által írt lista azokról a kiemelt szöveghelyekről, melyeket szándékában állt figyelembe venni a trilógia létrehozása során, s e lista egyik tétele – a harmadik – éppen a „Csabaire”.⁶⁶

Ami a másik szöveget illeti, ez talán még termékenyebb talajt nyújt a vizsgálódás számára. A *Szent László* szövegében felvonultatott elemkészlet ti. feltűnő hasonlóságot mutat a Csaba-mítosz elemkészletével. A Csaba-történethez hasonlóan itt is a székelyek szorulnak a hős segítségére, a tatárok – tehát ismét egy külső, nemzetén kívüli – ellenséggel vívott küzdelmük során, melynek tétje ugyanakkor nem csupán a székelység, hanem a teljes magyarság

fennmaradása. Figyelembe véve a leírt csata egészen apokaliptikus jellegű képsorait az elsötétülő napkoronggal és a Napbaöltözött Asszonyra emlékeztető Mária-alakkal, illetve az ellenség képtelen mértékben felduzzasztott tömegével, talán nem túlzás ilyen formában fogalmazni meg az események jelentőségét az ábrázolt világon belül. Szemben Dózsa már ismertett, földi úton járó Árpádjával, Arany Szent Lászlója érkezésének és beavatkozásának módozatát tekintve is közel áll a Csaba-figurához: népének megsegítése érdekében a halálból feltámadó hősről van itt szó, aki egy, a föld és az ég közötti közties térben mozog, és a magasból támad az ellenségre. Ehhez érdemes hozzátenni, éppen ennek a műnek, a *Szent Lászlónak* kapcsán jegyzi meg S. Varga Pál, hogy az a Csaba-történet Arany általi feldolgozásával párhuzamba állítható: az 1855-ös vázlatban a jelek szerint a hunok harca a *Szent Lászlóban* leírt csatával rokonítható módon zajlott volna le.⁶⁷

Szent László tehát rendelkezik egy, a Csabáéval egyenértékű messianisztikus potenciállal, s az irodalom közegén keresztül való megjeleníthetőség tekintetében sem marad el a kultikus hősfigura mögött. Ehhez ráadásul hozzá lehet tenni azt is, hogy ilyen vagy ehhez hasonló funkciót ellátó heroszként Szent László ténylegesen jelen van a népi kultúrában, már jóval a messianisztikus hős narratíváját igénylő időszakot eredményező fordulat előtt – az, hogy Arany népmondának, illetve legendának nevezi a két művet, semmilyen szempontból nem tekinthető problematikusnak –, tehát ahhoz, hogy elégséges módon betöltse azt a funkciót, amelyet az időszak szerzői elsősorban Csabára ruháztak, csupán minimális mértékű újrakontextualizálásra lett volna szükség. Ennek ellenére a Szent Lászlót messianisztikus hősalakként hasznosító irodalmi kísérletezésnek a korszakban sem Aranynál, sem máshol nincs tulajdonképpeni folytatása. Erre vonatkozóan többféle magyarázat is elképzelhető. Grexa Gyula úgy általában nem tekinti jellemzőnek – vagy csak redukált formában látja lehetségesnek – a tárgyalt korszakban az ilyen típusú nemzeti hősök kultuszát, szembeállítva az említett időszakot példának okáért Nagy Lajos idejével, amikor a Szent László-kultusz még általános, kiterjedt lehetett.⁶⁸ Amint arra igyekeztünk rámutatni, ez a feltevés bizonyos tekintetben vitatható (vö. a Csaba-kultusz), de a Grexa által felelgetett példa mégis alkalmas kiindulópontja lehet a probléma vizsgálatának. Nehezen elképzelhető ugyanis, hogy egy, a Szent László alakja köré szerveződő kultusz a 19. század második felében kialakulhatott volna, s megtörténhet, hogy *Szent Lászlóját* épp ezért szötte

⁶⁵ IPOLYI Arnold 1854, 356.

⁶⁶ SZÖRÉNYI László 2004, 218–219.

⁶⁷ S. VARGA Pál 2005, 569.

⁶⁸ GREXA Gyula 1917, 156.

bele Arany a *Toldi estéjébe*, egy Lajos korabeli történetbe. Mindez alapjában véve egy kettős okra vezethető vissza: az 1850-es, 1860-as években szent királyként László kevéssé tűnhetett alkalmasnak arra, hogy szimbolikus értékű központi szereplőjévé váljon egy szimbolikus (nemzeti) megváltásnarratívának. Azt, hogy a forradalom bukása utáni helyzetben a királyi hatalom egy múltbéli birtokosa miért nem volt megváltó hőssé emelhető, nem különösebben nehéz megérteni: Petőfi már jóval korábban, akkor, amikor Aranyban megfogalmazódott a nemzeti eposz megírásának gondolata, azzal a javaslattal-kéréssel-utastítással fordult a költőhöz, hogy „[c]sak királyt ne végy hősdnek, még Mátyást se.”⁶⁹ A szentség mint státus pedig némileg eltérő okokból kifolyólag válhatott problematikusává. E tekintetben igazat adhatunk Grexának: a szentek tisztelete egy olyan kulturális gyakorlat, amely erősen kötődik a középkor közös, általános érvénnyel rendelkező egyházához, ahhoz az ezen az egyházi alapon szerveződő közösségtudathoz, amely az egyház felekezetekre való szétforgácsolódása során sérült. Az univerzális érvényű, közös kulturális alapok elvesztése, eltűnése után pedig az ezekhez szervesen kötődő hős alakja sem válik többé felismerhetővé az egészen más alapokon szerveződő, nemzeti jellegű közösség megváltó hőseként a közösség tagjainak számára.

2. Egy megváltó halála – alternatív történetvezetés Kulcsár Endrénél

Amint az már említésre került, azon túl, hogy történetek hosszútávú kihatással nem rendelkező kísérletek egy, a Csaba-figura alkalmas szubsztituenseként vagy kihívójaként felmutatható hős messianisztikus mozzanatot is tartalmazó történetének megírására, időnként az is előfordult, hogy egy-egy irodalmi mű megtartotta Csabát mint hőst, ugyanakkor a történetet magát úgy formálta át, hogy a messianisztikus mozzanat ne merüljön fel – ahogy azt Jókai „történeti” munkájának esetében láthattuk –⁷⁰, vagy egyenesen ellehetetlenüljön a megváltás, a megváltó cselekvés. Utóbbi változattal számolhatunk Kulcsár Endre esetében.

Noha a leginkább drasztikusnak és feltűnőnek mondható módosítás mindenképpen Csaba már említett, az utolsó előtti felvonásban bekövetkező halála,

néhány további tekintetben is megfigyelhetőek eltérések a Lugossy-ösváltozathoz szorosabban ragaszkodó, kifogástalan messianisztikus hőst felmutató alkotásokhoz képest. Kulcsár Csabája gyarló, egészen emberi figura, Etelére féltékeny Ildikó miatt (amint az kitűnik számos megnyilvánulásából, lásd például: „ölj meg itt, mielőtt atyám nászágyát illeted”,⁷¹ vagy „(mereven néz Ildikó után) Ó mért nem én vagyok ma a hún király!”⁷²), és gyermeki naivsággal hajlandó védelmezni akár Detrét is.⁷³

Kulcsár Csabája ugyanakkor természetesen ennél lényegesen összetettebb figura. Először is feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy tulajdonképpen Csaba a darab jobbára egyetlen olyan alakja, aki mindvégig megmarad tisztának. Etele, minekutána végig túláradó gyűlölettel figyeli fiának népszerűségét, végül gyakorlatilag megszervezi annak meggyilkolását,⁷⁴ Detréről rögtön az első jelentben kiderül, hogy a birodalom stabilitását veszélyeztető elem, méregkeverő és lázadó, míg Tabolcs, miközben fenn hangoztatja, hogy amit tesz, a hun nép egészének számára üdvös, önös érdekeit és a nemzetségszintű érdekeket bármikor kész a nép érdekei fölé helyezni,⁷⁵ ráadásul Detréhez hasonlóan áruló: görög segítséggel támad saját népe ellen.⁷⁶ Csaba ezzel szemben politikai értelemben lojális marad apjához, sőt fizikai értelemben is Etele védelmére kel, amikor Tabolcs megtámadja a királyt,⁷⁷ és általában is igyekszik fenntartani a békét, a rendet.

Csabában továbbá a történet legtöbb szereplője végig a remélt megváltót látja, aki feltámasztja majd a hanyatló birodalmat. Mi több, miután Csabát megölik, anyja, Réka megőrül, és azt találja mondani Csabáról, látta, „hogy lovagolt a hadak útján fegyvercsattogásban”,⁷⁸ amihez valamivel később a következőket teszi hozzá: „terhes lett véle az idő... Születni fognak addig-addig, hogy száz királyunk lesz majd egy helyett és egy se lesz király közülök. Ha mind a száz az égbe lovagol, leszállnak ismét.”⁷⁹ Ezek a szent jóslatok, ahogyan Ildikó utal rájuk, meglehetősen mértékben emlékeztetnek a megváltásnak a kanonikus változatban felbukkanó ígéretére, legalábbis formai szempontból. Kulcsár tehát figyelmen kívül hagyja ugyan a történet feldolgozásának standard játékszabályait, a messianisztikus mítosz logikáját azonban ő is érvényesíti, elemkészletét pedig nem tudja teljességgel megkerülni.

⁶⁹ Idézi SZAJBÉLY Mihály 2000, 67.

⁷⁰ L. 48. jegyzet.

⁷¹ KULCSÁR Endre 1889, 142.

⁷² Uo., 21.

⁷³ L. pl. Uo., 61–62.

⁷⁴ Uo., 145–146.

⁷⁵ L. pl. Uo., 101–102.

⁷⁶ L. pl. Uo., 111–112.

⁷⁷ Uo., 62.

⁷⁸ Uo., 173.

⁷⁹ Uo., 174.

Összegzés

A Csaba-mítosz és a köré a 19. század második felében – amely egy eléggé tág időkeret – szerveződő kultusz természetesen kiterjedtebb, nagyobb léptékű és lényegesen összetettebb jelenségek annál, mintsem hogy egy ilyen, korlátozott mennyiségű adat feldolgozásán alapuló kutatás elégséges mértékben feltárhassa, leírassa. Ugyanakkor bizonyos következtetések egy efféle általános, az egyes részproblémákat sokkal inkább csak érintő és semmiképp nem kimerítően tárgyaló vizsgálat alapján is levonhatóak ezekre vonatkozóan. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a messianisztikus hérosz Csabát a középpontba állító narratíva az időszak egészének keretén belül folyamatosan bírt valamilyen mértékű relevanciával, kezdetben minden bizonnyal annak az ideológiai háttérnek köszönhetően, melyet a korszak történelmi eseményeiből, konkrétan a forradalom bukásából adódó reményvesztettségre, megváltásigényre adott válaszként írhatunk le. Továbbá kijelenthető, hogy ez az 1850-es években különösen időszerű jelleg elősegítette egyfajta, elsődlegesen az irodalom által közvetített kultusz kialakulását, amely túlélte eredeti ideológiai háttérét, és fennmaradt a Kiegyezés után is (mint láthattuk, az 1870-es, 1880-as évek során még mindig nagy számú, Csabát tematizá-

ló mű keletkezik), s a középpontjában álló hősalak mint szimbólum olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy későbbi, megfelelő ideológiai háttérrel biztosító helyzetek beállásával egyidejűleg – például a Trianon utáni időkben – minduntalan újból felbukkant, feltámasztva a kultuszt. A kultusz hordozója akkor is részben a szépirodalom maradt, még ha az 1920-as évektől kezdve megfigyelhető is egyfajta elmozdulás ennek populárisabb regiszterei felé – lásd példának okáért Csanády *Székely himnuszát* –, és Csaba alakja mindig ugyanannak a messianisztikus szerepkörnek a betöltője benne, mely funkció gyakorlatilag kizárólagos hordozójaként a 19. század második felében rögzült. Ugyan magának a mítosznak az eredete meglehetősen bizonytalan, felbukkanásának módja, körülményei alapján erről is elmondható annyi, hogy mindenképpen bekapcsolja a Csaba-jelenséget olyan európai folyamatokba, mint a Herderrel kezdődő felértékelődése a nemzeti mítoszoknak és ezzel párhuzamosan a nemzeti őstörténeteknek, illetve törekvéseknek nemzeti mitológiák megteremtésére vagy rekonstruálására. Mindez pedig megadja a jelenség helyét a magyar mellett az európai kultúra és – ha a teremtéselvű mitológiaalkotás problémaköréhez kapcsoljuk, amely bizonyos tekintetben gyakorlatilag az irodalmi fikció mítosszá való átminősítését jelenti – irodalom történetében.

Irodalom

- ARANY János
1881 [1863], A Csaba-trilógia újabb alaprajza, in: *Arany János összes költői művei* [Arany László jegyzeteivel], Franklin-Trásulat, Budapest, é. n.
1963 *Arany János összes művei* XII. (Prózai művek 3.; szerk. Keresztury Dezső, s. a. r. Németh G. Béla), Budapest.
- ARANY László
1900 *Összes művei*, I, Budapest.
- BÁRDI Nándor
1996 A Keleti Akció - A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években, in: *Magyarságkutatás 1995–96* (*Magyarságkutatás Könyvtára* XX.; szerk. Diószegi László), Budapest, 143–190.
- DÓZSA Dániel
1858 *Zandirhám: Székely hősköltemény a kilenczedik századból*, Kolozsvár.
- GREXA Gyula
1917 Arany János Csaba királyfi-jának töredékei: Második közlemény, *ItK*, 1917, 151–168.
1922 *A Csaba-monda és a székely hunhagyomány*, Budapest.
- HANKÓ Vilmos
1896 *Székelyföld*, Budapest.
- IPOLYI Arnold
1854 *Magyar Mythologia*, Pest.
- JÓKAI Mór
1854 Holtak harca, *Hölgyfutár*, 1854. szeptember 28. – október 14., 841–842, 853–854, 861, 889, 893, 897.
1860 *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, Pest.
1916 [1872–1874] *A jövő század regénye*, Budapest.
- KANDRA Kabos
1897 *Magyar mitológia*, Eger.
- KERESZTURY Dezső
1987 „Csak hangköre más”: Arany János 1857–1882, Budapest.
- KRIZA János – ORBÁN Balázs – BENEDEK Elek – SEBESI Jób
1882 *Székelyföldi gyűjtés* (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*, Új folyam, III; szerk. Arany László és Gyulai Pál), Budapest.
- KULCSÁR Endre
1889 *Etele: Szomorújáték öt felvonásban*, Nagykanizsa.
- LUGOSSY József
1850 Egy szombatos énekes könyvről, *A magyar tudományos intézetek hivatalos közlönye* (*Új Magyar Múzeum*, Első folyam, 1850–1851, az I. kötethez kötve), XCIX–CXXXVIII.
1855 Ösmagyar csillagismeai közlemény, *Új Magyar Múzeum, egyszersmind a magyar academia közlönye*, Ötödik folyam, I. kötet, 54–75, 113–146, 250–260, 549–564.
- MAKKAY János
2005 *A székelyek*, Budapest.
- MIKSZÁTH Kálmán
1980 [1898] *Új Zrínyiász* (szerk. Lengyel Balázs), Budapest.
- NAGY Béla
1939 *Attila a magyar irodalomban*, Budapest.
- NAGY Géza
1886 A Székely Krónika bírálata, *Székely Nemzet*, 168–169. szám.
- S. VARGA Pál
2005 *A nemzeti költészet csarnokai: a nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. század magyar irodalomtörténeti gondolkodásában*, Budapest.
- SINKÓ Katalin
1994 Árpád versus Saint István: Competing Heroes and Competing Interests in the Figurative Representation of Hungarian History, in: *Hungarians between East and West: National Myths and Symbols* (szerk. Hofer Tamás), Budapest.
- SZAJBÉLY Mihály
2000 Délsziget északi fényben: Herder, az új mitológia és Vörösmarty, *Tiszatáj*, 2000/12, 66–79.
- SZÖRÉNYI László
2004 „Almaim is voltak, voltak...”: *Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról*, Budapest.
- VIDA József
1860 *Nemzeti koszorú. Költemények*, Pest.

Mitul crăișorului Csaba și cultul literar al eroului mesianistic în partea a doua a sec. XIX

(Rezumat)

Crăișorul Csaba, figură aproape marginală în variantele timpurii ale legendariului huno-maghiar, devine popular în anii 1850 și își păstrează popularitatea în mod continuu până la sfârșitul sec. al XIX-lea ca erou principal al unui mit național mesianist: mitul Căii oștilor. Originea mitului este incertă. Ca și fenomen, poate fi legat de reevaluarea începută de Herder, a miturilor naționale și a istoriei originilor naționale, de tendințele europene ce vizează făurirea ori reconstituirea acestora. Cu mare probabilitate, mitul lui Csaba a luat naștere ca și răspuns maghiar la demoralizarea și nevoia de mântuire cauzate de înăbușirea revoluției și pierderii războiului de independență de la 1848-1849. Acest context ideologic a generat în jurul mitului un cult transmis în primul rând prin literatură, care s-a menținut chiar și după schimbarea contextului original, reactivându-se mai târziu în forță în contexte istorice asemănătoare, de exemplu după Tratatul de la Trianon. Începând cu anii 1920, în literatură cultul s-a sprijinit pe registre mai populare (vezi *Imnul Secuiesc* al lui Csanády), dar figura lui Csaba a continuat să îndeplinească același rol mesianist, purtat practic în mod exclusiv, consolidat deja în a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

The Myth of Prince Csaba and the Cult of the Messianic Hero in the Second Half of the 19th Century

(Abstract)

Prince Csaba, a largely marginal character of the early Hun–Hungarian legends gained considerable popularity in the second half of the 19th century as the protagonist of the national messianic myth of the Skyway of Warriors. Little is known for certain about the origin of the myth; the whole phenomenon can be viewed as pertaining to the reevaluation of national mythologies which began with Herder and resulted in attempts to faithfully reconstruct or even create such mythologies. It is highly probable that the Csaba-myth came to exist in reaction to the general hopelessness and longing for a salvation which resulted from the suppression of the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849, and it formed the basis of a cult of Csaba, the primary medium of which was literature. Although this ideological background began to fade away after the Compromise of 1867, the cult and Csaba's figure did not immediately lose their importance, and the cult also saw a number of revivals during the following centuries in historical contexts which could provide it with a new ideological basis akin to the original one, such as the context of the 1920s, the period after the signing of the Treaty of Trianon. From the 1920s onwards, the cult lived on mediated in large part by popular literature (see for instance Csanády's *Székely Anthem*), but in these works Csaba continued to fulfill the same messianic role which became associated exclusively with his figure in the second half of the 19th century.

ARANY HOGY SZÉKELYÜL

2017 Arany-émlékév. Arany János születésének 200. évfordulója jó alkalom közzétenni önmagukban nem különösebben jelentős, de az Arany János-hatás- és kultusztörténethez tartozó adalékokat. Az alábbiakban szerény csokrot kötöttünk a Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban SZNM) idevágó tárgyi emlékeihez kapcsolódó adatokból.

Ellentétben Petőfivel, Jókaiival, Mikszáthtal, Arany Jánosnak sohasem volt különösebb kultusza Sepsiszentgyörgyön. Az SZNM három vonatkozó, kéziratos emléke bizonyos szempontból mégis érdekes tárgycsoport: Arany János a térségbeli – pontosabban a székelyek körében ízesült – sokrétű és sokszínű jelenlétéről vallanak.

Ezek a következők:

1. A *Rákócziné* (1848) kéziratos másolata az 1850-es évekből, Prielle Kornélia adománya.
2. Miklós Imre gimnazista kéziratos verseskönyve 1864–1865-ből, négy Arany-verssel 1851–1853-ból.
3. Fotosi Balogh József ügyvéd fényképe, hátoldalán kézírással az 1869-es *Búcsú a fürdőtől*, 1876-ból.

1. A *Rákócziné* (1848) kéziratos másolata az 1850-es évekből, Prielle Kornélia adománya

Az egy levélpárnnyi kézirat az 1896-29/3 iktatószámmal került be a múzeum gyűjteményébe, utolsó lapján az SZNM nagy ovális bélyegzőjével és Domján István mikós tanár, múzeumőr¹ bejegyzésével: „Prielle Cornelia ajándékozta özv. Cserey Jánosnének, ki az Sz. N. M.-nek adta.” Ugyanitt, a lap alján Prielle Kornélia sajátkezű bejegyzése: „Férjemnek, Szerdahelyi Kálmánnak írta le és adta át Arany János, midőn egy alkalommal N[agy]. Kőrösön volt látogatásán. Prielle Cornelia Szerdahelyiné”. (1. ábra.)

Prielle Kornélia 1843-ban járt először Kézdivásárhelyen, Kilyényi Dávid színtársulatával.² Nem zár-

ható ki, hogy a nála két évvel idősebb, Imecsfalvára egy évvel korábban férjhez ment és a térségi központ város társadalmi életébe bekapcsolódott Csereyné Zathureczky Emiliával már ekkor megismerkedett. A szabadságharc után, amikor Csereyné a nagyon negyvennyolcas hagyományú város egyik nagyasszonyának számított, Prielle-nek három kézdivásárhelyi fellépéséről tudunk, a következő évekből: 1873, 1879, 1893.³ A *Rákócziné*-kézirat megküldése talán egy 1893-as kézdivásárhelyi vagy még későbbi találkozásukhoz köthető, és szerepet játszhatott benne a milleniumi év valamely eseménye is: kísérőlevele 1896. július 14-én kelt Budapesten.⁴

Csereyné folyamatosan gyűjtött az általa alapított múzeumnak, a beérkező új anyagot pedig rendszeresen továbbította az 1879 óta Sepsiszentgyörgyön működő intézménynek. Az SZNM 1894–1896. évi gyarapodási jegyzőkönyve alapján az 1896–29 beérkezési tétel a következőket is tartalmazta: „[1896. évi] 29. [július–szeptemberben beérkezett tétel] Özv. Cserey Jánosné. Neki Prielle Kornelia által emlékül adva: 1, Emléklapok a kolozsvári országos nemzeti színház megnyitásának félszázados örömnepére, Kolozsvár, 2., bővített kiadás. – 2, A kolozsvári nemzeti színház igazgatóságának köszönőirata Prielle Corneliához, 1871. május 20. – 3, „Rákócziné” Arany János kéziratában, Prielle Cornelia sajátkezű jegyzetével. – 4, Prielle Cornelia levele özv. Cserey Jánosnéhoz. – [5,] 1 db színlap a kolozsvári nemzeti színház 1871. júliusi előadásáról.”

Debreczy Sándor két világháború közötti SZNM-múzeumőr, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium – később a kolozsvári egyetem – tanára két alkalommal is említette szakmai közleményben ezt az 1896-ban bekerült Arany János-kéziratot, de először csak a provenienciáját tárgyalta, másodszer pedig mindössze a múzeum kézirattárának értékesebb tételeként sorolta fel.⁵ A nagykorösi látogatással való

¹ 1890-től, szerződéses alapon, évtizedeken át a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium biztosította az ugyanitt elhelyezett múzeumnak a szakembereket („mikós múzeumőrök”).

² Bartha Katalin Ágnes szíves közlése, vö. Prielle Kornélia: Emlékezés, korai feljegyzései, in: ROZSNYAI Kálmán 1909, 66.

³ Bartha Katalin Ágnes szíves közlése, vö. Prielle Kornélia: *Csak 1868-tól kezdve tudok rendben számot adni vidéki vendégszereplé-*

seim jegyzékéről, OSzK, Kit, An 4942/26.

⁴ A kísérőlevél elpusztult vagy lappang, de Debreczy Sándor még idézni tudta: „Arany János kéziratát – melyet eddig őriztem – most mélyeséges kegyelettemmel küldöm hozzád” – írta benne Prielle Csereynének. (DEBRECZY Sándor 1937, 140.)

⁵ DEBRECZY Sándor 1937, 140.; Uő. 1938, 9.

datálás alapján 1851 előttre nem keltezhető, és mivel szövege jóval több szöveghelyegyezést mutat a ballada 1848-as, első megjelenésével, mint a valószínűleg 1854–1855 körüli tisztázatával, ez utóbbit megelőzően születhetett.⁶

A *Rákócziné* bizonyos szempontból különleges mű az Arany-korpuszban: a szabadságharc leverését követően a költő még 1867-ben sem gondolta közlendőnek.⁷ Ezzel szemben, pontosabban ugyanazon okból már az 1850-es években kéziratos formában terjedt. A sepsiszentgyörgyin kívül ilyen *Rákócziné*-kézirat az OSZK-ban és a Ráday Könyvtárban is található, sőt 2011-ben budapesti aukción értékesítettek hasonló másolatot.⁸ Az OSZK és az SZNM kézírata egyértelműen ugyanattól a kéztől származik, és számos egyezést mutatnak a MAT KIK-beli tisztázat írásával.⁹ (2. *abra.*) Mivel eredeti kézírata nem maradt fenn, a ballada a most készülő, új kritikai kiadás számára sem problémamentes,¹⁰ és a vele kapcsolatban felmerült kérdéseket a fennebb jelzett kéziratok tovább árnyalhatják.¹¹

2. Miklós Imre gimnazista kéziratos verseskönyve 1864–1865-ből, négy Arany-verssel 1851–1853-ból

Az SZNM F. II. 17. kéziratári jelzetű kötete a kéziratári naplóban a 81. sorszám alá volt bevezetve, könyvtári leltári száma 65831, de ez utóbbi csak egy, az 1980-as évek végi, szakszerűtlen újrael-tározás során került rá. A szennylap-verzók SZNM kis ovális bélyegzője alapján a 20. század első évtizedeiben kerülhetett a múzeum gyűjteményébe, leginkább a múzeumőrök valamelyik ekkori, dálnoki mikós tanítványa révén. A kéziratos kötet bejegyzései:

⁶ 1848. aug. 20-án jelent meg először. (*Életképek*, II. félv. 8. sz., 241–242.) Az MTA KIK Kit, K 509-beli autográf tisztázata (30–31r) üres és kivágott levelek között található (üres 20–29v, majd hét kivágott levél, valamint üres 31v–51v), de ez a levél-csoport kronologikus sorrendű versek csoportjai közé ékelődik, egy 1854-re és egy 1855-re datált vers közé. Az *Életképek* változatával egyező szöveghelyek: *hejh* (5. é 23. sor), *oroszlánom* (9. és 77. sor), *indul* (25. sor), *másképp* (35. sor). Az MTA KIK-beli változattal a *gyöngye* (17. sor) egyezik.

⁷ Voinovich Géza jegyzete, in: ARANY János, 420. Vö. KERESZTURY Dezső 1977.

⁸ OSZK Kit, An 237. RK Kit, K.O.370/23. „Arany János Rákócziné című balladájának (1848) egykorú másolata az 1850-es évekből, Arany János aláírásával [?]. A tisztázatot Kóti József (1838–1922) sikeres köz- és váltóüggyvéd, az ügyvédi kamara tagja, volt nagykorúsi diák írta.” (https://axioart.com/tetel/arany-janos-rakoczine-cimo-balladajanak-1848-egykoru-masol_1017267, Portobello Aukciósház, 2. aukció (kézirat, aprónyomtatvány, fotó, numizmatika, bélyeg, műtárgyak), 2011. 12. 13.

⁹ Ahhoz, hogy az OSZK Kit, An 237 és az SZNM 1896-29/3 ugyanazon kéz írása, lásd pl. a *császárra, bezárva, gyémántja, el-*

előlső kötéstábláján kívül (többféleképpen, iniciáléként, kiírva stb.) *nemes Miklós Imréné 1866 Dominus*; hátsó kötéstábláján kívül *Muljon*, belül *Ketten, Ejha*, törlések; cím-szennylapján *Miklós Imréné 1865 18/9, Székely Udvarhely*; alatta bal oldalt halványan apróbb betűvel: *Györbíró Beniám*;¹² címlapján *Démosthénész, Verseskönyv a Miklós Imréné, Dálnoky*, magyar címer kezdetleges rajza, 1864. 12/11 *Sepsi Szt Györgyön és Sz. Udvarhelytt* (3. *abra.*); lábmetszésén MIK, fej-metszésén M:I: és MIKLOS IM.

A háromszéki dálnoki nemes Miklós Imre (1848–1889) az 1847-ben házasságot kötött Miklós Lajos (1821–1892) és Rozália (1822–1900) elsőszülöttje volt, 1849-ben született húga párnapos korában meghalt. 1878-ban vette feleségül az Alsócsernátonban született ikafalvi Farkas Saroltát (1857–1921), négy fiuk közül kettő biztosan megnősült.¹³ Negyedik elemistaként került be Sepsiszentgyörgyre, az ott éppen ekkor, 1859-ben induló reformátos tanodába (a későbbi Székely Mikó Kollégiumba). A tanév végi, 1860. júniusi iskolaigazgatói jelentés szerint akkori rendes tanítója Forró Zsigmond volt, osztálytársai között találjuk a későbbi akadémiai levelező tag Téglás Gábort és a kéziratban is megjelenő nevű Györbíró Bénit.¹⁴ Az 1860/1861-es vagy az 1861/1862-es tanévben évet ismételt, ahogy Györbíró is.

A verseskönyv összeállításának idején előbb az ún. negyedik középosztály – Sepsiszentgyörgyön az ekkor még csak algimnáziumként működő tanodában a végzős évfolyam – 19 tanulójának egyike volt, osztálytanítójuk az a Demes József, aki itt 1863–1867-ben, végig negyedik középosztályban tanított, ugyanazokat a tárgyakat: vallást, magyar és német nyelvet, történelmet, mennyiség- és

bocsáthatsz szavak írásképet (13–16. sor); az előbbi kettő és a más betűformákat használó, fegyelmeztettebb, MTA KIK Kit, K 509 tisztázat azonos kezűségéhez (?) lásd pl. a *gyémántja* írásképet (15. sor) és a *császárra, bezárva, elbocsáthatsz, koronádnak* szavak betűfűzését (13–16. sor).

¹⁰ Vö. KOROMPAY H. János 2013, 4.

¹¹ Jelentős részben egyedi központozása memoriterproblémának (emlékezetből való, alkalmi lejegyzés?) tűnik. A kézbe vett másolatok relatív kronológiáját az 5. és 23. sor, 9. és 77. sor, 17. sor, 25. sor következő szöveghelyváltozatai valószínűsítik: *hejh, oroszlánom, gyöngye, indul* (*Életképek*, i. h. és OSZK Kit, An 237) > *hejh, oroszlánom, gyöngye, indul* (SZNM, 1896-29/3) > *hejh, oroszlánom, gyöngye, ered* (RK Kit, K.O.370/23) > *hej!, oroszlánnyom, gyöngye, ered* (MTA KIK Kit, K 509). További, megvizsgálandó szöveghelyei: *hijába* (27. sor), *vagy-é* (44. sor), *elegyítsék* (?), 50. sor).

¹² Miklós Imre osztálytársa, Györbíró Béni későbbi lugosi pénzügyigazgató. (PÉTER MÓZES 1918, 181.)

¹³ Kocs János adatai a dálnoki református családkönyvekből (I. 481, I. 489, III. 1305).

¹⁴ VAJNA SÁNDOR 1860.

természettant.¹⁵ Miklós Imre ezt követően, 1865 őszén Székelyudvarhelyre ment tanulmányait folytatni, innen a középtanodai 5–6. osztály névsorai nincsenek meg az értesítőkből – levéltári kutatást igényelnének –, de 1867-ben Miklós négy volt sepsiszentgyörgyi osztálytársa is subscribált felsősnek, 1868-ban pedig még egy.¹⁶ Valószínűleg 1867-ben, a tizedik osztály (a „középosztályok”) elvégzése után hagyta abba tanulmányait, hogy hazatérjen gazdálkodni a dálnoki családi birtokra.

A verseskönyv születésének körülményeire több forrás alapján következtethetünk. A volt osztálytárs Téglás Gábor így emlékezik vissza: „...Zaboláról a szorgalmasabb társaim egyikéül Hadnagy Károly él emlékezetemben ...kivel az akkor még nehezen megszerezhető szebb költeményeket versengve másoltattam én is verskötetembe.”¹⁷ Miklós Imrét nem említi – mint jeleztük, nem is voltak végig osztálytársak –, de a verseskönyvek összeállításának gyakorlata eszerint általános lehetett ekkoriban.

Téglás Gábor ír ennek a mikós korosztálynak az Arany-élményeiről is: „a Magyar nyelv elemeiből is ugyancsak volt mit agyunkba elraktározunk, miután a norma¹⁸ tanterve éppen az anyanyelvről látta jónak megfelelkezni. ...különös épülésünkre szolgáltak a normából ismeretlen szavazati gyakorlatok. Gyulai Pál *Hadnagy uramja* mellett *A vándor fiú*, Lévy József *Mikes Kelemenje*, Szász Károly *Hírt nem hallok már felőled* kezdetű szép verse, Arany János *A madár fiaihoz*,¹⁹ Petőfi Sándor versei, báró Eötvös József *A megfagyott gyermek*, Bajza *Búcsúja*, Kisfaludy Károly *Rákosi szántója*, Kölcsey *Zrínyije*, *Hymnusa*, Vörösmarty Mihály *Kis gyerek halálára*, stb. ...Vajon a primitív kezdettel össze nem hasonlítható mai, nagyszabású, fényes berendezésű intézetnek²⁰ mennyi jutott a szeretet melegéből, s az önképzőkörnek irodalmi színvonalon álló előadását hallgatják-e akkora meghatottsággal, mint amikor 1859 júniusa végén Arany János *Rendületlenülék*, e nem éppen

gyermekszájba illő szép poémának versenyszavazatán, néhai Nagy Ferenc gidófalvi lelkészünk által kítűzött egy darab császári aranyért mi ökölnyi kis diákok nagy komolyan gyenge hangunkkal a templomhajó rossz akusztikájával megbirkóztunk?”²¹

Egy másik jeles mikós tanítvány, Roediger Lajos a tanodában használt módszertanról számol be: a következő, 1865/1866. tanévben a mikós szépírásozókon mesterük „fölrít a táblára egy-két dalt, melyet nekünk caligraphikus írással be kellett írni a daloskönyvünkbe, lehetőleg csinos iniciálékkal díszítve.” A dalok dallamát Zalánból jött át megtanítani az ottani református pap. „Ezen módszer mellett a három tanév alatt 200 dalnál is többet tanultunk be.”²² Pár évvel későbből pedig Bodor János szolgált éppen Aranyhoz kötődő adalékok: a szavazás ekkor már a *Magyarázatos versszavazó könyvből* betanítva történt, például Arany *Rendületlenülék*ben egy helyen (*Nem mondom én, hogy a hont ők nem szeretik*) a német „különös nyomatékkal kell kiejteni”. Az évszázad szavazati versenyen is Arany *Rendületlenül* és a Petőfi *Erdélyben* című versei hangzottak el, előbbiből ekkor [1876-ban] három harmadikos gimnazista jelentkezett, bár egy aztán visszalépett közülük.²³

Visszatérve Miklós Imre verseskönyvére: más szövegek²⁴ mellett négy Arany-vers szerepel benne, valamennyi az 1851–1853 közötti évekből. Mivel a verseskönyv végén található tartalomjegyzékbe csak 43 vers van bevezetve, köztük Arany *Visszatekintés* (1852) című elégiája, elképzelhető, hogy a tartalomjegyzéket még Sepsiszentgyörgyön írta, a további 10 vers pedig, köztük Arany János három (!) alkotása (*A világ, Családi kör, V. László*), már Székelyudvarhelyen került a füzetbe. (4. ábra.)

A Székely Mikó Kollégium 1865 előtti könyvtárának azok a kötetei, amelyek akár a verseskönyv közvetlen forrásai is lehettek, már nincsenek meg, az esetleges székelyudvarhelyi források azonosítása pedig további kutatásokat igényelne.²⁵ A másolatoknak

¹⁵ Vajna Sándor igazgató- tanvezető és jegyzőtanár tanította nekik a latin nyelvet, a római régiségtant és az éneklést, míg a Műnekkarban Szakács Károly közoktató volt a műének-vezetője. (VAJNA Sándor 1865a és Uő. 1865b.) Az 1838-ban, Szemerján született Demes Józsefnek az apja és a bátyja is itteni lelkész volt (utóbbi egy évig mikós osztálytanító is), húga pedig Szöröcsén lelkészfeleség. 1890 elején még szerepelt apja gyászjelentőjén. Mivel mindig a végzősöket bízták rá, kítűnő oktató lehetett, és valóban számos diákja futott be később kiemelkedő életpályát. (DEMETTER Lajos 2009, 119-120, 124, 160–161.) Később posta- és távirafelügyelő volt Budapesten. (PÉTER Mózés 1918, 181.)

¹⁶ ALBERT Dávid 2005, 134–135.

¹⁷ TÉGLÁS Gábor 1916. A visszaemlékezésre Demeter Lajos hívta fel a figyelmet.

¹⁸ A sepsiszentgyörgyi „német” polgári iskola – innen jött át a református tanodába Téglás.

¹⁹ Téglás itt először jól írta (*Fülemiléje*), de ezt a kéziratban kihúzta, és a Tompa-verscímet írta a helyére.

²⁰ A Székely Mikó Kollégiumnak.

²¹ TÉGLÁS Gábor 1914.

²² ROEDIGER Lajos 1999, 162–163.

²³ BODOR János 1936, 194, 198. Bodor János (1861–1949) szászvárosi református lelkészként, 1932-ben vonult nyugalmába, és 1875–76-ban volt algimnáziumi végzős tanuló. (Vö. PÉTER Mózés 1918, 183.)

²⁴ Bajza, Bartha Miklós, Berzsenyi, Czuczor, Erdélyi, Farkas László, Garay, Horváth Endre, Kakas Márton, Kazinczy, Kecskeméthy János, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Pap Gyula, Petőfi, Réti Lajos, Szász Károly, Szemere Miklós, Tóth Kálmán, Vajda Péter, Vörösmarty művei stb.

²⁵ CSIKÓSNÉ PÉTER Júlia 2009, 44, 56., SÁL, Fond 171, valamint Csikósné Péter Júlia és Róth András Lajos szíves tájékoztatása.

a kritikai kiadás 1951-es jegyzeteibeli, Voinovich Géza által kiemelt szöveghelyekkel való egybevetése azonban önmagában is lehetővé tesz pár következtetést: a másolatok ősforrása az 1856-os *Kisebb költeményei* kötet, egyedül a *Visszatekintés* származhat esetleg az első, 1853-as megjelenéséből, folyóiratból.²⁶

3. Fotosi Balogh József ügyvéd fényképe, hátoldalán kézírással az 1869-es *Búcsú a fürdőtől*, 1876-ból

A sajszentandrásai birtokos fotosi Balogh József ügyvéd Kolozsváron, valószínűleg az 1855–1858 időszakban készült fényképe (kartonon, készítője Veress F[erenc]., Sétatér u. 15.)²⁷ Dr. Fekete Sándor sepsiszentgyörgyi főorvos (Csíki u. 29.), egyben a múzeum igazgatóválasztmányi tagja ajándékként került be az SZNM-be, 410/1942. május 15-i általános iktatóval, és az 1651/1942 tételként szerepel a beszerzési naplóban, régiségtári szakleltári száma pedig [R.] 10302.²⁸ Az orvos ekkoriban nemességigazoló folyamodványt alátámasztó iratokat keresett a múzeum levéltári gyűjteményében, a nagyfalusi és nyárádgálfalvi nemesi előnév engedélyezéséhez – folyamodványát 1942. október 2-án küldte fel aztán a belügyminisztériumba.

Ugyancsak 410-1942 iktatójú köszönőlevelében Herepei János igazgató a következőket írja május 16-án az adományozónak: „Különösen az teszi e képet általános értékűvé, hogy annak hátlapjára Arany János sajátkezűleg egy ötsoros versecskét jegyzett reá, mint 1876. évi karlsbadi emléket.” A túlértékelést lehet, hogy csak a köszönőlevél udvariassági protokollja magyarázza, és Fadgyas Anna múzeumi titkár nő már tudós igazgatója megkérdése nélkül vezette be a nyilvántartásba. A versszöveg kézírása mindenestre – amint azt a PIM szakemberei is azonnal jelezték – nem az Arany Jánosé, az aláírás pedig ettől különböző, bár – úgy tűnik – ugyanazzal a ceruzával történt.

Kádár József ismert szolnok-dobokai monográfiájából a következők tudhatók meg fotosi Balogh Józsefről és családjáról: Sajószentandrásai birtokuk

1715 előtti Erdélyi János-birtok volt, mely ismételtén lányágon öröklődött. Erdélyi János unokája, Erdélyi Anna Siska Elekhez ment férjhez, az ő unokájuk, Siska Anna pedig Balogh[h] Józsefhez. Erdélyi Anna 1794-es osztállyal jutott birtokához, ezt Siska Anna és férje 1844-ben írták át – utóbbi nevében a *fotosi* nem egy birtokjelző nemesi előnév, hanem más két, helybeli Balogh/Balog birtokostól (*szászcegyői, nyárádszentimrei*) megkülönböztető. Balogh Józsefet 1848-ban román felkelők fogságba hurcolták, megverték, de 1862-ben is módjában állt – amikor a község nagy része leégett – negyedmagában fedetni be a templomot. Nemesi birtokos volt itt 1866-ban is. 1892-ben és 1894-ben a fia – ugyancsak Balogh József – apja utáni örökösként 454 kataszteri hold birtokosaként szerepel.²⁹ Az ügyvéd apa tehát nyugodtan megengedhetett magának egy 1876-os karlsbadi fürdőkúrát.

Másrészt tudjuk, hogy Arany az 1869–1876 időszakban évente ellátogatott Karlsbadba, és a *Búcsú a fürdőtől* az első, 1869-es ottani kúrát követően született. A költő a karlsbadi fürdők kapcsán csaknem száz jeles személyiségre emlékezett vissza, akiket részben ő maga csábított oda, amiért 1873-ban az üdülőhely vezetői fel is mentették a gyógydíj és zenedíj fizetése alól.³⁰

Adott tehát a betegeskedő költő és akadémiai főtitkár, aki körül ezekben az években Karlsbadon magyar társasági életéről beszélhetünk, és egy pársoros verse, amely ekkor bizonyára az üdülőhely magyar – mai szóval – turisztikai reklámjának számított. Adott továbbá az erdélyi ügyvéd, aki ezt a versikét egy, az irattárcájában is elférő kolozsvári fényképére jegyezte le. Mert ennek a hátoldalán volt olyan, írásra alkalmas szabad felület, amely mindig kéznél volt? A kéziratos kis szöveg életszerű magyarázata leginkább az lehet, hogy olyan élethelyzetben, alkalommal jegyezték oda, amikor nem volt már hirtelen és honnan más papirost keresni erre a célra. Egy sétányon, egy padon kért volna aláírást a sajszentandrásai birtokos a híres költőtől a versike alá, fürdőhelyi emléknék? Ugyanazzal a ceruzacsonkkal, amellyel – a szöveg-rontásokból ítélve – inkább emlékezetből lejegyzett³¹

²⁶ *A világ* 1. és 8. sorabeli *mindjárt, éjtszakázol*, valamint a *Családi kör* 16, 31, 95. sorabeli *pitvarba, időnként, utána* az 1856-os *Kisebb költeményei* szöveghelyeinek felel meg. A *Családi kör* másolatához azonban – a szövegrontásokat nézve – nem közvetlenül használták fel (a 31. sorban *tesznek* helyett *teszen*, a 37. sorban *apjok* helyett *atyok*, az 58. sorban *hosszon* helyett *adjon*, a 62. sorban *férj* helyett *férfi*, stb.), vagy csak figyelmetlenül másolták. A *Visszatekintés*ben a 15. sorbeli *kertjébe* a *Budapesti Viszhang* 1852. október 17-i (II. félév, 16. sz.) szöveghelyének felel meg, de lehet, hogy ez csak a *Kisebb költeményei* 1856-os szövegének véletlen elírása, mert a 20. sorbeli *el ugyan* helyett is *le ugyan* szerepel a másolatban. Az ugyancsak az 1856-os *Kisebb költemé-*

nyéinek megfelelő – lásd a 22. sor *lehull* szava – *V. László*-másolatba a 42. sorba *elült* helyett *eltűnt* került, a záró strofába pedig éppenséggel értelemzavaró elírás: *cseh földben* a *király* helyett *cseh földön* a *király* (73. sor).

²⁷ Vö. MIKLÓSI-SIKES Csaba 2001 és a Veress Ferenc által a kartonokon időszakonként feltüntetett adatok.

²⁸ Jelenleg F. 955. (Katalógus tételeként, azonos tételszámmal közölve, lásd: FÓRIS Pál 1974, 71.)

²⁹ KÁDÁR József 1901, 36–40.

³⁰ GAZDA István 2008, 222–223.

³¹ Az 1952-es kritikai kiadásbeli központozástól eltérő, az első sorban szótévesztő lejegyzés: *veled* helyett *hozzád*

kis verset is a fényképre róttá, akár a térdén, és most odanyújthatta a szerzőjének?

Írásszakértő bizonyára többet is eldönthet, de az mindenképpen magyarázatot kér, ha a valaki – *nem Arany* – által lejegyzett sorokat másvalaki – *de szintén nem Arany* – írta alá netán *ugyanazzal a ceruzával*.³² (5. ábra.)

Köszönetnyilvánítás

A közlemény Bartha Katalin Ágnes és Boér Máté (Kolozsvár), Csáki Árpád, Csikósné Péter Júlia, Demeter Lajos, Jánó Mihály, Kelemen Kálmán, Kocs János (Sepsiszentgyörgy) és Róth András Lajos (Székelyudvarhely) segítségével született. Itt köszönjük

Boka László (OSZK) messzemenő támogatását, Csergő Péter (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) kedvességét is. Arany kézírását illetően a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai, majd a források kézbe vételéhez és reprózában mindenképp Babus Antal és Horányi Károly (MTA KIK Kézirattár), Lipthay Endre és Rózsafalvi Zsuzsanna (OSZK Kézirattár), Berecz Ágnes, Bíró Gyöngyi, Hartmann-Kakucska Mária és Sárai Szabó Katalin (Ráday Könyvtár) segítettek. Köszönet érte ezúton is! A budapesti közgyűjteményekben végzett kutatásokat a Domus Hungarica Scientiarum et Artium 2017. őszi támogatása tette lehetővé.

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; boerh@freemail.hu
 Dobra Judit – Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy; juditdobra@gmail.com
 Szöcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; gazdaeniko@gmail.com

Források

- Arany János Emlékmúzeum Nagyszalonta (AJEm)
 - Arany János autográf kéziratok
 Dálnoki Református Egyházközség levéltára, Dálnok (DREL)
 - Családkönyvek: *I. és II. kötet*
 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Könyvtár, Budapest (RK)
 - Kézirattár (Kit): *Arany János: Rákócziné* (K.O.370/23)
 Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely (HRM)
 - Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár (SzTK): *Református Kollégium egykori könyvtári állagai*
 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest (MTA KIK)
 - Kézirattár (Kit): *Kéziratok Arany Jánostól* (K 509)
 Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)
 - Kézirattár (Kit): *Arany János: Rákócziné* (An 237)
 - Kézirattár (Kit): *Prielle Kornélia: Csak 1868-tól kezdve tudok rendben számot adni vidéki vendégszerepléseim jegyzékéről* (An 4942/26)
 Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României, Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
 - Fond 171: *Székely Mikó Kollégium levéltára*
 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
 - Fotótéka (F): *Fotó Balogh József fényképe* (F. 955)
 - Könyvtár, intézményi levéltár (It): *Beérkezési, beszerzési és osztálynaplók; 1942. évi iratok*
 - Könyvtár, kéziratár (Kit): *Dálnoki Miklós Imre verseskönyve, 1864–1865* (F. II. 17.)
 - Könyvtár, kéziratár (szakleltári jelzet nélkül): *Arany János: Rákócziné* (1896-29/30)

³² Arany 1876. évi írásához, aláírásához vö. pl. ARANY János 1985, 163. („1876-i jelentésembhez...”, 1876. április 3-i adatok,

MTA KIK Kit, 1560/1876) és ARANY János 1985, 167. (*Levele az MTA elnökéhez, aláírása, MTA KIK Kit, 1468/1876*).

Irodalom

- ALBERT Dávid
2005 *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága (Fontes Rerum Scholasticarum, VIII; közzét. Albert Dávid), Szeged.*
- ARANY János
1848 Rákócziné, *Életrajzok*, 1848. augusztus 20. (II. félév, 8. sz.), 241–242.
1851 Családi kör, in: *Losonczi phönix*, II, Pest, 221–222.
1852 A világ, *Hölgyfutár* 1852. február 10., 32. szám, [125].
1852a Visszatekintés, *Budapesti Viszhang*, 1852. október 17., II. félév, 16. sz.
1853 V. László, *Budapesti Viszhang*, 1853. március 27., 25. sz., [193].
1856 *Kisebb költeményei*, Pest.
1951 *Összes művei*, 1, Akadémiai Kiadó, Budapest.
1952 *Összes művei*, 3, Akadémiai Kiadó, Budapest.
1985 *Arany János akadémiai kézírataiból* (szerk. és összeáll. Antal Jánosné – Sáfrán Györgyi – Tözsér Ágnes; elősz. Keresztury Dezső), Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.
- BARTHA Katalin Ágnes
2016 Hírnév, patriotizmus és színésznőség Magyarországon a tömegkultúra századában (Prielle Kornélia esete), *Irodalomismeret*, 2016/2, 58–81.
- BODOR János
1936 *Útam a csernátoni mesteri parókiától a zágoni papi parókiáig* (kiadja: Székely Mikó- és Bethlen-Kollégium előjárósága), Kolozsvár.
- CSIKÓSNÉ Péter Júlia
2009 A Székely Mikó Kollégium könyvgyűjteményei, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 32–57.
- DEBRECZY Sándor
1937 A Székely Nemzeti Múzeum kéziratára magyar nyelvi és irodalomtörténeti szempontból, *Debreceni Szemle*, 1937/5–6, 135–140.
1938 *Monumentele în manuscris de limbă și literatură maghiară din Muzeul Național Săcuiesc din Sf. Gheorghe (Teză de doctorat)*, Sepsiszentgyörgy.
- DEMETER Lajos
2009 Akikre emlékezni kötelesség, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 113–163.
- FÓRIS Pál
1974 *Sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára* (rend. és összeáll., Sepsiszentgyörgy).
- GAZDA István
2008 Az akadémikus melegre vágyik – A főtitkár rimmentes napjai, in: *Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára* (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 75.), Budapest, 207–232.
- KÁDÁR József
1901 *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, VI, Ds.
- KERESZTURY Dezső
1977 Arany János kapcsos könyvéről, in: Arany János: *Kapcsos könyv*, 2. kiadás [számozatlan lapokon], Budapest.
- KOROMPAY H. János
2013 *Az Arany János kritikai kiadás: előkészületek az Arany-bicentenáriumra* (http://195.111.1.69/data/cikk/13/19/90/cikk_131990/AJkritkiad_Korompay.pdf, 2017.10.24.)
- MIKLÓSI-SIKES Csaba
2001 *Fényképek és műtermek Erdélyben 1839–1916*, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely.
- PÉTER Mózes
1918 A református Székely Mikó-Kollégium történetének vázlata és jelenlegi állapotrajza, in: *Emlékkönyv a reformáció négyszázados évfordulójára* (szerk. Tökés József), Sepsiszentgyörgy, 167–188.
- ROEDIGER Lajos
1999 Emlékirat (közlő: Kónya Ádám), *Acta (Siculica)* 1998/2, 155–202.
- ROZSNYAI Kálmán (CARTON, Sidney n. a.)
1909 *Emlékek*, Uránia, 1909.
- TÉGLÁS Gábor
1914 *A székelygyörgyi collegium bölcsőkorából* (kézirat 1914. december 12-i kísérőlevéllel a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* szerkesztőjének), Budapest (SZNM, Kit, lsz. n.).
1916 Reminiscentiáim a Székely Mikó-Kollégium kezdő évfolyamainak néhány tagjára, *Székely Nép*, XXXIV. évf. 5. szám, 1916. január 8.
- VAJNA Sándor
1860 *A Sepsi Szentgyörgyi ev. ref. tanoda második félévi közvizsgálatra bocsátott tanítványainak osztályonkénti névsora* [1860. június 28-i összeállítás], [ny.] Brassó.
1865a *A sepsi-szent-györgyi ev. ref. tanoda növendékeinek névsora az 1864/5-dik tanév első felében* [1865. január 24-i összeállítás], [ny.] Brassó.
1865b *A sepsi-szent-györgyi ev. ref. tanoda közvizsgálatának tanító- és tanulószemélyzetének kimutatása az 1864/5-dik tanév második felében* [1865. június 12-i összeállítás], [ny.] Brassó.

Mărturii-manuscris legate de János Arany (1817-1882), în Muzeul Național Secuiesc (Rezumat)

Cele trei mărturii-manuscris din Muzeul Național Secuiesc, legate de poetul János Arany, sunt prezentate cu ocazia bicentenarului Arany: 1. Balada *Rákócziné* (1848) a fost copiată în anii 1850 și a ajuns în Secuime, la fondatoarea Muzeului Național Secuiesc, prin intermediul cunoscutei perechi de actori Kornélia Prielle și Kálmán Szerdahelyi. 2. Cărticica cu poezii a elevului Imre Miklós, din Dalnic, a fost întocmită în anii 1864-1865, în viitorul Colegiul „Székely Mikó” din Sf. Gheorghe și în colegiul reformat din Odorheiu Secuiesc. Manuscrisul conține între altele patru poezii ale lui Arany, din anii 1851-1853. Pentru Sf. Gheorghe, se cunosc atât dascălul lui Imre Miklós, cât și amănuntele practicii acestor caiete cu poezii, a învățării de texte literare și a ocaziilor de recitare de poezii. 3. Avocatul înstărit din Șieu-Sfântu, József Balogh de Fotoș, de origine secuiescă, a avut o fotografie făcută la Cluj, pe al cărei verso au fost trecute în 1876, cu creion, versurile lui Arany, scrise după tratamentul de la Karlsbad al poetului, în 1869. Fotografia a ajuns în Muzeul Național Secuiesc ca donație a unui medic sfântugheorghean.

Manuscripts in the Possession of the Székely National Museum pertaining to Cult and Reception History related János Arany (1817–1882)

(Abstract)

On the occasion of the 200th anniversary of the poet's birth, this paper aims at presenting three manuscripts in the possession of the Székely National Museum pertaining to János Arany-related cult and reception history; these manuscripts are as follows: 1. A copy of the ballad entitled *Rákócziné* (1848), made sometime during the early 1850s, and acquired by the foundress of the museum from the famed couple of actors, Kornélia Prielle and Kálmán Szerdahelyi. 2. A manuscript collection of poems (including four texts authored by Arany) compiled in Sepsiszentgyörgy and Székelyudvarhely by Imre Miklós, a gymnasium student from Dálnok at the respective schools of the aforementioned towns, between 1864 and 1865. The teacher who taught Imre Miklós Hungarian at the school that would later become the Székely Mikó College is known to us, and so is what such manuscript books were used for, how texts were memorised and on what occasions poems were recited there. 3. A photograph of wealthy Sajószentandrás lawyer József Balogh of Fotos (originating from the Székelyföld region) taken in Kolozsvár was donated to the museum by a local doctor. On its back we find written in pencil Arany's *Búcsú a fürdőitől*, a Karlsbad-poem composed in 1869, as well as a signature from 1876, which may or may not be Arany's own.

Rákóczié

Mi lelt séged büs gállicse madárka?
 "Parom után nyírdúsított bezarva;
 "Vas kalitkám voltog, ragyog, aranyos,
 "De a lilken
 "Hejt a lilken
 "Fenekéig zavarod!"

Mi lelt, mi lelt, süke asszony kék szemü?
 "Társam után az én sívem keserü;
 "Borszlánon vörstököltek csarában,
 "Én pediglen
 "Jóga vagyok
 "Hírvéke Néinek váróban.

"Büszke Bicsnek rettentős császárja
 "Mink engem is sarani bezarva
 "Miórt redők koronádnak gýmánija?
 "Elhoszáthatsz,
 "Gyöngé kezem
 "Koronádat nem bánja."

"Szabadságra künyvi" müdön szert szetsz,
 "Süke alkony, elbárártak, elmehezsz,
 "Dillapítéshé karadon fíjedet
 "Békeségist
 "Hejt gíróment
 "Oda adlak ségedet!"

Süke asszony jának indult meg sem áll
 süke udvar békésen üdvöznél.
 Solana is, közzömmé is, hujaba! ...
 Oda borul
 Mink a bokor
 Oda borul nyakába.

"Jugó-bingó vörsvabokor vállamon,
 "Néma vagyok idek kedves angyalam!
 "Joven hozott, úgy na jöttél, szép virág,
 "Hagy eresztet
 "Vátra mélykép
 "Az a beisi parkokból."

Látra tekint a szép asszony de nem száll
 Néha megcsill a cseh kém, südja jál.
 Lá' ször kildet a cseh kémek utána
 Hallgasókai
 Lelkellődni
 Süke vöröz zavarára.

"Jugó-bingó vörsvabokor vállamon,
 "Néma vagyok" hogy nem szőlaz angyalam?
 "Néma legyek, mékor arra szét veszek,
 "A miérsé
 "Bévi udvar
 "Engem ide eresztet."

"Az akarnák, fulánk legyen csókamba,
 "Mézest mákos elegyítsék zavaramba,
 "Hibelenem alcsavam el haragod:
 "Akkor azan
 "Egy országért
 "Kiadnának egy sabet!"

"Bemélyemnek ellagyarorvág nagy ára,
 "Vízámegyek, zavarom adtam véája,
 "Jélig adtam, meg is állom emberül,
 "Vízámegyek
 "Ha velük a
 "Békeség nem vikerül."

"Jóban ismered se Néives nálamnál
 "Hítveggövel alkuba mérs állomnál?
 "Szarka jatek, hűse velle, ... kár hozat:
 "Vozirélj
 "A nagy jaten
 "Gyözédelmes kardvonal!"

"Én igaz hit legyen áldás utadon,
 "Vöröreljen a jó Joven angyalam
 "Válatrumai, érdemes velt, vidd viora:
 "Lá' ször ved, ha
 "Jóer akar,
 "Magyar nőre ne bízza."

Bübanaró, süke asszony kék szemü
 Múdig lesz még a se kósd kedvél?
 "Kak vagyok még büszke Bicsnek váróban
 "Kak vagyok de
 "Borszlánon
 "Harca nem lesz hibban!"

Arany János

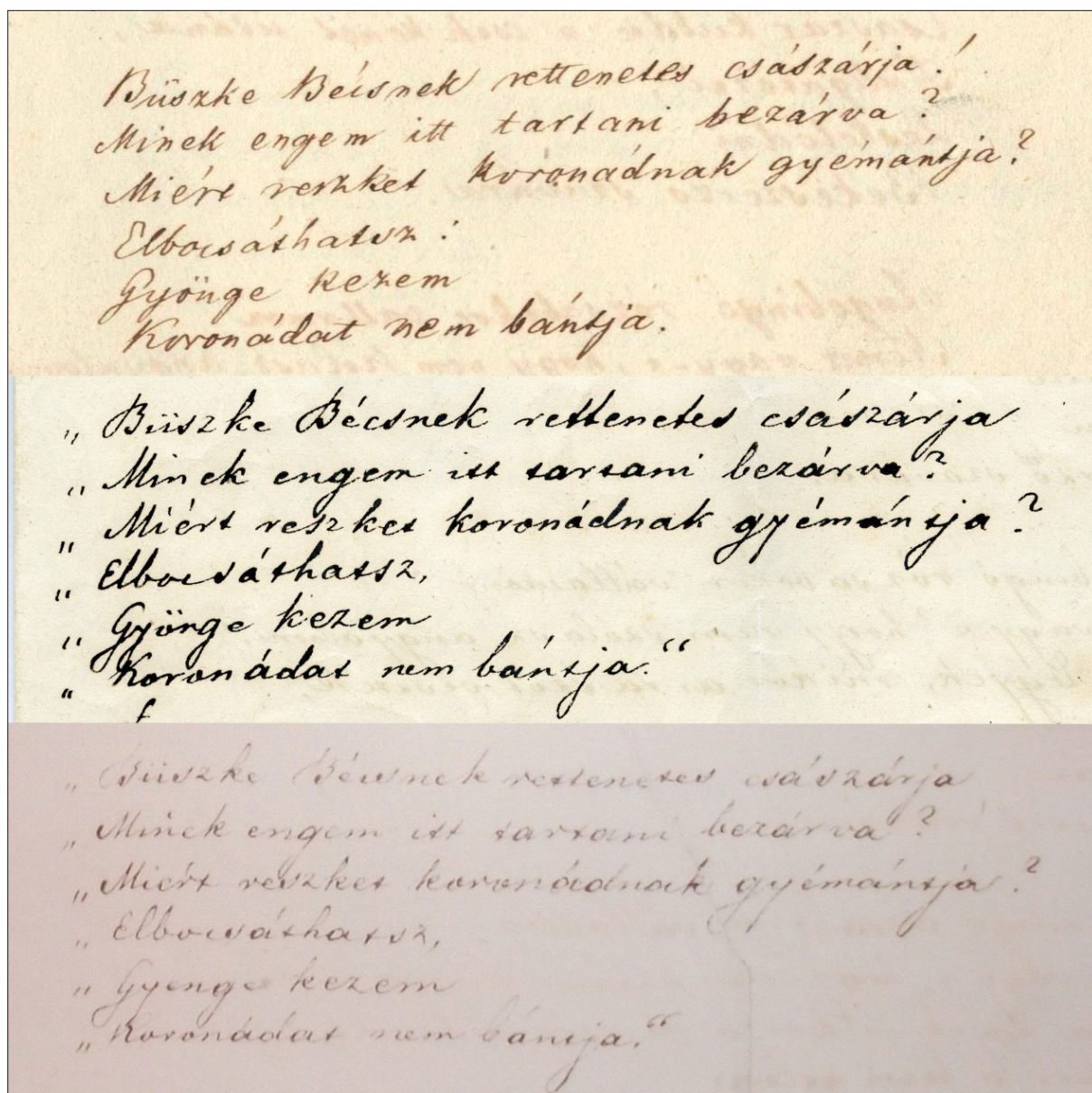
Prielle Kornélia ajánlotta az Arany Jánosé-
 nak, kire st. st. nek oda.

SZEKELY
 NEMZETI MÚZEUM
 S. SZENT-GYÖRGY
 29/1896.

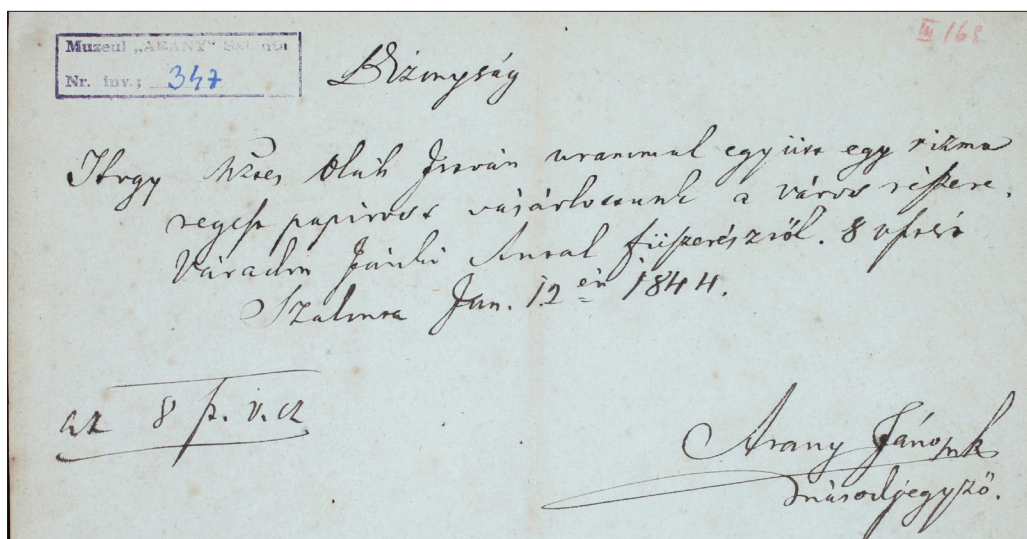
Félszoros, hirteleni kölcsönként írtam, is csak az Arany János, mit
 egy alkalommal N. Kőrösi utól látogattam.

Prielle Kornélia
 Kőrösi

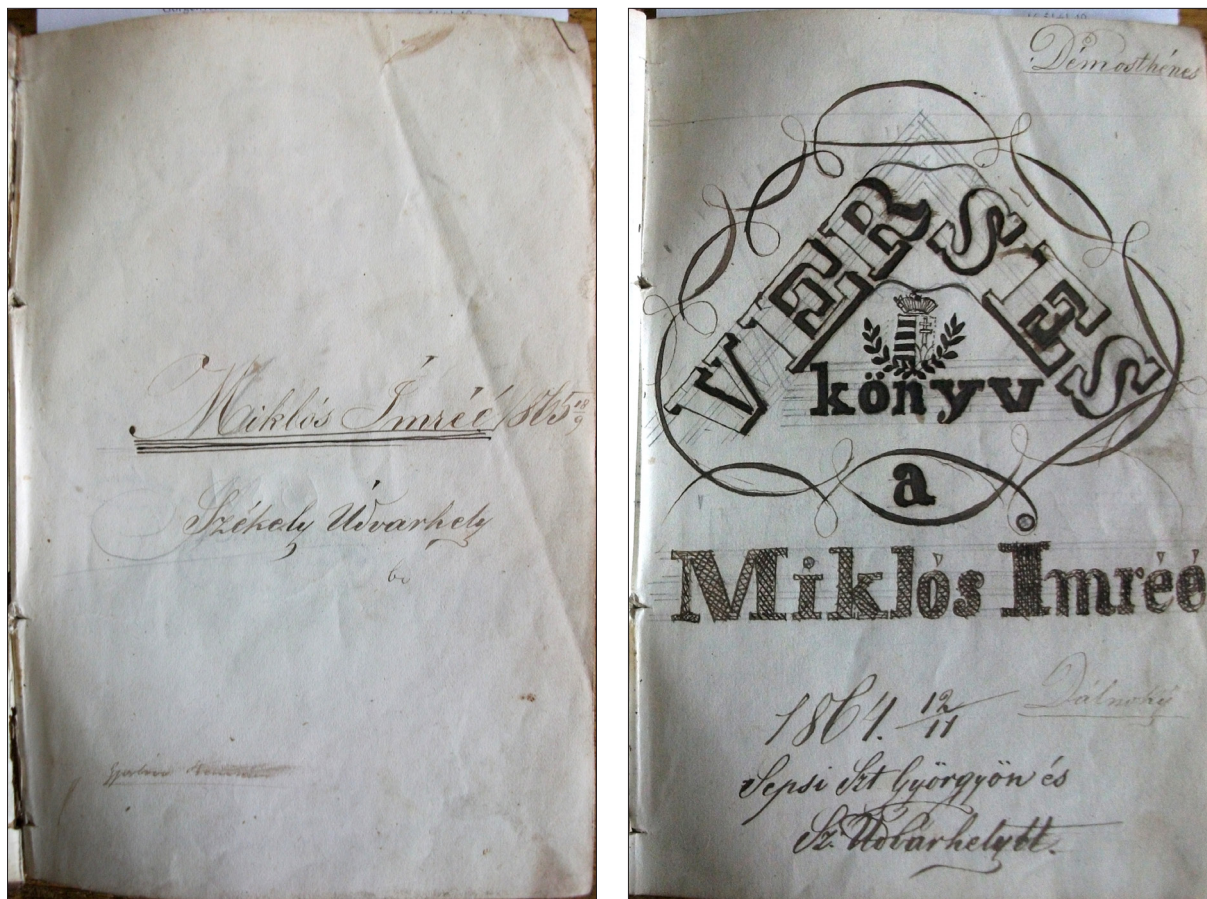
1. ábra A Rákóczié 1896-ban Prielle Kornélia adományaként az SZNM-be került kéziratos másolata

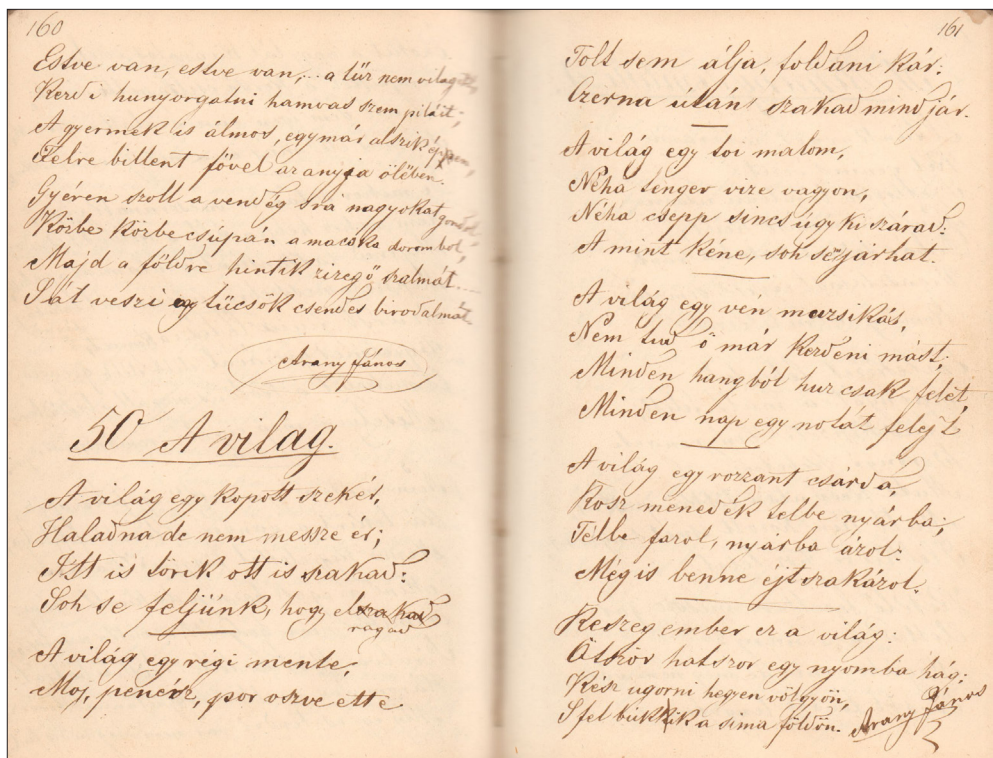
2. ábra A Rákóczié gyémántjai. A ballada 13–18. sora három kéziratban (fent: MTA KIK Kit K 509, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában; középen: SZNM 1896-29/3, az SZNM könyvtárában; lent: OSZK Kit, An 237, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában)

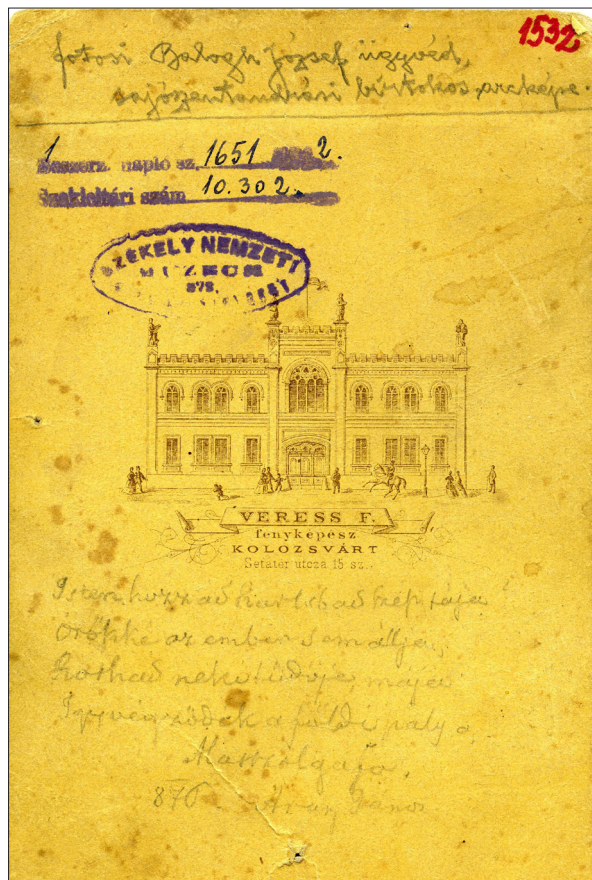
2a. ábra Arany János-autográf hivatalos irat 1844-ből (AJEm 347, az Arany János Emlékmúzeumban)

3. ábra Miklós Imre 1864–1865-ös verseskönyvének cím-szennylapja és címlapja

4. ábra A Családi kör vége és A világ Miklós Imre versesknyvében

5. ábra Fotosi Balogh József fényképe, hátoldalán az 1876-ban odaírt Búcsú a fürdőtől

Demeter Lajos

HÁROMSZÉKI HONVÉDEK, NEMZETŐRÖK, HONLEÁNYOK ÉS HONFIAK AZ 1848–49. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN

BITA

Kis falucska az egykori Kézdiszék délnyugati végében, a Feketeügy partján, ott, ahol a település nyugati sarkában a Bodoki-havas vizét hozó Besenyő pataka „beleszakad” az említett, ma már megzabolázott, egykor áradásaival sok gondot okozó folyóba. Először neve Bytha alakban az 1567-es regesztrumban szerepel, mindössze öt kapuval.¹

Lakossága a 19. század közepére sem emelkedett 460 fölé. Nagyobb részt jobbágyokból álló falu volt, de lakták székely gyalogos katona családok is. A lécfalvi Gyárfás családnak volt itt nagyobb birtoka, akik közül Gyárfás Miklós (1783 körül – 1860. júl. 25., Bita), a Rikánbelőli Református Egyházmegyéék és a sepsiszentgyörgyi Református Tanoda főgondnoka tartotta fenn itt udvarát. Hat fia közül kettő – Lajos 1848. jún. 16-tól már főhadnagy a II. Székely határőrezredben, Samu 1848. febr. 16-tól a 11. Székely huszárezredben hadnagy – választotta a katonai pályát.²

Az 1850-es összeírás szerint a falut 456-an lakták, melyből 238 férfi (közülük 17–26 év közötti fiatal mindössze 18) és 218 nő volt.³ Az anyakönyvek tanúsága szerint – a szabadságharc előtti és utáni egykét évben évi átlag 23 születéssel, ugyanakkor 10–15 elhalálózással lehet számolni, kivétel 1848, mikor összesen 33-an távoztak az élők sorából⁴ – a falu népessége nagyjából megegyezett az 1850-es összeírással. Itt jegyezzük meg, habár 1848-ban a tiszteletes csupán 4 kiskorú esetben jegyezte meg, hogy „vérhasban” hunytak el – Háromszéken 1848 nyarától későőszig kolera tombolt – három kivétellel mindenkinél a halál okául „természetes halál”-t írt,⁵ de több mint valószínű, közülük többen is a kolera áldozatai lehettek.⁶

Ha figyelembe vesszük, a fentebb felsorolt népességi adatokat, a nők, férfiak és fiatal, katonakö-

telesek számát 1850-ből, meg lehet állapítani, hogy e kis falu 1848/49-ben majdhogynem minden fegyvert-fogható férfierejével kivette részét a szabadságharcból. A gyalog katona Balykó (Baikó, Bajkó) családokból 4, a providus, vagyis jobbágy renden lévő Birtalanok közül 2, a gyalog katona Botos családból 1, a jobbágy renden lévő Bucs családból 2, a providus Csákány családokból 3, Demeterekből 3, a Dombora, a Gerendi, Módi, Nagy családokból egy-egy, a kiterjedt Szabó családból 5 nevét ismerjük, hogy harcoltak a szabadságharcban.

A bitaiak közül hárman veszték oda, mindhármuk az agyagfalvi gyűlés után kivonuló Székely Tábortan voltak (az anyakönyvi megjegyzés szerint feltehetően Magyarsárosnál (1848. október 19.), avagy Marosvásárhelynél (1848. november 5-én) veszték oda.

Bita nem maradt alul az anyagi áldozatok terén sem. Az 1848/49-ből fennmaradt iratok között igaz, nagyon kevés vonatkozik a falura, de e néhány, 1849-ből származó adat is igazolja áldozatkészségüket. Egy megrongálódott, 1849. április 11-éről származó, a sepsiszentgyörgyi fő élelmezőraktárban készült kimutatás szerint Demeter István útján 3 kiüresített gabonás zsákot küldtek vissza Bitára. Ez azt jelentette, hogy az előbbi hónapok valamelyikében három zsák gabonával járultak hozzá a Háromszéki Tábort élelmezéséhez. A szék határait délről védő „örseregek” számára az Uzonba létrehozott és működtetett élelmezőraktárba Pünkösti Mihály és Jáni Ferenc helyi biztosok jelentése szerint (1849. febr. 11.) „Bitáról minden utasítás nélkül” a huszárok lovai számára 22 porció szénát és 8 véka zabot vittek. Mikor 1849. február 22-én Demeter József háromszéki főélelmezési biztos Cseh Ignác alkirálybíró felszólítása útján a kézdiszéki falvakat (mint általában szokásban volt) népességük arányában a Háromszéken állomásozó

¹ ORBÁN Balázs 1869, 167.

² BONA Gábor 2000 és BONA Gábor 2008.

³ RECENS. 1850. 146–147.

⁴ 1846-ban 7, 1847-ben 8, 1849 folyamán mindössze 6, 1850-ben 15 halottja volt a falunak (RNL Kov., Fond 105., nr. 127. fol. 4r.-40v., 44r.-46v.

⁵ Uo. fol. 44v.

⁶ Igazolják a járványt a háromszéki egyházi anyakönyvek korabeli bejegyzései (RNL Kov., Fond. 105.). A Bitával szomszédos, jóval népesebb 1165 lélekszámú faluban, Nagyborosnyón például 1848. július vége és szeptember 12. között a kór „negyvennégy nap dühösködve, 450 meglepett egyén közül 116-ot buktata sírba”, Sepsiszentgyörgyön augusztus és október között 123 kolerától megfertőzött halálát jegyezték be a reformátusok anyakönyvébe (RNL Kov., Fond 105. Nr. 579. fol. 110r – 111v.) stb.

honvédség számára gabona beszolgáltatására szólította fel, a bitaiak 5 köböllel járultak hozzá a kézdiszékiekre eső gabonamennyiséghez.⁷

Plusz megterhelést jelentett 1849 júniusában az oroszok betörése Háromszékre, majd a szabadságharc végén az itt állomásozó cári csapatok élelmezése, állatainak ellátása, rekvirálásaik, rablásaik. Kis falu volt, félre esett az ütközetek zajától, de a nem olyan távol, Szentivánban táborozó kozákok, mikor 1849 júniusában Rétyre, Eresztevényre. Maksára mentek rekvirálni, Bitára is betörték.⁸ Feltehetően egy ilyen rekviráló portyázásnak eshetett áldozatul 1849. aug.

20-án Csákány Antal, aki valószínűleg ellent próbált állni a rablóknak, és a kozákok lelőtték.⁹

A Háromszéken állomásozó, majd október végével kivonuló cári sereg számottevő igavonó állatra tartott igényt. Egy 1849. szeptember elején összegezett kimutatás szerint a faluban összesen 98 „vonómarha” volt.¹⁰ Az igavonók száma az 1850-es összeírás adatai szerint 55-re csökkent, ebből 3 ló, 52 ökör volt. A rövid idő alatti rohamos megcsappanás, hogy a falu igavonóinak száma 43 állattal csökkent, azt feltételezi, hogy nagy részüket katonáik élelmezésre és a málhák szállításhoz a cári csapatok hajthatták el.

Adattár

Balykó Bálint (ker. 1825. máj. 24., Bitá – 1894. márc. 13., Oláhsályi) – *közüvitéz*, református. Apja „nemesvitézlő” Balykó Zsigmond, anyja Hadnagy Zsuzsanna. Balykó József honvéd közüvitéz öccse. Apját korán elvesztette. Iskoláit szülőfalujában kezdte. 1833-tól a székelyudvarhelyi Ref. Kollégiumban tanult. 1848 februárjában a „bölcsháza nézve” kezdők osztályában van. 1848. nov. 7-én jogi, filozófiai és teológiai tanulmányairól diplomát kapott.

Felesége alsócsernátoni Bod Ferenc oláhsályi birtokos és Boér Terézia lánya, Mária (megh. 1894. dec. 10., élete 57. évében). Négy gyermekük született: Albert, Giza, Ilona és Sándor. Albert a nagyenyedi kollégium diákja volt 4 évig, majd körjegyző Mezőszentmargittán. Giza Réz Károly jegyzőhöz (később az erzsébetvárosi szolgabíróskodás alkalmazottja) ment férjhez, Sándor cipésmester lett.

1848 őszén beállt a Kossuth-huszárok közé. Többek között részt vett Nagyszében bevételénél (1849. márc. 11.). 1849. júl. 31-én a segesvári ütközetben mindkét kezére súlyosan megsebesült. A csata után az egyik kis román faluban ápolták. Életére az egyik kezére nyomorék maradt.

Felgyógyulása után évekig „bolyongott” Erdélyben. 1858-tól a Csíki és Jónás-féle szeszgyár felügyelője Kolozsváron. Később Székelyföldváron gazdatiszt. 1862. jan. 9-én Radnóton megnősült. Felesége révén végleg Oláhsályiban (manapság Maros megye) telepedett le.

BITAI B. Gábor, 2005. 8–24., 40–41., ALBERT Dávid, 2005. 131, 154.

Bajkó György (1817 körül, Bitá – 1881. okt. 24., Egerpatlak) – hadnagy. Református vallású. A szabadságharc alatt a 11. huszárezredben szolgált.

Agglegény maradt. Egerpatakon telepedett le, itt élt, gazdálkodott és halt meg.

BONA Gábor 1998. I., RNL Kov., Fond 105. Nr. 46. fol. 88v-89r.

Balykó József (ker. 1810. márc. 23., Bitá – 1893. dec. 14., Bitá) – tizedes (közüvitéz?), református. Az egyházközség anyakönyvébe utólag beírva születési éve 1810, a családkönyv szerint 1811. márc. 13-án született. Apját, Balykó Zsigmondot 1831-ben a helybéli lelkész „nemes vitézlő”-ként titulálta. Anyja Hadnagy Juliánna (mh. 1873. feb. 11., élete 90. évében).

⁷ Nyugtagy. (SzNM)

⁸ ALBERT Ernő, 1999, 143, 176.

⁹ RNL Kov., Fond 105. nr. nr. 127. fol. 45v.

¹⁰ ALBERT Ernő, 1999, 180.

Bátyja, Balykó Bálint a Mátyás huszárezredben volt közüvitéz. Nősült 1831. júl. 19., neje Szabó Elek providus lánya, Szabó Ágnes (mh. 1891. márc. 13., 75. éves korában). Több gyermeke született.

A szabadságharc idején a 85. honvédszászlóalj kötelékében szolgált. Végig küzdötte a szabadságharcot.

1889-ben Bitán gazdálkodó. 1890-ben földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja, Bitán élt. Az anyakönyv szerint halálakor 85. éves volt, és honvéd nyugdíjat élvezett.

Családkönyv I. 57. sz., Ereklým. B 26/2.¹¹, MIKÁR Zsigmond 1891. 255., RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 6r., 75v., nr. 130. 10v.-11r., nr. 132. 2v.-3r., 5v.-6r.

Baikó Lajos, bitai (ker. 1830. jan. 24., Bitá – 1891. febr. 9., Barót) – *hadnagy*. Apja id. Bajkó Antal gyalog katoná, anyja Bod Anna. 1848 előtt diák.

Előbb őrmester. 1849. jún. 28-én Bem altábornagy hadnaggyá nevezte ki. A 83. honvédszászlóalj 4. századában, a beszercei hadosztálynál szolgált. „A haza nehéz napjaiban 18 véres csatában volt kész életét és vérért áldozni.”

Feltehetően, mikor megnősült, katolizált. Neje baróti Balázs Juliánna. 1862-től Orbaiszék dullóbiztosának nevezték ki. 1867-ben törvényszéki írnok Miklósvárszék egyesített bíróságánál Baróton, a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Az 1870-es években mint állami hivatalnok, Hosszúfaluban élt. A szabadságharc eseményeit, illetve emlékeit megörökítő írásai a *Székely Nemzetben*, a *Székelyföldben* láttak napvilágot. Megírta zászlóalja történetét *A 83-ik honvéd-zászlóalj története* címmel (*Nemere IV. évf. 1874. jan.-ápr. 1–16., 21–22., 24–26., 31. sz.*). Az 1860-as években vezetett naplójegyzeteiből Kisgyörgy Zoltán közölt le részleteket (*Megyei Tükör*, 498. sz. 1971. nov. 28.). Ő volt az, ki elsőként fordult a háromszéki községi vezetőkhez, és a sajtó útján, illetve külön nyomtatványban megszerkesztett felhívással a szabadságharc hősi halottainak az összeírását és számbavételét sürgette. Ő állította az első emlékkopjafát a Kőpec melletti csatár helyén, Erdővidéken.

Állami hivatalnokként hunyt el Baróton. Hagyatékát 1893-ban özvegye a Székely Nemzeti Múzeumban helyezte el.

BONA Gábor 1998. I. 60. és III. 535., MIKÁR Zsigmond 1891. 250., NAGY Sándor 1896. LXXX., Gyj. törzsgy. (SzNM), RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 18v.

¹¹ A kolozsvári egykori Ereklým Múzeum anyagának Háromszékre vonatkozó anyagát Demeter László muzeológus, a Baróti Múzeum vezetője kutatta és gyűjtötte egybe, kinek ez úton mondunk köszönetet.

Birtalan József (ker. 1823. aug. 3., Bita – 1907. jan. 16., Bita) – *közvitész*, református. Apja Birtalan Dániel. „*Honvéd huszár (gránátéres) tizedes*” Birtalan Mózes testvére.

Nősült 1842. márc. 5., neje Nagy Ferenc providus lánya, a 18. éves Nagy Anna, kitől később feltehetően elvált. Másodszor nősült 1851. dec. 15-én, felesége Szabó Éva (megh. 1876. júl. 28-án élete 46. évében).

Arról, hogy melyik honvéd zászlóaljban harcolt, nincsenek források. 1890-ben Bitán földműves, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

Családkönyv I. 108. sz., MIKÁR Zsigmond 1891. 255., Székely Újság 1908. dec. 25., RNL Kov. Fond 105. nr.126. fol. 10r., 56r., 64r., nr. 130. fol. 14v-15r., 132. 14. lap.

Birtalan Mózes (ker. 1828. szept. 9., Bita – 1913. júl. 18., Bita) – *közvitész* (tizedes?), református. Apja Birtalan Dániel. Testvér Birtalan József közvitéssel.

Az anyakönyvi bejegyzés szerint mint „1848/49. honvéd huszár (gránátéres) tizedes” küzdötte végig a szabadságharcot.

1873. júl. 12-én nősült először, neje Balykó Juliánna (mh. 1892. júl. 6., 53. éves korában). 1890-ben földműves, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. 1892. szept. 12-től második felesége, Deák József és Szabó Rebeka 24 éves lánya, Deák Emília, aki 1913-ban még élt.

Családkönyv I. 174. sz., MIKÁR Zsigmond 1891. 257., Székely Újság 1908. dec. 25., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 16r., nr.130. fol. 44v-45r., nr. 131. fol. 3v-4r., nr. 132. 3v-4r., 20v-21r.

Botos Károly (ker. 1826. feb. 5., Bita – 1897. júl. 18., Bita) – *közvitész*, református. Apja Botos András a gyalog katona rendből.

A szabadságharcot a fegyverletételig a 85. honvédzászlóaljban küzdötte végig. Nősült 1856. feb. 8., neje özv. Csákány Mihályné, Csákány Ágnes, aki akkor vallomása szerint 27. éves volt (mh. 1902. szept. 1., 70. éves korában).

1890-ben földműves, kisbirtokos, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Halálakor az anyakönyv szerint 73 éves volt, vagyis 1824 körül született.

Ereklyem. B 401/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 255., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 13r., nr. 127. fol. 58r., nr. 132. 8v-9r., 12v-13r.

Bucs Ferenc (kb. 1819–21 körül, Bita – 1901. aug. 26., Bita) – *közvitész*, református. Feltehetően az ő szülei Bucs Ferenc Botos Erzsébet (megh. 1877. jún. 20-án, élete 76. évében). Nősült 1845. jan. 10. (az anyakönyv szerint élete 24. évében), neje Csákány Éva (1826 körül – 1887. jún. 11.).

Adatok hiányában, hogy melyik zászlóaljban szolgált, nem ismert. 1890-ben földműves szülőfalujában, a Rikánbelőli Hve. tagja. Özvegyen hunyt el, az anyakönyvbe 82 évesnek írták.

Ereklyem. B 401/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 255., RNL Kov. fond 105. nr. 127. fol. 54v., nr. 130. 27v- 28r., 34v-38r., 132. 11v-12r.

Bucs József (ker. 1825. júl. 19., Bita – 1902. szept. 7., Bita) – *közvitész*, Református. Apja Bucs Ferenc. Feltehetően testvér Bucs Ferenc közvitéssel, és azonos azzal a Bucs Józseffel, aki 1856. máj. 24-én nősült az akkor 24 éves Demeter Rebeka).

Adatok hiányában, hogy melyik zászlóaljban szolgált, nem ismert. 1890-ben szülőhelyén földműves, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Halálakor az anyakönyv szerint 73. éves volt, neje még élt.

MIKÁR Zsigmond 1891. 255., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 12v., nr. 127. fol. 58v.,132. 12v-13r.

†**Csákány Antal** (kb. 1806., Bita – 1849. aug. 20., Bita) – *polgári áldozat*. Református vallású, „új paraszt”. Apja ifjabb Csákány Ferenc.

„*Meglövetet[t]*” feltételezhetően egy kozák portyázás alkalmával 42. éves korában 1849. aug. 20-án, két napra rá temették el Bitán.

RNL Kov. Fond 105. nr. 127. fol. 45v.

Csákány Ferenc, luka – *közvitész*. Feltehetően azonos azzal a Csákány Ferencel, akit 1829. máj. 29-én tartottak keresztvíz alá. Református, apja Csákány Mihály.

1862. nov. 28-tól felesége a rétyi születésű Varga Anna (mh. 1933. okt. 8., 93. éves korában), kitől kilenc gyermekük született.

Adatok hiányában, hogy melyik zászlóaljban szolgált, nem tudható. 1890-ben földműves, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. 1900. nov. 5-én hunyt el. Bitán.

Családkönyv I. 47. sz., MIKÁR Zsigmond 1891. 257., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 17v., nr. 132. 10v.-11r., 36v.-37r.

Csákány Ferenc – *közvitész*. Feltehetően azonos azzal a Csákány Ferencel, akit 1824. okt. 12-én kereszteltek. Református vallású, apja Csákány Ferenc. 1854. dec. 26-tól felesége Bálint Juliánna (mh. 1892. szept. 17., 62. éves korában).

Arról, hogy melyik honvéd zászlóaljban harcolt, nincsenek források. 1890-ben szülőfalujában napszámos, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Meghalt 1893. dec. 28-án Bitán.

Családkönyv I. 21. sz., MIKÁR Zsigmond 1891. 257., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 11v., nr. 132. 4v-5r.

Csákány Mózes, halál (ker. 1828. máj. 25., Bita – 1916. ápr. 18., Bita) – *közvitész*. Csákány István és Deák Anna fia. Református vallású. 1859. márc. 21-én vette feleségül Csákány Annát (mh. 1904. márc. 21., 71. éves korában). 1 fiuk és 1 leányuk született.

Arról, hogy melyik honvéd zászlóaljban harcolt, nincsenek források. 1890-ben napszámos, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

Családkönyv I. 58. sz., Ereklyem. B 401/2, MIKÁR Zsigmond 1891. 257., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 15v., nr. 127. fol. 60v., nr. 132. 13v-14r., 22v-24r.

†**Csomós József** (kb. 1808., Bita(?) – 1848. okt. második fele, v. nov. 5.) – *közvitész*, református. Provincialista. Feltehetően apja házasodott be a faluba. Anyja „*örög*” Csomós Józsefné mh. 1850. jún. 15., 70 éves korában.

1848. okt. 16-án részt vett az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen. Tagja volt annak a „székely tábornak”, amely Agyagfalváról az ellenség ellen kivonult. Az egyik forrás szerint Magyarsárosnál esett el. Az anyakönyvi bejegyzés szerint 40. éves korában feltehetően Marosvásárhelynél halhatott hősi halált.

Özvegye és 3 árvája maradt. Csomós Józsefné Szabó Mária élete 50. évében 1874. okt. 8-án hunyt el.

Székely Nemzet 1883. nov. 18., RNL Kov. fond 105. nr. 127. fol. 44v.,45r., nr. 130. fol. 12v-13r.

Demeter András, id. – *közvitész*. Az eddigi kutatások során még nem találtunk egyetlen beazonosíthatóságára vonatkozó adatot sem. Ami ismert, hogy 1890-ben földműves volt szülőfalujában és a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt.

MIKÁR Zsigmond 1891. 258.

Demeter Elek, id. (kb. 1818., Bita – 1900. okt. 3., Bita) – *közvitész*, református. Providus, azaz jobbágy renden lévő család sarja. 1842. ápr. 9-től felesége Demeter József 19. éves lánya,

Demeter Mária (megh. 1886. márc. 2., 65. éves korában), aki 7 gyermeknek adott életet: Elek (1842. okt. 8.), Zsigmond (1845. márc. 1.), Antal (1848. ápr. 16.), Ferenc (1849. aug. 10.), Mária (1852. jan. 19.) József (1853. feb. 7.) és András (1858. márc. 10.).

Arról, hogy melyik honvéd zászlóaljban harcolt, még nem kerültek elő források. 1890-ben földműves Bitán, a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Az anyakönyvi bejegyzés szerint halálakor özvegy és 82. éves volt.

Családkönyv I. 42. sz., MIKÁR Zsigmond 1891. 258., RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 65r., 130. fol. 32v-33r., nr. 132. 10v-11r.

Demeter János (ker. 1829. jún. 20., Bita – 1899. márc. 25., Bita) – *közvitéz*, református vallású. Apja Demeter Miklós. Először az „újparaszt” Demeter János a 19 éves Szabó Ágneszt vette feleségül, aki 1854. feb. 20-án meghalt. Második felesége 1856. jan. 13-tól a már szintén özvegy 22 éves Nagy Anna (mh. 1905. jan. 30., 82. éves korában). Első feleségétől 1, a másodiktól 6 gyermeke született.

A szabadságharc idején a fegyverletételig az 5. határvédzászlóaljban szolgált. 1890-ben földműves szülőfalujában, a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Mint kisbirtokos hunyt el.

Családkönyv I. 101. sz., Ereklým. G 64/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 258., RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 17v., nr. 127. fol. 56v., 58r., nr. 132. 9v-10r., 14v.-15r.

Dombora József (sz. 1824. aug. 1., Bita – 1903. dec. 7., Bita) – *közvitéz*, református vallású. Apja Dombora András. Providus, azaz jobbágy renden lévő. 1846. aug. 28-án kötött házasságot az akkor 20 éves Szabó Máriával (mh. 1912. nov. 20., 80. éves korában).

A szabadságharcban a fegyverletételig az 5. határvéd-zászlóaljban szolgált. 1890-ben földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja.

Ereklým. G 64/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 258., RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 11v., nr. 132. 13v-14r., 20v.-21r.

†**Gerendi Mihály** (ker. 1805. ápr. 21., Bita – 1848. okt. vége v. nov. 5.) – *közvitéz*, református vallású. Apja Gerendi József provincialista, másképpen mondva providus, azaz jobbágy renden lévő. Az anyakönyv bejegyzése szerint Magyarsárosnál, valószínűleg nov. 5-én Marosvásárhelynél esett el mintegy 48 éves korában.

1834. aug. 6-án kötött házasságot. Felesége a provincialista Kotsis Mózesné lánya, Kotsis Anna, aki férje elvesztése után mintegy 38 éves korában 1855. júl. 15. „újparaszt” Kanyó Lajoshoz ment férjhez. A falu bábája (szülésznője) volt meghalt 1889. feb. 27-én Bitán.

Székely Nemzet 1883. nov. 18., RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 2r., 47r., nr. 127. fol. 44v., nr. 130. fol. 16v-17r., 37v-38r., 58v.

Gyárfás Lajos, léczfalvi, id. 1815., Bita – 1896. dec. 27., Zabola) – *örnagy*, református vallású. Apja léczfalvi Gyárfás Miklós (1783 körül – 1860. júl. 25., Bita), a Rikánbelői Református Egyházmegyék és a sepsiszentgyörgyi Református Tanoda főgondnoka. Anyja széplaki Petrichevich Horváth Róza, meghalt élete 68. évében, 1861. ápr. 7-én. Bitán, férje mellé a léczfalvi családi sírboltba temették. Édestestvérei: Imre (1816–1890) Orbaiszék főgondnoka; Albert (1820–1887) birtokos Bitán; György (1822–1899) birtokos, Kolozsváron hunyt el és Samu (1828–1865), aki végig küzdötte a szabadságharcot, s mint századkapitány tette le a fegyvert. Féltestvére, apja első feleségétől, diód-várallyai Miksa Pólixeniától, Gyárfás Miklós (1814–1838) fiatalon halt meg Léczfalván.

Felesége csíkszentdomokosi Sándor Mária (1823–1885), kitől kilenc gyermek született: Anna és (I.) Miklós korán elhalt. Benedek (szül. 1844., Mezőszokolon élt, felesége alsócsernátói Zámblér Mária). Berta (szül. 1846.), férjzett csíktapolczai Lázár Domokosné. László (1848–1912. aug. 13., Kolozsvár), kir. törvényszéki főügyész, kinek felesége kisjolsvai Szabó Zsuzsanna. Mária (szül. 1850.), férjzett ponori Ponory Sándor, kir. törvényszéki elnök. Lajos (szül. 1854.) kir. ügyész, felesége csíktapolczai Lázár Amália. Emma (szül. 1858), hajadon maradt és (II.) Miklós (1859–1890. jan. 30., Davosplatz, Svájc) Nagyszébenben volt kir. alügyész, hosszas betegeskedés után halt meg, Zabolán a családi sírkertben temették el.

Feltehetően középfokú végzettséggel rendelkezett. 1832-től hadfi, 1839-től alhadnagy, 1848. jún. 16-tól főhadnagy a 15. (2. székely) határezredben.

1848 októberre második felétől ezrede 2. zászlóaljával részt vett Székelyföld, majd november végétől Háromszék védelmében. 1849. febr. 15-től, hivatalosan 21-től százados alakulatánál, mellyel közreműködött Urban alezredes csapatainak kiverésében észak Erdélyből. 1849. jún. 11-én Bem tábornok a 77. honvéd-zászlóalj őrnagyává nevezte ki, de más beosztásba került, mert e zászlóalj parancsnoka ugyancsak más lett.

1850. nov. 20-án a cs. kir. kerületi biztosság által kiadott parancs értelmében kötelezték a kézdíszéki előljáráásokat Gyárfás Lajos minden ingó és ingatlan vagyonának összeírására és a leltár beküldésére. 1851. febr. 22-én Nagyszébenben kötél általi halálra ítélték, amit ápr. 30-án 3 évi várfogságra módosítottak. 1852. jún. 16-án kegyellemmel Josefstadtból szabadult.

1861. ápr. 15-től a rövid ideig működött, császári rendelettel betiltott Rikánbelői Honvéd Segélyező Egylet orbaiszéki bizottmányának tagja. 1868-ban Zabolán élt csekély birtoka jövedelméből, nős, 9 tagú család feje. A Kiegyezés után és 1890-ben is a Rikánbelői Honvédegylet tagja.

KÖVÁRI László 1854, 95., NAGY Sándor, 1896. XVIII. és LXXIX., MIKÁR Zsigmond 1891. 249., PÁLMAJ József, 1901. 188., Ereklým. G 42/2., BONA Gábor 2000.367., Gyj. törzsgy. (SzNM), Kövhelyi albizt. jkv. 278. (SZNM), RNL Kov. Fond 89. fusc. IV., MIKÁR Zsigmond 1869. 77.

Gyárfás Sámuel, léczfalvi (ker. 1828. feb. 25., Bita – 1865. okt. 7., Bita) – *százados*, református vallású. Apja léczfalvi Gyárfás Miklós (1783 körül – 1860. júl. 25., Bita), a Rikánbelői Református Egyházmegyék és a sepsiszentgyörgyi Református Tanoda főgondnoka. Anyja széplaki Petrichevich Horváth Róza, aki élete 68. évében, 1861. ápr. 7-én Bitán hunyt el, de akárcsak férjét a léczfalvi családi sírboltba temették. Édestestvérei: Imre (1816–1890) Orbaiszék főgondnoka, Lajos (1818–1896) 1848/49-es honvéd őrnagy, Albert (1820–1887) birtokos Bitán, György (1822–1899) birtokos, ki élete végén feleségével tarcsafalvi Pálffy Máriával Kolozsváron élt. Féltestvére, apja első feleségétől, diód-várallyai Miksa Pólixeniától, Gyárfás Miklós (1814–1838) fiatalon elhunyt Léczfalván.

A 11. Székely huszárezredben szolgált. 1842-től hadfi, 1848. febr. 16-tól hadnagy. 1848 nyarán ezrede háromszéki osztályával a Délvidékre vezényelték. Október végén főhadnagy a honvédsereghez állt alakulatánál. 1848 novemberében végén Bem csucsai táborához csatlakoztak. Erdély felszabadítása során 1849. febr. 16-án alszázados, majd ápr. 19-ével századkapitánnyá léptették elő. Érdemeiért 1849. máj. 1-jén megkapta a katonai érdemjel 3. osztályát. A nyári hadjárat idején a brassói, ill. a székelyföldi hadosztályban harcolt. 1849. aug. 24-én Zsibónál tette le a fegyvert. Aradon 1850. febr. 27-én rangjától megfosztották, nem sokkal később, márc. 14-én felmentették és máj. 1-jével császári hadnagyként nyugalmazták.

Hazajövele után nem nősült meg, szülei és testvérei körében élt Bitán. „Idegbántalmak miatti végkimerülésben” vi-

szonylag fiatalon élete 38. évében hunyt el, Lécfalván a családi sírboltba temették.

KÖVÁRI László 1854., NAGY Sándor, 1896. 78., LXXXVI., PÁLMAJ József, 1901. 188., Bona Gábor 2008. 412., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 15r., nr. 127. fol. 70v., Gyj. törzsgy. (SzNM).

Módi Mihály (ker. 1826. jan. 26., Bita – 1911. ápr. 9., Bita) – *közvitész*, református. Nősült először „mentvény mellett Márkosfalván” 30 éves korában 1856. feb. 4-én, neje a 48 éves öz. Csákány Bálintné Kolosi Anna (megh. 1865. aug. 27., 65. éves korában). Másodszor 1865. szept. 4-én, a 23 éves hajadon Csákány Annát (megh. 1887. feb. 27., 42. éves korában) vette feleségül, kitől 4 fia és 1 leánya született.

Arról, hogy melyik honvéd zászlóaljban harcolt, még nem kerültk elő források. 1890-ben földműves szülőhelyén, a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Az elhalálzásakor az anyakönyvbe a falu lelkésze bejegyezte, hogy az 1848/49-es szabadságharcban honvéd tizedes volt.

Családkönyv I. 8. sz., Erekyem. B 401/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 265., Székely Újság 1908. dec. 25., RNL Kov. fond 105. nr. 127. 58r., 64v., 69v-70r., nr. 130. 33v-40r., nr. 132. 19v.-20r.

Nagy Boldizsár (ker. 1827. márc. 14., Bita – 1916. okt. 7., Bita) – *közvitész*, református vallású. Apja Nagy András. Először 1848. okt. 21-én nősült, a 18 éves Szabó Évát vette feleségül, aki hamarosan, 1849. jan. 10-én meghalt. Másodszor 35 éves korában 1862. márc. 3-én a 23. éves hajadon Bucs Máriát (megh. 1901. márc. 7) vette pap elé, kitől 3 fia és 1 leánya született.

Adatok hiányában, hogy melyik honvédzászlóaljban harcolt nem ismert. 1890-ben a Rikánbelői Honvédegylet tagja. 1908-ban Bitán is élt és gazdálkodott. 1916. okt. 7-én „Az oláh invasio következtében menekülés idején halt el – és temetési szertartás nélkül temettetett el. Övéi elmenekülve voltak.”

Családkönyv I. 82. sz., MIKÁR Zsigmond 1891. 266., Székely Újság 1908. dec. 25., RNL Kov., Fond 105. nr. 126. fol. 14r., nr. 127. 45r., 55v., 62v., nr. 132. 11v-12r., 22v-23r.

†**Szabó Dávid** (kb. 1802., Bita – 1848. okt. vége vagy nov. 5.) – *közvitész*(?) református vallású. Kiletét nem lehetett pontosan azonosítani. Az anyakönyv bejegyzése szerint mintegy 46 éves korában 1848-ban Magyarsárosnál, vagy Marosvásárhelynél eshetett el.

Székely Nemzet 1883. nov. 18., RNL Kov., Fond 105. nr. 127. fol. 44v.

Szabó Ferenc, György Szabó Ferenc – *közvitész*, református. Feltehetően azonos azzal a Szabó Ferencel, kinek apja öz. providus Szabó Zsigmond volt. Valószínű ő esküdt 1826. január 10-én Szabó Juliánnával, aki meghalt élete 77. évében 1884. jan. 18-án.

Adatok hiányában, hogy melyik honvédzászlóaljban harcolt nem ismert. Az 1891-ben megjelent Mikár-féle összeírásban

földműves, a Rikán Belüli Honvédegylet tagja. Valószínű, hogy ő hunyt el 83 éves korában 1889. jan. 23-án, de az is lehet, hogy az 1905. szept. 17-én 86. évében elhalálozott id. öz. Szabó Ferencel azonos.

MIKÁR Zsigmond 1891. 260., RNL Kov., Fond 105. Nr. 126. Fol. 71r., nr. 130. Fol. 26v.-27r., 37v.-38r., nr. 132. Fol. 15v.-16r.

Szabó János (1827 körül, Bita – 1899. jan. 3., Bita) – *közvitész*, református vallású. Családjára vonatkozóan az adatokat egyértelműsítően nem sikerült azonosítani.

A szabadságharc alatt az 5. Határvédezáslóaljban szolgált. 1890-ben földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja.

Erekyem. G 64/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 268., RNL Kov., Fond 132. fol. 9v.-10r.

Szabó Lázár (ker. 1827. dec. 4., Bita – 1901. aug. 26., Bita) – *közvitész*, református vallású. Apja Szabó István. 1853. ápr. 30-án vette nőül Bucs Évát, aki élete 73. évében 1903. szept. 22-én hunyt el Bitán.

Adatok hiányában, hogy melyik honvédzászlóaljban harcolt nem ismert. 1890-ben Bitán földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja.

Erekyem. B 401/2., MIKÁR Zsigmond 1891. 268., RNL Kov. fond 105. nr. 126. fol. 15r. nr. 132. 11v-12r., 113v-14r.

Szabó Mihály (1829. okt. 8., Bita – 1908. jún. 18., Bita) – *közvitész*, református vallású. Apja Szabó József, anyja Deák József. Ha azonos az 1857. május 1-jén nősülő „újparaszt” Szabó Mihállyal, aki akkor 28. éves, arája pedig etédi születésű Csiszér Rebeka (1835 körül – 1923. jan. 23., Bita), akkor ő Gy. Szabó Béla neves képzőművész nagyapja. A család kutatója szerint hat gyermekük született: Szabó Lajos (szül. 1863.) Ika falván lett tanító (gyermekei közül 3 a tanítói, 3 a tisztviselői pályát választotta). Szabó Mihály (szül. 1868) mozdonyvezető lett, utolsó lakhelye Gyulafehérvár volt. Felesége maksai Antal Juliánna. Népes családjukban a hetediként születő Béla a híres képzőművész. Szabó Imre (szül. 1869.) a kereszmesterséget tanulta ki, és Héjjasfalván alapított népes családot. Szabó András (szül. 1871) a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium diákja volt, majd a Székelyudvarhelyi Református Kollégium neves tanára, majd igazgatója. Gyermekai közül Júlia tanítónő, Ernő zenész lett, aki Hubay Jenő hegedűművésznek volt a tanítványa. Szabó Károly uradalmi gazdatiszt lett, öt gyermeke közül 2 a papi pályát választotta.

A szabadságharcban való részvételéről nem maradtak fenn adatok. Nem ismert az sem, hogy melyik zászlóaljban szolgált, de feltételezhető, mint néhány falusfele az 5. Határvédezáslóalj kötelékéhez tartozott. 1890-ben földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja.

MIKÁR Zsigmond 1891. 268., Székely Újság 1908. dec. 25., SZABÓ István 2004. 141–142., 151–153., RNL Kov. Fond 105. nr. 126. fol. 18r., nr. 127. fol. 58r., 132. fol. 17v.-18r., 18v.-29r.

Demeter Lajos – Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron u. 14., RO-520008; demlajos@freemail.hu

Levéltári források

Családkönyv

- A bitai református egyházközség családkönyve.* (A bitai református egyházközség levéltárában).
Ereklyem. (RNL Kol.)
1848-49-es Országos Történelmi Ereklyemúzeum Levéltára. (RNL Kol, F 550.)
Gyj. törzsgy. (SZNM dok. kvtár.)
A sepsiszentgyörgyi SzNM Dokumentációs Könyvtárának gyászjelentő gyűjteménye
Kvhelyi albizt. jkv.
A Kézdivásárhely Albizottság Jegyzőkönyve 1850. (SZNM dok. kvtár.)
Nyugtagy. (SZNM)
Nyugtagyűjtemény 1848–149-ből (SzNM dok. kvtár.)

Arhivele Naționale Serviciul Județean Cluj, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Főosztálya, Kolozsvár (RNL Kol.)

– Fond 550: Kolozsvári Ereklyemúzeum iratai

Arhivele Naționale Biroul Județean Covasna, Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy (RNL Kov.)

– Fond 89: Tuzson János iratai (1677–1876)

– Fond 105: Egyházi anyakönyvek

Nr. 46. Egerpatak református egyház (születések, esküvők, temetések) (1875–1908)

Nr. 126. Bitai református egyház (keresztelők, esküvők, temetések) 1804–1843

Nr. 127. Bitai református egyház (születések, esküvők, temetések) 1843–1866

Nr. 128. Bitai református egyház (születések) 1866–1889

Nr. 129. Bitai református egyház (születések) 1908–1948

Nr. 130. Bitai református egyház (esketések, temetések) 1866–1889

Nr. 131. Bitai református egyház (esketések) 1890–1950

Nr. 132. Bitai református egyház (temetések) 1890–1950

Nr. 579. Sepsiszentgyörgyi református egyház (esküvők, temetések) 1841–1866

Irodalom

ALBERT Ernő

1999 Albert Ernő: *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849.* Jászó Társaság, Sepsiszentgyörgy, 1999.

ALBERT Dávid

2005 Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871, bevezetővel közléteszi Albert Dávid, Szeged, 2005.

BITAI B. Gábor

2005 *A bitai Balykók.* Ebreichsdorf, 2005.

BONA Gábor

1998 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I–III.*, Budapest, 1998.

BONA Gábor

2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, Budapest, 2000.

BONA Gábor

2008 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I–II.*, Budapest, 2008.

KÖVÁRI László, 1854.

Kövári László: *Erdély nevezetesebb családai, Kolozsvár, 1854.*

MIKÁR Zsigmond 1869.

Mikár Zsigmond: *Honvéd Schematismus, vagyis az 1848/9-ki honvédseregről 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve*, Pest, 1869.

MIKÁR Zsigmond

1891 *Honvéd névkönyv az 1848–49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól*, Budapest, 1891.

NAGY Sándor

1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49., Kolozsvár*, 1896.

ORBÁN Balázs

1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból III.*, Pest, 1869

PÁLMAJ József

1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy, 1901.

RECENS.

1850 Rotariu, Traian (coordonator): *Recensământul din 1850 Transilvania*, Editura Staff, 1996.

SZABÓ István

2004 Szabó István (szerk): *Bitai Adalékok Bitai falu történetéhez*, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2004.

Honvezi din Trei Scaune în revoluția de la 1848–49. Bita

(Rezumat)

Studiul de față prezintă succint rolul satului Bita în timpul Revoluției de la 1848–49. Bita era un sat mic, populația ei nu a depășit 460 de suflete nici la mijlocul secolului al XIX-lea, majoritatea lor fiind iobagi. Conform datelor noastre aproape toată populația aptă pentru luptă a participat în Revoluție. În timpul Revoluției, pe lângă jertfa umană (trei săteni), Bita a adus și sacrificii economice: au contribuit la aprovizionarea honvezilor, apoi au suferit prăda și rechiziționarea trupelor țariste.

Pe lângă prezentarea succintă a istoriei satului Bita din timpul revoluției, lucrarea conține și un repertoriu cu biografiile honvezilor din Bita.

Honvéds from Bita in the Revolution of 1848–49

(Abstract)

The study treats the role of the village of Bita during the Revolution of 1848–49. Bita was always a small village, its population did not exceed 460 souls during the 19th century. Most of the villagers were serfs. According to our data almost all dwellers capable of combat took part in the Revolution. Beside the human sacrifice (4 villagers), Bita made great economic efforts too: it took part in the provisioning the honvéd troops, then it had to suffer the plunder and requisition of the Russian troops.

The study presents briefly the role of Bita during the Revolution, together with a detailed list of the villagers with (including a short biography too) who took part in the Revolution.

Süli Attila

CSISZÉR GÁBOR MÁTYÁS-HUSZÁR VISSZAEMLEKEZÉSE

Bevezetés

Csiszér Gábor, a 15. (Mátyás) huszárezred egykori őrmestere egy rendkívül érdekes és komoly forrásértékkel bíró memoárt hagyományozott az utókorra.

Ez annak ellenére igaz, hogy a fenti alakulatról, mely a honvéd huszárezredek sorába tartozott számos visszaemlékezés készült. Ezek az eddigi ismereteink szerint az alábbiak¹:

1	Szentkatolnai Bíró Lajos ²	Nyárády Gábor: Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 106. (1993) 2. sz. 107–127.
2	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Az eredeti magántulajdonban. Nyomtatásban megjelent: Süli Attila: Bíró Sámuel visszaemlékezése. In: <i>Hadtörténelmi Múzeum Értesítője</i> . 16. Budapest, 2016. 91–122.
3	Csiszér Gábor ³	Eredetije az Ereky-múzeumban Kolozsváron. Gépelt másolat Böződi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában, Kolozsváron. Kivonatolva közli Demeter Lajos: <i>A hazáért „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok.</i> Sepsiszentgyörgy, 2001. 58–60.
4	Dercsényi Kálmán ⁴ : <i>Bem tábornok erdélyi hadjárata 1848–49-ben.</i> Budapest, é. n.	–
	Dercsényi Kálmán naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
5	Dercsényi László ⁵ visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
6	Eszterházy Kálmán gróf ⁶	Hegyesy Vilmos: Gróf Eszterházy Kálmán életéből. <i>Erdélyi Múzeum</i> , 33–34. (1916–1917), 11–12. sz. 24–51.
7	Fekete Ferenc Kossuth-husár naplója	<i>Erdélyi Múzeum</i> , 21. (1904) 7. sz. 381–396. Közli: Pap Domokos.
8	Imreh Sándor ⁷ : <i>Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben.</i> S. a. r. ⁸ : Pásztai László. Budapest, 2003.	–
9	Jakab Elek ⁸ : <i>Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések.</i> Bp, 1880.	–

¹ Az alakulathoz köthető visszaemlékezések többségét ismerteti: HERMANN Róbert 2014, 251–253.

² Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás) huszárezred századosa.

³ Csiszér Gábor a 15. (Mátyás) huszárezred őrmestere.

⁴ Dercsényi Kálmán (1824–1893) a 15. (Mátyás) huszárezred főhadnagya.

⁵ Dercsényi László (1822–1899) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

⁶ Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

⁷ Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–49-es Mátyás-husár.

⁸ S.a.r. = sajtó alá rendezte

⁹ Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

10	Kinizsi István ¹⁰ : <i>A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből.</i> Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sebestyén Mihály, Marosvásárhely, 1999.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
11	Koós Ferenc ¹¹ : <i>Életem és emlékeim. 1828–1890</i> , I-II. Brassó, 1890.	–
12	K. Horváth Ignác ¹² : <i>Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról.</i>	<i>Határvidék, I.</i> Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. S. a. r.: Demeter Lajos.
13	Máday Ferenc ¹³ : Háromszéki viszonyok.	<i>Martius Tizenötödike</i> , 2. (1849) 90. sz., 1849. május 29. 350–352. Kritikai közlése: Süli Attila: Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról. <i>Korunk</i> , 27. (2016) 12. sz. 100–106.
14	Szalai Elek ¹⁴ visszaemlékezései 1848–49-re.	<i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 106. (1993) 1. sz. 145–173. Közli: Lenkefi Ferenc. ¹⁵
15	Szász Lajos ¹⁶	Szász Lajos: A vöröstoronyi csata. 1848–49. <i>Történelmi Lapok</i> , 3. (1894) 3. sz. 152–154, 161–162.
16	Szerdahelyi Kálmán ¹⁷	Színészeink a szabadságharcban. Szerdahelyi Kálmán: honvédkoromból. <i>Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: Honvédvilág</i> , I., Pest, 1868. 129–136.
17	Székely Gergely ¹⁸ Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1895.	–
18	Vajasdi Lajos visszaemlékezése.	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
19	Veres Sándor emlékirata.	Seres András: <i>Szemtanúk vallomásai az 1848-49-es szabadságharcról</i> , Sepsiszentgyörgy, 1992. 8–22.
20	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.

A 15. (Mátyás) huszárezred szerepe az 1848-49-es szabadságharcban

Korszakunkban a lovasság könnyű-és nehézlovaságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága 12 ezredből állt, melyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 őszétől az utóbbiakhoz hat újabb, honvéd huszárezredet állítottak fel. (13–18.) A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi

szolgálat és a portyázás, illetve az ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezrednek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükéről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztálynak nevezték.¹⁹

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen²⁰ és Bethlen Gergely grófok²¹. Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos

¹⁰ Kinizsi István (1826-1886) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

¹¹ Koós Ferenc (1828-1905) református lelkész, író, 1848-49-es Mátyás huszár.

¹² K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás) huszárezred alezredese.

¹³ Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.

¹⁴ Szalay Elek (1820–1896) Mátyás huszár, majd a 135. honvédszászlóalj hadnagya.

¹⁵ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött példánynak a befejezése hiányzik. Létezik azonban egy teljes példány is, ez Kolozsváron,

az egykori ereklyemúzeum anyagában található.

¹⁶ Szász Lajos a 15. (Mátyás) huszárezred tizedese.

¹⁷ Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás huszár, majd a 4. honvéd vadászrezred főhadnagya.

¹⁸ Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.

¹⁹ HERMANN Róbert 2001, 35–36.

²⁰ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

²¹ Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján - a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-huszárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, József Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsibói ütközetben kitüntették magukat. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos²² őrnagy lett. A Mátyás huszárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor²³ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két vett részt osztály dél Erdély visszafoglalásában, 1849 márciusában. Az utóbbiak közül egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, ezen két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki IV. hadtest alárendeltségébe került és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedtek. Többek között a július 14-én vívott kishegyési ütközetben is jelen voltak. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás huszárok. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz-osztrák csapatokkal vívott harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsibónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.²⁴

Csiszér Gábor életútja, családja és visszaemlékezése

Az emlékirat szerzője, Csiszér Gábor, Mátyás-huszár őrmester 1826-ben született a háromszéki Egerpatakon. Székely származású és református vallású

volt. Édesapja gidófalvi id. Csiszér Gábor egerpataki lelkész, 49. évig szolgált a faluban. Édesanyja, a székely nemesi származású nagyborosnyói Bede Ágnes volt. Tizen voltak testvérek, öt fiú (Mózes, Dániel, Zsigmond, Gábor, István) és öt lány (Zsuzsa, Sára, Anna, Ágnes, Ráchel). Testvérei közül a szabadságharcban Csiszér Dániel (1829–1889) „honvéd kezelő hadnagy”, Csiszér Mózes (1833–?) tüzér volt. Zsigmond parajdi lelképásztor, István Felső-Fehér vármegyei főbíró lett.

Csiszér Gábor 1841-ben subscribált a székelyudvarhelyi református kollégiumban. Jellemzése szerint „...az 1848-iki eszmék kivívásában tevékeny részt vett”. A 15. Mátyás-huszárezredben szolgált a fegyverletételig.

1854. május 18-án nősült, neje Dánér Ágnes volt. Gyermekük: Ilona (sz. 1868), Gábor (sz. 1871), Sándor (sz. 1873) és Erzsébet (sz. 1878) voltak.

Apjától vette át az egerpataki parókiát, 1858. január 13–1859-ig segéd lelképásztor, majd haláláig a falu lelkésze, 1872–1891 között a Sepsi Egyházmege esperese.

A Rikán Belüli Honvédegylet tagja. falujában a Kossuth-kultusz ápolója, a kulturális élet egyik mozgató rugója. Hívei az egerpataki templom előtt díszes obeliszket állítottak az emlékére. 1899. június 14-én hunyt el a szülőfalujában.²⁵

Visszaemlékezését, amelyet barátja és egykori bajtársa, Koós Ferenc nyugalmazott tanfelügyelő ösztönzésére készített el, a kolozsvári 1848–49-es országos ereklyemúzeumnak adományozta. Innen került a gyűjtemény későbbi vezetőjéhez, Bözödi Györgyhöz, aki sajtó alá kívánta rendezni azt, de ez végül elmaradt. Innen pedig a neves erdélyi tudós hagyatékának részeként az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárához*²⁶, Kolozsvárra. A kéziratot Fejér Tamás, az Erdélyi Tudományos Egyesület tudományos munkatársa fényképezte le számomra, önzetlen segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani.

A forrást a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

²² Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás) huszárezred őrnagy.

²³ Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

²⁴ KEDVES Gyula 1992, 60.; SÜLI Attila 2011, 146–196.

²⁵ Csiszér Gábor életrajzi adatait Demeter Lajos sepsiszentgyörgyi helytörténész bocsátotta a rendelkezésemre. Segítségét itt

szeretném megköszönni.

²⁶ V. Tétel. Mások kéziratái. 8/4. Egy Mátyás-huszár hányattatásai az 1848-49. évi hadjáratok alatt. Lejegyezte 1898-ban Koós Ferenc volt Mátyás-huszár kérésére barátja, Csiszér Gábor nyugalmazott esperes. Az eredeti kézirat az *Ereklye Múzeum* gyűjteményéből, 1 füzet, 99 oldal.

Forrásközlés

Egy Mátyás-huszár hánytatásai az 1848–49. évi hadjáratok alatt

Legelőbb is figyelmeztetni kívánlak nyájas olvasó! Hogy ezen leírásban valamely ragyogó hősi tényleket, az ellenségnek aprítását ne várj, ne keress. A Mátyás-huszár, ki ezeket írja, nem kíván amolyan Hári János²⁷ féle hőstettek költésével neveltséget idézni elé. Ő csak azt írja meg, amit maga átélt, mint egyike azon ezer meg ezer lelkesülteknek, kik ama korban a haza szent ügyéért minden jutalom reménye nélkül odaadták életüket. Mint anynyi mások, én is tanuló pályáról léptem át a honvédői közé. Az 1848 előtti reformált²⁸ kollégiumokban a test edzésére semmi kiváló gond nem volt fordítva. Az ifjak magok, különösen a szerda-szombaton és vasárnap délutáni tanórák szüneteltetése alatt szereztek magoknak testedző játékokat, minők: labdázás, úszás, versenytűzés, ugrás s télen az u.m. csáklázás²⁹. De bizony ezek nem edzették meg a testet annyira, hogy az 1848-iki, úgyszólván rohamosan bekövetkezett terhes hadjárat törődések elviselésére képes legyen. Így én is, mint 1847-ben kollégiumi 6 felső osztály végzése után 1848 elején a m[aros]vásárhelyi királyi táblán ú.n.³⁰ kancellista 1848 augusztus elején a nagy és dicső emlékü gróf Mikes Kelemen³¹ főhívására, hogy az akkor már Szeged körül fenyegetőleg gyűlöngő rácok ellen alakítandó önkéntesek közé, kiknek kedvök van lépjenek bé, Háromszékről legelső indultam Kolozsvárra, magammal jövetelre híván Szatsvárol Bubós (?) Iván barátomat, Magyarósról Fodor István nevű tanuló. Elindulásunkkor betértünk búcsúzni Szentivánban, a most is élő s azóta annyi derék fiat növelt Szentiványi József úrhoz, ki csodálkozását fejezte ki ily korai elhatározásunk fölött, de nem kívánt lebeszélni, hanem áldást kívánt vállalatunkra. Kérkezvén Kolozsvárra, ottan jelentettük magunkat gróf Mikes Kelemennél, ki gróf Bethlen Gergely³² szervezni kezdette volt már az akkor úgynevezett „Kossuth” huszár ezredet³³. Az első század kerete már megvolt a megbukott cukorgyár épületében. Ottan iratkoztunk be mi is mindhárman, de 2 társunk csakhamar átment a gyalogsághoz.

Ott voltak már akkor mennyire emlékszem: Jakab Elek,³⁴ Kővári Józsa, Tompa Károly, Adorján Imre, Úrházi György,³⁵ odaérkezett meghívásomra testvérem Csiszér Dániel, odajött báró Thoroczkai József, Teleki László, Pálfi Károly, Fűzi József,³⁶ Sinkai és az én mindig hű együtt szállásoló pajtásom Józsa László s több más már akkor részben irodalmi névvel is bírt, jeles iskolát végzett ifjak. A lovakat vagy magok hozták a birtokos ifjak, mint Thoroczkai, Teleki, Pálfi, vagy Kolozsvárt lakó főurak adták. Nემem emlékszem egy b[áró]. Bormemissza méneséből került fiatal szép deres lovat adta. Ez néhányszor a vasaltatás és gyakorlat alatt meglehetősen földre terített. Naponta délelőtti 8-12 óráig magok a 2 gróf tanítottak lovaglásra és némi kardvágásokra. Az idő többi részét hírlapok olvasásával és vívás tanításával foglalták

el. Hírlapunk bőven járt, miután Úrházi, Jakab stb. írói emberek lévén, a szerkesztők örömmel szolgáltak lapokkal. A vívársra két jeles vívótársunk, Tompa Károly és Adorján Imre tanítottak, kik gyakran versengettek az elsőség fölött egymással. Az alapító gróf úr augusztus 10-ike körül kihirdette, hogy kik az ezred hadbíró-ságára vállalkozni óhajtanak, bizonyítványaikat adják bé. – Én is beadtam és a gróf engem jelölt ki a hadbírói tanfolyamra Pestre küldés végett és a felmenetel napját augusztus 20-ra tűzte ki, mikor fivére, gróf Mikes Benedek fölmenendő volt. Ezen kijelölésért később nem egy bosszantást kellett szenvednem Jakab és Kőváriék részéről, kik maguk is jelentkeztek volt. A gyakorlat a lovaglásból folyt rendszeren naponként. Augusztus 18-án is künn voltunk gyakorlatra. Nagy meleg volt. D.e. 11-órakor a gróf fürdést rendelt a Szamosban. Fürdés után hazamenvén a kaszárnyába, én éppen napos voltam a közebed (menage) földadásánál. Kiehezve és fürdés után a konyhánál fölmelegedve az ételtől oly rosszul lettem, hogy d.u. 3 óraker a legmagasabb fokú hidegláz rohant meg. A gróf úr délutánonként is le szokott vált járni, hogy a vívás és más katonai gyakorlatok folyamotát meglássa. Engemet nem látva bajtársak között, utánam tudakolódott és megtudva helyzetemet, maga eljött szobámba és megnézett. Akkor már a hidegláz³⁷ átment volt nagy forróságba annyira, hogy percnként önkívületben voltam. A gróf úr látva helyzetemet, azonnal lóra ült, fölment a városba és dr. Barrát³⁸ azzal az utasítással küldötte hozzám, hogy mindenáron gyógyítson ki, mert 20-án indulnom kell Pestre. A doktor lejött és minden tudományát megfeszítette, hogy lábra állítson. Nem sikerült. Gróf Mikes Benedek 19-én megérkezett Háromszékről, hogy 20-án induljon Pestre. Kelemen gróf 2 napi várakozásra bírta, hogy én is fölmehessek. 22-én aztán elindult, mert én nemhogy jobban, de mind rosszabbul lettem. Betegségem egész augusztusban tartott. Pályázó társaim kérték a gróft, hogy miután én nem mehetek, bocsássa közülök valamelyiket a hadbírói tanfolyamra. A gróf nem engedett. És így később „Mátyás”-ra változtatott³⁹ Kossuth-huszároknak nem is volt hadbírájuk. Szeptember közepén jobban lettem ugyan, de ügyetlenségből egy görögdinnye által ismét visszaestem. Nemcsak, de októberben az akkor uralkodó kolerát is elkaptam. A gróf sohasem vette le rólam gondját. Októberben fölvetett a Bel-Monostor utcában lévő Mikes-féle házhöz.⁴⁰ Annak udvarházában lakott egy Böckel Bénéimné nevű igen becsületes nő, aki szülésznő, és mint ilyen sok orvosi gyakorlottsággal bíró asszony volt. Ennek és Dani öcsémnek köszönhetem a kolerától visszatérésemet. De mindig csak lábadozó voltam, és többé az egykori cukorgyárban lévő kaszárnyába nem mehettem vissza. November 18-ika is a Böckel-család körében tanált. A Baldácsi⁴¹

²⁷ Garay János: Obsitos című művének figurája, aki nagyotmondásairól híresült el.

²⁸ Református.

²⁹ A csáklya egy fából készült, kezdetleges csúszó eszköz.

³⁰ Úgynevezett.

³¹ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) a 15. (Mátyás) ezred alapítója, később ezredes. A felhívása 1848. július 11-én kelt.

³² Bethlen Gergely gróf (1812–1867) a 15. (Mátyás) huszárezred másik alapítója, később ezredes.

³³ Az alakulat csak 1848. október elején lett ezred.

³⁴ Jakab Elek (1820–1897) Író, történész, az alakulat későbbi másodkapitánya.

³⁵ Úrházi György (1823–1873) újságíró, az alakulat későbbi

másodkapitánya.

³⁶ Fűzi József (1828–1883) jogász, az ezred későbbi hadnagy.

³⁷ Malária.

³⁸ dr. Barra Imre (1799–1854) Kolozsvár főorvosa.

³⁹ 1848. októberében.

⁴⁰ A kolozsvári Karolina-tér északi során, a 4-es számon található a 18–19. század fordulóján késő barokk stílusban épült Mikes-ház. Az épületet az 1870-es években eklektikus stílusban átépítették, és bérházzá alakították át, ekkor bontották le a térre néző lábas erkélyét.

⁴¹ Baldacci Emánuel báró (1807–1852) vezérőrnagy, az észak-erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

akkori meneküléssel én is menekültem, ápoló asszonyomnak szíves marasztalása dacára. Öcsém oda vezette a lovat. Nagy bajjal fölültem a nyeregbe. De már a város végén annyira szédült fejem, hogy nem bírtam a nyeregen maradni. Színész Csiszér István⁴² kedves derék nőjével egy szekéren menekülvén, meglátta nyomorult helyzetemet. Átvett szekérére és velük menekültem Bánffyhunyadiig. Azon helyt megkísértettem a lóra ülést. De már Bikal nevű faluhoz oly betegen érkeztem, hogy egy bajtársam unszolására az addig soha nem élvezett pálinka ízét és megízleltem. Másnap jelentettem a grófnál magamat, ki azt mondta, hogy menjek Nagyváradra kórházba, mert a századdal a téli csatázásra többé nem mehetek. Csíki József barátommal, ki később Felső-Fehérben, Mohában szolgabíró lett, Nagyváradra mentünk kórházba. Itteni szenvedéseinket, nélkülözéseinket leírni lehetetlen! Egészen idegen helyen, minden létfenntartási esz-közből kifogyva, nyomorult betegen egész december hónapot itt nyomorogtuk át. Később nélkülözhető tárgyainkat, különösen én egy jó anyámtól kapott, családi ereklyeként becsült zsebórárt, Csíki egy szintén anyjától kapott arany gyűrűt eladtunk. Csak isten tudója szenvedéseinknek! Nagyvárad kórházi életem arról nevezetes, hogy egy reggel rendezel adatott ki, hogy 9 órákor minden ember, aki mozogni tud, a vár udvarán jelenjék meg. Kivánszorogtuk Csíki barátommal mi is. Láttunk egynéhány, m. e. 300 csenevész⁴³ embert körben állva és megjelent csakhamar közöttünk egy kicsiny szürke szakállas, egyik lábával sántító igénytelen ember, német katonatiszti ruházatban, főtiszt kalappal fején. Nézegette rendre a kiállított embereket. Néhány óla újonc is volt kiállítva – azokat is a kórházból kivitt, mozogni képes embereket sorba állította és egy jobbján álló tisztnek rendelte, hogy vegye gondozása alá, mert holnap indulni kell Erdély visszafoglalására. Ez volt Bem tábornok,⁴⁴ kit aztán 1849-ben gyakran volt alkalmam bámulni. De ott Nagyváradon, midőn engem és Csíki barátomat a kórházba visszarendelt, bizonyl nem néztük ki belőle a hőst, ki mellett Piskiné úgy állottam áhitattal, mint félisten mellett. Bem csakhamar megtette a csodát, hogy a Háromszéken kívül egészen ellenséges hadsereg által borított Erdélybe az onnan kiszorítva volt magyar hadsereggel⁴⁵ diadalmasan bevonulva, a karácsony innepén már Kolozsvár utcáin úzte a győzelem lelkesültségével teljes fiatal magyar hadsereg a német hadat! Ám ez a hadi tény s abban főleg ma is élő hős, Inczédi⁴⁶ 11. zászlóaljbeli által vezetett, „veressapkás” honvédek bámulatot keltő vitézsége az azon kor történelméhez tartozván, én visszatérek saját egyéni hánytatásaim folytatásához!

Nagyváradon a győzelem híretől áthatva, Csíki barátommal elhatároztuk, hogy bármi áron, a már föl szabadított Kolozsvárra megyünk. El is indultunk többnyire gyalog, nyomorult betegen, néha egy-egy szekeres könyörületből tovább szállított. Így Fekete-tótól. hol egy éjjel a legsilányabb helyzetben, egy hegytetőn lakó vén banya oláhné házában töltöttem, ki egész éjjel át főveket főzött, másnap reggel egy úri fogatort hajtó becsületes kocsis vitt ell Bánffyhunyadiig. Kolozsvárra érkezve legelső gondom volt, hogy gróf Mikesnél jelentem magamat, kiről meghallottam, hogy

akkor, 1849 január elején még ott van és indulandó a sereg után. Ép akkor érkeztem a gróf lakására, mikor az már indulóban volt a Mikes-ház folyosóján és a grófné⁴⁷ lekísérvén a lépcső alján állott búcsú – fájdalom! végbúcsú vételre daliás férjétől! A gróf úr meglátván szánandó külsőmet, megrendelte, hogy jelentsem magamat Dr. Barránál és csak midőn egészen jobban érzem magamat, menjek a századhoz. Ezzel lóra ült és elvágtatott a dicső lelkes hazafi és én soha nem láthattam többé áldott nemes vonásait. A hitvány golyó Szeben alatt⁴⁸ Bem és gróf Teleki Sándor⁴⁹ között a legnemesebb szívű, leglánglelkűbb hazafinak, a Rákóczi hú, honszerelem és fejedelem iránti hűség magasztos érzelmeit, oly megható szavakkal megörökített, dicső név- és vérkonnak életét oltatta ki, mint a magyar nemzet egyik dicső vértanúját! Vajha a nemes székely gróf Mikes családban soha ne hiányozzának a két Kelemen magasztos honszerelmeket keblökben viselő dicső utódok! S vajha a harmadik Kelemen ne lenne ismét áldozatja a haza szabadságát tipró, elnyomó... hatalomnak!

Gondos ápolás és rendesebb életmód mellett Kolozsvárt elvégre annyira javult egészségem, hogy körülbelül január 29-én elindulhattam egy marosiakból álló m. e. 50 emberrel a sereg után, mely akkor már Vízaknán volt.⁵⁰ Ezen utazás alatt Nagyenyed környékén szívrázó jelenségeknek voltunk tanúi, midőn számos az oláhok vad dühét kikerülni sikerült, életben maradt enyedi lakosokat erdőkből, berkekből kiéheztetve, a nagy hideg által összegémberítve láttunk a romba heverő város felé vándorolni!⁵¹

Utunk Balázsfalva felé vezetvén, miután onnan az oláság egészen el volt távozva, a püspöki és gimnasiunai szobákat foglaltuk el éjjeli szállásul. Ekkor történt, hogy néhány székely fiú elkeseredve az előző napon Enyed körül látott vandáli pusztítás láttára, a püspöki és gimnasiunai könyveket és irományokat a collegium udvarába halomba rakták és már gyújtották a papírt és szalmát, hogy azokat elégessék visszatörlesül a nagyenyedi collegium drága kincs által sem pótolható könyveinek és műzeumi tárgyainak olá hordák által tett elpusztításának. Én egy barátom által figyelmeztetve, a bőszi fiúk közé mentem és sikerült őket szándékukról lebeszélni, azon érvvel, hogy csak gyávák és herostratusi⁵² dicsőséget az emberi elme szüleményeinek megsemmisítésében kereső, vad, tudatlan lelkekhez illik az ártatlan tudományos műveken állani bosszút, a bűnös és lelketlen vad tömeg gazságáért. Hozzánk székelyekhez nem illik ez a nemtelen bosszú. Föllépésemnek sikere lett. A gyújtó kezeket a fiúk félredobták, mondván: hagyjuk ezen nem élő ellenséget és majd álljunk bosszút az élő vad oláhokon, bárhol találjuk őket!

Hogy ezután nem esett éldozatul a balázsfalvi könyvtár már ott átment magyar csapatok bosszújának, azt én nem tudom. Mert sem azelőtt, sem azután többé benn az ellenséges szellemű városban nem voltam, csak a vasútról láttam gyakran eme várost. De hogy az irt időkben én menttettem meg a könyveket, azt biztosan tudom!

Csapatommal Vízaknára a csata napját megelőző nap (febr[uar] 3.) délutánján érkeztem. Itt tudtam meg, hogy századom az időközben gróf Bethlen Gergely elébb léptetésével⁵³

⁴² Csiszér István (?–1868) kolozsvári színész, 1848-ban beáll a honvédek közé.

⁴³ Silány.

⁴⁴ József Bem vezérőrnagy (1794–1850) az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka.

⁴⁵ Bem az offenzíva megkezdése előtt jelentős erősítéseket kapott.

⁴⁶ „meghalt 1893-ban.” Csiszér Gábor jegyzete.; Inczédy Sámuel őrnagy (1811–1893), a 11. honvédszászlóalj parancsnoka. Később ezredes.

⁴⁷ Mikó Rozália grófné.

⁴⁸ 1849. január 21-én.

⁴⁹ Teleki Sándor gróf (1821–1892) az erdélyi hadsereg intendánsa, később ezredes.

⁵⁰ Bem január 31-én érkezett Vízaknára.

⁵¹ Nagyenyedet 1849. január 8–9-én gyújtották fel Simeon Prodan Probu és Ioan Axente Sever román prefektek népfelkelői. A lakosság jelentős részét lemészárolták.

⁵² Hérosztratosz, epheszoszi görög, aki i. e. 356-ban felgyújtotta Artemisz istennő világszerte csodált templomát, hogy nevét tegye.

⁵³ Bethlen Gergelyt 1848. november elsején léptették elő őrnagynak és osztályparancsnoknak.

enyedi Horváth Miklós⁵⁴ kapitány vezénylete alatt báró Kemény Farkas⁵⁵ hadtestével el van küldve a Piski hídra, hogy ottan az összeköttetést Magyarországgal, a minden felől gyülekezett oláhordák között tartsa fenn.

Akkor nap már nem indulhatván századom után, megszálltam egy pár gyalogtisztt és egy orvos barátom szállására, hogy aztán más napon nézzek után, miként indulhassak az oly távol levő és oly veszélyes környezet által elvágtat századomhoz.

Nem akarok bírálatot mondani, de azt, amit Vízaknán létem rövid ideje alatt tapasztaltam, kötelességem az igazság érdekében kimondani. Ugyanis én Vízaknán a sereg helyzetét egészen más-ként tanáltam, mint azt laikus eszemmel is egy az ellenséges seregnek oly közel létében, minő volt a Szebenben székelő nagy ellenséges haderő, megbocsáthatónak tartottam volna. Az utcákon ugyanis ágyúk, töltényes szekerek, nagyszámú markotányos s más szekerek annyira összevissza voltak halmozva, hogy azok között járni is alig lehetett. Az előőrök csak a város közvetlen közelében voltak föllállítva.

De a Szeben felől való hegymagaslát és út nagy részben őrizetlenül hagyatott. Nem csak, de azon gyalogos tisztek, kiknek körében én akkor östve voltam, annyira biztonságban érezték magukat, hogy a legénységnek fegyver elbontást és takarítást engedtek!

Így történt aztán, hogy a csata napján (febr[uár] 4én) reggel, midőn az ellenség már Vízakna fölött a lejtőn ereszkedett le, a magyar táborban a legnagyobb rendetlenség volt. A hős fővezér, Bem ugyan hamar szembe állott az ő szeretett fiaival, ágyúival az ellenséggel, a meglepett gyalogosok is elég hősiességgel küzdöttek. De el volt hanyagolva benn a városban a visszavonulási útnak kitisztítása.⁵⁶ Én, miután béosztva sehova nem voltam s fegyverzetem egy cancellista⁵⁷ vékony kardból állott, szétnézve a csata elején, hogy mit tehetek, a Vízaknától északra fekvő Mundra-Ladamosi út mellett egy kőkereszt közelében föllállított 2 ágyúhoz mentem s az annak fedezetét képező néhány emberhez csatlakoztam. A két kis ágyú elég jól működött a csata folyamán, különösen a túlsó oldalon a magyar sereget bekeríteni száguldó lovasságban tett nem csekély kárt s ezáltal késleltette az ellenséges lovasságnak a délnyugati oldalon való gyors elhaladását mindaddig, míg Bem a főerővel a csatát állotta. Midőn aztán a nagy ágyúk elhallgattak, a magyar sereg minden irányban visszavonulásnak indult, az én 2 ágyúm vezénylője is fölszereltetett és megkezdte a visszavonulást. A főtéren a szekerek és ágyúk egymást gátolva a visszavonulásban, a 2 ágyút és poggyászszekerét a hellyel úgy látszik ismeretes vezető, egy melléktúrcán vezette által Vízaknán a nyugot felé környező hegy felé, valami alkalmatlan mezei úton, mely Szerdahely felé vitt. Én mindig ezen ágyú- és poggyászszekérrel mentem. A nagy és derék ágyú Bemnek mind odavesztek tán⁵⁸ 4 ágyún kívül, mert nem lehetett azokat az összeszorított utcában áthozni. A mi 2 ágyúnk, melyen azonban a legkisebb szerkezetűek⁵⁹ voltak és még más 4 említém megmenekült ágyú, maradt meg a vízaknai gyászos emlékü csatából. Ámde aztán ez a nyomorult hat ágyú volt az, mely a láng-

eszú és rettenthetlen hős vezérnek, Bemnek emlékét a Vízaknától Piskiig való visszavonulás hadi tényében a történelemben csaknem páratlanra tette! Östvére átérvén Szerdahelyre, ott kezdette összeszedni Bem a sereg romját. Maga ágyúival hátul maradt fedezetül. A menekült tábor legjobbjait választván maga mellé. Mi rongyos-nyomorult népség elől mentünk és Szászsebesre minden nagyobb akadály nélkül beértünk. Ottan a menekült szekereken poggyászunkat a piacra állítván, magunk a kiéhezett, elfáradott menekülőök csakugyan a piac körül levő s többnyire kevés lakójú házakba szállásultunk bé és lefeküdtünk. Éjfél felé egy ágyúlövés s az utcán támadott nagy zavar riasztott föl álmunkból.⁶⁰ Én kifutva, rohantam a szekér felé, melyen egy ládában cancellistai fekete ruhám, irományaim, változóim⁶¹ stb. voltak. Üres helyét tanáltam! Az oldalokból orozva betódult oláh tábor, híven önmagához, a szekerek őrizetére rendelt néhány szegény embert szétriasztva a rabláshoz fogott és elrabolta mindenünket. Az éji sötétben csak a sivalkodás-dulakodás hallatszáván, én, miután a piac főterén volt a nagyobb oláh csoportulat, vaktába nekiindultam egy melléktúrcán át vissza a főtábor felé. Az utcai ablakokból 3-4 pisztolylövéssel üdvözöltek a nemes szívű szász atyafiak. Nem talált egyik sem. És én csodálatosképpen kijutottam a városból. Itt láttam én legelőbb isten kezét! Kimentem a város keleti felén levő kis hegyre, s ott az országúton mentem egy darabig. Végre megállapodtam, hogy várjam bé a valószínűség szerint ágyúdőreje elősiető Bemet. Rövid, alig félórás várakozás után, mialatt én egy, az országúton levő kis híd alá vitézül meghúztam magamat, megérkezett a főtábor előcsapata, ahhoz csatlakoztam és reggelre visszamentem Szászsebesbe.

A szászsebesi nehéz napot a Vasárnapi Újság 1896. évi folyamában egy szemtanú megírja.⁶² Ez, amint látszik fősúlyt arra fektet, hogy Petőfit látta és Bemnek a Fehérvárról átküldött feladásra hívó lengyel parlamentterhez intézett szavait hallotta. Én ezen szerencsében nem részesültem. De igenis tudom világosan az azon napi eseményeket. Ugyanis Bem azon indokolással, hogy a rossz akaratu városi lakosok a múlt éjjel a védtelen menekülőket megtámadták, kirabolták, azokra lődöztek s többeket meg is lőttek: a seregnek 1 órai, d. e. 10-11-ig szabad rablást engedett a városban. Azon kikötéssel azonban, hogy szigorú büntetés terhe alatt senkinek megrészegetni nem szabad. A fiúkkal én is lementem egy, a piac soron balra eső, nagy sárga háznak pincéjébe és szemlélttem, miként keresnek azok élelmet stbt., ekkor meglátván, egy a pincébe tulajdonosa által levitt könyvtárt, ahhoz mentem és kerestem valami nekem való könyvet, kárptólásul elvitt ruháim és irományaimért, melyeket aztán soha nem is kaptam vissza! Íme! Kezembe akadtott Schillernek egy kötete, melyben éppen az én kedvenc „Don Carlosom”⁶³ volt, ezt már zsebre tettem és ezzel az egész hadjárat alatti rablásom be volt végezve.

Az óra elteltével parancs adatott ki, hogy minden ember csendben, zaj nélkül vonuljon ki. Sem kardcsörgés, sem sarkantyúpengés ne hangozzék. Az ágyú kerekbe voltak zsuppal⁶⁴ fonva. Bethlen Gergelynek rendelete volt, hogy a parlamentterrel mentől hangosabban beszéljessen. Az ágyúk pedig ki lettek

⁵⁴ Horváth Miklós (1818–1849) kapitány, a Mátyás huszárezred századparancsnoka.

⁵⁵ Kemény Farkas báró, (1797–1852) alezredes, a piski hidat védő dandár parancsnoka. Később ezredes, hadosztályparancsnok.

⁵⁶ A február 4-én vívott vízaknai ütközetben a magyar csapatok először visszaverték az ellenséges támadást, majd Bem ellentámadást indított, melynek következtében felfedte a magyar erők csekély számát. A katasztrofális vereség elsődleges oka ez volt.

⁵⁷ A marosvásárhelyi királyi tábla tanulójának szablyája.

⁵⁸ Bem Vízaknánál 15 löveget vesztett és a teljes poggyászát.

⁵⁹ Kiskaliberű.

⁶⁰ A városban a gyulafehérvári várőrség ütött rajta február 5-én, a támadást a helyi lakosság segítette.

⁶¹ Váltóruha.

⁶² FERENCZI Zoltán 1896.

⁶³ Friedrich Schiller (1759–1805) német drámaíró Don Carlos című drámája. (1787)

⁶⁴ A zsupp a gondosan kicsépelet rozs után nyert szalma, mely kékbe kötve jön forgalomba és részint szecsának, részint tetők fedésére használtatik, továbbá szalmazsákok s pamlagok megtrötésére stb. szolgál.

helyezve, szembe a Gyulafehérvárról kijött és az országu-ton fölállítva volt katonasággal. Hátral a város melletti hegymagaslaton állott a Puchner serege, várva a biztosnak vélt kapitulációt, jobbról is, balról is a hegyek oldalai rakva voltak a vitéz oláh hordák láncsásaival. Innen a menekülés emberi fogalom szerint lehetetlen volt! Amint a parlament szemei kioldása után övéihez közelget, a maga Bem által kartácsal megtöltetett és jól is irányzott ágyúk elsültek, a bécsi aulistikák⁶⁵ és néhány huszár elé indultak rohamra, erre a vitéz fehérvári fedezett úgy eltűnt a lát-határról, mint a villám! Ezalatt meg volt rendelve egy szakasz katonának, hogy midőn az ágyúszót meghallják, azonnal a Szász-sebesnek folyamon alól eső, oláhok által lakott részét, különösen az út közelében gyűjták meg, hogy ezáltal is a Puchner lóporos szekereinek közeledése késleltessék! Amint a fehérvári őrség elil-lant, Bem ágyúit visszafordította a város felé, nyugodtan várva a közeledő ellenséget, hogy azt ismét kartácsal üdvözölhesse!

Nem szabad itt említetlen hagynom a hős vezér továbbinté-zkedését s annak, miként lett teljesítését. A seregben volt körülbe-lül 32 bécsi aulista fiatalember. Derék, megtermett, hű és igazán elszánt fiúk, fegyverezve 2 csövös löfegyverrel⁶⁶ s oldalukon rövid karddal.⁶⁷ Ezeknek meg lett rendelve, hogy az országu-ton négyesi-vel egymásután lassan lépve haladjanak, s ha valahol nagyobb szá-mú oláh táborra tanálnának, azonnal a 32 ember harcvonalban álljon, közéjük és utánuk pedig az én helyzetemhez hasonló nagy-számú rokkantak, különösen számos dobosok béállván, tüntesse-nek föl egy nagyszámú előcsapatot. Így lőn! A bécsi fiúk emberül megfeleletek a rájuk bizottaknak. Ha merészelt valahol valamely fegyveres oláh csapat lőtávobba közeledni, arra a hős fiúk oly hi-degvérrel és oly biztosan lőttek, mintha csak nyúlra vadásznának. Én ezen fiúk között mentem Szászsebestől egész Szászvárosig. És valóban megtanultam bennök becsülni a német higgadságot és lelkes elszántságot. Vajh! Mi lett belőlük? Vajon él-e még valahol közülök vagy egy? Legyenek áldva élve és halva!

Ily beosztás mellett egész napon át sohasem mertek az oláh hordák oldalról támadni és nyugodtam mehetett a menekülő tá-bor. Hátral pedig Bem tartóztatta illő távolban a meglepetéséből kiócsudni alig tudó hős Puchner seregét.

Ámde östve Szászvárosba nem mehettünk bé békésen. Már sötét volt, midőn ágyúlövés fogadott. Az előcsapat megállott, Bem csakhamar elérőhant kicsiny ágyúival és irányozott a lobot vető ágyúk felé, a gyalogság pedig rohamban ment a város felé! Rövid, 1 órai csata után a vitéz oláh tábor, tán Salamon prefec⁶⁸ vezérlete alatt kerekét oldott s otthagya Szászvárost, valószínűleg attól is tartva, hogyha a már nem messze lévő Kemény Farkas ne-szét veszi a dolognak, hátban támadja meg és akkor csúffá lesz!

Akkor éjszaka Szászvároson megháltunk. Reggel indultunk a tegnapi beosztás szerint Déva felé. Mikor a Piskí hídnál szá-zadomhoz érkeztem, ott már a század parancsnokságában egész átalakulást tanáltam. Alig volt a kolozsváriak közül még vala-ki a tisztak között Jakab Eleken kívül. Én öcsémmel beszélve megtudtam, hogy ott a szabad ég alatt lovat és lókészletet nem kaphatok, azért jobb lesz Bemmél Dévának mennem. Bem a Kemény Farkas csapatját némileg megerősítve, maga lement a sereg harc képtelen roncsaival Dévára, hogy ottan bévárja a Ma-

gyarországról már megsürgetett segélyt, főleg ágyúkat.⁶⁹ Én is odamentem. Déva várában akkor még osztrák őrség volt, mely nem egyszer lődözött ágyúival ránk. Én itt nem tehettem szert lóra, azért a pár napi ott időzés után megérkezett ágyúkkal és segélycsapatokkal a nagyon szorongatott br. Kemény Farkas erősi-tésére visszasiető Bem csapatával én is fölfelé indultam, csak újra gyalogszerrel.

Ezen pár napi idő alatt a Piskí híd fedezetére hagyott sereg s közte az én századom sokat szenvedett. Ott a hídra már föllépő osztrák gyalogság visszaveretésére vezényelt lovas század elején rohanó kapitány, n[agy]enyedi Horváth Miklós 15 golyótól ta-lálva esett el hősi halállal! Csodálatos vezénylet, hogy zárt tömeg-ben, egy keskeny hídon feljövő gyalogságnak visszaverésére br. Kemény lovas századot parancsol. Valószínű, hogy a báró úr nem olvasta volt a történelemből Napóleonnak az „arcolei” hídnál való önviseletét. Mert akkor nem egy lovas csapatot küld oda, hanem maga ragad zászlót a rendelkezésére álló elég derék gya-logos sereg élén, és úgy úzi vissza egyenlő fegyverrel az egyenlőt arról! A derék Horváth Miklós hősi halála a fővezénylet vastag hibájának róható föl!⁷¹

Bem megérkezett Piskíhez, békövetkezett a nagy nap, mely a magyar történelem lapjain örökké ragyogó arany betűkkel van föllírva. A „Die Brücke ferloren, Siebenbürgen ferloren”⁷² lelkesi-tő szavak hatása csodákat mívelt a magyar honvédseregben. Én, mint dilettáns mindig a csatázó sereg háta megett jártam egész nap, különösen a halottak között szakadatlanul kerestem Dani öcsém holttestét, mert a második visszaverés után a hídon föl-öl, a jeges víz partján ráakadtam jól ismert zöld köpenyére, mi-után biztosnak tartottam, hogy elesett valahol. A köpenyt, mint a kedves testvér emléket, karomon hordoztam!

A harmadik visszaveréskor Bem 6 ágyúval a víz melletti berken alól, balra az országu-tról egy magaslatra vonult föl. Én odamentem és ihlet teljes bámulattal néztem azt a hidegvérű lé-lekjelenléte, amint osztogatta szárnysegédei által a sereg hadcsa-patainak mozdulatait s mint kezeli maga azon ágyúk működését, nem egyszer maga célozván egyik, vagy másik ágyúval. A golyó szakadatlanul hullott és füttyölt közöttünk. Senki nem ügyelt rá! Az oldaltarisznyában lévő szalonnában östve egy puskagolyót találtam. Észre sem vettem, mikor kerestem meg a kedves vendég! Rövid, 1 órai tüzelés után a csata sorsa végképp eldőlt. Az osztrá-kok visszavonultak a hídon, és vad futásnak eredtek. A lovasság előre és vígan üldözte a futó hadat. Én is fölkapva egyik töltényes szekérre, azzal mentem, míg egészen beestvéledett. Akkor leszáll-va, egy csapat gyalogsághoz csatlakoztam s tudakozódtam tőlük, hogy a Mátyás huszárok merre mentek? Ők csak annyit tudtak, hogy az üldöző lovassággal azok is előre rohantak. A zöld köpeny még mindig karomon volt, fivéremet még mindig halottnak hittem és nagyon bántott, hogy holttestére nem akadhattam rá. Így mentünk a csapattal nem Szeben, hanem Fehérvár felé, éjjél tájban érkeztem Alvincre, hol az előttem ismeretes ref. pap há-zához törekedtem jutni. Meg is találtam, hol víg élet folyt, a nap nagy eseményei után most már jó étel-italra talált fiúk között. Amint én is befurakodtam az egészen megtelt házba, azonnal láttam, hogy jó helyt járok, mert éppen Mátyás-huszárok között

⁶⁵ Bécsi légio katonája.

⁶⁶ Kétsövű lókupakos vadászkürtály.

⁶⁷ Az úgynevezett bécsi légios kard.

⁶⁸ Nicolae Solomon Hunyad megyei román prefekt.

⁶⁹ Ez a Hrabovszky György őrnagy vezette dandár volt, amely 1849 február elején a Bánságból érkezett az erdélyi csapatok se-gélyére az alábbi alakulatokból állt: 37. (Máriássy) srgyalogez-res 3. zászlóaljja, 24. honvédszászlóalj, Torontál megyei önkéntes nemzeti zászlóalj, 6. (Württemberg) huszárezred egy osztálya és két ágyúüteg. (13 löveg)

⁷⁰ Az arcolei csata, más néven az arcolei híd csatája (1796. novem-ber 15–17.) Napoléon Bonaparte tábornok itáliai hadjáratának egyik nagy jelentőségű csatája, mellyel elvágta az osztrák seregek visszavonulásának útját az észak-itáliai Arcole falu mellett.

⁷¹ Az utóbbi értékelés némi túlzás. Kemény Farkasnak már nem maradt más bevethető alakulata az ellenséges gyalogság megállí-tására, csak a Mátyás-huszárok százada.

⁷² „Die Brücke verloren, Siebenbürgen verloren” „Ha a híd el-esik, akkor Erdély is”.

vagyok s íme! alig tájékozom magamat s fogadom néhány bajtárs köszöntését, jön előmbe Dani öcsém, az ő szokott jóságos mosolyával, ölelő karjaival! Itt is láttam a jóistent! A kölcsönös fölvilágosítások közötti beszélgetés alig engedett 1 órai alvást reggel. Ettől fogva soha nem váltunk el huzamosb időre a jó testvérrel egymástól!

De én sem szakadtam el többé századomtól!

Azzal mentem Medgyesre. Itt lovat és fegyvert kaptam. A kaptott lovat elcseréltem másnap egy Ekhárd nevű, József-huszároktól⁷³ jött agg huszárnak amaz ezrednél bétanított csinos fehér kancájával, melyet én „Lillám”-nak neveztem és ez a Lilla volt ezután az én hú barátom, életemnek több rendekben megmentője. Medgyesre kirendelte volt Bem Háromszékről a székely huszárokat⁷⁴ báró Szentkereszti Zsigmond⁷⁵ vezénylete alatt, a szentkatolnai Mátyás-huszárszázadot és egyezer gyalogságot.⁷⁶

Amint itt pár nap alatt szervezkedett a tábor, harmadnapon parancsot kaptunk indulásra.

Kemény februári hidegben, járatlan utakon, ezer nyomor között mentünk Beszterce felé,⁷⁷ hol már a siető Urbantól⁷⁸ kellett megtisztítani a szegény országot.⁷⁹ A csata Tihuca nevű falu mellett volt.⁸⁰ Mi Mátyások ágyúfedezetre, a jobbszárnyra állottunk. Bem tisztikarával az éppen mellettünk lévő magaslaton volt, honnan mindkét seregnek mozdulatait beláthatta. Az ágyúcsata hevesen kezdődött. A falu végén egy híd mellé állított ellenséges ütegek keményen szórták golyóikat felénk, melyeknek néhány ló, úgy az ágyúktól, mint a mi huszárainktól is áldozatul estek. Ám mi sem maradtunk adósok, sőt a háromszéki gyalog újonc ezred⁸¹, melyben másik testvérem, Zsigmond, most parajdi pap, őrmester volt, a balszárnyos egy sánc mellett észrevétlenül fölvonulván, egész a falu mellé, onnan az ellenséget sortűzzel üdvözölte, mire a futásra mindig kész Urban nyakra-főre futni kezdett. Mi rendeletet vettünk az ellenség üzésére s rohanva haladtunk a falu között át, ki a határszél felé. De bizony több elenséget, néhány a futásban kifáradott és foglyul ejtett naszódin⁸² kívül nem láttunk. Östvére visszajöttünk egyik határszéli faluba, de ahol nyomorult olá viskókön kívül senkit és semmit nem tanáltunk. Alig lehetett betevő falathoz jutnunk. A lovainak sem volt rendes istállójuk, hanem valami hitvány színekbe kötöttük meg szegényeket, a táplálék dolgában ők is velünk egy sorsban osztozván. A nyergeket sem vettük le róluk a dermesztő nagy hidegben. Az én „Lillám” lefeküdvé, a lelógó kengyelvasba utó jobb lábával belerúgva, azt hajnalban csak nagy bajjal tudtuk kiszabadítani. Másnap Besztercére visszamentünk. De itt csak egy napot töltöttünk, míg Bem intézkedett, hogy minő fedeztet maradjon hátra a Beszterce-Naszód vidéki oláhok és netán még

béjőnni megkísértő Urban ellen.⁸³ Századom, mely a karácsony előtti csatározások óta folyton folyvást csatában volt, remélte, hogy egy kis nyugalomra itt hagyja Bem. De bizony úgy látszik, az öreg úr nagyon ragaszkodott, a később br. Bánffy⁸⁴ ezredes által „táblabíró”⁸⁵ századnak gúnyolt, kedves lovasaihoz. Nem hagyott ott, magával vitt és mi mentünk Segesvárra.

Ott a segesvári hadicsel ismét egy ragyogó lapját képezi a szabadságharc történelmének. Én az általánosságokat kerülve, csak a saját egyéniségemre vonatkozó két tényt említek föl Egyik, hogy a második században egy hadnagy kinevezése lévén szükség, hogy a tisztikar legnagyobb része által személyemet követelő közvéleménnyel szemben, miként sikerült Makrai őrnagynak⁸⁶ öcsét a ...Makrai Kálmánt⁸⁷ tenni bé, miről tanúskodhatik a még életben lévő egyik ottani tiszt, Solymosi Lajos⁸⁸ barátom, ki tudtommal Udvarhelyszéken, Bögözben köztisztviselőként élő közjegyző és tisztos családtag. Másik az, hogy Segesvárra ekkor kivetett 3000 pengő forint hadisarcnak 1/3-dát, ezer pengő forintot ezüst húszasban és tallérban, egyik utcából az én szakaszom ellenőrzése alatt szedém bé a nemes városi tanács bizottsága, én vittem ki abrakos tarisznyámban a táborba és számoltam bé a hadipénztárba.

A Szebenből segesvári sáncolás által Fogaras felé kicsalt Puchnernek kijátszása, ezalatt Szebennek bevétele, mind nagyobb történelmi mű tárgyai lévén, én azokról hallgatok Bem Szeben bevételeire indulván,⁸⁹ a hátulról Udvarhely felől b. Heydte,⁹⁰ M[aros]vásárhely felől Nugent⁹¹ elleni hátrvédnek egy csapatot hagyott hátra Makrai őrnagy vezénylete alatt Medgyesen, Ezen hátrvéd csapatnál hagyott az én századom. Ha jól emlékszem Martius 10^{ke} volt, nagy hideg, szigorú havazó idő. Az előőrsi éjjeli csapat vezetése reám bízott a Medgyesen föltili erdőben. Én az őrzőket fölállítva három helyen, minden órában váltattam a nagy hideg miatt. Tűzet tenni messzi látszó helyen nem lévén szabad, a roppant hideg mégis rákényszerített, hogy egy mély árok fenekén, az ott közelben lévő olá kertek kerítés deszkáiból egy kis tüzet tétessek, hogy a hó hátán, fedél nélkül lévő előőrsi csapatnak azon tagjai, kik órállásból visszajöttek, vagy oda menendők voltak, némi kis meleget élvezzenek. Itt történt, hogy Dani öcsém éjjel után visszajöven az őrhelyről, nagyon megfázva és kifáradva, lefeküdt egy olyan deszkafára, melynek egyik vége a tűzön volt, másik vége kinyúlt a hóba. A kimerült test csakhamar elaludt, és én mikor az éjjel utáni 2 órai órváltásról visszajöttem, ekkor láttam meg, hogy a deszkának a tűzben levő része már odáig égett, hogy öcsémnek csákója (vörös csákónk vala) már ég. Hirtelen fölkeltem. De amint lábra akart állani, ekkor vettem észre, hogy lábára nem tud állani, mert az meg a hó-

⁷³ 2. (Hannover) huszárezred katonája.

⁷⁴ 11. (székely) huszárezred ezredesi osztálya.

⁷⁵ Szentkereszti Zsigmond báró (1817-1891) a 11. (székely) huszárezred őrnagya és osztályparancsnoka.

⁷⁶ Gál Sándor ezredes 1849. február 9-én indult Bemhez 5 gyalog zászlóaljjal, három század lovassal és egy hatfontos üteggel

⁷⁷ Bem 1849. február 23-án indult meg Marosvásárhelyről Urban ellen.

⁷⁸ Karl Urban ezredes (1802-1877), a császári-királyi hadsereg dandárparancsnoka.

⁷⁹ 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél meglepetészerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtett. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó Károly Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek.

⁸⁰ 1849. február 27-én.

⁸¹ A 15. (2. székely) határőrezredből szervezett két zászlóalj, a későbbi 83. és 84. honvédszászlóalj.

⁸² A 17. (2. román) határőrezred katonája. Az alakulat székhelye Naszód volt.

⁸³ A terület őrzésére egy 4000 fős hadosztályt biztosított, melynek parancsnoka Tóth Ágoston ezredes volt.

⁸⁴ Bánffy János báró (1817-1852) ezredes, az erdélyi hadsereg dandárparancsnoka.

⁸⁵ Utalás az értelmiségiek magas számára.

⁸⁶ Makray László (1815-1876) őrnagy és osztályparancsnok, később alezredes.

⁸⁷ Makray Kálmán az ezred hadnagya, később főhadnagy.

⁸⁸ Solymosi Lajos (1828-1907) az ezred hadnagya.

⁸⁹ 1849. március 9-én.

⁹⁰ August Heydte báró, császári-királyi őrnagy.

⁹¹ Illyen nevű főtiszt nem szolgált az erdélyi császári-királyi hadseregben.

ban elfagyott! Nagy bajjal, dörzsölés után valahogy csak mégis lábra állott, lóra ültettem és béküldöttem a századhoz, a csákót zsebkendővel kötöttem fejéhez, mert első része már elégett volt. A csizmát pedig nem lehetett lábáról lehúzni, kivágták és lábra nútra⁹² bocskor kötött. Reggelre csakugyan jelentkezett az ellenség előcsapatja a közeli falun túl.

Én erről rohanva tettem jelentést Makrainak, ki a riadót megfúvatván, a sereg megindult fölfelé.

Amint kiértünk a síkra, rakétaeső⁹³ fogadott. Ilyent még eddig a csatában nem láttam volt. Az ellenség csapatai a kis falutól nem igen látszottak, különösen a lovasság éppen nem. Mindazáltal Makrai az ágyúkat, lehetett vagy 6, fölállította és lövett a rakéták helye felé. Néhány lövés után csakugyan nem jövént át a falun az ellenség, Makrai egy kis fakó lovon lovagolván, elkiáltotta magát: utánam vitézek! Előre rohamra! És elhájolván nyergében, maga indult sebes vágatva bé a faluba. Mi utána, kivont karddal! A falu közepén is volt az utcának egy kanyarulata, itt a házak mögé volt fölállítva az ellenség lovassága. Ezt meglátva Makrai megcsendesedett és bévárt minket. Mi rendbe szedve magunkat, amennyire az utca szélessége engedte sorakoztunk, de már akkor a lovasság lőtt reánk, azonban nem nagy kárral. Mi is visszalőtünk pisztolyainkból s ezalatt gyalogosaink is kezdték a falut megkerülni, s így az ellenséges lovasságot háttámadással fenyegetni.

Igy történt, hogy Makrai ismét rohamot vezényelvén, neki rohantunk a huszároknak.⁹⁴ De azok nem várván be az összecsapást, elfutottak vissza. A falun átmelve láttuk még b. Hajte⁹⁵ úrnak hadtestét, de amint ágyúink helyezkedni, gyalogaink elé menni kezdettek, nem fogadott el csatát, hanem szépen visszavonulót fúvatott. Minket huszárokat Makrai a futó sereg üldözésére rendelt s el is indultunk. De alig haladtunk ¼ órát, jött a rendelet a visszatérésre. Bem intézkedett, hogy a múlt éjjel Szebent elfoglalta és elindult a Fogaras felől Segesvár bevételét tervelő Puchnernek tovább üzésére. Szeben üresen van hagyva és a megyesi hátvéd tábor rohamos meneteléssel induljon Szeben felé és megszakadás nélkül menjen oda, hogy még azon éjen odaérjen!

Elindultunk. Egész nap és múlt éjen sem pihenni, sem enni nem volt egy perc időnk sem. Magunk, lovaink kifáradva, kiéhezve de még inkább a szegény gyalogosok. Úgy segítettünk rajtuk, hogy 2 huszár az út két szélén menve, 4-5 baka összefogózkodott és a két szélő a két huszár lovához fogódzva segítettük a menetelést. Éjfél utánra Szebenbe érkeztünk. Én Dani öcsém-mel a Mészáros utcában,⁹⁶ egy emeletes házban, honnan egy kapitány volt szálló, elmenekült volt, kaptam szállást. Reggelig egy kissé pihentünk, de úgy, hogy a megfagyott lábáról a csizmát késsel még Medgyesen kihalásítva, amint Szebenben szállásra érkezett, a lábát hideg vízbe dugtuk, másnap pedig orvosi kezelés alá vetettük, az elégett csákó helyett pedig mást kaptunk.

Nekem még akkor nap az a bajom érkezett, hogy östve felé parancsot kaptam, hogy egy szakasz huszár és fél század gyalogsággal 2 ágyút kísérjek ki Verestoronyra és ott az őrségnek adjam át. Bizony csak nagy bajjal tudtam ezen parancsot teljesíteni. De útközben felvidított egy kis epizód. A kísérő gyalogosok csíki székely atyafiak lévén, hadnagyukkal menet közben beszélgetve, panaszkodtunk éhség- és fáradságról. Ezt meghallva egy csíki

komé⁹⁷ így szól: „én annak a huszárnak, ki megengedné, hogy lovára fölülhessek bár egy fertály⁹⁸ óráig, tudnék adni egy darab sületlen hurkát, de hát etहनém-mel minden jó” – No atyafi! Mondám én, itt a lovam, hadd lássam azt a hurkát. Ezzel az atyafi benyúlván oldaltarisznyájába, kihúzott abból egy egész szál szalámit, ideadta s azzal fölült a lovamra. Hol kapta, kied¹⁰⁰ atyafi ezt a hurkát, kérdém, mert az bizony most jól esik. Hát ahajt Szebenbe, mikor azon a setét garadison¹⁰¹ mentünk fel, annak oldalából szedték ki a fiúk s nekem is adtak vagy két darabot, került aztán a szalámi mellé egy kis kenyér is a csíki atyafiaktól, az amolyan jó fehér cipóból, sőt egyik még egy üveg pezsgő serrel is megiszta. Így a Vöröstoronyi út sanyarai enyhültek a csíki atyafiak becsületes kedélyeskedési által.

Az ágyúkat átadva visszamentem Szebenbe és itt örömmel vettem tudomásul az öreg Bemnek amaz intézkedését, hogy a Mátyás-huszár első százada Szebenben 2 hétig kétszeres zsoldal, mindennemű szolgálat alól fölmentetik, elismerésül azon lelkes áldozatnak, hogy a téli hadjárat egész tartalma alatt folyamatosan híven és a haza hálájára méltólag teljesítette honvédelmi kötelességét!

A kétheti időt igazán nyugalomra s különösen Dani öcsém lába gyógyítására fordítottuk. És itt bevégződött a Mátyás-huszár első századának nem csak téli, hanem egyszersmind erdélyi hadjáratban való működése.

II. rész.

Következett a tavasz és nyári Magyarországon való működés!

Martius végén, vagy ápril elején,¹⁰² a napjáról elfeledkeztem, rendeletet kaptunk, hogy induljunk a Temesvár alatt a hadiszolgálatot felmondott régi székely huszárok fölvaltására¹⁰³. Nem örömmel váltunk meg az édes anyaföldnek mindnyájunk előtt oly kedves és drága határaitól és azon hadseregtől, mellyel együtt annyi nehéz napokat éltünk át a téli hadjárat alatt. Ám! A katonai parancsnak engedelmeskedni kellett és elindultunk Szebenből le Déva felé. Nem nagyon siettettük a menetelést, annyival kevésbé, mert a Piski hídnál esett hős Horváth Miklós után századunknak vezénylő kapitánya sem volt. Az igazán táblabíró hadnagyok, mint Jakab Elek, Berivói György stb. bár igen kedves jó fiúk voltak, de katonai előképzettség hiányában a rendes vezényltre nem igen képesek. Déván pár napot ültünk, hol a várból most is ágyúztak ránk. Leérve Facsétára, itt kaptuk ajándékol 2 kapitányunkat, és pedig első kapitánynak: Incze Dani,¹⁰⁴ másodiknak Incze Manó¹⁰⁵ erdővidéki székely huszár altiszti iskolákban képzett két becsületes székely atyafit. Átvevén Dani bácsi a vezényletet (a jámbor Manó, mint másodkapitány soha sem zavart sok vizet, igen derék, humánus ember volt) egyelőre némileges farkasszem néztünk, úgy mi a század régi képzett ember tagjai, mint Ő, a másnemű viszonyok között növekedett parancsnok! Ám az igazi műveltség és a haza sz[en]t ügye iránti közös lelkesültség csakhamar leontotta a válaszfalat. Összeszoktunk. Dani bácsi nem kívánt tőlünk megalázó katonai fegyelmet. Jót nevetett, mikor menetelés közben a gyönyörű hangú és kedves modorú Füzi Józsi vezetése mellett vígan énekeltek. Elkomorlyodott a komor nemzeti dalok hangja mellett. Én csakhamar bizalmasa

⁹² Olvasata bizonytalan. Talán nutria.

⁹³ Hadiröppentyű.

⁹⁴ A 11. huszárezred román kiegészítésű osztálya, amely mindvégig osztrák oldalon harcolt.

⁹⁵ Heydte.

⁹⁶ A nagyszzebeni Mészáros utca (Mitropoliei utca) a régi városházától indul ki, számos, műemlék épülettel rendelkezik.

⁹⁷ Koma.

⁹⁸ Negyed.

⁹⁹ Éhesen.

¹⁰⁰ Kend.

¹⁰¹ Lépcső.

¹⁰² Pontosabban április közepén.

¹⁰³ Tévedés, a székely huszárezred osztálya Bemmél érkezett a Délvidékre.

¹⁰⁴ Incze Dániel (1819–1896) az ezred századparancsnoka.

¹⁰⁵ Incze Manó (1824–1873), 1849. április 1-től az ezred alszázadosának nevezték ki.

lettem Dani bácsinak, mint magam is háromszéki székely huszár fajzat. Együtt voltunk szállva Lugoson egy tisztos agg, Asbóth úri háznál. Ott létünk alatt érkezett meg a hír Debrecenből, hogy Kossuth a „függetlenséget” a Nagytemplomban az országyűlés által elfogadtatta és kihirdetette.¹⁰⁶ A hír nagyon leverőleg hatott a tisztos agg férfúra. És világosan emlékszem a próféta jósátra: „ezen tény által Kossuth lehetetlenné tette a kibékülést és a harcnak egyik fél végsemisülésével kell végződnie. Ez a fél pedig ki lenne más, mint a szegény, elhagyott magyar!”

Lugosról elindulva még Versecen állapodtunk meg. Itt a szép zsidó asszony kegye emlékezetes, melyről Jakab Elek volt főhadnagy úr is emlékeztethet! Régen volt... Elmúlt! Versecről Temesvár felé mentünk. Útközben már tanálkoztam az éppen hazanemben lévő két községembeli régi huszárral. Kis Ferenc és Izsák Ferencel, kik terhes családjuk támogatása végett engedelmet nyertek a hazamenetelre. Ezekről izentünk agg szülőinknek öcsémmel, hogy még élünk. Temesvár alá azután való nap érkezünk, midőn Villám ezredes¹⁰⁷ a várból ellőtték volt.¹⁰⁸ De itt a vár ostromló seregnél meg sem állapodtunk. Híre jött, hogy a Temesnél (tán „Tömös” másoló jegyzék) Erdélyből kiszorított Puchner Orsovánál bejövén¹⁰⁹, Fehértemplom felől közleget Temesvár felé, hogy azt az ostromló seregtől megtisztítva a várórséggel egyesüljön.

Ott termett Bem és vezérelt minket Fehértemplom felé.¹¹⁰ Fehértemplomnál azon körülményre emlékszem, hogy bár egész hadsereg volt ott, az u.u. Schiller térségi bornak kupáját 8 váltóért kracáron kaptuk. Ihatott tehát bőségesen, akinek kedve volt rá. De rövid ideig tartott a bőség. Másnap magunk előtt láttuk Fehértemplom előtt a Puchner egész hadseregét. Rendes csata fejlődött ki. De rövid ideig tartott. Puchner visszavonulót, mi rohamot kezdtünk. És ettől 3 egész napon át a leggyorsabb menetelésben üztük a szlatinai hegységen¹¹¹ át Mehádia-Orsova felé visszavonuló ellenséget. Élelmünk semmi. A hadvonalból kilépni halálos büntetés alatt tiltva volt. Mi Mátyás-huszárok többnyire legelő, a visszavonuló ellenség nyomában mentünk. Ezen útból emlékemben több epizód maradt meg. Legelső és legsajátságosabb, hogy midőn Szászka faluba beértünk és valami nagy raktár féle helyiségben östve megállapodtunk, östve egy szép fiatal leány meglátva engemet, egész bizalmasan rohant hozzám, megölelt és lelkesült, örömmel ömlengett: „Csakhogy még egyszer láthatlak, kedves angyalom!” Én egészen meg voltam lepelve, mert valóban sohasem láttam volt azon leányt. Hiába volt minden szabadkozásom! Ő mégiscsak az ő kedves Károlynak mondott. Igazán szerettem volna látni valaha azt a kedves Károlyt, ki annyira hasonlított hozzám, hogy egy szerető leány szemét családásba ejtette. Nem láttam soha. Az érzégségek pedig hamar vége szakadt, mert már éjfélkor ki kellett mennem előőrsre az erdőbe, hol aztán magamat és szegény loamat ismét egész szerelmes tábor fogadott: a retentő csípős szúnyogoknak ezrei, melyek itt a kolumbácsi barlang¹¹² közelében igen kínos éjszakát okoztak.

Lovamnak egész háta földagadott, én pedig, ami kevés dohány és szivar készletem volt, reggelig mind elfogyasztottam, hogy némi távolban tartsam magamtól az alkalmatlan¹¹³ népséget. Szabadítóként jött a reggel, hogy indulhattunk az ellenség után. Pedig bizony ez is terhes utazás volt, ezen napon történt, hogy 2 cigány katonát Bem azért, mert éhségtől űzve egy erdei olá háznál két tyúkot s némi törökbúza kenyeret requiráltak, „brevi manu”¹¹⁴ agyonlövetett. Én is ezen napon egy cikk fokhagymát, melynek azelőtt ízét nem állhattam, Mihálna nevű közhuszártól egy darab félhuszatos bankóval vettem, hogy 2 nap óta semmi nemű ételt nem élvezett számtól az éhséget némileg űzzem. Ezen menetelés közben is századom megtartotta szokását, midőn hébe-korban¹¹⁵ az előcsapattól fölváltva a menetelő sereg közt haladott, feledve éhséget, nyomort, a soros rendbe menetelt, fölbontva, a jobb énekes fiúk egymás mellé állottak és Fúzi vezénylete alatt szépen énekeltek. Ebben maga az öreg Bem is nem egyszer hallgatag gyönyörködött. De egy nem tudom honnan odavetődött Bánffy ezredesnek úri guszusát nagyon sértette, s miután ez ellen Bemnél sikertelen panaszkodott, egyéb bosszút nem állhatván, gúnyosan „táblabíró úrfi” századnak nevezett. Ám azért a menetelés gyorsan és szakadatlanul tartott, mert Puchner urat pillanatig sem téveszthettük szem elől, mindig arra törekedtünk bosszantásainkkal, hogy valamiként csatát fogadjon el. De nem mert, mivel észrevette, hogy a Karánsebesben székelő Kabós őrnagy¹¹⁶ rendeletet kapott, hogy a Mehádia-Orsova felé vezető úton siessen elé, hogy ha valamiként elég korán érkeznek el, hogy Puchnert hátba szorítsa s így az egész hadsereget elfoghatnák. Nem sikerült. Puchner rohanva haladott vissza, és én midőn ismét az előcsapatnál Orsovára beérkeztünk, a menekülő osztrák tiszt urak párolgó ebédjéből jól ettem addig, míg a mi sergünk zöme beérkezett Orsovára¹¹⁷. S így 3 napi éhség után ismét ételmet tanultunk!

Orsován néhány napot töltöttünk. Fördözöttünk a Dunában és a túlparttól a kedves szerb atyafiak lődöztek reánk, mintha úszó kacsák lettünk volna. Átjártunk a Duna közepén levő „Ada Káli”¹¹⁸ szigetre is. Pár nap múltán Orsován Bem Kabós őrnagyot hagyván, mi fölindultunk Mehádia felé. Mehádián ismét négy napi engedélyt nyertem, hogy még mindig gyengélkedő egészségemet enyhítse. Valóban használt is. Innen Bem visszamenvén Erdélybe,¹¹⁹ mi ismét Temesvár felé lettünk rendelve. Versecen egy heti pihenőt tartottunk. Ezután a Tiszán Becsénél átszállva, roppant melegben vezényeltek Szenttamás felé Jellassich¹²⁰ ellen. Ezen utazás ismét a legkínosabb volt. A rekkenő melegben, víz nélkül, elepedett főleg a gyalogságnak igen nagy része és rakásra hullottak ki a szegény fiúk a sorból.

Szenttamásra megérkezve, ott ha emlékezetem nem csal, valami Hauch¹²¹ (Kohlmann¹²²) nevű ezredes volt a sereg parancsnoka. Ezen utazásban szerencsém volt a hazámbeli székely huszárszázaddal, melynek parancsnoka Bölcs kapitány¹²³, főhadnagy éppen községbeli barátom, Izsák János, több községembeli

¹⁰⁶ 1849. április 14-én.

¹⁰⁷ Villámi Ferenc (1812–1849) ezredes, az V. hadtest dandárparancsnoka.

¹⁰⁸ 1849. április 29.

¹⁰⁹ Az Erdélyből kiszorított császári-királyi hadtest, amelyet ekkor Ignaz von Malkowski altábornagy vezetett, 10.000 főt számlált 46 löveggel, 1849. április 18-án tört be Orsovánál a Délvidékre.

¹¹⁰ 1849. május elején.

¹¹¹ A Zarándi-hegység része, Lippától 40 kilométerre, észak-keletre.

¹¹² Barlang Lászlóvára falutól 2,5 kilométerre délkeletre, a Duna közelében.

¹¹³ Alkalmatlankodó.

¹¹⁴ Rövid úton.

¹¹⁵ Hébe-hóba.

¹¹⁶ Kabos Károly (1814–1876) őrnagy, az orsovai dandár parancsnoka.

¹¹⁷ 1849. május 15-én.

¹¹⁸ Ada Keleh dunai sziget, Orsova közelében. 1872-ben a vaskapui vízerőmű építésénél vízzel árasztották el.

¹¹⁹ 1849. május 31-én.

¹²⁰ Josip Jellačić (1801–1859) gróf, horvát bán, császári-királyi altábornagy.

¹²¹ Ludwig Hauk (1799–1849) alezredes, a bánági bányavidék katonai parancsnoka.

¹²² Kohlman József (1808–1889) ezredes.

¹²³ Bölcs Sándor (1816–1857) kapitány, a 11. (székely) huszárezred századparancsnoka.

fiúk: Márk József káplár, Ütő Mihály és Fejér Mihály közemberek. Ezek, mint rendes katonák, szekéren hordóban ivóvizet és élelmiszert hozdoztak és ennek Ütő Mihály levén öre, én tölte ivóvizet mindig kaptam, s így a szomjúságtól mentve voltam.

A Szenttamás melletti Ferenc csatornán levő hídon a túl felőlről közelgő Jellassich táborával szembe átmenvén, én szakaszommal hadiszemlére előre küldtettem. A roppant térségen alig láttuk még az ellenséget. Azért bátran mentünk előre. Végre megláttuk az ellenséget – ágyúit fölállította – a mieink is hátunk mögött fölállították az ágyúkat és lödözni kezdettek.

Ámde oly távol volt a két vitéz sereg egymástól, hogy mindkettőnek golyói körülöttünk hullottak le. Különösen a mi ágyúink golyói minden pillanatban veszélyeztettek minket, mert többnyire hátunk mögött és mellettünk hullottak le. Egy ideig csak vártam, hogy vagy gyalogság, vagy lovasok jönnek elé és megkezdődik az apró fegyver csata is. Mind híjába! Nem jött a mi seregünkbelől senki felénk, sőt tapasztaltam, hogy ágyúink is mind lassúdnak a tüzeléssel. Nem volt mit tenni, visszaindultam. De az ellenség részéről sem jött semmi üldöző, csak az ágyúi szóltak szakadatlan. Visszaindultam tehát szép lassan, és amint visszaértem a csatorna mellé, akkor már a mi seregünk szépen visszavonult a hídon. Alig volt még pár ágyú a túlsó parton, de jött a parancs, hogy sietve vonuljanak azok is vissza, mert a hídászoknak rendelet van kiadva a híd fölszedésére. Visszamentünk tehát szép csendesen és minden ellenséges üldözés nélkül. A hidat szedni kezdték föl, hogy az ellenség át ne jöhessen. Senkinek sem jutott eszébe, hogy a szegény székely huszárok balra a csatorna mellett voltak oldalvédnek fölkelve, hogy az ellenség netalán ez oldalról védjék. Amint azonban Bölcs (?) meghallotta a mi ágyúink elnémulását, azonnal sietette a visszavonulást s maga is századával visszaindult. A székely huszárok közül némelyek, kik bíztak lovukban, a csatornán átúszattak. A század zöme akkor érkezett a hídra, mikor az már nagy részben föl volt szedve. Bölcs kapitány tehát parancsolt, hogy a padlókat azonnal rakják vissza, mert ekkor már csakugyan a vitéz ellenség is észrevevén, hogy nincs kitől féljen, kezdett közeledni. A székely huszárok a hídon visszajövet, kapitány Bölcsnek gyönyörű angol sárga kancája csintalankodván, a csak lazán visszahányt hídpadlót elrúgta s a lába bészorulván kettétört. Ez volt a híres sz[en]ttamási csatának egyetlen, de a szegény Bölcsre nézve igazán sajnos vesztesége, mert amint mondá, kedves lovát 1000 ft.-ért nem adta volna!¹²⁴

Szenttamásra visszajövet közöttünk már annyi csatát kiállt és soha eddig még nem retirált¹²⁵ csapatok között nagy volt az elégtelenség a vezénylet gyávasága miatt. Ezen alkalommal történt az a furcsa epizód is, hogy mi az akkor már hamvaiban lévő¹²⁶ Sz[en]ttamásnak nyugati felén, künn a szőlőskertekbe lévén elhelyezve, itt a hitvány vezénylet sem étel, sem italról nem gondoskodott. A csatorna víze a nagy melegben ihatatlan volt. Azért is rohamosan csoportosultak a fiúk, egy szőlős kertekben tanált kúthoz szomjuk oltása végett. Mídon a víz annyira apadt,

hogy már fölülről nem lehetett méríteni, egy gyalogos kemény fiú a kút rakásán beszállt a kútba s úgy adta ki kártyákban a vizet. Végre így sem merült meg a kártya, sőt valami kemény tárgyban megakadt. A fiú lenyúlt, hogy lássa meg mi az akadály. Ime! Kezébe akadt egy nagyhajú emberi hulla. Egész bakai flegmával megfogta a nagy haját, kiemelt egy egész ruhástól belehalt rácot és nyújtotta ki a fiúknak, mondván: no pajtasok! Ha jól itatok, itt van a hús is, már egyetek. Őcsém Dani éppen ezelőtt ivott volt a kártyából és még ott állott ama jelenetnél, mitől annyira elundorodott, hogy hideglelést kapott, melytől aztán csak a táborozás végén menekült meg ő is!

Ez alkalommal Sz[en]ttamásom látogatást tettünk Czintula¹²⁷ őrnagynál, ki mint székely huszár főhadnagy, 1826-30-ban Egerpatakon lévén állomásban, családjával igen jó viszonyban élt. Nagyon örvendett az öregúr, midőn megmondottuk őcsémmel kilétünket és mindkettőnket hívott, hogy egy újonnan alakított bánati gyalogezrednél¹²⁸ vállaljunk kapitányi rangot. Azonban mi csak megmaradtunk a mi kedves Mátyás-huszár századunknál egyszerű altiszti rangunkban.

Pár napi téveteg bizonytalanság után mi elindultunk Sz[en]ttamásról és emlékezetemből kiesett, hogy minő helységnél kiállva a hadtest, tudomásunkra jött, hogy ezen alföldi hadsereghez fővezérül¹²⁹ a kormány a hős „Guyon”¹³⁰ tábornokot küldötte, ki megérkezvén, ma a vezényletet átveszi. Az egész tábor lelkesülve vette a hírt és kiállva el is vonultunk a szép szőke szakállú komoly angol előtt s ettől fogva egész a kapitulációig Guyon vezénylete alatt voltunk mi Mátyás-huszárok.

Amint a hadsereget megismerte és rendezte Guyon, elindultunk a közelgő horvát-rác tábor elé és elérkeztünk Szeghegy¹³¹ (vagy úgy is mondták: Szikics) mellé. Itt tábort ütöttünk s néhány napot künn a táborban a szép nyári östvéken különösen kedves időtöltésünk volt. Egy háromszéki, Török József¹³² nevű huszár őrnagy csakhamar megismerkedvén velünk, östvékenként jó borokat rendelt, eljött a mi századunkhoz, ottan a szép énekhangjai mellett nekem, mint honfitársnak a ganimédési¹³³ szerepet adta s ott párszor Guyon is megjelent közöttünk, gyönyörködött a feszélytelen víg életben, annyival inkább, hogy közülünk néhányan németül s egy pár szót franciául is beszélvén, aki a magyar nyelvet nem igen jól értette, itten társalghatott. Nagy gyönyörűségünk volt, különösen Pronit¹³⁴, második század Mátyás-huszár századosnak kedvenc dala éneklésében, ki franciás kiejtéssel oly édesen énekelt: „Sárga lú, sárga lú, selyem nyereg rajta! Most akartam Rózsám! Hozzad menni rajta. Most akartam Rózsám! veled mulatozni, fújják s rukkolót,¹³⁵ el kel maschirozni!”¹³⁶ És itt én ismét láttam magamon az isten kezét! A szeghegyi csata előtti nap délutánján magához rendelt Guyon és parancsot adott: vegyek magamhoz két legényt és rögtön induljak Szeghegyen át (ha jól emlékszem) Bajsa¹³⁷ felé és menjek sebesen mindaddig, míg a Duna mellett le felé jövő Kmety¹³⁸ hadseregét megtalanom. És ott jelentem azonnal magamat a fővezérnél s mondjam meg Guyonnak azon üzenetét, hogy siessen

¹²⁴ A fenti események 1849. július 3–4-én történtek.

¹²⁵ Hátrált.

¹²⁶ Szenttamás 1849. április 3-án, az elestekor égett le.

¹²⁷ Czintula Antal (1799–?) alezredes, dandárparancsnok.

¹²⁸ A szerző itt feltehetőleg a bánási németekből alakított 67. honvédszászlóaljra gondolt.

¹²⁹ Téves közlés. A délvidéki magyar hadsereg parancsnoka Welter Antal altábornagy volt.

¹³⁰ Guyon Richárd (1813–1856) vezérőrnagy, a IV. hadtest parancsnoka.

¹³¹ A szerző mindvégig Szeghegyről beszél, amely 3 kilométerre van Kishegyestől. Az ütközet azonban Kishegyes mellett történt

1849. július 14-én.

¹³² Török József (1825–1889) őrnagy, a 17. (Bocskai) huszárezred osztályparancsnoka.

¹³³ Ganümedész a Jupiter legnagyobb holdja. A szerző feltehetőleg itt a dalkísérő szerepre gondol.

¹³⁴ Lovag Prouvy Lambert (1812–?), aki azonban ekkor már őrnagy volt.

¹³⁵ Indulót.

¹³⁶ Menetelni.

¹³⁷ Falu Bácskában Topolya mellett.

¹³⁸ Kmety György (1813–1865) vezérőrnagy, hadosztályparancsnok.

gyorsan lefelé, mert pár nap alatt Guyon támadni fogja a Jellasic seregét, reméli győzedelmesen, és akkor legyen Kmeti hátul, hogy az egész horvát-rác hadat kerítsék bé. Én a vett parancs szerint még aznap elindultam az egészen ismeretlen helyen. Östvére csakugyan elértem Bajsát, és ottan a községi eljáráságtól tájékozást szereztem küldetésem iránya: a Duna felé. Reggel nagyon korán elindultam, de alig haladtam 1 órát, meghallottam a roppant ágyúzást Szeghegy felől. Tudtam már, hogy küldetésem céltalan, mert a pár napi támadást valószínűleg megelőzték a horvátok már támadással. Nem volt mit tennem mást. Sarkantyúba kaptuk 2 fiúval a lovakat. Vissza az ágyúhang felé, toronyirányában sebesen vágatva siettünk a csatába. Éppen akkor érkeztem oda, midőn már a horvát sereg megverve futásnak eredt és az én századom rohanva üldözte a futó sereget. Midőn a csatahelyre értem, láttam, hogy Dani öcsém a földön bajlakodik, megálltam és leszálltam lovamról, had lássam, mit csinál? Hát íme! Lovát egy ágyúgolyó szügyén bé s farán ki hosszába lőtte és ő egész flegmával az elhullott lóról a nyeret és poggyászt szedi le, mondván: no csak indulj a század után s valahogy szerezz egy gazdátlan lovat, mert mint látod a csillagvizsgáló már nagyon megalázta magát. T.i., amint a bárói csatában¹³⁹ egy vén olá az István bátyámtól Pálosról hozott szép barna lovát a lándzsával agyonszúrta, ott a csatában egy más lovat fogott, melynek tulajdona volt, hogy fejét nagyon fenn hordotta, ezért neveztük „csillagvizsgáló”-nak. Én azonnal indultam tovább, beértem mieinket és üztük egy darabig az ellenséget.

Ekkor láttam meg egy gazdátlan száguldó lovat, megkértem két pajtást, hogy kerítsük meg. Meg is lett. Megfogluk és Mihálca legényemnek odaadtam, hogy vezesse öcsémhez. Azután ez volt Dani öcsémnek Szászvárosig harci lova. Igaz, hogy félszemű volt. De különben jó állat.

Ettől fogva a horvát-rác tábornok nem szüntünk meg üldözni. Átmentünk a gyönyörű fekvésű, roppant nagy kiterjedésű „Temerin”¹⁴⁰ nevű falun, mely a vád rácok dühének lett¹⁴¹ egészen áldoztatja s romban-hamuban hevert előttünk. Láttam a római sáncokat¹⁴² és elmentünk egészen „Titel”-ig,¹⁴³ hová a mérhetetlen tiszai mocsárok közé vonult vissza a vert had. Mondám, hogy Szeghegyen ismét láttam az Isten szabadító kezét fölöttem. És ezt úgy, hogy amint a csata előtti napon vett paranccsal elindultam helyemre, a jobbszárny legvégén egy másik altiszt állott és midőn kora reggel a horvátok észrevetlenül megtámadták Guyon sergét, azok annyira elényomultak, hogy a mi századunk már a horvát gyalogok puskatüzélése között nyergelt és azon fiú, ki az én helyemen állott, midőn éppen lovára felült volt, egy fegyvergolyótól mellben tanálva, azonnal meghalt. Ez a golyó, ha én el nem küldetem, nekem volt szánva!

És Titel alatt ismét láttam az Isten kezét. A roppant nagy Tisza ingoványon át csinált keskeny úton Titel ostromához kö-

zeledni természeti lehetetlenség volt,¹⁴⁴ különben is sajkáink, csónakjaink nem lévén, az egész Titel ostromlási kísérlet elvezett munka volt. Ám a gyalogosok és utászok bajlódtak némi átmenési kísérletekkel. Minket pedig lovasokat a Titeltől délre eső cserjés erdőnek szélén állítottak föl csodálkozni. Én egy kisi-dei ott állás után rosszul érezve magamat a nyeregben, leszálltam és félre mentem s az erdő szélén ledőltem. Alighogy ledőltem a földre, azonnal jött egy 48 fontos ostoba golyó Titeltől és valószínűleg az én fehér Lillám lévén a célpont, egyenesen a lovam feje fölött menve el, esett le a földre. Ha lovamon ülök, kétség nélkül az a golyószörny fejemet szakítja le.

Titel alól csakhamar a haza végsorsa felé siető katasztrófa szólított el. Gyors menetelésben siettünk Szeged felé. Mikor Szegedre értünk,¹⁴⁵ már ott volt az egész kormány és volt roppant fejtelenség. Perczel Mór¹⁴⁶ az utcán igaz honfi fájdalommal panaszkodott, hogy eladták a hazát a sok idegen vezérnek tehetetlensége és árulása miatt. Bízák rá a magyar hadsereget. Ő még most is megvédi a hazát. Szemere Bertalan¹⁴⁷ egy emeletes ház ablakából intette a népet türelemre. Mi ezen zajongás között haladtunk sorban. A város közepe táján állott „Kossuth” s midőn előtte elhaladtunk, kalapját megemelve így szólt: „tisztelet és hála a haza nevében a haza hű fiainak, a hű Mátyás-huszároknak!” Ekkor láttam legelőször a haza nagy fiát. Azután még egyszer láttam futólag, midőn Visockival¹⁴⁸ egy sátorban beszélgetett a végmenekülés előtti napon.¹⁴⁹ Alig hiszem, hogy lellem hő vágya, hogy a szent öreget még egyszer láthassam, teljesüljön! Sírba visszük mi is mindannyian a hő vágyat, hogy az önálló független Magyarország dicsőségét láthassuk! A delegáció¹⁵⁰ megalakulás, annak hű bérencei osztrák provinciává tették a szép hazát! Jaj minékünk, akik lelkesedtünk s mindent áldoztunk egykor a szabad hazáért.

Szegeden mindenütt fejtelenség, zavar volt. A nagyszerű védsáncokat még mindig hányták, emelték. Minket kivittek Dorozsmára. Itt egy becsületes magyar családnál szállásoltam be, mivel még Versec óta soha nem volt annyi megállapodásunk, hogy fehéreneműmet megmosathattam, a becsületes háziasszony vállalkozott arra, hogy megmossa. Ám midőn kiteríthette volna száradni, jött a parancs, hogy menjünk! Azon csurgó vizesen tettem be a pakkzsákba és indultam. A haditanács elvégezte, hogy a Tisza vonalat föl kell adni,¹⁵¹ mivel vereség esetén a sereg veszélyezve van a Tiszán való visszavonulás miatt. Átkeltünk tehát a Tisza bal partjára. Otthagytuk Szegedet és a nagy költséggel hányt védsáncokat, egy kardcsapás, egy pusztaszó nélkül. A magyar napja hanyatlásnak indult és rohamos gyorsasággal haladt el!

A Tiszán átkelve Szőreg alatt állítattott fel az összes hadsereg és Mészáros Lázár lett kinevezve Dembinszkivel együtt hadvezérnek¹⁵². Mi legfeljül a jobbszárnyon foglaltunk helyet. A Tisza

¹³⁹ 1848. október 11-én a 11. honvédszászlóalj két százada és egy század Mátyás-huszár Báré és Katona falvak mellett összecsapott a román felkelőkkel, akiknek egy részét lefegyverezték.

¹⁴⁰ Falu Újvidéktől észak-keletre, 15 kilométerre.

¹⁴¹ 1848. augusztus 30-án.

¹⁴² A római sáncok nevű délvidéki védvonal egy bástyaszerű magas vonalat képezett, mely háromszög alakban vette körül Goszpodince községet. A háromszög átfogója 10 km (nagy római), két befogója 6 és 8 km hosszú volt. (kis római) A sánc jobbszárnya Csurog, balszárnya Káty, közepe Goszpodince. Méretei csak a nagy római sáncnak ismerjük: mellvéd magasság 5,7 m, vastagsága 11,4 m volt.

¹⁴³ 1849. július 23.

¹⁴⁴ A délvidéki hadszíntér nyugati részén volt a Titeli fennsík, melyek csak töltésvonalakon keresztül lehetett megközelíteni. A mocsarak, lápok – még a nyári kiszáradás alatt is – nagyban meg-

nehezítették a gyalogság és tüzérség mozgását.

¹⁴⁵ 1849. augusztus elején.

¹⁴⁶ Perczel Mór (1811–1899) vezérőrnagy, ebben az időszakban nem volt beosztása.

¹⁴⁷ Szemere Bertalan (1812–1869) miniszterelnök és belügyminiszter.

¹⁴⁸ Józef Wysocki (1809–1873) vezérőrnagy, a lengyel légio parancsnoka.

¹⁴⁹ 1849. augusztus 16.

¹⁵⁰ A delegációk intézményét az 1867. évi kiegyezési törvény hozta létre. Mind az osztrák, mind a magyar parlament 60-60 főt delegált a közös ügyek költségvetésének elfogadására.

¹⁵¹ 1849. augusztus 5-én.

¹⁵² 1849. július 29-én a magyar kormány – a lemondott Mészáros Lázár utódjául – Henryk Dembinski gróf altábornagyot nevezte ki fővezérnek.

hídja védve volt. Az átszállás az ellenségnek lehetetlennek látszott. Mi közöttünk az elkeseredés, az elzántság oly magas fokra hágott, hogy bármi oktalanságra készek lettünk volna. Leginkább desperációnak¹⁵³ nevezhetnők a jobbak kedélyállapotát. Míg így kétes bizonytalanságban, elkeseredve állottunk, híre futamlott, hogy Szegeden jóval alól a Zánini olasz ezred áruháza¹⁵⁴ folytán észrevétlenül az ellenség hidat vert a Tiszán és már nagy részben át is költözött és a csata kezdődni fog. Örömmel vártuk a pillanatot, melyben reményünk szerint az osztrákok fölött teljes diadalt veendünk.

A csata napján, augusztus 8-án¹⁵⁵ délelőtt hozzánk lovagolt nagy tarka lován Mészáros egy pár törzstiszt kíséretében. Megállt előtünk és így szólt: „No, Mátyások! Hallottam, hogy ügyes emberek vagytok. Ma meleg napunk lesz. De ti ügyeljetek arra, hogy az öreg király ott az égben gyönyörködje ma rajtatok.” Mikor beszélt volna, már az ágyúzás megkezdődött és egy nagy bomba alig pár lépésre az öreg Mészárostól csapódott a földre. Minden ember el volt képedve és a jövő pillanatban már Mészárost megsemmisítve lenni hittük. Ekkor történt, hogy a század elején csendesen álló Incze Dani kapitány észrevétlenül lovát sarkantyúba kapva odaszóktetett, hogy a bomba éppen lovának hasa alatt volt. Általános meglepetés helyeslő zúgása vonult végig ajkaikon. De a bomba kialudt és nem pattant szét. Így a veszély elmúlván, Mészáros látható megilletődéssel katonásan köszönve nyargalt tovább. Mi pedig Dani bácsinak hőstette iránti szíves elismerésünkkel adóztunk. A csata az egész vonalon megkezdődött. Velünk szembe a „Fiekelman”¹⁵⁶ dragonyosok állottak. Kétszer-háromszor összecsaptunk. Volt közöttük különösen egy hadnagy: Zeyk (talán) Miklós¹⁵⁷ nevű, gyönyörű angol pej telivér ménen, csendes, szóvalan ember, a Zeyk család tulajdonával, nehéz hallás, szikár test és rettenthetetlen bátorsággal. Ez csak intett hátra nekünk és maga ment elől, mindig valamelyik Fiekelman tisztet szemelve ki ellenfelül s többnyire megfutamítva azt. Egyik összecsapásánál levágta a tisztet, hogy az a lováról lebukott, a szép ló száguldani kezdett. Megfogtuk, vezetőkre¹⁵⁸ adtuk. Mi tehát a jobbszárnyon mindig előnyben voltunk, eszünk ágában sem volt a visszavonulás, sőt igazán jó hangulattal ismételtgettük derék ellenfeleinkkel az összecsapást. Ámde délután felé azon vettük észre, hogy nyargonc jön Guyontól és gyors visszavonulást fútat, mivel a mi balszárnyunkat az ellenség egészen visszanyomta s mi már-már elvágva vagyunk a seregtől. Szomorú szívvel, haragosan kezdtük a visszavonulást és lassan követett a Fiekelman ezred.

Ezen túl, ami történt, annak elbeszélése fáj, keserűen fáj az én lelkemnek! A szörgei csata örök gyalázatja a magyar szabadságharcnak. Az az oktalán zavart félelem, az a feltartóztatlan árként hömpölygő futás, amilyen akkor a magyar táborban erőt vett, még az emlékezetben is fájdalommal tölti el a lelket!

Mi a Mátyás-husár két százada és az újonc Bocskai ezred¹⁵⁹ huszárai 6 ágyúval lassan meneteltünk hátrafelé. Hellyel-közzel Guyon fölállította az ágyúkat és lövetett, ami által az üldöző ellenség gyors rohanásában némileg késleltetve lett. Így tartott az másnap is. Ekkor Guyon egy pár tisztjével kifáradva betért egy a nagy pusztaságon lévő tanyához valami enyhítőt venni magához. Incze Dani kapitány ezt észrevéve, meglátsította a mene-

tünket és figyelt az ellenség közeledésére. Nem helytelenül, mert csakhamar föltűnt a Fiekelman kakastaraj és csak nagy bajjal tudtuk kihívni a házból Guyont. Ő ezzel lóra kapva el is nyargalt annyira, hogy többet nem láttuk Temesvárig. Mi csak megdélgettünk, de a szakadatlan össze-össze csapás és pihenés nélkül már kétnapi lovaglás kimerítette volt erőnket, s miután semmi intézkedést nem láttunk, hogy a futó gyalogságot valaki feltartani és rendbe hozni megkísérle, mi is megindultunk az ágyúkkal ügetve. Midőn jócskán előrehaladtunk volna, jött velünk szembe Dembinszki csupán másodmagával, minden segítség nélkül. Incze Dani lévén a legnagyobb tiszt, ráfordult Dembinszki és parancsolta, hogy azonnal megállítva és rendbe szedve a lovaságot, az ágyúkat szegeztesse ki és az üldöző ellenséget tartóztassa föl mentől tovább. Szegény Dani bácsi mondotta, hogy mi már harmadnap óta teljesítjük ezen kötelességet magunkra hagyatva, de már kimerültünk. Ám a goromba lengyel főbelövetéssel fenyegetvén, szegény Dani bácsi engedelmkedett és mondotta: „No fiúk! Engem tudom nem lövet föbe a lengyel medve. Álljunk meg, várjuk be az ellenséget és haljunk meg!” Megállottunk. A 6 ágyút kiszzegettük és vártuk a lovas emberről magasságú törökbúzák között az ellenség megérkezését. Nem kellett soká várunk. Csakhamar föltűnt a réz kakastaraj! Az ágyúk kartáccsal fogadták. Erre ők is elé vonták ágyúikat, fölállították és löni kezdtek reánk. Mi nem voltunk többen, csak a Mátyás-husár két század romja és a Bocskai huszárok egy szép fiatal zászlóalja.¹⁶⁰ Amint az ágyúzás folyt, mintegy fél óráig láttuk, hogy az egész oly szép és impozáns kinézésű Fiekelman ezred 12 ágyúval sorakozva, igazán egy falással elnyelhet minket. Erre Incze Dani bácsi a végcsüggettség hangján kiáltott: „Rohamra fiúk, utánam!” és benyargalt az ágyúk közé, világosan láttam, hogy a tüzekek között kardjával hadonáz. Azzal eltűnt szemem elől és többé nem láttam a harc folyamában. Ugyanezen összecsapásánál történt, hogy Újfalvi Samu igen szép magas úri fiú, ki a Szeged alatt Zeyk által levágott tisztnek lovára fölült és fehér köpenyegét, permetező esős idő lévén magára vette volt, amint meglátta a saját ezredét, úgy elvitte oda, hogy többé őt nem láttuk. Ugyanezen csatában veszett el végképp a kedves derék Marillay Lipót, ki tudtommal soha nem is került többé elé. Szintén itt vágták le balkarját Mentovich Eleknek, a tanár Mentovich Ferenc testvérének, és mivel semmi orvosi gondoskodás nem volt, elvérzett és meghala. Mikor az a roham megtörtént és fölcusdva szétnéztünk, akkor láttuk meg, hogy egészen körbe vagyunk kerítve és nincs menekülés, az egész Fiekelman ezred, mint egy gyűrű vett körül és mind kisebb-kisebb körre szorít. Itt láttam egy szép jelenetet, melyet nem szabad elhallgatnom. Közel hozzám a nagy törökbúza közt volt egy szép fiatal, alig 17 éves Bocskai huszártiszt, gyönyörű szép lón ülve, bizonyosan valamely nagy családnak kedves fia. Ez nem lévén mit csináljon, nyergébe elbújt és bírta magát lovára. Csakhamar mellette tement egy szép nagy magas daliás Fiekelman kapitány és kardja lapjával nem nagyon súlyosan hátára ütve, jó magyarsággal így szólt: „Haszontalan, csoré¹⁶¹ szájú gyermek! Mit keressz te itt, menj haza és szopjál!”

Szorultságunkban hozzám vágtat Nép Sándor egy, a József huszároknál¹⁶² szolgált altiszt, kissé ivó ember, de különben

¹⁵³ Reményvesztés.

¹⁵⁴ Téves közlés. A magyar oldalon küzdő, olasz kiegészítésű 16. (Zánini) sorgealgeezred két zászlóalja 1849. február 27-én, a kápolnai csatában kapitulált az őt bekerítő császári-királyi csapatok előtt.

¹⁵⁵ A szerző összekeveri az eseményeket. Augusztus 8-án a magyar csapatok Csatádnál harcoltak, Csiszér az itteni eseményeket meséli el.

¹⁵⁶ A szerző itt a 6. dragonyosezredre gondol, amely Karl Ludwig Ficquelmont nevét viselte.

¹⁵⁷ Zeyk Miklós (1822–1887) az ezred főhadnagya.

¹⁵⁸ Kantár.

¹⁵⁹ 17. (Bocskai) huszárezred.

¹⁶⁰ Osztyála.

¹⁶¹ Zöldfülű.

¹⁶² 2. (Hannover) huszárezred.

derék katona és így szólt: „No, öcsém Csiszér! Itt vagy meg kell adni magunkat, te pedig tudom erre nem nagy kedvvel bírsz, én meg ha megcsípnek, mint szökevény a golyót biztosra veszem, vagy kivágnunk magunkat! A te Lillád tudom belé megy a tűzbe is, mert mint remondát¹⁶³ én tanítottam. Látnod amott azt a kis nyílást! Ott még a gyűrű nem szorula egészen össze. Rajta! Előre a Lillával, én melletted leszek és kardom véd a kardcsapástól. Utánunk fiúk! Előre!” Erre aztán én úgy tettem, amint mondva volt. A Lilla érezte a helyzet válságos voltát, kétszerezett gyorsasággal rohant a jelzett nyílás felé, az a mi rohamunk által kissé megszeledett és pár perc alatt kinn voltunk a szorító gyűrűből.

Többet aztán mi sem maradtunk hátra. Rohantunk előre, míg aztán több gyalogot hátra hagyva, östve felé megállapodtunk, hogy össze szedjük kissé magunkat. Ekkor leszálltam a Lilláról, körülnéztem és még pajtásaim mutatták, hogy íme, a Lillának nincsen bal szeme. Megvizsgáltuk, hát bizony volt bal szeme, csakhogy a szem fölött a homlokon valamely jó éles Fiekelman kard a bőrt egészen elvágta és az lefitynyva a bal szemet eltakarta, s az egész fejet vérről fedte bé. A derék Lilla ezen érvágásra még csak nem is hederített, kimostuk sebjét, föl kötöttük a bőrt és az mondtuk: katonadolog! s mentünk tovább. Azaz, hogy mentünk volna. De akkor vettem észre, hogy a nyereg alól a pokróc elesett és a nyereg alatt a bőre egészen föl van törve. Bizony ez még csúfabb dolog volt. Hanem hát a Lilla azt is bekén túrte és a pokrócot egyelőre székelve zekeposztó köpenyemmel pótoltam, erre mentünk tovább tört szívvel, rossz kedvvel!

Így érkezünk Temesvár alá, hol a döntő csatát elvesztettük¹⁶⁴ s ezzel vége volt a magyar szabadságharcnak. Mert ami ezután következett, az már csak a lefegyverzés, megsemmisítés volt.

A temesvári csatában ismét velem vala az Isten szabadító keze. Itt is a jobbszárnyon állottunk. Kapitányunk csak Incze Manó volt, ki szokott egykedvűségével állott a század mögött. Guyont sehol nem láttuk. Ő a vezérkar töprengéseit osztotta. Midőn így álltunk, láttuk, hogy a jobbról fekvő falu (talán Sz[en]tandrásnak neveztek) túlsó végén az osztrák tüzérek alig 5-6, rendezik a röppentyűasztal elhelyezését. Én ezt látva, kiáltottam Incze kapitányunk: engedje, hogy egy szakasz huszárral menjek és azt a röppentyűteget fogjam el. Erre oda szólt a hátul álló Bocskai huszár őrnagy, mint az ott lévő legnagyobb tiszt, mondván: „Ne hősködjék az úr! A csata még nincs megkezdve, nem szabad rendet bontani. Hanem, ha csakugyan személyes vállalatot akar, éppen most érkezett a parancs a vezértől,¹⁶⁵ hogy Arad felől váróban van 2 ágyú, mivel itt, a jobbszárnyon nincsen elég ágyúnk, annak elérését siettessem. Rendelem azért önnek, hogy sebes vágatva induljon az aradi útra és mindaddig menjen, míg a 2 ágyút tanálja és azok vezetőjének rendelje meg a legsebesebb hajtást s kísérje ön is gyorsan ide, hogy a megkezdődő csatában használhassuk!” A parancs ki volt adva, katonának engedelmeskedni kellett. Sarkantyút adtam a Lillának és elrohantam egyedül az egészen ismeretlen helyen Arad felé. Alig haladtam ¼ órát, meghallottam az ágyúk bömböléséből a csata megkezdését. De a 2 ágyút még sehol sem láttam. Ismét gyorsabban lovagoltam s csakugyan, m. e. félórai lovaglás után elértem a 2 ágyút. Ámde nyomorult helyzetben. A tiszt, kire az ágyúk vezetése bízva volt, csak harmad-negyed magával volt. A kocsikok ugyanis, sőt a tüzérek egy része is, amint meghaltak az ágyúzást Temesvár alatt, megtagadták az engedelmességet. Néhány kocsik levágta az ágyúból a lovat, elnyargalt vele, a tüzérek egy része gyalog menekült vissza Arad felé. A szegény

tiszt és néhány ember pedig hiányos ló erővel csak lassan haladhattak. Én megmondtam a rendeletet s magam is segédkeztem az ágyúk gyorsabb vitelénél. Kevés ideig csak haladtunk is. De egyszer meghallottuk, hogy az ágyúzás vissza Temesvártól keletre és szaggatottan kezd hallszani. A tiszt erre úgy nyilatkozott: „a mieink retirálnak, oda nincs miért vinni az ágyút.” erre visszaindult Arad felé, híván engemet is, hogy menjek vele, mert különben mire visszaérek, az elhagyott helyen már ellenség lesz. Én nem engedtem. Visszaindultam a csata helyére. Mikor a helyre érkeztem, honnan elindultam volt: irtózatos látvány terült el előttem. Mint aratáskor a kévék ezrei, úgy feküdt a sok elhullott ember a földön.

A csata helyéről már az ellenség is egészen el volt vonulva.

Én egyedül állottam, megtört szívvel. Hadtestem és közöttem volt a győztes-diadalmas sereg, jobbam felől az ellenséges temesvári várórség, föl szabadítva az oly régen tartott ostromzár alól. A hellyel merőben ismeretlenül, a kétségbeesés gondolatai vettek uralmat rajtam. Sorsomra... nem! Istenre bízam magamat, elindultam a sereg után. A Temesvárra menő úton láttam egy pár kakastaréjos csákót lehullva, ebből láttam, hogy a mieink háta megett a várbeli őrség is kicsapott volt. Bémentem az erdőbe. Láttam az ostromló vezér, Vécsey¹⁶⁶ által épített szép villákat. Embert sehol nem láttam senkit. Átmentem az erdőn és akkor jó messzi távolban tűnt fel előttem az üldöző osztrák tábor, mely a mi menekülő seregünket előttem egészen elfedte. Elhatároztam, hogy kitekerek bal felé a seregek által letarolt helyről és megkísértem, hogy ha valamiképp sikerülne, bár éjszakai meneteléssel megelőznöm az ellenséget és elérni mieinket. Sikerült! Hogyan? és miként? Én azt máig sem értem. Isten vezérelt. Lugosra már enyémekkel értem bé. És itt ért a legkeserűbb csalódás. Még eddig mind azt hittük, hogy az erdélyi sereg épen van és mi Déva, vagy Szászváros körül egyesülve azzal, közösen meg győzni fogunk! Ám Lugoson már tanáltuk az erdélyi hadsereg roncsából jött menekülőket, kik tudatták velünk a szomorú valót, hogy Erdélyben magyar hadserget nem, hanem a diadalmasan eléhaladó muszka Lüders¹⁶⁷ hadtestét fogjuk tanálni. Hogy ezen éjszakát miként éltem át, a kétszer-háromszor föl vonta pisztolyom szívembe lövéstől mi tartott vissza? Arról én ma sem tudok számot adni. Ismét az isten keze!

Lugosról elébb menve, hogy Dobra és Facséton miképp hívott föl Bem, hogy ki akar még csatázni vele? Miként állottunk ki a fölhívásra néhányan, miként vonultunk föl Déváig, az mind ismeretes a történelemből. Déván felül a mi századunk jobbról a szőlők alá volt állítva. Már hallottam híret, hogy Bem néhányad magával a havasokon át menekülni kíván. Én mindenáron vele akartam menni. Ezért Füzi barátomat, ki akkor Bem vagy Guyon mellett volt, megkértem, hogy az indulásról legénye által értesítsen. Nagyon ki voltunk éhezve. Öcsém és Kis Zsigmond nevű pajtás bementek a városba, hogy valamiképp egy kevés ételt készíthessenek. Meg is lett a tokány készíttve, én bémentem. Meghagytam Mihálcza legényemnek, hogyha Füzi úrtól izenet érkezik, azonnal rohanjon utánam és értesítsen. Alig érkeztem bé, a küldönc Füzitől megjött. Legényem utánam, s midőn a tokányt éppen elfogyasztottuk volt, érkezett oda. Lovaink künn lévén, rohanva futottam öcsémekkel ki és ültünk lóra. Át a városon, le a Maros mellett, keresni az utat, melyről Füzi ígérte volt, hogy valami jellel megjegyzi. Midőn a Maros mellett az út tekeredésig jutottunk, láttuk, hogy alig 10 lépésre jön az osztrák sereg előcsoportja. Visszatértünk helyünkre, megadva sorsunknak magunkat. A dévai kapituláció¹⁶⁸ Beke ezredes által

¹⁶³ Kiképzetlen.

¹⁶⁴ 1849. augusztus 9-én.

¹⁶⁵ József Bem altábornagy.

¹⁶⁶ Vécsey Károly (1809–1849) vezérőrnagy, az V. hadtest pa-

rancsnoka.

¹⁶⁷ Alekszandr Nyikolajevics Lüders (1790–1874) gróf, orosz gyalogsági tábornok, a cári V. hadtest parancsnoka.

¹⁶⁸ 1849. augusztus 19.

a muszkáknak, az ottani kétségbeestére a lelkes magyar fiúknak, a Marosba ágyúknak, fegyvereknek belédobálása, mind ismert történelmi tények.

Én csak annyit jegyzek még meg, hogy Szászvárosig lovam, fegyverem nálam hagyatott és a muszka fehér lovas ezred¹⁶⁹ elég kíméletesen bánt velünk. Szászváros alatt már elszedték kardjainkat, de a lovak még rendelkezésünk alatt hagytak. Lillát kérte tőlem egy muszka 8 aranyon, én 10 alól nem adtam. Alku közben odajött egy sötét arcú ember és kérte, hogy ő ad érte 100 pft. fekete bankót, kérdém, kié legyen? Mondá: én Axenti Severu¹⁷⁰ vagyok! Félre, undok, rablógyilkos! mondám, ha 1000 forintot adnál sem adnám neked ezt a becsületes magyar lovat! Axenti úr, ha akar, emlékezhetik ezen jelenetre.

Nekem maradt hát a Lilla. De csak másnapig. Másnap ugyanis megállítottak, kevéssel a Szeben és Fehérvár felé elvált úttól, egy patak mellett. Rendelet adatott, hogy a tisztek és kiknek saját lovuk van, menjenek át a patakon, azok indulni fognak Szebenbe. A gyalogosok, és akiknek állami lovuk van, a lovat átadva, maradjanak túl a patakon. Azok holnap Fehérvárra fognak menni.

Komoly tanácskozást tartottunk öcsémrel, hogy mit tegyünk? Ekkor már itt volt velünk Zsigmond öcsénk is, ki szintén Dévánál kapitulált az erdélyi sereggel. Arra határoztuk magunkat, hogy inkább veszessük el lovainkat, de Szebenbe ne menjünk. Így lett, hogy az azelőtti napon még 100 fíot, vagy legalább is 8 muszka aranyat eldobva, szegény Lillát ingyen adtam át, öcsém is a félszemű Szeghegyit, az ellenségnek. Magunk pedig tört szívvel maradtunk gyalog.

Másnap bekísértek Fehérvárra, ott bezártak egy nagy kertbe, mely amint mondták a r. cath. püspöki uradalomhoz tartozott. Semmi élelmezés, semmi gondoskodás a m.e. 6000 nyomorult honvédről.

Másnap d. e.¹⁷¹ én messzi távol a kert hátulsó részében búsongva ülve, hallottam nevemet hangoztatni mindenfelé. Fölállva oka után tudakolódtam. Mondták: menjek a bejáró kapuhoz, mert parancs vár reám. Elé tolakodva láttam, egy osztrák törzstiszte, igen jóakarátú, szelíd arccal, néhány altiszt által körülállva. Amint megérkeztem elibe: kérdezte németül, hogy írni és beszélni németül tudok e? Igenlő válaszomra parancsolta, hogy lépjek ki a kertből és álljak a már korábban odahívott fiúk közé.

Keves idő múlva a mellénk rendelt katonák őrizete alatt elvezetett, ha emlékeztem nem csal, Baumgarten őrnagy úr, be a városba. Engem egy más magyar fiúval a várral szemben lévő Sárka Házba bevitt. Elém adott egy rovatos ívet, mely mintául volt készítve. Rendelte, hogy olvassam. Midőn látta, hogy értem, magyarázatot adott, hogy ama rovatos ívet többszörösítve, abba az élénk vezetendő fiúkat ketten, két egyenlő példányba vezessük bé és a munkát azonnal kezdjük meg. Az őrnagy úr nagyon kedves, humanus ember volt. Naponta eljárta a 3 helyen folyó összeírási helyeket, megvizsgálta a munka menetét. Én nagyon megnyertem a tetszését. Megengedte, hogy én 2 testvéremmel Fehérvárt lakó Csiszér Lajos bátyánk házában lakhasunk. Természetesen befolyt erre a ház leányainak, különösen a kedves rokon Jozefának kérése is. Munka közben nemcsak a rendes élelmezést rendelte ki az őrnagy úr, hanem egy pár alkalommal meg is ajándékozott egy egyforintos ezüst tallérral. Szívesen hívott, hogy álljak bé önkényesen¹⁷² az osztrák seregbe, ő nem bocsát el maga mellől s biztosít, hogy legrövidebb idő

alatt tiszté képeztet. Aki elképzelni tudja, hogy minő utalat és mily megvetés uralta lelkünket azon időben minden iránt, ami a zsarnok elnyomó osztráktól jött, az érteni fogja, hogy ezen magában oly derék embertől jövő kedvező ajánlatot nem fogadtam el, sőt elé terjesztve a nemes szívű katona elé agg szülőim terhes anyagi helyzetét, 3 fivéremnek bevégezetlen növelését.¹⁷³ Kérvén kértem, hogy egyezzenek belé hazamehetésben. Természetesen ő ezt határozottan nem tehette, fölötte levén a sorozó bizottság, melynek határozott parancsa volt, hogy minden arra való forradalmi foglyot kímélet nélkül sorozzon bé. De tett annyit, amennyit tehetett, elnézést. S így sikerült nekem a toborzó bizottságtól menlevelet nyernem. De egyedül nem akartam menni, két fivéremet s több jó embereimet Háromszékre szerettem volna az együtt menésre megnyerni. Tanácskoztunk a menekülési lehetősége felől. Egy östve megkísértettük a Maros melletti nagy törökbúzák között kimenekülni a Fehérvárt körülvevő őrző osztrák katonaságon. Nem sikerült. Az olá csősözk rajtakaptak. De nem jeleztük nekik menekülési szándékunkat. Úgy tekintettek tehát, mint törökbúza orzókat és visszakísértek a püspöki kertbe. Másnap azon indítványt tettem, hogy az én összeírásomban egy egész zászlóalj oláh újonc van Kolozsvár és Szilágyság vidékéről, kik többnyire 17-18 éves ifjak lévén nem soroztattak bé és így másnap tömegesen indulnak Kolozsvár-Felvinc felé. Ezek közé vegyüljünk bé mi is s így kísértük¹⁷⁴ meg a fehérvári őrség körmei közüli megszabadulást. Úgy lett! Szerencsésen átjutottunk az őrségen. De még Tövisen is lovasság állott őrt felülvizsgálni az „Entlasz paszokat”.¹⁷⁵ Itt is bizony csak a köztünk m. e. 30 háromszéki menekülők között lévő több magas-ügyes fiúknak mankóra támaszkodó, sánta test eltorzítása által lehetett elkerülni a már is láthatólag gyanakodó huszár tiszt figyelmét.

Tövisen búcsú látogatást tettem a századunkban úgynevezett „uram bátyám” Pálfi Károly kedves barátomnál, kit azóta – fájdalom – az életben többé nem is láttam. Éppen ebédnél tanáltuk a kedves családot, melyben, amint láttam egy pár szép gyászoló nő is ült az asztalnál.

Pálfi nagy örömmel látta szabadulásunkat és igazán a régi magyar táblabírói szívességgel fogadott, mutatott bé a család tagjainak. Mi természetesen az akkor hetek óta mosatlan, rongyos honvéd ruhánkban teljesen nem voltunk szalonképesek. A kedves nők ezt látva, hogy ne feszélyezzenek minket, lassúdan átvonultak egy más szobába. Uram bátyám pedig a szépen megsült egész malacot béhozatván, asztal mellé ültetett és oly szíves ellátásban részesített, minőben mi hónapok óta nem részesültünk. Szívesen marasztott továbbra is s mi örömmel maradtunk volna, de nem lehetett, eltávoztunk a társaságtól. Azért csakhamar búcsút mondvá a kedves jó pajtársnak, kimentünk a menekülő csapathoz és indultunk tovább. Östvére Felvince értünk. Itt a leégett megyeház¹⁷⁶ romjai között pihentünk. Innen más reggel a szabadító újonc oláhoktól elvált untunk. Ők mentek Torda-Kolozsvár felé. Mi pedig indultunk az aranyosszéki székelyföld felé, ottan remélvén a székely atyafiak közt szíves fogadtatást és a meneküléshez segédkezést.

Másnap Kocsárdon¹⁷⁷ reményünk szerint teljes szívességre tanáltunk. Egy egerpataki beteg, elerőtlenült társunkat, a ma is élő Dénes Györgyöt itt hagytuk, ha jól emlékszem egy Kónya nevű szíves családnál. Innen másnap östvére Ludas,¹⁷⁸ vagy Kutyfalván egy uradalmi nagy csűrben vertünk tanyát. Az éjszaka csak eltelt, de hajnal felé olá csapatok kezdtek mutatkozni

¹⁶⁹ Dzsídásézred.

¹⁷⁰ Ioan Axente Sever (1821–1906) román prefekt. Nevéhez fűződik Nagyenyed 1849. január 8–9-i felgyújtása és lakosainak lemészárolása.

¹⁷¹ Délelőtt.

¹⁷² Önkényesen.

¹⁷³ Nevelését.

¹⁷⁴ Kíséreltük.

¹⁷⁵ Elbocsájtási engedély.

¹⁷⁶ Városház. Aranyosszék székéháza Kövenden volt.

¹⁷⁷ Székelykocsárd.

¹⁷⁸ Marosludas.

fenyegető magatartással. Nekünk, a körülbelül 30 menekülőnek semmi védőfegyverünk nem volt s nem tudom, mi történik, ha a falu végén, Vásárhely¹⁷⁹ felől néhány, m.e. század osztrák gyalogság nem közeledik. A két rossz közül a kisebbiknek mentünk elé. Szembe indultunk a katonákkal, kiknek láttára a mi hű oláhaink tartózkodó állást foglaltak. A csapat vezető tisztnek megmutattam az elbocsátási passzust, hogy Fehérváron a sorozó bizottság elbocsátván, hazánkba, Háromszékre igyekszünk. Erre a tiszt úr elég lovagias volt, minden további akadályozás nélkül elbocsátani.

Így örvendve csaknem a csodás menekülés fölött, vígan haladtunk föl tovább a Maros mellett. A Nyárad vizénél föltértünk a folyam mentén, nem mentünk bé Marosvásárhelyre. Itt a Nyárad mellett östve egy községben, talán Ilencfalván, ismét egy háromszéki rokon, Földes nevű családnál tanáltunk igen szíves fogadtatásra. Egyik szomszédos rokon családnál éppen török-búzákat szedtek volt azon napon. Elvittek oda s ottan a „fosztoká”-ban vígan tölt az östve! Másnap tovább menve, midőn Göcs felől a balavásári hegynek indultunk, valamelyikünk észrevette, hogy a hegytetőn egy székely asszony mindenféle kézjelekkel mutat a hegy tulsó felére s nekünk kezével int a bal felől elterülő cserjés felé. Kiszámítottuk, hogy a jóasszony bizonyosan túlfelől császári katonákat lát s azoktól kíván megmenteni. Nekiindultunk hát, a nem távol fekvő erdős cserjének s szerencsésen be is értünk abba, mikor megláttuk, hogy egy jókora csapat katona érkezik föl az úton a hegyre. Egy pár fáradtott fiú nem jött velünk, hanem szembe ment a katonákkal. Nem fogták el, hanem ami rajtuk még valami érték volt, abból szépen kivetkőztették. Mi a Balavásári hegytetőn, a szőlők között mentünk tovább és csak Kelementelkén mentünk bé. Éppen vasárnap volt. Élelmünk semmi. Föl-szoltunk páronkint a faluban élelmet kéregetni. Én Kónya Gerő, később s[epsi]szentgyörgyi járásbíró barátommal éppen a ref. papi házhoz jutottunk. A lelkész úr templomból kijöve éppen. Dúsan terített asztalánál ült, midőn mi rongyos honvédek pitvarába érve sorsunkat panasztuk. Mi, kik a becsületes népnél, mióta Székelyföldre jutottunk mindenütt a legszívesebb fogadtatásra tanáltunk, ezen még fiatal ref. lelkész úrnál vérünket arcunkba toló szavakat halottunk. Később, midőn én ref. esperes, Kónya barátom meg járásbíró volt, sokszor emlegettük a kelementelki ref. pap úrnál tanált fogadtatásunkat és emlegettük, hogy jó lenne egy köszönő iratot küldeni az 1849. szeptember egyik vasárnapján nyilvánult szíves fogadtatásért. Nem tettük. Sőt én 1873-ban, mint akkor már esperes, Marosvásárhelyen személyesen látva azon tiszteletes urat, elég türelmem volt nem említeni neki a történeteket. Kijöve a paplakról, egy utcasarkon lévő magas tornácos háznál egy körülbelül 50 éves özvegy nő meglátván, behívott házához, szívesen fogadott s csakhamar elé szállingó társakat is behívtuk oda s ottan azoknak keresménye s a jószívű özvegy nőnek szolgálatkészségéből éhségünket csillapítva tovább indultunk hazafelé. Pár nap múlva béérkeztünk Székelyudvarhely mellé Szombatfalvára. Őcsém a többi társakkal hazamentek Háromszékre. Én itt maradtam, hogy az akkor már Székelyudvarhelyen lakó fivéremmel, Cs[iszér] Istvánnal a család sorsának miként intézéséről értekezem. Pár napot Szabó Gábor barátom házában töltöttem, értesíttem bátyámat ott léte mről és mikor lehető hozzá mehetésemet kértem. Bátyám izent, hogy csak várjak ott, mert muszka tisztnek vannak nála szállva s majd kitudakolja azoktól szándékukat, ha bémegyek. Rövid időn egy östve kiküldötte cselédjét, hogy bémegetek. Bémentem és egy napot mellékszobában töltöttem elrejtve. Más östve két muszka tiszt, egyik kapitány jó kedvvel csájoztak¹⁸⁰ bátyámmal, ki beszéd közben megemlítette ott léte met. Azonnal rohant a kapitány szobámba, már akkora én is egy kicsit átöltöztem volt.

Karon fogva vezetett az asztalhoz és amennyiben lehetett vígan értekeztünk vegyesen, német és olá nyelven. Azután csakhamar eltávoztak a muszkák, én bátyámmal megbeszélve, hogy legjobb lesz, ha az öreg úr mellett pap leszek s így a 3 kisebb fiúnak tovább tanítását, a család anyagi ügyeinek lassúdan rendezését eszközölöm, még szeptember végén hazajöttem Egerpatakra. Itt töltöttem azon év végét Karácsony György, most fülei pap barátommal készülgetvén a már 1847-ben elhagyott papi szigorlat letételére.

Így lettem 1850. ápril[is] 14-én megválasztva egerpataki segédpapnak atyám mellé, hol azóta [1]871. febr[uar] 15-től 1891. nov[ember] 24-ig, mint sepsi ref. egyh. m. esperese, most, mint az idő és életgondok, bajok, betegségek által megtört öregember még lélekzem és ezen nagy években átélt élményeimet, hánytatásaimat az emlékezetből híven, minden túlzás, vagy szépítés nélkül megírtam, úgy vélvén, hogy ezáltal is egy parányka szolgálatot tettem annak az örök emlékü szabadságharc történelmének megírásához.

Egerpatakon, 1892. évben.

Csiszér Gábor s. k.
egerpataki ref. pap

*

Ezen 1892-ben, gyengélkedő beteges állapotomban nehezen olvashatólag írt emlékiratomat, n[a]gys[á]ljos Koós Ferenc ny. m. kir. tanfelügyelő, 1848/49-beli Mátyás-huszar bajtársam, maga számára letisztáztatván, midőn a tisztázott példányt átnézés végett velem közölni szíves volt, arra vonatkozólag most, 6 év után következő észrevételeket és kiegészítést tartom szükségesnek tenni. U.m.:

- 1) Az emlékirat minden tételeit, mint a valósággal megegyező tényeket legjobb tudomásom szerint ma is fenntartom! Éppen azért:
- 2) Bámulatomat fejezem ki azon tévedés fölött, hogy a Vasárnapi Újság 1898. évi folyamában egy régi honvédtől megjelent cikksorozatban, a vízaknai csata napjául ismételt 1849. január 4-ike íratik. Ezen csatának napja elvitathatatlanul február 4-dike volt!
- 3) A Gracza György által írt 1848–49 évi szabadságharc történetében¹⁸¹ az 1849. július 14^{iki} szeghegyi csatának Wetter tábornok van vezérként megnevezve. Ez szintén nagy tévedés, mert ott a fővezér Guyon tábornok volt és mi Wettert azon hadtestnél soha nem is láttuk.¹⁸² Szintén vastag tévedés, vagy rosszakaratú ferdítés ama több történelmi iratokban említett állítás, hogy Guyon „a horvátoktól vereséget szenvedett volna.” Mi Szeghegyen az ellenségen teljes és föltétlen győzedelmet nyertünk és folytonos diadalmenettel üldöztük egészen Titelig, hová az a mocsárok közé, mint hitvány béka bévonta magát. Titel alól a magyar kormány rendeletére indultunk és mentünk Szegedre, anélkül, hogy a gyáva ellenség csak nyomunkba lépni is merészelt volna!
- 4) Nem hallgathatom el azon erős egyéni meggyőződéseim nyilvánítását, miszerint Szeged feladása, a szőregi nyomorult csatavesztés, Temesvár alá vonulás és ottani végső megveretésünk, egyenesen és határozottan a Dembinszki fővezérré neveztetésének volt átkos eredménye. Az a vezér makacs, önfejű, az egész hadseregnél teljesen népszerűtlen, sőt utált egyéniség volt. Sőt erős hitem, hogyha rossz akarat nem vezette, akkor hadvezéri képessége

¹⁷⁹ Marosvásárhely.

¹⁸⁰ Teázta.

¹⁸¹ GRACZA György 1894–1898.

¹⁸² Lásd 103. lábjegyzet.

merőben hiányzott. Különbözik hogyan lehetne megérteni, hogy veszteség esetére a sereg visszavonulásáról ne intézkedjék és a barátságos Arad helyett az ellenséggel rakott Temesvár alatt fogadja el a végzetes csatát?

Végül 5) Úgy vélem, hogy igen tisztelt Koós barátom nem fogja hiú dicsekedésnek tekinteni, ha idejegyzem azon valódi tény, miszerint én az 1848/9 szabadságharcban még három testvéremmel, tehát 4 fivér vettünk részt és harcoltunk végig. U.m.:

- a) Én Csiszér Gábor, ki születtem 1826. aug[usztus] 21-én, tehát 22 éves iskola végzett ifjú léptem bé önkéntesen, a legelső között a honvédek közé.
- b) Dániel, ki született 1829. év július havában, tehát, mint 19 éves tanuló ifjú szintén velem szolgált a Mátyás-husár 1. században egész végig. És pedig úgy, hogy már 1848 októberében, midőn Kolozsvárot gróf Mikes¹⁸³ ki vezettet az oláhok ellen, a bárói csatában egy öreg bösz oláh (pika) lándzsával lovának szügyét átszurta és ő csak oláhnak feje széthasítása által menthette meg életét. 1849. július 14-én pedig a szeghegyi csatában ágyúgolyó lőtte ki lovát alóla, anélkül, hogy ő legcsekélyebb sebet kapott volna, pedig a piski csatában is életveszélyben forgott. 1867 után az újjáalakított honvédséghez állott bé, és mint honvéd kezdő főhadnagy halt meg Nagynyeden.
- c) Zsigmond, született 1831. augusztusban, tehát mint 17 éves tanuló ifjú lépett a Háromszéken alakuló gyalogezredbe s ott, mint őrmester végig harcolván, velünk együtt Dévánál kapitulált. Azután visszament a kollégiumba, pap lett Parajdon, hol még ma is folytatja hivatalát.
- d) Mózes születet 1833. októberben, tehát mint 15 éves gyermek vétette föl magát a Gábor Áron¹⁸⁴ tűzérei közé és mint tűzmester kedvence volt őrnagyának. A segesvár-fejéregyházi¹⁸⁵ csatában ágyúja összelövetvén, ő hajadon fővel kezdett az elé rohanó muszkák elől a törökbúzák között a Küküllő felé menekülni. Szerencsére egy derék székely huszár főhadnagy, egerpataki Balykó György¹⁸⁶ megismervén őt, lovára fölkapta s így mene-

kült meg a Petőfi s annyi más derék fiúnak azon csatában történt gyászos sorsától. Azután is végig harcolt, míg a zsidói fegyverletételnél,¹⁸⁷ mint kiskorú gyermek haza lett bocsátva. Azután sok hányattatás között menekülvén a besorozástól gazdatiszt lett és 1869-ben Ladamoson halt meg oly fiatalon tifuszbán.

Ennyi áldozat egy szegény igénytelen református pap, id. Csiszér Gábor és nője Bede Ágnes¹⁸⁸ talán elég áldozat volt a hazának, melytől ők soha semmi jutalmat nem kértek és nem is kaptak. Mi és még életben lévő két testvér talán jogosan mondhatjuk Tóth Kálmánnal a visszaemlékezésben „Nem fért önzés, haszonvágy a szívbe”, „Ezt csak a hon szent neve tölté be”, „Hogy szerettük, hogy küzdöttünk érte”, „S nem kérdeztük, hogy lesz-e majd bére?”, „Oh, mi mindent adtunk a hazának”, „Most meg mindent a hazától várnak!”¹⁸⁸

Nos hát én most sem várok semmit a hazától, csak egy csendes sírhelyet, melyben törődött agg testem elvégre nyugalomra találjon! Különbözik is tudom, hogyha tán a honvéd menházba¹⁸⁹ kérnék helyet, Bánfi¹⁹⁰ úr elég kegyelmes (?) lenne elutasítani kéréssel, miért, hogy én még most sem tudok az 1848^{iki} magasztos eszmékről lemondani s az azokat sárba tipró delegátus¹⁹¹ (?) kormányának hozsannát kiáltani? Nos hát had jöjjenek azok a magas hozsannák velem a síromba! Tán nem soká késik már az a várt idő!

Egerpatakon, 1898. márc[ius] 22.

Csiszér Gábor
ref[ormátus] lelkész

Ezen naplót n[emze]t[es] Csiszér Gábor ny. ev. ref. esperes barátom az én kérésemre írta, én pedig az erd[élyi] ereklyemúzeumnak küldöm be.

Brassó, 1898. október 18.

Koós Ferenc
volt Mátyás-husár
kir[ályi] tanácsos, nyug[almazott] tanfelügyelő

Süli Attila – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2–4., H-1014; sul.attila73@gmail.com

¹⁸³ Bethlen Gergely.

¹⁸⁴ Gábor Áron (1814–1849) őrnagy a székely tüzérség parancsnoka.

¹⁸⁵ 1849. július 31-én.

¹⁸⁶ Az ő személyét nem sikerült azonosítani.

¹⁸⁷ 1849. augusztus 25-én.

¹⁸⁸ Tóth Kálmán (1831–1881) költő és újságíró *Visszaemlékezés*

című versének 5. versszaka.

¹⁸⁹ A Soroksári úton lévő épület, amely 1872-re készült el. Az időskori honvédek otthona volt.

¹⁹⁰ Bánffy Dezső báró (1841–1911), magyar miniszterelnök.

¹⁹¹ Az osztrák és magyar parlament delegációira való utalás itt a kiegyezés elfogadóra vonatkozik.

Irodalom

FERENCZI Zoltán

1896 Petőfi Bem táborában. I., *Vasárnapi Újság*, 43. évf., 44. sz. 730–732.

GRACZA György

1894–1898 *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*, I–V, Budapest.

HERMANN Róbert

2001 *A szabadságharc hadtörténete*, Budapest, 2001.

2014 Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban, in: Hermann Róbert, Benkő Levente (szerk.): *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*, Barót–Sepsiszentgyörgy, 221–269.

KEDVES Gyula:

1992 *A szabadságharc huszárai*, Budapest, 1992.

SÜLI Attila

2011 *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése 1848-ban*, Sepsiszentgyörgy.

Viața, familia și memoriile lui Gábor Csiszér

(Rezumat)

Gábor Csiszár, plutonier al Husarilor Matia s-a născut în anul 1826, în satul Aninoasa, într-o familie de preoți reformați, cu ascendenți nobili din partea mamei. În timpul Revoluției a servit la Husarii Matia, de la început până la capitularea din anul 1849. S-a însurat în anul 1854, iar în anul 1858 a preluat parohia din Aninoasa de la tatăl său, unde a servit până la moartea sa din anul 1899. Între anii 1872–1891 a fost proto-popul Eparhiei Reformate din Sepsi.

Memoriile sale sunt o importantă sursă privind istoria regimentelor de husari din timpul Revoluției de la 1848–49.

The Life, Family and the Memoir of Gábor Csiszér

(Abstract)

Gábor Csiszár sergent of the Matthias Hussars, was born in 1826 in the village of Egerpatak (Aninoasa) in a family of protestant priests, and with noble ascendants. During the Revolution of 1848–49 he served at the Matthias Hussars, from the breakout of the revolution until the capitulation in 1849. He got married in 1854, and took over the parish of Egerpatak from his father in 1858, where he served until his death in 1899. Between 1872–1891 he was also the dean of the Protestant Diocese of Sepsi.

His memoir is a valuable source for the history of the hussar regiments during the revolution of 1848–49.

Süli Attila

HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI HARCÁNAK KIADATLAN FORRÁSAI (1848. NOVEMBER-DECEMBER)

Bevezetés

Háromszék 1848–49 történetét megírni komplex és nehéz feladat, hiszen a vonatkozó kútfők lelőhelyei több országban találhatóak. Ráadásul az idők folyamán az egyes közgyűjteményi anyagokat ideológiai elvek alapján megbontották. A Székely Nemzeti Múzeum 1848–49-es azon anyaga, amely az 1945. évi menekítést követően megmaradt, például a *Kovászna Megyei Állami Levéltár*hoz került. Az erdélyi országos teljhatalmú biztosok iratait és levelezését tartalmazó Csány-levéltár nagyobb részt Kolozsvárra települt át. Viszonylag áttekinthető a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának* H és R szekciójához tartozó források kutatása. A székely határőrség anyagának egy része a brassói levéltárhoz tartozik, a kolozsvári ereklyemúzeum gyűjteménye egyben és helyben maradt. A császári-királyi hadvezetés forrásait elsősorban a bécsi hadilevéltár, a Kriegsarchiv őrzi.

E tarkaságnak is köszönhetően gyűjteményes forráskötet Háromszék önvédelmi harcáról eddig még nem jelent meg. Annak ellenére sem, hogy a törvényhatóság szabadságharca, emberfeletti teljesítménye már a kortársakat és a 19. századi történetírókat is csodálatba ejtette. Bár Kővári László történeti munkája és okmánytára, valamint Jakab Elek visszaemlékezése számos forrást tartalmaz, csak 1896-ban jelent meg Gábor Áron volt tüzér hadnagyának, Nagy Sándor hídvégi református lelkésznek a monográfiája a szék önvédelmi harcáról. Az utóbbi egy okmánytárat is tartalmaz, amelynek anyagát Lőrinc József őrnagy mentette meg. Ugyanebben az évben Kuszko István, a kolozsvári Ereklyemúzeum őre és az 1848–49. Történelmi Lapok szerkesztője által gon-

dozott kötetben adták ki Bíró Sándor és Macskási Antal visszaemlékezését és iratait.¹

Ezt követően mintegy nyolc évtizedig nem történt nagyobb forráskiadás. Annak ellenére sem, hogy Gyalóky Jenő, Imreh István, Károlyi Dénes, Böződi György és Egyed Ákos történeti feldolgozásaiban, tanulmányaiban számos olyan forrást is megszólaltattak, amelyek eddig a tudományos kutatás számára ismeretlenek voltak.²

A Romániában megjelenő forráskiadványok közül ki kell emelnünk az 1979-ben indult, időközben nyolckötetesre duzzadt *Documente privind revoluția de la 1848* című sorozatot, valamint a Benkő Samu által szerkesztett *Documenta Neglecta* kötetet.³

Háromszék önvédelmi harcának következő, a modern történettudomány elvárásainak megfelelő feldolgozását a szakma doyenje, Egyed Ákos kolozsvári történész végezte el az 1977-ben megjelenő kötetében. A mű időközben három kiadást ért meg, az utolsóhoz a szerző egy okmánytárat is csatolt, amely számos első közlést is tartalmaz.⁴

Bár témáját tekintve elsősorban Erdély történetéhez illeszkedik, de számos Háromszékre vonatkozó kútfőt is tartalmaz Németh György Gál Sándor-monográfiájához tartozó forráspublikáció.⁵

Számos új eredményt és szempontot hozott a kutatás számára Csikány Tamás kötete, amely a bécsi hadilevéltárban fellelt források segítségével világítja az önvédelmi háború hadtörténeti hátterét.⁶

Az erdélyi kútfők publikálása terén nagyon komoly eredményt vallhatnak magukénak a háromszéki történészek, helytörténészek. Itt elsősorban Demeter László, Demeter Lajos és Albert Ernő munkásságára kell felhívni a figyelmet.⁷

¹ KŐVÁRI László 1861a; KŐVÁRI László 1861b; JAKAB Elek 1880; NAGY Sándor 1896; KUSZKÓ István 1896. Megemlítendő még Szentkatolnai Bakk Endrének a Jancsókról írt családtörténeti műve (SZENTKATOLNAI. BAKK Endre 1896), mely rengeteg új adatot tartalmaz a korszakra vonatkozóan.

² A teljesség igénye nélkül: GYALÓKAY Jenő 1923 továbbá Egyed Ákos, Böződi György, Károlyi Dénes és Imreh István tanulmányai az *Arcok, eszmék, tettek* című kötetben. (Bukarest, 1974.)

³ PASCU, Ștefan – CHERESTESIU, Victor (ed.) 1977; *Documente privind Revoluția de la 1848* 1979–2007; BENKŐ Samu (szerk.) 2008.

⁴ EGYED Ákos 2008.

⁵ NÉMETH György 2008.

⁶ CSIKÁNY Tamás 2015.

⁷ Szintén a teljesség igénye nélkül: ALBERT Ernő 1999; BOÉR Hunor–DEMETER Lajos 2003, 2006. Az utóbbiaknál Demeter Lajos és Demeter László több forrásközlésére kell a figyelmet felhívni, melyek közül kiemelkedik Kovachich Horváth Ignác és Balázs Konrád emlékiratainak sajtó alá rendezése. Emellett rendszeresen jelennek meg forrásközlések a *Székely Nemzeti Múzeum Évkönyvében*.

E sorok írója Gábor Áron életéhez, a háromszéki hadiipar történetéhez, Németh László kormánybiztosi működéséhez közölt forrásokat, emellett sajtó alá rendezte az önvédelmi harc szemtanúinak, Uzoni Béli Gergelynek és Máday Ferenc Mátyás-huszár kapitánynak a visszaemlékezéseit.⁸

*

Az itt közölt források kivétel nélkül Háromszék 1848–49-es történetéhez kapcsolódnak. Lelőhelyeik a Magyar Országos Levéltárban, a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban, a bécsi Kriegsarchívban, valamint a Kovászna Megyei Állami Levéltárban találhatók. Elsősorban olyan témakörökhöz kötődnek, amelyeknek a feldolgozását végeztem, ezek részben már megjelentek, vagy megjelenés alatt állnak. A kézdivásárhelyi löporgyártás története, a december eleji hadműveletek, az árapataki szerződés létrejötte, azok a témák, amelyeknek a megvilágításához nyújtottam segítséget az itt közölt kútfók.

Utolsóként közreadjuk Vajdasdi Lajos volt honvéd és Mátyás-huszár visszaemlékezésének Háromszék önvédelmi harcára vonatkozó részét, amely Kolozsváron található, az egykori Ereklýmúzeum gyűjteményében. A forrás a szerző saját kezű írásával készült, mintegy 73 oldalra terjed. Az oldalak sorszáma a szerző két ízben eltévesztette: a 27. lap után két oldal, és az 59. lap után szintén két oldal számozatlan maradt, így tulajdonképpen 77 oldalnyi a kézirat. A füzet számozatlan két oldalán Vajdasdi közli azok névsorát, akikre a 12. honvédszázalóaljból és a 15. (Mátyás) huszárezredből emlékezett.

A füzet belső borító lapjára Vajdasdi az alábbiakat jegyezte fel: „Vajdasdi Lajos saját kezű életrajza az 1848– és 49-ki hadjárataból – Béadja a Történelmi Lapokban való közlés végett – Kolozsvárt, 21^{ik} november 1894-be. Ezen kéziratomat a közlés után visszakérem, mert hátrahagyandó leend örökösöm részére. Tisztelettel Vajdasdi Lajos.” A bejegyzés után

Kuszkó István, az Ereklýmúzeum őre azt jegyezte fel ceruzával, hogy az örökösök nem méltók a kéziratra, mivel Vajdasdi szegénységben hunyt el és a rokonai még a temetésén sem jelentek meg., így a kéziratot visszatartja a múzeum részére. Vajdasdi öregkorában Haller Lujza grófnő fejéregyházi birtokon élt. Közvetlenül a halála előtt találkozott vele Kuszkó István a székelykocsárdi vasútállomáson. Vajdasdi 1898. július 19-én, reggel 7 órakor halt meg. Életrajzához még annyit tudunk hozzátenni, hogy 1831-ben született, Sárpatakon nőtt fel, a helyi gazdatiszt fiaként. Kitűnő lovas volt és jól beszélt románul. 1854-ben házasodott meg Aranyosegerbegen. A szabadságharc alatti működéséről naplót vezetett, ez azonban 1853-ban megsemmisült.

A kézirat közlésére ismereteink szerint a mai napig sem került sor. Rövid tartalmi ismertetője megtalálható az *1848–49. Történelmi Lapok* I. évfolyamában⁹, illetve a szerző fényképe és a két számozatlan oldalon szereplő honvédek és huszárok a IV. évfolyamban.¹⁰

A kéziratot 1979 januárjában Böződi György lemásolta, a közlése azonban elmaradt.¹¹ A forrást a történelmi irodalomban elsősorban Egyed Ákos hasznosította.¹²

A visszaemlékezést az 1970-es években Spira György lefotóztatta, így a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában létezik róla egy mikrofilmmásolat. (17669. d.) A közlést az alábbi alapján végeztük.

Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, Németh Györgynek és Demeter Lajosnak a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségükért.

*

Az iratokat a jelenlegi helyesírás és központozás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával közöltem. Az iratoknak csak a szövegtestét közöltem, kivéve, ha az adott levélnek utóiratai is van.

⁸ SÜLI Attila 2013, 2014a, 2014b, 2016a, 2016b, 2016c; DEMETER Lajos – SÜLI Attila 2013.

⁹ *1848–49 Történelmi Lapok*, I. évf. (1892) 211.

¹⁰ Uo. IV. évf. (1895.) 117., 121.

¹¹ *Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára*, Kolozsvár. Böződi György hagyatéka. Mások kéziratái. 8/18.

¹² EGYED Ákos 2008; EGYED Ákos 2010.

Források

1.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete Szacsвай András esztelneki birtokoshoz

Kézdivásárhely, 1848. október 31.

Tisztelt bátyám!

A szorongatott hon érdekében s a háromszéki honvédelmi bizottmány nevében szólítom fel, miszerént méltóztasson holnap, u.m.¹³ november 1^{sőjén} itt K[ézdí]vásárhelyen délelőtti 11 órákor megjelenni, itt Dobay¹⁴ ezredes és Berde¹⁵ s Demeter¹⁶ kormánybiztos urakkal puskapor tárgyában értekezendő.

K[ézdí]vásárhelyen, októb[er] 31ⁿ 1848.

alázatos szolgálja
Vida főhadnagy¹⁷, ezredi segéd

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: Magyar Nemzeti Levéltár. (A továbbiakban: MNL OL) H. szekció, Szn. (Németh György szíves közlése.)

2.

Rendelet Kézdivásárhely városához a lőporgyártás megkezdésére

Kézdivásárhely, 1848. november 4.

Kézdivásárhelyi főbíró Kováts Dániel úrnak
K[ézdí]vásárhely, 4e nov[ember] [1]848.

A mindenfelől tornyosuló vészek sietőleg igényelvén minden védelmi eszközöket, milyen a puskapor készítés s arra kívántató salétrom főzetés, következőleg főbíró úr megbízatik, hogy töstént innen a kebelből egy alkalmas egyénekből álló bizottmányt alakítva, minden a salétrom főzésre kívántató kellékekről gondoskodjanak, felhatalmaztatom, hogy e tárgyban szükséges lépései, intézkedései, mind a dandárvezérségtől honvédelmi tekintetből tétetvük tekintessenek, a kívántató költségekre használja a honvédelemre öszvegyült pénz tömögöt, mennyibe szükségesek.

Dobay ezredes, Cseh Ignác alkirálybíró

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Csány-lt.
210. d. 1849:3763.

3.

P. Horváth Albert főkirálybíró rendelete Kézdivásárhely városához. Kéri, hogy a Sepsis- és Orbai-széki táborok számára lőszert küldjenek

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 8.

A K[ézdí]vásárhelyi Tanácsnak!

Minthogy Vásárhelyen jelenleg szükségesnél több töltés és lőpor van s a körülmények szerént a sepsi és orbaiból alakulandó tábornak is töltésekre szüksége leend, a helybeli katonai parancsnoksággal és polgársággal is egyetértőleg, sepsiszentgyörgyi becsületes Jákcocs Ferenc és Burák István polgártársaink szekerekre annyi töltést, ha lehet, vagy ha elég töltést nem lehetne puska-
port is, mennyi ott jelenleg kerülhető¹⁸, a szekerekre felrakatni és olyan utasítással, hogy még nappal Szentgyörgyre megérkezhesenek, küldeni ne terheltesenek.

Sepsiszentgyörgyön, nov[ember] 8^{án} [1]848.

P. Horváth Albert
Főkirálybíró

Magyar nyelvű tisztázat.: RNL Kov., Fond 20. 5. Fol. 4r.

4.

August Heydte báró, császári-királyi kapitány, udvarhelyszéki katonai parancsnok felszólítása Bardóc fiúszerk lakosaihoz. Felszólítja őket a fegyverek leadására

Székelyudvarhely, 1848. november 24.

Bardóc fiúszerk minden polgári és katonai lakosaihoz
Felszólítás

Megtudván, hogy pártütő Dobai a 2^{ik} székely ezred elelőtti cs[ászári]-k[irályi] ezredesének Bardóc szerk lakosait is egy népgyűlés megtartására felhívó felszólítását sokan elfogadták, ámbár annak előtte már az egész Bardóc szerk törvényes képviselői által előttem a cs[ászári]-k[irályi] főhadikormányzó báró Puchner eő excellenciája¹⁹ által kibocsátott proklamációjánál fogva,²⁰ eő felsége kegyelmes uralkodónk, I. Ferdinánd²¹ iránti hűséget nyilvánította és báró Puchner eő excellenciája kormányzását elüsmerte: ennél fogva azon szerk mind polgári, mind katonai lakosainak múlhatatlan kötelességökké tészem, hogy azon népgyűlésen hozott, az eő felsége iránti hűség és a főhadikormányzó eő excellenciájának ajánlott engedelmességgel össze nem férhető bármínemű határozatoknak, vagy pártütöktől költ rendeléseknek semmiképpen helyet ne adjanak, hanem csupán egyedül báró Puchner eő

¹³ Úgy mint.

¹⁴ Dobai Károly (1793–?) ezredes, a 15. (2. székely) határorrezred parancsnoka.

¹⁵ Berde Mózes (1815–1893) ügyvéd háromszéki kormánybiztos.

¹⁶ Demeter József (1808–1865) képviselő, háromszéki kormánybiztos.

¹⁷ Vida Dániel (1816–1875) a 15. (2. székely) határorrezred főhadnagya, később honvéd őrnagy).

¹⁸ Nélkülözhető.

¹⁹ Anton Puchner báró (1779–1852) altábornagy, erdélyi főhadparancsnok.

²⁰ Puchner az 1848. október 18-án kelt proklamációjában egész Erdély katonai kormányzás alá rendelte és felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak.

²¹ Ferdinánd magyar királyként az V., osztrák császárként az I. sorszámot nyertek Az I. Ferdinánd uralkodóra való eskü egyben a magyar kormányzat tagadása volt.

excellenciája törvényes úton odaérkezendő parancsolatainak feltevéssel nélkül engedelmeskedjenek, különben, mint hitszegők és eő felsége elleni párútok nézetni és a szerént fognak büntettetni.²²

Főlhatalmazásom erejénél fogva meghagyom továbbá Bardóc-szék minden polgári lakosainak, amint ez már Udvarhelyszékben meg is történt, hogy őfelsége iránti hűség és báró Puchner őexcellenciájához való engedelmességek bebizonyítására és igazolására fegyvereiket tegyék le és jelen hó 27^{én} reggel Karácsonyfalvára hozzám szállítsák által, a határőrök pedig fegyvereiket egy tizedes és nyolc vitézek kíséretében az itteni praetoralis házhoz²³ szállítsák bé. Azonban az e ként letett és beszállított fegyverek őexcellenciája további rendeletéig magok a bészállító vitézek őrzése alatt biztosítva letéve maradandnak.

Ha Bardóc-szék ezen rendeleteimet a kítűzött időre pontosan teljesítendő, ez esetben a személy- és vagyonbátorságát azon székben biztosítom, az ellenkező esetben pedig a határszélein már őszvevont fegyveres erőimmel bényomulandok s parancsaimnak méltó engedelmisséget és tekintélyt fogok szerezni.

Sz[ékely]udvarhelyt, november 24^{én} 1848^{ba}.

Br. Heydte
kapitány

Másolat. Lelőhely: HL 1848-49. 52b-7/3

5.

**Daniel Imre királybíró rendelete az olasztelki közönséghez.
Utastítja őket a fegyverek begyűjtésére és leadására**

Vargyas, 1848. november 25.

Olaszteleki n[eme]s közönségnek

Vargyas, november 25^{én} [1]848.

Császári-királyi főhadi parancsnok báró Puchner Antal őexcellenciája által n[eme]s Udvarhely és fű Bardóc-székre kirendelt teljhatalmú katonai kormányzó báró Heydte Ágoston őméltóságának ide mellékelt nyomatékos felszólítását, oly hivatalos rendélem mellett közlöm a n[eme]s közönséggel, hogy az idő rövidsége miatt aztat rögtön teljes falugyűlésibe higgadt tanácskozás alá vevén, a falu előljárósága az erre keletkezett határozattal holnap, u.m.²⁴ vasárnap, e.f.²⁵ hó 26^{án} reggel 10 órakor Olaszteleken, a szék házánál megjelenni felelet terhe alatt el ne mulassza; komolyan figyelmeztetvén a nemes közönséget arra, hogy ha hétfőn, e f. hó 27^{én} reggelig e felszólítás teljesítve nem lesz, én azon nemes közönség személy- és vagyonbátorságát biztosítani, a veszély fenyegető bérohanás ellen, magamot felhatalmazva nem érzem.

Daniel Imre
k[irály]bíró

Másolat. Lelőhely: HL 1848-49. 52b-7/3

²² Bardóc fűszék helyzete különleges volt. Közigazgatásilag Udvarhelyszékhez, katonailag a 15. (2. székely) határőrezredhez tartozott.

²³ Székház.

²⁴ Úgy, mint.

²⁵ E folyó.

²⁶ A határőrezredeket a korban honi ezredeknek, századait pedig honi századoknak nevezték.

²⁷ 1848. november 30-án Dobai Károly ezredes a Laborfalvára

6.

Lázár János alszázados levele Daniel Imre királybíróhoz. Kéri a beszolgáltatott fegyverek visszaadását

Barót, 1848. december 1.

Nr. 359.

A 2^{dik} honi századtól²⁶

Daniel Imre hely[et][es] királybíró úrnak!

Ezen rendelet értelmében²⁷ kéretik hivatalbéli barátsággal a falukat értesíteni, hogy fegyvereiket átvehessék, akik beadták vala Vargyason s a történekről a századot késedelem nélkül értesíteni ne terheltesse.

Barót, december 1^{ső} napján.

Lázár
százados

Másolat. Lelőhely: Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrath.
Varia. Karton 3. Heydte 1848., 1850.

7.

**A Háromszéki Honvédelmi Bizottmány levele
Henter Sándor miklósvárszéki királybíróhoz**

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 2.

Miklósvárszéki alk[irály]bíró Henter Sándor úrnak

Dec[ember] 2[-]ján [1]848.

Úgy esett értésünkre, miként N[agy]ajtán több Árapatakáról és Hidvégről kirablott portékákat tartóztattak le. – Felszólítjuk azért a k[irály]bíró urat, az ily letartóztatott és letartóztatandó bárminemű portékát tétesse bizonyos helyre és sequestráltassa,²⁸ mert úgy hisszük, hogy a csaknem mindenéből kirablott Béldi Gergely²⁹ úrnak is – több elrablott ingó javai lehetnek ott. –

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 8. Nr. 5994.
Fol. 24.

ról kelt levelében megrótta a „2^{dik} honi gyalog századot”, hogy Felsőrákoson önként letették a fegyvert. Dobai felszólította Lázár századost, hogy „e gyalázatos tettet és bünt jövátendő”, vegyék magukhoz ismét a fegyvereket és álljanak készen a harcra. (CSIKÁNY Tamás, 2015, 85.)

²⁸ Zárol, lefoglal.

²⁹ Béldi Gergely (1819–1889) árapataki birtokos, visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcának az egyik legfontosabb forrása.

8.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete
Kézdivásárhely városához.
Intézkedjenek a lőporgyártás és a golyókészítés beindítására.

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 2.

43.

A Kormányzói Hivaltól

A kézdivásárhelyi n[eme]s tanácsnak!

S[eps]sz[en]tgyörgy, dec[ember] 2^a [1]848.

A táborozás részünkről foly. Naponként csatázunk és még eddig hála a magyarok istenének imádott hazánk, szabadságunk, házunk, családunk érdekében győzelemmel ment eddig elé népünk lelkiülete, hazafias bátor elszánt vala és a most és a győzelemnek leghatalmasabb eszközével, a munícióval készen valánk.

Azonban, amint értesülve vagyunk, mindenfelől puskaporunk és ónunk fogyatkozik.

A kormányzó hivatal roppant hazafi gondjai és munkája között elhatározottan elkövetett mindent, hogy a puskaport és ónhányt fedezhesse, pótolhassa, de sikertelen eddig.

Moldovából nem kaphat, mert onnan a muszka minden port lefoglalt, másfelől mindenneműen elzárattunk az ellenség által s nem remélhetünk magyar testvéreinktől, míg össze nem köttetünk velek.

Salétromfőzés és illetőleg puskaporkkészítés iránt rendelkezünk S[eps]sz[en]tgyörgy és K[ézdi]vásárhely városaihoz és az utolsóról tudjuk, hogy már a gyártást megkezdette, az elsőtől reméljük.

Minden erélyes rendelkezéseink dacára azonban megtörténhetik, hogy táborunk fogyatkozást szenvedend lőpor és muníció tekintetében.

Midőn azért ezen aggodalmas helyzetünköt önöknek feltárjuk, kinyilatkoztatjuk, miként a kormány e tekintetben is a nemzet és egyesek patriotizmusára apellál és onnan várja segedelmeztetését.

Reméljük tehát, hogy ezen egyesektől, vagy községektől, kik ónedényeket, vagy éppen golyókat, lőporokat bírnak bármi keveset, a haza oltárára kérjék bé és szent áldozatképp küldjék ide Demeter József úr keze alá.

Minden helységben esmeretes az, kinél tanálhatni.

Felelőssé tesszük a sikeres eljárásért. Siessenek imádott hazánk, szabadságunk érdekében mindent megtenni.

P. Horváth Albert
Főkirálybíró

Berde Mózsa

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov,
Fond 20. 9 fol. 6v.

9.

Dobai Károly ezredes jelentése a háromszéki kormányzó
bizottmányhoz. Beszámol a hadi eseményekről

Feketevíz, 1848. december 5.

Másolat.

A hadi főparancsnokságtól

A honvédi kormányznak.

Feketevíz, december 5. [1]848.

A tisztelt kormány fölszólított, hogy a napi eseményekről tudósítást tegyek, melynek következtében a december 5^{ik} eseményeket közlöm.

Hadállomásunk balszárnyáról Sárosi hadnagy³⁰ úr Bikfalváról előnyomulva az 5^{ik} századdal, egy csapat székely lovaggal³¹ és Kossuth lovasokkal³², Márkóst, Bodolát és Nyént³³ elfoglalta, ott semmi ellenséges erő nem mutatkozott.

Nagy alezredes³⁴ úr átvonulva a Kökösi hídon seregével, Prázmár előtt támadási állomást foglalt s onnan a faluba parlamentaire³⁵ küldött, felszólítván a kítűzött esmeretes pontok szerinti megadásra azon helységet. Prázmár az elibe szabott pontokat elfogadta, s amint értesültem, teljesítette is. A fegyverek és a lőpor igen csekély számban támadó népünktől foglaltattak el. A készpénz, mintegy 1132 fr. 30 kr. p.p. a támadó népnek fog ígéret szerént kiosztatni.

Sombori³⁶ ezredes úr a Dobolyi hídon átnyomulva Hermánt³⁷ felszólította volt, de ez a pontokra tagadó választ adott és ágyúzni kezdett a támadó seregére. Hermán bevétellett, az ellenség visszaveretett. Az ágyúzás részünkről estvíg tartott. Hermánnak egy része le van égve. Az ellenség számát nem tudhatni, csak annyi bizonyos, hogy két ágyújok volt. Butyka³⁸ százados úr is, mint hadállomásunk jobbszárnyának parancsnoka, Hídvégről Földvárt³⁹ 3^{or} támadta meg, de az ellen túlsúlya ereje által, onnan mindig kéntelen volt visszavonulni. A tartalék sereg a Kökösi hídnál állomásozott.

Dobay

Másolat. Lelőhely: RNL Kov, Fond. 20. Fol 97r.

³⁰ Sárosi Ferenc (1807–1871) a 15. (2. székely) határőrezred hadnagya, később honvéd őrnagy.

³¹ 11. (székely) huszárezredből.

³² 15. (Mátyás) huszárezredből.

³³ Mindhárom település Felső-Fehér megyéhez tartozott.

³⁴ Nagy Imre alezredes (1799–1859) a 11. (székely) huszárezred tisztje.

³⁵ Tárgyalásra kiküldött személy.

³⁶ Sombori Sándor (1794–1860) ezredes, a 11. (székely) huszárezred parancsnoka.

³⁷ Szászhermányt.

³⁸ Butyka Tamás (1799–?) százados, később honvéd őrnagy.

³⁹ Szászföldvár.

10.

Sombori Sándor ezredes jelentése a háromszéki kormányzó bizottmányhoz.
Beszámol a hadi eseményekről

Botfalva, 1848. december 7.

Másolat

Sombori ezredestől

A Háromszéki Kormányzó Hivatalnak.

Botfalván, dec[ember] 7^{én} 1848.

Seregemmel ma utamot ide Hermánon át kellett vennem, minthogy az Olt melletti út a szoroson⁴⁰ át nagyon seppedékesnek és járhatatlannak találtam. Botfalván semmi ellen katonaságra nem találtam, a lakosok is vagy 40 öreget, néhány nőszemély s gyermek kivül Brassó s Feketehalom felé elhúzódtak. Szász lakosok jelenlétében embereimnek szobákat nyitattam. Jelentette magát itt nyugalmazott százados, Járzoni Dénes, ő itt elő parancsnok⁴¹ lévén, (Vorposten Kommandant) megmaradt. Egy századost biztosítékul Hermányba hagytam.

Földvállról is az ellen katonaság eltávozáván, Butyka százados úr ma délután 2 óraker ezen helységet elfoglalta.

Mint említém, a nép innen elköltözött, senkinek visszajövetelét hamarság nem is remélhetem, kérem a tisztelt kormányzó hivatalt az élelmező biztosokhoz úgy rendelkezni, hogy ide a tábor számára bár kenyér szállíttassék s így az élelemhiány némüleg pótoltsassék. Seregem mintegy 2500 főből áll.

Sombori

Másolat. Lelőhely: RNL Kov, Fond. 20. Fol 99r.

11.

Intézkedések a Szászhermánynál lefoglalt szarvasmarhák tárgyában

Aldoboly-Sepsiszentgyörgy, 1848. december 6–7.

Az aldobolyi tábor élelmezési biztosától

Aldoboly, december 6[-]án [1]848.

A Kormányzó Hivatalnak!

[Szász]hermán[y]ból a tegnap bizonyos sepsisz[ent]györgyi egyének kilencvenhárom darab szarvasmarhát hatalmason elhajtottak. Ezen marhát Sombori ezredes úr itten, Aldobolyban tartóztatva, s a Kormányzó Hivatal általunk kérdezteti, hogy mitévő legyen velök, s egyszersmind megjegyztetni kívánnya(!) részéről azon akaratját(!), hogy az illető szerencsétleneknek, mivel álúton és orozva hajtották el, adattatnának vissza, valamint

szintén az aldobolyi hídnál tartóztatva lévő egyéb portékák is – tisztelettel lévén –

Kováts Péter mk.
Vajna Károly
él[elmező]biztosok

Hátul: Az aldobolyi tábor élelmi biztosától
a Háromszéki Kormányzó Hivatalnak
S[epsz]sz[ent]györgy

*

Írassék meg az élelmező biztosoknak, hogy valamint a ők, úgy a főparancsnok Sombori úr azon nézetét valljuk, mely szerény a rablott marhák és portékák, a hermán[y]i előljáróság nyugtatványa mellett, kézbesíttessenek.⁴²

*

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 7.

(...)⁴³

Azon jeletésökre, melyben a [Szász]hermán[y]ból hatalmasul elhajtott 93 darab szarvasmarhák és több Aldobolyban tartóztatott portékák aránt ezen Kormányzó Hivatalhoz kérdést tesznek – visszirjuk, miként ezer[e]d[es] Sombori úr nézetét helyeselve, azon szarvasmarhát és rablott, de Aldobolyba le is tartóztatott portékákat – a hermán[y]i előljáróság nyugtatványa mellett, adják vissza (...)⁴⁴ – azon helységnek

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 8. nr. 5994.
fol. 45-46.

12.

Az Alsócsernátoni Bizottmány levele a Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz. Intézkedést kérnek a táborból megszökött egyének ügyében

Alsócsernáton, 1848. december 9.

A K[ézdi]vásárhelyi Bizottmánynak

Al[só]csernáton, [1]848. dec[ember] 9^{kén}

Folyó hó 9^{én} költ hivatalos fölszólításból átláttuk, hogy Felvidékről⁴⁵ igen sokan szökendők vissza a táborból, melynek megellenzésére⁴⁶ célszerűbbnek azt látnok, hogy több közönségek is erre felszólítván, szoríttassanak arra, hogy kitelhetőségek⁴⁷ szerint Maksához és Eresztevényhez egy 100 számból álló egyénekből a legsietőbb úton állíttassék fel egy őrség, minek kötelessége leendő, az efelé szököknek feltartóztatása és a kiszabott helyre leendő visszakísérése, azokra nézve pedig, kik már hazaszöktek és honokba⁴⁸ vagynak, elfogatások iránt ne terheltesen gondoskodni.

Benkő Lajos
biz[mányi] elnök
Kálnoki Károly
Cseh Jákob

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov,
Fond 20. Fol 101r.

⁴⁰ Ez nem szoros, hanem az Olt folyásától délre (bal oldalt) lévő Baróti-hegység utolsó nyúlványán, a Lempesch nevű dombon átvezető, ma is létező út Szászhermány és Botfalu között.

⁴¹ Előőrs parancsnok.

⁴² A válasz és az utasítás a hátlapon.

⁴³ „A tegnapi napról a Hermánból hatalmasul elhajtott marhák-

nak több rablott portékákkal” kihúzva.

⁴⁴ „a Hermániaknak” kihúzva.

⁴⁵ Felső-Háromszék.

⁴⁶ Megelőzésére.

⁴⁷ Teljesítőképeségük.

⁴⁸ Otthon.

13.

A Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmány hirdetménye a harctéri eseményekről

Kézdivásárhely, 1848. december 16.

182.

A Kézdivásárhelyi Honvéd Bizottmánytól

Kézdivásárhely, dec[ember] 16. 1848.

Hírtétel

B[áró] Heydte tábora felsőrákosi állomásánál seregeink által folyó hó 13-kán megtámadtván, a Rikán ember és zsákmánybeli nagy veszttel átűzetett, míg a mi részünkről csak kettő kapott könnyű sebet.

Folyó hó 14-kén Brassóból 20 lovas és több 100 láncsás és fegyveres Hermán kocsmájáig előnyomult, de Nagy Imre alezredes úr Feketevízig előnyomuló táborból patrónak⁴⁹ kiküldött Pap Ferenc⁵⁰ hadnagy úr jelentése szerint, mihelyt ezen említett patrót és Nagy Dani⁵¹ főhadnagy úrnak Prázsmárról kiállított sergét észrevette, sebes menettel Brassóba visszavonult.

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 20. 114r.

14.

Az Alsócsernátoni Bizottmány levele a Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz. Intézkednek a táborból megszökött egyének ügyében

Alsócsernáton, 1848. december 22.

Az Al[só]csernátoni Bizottmánytól

A Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz

Al[só]csernáton, [1]848. dec[ember] 22^{en}

A tisztelt bizottmánynak mai napon tett átirata azaránt, hogy a táborból hazaszökött egyéneket rögtön vissza utasítsuk, az engedetleneket a k[ézdi]vásárhelyi ezredi börtönbe kísértessük. Válaszunk a következőképpen tesszük:

Azon egyének, kik a táborba kirendeltettek, mind ottan vagynak, kivéve vagy négy egyének, kik a táborból hiteles szabadsággal ellátva, bizonyos kurta ideig bocsátattak el. Részint terhes betegsége, részint egyéb hivataloskodás tekintetéből. Hogyha pedig engedelem nélkül bárki is jönne faluba, valamint eddig, úgy ezután is rögtön vissza utasítani kötelességünknek ösmérjük.

Benkő Lajos
biz[mányi] elnök

Kálnoki Károly
bíró

Cseh Mátyás
jegyző

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov, Fond 20. Fol 84r.

15.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete Dobai Károly ezredeshez. Elrendelik a botbüntetés alkalmazását

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 23.

Dobay Ezredfőparancsnok Úrnak
23. decemb[er] 1848.

A táborban igen túlradott apró[b] rendű kihágások rendbe igazítására – s megfenyítésére a pálcávali büntetés a bizottmányi gyűlés által meghatározatván – az arról költ jegyzőkönyvi kivonatot közönségesítés és életbe lejtetés(!) véget[t] ide csatolva küldjük. –⁵²

[P. Horváth Albert-Berde Mózes]

Fogalmazvány, RNL Kov, Fond 8. Nr. 5995. Fol. 13r.

16.

A Kézdivásárhelyi Lőporkészítő Bizottmány levele Szacsvai Jánoshoz⁵³. Felszólítják a munka folytatására.

Kézdivásárhely, 1848. december 24.

34/848.

A lőporkészítető Bizottmánytól

Lőporkészítő Szacsvai János úrhoz

K[ézdi]vásárhely, 1848. dec[ember] 24^{en}

Tegnapi napon kiadatott vala az a rendelet, miszerént a lőporkészítés szakadatlanul folyjon, mégis szomorúan tapasztalja a bizottmány, hogy a mai napon minden munkás tag elbocsátott s a működés a tegnap estvétől fogva egész szerdán reggelig felfüggesztetett. Minthogy pedig az ellenség nem nyugszik, hanem szüntelen támadásokat teszen s a legnagyobb vesz fenyegeti honunkat a hanyagság esetében. Ez okból felelősége terhe alatt szólítja fel Bizottmányunk uraságotat az iránt, hogyha önt valami fontos ok eltávozásra kényszeríti, édesatyját szólíttassa fel s cseréltesse ki magát, de a működés semmi esetre meg nem szünhetik. Mire nézve ezen felszólításra akár uraságot, akár édesatyja rögtön bójönni és a munkálkodást tovább folytatatni kötelességöknek esmerjék, ellen esetben a felelőséget uraságotra hártva Bizottmányunk feljebb jelenteni el nem mulatandja.

Kováts Dániel
Főbiztos

Nagy Mózes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL H. szekció, Szn. (Németh György szíves közlése.)

⁴⁹ Patrouille. Jelentése: Járőr.

⁵⁰ Pap Ferenc (1802–1887) a 15. határőrezred hadnagya, később honvéd százados.

⁵¹ Nagy Dániel (1808–1884) a 15. határőrezred főhadnagya, később honvéd őrnagy.

⁵² A csatolvány hiányzik.

⁵³ Szacsvai János (1811–1887) eszternelki birtokos, 1848 novemberétől a kézdivásárhelyi lőporgyártó üzem vezetője, később honvéd főhadnagy.

17.

A Kézdivásárhelyi Lőporkészítő Bizottmány levele Szacsvai Jánoshoz. Felszólítják a munka folytatására.

Kézdivásárhely, 1848. december 26.

A K[ézdi]vásárhelyi Lőporkészítő Bizottmánytól

Ifjabb Szacsvai János lőporgyár igazgatóhoz

K[ézdi]vásárhelyt, 1848. dec[ember] 26^{án}

A főparancsnokságtól és a kormányhivataltól szüntelen jönnek a lőporkészítés tárgyában a sürgető rendeletek. Ez okból szólítaték fel két versen⁵⁴ is uraságod a bejövételre s avégre, hogy itten a segéd dolgozóknak munkát adjon. Mégis felszólításunknak semmi sikere nem lévén, minthogy sürgető a körülmények, aminő fogva ezennel küld bizottmányunk egy négylovas szekeret avégett, hogy rajta bejönni s a munkásoknak dolgot adni szíveskedjen. A haza népe s felsőbb rendeletek szigorúsága a munkák sürgető folytatását.

Kováts Dániel
főbíróelnök

Nagy Mózes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL H. szekció, Szn. (Németh György szíves közlése.)

18.

Nagy Imre alezredes levele a kézdivásárhelyi tanácshoz. Az ágyúk vontatásához lovakat kér

Uzon, 1848. december 26.

A székely tábor balszárny parancsnokától

A kézdivásárhelyi tanácsnak!

Uzon, decemb[er] 26^{án} [1]848.

Múlhatatlanul és sietősen lévén 6 darab jó és kemény hámkra az ágyú előtti előfogat számára, melyek közül kettő rudas, négy pedig előfogandó legyen, rendelem, hogy e jelen parancs vételétől számítva 48 órák alatt a nevezett szükségelményeket árcsökkentés útján az ottani szíjgyártó társulattól⁵⁵ megszerezvén, ide Uzonba leküldje, hol is azoknak áruk, itten, hadügyész hadnagy Borosnyai László⁵⁶ úrtól utalványomra ki fog fizettetni.

Nagy alezredes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov, Fond 20. fol 120r.

19.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete a királybírókhoz. Intézkedjenek a szökevények megbüntetésére

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 28.

A 3 kir[ály]bírónak, Xer [december] 28. 1848.

Sajnosan kelle tapasztalnunk, miként sokan a táborból – minden engedelem nélkül – haza szöknek, – s legtöbbszörre akkor, mikor rájuk [a] legnagyobb szükség van. – Ezt mindem becsületes hazafinak minden áron megakadályozni legelső kötelessége. – Meghagyjuk a kir[ály]bíró úrnak, hogy egy körrendelettel által, a legsietősebben tegye kötelességévé minden helységnek, hogy az írásbeli engedelem nélkül hazaszökötteket rögtön (...) ⁵⁷ – utasítsá[k] vissza, – s ha ezek az első felszólításra nem engedelmeskednek, – tartsa kötelességének ennek bejelentését, hogy mind a hazaszököttek, (...) ⁵⁸ – mindpedig azon bujtogatók, kik táborunk szétszórására alattomoson működnek, keményen megbüntethessenek. –

[P. Horváth Albert-Berde Mózes]

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 8., Nr. 5995. Fol. 12r.

20.

A felsőcsernátoni bizottmány levele a Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz. A táborból szökött egyének ügyében intézkednek

Felsőcsernáton, 1848. december 30.

Fel[ső]csernátoni Bizottmánytól

A Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmánynak

F[első]csernáton, 30ⁿ decemb[e]r [1]848.

A rendeletek nyomán több rendbéli sürgetése után is Fel[ső]csernátonból az ide mellékelt névjegyzékből látható egyének még a táborba el nem mentek, mely szerént bizottmányunk nincsen annyi erőbe, hogy a honvédelmi bizottmány rendelete nélkül, mint makacsokat a táborba küldgye, minek következtébe nem terhelhetik a század kormányát megtanálni, hogy annál pontosabban az elküldésük végrehajtsasson.

Rákossy István
közönség bírásaRákossy József
bizottm[ány] tollvivő

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: SÁL Fond. 20. Fol 87r.

⁵⁴ Alkalommal.⁵⁵ Céh.⁵⁶ Borosnyai László (1810–1878) hadbíró főhadnagy a 15. (2.

székely) határőrezrednél, később honvéd hadbíró őrnagy.

⁵⁷ „ha lehet” kihúzza.⁵⁸ „keményen megbüntethessenek” kihúzza.

Részlet Vajasdi Lajos visszaemlékezéséből

...Itt megszünt a magyar fegyverek dicsősége⁵⁹ egy bizonyos időre Erdélyben, mert a magyar tábor ezen része bévonult a Székelyföldre és a más része Feketetőhöz – s itt vesztgeltünk nagy aggodalmak között, amíg Bem 1849 január hava első felében megérkezett Kolozsvárra⁶⁰ és azután M[aros]vásárhelyre.⁶¹

Novemberi hideg idők állottak bé, midőn szállinközva csapatonként rendre béérkeztünk Gyergyóalfaluba, pár napot vesztgeltünk itt, várva az irtó csapatok érkezését, akkor feljebb vonultunk Gyergyószentmiklósrá, útközben mindig szaporodva átmentünk Csíkszeredába s innét Kézdivásárhelyre, itt több napot töltve a lelkes fogadtatásban, napról-napra szaporodott a kis táborunk, kipihenve és rendben szedve magunkat s kedélyünk is felrisszúlva, mentünk át Sepsiszentgyörgyre, ahol a szívélyes fogadtatás bennünket mind jobban felvillanyozott, mondhatnám büszke katonává varázsolt át mindnyájunkat,

Balázs Manó őrnagyunk is itt találta már a szelídlelkű és igaz magyar honleány szeretet nejét⁶² és kisleányát⁶³, Barótról béköltözve az osztrákok félelme miatt.

Gedeon osztrák táborával a Barcaságot szállotta meg Brassó felől, egészen az Olt folyóig, a fő fészke Hermány nagy szász község volt s innen akarta támadni a Székelyföldet.

Másfelől pedig Haite⁶⁴ osztrák vezér Székelyudvarhely felől a Rikán keresztül szándékozott Erdővidékre betörni Gedeonnal egyszere⁶⁵, - azonba[n] szerencsét nem próbáltak, mert a mű táborunk csakhamar levonult az Olt mentére, Árapatak, Köpec, Doboly-Kőkőst megszállva, s itt néztünk farkasszemet egymással, szemben az Olt vizén keresztül.

Egy ízben Hajte megkísérelte a Rikán keresztül leszállani és elfoglalni Rákost, de általunk még bent az erdőben visszaverettet csúfosan, ahol a XII-ik zászlóalj és a székely huszároknak jutott az oroslánrés.⁶⁶

Más ízben Gedeon próbált Árapatakánál Hermánból az Olton áttörni, - de mű megelőzőleg hamarabb átkeltünk az Olt jeges vizén, igazlelkű Klement századosunk és Balog őrmesterünk biztatására, elől a XII-ik zászlóalj, után a székelység, s pár órai harc után Hermány lángokban állott, s az ellenség eszeveszett futásnak eredett a legnagyobb rendtelenségben Brassónak.

Az összes magyar tábor oly elszántan vette üzöbe az ellenséget, hogy Brassóig nyomuljon utána.⁶⁷

De tiszteink bétáva a békövetkezhető veszedelmet, előnkbe száguldozva térítettek vissza; egy előbb ezt árulásnak hittük.

De nem sokára meggyőződünk arról, hogy Brassóból a futó ellenségnek csaknem hozzá hasonló tömeg jön segítségére ágyúkkal ellátva.

És így visszatérve Hermány községben erősen megbosszultuk magunkat.

Próbálgatták magukat az osztrákok még Dobolynál és Kökösnél is; de mindég visszaverettek; azonban mind rossz hírek keringtek, p.o.,⁶⁸ hogy Erdélyt egészen az osztrákok bírják és most egész erővel törnek a Székelyföldre, és ha önként fel nem adja magát, felégetik és felkoncolják az egész népséget minden irgalom és kegyelem nélkül.

Az ott lévő magyar tiszteink folyton gyűléseztek e felett; s ők mindég a feladás mellett határoztak.

Megjegyzendő azonban, hogy a főbb tiszteink a forradalom kiütése előtt mind császári intézetekben nevelkedve; érzelmeik a magyar ügyre nézve mindég kétséges volt előttünk, a magok viselkedések miatt; -⁶⁹

Ellenkező érzésben volt a magyar tábor: inkább meghalni! Mint magunkat az osztráknak megadni gyáván! Ez volt a jelszó.

Ezt látva az osztrák hadvezérek, hogy Székelyföldet megalázzni, meghódítani talán nagy áldozattal is bajosan sikerül. Tehát cselhez folyamodtak.

Először is Balázs őrnagyunkkal titokban kezdődött az egyezkedés. Hogy az egység alapja mi volt, azt csak a későbbi tények mutatták meg nekünk.⁷⁰

De annyit már a következtésekből megláttunk, hogy Balázs Manó őrnagyunk szemfényvesztés tekintetéből még egy csatát kívánt keresztülvinni, amelyben minden bizonytalanság meg kell, hogy ígérje az ellenfélnek, hogy ők lesznek a győztesek.

S remélte őrnagyunk, hogy hát csakugyan ezzel hatni fog a Székelyföld feladására.

Ezen idő közben a főbb tisztek népgyűlést hívtak össze, hogy határozzanak a megadás, vagy ellentállás mellett.⁷¹

A fő tisztek Zsombori Sándor, Dobai Károly,⁷² Berde Mózes⁷³, vagy főképpen Balázs őrnagy mind a megadás mellett nyilatkoztak. Több és több okokat felhozva.

A nép hallani sem akart erről. Inkább meghalunk, de nem hódolunk.

Gábor Áron⁷⁴ ágyút csinált, Szatsvai András⁷⁵ fia, Jánost⁷⁶ puskaport és gyutacsot készített számunkra. Azonban híre jött, hogy Hajte nagy táborával a Rikán bé akar törni Rákosnál a Székelyföldre, Erdővidéke felől.

A magyar tábor az Olt mellett tartózkodott, Köpec, Árapatak, Kökök, Doboly állomásokon és a késői rendelet következtében oly későn érkeztünk az ellenséghez, hogy az már a rákosi téren csatarendben foglalta el az állásokat. S megérkezésünkkel alig vala időnk csatarendbe bontakozni. Ő azonnal támadott és roppant nagy puskatüz fejlődött ki, míg a lovasság is attakra jött s megszóltak az ellenfél ágyúit – ami akkor még nekünk nem volt – s így visszavonulásra voltunk kénytelenek.

A csataterőről egy híd vezet át a köpecsi határ felé az Olton s itt a visszavonulásunk nagyon meg volt akasztva. A XII-ik zászlóalj maradt hátra fedezetül, folytonosan tüzelve. S midőn zászlóaljunk nagyobb része a hídon túl volt, hogy Köpecnél állást foglaljon, reánk rohant a lovasság s engemet, Szőke Károly

⁵⁹ Az 1848. november 5-i ütközet után, ahol a székely tábor döntő vereséget szenvedett Joseph Gedeon császári-királyi altábornagy dandárjától.

⁶⁰ Pontosabban 1848. december 25-én.

⁶¹ 1849. január 12-én.

⁶² Jindra Anna.

⁶³ Báró Balás Emánuel császári és királyi altábornagy (1839–1926).

⁶⁴ August Heydte báró, császári-királyi kapitány, az 5. (Savoyai Jenő) dragonyosrezred tisztje.

⁶⁵ Heydte 1848. november 25-én tört be Erdővidékre.

⁶⁶ A harcokra lásd: CSIKÁNY Tamás 2015, 33. Vajasdi a november végi harcokat mutatja be.

⁶⁷ Uo. 35–44.

⁶⁸ Példának okáért.

⁶⁹ Az utóbbi általánosítás túlzás.

⁷⁰ Balázs Manó honvédőrnagy árulása nem bizonyított tény, az ügyben sok a tisztázatlan kérdés (SÜLI Attila 2015).

⁷¹ Az 1848. november 23-án tartott székelygyűlésen.

⁷² Dobai Károly (1793–?) ezredes, a 15. (2. székely) határhozred parancsnoka.

⁷³ Berde Mózes (1815–1893) ügyvéd, képviselő, háromszéki, majd királyföldi kormánybiztos.

⁷⁴ Gábor Áron (1815–1849) később őrnagy, a székelyföldi hadosztály tüzérparancsnoka.

⁷⁵ Szacsavay András esztelneki birtokos.

⁷⁶ Szacsavay János (1811–1887) esztelneki birtokos, a kézdivásárhelyi löporgyártó üzem vezetője, később főhadnagy.

káplárunkkal a hídról félreszorítottak s több nemzetőrt is, akik a hídon felüli malomba menekültek.

Én és Szőke Károly elhaladtunk jóval tovább a malomnál átjárót keresni a vízben, de nem vala sok időnk, mert hozzánk vágatott nyolc svalizser s nekiszorítottak az Olt folyó magas martjának;⁷⁷ mű kilőtt fegyvereink szuronyával védtük magunkat a közel jöhetéstől, csaknem veszve éreztük magunkat és kértük a párdont.⁷⁸

Kájn párdon hund ugar!⁷⁹ Volt mindeniken a felelet s irgalmatlanul rúgtattak felénk, ezt látva Szőke Károly azt kiáltja nekem, a vízbe ugrunk Laji.

E percben bent voltunk övig erő vízben egy öles martról. Volt himmel szakramentumozás,⁸⁰ ordítózás, de meg valánk mentve, átgázoltunk a folyón s mentünk le a folyó mellett Miklósvár felé, amíg kaptunk egy átjárót Köpec tájékán.

Ezalatt bent Köpecen erősen folyt a harc, Itt vagdalták össze egy udvaron derék bajátrunkat Barton Károlyt, aki tudomásom szerint máig is él a néhai gróf Bethlen Farkas örökösöknél főerdősi minőségben Bonyhán.

Ennyiben sikerült a Balázs őrnagyunk terve, hogy Köpecig visszaverettünk, de ekkor segítségünk érkezve, - az osztrák tábor visszavonult, nem próbált szerencsét beljebb a Székelyföld felé.⁸¹

Ezen csata után Sepsiszentgyörgyre vonultunk bé, magunkat rendbe szedni és valami határozottat vártunk sorsunk felett, de hogy az mi lehetett még, arról álmodni sem tudtunk, csak naponta a leverő, rossz hírekkel tépelődünk, az osztrákoknak alattomos kémeik által még proklamációkat is falragaszokon hirdetni a Székelyföld önkéntes feladása végett. -

Azonban pár napok eltelte után, egy reggel a Balázs Manó őrnagyunk lakása megetti hegyek felé nagy népcsődületet veszünk észre, mű is arra tartva látjuk, hogy Balázs őrnagyunkat fővege nélkül körbevéve, négy fegyveres honvéd kíséri bé a főtér felé, - ekkor megtudtuk azt, hogy az örök fogták el, amidőn az Olt folyón csónakkal jött már vissza az ellenség táborából.⁸²

Volt nekünk egy igen ügy[es] káplárunk a 3^{ik} századnál. M[aros]vásárhelyi kereskedő segéd volt, Szabó Ferenc nevű, - ez állott legközelebb fenyegető bátorsággal az elfogott őrnagyhoz a 4 kísértő között - a megye házához akarták kísérni a foglyot, de a fogoly erősen kérte, hogy engedjék őt az odacsődült roppant sokasághoz beszélni.

És így az oda termett, ezerre menő néptömeg között, egy, az országút melletti ház bedeszkázott tornácában vezették s itt beszélt is ő arról, hogy ő jónak látta a vér és vagonkímélet tekintetéből az osztrákokkal egység útján a meghódolást, feladást megkötni⁸³, - miután már az egész Erdélyt és Magyarhont az osztrák lefegyverezte. - Ezer torok kiáltatta: nem igaz! Halál az áruló fejére! Ezen percben Szabó Ferenc káplárunk megragadta Balázs bégombolt szép aranypor szín kabátját és egy rántással azt széjjelnyitotta s az oldalzsebéből kivette a már megkötött szerződést német nyelven írva, - hogy mit tartalmazott, azt megtudni nem volt idő a nép dühe miatt - 20-30 fegyveres honvéd kellett védelméül, hogy ott helyt szét ne tépjék.

Ezalatt már a Balázs részére egy stömp⁸⁴ állítatott fel a picon, az országútba. Szemben a megyeházzal⁸⁵ s őt odavitték, a kezeit hátra felé ahhoz kikötötték.

Napsugaras idő volt, Balásról folyt a veríték, a nap a szemében süttött, - szőkefalvi honvéd társunk, Utszás Samu odalépett s mondá: „őrnagy úr engedje a sipkámát fejére tennem a naptól” s ezzel fel is tette, - de Balázs azonnal lerázta azt, ezen szavakkal: „nem érdemlem meg fíjam. Tartsd meg magadnak.” Utszás Samu ekkor alig lehetett 16 éves honvéd. - Én derekabb és szebb testalkatú büszke katonát még most sem ismertem, mint amilyen volt Balázs Manó. - Szerettük is úgy, mint édesapánkat, útközben hozzánk csatlakozott a tarka paripáján, velünk élcelt, tréfált és verset énekelt velünk útközben.

Utolsó perceit sokan is megkönnyezték, főképpen midőn láttuk, hogy a neje az ablakból látja férjét ezen helyzetben.

Balászt a stömp⁸⁶ től délután úgy három óraker száz meg száz szuronyos védelme alatt vezették fel a megyeházhoz az ítélet kihirdetésére.⁸⁶ Hogy bent mi történt, mi nem? azt nem tudom, mert béjutni oda lehetetlen volt. - Én csak annyit észleltem, hogy ott a teremben egy lélek sem volt, midőn én egy ablakon benézhettem, csak Balázs és az örök, talán a tisztikar, a sok ezer feldühödött nép oda csődületéből és a halált ordítózásból rémülve elmenekült valami mellékajton.

Volt nekünk egy Butzi⁸⁷ nevű századosunk is és ezen alkalommal úgy keresték, mint a főt, - de nem találták sehoh tút - eltűnt úgy, hogy mi többé nem láttuk soha. -

A nép dühe Balászt a teremből kiragadta, az első kilépésére a kapu között egy székely ember nagy ütést ejtett a fején botjával, azután egy másik lándzsát döfött beleje, egy ütleg százával hullott reá s mégis elbíra a kaputól vagy tíz lépésnyire, itt leesett térdre s ekkor Márton Károly mezősegi honvéd intve a népnek, felfogott fegyverével egy kegyelem lövést intézett a mellébe Balásznak, ő előre bukva egy perc alatt meztelen feküdt holtan. Ekkor a székely huszárok lovak patkóival taposták testét annyira, míg belét a lovak lábán vonszolták.

Istenem, milyen a sors végzete! Amidőn Balászt hozzánk rendelték és ki valánk rukkolvá a Szentmiklós utcában⁸⁸ és eljött hozzánk bémutatni magát, a beszéde után jelül a szeretet és testvériségnek éppen ezt a Márton Károlyt csókolta meg Balázs, mint aki az egész zászlóaljunkban a legmagasabb honvéd, a jobb szárnyán állott.

És éppen ez a honvéd adta meg nékie a kegyelemdöfést.

Amidőn a Balázs megöletése folyt, alatt az országúton Gábor Áron éppen akkor vitt egy ágyút 4 lóval Szemerja felé próbára - mért a nép azt sem tudta, hogy nézze ezt, vagy mennyen az ágyúhoz.

Este a Balázs szétmarcangolt testét egy durva deszkaláda formában összeszedték és úgynevezett akasztófadombra eltemették.

Tudomásom szerint később a muszkák nagy pompával eltemették.

Másnapra kelve hallottuk azon öröndetes hírt, hogy jön egy Bem⁸⁹ nevű tábornok nagy magyar táborral Kolozsvárnak és M[aros]vásárhelynek, - az osztrákokot, oláhot, zászát mindenütt szétverte s részint lefegyverezte,⁹⁰ - mű azonnal tanácskozni kezdtünk azon, hogy miképpen juthassunk ki M[aros]vásárhelyre, - miután utunkban mindenütt oláh és osztrák táborok feküdtek, azonban a 48 tele erős, kemény tél volt, nagy hóval...

⁷⁷ Vízmosta part, vízpart.

⁷⁸ Megadást.

⁷⁹ Nincs kegyelem a magyar kutyáknak!

⁸⁰ Káromkodás. „Hét szentségit!!”

⁸¹ Balázs visszavonulásának objektív okai is voltak. Az erdővidékre benyomuló Heydte túlerőben volt, ráadásul a Bardóc székiek letették a fegyvert.

⁸² 1848. november 27-én.

⁸³ Ezt egykorú kútfővel alátámasztani nem tudjuk.

⁸⁴ Faoszlop.

⁸⁵ Pontosabban székház.

⁸⁶ 1848. november 28-án.

⁸⁷ Buczi Alajos.

⁸⁸ A város egyik főutcája, a mai Bolyai utca.

⁸⁹ József Bem vezérőrnagy (1794–1850), az erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

⁹⁰ A fenti események később történtek.

Levéltári források

- Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Kolozsvár
Bözödi György hagyatéka
Hadtörténelmi Levéltár (HL)
1848/49-es fond
Csány-levéltár
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. (MNL OL)
H szekció Az 1848/49. évi Minisztérium Levéltára
Romániai Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy (Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe) (RNL Kov.)
Fond 8 Háromszék széki iratai
Fond 20 Kézdivásárhely Polgármesteri Hivatala

Folyóiratok

- 1848–49 *Történelmi Lapok*, 1894, 1895.
1896 *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.

Irodalom

- Documente privind Revoluția de la 1848*
1979 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania*, vol. II, red. Stefan Pascu, Ed. Acad. RSR, București.
1982 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania*, vol. III, red. Stefan Pascu, Ed. Acad. RSR, București.
1988 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania*, vol. IV, red. Stefan Pascu, Ed. Acad. RSR, București.
1992 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, seria C. Transilvania*, vol. V., red. Stefan Pascu. Ed. Acad. Române, București, 1992.
2002 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, seria C. Transilvania*, vol. VI, sub redacția colectivului de specialitate din cadrul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, cu o introducere de Camil Mureșanu. București, 2002
2005 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. Seria C. Transilvania. Vol. VII*, întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu, cu cuvânt introductiv de Camil Mureșanu. București.
2007 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania. Vol. VIII*, întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu, cu cuvânt introductiv de Camil Mureșanu. București.
- ALBERT Ernő
1999 *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849*, Sepsiszentgyörgy.
- BENKŐ Samu (szerk.)
2008 *Documenta Neglecta. Az 1848. évi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4.-1848. június 26.* összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta: Benkő Samu, Budapest.
- BOÉR Hunor–DEMETER Lajos
2003 *Határvidék I.*, Sepsiszentgyörgy.
2006 *Határvidék II.*, Sepsiszentgyörgy.
- CSIKÁNY Tamás
2015 *Kisháború Háromszéken – 1848. december*, Barót, 2015.
- DEMETER Lajos – SÜLI Attila
2013 *Források Háromszék hadiiparának történetéhez (1848–49)*, in: *Acta Siculica 2012–2013*. Sepsiszentgyörgy, 2013. 317–328.
- EGYED Ákos
2008 *Háromszék, 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*, 3. bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy.
2010 *Erdély, 1848-1849*, 2. bővített kiadás, Csikszereda.
- GYALÓKAY Jenő
1923 *A háromszéki hadjárat. 1849. július 16–24.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 1923. 56–114.
- JAKAB Elek
1880 *Szabadságharcunk történetéhez*, Budapest.
- KÖVÁRI László
1861a *Erdély története 1848–49-ben*, Pest.
1861b *Okmánytár az 1848–49-ki eseményekhez*, Kolozsvár.

KUSZKÓ István

- 1896 *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez. I. rész. Bíró Sándor, Macskási Antal iratai.* Összegejtötte: Kuszko István, Kolozsvár (1848-49. „Történelmi Lapok” Könyvtára. III.).

NAGY Sándor

- 1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49,* Kolozsvár.

NÉMETH György

- 2008 *Gál Sándor honvédezéses 1848-1849-es tevékenysége,* Csíkszereda.

PASCU, Ștefan – CHERESTESIU, Victor (ed.)

- 1977 *Revoluția de la 1848-1849. din Transilvania,* vol. I, Ed. Acad RSR, București, 1977.

SÜLI Attila

- 2013 Németh László kormánybiztosi irataiból, in: *Acta Siculica, 2012–2013,* Sepsiszentgyörgy, 329–344.

- 2014a Források Gábor Áron életének, működésének és kultuszának történetéhez, in: Hermann Róbert, Benkő Levente (szerk.): *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára,* Barót–Sepsiszentgyörgy, 340–405.

- 2014b Források Háromszék hadiiparának történetéhez. (1848-1849), in: Hermann Róbert, Benkő Levente (szerk.): *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára,* Barót–Sepsiszentgyörgy, 308–339.

- 2015 Egy árulás története. Balázs Manó honvédőrnagy életútja. *Aetas,* XXX, 2., 57–74.

- 2016a Válogatás Németh László sajtócikkeiből, nyomtatványaiból és kormánybiztosi irataiból II. rész, in: *Acta Siculica 2014–2015,* Sepsiszentgyörgy, 249–264.

- 2016b Uzoni Béli Gergely „jegyzőkönyve” a magyar forradalom erdélyi eseményeiről 1849. január elejéig. *Haditörténelmi Közlemények,* CXXIX, 2, 532–547.

- 2016c Máday Ferenc Mátyás-husár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról. *Korunk,* XXVII, 12, 100–106.

SZENTKATOLNAI BAKK Endre

- 1896 *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története,* Kézdivásárhely.

Surse istorice nepublicate privind luptei de autoapărare a regiunii Trei Scaune (noiembrie–decembrie 1848)

Fragmente privind istoria regiunii Trei Scaune din timpul Revoluției de la 1848–49, sunt împrăștiate între colecțiile arhivistice a mai multor state. Surse istorice privind lupta de autoapărare a regiunii se regăsesc în arhivele din Sfântu Gheorghe, Cluj Napoca, Budapesta sau Viena. Probabil că această fragmentare stă la baza și faptului că încă lipsesc publicațiile de surse comprehensive asupra temei.

Documentele din studiul de față provin pe de o parte din arhivele județene din Covasna și Cluj, pe de altă parte din arhivele centrale de la Budapesta și arhivele militare de la Viena; dintre care memoriile lui Lajos Vajasdi reprezintă o valoare aparte.

Unpublished Historical Sources Regarding the Revolution of 1848–49 in Háromszék County

(Abstract)

Historical sources regarding the Revolution of 1848–49 are spread amongst numerous archives in different countries. They can be found in places like Sfântu Gheorghe, Cluj Napoca, or Budapest. Probably this fragmentation is the main cause for the lack of comprehensive volumes of published sources.

In our study we present several unpublished documents, from the county archives of Covasna and Cluj county, and the central archives from Budapest and Wien. The memoir of Lajos Vajasdi presented in our study, is of peculiar value.

Sárándi Tamás

A MAGYAR ÁLLAM ÉS ROMÁN EGYHÁZAK VISZONYÁNAK VÁZLATOS TÖRTÉNETE A DUALIZMUS KORI ERDÉLYBEN

Jelen írás egy hosszabb összefoglaló első része, amely az állam és (hangsúlyosan a nemzetiségi) egyházak viszonyrendszerét kívánja áttekinteni a dualizmus időszakától kezdődően a második világháború végéig. Az ezen időszak alatt beállt változásokat követi nyomon: hogyan szilárdult meg és épült ki a dualizmus időszakában a törvényileg garantált egyházi autonómia, majd fokozatosan hogyan szorult vissza és torpant meg a szekularizációs folyamat, miközben az egyházak autonómiája törvényileg végig garantált maradt. Ezen első rész a dualizmus időszakának vázlatos összefoglalója, amely során a magyar állam és a román lakosság két nemzetiségi (görögkatolikus és ortodox) egyháza viszonyrendszerét tekintjük át. A tanulmány elsősorban a magyar kormányok dualizmus kori nemzetiségpolitikájának egyházi vetületeit vizsgálja, és csak minimálisan, a jobb megértés érdekében tér ki a két érintett egyházban zajló belső folyamatokra.

A dualizmus első korszakát az abszolutizmus időszakában bekövetkezett események kodifikálása (a két érintett egyház érseki rangra emelése), az egyházi autonómia törvényes garantálása, valamint ezzel párhuzamosan az érintett egyházak belső életét rendező *Szervezeti Szabályzatok* kidolgozása jellemezte. Az 1880-as évektől – elsősorban a görögkatolikus, de részben az ortodox egyházban is – előtérbe került az asszimiláció kérdése, és mindkét egyházban mozgalom indult magyar püspökség létrehozására. Külön hangsúlyt helyezünk a különböző asszimilációs folyamatok bemutatására, az ezekből adódó konfliktusokra, valamint a magyar és elmagyarosodott hívek mozgalmainak a politika homlokterébe kerülésére, amelynek következtében az egyházi célok inkább politikai köntösben jelentek meg. A dualizmus időszakának második felében a görögkatolikus és az ortodox egyházak a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivőivé váltak. A magyar kormányzattal szemben mindkét román egyház különállását és nemzeti jegyeit hangsúlyozta, a nemzetiségi mozgalomban és

a román lakosság intézményeinek (egyházi egyletek, szövetkezetek) fenntartásában és megszervezésében ellentéteiket félretéve közösen léptek fel. Ugyanakkor a dualizmus időszakára egyféle tapasztalatszerzésként is tekintünk, amelyből mindkét fél más-más következtetésre jutott, ez pedig döntően befolyásolta később a magyar kormányzat nemzetiségpolitikáját, elsősorban 1940-et követően, amikor a terület-visszacsatolások következtében ismét több százezer görögkatolikus és ortodox román hívő élt az ország területén.

A magyar állam és a román görögkatolikus egyház viszonya a dualizmus időszakában

A 17. század végéig Erdélyben sem a román lakosság, sem annak egyháza, az ortodox egyház nem tartozott a bevett felekezetek közé. A törökök kiűzését követően a Habsburgoknak az 1691-es *Diploma Leopoldinum* révén sikerült megnyerniük a román lakosságot az egyházi unió számára. 1698-ban a gyulafehérvári ortodox püspök 2270 pappal és egyházi előjáróval aláírta az egyesülésről szóló okmányt.¹ Az egyesülés kezdetben az egész erdélyi románságot érintette, azonban 1759–1761 között a Sofronie szerzetes által vezetett mozgalom nyomán a lakosság egy része (helyesebben a papok) visszatért az ortodox hitre.² Ezt követően – leegyszerűsítve a képet – az Erdély északi részén élő románok megmaradtak görögkatolikusnak, míg a délen élők visszatértek ortodoxnak. A román lakosság egyházi élete ezzel kettévált, az egyik a bevett felekezetek között működött, a másik a 18. század végéig azon kívül.

A görögkatolikus egyház fejlődésnek indult, papjai megkapták ugyanazon kedvezményeket, mint más bevett felekezetű társaik, az egyházi szervezet pedig fokozatosan bővült előbb a nagyrészt rutén, de román nemzetiségű híveket is számláló munkácsi püspökséggel,³ majd a nagyváraddal.⁴ A görögkatolikus egyházat az állam 1744-ben ismerte el hivatalosan.⁵

¹ BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 98.

² A mozgalomra vonatkozóan lásd: HITCHINS Keith, 1987.

³ Az 1664-es ungvári unió nyomán jött létre, bár a püspökség felállítása több mint egy évszázados folyamat volt.

⁴ 1774-ben állította fel IV. Pius pápa az *Indefessum* kezdetű bullával.

⁵ GYÁRFÁS Elemér 1905, 346.

Az egyház és a román hívek szempontjából fontos volt, hogy egyre több pap kapott magas színvonalú teológiai képzést – sokan egyenesen Rómában –, amely révén létrejött egy erdélyi román elit. A 18. századra az erdélyi görögkatolikus püspökség lett a román nemzeti mozgalom kibontakoztatója.⁶

A fordulat az 1848-as forradalom után következett be.⁷ Az udvarhoz hű magatartása miatt a császár mindkét egyházat jutalmazni akarta.⁸ Először a fogarasi görögkatolikus püspökség kapott érseki rangot, és rendelték alá a nagyváradi és az ekkor létrejövő lugosi és szamosújvári püspökségeket. Az *Ecclesia Christi* bullát IX. Pius pápa 1853 novemberében adta ki,⁹ ez egyben azt is jelentette, hogy kikerült az esztergomi érsek joghatósága alól, és közvetlenül a Vatikánnak lett alárendelve.¹⁰ A román fél ezt úgy értelmezte, hogy az egyház teljesen függetlenné vált, az esztergomi érsek viszont továbbra is egész Magyarország területén érvényesnek tartotta prímási jogkörét, beleértve a román egyházat is.¹¹ Ebben a kérdésben a felek sem 1918 előtt, sem 1940 után nem tudtak megegyezni. Annak ellenére, hogy konfliktus esetén a román görögkatolikus egyház a magyar kormánnyal szemben mindig Bécsben keresett menedéket, a királyi ház az 1850-es évek közepétől egyre közömbösebbé vált az együttműködésben, és ezt tovább erősítette az állam és az egyház szétválasztásának folyamata, valamint a később megkötött kiegyezés.¹²

Az 1870-es évektől több ún. nemzeti zsinatot hívtak össze, ahol kidolgozták az egyház belső működési szabályzatát. Először az 1873-as zsinaton vettek részt nagyobb számban laikus hívek. Ebben a világi befolyásban radikálisan eltértek a római katolikus egyházban szokottaktól. A magyar kormányzat tiltakozott

is emiatt, arra hivatkozva, hogy ezáltal nő a különbség a római és görög egyházrész között.¹³ A Vatikán azonban elfogadta a zsinati döntéseket, amit a román egyház úgy értelmezett, hogy Róma szentesítette teljes különállását. Az önállóságot nyert egyház még inkább a nemzeti célok szolgálatába állt és a 19. század második felében a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivője lett.¹⁴ Annak ellenére, hogy a nemzeti mozgalomban a papok végig vezető szerepet játszottak, és számuk is folyamatosan nőtt, az értelmiségen belüli arányuk és befolyásuk folyamatosan csökkent. Míg a 19. század elején a falusi értelmiségiek között a papok aránya 70% volt, a 20. század elejére ez az arány 36%-ra csökkent.¹⁵

A dualizmus időszakának végére az állam és nemzetiségi egyházak viszonyában feszültség állt be. Ennek egyik oka az, hogy az 1870-es évek közepétől egy új generáció jelent meg a magyar politikai életben, amely egyrészt elégedetlen volt az asszimilációs eredményekkel, másrészt az állam legfőbb célját az egységes magyar nemzetállam megteremtésében látta. Ennek érdekében a prioritást nem a nemzetiségek támogatásában, hanem a magyarság védelmében jelölte meg.¹⁶ Az állam igyekezett befolyását latba vetni a román püspökök kiválasztásakor, hogy nemzetiségi szempontból mérsékelt személy kerüljön a tisztségbe.¹⁷

A román görögkatolikus egyház esetében a fent vázolt változást jól tükrözi, hogy míg az 1830-as években, Ioan Lemeni püspök idején a társalgási nyelv a magyar volt – Bob püspök temetésén magyarul prédikált –, a 20. század elejére Demetriu Radu püspök idején már a szélsőséges nacionalista szemlélet vált uralkodóvá, és csak olyan fiatalot vettek fel

⁶ Kiemelkedő szerepet játszott az Erdélyi Iskola, amelynek nevéhez kapcsolódik az első román nyelvtankönyv és történeti összefoglaló, illetve a dák-római kontinuitás elmélete. A mozgalomra vonatkozóan lásd: CHINDRIȘ, Ioan 2009. Ugyanerről, magyar nyelven: I. TÓTH Zoltán 1946.

⁷ Jellemző a két egyház azonos nemzeti céljaira, hogy a forradalom idején megtartott balázsfalvi nemzetgyűlésen Ioan Lemeni fogarasi görögkatolikus és Andrei Șaguna nagyszombati ortodox püspök együtt elnököltek. Az erdélyi országgyűlésen az uniót azonban csak Lemeni szavazta meg, akinek emiatt később le is kellett mondania. PIRIGYI István 1990, 32.

⁸ DEÁK Ágnes 2001, 92.

⁹ A bulla kihirdetését a pápa ahhoz kötötte, hogy az esztergomi érsek mondjon le a román görögkatolikus mitropólia feletti joghatóságáról, a püspökségek pedig fogadják el, hogy egyházközségeket fognak tőlük elcsatolni. PIRIGYI 1990, 36.

¹⁰ Az abszolutizmus idején született döntést a kormány 1868-ban szentesítette: *Az 1868. évi XXXIX. törvénycikk a gyulafehérvári görög-katolikus érsekség s a lugosi és szamosújvári görög-katolikus püspökségek iránt.* <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5361> (Letöltve: 2017. március 22.) A törvény szövege egy mondatból áll, amelyben elismerik az érseki rangra

emelését és az új püspökségek létrehozását.

¹¹ A fogarasi püspökség érseki rangra emelését megelőzően IX. Pius pápa valóban nyilatkozatot kért az esztergomi érsektől, amelyben az lemond az érsekség fölötti joghatóságáról. A magyar fél ezt úgy értelmezte, hogy a pápa kérése csak a metropolitai, nem a prímási jogkörre vonatkozik. GERGELY Jenő 1991, 110.

¹² Az első törést az 1855-ben megkötött konkordátum jelentette, amelyet a román fél kifogásolt, mivel nem vette figyelembe a román egyház sajtóságos vonásait, elsősorban a házasságok tekintetében. BOCȘAN, Nicolae – SIMA, Ana Victoria 2005, 150.

¹³ BOCȘAN, Nicolae 2000, 198.

¹⁴ Sokak szerint az egyházi autonómia keretei között működött testületekben vált a román nemzetiség nemzetté, és identitásának szerves része, hogy szimbiózisban él nemzetinek tekintett egyházával. GERGELY Jenő 2005, 190.

¹⁵ CHIOREAN, Ioan 2002, 168.

¹⁶ A korabeli kisebbségi politikával is foglalkozó politikusok közül Beksics Gusztáv volt az egyik legmeghatározóbb, aki a nemzetiségi törvény módosítása mellett javasolta a nemzetiségi köznépiszólak megszüntetését, a hitbizományok nemzetiségi vidékre való telepítését. CIEGER András 2001, 115.

¹⁷ SIMA, Ana Victoria 2010, 69.

a teológiára, aki románként vallotta magát.¹⁸ A papok nemzeti mozgalomban játszott vezető szerepe miatt II. Leó pápa meg is intette a balázsfalvi érseket, ennek azonban nem lett következménye.¹⁹

A feszültség másik oka a kibontakozó asszimilációban keresendő, amely mindkét egyházat érintette, de elsősorban a görögkatolikus hívek körében volt látványos. A 20. század első évtizedére 304 ezer hívő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a magyarul is beszélők aránya pedig megközelítette az 500 ezret és 169 görögkatolikus egyházközség volt magyar többségű.²⁰ A nemzeti célok szolgálatában álló egyház és a helyi papság sok esetben konfliktusba került azokon a helyeken, ahol a hívek körében asszimilációs folyamatok zajlottak le. A magyar nyelvű görögkatolikusok számának növekedése egyértelművé tette, hogy forrása nem a természetes szaporulat, hanem elsősorban az asszimiláció, amely magasabb volt, mint az országos átlag. A 19. század közepén a magyar görögkatolikusok mozgalmat indítottak előbb a magyar liturgikus nyelv, majd egy külön püspökség felállítása érdekében. A fent vázolt asszimilációs nyereségre a magyar kormányzat is felfigyelt, és a 20. század elejétől felkarolta a mozgalmat.²¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a liberális államkeretek között mindkét román egyház szabadon fejlődhetett, belső egyházi életüket autonóm módon igazgathatták. Az állam azonban igyekezett megvédeni és folytatni az asszimilációs eredményeket, és belátta, hogy a nemzeti egyházak célkitűzései sok esetben ellentétbe kerülnek az államérdekkel. A 20. század elejére így a vallási kérdések – pl. mise nyelve, püspökválasztás – nemzetiségpolitikai kérdésekké váltak, és a vallási mozgalmak is nemzeti színezetet kaptak.

A hajdúdorogi püspökség megalakítása a Monarchia utolsó nagy nemzetiségi konfliktusa volt,

amely a hívek jogos lelki igénye mellett végig magán hordozta a politikai jelleget is. Az alapítási bulla értelmében 162 egyházközség került az új püspökséghez: 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradi püspökségtől, 35 a fogarasi és 1 – Budapest – az esztergomi érsekségtől.²² Az 1910-es népszámlálás szerint 215.498 hívő került az egyházmegyéhez, 183.757 magyarnak, 26.823 románnak, 1623 szlováknak, 968 ruténnek, 2509 egyéb anyanyelvűnek vallotta magát. A magyar görögkatolikus hívek 40%-a nem került a püspökséghez, ezek 2/3-a szláv, a többi román püspökségnél maradt.²³ A román hívők közül beszélt magyarul 20.714, a többi hívő közül pedig 3383. A magyarul is beszélők aránya 96,4% volt.²⁴

Az új püspökségbe történő bekerülésnél az 1900-as népszámlálás adatait használták, azonban nem a nemzetiséget, hanem a beszélt nyelvet vették alapul. A nemzetiségi adatokat is figyelembe véve a hívek 85,2% volt magyar nemzetiségű, 12,4% román és 2,3% más, elsősorban rutén és szlovák.²⁵ Nem állja meg a helyét tehát a román történetírás azon megállapítása, hogy a püspökségbe elsősorban román többségű egyházközségeket osztottak be, és a cél egyértelműen ezek asszimilálása volt. A beszélt nyelv alapján öt települést leszámítva a magyarul is beszélők aránya 60% fölötti volt, 66%-ban a hívek 100%-a beszélt a magyar nyelvet is. Püspökségenként vizsgálva a kép vegyes. Míg a rutén egyházközségekben öt települést leszámítva mindegyik magyar többségű volt, a román egyházközségek 27%-a román többségű és 11-14% vegyes település volt.²⁶ Az átcsatolt egyházközségek egy részének bekerülése tehát vitatható volt.

A román tiltakozás hatására felmerült az alapító bulla módosításának lehetősége. Ettől kezdetben egyik fél sem zárkózott el,²⁷ a magyar fél feltétele azon-

¹⁸ Az 1900-as népszámlálás idején egyetlen pap sem merte magát magyarnak vallani. PIRIGYI 1990, 49.

¹⁹ PIRIGYI 1990, 40. Külön kutatást érdemelne a folyamat feltárása, hogy mikor, minek hatására következett be ez a váltás a román görögkatolikus egyházban, és szükségesszerű volt-e, hogy a 20. század elejére kompromisszumot elvető, intranzigens püspökök kerüljenek felszentelésre.

²⁰ A leglátványosabb asszimiláció a rutén lakosság körében zajlott le, emellett jelentős görögkatolikus közösségek éltek Szatmár, Szabolcs és Bihar megyékben, valamint Székelyföldön. PIRIGYI 1990, 112., illetve: *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. f.

²¹ A KSH által 1904-ben készített tanulmány szerint megfelelő körülmények között a görögkatolikus egyház lehetne a magyarosodás és az államhűség terjesztésének legfőbb eszköze. A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról. 1904. október 20. VÉGHSEŐ Tamás

– KATKÓ Márton Áron 2014, 563–575.

²² A román püspökségektől átcsatolt egyházközségek Bihar és Szatmár megyében, az érsekségből átcsatolt 35 egyházközség az 1940-ben visszacsatolt területeken, Székelyföldön található.

²³ VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 37.

²⁴ *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. f.

²⁵ A püspökségbe való bekerülés szempontjaira, a települések részletes statisztikai vizsgálatára vonatkozóan lásd: SÁRÁNDI Tamás 2016, 102–127. A további adatok ebből a tanulmányból származnak.

²⁶ Ezek elsősorban Szatmár megyében, részben a Székelyföldön helyezkedtek el.

²⁷ A bulla módosítása egybeesett a Tisza István miniszterelnök és a román nemzetiség képviselői között zajló paktum tárgyalásokkal. Erre vonatkozóan a legújabb összefoglaló: SZÁSZ Zoltán 2016, 93–118.

ban az volt, hogy csak kölcsönösség alapján hajlandó egyházközségeket átadni. A kért települések a román püspökségek belsejében, elsősorban a városokban helyezkedtek el. Ez esetben már nemzetiségpolitikai és asszimilációs szempontokat helyeztek előtérbe,²⁸ a román fél pedig elzárkózott ettől, így a püspökség összetétele változatlan maradt. A románság sérelemként, a Vatikán árulásaként élte meg, és politikai eszközt látott benne a román lakosság asszimilációjának elősegítésére. Ez ugyanakkor előrevetítette az állam-egyház viszony változását is: az egyházi autonómia hangoztatása mellett az állam egyre szorosabbra kívánta fogni a viszonyt a nemzetiségi egyházakkal, és – elsősorban 1940 után – egységes nemzeti egyházak létrehozásában látta a megoldást.

A magyarországi görögkatolikus magyar hívek helyzete sajátos volt. Habár legnagyobb számban Észak-Kelet Magyarországon, viszonylag összefüggő területen éltek, a teljes közösség öt püspökség területén volt szétszórva. Míg a 18. században két nagy püspökségbe szerveződtek, a helyzet a 19. század közepén megváltozott. 1853-tól a román érsekség felállítását követően a görögkatolikus egyház – ha jogilag nem is, de gyakorlatilag – két részre oszlott: a román görögkatolikus egyházrészre, amely külön, autonómiával rendelkező érsekségbe szerveződött, valamint a rutén egyházrészre, amely az esztergomi érsekségnek volt alárendelve és a munkácsi és eperjesi püspökségből állt. A két egyházrész fejlődése más utat követett. Míg a román hangsúlyosan felvállalta a nemzetiségi érdekek képviselését²⁹ és területére, mint kompakt nemzetiségi területre tekintett,³⁰ a ru-

tén egyházrészben nem indult meg hasonló folyamat, a mindenkori püspököket és a papságot sikerült megnyerni a korabeli magyar nemzeteszmének, és nem is indultak meg szeparatista törekvések. Ezt a helyzetet idővel a Vatikán is szentesítette, a leiratokban külön román és rutén egyházzól beszélt.³¹ Ebből kifolyólag a rutén és román püspökök is másképp viszonyultak a magyar hívek nyelvi igényeihez.³² A hívek számának növekedésével – egyes helyeken már a 18. század végén – megjelent az egyházban is a magyar nyelv. Kezdetben csak az énekekre és imádságokra, majd fokozatosan a misére is kiterjedt. A rutén püspökök nem léptek fel ellene, sőt támogatták, viszont a 19. század második felétől a román egyházrészben csak megtűrt, olykor tiltott volt a magyar nyelv használata. A rutén (szláv) és román nyelv bevett, liturgikus nyelvnek számított az egyházban, a magyar viszont nem.³³ A Vatikán is következetesen ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy nem engedélyezi a népnyelv megjelenését az egyházban, csak holt nyelvét. Az egyházban használt szláv nyelv nagyon közel állt a ruténok nyelvéhez, és fokozatosan a román egyház is bevezette a nyelvújítást, így az élő román nyelvet használták, nem az elavult ó-románt.³⁴ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetiségek használhatták saját nyelvüket a templomban, a magyar hívek viszont nem, vagy csak megtűrve.

A 20. század elején a magyar liturgia használata nagyon esetleges volt, nem állt egyenes arányban a hívek számával. Inkább a helyi pap személyiségétől függött, illetve attól, hogy az egyházközség rutén vagy román püspök fennhatósága alá tartozott. Az 1900-as

²⁸ A KSH szerint erre amiatt is szükség van, hogy „az intelligensebb magyar elemet az elmaradottabb oláhság befolyása alól fel-függeszük.” *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. f.

²⁹ A román egyházrész nemzeti jellegének kihangsúlyozása többször előkerült a román fél érvelésében, legutóbb Vasile Hosu felsőházi beszédében. A román történetírás úgy értelmezte, hogy ezt mind a magyar kormányzat, mind a Vatikán elfogadta. BOJOR, Victor 1939, 565.

³⁰ *Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében*. 1910. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207. f. A tanulmányt Melles Emil budapesti görögkatolikus pap írta.

³¹ Uo.

³² Ez idővel konfliktushoz vezetett a két egyházrész között, mind-egyik törekedett arra, hogy a püspökség határa egybeessen a nemzetiség határával. Legjobb példa a máramarosszigeti egyházközség, amelyet hosszas küzdelem után 1870-ben csatoltak át a munkácsi rutén püspökségtől a szamosújvári román püspökséghez. GRIGOR, Ana 1997, 82–93. A helyzetet tovább bonyolította, amikor egy román püspökséghez tartozó egyházközség idővel teljesen magyarrá lett. Ilyen eset volt a nagykárolyi, ahol a magyar hívek kérésére sikerült elérni, hogy az egyházközség a nagyváradai egyház-

községtől a munkácsihoz kerüljön. SZABÓ Jenő 1913, 226.

³³ A Vatikán a két esetre kivételként tekintett, amelyekre az egyházi unió miatt volt szükség. Élő nyelvet csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha egy egész nép katolikus hitre való áttérése a tét. (CÂRJĂ, Cecilia 2012, 125.) A magyar görögkatolikusok mozgalmával hosszas vita bontakozott ki arról, hogy a román egyházrészben egyáltalán mikortól volt használatban a román nyelv. A román álláspont szerint az unió egyik kikötése volt, arra, mint eleve adottra tekintettek. Ezzel szemben ez is egy hosszas folyamat eredménye volt. Kezdetben a román egyházban a bolgárhoz közel álló ó-szlávot használták, majd Rákóczi György erdélyi fejedelem kezdeményezésére indultak meg az első Biblia- és misekönyvfordítások. A fejedelem célja nem a román liturgia létrehozása volt, hanem a nemzeti nyelv szorgalmazása révén a protestáns vallást kívánta vonzóvá tenni számukra. Rákóczi törekvései nem jártak sikerrel, az erdélyi román egyházban nem nyert támogatást a román nyelv bevezetése, a 17-18. században a további fordítások a román fejedelemségekben történtek. Így az egyházi unió létrejöttékor csak a Biblia és zsoltaévek voltak lefordítva románra, a liturgikus könyvek nem. A helyzet csak az Erdélyi iskola színrelépésével változott, az ő hatásukra vált uralkodóvá a román nyelv és indult meg modernizálása, latinizálása. MELLES Emil 1902, 936–942.

³⁴ SZABÓ Jenő 1913, 133.

népszámlálás szerint a görögkatolikus hívek 57%-a volt román, 28,7% rutén és 13,4% magyar.³⁵ Ezzel szemben a 2102 görögkatolikus egyházközség 70%-ában használták a románt, 19%-ban a rutént és csak 8,2%-ban (173 egyházközség) a magyart.³⁶ Emiatt a KSH a 20. század elején már arra figyelmeztetett, hogy a román érsekségben folyik a magyar hívek visszaasszimilálása, amivel szemben a kormánynak fel kellene lépnie. A jelenség okát abban látta, hogy a román püspökök ellenségesen viseltek a magyar hívekkel és nemzeteszmével szemben, és ebben kormányzati hibák is közrejátszottak: egyrészt a kormány elismerte az egyházzsér nemzeti jellegét, másrészt engedte a nemzeti mozgalom beszűrődését az egyházba, és nem figyelt kellően a püspökök kiválasztására.³⁷

A mozgalom 1869-ben indult, amikor országos gyűlést hívtak össze Hajdúdorogra, ahol elhatározták, hogy feliratban fordulnak a kormányhoz magyar püspökség felállításáért és a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért.³⁸ A következő 40 évben többször is előálltak hasonló kérésekkel, azonban kezdetben sem a katolikus egyház, sem a kormányzat támogatását nem élvezték. A folyamat során több szakaszt figyelhetünk meg annak függvényében, hogy a magyar liturgia vagy az önálló püspökség gondolata volt-e előtérben. 1881-ig a liturgia kérdése volt a fő követelés, ekkor a magyar főpapság tiltakozása miatt levették napirendről és a püspökség megalakítása került előtérbe. 1896-ban a világi tényezők tiltakozása miatt ismét a liturgiát kezdték követelni, ám ekkor a Vatikán betiltotta a magyar nyelv használatát.³⁹ A millenniumi ünnepség keretében ugyanis Budapesten magyar nyelvű misét mutattak be az egyetemi templomban, és ennek híre eljutott a Vatikánba. A vizsgálat nyomán a Vatikán szembesült a magyar nyelv elterjedt használatával, és annak betiltása mellett döntött. Döntését több alkalommal megismételte és fenntartotta a magyar kormány tiltakozása ellenére is.⁴⁰

1898-ban létrehozták a *Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottságát*, amelynek célja a mozgalom megtisztítása volt a nacionalista és politikai felhangoktól, és a magyar liturgia bevezetését szerette volna elérni a fennálló egyházi keretek között.⁴¹ Ezt követően került sor 1900-ban a millenniumi év keretében a római zarándokútra, amelyen több száz hívő mellett a két rutén püspök is részt vett. A zarándokok memorandumot nyújtottak át a pápának és ismét kérték a magyar liturgia elfogadását. A memorandumra válasz ugyan nem érkezett, de feltehetően ez volt az a pillanat, amikor a Vatikán megértette, hogy valós problémáról van szó, amelyet kezelni kell.⁴²

Ennek ellenére még több mint 10 év telt el az ügy részleges rendezéséig. A püspökség megalakulásának előzményeit és körülményeit Végheő Tamás kutatásai tisztázták, erre csak vázlatosan térünk ki. Fontos kiemelni, hogy a püspökség 1912-es megalakulása mögött egyértelműen belpolitikai okok álltak. A kormány úgy akarta megoldani a parlament előtt fekvő – és a király számára is fontos – véderőtörvény megszavazását, hogy azt előzze meg egy nemzetileg fontos ügy elintézése.⁴³ Minekutána jelezték a püspökkari konferenciának és a Vatikánnak is, hogy a püspökség felállítása Ferenc József személyes érdeke, mindkét testület egyetértett azzal. A magyar kormány hivatalosan 1911 júniusában kezdeményezte a Vatikánnal a püspökség megalakulását. Merry de Vall bíboros, államtitkár azonnal pozitívan reagált, így a püspökség a hasonló esetekben döntő befolyással rendelkező Keleti Kongregáció megkerülésével jött létre.⁴⁴ Ez részben magyarázat arra is, hogy miért volt teljesen hatástalan a későbbi román tiltakozás. A püspökséget létrehozó bullát egy évvel később, 1912 júniusában adta ki a pápa.

A püspökség létrehozása a magyar hívek szempontjából csak fél sikernek tekinthető, mivel a Vatikán csak azzal a kikötéssel egyezett bele, hogy

³⁵ SZANTNER Viktor 2010, 89–90.

³⁶ Csak a román érsekséget figyelembe véve ez az arány még rosszabb. A magyarok aránya itt 6,1%, az 1521 egyházközség közül azonban csak 49-ben (3,2%) használták a magyar liturgiát. A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról. 1904. október 20. VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron 2014, 563–575.

³⁷ A tanulmány javaslatokat is tesz a kérdés rendezésére: rutén püspökök kinevezése a román püspökségek élére, az egyházon belüli nemzeti izgatás csökkentése, a kanonokok számának növelése. Idővel a püspökválasztó kongresszuson így a magyar érzelmeik kerülhetnének többségbe. Uo.

³⁸ PIRIGYI 1990, 90.

³⁹ KATKÓ Márton Áron 2015, 55.

⁴⁰ CĂRJA, Cecilia 2012, 113–154.

⁴¹ VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 26–29.

⁴² VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron 2014, 45.

⁴³ A kormány számítása nem jött be. A törvényt csak az ellenzéki obstrukció letörését követően sikerült megszavaztatni, és a hajdúdorogi püspökség megalakulása nem volt semmilyen befolyással. VÉGHSEŐ Tamás 2013a, 120.

⁴⁴ A Kongregáció csak 1911 második felében értesült a püspökség megalakulásáról. Túlzott jóhiszeműséggel vádolta a pápát, és véleménye szerint a püspökség nem a magyar liturgia visszaszorításának, hanem egyenesen terjesztésének lesz az eszköze. A magyar kormány kihasználta X. Pius korát, megtévesztette és így sikerült elérnie a püspökség létrehozását. VÉGHSEŐ Tamás 2013a, 117. A konfliktus a Kongregáció vereségével ért véget, a magyar görögkatolikusok viszonya végleg megromlott a hivattal. Ez feltehetően kihatott arra is, hogy 1940-ben nem sikerült elérni a püspökség joghatóságának újbóli kiterjesztését a visszacsatolt területekre.

a püspökség hivatalos nyelve az ógörög lesz, a magyar nyelvet – a római katolikus miséhez hasonlóan – csak az úgynevezett extra-liturgikus cselekedetekben lehet majd használni.⁴⁵ Ez visszatetszést keltett nemcsak a magyar, de az érintett nemzetiségi hívek körében is, mivel az ógörög nyelv mind a híveknek, mind a papoknak teljesen ismeretlen volt. A püspökség megalakításáról rendelkező bulla három évet adott a papoknak, hogy megtanulják, az ógörög nyelv azonban soha nem honosodott meg.⁴⁶

A püspökség megalakításának tervéről a román püspökök az 1911 novemberében tartott püspökkari konferencián értesültek. Mivel korábban közölték velük, hogy a püspökség létrehozásához Ferenc Józsefnek személyes érdekei fűződnek, egyhangúlag megszavazták, mindössze annyi kifogásuk volt, hogy a román érsekségből történő átcsatolások előtt egyeztessenek velük. Annak ellenére, hogy a román püspökök már itt megismerhették az átcsatolandó egyházközségek listáját, hivatalosan csak 1912 elejétől kezdtek tiltakozni.⁴⁷ Cecilia Cârja szerint a román késlekedésnek az volt az oka, hogy a románok meg voltak győződve, hogy a pápa nem fogja csorbítani a román érsekség területi épségét.⁴⁸

1912 elejétől a románok minden téren tiltakozásba kezdtek a püspökség felállítását ellen. A püspökök és papok mellett bekapcsolódott a világi elit is, amely elsősorban a romániai közvéleményt igyekezett felrázni,⁴⁹ és felvette a kapcsolatot Ferenc Ferdinánd trónörökösével. A püspökök a híveket és Vatikánt igyekeztek meggyőzni, kezdetben a bulla

visszavonásáról, majd annak módosításáról. A tiltakozásnak több formáját használták, memorandumokat és tiltakozó leveleket küldtek,⁵⁰ nagygyűléseket szerveztek, személyesen utaztak Rómába, mint pl. Demetriu Radu⁵¹ és Vasile Hossu.⁵² A tiltakozó levelek és memorandumok közös eleme, hogy a püspökség mögött meghúzódó politikai érdekekre helyezték a hangsúlyt: a magyar kormány célja a román hívek elnemzettelenítése és a magyar nyelv bevezetése, amely révén a híveket elszakítja a román nemzeti eszmétől.⁵³ 1912 májusában Gyulafehérváron tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyen több mint 20 ezer hívő vett részt.

Az asszimiláció keltette feszültség mellett a másik két állandósult feszültségforrás az egyházi oktatás kérdése és a papok fizetés-kiegészítése volt. A dualizmus teljes időszakában az állam támogatta anyagilag az egyházakat. Az 1860-as évektől a román görögkatolikus egyház esetében ez évi 30 ezer koronát jelentett, amit az idő múlásával fokozatosan emeltek. A kormány ezt egy összegben átutalta a balázsfalvi érsekségnek, az pedig szétosztotta a papok között.⁵⁴ A rendszeres állami támogatást (kongrua) 1894-ben szabályozta a kormány. Eszerint a gimnáziumi érettségivel és teológiai végzettséggel rendelkező papok fizetését 1600, az érettségivel nem rendelkező papokét 800 koronára egészítette ki az állam.⁵⁵ A törvény 7. cikkelye a kongruát a pap magatartásához kötötte: ha bíróság jogerősen elítélte, vagy államellenes magatartást tanúsított, a VKM-nek joga volt azt megvonni.⁵⁶ A törvény cikkelye eszközzé vált a kormány kezében,

⁴⁵ Az ógörög nyelvet Vaszary primás a római zarándoklatot megelőzően javasolta, tudva, hogy a Vatikán nem fogja elfogadni a magyar nyelvet. A kormány beleegyezése mögött a mozgalom nemzetiségpolitikai élnék csökkentése állhatott. VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 32.

⁴⁶ Az 1916-ban Radu nagyváradi püspök által elvégzett felmérés szerint a három éves türelmi idő lejártát követően sehol nem használták az ógörög nyelvet. Ahol korábban a szláv nyelvet használták, áttértek a magyarra, a román nyelvű egyházközségek pedig megmaradtak a román nyelv mellett. CÂRJA, Cecilia 2012, 159.

⁴⁷ A püspökkari konferencián Mihályi román érsek betegség miatt nem vett részt, Radu nagyváradi püspök pedig azt állította, hogy ott csak a püspökség létrehozásának tényét közölték, pontos összetételét nem. Álláspontját a bécsi nunciussal szemben is fenntartotta, és amikor szembesítették a tényekkel, magyarázkodásra kényszerült. VÉGHSEŐ Tamás 2013a, 120.

⁴⁸ CÂRJA, Cecilia 2012, 205.

⁴⁹ Ennek hatására a romániai sajtó egyöntetűen kiállt az ügy mellett, élesen támadta a Vatikánt és a pápát, kétségbe vonva, hogy joga lenne új püspökséget létrehozni. CÂRJA, Cecilia 2012, 187.

⁵⁰ A helyi tiltakozások szervezésében Radu nagyváradi püspök járt élen. Előre megszerkesztett formanyomtatványt juttatott el az egyházközségekhez, hogy aláírva küldjék el a bécsi nunciushoz. Amikor elfogytak a formanyomtatványok, és azokat helyben fogalmazták meg, több esetben magyarul tették, és a hívek

is magyarul írták alá. VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 39.

⁵¹ Radu püspök is több alkalommal intézett heves kirohanást a püspökség tervezete ellen, amivel kiváltotta a bécsi nuncius rosszállását. VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 35. Hasonlóan nyilatkozott Merry bíboros is, aki szerint a románok minősíthetetlen beadványokat juttattak el a Vatikánba. VÉGHSEŐ Tamás 2013b, 123.

⁵² Uo. 179.

⁵³ Uo. 186. A román tiltakozás érvei sok tekintetben megegyeznek a magyar kormányéival. A magyar kormány is részben azzal indokolta a püspökség felállításának szükségességét, hogy a román püspökségben élő magyar híveket az elnemzettelenedés veszélye fenyegeti.

⁵⁴ SIMA, Ana Victoria 2010, 69.

⁵⁵ Az 1898. évi XIV. Törvénycikk a lelkeszi jövedelem kiegészítéséről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6710> (Letöltve: 2017. március 23.) A kiegészítés függött a pap jövedelmétől, amelybe beszámították a föld, különböző bérletek és iparüzésből származó jövedelmek mellett az egyházi szolgáltatásokért járó juttatásokat is (stóla).

⁵⁶ Az államellenes magatartást az 1893: XXVI tc. 13 paragrafus alapján határozta meg: „Államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam

ezáltal igyekezett fegyelmelni és a nemzeti mozgalomtól távol tartani a papokat. A törvény kezdetben csak a protestáns és ortodox egyházra volt érvényes, mivel a katolikus egyházak részesültek az ún. katolikus alapból. A görögkatolikus egyházra a törvényt 1908-ban terjesztették ki.⁵⁷ A VKM mozgásterének bővítése érdekében a kongruát szabályozó törvény bevezetését megelőzően 1894-ben rendeletben függesztették fel az addigi szokást, amely szerint az állami támogatást a balázsfalvi konzisztórium osztotta szét. A hivatalos indoklás szerint a felfüggesztés oka a papok elégedetlensége volt. A valóságban erre amiatt került sor, mivel a megbízhatatlan papokat, akik a nemzeti mozgalomban exponáltak magukat, a VKM nem tudta „megbüntetni”, hiszen az érsekségen keresztül továbbra is hozzájutottak a kongruához.⁵⁸ A törvény bevezetésével a balázsfalvi érsekség csak a papok listáját terjeszthette fel, a kongruát a VKM ítélte meg a helyi közigazgatás véleményének kikérésével.

Míg a dualizmus időszakában – a katolikust leszámítva – minden egyház autonómia státútumát törvénybe foglalták, 1848-at követően felmerült, hogy a katolikus egyház is kapjon autonómiát.⁵⁹ Ez lett volna hivatott szabályozni az állam viszonyát a katolikus egyházzal és a különböző alapok, az oktatás és felügyelet kérdését. Mivel a magyar köztörténeti felfogás szerint az országban egyetlen katolikus egyház létezett különböző rítusokkal, természetesnek vették, hogy a katolikus autonómiának része lenne a görögkatolikus egyház is.⁶⁰ 1868-tól több hullámban tartottak különböző megbeszéléseket, amelyekre meghívást kaptak a görögkatolikus püspökségek

is. Míg a rutén püspökségek természetesnek vették a részvételt, a román egyház hevesen tiltakozott. Általános vélekedése az volt, hogy csak dogmatikai kérdésekben kapcsolódik a magyar római katolikus egyházhoz, amúgy az egyházi autonómia teljes szabadságot biztosít számára. Az autonómiatanácskozásokra szóló meghívók ugyanakkor felszínre hozták az ellentéteket a különböző püspökségek között. A vita lényege az volt, hogy a román püspökségek vegyenek-e részt, és ha igen, milyen formában. Míg az érsekség határozottan elutasította és a küldöttválasztást sem írta ki, az alárendelt püspökségek – elsősorban a nagyváradi és szamosújvári – megtartották és egyes gyűlésekre küldöttüket is menesztettek, habár ezek nem vettek részt aktívan a tanácskozásokon.⁶¹ A legmesszebb a nagyváradi püspökség ment el, az 1868-as tanácskozáson maga Iosif Pop Silaghi püspök is részt vett.⁶² Gheorghe Barițiu politikus szerint a román egyháznak mindenképpen ki kell maradnia az autonómiából, mivel legfontosabb célja a különállás hangsúlyozása.⁶³ Victor Mihalyi de Apșa fogarasi érsek jelezte, hogy ha belekényszerítik őket az autonómiába, lemondanak az unióról.⁶⁴

Az autonómia kapcsán kibontakozó vita kiváló alkalmat biztosított a román görögkatolikus egyháznak, hogy kihangsúlyozza különállását és nemzeti jellegét. Ez szöges ellentétben állt a hagyományos magyar közjogi felfogással és a görögkatolikus egyház identitásának legfőbb alapja volt: egyszerre határozta meg magát a római katolikusokkal, ortodoxokkal és a Vatikánnal szemben is. A római katolikusokkal szemben nemzeti jellegét hangsúlyozta, célja a nemzeti kultúra és eszme terjesztése volt.⁶⁵

nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul, - történet legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül vagy más állam területén, élő szóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által.” *Az 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről.* <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6509> (Letöltve: 2017. március 23.)

⁵⁷ BUCUR, Ioan-Marius 2003, 36.

⁵⁸ A görögkatolikus egyházat nem lepte meg a kormány lépése, mivel a román ortodox egyház esetében már 1875-ben visszavonták az államségély közvetlen szétosztását, az egyházat és papjait már akkor megbízhatatlanként kezelték. COVACI, Diana 2012, 264.

⁵⁹ A katolikus autonómia ügye az egész dualizmus időszakát végig kísérte, 1868-at követően több tanácskozást is összehívtak, azok azonban mindig kudarcra végződtek, mert a katolikus egyház sajátosságával összeegyeztethetetlen az autonómia és a katolikus dogma nem engedi meg világiak részvételét. GERGELY Jenő 2005, 174–178. Az autonómia mozgalmat ugyanakkor úgy is fel lehet fogni, mint a felső papság törekvését annak megakadályozására, hogy az alsó papság, illetve világi elem befolyást szerezzen az egyház vezetésében. SARNYAI Csaba Máté 2001, 88.

⁶⁰ Apponyi felfogása mellett a román egyháznak az autonómiá-

ba való bevonását amiatt is fontosnak tartották, mivel így szorosabb felügyelet alá volt vonható, ha viszont kimarad, akkor nem tudják erősíteni az egyház katolikus jellegét, ami hosszabb távon akár az ortodoxokhoz való közeledést is eredményezheti. CĂRJA, Ioan 2008, 142–143.

⁶¹ A konfliktus konzervatívok és liberálisok, a nemzeti mozgalomban elkötelezettek és a passzivitást szorgalmazók ellentétként is felfogható. BOCȘAN Nicolae 1996, 57–59.

⁶² Az ellentét részben az volt, hogy a latinizálási folyamat a legelőrehaladottabb a nagyváradi püspökégekben volt, másrészt a román egyházi vezetők közül a nagyváradi rendelkezett a legnagyobb befolyással egyházi ügyekben. A Vatikán is általában az ő véleményét kérte ki elsőnek. CĂLĂUȘER, Iudita 2000, 74–75. Silaghi püspököt magatartása miatt a román sajtó árulással vádolta, kiemelve, hogy célja ezáltal megszerezni a bíborosi címet. BOCȘAN Nicolae 2000, 194.

⁶³ BOCȘAN Nicolae 1996, 57.

⁶⁴ A tiltakozás hátterében az állt, hogy a görögkatolikusok hátrányba kerültek volna az ortodox egyházzal szemben, amely megőrizte volna szervezeti függetlenségét. PIRIGYI István 1990, 101. Az unió kérdését a román egyház folyamatosan lebegtetette, mindig aktuális politikai céljainak megfelelően igyekezett felhasználni.

⁶⁵ MÁRZA, Daniela 2002, 71.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy vallási kérdésekben ne tudott volna együttműködni a római katolikusokkal,⁶⁶ ha érdekei úgy kívánták. Folyamatosan hangsúlyozta, hogy a két egyház között több az ellentét, mint a hasonlóság, sőt egyesek ellenségnek tekintették a római katolikusokat.⁶⁷ Az ortodoxokkal szemben a vallási unió előnyeit hangsúlyozta, amely elvezetett a nemzeti kultúra létrejöttéhez és a nemzetné váláshoz, és a vallási unió valójában csak visszatérés volt az eredeti valláshoz, amelyet a román lakosság létrejöttékor követett.⁶⁸ A római katolikusokkal időnként egyházi kérdésekben, a 19. század végétől az ortodoxokkal egyre gyakrabban politikai kérdésekben tudtak együttműködni, és a magyar állam nemzetesítő törekvései idővel elsimították a két egyház közötti ellentétet.⁶⁹ A Vatikánnal szemben annak latinizálási törekvései miatt határozta meg magukat ellenpontként. Ez leginkább a nagyváradi püspökség esetében jelentkezett. Míg a balázsfalvi érsekség felépítése inkább az ortodox egyházéra emlékeztetett, a nagyváradié inkább a római katolikuséra.⁷⁰ A román görögkatolikus egyház tehát elsősorban román és keleti jellegű egyházként határozta meg magát, a katolikus jelleg csak másodlagos szerepet játszott.⁷¹ Mindezt Gyárfás Elemér a két világháború között úgy fogalmazta meg, hogy az uniót gazdasági és politikai indokok határozták meg, emiatt bármikor felbontható, amennyiben a gazdasági és politikai érdekek úgy kívánják.⁷²

A két világháború között a görögkatolikusok identitásának elemei részben megegyeztek a 19. században kialakítottakkal, részben az új helyzethez alkalmazkodva változtak. Egyrészt erősödött a ka-

tolikus jellegről szóló diskurzus, mivel egy nem katolikus többségű országba kellett beintegrálódniuk, ahol sok esetben az állammal szemben a Vatikántól reméltek védelmet.⁷³ Másrészt változott az államhoz való viszonyuk, mert a román állam elismerte ugyan a görögkatolikusokat is nemzeti egyháznak, de az ortodox egyház elsőbbségét hangoztatta, amelyet az alkotmány is kimondott. Emiatt kiéleződött az ortodox-görögkatolikus ellentét, utóbbiak védekezésre szorultak, bizonyítaniuk kellett hűségüket a román államhoz, akárcsak nemzeti egyház jellegüket.⁷⁴ Mivel híveik döntő része Erdélyben élt, az ortodox körök kisebbségi magyar egyháznak tartották, másrészt a „nemzetközi imperialista katolikus érdekek” kiszolgálásával vádolták.⁷⁵ Ez legélesebben az 1928-as román kultusztörvény, valamint az 1929-ben megkötött konkordátum vitája kapcsán került felszínre.⁷⁶ Az ortodoxok az egyedüli elfogadható megoldást a két egyház egyesülésében látták.

A görögkatolikus egyház különállásának hangoztatása, nemzeti jellegének előtérbe helyezése 1940 után is a katolikus identitás legmeghatározóbb eleme maradt. Hossu püspök már az első katolikus püspökkari konferencián jelezte, hogy a két egyház viszonyát továbbra is úgy képzelik el, mint 1918 előtt, nem ismerik el az esztergomi érsek primási jogát, és magukat külön egyháznak tekintik. Az 1941-es püspökkari konferencián Serédi esztergomi érsek számon kérte a román egyházon, hogy miért nem vesz részt sem az Actio Catholicában, sem a katolikus nagygyűléseken.⁷⁷ Hossuék különállásuk hangoztatása mellett kijelentették, hogy a püspökkari konferencián részt vesznek, de a többi katolikus rendezvényen nem,

⁶⁶ Pl. 1894-ben a polgári anyakönyv bevezetése ellen együtt tiltakoztak a római katolikusokkal.

⁶⁷ A katolikus autonómia előkészítése során tartott kongresszuson résztvevő küldöttek kiválasztásakor a kolozsvári görögkatolikus esperes kijelentette, hogy nem látja, mi közös lehetne a két egyház között. BOCSAN Nicolae 1996, 54.

⁶⁸ MÁRZA, Daniela 2002, 74–75.

⁶⁹ SOROȘTINEANU, Valeria 2002.

⁷⁰ A nagyváradi püspökség piramisszerűen épült fel, bevezették a főesperességi tisztséget, amelynek betöltője a káptalan tagja is volt. Ezzel szemben a balázsfalvi érsekség esperességekre és helynökségekre épült, ezt fogta össze az érsek személye. 1918-at követően a nagyváradi püspökséget is helynökségekre osztották. GHIȘA, Ciprian 2006, 57–63.

⁷¹ Mindezt az 1850-es években a bécsi udvar által a Vatikánnak címzett levélben úgy fogalmazták meg, hogy a román görögkatolikus papok többségét nem érdekli a katolicizmus, csak a nemzeti jelleg.

⁷² GYÁRFÁS Elemér 1905, 363.

⁷³ GHIȘA, Ciprian 2012, 60.

⁷⁴ A görögkatolikusokkal szemben rendszeresen felemlegetett vád volt, hogy nem vettek részt az 1922-es gyulafehérvári koronázási ünnepségen. A görögkatolikusok a koronázásra mint civil eseményre tekintettek, előtte pedig a királyi pár az ortodox misén

vett részt. Mivel nem volt görögkatolikus templom a gyulafehérvári várban, az esemény helyszínén, ők a város egyik görögkatolikus templomában tartottak külön misét az alkalomból. Az ortodox misén valóban nem vettek részt, de magán a koronázási aktuson jelen voltak, bár ott csak az ortodoxoknak jutott szerep. Erre vonatkozóan lásd: MAGDĂU, Petru – TURCU, Lucian – CĂRJA, Ioan 2013, 119–155.

⁷⁵ GHIȘA, Ciprian 2012, 63.

⁷⁶ Az ortodox felfogást jól tükrözi Nicolae Bălan nagyszombati ortodox érseknek a kultusztörvény szenátusi vitájakor elmondott beszéde: „A román nép ridegen és következetesen visszautasította, hogy ortodox hitéhez nyúljanak. Visszautasította a katolicizmust is. Ha kétszáz év alatt a Rómával való egyesülés nem bírt a román nép lelkébe hatolni, mondja meg őszintén – fordult Suciú balázsfalvi görögkatolikus érsek felé – több mint kétszáz éves propaganda után él-e a katolicizmus a görögkatolikusok lelkében? Én tudom, hogy nem él. Tudom, hogy az a nép, amely átment a pápista egyházba, ma is tökéletesen ugyanazokban a vallásos és egyházi tradíciókban él, mint élt 1700 előtt, s amelyben testvérei, akik nem hagyták el az ortodox egyházukat, ma is élnek.” Idézi: JANCSÓ Elemér 1928, 60.

⁷⁷ Erre vonatkozóan lásd: GERGELY Jenő 1993, 83–94.

mivel hívek azt is nehezményezik, hogy erre eljáranak.⁷⁸ A görögkatolikus egyház csak a Vatikán fennhatóságát ismerte el, a kérdésben viszont a Vatikán nem foglalt egyértelműen állást, igyekezett közvetítőként fellépni a két fél között, ugyanakkor elismerte, hogy a román egyháznak autonómiája van, és korábban sem vett aktívan részt a katolikus akciókban.⁷⁹

Az 1916-os román betörés mélyreható változást idézett elő nemcsak a közvéleményben, hanem az erdélyi magyar politikai elitben is. A 20. század eleje óta működő regionális érdekvérvényesítő szervezet igyekezett összefogni az erdélyi magyar parlamenti politikusokat, hogy egységesen lépjenek fel a kormánynál erdélyi érdekeik védelmében. Korábban ezek *Székely Társaságok Szövetsége*, majd 1913-tól *Erdélyi Szövetség* néven működtek, a csoportosulás vezetői között találjuk Bethlen Istvánt, Jancsó Benedeket, Ugron Gábort és másokat.⁸⁰ Fő céljuk a magyar szupremácia megőrzése volt, ehhez egyrészt Erdély aktívabb fegyveres védelmét, másrészt állami beavatkozást sürgettek elsősorban a gazdasági fejlesztések, földbirtok politika és oktatás terén.⁸¹ Az 1916-os betörést követően a Szövetség új programtervet dolgozott ki, amelyben már elmozdulás történt és kimondottan kisebbségellenes lépéseket is kért (pl. kisebbségi vezetők elleni retorzió, románok határhozvetből történő kitelepítése, román egyházi iskolák államosítása, kultúrzóna felállítása).⁸² Ezek a kérdések azért is figyelemre méltóak, mert a két világháború közötti román nemzetiségpolitikában a többségük visszaköszön.

A magyar állam és a román ortodox egyház viszonya a dualizmus időszakában

A 17. század végéig Erdélyben a román lakosság egyháza, az ortodox egyház nem tartozott a bevett felekezetek közé. A gyulafehérvári uniót⁸³ követően Erdélyben az ortodox egyház megszűnt intézményes formában létezni, a megmaradt hívek a karlócai szerb érsekség joghatósága alá kerültek.⁸⁴ Így a korabeli Magyarországon hivatalosan csak egy ortodox egyház létezett. Az erdélyi román ortodox egyházszervezet a karlócai érsekség joghatóságán belül 1761-től működött az előbb Brassó-Bolgárszeg,⁸⁵ majd 1783-tól Nagyszeben székhelyű püspökség felállításával.⁸⁶ Az ortodox papság műveltségben messze elmaradt a görögkatolikustól, nagy részét egy rövid felkészítőt követően még a román fejedelemségek valamelyikében szentelték fel. Az első teológiai intézet 1811-ben nyitotta meg kapuit. Az ortodox papok Andrei Şaguna (1847–1873) püspöksége idején kezdtek bekapcsolódni a nemzeti mozgalomba, ettől kezdve a két egyház ugyanazon célokért harcolt, még ha volt is időnként közöttük konfliktus.⁸⁷

A fordulat az 1848-as forradalom után következett be. Az udvarhoz hű magatartása miatt a császár mindkét román nemzeti egyházat jutalmazni akarta. Először 1853 novemberében a fogarasi görögkatolikus püspökség kapott érseki rangot, és rendelődött a nagyváradi és az ekkor létrejövő lugosi és szamosújvári püspökségek fölé. A román ortodox egyház 1864-ben vált autokefállá, ekkor kivált a karlócai szerb ortodox érsekségből. A nagyszebeni püspökséget érseki rangra emelték és alá rendelték az aradi⁸⁸ és az ekkor létrejövő karánsebesi⁸⁹ püspökséget.⁹⁰ Az országgyűlés hivatalosan az 1868: IX tc.-ben ismerte el a két egyházat.⁹¹

⁷⁸ Serédi erre cinikusan megjegyezte, hogy Isten, és nem a hívek akarata szerint kell cselekedniük. Ha elkülönülnek, akkor az állami hatóságok is ennek megfelelően fogják kezelni, ami csak tovább súlyosbítja problémáikat. Véleménye szerint ő eddig mindig kiállt mellettük, mivel katolikus testvéreknek tartja őket, de magatartásukat látva ezt a jövőben felül fogja vizsgálni. *Jelentés a püspökkari konferencián tárgyalt a román püspökök bekapcsolódásának hiányáról*. 1941. EPL, C. D/C, 1030/1942.

⁷⁹ *Apor vatikáni követ jelentése a Miniszterelnökségnek a román görögkatolikus egyházzól folytatott megbeszélésről*. 1941. november 4. EPL, C. D/C, 1030/1942.

⁸⁰ A szövetség tevékenységére vonatkozóan lásd: BÁRDI Nándor 2003, 93–105, illetve újabban: EGRY Gábor 2013, 1–33.

⁸¹ BÁRDI Nándor 2003, 96–97.

⁸² A szövetség 1917-es tervezetét nyomtatásban is kiadták: *Az erdélyi kérdés*. Budapest, 1917. 1–6.

⁸³ A Habsburgoknak az 1691-es *Diploma Leopoldinum* révén sikerült megnyerniük a román lakosságot az egyházi unió számára. BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 98. Illetve újabban: GHITTA, Ovidiu 2002, 91–102.

⁸⁴ A szerb ortodox metropólia 1776-ban vált autokefállá, 1855-ben a konstantinápolyi pátriárka is elismerte. BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 97.

⁸⁵ Brassó románok lakta városrészének elnevezése. Itt jelentek meg az első román nyelvű nyomtatványok, itt működött az egyik legjobb román középiskola, és az újjászervezést követően itt szentelték püspökké az első ortodox püspököt.

⁸⁶ MANZINGER Krisztián 2013, 155.

⁸⁷ Ehhez hozzájárult az is, hogy a görögkatolikus egyház is felkarolta és segítette az ortodoxokat jogaik elérésében. 1791-ben az erdélyi országgyűlésen Ioan Bob püspök az ortodox egyház elismerését kérő memorandumot nyújtott be. A románok memorandum mozgalmaira vonatkozóan lásd: PRODAN, David 1967.

⁸⁸ 1706-ban alapították.

⁸⁹ 1865-ben alapították.

⁹⁰ BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 105.

⁹¹ *Az 1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében*. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38&param=5331> (Letöltve: 2014. július 24.)

Ezáltal az Osztrák-Magyar Monarchián belül sajátos fejlődés vette kezdetét: egy államban két (a csernovitzi érsekség megalakulásával három) autokefál ortodox egyház jött létre, miközben az ortodox egyház és az állam határa hagyományosan egybeesik.⁹² Egyes vélemények szerint az 1864-es karlócai egyházi zsinat, ahol kimondták a két egyház szétválasztását, nem felelt meg az ortodox egyház kánonjogi szokásainak. Az 1869-es törvény valójában csak szentesítette a megindult folyamatot, egyrészt mert a kormány nem tudta volna azt megakadályozni, másrészt a nemzetiségi feszültség enyhülését eredményezte, így elfogadható volt a kormány és Eötvös József kultuszminister számára.⁹³

Mindkét ortodox egyház kidolgozta a maga belső törvényeit, az úgynevezett *Szervezeti Szabályzatot*. A román ortodox egyház esetében ez Şaguna érsek nevéhez fűződik. Paul Brusanowski kutatásai szerint modellként a német fejedelemségekben a reformációt követően kialakult ún. *Landskirche* típusú egyházakban megvalósuló modellt alkalmazta. Az egyházi tanácsokban 2/3 – 1/3 volt az arány a világiak javára, azonban ezek csak az egyház gazdasági és világi ügyeibe szóltak bele, belső életébe nem.⁹⁴ Ezt követően az egyház minden szervében a világi elem volt többségben,⁹⁵ ezért elsősorban a nemzeti mozgalomban döntő szerepet játszó szervezetnek lehetett tekinteni.⁹⁶ A román ortodox egyházban a püspökválasztó kongresszusnak 30 egyházi és 60 világi tagja volt, 10 tagot kötelező módon a határőrvidék delegált.⁹⁷ Az önállóságot nyert mindkét egyház⁹⁸ – belső struktúrájuknak is köszönhetően – még inkább a nemzeti célok szolgálatába állt és a 19. század második felében a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivői lettek. Az ortodox egyház legfőbb döntéshozó testületei az illető

nemzetiség parlamentjének szerepét töltötték be⁹⁹ két okból is: egyrészt világiak voltak többségben, másrészt autokefállá válásukat követően nem függtek felsőbb – nem román – egyházi hatóságtól.

Az állam igyekezett fellépni és korlátozni az egyházak politikai aktivitását és nemzeti mozgalomban játszott szerepüket. Elsősorban az anyagi támogatást igyekezett felhasználni. Az ortodox egyház – belső autonómiájára támaszkodva – igyekezett ellenszegülni a törekvésnek és az autonómia csorbulásának elkerüléséért visszautasítani a támogatást. Több esetben is csak az alsó papság nyomására engedett. A dualizmus időszakától kezdődően a román ortodox egyház is részesült rendszeres anyagi támogatásban, ez kezdetben 50 ezer forintot jelentett.¹⁰⁰ 1894-ben bevezették a papok fizetésére vonatkozó ún. rendszeres állami támogatást. A román ortodox egyház az autonómia megsértésére hivatkozva visszautasította, s csak 1899-ben fogadta el azzal a kikötéssel, hogy a püspökségek oszthatják szét.¹⁰¹ Így a román ortodox egyház esetében csak korlátozottan tudott érvényesülni a kormány szándéka, hogy a kongruát eszközként használja, amely révén igyekezett kivonni a papokat a nemzeti mozgalomból.

A dualizmus időszakának végére az állam és a „nemzetiségi egyházak” viszonyában feszültség állt be, melynek legfőbb oka a kibontakozó asszimilációban keresendő.¹⁰² Az 1910-es népszámláláskor az ortodoxok közül 40 ezer hívő magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 21 ezer csak magyarul beszélt. Emellett 272 ezren anyanyelvük mellett beszéltek a magyart is.¹⁰³ A nemzeti célok szolgálatába álló egyház és a helyi papság sok esetben konfliktusba került azokon a helyeken, ahol a hívek körében asszimilációs folyamatok zajlottak. Hangsúlyoznunk kell,

⁹² A két világháború közötti időszakban ez a kérdés a magyar ortodox egyház megteremtésére irányuló törekvések egyik kulcselemévé vált. A magyar felfogás szerint az ország területén maradó egyházzrészek továbbra is autokefálnak számítottak, és megvolt az alapja az önálló egyházszerkezet megteremtésének. Ezt egyik szomszédos ortodox egyház sem fogadta el.

⁹³ SZABÓ István 2014, 170–171.

⁹⁴ BRUSANOWSKI, Paul 2007, 50. Ez a modell II. József idején honosodott meg Magyarországon, amikor a protestáns és ortodox egyház ellenőrzése a király joga volt. Leginkább az erdélyi evangélikus egyház esetében valósult meg.

⁹⁵ A karlócai zsinatnak 25 egyházi és 50 világi, a nagyszebeninek 30 egyházi és 60 világi tagja volt.

⁹⁶ Ez a Balkán török hódoltság alá kerülésével alakult ki, amikor az ortodox egyházak elsősorban „nemzetmentő” feladatokat láttak el, így védekezve a szultán befolyása ellen. Ezzel párhuzamosan a Püspöki Zsinatok szerepe teljesen háttérbe szorult. PRODÁN János 1941, 948.

⁹⁷ BERKI Feriz 1942, 78.

⁹⁸ A dualizmus korában úgy vélekedtek, hogy a legszélesebb autonómiával a román ortodox egyház rendelkezik. BRUSANOWSKI,

Paul 2007, 150.

⁹⁹ Az egyházi zsinatokon királyi küldöttek kellett részt vennie, a magyar kormánynak nem volt közvetlen befolyása az ott történetekre.

¹⁰⁰ 24 ezer forintot fordítottak a papok fizetésének kiegészítésére. BRUSANOWSKI, Paul 2007, 161.

¹⁰¹ Az ügyben megkérdezték az alsó papság véleményét és 833 papból 813 az elfogadást javasolta. A kompromisszum eredményeként az állam évente két részletben utalta át az összeget. Ez kezdetben 500 ezer, majd 1915-től 1 millió koronát jelentett. BRUSANOWSKI, Paul 2007, 185–192.

¹⁰² Az államnak a vegyes (katolikus, lutheránus) egyházak esetében sikerült a legnagyobb asszimilációs eredményeket elérnie, a legkisebbet a nemzeti egyházak (pl. ortodox) körében. A románok esetében mindkét egyház nemzeti egyháznak vallotta magát, a görögkatolikusok között elért asszimilációs eredmények elsősorban a rutén híveknek köszönhetőek.

¹⁰³ A legtöbben Bihar és Békés megyében éltek, emellett Háromszék és Arad megyében voltak jelentős közösségek. MANZINGER Krisztián 2013, 164.

hogy a liberális államkeretek között mindkét ortodox egyház szabadon fejlődhetett, belső egyházi életüket autonóm módon igazgathatták. Az állam igyekezett megvédeni, adott esetben folytatni a 19. század második felére felgyorsult asszimilációs folyamatokat, azonban egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a nemzetiségi egyházak célkitűzései ezzel ellentétesek. A 20. század elejére így a vallási kérdések – pl. püspökválasztás – nemzetiségpolitikai kérdésekké váltak, a vallási mozgalmak is egyre hangsúlyosabban nemzeti színezetet kaptak (pl. a magyar ortodox püspökség felállításáért indított mozgalom).

Az ortodox egyház esetében már az autokefáliát jóváhagyó törvény parlamenti vitájában felszínre törték a nemzetiségi ellentétek, mivel az addigi egységes ortodox egyházat nemzeti alapon osztották ketté, azonban nem beszéltek a más alapítású vagy időközben magyarrá vált egyházközsegekről.¹⁰⁴ Az ortodox egyház testületeiben mindig is világi többség volt, a püspökválasztást azonban a Vallás és Közoktatásügyi Miniszternek kellett ellenjegyeznie, illetve a királynak jóváhagynia. Több esetben előfordult, hogy a kormány kérte, hogy a király ne hagyja jóvá a kijelölt püspököt, mivel az nyíltan magyarelles volt.¹⁰⁵

Az elmagyarosodott hívek részéről valós igény kezdett megjelenni arra, hogy anyanyelvükön hallgathassák a prédikációt. Ennek nyomán a magyar ortodox hívek körében mozgalom bontakozott ki egy magyar egyházmegye megteremtése érdekében. A cél tehát a román nemzeti egyházak mellett létrejövő magyar nemzeti egyház megteremtése volt, amit

az állam – hol nyíltan, hol burkoltan – igyekezett támogatni.

Az ortodox hívek esetében nem beszélhetünk egységes mozgalomról, egyrészt a magyar nemzetiségű hívek alacsony száma, másrészt földrajzilag szétszórt helyzete miatt. Ezekre az adottságokra hivatkozva a kormány többször is visszautasította a kérést. A vármegyék több ízben beadvánnyal fordultak a kormányhoz,¹⁰⁶ amelyben kérték a magyar ortodox püspökség felállítását, az ügy a parlamentben is többször napirendre került.¹⁰⁷ 1904-ben a Központi Statisztikai hivatal a kormány megbízására tanulmányt készített a magyar nyelvű görög keleti lakosság helyzetéről. Ebben kihangsúlyozta, hogy mindkét ortodox egyház erősen nemzeti jellegű, céljuk saját nemzeti közösségük érdekeinek képviselete, és a magyar hívek számára nem biztosítják anyanyelvük használatát.¹⁰⁸ A jelentés javaslatot tett magyar püspökség felállítására, amelynek a központját nemzetiségi vidékre kellene helyezni, hogy megvédje a híveket a disszimilációtól.¹⁰⁹ 1907-ben a gyulafehérvári születésű Reiner Zsigmond történész állított össze egy művet, amelyben ő is a magyar ortodox hívek elrománosodására hívta fel a figyelmet. Érve szerint 1873-ban Ausztria miatt kezdeményezte a csernóitzi ortodox püspökség felállítását, hogy kivonja az ausztriai ortodox híveket a karlócai szerb püspökség joghatósága alól.¹¹⁰

Magyar ortodox püspökség felállítására végül nem került sor, bizonyos elmozdulás az ügyben csak az első világháború időszakában történt. Egyrészt a kormány igyekezett keményebben szembehelyez-

¹⁰⁴ Ilyenek voltak a görög alapítású pesti, szentesi vagy kecskeméti egyházközsegek, amelyek időközben elmagyarosodtak. Memorandumot nyújtottak be a parlamenthez, amelyben hangsúlyozták: „Lehetetlen ezen törvényjavaslat ellen fel nem szólalnunk és a tisztelt képviselőház figyelmébe nem ajánlanunk, miszerint ezen javaslatnak törvényre emelése által szerb- vagy románokká deklaráltatnának e honnak olyan fiai is, akik nem olyanok és olyanokká lenni sem kedvük, sem akaratuk, akik csak vallásukhoz ragaszkodnak, de külön nemzetiséget nem igényelnek, hanem született magyarok és a hazafiúságban, valamint eddig, úgy ezután is magukat felülmúlni senki által nem engedik” Idézi: BERKI Feriz 1965, 4. A memorandum hatására iktatták a törvénybe a 9. paragrafust, amely szerint azon egyházközsegek, amelyek magukat nem vallják szerbnek vagy románnak, megtarthatják iskolai és alapítványi autonómiájukat.

¹⁰⁵ GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc 1997, 166.

¹⁰⁶ Pl. 1893-ban Kolozs vármegye kérte, hogy töröljék a román és a szerb egyház hivatalos megnevezéséből a nemzeti jelzőt, azonban ezt visszautasították. Csak annyi történt, hogy az 1895: XLIII tc. 8. cikkelyének 4a. pontja kimondta, hogy új vallásfelekezet esetében megtagadható az elismerés, ha az „faji vagy nemzetiségi jelleggel bír” *Az 1895. évi XLIII. törvény cikk*

a vallás szabad gyakorlásáról. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&cparam=6605> (Letöltve: 2014. július 25.)

¹⁰⁷ 1908-ban, 1911-ben és 1912-ben volt napirenden a parlamentben, többször is felszólították a kormányt a püspökség megalakítására, de arra végül nem került sor.

¹⁰⁸ A kimutatás szerint 108 olyan település létezett, ahol a magyar hívek voltak többségben, de csak 15-ben volt magyar istentisztelet.

¹⁰⁹ A legalkalmasabb helyszínnek Sepsiszentgyörgyöt javasolta, itt látta a legveszélyeztetettebbnek a magyar híveket. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése gr. Tisza István miniszterelnök részére a hazai gör. keleti vallású magyarságra vonatkozó népszámlálási adatok tárgyában. 1904. július 7. Közli: KEMÉNY G. Gábor 1966, 334–339. Ezzel szemben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület javasolta, hogy a létrehozandó püspökség ne területi alapú legyen, hanem joghatósága terjedjen ki az egész országra. Központnak Kolozsvárt javasolta, ahol azonban csak 269 magyar nemzetiségű és 715 magyarul is beszélő hívő élt. *Az EMKE javaslata a Miniszterelnökségnek magyar ortodox püspökség felállítására.* 1918. szeptember 20. MNL OL, K 26, 1187. csomó, 1918, XXV. tétel, 4175. 1–6. f.

¹¹⁰ REINER Zsigmond 1907, 57.

kedni az ortodox egyház nemzetiségi célkitűzéseivel, másrészt felismerte, hogy a háborús erőfeszítés idején nem célszerű, ha a nemzetiségi egyházak eltávolodnak a kormány céljaitól. 1915-ben a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter utasította a tanfelügyelőket, hogy ellenőrizzék, hogy milyen nyelven folyik a magyar ortodox gyerekek hittanoktatása. Ezzel nyíltan szembehelyezkedett az ortodox érsekkel.¹¹¹ Másrészt Tisza István miniszterelnöknek kapóra jött Ioan Mețianu szebeni ortodox érsek 1916-ban bekövetkezett halála. Kihasznaálva, hogy a püspökválasztó gyűlés többsége világi hívő, olyan összetételű tanácsot hozott létre, amely az ő „emberét”, Vasile Mangrát¹¹² választotta meg érseknek. Az ő véleménye szerint a magyar ajkú ortodox hívek védelme a magyar kormány feladata, és el kell választani a román ortodox hívek törekvéseitől.¹¹³

Az ortodox egyház kapcsán még egy jelenségről kell említést tennünk, amely, ha a dualizmus időszakában nem is okozott nagy változásokat, de elindított egy folyamatot, amellyel a későbbiekben a magyar kormány is szembesült, és amely nagyban befolyásolta az ortodox egyházzal szembeni nemzetiségi politikáját. Ez az ún. rutén szkizma mozgalom, amely a 20. század elején a kárpátaljai rutén és román lakosság körében jelentkezett. Egyes falvakban a lakosság a görögkatolikus vallásról az ortodox vallásra kezdett el áttérni. A mozgalom mögött elsősorban szociális problémák húzódtak: Kárpátalja az ország egyik legszegényebb vidéke volt, az áttéréssel a hívek csak a magas egyházi adótól kívántak szabadulni, és alapvetően nem a vallással vagy egyházzal volt problémájuk, hanem gyakran a helyi pappal. A kérdés kezdetektől túlpolitizált lett, a görögkatolikus egyház rosszul kezelte, nem próbálta megoldani a felmerülő problémát (pl. papok elmozdításával) és a kérdés rendezését az államhatalomtól várta. Az állam is igyekezett ezt kihasználni saját politikai céljai érdekében, egyrészt a Vatikánnal megromlott viszonyt kívánta így rendezni, másrészt a görögkatolikus püspököktől várt újabb engedményeket. A mozgalom az ún. máramarosi szkizma perben csúcsosodott ki, ahol a résztvevőket több éves börtönre ítélték annak ellenére, hogy az országban szabad volt a vallásváltoztatás, és a hívek betartották a törvényi előírásokat, még ha történtek is formai mulasztások.¹¹⁴ A mozgalom nem torpant meg az uralomváltást követően sem, és a magyar államhoz hasonlóan a berendezkedő csehszlovák hatalom is igyekezett a maga érdekeinek megfelelően kihasználni.

¹¹¹ MANZINGER Krisztián 2013, 170–171.

¹¹² Az 1918. október 14-én Budapesten elhunyt Mangra személyisége mai napig megosztó. A korszakban elterjedt vélekedés szerint a történelmi Magyarország széthullása miatt öngyilkosságot követett el a Bristol szállóban. Magyarbarát magatartása, illetve öngyilkossága miatt a román ortodox egyház 1919-ben törölte

A román és a szerb ortodox egyház 19. századi fejlődésének ívéből a magyar politikai elit azt a következtetést vonta le, hogy hiba volt nemzetiségi alapon szerveződő egyházakat létrehozni és engedni azok szabad fejlődését, hiszen ezek az irredentizmus támaszai, az asszimiláció gátjai, és akadályozzák az államhűség eszméjének terjedését a nemzetiségi lakosság köreiben. Ezért egységes nemzeti ortodox egyházat kell szervezni, és céljai elérése érdekében az államnak mélyebben be kell avatkozni az egyház belső életébe. A 19. században ez megvalósíthatatlannak bizonyult.

Összefoglaló

A fentiekben a román görög katolikus és ortodox egyház dualizmus kori fejlődésének vázlatos összefoglalóját adtuk egy sajátos szempontból, az állam-egyház viszonyrendszerén keresztül. A fő hangsúlyt nem az egyháztörténeti, hanem a nemzetiségpolitikai vetületekre helyeztük.

A két nemzetiségi egyház dualizmus kori fejlődése – struktúrájukból, jellegükből és szervezetükből kifolyólag – eltért egymástól. Mindkét egyház életét döntően befolyásolta az abszolutizmus kori fejlődés, amikor részben a román lakosság 1848-as magatartása miatt, részben a magyar alkotmányosság szüneteltetését kihasználva Ferenc József császár mindkét román egyházat érseki rangra emelte. Az ortodox egyház esetében ez a szerb egyháztól való teljes elszakadást és a tényleges egyházi autonómiát és függetlenedést jelentette. A görög katolikus egyház esetében a helyzet bonyolultabb volt, mivel a balázsfalvi érsekség létrehozását mindkét fél másképp értelmezte: a román egyház a teljes egyházi autonómia elnyeréséért és Esztergom joghatósága alóli kikerülésként, míg a magyar kormányzat és egyház felfogása szerint csak az esztergomi érsekség joghatósága alól került ki, a primási jogkör továbbra is kiterjedt az ország területén lévő összes katolikus egyházra. Ez leginkább a román és rutén görög katolikus egyház dualizmus kori eltérő fejlődésén mérhető le. Míg a románban felerősödött a nemzetiségi egyházi jelleg, a rutén egyházzal szemben nem kérdőjeleződött meg a lojalitás és államhűség.

Mindkét egyház megalkotta a saját belső struktúráját rendező Szervezeti Szabályzatot, és kiépítette intézményhálózatát a legmagasabb szinteken is. Ha-

az érsekek sorából, a nagyszebeni érseki széket 1916–1918 között betöltetlennek nyilvánította. A legújabb kutatások azonban inkább természetes halálát valószínűsítik. Személyiségére vonatkozóan lásd: EPPÉL, Marius 2006.

¹¹³ MANZINGER Krisztián 2013, 171.

¹¹⁴ A mozgalomra vonatkozóan lásd: GÖNCZI Andrea 2007.

bár létrejöttükkor a magyar alkotmányos jogfelfogás szempontjából az érsekségek törvénytelenek voltak, a kiegyezést követően a magyar parlament külön törvényben szentesítette őket, és biztosította az egyházi autonómiát, a szabad belső fejlődést. Már az 1848-as események idején is egyértelmű volt, hogy a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivője a két román egyház, a dualizmus időszakában pedig az egyházi autonómiának is köszönhetően ez tovább erősödött. Hangsúlyosabban az erdélyi román lakosság többségét magába foglaló ortodox egyház esetében érvényesülhetett, ahol – a protestáns egyházak mintájára – az egyház intézményeiben a világiak voltak többségben, így a nagyszebeni ortodox érsekség zsinata egyben a román lakosság egyféle „mini-parlamentjének” szerepét is betöltötte.¹¹⁵ A román püspökök kiválasztása mindig kompromisszum eredménye volt, az érseki székhelye soha nem a legintranzigensebb – esetleg nyíltan magyarellenes – személy került, azonban mind-egyikük esetében kimutatható a nemzeti mozgalom iránti elköteleződés és aktív szerepvállalás. Az 1880-as években a magyar politikában megjelenő új generáció ezt egyre kevésbé tartotta elfogadhatónak, és a 19. század végére a kormányzat igyekezett fellépni ellene. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a liberális keretek között az egyházi autonómia csorbítása vagy felszámolása terv szintjén sem jelent meg, annak ellenére, hogy mindkét egyház a kormány egyes intézkedéseit ekként aposztrofálta. A magyar kormányzat közigazgatási eszközökkel sikertelenül igyekezett távol tartani vagy eltávolítani a román papokat a nemzeti mozgalomban való szerepvállalástól.

A 19. század végére az állam–román egyházak viszonyában a kibontakozó asszimilációs folyamatok révén még inkább előtérbe került a nemzetiségi kérdés. A folyamat elsősorban a görög katolikus hívek körében bontakozott ki,¹¹⁶ kevésbé érintette az ortodox egyházat. A görög katolikusok esetében több

mint 100 ezer, az ortodoxok esetében több tíz ezer magyar hívőről beszélhetünk, akik szétszórtan éltek a különböző román püspökségekben. A 19. század végére mindkét egyházban mozgalom indult magyar püspökség létrehozására, de csak a görög katolikusok esetében hozott eredményt a hajdúdorogi püspökség felállítása révén. Fontos kihangsúlyozni, hogy a mozgalmak kezdettől elsősorban politikai és nem egyházi kérdésként jelentkeztek, amiket a magyar kormányzat is – korszakonként változó intenzitással – támogatott. A magyar kormányzat a létrehozandó püspökségekre elsősorban mint politikai – s csak másodsorban mint egyházi – intézményekre tekintett, amelyek célja az elért asszimilációs eredmények védelme. Ennek leglátványosabb aspektusa a hajdúdorogi püspökség létrehozásának folyamata, amely egy belpolitikai alku eredménye volt. A püspökség határait a KSH szakembereinek segítségével jelölték ki a népszámlálási eredményekre alapozva.¹¹⁷

A dualizmus időszakából mindkét fél más-más tanulságokat vont le. Míg a román egyházak a nemzeti jelleg megőrzését és továbbfejlesztését kezdetben a párhuzamos intézményhálózat létrehozásában és fejlesztésében látták, a 20. század elejére – nem függetlenül a magyar kormányzat megszorító lépéseitől – már az elszakadásban látták a kérdés megoldásának egyedüli lehetséges módozatát. Ezzel szemben a magyar kormányzat saját sikertelen nemzetiségpolitikájának okát a nemzetiségi egyházak autonómiájában látta, amely révén párhuzamos struktúrák jöhettek létre, és egy idő után a szeparatista törekvések színtereivé válhattak. Ezért – a jövőben megvalósuló sikeres revízió esetén – a dualizmus időszakának nemzetiségi egyházai helyett egységes nemzeti egyházak létrehozását tartotta elfogadhatónak, amelybe idővel betagozódnának a nemzetiségek egyházai is. Ezen tapasztalat gyakorlati megvalósításával találkozunk 1940-et követően Észak-Erdélyben.

Sárándi Tamás – történész, Maros Megyei Múzeum, t_sarandy@yahoo.com

¹¹⁵ A román görögkatolikus egyház esetében lényeges regionális különbség volt az ún. partiumi és erdélyi püspökségek között. Ennek kifejtése meghaladja jelen tanulmány kereteit.

¹¹⁶ Elsősorban a rutén, és kevésbé a román hívek körében. Ez a folyamat messze elmaradt a zsidó vagy a sváb lakosság körében végbement asszimilációs folyamatoktól.

¹¹⁷ Ez egyben új szintet is jelentett a nemzetiségpolitikában, amikor a keretek fenntartása mellett a nemzetiségi kérdést a közigazgatási határok átrendezésével, hatalomtechnikai eszközökkel kívánták kezelni. Ezen jelenség a későbbiekben is megfigyelhető, 1940-et követően a visszacsatolt területek esetében felerősödik.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (MNL OL)
K 26 Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag Iktatott és Irattározott Iratok

Irodalom

- BÁRDI Nándor
2003 Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai, *Magyar Kisebbség*, VIII, 2–3, 93–105.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő
1996 *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Historia – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996.
- BERKI Feriz
1942 *A magyar ortodox keleti egyház szervezése*, Egyetemi Nyomda, Budapest.
1965 Lapok a magyar ortodoxia történetéből. *Egyházi krónika*, XIII, november–december, 4–5.
- BOCŞAN, Nicolae
1996 *Imaginea bisericii romano-catolice la românii greco-catolici (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria)* [A román görögkatolikusok képe a római katolikusokról. A magyarországi katolikus autonómia kongresszusok]. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, XLI, 1–2, 51–72.
2000 *Biserica română unită și congresul autonomiei catolice din Ungaria 1869–1871*. [A román görögkatolikus egyház és a katolikus autonómia kongresszus 1869–1871], in: Nóda Mózes – Zamfir Korinna – Diós Dávid–Bodó Márta (szerk.): *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*, Szent István Társaság, Budapest-Kolozsvár, 190–198.
- BOCŞAN, Nicolae – SIMA, Ana Victoria
2005 *Statul Austriac și bisericile românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea* [Az Osztrák állam és az erdélyi román egyházak a 19. század közepén], in: Rudolf Graf – Lenke Varga – Lukas Marcel Vosicky (szerk.): *Österreichische-Siebenbürgische Kulturbeiträge: Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek*, Cluj-Napoca, 2005, 135–157.
- BOJOR, Victor
1939 *Episcopii diecesei gr.-cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)* [Az egykori szamosújvári, ma kolozsvár-szamosújvári egyházmegye püspökei], Viața Creștină, Târgu Mureș.
- BRUSANOWSKI, Paul
2007 *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925* [Szabályzati reform az erdélyi ortodox egyház életében 1850–1925], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- BUCUR, Ioan-Marius
2003 *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918–1953], Accent, Cluj Napoca.
- CĂLĂUȘER, Iudita
2000 *Episcopia greco-catolică de Oradea* [A nagyváradi görögkatolikus püspökség], Logos 94, Oradea.
- CĂRJA, Cecilia
2012 *Biserica și politică. Înfîințarea episcopiei de Hajdudorog (1912)* [Az egyház és a politika. A hajdúdorogi püspökség megalakítása 1912], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2012.
- CĂRJA, Ioan
2008 *The Romanian Greek-Catholic Episcopate and the Hungarian Catholic Autonomy at the End of the First World War* [A román görögkatolikus püspökség és a magyar katolikus autonómia az első világháború végén]. *Revista Arhivelor*, XIII, decembrie. Supplement. 140–147.
- CHINDRIȘ, Ioan
2009 *Școala Ardeleană* [Az Erdélyi Iskola], Editura Episcop Vasile Aftenie, Oradea.
- CHIOREAN, Ioan
2002 *Intellectualitatea ecleziastică din Transilvania în perioada dualismului Austro-Ungar (1867–1918)*. [Az egyházi értelmiség Erdélyben a dualizmus időszakában 1867–1918]. *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, II, 167–191.
- CIEGER András
2001 *A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában*. *Századvég*, 2001, IV, Tavasz, 95–118.
- COVACI, Diana
2012 *„Ius supremii patronatus” și relația bisericii greco-catolice române cu ministerul de culte de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)* [Ius supremii patronatus és a román görögkatolikus egyház kapcsolata a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal a 19. század végén – 20. század elején], in: Ioan Cârja – Sima Ana Victoria (szerk.): *Specific românesc și confluențe central-europene: profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani* [A román sajátosságok és a közép-európai összefonódások: a 70 éves Teodor Pavel egyetemi tanár tiszteletére], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2012.
- DEÁK Ágnes
2001 *Egyházpolitika és nemzetiségpolitika összefonódása az 1850-es években Magyarországon*. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*, METEM, Budapest, 89–100.

- EPPEL, Marius
2006 *Un mitropolit și epoca sa: Vasile Mangra 1850-1918* [Egy érsek és kora: Vasile Mangra 1850–1918], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- GERGELY Jenő
1991 Az erdélyi görögkatolikus román egyház, *Regio*, II, 3, 106–117.
1993 Az észak-erdélyi görögkatolikus román egyházmegyéek jogállása és sérelmeik 1940–1944, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, V, 3–4, 83–94
2005 *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Budapest.
- GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc
1997 *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*, Korona, Budapest
- GÖNCZI Andrea
2007 *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, PoliPrint, Ungvár–Beregszász.
- EGRY Gábor
2013 Regionalizmus, erdélyiség szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918, *Századok*, CXLVII, 1, 1–33.
- GHÎȘA, Ciprian
2006 Structura administrativă a Bisericii Greco-Catolice din Transilvania – aspecte instituționale și terminologice [Az erdélyi görögkatolikus egyház közigazgatási struktúrája – intézményi és terminológiai aspektusok], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, L, 2, 36–70.
2012 The greek catholic discourse of identity in the inter war period. The relation between the nation and people's religious confession [A görögkatolikus egyház identitás diskurzusa a két világháború közötti időszakban. Összefüggés a nemzet és a vallási közösség között], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, LVII, 2, 55–79.
- GHITTA, Ovidiu
2002 Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica romană (1677-1701): o perspectivă analitică. [Az erdélyi román egyházak egyesülése a római egyházzal 1677–1701, analitikus megközelítés], in: Călin Florea (szerk.): *Societate și civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Știrban la împlinirea a șapte decenii de viață* [Társadalom és civilizáció. Marcel Știrban egyetemi professzor születésének hetvenedik évfordulójára], Editura Dimitrie Cantemir, Târgu-Mureș, 91–102.
- GRIGOR, Ana
1997 Separația bisericească a românilor maramureșeni de biserica ruteană [A máramarosi románok egyházának elválasztása a rutén egyháztól], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, XLII, 1–2., 75–94.
- GYÁRFÁS Elemér
1905 A román görög katolikusok autonómiája. *Katholikus Szemle*, XIX, 3, 225–254.
- HITCHINS Keith
1987 *Conștiința națională și acțiuni politice la românii din Transilvania 1700–1868* [Nemzeti tudat és politikai mozgalom az erdélyi románoknál 1700–1868], Dacia, Cluj Napoca, 1987.
- I. TÓTH Zoltán
1946 *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Teleki Intézet, Budapest.
- JANCSÓ Elemér
1928 A katolikus egyház helyzete Romániában, *Magyar Szemle*, I, szeptember, 59–63.
- KATKÓ Márton Áron
2015 Mérföldkő a magyar és román görögkatolikusok egyháztörténet-írásában. *Egyháztörténeti szemle*, XV, 3, 289–321.
- KEMÉNY G. Gábor
1966 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, IV, 1903–1906, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAGDÁU, Petru – TURCU, Lucian – CĂRJA, Ioan
2013 Aitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii, *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, LVIII, 1, 119–155.
- MANZINGER Krisztián
2013 Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában? *Regio*, XXIII, 3, 149–179.
- MĂRZA, Daniela
2002 Identitate și alteritate: românii greco-catolici despre ei înșiși, în revista Unirea (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) [Identitás és másság: a román görögkatolikusok önképe az Unirea újságban – 19. század vége – 20. század eleje], in: Bocșan, Nicolae – Mitu, Sorin – Nicoară, Toader (szerk.): *Identitate și alteritate 3. Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior* [Identitás és másság 3. Politikai és kulturális tanulmányok. Liviu Maior egyetemi tanár tiszteletére], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- MELLES Emil
1902 Az oláh liturgia kialakulásáról. *Katholikus Szemle*, XVI. 10., 934–944.
- PIRIGYI István
1990 *A magyarországi görögkatolikusok története*, Ikva, Nyíregyháza.
- PRODAN, David
1967 *Supplex Libellus Valachorum* [Az erdélyi románok memorandumai], Editura Științifică, București.
- PRODÁN János
1941 Az államfő legfőbb felügyeleti joga a magyarországi autokefál görögkeleti egyházban, in: Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal emlékkönyv: dolgozatok az egyházi jogból és vele kapcsolatos jogterületről*, Attila Nyomda, Budapest. 943–955.

- REINER Zsigmond
 1907 *A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése*. Franklin Nyomda, Budapest.
- SÁRÁNDI Tamás
 2016 Szempontok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál. *Athanasiana*, XXII, 43, 102–127.
- SARNYAI Csaba Máté
 2001 A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig, *Századvég*, IV, Nyár, 85–102.
- SIMA, Ana Victoria
 2010 Biserică și stat în monarhia dunăreană (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Cadrul juridic, prevederi și consecințe. [Egyház és állam a dunai monarchiában a 19. század második felében. Jogi keret, előírások és ezek következményei], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*. LV, 2, 51–72.
- SOROȘTINEANU, Valeria
 2002 Raporturile dintre greco-catolici și ortodocși în arhidieceza Transilvaniei la sfârșitul secolului al XIX-lea – dimensiunea negativă [A görögkatolikusok és ortodoxok közötti viszony az erdélyi érsekségben a 19. század végén – negatív konnotáció], in: Bocșan, Nicolae – Mitu, Sorin – Nicoară, Toader (szerk.): *Identitate și alteritate 3. Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- SZABÓ István
 2014 Egy elfeledett vallásügyi törvény Eötvös József miniszterelnöksége idejéből. (Az ortodox egyházszervezet 1868-as rendezése), in: Varga Norbert (szerk.): *Báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából*, SZTE AJK, Szeged, 2014.
- SZABÓ Jenő
 1913 *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912*, Fritz Nyomda, Budapest.
- SZANTNER Viktor
 2010 *A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig*, Budapest, Phd dolgozat, kézirat.
- SZÁSZ Zoltán
 2016 Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy, in: ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Tisza István, két korszak határán*, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016, 93–118.
- VÉGHSEŐ Tamás
 2013a A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, XIX, 35, 109–121.
 2013b Netzhammer bukaresti érsek és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása. *Athanasiana*, XIX, 37, 111–121.
- VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron
 2014 *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*. I. kötet 1778–1905, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Budapest.
- VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp
 2012 „...minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*, Éd. du Signe, Strasbourg.

O istorie sumară a relației dintre statul maghiar și bisericile românești în Transilvania dualistă

(Rezumat)

Acest articol prezintă istoria sumară a relației dintre statul maghiar și bisericile naționalității române din perioada dualismului, punând accent pe aspectele ecleziastice ale politicii minoritare, precum și pe schimbările survenite în acestea. În timp ce primele decenii ale dualismului au fost caracterizate prin acceptarea prin lege a arhiepiscopiiilor greco-catolice și ortodoxe create în perioada absolutismului, precum și prin asigurarea autonomiei acestora, relația dintre stat și biserică a devenit tensionată către sfârșitul secolului din cauza rolului jucat de cele două biserici în mișcarea națională. Acest fenomen a fost însoțit de un proces de asimilare în urma căruia peste o sută de mii de credincioși greco-catolici și ortodocși se declarau de etnie maghiară. Prin urmare, scopul principal al guvernului maghiar a fost atenuarea rolului preoțimii active în mișcarea națională, precum și protejarea rezultatelor asimilării prin metode administrative.

Concluziile conflictelor din perioada dualistă au fost diferite pentru ambele părți. Inițial, cele două biserici românești considerau crearea unei structuri instituționale paralele de importanță majoră pentru păstrarea caracterului național, dar la începutul secolului al XX-lea au ajuns la concluzia că singura modalitate de a rezolva problema ar fi ruptura totală. În schimb, guvernul maghiar vedea cauza eșecului propriei politici minoritare în autonomia prea largă dată bisericilor naționale care puteau astfel deveni scena unor mișcări separatiste prin crearea unei structuri paralele. De aceea, guvernul dorea crearea unor biserici naționale în care bisericile minorităților ar fi fost incluse. Aceste încercări vor reapărea în politica guvernului după 1940 în cazul Transilvaniei de Nord.

An Outline of the Relationship between the Hungarian State and Romanian Churches in Transylvania in the Dualist Period

(Abstract)

This study is a brief account of the relationship between the Hungarian state and Romanian churches in the dualist period, highlighting the ecclesiastical aspects of the government's minority policy. While the dualist era's first decades were mainly characterized by the legal acceptance of Greek Catholic and Orthodox archbishoprics created during the absolutist years, as well as by their autonomy's guarantee, the state-church relationship became tense at the end of the century due to the two churches' role in the national movement. The phenomenon was accompanied by a process of assimilation that resulted in over 100 thousand Greek Catholic and Orthodox believers declaring themselves of Hungarian ethnicity. As a result, the government's main aim was to protect these results and minimize the priesthood's role in the national movement.

Both parties drew different conclusions by the end of the dualist period. Initially, both Romanian churches had considered creating a parallel institutional structure of major importance in keeping their national character, however, by the beginning of the 20th century total rupture was considered the only option. On the other hand, the Hungarian government saw its own failure's reason in the large autonomy given to minority churches that could have resulted in separatist movements. Therefore, the government aimed for national churches that would include minority churches as well. These attempts reappeared in the government's policy after 1940 in Northern Transylvania.

Tóth Szabolcs Barnabás

A SZÉKELY MIKÓ KOLLÉGIUM ALAPÍTVÁNYAINAK TÖRTÉNETE

A tanulmány témája a háromszéki tanintézmények 19. század végi múltjának egy meghatározó fejezete: az alapítványozás, mint a intézményi oktatás, illetve a székely családok számára fontos nevelési finanszírozásnak módja. Ezen belül a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Tanoda felépítésére, az oktatási tevékenység támogatására, az ott tanuló diákok jutalmazására és bentlakási körülményeiknek megteremtésére létrehozott alapítványokat elemezzük. A mecénatúra rövid elméleti hátterét 2011-ben megjelent tanulmányunkban már tárgyaltuk,¹ erre jelen dolgozatunkban nem térünk ki. Jelen íráshoz kutatásainkat 2007-ben folytattuk.

A Református Tanodáról, a jelen írás által taglalt időszak múltjáról, az elmúlt két évtizedben számos tanulmány, kisebb-nagyobb írás jelent meg. Néhány önálló kötet² érintőlegesen tartalmaz információkat az egykori adományozókról, alapítványtevőkről.³ Ezek közül emelünk ki néhányat. Benczédi Sándor a kollégium 19. századi építéstörténetéhez járul hozzá új adatokkal.⁴ Csikós Júlia a tanintézmény ifjúsági könyvtára, tanári kézikönyvtára, szegény tanulók könyvtára, ifjúsági gyorsírók könyvtára és a nagykönyvtára kapcsán jelentetett meg dolgozatot.⁵ Cserey Zoltán, Nagy György háromszéki ellenzéki politikusról, ügyvédéről ír.⁶ Botos Ferenc egykori mikós diák, Újjvárossy Józsefnek a tanintézet érdekében kifejtett tevékenységét ismerteti.⁷ József Álmos az iskola múltjáról megjelentetett könyvében tesz említést a Székely Mikó történetében fontos alapítványokról, felsorolva ezek tárgyi bizonyítékait.⁸ Néhai Kónya Ádám számba veszi az egykori mikós tanárok és diákok életrajzát, akik között páran az iskola alapítványozói közé is beírták nevüket.⁹

A dolgozat hat részre oszlik. A bevezetőben az iskola rövid előtörténetét tárgyaljuk, a második fejezet témája az intézmény létrejöttéhez és az építkezésekhez kapcsolódó alapítványok és adományok. A har-

madik rész az iskola családi alapítványait tárgyalja, a negyedik részben a tanulmányi alapot alkotó alapítványokat, az ötödik részben az internátust létrehozó és fenntartó támogatásokat, a hatodik részben pedig az iskola könyvtára és szertára részére létrehozott alapítványokat taglaljuk. A tanulmány célja a mecénás mozgalom letűnőben levő intézményének felelevenítése, köztudatban tartása és a székely áldozatkészség, az oktatásba, művelődésbe vetett hit megtartó erejének hangsúlyozása. Megjegyzendő, hogy nem tudtunk felsorolni minden adományt és alapítványt, hiszen ezt a jelen dolgozat keretei nem tették lehetővé. Az egyszeri alkalommal, alkalomszerűen tett adományok nem kerültek bemutatásra. Ilyen értelemben dolgozatunk úttörő jellegű munka, melyet a jövőben folytatnunk kell más háromszéki közintézmények alapítványainak felkutatásával.

A mecénás mozgalom legfontosabb részét a tanintézmények támogatása képezte, különösen a szabadságharc utáni évtizedekben. Jelen esetben a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Tanoda alapítványait tárgyaljuk, hiszen ez az egyik legszemléletesebb példája a háromszéki alapítványi támogatási rendszernek. A kollégium története a háromszéki református és unitárius hitvallásúak *Rikán belüli Kommunitás* nevű intézményéhez kapcsolódik, amely 1614 körül jött létre. Hivatása a két felekezethez tartozók jogainak, érdekeinek védelme és sérelmeik lehetőség szerinti orvoslása volt. Ugyanakkor „fel is emelte tiltakozó szavát, valahányszor tudomására jöttek a sérelmek és így e kiváltságok védelmezése közben az iskolát a székely ifjakkal megkedvelte, a közművelődést terjesztette s ezáltal a székelység szempontjából valóságos nemzeti missziót teljesített”.¹⁰

Sepsiszentgyörgyi Daczó József egyházmegyei gondnok a Kommunitás 1836. március 21-én Maksán tartott gyűlésén indítványozta először, hogy „a rhetorikai klasszisig felható tanítói intézet”

¹ TÓTH Szabolcs Barnabás 2011, 503–509.

² JÓZSEF Álmos 2008; JÓZSEF Álmos 2014; FÜLÖP Anna 2011; SZÓTS Dániel 2003; KÓNYA Ádám 2000.

³ EMLÉKKÖNYV 1994; KELEMEN József 1996; ÁRVAY Katalin – DOBRA Judit 2009.

⁴ BENCZÉDI Sándor 2009, 11–31.

⁵ CSIKÓS Júlia 2009, 32–57.

⁶ CSEREY Zoltán 2009, 181–195.

⁷ BOTOS Ferenc 2009, 174–180.

⁸ JÓZSEF Álmos 2008.

⁹ KÓNYA Ádám 2000.

¹⁰ CSUTAK Vilmos 1909, 15.

létesüljön Sepsiszentgyörgyön. A megvalósításra csak az 1850-es években került sor, mert időközben több akadály is gördült az iskolaalapítás elé. A gyűjtés 1856. április 28-án tartott komunitási gyűlésen vette kezdetét, annak irányítására július 9-én központi választmányt neveztek ki. Ekkor nyilvánult meg legelőször a nagyobb közösségeket megmozgató szándék akadozó volta Háromszéken. Az akkor már jelentős múltra és hírnévre visszatekintő székelyudvarhelyi kollégium javára, annak ellenére, hogy oda számos háromszéki diák járt, a vármegyéből már lényegesen kevesebben adakoztak. A gyűjtést házról-házra járva szervezték meg. „Aránylag rövid idő alatt egy új székely ezred állott elő, s oly fényes győzelmet vívtak ki, minőt még soha sem láttak Háromszék rónái és bércei! ...A székely nemes, a huszár, a gyalog, a jobbágy, a zsellér a szegény protestáns pap és tanító, még a szegény özvegy is szívesen odaígérte a tanoda megalapítására Isten után remélendő munkája gyümölcsét egy szebb jövő biztosítására.”¹¹ 1857. június 14-én a Komunitás már jelentős összeggel rendelkezett, így kijelölhették az iskola székhelyét. 1859. szeptember 1-re a közösségi összefogás eredményeként 136 247 Forint (Ft)¹² gyűlt össze. Ekkor nyitották meg a négy elemi és első gimnáziumi osztályt, a református vártemplom falai között.¹³

Már az 1860-as években nyilvánvalóvá vált, hogy a rendelkezésre álló helyiség nem fogja kiszolgálni a bővülő iskola igényeit, ezért a Komunitás erőfeszítései a telekszerzésre és állandó iskolaépület, valamint internátus felépítésére összpontosultak. A központi épület felépítéséhez az első lépést Sepsiszentgyörgy városa tette meg, 1859. február 1-jén tartott képviselő-testületi közgyűlésén a tanoda részére 48 000 Ft alapítványt szavazott meg, elhatározva, hogy amennyiben az iskola új hajlékot épít, a szükséges telekről is gondoskodik. A telekadományozást már 1860. március 20-án kérelmezte a Komunitás. A város igen kegyesen két központi telket ajánlott fel választási lehetőségül. A piactérről keletre fekvő, a régi városháza és az akkor létező csendőrlaktanya közti derékszögű telek mellett döntöttek.

A város két telket ajándékozott az iskola céljaira, melyek közé ékelődött az ún. „Béldi telek”. Ez utóbbit a Komunitás hosszas alkudozások után, 1863. január 15-én vásárolta meg 16 400 Ft-ért. A vételár előteremtésére ezúttal is gyűjtést szerveztek.¹⁴ 1869 nyarán az építési alap javára részvényeket bocsájtot-

tak ki. Ugyanabban az évben megvásároltak még egy telket a már meglévők mellé 11 000 Ft-ért. 1870. február 20-ig az építési alap részére szánt összeg 38 000 Ft-ra emelkedett. Ehhez adódott gróf Mikó Imre több rendben tett adománya: 1859. december 28-án 4000 Ft adományozott úrbéri kötvények formájában, míg az internátusnak szánt tervrajzok elkészíttetéséhez és az építési alaphoz 3000 Ft-tal járult hozzá. Az összegyűlt források 1872 augusztusáig finanszírozni tudták az építkezési munkálatokat. A folytatáshoz kölcsönt vettek fel a vármegyétől Sepsiszentgyörgy kezességvállalásával, ugyanakkor a város hitel biztosításával is vállalta a beruházás folytatását. Így sikerült befejezni az építkezéseket 1876. szeptember 1-ig.

Ekkor már az iskola fenntartását kellett megoldani, arra kellett állandó jellegű pénzforrást találni. Ez a gond újabb alapítvány létrehozásával oldódott meg, melyet nagymértékben Mikó Imre 60 000 Ft értékű hagyatéka tett lehetővé, végrendeletében foglalt akarata szerint. Az iskola háláját kifejezendő még 1876 szeptemberében felvette a *Székely Mikó Tanoda* nevet, amire az életben lévő főgondnok beleegyezését kérte. Így jutott kifejezésre az iskola elnevezésében a két nagy alapító neve: a székelység és gróf Mikó Imréé.¹⁵ A Mikó alapítványának hírére Sepsiszentgyörgy városa 10 000 Ft alapítvánnyal akarta megtoldani addigi adományát, de ezt felsőbb jóváhagyás hiányában nem tehetette meg.¹⁶ A négy osztályos gimnázium fenntartása azonban így nagy gondot jelentett, hisz nemcsak az évi működtetést, de az évek alatt felhalmozott adósságokat is törleszteni kellett.

Az 1880-as évek elején egyre sürgetőbbé vált az államsegély megszerzése és az algimnázium VIII. osztályú rendes gimnáziummá fejlesztése. Ehhez fel kellett adni bizonyos elveket, olyanokat, miszerint az iskola egyházi támogatottságú, és mint ilyen a székelység sajátja. Főleg azért is kellett ebben előre lépni mert a kézdivásárhelyi római katolikus Kanta IV. osztályú algimnáziuma szintén államsegély megszerzésén és a felsőbb gimnáziummá való fejlesztésén gondolkodott. Végül az 1887–1888-as iskolai évre a kollégium első ízben államsegélyben részesült, 3500 Ft összegben. Ez az állami forrás az 1889–1890-es iskolai évtől évi 6800 Ft, 1890–1891-es iskolai évtől 8000 Ft majd 12 000 Ft emelkedett.

A főgimnáziummá való emelést azonban a központi hatóságok csak abban az esetben engedélyez-

¹¹ SRSzMTÉ 1880-1881 1881. 12–14.

¹² A század végén, Magyarországon az 1892. évi XVII. törvény hozta létre a forint helyett az aranyalapú koronát. Az új fizető eszköz bevezetésére 1900. január 1-jén került sor. A korona paritása: 1 osztrák forint 2 magyar korona. Ennek értelmében szövegünkben Forintot (Ft) illetve Koronát (K) használunk az

alapítványi összegek pénznemének azonosítására, függetlenül a forrásokban talált jelöléstől.

¹³ SRSzMTÉ, 1908-1909 1909, 41.

¹⁴ CSUTAK Vilmos 1909, 45–46.

¹⁵ Uo., 49.

¹⁶ Uo., 50.

ték, ha az iskola átalakítja épületeit és azokat a főgimnázium követelményeinek megfelelővé teszi.¹⁷ Ekkor az iskola támogatására újból a város vállalkozott, Császár Bálint irányításával. 1890. január 9-én a városi képviselő-testület elhatározta, hogy a kollégium telkén levő összes régi épületet lebontatja és helyükbe az internátusi szárnyépület déli végéhez a középiskolai oktatás céljainak megfelelő új szárnyépületet emel. Az építkezés kivitelezését az erdélyi református egyházkerülettől kiutalt pénzből, illetve a város által nyújtandó segélyből valósították volna meg.¹⁸ A minisztérium látva a város által vállalt elkötelezettséget, aláírta a VIII. osztályos gimnázium támogatását biztosító államszerződést, ami az iskolát évi 12000 Ft államsegélyben részesítette. A maga részéről Sepsiszentgyörgy az 1890. június 21-én tartott képviselő-testületi gyűlésén megszavazott 50 000 Ft az építkezésre,¹⁹ melyet a *Magyar Jelzálogbank-Hitelbanktól* felvett kölcsönből fedeztek. Az építkezés azonban a tervezettnél 32 695 Ft-tal többbe került, amit államsegélyként kérvényeztek a kormánytól. A szükséges pénz az állam csak négy év leforgása alatt tudta folyósítani, ezért a város református egyházkerületének pénztárából felvették az összeget és abból a segély megérkezéséig folytatták az építkezést. Így „Sepsiszentgyörgy város fáradhatatlan buzgalmú polgármesterének és vezetőjének mindenben méltó képviselőtestületének köszönhető elsősorban, hogy 1892. szeptember 7-én az új épület másfél emelet magasságú pompás dísztermében rebeghetett imát a Mindenhatónak gondnokaival és tanáiraival együtt a kollégium tanulni vágyó ifjú serege!” írta Csutak Vilmos visszaemlékezésében.²⁰

Annak ellenére, hogy az iskola államsegélyhez folyamodott, a számos alapítónak is köszönhető, hogy meg tudta tartani felekezeti jellegét és önkormányzati jogállását. 1890-ben a tanoda 16 856 Ft saját jövedelemmel rendelkezett, így az államsegélynél nagyobb összeggel járult hozzá a maga fenntartásához. Az alapvagyon az 1891–92-ik tanévben 310 608 Ft volt és az alapvagyon jövedelme az államsegéllyel együtt 29 849 Ft-ot tett ki.²¹

A Székely Mikó Kollégium alapítói

Az intézmény létrehozói 1859-ben kezdték gyűjteni a pénz- és természetbeni adományokat. Az adományozók listáján első helyen a *nagyajtai unitárius*

egyház jelenik meg 3 Ft-tal, utolsóként pedig a marosvásárhelyi *Szentiványi Kálmán* szerepel 12 Ft-tal. Az adományozók között szerepelnek a római katolikus közösségek is, mint például a miklósvári katolikus felekezetűek. A számon tartott 358 természetbeni felajánló az építkezéshez szükséges alapanyagot szolgáltatotta.²²

Gróf Mikó Imre (1804–1876), 1859. december 28-án 2000 Ft adományozott az iskola létrehozására. Első alapítványát az egyház felhívására tette, igaz valamelyest megkésve, elfoglaltságára és a felkérő levél irományai között való elkallódására hivatkozva. Alapítványát úrbélváltsági kötelezvény formájában küldte el. Adományához feltételeket nem kötött, megjegyezte, hogy a kezdeményezők helyesen tették, hogy nem helyi szinten, helyi erőkre támaszkodva kezdtek gyűjteni az intézet részére, hanem ez irányú tevékenységüket kiterjesztették „a központibb tanodáink tanári kara, s különösen az egyházi főtanács” fele is. További támogatási szándékát is elárulja az igazgatóválasztmányhoz intézett levelében: „küldenék két annyit, küldenék tíz annyit is, ha lelkeim óhaját követném, s ha holnap nem jelentkeznék a szükség: szép és hasznos, vallásos és nemzeti intézetek részére anyagi gyámolítással járulnom.”²³

Sepsiszentgyörgy város közönsége az 1859. február 1-jén megtartott képviselő-testületi közgyűlésén 24 000 Ft alapítványt szavazott meg, arra az esetre, ha az iskola telekvásárlásra határozza el magát. Ennek értelmében, 1860-ban két telek jutott az iskola birtokába, 22 000 Ft értékben.²⁴ A város, alapítványi levelében támogatási feltételként egy algondnoki pozíciót kért az iskola választmányába.²⁵ 1866-tól kezdődően, amikor az első osztály tanulói számának csökkenését tapasztalták, a tandíj-kötelezettség miatt, elhatározzák, hogy a városbeli diákok tandíját eltörlik „tekintettel a város nagy alapítványaira”.²⁶

Továbbá a *Sepsiszéki részletes zsinat* 70, a *II. székely gyalogezred negyedik százada* 33, a *barczasági Magyar Evangélikus Néptanítók Egylete* 50, a *széki evangélikus református egyházkerület* 113,93 és öt ismeretlen tartózkodási vagy lakhelyű személy 83,08²⁷, a *dunántúli református egyházkerület* 113,93, a *tiszántúli református egyházkerület* 193,95 Ft-ot adományoztak.²⁸ *Nagy Péter* (1818–1884), erdélyi református püspök 100 Ft, *Horváth László* (1835–1908) tanfelügyelő 105 Ft, *Angyalosi Imreh Sándor* 21 Ft, a sepsiszentgyörgyi *Gyárfás Károly* (1808–1892) tanácsos, ügyvéd

¹⁷ Uo., 53–55.

¹⁸ RNL Kov., Fond 14, inv. II/1, cota 88, fila 65.

¹⁹ Uo., fila 70–71.

²⁰ CSUTAK Vilmos 1909, 59.

²¹ Uo. 60.

²² JÓZSEF Álmos 2008, 10.

²³ DOMJÁN István 1898, 12.

²⁴ SRSzMKÉ 1883, 1-2.

²⁵ DOMJÁN István, 1898, 8.

²⁶ Uo., 72.

²⁷ SRSzMKÉ 1883, 14-15.

²⁸ SRSzMKÉ 1884, 20-21.

10,50 Ft alapítványi összeggel járultak hozzá a kolégium létrehozásában felhasznált közalapok bővítéséhez.²⁹ Ezenkívül számos település adományozott

még különböző összegeket az építkezéshez, amint ez az alábbi táblázatból is kiderül.

A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó alapítására összegyűjtött adományok (Ft)³⁰

Sz.	Község neve	Adomány összeg (Ft.)	Sz.	Község neve	Adomány összeg (Ft.)
1	Albis	798	37	Kökös	147
2	Angyalos	1161,35	38	Kőröspatak	220
3	Árapatak	155	39	Kőrös	35
4	Árkos	319,89	40	Lécfalva	548,40
5	Nagybacon	10	41	Lisznyó	290
6	Barátos	106	42	Maksa	2095,50
7	Barót	150	43	Mártonfalva	541
8	Besenyő	380,75	44	Martonos	216,01
9	Bikfalva	2140	45	Málnás	694
10	Bitá	615,30	46	Márkosfalva	874,12
11	Bodok	558	47	Mátisfalva	33,60
12	Bodola	180,60	48	Oltszem	456
13	Kisborosnyó	845	49	Papolc	362,37
14	Nagyborosnyó	2200	50	Páké	40,95
15	Brassó	64,60	51	Páva	352,5
16	Bukarest (gyűjtés nyomán)	90	52	Plojest	4,30
17	Cófalva	255,95	53	Réty	243
18	Alsócsernáton	4660,17	54	Sepsiszentgyörgy lakói	4355,09
19	Felsőcsernáton	397	55	Szacsva	251,25
20	Dálnok	3879,77	56	Szemerja	349
21	Aldoboly	1155	57	Szentivány	157,50
22	Feldoboly	1384	58	Szentkirály	143,50
23	Egerpatak	376,16	59	Földvár	21
24	Eresztevény	573,50	60	Szotyor	550,50
25	Erősd	42	61	Szörcse	684,60
26	Étfalva-Zoltán	530,65	62	Tamásfalva	286,50
27	Gidófalva	978,50	63	Telek	629,50
28	Hidvég	235,12	64	Torja	153,50
29	Ikafalva	1,40	65	Uzon	1217,50
30	Ilyefalva	2929,20	66	Zabola	213,20
31	Imecsfalva	105	67	Zalán	701,65
32	Kálnok	335	68	Zágon	2436
33	Kilyén	1215,50	69	Vargyas	50
34	Kolozsvár	237,31	70	Kézdivásárhely	144,90
35	Komolló	185	71	Marosvásárhely	12
36	Kovászna	167			

²⁹ Uo., 2.

³⁰ SRSzMKÉ 1884, 20-21.

Háromszék 64 települése összesen 48 435 Ft-ot adományozott, majd később a bodzafordulói „kocsmárlási jogot” egy telekkel együtt. Ezen utolsó adomány után az iskola 352 Ft-ot kapott évente, mint bérleti díjat. Ezenkívül a *kisborosnyói felszabadultak* 10 Ft-ot, *Tompa Jánosné (Domokos Terézia)* és *Damó Lajos* (1820-1895) kisborosnyói községi bíró, 48-as főhadnagy 6, illetve 2 Ft-ot, zaláni *Séra Lajos* (1858–1907) főgondnok, pedig 50 Ft-ot ajánlottak fel.³¹

A tanoda ügyét segítette a városi tanács, elsősorban *Császár Bálint*, polgármester, *Gyárfás Lajos* főjegyző, *Nagy Károly* rendőrbiztos. Közbenjárásukkal kijavították a „kórház sori” tanári lakásként szolgáló bérházakat. Építkezési faanyag biztosítása, napszámok és munkások szerződtetése, valamint anyagi segítség volt mindaz, amivel a kollégium segítségére siettek.³² Császár Bálint nevéhez köthető a tanoda építésekor felmerülő anyagi hiány bravúros, napjainkban elképzelhetetlen megoldása. Az épület nyugati szárnya földszintjének építésekor egy alkalommal ki kellett fizetni a munkásokat, melyre már nem volt pénz. Császár Bálint aprópénzváltás indokával kereste fel a Háromszéki Takarékpénztárat, ahonnan ugyan felvette az „aprópénzt” de a „bankókat” csak két év után adta át.³³

Az építkezési munkálatok tervrajza nem készülhetett volna el Mikó Imre segítségével nélkül, akit ennek elkészítésére 1870. február 26-án kért fel az iskola vezetősége. Mikó Zofahl Gusztáv építészmérnököt kérte fel a tervrajzok elkészítésére, így már március 31-én kész tervet küldött az iskolának és a költségeket is magára vállalta 1500 Ft értékben.³⁴

Az alapítványok sorában a második nagy fejezet az építkezések elkezdéséhez szükséges tőke előteremtésével kezdődött. Miután az államsegély megszerzésének reménye 1873-ban szertefoszlott, az újabb gyűjtés a Mikó Imre által adományozott 500 Ft-tal vette kezdetét, melyet 1874. április 12–20-án tartott egyházkerületi közgyűlés alkalmával adott át Vajna Sándor igazgatónak.³⁵ Az iskola főgondnokának további alapítványai is az iskola általános fejlesztését szolgálták. Az 1876. március 19-én kelt végrendeletében földhitelintézeti záloglevelekben 60 000 Ft adományozott a kollégiumnak. Feltételei szerint ez utóbbiból 30 000 Ft-nak az 5%-os kamatát kellett kapja évente az iskola, a többi 30 000 Ft-nak kamatait pedig tőkésítés céljából letétbe helyezték, mindaddig, amíg a 60 000 Ft eredeti alapítvány 100 000

Ft-ra emelkedik. Ekkor az egész összeg 5%-os kamata illette meg az iskolát (5000 Ft).³⁶ Ettől az évtől fogadja el az erdélyi református egyházkerület az iskola vezetőségének javaslatát, mely szerint az felveszi a *Székely Mikó Tanoda* nevet.

A Székely Mikó Kollégium családi alapítványai

A tanintézet fennállása során rengeteg családi vagy magánalapítvány jött létre, amelyeknek jól meghatározott céljuk volt, alapítóik kívánsága szerint. Egy család leszármazottait, egy község fiataljait támogatták a tanulásban. *Bátorszív Nagy Ferencz* (1804–1882) huszár százados alapítványa 1875-ből származik. Az alapítványozó császári királyi nyugalmazott huszár-százados volt, családot nem hagyott maga után, talán ezért tehetette meg, hogy a kollégium részére, a tanulók javára 500 db. „arany örök-alapítványt” adományozzon. Ebből 300-at családi leszármazottaknak, 100-at szotyori tanulóknak, ha ilyenek nem lettek volt, akkor a kollégiumi könyvtárnak, 100-at pedig a kollégium közpénztárának szánt. Alapítványa az egyik leghosszabb életű lett a Mikó Kollégium történetében, kamatait 1881 és 1918 között osztották ki a diákoknak. A *kisborosnyói református egyházközség* 1877-ben az iskolaépítésre kölcsön adott 50 Ft-ot és annak 15 Ft-os kamatát 1883-ban az iskolának adományozta. Az összesen 65 Ft alapítvány kamatainak kiadását széttosztási feltételeként szabta meg, hogy abból évenként elsősorban egy kisborosnyói egyházközséghez tartozó diák részesüljön ösztöndíjban, ennek hiányában más községbeli jó tanuló részesüljön ebből.³⁷ Az alapítvány 1882 és 1918 között állt fenn.

1889. június 25-én Sepsiszentgyörgy város újabb 1000 Ft alapítványt hozott létre a kollégium javára, melynek célja a június 2-án elhunyt *Künnle József* (1833–1889) királyi tanácsos emlékének megörökítése volt. Künnle József, ügyvéd az iskola jogtanácsosai közé tartozott. Ő maga nem volt református, sőt a kézdivásárhelyi római katolikus algimnázium életében vett részt tevékenyen. A sepsiszentgyörgyi építkezési munkálatokban, 1874-ben sietett az iskola segítségére, amikor az a folytatáshoz szükséges kölcsönre várt. Künnle, Antal Zsigmonddal kamat nélküli kölcsönt juttattak az intézménynek.³⁸ Az alapítvány feltételei között szerepelt, hogy amíg a Mikó kollégium létezik az a *Künnle-alapítvány* nevet kellett viselje. Annak 5%-os kamatából 40 Ft a Mikó

³¹ Uo., 2.

³² SRSzMTÉ 1882, 59.

³³ TIBOLDY Zoltán 2009, 263.

³⁴ DOMJÁN István 1898, 56.

³⁵ Uo., 88.

³⁶ SRSzMKÉ 1906, 48. Az alapítvány szövegét lásd DOMJÁN István 1898, 106–109.

³⁷ SRSzMKÉ 1883, 44.

³⁸ Uo., 90, 146.

Kollégium legfelsőbb osztályából annak a két tanuló-
nak járt fele-fele arányban, akik magyar nyelvből és
irodalomból szorgalmasan tanultak és ez kitűnt tanulmányi fejlődésükből is. Amennyiben a legfelsőbb
osztályban Magyarország történelmét is tanították,
az egyik 20 Ft jutalom a magyar történelemből leg-
jobban teljesítő tanulónak járt.³⁹ Az alapítványt 1889
és 1895 között alkalmazták, majd az 1917–1918-as
tanévben újból felbukkan a kimutatásokban. Ala-
pítványának egyik kedvezményezettje Nagy György
ellenzéki politikus, későbbi ügyvéd, akinek 1896-
ban, kiváló előmenetelért Sepsiszentgyörgy városa
a Künnle-alapítványból 40 Ft juttatott, valamint ön-
képzőkori pályaműveit 2008 Ft-tal jutalmazták.⁴⁰

Benke István (1849–1915) 1881-től volt az in-
tézmeny rendes tanára. 1885-ben hozta létre alapít-
ványát, egy teológiára vizsgázó, érettségizett tanuló
segítése céljából. Az alapítvány 6,06 Ft-tal indult és
1918-ra elérte a 200 Korona (K). Tettére talán azon-
tény sarkalhatta, hogy ő maga is teológiát hallgatott
az 1870–71-es tanévtől kezdve, majd itt szerzett ösz-
töndíjából külföldi tanulmányutakon vett részt. Úgy
gondolhatta, hogy egy ilyen képzés sokat jelenthet
egy fiatal karrierjében.⁴¹

Bodola Sámuel, márkosfalvi lelkész, a kollégium
első időszakában 1859–60 között az igazgató választ-
mány egykori képviselői tagja volt. 1881-ben fizetett
be 100 Ft-ot és ezzel létrehozta alapítványát, mely-
ből éveken keresztül osztottak ki a diákok számára
bibliát, jutalomkönyvként. Az alapítvány 1881 és
1918 között létezett és kamatait megszakítások nél-
kül használták fel a kitűzött célra. Az alapító márkos-
falvi református lelkész, a kollégium első korszaká-
ban, 1859–1860 között volt az igazgató választmány
egyházi rendből származó tagja. *Bogdán István*
(1810–1885) kereskedő, katolikus főgondnok, és
neje *Lázár Rozália* (1818–1890) közös alapítványu-
kat 1886-ban hozták létre, a kimutatásokban azonban
csak 1892-től jelenik meg. A 300 Ft alapítvány kamat-
jából évente két tanuló támogatását határozták meg, a
kimutatásokban az alapítvánnyal 1918-ig találkozunk.

A *Csákány Elek*-féle alapítvány 1875-ben jött lét-
re, 1881-ben találkozunk működésével és a statisztikai
adatok között 1918-ig létezett. Az alapítványt
Csákány József létesítette, fia Elek emlékének meg-
örökítése céljából. Alapítója a 100 Ft alapítvány ka-
matait azon tanulóknak szánta, akik osztályukban

a legtöbb ideig voltak első tanulók. *Cseh Zsigmond*
ügyvéd, nevéhez három különböző céllal létrehozott
alapítvány fűződik. Első alapítványa az értesítőben
talált adatok szerint 1831-re tehető. Eredetileg azon-
ban valószínűleg 1826-ban a *Kézdivásárhelyi Kato-
nanevelede* részére ajánlotta. Innen kerül át a Mikó
kollégiumba együtt a Csoma-alappal. Az 1860 Ft ala-
pítványát apja testvéreinek, Cseh György utódainak
segítésére szánta. Amennyiben ilyen utód nem léte-
zett volna a Cseh családból származó bármely leszá-
rmazottat megilletett az ösztöndíj, aki a tanulásban jó
eredményt mutatott fel. Második alapítványát 1860-
ban hozta létre. Az 1000 Ft-os alapítvány kamatait
szintén a Cseh családból származó tanulóknak, ennek
nem léteben pedig egy székely származású jó tanuló-
nak szánta. A két első alapítvány az 1880–1881-es
tanévtől kezdődően jelenik meg a kimutatásokban és
1918-ig nyomon követhető. Harmadik alapítványát
szintén 1860-ban indította útjára, de konkrétan csak
az 1886–1887-es tanévtől kezdték használni kama-
taikat. Az 545,98 Ft-tal induló alapítványt tőkésítés
céljából hagyta a kollégiumra, addig amíg az 1000
Ft összeget elérte, ezt a kollégium közszükségletei-
nek fedezésére szánta. 1918-ban az alapítvány elérte
a 3199,74 K összeget.⁴²

Olasz Károly és *Csulak Zsigmond* (1822–1890)
árapataki református papok alapítványukat 1865-ban
hozták létre. A kimutatásokban és a konkrét haszná-
latban azonban csak 1881-től jelenik meg; 105 Ft
összegű alapítványuk kamatját egy szegény, de jó
eredményeket felmutató tanulóknak szánták. *Csulak*
Zsigmond 1863. január 10-én, az ún. Béli-di-telek
megvásárlását tárgyaló komunitás gyűlésen, 10 Ft
adománnyal szállta be az adakozók sorába.⁴³ *Daczó*
Gergelyné (*Gagyai Pálffy Anna*) alapítványa 1863-as
keltezésű. Azt leánya Eszter emlékére hozta létre, ka-
matait két külön osztályban lévő szegény, de jó ta-
nulónak szánta. *Pálffy Anna* férje, *Daczó Gergely*
1882-ig volt az iskola gondnoka. 1879-ben Pestre
távozott, gondoki teendőit évekig nem látta el. 1882-
ben váltották le.⁴⁴ A *Czell Benő*-alap 1892-ben jött
létre. A 4000 Ft alapítványnak felét testvérei jó er-
kölcű és jó tanuló utódainak, másik felét pedig a fel-
sőbb osztályokban tanuló legtöbb három diáknak
szánta. Amennyiben nem voltak utódok, bármely jó
tanuló részesülhetett az ösztöndíjből. Az összegnek
4,1%-át osztották ki évente. A *Fábián Istvánné*-alapot

³⁹ SRSzMKÉ 1889, 18.

⁴⁰ CSEREY Zoltán 2009, 182.

⁴¹ CSIKÓS Júlia 2009, 142; DOMJÁN István 1898, 132.

⁴² Cseh Zsigmond második alapítványával kapcsolatban 1883-
ban probléma merült fel, mert abban az évben az ösztöndíjat
egy Végh Pál nevezetű diáknak ítélték oda, aki a Cseh család
egyik rokona volt, de Cseh Károly kézdivásárhelyi orvos szerint

az ösztöndíj nem illethette meg az ifjút, mert az alapítvány szö-
vege szerint egy leányági leszármazott csak akkor részesülhetett
benne, ha a Cseh családból nem akadt az összegre érdemesebb
tanuló. RNL Kov., Fond 171, 1883, Inv. 8, cota 8, fila. 160.

⁴³ DOMJÁN István 1898, 31.

⁴⁴ Uo., 134.

(200 Ft) 1871-ben hozza létre alapítója. Kamatait két külön osztályban tanuló, sepsiszentgyörgyi, erkölcsös és szegény diák számára hagyta. *Ferentzi János*, dálnoki református pap, a kézdiszéki esperes alapítványa 1868-ban jött létre, 168 Ft értékben. A kimutatásokban pedig az 1881–1882-es tanévtől van jelen. Alapítványát törvényes utódai közül a kollégiumban tanulónak, illetve ennek nem léteiben a legjobb dálnoki illetőségű tanulónak szánta alapítója.

A *Zágoni Földes Bálint* (1828–1888) alap (500 Ft) 1887-ben jött létre. Az alapítványban a Földes családból származó tanuló, illetve ennek hiányában egy papolci vagy bitai származású diák részesülhetett. Földes Bálint zágoni földbirtokos aktív közéleti személy volt: 1873-ban jelen volt a zágoni Férfiegyelet alakulásánál, később pedig alelnöke is lesz. Tagja a zágoni Földműves Zenekarnak, 1866 és 1871 között a zágoni Kaszinó gazdája, 1876-tól pedig elnöke.⁴⁵ *Imre Lázár* és neje *Fazakas Terézia* alapítványa 1891-ben jött létre. A meglehetősen nagy összeg kamatait az alapítványozók rokonainak, illetve azok utódainak szánták egyenlő arányban, tekintet nélkül a tanulásukban való előmenetelre. Amennyiben rokon nem létezett, két szegény jó magaviseletű tanuló részesülhetett az ösztöndíjból. Az alapítvány 10 043 Ft összegről indult és 1911-1912-ben elérte a 24 315,42 K-át. A *Kölönte József* alap 1876-ban jött létre, összesen 1500 Ft értékben. Az alapítványlevél szerint az 1000 Ft alapítványi összeg évi jövedelemének felét 20 évig tőkésíteni kellett, másik felét pedig két VI. osztályos rokon vagy szegény tanulónak volt kiosztandó, akik év végén jelesen vizsgáztak. Az 500 Ft évi jövedelmének felét szintén 20 évig kellett tőkésíteni, másik felén két VI. Osztályos, szépen író tanuló osztozhatott. A gond csupán az volt, hogy 1882-ben, amikor az alapítvány megjelenik a kimutatásokban az iskola még csak négy osztállyal rendelkezett. Ezért az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsának döntése értelmében az egész összeget tőkésíteni kellett addig, amíg az iskola nyolc osztályúvá fejlődött.⁴⁶

Az első és második *Körösi Csoma Sándor* (1784–1842) alap 1860-ból származik. Az első kamataiból jutalomkönyvet osztottak a diákoknak. A másodikban leírt összeg, a 735,70 Ft tőkésítésre várt, amíg el nem érte az 1000 Ft. A Körösi-alap története a nagy utazó távol-keleti kutatásaihoz kapcsolódik. Körösi 1821-ben segínyt kért az anyaországtól. A kutató kérését Thaisz András szerkesztő jóvoltából a *Tudományos Gyűjtemény* (1821) nevű kiadványban hozták nyilvánosságra. A felhívást követően két hónap

alatt Erdélyből összegyűlt 86 arany, amit el is küldtek volna Teheránba, de nem sikerült a kutató nyomára bukkanni. Végül 1825-ben 2878 Ft gyűjtéséről számoltak be, amit az osztrák nagyköveten keresztül, London érintésével, 1832-ben Kalkuttában kapott kézhez a keletkutató. Csoma a pénzt megköszönte, de nem kívánta saját céljaira felhasználni, hanem szanszkrit könyvek vásárolását tervezte belőle. Az összeget letétbe helyezte, de a bank csődbe jutott, így a pénz elveszett. Az indiai brit kormány azonban nagyvonalúan 300 arany kárpótlást adott, amelyből Csoma 1835-ben 200-at a Magyar Tudós Társaságnak küldött. A pénzt Döbrentei Gábor, titkár visszautasította, így Csoma 1835. július 18. *Nagyenyedi Kollégium*hoz címzett levelében a 450 aranyat elküldte egykori iskolájának. Az összeget művelődési és jótékony célra szánta. Ezekből létesítette alapítványait: 100 arany értékben *Kenderesi-Körösi stipendium* néven a Nagyenyedi Kollégium jó tanulóinak. *Csoma stipendium* néven 100 aranyat a *kézdivásárhelyi Katona-nevelő Intézetnek*, 100 aranyat juttatott öccsének Csoma Gábornak. További 100 aranyat pedig szülőfaluja, Körös közösségének küldött, hogy a lakosok között kiosztásra kerüljön. 50 aranyat saját magának tetetett félre szülőfalujában, azzal a megjegyzéssel, hogy, ha nem térne haza, az összeg testvérei gyerekeit illesse meg. Körösi alapítványai mind fennmaradtak. A Nagyenyedi Kollégiumnak adott összeg később a *Kolozsvári Református Teológia* diákjainak a jutalmazását szolgálta. Az 1849-ben megszűnt kézdivásárhelyi Katonanevelde számára létrehozott alapítvány pedig a Székely Mikó Kollégiumba jutott.⁴⁷

Kupferstich József (1840–1915) 1895-ben létrehozott alapjának kamatait olyan második tanuló szánta, aki az írásbeli dolgozatokban a legjobban teljesített. *Künnle József* maga is hozott létre alapítványt, amely az 1880–1881-es tanévtől van jelen a kimutatásokban. Az alapítvány kamatait két orbaiszéki jó tanulónak szánta. A felvidéki *Lévai kaszinó* alapot 1862-ben hozták létre. Egy jó erkölcsű tanuló mellett meg az éves kamatja. Az 1888-ban létrehozott *Magyarósi Ferencz* alap kamataiból öt III. és öt IV. osztályos tanuló részesülhetett, valamint a kollégiumi könyvtár. *Magyarósi Dávid*, felsőcsernátони birtokos 6000 K értékű alapítványát 1917-ben fizette be a kollégiumnak. A *Nagy Ferencz* (1787–1865) gidófalvi lelkésztől származó alapot 1862-ben azzal a céllal hozták létre, hogy kamatját azon III. osztályos és IV. osztályos tanulónak adják, akik Arany János *Rendületlenül*, illetve Petőfi *Két ország ölelkezése* című költeményeket a legjobban szavalták.

⁴⁵ TÓTH Szabolcs Barnabás 2016.

⁴⁶ RNL Kov., Fond 171, 1885, Inv. 9, cota 9, fila. 134–135.

⁴⁷ CSETRI Elek 1984, 152–153; TERJÉK József 1984, 131–132.

A *Révay Pál* (1840–1903) alap 1869-ben létesült. A református lelkész által létrehozott alapból egy erdővidéki, ennek nem létében pedig egy másik jó tanuló kívánt segíteni az alapítóját.⁴⁸ Az irodalomból ismerjük Révay életrajzát, akit erdővidéki diákok segítségével azon tény ösztönzött, hogy 1877-től 12 évig szolgált lelkészként Nagybaconban. Aktív közéleti szerepet vállalt és több tisztséget is betöltött: az erdővidéki egyházmegye tanügyi előadója, egyházi aljegyző, köz- és házassági törvényszéki ülnök, a baróti *Felső Népiskola* gondnoka, az *Erdővidéki Tanítótestület* tagja, alelnöke majd tiszteletbeli elnöke, a nagyajtai választókerület Szabadelvű Pártjának hat éven át elnöke, 1878-tól pedig a Háromszék vármegye törvényhatósági közgyűlésének tagja.⁴⁹

Sepsiszentgyörgy város tanulmányi alapítványát 1877-ben hozta létre. Egy VIII. osztályos tanulónak szánták, aki magyar irodalomból, valamint egy másiknak, aki magyar történelemből jó eredményeket tudott felmutatni. *Br. Szentkereszt István* (1816–1879) az általa 1862-ben létrehozott alap kamatait egy szegény jó tanulónak szánta. A *gr. Tisza Lajos* (1832–1898) országgyűlési képviselő által 1878-ban létrehozott alapot Háromszék vármegye kezelte, a tanári kar hármasként jelölése alapján, a közigazgatási bizottság osztotta ki egy orbaiszéki jó tanulónak az I–VIII. osztályból. Az alapítólevelet 1896-ban módosították olyan értelemben, hogy azon I–VIII. osztályos diák, aki elnyerte az ösztöndíjat mindvégig részesüljön belőle.⁵⁰

Téglás Gábor (1818–1890) főreáliskola igazgató és címzetes tankerületi főigazgató, Téglás István, királyi tanfelügyelő, Téglás Károly, magyar királyi erdőmester és Téglás József, ipariskolai tanárok alapították szüleik – *Téglás Gábor és Csörgő Anna* – emlékére az *500 koronás alapítványukat*. Az alapítók mind a kollégium tanítványai voltak. Alapítványuk kamatait az 1901–1902 tanévtől kezdődően jó magaviseletű és jeles, helybeli diákok jutalmazására kívánták fordítani.⁵¹ Az alapból vásárolt jutalomkönyvek átadásakor a nyertesek előtt a kollégium igazgatója jelezte, hogy az adakozók az alapítványt szüleik tiszteletére hozták létre. *Sepsiszentgyörgy város közgyűlésének tisztagú küldöttsége*, aki Turinban átnyújtotta Kossuth Lajosnak a város díszpolgári oklevelet (1893), 1902-ben 500 koronás alapítványt hozott létre. Annak kamatait, minden év szeptemberében, a kollégium tanári kara által kitűzendő pályadíjként, egy olyan történelmi vagy más jellegű tanulmány díjazására szánták, amely Kossuth Lajos

politikai, társadalmi, irodalmi, magyar történeti vagy világtörténeti jelentőségéről szól.⁵²

1901-ben, végrendeletében, *Sylvester János*, alsó-csernátói földbirtokos 4000 K alapítványt hozott létre a kollégium számára azzal a rendeltetéssel, hogy az összeg kamatai testvérei – István, Péter, József, Sándor és Terézia – utódai közül egy vagy két jó tanulónak negyedévenként osszák ki. Amennyiben ilyen diák nem lett volna, a kamatokat a tőkésített összeghez csatolták addig, amíg jogosultak kerültek. Tulajdonosa, az alapítvány összegét egy későbbi időpontban, 1908 vagy 1909-ben, fizette be.⁵³

Az 1905–1906-os tanévben, a Sepszi Református Egyházmegye, egykori esperese, *Vén Mihály* (1857–1903) emlékének és érdemeinek megörökítésére „*Sepszi református egyházmegye-Vén Mihály esperes alap*” néven alapítványt hozott létre, 402,11 K értékben. Az összeget először tőkésítették 500 K-ig, majd annak kamatait ösztöndíjként, év végén, a kollégiumban tanuló, jó tanulmányi eredményekkel és magaviselettel rendelkező sepszi református egyházmegyei árva papnövendéknek szánták. Amennyiben ilyen diák nem lett volna a kollégiumban, az összeg bármely, az egyházmegyéhez tartozó papnövendéknek lehetett kiadható.⁵⁴ Gál Dénesné, fiának, Kovács Mózesnek az emlékére, végrendelete értelmében 200 K alapítványt hozott létre és fiának az összes könyvét a tanulók könyvtárának adományozta.⁵⁵ Az alapítvány 1907–1908-ban jelenik meg a kimutatásokban, *Kovács Mózes alapítvány* néven.

Hibbjan János, (1861–1930) sepsiszentgyörgyi királyi erdőfőmérnök, a városból való távozása alkalmával, 1910-ben, halálából a kollégium fia irányába tett gondoskodásáért, 200 K alapítványt hozott létre, amelynek kamatait, évente, egy jó magaviseletű és jó tanuló fiatalnak, könyvvel való jutalmazására fordították.⁵⁶ *Joós Elekné Szilágyi Ágnes* (1834–1910), *id. Joós Elek* (1832–1916) kisborosnyói szeszgyáros felesége, végrendeletében 1000 K-át adományozott a kollégiumnak *Joós Elek és Szilágyi Ágnes alapítványa* néven. Annak évenkénti kamatait az alapítványozók leszármazottai vagy kisborosnyói származású tanulók kaphatták meg. *Kovács Dénes*, helybeli állami elemi iskolaigazgató, Irma leánya emlékére 200 K alapítványt hozott létre, *Kovács Irma alapítvány* néven. Ennek kamatait egy, a kollégiumban tanuló VII. Osztályos, jó magaviseletű, szorgalmas tanulónak szánta, ösztöndíjként.⁵⁷

⁴⁸ SRSzMKÉ 1896, 70–72.

⁴⁹ CSIKÓS Júlia 2009, 128.

⁵⁰ SRSzMKÉ 1896, 70–72.

⁵¹ SRSzMKÉ 1901, 169.

⁵² SRSzMKÉ 1903, 130.

⁵³ SRSzMKÉ 1904, 108.

⁵⁴ SRSzMKÉ 1906, 135.

⁵⁵ SRSzMKÉ 1907, 109; 1910, 114–115.

⁵⁶ SRSzMKÉ 1911, 80.

⁵⁷ SRSzMKÉ 1912, 147–148.

A Székely Mikó Kollégium általános tanulmányi alapjába befizetett adományok és alapítványok

Számos olyan alapítvány is létrejött, melynek alapítói nem szabták meg pontos rendeltetését, csupán annyit, hogy az alapítvány összegét a tanintézet fejlesztésére fordítsák. Ilyen volt *Balykó György* egerpataki származású agglégény adománya, aki 1882-ben kelt végrendeletében rokonai kizárásával 6000 Ft vagyónának kétharmad részét a kollégiumnak adományozta, egyharmad részét pedig a megyei kórháznak. Ezen kívül 400 Ft becsült ingóságait is a kollégiumra hagyta, azzal a kikötéssel, hogy abból temetessék el. Sajnos a végrendelet formailag hibásan volt kiállítva, ezért csak a végrendelező halála és mások általi eltemetése után jutott el a kollégiumhoz. Így az iskola a királyi közjegyzői tárgyalás döntése értelmében csak 100 Ft „kegyelem alapítványban” részesült.⁵⁸ Mikó Imre halálához köthető Sepsiszentgyörgy város javaslata, melyben 1876. szeptember 19-től kezdődően évente 100 Ft befizetését határozza el a tanoda pénztárába. Annak idejét 100 évre szabták meg és kikötik, hogy az idő alatt befizetett és kamatozó összegből értékpapírokat vásároljanak és azt a Mikó-féle alapítvány mellé helyezték el. Felsőbb jóváhagyás hiányában azonban az alapítvány nem jöhetett létre. *Székely Gergely* (1822–1897) huszár főhadnagy, a kollégium főgondnoka, 1882-ben 1050 Ft-ot helyezett el tőkésítés céljából a takarékpénztárba, melynek kamatait a kollégiumnak szánta. Testvére *Székely Károly* (1820–1879) kisebb összeget hagyott a kollégiumra, amely 1882-re 205,80 Ft-ra emelkedett.⁵⁹ 1860-ban a frissen megválasztott kollégiumi gondnok és országgyűlési képviselő, *Lázár Mihály* (1820–1904) valamint neje *Gilbén Anna* (1834–1887) családi alapítványként 1500 Ft-ot hagytak a kollégiumnak, melynek 6%-ka került kiosztásra.⁶⁰

Trefort Ágoston (1817–1888), vallás és közoktatási miniszter, az iskola igazgató-választmányán keresztül 1885-ben 60 Ft alapítványt hozott létre egy szegény, de jó tanuló diákja számára. *Gidófalva község* 1858-ban adományozott 3000 Ft-ot a sepsiszentgyörgyi református tanodának, a gidófalváról származó tanulók segítésére. Az alapítvány célja „a tanoda java előmozdításának, községünkbeli tanulók is jutalmaztassanak, és ösztön nyeressék a szülőknek gyermekeik taníttatására”. Az alapítvány által három tanulóat kívántak segíteni, a kamatok feléből, másik felét pedig a kollégium közszükségleteire fordították.

Emellett a Csíksomlyói Tanoda számára 1000 Ft, valamint a Gidófalvi falusi iskola számára 2000 Ft szavaztak meg. Mindezen összegeket a falu ún. *kocsmárlási jogának* 6 évre való bérbeadásából szerette volna előteremteni 1865-től kezdődően. Probléma adódott viszont a fent említett jog bérbeadásával, hisz a haszonbér alacsony szinten maradt és a jelzett összeg csak 1869-re gyűlt össze, amiből először csak 1870-ben tudtak kamatot fizetni. A falu 1870–1877 között be is fizette az 5%-os kamatokat a kollégiumnak, de annak vezetősége nem juttatta azt a gidófalvi diákoknak. Ebből az alapítványt létrehozó község és a kollégium között nézeteltérés alakult ki. Gidófalva képvisellete több átiratban meg is fenyegette a kollégiumot, hogy amennyiben nem tisztázzák ezt a helyzetet, az alapítványt visszavonják. Az iskola vezetősége kifejtette, hogy az alapítvány kamataihoz joga van, mégpedig 1858-tól kezdve. Ezt a jogot pedig még akkor is meg tudja védeni, ha az ügy törvényszékre kerül, érvelt a kollégium tanári kara. Végül 1881-ben a két fél egyeztető bizottságot hívott össze és az összeget két részre osztották. Így az akkori árfolyam szerint, 1260 Ft a felét, 630 Ft hagyták meg a kollégium javára, Gidófalva község nem támasztott követeléseket az alap kezelését illetően, az új összeg kamatait pedig a kollégium közszükségleteinek fedezésére fordíthatták. Ezt természetesen egy új alapítólevélben rögzítették.⁶¹

A *Háromszéki Takarékpénztár* is évente megszavazott bizonyos összeget ösztöndíjként egy-egy, a Kollégiumban tanuló, szegény sorsú, de jó tanuló megjutalmazása céljából.⁶² A *Székely Egyesület* az 1900-as évek elejétől szintén évente küldött adományt a kollégium diákjai számára 40 és 80 K közötti összegben.⁶³

Beke Árpád, sepsiszentgyörgyi adótiszt, az 1894-ben érettségizett diákok nevében, egykori osztálytársuk, Pál Károly emlékére 1915-ben 400 K alapítványt hozott létre. Kamataiból két növendéket jutalmazhattak meg. Hasonló alapítványt hozott létre ugyanabban az évben *Benedek János* (1877–1939) sepsiszentgyörgyi ügyvéd, 200 K értékben, az 1895-ben érettségizett diákok nevében. Pap Lajos egykori tanárunk emlékére, évente egy diák megjutalmazását határozták, aki természettudományokból jó tanulónak bizonyult.⁶⁴ *Csernátóni Végh Andor*, a 2. *székely gyalogezred* főhadnagya, testvéreinek – a kollégium egykori diákja, a hadifogságban elhunyt Végh Pál – emlékezetének megörökítésére 1000 K alapítványt hozott létre 1918-ban. Megjegyzendő, hogy apjuk Végh Endre, a kollégium

⁵⁸ SRSzMTÉ 1882, 57.

⁵⁹ Uo., 57–58.

⁶⁰ DOMJÁN István 1898, 14.

⁶¹ RNL Kov., Fond 171, 1881, inv. 6, cota 56, fila 249–272.

⁶² SRSzMKÉ 1901, 169.

⁶³ SRSzMTÉ 1882, 59.

⁶⁴ SRSzMKÉ 1916, 40–41.

rajztanára volt. Végh Pál VIII. osztályos diákként vonult hadba 1915-ben. A román hadsereg bevonulása-kor, 1916 augusztusában hadifogságba esett és 1917 októberében elhunyt. Alapítványának neve *Csermátoni Végh Pál emlékalapítvány*, az összeg kamatai pedig olyan diákok megjutalmazására szolgált, akik a világháborúban elesett hősök emlékezetére szervezett ünnepek alkalmával ünnepi beszédet mondtak, költeményt szavaltak, de részesülhetett néhány nagyon jó tanuló könyvjutalomban is. A pályadíj odaítéléséről a tanári kar határozott, az alapítvány céljának megszűnése esetén az összeget református felekezeti, oktatási, kulturális vagy jótékony célra lehetett fordítani. Az alapítványtevő külön kérésként fogalmazta meg, hogy a harctéren megírt alapítólevelét közöljék a kollégium értesítőjében, „hogy a világháború harc-terein megtakarított filléreimmel tehetősebbeknek is jó példával szolgáljak”.⁶⁵

A háború utolsó évében sem csökkent az alapítványozási kedv a háromszékiek körében. *Kónya György*, angyalosi és *Kónya Kálmán*, nagyborosnyói földbirtokosok 6000-6000 K alapítványt hoztak létre 1919 januárjában. Alapítványuk indoklásában a kollégiumnak nevelésben elért fontos szerepét említették, amely „nemes és hasznos munkát végzett anyaszentegyházunk, magyar nemzetünk és székely fajunk javára”. Az alapítvány összegének kamatai a Kónya család vagy bármely háromszéki székely család jó tanuló diákjait illették meg.⁶⁶

Az olyan alapítványokat, amelyek családokhoz, vagy azok leszármazottaikhoz, illetve egy-egy településről származókhoz kötődtek, de nem rendelkeztek konkrétan megfogalmazott rendeltetéssel, az iskola közalapítványi tőkévé változtatta. Azért volt erre szükség, mert a bizonyos családhoz és helyhez kötött kegyalapítványok sokszor olyan tanulókat részesítettek előnyben és jutalomban, akik nem voltak igazán jó tanulók.⁶⁷

A Székely Mikó internátusi alapítványai

Lévén, hogy a Székely Mikó Kollégiumban Háromszék egész területéről tanultak diákok, a vidékről származóknak meg kellett teremteni a kollégiumban való lakás feltételeit. Elsősorban ezen diákok számára hozták létre a kollégiumi internátust, ahol étkeztetést és szállást is kaphattak. A kollégium egykori pénztárnoka, *Antal Zsigmond* (1815–1881) és neje 1881-ben alapítványt létesített a bentlakás létrehozására. Ennek az összege 1895-ben 12 000 Ft volt. A célhoz időközben mások is hozzájárultak,

így gyűlt össze 22 192 Ft, amelynek kamatait, az alapítólevelé értelmében akkor még nem tudták felhasználni. Ennek ellenére 1891–1892-től kezdve a bentlakás megnyílt, és 200 tanulónak biztosított teljes körű ellátást.⁶⁸ Az alapítványt tevő *Antal Zsigmond*, háromszéki születésűként, tanulmányait az udvarhelyi református tanodában végezte, 1843-ban a marosvásárhelyi királyi táblánál szerzett ügyvédi diplomát és hazatérve Háromszékre, kézdíszék tiszteletbeli alszéki törvénybírájának választották meg. 1848-ban élelmező biztosként és segéd hadbíróként tevékenykedett. 1861-ben Kézdíszék jegyzője, majd 1876-ban Háromszék árvaszéki elnöke lett. Hosszú ideig a kollégium pénztárnoka, ezt a tisztséget töltötte be 1859-től 1881. február 15-ig. Érthető tehát, hogy miért ragaszkodott a kollégium támogatásához. Végrendeletükben feleségével együtt a következőképpen kívánták a kollégiumi *tápinvézetet* létrehozni: „meglévő összes ingó és ingatlan vagyonunkat, leszámítva abból az elől felsorolt hagyományokat, örökösnek kinevezett Székely Mikó tanoda örökölje és pedig azon feltétel alatt, hogy örökölt vagyonból egy a Székely Mikó tanodában a szegényebb sorsú tanulók számára felállítandó tápinvézet alapja vettessék meg”.⁶⁹ Az *Antal* házaspár ingatlan vagyonát is a Mikó kollégiumra és a maksai református egyházra hagyta.

Zathureczky Gyula (1840–1924) nagybirtokos, szeszgyártulajdonos alapítványát 1894-ben hozta létre, de csak az 1895–1896-os tanévben jelenik meg a kimutatásokban. Az 1550 Ft értékű alaptőkét folyamatosan növelte. 1901-ben ez elérte az 5800 K. Ekkor állította ki az alapítványlevelet, feltételeivel: az összeg kamatait fordítsák a kollégiumban tanuló növendékek bentlakási, iskolai és egyéb az oktatással járó költségeinek fedezésére; az alapítványra igényjogosultak a Baróton lakó néhai alsózathurcsai *Zathureczky István* egyenes leszármazottai, elsősorban a fiú-, másodsorban a leányágon, olyan kikötéssel, hogy legalább jó tanulmányi eredményeket és megfelelő magaviseletet tanúsítsanak az iskolában. Amennyiben ilyenek nem léteznek, a kamatokat jeles, vagy jó tanuló és jó magaviseletű erdővidéki, szegénysorú diákoknak kellett kiadni. Az előbbieknél hiányában bármely más háromszéki, jó tanuló és jó erkölcsű, szegénysorú diákot megilletetett az összeg.

A *Háromszéki Takarékpénztár* először 1892-ben ajánlott fel adományt a kollégium internátusi költségeinek támogatására. Ezt 1901-ben 1000 K-al egészítették ki, így az alapítvány elérte az 5000 K-át kitevő jelentős összeget. Ezt az összeget a takarékpénztár fennállásának 25. évfordulójának emlékére

⁶⁵ SRSzMKÉ 1918, 75–76.

⁶⁶ SRSzMKÉ 1919, 50.

⁶⁷ SRSzMKÉ 1882, 58.

⁶⁸ SRSzMKÉ 1895, 103.

⁶⁹ Révay Lajos emlékbeszéde *Antal Zsigmond* emlékére 1881. június 25. lásd SRSzMKÉ 1881, 16.

helyezték el a kollégium számláján. Rendeltesként megszabták, hogy a kamatokból, egy a kollégiumban jó eredményeket felmutató és jó magaviseletű háromszéki, szegény fiú, internátus- és egyéb szükségletei legyenek fedezve. Az alapítványra jogosultak körébe elsősorban a takarékpénztár részvényeseinek, másodsorban a volt részvényesek, harmadsorban a takarékpénztár tisztviselőinek gyermekei tartozhattak.⁷⁰

A kollégium egykori diákja, *Bodor János*, 1893-ban hozta létre alapítványát. Tulajdonosa 1872–76 között volt az algimnázium diákja. Nagyenyeden, majd Berlinben tanult. 1885-től 20 éven keresztül volt a zágoni református egyház lelkésze. Közéleti tevékenységéhez kötődik Mikés Kelemen emlékének ápolására tett kezdeményezések sora.⁷¹ *Kölönte testvérek* alap néven jelenik meg az 1902. évi kimutatásokban egy 500 K alapítvány, melyet a felsőcsernátoni Kölönte László, Kölönte Sándor és Beke Juliánna alapítottak a kollégiumi internátus részére.⁷² *Béldi Tivadar* (1847–1928) bodolai nagybirtokos és neje *Sigmond Elize* 1910-ben 6000 K alapítványt hozott létre, melynek kamatait a kollégiumban tanuló, jó magaviseletű és elégséges osztályzatú diák bentlakási és étkezési költségeinek fedezésére fordították.⁷³

Nagyborosnyó és Vidéke Hitelszövetkezet a kollégiumi internátus javára 1912-ben hozott létre alapítványt. A megszavazott összeg egy részét (50 K) még abban az évben elküldte a kollégiumnak.⁷⁴ 1918-ra az összeg 80 K emelkedett. *Cseh Izsák* (1854–1932) eresztvényi tanító és presbiter az 1899–1900-ban létrehozott alapítványát az évek során többször is kiegészítette, így 1918-ban 320 K-ra emelkedett az összege. Kovács Antal, sepsi református egyházmegye esperesi székfoglalója emlékének megörökítésére és a kollégium iránt érzett hálájának kifejezésére az internátus szükségleteire 1916-ban 1000 koronát adományozott, *Kovács Antal és neje Gazda Emma alapítványa* által. Ugyanabban az évben *Szörncsei Vincze*, zágoni birtokos végrendeletében 2000 K-át ajándékozott a kollégium internátusának, melynek kamataiból rokonai vagy egy háromszéki árva ellátását kellett biztosítani.⁷⁵

A 20. században az egyik legjelentősebb iskola-bővítési vívmánynak számít a Kollégium különálló internátusának megépítése. 1911. december 6-án *Újvárossy József* 60 000 K ajánlott fel az új épület számára szükséges telek megvásárlására. Az iskola 1912 novemberében 52 000 K-ért megvásárolt a vá-

ros piactere közelében levő Kolcza-kertből 5 hold és 411 négyszögöl területet. Ezt Újvárossy-kertnek nevezték el. Csere és adományozás útján, a megvásárolt telek közelében levő telkek közül még kettőnek a birtokába jutott az intézmény. Így mintegy 7 katasztrális hold területen kezdték el az építkezést. A nagyszabású munkálatok megkezdése érdekében Újvárossy a karatnavoláli 200 katasztrális hold erdejét is a kollégiumnak adományozta, melyet 1918-ban 100 000 K-ért értékesítettek. Maga az épület, az ún. kicsi Mikó (ma a Kós Károly Iskola-központ székhelye) 1927–1928-ban épült fel, Kós Károly tervei alapján, a telek főtér felőli oldalán.⁷⁶

Továbbá hasonló felajánlások érkeztek az internátus és tápintézet támogatására: a *Beczási Kristóf*-alap (1890), a *Potsa József*-alap (1892), a *Kökössy Endre*-alap (1890), a *Bodor Tivadar*-alap (1890), a *Székely György*-alap (1891), a *Hollaky Attila*-alap (1891), az *Antal Olivér*-alap (1891), *Dónáth József*-alap (1890), az *Amigó Mór*-alap (1893), a *Szász Béla*-alap⁷⁷ (1894), melyekről nem rendelkezünk részletes információkkal.

Az alapítványok léte önmagában nem volt garancia arra, hogy a tanintézet anyagi ügyei rendben lettek volna. „A pénzhiány okozta a legtöbb bajt, nemcsak az alapítók nem fizetik rendszeresen az esedékes kamatokat, úgy, hogy a kamathátralék rendszeren felül van ezer forinton, de még a tandíjakat sem...” írja Domján István.⁷⁸ 1876-ban az alapítványi összegek utáni kamathátralékok felszaporodtak és sok közülük több is behajthatatlannak bizonyult. Az alapítók közül sokan vásároltak az építkezésre kibocsájtott részvényekből, melyek után kamatot kellett volna fizetni az építést irányító bizottságnak. A kamatfizetés azonban sokszor elmaradt. Több más anyagi teher következtében az iskola pénztára 1876 októberére teljesen kimerült, még a napi szükségletekre sem maradt forrásuk.⁷⁹ Az 1878/79-ik iskolai évre tervezett második rendes tanári tanszék létrehozása pénz hiányában elmaradt, mely akadályt csak segéd-tanár felvételével lehetett pótolni. Jellemző az anyagi helyzetre, hogy 1877-ben az iskola költségvetésében az alapítványok elmaradó kamataira 2551 Ft irányoztak elő. Kökössy Endrét kéri fel az alapítványi iratok és nála levő pénz átadására Künnle József ügyvédnek. Az alapítókat körlevélben értesítették, hogy az ösztöndíjakra tett alapítványok kivételével, mindenkinek lehetőséget biztosítanak, hogy az 1876. év végével lejárt és esedékessé vált kamathátralékaikat

⁷⁰ SRSzMKÉ 1901, 168.

⁷¹ KÖNYA Ádám 2000, 21.

⁷² SRSzMKÉ 1903, 13.

⁷³ SRSzMKÉ 1910, 114–115.

⁷⁴ SRSzMKÉ 1912, 148.

⁷⁵ SRSzMKÉ 1916, 40–41.

⁷⁶ BOTOS Ferenc 2009, 178–179.

⁷⁷ Rövid életrajzát lásd CSIKÓS Júlia 2009, 155–157.

⁷⁸ DOMJÁN István 1898, 64–65.

⁷⁹ Uo., 100.

tőkésíthessék, kötvény kiállítása és 8% kamat mellett. Akik erre nem voltak hajlandók, 1877 év végéig beperelték őket.⁸⁰

A Székely Mikó Kollégium más jellegű adományai

Könyvtárfejlesztésre szánt adományok

Az iskola évente több olyan alapítvánnyal, adománnyal szaporodott, amelyek nem kötődtek valamely családhoz, sem pedig az intézmény internátusának fenntartásához. A konkrét pénzádományokon kívül az iskola ügyét az adományozók más módon is segítették. Az ilyen jellegű adományokkal az iskola didaktikai eszköztárát gyarapították vagy a könyvtár állományát szaporították.

Az iskolai könyvtár történetében az első könyvadomány a *Josephstadti várfogságban levő 48-as szabadságharcosoktól* származik. Németh László illyefalvi szabadságharcos által, a fogságban használt könyveket juttatták 1857-ben az intézménynek.⁸¹

1861. december 10-én *Szakács Mózes* tanító 47 kötetet adományozott az intézménynek, kérve, hogy az iskola vezetősége hozza létre a diákok olvasó egyesületét: „iskolánk növendékeinek nagyobb részére nézve egy ifjúsági könyvtár, illetőleg egy ifjúsági olvasó egyesület úgyszólván életkérdéssé vált”.⁸² Felhívására az iskola nem reagált, ezért 1862. november 25-én, közösen *Gödri Ferenc* esperessel, *Antal Zsigmond* pénztárnokkal, *Jánosi Károly* bodoki jegyzővel és a II-IV. gimnáziumi osztály tanulóival együtt újabb 53 kötetet adományoztak. Ezúttal meghallgatták a felhívást és a tanítót megbízták az Ifjúsági Olvasóegylet alapszabályainak elkészítésével, melyet 1863. január 7-én mutatott be.⁸³ 1864. július 2-án *Szóllósi Sámuel* marosvásárhelyi polgár 5 Ft-ot adományozott az iskola fejlesztésének előmozdítására. A vezetőség az összeget az ifjúsági könyvtár gyarapítására fordította.⁸⁴ Sorban a következő adomány a Hohenheimi Gazdasági Akadémia magyar tanulóitól származott, akik 152 kötetet adományoztak.

Az iskolai könyvtár számára nagyobb adomány *Ferentzi János* dálnoki református paptól és esperestől származott. 1867-ben 1100 kötetet számláló könyvtárát adományozta az iskolának. 1868-ban *Márk János* 56 német nyelvű kötetet, *Gyárfás Károly* 36 kötetet adományozott.⁸⁵ *Gödri Ferenc* esperes 170 magyar, német és francia nyelvű teológiai munkát

adományozott az iskola könyvtárának. *Zathureczky István* 1875-ben 349 kötetet gyarapította az intézmény könyvállományát.⁸⁶

1880-ig az iskolai könyvtárállománya csak adományokból szaporodott, mivel az intézmény anyagi helyzete nem tette lehetővé a vásárlást. Az adakozók közül ebben az időszakban kiemelkedik *gr. Teleki Domokos* (1810–1876) neve, aki 1876-ban 6000 kötetet és 230 db bekötött hírlapot hagyott az iskolára. 1880-ban *gr. Mikó Imre* hagyatékából 1619 kötet könyv és füzet jutott a könyvtár birtokába. Az erdélyi evangélikus református egyházkerület állandó igazgatótanácsának adományából 6 db dokumentum, a *kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetemtől* 5 db dokumentum került a könyvtár birtokába. Továbbá adományok érkeztek a *Magyar Tudományos Akadémiától*,⁸⁷ a *Franklin társulattól*, az *Eggenberger féle könyvkereskedéstől* és *Lampel Róbert* (1821–1874) részéről,⁸⁸ továbbá *Orbán Balázs* (1829–1890) országgyűlési képviselőtől, a *Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Minisztertől*, a *Jókai nyomda kiadóhivataltól*, a *Magyar Nemzeti Múzeumtól*, az ország több főgimnáziumától, kollégiumoktól, tanítóképző intézetektől. További adományok származtak *Magyarosi Ferenc* paptól, aki 200 kötetet és 1000 Ft-ot hagyott az iskola és könyvtár gyarapítására. *Kisantal Sámuel* lelkész 153 kötetet hagyott az iskolára.⁸⁹ 1891-ben *Mihály Károly* 65 kötetet adományozott az iskolának. Helykutatóknak nyújt segítséget a *Szemerej Károly*, krizbai tanító által ekkor felajánlott *Vasárnapi Újság*, budapesti lap 1856–1903 évfolyamai, 39 kötetbe kötve.⁹⁰ A *Történeti, nép- és földrajzi könyvtár* című nemzetiségeket ismertető sorozat szerkesztője, *Szabó Ferenc* plébános, 1895-ben 31 címet ajándékozott az iskolának. *Nagy Sándor*, hidvégi református lelkész 1899-ben nagyszülői örökségét, 100 könyvet adományozott az iskolának. A gidófalvi származású Nagy Ferenc, kecskeméti tanár, szülőföldje iránti tiszteletből 200 kötetet adományozott a tanodának: filozófiai írásokat, valamint számos angol nyelvű könyvet és folyóiratot.⁹¹

Tanszerek, jutalomkönyvek és más jellegű adományok

Számon tartunk pár egyedi adományt is, amelyek ugyan nem mind pénzben történtek, de annál nagyobb mértékben segítettek az iskola fejlődését, különösképpen a diákok gyakorlati oktatása tekin-

⁸⁰ Uo., 113.

⁸¹ CSIKÓS Júlia 2102, 72.

⁸² Idézi CSIKÓS Júlia 2009, 32.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo., 34.

⁸⁵ Uo., 49.

⁸⁶ Uo., 50.

⁸⁷ RNL Kov., Fond 171, 1885, inv. 9, fila 103.

⁸⁸ SRSzMTÉ 1882, 57.

⁸⁹ CSIKÓS Júlia 2009, 51.

⁹⁰ SRSzMKÉ 1904, 173.

⁹¹ CSIKÓS Júlia 2009, 51.

tetében. Az 1903-1904-es tanévben *Szegedi Maszák Hugóné* (Márkosfalvi Barabás Ilona), a székely származású festőművész Barabás Miklós lánya, apja hagyatékából egy értékes csiga- és kagylógyűjteményt adományozott a kollégiumnak. A gyűjtemény 538 darabot számlált és sok ritka tengeri kagyló, csiga, korall volt található benne. Az adományozó szándéka volt, hogy valahányszor azt használták a szaktanárok, felelevenítsék Barabás Miklós emlékét.⁹² Az 1905–1906-os tanévben *Vajna István* árvaszéki ülnök, a kollégiumban egykor tanuló fiainak, Ádám és Ferenc nevében 400 koronát adományozott „a tanítványi hála némi kifejezése céljából”. Az alapítványt a fizikai laboratórium fejlesztésére szánta.⁹³ *Nagy Mózes* (1857–1938) sepsiszentgyörgyi mesterember 50 K alapítványt hozott létre 1906-ban azzal a céllal, hogy annak kamatait csatolják az alapösszeghez, míg el nem éri az 1000 koronát, utána pedig a természettudományi laboratórium fejlesztésére használják.⁹⁴ Ennek a feltételnek az iskola akkori vezetősége eleget tett.

Dr. Bálint Gábor (1844–1913) egyetemi tanár 1905-ben „A honfoglalás revisiója, vagyis a hun, székely, magyar, besenye, kun kérdés tisztázása” című művéből 80 példányt ajándékozott a kollégiumnak a magyar történelemből jelesen szereplő diákok megjutalmazására.⁹⁵ *Dr. Bene István* (1867–1919) országgyűlési képviselő, 1907-ben, a kollégium vezetőségének világi tagjaként, beiktatása alkalmával, 500 K összeggel ajándékozta meg az iskolát, a kollégium közszükségleteinek fedezésére.⁹⁶

A Székely Mikó Kollégium állandó adományozói között tartunk számon több intézményt, illetve személyt. A már említett *Nagy Mózes*, sepsiszentgyörgyi gépész több ízben is segítette a kollégiumot azáltal, hogy az iskola rendelkezésére bocsájtotta gőzgépét favágás céljából, így évente jelentős összeget sikerült ezáltal megtakarítani.⁹⁷ *Dr. Nagy Sándor* (1864–1911) vármegyei tisztviselő főorvos, évente 20 K körüli összeggel támogatta a természettudományi témájú dolgozatok elkészítését. Más esetben könyvadománnyal járult hozzá a díjazáshoz, mint például az 1905–1906-os tanévben, amikor a 20 K adomány mellett Nagy Sándor „Háromszék önvédelmi harca 1848–1849” című művéből, jutalomkönyvként 20 példányt ajándékozott a kollégiumnak, 60 K értékben. *Bodor Domokos* (1847–1908) igazgatótanár, *Révay Lajos* (1837–1889) vallás- és erkölcs tanító, lelkész a Székely Mikó Kollégium algondnoka, *Albert Károly* kollégiumi tanító, *Gyárfás Lajos* (1815–1892)

városi főjegyző és *Császár Sándor* (1846–1898) kereskedő több ízben is juttatott pénz-, könyv- és egyéb adományokat a tanulóknak.⁹⁸

A kollégium tanáraitól, a városi *Benkő Mór Könyvkereskedéstől*, a helyi takarékpénztár vezérigazgatójától, vidéki tanítóktól, református lelkészekről, egyetemi diákoktól, nagybirtokosoktól, helyi tisztviselőktől, mint Gödri Ferenc polgármestertől, Szentiványi Miklós alispántól, több alkalommal is érkeztek adományok pénzben, könyvjutalomra.⁹⁹

Döme Bálint, a kollégium tanára, a háborúban főhadnagyként szolgált és a szerb harctéren folytatott küzdelemben elhatározta, hogy amennyiben sikerül élnie hazakerülnie, 1000 K alapítványt hoz létre. Szándékát tett követte, hazatérése után elhatározását meg is valósította. Alapítványának kamatait az iskola fizika szertárának bővítésére szánta.

A kiegyezés után megindult alapítványozási láz a 20. század első évtizedének végén és a világháború évei alatt alábbhagyott. Az igen szűkös pénzügyi forrásokat az intézmények a túlélésre voltak kénytelenek felhasználni. Maga a Székely Mikó Kollégium vezetősége 1915-ben első hadi kölcsönre 25 000, a második hadikölcsönre pedig 20 000 K-át jánlott fel. A tanulók is vásároltak egy 1000 K hadikölcsön kötvényt, részben önkéntes adakozás útján, részben a villásreggeliről néhány napra való önkéntes lemondás által és azt alapítványként az intézetnek ajándékozták, azzal a kéréssel, hogy ennek kamatait jutalomkönyvek vásárlására fordítsák. Ezenkívül az ifjúság hadsegélyezési célokra felajánlotta az évi végi jutalmak egy részét. A családi alapítványok és ösztöndíjak kamataiból a szülők hasonló célra 5%-ot ajánlottak fel. 1915-ben így összesen 738,17 K, 1916-ban 721,65 K juttattak hadisegélyre.

A háború éveiben csökkent az iskolának szánt adományok száma (1915–1916-ban 2 intézmény és 2 személy, 1916–1917-ben 2 intézmény és 3 személy, 1917–1918-ban 7 személy és egyetlen intézmény sem, 1918–1919-ben 6 személy és 1 intézmény élt az adakozás lehetőségével). Nem fejlődött az iskola közkönyvtára és ifjúsági könyvtára sem a korábbi évek üteméhez képest.¹⁰⁰ Az 1918–1919-es évi beszámolóban már elég kevés szó esett az alapítványokról és adományokról. A háborús kiadások mindenféle egyéb békeidőben természetesnek tűnő adakozásokat felülírtak, és mindennemű pénzügyi forrást a háború támogatására kellett fordítani.

⁹² SRSzMKÉ 1904, 173.

⁹³ SRSzMKÉ 1906, 135.

⁹⁴ SRSzMKÉ 1907, 129.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ SRSzMKÉ 1908, 127.

⁹⁷ SRSzMKÉ 1901, 169.

⁹⁸ SRSzMTÉ 1882, 59.

⁹⁹ Uo. 131.

¹⁰⁰ SRSzMKÉ 1915, 30–31.

Levéltári források

Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókja, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (RNL Kov.)

Fond 14 – *Sfântu Gheorghe* (1736-1963). Inv. nr. II/1 (*Registre procese verbale ale consiliului și a juraților din orașul Sf. Gheorghe. 1814-1944*).

Fond 171 – *Liceul Real Umanist nr. 1. Sfântu Gheorghe (Székely Mikó) 1856-1949*.

Kollégiumi és múzeumi értesítők

A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Tanoda értesítője (SRSzMTÉ). 1880-1881. Brassó, 1882.

A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium értesítői (SRSZMKÉ) az 1881–1919 közötti évekből (36 kötet).

Irodalom

ALBERT Ernő

2014 Néprajz és iskola. Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy, in *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*. (szerk. Keszeg Vilmos Szász István Szilárd Zsigmond Júlia), Kolozsvár, 109–163.

BÓÉR Hunor – BIRÓ Rózsa:

2002 A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881, in *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára. I. kötet*. Sepsiszentgyörgy, 7–58.

BOTOS Ferenc

2009 Ujvárossy József emlékezete, in *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Charta kiadó, Sepsiszentgyörgy, 174–180.

BENCZÉDI Sándor

2009 Adalékok a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium 19. századi építéstörténetéhez, Sepsiszentgyörgy, in *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150. Éves jubileumára*, Charta, Sepsiszentgyörgy, 11–31.

CSEREY Zoltán

2009 Nagy György, a negyvennyolcas eszmék továbbvivője in *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Charta kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009, 181–195.

CSETRI Elek

1984 *Körösi Csoma Sándor*, Bukarest.

CSIKÓS Júlia

2009 A Székely Mikó Kollégium könyvgyűjteményei, Sepsiszentgyörgy, in *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150. Éves jubileumára*, Charta, Sepsiszentgyörgy, 32–57.

CSIKÓS Júlia

2012 A Székely Mikó Kollégium könyvgyűjteményei, in *Tékek az időben. Sepsiszentgyörgyi könyvtárak a Kaszinótól a Bod Péter Megyei Könyvtárig*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 59–81.

CSUTAK Vilmos

1909 A Kollégium alapító testületének, a Rikán-belöli Kommunitásnak ismertetése és rövid története, in *A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium értesítője*. 1908-1909, Sepsiszentgyörgy, 5–26.

CSUTAK Vilmos

1909 A Székely Mikó Kollégium története. 1859–1909, in *A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium értesítője*. 1908–1909, Sepsiszentgyörgy, 34–79.

DOMJÁN István

1898 *A Sepsiszentgyörgyi Államilag Segélyezett Ev. Ref. Székely Mikó Kollégium története. 1859–1895*, Jókai nyomda R.T., Sepsiszentgyörgy.

JÓZSEF Álmos

2009 Az internátus az emlékezés tükrében, Sepsiszentgyörgy, in *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150. Éves jubileumára*, Charta, Sepsiszentgyörgy, 265–270.

JÓZSEF Álmos

2008 *A Székely Mikó Kollégium képes története*, T3, Sepsiszentgyörgy.

JÓZSEF Álmos (szerk.)

2014 *Mikós színészek, énekesek, rendezők*, T3, Sepsiszentgyörgy.

EMLÉKKÖNYV

1994 *A Székely Mikó Kollégium emlékkönyve 1859–1994*, Székely Mikó Kollégium Alapítvány, Sepsiszentgyörgy.

FÜLÖP Anna (szerk.)

2011 *A gyökerek: a Székely Mikó Kollégium első tizenegy igazgatójának vázlatos életútja*, T3, Sepsiszentgyörgy.

- KELEMEN József (szerk.)
1996 *A Székely Mikó Kollégium emlékkönyve 1859–1996*, Székely Mikó Kollégium Alapítvány, Sepsiszentgyörgy.
- KÓNYA Ádám
2000 *A Mikóból indultak...*, Médium, Sepsiszentgyörgy.
- MÁLIK József
1899 A kézdivásárhely-kantai római katolikus gimnázium, in Potsa József (szerk.): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünneplésére*. Sepsiszentgyörgy, 330–333.
- MÁLIK József
1899 A Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium, in Potsa József (szerk.): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünneplésére*. Sepsiszentgyörgy, 333–338.
- MÁRTON Ádám
2012 Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után I. (1945–1968), in *Statistikai szemle*, 90. évfolyam, 5. szám, Budapest.
- RÉVAY Lajos
1881 Emlébeszéd Antal Zsigmond emlékére 1881. június 25, in *A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Tanoda értesítője*. 1880–1881, Sepsiszentgyörgy, 5–16.
- SZŐTS Dániel
2003 *Sorsok napfény és sötétlő árnyak közt: 1943-2003*, Médium, Sepsiszentgyörgy.
- TERJÉK József
1984 *Emlékek Körösi Csoma Sándorról. Levelek, okiratok, emlékezések*. Budapest.
- TIBOLDY Zoltán
2009 Történetek a Kollégium múltjából, Sepsiszentgyörgy, in *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150. Éves jubileumára*, Charta, Sepsiszentgyörgy, 262–264.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2011 A háromszéki Árvafü- és Szeretetház alapítványai in *Acta Siculica*, Sámán, Sepsiszentgyörgy, 503–509.
- TÓTH Szabolcs Barnabás,
2016 Közművelődési és közhasznú egyesületek Zágon történetében, kézirat.

Istoria fundațiilor depuse la „Colegiul Székely Mikó”

(Rezumat)

Studiul de față tratează un moment particular al instituțiilor de educație în timpul secolului al XIX-lea, depunerea de fundații, aceștia au alcătuit o sursă importantă de venit în finanțarea instituțiilor și a educației familiilor secuiești. Lucrarea analizează în detaliu fundațiile bănești depuse la Colegiului Székely Mikó pentru finanțarea edificării școlii, pentru premiarea elevilor și pentru îmbunătățirea internatului. Lucrarea este are șase părți. După o prezentare succintă a istoriei școlii, se va trece la analiza tipurilor de fundații ca: cele depuse pentru construcție, fundații familiale, pentru internat, bibliotecă, etc.

Endowments of the “Székely Mikó Kollégium”

(Abstract)

The study treats the case of endowments for schools from the second half of the 19th century. These were a very important financial resource for these institutions, and for the financial aid of the szekler students. Our paper scrutinizes the endowments of the Székely Mikó Kollégium, which were established to aid the construction of the school's main building, for student grants, or for the development of the dormitory. After a short presentation of the school and its history in the 19th century, the paper analyses one by one the different types of endowments, such as: to for aiding the construction, family endowments, for developing the dormitory, or for expanding the library collection.

Dobolyi Annamária

SZENTKERESZTY STEPHANIE
KÉPZŐMŰVÉSZETI TEVÉKENYSÉGE¹

Jelen tanulmány célja feltérképezni a ma fellelhető Báró Szentkereszty Stephanie által festett – sok esetben másolt –, művészettörténeti szempontból talán nem annyira kiemelkedő vagy elismert, azonban a bárónő állandó jótekonyságra szentelt életét, munkásságát jól tükröző festményeket. A Szentkereszty Stephanie-ről eddig megjelent visszaemlékezések, tanulmányok mindössze egy-két mondatban utalnak festészeti munkásságára, éppen ezért 2013-as kutatásunk ennek kibővítésére irányult. Sikerült összeírni és felmérni tizenkilenc Szentkereszty Stephanie által festett alkotást, amelyből tizenkét darab egyházi, hét darab pedig múzeumi tulajdonban (a kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban) található. Munkánkat azonban nem tekintjük befejezettnek. Úgy gondoljuk, hogy lehet olyan Szentkereszty Stephanie által festett és a háromszéki katolikus templomoknak adományozott festmény, amelyről idáig nem sikerült tudomást szerezni. A dolgozatban röviden kitérünk a bárónő halála után épített, ma műemlék épületként nyilvántartott (CV-II-a-B-13276) temetkezési kápolna építéstörténetére is.

Bárá Szentkereszty Stephanie gyerekkoráról, tanulmányairól nem sok adat maradt fenn. Nagy Károly egykori árvaházi igazgató visszaemlékezéséből tudjuk, hogy gyermekéveit Hosszúaszón, Szamosfalván és Kolozsváron töltötte.² Tizenegy éves korában édesapja Pestre vitte, hogy megkezdett tanulmányait folytassa, egy felsőbb intézetben nyelv és művészi tanulmányait befejezze. Fővárosi tanulmányairól, mindössze 13 évesen, így írt haza szüleinek: „*nagyon el vagyok foglalva tanulmányaimmal, s az angol és tánc órák is sok időt vesznek fel, igyekszem mindennapos előmeneteleket tenni, hogy jó Szülőimnek mentől több örömet szerezhessenek.*”³ Közben tifuszban is betegeskedett, amely legyengítette szervezetét, de öt év alatt befejezte pesti tanulmányait, és 1858-ban, 16 éves korában hazatért Zágónba, ahol továbbra is szabadidejében szívesen alkotott, festegetett. Életének e korai időszakából nem maradtak fenn festményei.

Festészeti tevékenységéről 1871-es a legkorábbi adatunk, amikor Kolozsváron a Nőegylet szervezésében többedmagával kiállította a Redut termeiben (ma Erdélyi Néprajzi Múzeum székhelye).⁴

Különösen ismert mély vallásossága, mely életét állandó jótekonyságra terelte. Vallásos hite arra ösztönözte, hogy 1876. november 19-én létrehozta a Kézdivásárhelyi Oltáregyletet, a kerület római katolikus papságának támogatásával. A szentléleki Bálinth Károly, a berecki Bálinth László és az alsó-csernátoni (később lemhényi) László József plébánosok segítségével megalakult oltáregylet egyik legfontosabb célja a szegény templomok segélyezése volt. Az egylet a templomok számára nyújtandó tárgyakat főleg gyűjtéssel szerezte be, a megfelelő elosztásukról pedig alapos kimutatást végzett. A bárónő, hogy személyesen is meggyőződhessen a templomok állapotáról, többször meglátogatta a környék plébániáit. Látva a szegényes templomokat, talán így született meg a gondolat, hogy a háromszéki falvaknak bibliai témájú festményeket, illetve oltárképeket készítsen. Az oltáregylet 1892-es kimutatása szerint a bárónő 1880–1892 között négy templomnak adományozott festményt.⁵ A háromszéki falvakon kívül, a marosszéki Kelementelkén is találunk egy Szentkereszty-oltárképet. A bárónő 1879-ben elhunyt legkedvesebb nővérét, báró Szentkereszty Irenét ugyanis ide, a 18. században a Szentkereszty család által épített kápolnába temették el. A bárónő az ő emlékére 1898-ban egy Murillo után festett oltárképet adományozott.

Bárá Szentkereszty Stephanie sokat utazott, egyrészt saját, másrészt testvére, Iréne egészségi problémáinak enyhítése végett. Ezen kirándulások, utazások is hozzájárulhattak művészettörténeti ismeretinek bővítéséhez, hatással lehettek addigi képzőművészeti képzettségére. Olyan festői tájakat látogatott meg, mint Lussinpicolo (Mali Losinj), Abbázia, Bressanone (Brixen), Montreux, Korfu, Cannes vagy Velenec.⁶ Az 1890-es cannes-i utazásáról naplót is vezetett a bárónő, nagyon részletes tájleírásokkal, amelyekben

¹ A tanulmány korábban megjelent: Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.), *Szentkereszty Stephanie Emlékkönyve*, Háromszék Vármege Kiadó, 2013, Sepsiszentgyörgy.

² *Székelly Újság*, 1907. augusztus 24.

³ RNL Kol., Fond 432, dos. 539, 3.

⁴ *Kolozsvári Közlöny*, 1871. november 4.

⁵ LÁSZLÓ József 1892, 6–11.

⁶ *Székelly Újság*, 1907. augusztus 7.; TÓTH Szabolcs 2004, 51.

sajátos festői látásmódja is megmutatkozik: „a tenger melletti hegyek a legsötétebb violette színt öltötték magukra, hasonlólag a felette lévő sötét felhők és ezek, valamint a hegyek közt aranyszínű volt a láthatár, hasonló sugarakkal törve át a felhőkön, végtére a nap telyes pompájában kiért, gyönyörű aranyozott színben a tenger fölött és ilyenekben tükröződött vissza a tengerben, a melynek Reflex-je ahol a hegyek voltak sötétlila volt más helyt pedig nagyon világos kék.”⁷ Ugyanakkor utazásai során olyan festészeti központokat ismert meg, mint Róma, Milánó és Párizs, ahol találkozhatott az előző korok kiváló képzőművészeti alkotásaival. Akár ezzel is magyarázhatnánk, hogy fennmaradt munkái többségükben másolatok. Köztudott azonban, hogy a 19. század folyamán a klasszikus nagy munkák másolása az akadémiai képzés szerves része volt. A művészé váláshoz nélkülözhetetlenek tartották a másolni tudást, és ez divatos volt a magyar alkotók körében is. Jól ismert Balló Ede és Székely Bertalan ilyen jellegű munkássága is. A másolatok a régi mesterek megismertetésének, a művészettörténet tanításának is eszköze volt. A 19. század második felében a másolatgyűjtemények létrehozását minisztériumi szinten is támogatták. Trefort Ágoston minisztersége idején (1872–1888) utazási és másolási ösztöndíjat alapított, 1871–1898 között körülbelül 50 másolat készült állami megrendelésre.

Szentkereszty Stephanie zömében bibliai témájú festményeket másolt (13 db.), de a fennmaradt munkák között találunk két tájképet, három csendéletet és egy életkép ábrázolást is. Egy ilyen „újrateremtés” során a bárónőnek módja nyílt rá, hogy részletről részletre elmélyedjen a kiválasztott alkotás színkezelésében, technikájában, képi gondolkodásmódjában, festészeti tudása pedig egyre inkább tökéletesedett, amint a különböző korok igazán nagy művészeinek ecsetvonásait „leutánozta”. Mivel tökéletes másolat nincs a munkák Stephanie egyéniségét is visszatükrözik, így valamilyen szinten az egyediség értékével is bírnak. A legkorábbi másolt munkái a 16. századi érett reneszánsz remekei – Correggio és Veronese. Ezt követik az itáliai és spanyol barokk képviselői – Sassoferrato, Murillo, Guido Reni, ugyanakkor megtaláljuk a magyar klasszicizmus kiemelkedő alakjának, id. Markó Károlynak egyik híres munkáját is. Kortársait is másolta, a német Bernhard Plockhorst és a magyar Melka Vincze két-két munkáját. Eddigi ismereteink szerint tíz festő munkáját másolta: Antonio Allegri da Correggio (1489–1534), Paolo Veronese (1528–1588), Guido Reni (1575–1642), Giovanni Battista Salvi da Sassoferrato (1609–1685), Bartolomé Esteban Murillo (1618–1682), Carlo

Maratta (1625–1713), Pompeo Girolamo Battoni (1708–1787), id. Markó Károly (1793–1860), Bernhard Plockhorst (1825–1907) és Melka Vince (1834–1911).

Nem maradtak fenn vázlatkönyvek, művészeti albumok vagy olyan feljegyzések, amelyekből kiderülne, hogy honnan és hogyan készítette a másolatokat, és hogy ő maga hogyan vélekedett alkotásairól. Így találgatás helyett, inkább a konkrétumokat, a ma fellelhető festmények általános jellemzőit és mai állapotukat ismertetjük az alábbiakban. A 2013-as kutatásaink során tizenkét településen találtunk báró Szentkereszty Stephanie által festett és adományozott bibliai témájú festményt: Bélafalva, Bereck, Feltorja, Futásfalva, Gelence, Imecsfalva, Kelementelke, Kézdimartonos, Kézdivásárhely, Lemhény, Ozsdola és Zágón. A feltorjai és a kézdivásárhelyi Szentháromság templom kivételével, a falvaknak adományozott Szentkereszty-festmények ma is a templomok falait díszítik. Feltorján és Kézdivásárhelyen a plébániákon őrzik. A legkorábbi fennmaradt munkája – az Antonio Correggio után 1873-ban festett Krisztus születése kép – a zágoni római katolikus templomban található. Adományozásának pontos dátumát nem tudjuk, de édesanyjának 1862-es, édesapjának 1879-es elvesztése után ajánlhatta fel a szülei nyugvóhelyül szolgáló templomnak. A bárónő a festmény alá egy emléktáblát is elhelyeztetett „Báró Szentkereszty István és neje Dániel Annának, mint páratlan jó szülőknek emlékezetét kegyelettel őrizi hálás leányuk Stephánia” felirattal. Később, 1969-ben ezt a táblát a templom bejáratától balra helyezték át.⁸

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a festményeket nem látta el kézjeggyel. Egyetlen esetben, a berecki Szeplőtelen fogantatás ábrázolásán, a jobb alsó sarokban találkozunk szignójával (B. Szentkereszty Stéphanie 1885). A többi munkánál a festmény hátoldalán, a vászonra feketével tüntette fel, hogy az ő munkája, mikor készítette, illetve mikor adományozta a templomoknak, és a legtöbb esetben azt is, hogy ki után másolta. A keretek alapanyaga fa, de sok esetben gipsz rátéttel, bondel típusú képkerettel is találkozunk. Minkét változat arany vagy bronz festést kapott, és minden esetben a festmények az eredeti keretben maradtak fenn. A festmények mai állapotát tekintve, általánosságban elmondható róluk, hogy koruknak megfelelő állapotban vannak. Néhány közülük azonban restaurálásra szorul, mert a festmények felülete nagyon szennyezett, a festékréteg elsötétedett vagy rosszabb esetben ledörzsölődött, lepergett.

Van azonban néhány festmény, amelynek hollétéről nem tudunk. Ilyen a Trefort Ágoston

⁷ Naplóm a Cannesba töltött időről és odautazásról 1890. január 17-től április 17-ig.

⁸ Zágoni római katolikus plébánia levéltára, *Historia Domus*, 1969.

(1817–1888) akadémikus, művelődéspolitikus, közoktatási és vallásügyi miniszter portréja, amelyet a bárónő 1885-ben készített.⁹ Ide tartozik a kézdiszentkereszti templomnak festett Mária-oltárkép, amelyet a plébánia iratai szerint a bárónő Kovács Elek plébános szolgálata alatt adományozott a templomnak.¹⁰ Kutatásunk során a sósmezői katolikus templomnak, 1891-ben adományozott Krisztus képre¹¹ sem sikerült rátalálnunk.

De nemcsak ő festett, hanem őt is megfestették. Az árvaház 1877-ben kapta ajándékba a bárónő egyik portróját, melyet Harrison Margaretha, báró Szentkereszty Iréne drezdai társalkodónője készített és ajándékozott az intézménynek.¹² 1879-ben az erdélyi családok kedvelt portréfestője, Kőváry Endre (1832–1918) is megfestette Szentkereszty Stephanie portróját.¹³ Nem tudunk személyes kapcsolatról vagy találkozásról, de úgy gondoljuk, hogy a bárónő ismerhette a Kolozsváron élő Kőváry Endre munkásságát. Kőváry olyan elismert festőkkel, mint Munkácsy Mihály és Barabás Miklóssal kerül kapcsolatba, akik elismerően nyilatkoznak munkásságáról. Ugyanakkor Kolozsváron olyan művészek társaságában állít ki, mint Feszty Árpád, Ligeti Antal, Melka Vince, Mészöly Géza vagy Thán Mór, akiknek alkotásaival Szentkereszty Stephanie is találkozhatott.

A bárónő végrendeletében külön kitér festményeinek további sorsára is. Végakarata az volt, hogy a halálakor az árvaház déli szárnyában, az emeleti nagyobb terembe berendezett képtárban lévő festmények felügyelete és gondozása az árvaház mindenkor igazgatójának feladata legyen. A képtárnak hagyta azokat a képeket, amelyek halálakor ott voltak találhatóak. Szándéka az volt, hogy halála után a gyűjtemény felvegye a *Zágoni Báró Szentkereszty Stephánia Képtár* nevet, és hogy hetenként egyszer, bizonyos mérsékelt díj mellett, kellő felügyelettel, az érdeklődő közönségnek látogatható legyen. Figyelme arra is kitért, hogy abban az esetben, ha az árvaháznak idővel szüksége lenne erre a nagyteremre, akkor a kápolna építésére kijelölt összegből, képei és ingóságai részére egy külön termet vagy pavilont építtessenek.¹⁴ Végrendelete szerint egy külön kimutatást is készített a képtári festményeiről, de sajnos erről már nincs ismeretünk. Az biztos, hogy ma nagy tisztelet és megbecsülés övezi a bárónő személyét és munkásságát, azonban nincs egy állandóan látogatható festészeti gyűjtemény.

A bárónő halála után épült fel az árvaház udvarára az a kápolna, amelynek megépítését végrende-

letében szintén az utókorra bízta, és amely egyben Szentkereszty Stephanie örök nyugalóhelye lett. Végrendeletében kitért eltemetésének körülményeire is.¹⁵ Különleges kérése – tartva attól, hogy élve temetik el – hogy szívét egy szakképzett orvos szűrje át, vagy ha az nem lehetséges, szívét távolítsák el. Kívánsága az volt, hogy fekete atlasz vagy bársony ruhába temessék el, holtteste mellé pedig helyezték azt a kis aranyozott feszületet, amely mindig az ágya mellett állt. Koporsója köré friss virágokat tegyenek, a temetésére érkező rokonokat, vendégeket, illetve vezetése alatt álló intézetek tisztviselőit, árváit és szegényeit bőségesen lássák el étellel. Ugyanakkor kérése, hogy holttestét érc koporsóba helyezték, és a Háromszék-megyei „Erzsébet” Árvaleánynevelő Intézet kertjébe temessék el, amelyre később egy kápolnát építsenek. Ennek felállítására tízezer korona összeget hagy az intézetre, valamint kétezer koronát a kápolna és kriptafenntartására. Végül akarata, hogy a kápolna az intézet nyugati részén lévő kertben épüljön, fenyőfákkal ültessék körbe, és a közhasználatból kivéve főként az árvák imahelyéül szolgáljon. További kérése, hogy az építendő kápolnát augusztus 20-án Szent István magyar király nevére és tiszteletére szenteljék fel, amely egyben a bárónő és néhai apjának neve is. Az épület homlokzatára a családi címer és az építetés dátuma mellé a következő feliratot kérte: „Emelte zágoni Báró Szentkereszty Stephanie az Úrnak nagyobb dicsősége és az árvák ajtatosságának fejlesztésére”. Végül azt kérte, hogy koporsóját a kápolna alatti sírboltban külön és egyedül egy szarkofágra (köemelőnyre) helyezték, és kriptáját soha ne falazzák be, hanem bejáratát ajtóval lássák el, hogy az bármikor felnyitható legyen.

A bárónő végrendeletének családja részéről Báró Szentkereszty Béla mint végrendeleti végrehajtója, az intézet vezetőségéből pedig Nagy Károly igazgató nagyon hamar megpróbált eleget tenni. A bárónő holttestének Budapestről való hazaszállítása és eltemetése utáni napokban, pontosabban 1906. július 10-én már a kápolna építésére vonatkozó munkavállalási szerződést meg is kötötték báró Szentkereszty Béla és Apró András építési vállalkozó között. A szerződés alapján a kézdivásárhelyi építőmester kötelezte magát, hogy 1906. augusztus 20-áig a bárónő sírboltja fölé egy 9,96 m hosszú, 6,96 m széles kápolnát épít masszív terméskőalappal, jól égetett téglafalazattal, és megfelelő díszítésekkel.¹⁶ Az emléktábla, a címer és a felirat megrendelése és elkészítése miatt egy évet csúszik a kápolna

⁹ ERDÉLYI Károly 1887, 19.

¹⁰ TÓTH Szabolcs 2008, 394.

¹¹ LÁSZLÓ József 1892, 10.

¹² TÚDÓS S. Kinga 2013, 30.

¹³ Ma a Székely Nemzeti Múzeumban található.

¹⁴ RNL Kov., Fond 48, dos. 45, 20.

¹⁵ RNL Kov., Fond 48, dos. 45, 14.

¹⁶ Uo., 31.

felszentelése, így az eseményre 1907. augusztus 19-én került sor. A márvány emléktáblát, amely ma az oltár fölött látható, a budapesti Gerenday A és Fia Márványmű-Gyára készítette,¹⁷ a következő felirattal: „*Itt nyugszik zágoni Báró Szentkereszty Stephanie, a Koronás Arany Érdemkereszt és az Erzsébet Rend tulajdonosa, Kézdivásárhely város díszpolgárnője, brünni Nemes Alapítványi tiszteletbeli hölgy, háromszéki megyei »Erzsébet« árvaalány nevelő intézet, a kézdivásárhelyi »Stephanie« menedékház, a Kézdivásárhely és vidéki Rudolf kórház, a kézdivásárhelyi és vidéki Vöröskereszt Választmány és Fiókegylet, a kézdivásárhelyi Oltáregylet, a zágoni Jótékony Nőegylet és óvoda alapító elnöke. Született Kozolovsárt 1842. február 5-én, meghalt Budapesten 1906. május 26-án. Legyen áldott emlékezet! Itt nyugvó nemes porai felett hálás érzelemmel virraszt a kegyelet!*”

A fennmaradt költségvetési kimutatásokból kiderül, hogy a bárónő végrendeletében kért homlokzati feliratot és családi címet a budapesti Knapp és Steiner cég készítette és szállította a városba¹⁸. Ez azonban ma nem látható. Nagy Károly Szentkereszty Bélához írt egyik beszámolóleveléből azonban tudjuk,

hogy a betűk és a címer elkészültek, és fel is tették rendeltetési helyükre.¹⁹ A kápolna festését a kézdivásárhelyi Blatt Mihály festő-mázoló vállalta. Belső berendezéséről nem sokat tudunk, csupán említést találunk, hogy a híres budapesti Réta és Benedek oltárépítő cégnek – szobrokért és szállításért – 51 koronát fizettek, így csak következtetni tudunk, hogy az oltár építésénél ők dolgoztak.²⁰ Az augusztus 19-ei felszentelési ünnepségre a padok is elkészültek, amelyek azonban ma már nem díszítik a kápolnát.

A Szent István kápolna 1907. augusztus 19-ei felszentelésén a bárónő rokonain és barátain kívül, részt vett Háromszék vármegye főispánja és alispánja, a város tanácsa és különböző egyesületek, testületek vezetői. A kápolnánál ünnepélyes gyászmisét gróf Mikes János főesperes mondott, majd azt követően egy emlékünnepekre került sor az intézet udvarán felállított sátor alatt. Az ünnepségen pedig beszédet mondott Balázs Ferenc főesperes, püspöki biztos, Nagy Károly árvaházi igazgató, báró Szentkereszty Zsigmond, a bárónő testvére, valamint szavalt Szabó Jenő református lelkész és Gáspár István főgimnáziumi tanár.²¹

A háromszéki templomokban, plébániákon, valamint a kelementelki kápolnában található festmények jegyzéke (készítésük időrendjében)

Cím/téma: Krisztus születése (1. ábra)

Tulajdon/helyszín: zágoni római katolikus templom

Készítés dátuma: 1873

Technika (anyagkészítő, anyagágyazó): olaj, vászon

Méret (magasság, szélesség): 76 × 76 cm

Keret mérete: kb. 12 cm

Aláírás/jelzés: a festmény hátán: Nach Coreggio B. Stephanie Szentkereszty 1873

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Antonio Allegri da Correggio (1489–1534) *Krisztus születése*

Leírás: *Krisztus születése*-ábrázolás az itáliai érett reneszánsz festője, Antonio Allegri da Correggio után. Az eredeti Correggio-festmény a pásztorok imádását illusztrálja. A bárónő valójában a festmény csak egy részletét ragadja ki, pontosabban Mária és Krisztus alakját láthatjuk, amint Mária a megszülető Jézus teste fölé emelkedik. Az alakok balról kapják a megvilágítást, akár csak az eredeti festményen. Az eddig ismert Szentkereszty Stephanie-munkák közül ez a legkorábbi. A Zágonban nyugvó szülei emlékére adományozta a templomnak a bárónő. A festmény a főoltártól jobbra, a templom déli falán, az eredeti, aranyozott, kör betéttel ellátott keretben található. Az eredeti, Antonio Allegri da Correggio 1530 körül készült *Krisztus születése* festmény (190 × 285 cm) a drezdai képtárban található.

Cím/téma: Mária Magdolna (2. ábra)

Tulajdon/helyszín: ozsdolai római katolikus templom

Készítés dátuma: 1877

Technika (anyagkészítő, anyagágyazó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 154 × 98 cm

Keret mérete: kb. 20 cm

Aláírás/jelzés: a festmény hátán: B. PLOCKHORST után festette B. Szentkereszty Stephanie 1877.; Az Úr dicsőségére ajánlotta az ozsdolai templomnak 1890.

Állapot: megsötétedett, restaurálásra szorul

Korábbi előfordulás: Bernhard Plockhorst (1825–1907) *Noli me tangere*

Leírás: *Noli me tangere* (*Ne érints meg*)-ábrázolása a német festő, Bernhard Plockhorst után. A festmény teljes felületét kitölti a kinyújtott karokkal térdelő Mária Magdolna és a tőle félig elforduló, jobb kezét magasba tartó Krisztus alakja. Ahogyan Plockhorst is eredetileg, a bárónő Krisztust fehér lepelben, Mária Magdolnát pedig vörös ruházatban ábrázolja. Szentkereszty Stephanie fennmaradt munkáinak egyik legkorábbi alkotásáról van szó, talán ezzel is magyarázható az alakok nem túl tökéletes kidolgozottsága. A háttér, amely az eredeti Plockhorst-munka alapján egy jól kidolgozott tájkép, mára már teljesen elsötétedett. Az 1877-ben készített festményt a bárónő 1890-ben adományozta a Mária-Magdolna tiszteletére szentelt ozsdolai templomnak²², amelyet oltárképnek szánt, de közben átalakított

¹⁷ Uo., 86.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo., 75.

²⁰ Uo., 86.

²¹ *Székegy Újság*, 1907. augusztus 20.

²² LÁSZLÓ József 1892, 9.

ták, modernizálták a templomot, így ma a főbejárattól jobbra egy különálló oltárfülkében található. A festmény teljes felülete megsötétedett, restaurálásra szorul. A keret eredeti, de az évek folyamán átfestették.

Cím/téma: Szeplőtelen fogantatás (3. ábra)
Tulajdon/helyszín: imecsfalvi római katolikus templom

Készítés dátuma: 1884 (?)

Technika (anyagkészlet, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 210 × 103 cm

Keret mérete: kb. 17 cm

Alírás/jelzés: a festmény hátán, de a rossz hozzáférés miatt nem sikerült kiolvasni

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Bartolomé Esteban Murillo 1618–1682) *Szeplőtelen fogantatás*

Leírás: *Szeplőtelen fogantatás*-ábrázolása a spanyol barokk festő, Bartolomé Esteban Murillo után. A Napba öltözött asszony, vagyis az Apokalipszis asszonyának típusát láthatjuk a szeplőtlen fogantatás alakjaként, kezében lilium, feje körül csillagkoszorú, és a Nap fényében ragyog. Ez a fajta *Immaculata*-ábrázolás a 15. századtól az obszerváns ferencesek hatására terjedt el. Jelenleg a festmény az imecsfalvi katolikus templomban található, az oltártól jobbra, a szentély déli falán. Az 1660–1665 körül készült eredeti Murillo *Szeplőtelen fogantatás* a Madridi Nemzeti Múzeum Képtárában (Prado) található.

Cím/téma: Szeplőtelen fogantatás (4. ábra)

Tulajdon/helyszín: berecki római katolikus templom

Készítés dátuma: 1885

Technika (anyagkészlet, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 207 × 114 cm

Keret mérete: kb. 12 cm

Alírás/jelzés: a festmény hátán (a rossz hozzáférés miatt nem sikerült kiolvasni) elől jobb alsó sarok: B. Szentkereszty Stéphanie 1885

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Bartolomé Esteban Murillo (1618–1682) *Szeplőtelen fogantatás*

Leírás: *Szeplőtelen fogantatás*-ábrázolása a spanyol barokk festő, Bartolomé Esteban Murillo után. A Napba öltözött asszony, vagyis az Apokalipszis asszonyának típusát láthatjuk a szeplőtlen fogantatás alakjaként, lába alatt a holdsarló, feje a Nap fényében ragyog. Ez a fajta *Immaculata*-ábrázolás a 15. századtól az obszerváns ferencesek hatására terjedt el. A Murillo másolatot a bárónő 1885-ben adományozza a berecki templomnak.²³ Ellentétben az imecsfalvi templomban található *Szeplőtelen fogantatás*-ábrázolással, itt Mária feje körül nem jelenik meg a csillagkoszorú és kezéből is hiányzik a lilium. Szentkereszty Stephanie fennmaradt festményei közül ez az egyetlen, amelyet a bárónő elől is ellát kézzel, mégpedig a jobb alsó sarokban. Jelenleg a festmény a berecki katolikus templomban található, az északi fal Mária-szobra fölött. Az 1660–1665 körül készült eredeti Murillo *Szeplőtelen fogantatás* a Madridi Nemzeti Múzeum Képtárában (Prado) található.

Cím/téma: Krisztus feltámadása (5. ábra)

Tulajdon/helyszín: futásfalvi római katolikus templom

Készítés dátuma: 1885

Technika (anyagkészlet, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 155 × 78 cm

Keret mérete: kb. 12 cm

Alírás/jelzés: a festmény hátán: Plockhorst után festette B. Szentkereszty Stephanie 1885.

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Bernhard Plockhorst (1825–1907) *Krisztus feltámadása*

Leírás: *Krisztus feltámadásának* ábrázolása Bernhard Plockhorst német festő után. A bárónő 1885-ben adományozta a futásfalvi templomnak.²⁴ A középtérben a feltámadt Megváltót láthatjuk, aki úrrá lett a halál felett, a jobb kezét magasba emelve. Lábánál, a festmény bal oldalán, a Krisztus feltámadását hírül adó angyal palmaággal a kezében látható. A kép alsó regiszterében a Jézus sírját őrző három megriadt katona alakja látható. A festmény sötét tónusú háttéréből Krisztus fehér ruhás alakja emelkedik ki, hátulról kapva a megvilágítást. A festmény félköríves záródású. Eredeti, aranyozott fakeretben található, amelynek felső részén egy kisebb kereszt áll, alsó része pedig volutás díszben záródik. A kb. 12 cm széles keretet az évek folyamán újrafestették. A festmény jelenleg a futásfalvi templomban található, a főbejárattól balra, a templom északi falának támasztva, a földön. Plockhorst eredetije a berlini Immanuelkirche főoltárát díszíti.

Cím/téma: Fájdalmas anya (6. ábra)

Tulajdon/helyszín: kézdimartonosi római katolikus templom

Készítés dátuma: 1890

Technika (anyagkészlet, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 74 × 61,5 cm

Keret mérete: 15–22 cm

Alírás/jelzés: a festmény hátán: Sassoferato (1605–1685) után festette Br. Szentkereszty Stephanie 1890.

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Giovanni Battista Salvi da Sassoferrato (1609–1685) *Fájdalmas anya*

Leírás: *Fájdalmas anya (Mater dolorosa)*-ábrázolás az itáliai barokk festő, Giovanni Battista Sassoferrato után. A fájdalmas Istenanya különösen népszerű Mária-ábrázolások közé tartozik. Általában keblébe, szívébe hatoló hét törrel szokták ábrázolni. Ebben az esetben tör nélkül, szomorú ábrázattal, összekulcsolt kezekkel jelenik meg a Szűzanya. A festmény az eredeti, aranyozott, kör betéttel ellátott keretben található ma is a kézdimartonosi római katolikus templomban, a déli bejárat fölött. Az eredeti Sassoferrato Mária-festmény a firenzei Uffizi Képtárban található.

Cím/téma: Krisztus születése (7. ábra)

Tulajdon/helyszín: kézdivásárhelyi Szentháromság római katolikus templom (Kanta)

Készítés dátuma: 1893

Technika (anyagkészlet, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 103 × 75 cm

Keret mérete: kb. 10 cm

Alírás/jelzés: a festmény hátán: Sassoferrato után festette Br. Szentkereszty Stephanie 1893.

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Carlo Maratta (1625–1713) *Krisztus születése*

Leírás: *Krisztus születése (A szent éjszaka)*-ábrázolás az itáliai késő barokk festő, Carlo Maratta után. A festmény hátán Giovanni Battista Salvi da Sassoferrato neve szerepel, mint akiről

²³ Uo., 6.

²⁴ Uo., 7.

a bárónő másolta, de valójában ez a fajta Krisztus születése-ábrázolás (Mária a kis Jézussal és angyalokkal) csak Carlo Marattától ismert. A festmény majdnem teljes mértékben megegyezik a pár évvel később másolt, és a feltorjai plébánián található Krisztus születése-ábrázolással, amelyen a bárónő már Maratta nevét tünteti fel. A festményt Mária és a kis Jézus alakja uralja, körülöttük három angyalfej. Mindhárom angyal, akárcsak Mária tekintete Krisztusra szegeződik. A festmény sötét tónusú, a megvilágítást Jézus alakjától kapja. Eredeti, aranyozott keretben maradt fenn a festmény. Jelenleg a kantai plébánián található, megfelelő körülmények között tárolva.

Cím/téma: Mária a gyermek Jézussal (8. ábra)

Tulajdon/helyszín: kelementelki római katolikus kápolna

Készítés dátuma: 1895

Technika (anyagkészítő, anyaghordozó): olaj, vászon

Aláírás/jelzés: a festmény hátán: Murillo után festette Báró Szentkereszty Stephanie 1895-ben és megboldogult jó testvére Irene iránti szeretete és kegyelete örök emlékére a kelementelki templomnak ajándékozta 1898-ban.

Állapot: megsötétedett, restaurálásra szorul

Korábbi előfordulás: Bartolomé Esteban Murillo (1618–1682) *Mária a gyermek Jézussal*

Leírás: *Mária a gyermek Jézussal*-ábrázolás a spanyol barokk festő, Bartolomé Esteban Murillo után. Teljes alakos Mária-ábrázolás, kezében kis Jézussal, sötét háttér előtt, piederstálon ülve. Míg Mária tekintete enyhén fölfele, Jézus tekintete a nézőre szegeződik. Az 1898-ban adományozott festmény a kelementelki római katolikus kápolna főoltárképe. A bárónő nővére, Szentkereszty Iréne ide, a Szentkereszty család által építtetett kápolnában van eltemetve, ennek tiszteletére és emlékére ajánlotta fel a templomnak festményét Szentkereszty Stephanie. A kápolna szentélyének diadalívébe egy márvány emléktáblát is elhelyeztetett a következő felirattal: „Itt nyugszik zágoni Báró Szentkereszty Iréne, született Kolozsvárt 1854. április 14-én, meghalt Árcoban 1897. december 20-án. Mint jótékonyágnak anyaga, az ártatlanság szárnyain, lebegtet át a földi pályatér: Nem vihetett az út máshova, mint az örök boldogságba. Csak a hit gyógyíthatja be az érted vérző szíve sebé. A gyöngéden szerető jó testvér zágoni Báró Szentkereszty Iréne örök emlékére festette ezen oltárképet szeretete és kegyelete jeléül Stephánia.”

Az eredeti, 1670 körül festett Murillo *Mária a gyermek Jézussal* festménye (166 × 115 cm) a drezdai képtárban található.

Cím/téma: Szent Mihály arkangyal (9. ábra)

Tulajdon/helyszín: lemhenyi Szent Mihály-hegyi római katolikus templom

Készítés dátuma: 1899

Technika (anyagkészítő, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 208 × 103 cm

Keret mérete: kb. 12 cm

Aláírás/jelzés: a festmény hátán: Az Úr dicsőségére festette a Lemhenyi templomnak Guido Reni után Báró Szentkereszty Stéphanie 1899.

Állapot: restaurálásra szorul

Korábbi előfordulás: Guido Reni (1575–1642) *Szent Mihály arkangyal*

Leírás: *Szent Mihály arkangyal*-ábrázolás Guido Reni itáliai festő után. Szárnyas lovagként, harci öltözetben, fényes fegyverzetben jelenik meg a főangyal. Jobb kezében jelképe, a hatal-

mas és fényes kardja, mellyel legyőz minden gonoszt. Bal lábával a gonoszt megtestesítő Lucifer fejére lép, akit letaszít az égből, így juttatva a pokolba őt. A bárónő 1899-ben adományozta a lemhenyi Szent-Mihály-hegyi templomnak, mint főoltárkép, és jelenleg is ott található. Igaz, a templomot ritkán – csak búcsúkor, Mindenszentek ünnepén és temetések alkalmával – használják, ezért elhanyagolt állapotban van mind az oltárkép, mind az eredeti keret is. Guido Reni eredeti *Szent Mihály arkangyal* ábrázoló hatalmas méretű festménye (293 × 202 cm) a római Kapucinusok templomában (Santa Maria Concezione dei Cappuccini) található.

Cím/téma: Szent Ilona látomása (10. ábra)

Tulajdon/helyszín: gelencei római katolikus templom (1853–1899 között épült)

Készítés dátuma: 1900

Technika (anyagkészítő, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 204 × 142 cm

Keret mérete: kb. 15 cm

Aláírás/jelzés: a festmény hátán: Az Úr dicsőségére festette a Gelencei templomnak Paul Veronese után Báró Szentkereszty Stéphanie 1900.

Állapot: korának megfelelő

Korábbi előfordulás: Paolo Veronese (1528–1588) *Szent Ilona látomása*

Leírás: *Szent Ilona* ábrázolása a velencei késő reneszánsz festő, Paolo Veronese után. Ilona császárné Konstantin, az első keresztény császár anyja volt. A legenda szerint álmában, egy látomásból tudja meg, hogy hol található az Igaz Kereszt, amelyre Krisztust feszítették. Ez az alvó, elszenderedő Ilona alakja jelenik meg a bárónő munkáján. Igaz, Veronesenek két Szent Ilona ábrázolása is ismert. Egyik 1565, a másik 1580 körül készült. A koncepció mindkettőnél ugyanaz, csak a motívumok használata más. A bárónő Veronese későbbi, az 1580-as verzióját festi meg, amelyen a császárnő 16. századi ruházatban, koronával a fején jelenik meg. A festmény jobb oldalán, a nézőnek háttal, az angyal jelenik meg, mely megmutatja neki a keresztet. A festményt 1901 nyarán adományozta Szentkereszty Stephanie az újonnan épült gelencei templomnak, amelyet oltárképnek szánt, és amely a korabeli feljegyzések alapján 600 korona értéket képviselt.²⁴ Sajnos egyik oltáron sem volt elhelyezhető, így már akkor a templom belső falára került. Ma a templom főbejáratától jobbra, a Szent Antal oltár fülkéjében található. Az eredeti Veronese *Szent Ilona*-ábrázolás (166 × 134 cm) a Vatikáni Képtárban tekinthető meg.

Cím/téma: Krisztus születése (11. ábra)

Tulajdon/helyszín: feltorjai plébánia

Készítés dátuma: 1901

Technika (anyagkészítő, anyaghordozó): olaj, vászon

Méret (mag., szél.): 103 × 75 cm

Keret mérete: kb. 10 cm

Aláírás/jelzés: a festmény hátán: Az Úr dicsőségére Maratti után festette Br. Szentkereszty Stéphanie 1901.

Állapot: restaurálásra szorul, sérült, a bal alsó részén függőleges szakadás

Korábbi előfordulás: Carlo Maratta (1625–1713) *Krisztus születése*

Leírás: *Krisztus születése (A szent éjszaka)*-ábrázolás az itáliai késő barokk festő, Carlo Maratta után. A festményt Mária

²⁵ Gelencei római katolikus plébánia levéltára. *Napló Könyv. A Gelencei Haralyi és Hilibi Megyékben történt és történelmük időn-*

kénti följegyzése, 1901, 107.

és a kis Jézus alakja uralja, körülöttük három angyalfej. Mindhárom angyal, akárcsak Mária tekintete Krisztusra szegeződik. A festmény sötét tónusú, a megvilágítást Jézus alakjától kapja. Eredeti aranyozott keretében maradt fenn a festmény, melyet nemrég újrafestettek. A festmény sérült, a bal alsó részén függőleges szakadás található, restaurálásra szorul. Jelenleg a feltorjai plébánián található, megfelelő körülmények között tárolva.

Cím/téma: Szent Adalbert püspök és vértanú (12. ábra)
Tulajdon/helyszín: bélaflvai római katolikus templom
Készítés dátuma: 1901
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 172 × 125 cm

Keret mérete: kb. 7 cm
Alírás/jelzés: a festmény hátán: Az Úr dicsőségére festette B. Szentkereszty Stéphanie 1901.
Állapot: korának megfelelő
Korábbi előfordulás: -

Leírás: *Szent Adalbert püspök és vértanú* ábrázolása. Adalbert püspöki palástban jelenik meg, bal kezében a püspöki botját, jobb kezében a vértanúságát jelképező dárdákat tartja. Az enyhén jobb fele forduló püspök alakját két oszloplábazat és egy sötét drapéria elé helyezi a bárónő, a festmény monumentalitását hangsúlyozva. A festmény a Szent Adalbert püspök tiszteletére szentelt a bélaflvai templom főoltárképe.

Az Incze László Céhtörténeti Múzeumban található festmények jegyzéke

Cím/téma: Részlet a római Campagnából Ceraites mellett (13. ábra)

Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C7 (Tájkép)
Készítés dátuma: -
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 73 × 97 cm
Keret mérete: kb. 8,5 cm
Alírás/jelzés: a festmény hátán: Markó után Festette: B. Szentkereszty Stéphanie
Állapot: korának megfelelő
Korábbi előfordulás: id. Markó Károly (1793–1860)
Részlet a római Campagnából Ceraites mellett

Leírás: A Rómához közeli híres Campagna vidékének ábrázolása id. Markó Károly után. A római Campagna sziklás tája közelgő viharban, néhány, csupán alig kivehető emberalakkal. Markó Károly neve a magyar művészettörténetbe, mint a tájképfestészet megeremelője vonult be. Tájképei idilli hangulatúak, már életében magyar Claude Lorrain-ként ünnepelték. A bárónő általában nem ragaszkodik az eredeti méret visszaadásához, de ebben az esetben a Markó festményt eredeti méretében másolta. Az id. Markó Károly 1843-ban festett munkája a budapesti Nemzeti Galériában található.

Cím/téma: Bűnbánó Magdolna (14. ábra)
Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C8
Készítés dátuma: -
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 65 × 101 cm
Keret mérete: kb. 22 cm
Alírás/jelzés: a festmény hátán: Nach Batoni. 1708–1787

B. Stephanie Szentkereszty
Állapot: restaurálásra szorul, alsó része sérült
Korábbi előfordulás: Pompeo Girolamo Batoni (1708–1787) *Bűnbánó Magdolna*

Leírás: *Bűnbánó Magdolna* ábrázolása az itáliai festő, Pompeo Girolamo Batoni után. A szépséges Magdolna az örök aszony megtestesítőjeként egy barlangban jelenik meg előttünk. Bűnbánóként főként a 15. századtól kezdve ábrázolták, barlangban vagy a pusztában. A szent előtt a nyitott imakönyv és a koponya a földi mulandóság jelképe. A festmény alsó része sérült, a festékréteg enyhén lepergett, restaurálásra szorul. Az eredeti Batoni féle *Bűnbánó Magdolna*-ábrázolás az 1945-ös drezdai bombatámadáskor elpusztult.

Cím/téma: Vadászok (15. ábra)
Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C9 (Pásztorok)
Készítés dátuma: 1894
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 100 × 64 cm
Keret mérete: kb. 15 cm
Alírás/jelzés: a festmény hátán: Vicenz Melka után festette B. Szentkereszty Stephanie 1894.
Állapot: megsötétedett, restaurálásra szorul
Korábbi előfordulás: Melka Vince (1834–1911)

Leírás: Hegyi tájkép vadászokkal Melka Vince, a Prága környékéről Erdélybe honosodott kolozsvári festőművész után. Melka – aki egyébként kortársa volt Szentkereszty Stephanie-nek, így nem kizárt, hogy Kolozsváron találkozhattak is – gyakran megfordult erdélyi főúri kastélyokban, udvarházakban, egyik kedvelt témája pedig a vadászat volt. Jelen másolat egy ilyen vadászatból hazatérő, hegyi patakon átkelő két vadász alakját jeleníti meg. A festmény felső festékrétege megsötétedett, restaurálásra szorul.

Cím/téma: Tájkép (16. ábra)
Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C10
Készítés dátuma: 1898
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 82 × 153 cm
Keret mérete: kb. 14 cm
Alírás/jelzés: a festmény hátán: MELKA VINCE után festette B. Szentkereszty Stéphanie 1898.
Állapot: korának megfelelő
Korábbi előfordulás: Melka Vince (1834–1911)

Leírás: Tavasz tájkép a Prága környékéről Erdélybe honosodott kolozsvári festőművész, Melka Vince után. Talán a Retyezátban található legmélyebb tengerszemet, a Zenóga-tavat örökíti meg, ugyanis Melka szívesen rajzolta a retyezáti tájat. Nagyméretű munkáról van szó, amelynek majdnem kétharmad részét a beborulni látszó szürkés-fehér égbolt teszi ki. A festmény alsó szegmensében pedig a sziklás tó terül el.

Cím/téma: Csendélet (17. ábra)
Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C11
Készítés dátuma: -
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 73,5 × 93 cm

Keret mérete: kb. 10 cm
Alírási/jelzés: -
Állapot: sérült, restaurálásra szorul, a bal alsó részén függőleges szakadás
Korábbi előfordulás: -

Leírás: Asztali csendélet gyümölcscsel, virággal és díszserleggel. Az őszirózsacsokor mellett számos gyümölcs: szőlő, barack, sárgadinnye, gránátalma és papaja. Mögöttük pedig egy aranyozott díszes serleg, tetején Amor alakjával. A festmény sérült, a bal alsó részén függőleges szakadás található, restaurálásra szorul.

Cím/téma: Csendélet (18. ábra)
Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C12
Készítés dátuma: -
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 72 × 101,5 cm
Keret mérete: kb. 15 cm
Alírási/jelzés: -
Állapot: korának megfelelő
Korábbi előfordulás: -

Leírás: Asztali csendélet gyümölcsökkel és ónedénnyel. Fehér terítón különböző gyümölcsök: alma, körte, szilva, narancs és szőlő. A háttérben sötét drapéria előtt egy füles ónedény. Barna, zöld és szürke színek árnyalatai dominálnak, monokróm színvilágot kölcsönözve a festménynek.

Cím/téma: Csendélet (19. ábra)
Tulajdon/helyszín: Incze László Céhtörténeti Múzeum
Leltári szám: C13
Készítés dátuma: -
Technika (anyageszköz, anyaghordozó): olaj, vászon
Méret (mag., szél.): 60 × 91 cm
Keret mérete: kb. 9 cm
Alírási/jelzés: a festmény hátán: Festette: Báró Szentkereszty Stephánie
Állapot: korának megfelelő
Korábbi előfordulás: -

Leírás: Gyümölcs csendélet. A festmény központi részét egy kettévágott nagy görögdinnye teszi ki, körülötte: sárgadinnye, szőlő, narancs, barack. A kép jobb oldalán egy díszes talpas pohár. A bal felső sarokban kitekintünk a képből, felhős égbolt jelenik meg oszloplábazattal, azt az érzést keltve, hogy a gyümölcsök egy tornác, egy erkély korlátjára vannak helyezve.

Dobolyi Annamária – művészettörténész, Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely, 10. Udvartér 1. szám, RO-525400

Levéltári források

Arhivele Naționale Serviciul Județean Cluj, Cluj Napoca – Romániai Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Főosztálya, Kolozsvár (RNL Kol.)

- Fond 432, Inv. 1298, Dos. 539: *Szentkereszty Stefánia levelezései (1853–1855)*

Arhivele Naționale Serviciul Județean Covasna, Romániai Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy (RNL Kov.)

- Fond 48, Inv. 57, Dos. 45: *Szentkereszty Stefánia iratai (1871–1921)*

Gelencei római katolikus plébánia iratai. *Napló Könyv. A Gelencei Haralyi és Hilibi Megyékben történt és történendők időnkénti följegyzése*

Zágoni római katolikus plébánia iratai

Szentkereszty Stefánia naplója (részlet). *Naplóm a Cannesba töltött időről és odautazásról 1890 január 17-től április 17-ig*

Irodalom

ERDÉLYI Károly

1887 A háromszékmezei „Erzsébet” árvaleány-nevelő-intézet története, in: *A háromszékmezei „Erzsébet” árvaleány-nevelő intézet első évkönyve 1872-től 1887-ig*, Budapest.

INCZE László

2006 Egy élet a közjó szolgálatában, in: *Kézdivásárhely évkönyve 2006*, Kézdivásárhely, 101–102.

LÁSZLÓ József

1892 *Harmadik tudósítvány a legfölségesebb oltári szentség imádására és a szegény templomok segélyezésére az Urnak 1876. évében Árpádházi Szent Erzsébet napján Erzsébet felséges királynékné névünnepén Zágoni Báró Szentkereszty Stephanie kezdeményezése folytán alakult Kézdivásárhelyi Oltáregyletről 1880–1892.* (Összeállította László József lemhényi plébános), Kézdivásárhely.

PÉTER János

é.n. Szentkereszty Stefánia, in: *A Székelyföld és székely nagyjaink* (szerk. dr. Péter János), Kézdivásárhely, 243–249.

TÓTH Szabolcs

2004A Szentkeresztyek Háromszéken, *Székelyföld*, 2004. március, 8. évfolyam, 3. szám, 41–61.

2008 Oltáregyletek Háromszéken, *Acta Siculica 2008*, Sepsiszentgyörgy, 391–400.

TÜDŐS S: Kinga

2013 Árvák könnyeit letörölni. Báró Szentkereszty Stephanie a székelyek Nagyasszonya, in: *Üzenet az utókornak*, Kézdivásárhely, 25–31.

Hírlapok, folyóiratok

- Háromszék* = *Háromszék*, Sepsiszentgyörgy, 2012.
Kolozsvári Közlöny = *Kolozsvári Közlöny*, Kolozsvár, 1871.
Székely Újság = *Székely Újság*, Kézdivásárhely, 1906–1907, 1931.

Activitatea artistică a Baronesei Stephanie de Szentkereszty

(Rezumat)

Studiul de față își propune documentarea picturilor realizate de baroneasa Stephanie de Szentkereszty. Majoritatea picturilor în ulei, pictate de baroneasă sunt copiate după artiști de renume, dar sunt mai puțin cunoscute din punct de vedere artistic. Ele fiind relevante pentru activitatea caritativă, asumată de Baroneasă pe tot parcursul vieții. Memoriile, studiile apărute fac puține referiri la activitatea acesteia în domeniul artelor plastice. Din acest motiv, în anul 2013 am efectuat cercetări în această temă. Lucrare de față prezintă 19 picturi, dintre care 12 sunt în proprietatea unor biserici, iar alte șapte piese sunt în posesia muzeului din Târgu Secuiesc. Totodată studiul conține și detalii privind istoria construcției capelei funerare ridicată după moartea Baronesei, care este monument istoric (CV-II-a-B-13276).

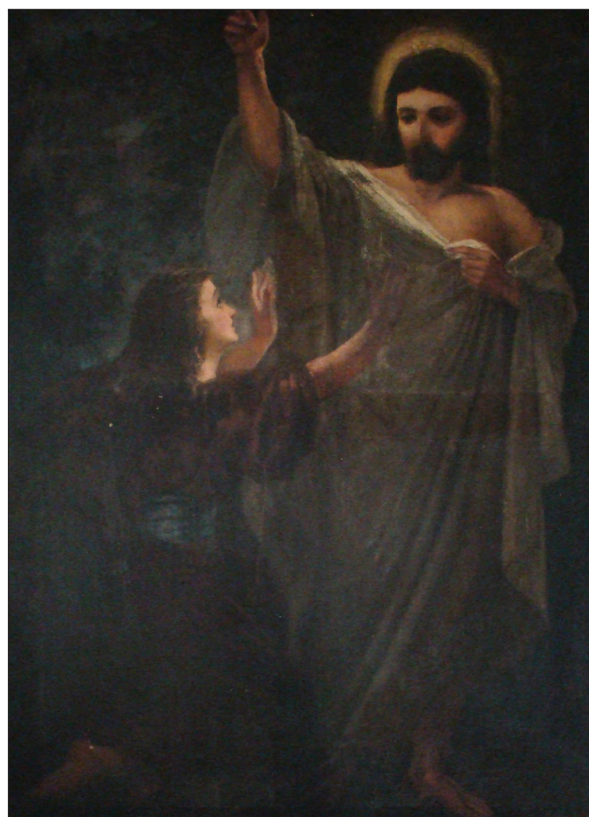
The Artistic Work Of Baroness Stephanie Szentkereszty

(Abstract)

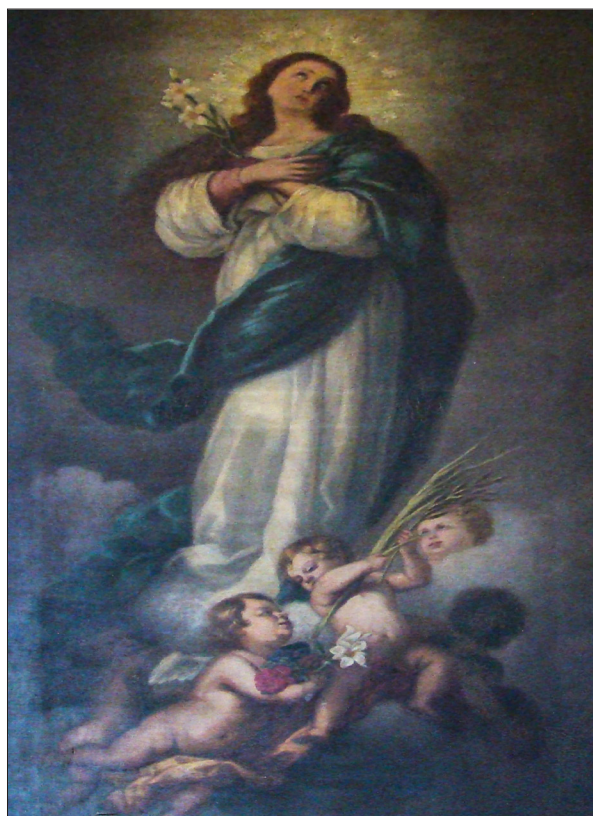
The aim of our study is to identify and describe the remaining paintings of the Baroness Stephanie Szentkereszty, even though from an artistic point of view these are not as prominent or recognized, but they reflect the life and work of the baroness dedicated to charity. There are very few published information about the artistic activity of the Baroness, thus our research started in 2013 aims to complete this knowledge. The study deals with 19 works, from which twelve belongs to different churches and seven can be found in museums. The paper also treats the case of the funerary chapel built after her death, which is now a historical monument.

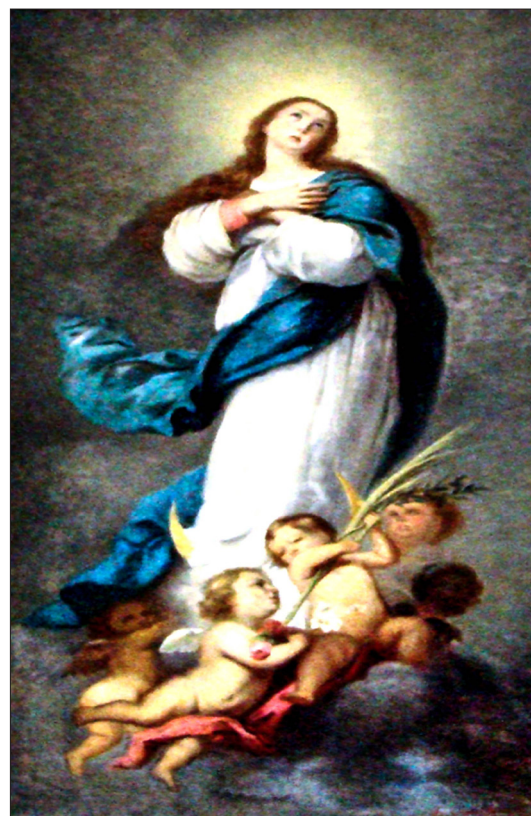
1. ábra Krisztus születése

2. ábra Mária Magdolna

3. ábra Szepőlóten fogantatás

4. ábra Szepőlóten fogantatás

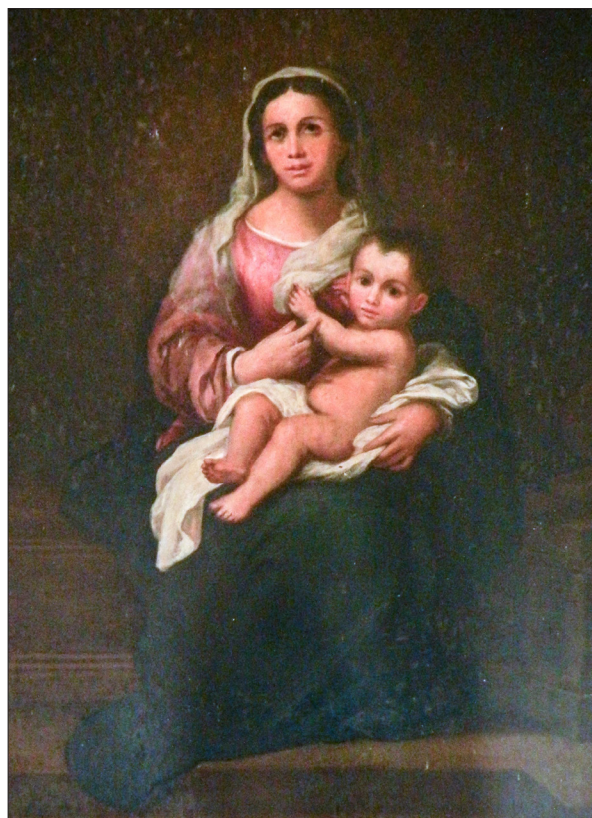
5. ábra Krisztus feltámadása

6. ábra Fájdalmas anya

7. ábra Krisztus születése

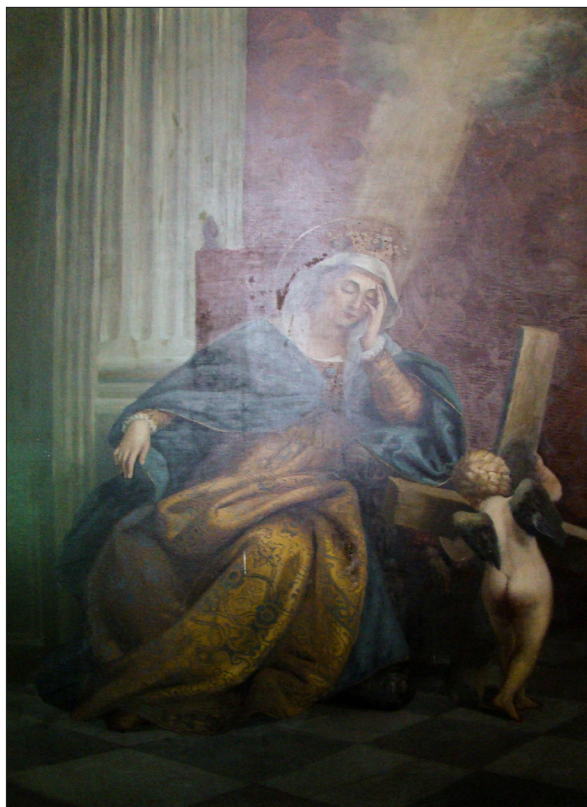

8. ábra Mária gyermek Jézussal

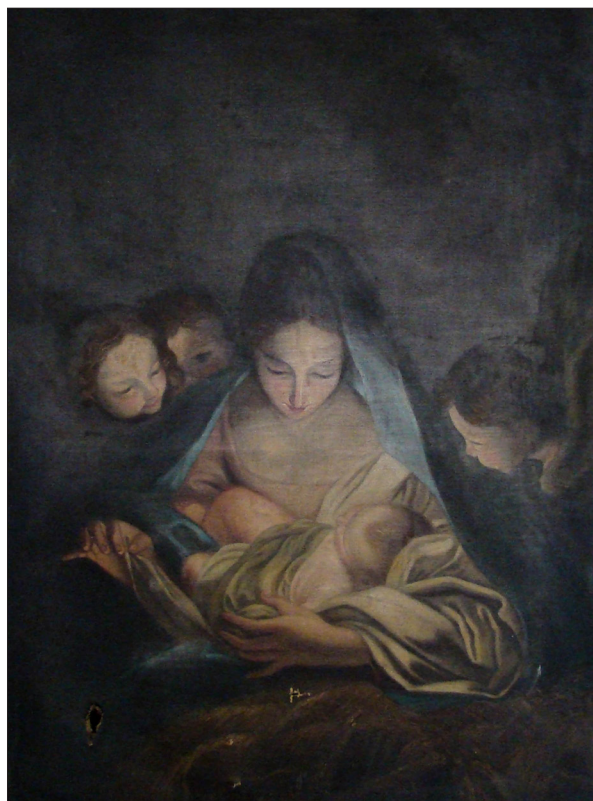

9. ábra Szent Mihály arkangyal

10. ábra Szent Ilona látomása

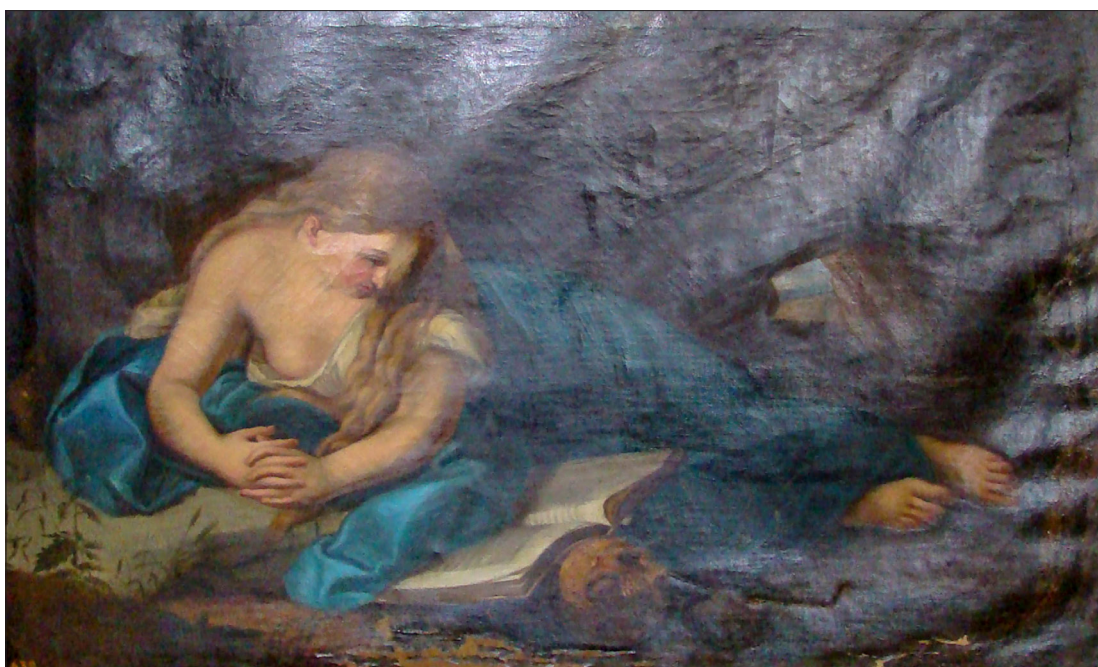
11. ábra Krisztus születése

12. ábra Szent Adalbert püspök és vértanú (részlet)

13. ábra Részlet a római Campagnából Ceraites mellett

14. ábra Bűnbánó Magdolna

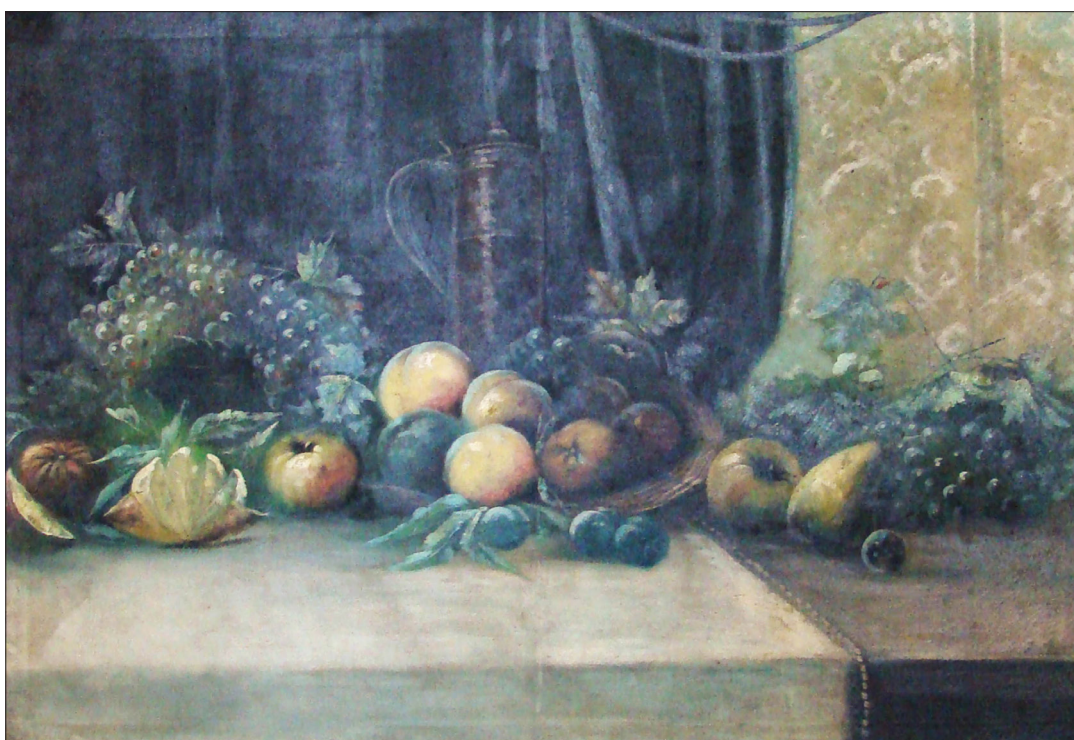
15. ábra Vadászok (Pásztorok)

16. ábra Tájkép

17. ábra Csendélet

18. ábra Csendélet

19. ábra Csendélet

KOVÁCS ISTVÁN, A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK RENDEZŐJE (1916–1944)

A 20. század első másfél évtizede a Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: SzNM) nagykorúvá válásának, megújulásának meghatározó időszaka. László Ferenc és Csutak Vilmos révén az intézmény hivatással maradéktalanul azonosuló múzeumörököt kapott, akiknek az odaadó munkálkodása évtizedekre – túlzás nélkül állítható: egy egész évszázadra kihatóan – kijelölte az intézmény útját. László régészeti kutatásainak köszönhetően Sepsiszentgyörgy országhatárokon túl számontartott tudományos műhelyé, az erősi telep a neolitikum és rézkor kutatóinak Mekkájává vált. Az igényes értékmentő, tudományos munkához illő jutalom sem váratott sokáig magára: az addig alkalmatlan, szétszórt helyiségekben folyó tevékenység gondjainak orvoslására felépült a Kós Károly lelkéből fakadt, a magyar múzeumok sorában páratlan otthona. A közeljövőben várható beköltözés napirendre tűzte a gyűjtemények számbavételét, korszerű igényeknek megfelelő rendezését. A régiségtár gyűjteményei közé sorolt, viszonylag szerény éremtár rendezésének igényes feladatát a kolozsvári egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetének (a továbbiakban: ÉRI) fiatal szakembere, Kovács István vállalta. 1912–1913-ban a munka nagyobb részét sikerült elvégeznie. A folytatást, a befejezést 1914-re tervezte, ígérte. A rendezés mielőbbi elvégzése érdekében sepsiszentgyörgyi sógora, az éremtárért felelős Csutak Vilmos 1913 szeptemberében meghatározás végett Kolozsvárra küldte a rendezésből kimaradt érmek 708 darabból álló csoportját. És itt várta a feldolgozást az épp ekkoriban vásárolt ógörög érmek számszerűleg sem elhanyagolható (84 darab), numizmatikai szempontból annál értékesebb csoportja. Egy év múlva a várokozási lista kiegészült a Gödri Ferenc gyűjteményéből vásárolt 138 érmével. Tehát a kolozsvári éremtárban a sepsiszentgyörgyi múzeum összesen 930 nyilvántartott numizmatikai tárgya – érme, érem, zseton – várta Kovács szakszerű ítéletét és a hazaszállítást.¹ A két évtized múlva folytatott rendezés során kiderült, hogy számuk valójában 1000 körül mozgott.

A beköltözés nagy reményekkel indult előkészületeit a világháború sajnos leállította. A múzeumi hajléknak szánt sepsiszentgyörgyi épület hadikórházzá vált, a muzeális értékek egy része csak évtizedes várokozás után foglalhatta el kijelölt helyét. Sorsukban az éremtár értékei is osztoztak. Azzal a kiegészítéssel, hogy számukra a várokozás ideje megkétszereződött, a Kolozsvárra kerültek száműzetése pedig megérte a második világéget.

Az érmek esetében az alig elindult rendezés folytatásának a személyi feltétele teljességgel hiányzott. Kovács ígéretesen indult pályáját a háború derékba törte. A világéget első hónapjaiban munkahelye, az ÉRI jóformán kiürült: szinte teljes (szak- és kisegítő) személyzetét katonai, jórészt frontszolgálatra rendelték. Az éremtárnál elfoglalt, pótolhatatlan beosztása folytán ő maga közel másfél éves haladékat kapott, de 1916 január–februárjában, utolsóként, zászlóaljával őt is a galíciai arcvonalra vezényelték. A világháború legnagyobb orosz támadó hadművelete, a Bruszilov-offenzíva első napján, június 4-én orosz fogságba esett. Kétéves szibériai hadifogság után, a Szovjet-Oroszországgal kötött breszt-litovszki békeszerződésben előírt hadifogolycsere keretében, 1918 júliusában végre viszontláthatta szeretteit. Októberben ugyan visszatért egykori munkahelyére, de a gyökeresen megváltozott körülmények – az egyetemet átvették a román hatóságok –, a nagyszámú halaszthatatlan teendő hosszú ideig lehetetlenné tették, hogy erejét kizárólag elsődleges munkakörére, az éremtári munkára összpontosítsa. A sepsiszentgyörgyi anyag feldolgozására nem is gondolhatott,² bár az SzNM-mel is felvette a kapcsolatot, személyesen is felkereste legkésőbb 1920. augusztus elején.³

Az SzNM-ben elkezdett éremtárrendezés folytatásának lehetősége hosszú ideig fel sem merült. Az éremgyűjtemény életének következő évtizedeiben a soron következő teendők időrendjében a menekítés került első helyre, ezt az újraegyesítés követte, a rendezés csak utánuk következhetett. A kényszerű

¹ Lásd részletesen a tanulmány első részében (VINCZE Zoltán 2015).

² VINCZE Zoltán 2014, 146–148.

³ Kovács István 1920. augusztus 7-én jelenik meg először az

impériumváltást követően a múzeum intézményi levéltárának (a továbbiakban SzNM It) adataiban, és pedig a *Látogatók könyvében* – egy amerikai unitárius csoport helyi vendéglátóit leszámlítva az első bejegyzett magyar látogató a háború után.

menekítés sajnos az éremtár teljes állományát érintette, az újrakegyezés csak nagy későn vált teljessé, a rendezés pedig csak részleges eredménnyel járt.

Az értékesebb gyűjtemények, köztük az éremtár első világháborús menekítése és hazahozatala⁴

A háború 1916. augusztus végén érte el Sepsiszentgyörgyöt. Az SzNM igazgató-őrei is elhagyták a várost. Csutak Vilmos augusztus 28-án, pár órával László Ferenc után távozott, a múzeum értékeiből csak négy takarékpénztári (betét)könyvet tudott magával vinni. László már szeptember 10-én jelentést tett Budapesten: érdemben Csutak tudhatja, mi történt a menekítésre előkészített ládakkal. Szeptember 12-én a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének (MKOF) megkeresésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos útján próbált jelentést kérni a Kolozsváron tartózkodó Csutaktól, azonban az akkor súlyos beteg igazgató-őr csak október 22-én tudta megírni, még mindig Kolozsvárról, a jelentését a történetekről.⁵

Már a háború kitörésekor, majd az orosz betöréskor – írja Csutak – megegyeztek Lászlóval, mit kellene menekíteni, és 1916 nyarán Budapestre utazott bizalmasan tájékozódni, mi a teendő, ha a sikeres orosz offenzíva nyomán Románia belép a háborúba. Mindössze a[z 1914]/4247. elnöki számú VKM-rendelet első paragrafusát adhatta oda neki Mihalik József főfelügyelőnek a helyettese: biztonsági intézkedéseket csak akkor szabad foganatosítani, ha megállapítható közvetlen veszély. Kolozsváron sem intézkedtek ekkor még az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) gyűjteményeit illetően. Augusztus 23-án viszont a sepsiszentgyörgyi polgármester bizalmasan felszólította, jelentse be az esetleges vasúti menekítés mennyiségi igényeit (ládák, személyzet száma).

SzNM 333-1916. augusztus 25. iktatóval 35 méter-mázsza összsúlyú 27 múzeumi láda elszállítását kérte ekkor egyebek mellett. Másnap a hivatalos felszólítást is megkapta a polgármestertől. Már majdnem teljesen kész voltak a becsomagolással (utolsó nap László is be tudott szállni), amikor augusztus 28-án reggel 4-kor megjött a román betörés híre. 6 órakor kapott átíratot a menekítésre a polgármestertől, 9 órakor azonban már a város kiürítését rendelték el, és László népes családját menekítette, Csutak pedig, mint a Székely Mikó Kollégium igazgatója egyben, az iskolába sietett. Visszatértek a múzeum menekítésére is utána, kérték a ládák kiszállítását a vasútállomásra, de sem a polgármesteri hivatalban, sem a főispánnál nem kaptak már erre támogatást. Ekkor szekereket próbáltak rekviráltatni az alispánnal a szomszédos nagyajtai járásból, távirati rendeletet küldve az ottani főszolgabírónak. Látna, hogy ez is elkésett, Csutak nekiállt kicsomagolni és helyben dugdosni el értékeket. Végül ő is elhagyta a várost. Most, ebben az október 22-i jelentésben Csutak arra is figyelmeztette az MKOF-et: Szádeczky Lajos csak feltételezte haditudósítóként, hogy a múzeumot nem rabolták ki, többek között a brassói jó tapasztalatok alapján.

A sepsiszentgyörgyi helyzetfelméréshez Majovszky Pál miniszteri tanácsosként október 16-án kért katonai engedélyt, ugyanaznap kapta kézhez László a már említett, 1914. szeptember 4-i, 4247. elnöki számú VKM-rendelet teljes példányát, becsatolva egy bizalmas tájékoztatáshoz.⁶ László október 24-én ért haza, Csutak 30-án. László már 25-én helyszínel, és tett egy rövid jelentést, együtt majd november 4-én jelentettek.⁷ A románok szeptember 28-ig egy hátsó ablakon, utána a hátsó ajtó feltörésével jártak be a múzeumba, leltároztak, de a gyűjteményeket általában nem károsították.⁸ László és Csutak most jegyzékkel újracsomagoltak, és intézkedtek a lezárt ládák Földvárra szállításáról, ahonnan azok aztán vasúton

⁴ Az első világháborús, összetett menekítés-hazahozatal történetet a korábbi szakirodalom teljesen félreértette (az 1916-os román betörés előtti menekítés fikciója: SAS Péter 2000, 133), vagy kronológiailag egyetlen menekítésként tárgyalta (TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 164, 197). A menekítés tényleges részleteit a menekített ládák ellentmondásos számát ellenőrző rákeresés tisztázta, a jelen tanulmány egy fontos hozadékként. Ez indokolja a történet részletesebb bemutatását.

⁵ A menekítés már korábban közzétett részleteit, a következő szakaszokban is, lásd: MIHALIK József 1916, 186–188. Az MKOF-nek megküldött, október 22-i teljes, eredeti jelentést lásd: MNL OL, K 736, 837/1916. (Ennek és október 26-i kísérőlevelének másolatát, makulatúráját lásd SzNM It, 2-1916 M. sz.)

⁶ VKM, 13483-1916. október 16-i elnöki sz. rendelet (SzNM It, 3-1916 M[enekítés ügye]. sz.), lásd a minisztérium első evakuációs felszólítására felvezetett ceruzás jegyzetet – ez utóbbi, VKM, 687-1916. augusztus 28. iratot (SzNM It, 1-1916 M. sz.), az

1914-es bizalmas rendelet harmadik példányával, értelem szerint már csak októberben kapták meg.

⁷ SzNM It, 5-1916. M. sz., Csutak és László 1916. november 4-i teljes, eredeti jelentése az MKOF-nek. (MNL OL, K 736, 853/1916; MNL OL, K 736, 800/1916.)

⁸ Alexandru Tzigara-Samurcaș, mint a megszállt területek múzeumi értékeiért felelős királyi biztos, előbb a brassói gyűjteményekkel foglalkozott, 1916. szeptember 21-ig. Utána szeptember 28-ig az SzNM értékeit leltározta, távozásakor meghagyva Aurel Filimonnak, a bukaresti országos művészeti múzeum titkárnak (később a marosvásárhelyi múzeum vezetője), hogy miután rendet raktak, a múzeumot pecsételjék le és biztosítsák katonai őrséggel. (TZIGARA-SAMURCAȘ, Alexandru 1929, 31–33.) Tzigara-Samurcaș az érkezése előtt Ion Petrescu ezredes által az iroda földjéről összeszedett és neki átadott 105 római bronz érmet is visszaküldte 1917-ben [április 22.] báró Wodianer [Rudolf bukaresti konzul] útján – valójában 108 római és egyéb érem

jutottak el „biztonságba helyezés céljából a Magyar Nemzeti Múzeumba” Budapestre. A ládákból az első tizenkettő tartalmát részletesen is kibontó jegyzék a Csutak és László aláírásával ellátott 1916. november 4-i, ez az éremtári gyűjteményt is tárgyalja:

A „X., barna színű éremládában 1. összes érmeink cédula- és duplumkatalógussal együtt, 2. kódexek, kéziratok” kaptak helyet.⁹ December 4-i iratban Csutak már azt jelentette az MKOF-nek, hogy a hónap elején a múzeum legértékesebb okmányait, kéziratait, érmeit és kisebb tárgyait megőrzés végett Budapestre, a Magyar Nemzeti Múzeumba (a továbbiakban: MNM) vitték.¹⁰ A szállítmánnyal az éremtár addig otthon, Sepsiszentgyörgyön őrzött állománya biztonságba helyre került.

Az éremtár 930 darabot számláló töredéke – a sepsiszentgyörgyi rendezésből időhiány miatt kimaradt 708 numizma, az utólag vásárolt 84 ógörög érme és a Gödri-gyűjtemény 138 érmeje –, amelyet a háború kitörése Kolozsváron ért, ugyancsak osztozott az alapgyűjtemény sorsában. Minthogy ezek a letétek az erdélyi gyűjtemények szervezett menekítése idején az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának (ENM ÉR = az egyetemi ÉRI kezelésében található EME-gyűjtemény) őrzetében voltak, biztonságba helyezésük kötelezettsége az ÉRI-re hárult. Az intézkedésre elsősorban kijelölt állami letéteket, továbbá „más intézettől kölcsönképpen” kapott tárgyakat – köztük a 930 sepsiszentgyörgyi numizmat –, de túlnyomórészt a kolozsvári ENM ÉR válogatott értékeit rejtő 191 láda, rekesz, egyéb csomag már 1916. október 19-én az MNM biztosabb fedeleit ígérő helyiségeibe került.¹¹ Tehát, bár két különálló szállítmány részeként, 1916 őszén–telén az SzNM

teljes éremtári állománya az MNM-ben jutott menedékhez.

Az SzNM Budapestre menekített állománya 1918 májusáig élvezte a nemzet múzeumának vendégszeretetét. Akkor a bukaresti román különbékétől (1918. május 7.) gerjesztett vérmes remények hatására az illetékesek elrendelték az erdélyi múzeumok anyagának hazaszállítását. Az ENM kincseivel együtt elmenekített sepsiszentgyörgyi állag már május elején Kolozsvárra került. Az SzNM állományának javát rejtő ládákat július 18-án indították útnak az MNM-ből, és a szállítmány 22-ig Sepsiszentgyörgyre érkezett.¹²

A hazatérés öröme sajnos nem bizonyult tartósnak. A világháború számunkra egyre bizonyosabbá váló vesztes lezárulásának kirajzolódása újból felvetette az állomány biztonságos helyre szállításának parancsoló szükségességét.¹³ Az ehhez készített, 1918. október 12-én lezárt jegyzéket László Ferenc látta el kézjegyével. Másnap már Brassóban voltak a ládák, onnan október 17-én vagy 18-án indították tovább, Budapesten pedig Fejérpataki László, az MNM megbízott igazgatója október 23-án adta át a sepsiszentgyörgyi múzeum képviselőinek a „36 lezárt, leszögezett láda megőrzés végett átadásáról” tanúszkodó átvételi elismervényt.¹⁴ Az MNM helyiségeibe szorítva, kulturális értékekhez méltatlan raktári állapotok között ugyan, de számottevő károsodás nélkül vészelték át a magyarországi eseményeket, beleértve az 1919–1920-as román megszállást.

Az ENM ÉR második menekítése elmaradt. Ilyenképpen a sepsiszentgyörgyi éremtár Kolozsváron elhelyezett letéteit is itt érte a világháború vesztes lezárása, a város román megszállása, majd az egyetem

érkezett haza, a konzul, a miniszterelnökség (Klebersberg Kunó államtitkár) és az MKOF útján, köztük 4 nemesfém, mindez 1917. szeptember 30-án érkezett haza a múzeumba. (MKOF, 336-1917. szeptember 25. / SzNM It, 103-1917.)

⁹ Az 1916. november 4-i jegyzék másolata. (SzNM It, Ad 5-1916 M. sz., közli SAS Péter 2000, 135–139.)

¹⁰ A szállítmányt kísérő Csutak újabb, 1916. december 4-i jelentése az MKOF-nek (MNL OL, K 736, 910/1916). A szállítmányban az átvételi igazolás szerint 26 múzeumi láda mellett további 6 a gróf Mikes Ármin régi iratait, 2 a Benedek János közjegyző hivatalos iratait tartalmazta. (MNM, 1522-1916. december 12. – SzNM It, 24-1916. M. sz.) Az MKOF 1918. júliusban is 26 ládának a Wril C. szállító útján való vasúti visszaküldéséről értesítette az SzNM-et. Lásd: MKOF 402-1918. július 13. Ez utóbbi hátoldalán viszont a SzNM It, 47-1918. július 22. válaszevelek impurumában Csutak átvételnyugtázása az MKOF-hoz, valamint köszönőlevele a megőrző MNM-nek ismét 27 ládát említ. A kérdéses 27. ládát valószínűleg utólag küldték fel Budapestre: Barabás Miklós-festményeket tartalmazott, egy 1917. május 9-i tételes jegyzékkel. (SzNM It, 43-1920. július 26.)

¹¹ VINCZE Zoltán 2014, 553–554; MIHALIK József 1916, 192.

¹² Vö. 10. jegyzet. A múzeum helyiségeinek nagy része azonban ekkor már 1917. március 22. óta katonai járványkórháznak volt lefoglalva (SzNM It, 28-1917). 1918. december 6-án ugyanerre a célra vette át / foglalta le a román hadsereg (SzNM It, 3-1919).

¹³ A múzeum a Székely Mikó Kollégium közvetítésével kap efelől rendelkezést (SzNM It, ad 69-1918): VKM, 181791-1918. [október 5.] VII/B, hivatkozással a VKM, 12403-1918 eln. sz. rendeletre. Mihalik József MKOF-főfelügyelő utólagosan tisztázza: a kétszeres menekítéshez az vezetett, hogy bár az 1918. nyári hazaszállításához az SzNM sem járult hozzá, az MKOF sem támogatta, az MNM ragaszkodott az evakuált ládák által lefoglalt helyiségek felszabadításához. (MKOF, 539-1918. február 11.)

¹⁴ *László Ferenc: Biztonságba helyezett tárgyak leltári jegyzéke, Sepsiszentgyörgy, 1918. október 12. Illetve: Fejérpataky László: Átvételi elismervény, Budapest, 1918. október 23.* (MNM, 1119-1918.) Mindkettőnek 1920. május 6-án készült, László Ferenc által hitelesített másolata. (SzNM It, ad 5-1916 M. sz., közli SAS Péter 2000, 140–141.) A szállítás szakaszaihoz lásd: SzNM It, 67–69-1918.

erőszak alkalmazásával történt átvétele 1919. május 15-én. „Mivel a Nagyszebeni Román Kormányzótanács az egyetemet, mint állami intézményt, átvette, az állam és az egyesület között fennálló szerződésből folyó kötelezettségeket is magáévá teszi. Mivel továbbá az állami és egyesületi stb. tulajdon jelenleg együtt van, a kiválasztás megejtéséig átveszi az összes gyűjteményeket” – hangzik a román központi hatóság és az ÉRI képviselői által kiállított jegyzőkönyvnek az a részlete, amely a sepsiszentgyörgyi éremtárból származó letétek jogállását rögzítette.¹⁵ A kolozsvári ENM ÉR teljes újjárendezése évek hosszú sorát igényelte, az állami, az egyesületi és a magántulajdont képező gyűjtemények szétválasztásának kényes művelete pedig megindult ugyan, ám végleges lezárása sose történt meg. Az SzNM letéteinek különválasztása is csupán 1928-ban mutatott fel némi eredményt.

Másfelől, a vesztes világháború után az MNM biztonságát élvező értékek jövője immár a trianoni békeszerződés vonatkozó előírásainak hatálya alá esett. A rendkívüli történelmi helyzet szerencsésnek mondható fintoraként, az Erdély fölötti szuverenitást elnyerő román állam és az SzNM érdekei ezúttal találkozottak: mindkettő a hazaszállítás mellett érvelt. Az átadás hosszadalmas folyamatának nyitányaként, az 1922. április 25. és május 12. között Budapesten a győztes hatalmak érdekei fölött örökös jóvátételi bizottság és az MNM képviselői összeállították a 36 láda leltárát. Átvételüket követően a román kormány képviselőjében Coriolan Petran múzeumi felügyelő, külügyminiszeri megbízott a ládákat Aradra szállíttatta, ahol hónapokon át a Kultúrpalotában tárolták őket. Szeptember folyamán az SzNM igazgatóválasztmánya megbízásából a múzeumőrök (Csutak Vilmos, László Ferenc, Horváth István) Kovács Istvánnal kiegészült bizottsága ellenőrizte a két leltár – az 1918. október 12-i sepsiszentgyörgyi útnak indítás alkalmával készített, illetve a jóvátételi bizottság által összeállított leltár – egyeztetése alapján a ládák tartalmát. Csaknem minden ládában több-kevesebb hiányra, illetve többletre bukkantak. A felelősségteljes, igényes munka végére érve, 1922. szeptember 15-én Csutak Vilmos bizonyos fenntartásokkal átvette a rakományt az SzNM részére.¹⁶ A hónap utolsó napján a sokéves kálvária lezárult: az SzNM kincseivel teli 36 láda végre hazaérkezett Sepsiszentgyörgyre.¹⁷

A múzeumban őrzött jegyzékek bevonásával még aznap elkezdett és október 6-ig folytatott ellenőrzés során az állományt ismerő múzeumőrök nem kíván-

ták firtatni a korábban jelzett hiányokat és többleteket: „a Budapestre felszállított tárgyak ép állapotban, hiánytalanul megvannak ...és így sem az elszállítást elrendelő magyar kormányt, sem pedig a tárgyakat 4 évig őrző MNM-et az SzNM-mel szemben ezen ügyből kifolyólag továbbra semmiféle felelősség nem terheli” – hangzik a sepsiszentgyörgyi átvételi bizottság nagyvonalú nyilatkozata.¹⁸

Az aradi jegyzőkönyv mellékletében szereplő „10. sz. láda” azonos az 1916. november 4-i jegyzék „X., barna színű éremládájával”, eredeti tartalmát ezúttal nem részletezik, csupán a többletként bekerült könyvek felsorolása olvasható (négy kötet Régi Magyar Könyvtár-kiadvány). Az 1922. évi jegyzőkönyvek egyikében sem találunk az éremtár állapotára utaló megjegyzést. A gyors, hatékony munka szándékával felállított bizottságok számára előírt feszített ütem nem kedvezett az alapos számbavétel igényének. Mi több, az érmek egyenként megejtett azonosítása sepsiszentgyörgyi hazatérésük után sem történt meg. És a következő években sem került rá sor. Az állományban a többszöri utaztatás alkalmával bekövetkezett megdézsmálására utaló egyetlen, késői adat az 1934-es rendezésről előterjesztett Kovács-féle jelentésben olvasható: „A békeidőben még meglevő 3 (?) erdélyi aranyérmünk helyett selejtes anyagú ezüst és bronz érmeket találtunk a ládikák fenekén szabadon heverve.”¹⁹ Azaz: 1916. évi lezárása óta az éremládát – az illetéktelen kincskeresők kivételével – senki fel nem nyitotta, tartalmát nem ellenőrizte. 1922 után a múzeum ügyét szívükben hordozók a gyűjtemények elkallódott, elidegenített tárgyainak immár megfordíthatatlan sorsa helyett a jövőteremtő feladatokra, teendőkre: a gyarapításra, az újraegyesítésre, a rendezésre összpontosítottak.

Hat évi menekítés, ide-oda utaztatás, hányódás után az SzNM féltett kincseinek java végre haza került, elfoglalhatta helyét Kós Károly tervezte otthonában. Sokévi várakozás után megkezdődött az állományban a korábban kijelölt kiállítási termekbe való költöztetése. A hazatért tárgyak számbavételére, azonosítására, jegyzékük összeállítására fordított egyhétnyi idő után, jóformán lélegzetvételnyi szünetet se engedélyezve önmagának, a kisszámú személyzet belevágott a múzeum végleges rendjének kialakítását célzó hatalmas munkába. Megfeszített munka árán a Régiségtár is, a teljes ős-, római, népvándorlás kori állomány, valamint a közép- és újkori anyag egy része, elrendezve, elfoglalta helyét a raktárkiállítás jel-

¹⁵ VINCZE Zoltán 2014, 763–764.

¹⁶ *Jegyzőkönyv*, 15 láda tartalmát felsoroló mellékletekkel. (SzNM It, 294-1922.)

¹⁷ A hazaérkezés dátumát lásd: SzNM It, 306-1922.

¹⁸ *Jegyzőkönyv*, SzNM It, 295-1922. A jegyzőkönyvi fogalmaz-

ványban a munkálatok utolsó napja október 6., más forrásokban 8. is olvasható.

¹⁹ *Kovács István: Jelentés...*, Sepsiszentgyörgy, 1934. április 22. (Szövegét lásd a Függelékben.)

legű kiállítótermekben (a mai Lovagterem és Tolerancia terem), a Cinteremben (a Kőtár stb.), illetve raktárakban. Az új rend fokának jó jellemzője, hogy márciusban a múzeum vállalhatta egy lengyel szakember fogadását, akit a premükénéi (erődsdi) kultúra emlékei hoztak a Székely Nemzeti Múzeumba.²⁰

A korábbi tárlóit²¹ időközben kinőtt éremtár végleges elhelyezését azonban az is nehezítette, hogy rendezése 1913-ban félbeszakadt, és tekintélyes hányadát kitevő részei rendezetlenül otthon, illetve a kolozsvári egyetemi intézetben várták sorsuk jobbra fordulását. Csutak Vilmos, akinek – László Ferenc fájdalmas elvesztése után (1925) – vállára nehezedett az intézményvezetői teendők teljes súlya, belevágott az erejét, szakértelmét meghaladó rendező munka folytatásába, ám hatásköre kizárólag a Sepsiszentgyörgyön őrzött állományra korlátozódhatott. A kolozsvári száműzetését töltő mintegy ezer érem helyzete ismeretlen, jövője pedig kétséges volt.

1913–1914-ben a székely múzeum igazgatóválasztmánya, mint említettük, a kolozsvári magyar egyetem Posta Béla vezette Érmészeti és Régészeti Intézetét kérte fel szakmai feldolgozásra, ennek adta át az érmekeket meghatározás végett. Ám időközben az intézet jogi helyzete megváltozott: immár a román egyetem tartozéka volt. Az újonnan szervezett intézmény háború jogán szerzett tulajdonjoga csak az egykori magyar egyetem tulajdonát képező kollekciókra terjedt ki, a velük együtt kezelt köz- és magángyűjtemények – köztük mindenekelőtt az EME érem- és régiségtára (ENM ÉR), az SzNM letétbe helyezett érmei és egyéb kollekciók – tulajdonjoga elvben érintetlen maradt. Más-más megfontolásból, mindegyik fél érdekelt volt a gyűjtemények jogállásának tisztázásában, szétválasztásában. Vitathatatlan tulajdonjoga mellett, a viszonylag szerény sepsiszentgyörgyi töredék rendezése azonban a román egyetemi intézet legkisebb, halogatható gondjai közé tartozott.

Az ágas-bogas munka hatalmas szellemi befektetést követelő teendőket igényelt. A feladat, hivatali kötelezettségként, mindenekelőtt az intézet numizmatikus szakemberére, a magántanárból egyszerű régésszé visszaminősített Kovács Istvánra hárult.²² Jobbkeze Herepei János volt, aki Posta iskolájában szerezte meg az alapokat, ám tanulmányait már a román egyetemen fejezte be, amely intézeti gyakorlonként alkalmazta.²³ A sepsiszentgyörgyi letétek számbavétele ez utóbbi feladatai közé tartozott.

A sepsiszentgyörgyi éremtár világháború utáni első átfogó bemutatását Csutak Vilmosnak köszönhetjük. Az 1929-es Emlékkönyv számára készült

ismertetés szerint 1928 végén a törzsállomány nyilvántartásában 3800 érem szerepelt. Értékéről, állapotáról a következőket közölte: „az ókori külföldi érmeke változatos sorozatai mellett az önálló erdélyi fejedelemség idejéből is becses gyűjteményt őriz. A gyűjtemény becsét nagy mértékben emeli az az örövendetes tény, hogy nagyobb részét dr. Kovács István egyetemi magántanár még a háború előtt feldolgozta. A hátralevő kisebb rész feldolgozása folyamatban van. A munkálatok során cédulakatalógus és minden éremhez külön kísérlap készült. Feldolgoztatott mintegy 700 db ókori, 1400 db külföldi és mintegy 100 db erdélyi érem. Külön kezeltetik mintegy 1000 db másodpéldány. Meghatározatlan mintegy 400 db emlékérem.”²⁴

A hozzávetőleges adatok arról árulkodnak, hogy a Kovács-féle, első világháború előtti rendezés óta a feldolgozás valójában alig haladt előre, mindössze az azóta beérkezett szerzemények (ajándékok, vételek) egy részére terjedt ki. A Kolozsváron őrzött darabok pedig kimaradtak az összesítésből. Az egykori és az új kimutatás közti szembeszökő további különység a magyar érmék kategóriájának eltűnése. A román politikai gyanakvás elhárítása érdekében ezeket a külföldi pénzek közé kellett sorolni.

Küzdelem az újraegyesítésért

Az éremtár 1928-as állományát ismertető számadatok meggondolkodtatók. Nyilvánvaló, hogy összeállítójuk az összesítésből szándékosan kihagyta az 1913–1914-ben meghatározás végett Kolozsvárra küldött 846 érmet. Úgy véljük, Csutak eljárása mögött nem felületességet vagy feledékenységet kell sejtenuünk. Tudatosan cselekedett, amit az is megerősít, hogy magáról az elküldés tényéről említést sem tett. Aggasztotta a Kolozsvárt folyó szétválasztó munka elhúzódása. Féltette a maga kis gyűjteménytöredékét. Egy évtizede a nagyobb testvértől jövő segítségnyújtás, a tudományos feldolgozás reményével küldte Posta Béla intézetébe az érmekeket, most pedig új, gátlástalan igénylővel kellett szembenéznie, amely vélt jogai érvényesítésében a jogtiprástól sem riadt vissza, s e törekvésében a politikai hatalom egyetértésével találkozott.

Csutaknak eltökélt szándéka volt a Kolozsváron ragadt érmeke hazamenekítése, az éremtár újraegyesítése, de a román állami intézménnyel való tárgyalástól nem sok jót várt. Félhivatalos megoldással kísérletezett. A sepsiszentgyörgyi csomag kezelésével megbízott Herepeihez fordult, aki már megkezdte az

²⁰ BOÉR Hunor 2002, 218.

²¹ Részletes leírásukat lásd Nagy Géza 1889. évi átadási leltárában. (BOÉR Hunor 2009, 60, 66, 76–77.)

²² VINCZE Zoltán 2006, 17.

²³ VINCZE Zoltán 2014, 127–128.

²⁴ CSUTAK Vilmos 1929, 23.

anyag rendezését, és akit sikerült megnyernie szövetségeseül. A teljes anyag egyetlen szállítmányban való hazahozatalát nem remélhették. Részletekben való megoldása tűnt célravezetőnek. 1928. február 25-én Csutak Vilmos egy 256 érmet tartalmazó, hihetőleg hevenyészve összeszedett csomagot vett át Kolozsváron Herepeitől, amely az 1913. szeptemberi küldemény mintegy ötödrészét és a Gödri-gyűjtemény nagyobbik részét (145, illetve 111 érmet) tartalmazta – a Csutak átvételi elismervényét is tartalmazó Herepei-kézirat részletes kimutatás.²⁵ Az ügyszeretéből vállalt akciót bizonyára mindketten sikerként könyvelték el. Ám utóbb sok kellemetlenség és fölösleges fejtörés elindítójának bizonyult. Az első részleges siker körülményeit máig tartó homály fedi. Az 1934-ben végre újrakezdett rendezés alkalmával Csutak alighanem hiába faggatta Herepeit: „ha Te vissza tudnál emlékezni legalább az esztendőre, amelyikben rendezted a mi Gödri-féle érmeinket, akkor” Kovács az intézetben utána tudna nézni, mi történhetett a hiányzó 27 darab érmmel; esetleg kiselejtezték?²⁶

Az egyetemi intézet átszervezése (1929) – a hagyományos régészeti-érmészeti jelleget felváltó, egyes profilú ókortörténeti intézet (Institutul de Studii Clasice, a továbbiakban ISC) felállítása, amelyet a belső hatalmi harc és a magyarellenesség működésképtelenségre kárhóztatott – egy időre leállította a hasonló, félig-meddig magánkezdeményezések lehetőségét. Herepei nemtelen eltávolítása után Kovács volt az egyetlen, akire Csutak támaszkodhatott. Ám az ő intézeti helyzete is egyre kétségesebbé vált. „Máig sem tud románul” indoklással új főnöke, Emil Panaitescu megtagadta magasabb fizetési osztályba sorolását (1930). A háborús emlékként hordozott közzvényének elhatalmasodása miatti munkahelyi kimaradások tovább mérgezték feletteseivel való viszonyát. Kezdeményezték is fegyelmi úton történő nyugdíjaztatását. Szerencséjére, a bukaresti fegyelmi nyugdíjbizottság a felterjesztést elutasította.²⁷ Maradhatott. Egyelőre.

A Kolozsváron veszteglő letétek hazahozatalának kényszerű leállása nem jelentette egyben a teljes bé-

nultságot. Az immár elválaszthatatlan munkatárssá vált sógorok folytatták a Sepsiszentgyörgyön őrzött, apránként sokasodó anyag rendezését, és készültek a közönség számára való bemutatására, az állandó kiállítás megszervezésére.

Hozzáálltak a célnak megfelelő szekrények elkészítéséhez. Az európai nagy múzeumok korszerű tárlói mintájára tervezett célszerű éremszekrényekben gondolkodtak, a különféle sorozatok befogadására alkalmas fiókokkal, éremtáskákkal, a különmű érmekek otthonául szolgáló, pontos méretek szerint mélyített loculusokkal. Megtervezésük, megrendelésük alkalmával Kovács nem merészkedett felelőtlenül ismeretlen területre, hiszen, az MNM példája nyomán, még a háború előtt, maga is ezt a rendszert követve újította meg a kolozsvári éremtárat.²⁸

A múzeum Kováccsal állítatja össze Székelyföld régészeti és néprajzi bibliográfiáját 1929-es *Emlékkönyve* számára, majd a kötet tartalmazta regionális kutatási előmunkálatok folytatásának szánt, végül beindítani nem sikerült *Székely Múzeum* szakfolyóirat számára 1931. júniusában az ún. hodgyai ónkanna közlését kérik tőle. Ehhez kapcsolható, hogy 1931 július 25. és augusztus 7. közötti sepsiszentgyörgyi tartózkodása alkalmával a múzeum asztalosmesterével is megbeszélték az éremszekrények készítésének sajátos követelményeit, 1932. január 25-én pedig a leírást-rajzokat is kiadták hozzá az asztalosnak. Kovács a továbbiakban is készséggel megismételte a különféle sorozatok számára szükséges fiókok számával, kívánatos beosztásával, a loculusok belvilágának méreteivel, a mellékelt leíró cédulákkal kapcsolatos tanácsait, utasításait.²⁹ Az éremszekrények elkészülte sajnos két évet csúszott: a kis költségvetésű múzeum úgy oldotta meg asztalosmunkáit, hogy eleve erre tervezett, alagsori műhelyhelyiségét külső szakembernek adta ki bérbe, aki aztán ennek fejében elsőbbségként kezelte a múzeum megrendeléseit. Az ekkori asztalos azonban, mellel a jeles grafikus és saját nevelt külső munkatársuk, Varga Nándor Lajos testvére, alkoholista lett, és szerződést is kellett vele bontaniuk 1934. februárban.³⁰

²⁵ Csutak elismervénye, a részletes jegyzékkel, Kolozsvár, 1928. február 25. (SzNM It, ad 287-1933.) Úgy tűnik, Herepei önhatalmúlag, az éremtár kezelésével megbízott Kovács és az intézeti igazgató tudta nélkül cselekedett. D. M. Teodorescu – mintegy megerősítve a magyar beosztottjai (Buday Árpád, Roska Márton) által megrajzolt, emelkedett humánus szemléletre valló jellemképét – a belső szabályokba ütköző eljárást nem fordította beosztottja félreállítására. Megtették ezt helyette mások, nem-sokára. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Herepei egy évvel később bejelentett kényszerű lemondása közismert hátterét – a főtéri Árpád-kori temető leleteinek megmentése – ezzel az adalékkal teljesebbé tesszük.

²⁶ Csutak Herepeinek, Sepsiszentgyörgy, 1934. április 16.

(SzNM It, 36-1934, átcsatolva ad 287-1933.) A 27 érmet megtalálását l. a 45. jegyzetnél.

²⁷ VINCZE Zoltán 2006, 17.

²⁸ KOVÁCS István 1910.

²⁹ KOVÁCS István 1929a és 1929b. Csutak Kovácsnak 1931. június 8-án, iktatlatlan, Görög Ferenc útján elküldött levél a hodgyai ónkanna közlése ügyében. SzNM It, *Múzeumi feljegyzések...* 1931-es adatai a sepsiszentgyörgyi tartózkodásra, l. BOÉR Hunor 2002, 226. Csutak Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1934. január 31., valamint Kovács Csutaknak, Kolozsvár, 1934. február 2., az éremszekrények ügyében (SzNM It, ad 287-1933.)

³⁰ SzNM It, Fadgyas Anna 1934. évi iktatlatlan feljegyzése az éremszekrény-tervek palliumában.

Közben, a kolozsvári ISC vezetésében addig uralkodó visszautasító állásfoglalást 1932-től átmenetileg felváltó rugalmasabb szemlélettel együtt feléledt az érmek hazajuttatásának reménye. A korábbi tapasztalatok birtokában a Csutak–Kovács páros a hivatalos és a magánút párhuzamos alkalmazása mellett döntött. Csutak kérte sógorát, töltsé Sepsiszentgyörgyön nyári szabadságát: „segíts nekem az új éremtári szekrényeink berendezésében, illetve kiállításában... hozd haza a meghatározott érmészeti anyagunkat is, hogy a javát az egész anyagunknak kiállíthassuk.”³¹

A hazaszállítás ügye még nem ért meg a kivitelezésre, de Kovács elkezdte a Kolozsvárra került csoportok útjának kinyomozását. Mintegy jelezve a kolozsvári ISC-nek a két intézmény közti függő kérdések megoldására irányuló hajlandóságát, 1933 novemberében félhivatalos levélben fordult a SzNM Igazgatóságához (azaz Csutakhoz): „tájékoztatlank vagyunk a múzeumuk tulajdonát alkotó és itt levő érmek számát és nemét illetően, és ide vonatkozólag kérem a rendelkezésükre álló adatokat.” Mindezekelőtt az 1913-ban meghatározás végett Kolozsvárra küldött, az abból Herepei révén visszajuttatott rész összetétele (meghatározott és duplum példányok száma) iránt érdeklődött. Továbbá kérte az egykori sepsiszentgyörgyi rendezés alkalmával meghatározott, utóbb rejtélyes módon Kolozsvárra került római denariusok kimutatását.³²

Megtört a jég. Nem volt politikus alkat, de eljárásával Kovács a székely múzeum Kolozsvárt őrzött éremtári töredékének kényes ügyét bevitte a két intézmény kapcsolati rendszerébe. Az addigi távolságtartás helyét az együttműködési készség vette át. A következő hónapban Csutak maga ment Kolozsvárra, ahonnan a székely múzeum 84 érméjével tért vissza.³³ Valószínűsíthető, hogy ezúttal nem sebtében összeszedett darabokat vitt magával. A néhány éve beindult hivatalos kapcsolat éremügyben tett első lépéseként, egy zárt egység darabjait, feltehetőleg az 1913-ban vásárolt ógörög érmék csomagját. Pár nap múlva pedig, december 29-én, hihetőleg előzetes egyeztetés nyomán, a tisztázás folytatásának szándékát jelző átíratban fordult az egyetemi intézet igazgatójához, kérve az 1913. szeptemberi küldemény kísérelőlevelének

másolatát.³⁴ Két hét múlva, január 15-én a címzett kiállította a hiteles másolatot, és öt nap múlva Csutak átvette az ügy legfontosabb, a 708 érme eredetét bizonyító iratának másolatát.³⁵ Időközben Kovács Herepeitől megkapta az 1928-ban visszazáraztatott anyag kimutatását tartalmazó Csutak-féle elismervényt, s azt is továbbította Sepsiszentgyörgyre.³⁶ A múzeum irattára megőrizte a Gödri-gyűjteményből vásárolt 138 érme eredetét igazoló Kovács-levelet.³⁷ A sepsiszentgyörgyi éremtár egykor Kolozsvárra küldött részeinek rekonstruálásához elengedhetetlenül szükséges iratok immár együtt voltak.

Az évekkel korábban elindított, a hetek óta folytatott céltudatos nyomozás végéhez közeledve, az eredményes befejezés erős reményében Csutak biztatta barátját-munkatársát, egyben önmagát: „végre csaknem teljesen tisztán látunk a Nálatok és nálunk levő érmeink kérdésében.”³⁸

A legfontosabb bizonyítékok birtokában, Kovács novemberben megfogalmazott kérdéseire válaszoló, valójában az ISC-nek szánt félhivatalos levélben jelezte érlelődő szándékát: „Tehát végeredményében a meghatározásra felküldött 708 db éremből 145 db-ot kaptunk vissza, és így még van követelésünk intézetünkkel szemben összesen 563 db.”³⁹

Néhány hét múlva közvetlenül az intézet igazgatójához fordult, egyértelmű igénytel: az SzNM kéri, numizmatikai csoportokra lebontott kimutatás kíséretében, az 563 tárgy átadását.⁴⁰ A kérés megalapozottságának megvizsgálására és véleményezésre felkért Kovács megállapította, hogy a raktárban az igénytelnél kevesebb (536) tárgy található, és egyébként is a kéréshez mellékelt, dilettáns kézre valló táblázat az eredeti jegyzéktől lényegesen különbözik, tehát használhatatlan. A Gödri-gyűjteményben mutatkozó hiány okaként feltételezte, hogy eleve csak 111 érmet küldtek meghatározásra, illetve a feldolgozás alkalmával Herepei 27 darabot kiselejtezett. Maga is átláthatta az indokok vitathatóságát – a Gödri-gyűjtemény 138 érméjét annak idején maga válogatta ki és vásárolta meg a múzeum számára! – ezért egyetlen elfogadható megoldásként javasolta, hogy „a letézet jelen állapotában adják át a sepsiszentgyörgyi múzeumnak.”⁴¹ Az ISC magáévá tette Kovács indítványát,

³¹ Csutak Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1932. június 25. (SzNM It, 1932. évi iktatatlank.)

³² Kovács az SzNM Igazgatóságának, Kolozsvár, 1933. november 19. (SzNM It, ad 287-1933.)

³³ Egy cédula ceruzával írt jegyzetei között: „Igazgató úr által hazahozott 1933. decemberben 84 db.” (SzNM It, ad 287-1933.)

³⁴ Csutak az ISC igazgatójához, Sepsiszentgyörgy, 1933. december 29. (SzNM It, 287-1933; KvM, C3 3376a.)

³⁵ ISC 1-1934. január 15. (SzNM It, ad 287-1933.)

³⁶ Kovács Csutaknak, Kolozsvár, 1934. január 14. (SzNM It, ad 287-1933.)

³⁷ SzNM It, Ad 31-1915.

³⁸ Csutak Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1934. január 31. (SzNM It, ad 287-1933.)

³⁹ Csutak Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1934. február 14. (SzNM It, ad 287-1933.)

⁴⁰ Csutak az ISC igazgatóságához, Sepsiszentgyörgy, 1934. március 6. (KvM, C3 3343, első példány), hátlapján a pozitív válasz fogalmazványával (vö. SzNM It, 36-1934, másodpéldány).

⁴¹ Kovács román nyelvű jelentésének fogalmazványa, illetve gépelt tisztázata (1934. március 12.) a fenti irat példányaihoz csatolva.

és úgy döntött, hogy nyugta ellenében az SzNM bármikor átveheti az immár csonka letétet.⁴² A Gödri-gyűjtemény 35 emlékérmét Sepsiszentgyörgyre történt utazása alkalmával, talán épp Kovács hozta nemsokára magával, személyi poggyászként.⁴³ Állítása szerint Kolozsváron ekkor már csak az 1913-as nagy letéthez tartozó, ötszáznál több meghatározatlan érme maradt.⁴⁴ Ennél is szerencsésebben alakult: utóbb a 27 hiányzó Gödri-érem is megkerült, „a római nagy terem egyik kiállításiszekrény-fiókjából, és alkalomadtán igazgató úr hazaviheti.”⁴⁵

Számtalan függő részletkérdés is választ kapott. Még ezt megelőzően előkerült Kovács papírszeletkére jegyzett elismervénye, amely tisztázta egy önálló csomó hiányának rejtélyét: 1913-ban 18 darab, részben már meghatározott szászánida és bizánci érmet, további tanulmányozás végett, magával vitt Kolozsvárra.⁴⁶ Egy öt darabból álló kis csomó eltűnését az tette különösképpen fájdalmassá, hogy harmójuk – Bethlen Gábor két és II. Rákóczi György egy arany dukátusa – az amúgy is gyengén képviselt erdélyi érmeverést illusztrálta.⁴⁷ A veszteség mértéke fölötti elkeseredést mérsékelte Kovács említett bejelentése az egykori sepsiszentgyörgyi rendezés alkalmával meghatározott, utóbb ismeretlen körülmények között Kolozsvárra került római denariusokról. Ennél is nagyobb horderejű volt Kovácsnak az a közlése, mely szerint már régebb felfigyelt arra, hogy a Kolozsvárra került állományba ismeretlen eredetű érme jutottak, amelyek pótolják a hiányokat. A közelmúltban végzett számbavétel nyomán megállapította: „A részetekre összeszedett és a még itt levő érme száma kb. százal több, mint amennyit a Dajco. [Constantin Daicovicu] által másolatban megküldött eredeti akták szerint tölem vagy mástól követelhetek.”⁴⁸

A rendezés elkezdésének előestéjén készen álltak az érme megfelelő tárolását biztosító új szekrények is. Az érme aktuális száma 71 fiókot igényelt, de szá-

molva a gyarapodással, Csutak többet rendelt. 1934 elején közölte az örömhírt Kovácssal: „végre elkészült két éremtári szekrényünk 78 fiókkal.” A fiókok beosztására vonatkozó pontos válasz záró gondolata: „Mi van a mintafiókkal!? Sajátkezűleg hozzád!”⁴⁹ Az asztalosmunka befejezését sürgető kérés indokolt volt. Két hónap múlva kezdődött a várva-várt rendezés, s az érme türelmetlenül várták, hogy féltő kezek végre kijelölt fészükbe helyezték őket.

A rendezés

1934. március 6-i átiratában Csutak azt is kérte, hogy a két évtizede elkezdett rendezés folytatása és bevégezése céljából, március 26-i kezdettel, a kolozsvári ISC igazgatója engedélyezzen Kovácsnak kéthetes szabadságot. Beleegyező választ kapott, a határidőt illető apró módosítással: munkahelyi elfoglaltsága nem lévén, a húsvéti vakációban (április 1–15.) Kovács elvégezheti a rendezést.⁵⁰ Ott-tartózkodása utólagos meghosszabbításával Kovács végül április 5-től 22-ig tartózkodott Sepsiszentgyörgyön.⁵¹

A rendezés befejezésekor Kovács a következő nagyobb munkálatokról számolt be:⁵²

- az előmunkálatok során egyeztettek a korábban meghatározott érme kis kísérő- és nagy katalóguscéduláinak adatait, megtakarították a meghatározatlan érmeiket;
- lemérték az ógörög gyűjtemény összes, a római és középkori érme arany példányait;
- elvégezték a meghatározatlan érme országok és nagyság szerinti osztályozását;
- rendezték néhány csoport érmeit (az 1913-ban vásárolt 84 ógörög érme, a Daday-féle gyűjtemény 24 középkori és újkori érméjé⁵³);
- új kategóriákat alakítottak ki (emlékérmek, illetve hamisítványok és utánzatok);
- összeállították az érme ismert lelőhelyek szerinti jegyzékét.

⁴² Az ISC válaszána fogalmazványa az SzNM-átirat hátlapján. (KvM, C3 3343.)

⁴³ A SzNM egy hét szabadságot kér Kovács Istvánnak éremrendezésre az ISC-ből (SzNM It, 57-1934. április 16., másnap jön rá a válasz), majd ennek köszönhetően Kovács 1934. áprilisban rendezte az éremtárat, leutazva Sepsiszentgyörgyére. (SzNM It, 83-1934. május 7.)

⁴⁴ *Kovács István: Jelentés.....*, Sepsiszentgyörgy, 1934. április 22. (Szövege a Függelékben.)

⁴⁵ 1934. június 12-i levél Fadgyas Annának. Az éremcsoport kérését az bonyolítja, hogy az ISC már februárban kérte a római kori SzNM-érme lelőhelyének a megküldését – a választ csak a 27 érme kolozsvári előkerülését követően kapják meg. (ISC 13-1934 / SzNM It, 16-1934. február 8., illetve az iktatókönyv bejegyzése ehhez: „Válasz ment 1934. június 19-én”.)

⁴⁶ SzNM It, ad 1934. június 4-i ügyvezető-tanácsi 2. pont.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Kovács Csutaknak, 1934. január 14. (SzNM It, 287-1933.)

⁴⁹ Csutak Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1934. január 31.; Kovács Csutaknak, Kolozsvár, 1934. február 2. (SzNM It, 287-1933.)

⁵⁰ KvM C3 3343.

⁵¹ Csutak távirata Constantin Daicovicu ISC-gondnokhoz Kovács szabadságának egyhetes meghosszabbítása érdekében, 1934. április 17-én. (KvM, C3 3335; SzNM It, 57-1934; BOÉR Hunor 2002, 230.)

⁵² *Kovács István: Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum éremtárában 1934. április hó 5-től ápr. 22-ig végzett rendezési munkálataimról*, Sepsiszentgyörgy, 1934. ápr. 22. (SzNM It, ad 1934. június 4-i ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv, kézírásos fogalmazvány és gépelt tisztázat: szövege a Függelékben.)

⁵³ Uo. A Daday-érme tételes listája (leíró lajstroma): SzNM It, ad 99-1918.

„Éremtárunk jelenleg mintegy 3400 db-ot számlál” – jelentette a rendezés befejezésekor megbízóinak Kovács. Az „éremtárunk” kifejezésen alkalmasint csak a törzsszállományt értette, és rögtön pontosított: ebből a számból néhány százra tehető duplum levonandó. Az állomány numizmatikai csoportok szerinti összetétele sajnos csak hozzávetőlegesen állapítható meg, mert nem az őket alkotó érmek, hanem az elfoglalt fiókok számát adta meg. A megközelítő számítást tovább nehezíti, hogy befogadóképességük növelése érdekében a fiókok felét 33 szokványos loculusos betéttel látták el, ám jelentésében ezt csak két fiók esetében jelezte. Fiókonként átlag 60 érmmel számolva, az ókori (görög, római, barbár) csoportban körülbelül 1080, a középkor- és újkoriban 1980 érem lehetett, amelyekhez mintegy 360 emlékérem csatlakozott. A törzsszállományról leválasztott szétesztott (sorozatokba nem illeszthető?), a feldolgozatlan érmek, a másolatok, a hamisítványok, a csereanyagul szolgáló, meghatározott duplumok 14 fiókot töltöttek meg; valószínű, hogy a pótlólagos betéteket főképp ezekenél alkalmazták, ezért zsúfoltabbak voltak.

Talán nem érdektelen a fenti számoknak az 1912–1913-as rendezés adataival való összevetése. Kovács akkor 2038 db törzskönyvbe vett érem feldolgozásáról és 1098 duplum különválasztásáról számolhatott be. Most e két kategória állaga együtt 3400-et tett ki, tehát egészében változatlanak tekinthető. Igaz, e szám nem foglalta magában a még mindig kolozsvári idejét töltő jó félezerényi érmet. Húsz évvel korábban az ógörög, valamint a magyar és erdélyi pénzek fájdalmas hiányára panaszkodott. Riadónak beillő figyelmeztető szavai nem maradtak hatástalanok. Javaslatára a múzeum 1913-ra jelentékeny állami segélyben részesült, s a 84 görög érme megvásárlásával a sepsiszentgyörgyi éremtár az ógörög érmeles hiteles tükrének nevezhető gyűjteményt mondhatott magáénak. A magyar és az erdélyi gyűjtemény megjavítását célzó, 1914-re beütemezett rendkívüli segély ígéretét elvitte a háború. A többszöri menekítés zavarai az alig három erdélyi aranypénzt – Bethlen Gábor és II. Rákóczi György denariusait – is elveszejtették. (Az éremtári cédulakatalógus feltüntet ugyan egy Csutak által vásárolt erdélyi aranyérmet, ám a részben ceruzával írt bejegyzés hitelessége vitatható.)⁵⁴ A munkálatok kezdetén Kovács az erdélyi sorozat egyetlen nagyobb értékű pénzéről tudott: II. János (János Zsigmond) egy tallérjáról. A rendezés végére rá kellett jönnie, hogy tévedett: hamisítvánnyal van dolga. Kegyetlen ítélet kimondására kényszerült:

„a minket leginkább érdeklő erdélyi csoport szinte mizerábilis kevés számmal és minőségű anyaggal van képviselve.” A magyar államiság ezeréves székelyföldi múltját igazoló gyűjtemény román állami támogatására nem várhatott. Ám a „hiánynak pótlásáról bármi úton-módon gondoskodni elemi kötelességünk” – jelölte meg a gyűjtemény helyreállításának egyedül lehetséges útját. Zathureczky Emília és a nyomába lépők útját.

A rendezési munkálatok lezárultával Kovács kijelölte a közeljövő legfontosabb, többnyire már elkezdett, bevégzendő teendőit:

- a dálnoki és a csíki éremlelet (összesen 600 db) meghatározása;
- a 19. század első fele osztrák és magyar bronzérmeinek feldolgozása;
- a régi kollekció (kb. 1100 érem) céduláinak elkészítése, a duplumok kiválogatása;
- a papírpénzek kategorizálása;
- a duplumok elkülönítése;
- a Kolozsváron maradt több mint 500 érem meghatározása;
- a hiányok jegyzőkönyvezésének folytatása, de csakis valamennyi érem hazakerülése után.

Már ősszel (1934. szeptember 1–27.) bele is vágott a legfontosabb tennivalók elvégzésébe. Elkészítette a szekrények éremtári leíró jegyzékét, amely lehetővé tette a fiókokban, táskákban megbúvó érmek sokaságában való gyors eligazodást.⁵⁵ Fennmaradt szabadidejében vállalta a múzeum elintézésre váró egyéb feladatainak megoldását: rendezte a pecsétnyomó-gyűjteményt, részt vett egy 16. századi kazula meghatározásában.⁵⁶

A következő, 1935. esztendei feljegyzések csupán általános gyűjteményrendező munkájáról tudósítanak. Rövid tavaszi sepsiszentgyörgyi időzése alkalmával (április 24. – május 4.) kiválogatta, szétválasztotta és – két külön szekrényben elhelyezve – kiállította a régiségtár római és népvándorlás kori emlékeit.⁵⁷ Hosszabbra sikeredett őszi ott-tartózkodását (november 27. – december 31.) arra fordította, hogy – miután már 1931-ben kiválogatta, rendezte és kiállította a vastárgyakat – meghatározza a középkor- és újkori anyag ón- és üvegtárgyait, ékszereit és kardjait, s egyúttal átrendezze a középkorikerámia-gyűjteményt.⁵⁸ Gyakori, olykor hosszúra nyúló sepsiszentgyörgyi ott-tartózkodásai nagy hasznára voltak a múzeumnak. Neki magának pedig, válás utáni sokévi magányosságában, az intézeti ellenséges légkörből szabadultan, a meleg baráti kör és a hasznos munka

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ BOÉR Hunor 2002, 230.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.; Roska Márton: *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum f. é.*

április 24. – május 2-ig végzett munkálataimról, Sepsiszentgyörgy, 1935. május 2. (SzNM It, ad 1935. júniusi ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv, 5. pont.)

⁵⁸ BOÉR Hunor 2002, 226, 231.

tudata a testi-lelki megújulás ajándékát hozta.

Úgy tűnik tehát, hogy az éremtár függőben maradt dolgai nem foglalkoztatták. Tapintatosan bár, Csutak emlékeztette is a maga szabta teendőkre: „ülj neki, kérlek szépen, a még nálad levő anyagunk feldolgozásának, hogy azt is hazaszállíthassam és a többi anyagunk mellé tehessem, s ezzel legalább a közvetlen erkölcsi és anyagi felelősség alól Téged is és magamat is mentesítek.” Hívta, a húsvéti vakációt töltse Sepsiszentgyörgyön, és rendezze a régiségtár közép- és újkori anyagát; visszatérve Kolozsvárra, „elvégeznéd az ottlevő érmeink meghatározását és leírását... aztán a tavasz és a nyár folyamán elvégezhethetők mind az éremtárunk, mind a régiségtárunk teljes elrendezését és leírását” – indítványozta. A feldolgozás folytatásához felajánlotta az MNM Éremtára állandó kiállítása legfrissebb Vezetőjének (1933) kölcsönadását.⁵⁹

1936-ban az intézet hatalmaskodó gondnoka, Constantin Daicoviciu előadótanár, az irányában tanúsított „tisztetlen magatartás” jogcímén feljelentést tett Kovács ellen, s az igazgató „engedelmesség megtagadása és tiszteletlenség” vádjával fegyelmi tanács elé idéztette. A megalázó eljárás nyugdíjazással zárult (1938), az erkölcsi megbélyegzés anyagi elégtételezésekképpen a korábban megtagadott fizetésemelés megadásával.⁶⁰ Ha arra gondolunk, hogy a Roska Márton elleni, ugyanazon személy által kiszelt egyidejű lejárató hadjárat a vádlott állásából való felfüggesztésével és szabadságvesztésével ért véget, szinte úgy fogalmazhatnánk, hogy Kovács esetében a román egyetemi intézet nagyvonalúnak nevezhető eljárással szabadult meg sokszorosan kihasznált magyar tisztviselőjétől.

Hogyan alakultak az SzNM és Kovács István közötti kapcsolatok a továbbiakban? Csutak Vilmos halálát (1936) követő évben kéri fel László Ferencről megemlékezni.⁶¹ A Herepei János igazgatóvá történt kinevezését (1938) követő esztendőben, 1940. április 6-án keltezett levelében Kovács néhány, a múzeum őrzetében lévő érem méretei felől érdeklődött Herepeinél. Ez ki is választotta a mondott darabokat, és ígérte, hogy fiatal munkatársával, Székely Zoltán

múzeumőrrel elvégezteti a kívánt méréseket.⁶² Nagy a valószínűsége annak, hogy Kovács a Kolozsváron lévő anyag feldolgozásához igényelte az adatokat, bár ennek ellenkezője sem kizárt. Egyebek mellett, 1941 nyarán érmészeti kiadványt küldött meg, 1942 nyarán pedig többek között éremárjegyzékek megküldését köszönte meg neki az SzNM.⁶³ Jelen dolgozat tárgya szempontjából az a lényeges, hogy a kapcsolat élt, és az érmek ügyét is érintette.

Két évtizedes szegedi száműzetés után, 1940-ben a magyar egyetem visszaköltözött egykori kolozsvári otthonába. Roska Márton került a régészeti tanszék élére, egyben megbízták az ENM ÉR – átszervezés után az ENM Történeti Tára (a továbbiakban ENM TT) – igazgatójával. A Kolozsváron őrzött érmek hazatérésének immár nem volt politikai akadály. Az SzNM új igazgatója, Herepei János nem késlekedett. 1942. július–augusztusi kolozsvári hivatalos útjának egyik céljává épp „a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képező nagy éremgyűjtemény anyagának kiválogatása”.⁶⁴

Az 1944. esztendő végre elhozta a teljes, a végleges megoldást. Roska indító üzenete lehangoló, egyben örömhírt közölt: „Iratárunkban semmi nyoma annak, hogy a Székely Nemzeti Múzeum éremgyűjteményét ki, mikor és milyen körülmények között hozta hozzánk meghatározásra. Szeretnénk visszajuttatni.”⁶⁵ Azaz: a kísérőlevelet nem találják, de az érmekeket készek átadni. A válasz elmaradása miatt, Mozsolics Amália múzeumi őr révén Roska megsürgette a letét elszállítását: „mit csináljunk az érmekekel. Amennyiben nem kapnánk választ, postán elküldjük az érmekeket, mert tovább nem vállalhatjuk értük a felelősséget.”⁶⁶ Halogatásnak nem volt helye. Herepei az SzNM titkárnőjét, Fadgyas Anna múzeumi segéd-tisztet nyomban Kolozsvárra küldte, hogy az ENM TT-ben „éremgyűjteményünket sürgősen vegye át.”⁶⁷ A múzeum legendás mindenese, eleget téve megbízatásának, 1944. április 20-án tíz kilót meghaladó poggyászával Sepsiszentgyörgyre érkezett.⁶⁸ Herepei János múzeumigazgató nem győzött hálálkodni: „Kedves Marci bátyám! A Székely Nemzeti Múzeum nevében őszinte köszönetet mondok éremgyűjtemé-

⁵⁹ Csutak Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1936. január 22. (SzNM It, 1936. évi iktatatlak.)

⁶⁰ VINCZE Zoltán 2006, 17.

⁶¹ SzNM It, 130-1937. május 28. és 239-1937. szeptember 29.; LÁSZLÓ Attila 2002.

⁶² Herepei válasza Kovácsnak, Sepsiszentgyörgy, 1940. április 22. (SzNM It, 1940. évi iktatatlak.)

⁶³ SzNM It, 269-1941. augusztus 21. és 752-1942. augusztus 24.

⁶⁴ *Herepei János jelentése 1942. július 13. – augusztus 5-i kolozsvári és budapesti kiszállásáról*, Sepsiszentgyörgy, 1942. szeptember

28. (SzNM It, 872-1942.) Jelen, valamint a következő 1944-es iratok használatát Csáki Árpád lekötő szívésségének köszönhetjük.

⁶⁵ Roska Herepeinek, Kolozsvár, 1944. március 6. (SzNM It, 316-1944.)

⁶⁶ Mozsolics Amália az SzNM Igazgatóságának, Kolozsvár, 1944. április 13. (SzNM It, 318-1944.)

⁶⁷ Herepei J. múzeumigazgató meghatalmazása Fadgyas Anna részére, Sepsiszentgyörgy, 1944. április 16. (SzNM It, 318-1944.)

⁶⁸ *Fadgyas Anna: Hivatalos útinapló*, Sepsiszentgyörgy, 1944. április 21. (Uo.)

nyünk egy részének három évtizedig való őrzéséért, valamint az egyes példányok meghatározásáért.⁶⁹

Az érmek harmincéves kálváriája véget ért. Az SzNM több ezres, java részében rendezett, kiállításon bemutatott éremgyűjteményének csaknem minden darabja együtt volt, otthon volt.

A több évtizedes küszködés, munka termése beért. Csutak Vilmos, a legyőzhetetlen akadályt nem ismerő, eltökélt intézményvezető, Kovács István, az érmek tudományának avatott ismerője és ügyszere-tettel megáldott segítőtűnk, valamint Herepei János az SzNM elhanyagolt, szétszóratásra ítélt, háborús pusztítástól veszélyeztetett éremgyűjteményét a kor

színvonalán álló, rendezett, a közönségnevelés és a tudományos kutatás hivatott oltárává emelte. Becsét megsokszorozva, visszaadták a székely múzeum megteremtőjének, a székely népnek. Odaadó, hivatásos munkájuk erkölcsi értékét nem csorbítja, hogy a jól végzett munka elégtétele helyett rövidesen a részleges pusztulás tényével kellett szembesülniük: 1945. március 28-ról 29-re virradólag a zalaegerszegi pályaudvaron a múzeum értékeit mentő szerelvényt bombatalalat érte, és a múzeum legbecesebb kincseivel együtt az éremgyűjtemény legértékesebb, másfélezer darab fölötti menekített tétele is megsemmisült vagy nyoma veszett.⁷⁰

Függelék

1.

*D. Kovács István egyetemi magántanár szakvéleménye éremtári szekrények készítettésére*⁷¹

Kedves Vilmos!

Egy hónappal ezelőtt írt levelekre csak most válaszolok. Az igazat megvallva, bosszantott az a tény, hogy annyi idő óta annyiszor elmondtam, megadtam a válaszomat a kérdéses tárgyban, sőt Horváthoddal írásba is foglaltuk a nyáron – újlágg –, és Te mégis úgy írtál e tárgyban, mint Előtted olyan novumról, melyről most hallasz, illetve akarsz hallani első ízben. Te nem akarsz a kiállítási múzeumi helyiségben elhelyezni az egész éremtári anyagot. Ha ezt akarnád (1.), oly 2 db szekrényt kellene csináltatni, melyben alol van fiókokban a repositorium (fekvő szekrény, 2-3 egymás alatti fióksorral, 15-20 [fiókkal]), fenn a szekrény tetején a két kiállítási ferde, sekély üvegeszekrény. Ilyen, egymásnak hátat fordító vagy fal mellé elhelyezhető egyesített szekrény (kiállító repositorium) a nagyobb felügyelet alatt levő könyvtári előszobában (olvasó) is elhelyezhető volna (90-120 fiókkal). Ezt a szekrénytípust tárgyaltuk meg, méreteztük stb. a nyáron újlágg az asztalosokkal. Felvetünk egy némileg eltérő lehetőséget a fenti egységes (kiállítás + repositorium) típustól: (2.) a raktárszekrény (fiókokkal) vagy szekrények (2 db) és kiállítási felső rész, illetve részek (2 db) külön-külön, önállóan is használható, mely esetben az üveges kiállító rész (illetve részek) lecsavarható lábakat kapna: ha akarom, a két részt (raktár és expositia) együtt tartom, ha akarom, szétválasztom a kettőt.

És végül, a (3.) lehetőség: állandó jellegű, lábas kiállítási szekrény sekély, üveges ferde tetővel (könnyű, olcsó), a tulajdonképpeni kiállítás célját szolgáló, vékony deszkalap betéttel. Ez esetben a repositorium a célszerűbb álló magas típus, mely kevés helyet foglal el, és mely nem vár a tetejére kiállító üvegrészt. Két sor fiók, 30 (40) – 30 (40) [fiókkal], a legalsó 2-2 fiók mélysége 5-5 cm, a többi minta szerint, a szabványos, ott levő mérethez, egyelőre lécezés (loculusok) nélkül. Az érmek nagyság szerinti elcsoportosulásától függ, hány fiókot kell ilyen és hányat olyan nagyságú loculusra osztani.

A kiállítási szekrény (3.) minden további nélkül olcsón elkészíthető. Kiállítási felületnek úgy tetszik kb. 2-2, összesen 4 fióknagyságot vettünk fel. (Olyanszerűek, mint az okmánysekretyény alsó része, de sekélyebb skatulyával. A raktárszekrény (3.) sok, aprólékos, precíz munkát igényel. Ezért drága lesz. Egyelőre készülhetne csak a két ajtós szekrény – ha többre nem telik –, fiókok nélkül, de a fiókok befogadására szolgáló nyílások azonos, precíz méretével. Azután elkészíthetők a fiókok hasonlóan, azonos, precíz mérettel, és a vékony lécecskék. A lécecskék vastagsága marad, magasságuk 1-1 ½ mm-rel csökkentendő, hogy a sucrescentia (gyarapodás) céljára betéteket lehessen alkalmazni, összesen kb. 400-500 m hosszúságban. A szekrény maga kívül lehet fenyő (vörösfenyő), belől azonban a fiókválasztó osztályozás és maguk a fiókok talán cseresnyefából. Elsősorban szabad csak használni. Ha a fenyő a fiókválasztó szerkezetnek megfelelőbb, készülhet abból is (úgy tudom, a miénk szintén fenyőfa), a fiókok azonban más, keményebb anyagból, a nutban mozgó fenékekkel:

(1. ábra)

Minta, melynél a B alkalmazása nehézségekbe ütközik:

(2. ábra)

A = Az átalakított minta.

B = Könnyen kezelhető betét, mely ugyanazon szekrénynél a fértőképeséget megduplázza. Ha pénzühiány miatt „fiók nélküli szekrény” készülne, az esetben is csináltatnék pár betétes fiókot.

3. forma (3. ábra).

Választólécek nélkül, vastag kartonbetétekkel, melyekbe az érmek részére mélyített kerek loculusok vannak. A berlini éremtár ez utóbbi rendszerű. A kartonbetétek 2 vastag kartonból készülnek. A felsőbe kerek lyukakat vágnak acélstancnik segítségével (nagyobb vaskereskedésben kaphatók különböző mérethez: rajza, 4. ábra), és e felső lapot ráragasztják az alsó, sima kartonra. Egy fiókba 2-3-4 darabot el lehet helyezni. Tessék választani vagy válogatni a mintákból. Ezekről azonban több szó ne essen, mint novumról. (A berlini szekrények fémbe való, fém fiókokkal. A párizsiak fából, karton betétekkel.)

⁶⁹ Herepei Roskának, Sepsiszentgyörgy, 1944 április 21. (SzNM It, 334-1944.)

⁷⁰ HEREPEI János 2004, 125; SzNM It, *Elszállított és 1945. március 29-én Zalaegerszegen megsemmisült múzeumi anyag leltárának másolata...*, XLIII. láda jegyzéke.

⁷¹ SzNM It, [eredetileg 1933. évi, a Varga László asztalos ügyéhez csatolt] iktatatlan pallium Fadgyas Annának ezzel a [z 1932. évi]

ceruzairásos feliratával, alatta ugyanazzal megjegyzése: „1932. január 25-én igazgató úr kiadta az éremtári szekrény rajzát és Kovács tanár úr utasításait Varga asztalosnak ajánlat megtevésére céljából.” Impurum és gépelt tisztázata, mindkettő rajzzal, az impurumon a megszólítás utáni első két (és még egy, szöveg végi, ehhez visszatérő), dohogó mondat áthúzva, már nem is szerepel a tisztázatlanban.

A kartonoknak sulphur (kén) nélkülüknek kell lenni, különben az ezüst és bronz, réz tárgyakat megtámadja a papírban, kartonban gyakran nagy mennyiségben jelen levő káros anyag.

2.

*Kovács István levele Csutak Vilmoshoz éremszekrény-tárgyban, 1934. február 2.*⁷²

Édes, kedves Vilmos!

Fürödj a jelzőkben! Tegnap kapott leveledre,⁷³ fejből, mert nem a szekrények tövében írom válaszómat, a kért adatokat így csoportosítom: (Kérlek, minthogy a békeidők óta úgyszólván kétévénként szolgáltam az alábbi adatokkal, ezt őrizd meg, és hajtsd végre!)

A locul. belvilága	Egy sorban locul. sz.	1 fiókban locul. sz.	Fiókok sz.
3 × 3 cm	12	144	20
4 × 4 cm	10	100	30
6 × 6 cm	7	49	12
8 × 8 cm	5	25	6
13 × 13 cm	3	9	2
20 × 20 cm	2	4	1

[Összesen:] 71

0,5 cm vastag lécekkal alkalmazva, főleg a nagyobb loculusoknál a fenti méretek 1-2 mm eltérést fognak mutatni. A fő, hogy egyformák legyenek a loculusok, tehát a tért, mely rendelkezésre áll, egyenletesen osszuk be. – Megfelelő nagyságú négyzeteket vág ki a mester vékony deszkalapból, 2-2 darabot, és ezek segítségével [rajzocska róla a zárójelben, a szavak közé rajzolva: 5. *abra*] végzi a lécecskék rögzítését.

Jó lesz lécecskékről feleslegesen gondoskodni, ha netán változtatni kell a beosztáson pár fióknál – rendelkezésre álljanak. E célból a négyzetlapocskák is megőrzendők az éremtári szekrény valamelyik fiókjában.

Ha kész a szekrény teljesen, az ókori etc. érmek beosztását azonnal eszközölni lehet: a velük levő cédulák megmutatják, milyen nagyságú loculusú fiókba kell azokat osztani. – Jó ha egy-két⁷⁴ sort minden fiókban a sucrescentia számára üresen hagyunk. A beosztás után az érmek a sucrescentia számára meghatározó anyagul is szolgálhatnak, ezért nem kell halogatni a beosztást!!! Mi van a mintafiókkal?!! Sajátkezűleg hozzád! – Érkezéset várjuk. Addig is ölelünk

Pista

Cluj-Kolozsvár, 1934. február 2.

3.

*Kovács István: Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum éremtárában 1934. április hó 5-től ápr. 22-ig végzett rendezési munkálataimról, Sepsiszentgyörgy, 1934. április 22.*⁷⁵

1. A még békeidőben meghatározott, cédulakatalógussal ellátott 2038 db éremnek a ládikókból való kipakolása, a kísérő kis cédula adatainak a nagy cédula adataival való összehasonlítása, esetleges korekciók és az érmeknek geographiai-politikai kategóriák szerinti (denariusok, garasok, tallér etc. nagyság) csoportosítása.

2. Az éremszekrények fiókjainak a fenti nagyságok szerinti loculusokra való beosztása asztalos igénybevételével. A szekrénynek és a kiállítási résznek zárossal való felszerelése.

3. A még békeében vásárolt 84 db ógörög érem meghatározása, nagyrészbéli leírása, beszámolója, Eckhel⁷⁶ rendszere szerinti geographiai csoportosítása, fiókokba való helyezése.

4. Az éremgyűjtemény anyagában fellelhető fixált lelőhelyek csoportok szerinti összeírása.

4a. Jegyzőkönyveztük a kibontás során mutatkozó hiányokat, melyek főleg az erdélyi csoportot érintik.

5. A Daday-féle 24 db középs- és újkori arany érem meghatározása, kísérő cédulákra való leírása.

6. A Gödri-féle gyűjtemény (111 db) és a múzeum 38 db emlékérmének és 77 db ugyancsak a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képező medaillonjának kipakolása, csoportosítása és szekrénybe való sorolása. Ez utóbbi csoport meghatározás végett Kolozsváron volt, honnan 1929-ben⁷⁷ kerültek haza. Nagyrészen Herepey János tanár úr végezte determinálásukat.

7. A mutatkozó helyszűke miatt az éremfiókok felé szokványos loculusos betétekkel láttattuk el asztalos segítségével (összesen 33 db).

8. A gyűjtemény régi állagából a külföldi, főleg újkori ezüst és bronz-nikkel érmeket (több mint 1000 db) anyaguk természetének megfelelő módon különböző savas eljárással takarítottuk, országok szerint csoportosítottuk, és chronologiai sorrendbe osztályoztuk, fiókokba raktuk. Csak a porosz érmek szétosztása nem történt meg az idő rövidsége miatt. A több mint 1000 db-ot számláló kollekciórész azonban sem nagy, sem kis cédulákkal nem láthattuk el, mert erre időnk nem volt, de addig is, amíg ez megtörténhetik, jelenlegi helyzetükben lehetővé tesszük a tanulmányozást, szóval használható állapotban vannak.

9. Az ógörög csoport anyagát teljes egészében, a római és középkori anyagnak arany példányait – bár kölcsönként mérleggel –, de lemértük, és a súlyadatokat az érmek kísérő kartonain rögzítettük.

10. Külön kategóriába soroztuk a hamisítványokat, galvanoplasztikai másolatokat, ólom és egyéb utánzatokat.

11. Megtanultuk a glyptika és általában a kisművészetek körébe tartozó reliefszerű tárgyak gipsz másolatainak praktikus készítmény módját.

12. Megtakarítottuk és nagyjában országok szerint szétosztottuk a mintegy 600 db ezüst érmet tartalmazó dálnoki és csíki éremleleteket. Ezeknek fiókokba való beosztására nem került sor.

13. Éremtárunk jelenleg mintegy 3400 db-ot számlál, melyből azonban a 8. tételszám alatti anyag duplumai levonásba hozandók. – Az anyag csoportosítása a szekrényen belül a következő:

1. Ógörög	5 fiókban
2. Római köztársasági	4 fiókban
3. Római császársági	8 fiókban
4. Barbarus utánzatok	1 fiókban
5. Közép- és újkori denarius-félék	15 fiókban
6. Közép- és újkori garas-félék	10 fiókban (egy betéttel) ⁷⁸
7. Újkori tallér	3 fiókban
8. Emlékérmek	6 fiókban
9. Gödri-féle éremgyűjtemény	5 fiókban
10. Szétosztott feldolgozatlan	7 fiókban (3 betéttel)
11. Galvanoplasztikai másolatok és hamisítványok	1 fiókban

Összesen 65 fiókban elhelyezve

A szekrény alsó 6 mély fiókjában nyernek elhelyezést a cse-reanyagul szolgáló duplumok etc. és minden, az éremtárt illető rekvizitumok.

⁷² A múzeum nyomtatott, kétnyelvű fejlécű, évtized-keltezte papírján, kézírással.

⁷³ Válasz Csutak Vilmos 1934. január 31-i levelére.

⁷⁴ Főléírva: 3-4.

⁷⁵ SzNM It, ad 1934. június 4-i ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyv, gépelt tisztázat és kézírásos fogalmazványa.

⁷⁶ Joseph Hilarius Eckhel (1737–1798), jezsuita numizmatikus.

⁷⁷ Helyesen: 1928-ban.

⁷⁸ A fogalmazványból hiányzó, a tisztázatba utólag, ceruzával beszúrt kiegészítések, illetve egy helyesbítés (lásd 74. jegyzet) *dölt betűvel* szedve.

Elvégzésre várnak még a következő munkálatok:

1. a nagy cédulák elkészítése azon csoportoknál, melyeknél csak kísérőcédulák készülhettek (3, 5, 6.);

2. a kategorizálatlan fenti 8. tétel alatti kb. 1100 érem nagy és kis cédulái;

3. a dálnoki és csíki leletek katalogizálása és nemek (denarius, garas etc.) szerinti tüzetesebb osztályozása;

4. a 19. század első feléből és még mindig egy kis ládikában őrzött bronz érmek (osztrák, magyar) feldolgozása és katalogizálása;

5. az összes papírpénzek tüzetesebb feldolgozása és alkalmas kezelési módjának megállapítása;

6. a még Kolozsvárt levő több mint 500 db érem meghatározásának kiegészítése, gyűjtemény anyagába való sorolása, *a Gödri-gyűjteménnyel 1934-ben visszakerült 35 db emlékéremmel együtt.*

Nem hallgathatjuk el, hogy a gyűjteményben a minket leginkább érdeklő erdélyi csoport szinte mizerábilis kevés számmal

és minőségű anyaggal van képviselve, mely hiánynak pótlásáról bármi úton-módon gondoskodni elemi kötelességünk. A békeidőben még meglevő 3 (?) erdélyi aranyérmünk helyett selejtes anyagú ezüst és bronz érmeket találtunk a ládikák fenekén szabadon heverve. Az egyetlen II. János Zsigmond-féle ezüst szücségtallér, *mely az erdélyi csoport pénzei közt a nagyobb értéket képviselné, hamisnak bizonyult.*⁷⁹

A többi csoport hiányairól az egész anyag együttléte alkalmas szóvalhatok.

Nem mulaszthatom el azonban már most rámutatni arra, hogy múzeumunk miután a békebeli egyetlen mérlegünkötől megfosztatott, se súly-kollekcióval, se mérleggel nem rendelkezik, s így a legszükségesebb méréseket kölcsönként mérleggel kellett most is végeznünk. A mérleg beszerzését úgy az érem-, mint a régiségtár helyes kezelése szükségessé teszi.

Sepsiszentgyörgy, 1934. április hó 22-én.

Dr. Kovács István s. k.

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; boerb@freemail.hu

Rövidítésjegyzék

EME	– Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
ENM ÉR	– Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára, Kolozsvár
ENM TT	– Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára, Kolozsvár
ÉRI	– I. Ferenc József Tudományegyetem Érmészeti és Régészeti Intézete, Kolozsvár
ISC	– Institutul de Studii Clasice, Cluj
MKOF	– Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Budapest
VKM	– Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

- K 736: *Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, 1897–1922*

Országos Erdély-történeti Múzeum (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), Kolozsvár (KvM)

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)

- SzNM It: *Az SzNM régi intézményi levéltára* (SzNM, Könyvtár)

Irodalom

BOÉR Hunor

2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez, *Acta (Siculica) 2001/1 (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára, 1)*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 217–235.

2009 A Székely Nemzeti Múzeum a Béli-házban (1879–1892), in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Székely Mikó Kollégium – Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 58–99.

CSUTAK Vilmos

1929 A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 5–25.

CSUTAK Vilmos – László Ferenc

1915 *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának Jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a múzeum 1914. évi fejlődéséről és állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.

EGYED Ákos

1993 Csutak Vilmos élete és munkássága, in: *CSUTAK Vilmos: Közösség és művelődés. Válogatott írások* (Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–104.

⁷⁹ A fogalmazványban a mondat még így hangzik: Az egyetlen csoport pénzei közt a nagyobb értéket II. János Zsigmond-féle ezüst szücségtallér képviseli az erdélyi

- HEREPEI János
 2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)* 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 37–132.
- KOVÁCS István
 1910 Az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakulásának 50 éves jubileuma és jubiláris plakettje, *Numizmatikai Közöny*, IX, 21–25.
 1929a A Székelyföldre vonatkozó régészeti irodalom rövid vázlata, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 714–719.
 1929b A Székelyföldre vonatkozó néprajzi irodalom rövid ismertetése, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 719–727.
- LÁSZLÓ Attila
 2002 Kiadatlan megemlékezés László Ferencről 1937-ből, *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 85–98.
- LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos
 2001 [1916] A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a Múzeum 1915. évi működéséről és állapotáról [1916], *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 99–110.
- MIHALIK József
 1916 Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, XI/4, 180–193.
- SAS Péter
 2000 Mozzanatok a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum történetéből, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XLIV/1–2, 133–141.
- TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor
 2002 Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 1), 163–216.
- TZIGARA-SAMURCAȘ, Alexandru
 1929 Contribuție la istoricul Muzeului Secuiesc, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929, 30–39.
- VINCZE Zoltán
 2006 Kovács István, a numizmatikus és régész, *Honismeret*, 2006/1, 14–18.
 2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
 2015 Kovács István, a Székely Nemzeti Múzeum éremtárának rendezője (1912–1915), *Acta Siculica 2014–2015*, 314–352.

**István Kovács, organizatorul colecției numismatice a Muzeului Național Secuiesc
(1916-1944)**

(Rezumat)

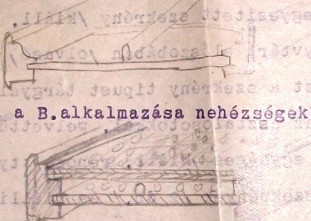
István Kovács, specialist al Institutului de Numismatică și Arheologie al universității din Cluj, a început să reorganizeze colecția numismatică a Muzeului Național Secuiesc în anii 1912 și 1913. Cele aproximativ 2000 de piese rămase neprelucrate urmau să-și găsească locul în campania plănuită în anul 1914. Cu scopul de a grăbi terminarea lucrărilor, aproximativ 1000 de piese neprelucrate sau recent achiziționate au fost trimise la Cluj. Războiul însă a împiedicat realizarea programului. Unele piese au fost luate la București în 1916, ajungând înapoi în 1917. Partea cea mai mare a colecției a fost evacuată la Budapesta, cea din Cluj între 1916-1918, cea rămasă/înapoiată la Sf. Gheorghe chiar de două ori, între 1916-1918 și între 1918-1922. În 1928 au reușit să recupereze numai o parte a pieselor trimise la Cluj, în 1934 altă parte, prelucrarea fiind finalizată de Kovács în deplasare la Sf. Gheorghe. Restul s-a înapoiat abia în 1944.

**István Kovács, Organizer of the Numismatic Collection
of the Székely National Museum (1916–1944)**

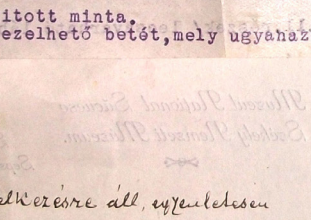
(Abstract)

István Kovács, specialist of the Institute of Numismatics and Archaeology of the University of Kolozsvár (Cluj) started the reorganisation of the numismatic collection of the Székely National Museum in 1912–1913. The approximately 2000 unprocessed pieces were to find their place during the action planned for 1914. In order to accelerate the process, approximately 1000 unprocessed or recently acquired pieces, were sent to Kolozsvár, but it was hindered by the outbreak of the war. Some of the artefacts were taken to Bucharest in 1916, and returned in 1917. The rest of the collection was evacuated to Budapest in two parts. The one kept in Kolozsvár was taken between 1916–1918, and 1919–1922. A small part of the collection which was kept in Kolozsvár was returned to the Székely National Museum in 1928; another chunk in 1934, which was organized by Kovács, and the remaining part only in 1944.

A szekrény maga kívül lehet fenyő /vörösfenyő/belől azonban a fiók választó osztályozás és maguk a fiókok talán cseresnye fából. Első osztályú, száraz faanyagot szabad csak használni. Ha a fenyő ~~száraz~~ a fiókválasztó szerkezetnek megfelelőbb, készülhet abból is /ugy tudom a miénk szintén fenyő/a fiókok azonban más, keményebb anyagból a nutban mozdító fénéssel.

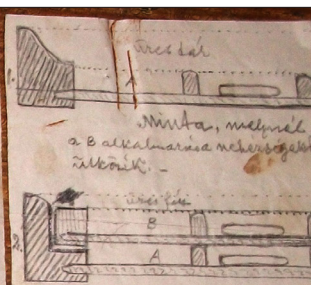
Minta, melynél a B. alkalmazása nehézségekbe ütközik.

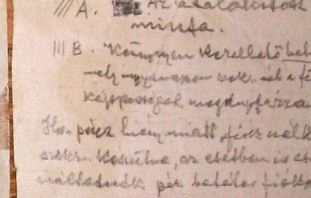
A. AZ átalakított minta.
B. Könnyen kezelhető betét, mely ugyanazon szekrénynél a férőképes fiók nélküli "szekr. képezés" fiókot.

a betét, mely pendeltárcsára áll, egyenesen oszlik be. - Megfelelő nagyságra megvágott és ki a mestor nagyon deszka-lapból, 2-2 db-ot és ezek segítségével ( ) végül a lécezőkét rögzítik. -
to his, lécezőkét feltelesen gondoskodni, ha nem volt alkalmi kell a hosszaión pár fióknál - pendeltárcsára álljanak. -

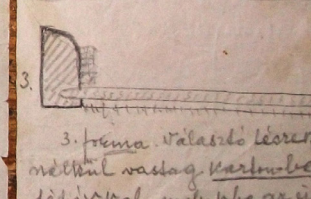
3. forma. Választó lécezők nélkül vastag, karbonbetétekkel, melyekbe az ürmek helyére mélyített körkörös lyukak vannak. A berlini éremtár is káronból készülnek. -
nik segélyével/nagyobb méretű / és a felső rész egy fiókba 2-3-4 ábrót

Minta, melynél a B. alkalmazása nehézségekbe ütközik.

A. AZ átalakított minta.
B. Könnyen kezelhető betét, mely ugyanazon szekrénynél a férőképes fiók nélküli "szekr. képezés" fiókot.

3. forma. Választó lécezők nélkül vastag, karbonbetétekkel, melyekbe az ürmek helyére mélyített körkörös lyukak vannak. A berlini éremtár is káronból készülnek. -
nik segélyével/nagyobb méretű / és a felső rész egy fiókba 2-3-4 ábrót

1-5. ábra Az éremszekrények elkészítéséhez adott használati utasítások (lásd Függelék) 1934. évi rajzai

Tóth Szilárd

AZ EGYESÜLT SZÉKELY NEMZETI ÉS MAGYAR DEMOKRATA PÁRT, AVAGY AZ ÚJ VILÁG KÖRÜLI CSOPORT

Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt, avagy az Új Világ újság körüli csoport egy érdekes, egzotikus társaság, amely 1919-ben alakult, bejutott a román parlamentbe, majd amilyen gyorsan megjelent a semmiből, olyan gyorsan el is tűnt a politikai színtérről. A magyar és a román történetírás keveset foglalkozott e csoporttal, nem azért, mert tisztavirág életű volt, hanem mert a magyar történetírás renegátoknak tekintette őket, és kevésbé hősiessé történetekről nem sokan írnak szívesen, a román történetírás dicsőítette őket, de a román történészek zömének a számára nem kutatható e csoport története a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt.

Az első világháborúnak Magyarország és a magyarság számára kedvezőtlen vége egy olyan helyzetbe hozta az erdélyi magyar politikai elitet, hogy az önszerveződésben a pozícióörzés és a túlélés lett a fő cél. Erdélynek a román hadsereg által való megszállása után a legfontosabb konfliktust az 1919 tavaszán a román királyra teendő hűségeskü kérdése okozta. A magyar tisztviselői kar nagy része, budapesti utasításra, nem tette le a hűségesküt, abból kiindulva, hogy a folyamatban levő béketárgyalásokon ezt a román kormányzat Magyarországgal szemben felhasználhatná.¹ Ennek a passzív ellenállásnak a szervezésében és a Kormányzótanáccsal való tárgyalásokban a megyei közigazgatás és a helyi politika addig Erdélyben maradt vezetői töltöttek be vezető szerepet: Grandpierre Emil², báró Jósika

Sámuel³, Ugron István⁴, stb. Mindezek egyetértettek Budapest utasításával, hogy a békeszerződés aláírása előtt semmiképpen sem teszik le a hűségesküt, mivel egy ilyen gesztussal kényelmetlen helyzetbe hozzák Magyarországot a Békekonferencián. De voltak azonban magyarok, akik részt vettek az 1919-es parlamenti választásokon, de őket a magyar nyilvánosságban (a sajtóban és az egyházi körökben) egyaránt renegátoknak tekintették. Mindhárom nagyobb román pártnak voltak magyar tagjai, illetve képviselői, de amint az a választások alatt kiderült, ezek nem tudtak nagyobb befolyásra szert tenni. Kiss Géza képviselő, aki a román Nemzeti Liberális Párt színeiben jutott be a parlamentbe, például azt nyilatkozta az 1923-as alkotmánytervezet parlamenti vitája alkalmából, hogy a magyar kisebbség nem óhajtja, hogy a Kisebbségi Szerződéseket belefoglalják az alkotmányba, míg Sándor József képviselő az Országos Magyar Párt nevében pont az ellenkezőket nyilatkozta. A román sajtó napokig csak Kiss Géza nyilatkozatát közölte, mint a romániai magyarság hivatalos álláspontját.⁵ A román politikai pártoknak ilyen beszédet tartó magyar politikusokra volt szükségük, és időnként meg is találták őket. Egyébként igyekeztek a német kisebbség soraiból is megszerezni hasonló „vállalkozókat”.⁶ Bárdi Nándor megállapítása szerint a Nemzeti Pártnak a Maurer Béla és az *Új Világ* című lap körüli csoport, a Néppártnak Ébert Ernő, Betegh Miklós, Truppel Győző voltak a „magyar politikusai”,⁷ míg

¹ MIKÓ Imre 1941, 16–17.

² Grandpierre Emil (1874–1938) író, politikus, a kolozsvári *Magyar Nemzeti Tanács* volt elnöke, a Károlyi Mihály kormány által kinevezett főispán. Középiskolai tanulmányait a *debreceni Református Kollégiumban* kezdte, Nagyszebenben folytatta, s a *kolozsvári Református Kollégiumban* fejezte be (1893). A *Ferenc József Tudományegyetemen* végzett és szerzett jogi doktorátust (1899). A kolozsvári törvényszéken joggyakornok, majd járásbíró, ítélőtáblai tanácsjegyző, végül törvényszéki tanácsvezető bíró. A Károlyi-kormány őt nevezi ki 1918. dec. 1-től Kolozsvár és Kolozs megye főispán-kormánybiztosává. Az eskütétel megtagadása után a román hatóságok tőle veszik át a hatalmat 1919. jan. 18-án, de az adminisztratív irányításban még március közepéig részt vesz. Az 1921-ben megalakuló Magyar Szövetség egyik

szervezője, ügyvezető alelnöke, 1922 augusztusában a Magyar Nemzeti Párt elnöke, majd az Országos Magyar Párt létrejöttkor ennek alelnöke. 1925 januárjában lemond és áttelepszik Magyarországra.

³ Jósika Sámuel (1848–1923) főispán, főrendiházi elnök, országgyűlési képviselő, a király személye körüli miniszter, belső titkos tanácsos, a budapesti főrendiház utolsó elnöke, akit a Magyar Szövetség, majd az Országos Magyar Párt elnöke.

⁴ Ugron István (1862–1948) az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó amerikai követe, aki előzőleg Bukarestben is szolgált.

⁵ WILLER József 1923, 38.

⁶ CIOBANU, Vasile 2001, 165.

⁷ BÁRDI Nándor 2013, 124–125.

a liberálisok a húszas évek elején Kiss Gézát⁸, Szóts Gézát támogatták mint a magyarság igazi képviselőit.⁹ Ez a megállapítás kis korrekktúrára szorul: Truppel Győző a Maurer Béla és az Új Világ körül gravitáló csoporthoz tartozik, legalábbis ameddig a csoport szét nem robbant 1920-ban. Egyébként kétségtelen, hogy az Új Világ körüli csoport az Erdélyi Román Nemzeti Párt „védnöksége” alatt működött, de az 1919-es választásokon nem e párt színeiben vettek részt, hanem függetlenekként, majd a parlamentbe való bejutás után pártot is alapítottak.

Végül is a Maurer Béla és társai voltak az első magyar csoport, amelyik részt vett a romániai parlamenti választásokon (1919) és a román történetírás ezt szereti felmutatni, mint a politikai aktivizmus kezdeteit a romániai magyarság „egy bölcs csoportjának” a részéről.¹⁰ Gheorghe Iancu a *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)* című munkájában így mutatja be az Új Világ körüli csoportot: „a magyarságon belül a realista megértés erősödéseként jelent meg a reakciós elit, nagybirtokos és polgári osztály, a tisztviselők, értelmiségiek ignoráns politikájával szemben, melyeknek befolyása a magyar közvéleményben folyamatosan csökkent”.¹¹ Aurel Galea megjegyzi az Új Világgal kapcsolatban, hogy a „szebeni lap határozottan kijelentette a magyarság nevében az új államalakulatba való beilleszkedést, meggyőződve, hogy akik elfogadták a gyulafehérvári határozatokat betartják a szavukat.”¹² Az Új Vi-

lág működése eredményeként megalakult Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt későbbi kudarcát így értelmezi: „a Maurer Béla vezetése alatt álló párt nem tudott gyökeret verni a magyarság körében határozatlan taktikája miatt.”¹³ A párt választási szereplését gyakran az 1919-es parlament reprezentatív jellegének kiemeléséhez alkalmazták, a párt magyarságon belüli reprezentativitását nem tárgyalva vagy legalábbis nem kérdőjelezve meg.¹⁴

Ez a csoport valóban részt vett az 1919-es választásokon és be is juttatott 8 képviselőt¹⁵ és 4 szenátort¹⁶ a román parlamentbe, de a helyzet sokkal árnyaltabb. A 12 parlamenti képviselő közül 11-nek nem volt ellenjelöltje és így a választásokat meg sem tartották, hanem automatikusan győztesnek nyilvánították őket¹⁷ (és nem egyöntetű szavazással nyertek, mint ahogy ezt Gheorghe Iancu bemutatja¹⁸). Ez a tény, hogy nem is voltak ellenjelöltjeik, szerintem azt bizonyítja, hogy a magyar politikai elit még mindig a passzivitás útján járt. Később e személyek nem is rúgtak labdába miután az Országos Magyar Párt színre lépett, ez pedig megerősíti azon állítást, hogy az esetükben politikai kalandorokról beszélhetünk.¹⁹

Egyébként egy nagyon színes társaságról van szó, amelyről a magyar történetírás szinte nem is vesz tudomást. Nagy György, azon kevés szerzők egyike, aki foglalkozott e csoportosulással, a következőképpen írja le e társaságot: „1919 elején a szebeni Román Kormányzó Tanács árnyékában egy enyhén szólva

⁸ Kiss Géza (1882–1970) jogász, politikus, egyetemi tanár. A Ferenc József Tudományegyetemen szerzett államtudományi és jogi doktorátust (1903). Budapesten az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítési bizottságában kezdte pályáját. Kolozsvárt a római jogból egyetemi magántanárként képesítették (1907), s a nagyváradi Jogakadémia nyilvános rendes tanárává nevezték ki és itt 1913-tól dékán. 1914-től a debreceni Tudományegyetemen a római jog rendes tanára, a jog- és államtudományi kar dékánja (1915), majd az egyetem rektora (1918–19). Emigránsként Romániába került, ahol az Erdélyi Román Kormányzótanácsnak, később a bukaresti Igazságügyminisztérium erdélyi államtitkárságának szaktanácsosa. 1922-től országgyűlési képviselő, 1927–28-ban és 1931–32-ben szenátor a román Nemzeti Liberális Párt zászlaja alatt. Ügyvédi gyakorlatot folytatott Kolozsvárt (1933–40) és Bukarestben (1940–44). 1944 őszétől előbb a román Nemzetiségi Minisztérium államtitkára (1944), majd a Bolyai Tudományegyetemen (1945–51), ill. a Jogtudományi és Közgazdasági Főiskolán (1951–53) a római jog és a polgári jog tanára. A két világháború közötti politikai tevékenysége vitatott, mivel nem az Országos Magyar Párt színeiben, hanem a román Nemzeti Liberális Párt zászlaja alatt volt parlamenti képviselő és felszólalásai által többször is gyökeresen ellentétes véleményt nyilvánított ki a romániai magyarság nevében, mint az Országos Magyar Párt képviselői. Például azt nyilatkozta, hogy a romániai magyarság meg van elégedve Románia új, 1923-as alkotmányával, míg Sándor József képviselő az Or-

szágos Magyar Párt részéről elítélte ezt. A romániai magyarság döntő többsége, a politikai és a kulturális elit, az egyházi vezetők és a budapesti kormányok sem tekintették a romániai magyarság képviselőjének. Egyébként Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után Kolozsvárról Bukarestbe költözik. A politikai kalandorok soraiba szoktam besorolni. (TÓTH Szilárd 2008, 21, 116, 121, 149.)

⁹ BÁRDI Nándor 2013, 124–125.

¹⁰ IANCU, Gheorghe 1974, 124–125.

¹¹ IANCU, Gheorghe 1985, 85–86.

¹² GALEA, Aurel, 1996, 233.

¹³ Uo., 365.

¹⁴ SCURTU, Ioan–BULEI, Ion 1990, 97.

¹⁵ Fay József, Szabó Gábor, Pethő Mózes, Fekete András, Morvay Endre, Maurer Béla, Lengyel Béla, Nesselrode Károly. (Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților, 1919. november 23., 1919. november 26.)

¹⁶ Kereszteszeghy Lajos, Dániel Lajos, Truppel Győző, Herepey Iván. (Monitorul Oficial. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1919. november 24., 1920. június 22.)

¹⁷ Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților, 1919. november 23., 1919. november 26.; Monitorul Oficial. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1919. november 24., 1920. június 22.

¹⁸ IANCU, Gheorghe 1974, 125.

¹⁹ TÓTH Szilárd 2008, 99–100.

furcsa politikai csoportosulás verődött össze, amelynek tagjai – közbevetőleg: valamennyien magyarok meg székelyek voltak vagy legalábbis annak mondták magukat – az új hatalom készséges kiszolgálása révén akartak felkapaszkodni „az uborkafára”, vagy ilyenképpen szerettek volna a készülő román föld-reformtörvény hatálya alól kibújni. A csoportosulás, amely egy Hunyad megyei földbirtokos, U. Maurer Béla igazgatása alatt, és egy aradi ügyvéd, Lengyel Béla szerkesztésében 1919. ápr. 27-én Új Világ címmel napilapot is indított, főleg a Székelyföldön próbált híveket toborozni magának. Cikkeiben az Új Világ, amellett, hogy „az idők szavának a megértésére” apellálva a közhatalmi változás habozás nélküli elfogadását szorgalmazta, a székelységet megkísérelte szembefordítani a megyei magyarsággal. 1919 szeptemberében [...] a csoport irányítói és protektorai politikai párt létrehozását kezdeményezték, s alig két hónapra rá a vargyasi báró Dániel Lajos névleges elnökletével megalakult pártnak már a bukaresti törvényhozásban ültek a képviselői.”²⁰ Nagy György nem bánik valami kesztyűs kézzel az Új Világ körül kialakult csoporttal, de valóban egy eléggé szedett-vetett, minden koncepció nélküli társaságról van itt szó, amint ez a későbbi pártalakuló gyűlésükön ki is derült.

De lássuk akkor hogyan is jött létre a politikai csoportosulás. Mivel a magyar kormányok már 1919 januárjától jóformán nem gyakoroltak hatalmat Erdély felett, e kormányok biztatására ebben az időben alakult ki az erdélyi magyarság passzív rezisztencia álláspontja. A passzivitás kialakulását és megerősödését a román hatalom viselkedése, illetve az erdélyi magyar tervezetek elutasítása is kiváltotta, amikor is a magyar tisztviselőket eskütelre kötelezte a román állammal szemben. A magyar tisztviselők többsége (Budapest biztatására) erre nem volt hajlandó, és ez a tiltakozás alakult át egy két évig tartó politikai passzivitássá. Az állásuktól megfosztott tisztviselők nagy száma Magyarországra vándorolt. Ezekből lettek az úgynevezett „vagonlakók”. Az Erdélyből Magyarországra menekült „vagonlakók” számát Mikó Imre 200.000 főre teszi.²¹ A passzivitás választásának egy másik magyarázata lehet, hogy „az erdélyi magyarság teljes tájékozatlanságban és bizonytalanságban várta az események fejlődését, azzal vigasztalva magát, hogy a román megszállás úgysem tart sokáig s a békekonzferencia igazságot szolgáltat talán.”²² Ebben az időszakban, Mikó Imre szerint, az erdélyi magyarság kimaradt a romániai belpolitikai eseményekből, a román kormányokkal egyáltalán nem tárgyalt, fel-

tételezve, hogy bármilyen fajta közeledést, tárgyalókészséget a román állam a békekonzferencia befolyásolására és ön maga politikájának igazolására használná fel.²³ Azonban az erdélyi magyarságon belül léteztek törekvések, amelyek a passzivitás feladását akarták, hogy az erdélyi magyarság minél hamarabb részt vegyen a romániai politikában. Az egyik ilyen próbálkozás Bernády György nevéhez fűződik, aki még a trianoni békeszerződés előtt megpróbálta az erdélyi magyarságot a romániai közéletbe bekapcsolni.²⁴ De még hangosabban és nyomatékosabban a nagyszebeni *Új Világ* nevű lap és a körülötte kialakult csoport követelte a politikai aktivizmus beindítását.

1919-ben, a párizsi békekonzferencia ülésének a kezdetén, az erdélyi magyar sajtó világában elindul a többi magyar újsággal összehasonlítva egy gyökeresen eltérő üzenettel rendelkező politikai napilap nagyszebeni székhellyel *Új Világ* néven. A lap első száma 1919. április 4-én jelent meg. Magyarországon ekkor a Tanácsköztársaság van hatalmon. E lap az erdélyi magyar közvélemény álláspontjával merőben ellentétes beállítottsággal rendelkezett, a békekonzferencia befejezése előtt hangoztatott véleménye pedig rendellenesnek, felháborítónak tűnt. A lap már eldöntöttnek vélte Erdély hovatartozását, vagyis Romániához csatolását, ami a magyarság pillanatnyi törekvéseivel, reményeivel nem illett össze. Közjogi hatalomként a Nagyszebenben székelő román Kormányzótanácsot fogadta el, amellyel kialakított szoros kapcsolata gyanút váltott ki a lap köré csoportosuló társaság szándékait illetően. Az erdélyi magyarság a politikai passzivitás álláspontján állt az *Új Világ* megjelenésének idején és tevékenysége kezdetén, ezzel szemben a nagyszebeni napilap rögtön a politikai aktivitás felvételét hangoztatta. Meglehetősen furcsa kép alakult ki róluk, rögtön renegátokként kezelték őket és a korabeli erdélyi magyar sajtó vagy támadta őket, vagy egyszerűen tudomást sem akart venni a lap működéséről.

A lap megjelenésének, megalakulásának bizonyos körülményeiről már beszámol a Keleti Újság és az Ellenzék is. 1919. március 6-án a Keleti Újság egy cikkében megemlíti egy új nagyszebeni magyar lap megjelenését. A cikk szerint Nagyszebenben „állítólag román, szász, illetve magyar tőkével” venné kezdetét az új orgánus. A Keleti Újság értesülései szerint az Nagyszebeni Hírlapként fog megjelenni. Mint leendő főszerkesztőt dr. Lengyel Béla aradi ügyvédet nevezi meg, aki addig aradi lapoknál dolgozott és később tényleg ő lett az *Új Világ* főszerkesztője. A Keleti Újság még kiemeli, hogy a napilap tevékeny-

²⁰ NAGY György 1999.

²¹ MIKÓ Imre 1941, 17.

²² Uo., 16.

²³ Uo., 18.

²⁴ NAGY György 1999; FODOR János 2016, 183–184.

ségének, illetve céljainak finanszírozására 2 millió korona értékű tőkét fordítanak.²⁵

Az *Ellenzék* is tudósít az új lap megjelenésének körülményeiről 1919. április 2-i számában. Arról számol be, hogy az addig Nagyszebeni Reggeli Újság címen megjelenő orgánium alakul át és változtatja meg nevét. A cikk arra következtet, hogy a címváltoztatás következtében a lap álláspontja, irányultsága is meg fog változni. Az *Ellenzék* szerint ezt a tényt bizonyítja, hogy Boross Elek szerkesztő is kilépett a lap kötelékéből. Az új lap irányultságával, illetve szerkesztőségi összetételével kapcsolatosan nem fogalmaz meg pontos információkat, nem nevez meg senkit, aki kapcsolatba hozható a lappal.²⁶

A lap prominens alakjai a kezdetektől fogva Ürmösi Maurer Béla, Lengyel Béla és Márton Andor voltak. Ezen három személy fejt ki leggyakrabban világnézetét a lap hasábjain, illetve a címlapon is hármuk neve van feltüntetve, mint vezető beosztású személyek a lapnál. Ennek alapján az Új Világ igazgatója Ürmösi Maurer Béla²⁷, főszerkesztője Lengyel Béla²⁸ (ahogy a Keleti Újság is megszűltette még a lap alakulása előtt), és szerkesztő Márton Andor²⁹ katolikus pap. A későbbiekben kezdenek tevékenykedni a lap körül kisebb-nagyobb mértékben Truppel Győző³⁰ dicsőszentmártoni plébános, illetve Fáy József székelyudvarhelyi arisztokrata, akik a társaság későbbi tevékenységében politikai szerepet is vállalnak. A lap köré csoportosult személyeket vizsgálva egy eléggé heterogén csoport képe alakul ki úgy foglalkozásukat, társadalmi pozíciójukat, mint származási helyüket illetően. Az Új Világ a fejlécben magát „független, demokrata, politikai napilapként” definiálta. Azonban annyira független nem lehetett, mivel a Keleti Újság megszűltette, hogy jelentős mértékű tőkebefektetésben volt része az alapításkor. A kolozsvári lap 2 millió korona összeget közöl, ami hatalmas összeg még békeidőben is, hát még a világháború utáni inséges évben. A Keleti Újság továbbá úgy tudta, hogy román és szász tőke is részt vesz a lap indításában. A 2 millió korona befektetés ténye nem bizonyított, valószínűleg túlzott, de az biztos viszont, hogy az Új Világ egyik számában alaptö-

ke címen 1 millió korona kezdőtőkével próbálnak részvénytársaságot alapítani.³¹ Az említett részvénytársasági alapítás szándékát a gyarapodó támogatói táborral magyarázzák, új hetilapok, könyvek megjelenését szükségszerűnek tartva.³² A lap kiadásainak és megjelentetésének, könyvnyomda létrehozásának az anyagi részét biztosító alapok forrása nem ismert. Maurer Béla egy későbbi írásában azt állítja, hogy az Új Világra és politikai álláspontjának hirdetésére rengeteg morális és anyagi erőforrást fektetett, amely során egész vagyonát erre a célra áldozta.³³ A román és szász tőkebefektetés sem bizonyított eddig, azonban az a tény, hogy Nagyszebenben alakult az újság, nem teszi kizártnak e lehetőséget. Nem érthető pontosan, hogy az esetleges szász befektetőknek mi érdekük lehetett volna egy új magyar lap indításában, de az a tény, hogy a román Kormányzótanács Nagyszebenben székelt és a továbbiakban az Új Világ nagyon e Kormányzótanácsa „szája íze” szerint ír, arra enged utalni, hogy román tőke valószínűleg volt a háttérben. Ennek tisztázása végett meg kellene nézni a Kormányzótanács levéltári dokumentumait.

Működésének az első két hónapjában az Új Világ nagyszebeni székhellyel működött, 1919 júniusában pedig Kolozsvárra költözött. A költözést a lap azzal magyarázta, hogy a jövő eseményei Kolozsvárt Erdély politikai és kulturális központjává változtatják. A lap szerkesztősége az Egyetem utca 3. szám alatti címen volt megtalálható.³⁴ A Kormányzótanácshoz fűződő kapcsolat vádja hamarosan megjelenik a kolozsvári újságok hasábjain. Erre jelenik meg válaszként az Új Világ egyik cikke (*Hazafiság vagy konkurrencia*), amelyben hárítani próbálják e vádakot (amelyeket a kolozsvári Újság fogalmazott meg). Az Új Világ a cikkben gúnyosan azt írja, hogy a kolozsvári Újság a hazát szeretné megmenteni, de nem az abban az időben Magyarországon uralomra jutott bolsevizmustól (Tanácsköztársaságtól), nem az anyagi csődtől, hanem pont tőlük.³⁵ A továbbiakban ismertetik, hogy az Újság két munkatársa figyelmezteti a vásárlókat, hogy az Új Világ vásárlásával hazaárulást követnek. Az Új Világ válasza a hazaárulás vádjára a következő: „*Mi hazaárulók, megfizetett emberei vagyunk*

²⁵ *Keleti Újság*, 1919. március 6., 7.

²⁶ *Ellenzék*, 1919. április 2., 3.

²⁷ Ürmösi Maurer Béla egy földbirtokos, „régii magyar familiából” származott, a közgazdasági pályán dolgozott és különböző bankoknál töltött be tisztségeket újságírói tevékenysége előtt. Családja nem volt ismeretlen a magyar közélet számára, nagybátyja, Maurer Mihály a dualizmus korszakában, a XIX. század végén Alsó-Fehér vármegye főispánja volt, édesapja, id. Maurer Béla pedig Bolyán örökölt birtokokat, amelyeket majd Ürmösi Maurer Béla örökölt. Ugyancsak Bolyával kapcsolatos, hogy az ottani kastély apja idején kerül a család birtokába, azt pedig ő adja el a román kincstárnak 1919-ben. (SZABÓ Csongor 2013, 22.)

²⁸ Lengyel Béla, a lap főszerkesztője és leggyakoribb vezércikkírója, véleményformálója, aradi származású ügyvéd, illetve újságíró, aki szépirodalmi tevékenységet is folytatott, verseket írt. *Új Világ*, 1920. március 12.

²⁹ Márton Andor a római katolikus Theresianum keretén belül dolgozott.

³⁰ Truppel Győző (1874–1938) katolikus plébános, hitoktató.

³¹ *Új Világ*, 1920. június 4., 2.

³² Uo.

³³ SZABÓ Csongor 2013, 23.

³⁴ *Új Világ*, 1919. június 28., 1.

³⁵ *Új Világ*, 1919. április 27., 1.

a román kormánynak, mert nem akarjuk polgártársainknak izgatásával őket dicső halálba vezérelni, nem akarjuk a hivatalnoki osztály kipusztítását. Aki az ilyet hazaárulásnak ítéli, az ostoba, aki pedig megfizetetteknek mond, az hazudik.³⁶ Látható tehát, hogy az Új Világ az erdélyi magyar lapoktól eltérő hangot és politikai üzenetet formált. Leggyakrabban visszatérő üzenetként az erdélyi magyarság és román-ság közti megértés, testvériség, egymásrautaltság motívuma jelenik meg a lapban. Adminisztratív és politikai hatalomként a román Kormányzótanácsot ismerik el, a magyarságot is ennek elfogadására szólítják fel. A Kormányzótanáccsal kapcsolatosan nagyon pozitívan fogalmaz, többek közt a gyulafehérvári határozatok betartását, a magyar kisebbséggel szembeni pozitív magatartást, a nemzetek közti béke megteremtését biztosító szervnek tartja azt. Az Új Világ a románokkal szemben megbékélő, őket dicsérő cikkeket fogalmaz meg. Egyik korai cikkében annak írója Vitéz Mihály vajda történelmi érdemeit méltatja, akinek a szeme előtt az erdélyi nemzetek közti harmónia megteremtése állt. A bevonuló román hadsereget is üdvözlí, akik bevonulásukkal Vitéz Mihály politikai koncepcióját hivatottak végrehajtani.³⁷ Látható tehát, hogy üzenetében az Új Világ valójában a románság szócsöve az erdélyi magyarsághoz, és érthető a többi erdélyi lap, az erdélyi értelmiség tőlük való elhatárolódása. Éppen ezért Ürmösi Maurer Béla úgy érzi többször is, hogy meg kell magyarázza az olvasóknak és az ellenfeleknek, hogy miért is jött létre az Új Világ. Egyik ilyen terjedelmes vezércikkében (*Miért volt szükség az „Új Világ” megalapítására? Miért alapítottuk és szerkesztjük mi? Mit várhat az erdélyi magyarság programunktól?*) hosszadalmasan próbálja megindokolni a létrehozásának a szükségességét. Már az első mondatokban megfogalmazza: „az új világ kialakulásakor nem volt az erdélyi magyarságnak egy olyan orgánuma, mely Erdély jelenlegi központján az Erdély ügyeit intéző Román Kormányzótanács mellett, az erdélyi magyarság ügyeivel foglalkozott volna.”³⁸ Tovább boncolgatja, hogy mivel a Kormányzótanács abban az időben a *de facto* adminisztratív hatalma Erdélynek, és székhelye Nagyszeben, a lap székhelyének természetesen ott kell lennie a központban. Bemutatja a román, magyar, illetve szász sajtóorgánumok jelenlétét, aktivitását számbeli arányukat tekintve, de az összehasonlítást azonban csak a nagyszebeni helyzetre alkalmazza, és azt a következtetést vonja le, hogy az erdélyi magyarság irányító sajtó nélkül maradt, a románoknak több, a szászoknak három,

a magyaroknak pedig egy ilyen típusú napilapja nem létezett! Maurer úgy véli, hogy a magyarság érdekeit szem előtt tartó magyar sajtó a „jelenleg az erdélyi magyarok sorsát intéző román kormányzó-tanács székhelyére kellett volna költöznie”³⁹ A többi újságot azzal vádolja, hogy a fontosabb kérdések helyett inkább a városuk helyi érdekeit, eseményeit helyezik előtérbe, amelyek az erdélyi magyarság jelenlegi helyzetét tekintve irrelevánsak és nem szolgálják az érdekeit. „Ez az egyik oka annak, hogy az Új Világ Nagyszebenben megjelent. A másik oka a hazafiságban keresendő. Mert hazafiság-e közömbösen és tétlenül nézni a torlódó eseményeket azoknak a magyaroknak, akik fájuk érdekében a nyilvánosság útján valamit tehetnek? Nem hazafiság.”⁴⁰

A lap centrális feladatáé az erdélyi magyarságnak az apátiából való felrázását tartja, az aktivitás, cselekvés elindításának racionális mivoltát bizonygatva. Maurer említést tesz arra a lapja ellen felhozott vádról (amely később is gyakran visszatérő motívum) az Új Világgal szemben: a mozgalom megalakulásának koraiságát, tekintetbe véve a békekonferencia munkásságát és a végleges döntés hiányát Erdéllyel kapcsolatosan. A támadást azzal igyekszik kivédeni, hogy valószínűtlennek tartja, hogy lapjának hangja eljut a békekonferenciára, de ha az mégis megtörténne, a többi erdélyi sajtótermék álláspontjával összehasonlítva még mindig pozitívabb megítélésben részesülne, és a magyarságnak inkább haszon származna belőle a békekonferencia végeredményére nézve. Erre az a magyarázata, hogy az Új Világ álláspontját megismerve az erdélyi magyarságról egy kedvező megítélés képeződne le, és azt mint egy, a helyzetével tisztában lévő, megértést, nemzetek közötti megbékélést, testvériességet hangoztató közösségként ítélnék meg. Ezzel ellentétben a többi erdélyi magyar lap álláspontja ennek ellenkezőjét okozná, a kialakult imázs a magyarságot, mint a győztes hatalmakkal szemben tiszteletlen, renitens népként ábrázolná.⁴¹ Ez a kép pedig a békekonferencián meghozandó döntések kimenetelére nézve súlyosabb eredményeket okozna. Tovább kifogásolja a magyar lapok tevékenységét, képtelennek tartva azokat, hogy egy bizonyos, jól körültekinthető politikai célkitűzést megállapíthatnak volna, melynek oka, hogy mind a régi rendszer politikai alakulatainak, irányainak érdekeit szolgálták, és még súlyosabb hibaként konstatálja, hogy hiú reményeket is táplálnak az erdélyi magyarságban, ugyanis beszámolókat közöltek arról, hogy a magyar felszabadító hadsereg készenlétben van, és bármikor Erdélybe jöhet.

³⁶ Uo.

³⁷ *Új Világ*, 1919. április 24., 1.

³⁸ *Új Világ*, 1919. május 9., 1.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

Erdély sorsának eldöntését a Károlyi-kormány idejére teszi, amikor az a wilsoni elvek alapján álló önrendelkezési jog érvényesítése révén látta a jövőbeli viszonyok megfelelő rendezésének módját. Az 1918. december 1-i gyulafehérvári gyűlés döntését Erdély hovatartozása felől ezen elv alapján teljesen jogosnak tartja. Továbbá kimondja, hogy a románság nagyobb számaránya miatt együtt kel élni vele. „S ha a Károlyi-kormánynak elfogadta a fegyverletételre vonatkozó rendelkezését, el kellett volna fogadni az ebből folyó konzekvenciát is, s tudnia kellett volna, hogy sorsa Erdély sorsával s az Erdély sorsát intéző román kormányzótanáccsal szorosan egybeolvad. Mi ezt tudtuk és láttuk s ezt tudva és látva, igenis szükségesnek tartottuk, hogy az Erdélyben, illetőleg Romániában bennmaradt magyarságnak orgánumot teremtsünk, még pedig az új világ alakulásához képest az Új Világot.”⁴²

Az Új Világ önmaga hivatását a faltörő kos szerepéhez hasonlította, célkitűzésként pedig a román néppel való testvéri viszony kialakítását szabta meg: „*ledöntsük a válaszfalat, mely magyar és román között fennállott.*”⁴³ A régi politika nagy hibájának titulálta, hogy ezt nem valósította meg, ezzel megakadályozva egy másfajta, jobb, gyűlölet nélküli világ létrejöttét.⁴⁴ Az erdélyi magyarság vezetőjének szerepében is fel akarta magát tüntetni e csoport, melyet a régi vezetők cserbenhagytak. Az erdélyi magyarság „rég vezetők” pedig nem *faltörő kosként* látták az Új Világot, hanem inkább *trójai falóként*.

Az Új Világ vezércikkeinek zöme (főleg az első hónapokban) a románság békés szándékait próbálja bizonyítani, a területi követelések jogosságát azonban nem vitatja. A Romániához való csatlakozást pozitívan ítéli meg, ebből adódóan egy jobb világot vetít elő a magyarság számára. A magyar–román kapcsolatot egy tökéletes szimbiózisként mutatja be: „ki az az oktondi, aki olyan alakulatot el tud képzelni, hogy az erdélyi magyarság a románság nélkül meg tud élni, vagy hogy ez a két nemzet nincs minden tekintetben egymásra utalva?”⁴⁵

Az Új Világ továbbá hatalmas propagandát folytat a Kormányzótanács javára: „mi számoltunk a jelenlegi helyzettel és a hatalom *a Kormányzótanács kezében van. Ezzel a hatalommal keresni kell az összeköttetést, ezzel a hatalommal közölni kell a kívánságokat, sérelmeket, hogy orvosolni tudja a hely-*

zetet, és biztos, hogy becsületes segítőkészetet nyújt.”⁴⁶ Egy másik cikkében ezt írja: „*az erdélyi magyarság hivatalosan még nem csatlakozott a román államhoz, de a tényleges hatalom tényleg magához csatolta, amikor sorsát kizárólag intézi.*”⁴⁷ A helyzetet értékelve, a magyarságot a Kormányzótanáccsal való együttműködésre szólítja fel: „*még nem tudjuk a békekonferencia végleges döntését, még nem tudjuk, miképp fog sorsunk eldőlni, de azt tudjuk, hogy ésszerű szervezkedéssel, a román Kormányzótanáccsal karöltve végzett munkával, sok minden rossznak elejét lehet venni.*”⁴⁸

A Székely Hadosztály fegyverletétele után a Kormányzótanácstól méltó elbánást kér a fegyvert letevő katonák számára, ezek mielőbbi szabadon engedését javasolja, és meg is van győződve e kérés teljesítése felől, mert „a Kormányzótanács jóindulatáról” többször is tudomást véltek szerezni.⁴⁹ Egyébként a Kormányzótanáccsal való viszonyáról a lap kijelenti, hogy „*a román kormányzó-tanács felfogásával részben egyezik, részben nem ellenkezik az az álláspont, melyet lapunk elfogal. A békés és megértő politika hangjából sokan siettek levonni a következtetést és megállapították, hogy lapunk a kormányzótanács egyenes befolyása alatt áll.*”⁵⁰ Az Új Világ munkatársai részt vesznek Ferdinánd román király nagyszabeni látogatása alkalmából szervezett rendezvényeken, amikor a román király főként a Kormányzótanács tagjaival találkozott 1919. június elején. A fogadási ceremónián egyedüli magyar lapként vesz részt az Új Világ, és „kollegiális üdvözlettel köszönti Ferdinánd királyt”.⁵¹ És hogy láthassuk, hogy milyen becsben tartották a lap munkatársait a román hatóságok, Ürmösi Maurer Bélát meghívták az esti ünnepi bankettre is, amelyen, természetesen, részt is vesz.⁵²

Az Új Világ egyébként folyamatosan támadta és elítélte a világháború előtt folytatott magyar politikát. A régi politikát egy évtizedes előkészületnek tartotta a nemzeti összeomlás fele.⁵³ Kijelentette, hogy a Budapesten folytatott politika csak kortes célokat szolgált, a törvények nem segítettek a népen, csak a vezetők saját érdekein, tulajdonképpen a pártok csak a hatalomért küzdöttek. Egy másik katasztrófális hibának a nemzetiségi politikát, a nemzetiségi aspirációk elhanyagolását, figyelmen kívül hagyását tartotta. És ez a hiba Magyarország sorsát készítette elő.⁵⁴ A lap nézete szerint a sovinszta politika tette

⁴² SZABÓ Csongor 2013, 28.

⁴³ *Új Világ*, 1919. május 22., 1.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Új Világ*, 1919. május 18., 1.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ *Új Világ*, 1919. május 28., 1.

⁴⁸ *Új Világ*, 1919. május 22., 1.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ *Új Világ*, 1919. június 11., 1.

⁵¹ *Új Világ*, 1919. június 3., 1.

⁵² Uo.

⁵³ *Új Világ*, 1919. április 29., 1.

⁵⁴ Uo.

tönkre a magyarokat, amelyet egy idegen állam kezein belül folytatott, és a dualista berendezkedés, a kiegyezés egy elhibázott döntés volt. Erdély Romániához csatolását jóvendőlték, és megállapították, hogy a magyarok nem szeretnék, ha az ő régi politikájukat gyakorolnák most fordított szereposztásban a románok. Az erdélyi magyarság fő követelését is bemutatja a lap: „*mi nemzeti autonómiát kérünk magunknak idegenben is, és érezzük most, ha nem éreztük valaha, hogy ez humánus gondolat. Mi, akik itt látunk és hallunk, itt dolgozunk a központban, eléggé ismerjük a vezető körök felfogását és gondolkodásmódját s mi nem félünk attól, hogy amilyen mértékkel mértünk mi másnak, olyan mértékkel méretik vissza nekünk. Mi bátran kijelentjük, hogy nemzeti autonómiánkat nem féljük. Es engedem megköveztetni magamat, ha a történelmi idők folyása rám bizonyítja, hogy a mi nemzeti ügyünknek árulója voltam*”.⁵⁵ Amint látjuk, a szerző nagyon kategorikus a nyilatkozataiban és kész vállalni az esetleges következményeket. De ennek ellenére szerintem érthető, hogy miért nem találtak sok szimpatizánst az erdélyi magyarság sorában 1919-ben...

De az Új Világ körüli csoport időnként még meredekebb ötletekkel is kirukkol. Ilyen volt például a Románia és Magyarország közt létrehozandó *perszonálunió kérdésének* a népszerűsítése. Ez az álláspont abban a kontextusban született meg, hogy valamivel korábban megjelent egy hír a szerb és magyar perszonálunió kérdésének lehetőségéről. Erre reagálva az Új Világ azt a véleményt fejt ki, hogy „*Magyarország, mint önálló, illetve egyedülálló ország nem szerepelhet többet, hanem valamelyik győztes szomszédhoz kell kapcsolódnia szoros szálakkal*”.⁵⁶ Itt jelenik meg a perszonálunió lehetőségének felvetése, és a lap keményen tiltakozik, hogy a magyar koronát Szerbiának ajánlják fel. Ezzel szemben azt javasolja, hogy Románia és Magyarország közt kell perszonálunió kialakuljon román jogar alatt. Ennek a szükségét így magyarázza: „*Szent István koronája nem azt jelenti, hogy Nagy-Románia magához csatolja azt a most elárvult kicsi magyar államot, hanem jelenti főképpen azt, hogy az lenne az az édes cukor, mely ízésé tenné a 3 millió keserű magyar száját s a rendbetartott 3 millió hálás és ujjongó lelket varázsolna*”.⁵⁷ A perszonálunió létrejövetele az irredentizmust szüntetné meg, hisz a magyar nemzet ugyanazon jogar alatt egyesülne, a két államban pedig, a szerző szerint, béke állna fenn. A perszonálunió mellett több érvet is

felsorakoztat: elsősorban mindkét államot ellenséges államok veszik körül a szerző szerint. Így mindkét államra nézve elkerülhetetlen, hogy megerősödésüket és szövetségeseiket keressenek.⁵⁸ Gazdasági előnyöket is lát a Romániával való perszonálunióban, ellentétben a Jugoszláviával történő kapcsolattal. Románia fejlődőképebb, tengeri kijárat szempontjából Jugoszlávia fölött van, a dunai út is előnyösebb a szerző szerint. A perszonálunióhoz vezető út a lap szerint „*hosszú és nehéz, s szövevényeket kell kibontani, de mi jó reménnyel várjuk, hogy Románia real-politikusai jóakarattal fogják majd az ügyet kezelni s nem fognak engedni azoknak az idegen, szomszédos érdekeknek, amelyek meg akarnák esetleg akadályozni, hogy itt egy hatalmas román–magyar állam legyen a szláv és német veszedelem ellen*”.⁵⁹ Sem a jugoszláv–magyar, sem a román–magyar perszonálunió tényleges komolysággal nem merült fel a közéletben. Az Új Világ azonban terjedelmesen és rendszeresen foglalkozott vele, és azon az állásponton volt, hogy „*ez az egyesülés kívánatos lenne, s ennek a gondolatát fenn kell tartani*”.⁶⁰ A magyar–román perszonálunió kérdése az Új Világon kívül nem talált támogatóra sem magyar, sem román részről. Azon kevés román lapok közül, amelyek a témával foglalkoztak, az *Adevărul* határozottan elveti a gondolatot, mivel a magyar túlsúly megerősödését, a centrum Budapesten való kialakulását és az államalakulat szlávellenes voltát domborítja ki.⁶¹

A lap szerkesztőinek egyébként nagyon zavaros a politikai álláspontjuk: van amikor monarchikus berendezkedést szorgalmazó cikkeket írnak, máskor keresztényi alapokon történő politizálást sürget vagy a szociáldemokrácia elveit méltatják: „*a jövő a szocializmusé, a tisztult, revideált programú szocializmusé*”⁶² „*a szocializmus, a nemes, szép, államfenntartó szocializmus nő, lombosodik, terebélyesedik, s az lesz a társadalom fája, amelynek árnyékában egyformán pihenhet a becsületes munkában kiáradt, verejtékező ember*”.⁶³ A lapon belül a monarchista írások általában Márton Andor tollából származnak, a keresztényi elveket Truppel Győző terjeszti, a szociáldemokrata álláspontot pedig Lengyel Béla főszerkesztő propagálja.

De hamarosan a politizálás nem csak az Új Világ újsághasábjain folyik, hanem a körülötte kialakult csoport elkezd a román politikai életben való aktív részvételének az előkészítését. 1919 augusztusában, az új romániai parlamenti választások megtartásának

⁵⁵ Új Világ, 1919. április 9., 1.

⁵⁶ Új Világ 1919. május 27., 1.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Új Világ, 1919. június 12., 1.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Új Világ, 1919. május 27., 1.

⁶¹ Új Világ, 1919. augusztus 22., 1.

⁶² Új Világ, 1919. július 13., 1.

⁶³ Új Világ, 1919. július 18., 1.

hírére, az Új Világ egy egységes magyar párt indulását szorgalmazta. A világháború előtti pártokat elavultnak és időszerűtlennek titulálva egy polgári demokrata, vagy szociáldemokrata mintára szerveződő párt létrehozását javasolja.⁶⁴ Ez alapján egy erdélyi magyar demokrata párt létrehozását terjeszti elő, és a párt megalakítása céljából egy marosvásárhelyi összefogó tető alá hozásának szándékát fogalmazza meg az újság.⁶⁵ Az Új Világ körüli csoport Marosvásárhelyre tervezett egy találkozója Bernády Györgyöt is meghívták, és állítólag pozitívan válaszolt a meghívásra, azonban a találkozó az érdeklődés hiánya miatt elmaradt.⁶⁶ Bernády György a későbbiekben többször is tagadta, hogy részt akart volna venni a találkozón.

Egy találkozó megszervezését a csoport mégsem adja fel, és még 1919 szeptemberében újabb értekezlet megtartására szólítja fel a magyarságot, ezúttal Nagyszebenben. A régi vezető elitek elleni támadás a felhívásban sem marad el, akiket az erdélyi magyarság ügye iránti érdektelenséggel vádolnak meg azon döntésük alapján, hogy az Új Világ felhívásának nem tettek eleget. Az újabb találkozóra szóló meghívást így fogalmazták: „és szívesen látunk mindenkit, aki véleményünket osztva, jövőnket a munkában és tömörülésben látja, nem pedig a tétlenségben és szétszóródásban. E hó 25-én Nagyszebenben tartandó értekezletre hívjuk azokat, akik akár mint vezetők, akár mint munkások kívánnak tömörülni magyar érdekeink körül. Szervezzékdjünk!”⁶⁷

A felhívás nem volt teljesen sikertelen, a nagyszebeni találkozóra sor került,⁶⁸ még ha elég szűk körben is. Az Új Világ körüli csoport mellett jelen volt Fáy József, két Ugron „a birtokos réteg képviselői” közül, Zágoni Gábor volt közjegyző, aki a nagyszebeni magyar végrehajtó bizottság keretében működött (és Nagyszebenben a magyarok nevében fogadta a román királyt), illetve a román kormány részéről megjelent Constantin Bucşan, a Román Nemzeti Párt titkára, és Valer Neamţu, a későbbi Udvarhely megyei prefektus is.⁶⁹ Utóbbi kettő részvétele továbbra is megerősíti azokat a vádakot, hogy ez egy román szorgalmazásra történő kezdeményezés volt. Az értekezlet elnöki tisztét Szabó Mihály királyi tanácsos töltötte be. Maurer Béla az Új Világ érdemeit méltatta, politikájának igazát bizonygatta („az Új Világ eszméi egyre szélesebb körben hódítanak”), és támadja a passzivitás politikáját. Zágoni Gábor a ro-

mán kormánytagok tevékenységét, hozzáállását méltatja, kiemelve Iuliu Maniut, Aurel Vladot, Octavian Gogát stb. Constantin Bucşan a leendő parlament alkotmányozó nemzetgyűlés jellegét emeli ki, amely egy részletes pártprogram kidolgozását értelmetlenné teszi, és kiinduló pontnak a gyulafehérvári határozatot jelöli meg. Tehát nincs szükség alaposan átgondolt pártprogramra, a lényeg az, hogy minél hamarabb alakuljon meg egy magyar párt és ez vegyen részt a közeledő választásokon!

A nagyszebeni találkozóra ismételt meghívják Bernády Györgyöt:

„Több oldalról vett felszólításra, az erdélyi magyarságnak az aktív politikában leendő állásfoglalása ügyében csütörtökön, szeptember 25-én, értekezletet tartunk Nagyszebenbe, melyen való megjelenésre ismerős emberbarátaival együtt tisztelettel felkérjük. Előzetes távirati értesítést kér – Maurer az Új Világ igazgatója.”⁷⁰

Bernády nem vesz részt a találkozón, de levelet küld Maurer Bélának, amelyben álláspontját ecseteli:

„A tervezett értekezleten azonban őszinte sajnálatomra nem vehetek részt dacára annak, hogy az erdélyrészi magyarságnak tömörülését, szervezkedését [...] valamennyiünkre nézve haladéknélkül való sürgős szükségnek vélem. Nem vehetek rész az értekezleten, miután a tervbe vett állásfoglalást az annak alapján beindítani szándékolt politikai aktió sikere érdekében felhasználni tervezett eszközöket nem ismerem, s mert ezek előzetes ismeretének hiányában természetesen nem áll módomban ezen nemzetünk jövőjének esetleg döntő jelentőséggel érintő kérdést a megfelelő és elengedhetetlen gondossággal, a féltő szeretet sugallta óvatossággal minden részleteiben áttekinteni, megfontolni... Igyekezünk egymásnak kölcsönös megbecsülése mellett a felszámolhatatlan veszteségek után megmenteni a még menthető értékeket, a többit bizzuk egyelőre a béke konferenciára, amelytől bölcs és igazságos ítéletet várunk.”⁷¹

E levelet felolvasták a nagyszebeni találkozón, kiemelve, hogy Bernády is a „szervezkedést szükségesnek tartja s elérkezettnek látta az időt az erre vonatkozó munka mielőbbi megkezdésére.”⁷²

Bernády Györgynek a csoporttal való levelezése további kutatásokat igényel, mert annak ellenére, hogy visszautasította a csoport találkozóján való részvételt, Bernády György is a politikai aktivizmus híve volt, és meg a trianoni békeszerződés aláírása előtt

⁶⁴ Új Világ, 1919. augusztus 31., 1.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Új Világ, 1919. szeptember 8., 1.

⁶⁷ Új Világ, 1919. szeptember 23., 1.

⁶⁸ Új Világ, 1919. szeptember 25., 1.

⁶⁹ Új Világ, 1919. szeptember 30., 1.

⁷⁰ Távirat Maurer Bélától Bernády Györgynek. RNL Ms., Fond Personal Bernády György, 30/ 1919, 1–4.

⁷¹ Levél Maurer Bélának Bernády Györgyötől. RNL Ms., Fond Personal Bernády György, 30/ 1919, 1–4.

⁷² Új Világ, 1919. október 2., 1.

röpiratban (Nyílt levél) is közölte elképzeléseit.⁷³ Bernády nem vesz részt a találkozón, elhatárolódik a csoporttól, mert valószínűleg úgy ítélte meg, hogy pillanatnyilag nem előnyös számára, ha megjelenik a társaságukban. A monarchia régi politikai elitje (amelynek egyébként Bernády is a tagja volt), Grandpierre Emil, báró Jósika Sámuel, Ugron István, stb. távol tartotta magát az Új Világ körüli csoporttól és Bernády valószínűleg nem akarta kockáztatni a velük létező viszonyát az által, hogy közeledni próbál Maurer Béláékhoz. Pedig a politikai aktivizmusnak az elkötelezett híve volt, amint az előbbi leveléből és későbbi röpiratából is kiderül, de azért a Maurernek címzett levélben azt írja, hogy próbáljuk „*megmenteni a még menthető értékeket, a többit bízunk egyelőre a béke konferenciára, amelytől bölcs és igazságos ítéletet várunk.*”⁷⁴ Ez az utóbbi mondat tökéletesen leírja a békekonferencia döntését váró politikai elit álláspontját. A nagyszebeni értekezleten végül úgy döntenek, hogy a csoport „*ezúttal pártalakulás nélkül, de a lehetőségig őszi egységben és összetartásban fog részt venni a közelgő választásokon.*”⁷⁵

Az Új Világ közli, hogy Bernády mellett mások is szimpátiájukat és támogatásukat fejezték ki a szervezkedéssel kapcsolatban, többek közt köztük találhatjuk gróf Nesselrode Károlyt is, aki a későbbiekben csatlakozik is a csoporthoz. Az értekezleten végül is elhatározták, hogy „*ezúttal pártalakulás nélkül, de a lehetőségig őszi egységben és összetartásban fog részt venni a közelgő választásokon s az Új Világ útján a nagyszebeni magyar végrehajtó bizottság bemutatott működési tervszere szerint, társadalmi szervezkedésre hívja fel Erdély magyar vármegyéit.*”⁷⁶ A tanácskozás után a társadalmi szervezkedést az erdélyi városokban alapítandó magyar állandó intéző- és végrehajtói bizottságok felállításával képzelték el, amelyeknek központja Nagyszebenben lenne. Ezt a programot a Kormányzótanács engedélyével fogalmazták meg.⁷⁷ A szebeni találkozó után már a lehetséges jelöltek neve is felmerül, köztük megemlítik báró Daniel Lajost (a Daniel-család vargyasi ága), Maurer Bélát, Ugron Ákost⁷⁸ és Fáy Józsefet, aki az értekezlet után csatlakozik az Új Világ-csoporthoz és cikket is megjelentet a lap hasábjain. Romániában 1919 novemberére írták ki a parlamenti választásokat, ame-

lyeket rendkívüli, az első világháború előtthöz képest megváltozott viszonyok közepette rendeztek meg, először alkalmazva az általános választójogot, és megszerelve a választásokat az 1918 óta Románia által megszállt területeken is. Mivel a végrehajtói hatalom Erdély területén a Kormányzótanács kezében volt, rá hárult a feladat, hogy az itteni területeken megszervezze a választásokat. Az Új Világhoz kötődő csoport és a szeptemberi-októberi szervezkedés során hozzájuk csatlakozott társaság is jelöltek állított magyar többségű választókerületekben. A magyarság zöme, várva a békekonferencia döntését, nem iratkozott fel a választói névjegyzékbe és ennek következtében ezek a magyar választók nem szavaztak. Ennek bizonyítéka, hogy például a székelyföldi körzetekben, egy-egy román jelölt a pár száz szavazattal megnyerte a választásokat az illető körzetben.⁷⁹ Ioan Scurtu és Dan Berindei csak 8 magyar képviselő parlamenti bejutását említik,⁸⁰ de valójában 8 képviselő és 4 szenátor került be a román parlamentbe.⁸¹ A képviselőházba bejutott parlamenti csoport tagjai: Lengyel Béla (Szatmár megyei kerület), Maurer Béla (Gyergyószentmiklós), Fekete András (Kézdivásárhely), Morvay Endre (Kovácsna), gr. Nesselrode Károly (Bihar), Fáy József (Udvarhely), Szabó Gábor (Udvarhely), Petó Mózes (Udvarhely)⁸² A szenátusba bejutottak Truppel Győző (parajdi körzet), br. Daniel Lajos (Udvarhely), Herepei Iván (Kézdivásárhely), Keresztzeghy Lajos (Szatmár). A választásokon mindegyik jelölt az erdélyi területekre érvényes választási törvény értelmében jutott be, ami kimondta, hogy egy körzetben egy jelölt esetén az automatikusan bejut a parlamentbe. Azon kevés magyar történírók, akik e csoporthoz foglalkoztak, azt állítják, hogy magyar jelöltekkel szemben nem indult ellenjelölt, így hivatalból bekerültek a bukaresti törvényhozásba. Ez nagy vonalakban megfelel a valóságnak, de egy kis korrekcióra szorul: a 12 parlamenti képviselő közül 11-nek nem volt ellenjelöltje, és így a választásokat meg sem tartották, hanem automatikusan győztesnek nyilvánították őket⁸³ (és nem egyöntetű szavazással nyertek, mint ahogy ezt Gheorghe Iancu bemutatja⁸⁴). Egyébként ez nem számított rendkívüli esetnek az 1919-es erdélyi választások esetében. A jelöltek személyéről a megyei választási bizottságok döntöt-

⁷³ FODOR János 2016, 183–184.

⁷⁴ Levél Maurer Bélának Bernády Györgytől. RNL Ms., Fond Personal Bernády György, 30/ 1919, 1–4.

⁷⁵ *Új Világ*, 1919. szeptember 30., 1.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Új Világ*, 1919. október 1., 1.

⁷⁸ Ugron Ákos (1849–1926), Ugron Gábor politikus testvére.

⁷⁹ SZABÓ Csongor 2013, 35.

⁸⁰ SCURTU, Ioan–BULEI, Ion, 1990, 97.

⁸¹ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Depu-

taților, 1919. november 23., 1919. november 26.; *Monitorul Oficial*. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1919. november 24., 1920. június 22.

⁸² *Új Világ*, 1920. március 20.

⁸³ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Depu-
taților, 1919. november 23., 1919. november 26.; *Monitorul
Oficial*. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1919.
november 24., 1920. június 22.

⁸⁴ IANCU, Gheorghe 1974, 125.

tek, amely tagjai a Román Nemzeti Pártból kerültek ki, ezeket pedig a Kormányzótanács mellett működő választási bizottság nevezte ki. Ennek eredményeképp a 205 erdélyi választókerületből csak 61-ben tartottak tényleges választásokat, a többi körzetben egyedüli jelölt esetén az hivatalból bekerült a parlamentbe.⁸⁵ Ezt az Új Világ sem tagadja, beismerve, hogy azokban a kerületekben, ahol a magyarság teljesen passzív maradt, a Kormányzótanács állított román jelöltek.⁸⁶ Ez elég sokat mond az 1920-ban összeült bukaresti parlament reprezentativitásáról.

Nagy György, azon ritka szerzők egyike, aki foglalkozott a csoporttal, nem bánik valami kesztyűs kézzel velük, de valóban egy eléggé szedett-vetett, minden koncepció nélküli társaságról van itt szó, amint a pártalakuló gyűlésükön ez ki is derült. Egy alig egy tucat emberből összeverődött párt már elég nagy volt ahhoz, hogy az alakuló gyűlésükön már össze is vesszenek. Miután bejutottak a parlamentbe és leutaztak Bukarestbe, összeültek 1919. november 27-én délelőtt 10 órakor összeültek a Grand Hotel nagytermében és megalapították az „Egyesült székely nemzeti és magyar demokrata párt”-ot „az összes magyar érdekek védelme és támogatása céljából”.⁸⁷ A párt elnöke báró Dániel Lajos szenátor lett. Az alelnöki tisztséget Morvay Endre és Ürmösi Maurer Béla képviselők töltötték be. Az ügyvezető párttitkár szerepét gróf Nesselrode Károly képviselő töltötte be. A sajtóreferens Lengyel Béla képviselő lett. A párt programjának a kidolgozásával Truppel Győző szenátort és Fekete András és Pethő Mózes képviselőket bízta meg.⁸⁸ Herepey Iván szenátor és Fáy József képviselő a vasúti forgalom szünetelése miatt lekéstek a találkozóról és lemaradtak az osztozkodásról. Valószínűleg ezen sértődött fel Fáy József és tett egy pár olyan nyilatkozatot, amelyért a frissen alakult párt vezetősége rögtön megrovásban részesítette.⁸⁹ A párt hivatalos lapja az Új Világ lett (valójában az Új Világ hivatalos pártja lett az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt) és 1919. december 7-től ez az újság címlapján is szerepel.⁹⁰ A párt megnevezéséből is látható, hogy nem egy valami jól kikristályosodott politikai formációról van szó, mivel székely is, magyar is, nemzeti is, demokrata is... Legfontosabb célkitűzésükként a politikai és hadifoglyok szabadon bocsátását, és a külföldön hadifogságban lévők hazahozását jelölték meg.⁹¹

Fáy József képviselő, amint már említettem, a vasúti forgalom szünetelése miatt lekést a pártalapító

találkozóról. Ő azonban az új párt első képviselője, aki felszólal a román parlamentben. Fáy Józsefnek 1920. febr. 19-én elhangzott parlamenti „bemutató” beszédéből alaposan kiderül, hogy miért tekintett rájuk mint renegátokra a korabeli romániai magyar politikai és kulturális elit.

„Abban a reményben, hogy életérdekeik az új állam határain belül védelemre találnak, a székelyek nyugalommal és bizalommal fogadták a Romániával való egyesülést (hosszas taps) [...] A magyar államnak a székelység mindig mostoha gyermeke volt. E nép különleges hagyományos élete áldozatul esett a magyar sovíniszta törekvéseknek, majdnem úgy, mint más régi népek exisztenciája, melyek a magyar állam területén éltek (általános taps, brávó felkiáltásokkal). [...] Mint a román állam hűséges polgára és mint székely, aki szereti nemzetét, jöttem el ide, erre a helyre, mert nem akartam figyelembe venni annak a társaságnak féktelen terrorját, mellyel az egykori vezetők arra akarták kényszeríteni a székely népet, hogy szélmalomharcot folytasson [...] Képviselő urak, segítsenek bennünket, hogy az izgatásnak fegyvereit azáltal csavarjuk ki a kezeikből, hogy nem úgy jönnek el hozzánk, mint győző a legyőzöthöz, hanem mint barát a barátához (hosszan tartó taps) jönnek abhoz a székely néphez, mely sokat szenvedett és mely jobb sorsra érdemes. Ha igaz lesz, akkor meg vagyok győződve, hogy a székely nép rövid időn belül a legbiztosabb talpköve lesz Nagyrománia épületének (hosszan tartó, meg-megújuló taps).”⁹² Amint látható, rögtön kijelenti, hogy a székelység nyugalommal és bizalommal fogadta a Romániával való egyesülést – még mielőtt ezt egy nemzetközi szerződésben leszögezték volna! És természetesen e nyilatkozat a román képviselők szíve szerinti nyilatkozat volt, amint azt a hosszas taps bizonyítja is. Ezután egy sor frusztrációjának ad hangot a magyar állammal szemben: a magyar államnak a székelység mindig mostoha gyermeke volt – tény és való, hogy a székelység elég elmaradott volt gazdasági szempontból Magyarország más régióihoz képest. De ami következik, az még érdekesebb: a székelység hagyományos élete áldozatul esett a magyar sovíniszta törekvéseknek! Ez még viharosabb tapsvihart vált ki a román képviselők soraiban. Fáy beszéde alapján arra a következtetésre juthatnánk, hogy a magyar állam jobban elnyomta a székelyeket, mint bármilyen más, a területén belül levő népcsoportot. Ugyanakkor egy teljesen különálló népként mutatja be a székelységet: „A

⁸⁵ SCURTU, Ioan–BULEI, Ion 1990, 97.

⁸⁶ Új Világ, 1919. november 6., 1.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ TÓTH Szilárd 2012, 190–193.

⁹⁰ Új Világ, 1919. december 7., 1.

⁹¹ Új Világ, 1919. december 6., 1.

⁹² Új Világ, 1920. febr. 27., 1.; Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaţilor, 1920. február 19.

*más népekhez viszonyított (és a magyarhoz képest is) elkülönülő identitás fejlettségére bizonyíték az, hogy a székely csapatok 1600 körül Mihai Viteazul seregével közösen harcoltak. (viharos taps, bravó kiáltások).*⁹³

És ezzel, hogy bedobja a Mihály Vajda seregei oldalán folytatott harcot, végleg megnyeri a hallgatóság szimpátiáját. Egyébként, amint már korábban is említettem, Mihály Vajda egy visszatérő motívum az Új Világ körüli csoportnál, többször is írtak már cikket tetteinek a nagyságáról. Beszéde végén bejelent, hogy „*ha a székelység az állam keretein belül saját ügyeit intézni tudná, az Romániához kötné, mert ennek az országnak köszönheti életmódja újjászületését. Segítsenek, hogy legyőzzük az agitátorokat úgy, hogy ne, mint a győztes a vesztesre, hanem mint barát a barátira tekintsenek (hosszas taps), a sokat szenvedett és jobb sorsra érdemes székelységre.*”⁹⁴ Ilyen beszédek után nem csoda, hogy a korabeli magyar politikai és kulturális elit, a publicisztika és a budapesti kormányok is renegátokként tekintettek rájuk. Az helyzet további érdekessége, hogy a pártja nem tudott Fáy felszólalási szándékáról. Ez kiderül az Új Világ február 29-én megírt vezércikkéből.⁹⁵ A cikk leszögezi, hogy a párt szabályzata alapján az összes képviselő és szenátor csak a párt megbízásából szólhat fel, majd megállapítja, hogy: „*a székelyudvarhelyi képviselő felszólalásából azt látjuk, hogy a felszólaló emancipálta magát a párt egyhangú megállapodása alól és nem bírván türtőztetni tovább szereplési vágyát, saját szakállára tett egy nyilatkozatot.*”⁹⁶ További érdekesség, hogy a beszéd tartalmával nem foglalkoznak az Új Világ cikkében, nem tiltakoznak az elhangzottak ellen, ugyanis a párt álláspontjával nem voltak ellentétesek Fáy nyilatkozatai, a lap politikai álláspontjától sem tért el, tehát mindössze a pártfegyelem megsértése zavarta őket. Valószínűleg az is zavarta az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt többi képviselőjét és szenátorát, hogy csak Fáy *aratta le a babérokat* nyilatkozatával, ugyanis a többiek hiányoztak a fent említett ülésről.⁹⁷ A meccs azonban folytatódik a következő napokban. 1920. március 7-én megfogalmazott nyilatkozatban a párttagok leszögezik, hogy Fáy József nem az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt nevében szólalt fel, mert a párt demokrata elveivel egyet nem értve nem lépett annak orgánu-

mába, és a székelység nevében sem beszélhet, mivel származására nézve nem ehhez a néphez tartozik! Szabó Gábor és Pető Mózes reagált a párt részéről Fáy szereplésére, „*mint a székely nép képviselői.*” Szabó Gábor kijelenti, hogy Fáy jogosulatlan arra, hogy a székely nemzet nevében beszéljen, leginkább származásából következőleg, továbbá a székelység problémáit és törekvéseit nem ismerheti, mert kizárólag jelöltetése idején tartózkodott választókerületében, Székelyudvarhelyen, és sem előtte, sem utána nem tartózkodott Székelyföldön.⁹⁸ Pető Mózes Szabó Gábornál is erősebb hangvételt használt Fáyra szánt nyílt levelében, több kérdést intézve a címzett-hez: „*1. Ismeri ön a székely népet? 2. Járt-e közöttük mielőtt képviselőjelölt lett? 3. Mint képviselő járt-e legalább választási székelyhelyén? 4. A székelyek panaszairól, kívánságairól maguktól a székelyektől kapott-e biztos információkat? 5. Azt hiszi-e, hogy Önön kívül nincs több székely képviselő? Én úgy tudom, e kérdésekre igaz feleletet egyetlen rövid nem szóval lehet csak adni.*”⁹⁹ Amint láthatjuk, alaposan kiosztják a magánakcióba kezdett képviselőt.

Fáy parlamenti magánakciója után Truppel Győző szólalt fel 1920. február 28-án a szenátus előtt,¹⁰⁰ majd őt követte 1920. március 1-jén képviselőházi felszólalásával Ürmösi Maurer Béla.¹⁰¹ Ők már rendelkeztek a párt áldásával a felszólalásukat illetően. Truppel Győző a beszédében kitér az Új Világ által többször is hangoztatott román–magyar testvéri viszony kialakítására és a Románia és Magyarország közötti szövetségi viszony létrehozására. Ennek a zökkenőmentes működését egy magyar kormánybiztosi hivatal létrehozásával látja megvalósíthatónak, amely az erdélyi tárca nélküli miniszter mellett tevékenykedne.¹⁰² Truppel felszólalására a szenátus tagjai részéről reagáltak Miron Cristea ortodox mitropolita, a szenátus elnöke, és Ștefan Cicio-Pop szenátor. Miron Cristea mitropolita dicséri Truppel Győző beszédét, akit az *egészséges magyar politika képviselőjének* tart, ugyanakkor biztosítja az előtte felszólalót, hogy a magyarságnak nem lesz része azokban az üldöztetéseken, mint a román népnek 1918 előtt.¹⁰³

Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt részéről a következő parlamenti szereplés Ürmösi Maurer Béla nevéhez kötődik, aki 1920. március 1-jén szólal fel a képviselőház plé-

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ *Új Világ*, 1920. február 29., 1.

⁹⁶ *Új Világ*, 1920. február 29., 1.

⁹⁷ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților, 1920. február 19.

⁹⁸ *Új Világ*, 1920. március 7., 2.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ *Monitorul Oficial*. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1920. március 3.

¹⁰¹ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților, 1920. március 8.

¹⁰² *Monitorul Oficial*. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1920. március 3.

¹⁰³ Uo.

numa előtt. Maurer a beszéde kezdetén bizonygatja, hogy neveltetése során a román nép tiszteletét megtanulta, ennek következményeként a sovinszta magyar sajtó részéről többször is támadták.¹⁰⁴ Majd mindezt megtromfolja a következő nyilatkozattal: „*Ha én, tudtom nélkül vagy önkéntelenül, közelebb álltam a román nemzethez, amelyet a magyarság nem tudott megérteni, annak is köszönhető, hogy a bólyai kastélyban születtem és nevelkedtem, amelyet 1598-ban a gyulafehérvári országgyűlés Vitéz Mihálynak ajándékozott*”.¹⁰⁵ A kastélyt valójában 1596-ban adományozta Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Vitéz Mihálynak és mindössze két évig volt ez utóbbi tulajdonában, de ez semmit sem csorbít Ürmösi Maurer Béla mondanivalójából, aki valószínűleg a kastély falából szívta magába a román nép iránti mérhetetlen szeretetét. Mellékesen ugyanebben az évben Ürmösi Maurer Béla, 1919-ben, eladta a kastélyt a román államnak. Ürmösi Maurer Béla ezután beszél az Új Világ alapításának körülményeiről, amely az új időkhöz igazodik és amelyet azért tartott szükségesnek megalapítani, mert már a Károlyi-kormány idején rájött, hogy Erdélyt Magyarország elvesztette abban a pillanatban, amikor a hadsereget lefegyverezték és a wilsoni elvek alapján képzelték el a helyzet rendezését. Meggyőződött, hogy a békekonzferencián az etnikai elv fog győzedelmeskedni, ennek következtében pedig Erdély Romániához kerül.¹⁰⁶ Az erdélyi magyarsággal az Új Világ által ezt akarta tudatni, azonban az erdélyi magyarság tájékozatlansága miatt a magyar tisztviselők többsége azt a hibát követte el, hogy nem tette le az esküt a román államra és sokan Magyarországra menekültek itteni életüket hátrahagyva. Kiemeli, hogy az eskütételt nem gyűlöletből, hanem a régi magyar vezetők és az erdélyi magyar sajtó félretájékoztatása miatt szegték meg.¹⁰⁷ Ez utóbbi kijelentésében van némi igazság, mivel tudjuk jól, hogy főleg Budapest biztatására tagadták meg az eskütételt az erdélyi tisztviselők. Végezetül bejelenti pártja nevében, hogy „*a nemzeti érdekeink fenntartása mellett harmóniát akarunk teremteni a román nemzettel, másrészt pedig a székely és erdélyi magyar népet a sovinszta magyar honfitársaink befolyása alól felszabadítani és Nagy-Románia becsületes állampolgárainak neveljük*”.¹⁰⁸ Ürmösi Maurer Béla beszédét is a képviselőház román tagjai örömmel fogadták, különösképpen Nicolae Iorga. Iorga a Neamul Românesc lapban is méltatja Maurer Béla beszédét,

azt nyilatkozva, hogy „*a legnagyobb haszonnal jár ez mindenkire, és akinek bátorsága van arra, hogy ilyen kijelentéseket tegyen, azt az összes politikai körök teljes elismeréséről biztosítjuk*”.¹⁰⁹

Az Új Világ 1920. március 14-i számában az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt nevében egy terjedelmes programtervezetet jelentetnek meg. A program kidolgozója Keresztszeghy Lajos szenátor. A tervezetet a lap állítása szerint a gyulafehérvári határozatok alapján készítették, és „*a párt a befejezett tények előtt meghajolva elzárkózik irredentista eszmék, törekvések és akciók elől s a Nagy-Románia területén élő magyarok érdekében állónak azt tartja, hogy a magyarság a román állammal, nemzettel békés és testvéries egyetértésben, egymást kölcsönös jóakarattal megértve működjön az ország és annak minden lakója boldogulásán és jólétén*”.¹¹⁰

A programtervezet legfontosabb 12 pontja a következőket tartalmazza:

- a magyarság önszerveződési jogának alkotmányos elismerése
- a választókerületek etnikai arányok figyelembevételével való megállapítása
- a magyar törvényhozási tagoknak anyanyelvükön való felszólalásának joga
- a kormány keretén belül egy állandó tárca nélküli magyar miniszter működése
- a magyar nyelv használata a közigazgatásban
- magyar iskolák alapításának megengedése
- a magyar kisebbség egyházainak az ortodox egyházal egyenlő támogatása
- teljes sajtó-, gyülekezési szabadság
- a magyar irodalmi és sajtótermékek szabad terjesztése
- a magyar többségű területeken a magyar nyelv használata az igazságszolgáltatásban
- a magyar helységnevek szabad használata
- a saját egyházi ünnepek szabad megtartása¹¹¹

A programtervezetre mindössze két magyar (Új Kelet, Székely Hírlap) és egy román lap (Dacia Traiana) reagált. Az Új Kelet kijelenti, hogy a program nem elég világos, a Székely Hírlap sem támogatja a programtervezetet, a Dacia Traiana pedig soknak tartja a követeléseket. A Dacia Traiana úgy véli, hogy a székelység kvázi államot fog alkotni Románián belül, a magyar miniszteri posztot pedig veszélyesnek tartja.¹¹² A programtervezet valóban széleskörű jogokat követel a romániai magyarságnak, de miután az Új Világ körüli csoport eddig hosszasan bizonygatta

¹⁰⁴ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaţilor, 1920. március 8.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ *Új Világ*, 1920. március 20., 1.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

a románok iránti hűségét és szeretetét, a magyarság részéről továbbra is gyanakodva tekintettek rájuk. Ugyanakkor, ha eddig csak pozitív visszajelzéseket kaptak a románság részéről, e programtervezet már kiváltja a román nyelvű sajtó első negatív reakcióját.

A programtervezetből végül nem lett hivatalos program, az Új Világon kívül más fórumokon nem közölték, a román kormányhoz nem juttatták el, a parlamentben nem olvasták fel. A programtervezet publikálása után röviddel Ion I.C. Brătianu mesterkedése megbuktatta Vaida-Voievod kormányát és Ferdinánd román király Alexandru Averescu tábornokot bízta meg az új kormány alakításával. Az Averescu-kormány új választásokat írt ki és ez az általa vezetett Néppárt hatalomra jutását vetítette elő. Ez nem volt jó előjel a Román Nemzeti Párttal jó viszonyt ápoló Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt számára. Az Averescu-kormány legelső intézkedései között szerepelt a Kormányzótanács feloszlata, amelynek működése 1920. április 2-án meg is szűnt. Ezzel az Erdély feletti végrehajtói hatalom is a bukaresti román kormány kezébe került, és a Román Nemzeti Párt elvesztette hatalmát Erdélyben. Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt székelyföldi képviselői beléptek Averescu Néppártjába.¹¹³ Fáy József már hamarabb elszakadt a párt működésétől. Érdekes, hogy Fáy József mellett Pető Mózes és Szabó Gábor is csatlakozott a Néppárthoz, pedig mindketten erős hangvételrel támadták Fáy annak idején. Averescuhoz csatlakozott a párt elnöke is, Daniel Lajos.¹¹⁴ A többi párttag, a „magyar képviselők, élükön Maurer Béával úgy határoztak, hogy programjukat képező, állandóan hangoztatott s meggyőződésből követett demokrata elveikhez hűek maradnak és az erdélyi demokrata párttal karöltve dolgoznak tovább”.¹¹⁵ Ezek a júniusi választásokon Független Demokrata Párt néven szerepelnek. Az előző választásokhoz képest olyan választókerületekben méretkeztek meg,

ahol már ellenjelöltjeik is voltak. Lengyel Béla Szatmár megyében jelöltette magát, ahol 261 szavazattal csak a harmadik helyen végzett,¹¹⁶ Bihar megyében Nesselrode Károly méretkezett meg és a kapott 640 szavazat szintén elégtelen volt a bejutáshoz.¹¹⁷ A Néppártba igazolt csoport közül Szabó Gábor, Fáy József és Pető Mózes Udvarhely megyei körzetekből,¹¹⁸ Fekete András háromszéki körzetből bejutottak a parlamentbe, mindegyik ellenjelölt nélküli körzetből.¹¹⁹ A szenátusba Morvay Endre háromszéki,¹²⁰ Daniel Lajos udvarhelyi körzetből jutottak be, szintén ellenjelölt nélkül.¹²¹ Ezzel valójában szétrobbant az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt. Az Új Világ 1920 decemberéig Kolozsváron folytatja működését, majd áthelyezi székhelyét Bukarestbe.¹²² Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt volt tagjai a következő években mind eltűnnek a politikai színtérről. Egyedül Ürmösi Maurer Béla hallat időnként magáról, de főleg írásai által: „Câteva cuvinte sincere către națiunea română” (Néhány őszinte szó a román nemzethez), Chestiuni Minoritare (Kisbbségi problémák).

Amint látható, az Új Világ körül kialakult csoport valójában nem tudott gyökeret eresztetni a két világháború közötti politikai életben, nem tudta meggyőzni a magyar szavazókat, hogy az ők érdekeit képviselik. Nagy részük egyszerű politikai kalandor volt, akik kihasználták azt, hogy az 1919–1921 közötti periódusban a romániai magyarság igazi politikai elitje a passzívizmust választotta, és megpróbálta betölteni az üresen maradt helyet. Ez nem sikerült. A parlamentbe is csak azért jutottak be, mert nem volt ellenjelöltjük. Amint megjelennek az első ellenjelöltek az 1920-as választásoknál, már kimaradnak a parlamentből (kivéve azokat, akik átálltak az új kormánypárt oldalára). És végül, miután Kós Károly Kiáltó szavára megindul az igazi elit politikai aktivizmusa, teljesen eltűnnek a porondról.

Tóth Szilárd – egyetemi docens, Magyar Történelmi Intézet, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, tszilard22@yahoo.com

¹¹³ *Új Világ*, 1920. április 4., 1.

¹¹⁴ SZABÓ Csongor 2013, 43.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaţilor, 1920. június, 17.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ *Monitorul Oficial*. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputa-

ţilor, 1920. június, 20.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ *Monitorul Oficial*. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României, 1920. június 6.

¹²¹ Uo.

¹²² SZABÓ Csongor 2013, 44.

Levéltári források

Romániai Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, Marosvásárhely / Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Mureș, Târgu Mureș (RNL Ms.)
- Fond Personal Bernády György

Hivatalos közlemények

Monitorul Oficial. Partea a II-a. Desbaterile Adunării Deputaților.

Monitorul Oficial. Partea a III-a. Desbaterile Senatului României.

Sajtótermékek

Ellenzék, Kolozsvár

Keleti Újság, Kolozsvár

Magyar Kisebbség, Lugos

Új Világ, Nagyszeben, Kolozsvár

Irodalom

BÁRDI Nándor

2013 *Ottthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, University of Jyväskylä, Jyväskylä.

CIOBANU, Vasile

2001 *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni. 1918-1944*, Editura Hora, Sibiu.

FODOR János

2016 *Bernády György. Politikai életrajz*, doktori disszertáció, kézirat, Kolozsvár.

GALEA, Aurel

1996 *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului, și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918–10 aprilie 1920)*, Editura Tipomur, Târgu Mureș.

IANCU, Gheorghe

1974 *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, ser. *Historia*, 19/1, Cluj-Napoca, 103–131.

1985 *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Editura Dacia, Cluj.

MIKÓ Imre

1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, Stúdium Kiadó, Budapest.

NAGY György

1999 *Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között (1918–1940)*, in: *Korunk*, XI/5.

SCURTU, Ioan – BULEI, Ion

1990 *Democrația la români 1866-1938*, Humanitas, București.

SZABÓ Csongor

2013 *Az impériumváltás időszaka és az Új Világ napilap tevékenysége*, szakdolgozat, kézirat, Kolozsvár.

TÓTH Szilárd

2008 *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*, Argonaut, Cluj-Napoca.

2011 *Bernády György si strategia politica a Partidului Maghiar*, in: *Acta Musei Napocensis, Historica*, 48/II, Cluj-Napoca, 125–136.

2012 *Hungarian Elites in the Romanian Parliament during the Interwar Period*, in: *Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica*, "Lucian Blaga" University of Sibiu Publishing House, Sibiu, 187–214.

WILLER József

1923 *Az új alkotmány és a kisebbségek*, in: *Magyar Kisebbség*, Lugos, I. kötet.

Partidul Național Secuiesc Unit și Democrat Maghiar, sau grupul format în jurul ziarului „Új Világ” (Lumea Nouă)

(Rezumat)

Elita politică și culturală maghiară din Transilvania a avut o poziție pasivistă în ceea ce privește participarea la viața politică din România în perioada 1919-1921. Această poziție pasivistă, de expectativă era pricinuită de așteptarea hotărârilor Conferinței de pace de la Paris cu privire la soarta Transilvaniei. Dar a existat un grup restrâns format în jurul ziarului “Új Világ” (Lumea Nouă), care a militat pentru participarea activă a maghiarilor în viața politică română. Acest grup creat în jurul ziaristilor Truppel Győző, Ürmösi Maurer Béla și Lengyel Béla se afla în relații foarte strânse cu Consiliul Dirigent și a inițiat participarea unui grup restrâns de maghiari la alegerile parlamentare din 1919. După ce au intrat în Parlamentul României cu 8 deputați și 4 senatori, au înființat Partidul Național Secuiesc Unit și Democrat Maghiar. Acest partid a avut însă o viață foarte scurtă, nebeneficiind de sprijinul alegătorilor maghiari (parlamentarii lui au intrat în parlament fiindcă nu au avut contracandidați) la următoarele alegeri, cu ocazia căror partidul s-a scindat și ulterior a dispărut de pe scena politică. Scopul acestui studiu este de a analiza înființarea, activitatea parlamentară și jurnalistică a acestui grup exotic de pe scena politică interbelică.

The United National Szekler and Hungarian Democratic Party, or the group around the “Új Világ” (New World) newspaper

(Abstract)

For Hungary and for Hungarians, the unfavorable end of the First World War brought the Transylvanian Hungarian elite into a situation where continuity and preservation of their position represented the core problem in Transylvania in terms of political organization. Following Transylvania's invasion by Romanian troops, the Hungarian political elite from Transylvania organized a passive political resistance, waiting the decisions of the Paris Peace Conference concerning the situation of Transylvania. The group around the “Új Világ” (New World) newspaper (Győző Truppel, Béla Maurer, Béla Lengyel) was the promotor of the political activism, and they decided that the group “will now continue without creating a party but as long as it is possible, they would participate in the upcoming elections in the utmost unity and convergence”. In the end, it was Béla Maurer and his colleagues who were the first Hungarian group to take part in a Romanian Parliamentary election (1919) and Romanian historiography likes to show this as being the start of political activism on behalf of “the wise groups” of Hungarians in Romania. This group had indeed participated in the 1919 elections and managed to get 8 deputies and 4 senators into the Romanian Parliament, but the situation is much more nuanced. 11 of the 12 parliamentary representatives didn't even have counter candidates and so the elections weren't even held, and they were instead automatically declared winners. The fact that there weren't even any counter candidates, in my opinion proves that the Hungarian political elite was still using a passive approach. Later on, when the Hungarian Party stepped up, these people were nowhere on the charts and this confirms my statement, that in their cases we may speak only of political adventurers. The purpose of these study is to research the formation and the parliamentary and journalistic activity of the group.

Nagy Éva

BRASSÓI MAGYAR KÉPVISELET A ROMÁN PARLAMENTBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A passzivitástól az 1926-os választásokig

Az első világháborút követő békeszerződések révén Erdélyt Magyarországtól, Romániához csatolták, az itt élő magyar közösségnek pedig szembe kellett néznie az újonnan kialakult kisebbségi létével és meg kellett küzdenie az új állami keretekbe való beilleszkedés nehézségeivel. A román megszállás első éveit a passzivitás határozta meg, az aktivitás, a trianoni békeszerződés aláírása után, az önvédelmi és védelmet kereső tevékenységből bontakozott ki. Előbb a Magyar Szövetség alakult meg, majd a Magyar Nemzeti Párt, később a *Magyar Néppárt* is. Habár az 1922 februárjában tartott választásokon a Magyar Szövetség részéről 6 magyar képviselő, illetve szenátor jutott be a román törvényhozásba, az 1922. októberi betiltása után a másik két magyar párt – a Nemzeti és a Néppárt – a hatékony képviselet reményével előzetes egyeztetések után, 1922. december 28-án egyesült romániai Országos Magyar Párt (OMP) néven.

A romániai belpolitikai élet fontos eseménye volt az 1919 novemberében tartott első általános országgyűlési választás. Ezen az erdélyi magyarság a passzív rezisztencia elvét követve nem vett részt. Távolmaradásuk okát úgy indokolták, hogy nem kívánták a román álláspontot erősíteni a békekonferencián. Hasonlóan jártak el az 1920 májusában tartott a második általános választásokkor is.¹ Romániában az általános választási jogot az 1919-es választásokon vezették be legelőször, amelyen valamennyi romániai választópolgár részt vehetett. A választásokat az Artur Văitoianu által vezetett semleges kormány szervezte meg, aki teljes egészében átvette és érintetlenül hagyta a Nemzeti Liberális Párt kezében levő államapparátust. Ennek ellenére Ó-Romániában a választások

súlyos csapást mértek a Nemzeti Liberális Pártra, amelynek csak 103 mandátumot sikerült szereznie az okiráltságbeli 247-ből. A román parlamentarizmus történetében először történt meg, hogy az államapparátust birtokló pártnak nem sikerült biztosítania többségét a Parlamentben.

1920. március és júniusában az Alexandru Averescu-kormány új választásokat írt ki, a választásokon a Nemzeti Liberális Párt ellenében az Averescu vezette Néppárt került ki győztesnek.² 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést, amely által eldőlt az erdélyi magyarság sorsa.³ A békeszerződés értelmében Magyarországból 103 093 km²-t csatoltak Romániához.⁴

A békeszerződés aláírásával megszűntek azok az indokok, amelyek az erdélyi magyarságot politikai passzivitásra kényszerítették. 1921. július 6-án, Kolozsváron megalakult a *Magyar Szövetség*, mint az erdélyi magyarság politikai szervezete, elnöke Jósika Samu volt. Az ellentétek a Magyar Szövetségben és a sajtóban jobban kiéleződtek, mint ahogy azt az általuk képviselni kívánt magyarság érdeke megengedte volna. A *Kiáltó szóban*⁵ Erdély autonómiáját nyíltan hangoztatták, a kisebbségi szerződésből a székely autonómiát emelték ki, a gyulafehérvári pontokat zászlójukra írták, s a Magyar Szövetségen keresztül szabad testvériséget reméltek. A politikai aktivitás hívei 1921. június 5-én Bánffyhunyadon népgyűlés keretében megalakították a Magyar Néppártot. Elnöke dr. Albrecht Lajos bánffyhunyadi ügyvéd, titkára Kós Károly építészmérnök lett. A Brătianu-kormány 1922-ben kiírta a parlamenti választásokat. Az impériumváltás óta ez volt a harmadik választás. Ennek hatására az arisztokrácia a Néppárt ellensúlyozására szervezkedni kezdett. Ennek eredményeképpen

¹ SAS Péter 1987, 17.

² SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 114–127.

³ MIKÓ Imre 1941, 18.

⁴ SAS Péter 1987, 19.

⁵ MIKÓ Imre 1941. 20. január 23-án Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István által megjelent a *Kiáltó szó* című röpirat: „Az lesz a mienk, amit kitudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár az Élet rohan (...) Nyíltan és bát-

ran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagyrománia megbízható polgárságot fog nyerni (...) Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája. De kiáltom még egyszer azt is: aki gyáva, aki rest, aki aludni akar, az nem közénk való, mert az a mi igazi ellenségünk: a mi árulónk. Ezt kiáltom, és binni akarom, hogy nem leszek pusztában kiáltó szó csupán.”

alakult meg Kolozsváron, a Redoute-nagytermében a Magyar Nemzeti Párt, elnöke Ferencz József unitárius püspök lett, aki időközben lemondott elnökségéről Grandpierre Emil részére. 1922 októberében a Brătianu-kormány betiltotta a Szövetséget.⁶

Az kisebbségi évek fő problémája, a román államkeretbe való beilleszkedés, a kezdeti szervezkedés után az Országos Magyar Párt megalakulásával 1922. december 28-án oldódott meg. A párt elnöke Jósika Samu lett, a vezetőség legnagyobb részben azokból állott, akik a Trianon előtti magyar közéletben is részt vettek.⁷ A szakirodalom, illetve a korabeli források Országos Magyar Párton belül konzervatív és baloldali szárnyat különítettek el. Az úgynevezett konzervatív csoport tagjai az 1918 előtti történelmi Erdély politikai elitjéből kerültek ki. E kör meghatározó személyisége volt Grandpierre Emil, ő irányította a békeszerződés aláírása előtt a magyar tisztviselők mozgalmát. A párt balszárnya kettéoszlott: egyrészt a magyar radikálisokra, másrészt a pacifista, humanitárius és internacionalista magyar zsidók, továbbá magyarországi emigráns újságírók csoportjára. Az előbbieket gondolkodását a náluk jóval idősebb konzervatívokétól nem csak történelmi és jogi műveltségük különböztette meg: nagy hatással volt rájuk Jászi Oszkár és a Huszadik Század köre. A balszárny másik részének mentalitására legjellemzőbb a magyar történelmi osztályok, különösen az arisztokrácia és a katolikus papság ellen táplált ellenséges indulat volt.⁸ Az OMP-ről elmondhatjuk, hogy nem fogadott el valamilyen kizárólagos politikai tant, nem volt szigorúan véve liberális, kereszténydemokrata vagy szociáldemokrata alakulat, bár mindezekről a politikai megfontolásokból átmentett valamit. A politikai ideológiájuk többé-kevésbé egységes volt, még ha annak idején ők maguk nem is nevezték annak a sajátos kisebbségi létviszonyoknak elméleti

foglalatát.⁹ 1923 júliusában Jósika Samu halálával súlyos veszteség érte a Magyar Pártot. Az Országos Magyar Párt vezetését Ugron István, az Osztrák Magyar Monarchia valamikori rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere vette át, helyettes elnöki minőségben. A haláleset okozta belső válságon túl, a magyarság helyzetét nehezítette, hogy a parlamenti harc eredményességéhez fűzött remények nem váltak be, a kormány egymásután hozta az agrárreformtól az állampolgársági és iskolai törvényekig a magyarságot létalapjában megrendítő intézkedéseket. A magyarságnak így politikai szövetséges után kellett néznie. Bernády György a liberálisokban, Sándor József a nemzetiekben keresett partnert.¹⁰

Az első ajánlatot az Averescu-féle Néppárt részéről Octavian Goga sógora, Constantin Bucşan későbbi belügyminiszter-helyettes tette Moldovan vezető ügyvéd útján Szele Bélának, a Magyar Párt brassói elnökének, ő ezt Grandpierre Emilnek, a Magyar Párt ügyvezető alelnökének továbbította. Az 1923 nyarán megindultak a közvetlen tárgyalások Octavian Goga és Constantin Bucşan, illetve Szele Béla, Grandpierre Emil, Gyárfás Elemér, Pál Gábor, Ferenczy Géza és Török Andor között. A megállapodás 1923. október 23-án hajnalban készült el a végleges szöveget október 31-én Bukarestben az *Athénée Palace* szálló halljában látták el kézjegyükkel. Goga a paktumot a királynak is bemutatta. November 25-én Goga ebédre hívta a paktum aláíróit a csúcsai Boncza-Ady kastélyba, ahol Averescu is aláírta az egységet. A paktum titokban készült, Bernády Györgyöt is csak az aláírás előtt vonták be, meghívást adva neki is a csúcsai ebédre. Ugron István viszont nem írta alá az egyezményt, Sándor József pedig létezéséről sem tudott.¹¹ A paktum szövege, tehát megállapodás szerint a magyar fél berkein belül is szigorúan titokba volt tartva.¹² Az 1923 októberében

⁶ SAS Péter 1987, 59.

⁷ KRENNER Miklós 1995, 14.

⁸ BÁRDI Nándor 1997, 33.

⁹ BALÁZS Sándor 1991, 235.

¹⁰ Bernády György az impériumváltás előtt komoly hírnevet szerzett az erdélyi közéletben, 1902–1912 Marosvásárhely polgármestere volt, a város egyik választókerületében magyar parlamenti képviselői helyet is szerzett, a háborút megelőzően az uralkodó főispánnak nevezte ki ugyanitt. Sándor József 1889-től kezdődően az EMKE főtitkára volt, a kovásznai választókerületben több rendben képviselői mandátumot szerzett 1918 előtt. 1920 után mindketten a romániai magyar politikai aktivizmus ösztönzői voltak.

¹¹ MIKÓ Imre 1941, 46–49.

¹² GYÁRFÁS Elemér 1999, 233–236. A csúcsai paktum fontosabb pontjai: 1. A Magyar Párt a Néppárt 1922. december havában Nagyszében elfogadott programját tudomásul véve, teljes támogatását adja az idemellékelt kívánságaival kiegészített program megvalósításához, és e program keretén kívül eső poli-

tikai akciókat nem kezdeményez. 2. A Néppárt a Magyar Párt kívánságait elfogadja, s azokat saját programja kiegészítő részéül tekinti, elő fogja mozdítani azok megvalósítását abban a meggyőződésben, hogy az ország konszolidálásának és előhaladásának érdeke biztosítani minden polgára részére vallási vagy nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül a szabad élet és rendes fejlődés feltételeit. 3. Mindkét párt képviselői és szenátorai egy parlamenti egységet alkotnak. 4. A parlamenten kívül a Magyar Párt megtartja saját szervezetét, nevét és egyéniségét. 5. A vezetői egységének megóvása végett a Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének e program kérésén belül adott politikai utasítást. 6. A zavartalan és minél szorosabb együttműködés érdekében a Magyar Párt a Néppárt végrehajtó bizottságában öt delegátussal lesz képviselve. 7. A magyar kisebbség országos és helyi érdekeit érintő kérdésekben a Néppárt minden más politikai alakulat kizárásával, a Magyar Párttal teljes egyetértésben fog eljárni e megállapodás tartama alatt. 8. E megállapodás érintetlenül marad abban az esetben is, ha a Néppárt valamely más politikai párttal együttműködésre lépne. 9. Ez a megállapodás határozatlan időre

létrejött paktumban a két párt az elkövetkező választásokra készülve kijelentette, hogy képviselőik egy parlamenti egységet képeznek, a Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének a program keretén belül adott politikai utasításait. A Néppárt vállalta, hogy támogatja a választói névjegyzék kiegészítését, és a magyar szavazatokért cserében az OMP részére 18 képviselői és 10 szenátori mandátumot fog biztosítani. A magyar többségű területeken az Országos Magyar Párt állíthat képviselőjelölteket, másutt a párt szavazói a Néppártra voksolnak.¹³

Az Országos Magyar Párt elnökválasztó nagygyűlését 1924. december 14-re Brassóba hívta össze.¹⁴ Az első pártkongresszus megválasztotta az új vezetőséget, a legsürgősebb teendőket határozatba foglalta és megszavazta a párt alapszabályait. Az elnök Ugron István maradt, alelnöknek megválasztották Bethlen Györgyöt, Grandpierre Emilt, a Bánságból Jakabffy Elemér volt munkapárti képviselőt és Sándor Józsefet, aki a parlamentben szinte egyedül védte a magyar ügyet. A következő kérdésekben hoztak határozatot: az iskolaügy, nyelvhasználat, előkészület a választásokra, agrársérelmek, a kisajátított telepesek ügye, zsidókérdés, kivándorlás megakadályozása, közigazgatási és választójogi reformok. A nagygyűlés az intézőbizottság által már letárgyalt szervezeti szabályzatot és ügyviteli szabályzatot is elfogadta, s néhány későbbi módosítástól eltekintve, az itt megállapított keretek között zajlott le a Magyar Párt élete másfél évtizeden keresztül.¹⁵ A brassói nagygyűlés, fontos mozzanatot jelentett, mert rögzítette az előző két év alapozó korszakának megvalósításait, bizonyos vitás kérdéseket (mint az elnökválasztás) nyugópontra juttatott, és a vezetőtestületek tevékenységét hatékonyabban szabályozta.

A párt tevékenységével szemben a következő év folyamán már megfogalmazódtak az ellenzéki hangok, amelyek a pártvezetés orientációját bírálták.¹⁶ Bernády folyamatosan sürgette a liberális párttal való általános politikai megállapodás kötését és e célból tárgyalásokat kezdett Alexandru C. Constantinescu akkori agrárminiszterrel. Az általános megállapodás nem jött létre, de ennek reményében és a helyi választások sürgős volta miatt szükségessé vált egy külön választási paktum megkötése. A választási egyezmény aláírása előtt 1926. február 1-jén Ugron István levélben felmondta Averescu tábornoknak az 1923.

október 23-i paktumot, erről az aláírókat magánlevélben értesítette.

A február 17–20-i közigazgatási választáson a Magyar Párt közös listán indult a liberálisokkal.¹⁷ A közigazgatási választásokon, miután a liberális párti prefektusok nem gördítettek akadályt a szervezkedés és a választási kampány elé, és a választások is magyarellenes diszkrimináció nélkül folytak le, a 49 erdélyi városból 30-ban az OMP által támogatott lista győzött. A korszak legnagyobb politikai sikerét érte el ekkor az OMP.¹⁸ Bernády Györgyöt a kormány Marosvásárhely polgármesterévé nevezte ki.¹⁹

Szele Béla képviselői mandátuma

Alig egy hónappal, a liberális párttal szövetségben lefolyt választások után, 1926. március 27-én Ionel Brătianu lemondott és Ferdinánd király március 30-án Averescu tábornokot nevezte ki miniszterelnöknek, kiírva egyben az általános választásokat május 25-ére. Az új kormánynak Octavian Goga lett a belügyminisztere.²⁰ 1926 kezdetén Romániában a helyhatósági választásokra készült az ország. A liberálisok négyéves uralmának lejártával (1926 tavasza) a király Averescut bízta meg kormányalakítással, aminek következtében pedig Ugron lemondott. Megbízott elnök, az addigi alelnök, Bethlen György lett, aki Gyárfás Elemér közreműködésével a felmondott paktumot választási egyezményre alakította (1926. április 21.).²¹ A Parlament 1926. március 27-én új választási törvényt szavazott meg, ennek értelmében a szavazásra 1926 májusában került sor. A választásokat Alexandru Averescu kormánya nyerte meg. A Néppárt a szavazatok 52%-át kapta 292 képviselőt és 107 szenátort juttatott be a parlamentbe. A választási törvény egyik közvetlen következménye az volt, hogy a jelölteket jegyző 25 politikai alakulat közül csupán 4 érte el országos szinten a 2%-nál magasabb arányszámot, amely alsóházi képviseletre jogosított.

Bár igazi népszerűségnek többé nem örvendett, a Néppárt – Románia történetében elsőként – kapott többségi kedvezményt, s így kényelmes többséget biztosíthatott magának a parlamentben. A korábbi választásokon győzedelmeskedő Nemzeti Liberális Párt ezúttal csupán 16 mandátumhoz jutott.²² Az Averescu tábornok kormányelnöksége alatt lefolyt választásokon első ízben alkalmazták az új választási

szól, de csak akkor mondható fel, ha lényegbevágó nézeteltérés merül fel a román állam vagy a magyar kisebbség érdekeit illetően. 10. Ez a megállapodás mai nappal lép érvénybe, azonban csak mindkét párt beleegyezésével meghatározandó időpontban kerül nyilvánosságra.

¹³ BÁRDI Nándor 1997, 38.

¹⁴ *Brassói Lapok*, 1928. február 23., 3.

¹⁵ MIKÓ Imre 1941, 53.

¹⁶ GYÖRGY Béla 2003, 214.

¹⁷ MIKÓ Imre 1941, 56–57.

¹⁸ BÁRDI Nándor 2000, 114.

¹⁹ MIKÓ Imre 1941, 57.

²⁰ GYÁRFÁS Elemér 1999, 252.

²¹ GYÖRGY Béla 2003, 215.

²² SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 169.

törvény. Lényege az volt, hogy a tiszta aránylagosság szerint kijáró mandátumok felét annak a pártnak adományozzák, amely eléri a leadott összes szavazatok számának 40%-át. Az új törvény Erdély és a többi tartomány törvényhozási képviselőjét 122 képviselőben és 39 szenátorban állapította meg. Az erdélyi magyar lakosságot tehát 30,2% arányszáma alapján 37 képviselői és 12 szenatori hely illette volna meg.²³ A nemzeti kisebbségek pártjai a Néppárttal magvalósított koalíció révén újabb hadállásokat nyertek. A választások során Magyar Pártnak 15, a Német Pártnak 8 képviselője lett.²⁴ Az Országos Magyar Párt Szele Bélát jelölte a Brassó megyei magyarság képviselőjévé.

A választási törvény értelmében 1926. május 5-én már be volt nyújtva a román–magyar-szász megegyezés listája. A következők voltak a jelöltek a képviselő-tisztségre: Ion Petrovici miniszter, Szele Béla és Fritz Konnerth. A szenatori helyre a jelölt pedig Polonyi Arthur volt.²⁵

Szele Béla Brassóban született 1878. november 4-én. A brassói római katolikus főgimnázium elvégzése után Kolozsváron jogot tanult. Marosvásárhelyen tette le az ügyvédi vizsgát 1909-ben, 1896-ban kezdett újságírással foglalkozni, 1913-tól ő lett a *Brassói Lapok* főszerkesztője. Korán lépett a közélet porondjára, úgy a megyénél, mint a városnál, az állandó választmánynak, illetve a közigazgatási bizottságnak volt a tagja egészen a román impériumváltásig. A *Brassói Iparos Ifjak Önképző Egyletében*, mint alelnök, majd, mint elnök fejtett ki munkásságot. 1909-től az impériumváltásig ügyvezető elnöke volt a *Brassói Egységes Magyar Pártnak*, amikor a part kénytelen volt működését beszüntetni. Az Országos Magyar Párt központi intézőbizottságának tagja és Brassói Tagozatának elnöke volt. 1923-ban ő kezdeményezte az Averescu-párttal való tárgyalásokat és a Magyar Párt megbízásából egyike volt azoknak, akik a csúcsai paktumot megkötötték.²⁶

Szele széleskörű tevékenységet fejtett ki választókerülete területén. 1926. május 9-én, vasárnap délelőtt indult el Szele Béla, Papp Endre hosszúfalusi ügyvéd, Köpe István hosszúfalusi birtokos és Joó Győző brassói rektor kíséretében, hogy részt vegyen az apácai, krizbai és barcaújfalusi magyar párti tagozatok létrehozásán és egyúttal programbeszédét is megtarthassa.

Az apácai földműves gazdák lovas bandériuma fogadta a község határában a Brassó felől érkező képviselőjelöltet és kísérőit. A bandérium vezetője, Varga Ferenc közvetlen, tömör beszéddel köszöntötte Szele

Béla képviselőjelöltet. A község szélén, a Brassói-utca végén felállított orgonavirágokból készített díszkapunál Apáca választópolgárai teljes számmal jelentek meg, s hosszan tartó lelkes éljenzéssel üdvözölték az érkező képviselőjelöltet. A gyűlés színhelye a Kúria udvara volt, ahol a Magyar Párt alakuló ülését tartották, és ahol Szele Béla elmondta programbeszédét.²⁷ Az alakuló gyűlést Mátis András volt községi jegyző nyitotta meg. Ez alkalommal megalakult az OMP apácai tagozata is, amelynek elnökévé Mátis Andrást választották. A további választások során közfelkiáltással alelnökké Csere Györgyöt választották, titkárrá Csere Jánost, pénztárossá Bíró Imrét, ellenőrré Varga Ferencet, elnöki tanácsstagokká Elekes Sándort, Bölöni K. Ferencet, Orbán Jánost, intéző bizottsági tagokká: Deák Pált, Kispál Gergelyt, Imre Istvánt, Bölöni Jánost, Varga Istvánt, Gál Józsefet, Lázár Andrást, Márton Istvánt, Jakab Istvánt, Bartalis Mártont, Simon Mihályt, id. Soós Jánost, ifj. Simon Andrást, Szabó Jánost, Bíró Józsefet, Simon Jánost, Márton Miklós, Bölöni Jánost, Oláh Istvánt.

Szele Béla beszédében a következőket hangsúlyozta: a közjogi alanyiség feltétlen elismerése; a gyülekezési, a sajtó és az egyesülési szabadság biztosításának fontossága; a nők választói joga; az iparosok és kereskedők szabad iparüzési joga. A második programbeszédét Szele Béla az OMP krizbai tagozatának megalakulásakor tartotta. A tagozat elnökének Sexty Kálmánt választották, alelnökké Sándor Istvánt, titkárrá Köncze Józsefet és pénztárossá Dezső Józsefet nevezték ki.

Krizbát Barcaújfalu követte, ahol nagy tömeg várta az érkezőket. Nagy József községi tanácsos köszöntötte az érkező képviselőjelöltet. Itt Szele Béla programbeszéde után alakult meg a barcaújfalusi tagozat is, ahol Molnár Sándor evangélikus lelkész választották elnökké, alelnökké Nagy Józsefet, titkárnak ifj. Balogh Józsefet, pénztárossá Sánta Mártont ellenőrré, pedig Fazakas Andrást.

Szele május 10-én Bodolán folytatta körútját. A község szélén hatalmas diadalkapu alatt fogadták az érkezőket. A népgyűlést, melyen gróf Mikes Zsigmond volt Brassó vármegyei főispán és Béli Pál volt háromszék vármegyei főjegyző is megjelent, a református lelkész hivatal udvarán Serester Tamás bodolai református lelkész nyitotta meg. A népgyűlésen megalakult a bodolai tagozat is, melynek elnöke Serester Tamás református lelkész lett.

A körút utolsó állomása Keresztvár volt. Hatalmas embertömeg részvétele mellett, a református

²³ SÜLYOK István – FRITZ László 1930, 22.

²⁴ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 169.

²⁵ *Brassói Lapok*, 1926. május 5., 1.

²⁶ *Brassói Lapok*, 1926. június 16., 5.

²⁷ *Brassói Lapok*, 1926. május 11., 1–2.

templom előtti téren alakult meg az OMP keresztvári tagozata. A tagozat elnökévé Kiss Endre református lelkészt választották meg. Itt Szele Béla programbeszédét új formába öntve mondta el, különösen a munkáskérdésre fektetett itt nagyobb hangsúlyt.²⁸ Pár nap elteltével megtartotta programbeszédét Tatrang, Pürkerec, illetve Zajzon községekben is, amelyeket szintén a helyi tagozatok alakuló gyűlései követték. A tatrangi tagozat elnökévé Szórády Lajos főesperest választották meg, Pürkerecen pedig Rab Mihály lett az elnök.²⁹ Az 1926. március 27-én kihirdetett választójogi törvény 1. cikkelye értelmében Románia nagykorú (20. életévüket betöltött) férfipolgárai általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos szavazással, választókerületenként, a kisebbségi (arányos) képviselt és névjegyzékes lista-rendszer alapján megválasztották az egész országban 1926. május 25-ére kitéűzött napon a képviselőház 387 tagját.³⁰ Brassó megyében 24 335 szavazóból 12 488-en (51,32%) a Néppártra szavaztak, ezt követte a *Nemzeti Parasztpárt* 8906 (36,60%) szavazattal, a Nemzeti Liberális Párt csak 1322 (5,43%) szavazatot kapott. A képviselőjelöltek közül Brassó megyében a következők jutottak mandátumhoz: Petrovici Ioan és Szele Béla a Néppárt, Voicu Nițescu pedig a Nemzeti Parasztpárt részéről. Fritz Konnerth (Néppárt), Iuliu Moldovan (Nemzeti Parasztpárt) és Petru Debu (Nemzeti Parasztpárt) lettek a póttagok.³¹ A szenátusi választásokon Brassó megyében 13 019-en szavaztak. A legtöbb szavazatot Polony Artúr kapta (7325), aki ezúton bekerült a szenátusba. A másik két szenátorjelölt Victor Mateescu (Nemzeti Liberális Párt) és Iosif Blaga (Nemzeti Parasztpárt), de ők nem kerültek be a szenátusba.³² A képviselőházi és szenátusi választásokat követve 1926. június 4-én zajlottak le Brassó megyében a megyei tanács tagjainak a megválasztása. Brassó város magyar és szász választói a törvény értelmében nem vehettek részt a megyei tanács tagjainak a választásán, de a falvak választói annál pompásabban megállták helyüket. A 18 szavazókörben reggel 8 órakor kezdődött meg a szavazás, délután a legtöbb szavazókörben befejeződött a választás úgy, hogy estére már megvoltak az eredmények, mely újabb fényes győzelmet hozott a magyar-szász-román lista részére.

A 25 722 szavazatra jogosítottból 14 200 választó szavazott, amelyből 8720 a magyar–szász–román lista jelöltjeire adta a szavazatát. E győzelem folytán Brassó megye magyar és szász tanácsosai a következők lettek: Papp Endre hosszúfalusi ügyvéd, a brassói

magyar evangélikus egyházközség felügyelője, Mártis András apácai fakereskedő, Barthos Béla a Brassói Népbank igazgatója, Köpe István (hosszúfalusi birtokos), Kozma Miklós (csernátfalusi ügyvéd), ifj. Bálint András polgári iskolai igazgató (bácsfalusi lakos), Depner Vilmos, Weinhold Henrik, Stephani Vilmos, Foith Mihály, Schmidts György, Sedders András és Berger Márton, a kormányt támogató románok közül pedig Ioan Crișan, Vlad Constantin, Spiridon Boita, Alexandru Moroianu, Vasile Beditianu és Aurel Capatina.

A parlament összeülése előtti két hétben röppent fel a hír arról, hogy Szele Béla és Barabás Béla mandátumát nem fogják igazolni. A Szele Béláét azért nem mivel az ő vezetése alatt megjelenő *Brassói Lapok* egy 1916. évi számában erősen fogalmaztak az akkor ellenségesnek tekintett románokról, az utóbbiét pedig azért nem, mivel a nagynevű politikus állítólag sértőn szolt a románokról.³³ 1926. május 30-án a *Keleti Újság* is közölte, hogy a *Viitorul* lap kormánykörökből úgy értesült, hogy Szele Bélának, a brassói listán megválasztott képviselőnek mandátumát meg fogják semmisíteni: „*A liberális lap szerint a kormány már a választások előtt tudomásul bír arról, hogy Szele a múltban milyen túlzóan románellenes álláspontot vallott, de kénytelen volt jelöltségét elfogadni, mert a Magyar Párt a választási egyezség egyik feltételének kötötte ki a brassói lapszerkesztő kandidálását.*”³⁴ Alexandru Vaida-Voevod szerint a magyar mandátumokat a román csendőrök terrorja szerezte meg. Az visszautasította az alaptalan támadásokat: „*A Magyar Pártnak e hónap 24-én összegyűlt parlamenti csoportja kötelességének tartotta, hogy több román lapnak Szele Béla ellen intézett támadásával foglalkozzék. E támadások főindoka egy a Brassói Lapok 1916. év folyamán közzétett cikk volt. A Magyar Párt ama felvilágosítások alapján, melyeket e tárgyban kapott megállapíthatta, hogy ezt a cikket nem Szele Béla írta, hogy ebben az időben Szele Béla nem volt a lap felelős szerkesztője és, hogy ennek következtében nem tehető felelőssé e cikk tartalmáért. A magyar parlamenti csoport Szele Béla írásbeli nyilatkozata alapján örömmel állapítja meg, hogy ő teljesen távol áll e cikk intencióitól. Szele úr különben is az elsők között volt, akik az új államnak hűséget esküdtek és figyelemre méltó tevékenységét fejtették ki a magyarok és románok politikai közeledése érdekében. Szele úr a leghatározottabban kijelentette, hogy hű és aktív polgára akar lenni Romániának a legmélyebb hűséget és ragaszkodást táplálván egyidejűleg a király és az uralkodó család iránt. A magyar és parlamenti csoport a haza és*

²⁸ *Brassói Lapok*, 1926. május 13., 3.

²⁹ *Brassói Lapok*, 1926. május 16., 1.

³⁰ *Magyar Kisebbség*, 1926 június, 280.

³¹ *Monitorul Oficial*, 4. iunie 1926, 122.

³² *Monitorul Oficial*, 5. iunie 1926, 123.

³³ *Brassói Lapok*, 1926. június 27., 2.

³⁴ *Keleti Újság*, 1926. május 30., 3.

a trón iránt érzett lojalitás teljességével fejezi ki sajnálatát a Szele Bélának tulajdonított cikk hatásán és azt a reményét fejezi ki, hogy a kamara ebben a kérdésben sina ira et studio határozatot fog hozni.³⁵

Az OMP parlamenti csoportja 1926. június 24-én tartott értekezletén a mandátumok igazolásánál követendő eljárást tárgyalták. Willer Józsefet kérték fel, hogy Szele Béla nyilatkozatát terjessze elő a kamarában és a mandátum védelmét lássa el, ugyanakkor megindult a támadás Willer ellen is.³⁶ A *Cwintul* június 26-i számában a következőket írták: „Szelével egy időben lép majd a román parlamentbe Willer József a Brassói Lapok főszerkesztője. Ugyanaz a Willer, volt vármegyei főjegyző, aki 1919-ben megtagadta a románok államának a hűségesküit. Ugyanaz a Willer, aki Bánságban szervezte az irredentista-propagandát, s aki 1918-ban és 1919-ben arra biztatta a magyarokat, hogy fejszével, kaszával és forró vízzel fogadják a hadsereget. Ugyanaz a Willer, aki ébredő propagandista érdemeiért eltartván Szele lapjánál azt írta, hogy a sepsiszentgyörgyi altiszti iskola tisztjei megfertőzik a székelyek házait.” Willer József ellen intézett támadások csupán aberrációk voltak, hiszen Willer nem volt a Brassói Lapok főszerkesztője, nem volt vármegyei főjegyző sem, s a hűségesküit is letette. Tehát a támadások nem csak Szele Bélát érték, hanem védelmezőjét is.³⁷ Szele Béla dr. kissé reménytelennek látta helyzetét, ami kitűnik Bethlen György grófnak intézett leveléből: „(...) Az én mandátumom ügyében újjólag kénytelen vagyok háborogni, mert fontos, hogy minden tekintetben informálva legyen Méltóságod is és parlamenti csoportunk is. Itt nálunk már a verebek is csiripelik, hogy maga a kormány akarja a mandátum megsemmisítését még pedig azért, hogy így a szászokkal szemben vállalt kötelezettsége alul kibújhasson, illetve hogy Petrovici miniszter úr ne legyen kénytelen lemondani a brassói mandátumról a szász Konnerth javára, hanem az én elejtéssel jusson Konnerth mandátumhoz, azt az a tény igazolja, hogy Brassó megye prefektje több községbe kiszállott és ott a vezető embereket igyekezett megnyerni annak a gondolatnak, hogy helyettem Konnerth lesz a kormány kívánságára képviselő. Természetes, hogy ez általános felháborodást váltott ki vállalt kötelezettségnek oly módon való teljesítését, hogy egy másik becsületbeli kötelesség rugassék fel (...) Mindezt a magyarságból, sőt az itteni szászság is fel van háborodva, mert gyalázatoságnak tartja a legtéljesebb bizalommal azért bátorkodom bejelenteni, hogy Méltóságod megbeszélés tárgyává tegesse ezt a körülményt is parlamenti csoport előtt és a Néppárt elnökével is közölhesse, hogy beláttunk a kártyáikba és nem hagyunk magunk-

kal komédiát üzni. Én egy ideig még féken tartom az elégedetlenség kitörni készülő viharát, de nem tudom, hogy meddig leszek a helyzet ura, mert az egész megye fel van zúdulva a velünk szemben tanúsított és tervezett néppárti eljárás miatt (...)”³⁸ Június 26-án, a szombat délutáni ülésén kezdték meg a képviselői mandátumok igazolását. Az ülést pont három órakor nyitotta meg Constantin Meissner korelnök. A kormány tagjai közül jelen voltak: Petre P. Negulescu leköszönő, illetve Ion Petrovici hivatalba lépő vallás- és közoktatásügyi miniszter, továbbá Ion Mitilineu, a külügyi tárca vezetője.

A kamara ülésén a képviselők megkezdték a bizottsági tárgyalásokat a mandátumok igazolása ügyében, előbb azonban az elnök bejelentette, hogy a legközelebbi ülés, másnap vasárnap délelőtt 9 órakor lesz. Ez a bejelentés a szenátorok között is nagyfokú elégedetlenséget keltett, Pimen moldvai püspök többedmagával az elnöki emelvényhez járult, tiltakozva, hogy pont vasárnap délelőtt, misék és istentiszteletek idején nem lehet szenátusi ülést tartani. Az elnök azonban nem adott választ.

Mindazonáltal a kamara és a szenátus is ülésezett vasárnap. A szenátus ülése egészen lényegtelen dolgokat tárgyalt, a képviselőház azonban megkezdte a mandátumok igazolását. Előbb azonban úgy a liberálisok, mint a nemzeti-pártiak egy-egy deklarációt olvastak fel és különösen a nemzeti párt szónoka, Mihail Popovici a kormányt támadta a magyarokkal kötött választási paktum miatt, könnyelműséggel vádolva a kormányt és a paktumot az állam konszolidációja elleni merényletnek nevezte. Ugyanakkor a brassói választásra is kitért, és kifogásolta Szele Béla megválasztását. Utolsónak Alexandru C. Cuza olvasta fel nyilatkozatát és felajánlotta a támogatását a kormánynak, az ország boldogulása reményében.³⁹

Szele Béla ellen intézett alaptalan hajsza a józan és komoly politikai körökben felháborodást keltett, úgy tartották, hogy a kamara nem követhet el ilyen súlyos hibát, hogy minden törvényes és alkotmányos ok nélkül megtagadja a Szele mandátumának érvényesítését.⁴⁰ A Magyar Párt parlamenti csoportjának tagja, Sándor József szenátor a következőképpen nyilatkozott: „A magyarság parlamenti csoportja magáévá tette Szele Béla dr. kortársunk ügyét, s a végsőkéig kitarthat mellette. Nem tűrhetjük, hogy az a férfi, akinek legnagyobb érdemei vannak a kormánnyal kötött választási egyezmény körül, s aki soha egy pillanatra sem tévesztette szem elől a magyarság szent ügyét, s amellet minden tekintetben eleget tett állampolgári kötelezettségeinek egy érthetetlen választási hajsza folytán ki legyen

³⁵ *Brassói Lapok*, 1926. június 28., 3.

³⁶ RNL Kol, Fond 1283. d. 3/1927–1936, 140.

³⁷ *Magyar Kisebbség*, 1926. július 15., 314.

³⁸ ADNJ–Cluj, Fond 1283. d. 2. 2.

³⁹ *Brassói Lapok*, 1926. június 30., 1.

⁴⁰ *Brassói Lapok*, 1926. június 30., 3.

buktatva a parlamentből, amelynek oly nagy szüksége van képességeire, tudására és lelkesítő szavaira.⁴¹ A falvak és a városok lakói egyaránt követelték Szele mandátumának igazolását. A vidéki választók küldöttei és vezetői több ízben is személyesen érdeklődtek felőle. A küldöttségek mellett a levelek özöne érkezett Szele címére vagy a Brassói Lapok szerkesztőségéhez. Az egyik levél, amelyet faluról küldtek a következőképpen szólt: „(...) Érdekes, hogy ebben a mi szűkebb hazánkban Brassóban, illetve Brassó megyében mindenki hallgat, mikor a magyarság országgyűlési képviselőjének mandátuma fölött már meghúzták a lélekharangot. Az a harang melyet Popovici Mihály használt a parlamentben Szele Béla mandátumával szemben – az a kifejezés mellyel a magyarság választotta képviselőt illetve – többé nem Szele Béla személyes ügye, hanem a brassói magyar választók összességének igen fájdalmas sérelme. Mert ugyebár, ha igaz volna, hogy Szele Béla nem méltó a mandátumra – akkor nem lett volna méltó arra sem, hogy egy és ugyanazon listán legyen jelölve egy miniszterrel, vagy ha személye olyan, a múltja olyan, hogy nem foglalhat helyet a román parlamentben akkor miért fogadta el a bíróság jelöltetését, és ugyebár, ha neve megfért egy miniszter neve mellett-akkor szívhat is vele és ugyanazon levegőt, s ha a bíróság megválaszthatónak találta a parlamentbe el is foglalhatja megillető helyét! (...)”⁴²

Izgalmas ülésen szavazták meg Barabás Béla mandátumának igazolását, aki a következőképpen vélekedett Szele Bélával kapcsolatban: „Dr. Szele Béla mandátumának igazolása nemcsak presztízsz, de politikai becsületkérdés a kormány részéről is. Az Averescu Néppárt, amely már évek előtt bölcs előrelátással nézett szemébe a logikus jövőnek, tudta azt, félre nem magyarázható bizonyossággal, hogy milyen egyéni értéke, milyen erkölcsi súlya és milyen alkotó ereje van annak a magyar embernek, akit dr. Szele Bélának hívnak, s akivel nemcsak szóba állott, de komolyan tárgyalt és meg is egyezett a csúcsai paktum ideális alkotásánál s akinek személyes beavatkozására és működésére súlyt helyezett, a közte s a magyarság vezeterei létrejött sorsdöntő megállapodásoknál is.”⁴³

A kamara 1926. július 9–10-én tárgyalta Szele ügyét, amelyre péntek és szombat éjjeli ülésen került sor. Valer Pop Cuza-párti képviselő terjesztette elő a petíciót, aki méltatlannak találta Szele Bélát a képviselői mandátumra, továbbá azt hangsúlyozta, hogy Szele Béla államellenes cikkeket közölt a Brassói Lapokban, mely annak ellenére, hogy három zsidó tulajdona, túlzó sovíniszta, magyar politikát hirdet és azt, hogy Szele számtalan inzultust követett el az uralkodó és a királyi család ellen is.

Az OMP részéről Willer József vette védelmébe Szele Bélát. Willer Szele képviselőjeként mutatkozott be, mivel az betegsége miatt nem tudott részt venni az ülésen. Először Szele nyilatkozatát tolmácsolta, amelyben tagadták, hogy a szóban forgó cikket ő írta volna és kérte az ülés tagjait, hogy gyűlölet és harag nélkül ítélkezzenek felette. Willer továbbá kifejtette, hogy a petíció személy elleni támadás, ami Szelének kormánypárttal való együttműködés melletti állásfoglalása során alakult ki.⁴⁴ Ezt okirattal is alá tudta támasztani: a kolozsvári Ghilezan közjegyző irodájában a Gyilkos folyóirat szerkesztője, Győri Illés István az 1681. iktatószám alatti okiratba foglalta azon nyilatkozatát miszerint a Brassói Lapok elleni támadásában felhozott adatai teljesen alaptalanok, és rosszakarató információkra alapozódott. Ezúttal a Gyilkos szerkesztője visszavonta a rágalmatokat és bocsánatot kért a Brassói Lapok tulajdonosaitól és főszerkesztőjétől az okozott kellemetlenségekért.⁴⁵

Willer beszéde után Voicu Nițescu, brassói csatlakozott Valer Pop előterjesztéséhez. Felolvasta azt az 1916-ban megjelent vezércikket, amely a királyt és a román népet sértette. Willer József azzal replikázott, hogy azt a cikket Győri Imre, az akkori szerkesztő írta. Voicu Nițescu beszédének további részében Constantin Bucșan belügyi államtitkárt is elítélte, azzal vádolva őt, hogy állítólag ő követelte a Magyar Párttól Szele Béla jelölését. Bucșan a támadások után azzal védekezett, hogy a jelölések idején nem tudott az újságcikkekről, de amikor tudomást szerzett a dologról kérte Szele Bélát, hogy mondjon le a jelöléséről. Az elnök szavazást rendelt el, 116 igenlő és 32 ellenszavazattal úgy határozott a kamara, hogy a petíciót nem utasítja el.⁴⁶ A kamara a mandátum igazolása ügyében egy 11 tagú bizottságot delegált a vádak megvizsgálása céljából. A bizottságnak kötelezettsége lett volna ebben az esetben a vádlottat öt ülésre meghívni és meghallgatni, a bizottság azonban összeült anélkül, hogy Szele Bélát értesítette volna. Szele Bélának így nem jutott lehetőség védekezni, a bizottság pedig egyoldalúan döntött. A bizottság tizenegy tagja közül tízen jelentek meg. Willer József, aki a Magyar Párt megbízásából a beteg Szele Béla védelmét teljesítette a kamarában, nem volt jelen az ülésen, bár tagja volt a bizottságnak.

Az Ellenzék 1926. július 14-i cikkében közölte, hogy lefoglalták a Brassói Lapok július 13-i számát Szele Béla cikke miatt, melyben a mandátum ügyében a kormány ellen írt, továbbá államellenes magatartás miatt bünvádi eljárást indítottak ellene. Ugyanakkor a Brassói Lapokkal szemben elrendelték az előzetes

⁴¹ Brassói Lapok, 1926. július 3., 2.

⁴² Brassói Lapok, 1926. július 5., 2.

⁴³ Brassói Lapok, 1926. július 8., 1.

⁴⁴ Újság, 1926. július 14., 1.

⁴⁵ Magyar Kisebbség, 1926. augusztus 1., 606–607.

⁴⁶ Újság, 1926. július 14., 3.

cenzurát is. Közben Szele Béla mandátumát is megsemmisítették, a következő indokkal: a kolozsvári törvényszék ítélete bizonyította, hogy pénzt kapott Budapestről a *Brassói Lapok* támogatására, amelynek célja a román állam elleni irredentizmus volt, továbbá, hogy a *Brassói Lapok*ban megjelent cikkek többnyire románellenesek.⁴⁷

A bizottságban megoszlottak a vélemények, öten Szele Béla mandátumának igazolása mellett döntöttek, míg a bizottság másik öt tagja ellene szavazott. A Magyar Párt titkárának szavazatán múltott volna a mandátum érvényesítése. Willer hiányában azonban az elnöki szavazat ez ellen döntött.⁴⁸ Meglepetést az keltett, hogy a többségi párt nem vonult ki a szavazás elől, amint azt a Magyar Párttal megegyezték, hanem teljes számban részt vett a brassói mandátum megsemmisítésében, s így született meg az az eredmény, mely szerint a kamara 257 szavazattal megsemmisítette Szele Béla mandátumát, az utána következő Konnerth szász képviselő javára.

A *Brassói Lapok* lefoglalása és a Szele Béla ellen megindított bűnvádi eljárás ügyében a *Biruința*, a kormány kolozsvári sajtóorgánuma úgy írt, hogy július 15-én Szele Béla megjelent a brassói prefektusnál, bocsánatot kért a *Brassói Lapok*ban megjelent cikkéért, illetve ígéretet tett, hogy törekedni fog arra, hogy lapja lojális magatartást tanúsítson a román állammal szemben.⁴⁹ Az *Ellenzék*ben megjelent cikk után Szele Béla arról értesítette a lapot, hogy a bocsánatkérés híre csupán aberráció, hiszen tény, hogy volt a prefektusnál, de azért, hogy tiltakozzon a lefoglalás jogtalan és törvénytelen ténye ellen. Tagadta azt is, hogy a *Brassói Lapok*at előzetesen cenzúra alá helyezték volna, valamint azt, hogy ellene a cikk miatt eljárást indítottak volna.⁵⁰ Mile Constantin publicista a *Lupta* című újságban a következőket írta: „Nagy hibát követett el a kormány és a lojalitás ellen hatalmas vétket, s ugyanakkor nagy hibába esett a nemzeti párt is, amely kérte és megkapta azt, hogy nem igazolták Szele Béla magyar képviselő mandátumát (...) A nemzeti párt Szele Béla ellen foglalt állást az ő vétké az, hogy mandátumát nem igazolták. A kormány pedig annak ellenére, hogy paktált a kisebbségekkel, a sors kénykedvére hagyta őt, s szinte mesterkélt szavakkal kérte a brassói képviselő mandátumának nem igazolását.”⁵¹ Szele Béla mandátuma érvénytelenítése ügyében a következőket nyilatkozta: „A román kamarában diadalt ülte az elfogultság és a pártpolitikai öncél, s ennek következtében a kamara megfosztott engem attól a mandátumtól, melyet a Ti bizalmatok

és szeretetek tett az én kezembe (...) Én, aki népemért dolgoztam és szenvedtem, megadással és harag nélkül fogadom a történeteket. A felháborodás és keserűség jogos és indokolt viharzását lecsillapítom lelkemben, azoknak, akik kijátszottak és cserbenhagytak, ezúttal még csak szemrehányást sem teszek, akiknek kötelességmulasztása elősegítette egy magyar mandátum megsemmisítését, azoknak a magam részéről megbocsátok. És ugyanazt kérem tőletek is (...)”⁵² A magyar sajtóban is több hang szólalt meg, a Szelén esett igazságtalanság ellen. Az *Ellenzék* 1926. július 19-i számában a következőket írja: „Túl vagyunk rajta. Fogcsikorgató gyűlölködés, intrika és felfújtt vádak alapján megsemmisítették Szele Béla mandátumát. Nem szállunk vitába, nem hozunk fel új érveket. Ugyan kinek, ugyan miért? Annak belátó, mérsékeltebb néhány embernek, aki meg akarja érteni azt, hogy a mi életünkben két szakot kell megkülönböztetni, azt, amelyiknek a végső határáig tartoztunk hűséggel, kötelességteljesítéssel a magyar államnak és azt, amióta sorsunk változása folytán román állampolgárok lettünk. Azután, talán még ma sem bűn, hogy szívünk-ből, lelkünk-ből, agyunkból nem irtottunk ki minden gondolatot, ami magyar. Szele Bélát ne keserítse el az az eset. Az igazi magyar közvélemény előtt egy hajszállal sem lett kisebb, mint mekkora volt. A közönséges, apró emberekkel nem sokat törődnek. A jobbakat, erősebbeket éri a Szele Béla sorsa. Ő el is bírja, megszokta a magyarság jogaiért a harcot, meg van hozzá edzve. A magyar dacot és őserőt a Szele Bélák képviselik, akik hívek, becsületesek, de kötelességteljesítő polgárok is.”⁵³

Valer Pop és Voicu Nițescu képviselők, vezették a támadást Szele Béla ellen, megmozgatva az utcát és az egyetemi ifjúságot, a sajtóban is erős hadjáratot indítva, nem riadva vissza attól sem, hogy az uralkodócsaládot bevonják a vitába. Sikerült olyan viharos hangulatot kelteniük, amellyel a kormány nem is mert, de aligha tudott volna szembe helyezkedni. Az OMP, hogy időt nyerjen, parlamenti bizottság elé terjesztette az ügyet, de végül kénytelen volt tétlenül nézni, hogy a többség megsemmisítette Szele Bélának, a paktum egyik létrehozójának mandátumát.⁵⁴

Szabó Béni tevékenysége a román parlamentben

A romániai kisebbségek parlamenti együttműködése kézenfekvőnek tűnt volna a húszas évek elejétől kezdve, de a német, illetve a zsidó pártok nem akarták a magyarokkal való együttműködés miatt az irredentizmus vádját is magukra venni. A *Zsidó Nemzeti*

⁴⁷ *Ellenzék*, 1926. július 14., 1.

⁴⁸ *Brassói Lapok*, 1926. július 15., 3.

⁴⁹ *Ellenzék*, 1926. július 1., 1.

⁵⁰ *Ellenzék*, 1926. július 16., 3.

⁵¹ *Brassói Lapok*, 1926. július 15., 1.

⁵² *Brassói Lapok*, 1926. július 19., 1.

⁵³ *Ellenzék*, 1926. július 19., 1.

⁵⁴ GYÁRFÁS Elemér 1999, 258.

Párt a magyar zsidóság megnyerésére irányuló törekvései miatt egyébként is konfliktusba került az Országos Magyar Párttal. A németek pedig, történelmileg kialakult kisebbségi stratégiájukat követve, kormány közeli politikát folytattak, ezáltal akartak kedvező pozíciókat szerezni, kivételes elbánásban részesülni. Külön konfliktusforrást jelentett az elmagyarosodott szatmári svábok kérdése, akiket román kormánytámogatással próbáltak visszanémetesíteni. Ennek ellenére a németországi és romániai német politikusok egyébként néhány esetben az erdélyi magyar vezetőket kérték – a romániai együttműködésért cserébe –, hogy járjanak közben a budapesti kormányzatnál a magyarországi németek ügyében.

Az ellentétek azonban háttérbe szorultak az 1927. júliusi választások alatt. A liberálisok parlamenti képviselőket, de semmiféle kisebbségpolitikai változást nem ígértek az OMP-nek, viszont a Nemzeti Parasztpárt iránt viszont nagy volt a magyar szavazók ellenszenva a földreform folytatásáról elterjedt hírek miatt. Ugyanakkor a kormányzó Nemzeti Liberális Pártot a német választók sem fogadták el szövetségesként, a több évszázados autonóm intézményeik elleni támadások miatt. Másrészt az új választási törvény azt is előírta, hogy az országos szavazatok minimum 2%-át, vagy egy megyében az abszolút többséget kell megszerezni a parlamenti küszöb eléréséhez. A már megszokott választási visszaélések miatt viszont egyik kisebbségi párt sem lehetett biztos abban, hogy a feltételeknek meg tud felelni. Ennek következtében 1927 júniusában Bethlen György és Hans Otto Roth, a német párt vezetője választási egyezményt írt alá.⁵⁵ Az 1927. július 7–10-e közötti választások az 1922. évi terrorhoz hasonló jelleget öltöttek, de nem sokkal különböztek az 1926. májusi választásoktól sem. A választást az ellenzéki vezető politikusok találóan jellemezték, Maniu így fogalmazott: „Az 1920, 1922. és 1926. évi óriási terrorral vezetett választások közül egyik sem hasonlítható a most lefolyt választásokhoz, mert ezekben a csendőrterror, az urnák rendszeres és nyílt ellopása és a bizalmi férfiak e célból való tömeges eltávolítása tervszerűen és kiszámított pontossággal történt, úgy, hogy mindezek csakis az öntudatos központi vezetésre és jól megszervezett végrehajtó szervekre mutatnak rá.” A szintén ellenzékbe került Nicolae Iorga is hasonlóan nyilatkozott: „Undorodom! Azt hiszem, hogy a román politika évkönyveiben nem létezik nagyobb disznóság, mint ennek a választásnak az eredménye.”⁵⁶ A Nemzeti Liberális Párt ekkor újabb választási győzelmet aratott az államapparátus

kiadós támogatásával, amihez jelentősen hozzájárult a Nicolae Lupu-féle Parasztpárt is, hiszen a liberálisok vele együtt indultak a választási koalícióban, biztosítva 28 helyet az alsóházban. A Néppárt számára a választás valóságos katasztrófát jelentett,⁵⁷ az Országos Magyar Párt szintén ekkor érte el a leggyengébb eredményt. Tehát a július 7-i, illetve 10-i választások a számított visszaélések mellett zajlottak, de a paktum még így is 15 mandátumot hozott, amely 8:7 arányban oszlott meg a magyar és a német párt között, annak ellenére, hogy körülbelül kétszer annyi magyar élt Romániában, mint amennyi német.⁵⁸ A választásokat követően az Országos Magyar Párt elnöke gróf Bethlen György a következőket nyilatkozta: „Amennyire most át lehet tekinteni a választás eredményein ezek a mi számunkra egyáltalában nem kétségbeesítő. Sőt ellenkezőleg: az a tény, hogy a történetek dacára is, a kisebbségi blokkra száznál több szavazatot, vagy talán több is esett, ez egyenesen olyan eredmény, amire büszkék lehetünk (...) Figyelembe kell vennünk, hogy kilenc év óta ez az első komoly erő – és teherpróbája a magyarságnak, mint politikai tényezők, míg ezzel szemben más pártok egész iskolán mennek keresztül a választási technikát és szavazást illetően.”⁵⁹ Brassó megyében Szabó Béni szücsmestert kérte fel az OMP, hogy képviselje a pártot a megyei szenatori választásokon: „Az intézőbizottsági gyűlés alkalmával az Országos Magyar Párt kolozsvári tagozata részéről történt felkérésre képviselői jelöltséget vállaltam a Kolozs megyei választó kerületben. A jelöléshez szükséges, közjegyző által hitelesített elfogadási nyilatkozatot ott létem alkalmával adtam, mellékelten pedig küldöm a jelöléshez szintén szükséges erkölcsi bizonyítványt, melyet Brassó város polgármesteri hivatala 13289/1927 szám alatt adott ki. A jelöléssel kapcsolatos és reám eső költségek jegyzékét kérem majd címemre kifizetés végett leküldeni. Vagyok teljes tisztelettel: Szabó Béni.”⁶⁰

Brassó megyében az Országos Magyar Párt képviselőjelöltje Mátyás András volt, aki Szabó Bénivel együtt 1927. június 29-én Hétfaluban, Bodolán és Keresztváron készült megtartani programbeszédét, de a csendőrség meghiúsította tervét, megragadva minden eszközt, hogy megakadályozzák a lakossággal való találkozásukat.⁶¹ Július 3-án, vasárnap Hétfaluban viszont sikerült megtartaniuk programbeszédüket. Az előre kihirdetett gyűlést megelőző napokban rohamléptekben szereztek be a brassói rendőrségtől, a prefektustól, a községi eljáróságtól, illetve a csendőrpáncsnokságról, a szükséges engedélyeket a gyűlés megtartásához. A gyűlés napján Papp Endre megnyitó beszéde után, hangzottak el a programbeszédék.⁶²

⁵⁵ BÁRDI Nándor 1997, 42.

⁵⁶ MIKÓ Imre 1941, 70–71.

⁵⁷ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 179.

⁵⁸ BÁRDI Nándor 1997, 42.

⁵⁹ *Magyar Kisebbség*, 1927. szeptember. 17.

⁶⁰ ADNJ–Cluj. Fond 1283.d. 8. 115–116.

⁶¹ *Brassói Lapok*, 1927. július 2., 2.

⁶² *Brassói Lapok*, 1927. július 6., 1.

Már a választásokat megelőző napokban a liberális kormány az egész ország területén óriási nyomást gyakorolt. Brassó megyében az első ilyen lépések Hosszúfaluban történtek, ahol a csendőrség 1927. július 3-án és 4-én elkobozta a választói igazolványt azoktól a magyaroktól, akik az nap vették ki azt. Azokat, akik megtagadták igazolványuk átadását a csendőrségre kísérték. Ezek között szerepeltek: Sipos Gaudi András, Dávid János, Miklós Márton, Pajor Samu, Kuti Mihály, Gaudi István, Vitályos Gábor és még körülbelül 30-40 személy. Bodolán, illetve Zajzonban is eluralkodott a liberális terror, ahol szintén megfosztották a magyarság egy részét a választói igazolványuktól.⁶³ A választások napján Hosszúfaluban a csendőrség már kora reggel utcára vonult, hogy feltartóztassa a magyar szavazókat. Amíg délelőtt a román szavazók nagy része már szavazott, addig a magyar szavazók nagy része még nem adhatta le szavazatát. A munkából hazasiető magyar szavazókat nem engedtek az urnákhoz, aki pedig választói igazolványát nem akarta átadni a csendőröknek, azt megverték az utcán, vagy a csendőrségen. Azok a magyarok, akik délután szavaztak le igazi hős módjára viselkedtek.⁶⁴

A liberális kormány, hogy uralmát biztosítsa az egész ország területén óriási nyomást fejtett ki, legnagyobb méretűt a székely megyékben és Brassó választókerületében. Földváron és Szászmagyaróson a választók tömege közül kiválasztották mindazokat, akikről feltételezték, hogy liberális szavazók, s őket előre bocsátották az urnákhoz. Szászmagyaróson a kisebbségi választók többsége nem szavazhatott.⁶⁵ A képviselőválasztásoknál kifejtett nyomás viszont nem tartotta vissza a magyarságot a szavazástól, de a szavazó urnákhoz vezető utak tele voltak csendőrökkel, a magyar szavazók csak esetlegesen juthattak a szavazói helyiség elé.⁶⁶ A szenátori választások szintén a terror jegyében indultak meg, így például a választást megelőző napon letartóztatták Czimbora Samu magyar párti bizalmi férfit. A képviselőválasztásokon Brassó megyében 21 190-en szavaztak le, melyből 5108-an (24%) a magyar-szász koalícióra adták voksaikat. A választások a következő eredmé-

nyel jártak: Alexandru Lapedatu a liberális párt részéről, Voicu Nițescu a parasztpárt részéről és Fritz Konnerth a magyar-német koalíció részéről. Mátis András nem jutott mandátumhoz.⁶⁷ A szenátori választásokon Brassó megyében 8373-an szavaztak. Ion Ionică, a liberális párt képviselőjében 5959 szavazattal jutott, Szabó Béni, aki a német-magyar koalíciót képviselte viszont nem kapott mandátumot.⁶⁸

1928-tól kezdődően az Országos Magyar Párt egyedül indult a választásokon.⁶⁹ Brassó megyében Szabó Béni és Mátis András maradtak képviselőjelöltjei, őket a brassói tagozat 1928 november 19-én javasolta ismételt jelölésre. Ez megerősítette később a tagozatok közös gyűlése⁷⁰, majd november 23-án az OMP gyűlése is.⁷¹ A párt ekkor döntött arról is, hogy önálló listát indít, majd 1928. december 3-án Brassó megyében is megkezdődött a párt választási kampánya.⁷²

Egy-két incidenstől eltekintve, országsszerte minden zajlottak le a választások. Ez volt az első szabad, botrányoktól és hatalmi nyomásgyakorlástól mentes választás. A végleges eredményhirdetés előtt a kormány két próbaszámlálást rendelt el. Az első számlálást 25 megye szavazataiból végezték el, a következő eredménnyel: Nemzeti Parasztpárt 77,13%, Nemzeti Liberális Párt 5,12%, Averescu-féle Néppárt és Octavian Goga-féle Nemzeti Agrárpárt kartellje 2,09%, Alexandru C. Cuza-féle Nemzeti Keresztény Védelmi Liga 1,41%, Dolgozók Blokkja 0,92%, Magyar Párt 12,82%, Lupu-féle Parasztpárt 1,91%. A második próbaszámlálást pedig 15 megyének a szavazataiból, a következő végeredménnyel: Nemzeti Parasztpárt 73,45%, Nemzeti Liberális Párt 4,69%, Averescu-féle Néppárt és Octavian Goga-féle Nemzeti Agrárpárt kartellje 1,91%, Alexandru C. Cuza-féle Nemzeti Keresztény Védelmi Liga 1,72%, Dolgozók Blokkja 0,89%, Magyar Párt 19,96%, Lupu-féle Parasztpárt 1,30%.⁷³ A végleges eredmények pedig a következők voltak: Nemzeti Parasztpárt 77,76%, Nemzeti Liberális Párt 6,55%, Országos Magyar Párt 6,08%, Lupu-féle Parasztpárt 2,48%, Averescu-féle Néppárt és Octavian Goga-féle Nemzeti Agrárpárt kartellje 2,48%, Dolgozók Blokkja 1,35%,

⁶³ *Magyar Kisebbség*, 1927. szeptember. 613.

⁶⁴ ADNJ–Cluj. Fond 1283.d. 8. 115–116.

⁶⁵ *Brassói Lapok*, 1927. július 10., 1.

⁶⁶ ADNJ–Cluj. Fond 1283. d. 8. 117.

⁶⁷ *Monitorul Oficial*, 14. iulie 1927. Póttagok: Vasile Glajariu (liberális párt), Nicolae Stinghie (Liberális Párt), Petru Debu (Prasztpárt), Dumitru Dimitriu (Parasztpárt), Mátis András és Zerbes Mihály (német-magyar egyezmény).

⁶⁸ *Monitorul Oficial*, 16. iulie 1927. Dr. Valer Negrilă (Néppárt) 166 szavazatot kapott, Szabó Béni 544-et és Iosif Blaga (Parasztpárt) 1605-öt.

⁶⁹ BÁRDI Nándor 1997, 42.

⁷⁰ *Brassói Lapok*, 1928. november 23., 1.

⁷¹ *Brassói Lapok*, 1928. november 25., 3.

⁷² *Brassói Lapok*, 1928. december 3., 3.

⁷³ *Brassói Lapok*, 1928. december 15., 1–2. A próbamegyék az első számláláskor a következők voltak: Alsófőhé, Bacău, Bihar, Brassó, Caliacra, Câmpina, Csik, Dâmbovița, Dorohoi, Fogaras, Fălticeni, Hotin, Hunyad, Ismail, Muscel, Naszód, Olt, Orhei, Szörény, Szeben, Rosinet, Suceava, Kisküküllő, Háromszék. A második számlálást tizenöt megyében tartották és pedig: Bacău, Brassó, Csík, Dorohoi, Fogaras, Fălticeni, Hunyad, Ismail, Olt, Orhei, Szörény, Szeben, Storojinet, Kisküküllő, Háromszék.

Alexandru C. Cuza-féle Nemzeti Keresztény Védelmi Liga 1,14%.⁷⁴ 1928. decemberben Maniu kormánya által lajstromos szavazással és a többséget megszerző pártnak az összes mandátum 50%-nak a biztosításával a 387 képviselő és 204 szenátor közül 16 képviselő és 6 magyar szenátor került be a román parlamentbe.⁷⁵ Az Országos Magyar Párt 172 699 szavazatot kapott. Brassó megyében a 28 340 szavazóból 17%-ot Magyar Párt szerzett meg, minek következtében Szabó Béni szücsmester mandátumhoz jutott.⁷⁶ Az 1928-as választások alkalmával a Magyar Párt tízezerrel több szavazatot kapott, mint 1927-ben, amikor a Németpárttal kötött választási egyezményt. A Magyar Párt az országban leadott szavazatoknak majdnem nyolcvan százalékát elnyerő Nemzeti Parasztpárt mögött és a csúfos vereséget szenvedett liberálisok előtt a román parlament második legnagyobb pártja lett.⁷⁷ Az 1928. december 28-án tartott gyűlésén, az elnök, Bethlen György elégtétellel állapította meg, hogy a romániai magyarság hűségesen kitartott a Magyar Párt zászlaja mellett.⁷⁸

Szabó Béni (az iparosok képviselőjeként is) hamarosan megkezdhetette tevékenységét. 1929. január 24-én ő és Gyárfás Elemér vett részt az ipartestületi törvény vitájában. Szabó a képviselőházban, Gyárfás pedig a szenátusban apellált. Az ülésen Szabó Béni bejelentette, hogy miután az egész parlamentnek ő az egyetlen kisiparos tagja, kénytelen az összes kisiparosok képviselőjének tekinteni magát és engedélyt kért, hogy a politikamentes kisiparosokat érintő kérdésekben is eljárhasson.⁷⁹ A törvényjavaslat vitáján a következőket mondta: „Elnök úr! Képviselő urak! Amidőn első alkalommal van szerencsém e tribünön megjelenni és a napirenden levő kereskedelmi és iparkamarai törvényhez általánosságban hozzászólni, mint ennek a parlamentnek első és egyedüli olyan képviselője, aki az aktív önálló kisiparosok sorából lettem megválasztva, kötelességemnek tartom a tisztelt ház

tájékoztatására bejelenteni a következőket: A Magyar Párt parlamenti csoportja által 1929. január 18-án tartott ülésén bejelentettem, hogy a Magyar Párt programján kívül főképp kisipari kérdésekkel kívánok foglalkozni és kapcsolatosan azokkal a különböző tisztségekkel, amelyeket több olyan iparos intézménynél töltök be, amely intézményeknek tagjai román, szász, sváb, magyar iparosokból állnak, és amely tisztségekre mindig egyhangúlag lettem megválasztva, nemcsak a brassói kerület magyarsága, hanem az egész ország kisiparossága képviselőjének tekintem magam. A Magyar Párt ezen bejelentésemet tudomásul vette és szabad kezet adott, hogy bármely kisipari kérdésben tetszésem szerinti munkásságot fejtsek ki. Pártomnak ezen elhatározását e helyről is köszönöm s különösen köszönöm azt, hogy a Magyar Párt volt az, amely elsőnek látta be a szükségességét annak, hogy a párt kötelekébe tartozó sok ezer kisiparosnak a saját kebeléből való képviselőt kell biztosítani.”⁸⁰

Nem halasztotta el az alkalmat, hogy egy kis áttekintőt adjon az erdélyi kisipar történetéről: „Képviselő urak! A mai Romániának kisipari múltja Erdélyben vezethető vissza a legrégebb, a legtávolibb időre. Ezek között is vezet Brassó, ahol a birtokunkban levő okmányok alapján már 1420-ban megalakult az első ipartársulat az úgynevezett Kürscher Zunft, amely azóta máig 508 éven át megszakítás nélkül fennállott és fennáll és az akkor szerzett vagyonát ma is bírja. Ezután úgy Brassóban, mint a többi erdélyi városokban egymásután alakultak a különféle ipartársulatok s a kisipar rohamos fejlődésnek indult (...) A jó törvények, a becsületes és szorgalmas munka azt eredményezték, hogy évszázadokon át Erdély látta el kész iparcikkal Moldvát s ezenkívül sok iparcikket szállítottak távolabbi keletre, le Konstantinápolyig és fel Varsó, Kiev, Szebasztopolig (...) Miniszter urak - képviselő urak! Ma, 10 esztendő után, mikor az egész világ kisipara rohanva halad előre, hol van a mi kisiparunk, hová

⁷⁴ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 195.

⁷⁵ *Magyar Kisebbség*, 1939, 290.

⁷⁶ *Monitorul Oficial*, 18. decembrie 1928, 283. Csík, Udvarhely és Háromszék megyékben az Országos Magyar Párt elérte az általános többséget ennek következtében, a három megye magyartagozata 7 mandátumhoz jutott (Csík-2, Udvarhely-3, Háromszék-2).

⁷⁷ MIKÓ Imre 1941, 87. Tizenhat magyar képviselő és hat szenátor jutott be a parlamentbe. A régiek közül képviselői mandátumot szerzett: Bethlen György, id. Barabás Béla, Jósika János, Laár Ferenc, Szentkereszt Béla, Farecz Béla, Paál Árpád, László Dezső és Willer József. Újak: Biharban Hegedüs Nándor zsidó származású közíró, Brassóban Szabó Béni szücsmester, aki mint a magyar kisiparosság követe sokáig egyetlen képviselője volt a román demokrácia parlamentjének, Háromszéken dr. Jakabffy Elemér a Párt alelnöke és nemzetközi kongresszusokon állandó képviselője, Kisküküllő megyében ifj. Barabás Béla dicsőszent-

mártoni ügyvéd, Kolozsváron Vásárhelyi János tagozati elnök, református püspökhelyettes, Maros-Torda megyében dr. György József, esküt nem tett törvényszéki bíró, Udvarhelyen Abrudbányai Ede ügyvéd.

⁷⁸ RNL Kol, Fond 1283. d. 3/1927–1936. 131. Résztvevők: Bethlen György, Fábrián László, Pál Gábor, Sándor József, Sebesi János szenátorok, György József, Jakabffy Elemér, Jósika János báró, László Dezső, Paál Árpád, Szabó Béni, Szentkereszt Béla báró, Vásárhelyi János és Willer József képviselők.

⁷⁹ RNL Kol, Fond 1283. d. 3/1927–1936. 111. Résztvevők a magyar párt 1929. január 24-én tartott ülésén: Bethlen György, Abrudbányai Ede, Barabás Béla (Kisküküllő megyei), Gyárfás Elemér, György József, Jakabffy Elemér, Jósika János báró, Makkai Sándor református püspök, László Dezső, Paál Árpád, Pál Gábor, Szabó Béni, Sebesi János, Vásárhelyi János, Willer József.

⁸⁰ U. o.

*jutottak a mi derék, becsületes kisiparosaink! Hol vannak a megtakarított pénzek, a munkagyümölcséből épült házak, az örökké vig, pajkos tanulók, a boldog daloló segédek? Hol vannak?*⁸¹

A rövid ismertető után Szabó Béni áttért a törvényjavaslat tárgyalására. Mindenekelőtt üdvözölte Virgil Madgearut, akinek – Szabó Béni véleménye szerint – a nevéhez fűződött az első modern gazdasági törvényjavaslat. A brassói képviselő a 2., 11., 14., 15., 19., és az 55. szakaszok módosítását javasolta: „2. szakasz. Szükségesnek tartom, hogy a kereskedelmi és iparkamarák száma meg legyen állapítva, azaz hány legyen és milyen területekkel (..) 11. szakasz. Az igazgatóság tagjainak a számát szükségesnek tartom felemelni vidéken 30-120 tagra, Bukarestben legalább 150 tagra, azért, hogy a közgyűlés tömegeit az arra illetékesek megfelelően képviselhessék. 14. szakasz. B. pont 2. bekezdés. Meserii helyett képzéshez kötött kisiparos irandó. Ugyanis nem helyes, hogy képzéshez nem kötött iparosok, minő kocsmárosok, bodegások, stb., akiknek a foglalkozásuk semmi különösebb előképzettséget nem igényel, egy kategóriában legyenek azon képzéshez kötött kisiparossal, aki előbb, mint tanonc 3-4 évig, később, mint segéd 2-6 évig tanulta meg a mesterséget (...) 15. szakasz. A teljes kisebbségi rendszer alapján kell a választásokat megejteni, úgy, hogy az a lista, amely a leadott szavazatok 20 százalékát megkapta, a szavazata arányában részesüljön mandátumban (...) 19. szakasz. Feloszlítás kérdésében sem értek egyet a javaslatlaltal az a. és c. pontok szerinti esetekben legyenek megbüntetve, akik vétkeztek, de ne az egész intézmény. A b. pontnál pedig következzen be automaticamente az új választás, de ne feloszlattással. 55. szakasz. Szükséges egy átmeneti idő, amely alatt a választások és átszervezések megtörténhetnek és az új vezetőség a jelenlegiektől veheti át az intézményt.”⁸² Beszédében kihangsúlyozta, hogy amennyiben a képviselőház nem fogadja el a javaslatait, a törvényt sem az OMP, sem az iparosok, továbbá a maga nevében sem fogadja el.⁸³

Mandátuma alatt szerteágazó tevékenységet folytatott. Képviselői munkái közül megemlítenő például, hogy 1929. május 2-án írásos jelentést küldött a magyar parlamenti csoport elnökségének, melyben az erdélyi iparosság két sérelméről számolt be. Megemlíttette, hogy a közegészségügyi minisztérium verseny tárgyalást írt ki egy építkezésre és a legolcsóbb ajánlatot 150 ezer lejvel Bakó Károly nagyenyedi építőiparos tette. Ennek ellenére Bakó ajánlatát elutasították és egy drágább ajánlatot fogadtak el.

Dan Sever miniszter Szabó Béni kérésére úgy magyarázta a döntést, hogy az a regáti építkezési törvények és rendeletek alapján hozták, melyek szerint az építkezési engedélyek elnyeréséhez mérnöki diploma szükséges ez azonban nem vonatkozhatott Bakó Károlyra, aki, a még érvényben lévő (magyar) 1884. évi XVII. törvénycikk értelmében bármilyen épület építésére jogosult volt. Tehát Bakót jogtalanul fosztották meg a munkától. Ezen egyéni sérelem viszont nem volt elszigetelt eset, az összes volt magyar területeken élő építő iparosokat ért már hasonló. Szabó Béni kihangsúlyozta, hogy az erdélyi iparosság memorandummal fordul az ipar és kereskedelem miniszterhez.⁸⁴

1929 júniusában Iuliu Maniu miniszterelnöknél a brassói vasutasok nyugdíjséreleimeit tartalmazó memorandumot adott át. A képviselő a kihallgatáson egy 1925-ben történt tragikus eset ügyét is megemlítette, amikor egy mozdonyvezető munkahelyi baleset következtében életét veszítette, de az özvegy nem kapott kártérítést a vasúttársaságtól.⁸⁵

Szintén ekkortájt a kultuszminisztériumban a brassói református leánygimnázium nyilvánossági joga ügyében is intézkedett. Itt ígéretet kapott, hogy szeptemberig az összes kisebbségi iskolák függőben levő nyilvánossági jogait intézni fogja.⁸⁶

1929 júliusában a pénzügyminiszter azon rendelethez ellen interpellált, amelyben arra kötelezték a kisiparosokat, hogy járásuk központjában fizessék be adójukat. Ez jó részüket igen hátrányosan érintette mivel sok esetben nagy, akár 50 km-es távolságokat is meg kellett tenni (pl. a hosszúfalusi járásban).⁸⁷ Továbbá azt is számon kérte, hogy miként történhetett meg, hogy a munkaszerződésekről szóló törvény életbe lépett anélkül, hogy végrehajtási utasítás kísérte volna.⁸⁸

1929. augusztus 13-án a brassói kereskedelmi és iparkamara kerületéhez tartozó vendéglősök, kávéosok, szállodások egyesülete rendkívüli közgyűlést tartott, melyen a magyar, szász, román szakmabeliek egyaránt képviselve voltak. A gyűlésen a brassói testület elnöke Latzin Viktor elnökölt, de jelen volt Szabó Béni és Gologan kamarai főtitkár is. A legfontosabb napirend az italmérésről szóló új törvény volt, melynek rendelkezései számos vendéglóst igen hátrányosan érintett. A kérdéssel későbbi években Szabó még sokat foglalkozott.⁸⁹ Szintén gazdasági kérdéseket taglalt az OMP brassói tagozatának 1930. január 8-án gyűlése is, ahol Szabó Béni képviselő és Szele

⁸¹ U. o.

⁸² U. o.

⁸³ *Magyar Kisebbség*, 1929. március 1., 189–194.

⁸⁴ *Brassói Lapok*, 1929. május 4., 9.

⁸⁵ *Brassói Lapok*, 1929. június 20., 4.

⁸⁶ *Brassói Lapok*, 1929. július 12., 3.

⁸⁷ *Brassói Lapok*, 1929. július 21., 7.

⁸⁸ *Brassói Lapok*, 1929. július 28., 9.

⁸⁹ *Brassói Lapok*, 1929. augusztus 15. 3.

Béla szónokoltak. A gyűlésen határozat hangozott el a magyar altruista bank megalapítása mellett, amelyet elsősorban Szabó Béni támogatott és sürgetett.⁹⁰ „A legutóbbi magyar párti gyűlésen a Magyar Bank megalakításának eszményét, az iparosság kérésére hoztam szóba, de ez egyúttal a magam óhaja is. Az altruista magyar bank megalakítási módozataira a javaslat most van kidolgozás alatt és a Magyar Párt brassói tagozatának ülésén, január 24-én fogom ezt betervezni. A javaslatom két fő részre oszlik. Először is javasolni fogom annak a kimondását, hogy keressük meg a Magyar Párt központját és kérjük fel határozott formában, hogy mindent kövessen el az altruista magyar bank felállítására (...) Egy altruista magyar bank megalakítása ma feltétlenül szükséges és minden eszközzel harcolnunk kell e cél elérésében”⁹¹

Az 1929. augusztus 3-án hirdették ki az új közigazgatási törvényt, ezt követően pedig 1930. február és márciusában megtörténtek a közigazgatási választások.⁹² Az Országos Magyar Párt brassói szervezkedése lázas buzgalommal folyt. Január 31-én két községben tartották meg a tagozati közgyűlést, ahol Szabó Béni képviselő tartott beszámolót. Barcaújfaluban a rendkívüli népes gyűlést Molnár Sándor evangélikus lelkész nyitotta meg üdvözölve Szabó Béni képviselőt és a Magyar Párt Brassó megyei vezetőjét Szele Bélát. A közgyűlés a tagozat új tisztikarát közfelkiáltással választotta meg, az elnök Molnár Sándor evangélikus lelkész lett. A második helyszín a krizbai közgyűlés volt, ahol Sexty Kálmán lelkészt választották meg elnöknek. Brassó megye falvai lelkesedéssel várták a február 5-i megyei és az azt követő községi választásokat.⁹³ A megyei tanácsok esetében az OMP Udvarhely, Háromszék, Kolozs és Fogaras megyékben önálló listával indult, Erdély és Bánság többi 20 megyéjében pedig a magyarság a Nemzeti Parasztpárttal kötött választási egyezséget. A 768 tanácsosi helyből 195-öt, vagyis az összes hely 25%-át nyerték el a Magyar Párt jelöltjei. A községi választások február 11–14-e között zajlottak. A hatósági nyomástól nem mentes választáson a megszállott terület 49 városában 1010 helyből a Magyar Párt 291-et, vagyis a helyek 29%-át nyerte el, ami távolról sem felelt meg a városban lakó magyarság számarányának.⁹⁴

Az OMP Brassó megyei tagozata választási koalíciót kötött a szászokkal és a Nemzeti Parasztpárttal. A megyei választásokon Erdélyben a Magyar Párt segítségével döntő fölényrel győzött a kormánypárt, a Regátban a liberálisok részleges eredményeket értek

el. A Brassó megyében a leadott 22 923 szavazatból 17 667-et kapott a magyar-szász koalíció.⁹⁵ A brassói általános ipartestület Szabó Béni képviselő elnöklete alatt február 14-én tartotta meg évi rendes közgyűlését az Iparegylet nagytermében. A gyűlés folyamán Horváth Alajos, Aldea János és Fink Frigyes Szabó Béni érdemeit méltatták, aki záróbeszédében az iparosság köszönetét tolmácsolta.⁹⁶

Tovább folytatva megbízatását Szabó Béni 1930. április 3-án Maniu miniszterelnöknél memorandumot adott át neki tolmácsolva a brassói magyar vasutasok panaszait. A tizenhét oldalas memorandumában elpanaszolta, hogy Erdélyben Stan Vidrighin a vasutasok elnöke visszaélve hatalmával munka nélkül hagyta a magyar vasutasok egy részét és helyettük románokat vett fel.⁹⁷

Június 6-án két interpellációt terjesztett be, egyet a pénzügyi és egy másikat a földművelésügyi miniszterhez. Az első a kisiparosokat, a második a tatrangi földműveseket érintette. Az előbbi esetében rámutatott a kisiparosok nyomorúságára, és kimutatta, hogy május 1929-ben a kisiparosok forgalmi adója 2 százalékos volt, ez 1930-ra annak ellenére növekedett, hogy a kisipari forgalmi adó törvénytelen volt, hiszen az iparosok főleg a megrendelő által biztosított anyagot dolgozták fel, így, a javításokhoz hasonlóan ezt nem kellett volna forgalmi adónak terhelnie:⁹⁸ „A kisiparosok 2 százalékos forgalmi adójának a megállapítása az egész ország területén a legnagyobb igazságtalanság jegyében történt. Az ország minden részéből naponta tömegesen érkeznek hozzám panaszok a különféle iparos intézményektől, ipartestületektől, iparos egyesületektől, amelyek szerint:

I. A 2 százalékos forgalmi adó összegét a múlt évinek 4-5-szörösére emelték fel.

II. Forgalmi adó fizetésre kötelezték azokat az iparosokat, akik a megrendelő közönség által vitt anyagot dolgozzák fel, azonkívül pedig csak javításokkal foglalkoznak, és akik eddig forgalmi adót nem kellett, hogy fizessenek.

III. Forgalmi adó fizetésre kötelezték a falusi kisiparosokat, akik szintén csak javítással foglalkoznak és azok az év egy-két hónapjában foglalkoznak ipari munkával, mivel a fő foglalkozásuk a földművelés, és akik eddig szintén nem fizettek forgalmi adót.

Miniszter Úr! Az ország kisiparossága évek óta munka nélkül van, az adókat, közterheket nem létező jövedelmek után állapítják meg a minden lelkiismeretet nélkülöző tisztviselők.

⁹⁰ Brassói Lapok, 1930. január 10., 4.

⁹¹ Brassói Lapok, 1930. január 5., 3.

⁹² MIKÓ Imre 1941, 93.

⁹³ Brassói Lapok, 1930. február 1., 1.

⁹⁴ MIKÓ Imre 1941, 94.

⁹⁵ Brassói Lapok, 1930. február 8., 3.

⁹⁶ Brassói Lapok, 1930. február 22., 3.

⁹⁷ Brassói Lapok, 1930. május 24., 3.

⁹⁸ Brassói Lapok, 1930. június 9., 1.

A kisiparos osztály elkeseredése a legnagyobb fokra emelkedett, kérem a miniszter urat, teremtem sürgősen igazságot, különben ez a becsületes dolgozó osztály végképp elpusztul és Romániának nem lesz többé kisipara és akkor majd teljes diadalt ülhet felettünk a külföld ipara, avagy talán szándékosan ezt akarják? Mivel a forgalmi adóval kapcsolatos igazságtalanságot csak ezen adónem megszüntetésével lehet orvosolni, igen kérem a miniszter urat, a kisiparosok forgalmi adóját sürgősen törölje el (...) Tisztelettel várom a miniszter úr sürgős válaszát és ezen sérelmek azonnali orvoslását.⁹⁹

A *Brassói Lapok* 1930. augusztus 29-én megjelent 188. számának Közgazdasági rovatában *Le a felesleges hivatalokkal* címen egy cikk jelent meg, amely az 1884. évi XVII. (magyar) törvénycikk alapján létesített Ipartestületeket „múmiáknak” nevezte. Erre Szabó Béni a *Magyar Kisebbségben*, a *Tényleg a két múmia?* című írásában reagált, melyben megfogalmazta az ipartestület és a munkakörök lényegét. Az 1884: XVII. tc. értelmében az ipartestületi intézmények lehetőséget kaptak tevékenységük folytatására. Ez a törvény a testületeknek két irányú munkakört határozott meg: egyesületi és hatósági jellegűt. Az első esetben elrendelte a különböző szakosztályok megalakulását, melyek a testület felügyelete mellett a saját szakmai kérdéseikkel foglalkoznak. Továbbá utasította a testületeket segélypénztárak és szövetkezetek alapítására. A csőd szélére jutott iparosságon azok az iparos-, gazdasági-, jóléti- és segélyező intézmények segítettek, melyek keletkezése az ipartestületek keretében történt.¹⁰⁰

1929 októberében összeomlott a New York-i tőzsde, amely egy soha nem látott négyéves világválságot vont maga után. A válság egyik szenvedő alanyai azok a kiskereskedők voltak, akik italmérési engedéllyel is rendelkeztek. Az 1931 januárjában hozott új szesz törvény a közigazgatási hatóságokra ruházta az italmérő engedélyek kiállítását amely ellen a kiskereskedők tiltakoztak.¹⁰¹ A belügyminisztérium arra készítette a közigazgatási hatóságokat, hogy az italmérési engedélyek bérbeadására tűzzenek ki 1931. február 6-ára határidőt, és az engedélyeket azoknak adják bérbe, akik a legmagasabb bérleti díjakat fizetik. Az italmérési tulajdonosok érdekében Szabó Béni képviselő közbenjárt a belügyminisztérium állami közigazgatási vezérigazgatóságánál, ahol ígéretet kapott arra, hogy a régi italmérési engedélyek tulajdonosai jogaikban maradhatnak.¹⁰²

1931. március 31-én az erdélyi italmérők Brassóban összeállott küldöttsége kereste fel a pénzügy-

minisztert az italmérési engedélyek érdekében. A miniszter távollétében Munteanu államtitkár fogadta a küldöttséget, aki kijelentette, hogy a rendeleten nem áll módjában változtatni. Szabó Béni a kamarai interpellációja során igyekezett orvosolni a helyzetet, kérte a pénzügyminisztertől, hogy az engedélyekre vonatkozó licit rendelkezéseket a közigazgatási hatóságok helyezték hatályon kívül. Továbbá azt is kérte, hogy az 1930. június 27. előtt kiadott engedélyek, az alkotmány értelmében, mint szerzett jogok, mindaddig érvényben maradjanak, míg azok maguktól megszűnnek, illetve azt, hogy a törvény mellé, a jogokat is tartalmazó végrehajtási utasítást készítsenek.¹⁰³

1931 márciusában az erdélyi italmérők, egy bizottságot küldtek Bukarestbe, hogy italmérési engedélyeik törvénytelen elárvereztetése ügyében tiltakozzon. Az ők ügyükben is Szabó Béni interpellált a képviselőházban, amelyet megelőzően a bizottságot a miniszterelnökhöz és a kormány több tagjához irányította.¹⁰⁴

Szintén jelentős volt Szabó Béni közbenjárása, annak a 60 keresztvári kisbirtokosnak az ügyében, akik a vasút építése során lemondtak birtokaikról, de ezt a CFR nem fizette ki. Szabó Béni ez ügyben a közlekedésügyi miniszternél interpellált: *„A Brassó-Nehoiş új vasútvonal építésével kapcsolatosan 1924–1926-ban kisajátítás alá vették többek között Keresztvár Brassó megyei község 60 földműves birtokát, amely a vasútvonalba esett. Ezeket a birtokokat a CFR vezérigazgatósága 1925–1926-ban birtokba is vette és azokon a vasút építését meg is kezdték. A kisajátítással kapcsolatosan a brassói törvényszék az ítéletet 1927-ben 1406 szám alatt meghozta, és ezen ítélet a brassói tábla, valamivel később jóvá is hagyta, vagyis a kisajátítás és ármegállapítás jogerőssé vált. Ettől kezdve a 60 székely és román kis földműves mindent elkövetett, hogy a már 1925-ben, minden kártérítés nélkül birtokba vett földek, legelők és erdők árát megkaphassa, azonban minden ezzel kapcsolatos panaszunk elintézetlenül maradt.”* Szabó Béni arra kérte a közlekedésügyi minisztert, hogy intézkedjen afelől, hogy a kárvallottak kapják meg a CFR-től a pénzt.¹⁰⁵ Az ügy viszont még 1934-ben is folytatódott anélkül, hogy a képviselő választ kapott volna a pénzügyminiszterhez intézett interpellációjára.¹⁰⁶

A gazdasági válság kitörése felborította az egész gazdaságot, éreztetve hatását minden ágazatban. A parasztpárti kormányok minden igyekezetük ellenére sem tudták normális mederbe terelni a gazdasági életet. Ebben a kontextusban hullámszerűen

⁹⁹ *Magyar Kisebbség*, 1930. június 16. 463.

¹⁰⁰ *Magyar Kisebbség*, 1930. szeptember 16., 681–683.

¹⁰¹ *Brassói Lapok*, 1931. január 29., 2.

¹⁰² *Magyar Kisebbség*, 1931. április 16., 318.

¹⁰³ *Brassói Lapok*, 1931. április 3., 9.

¹⁰⁴ *Brassói Lapok*, 1931. április 4., 4.

¹⁰⁵ *Brassói Lapok*, 1931. március 16., 4.

¹⁰⁶ *Magyar Kisebbség*, 1934. május 16., 313–314.

megnövekedett az emberek elégedetlensége, egyes körök pedig a tekintélyuralmi kormányzati formák felé kezdtek orientálódni, széles körű támadást indítva a politikai pártokra alapozott közjogi berendezkedés ellen.¹⁰⁷ 1931. április 4-én a Mironescu-kormány benyújtotta lemondását.¹⁰⁸ Kétheti politikai válság után, 1931. áprilisában Nicolae Iorga elnöklése alatt megalakult a „nemzeti unió” kormánya, de a kabinet összetételéről II. Károly király döntött. A király és párhívei elképzelése szerint az 1931. júniusi választásoknak a politikai pártok csődjével kellett volna végződnie, utat nyitva egy olyan rendszer számára, amelyben az uralkodó az elsődleges szerep.¹⁰⁹

A kormányalakításban Nicolae Iorga maga mellé vette Románia két legjobb közigazdását, Constantin Agetoianut és Mihail Manoilescut. Az ekképp megalakult ún. „szakértők” vagy „személyiségek kormánya”, a parlament feloszlatása után kiírta az országos választásokat.

A Magyar Párt ismét önállóan indult a választási küzdelemben.¹¹⁰ 1931. május 26-án az OMP Brassó megyei jelöltjei, Szabó Béni, Sipos András lutheránus lelkész és Hettman Antal kampánykörútra indultak, ismertetni politikai programjukat a Brassó megyei falvakban. Pünkösöd első napján, Apácán, Krizbán és Barcaújfaluban tartották meg programbeszédüket a Brassó megyei magyar jelöltek. Apácán Csere György üdvözlőbeszéde után Mátis András, tagozati elnök köszöntötte a jelölteket és a velük együtt megjelent politikusokat. Szabó Béni, Papp Endre, Balázs Ferenc és Szele Béla beszédei után Varga Ferenc biztosította a Magyar Pártot, hogy Apáca magyarsága az Országos Magyar Párt jelöltjeire fog szavazni. A gyűlés Mátis András zárószavaival ért véget. Krizbán lovas bandérium és zenekar fogadta a magyar jelölteket. Barcaújfaluban meglepetés érte Szabó Bényt és kíséreit. Délután öt órára volt kitzúve Preiszné vendéglőének nagytermébe a gyűlése, a barcaújfalusiak korán gyülekezni kezdtek a helyszínen, viszont a liberálisok beszédet tartva megzavarták a gyülekezést.¹¹¹

A júniusi választások a liberálisok hagyományos módszerei szerint folytak le.¹¹² Brassó megyében a legsúlyosabb választási visszaélés az volt, hogy a vasutasoktól elkobozták a választói igazolványokat, így ezáltal megakadályozták őket, hogy szavazzanak.¹¹³ A Nemzeti Unió tulajdonképpen egység nélküli po-

litikai mozaik volt, s így nem ellensúlyozhatta a főbb politikai pártokat, ennek sikerét a Nemzeti Liberális Párttal létrehozott választási koalíciót biztosította, ellentételezésképpen a liberálisoknak fenntartott 73 alsóházi mandátumért. A koalíciónak köszönhetően a Nemzeti Liberális Párt ismét a politikai élet élvonalába került.¹¹⁴ A Magyar Párt 139 003 szavazatot kapott a képviselőválasztásokon, minek során tíz képviselői mandátumhoz jutott. Brassó megyében 27 739 szavazatból 4201-et (15%) szerzett meg, aminek eredményeképpen Szabó Béni pályafutása során második alkalommal jutott mandátumhoz.¹¹⁵ A szenátor választásokon Brassó megyében a Nemzeti Unió részéről Axente Banciut választották meg.¹¹⁶

Szabó Béni a választások után hamarosan munkához kezdett. 1931. július elsején a képviselőházban továbbra is az italmelési engedélyek kibocsátásának eltörlését követelte, hiszen az 1931. március 7-ei törvény, mely az ital árának csökkentését írta elő a kisiparosok számára kedvezőtlen volt.¹¹⁷ Mindemellert 1931 tavaszán kezdetét vette a Madgearu-féle cégbejegyzési törvény életbeléptetése, amely a törvényszékektől a Kereskedelmi és Iparkamarákhoz utalta át a cégbejegyzési jogköröket. A kamarák a kisiparosokat kereskedőkkel akarták átminősíteni, mert ezzel megnövelte volna testületek jövedelmét, viszont megnövelte volna a kisiparosok terheit. Ez Erdélyszerte tiltakozást váltott ki. Szabó Bénivel az élén a temesvári ipartestület egy delegációja kereste fel az ipari és kereskedelmi tárca vezetőjét, ahol rámutattak a kamaráknak törvénytelenül előnyt biztosító jogszabályra, továbbá arra is, hogy a cégbejegyzési köteletség kimondása csak egyedül Temesváron több mint két millió lej adó-többlettel sújtaná a kisiparosságot. Ennek eredményeképp a miniszter egy körrendeletet küldetett szét, amely értelmében a kisiparosok, illetőleg mesteremberek nem minősíthetők kereskedőknek és következésképpen nem kötelezhetők cégbejegyzésre. A körrendelet magába foglalta azt is, hogy kisiparosnak csak az tekinthető, aki nem dolgozik húsz munkásnál többel, az üzem teljesítménye pedig nem haladja meg az öt lóerőt.¹¹⁸

Szabó Béni képviselői mandátuma alatt további szoros együttműködést alakított ki a kisiparosokkal. Így például 1931. március 29-én az Udvarhely megyei iparosság szakmai testületének díszelnökévé

¹⁰⁷ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 232.

¹⁰⁸ MIKÓ Imre 1941, 101.

¹⁰⁹ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 233.

¹¹⁰ MIKÓ Imre 1941, 101.

¹¹¹ *Brassói Lapok*, 1931. május 28., 1.

¹¹² MIKÓ Imre 1941, 102.

¹¹³ *Brassói Lapok*, 1931. június 4., 2.

¹¹⁴ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 235.

¹¹⁵ *Monitorul Oficial*, 10. iunie 1931. 131. Brassó megyében

hárman jutottak képviselő mandátumhoz: Alexandru Lapedatu (Nemzeti Unió), Voicu Nițescu (Nemzeti Parasztpárt) és Szabó Béni (Magyar Párt). Póttagok Fritz Konner (Nemzeti Unió), Traian Meșian (Nemzeti Unió), Victor Braniște (Nemzeti Parasztpárt), Victor Jinga (Nemzeti Parasztpárt), Papp Endre (Magyar Párt), Anton Hettman (Magyar Párt).

¹¹⁶ *Monitorul Oficial*, 13. iunie 1931., 134.

¹¹⁷ *Magyar Kisebbség*, 1931. augusztus 1., 580–581.

¹¹⁸ *Brassói Lapok*, 1931. november 28. 1.

is megválasztotta.¹¹⁹ Az iparosok egyetlen képviselőjeként, Jósika János báró felkérésére, meghallgatta a nagykirályi iparosok panaszait, innen pedig Szatmárra utazott ugyanabból a célból.¹²⁰

A zaklatott politikai élet ismételt választásokkal és a mandátumok újracsatolásával járt. A Iorga-kormány képtelennek bizonyult megküzdeni a gazdasági válság tetőzésekor Románia elé tornyosuló bonyolult és súlyos problémákkal. Ugyanakkor II. Károly király megpróbálta felörölni a fontosabb politikai pártokat, maga mellé állítani minél több politikust, hogy megteremthesse a új hatalmi rendszeréhez a megfelelő hangulatot.

A Iorga-kabinet lemondását követően a király újabb „nemzeti egységkormányt” szeretett volna létrehozni, de sikertelenül. Végül Alexandru Vaida-Voevod elnöklete alatt „választási kormány” alakult – melyben a Nemzeti Parasztpárt képviselte az tulajdonképpeni erőt – és megszervezte az 1932. júliusi választásokat, valamint az ezt megelőző választási kampányt. Július 26-án a következő eredmény született: Nemzeti Parasztpárt 40%, Nemzeti Liberális Párt 14%, Nemzeti Liberális Párt (Gh. Brătianu) 7%, Parasztpárt (Nicolae Lupu) 6%, Nemzeti Keresztény Védelmi Liga 5%, Magyar Párt 5%, Nemzeti Agrárpárt 4%, Szociáldemokrata Párt 3%, Corneliu Zelea Codreanu csoportosulása 2%, Nemzeti Unió 2%, Zsidó Párt 2%, Néppárt 2%. A Nemzeti Parasztpárt első helyre került, de győzelme „borotva élen táncolt”, mivelhogy alig 0,30%-al haladta meg a törvény által követelt 40%-ot. A Nemzeti Liberális Párt a maga 28 mandátumával a második helyre került, amit a *Viitorul* napilap „ragyogó győzelemnek” könyvelt el. A Gheorghe Brătianu vezette Nemzeti Liberális Párt a liberális fiatalok nagy részének segítségével továbbra is harmadik lett. A Néppárt újabb visszaesést könyvelt el, amit első sorban az 1932. áprilisi belső szakadás okozott, hiszen Octavian Goga csoportja Nemzeti Agrárpárt néven kivált és nyolc mandátumra tett szert a parlamentben.¹²¹

Brassó megyében a július 19-én lezajlott képviselőválasztás a Magyar Párt szép eredményével végző-

dött, összesen 4041 szavazatot sikerült begyűjtenie. A választási mérkőzésben a megye 47 091 szavazója közül 28 574 vett részt. Ebből a szászokkal egyesült kormánypárt kapott 14 241-et, a Magyar Párt 4041-et, az ó-liberálisok 3647, a szociáldemokraták 1573 szavazatot kaptak, a Lupu-féle párt 904-et, az új-liberálisok és kommunisták kaptak 809-et, Averescu pártja 687-et, a konzervatívok 491-et, Goga pártja 412-öt, a zsidó párt 346-ot, a Sfatul Negustoresc 303-at, a Iorga-féle párt 182-öt és a független szocialisták 129-et.¹²² A felsőházi választásokon a kormánypárt került ki győztesnek.

Az 1932-es választásokon a Magyar Párt nyolc képviselői helyet szerzett meg, Brassó megyében Szabó Béni immár harmadszor kapott mandátumot.¹²³ Továbbá is a kisiparosok egyetlen képviselőjeként 1932. augusztus 27-én vázolta az iparosság helyzetét, összegezte az iparosság igényeit, követelve a kisiparos-kamarák felállítását, illetve a luxus és forgalmi adók eltörlését.¹²⁴

1933 novemberében a Nemzeti Liberális Párt vette át a hatalmat, és következő hónapban választásokat írt ki. A listák bejegyzésének utolsó napján, 1933. december 9-én a minisztertanács elrendelte a Vasgárda feltételes feloszlását, amennyiben az törvényellenes tevékenységet folytat.¹²⁵

A harmincas évek romániai politikai életét II. Károly király és a két nagy párt, valamint a Vasgárda közötti harc határozta meg. Ebben a helyzetben a nemzetállam magyarságpolitikáját az antirevizíós tevékenység égisze alatt a magyarság pozícióinak megsemmisítését célul kitűző gyakorlat jellemezte. Az OMP pedig mindvégig védekezésre kényszerült a diszkriminatív törvényhozással szemben, ezért a párt vezetői a kisebbségi kérdést mindenképpen ki akarták vonni a romániai pártpolitikai küzdelmekből.¹²⁶

Brassó megyében december 10-én Péter Antal, Szabó Béni és Csia Pál a Magyar Párt nevében a választásokkal kapcsolatosan folytattak megbeszélést a megye prefektusával. A prefektus biztosította őket, hogy az egész megyében korlátozás nélkül

¹¹⁹ *Brassói Lapok*, 1932. április 2. 1.

¹²⁰ *Brassói Lapok*, 1932. május 27. 2.

¹²¹ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 250–251.

¹²² *Brassói Lapok*, 1932. július 20., 2–3. Brassó város hat kerületében a főbb pártok szavazataránya a következő volt: Belváros, kormánypárt 711, ó-liberálisok 87, Magyar Párt 302, Zsidó Párt 194, kommunista 32, szocialisták 42, Bolgárszeg, kormánypárt 902, ó-liberálisok 262, Magyar Párt 229, szocialisták 217, kommunista 79, Zsidó Párt 24, Óbrassó : Hosszúutca, kormánypárt 502, ó-liberálisok 43, Magyar Párt 319, Zsidó Párt 34, kommunisták 105, szocialisták 87, Középutca, kormánypárt 550, ó-liberálisok 49, Magyar Párt 215, Zsidó Párt 12, kommunista 73, szocialista 78, Bolonya (Zsák-utca), kormánypárt 310, ó-liberá-

lisok 127, Magyar Párt 528, Zsidó Párt 30, kommunista 185, szociális 102, Bolonya (Vas-utca), kormánypárt 360, ó-liberálisok 131, Magyar Párt 388, Zsidó Párt 23, kommunista 161, szocialisták 76.

¹²³ *Monitorul Oficial*, 1932. július 25. Brassó megyében a következők jutottak mandátumhoz: Voicu Nițescu (Nemzeti Parasztpárt), Fritz Connerth (Nemzeti Parasztpárt), Szabó Béni (Országos Magyar Párt). Póttagok: Nicolae Precup (Nemzeti Parasztpárt), Sipos András (Magyar Párt), Kocsis Béla (Magyar Párt).

¹²⁴ *Brassói Lapok*, 1932. augusztus 29., 3.

¹²⁵ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 275–279.

¹²⁶ BÁRDI Nándor 1997.

kampányolhatnak.¹²⁷ Brassó megye képviselőjelöltjei Csernátfaluba tartották meg kampányindító beszédüket. A gyűlés színhelye az Istók–Köpe-féle vendéglő volt. A gyűlést Sükösd Zsigmond ügyvéd nyitotta meg, tolmácsolva négy falu csángóinak az üdvözlését, majd Szabó Béni ismertette a párt programját.¹²⁸ Két nap múlva a képviselőjelöltek Bácsfaluban a községi vendéglő nagytermében kampányoltak. Gilich Fülöp evangélikus lelkész nyitotta meg a gyűlést, amely Deák Sándor türkösi evangélikus lelkész beszédével zárult. December 17-én, öt további településen kaptak támogatást a brassói képviselőjelöltek. Dél előtt Tatrangban a Szórády Lajos főesperes köszöntötte a falu nevében a képviselőjelölteket, Pürkerecen, Zajzonban kora délután zajlott az gyűlés, majd Bodola következett. Serestyer Tamás református lelkész megnyitója után Szabó Béni és Orbán János jelöltek beszéltek. Keresztváron is óriási tömeg gyűlt össze az Indig-féle vendéglő termébe.¹²⁹

Az 1933. decemberi választások Romániában a Nemzeti Liberális Párt 51%-os győzelmével zárultak, így 300 képviselői és 110 szenátori mandátumhoz jutott. A Nemzeti Parasztpárt megalakulását követően ekkor érte el leggyengébb választási eredményét, melynek fő oka a parasztpárti kormányok sikertelen politikája, a párton belüli viszályok, továbbá fontos tényező volt az is, hogy a Maniu és Vaida-Voevod közti konfliktus kiéleződött. A Magyar Párt 141 894 szavazatot szerzett, így kilenc képviselőt juttatott a parlamentbe. Brassó megyében a Magyar Párt részéről Szabó Béni negyedszer lett képviselő.¹³⁰

Negyedik mandátuma alatt ismételtén foglalkoznia kellett a luxus és forgalmi adók módosításával. A világháború és az azt követő gazdasági helyzet kényszerítette a pénzügyi kormányzatot a luxus és forgalmi adók bevezetésére, ami súlyosan érintette a lakosságot, főleg az iparosokat és kereskedőket, mindemellett 1934. március 18-án az állampolgársági kérelmek ügyében is interpellált: *„Az igazságügyi minisztériumban a vezértitkár úr úgy rendelkezett, hogy az elintézés alatt álló állampolgársági ügyeket a beérkezés sorrendje szerint vizsgálja felül és intézze el az arra illetékes bizottság. A rendelet általánosságban nem kifogásolható. Részleteiben azonban a betartása a leg-súlyosabb kellemetlenségeket és veszedelmeket okozza*

*száz meg száz folyamodónak. Ugyanis azok között, kik az 1932. októberi módosított állampolgársági törvény alapján utólagosan kérték az állampolgársági listákra való felvételüket, igen sokan vannak köztisztviselők, kik a késedelmes elintézés következtében állásukat fogják elveszíteni. Továbbá sokan vannak, kik nősülni akarnak, vagy valamely magán-vállalkozásba akarnak kezdeni, s mindezeket nem tehetik, állampolgársági ügyük elintézése előtt, miáltal egzisztenciák mennek veszendőbe, ami az államnak is számottevő kárt jelent. Mindezek elkerülése céljából tisztelettel kérem az igazságügyi miniszter urat, kegyeskedjen elrendelni, hogy minden állampolgársági kérést, amely megfelel a törvény követelményeinek és sürgős elintézése fontos magán és közügyet jelent, s ez megfelelően igazolható, soron kívül, a lehető leggyorsabban intézzenek el.”*¹³¹

Továbbá 1934. április 19-én a kamarákra vonatkozó törvényjavaslatához szólott hozzá.¹³² 1935. február 28-án és március 1-én részt vett a Magyar Párt parlamenti csoportjának bukaresti ülésén, ahol iskolaügyi sérelmeket tett szóvá, elpanaszolva, hogy az elemi iskolákban a magyar tagozatokat az állam kezdte megszüntetni. Ennek orvoslására a felekezeti iskolák létesítését javasolta a megszünt tagozatok helyébe. Továbbá elpanaszolta azt is, hogy a magyaroknak nincs megfelelő olvasókönyvük sem, illetve hogy a posta kezdte visszautasítani a magyar szövegű táviratokat. Végül rámutatott a párt ellen egyre gyűlölködőbb hangú izgatásokra.¹³³

Március 17-én a pénzügyminiszterhez intézett interpellációjában a kisiparosságnak az adózással kapcsolatos súlyos panaszait tolmácsolta. Arra kérte a pénzügyminisztert, hogy indokolt esetekben engedélyezze a kisiparosoknak, hogy adójukat részletekben is fizethessék, továbbá töröljék el az összes városi és községi taksákat, helyette állítsák vissza a régi községi póttadó rendszerét.¹³⁴ Az ipartörvény tervezetének vállalhatatlan intézkedéseiről saját pártját is tájékoztatta.¹³⁵ 1936. március 4-én hosszabb előterjesztésben tárta föl az iskoláztatás sérelmeit, a Minerva Kiadó ABC-s könyvének terjesztése során elszenvedett üldözéseket, a párt elleni igazgatásokat, továbbá 370, esküt nem tett vasutas nyugdíjazásának szándékos megakadályozását, illetve a kenyér-bélyeg körüli sérelmeket.¹³⁶

¹²⁷ *Brassói Lapok*, 1933. december 11., 9.

¹²⁸ *Brassói Lapok*, 1933. december 15., 9.

¹²⁹ *Brassói Lapok*, 1933. december 20., 9.

¹³⁰ *Brassói Lapok*, 1933. december 23., 1.

¹³¹ *Magyar Kisebbség*, 1934. április 16., 246.

¹³² *Magyar Kisebbség*, 1934. május 16., 314.

¹³³ RNL Kol., Fond 1283. d. 3/1927–1936. 39–40. Az Országos Magyar Párt parlamenti csoportjának 1935. február 28-án és március 1-én tartott ülésén jelen voltak: Bethlen György gróf, Gyárfás Elemér és Sándor József szenátorok, továbbá Abrudbá-

nyai Ede, Gál Miklós, Jósika János, Laár Ferenc, Pál Ferenc, Szabó Béni, Szentkereszty Béla és Willer József képviselők.

¹³⁴ *Brassói Lapok*, 1935. március 18., 2.

¹³⁵ RNL Kol., Fond 1283. d. 3/1927–1936, 41.

¹³⁶ RNL Kol., Fond 1283. d. 3/1927–1936, 228–239. Az ülésen a következők vettek részt: Bethlen György, Gyárfás Elemér, Sándor József szenátorok, Abrudbányai Ede, Gál Miklós, Jósika János, Laár Ferenc, Pál Gábor, Szabó Béni, Szentkereszty Béla és Willer József képviselők.

Újévi nyilatkozatában a brassói képviselő a kisiparosság kérdéseiről a következőképpen beszélt: „(...) az ipartestületek munkakörét a törvény rendelkezése szerint a munkakamarák vették át országszerte. A szervezkedésre három módot enged meg a törvény: a kisiparosok országos szervezete Bukarest központtal, iparosok szervezete nemzetiségi alapon, Ipari szindikátusok. A kisiparosok helyzete évről évre nehezebb lett. Első és legnagyobb baj az, hogy a mezőgazdasági termékeknek nincs ára s így a mi felvevő piacunk a falu, nem tudja megfizetni termelvényünk értékét. Nagyon gyakori az az eset, hogy a kisiparos látszólag jó ár mellett is ráfizet. Másik nagy baj, hogy a különféle vámok és más költségek annyira magasak, hogy a megfelelő nyersanyagot külföldről nem tudjuk behozni. A harmadik és legnagyobb bajunk, pedig a közterhek mérhetetlen nagysága és súlya. A kisiparosság nagyobb terhet hordoz, mint igen sok más foglalkozási ág.”¹³⁷

1937 januárjában Gheorghe Tătărescut nevezték ki a román kormány élére, ő pedig fokozatosan II. Károly ambíciói szolgálatába állt, így az uralkodó rábízta az 1937. évvégi parlamenti választások megszervezését. A választási kampány az általános zavar légkörében zajlott le, amit az 1937. november 25-én Iuliu Maniu (Nemzeti Parasztpárt), Corneliu Zelea Codreanu (Vasgárda) és Gheorghe Brătianu (Nemzeti Liberális – georgista – Párt) elnöke által aláírt megnevezési szerződés idézett elő.¹³⁸ Brassó megyében a Magyar Párt részéről Szabó Béni, Csere János kisgazda és Pünkösdi Mihály kisgazda voltak a képviselőjelöltek.¹³⁹ A zavar keltésében ez alkalommal sem volt hiány: a törvényszék elnöke hivatalos hirdetményben közölte, hogy Brassóban a szavazás az új, rózsaszínű igazolványokkal fog történni. Az új igazolványok kiadását azonban nem kezdték el időben kiadni, mire a tagozati elnökség közölte, hogy fehér igazolványokat adnak ki, mert a miniszter is így rendelkezett. Ezeket az igazolványokat viszont csak azok kapták meg akadálytalanul, kik a népesedési hivatal könyvecskéjével igazolták személyazonosságukat. A magyar választópolgárokat a legkülönbözőbb ürüggyel próbálták akadályozni, így többek között azt követelték tőlük, hogy a Bukarestben székelő bűnügyi nyilvántartóból szerezzenek erkölcsi bizonyítványt. A választások előtt olyan hírek is terjedtek, hogy egyes román pártok a magyar szavazókat vesztegetéssel (élet, ital, pénz) próbálták maguknak megszerezni. Mindezek a körülmények komolyan veszélyeztették a brassói választás kimenetelét.¹⁴⁰

Nagy Éva – g_e_vi@yahoo.com

¹³⁷ Brassói Napló, 1937. január 1., 3.

¹³⁸ SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe 1995, 328–333.

¹³⁹ Brassói Lapok, 1937. december 2., 1.

1937. december 13-án a brassói képviselőjelöltek Brassóban, a Redoute-teremben tartották meg programbeszédüket. A gyűlést Szele Béla nyitotta meg, majd Szabó Béni felvázolta a kilenc évi országgyűlési képviselői tevékenységét: 1927-től négy ízben volt a Brassó megyei magyarság országgyűlési képviselője, ipari-, kereskedelmi-, posta- és vámkérdésben is tevékenykedett, nagy szerepet vállalt a szesz és az iparüzési jogszabály, illetve a munkásszerződések elkészítésében. Képviselői tevékenykedése során hatvan interpellációt intézett a kormányhoz, összesen 1366 ügyben járt el a különböző főhatóságoknál. Ezekben az ügyekben nem csak a magyar kisemberek ügyei szerepeltek, hanem 71 esetben a románoké és 63 esetben a zsidóké is.¹⁴¹

A december 20-i képviselőválasztás ismét a liberális párt által megszokott nyomásgyakorlás mellett zajlott le. A Magyar Párt jelöltjeit letartóztatták, gyűléseket nem engedélyeztek, egész községeket zártak le a szavazás előtti napokban, a Magyar Párt bizalmi embereit nem engedték az urnák közelébe. Mindezek ellenére a Vaida-Voievoddal szövetkezett Liberális Párt képtelen volt megszerezni az összes szavazat 40%-át, s így először fordult elő, hogy a választást vezető kormány kisebbségben maradt. A Magyar Párt tizenkilenc képviselői mandátumhoz jutott s ezeket a központi választási bizottság úgy osztotta szét, hogy minden megyében megválasztottnak jelentette ki a listavezetőt.¹⁴²

A Vasgárda, amely *Mindent a Hazáért* elnevezés alatt vett részt a választásokon, mintegy félmillió szavazattal a harmadik helyre került. Az országos szavazatok összegének 16%-a nyilvánvalóan nem győzelem, de a választási összehasonlító elemzéséből világosan kitűnik, hogy a Vasgárdának sikerült megtennie a legfontosabb lépést. A Nemzeti Keresztény Párt 9%-ot ért el ami azt is bizonyítja, hogy 1937 végén a jobboldali szervezetek teljes támadásba mentek át. A király a bevett szokásoktól eltérően a negyedik helyre szorult pártra ruházta a hatalmat, mivel azt könnyen befolyásolhatta és szükség esetén el is mozdíthatta a kormányzásból. Ennek a kabinetnek a vezetője Octavian Goga volt.

Húsz év választási küzdelmeit összegezve, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a választásokat szervező politikai erők általában erősen ellenőrzésük alatt tartották az eseményeket, ennek eredményeképpen a képviselői és szenátori mandátumok többségét ők szerezték meg.

¹⁴⁰ RNL Kol, Fond 1283. d. 6/1937, 495.

¹⁴¹ Brassói Lapok, 1937. december 16., 1.

¹⁴² MIKÓ Imre 1941, 195–196.

Levéltári források

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Osztálya, Kolozsvár / Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale Române (RNL Kol) Fond 1283. Partidul Maghiar din România – Országos Magyar Párt.

Napilapok, folyóiratok

Brassói Lapok, 1926–1937.
Brassói Napló, 1937.
Ellenzék, 1926.
Keleti Újság, 1926.
Magyar Kisebbség, 1922–1937.
Monitorul Oficial al României, 1919–1937.
Újság, 1926.

Irodalom

- BALÁZS Sándor
1991 A Magyar Párt-ideológia – tézisekben. *Korunk*, 1991, 2. sz.
- BÁRDI Nándor
1997 A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Régió*, VIII, 2. sz.
- BÁRDI Nándor
2000 Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában. *Magyar Kisebbség*, VI, 4. sz.
- GYÁRFÁS Elemér
1999 Kisebbségpolitika – pártpolitika – paktumpolitika. *Magyar Kisebbség*, V, 2-3. sz.
- GYÖRGY Béla
2003 Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927). *Magyar Kisebbség*, VIII, 1. sz.
- Dr. FRITZ László
2000 A közigazgatási választások eredményei. *Magyar Kisebbség*, VI, 4.sz.
- KRENNER Miklós
1995 *Az erdélyi út*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely.
- LÁSZLÓ Dezső
1997 *A kisebbségi élet ajándékai*. Minerva, Kolozsvár.
- MIKÓ Imre
1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium Kiadó, Budapest.
- RÓNAI András
Erdély népességi viszonyai in <http://www.hbrf.org/magyarkisebbsseg/0204/m020409.html>
- NÁSTASĂ, Lucian – SALAT Levente
2003 *Maghiarii din România și etica minoritară*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca.
- SAS Péter
1987 *Az erdélyi magyarság politikai szervezkedése*. Budapest.
- SCURTU, Ioan – BOAR, Liviu
1995 *Minoritățile naționale din România 1918–1925*. București.
- SCURTU, Ioan – BUZATU Gheorghe
1999 *Istoria Românilor în secolul XX. (1918–1948)*. Ed. Paideia, București.
- SULYOK István – FRITZ László
1930 *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929*. Juventus Kiadó, Kolozsvár.

Reprezentanța politică maghiară a Brașovului din perioada interbelică

(Rezumat)

Până la tratatul de la Trianon, doar o mică fracțiune, îndeosebi de intelectuali maghiari (printre care se aflau Károly Koós, Árpád Paál, István Zágoni) au adoptat calea implicării politice oficiale, prin participarea la scrutinul electoral din toamna anului 1919 și trimiterea a 12 reprezentanți în parlamentul României. După semnarea Tratatului organizarea și activitatea politică de partid a minorității maghiare a devenit o constantă până la instaurarea dictaturii regale în martie 1938. În perioada interbelică au fost organizate în total 11 alegeri parlamentare. Cu ocazia alegerilor din 1928. Béni Szabó, reprezentantul Partidului Maghiar din Județul Brașov devine deputat. El va fi singurul deputat brașovean maghiar care își duce mandatul până capăt. A fost reprezentantul micilor întreprinzători și meseriași care s-a luptat pentru drepturile atât al întreprinzătorilor și meseriașilor maghiari, cât și români, sași și evrei.

Hungarian political Representation of Brașov in the Interwar Period

(Abstract)

Up till the Trianon Treaty the only a small group of the Hungarian intellectuals from Transylvania choose to involve in the Romanian state politics. After the Treaty the Hungarian representation in the Romanian Parliament was constant, until the dictatorship of King Charles II of Romania. In the Interwar Period 11 elections were held in Romania. In 1928 Béni Szabó, the representant of the Hungarian Party from Brașov became deputy, and held his position until the prohibition of political parties in Romania. As a craftsman, Szabó also acted as the representant of the craftsmen and tradesmen in the Romanian Parliament, regardless to their nationality.

Tóth-Gödri Iringó

A SZÉKELY NŐ IS DOLGOZIK. PROPAGANDA, MŰVÉSZET ÉS KORRAJZ A *DOLGOZÓ NŐ* SZÉKELYFÖLDI VONATKOZÁSÚ CÍMLAPJAIN ÉS SZÖVEGEIBEN

Bevezető

Hosszú távú kutatásom tárgyát az 1945 és 1989 között megjelenő romániai magyar női havilap, a Kolozsváron kiadott *Dolgozó Nő* képezi, elsősorban a folyóirat képi anyagát igyekszem művészettörténeti szempontból vizsgálni, de az illusztrációkat és a szöveget is igyekszem sajtótörténeti szempontból kontextusba helyezni, valamint társadalomtörténeti szempontból kiemelni a folyóirat jelentőségét. A téma szoros kapcsolatban áll a feminizmus, a szocialista-kommunista nőideál, a női szerepek (háziasszony, anya, feleség, dolgozó nő), és a divat témakörével, de a cenzúra, a politikai propaganda, de akár a sztálinizmus vagy az internacionalizmus kérdésköre is kiemelten fontosak a téma kapcsán.

Jelen tanulmányban a folyóirat székelyföldi vonatkozásaira helyezem a hangsúlyt. A *Dolgozó Nő* a korszak egy meghatározó magyar folyóira volt, a nyolcvanas években már 110 000-120 000 példányban nyomtatták, amiből 80 000 előfizetők részére készült.¹ Kovács Magda, a folyóirat egykori szerkesztőjének szóbeli közlése alapján, az elképesztően hatékonyan működő elosztási rendszer lehetővé tette, hogy a legkisebb falvakba is eljusson a havilap. Székelyföld fontos olvasótáborát jelentett. A rendszer-váltást követően, amikor a folyóirat *Családi tükör* néven, nagyjából az egykori szerkesztőkkel próbált tovább élni épp ez az olvasótábor bizonyult elérhetetlennek. Kezdetben még személygépkocsival járták végig a falvakat, hogy szórják a lapot, ám a kolozsvári székhelyű szerkesztőségnek ez mérhetetlen energiát, időt és pénzt is jelentett. Ám, amíg a rendszer működött a folyóirat ott volt a székelyföldi lakásokban. Az 1970-es, 1980-as években körülbelül 1,6 millió magyar élt Erdélyben,² akik túlnyomórészt Maros, Hargita vagy Kovászna megyében laktak, tehát a lap olvasóinak legnagyobb része is innen kerülhetett ki. Az olvasók jó része nem csupán passzív „fogyasztó” volt, olvasói leveleket küldött a szerkesztőségbe, írt a pszichológiai rovatba, tanácsot kért, barátkozott. Épp ezért érdekes, hogy ez az olvasó közönség milyen

mennyiségben kapott helyi érdekű anyagokat, a kolozsvári szerkesztők mennyire szenteltek figyelmet a kissé távoli ám fontos régióknak. A székely falvak világ felvehette a versenyt az ország sokkal intenzívebben iparosodó déli és nyugati városaival? Lehetett a Seps-i Rajon szépmezői gazdasága ugyanolyan példaértékű és a pártpropagandát szolgáló, mint a reszítai fémkohásza? Egyáltalán milyen képet közvetít a folyóirat Székelyföldről? A cikkekből és az illusztrációkból együttesen körvonalazódik a válasz.

Románia első számú magyar nő magazinja

A *Dolgozó Nő* az egész szocialista-kommunista időszakon végigvonul, 1945–1989 novemberéig megjelentették. Sütő-Egeressy Zsuzsa szerint a kezdeti számok inkább hasonlítottak propaganda füzetekre, mintsem képes női magazinokra. Ezeknek még nem volt illusztrált címlapjuk, sem gazdag illusztrációs mellékletük, a hangsúly a szövegre, annak a mondandójára esett.³ A folyóirat 1948-ban került a Romániai Demokrata Nők Szövetségének (RDNSZ) hatáskörébe, illetve irányítása alá, ami egy tudatosabb – mai szóval élve – „imázs” kialakítását jelentette, szigorúbb irányelveket és megvalósítandó célokat. A folyóirat magyar nyelve által egyedinek számított. Abban, hogy román társai a *Femeia* és *Săteanca* mellett egészen a rendszer végéig fennmaradhatott, minden bizonnyal nagy szerepe volt propagandisztikus jellegének, hisz az összes erdélyi magyar nő megszólítását lehetővé tette, és ez a kisebbség politika kritikus időszakaiban is fontos adu lehetett. Fontos megjegyezni, hogy a havilap célközönsége igencsak tág volt, hiszen a „magyarul olvasó munkás, paraszt, értelmiségi és háziasszonyoknak” egyaránt szánták.⁴

A *Dolgozó Nő* első névvel jelölt főszerkesztője az 1947/6-os számtól Berde Mária volt, majd Látó Anna, Orosz Irén, 1954-től Erős Blanka, 1973-tól Turósné Jakab Irma. Szerkesztői között olyan neveket említhetünk, mint Jordáky Lajos, Marton Lili, Varró Ilona, Erdélyi Lajos, Olga, Létay Lajos,

¹ Kovács Magda szóbeli közlése.

² VARGA E. Árpád é. n.

³ SÜTŐ-EGERESSY Zsuzsa, 2007.

⁴ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1950/6.

Lázár József, Kányádi Sándor, Korda István, Kovács Erzsébet, Panek Zoltán, Szilágyi Júlia, Páll Árpád, Lászlóffy Csaba. A tartalom nagyon változatos volt, természettudományokat, a mezőgazdaságot, a nehézipart, az orvostudományt, a jogtudományokat népszerűsítő cikkektől kezdve, a nők egyenjogúságát tárgyaló tanulmányokon át, a barkács, vagy épp a főzési tippekig és a „pszichológiai” tanácsadásig. A folyóirat grafikai kivitelezésével jeles erdélyi magyar képzőművészek foglalkoztak: Gy. Szabó Béla, Vernes András és Cseh Gusztáv. A címlapok megtervezésében valószínűleg a grafikusok és a főszerkesztő is közreműködött. A negyvenes évek közepén még nem beszélhetünk illusztrált címlapokról, csak 1948-ban kezdtek megjelenni a fekete-fehér fényképek. A magazin történetében végig a fénykép marad a címlapot „díszítő” domináns műfaj, 1960-tól már színes változatban is, de néha feltűntek grafikák, nagyon ritkán festmények reprodukciói is. A fényképek készítője elsősorban Ioan Miclea-Mihale, aki szinte végig követte a magazin történetét, de megemlíthetjük, Marx Józsefet, Heddy Löfflert, Bara Jenőt és A. Mihailopol nevét is.

Sütő-Egeressy Zsuzsa foglalkozott részletesebben a *Dolgozó Nővel*, illetve a folyóirat által közvetített nőképpel. A kutatónő elsősorban a szöveges dokumentumokat elemzett, de figyelembe vette az illusztrációkat is, figyelme azonban elsősorban a hatvanas évek előtti korszakra irányult. Alapvetően fontosnak tartja a történelmi kontextus beható ismeretét, hiszen főleg az folyóirat első 10–15 évében a romániai női emancipáció elősegítésének közvetlen szolgálatában állt.⁵ A romániai kommunizmus korai időszakának érdekes motívuma a női emancipáció, mely a nyugati országokkal ellentétben nem a liberalizmus és a demokrácia jegyében fogant, hanem gazdasági és politikai érdekek szolgálatában állt. A gyors ipari fejlesztés, az ötéves tervek, a gazdaság átalakítása nagy mennyiségű munkást igényelt, s ez megkívánta a nők munkába állítását is. Mivel Románia elsősorban a nehéziparra koncentrált a nők is ezen iparágakban kaptak helyet, a bányától kezdve, a vasúton át, a kohóig vagy a traktorig. A korszak militáns nőalakot⁶ dicsőíti, a harcos nőt, aki küzd a szocializmus építéséért. A korszak szövegei abszolút egyenjogúságot hirdetnek férfi és nő között, fizikai és szellemi értelemben egyaránt, ez a kép csak idővel vált kissé árnyaltabbá. A folyóiratban interjúk, riportok jelentek meg a munka hősnőivel, olyan típusú történetek, amelyek a munkásnőt dicsőítették, helytállását, fejlődését, gyakran a női mivolta általi pontosságára és

rendszerezettségére vezetve vissza. A történetek általában eszményiek, sokszor gyerekkori álmokhoz hasonlóak, a nők öntudatra ébredéséről szólnak. Sokkal ritkábban esik szó a valósághoz jóval közelebb álló anyagi kérdésekről, a család eltartásának következtében kialakult szinte kényszeres helyzetekről.

A negyvenes évek második felében megjelenített nőalak az ötvenes évek elejétől kissé árnyaltabb lesz, így pl. a traktoristák mellett lassan helyet kapnak a könnyűipari munkások, elsősorban a textilipar szereplői. A hangsúly ekkor még mindig a kétkezi, gyári munkára esik, azonban az ötvenes évek második felétől helyet kap az értelmiségi nő is, úgy a magazin hasábjain, mint annak címlapján is. Tanárnők, tanítónők, orvosnők, mérnöknők, sőt akár a humán tudományokkal, vagy művészetekkel foglalkozó nők is. A színésznők, íróknők egyre gyakrabban kerülnek a figyelem középpontjába, az előbbieket a hatvanas évektől kedve már a címlapokon is feltűnnek. Egyre hangsúlyosabbá vált az a gondolat is, hogy az egyenjogúság ellenére a két nem fizikailag nem teljesen ugyanarra a munkára termett. Sütő-Egeressy Zsuzsa, Schadt Mária adatai alapján rámutat arra is, hogy a változás, az értelmiségi szakmák térhódítása csak a magazin politikájának változásában figyelhető meg, a gyakorlatban még mindig a kétkezi munkákat végző nők száma a legnagyobb.

Szintén fontos változás a másik női szerepkör a háziasszony–anya–feleség hármásával kapcsolatos. A magazin sokat foglalkozott a témával, hiszen az új korszak női egyszerre két „fronton” kellett helyt álljanak, ami sokszor nehéznek bizonyult. Ennek enyhítésére szolgáltak az üzemi óvodák és a bölcsődék, ugyanakkor a sajtóban a férfiaknak a házimunkában való aktív részvételét is kívánatosnak tartották. Fontosnak vélték az idősebb női családtagok szerepvállalását is a gyereknevelés terén vagy a háztartás vezetésében. Érdekes megfigyelése Sütő-Egeressynek, hogy az idős nő, mint egyéb „hasznos” munkára nem alkalmas, kiegészítőként tűnik fel a folyóiratban, mutatva azt, hogy a lap elsősorban a középkorú és fiatal generációra koncentrált. Bár a munkás szerep nagyon hangsúlyos, a nő mindenkor anya is, így gyakran tűnik fel az illusztrációkon (a fejlődést és a szép holnapot szimbolizálni kívánó) gyermekkel, optimista jövőképet sugallva olvasóinak.⁷

Egy másik érdekes vonatkozás a magazin és a divat összetett viszonya. A képanyag által tulajdonképpen megteremtődött a nem túl nőies viseletek kultusza: kezeslábasokat, munkaruhákat, férfias öltözékeket népszerűsítettek. Ehhez társultak az ötvenes

⁵ SÜTŐ-EGERESSY Zsuzsa, 2007.

⁶ Uo.

⁷ SÜTŐ-EGERESSY Zsuzsa, 2007.

évek második felétől a szabásminta-mellékletek is, amelyek a nők ízlését igyekeztek formálni, de megjelentek a divatképek, vagy a divatbemutatókról szóló beszámolók is.

A *Dolgozó Nő* és a propaganda

A korszak sajtótermékei esetében nem kerülhetjük meg, hogy ne szóljunk a propaganda és a cenzúra kérdésköréről. Győrffy Gábor C. J. Fridrichre hivatkozva hangsúlyozza, hogy: „A totalitarista rendszerek fenntartásának alapkövetelménye [...] a tömegkommunikációs eszközök ellenőrzése volt”.⁸ Még határozottabban fogalmazva: „a kommunista rendszer kisajátította a világ értelmezéséről szóló narratívát”.⁹ A cenzúrára tulajdonképpen azért van szükség, hogy a valóságban nem tökéletes rendszer hibáit palástolja.¹⁰ Győrffy Gábor úgy fogalmaz, hogy a kommunista Romániában a „cenzúra az ideológiai világképtől eltérő elemeket száműzte a nyilvánosság teréből, a propaganda pedig az eleve kijelölt elemekkel töltötte meg ezt”.¹¹ Ennek ellenére ahogyan a rendszer természetesen nem a megálmodott idea szerint működött, a sajtóban sem a tökéletesen megtervezett kép jelent meg. A romániai magyar sajtó, irodalom vagy a művészet berkeiben sokan találtak kiskapukat.

Romániában már 1944-ben törvény korlátozta a különböző időszaki és nem időszaki kiadványok nyomtatását, terjesztését. Ezek ellenőrzését a szovjet Főparancsnokság hatáskörébe utalta, illetve lehetővé tette a szovjet tapasztalatokon alapuló gyakorlatok bevezetését. A cenzúra 1949-ig a Propagandamiszterium (Ministerul Propagandei) hatásköre volt, majd megalakul a Sajtóügyi Főigazgatóság (Direcția Generală a Presei și a Tipăriturilor) is. Az enyhülés Sztálin halálával következett be. A korszak utolsó évtizedei megint csak az erős propagandával és felügyelettel jellemezhetőek. A nyolcvanas évek gazdasági megszorításai, a mindennapokban elszenvedett nehézségek ellenére a sajtó a vezető kultuszát építette, elterelve a figyelmet a hiányosságokról.

A *Dolgozó Nőt* tanulmányozva megállapítható, hogy a kezdeti fázisában túlnyomóan a női emancipációra koncentráló, agitációs jellegű lapszámokkal találkozunk, ahol fontos szerepet kaptak a gazdasági és politikai vonatkozású cikkek is. Az ötvenes évek második felétől viszont fokozatosan csökkent a szovjet ihletésű, gyakran igencsak Sztálin-központú propaganda. A lap egész élete alatt megmaradtak a dolgozó nőkkel készült riportok, a nők hazai és nemzetközi helyzetével foglalkozó rovatok, vagy

a városok fejlesztését bemutató cikkek, de 50-es évek végétől a tanácsadó rovattól kezdve, a művészeti rovatokon át, a külföldi, elsősorban a szocialista blokk országait bemutató cikkekig sok izgalmas íromány is helyet kapott a folyóiratban. A kommunizmus második korszakában viszont a Nicolae Ceaușescu, illetve felesége Elena személyi kultusza került előtérbe a magazinnál.

A folyóiratban nyomon követhető Győrffy Gábornak az 1944 utáni sajtótörténeti korszakolása: a kezdeti korszak, a sztálini ideológia időszaka (1944–1953), majd az ideológiai válság periódusa (1953–1964) következett, végül a Ceaușescu-korszakban felerősödött a személyi kultusz. Ez a korszakolás a *Dolgozó Nőt* vizsgálva is fellelhető, a folyóirat épp az ideológiai válság idején élte „virágkorát”, között művészeti tárgyú, gyakran nagyon fiatalos szellemű cikkeket, külföldi sztárportrékat stb. Az erős korlátok ellenére, ezekben az írásokban volt egy kis szabadság.

V. I. Lenin szavaival élve: „a sajtó szerepe nem korlátozódik csupán eszmék terjesztésére, csupán politikai nevelésre és politikai szövetségek korlátozására”.¹² Bár a propagandisztikus jelleg mértéke változott, a *Dolgozó Nő* sosem szűnt meg eszméket-ideákat közvetíteni. A szocialista militáns nő és a nehézipari munkás szerepe helyet, lassan a szolid munkás, az anya, a feleség is megjelent. Ugyanakkor nem csak a nőképet tekintve volt a *Dolgozó Nő* propagandisztikus. Az 1952. novemberi szám hátlapján a következő szlogen olvasható: „Anyák szavazatok gyermekeitek boldog jövőjéért!”¹³ A mondatban felsejlik a rendszer propagandája által előszeretettel közvetített „örök optimizmus”, az előre tekintés, a jövőért való dolgozás is.

A folyóirat korszakai

A lap történetét három, elkülönülő korszakra oszthatjuk, amely követi a nagyobb politikai korszakhatárokat. Az első korszak a Gheorghe Gheorghiu Dej párttitkár által fémjelzett időszak, amelyet Sztálin halála oszt ketté. 1945–1953 között, a népi-demokratikus berendezkedés éveiben a folyóiratban a militáns nő képe jelenik meg, illetve erős vonulatot képez az internacionalizmus is. 1953–65 között pedig rövid enyhülés következett. A másik nagy tömböt az 1965–1989 közötti évek képezik, ez a N. Ceaușescu által fémjelzett korszak. A folyóiratot végig tekintve megállapíthatjuk, hogy általában egy adott korszak néhány címlapja is képes megragadni az adott periódus legalapvetőbb jellemvonásait.

⁸ GYŐRFFY Gábor. 2009, 9.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo, 10.

¹² GYŐRFFY Gábor. 2009, 18.

¹³ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1952/11, o. n.

Az első időszak (1945–1953)

A folyóirat agitációs jelleget ölt, hangsúlyozva a rendszer, pozitívnak ítélt jellemvonásait. Az 1950. decemberi hátlap grafikáján egy anyát ábrázol a szavazóurna mellett, karján két gyermekét tartva. A kép egyszerre hangsúlyozza a „szabad választást”, az általános szavazati jogot, illetve buzdít is, hangsúlyozva a szavazás fontosságát. A 1951. februári szám egy mongol jellemvonású, a Szovjetunióból származó családot ábrázol, amint egy cirill betűs feliratú könyvet olvasnak. A kép hangsúlyosan internacionalista jellegű. 1951-ből érdemes kiemelni a májusi számot is, amely színes grafikájában a mezőgazdasági munkás, a nehézipari dolgozó és a mérnök egyaránt helyet kapott, hangsúlyozva a nők által is betöltött pozíciók változatosságát. Ebben az első időszakban kissé „szájbarágósan”, szinte a néző képébe tolják a rendszer jelképeit, írott és képi formában is buzdítanak. A képek minősége változó, a hangsúly inkább a hatásra esik, gyakran használnak élénk színeket, allegorikus motívumokat, a mondanivaló sokkal fontosabb a kivitelezésnél.

A második korszak (1953–1965)

Elsősorban a fehér-fekete fényképek időszaka, a letisztult, igényes munkáké. A korszakban nagyon sok Bara Jenő-, Marx József- és Ioan Miclea-Mihalel alkotás szerepelt a címlapokon. Ebben a periódusban az életképek, vagy a riportszerű képek dominálnak. A szerkesztők elhagyják az utószínezést és az erős retust, valóságghú, emberközeli képeket közölnek. A legtöbb kép esetében nagyon szembeötlő a művészi szándék, az alkotói igényesség, kimutatható, hogy tudatosan megszerkesztett kompozíciókkal állunk szemben. A korszakhatár abból a szempontból is feltűnő, hogy az előző évek a színes címlapjaihoz képest, 1955-ben már csak két színes címlappal találkozunk.

A témák kezdetben nem igazán változnak, bár az szembeötlő, hogy eltűnnek a Sztálin portrék, a Szovjetunió népeit megjelenítő képek és egyre kevesebb a nehézipari munkásnőt ábrázoló alkotás. Megjelenik az író nő (1955. január), a tanuló kislány (1955. szeptember) és az anyaság is fontosabb szerephez jut, amit jól szemléltet az 1955. júliusi címlap, mely az *Anyák Világkongresszusát* hirdeti, illetve egy felirat által tiltakozik a világ nagy vérengzési és tragédiái ellen, amelyekben anyák ezrei veszítették el gyermekeiket. A korszaktól kezdve egyre hangsúlyosabban jelenik meg Románia, nem törekszenek a szocializmus internacionális jellegének kiemelésére. Látunk például fiatal lányt a Román Népköztársaság címerét ábrázoló kitűzővel (1956. október), a Kazán-szorost népszerűsítő címlapot, melyen egyúttal meg jelenik

a szabadidős tevékenység is (egy vitorlázó fiatal párt látunk), mely a korszakban egyre fokozottabb figyelmet kap. A munka mellett nem csak a szabadidő, hanem a művészet is feltűnik, jó példa erre az 1956. decemberi címlap, mely egy zongorázó fiatal lányt ábrázol.

Az 1957. januári címlap egy ritka példa, hiszen egy havas tájat ábrázol, egy emberek nélküli statikus tájképet. Ekkortól ismét visszatérnek a már az 1955-ből ismert fekete-fehér fényképek. A képek legnagyobb része tulajdonképpen nem kapcsolódik semmilyen munkához, sem a dolgozó nőhöz, sem a harcias lelkületű anyához. Szabadidő, szerelem, barátok, kirándulás, ezek a címlapok fő témái. Az augusztusi szám szlogenszerű felirata egy gyerekeket ábrázoló kép alatt: „Együtt születtek a szabadsággal”. Az idézet jó példa a propaganda jellegére, a szabadságot emeli ki egy olyan korban, amikor már a szabad választások, a szólás- vagy a sajtószabadság is csak illúziók voltak. Áprilisban romantikus, padon ücsörgő pár szerepel a címlapon, júniusban tengerparton játszó gyerek, júliusban vidám, szórakozó fiatalok.

A korszakban még a gyár motívuma is egy új fel fogásban jelenik meg, 1957 decemberében a gyárból épp hazafele igyekvő cseverésző nőt látunk. A Dózsa György Textilszövetkezet csak a kép háttérében jelenik meg, csak egy utalás, nem a kemény munka helyszínévé tünik fel. Teljesen új témák és motívumok jelennek meg, a szórakozás és művészet már előbb említett fajtái mellett az 1958. februári címlapon egy jelmezbárról készült fotót, egy színházi előadásra emlékeztető jelenetet látunk. A szórakozás akár olyan formában is megjelenik, mint a szilveszteri koccintgatás (1959. december). Egyre gyakoribbak a l'art pour l'art női portrék, az olyan, főleg mellképek, amelyek egyszerűen a nőt, a női szépséget mutatják be (például 1960. május, 1960. október).

1961-től elkezdődik a színes címlapok második korszaka, ami ezúttal a magazin megszűntéig tart. Itt már az esetek túlnyomó többségében fényképekről beszélünk, nem utólag színezett, hanem eredetileg is színes fotókról, melyeket kisebb nagyobb mértékben retusáltak. Tematikailag nagyfokú változatosság jellemzi ezeket a képeket, a vidám sízéstől (1961. január) a nyári aratásig (1961. augusztus), ami természetesen szintén vidám hangulatban telik. A munka, a szórakozás, a család, a népi ünnepélyek egyaránt tematizálva voltak.

Figyelemre méltó az 1962. decemberi szám címlapja, melyen egy párt látunk, háttérben, a korban oly tipikus tömbházzal. A fényképész (Miclea) érdekes fotózási szöveget választ alulnézetből, plongée tekintünk a párra és az épületre, kissé ferdén. A kép izgalmas módon, közvetetten utal a kor megvaló

sításaira, a szocialista építészet tömegtermékeire, a tömbházakra. Ugyanez a téma a következő, 1963-as év decemberi címlapján is visszatér, egy hasonló kompozícióban. Egy tömbház ablakában látunk szintén alulnézetből egy kitekintő párt, itt még ferdebb szögben ábrázolva őket, illetve az épületet, ami szinte fektetve, 50–60 fokos dőlésszögben jelenik meg. Stemlernné Balog Ilona idézi a *Történelem és fotográfia* című művében Gonda György fényképészt, aki szerint egy szocialista épület megörökítésére a békaperspektíva a legideálisabb, hiszen „kifejezi felfele összefutó vonalaival az építés lendületét”.¹⁴ 1964 augusztusának címlapját is említhetjük, ahol két, valószínűleg pártünnepen éljenző, ünneplő fiatal nőt látunk, zászlóval, virágokkal, de a háttérben hangsúlyosan és célzottan megjelennek a korszak „modern” tömbház-negyedei. Nagyon gyakori az az eljárás miszerint a háttér elemei is nagyon tudatosan vannak jelen a kompozícióban, kihangsúlyozva a korszak megvalósításait. Jó példa erre az 1964. júniusi szám címlapja is, amelyben a tanítónőnek virágot adó gyerekek csoportja mögött háttérként egy szocreál falkép tárul a néző elé.

1964 januárjában egy korcsolyázónő személyében először jelenik meg egy sportolónő a címlapon, ami később a Ceaușescu korszakban egyre gyakoribb lesz. Egy másik új téma is megjelenik, mégpedig a divat, amire jó példa az 1964. novemberi szám, mely próbababát szemlélő nőket ábrázol. 1965 augusztusának címlapján pedig három, stílusosan öltözött nő divatlapokat olvasgat. A divat, a magazinban egyébként is egyre nagyobb teret kap, tanácsok, öltözködési tippek, szabásminták és illusztrációk által is.

1965-ben ismét látunk egy emberi alakok nélküli „tájképet”, ezúttal egy ipari tájról, egy hatalmas gyárépületről, vagy inkább épületegyüttesről, mely szintén a korszak megvalósításaira, az egyre fejlődő iparra hivatott célzást tenni.

A harmadik időszak (1965–1989)

A hivatalos váltás politikai téren 1965 augusztusában következett be, ekkor lett Nicolae Ceaușescu a Kommunisták Pártjának főtitkár, ám ez a korszakhatár a magazin szintjén kezdetben kevésbé volt érzékelhető.

A változásnak 1966-tól lehetünk tanúi, a májusi számtól a *Dolgozó Nő* főcím alatt megjelenik egy alcím: *Társadalmi-politikai és kulturális képes folyóirat*. Az alcím nem azt hangsúlyozza, hogy egy női magazinnal van szó, nyoma sincs már a kezdetek emancipációs törekvéseinek, szinte feminista szellemiségének, a folyóirat jellege más irányba terelődött.

A Ceaușescu korszak címlapjait egytől egyig színes fényképek díszítik. A portré műfaja domi-

nál a korszakban, de a munkásnők portréi mellett az anyákról készült fényképek is nagyon gyakoriak, illetve viszonylag többször látunk kis gyermekekről készült portrékat is. A téli szünidőhöz vagy a nyári vakációhoz kapcsolódóan, nem ritkán látunk családi életképeket is. Az előző korszakokhoz képest nem csak a család jut egyre nagyobb szerephez, hanem a férj-feleség párosa is. A címlapok fényképei egyre kevésbé retusáltak, egyre valóságosabbak, kivételt csupán a stilizált Ceaușescu portrék jelentenek, melyeken a diktátort teátrális környezetbe, vörös háttér előtt ábrázolva jelenítik meg.

Természetesen a korszakban sem maradnak ki az előző időszakok kedvelt címlapjai. A portrék között gyakran látunk színésznőket, táncosnőket, így említhetjük Magdalena Popa, a bukaresti opera magán-táncosnőjének 1969-es fotóját, vagy Carmen Galin, a Kolozsvári Nemzeti Színház művésznőjének 1971 januárjában közölt portréját. A zene szintén fel-fel tűnő témát jelent, például 1970 szeptemberében egy hegedűs lány portréja szerepel a címlapon. A színház és a zene világa mellett, a már említett sport is fontos szerepet kap.

Az 1970–1971-es címlapokon szinte csak portrék jelennek meg, mellképek vagy fejportrék. 1972-től pedig már ismét az előző (főleg az első) korszakból ismert dolgozó nő portrék, melyeken a kép „hőseit” valamely munka elvégzése közben látjuk. A munkák nagyon változatosak, a porcelánfestőtől (1972. január) az építésznőig (1972. december). A legismertebbek-től a kevésbé ismert szakmákig mindent igyekeznek felvonultatni. A népi viseletben öltöztetett hölgyek portréja, illetve a róluk készült életképek is viszonylag gyakoriak. Így például 1973-ból a márciusi vagy akár a júniusi képet is kiemelhetjük, de jellemző az 1974 februárjának és júliusának címlapja is.

1974 áprilisában jelenik meg az első Ceaușescu portré (ezzel együtt a folyóirat címe mellett feltűnik a Román Szocialista Köztársaság címere is, ami állandó eleme lesz a címlapnak), ezt az év novemberében azonnal követi egy dokumentarista jellegű kép a vezetőről és feleségéről, illetve „népszerűtetükről”. A Ceaușescu-korszak egyik fő jellemzője a diktátor és felesége körül kialakított személyi kultusz volt. Habár személyi kultuszra már a lap kezdeti fázisában is voltak példák (lásd a szovjet vezetőkről készült portrékat), ezek a Ceaușescu-kultuszhoz képest kevésbé voltak intenzívek.

Ceaușescu-portrékat, Elenával készült közös „életképeket”, ünnepeken, látogatásokon készített dokumentarista jellegű, általában nagyon stilizált, a beállítottság és megrendezettség érzetét kelző képeket egyaránt találunk. Az egyszemélyes portrék

¹⁴ STEMLERNÉ BALOG Ilona 2009, 5–6.

esetében a kép mellett, alatt gyakran jelenik meg egy-egy idézet, ígéret, fogalom vagy buzdítás a párt főtitkártól, mint például az 1975 vagy 1985 áprilisában kiadott lapszámok esetében. Ezekben a vezetőt dicsőítő vers, ének jelenik meg, olyanok mint például Miklós László: *Hazám útja* című köszöntője, vagy Violeta Zamfirescu: *Őt dicséri az ország* című verse.

A kommunista vezető, általában tevékenység közben látható, írás közben, vagy éppen beszédet mond, gyakran gyerekekkel ábrázolják, hogy minél emberközelibbnék, -szeretőbbek állítsák be. Az idő előrehaladtával a Ceaușescu ábrázoló képek egyre stilizáltabbak lettek. 1985-ben áprilisban és júliusban olyan képet láthatunk, melyen az álló alak háttere nem egy valóságban is létező díszlet, hanem egyszínű, illetve mintás sík. Szokatlanabb megoldásokat is látunk, mint például az 1982. augusztusi címlap, melyen a színpadra állt sepsiszentgyörgyi *Vox Humana* kórus látható, vörös függönyös, trikoloros háttér előtt, fejük felett egy tondószerű körképben jelenik meg Ceaușescu figurája. 1986 májusának és 1989 augusztusának grafikáin a Ceaușescu pár idealizálva jelenik meg. Az 1986-os képen gyermekek veszik körül őket, a boldogság és elégedettség sugárzik a képről, míg az 1989-es képen az eltökélt és büszke pár a kommunizmus csodái, a születendő utópia, a gyárak és tömbházak rengetege előtt áll.

A folyóirat idővel egyre lokálisabb jellegű lesz, amit jól szemléltet az októberi címlap 1974-ből, melyen két nő egy térképet szemlél, valószínűleg a kolozsvári Fellegvárról. A kép háttérben jól felismerhetők a város épületei, például a Szent Mihály templom tornya. Továbbra is megjelennek az olyan témák, mint a sport vagy a művészet, a család, a gyerekek és a szabadidő, de változó intenzitású propagandisztikus felhanggal. Jó példa erre 1976 májusának címlapja, melyen vörösbe öltözött balett táncosok tartják a szocialista lobogót, vagy az 1980. évi augusztusi címlap, melyen a családi idill is csak a trikolorral és vörös zászlóval lehet teljes.

Ebben periódusban is megtalálhatók a már az előző korszakokból jól ismert témák, így például a szavazás. Az 1975. márciusi címlapon két fiatal lány szavaz, amely egyszerre hangsúlyozza a női és férfi egyenjogúságot, azáltal, hogy a nők is szavazhatnak. A gyerekek és a fiatalság a képeken visszatérő motívumok, nagyon egyértelműen mutatnak a jövő

fele, sejtetik a nemzet gyarapodását. Érzékletes példa erre az 1977. év áprilisi címlapja, melyen egy anyát láthatunk – boldogan – hármas ikreivel, követendő példát statuálva. Szintén gyerekeket látunk 1971 szeptemberében a címlapon, az iskolakezdés apropóján, tanítónőjük körül. Az iskola témája szorosan összekapcsolódik a gyerekekével, hiszen a jövő nemzedékének el kell sajátítania bizonyos az életben nélkülözhetetlen értékeket, tudást.

Néhány kép stílusában és mondanivalójában által is idézi az ötvenes évek időszakát. Vizontlátjuk a militáns nőtípust (1976. október), de a kép minősége silányabbá válik csak, hogy kifejezzen egy üzenetet. Például az 1978-as év júliusi címlapjának esetében is, ahol az igénytelenül összevágott képen a gabonásban heverő mezőgazdasági munkagép és a kész kenyerekkel látható munkásszorongó azt próbálja sugallani, hogy a gépek és a komoly munkaerő összefogása által halad, épül a rendszer.

A szocreál művészet egyébként nem csak a háttérben van jelen, néha igazán hangsúlyosan központi motívummá válik, mint például 1969 májusában a címlapon Mohy Sándor *Ígéret* című festményét közlik, 1976 augusztusában pedig Vida Géának a nagykarolyi *Felszabadulás* emlékműve látható, továbbá az 1977 augusztusában Adrian Dumitrache *Portré* című rézkarca vagy 1985-ben a konstancai *Győzelem* emlékmű. Festmények, grafikák egyébként a hátlapokon is gyakran szerepeltek, hiszen az ilyen folyóiratok a korban remek lehetőséget jelentettek a nagyközönség előtt való bemutatkozásra. Így találunk például Nagy Imre (1961. augusztus) festményeket, vagy Benczédi szobrokat a hátlapokon.

Természetesen a Ceaușescu korszakban is találunk igényesen kidolgozott, ideológiáktól mentes képeket. Említhetjük itt 1988 februárját, amelyen egy szőző hölgyet láthatunk, vagy akár az 1988. novemberi címlapot is, melyen vidám nők csevegnek. Ugyanakkor a korszakra másik jellemzője, hogy fokozatosan nőtt a cenzúra, a kulturális, irodalmi és művészi élet fölötti ellenőrzés, vele párhuzamosan pedig erősödött a propaganda. A propagandisztikus mondanivalóra való törekvés ebben a korszakban gyakran felülírta a művész alkotói szabadságát. Itt érdemes megjegyezni, hogy a címlapok stilizált Ceaușescu-portréinak általában nem ismerjük az alkotóit, ezek a képek nem a magazinnak állandó jelleggel dolgozó, már bemutatott fotóművészek közül valók.

Székelyföldi vonatkozások

A három időszakban egyaránt feltűnnek székelyföldi¹⁵ vonatkozások, említések is. Ezek úgy tematikájukban, mint üzenetükben az egyes korszak általános tendenciáihoz igazodnak. Amint korábban is bemutatásra került a folyóirat főleg a második korszakban, de mindenképp az ötvenes évektől vált „helyibb jellegűvé”, így tulajdonképpen ekkortól kereshetjük esetünkben a székelyföldi vonatkozású cikkeket is.

Az első korszak inkább általánosabb témákkal foglalkozik, a politika és a női egyenjogúság témakörei a leghangsúlyosabbak, úgy is mondhatjuk, hogy a folyóirat nemzetközi jellegű. Egyrészt az internacionalizmus jegyében a többi szocialista országok nőire esett a hangsúly, másrészt, ha a romániai helyzetről esik szó, az összetartás, a nemzeti egység, a román és magyar nők összefogása, a munkások és parasztok közös „harca” a leggyakoribb témák. A szovjet nő volt a példa, a Szovjet Unió megvalósításai jelentették a modellt. Ebben az időszakban a vezércikkek is valamely más országra koncentrálnak, estleg a nemzetközi kongresszusokra, nem pedig a helyi gyárakra, építkezésekre stb. Természetesen az olvasói levelek között már ekkor is találunk akár Székelyföldről beküldött levelet is, például 1948-ban alkalommal is jelentek meg katonák hazairt levelei.

1953-tól fokozatosan teret nyernek a helyi témák, képek, így például áprilisban a címlapon székely ruhát viselő táncosokat látunk. 1957 decemberében a sepsiszentgyörgyi *Dózsa György Textilszövetkezet* szerepel a címlapon, illetve a gyár három életvidám dolgozója, 1958 augusztusában pedig a Békási-szoros tárul elénk. Ugyanez a fokozatos hangsúlyeltolódás figyelhető meg a szövegek esetében is. Ahogyan a mongol család képének helyét átveszi a székely táncosok eredetileg fehér-fekete, utólag színezett fotója, úgy a vezércikkben is a spanyol polgárháború hőseinek ismertetése helyett a gyulafehérvári porcelángyár vagy aradi szövetgyár dolgozóinak élete kerül bemutatásra.

Az ötvenes évek második felétől a vezércikkek elsősorban az ország legfontosabb üzemeinek, termelő szövetkezeteinek bemutatására koncentrálnak. Látszólag kezdetben, földrajzi helyzettől függetlenül a legvirágzóbb gyárak világába nyerhetünk bepillan-

tást, majd a kör folyamatosan bővül. Ugyanez figyelhető meg az utazással, turizmussal kapcsolatos rovat esetében is. Ezt a sémát követve az ötvenes években és még a hatvanas elején is, főleg az ország nagy és „híres” üzemei kerülnek bemutatásra, a kohászat, a bányászat, majd a hatvanas évek második felétől kisebb, regionálisabb jellegű „megvalósítások” is figyelmet kapnak.

A hatvanas évek legelején olyan címekkel találkozunk, mint *Művelődő gyergyóiak*,¹⁶ *Mi is olvasunk* (szintén Gyergyószentmiklósról vonatkozik – szerz. megj.),¹⁷ *Mert kollektivisták lettünk*¹⁸ – ami arról szól, hogy egy szárhegyi családnak a kollektívbe való belépése után van lehetősége el elmenni nyaralni a hazai fürdőhelyekre. A „...ami Ditróban is elkélne” című cikk 1960 áprilisából azt tárgyalja, hogy bár egyre sokoldalúbb tevékenységek zajlanak a helyi kultúrotthonban, a helyi nőbizottságnak van még mit tanulnia és fejlődnie, hogy minél több nő részt vegyen a rendezvényeiken. A *Miért nyitott később az uzoni napközi* című 1960. augusztusi cikk arról szól, hogy teremhiány miatt később nyitott az uzoni napközi, ami hátráltatta munkájukban a helyi anyákat, hiszen nem a munkával, hanem a gyerekkel kellett foglalkozzanak.¹⁹ 1963 októberében jelent meg a *Szilárd alap...* című cikk, mely Csíkszentimrééről tudósít, kiemelve, hogy bár a földrajzi körülmények nem kedveznek a mezőgazdaságnak, a falu az állattenyésztés területén egyre inkább sikereket ér el.²⁰ *A Közügy lett, a nőbizottság ügye is*²¹ szintén 1963-ból, a novemberi számban ugyancsak az állattenyésztéssel foglalkozik, kiemelve, hogy Csíkdánfalva mennyire fejlődik.

A kiemelt cikkek jól szemléltetik, hogy főleg a hatvanas években első felében Székelyföld egy fejlődő, de még közel sem példaértékű régióként jelenik meg, nem éri el a déli román városok vagy a nyugat romániai üzemek színvonalát.

Az évtized második felében új témák jelennek meg, illetve egy újfajta viszonyulás. Egyre gyakoribbak a Székelyföld értékeit kiemelő cikkek, például 1969 márciusában az *Elek Apó házatája*,²² márciusban Kőrösi Csoma Sándornak, júniusban Gábor Áronnak szenteltek cikket. A népművészet is az ilyen értékek közé tartozik, az 1965. februári hátlapon egy képes riport foglalkozik Koronddal, illetve a falu fazekasművészetével, 1966 szeptemberében a *Nép-*

¹⁵ A valamikori székelyföldi megyék az 1950-es évektől kezdődően Sztálin Tartomány, majd a Magyar Autonóm Tartomány, 1960-tól pedig részben Maros Magyar Autonóm Tartomány, részben pedig Brassó Tartomány részét képezték. Az 1968-as megújítás után, napjainkig a székelyföldi régió Kovászna, Hargita és Maros megyék területei között oszlik meg.

¹⁶ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1960/1,15.

¹⁷ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1960/2,17.

¹⁸ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1960/2,18.

¹⁹ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1960/8,21.

²⁰ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1960/10. 6.

²¹ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1960/11. 8.

²² *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1969/3.34.

művészetünk ünnepe, ünneplése cikkben fokozott figyelmet kap a székely néptánc, akárcsak az 1969. júniusi szám 20. oldalán képi formában a csárdás (kászonalítzi). 1968-ban, az áprilisi számban jelent meg a *Hargita színei* című cikk, amely az első a sorban azon cikkek között, amelyek egy-egy székelyföldi városnak szentelnek egy több oldalas riportot. Ám érdekes megfigyelni, hogy míg Déva, Gyulafehérvár vagy éppen Nagykároly bemutatásánál a nagy építkezésekről, az épülő városnegyedekről, a gyárak termeléséről, az iparosodásról van szó, addig Csíkszereda esetében sokkal hangsúlyosabb a csíkszentkirályi szőnyeg, a néptánc, a helyi kerámia, a hagyományos fafaragás és a népköltészet. A *Hargita-táj gyógyfürdői és üdülőhelyei*²³ című írás szintén egy jellegzetes sajátosságát mutatja be a térségnek. Ugyanitt említhetjük 1967 januárjából a *Csiki tél* című cikket²⁴ vagy 1970-ből a *Nyár a Gyilkostónál* című hátlap kollázt.²⁵ 1973 szeptemberében is találunk még kissé romantikus hangvételű cikket, *Kovácszna varázsáról*, mely a térség vége-láthatatlan erdőit dicséri.

Tulajdonképpen megállapíthatjuk, hogy Székelyföld egyfajta kuriózumként jelenik meg, a kultúrája és a regionális sajátosságai, nem az iparosodás fellegvára, hanem az a térség, ahol a tradicionális életmód és gazdálkodás hatékony módon ötvöződik a kollektív modern rendszerével.

A hetvenes évektől Székelyföld kapcsán is egyre gyakrabban kerülnek szóba a szocialista-kommunista megvalósítások, amit az 1971. februári szám egyik rövid terjedelmű cikke, az *Iparosodó Székelyföld* nagyszerűen szemléltet. Az 1971-es, januári számban a marosvásárhelyi Azomureş vegyi kombinátról találunk cikket, 1972 januárjában a Csiki leányotthonról, 1970 szeptemberében az udvarhelyi Pedagógiai Líceumot népszerűsítik, 1971 augusztusában a korszerű Csiki kórházról írnak. Gyakran tűnik fel a sepsiszentgyörgyi *Textilipari kombinát* egész oldalas reklámja, de találunk példát a szintén sepsiszentgyörgyi *Spicul* helyiipari vállalat (többek között a bodoki ásványvizet palackozta és forgalmazta ez az üzem) népszerűsítésére is.²⁶ 1970 decemberében a kézdí-vásárhelyi mezőgazdasági termelőszövetkezet kerül bemutatásra, láthatunk címlapon baróti, csíkszeredai munkásnőket.

Az 60-as évek végétől erőteljesen iparosított Székelyföld bemutatása az 1980-as években még intenzívebbé válik. 1982-szeptemberében egy sepsiszentgyörgyi családot is láthatunk a címlapon. 1980 augusztusában egy csíkszeredai, Bodó Zoltánnak,

a helyi kötöttárugyár alkalmazottjának családját találjuk a címlapon. Szintén székelyföldi lányt látunk az 1982. januári címlapon egy szépmezői munkásleányt, 1983 áprilisában a vásárhelyi Bőr- és kesztyűgyár munkásnőjét, majd 1985 augusztusában a csíkszeredai traktorgyár egyik munkás asszonyát. Székelyföldi emberek úgy jelennek meg, mint akik szorgosan építik a szocialista jövőt, maguk és családjuk számára a biztos megélhetést a térség valamely korszerű gyára biztosítja. Az ilyen jellegű címlapokhoz általában riportszerű cikk vagy interjú is társul, mely a nagyszerű lehetőségek, körülmények bemutatására koncentrálna.

Természetesen a szocialista jövő építése mellett továbbra is fontos a népművelés a kultúra is. Míg 1973 áprilisában egy ditrói énekkarról látunk fotót a magazinban, 1982-ben az augusztusi címlapon szerepel Sepsiszentgyörgy *Vox Humana* nevű kórusa. 1981 márciusában egy farkaslakai családot látunk székely népviseletben egy székelykapu előtt, 1983 áprilisában pedig székelyudvarhelyi diákokat.

Tulajdonképpen a hetvenes évektől kezdődően szép lassan beáll az „egyensúly” a városok, régiók reprezentáltságának tekintetében, és látszólag a székelyföldi ipar is felveszi a versenyt az ország más térségeinek iparával.

A példaként kiemelt Székelyföldre vonatkozó cikkek szerzői változatosak, alig találunk két írás, melynek alkotója ugyanaz a személy lenne. Sokszor a helyi nőbizottság elnöke, egy helyi terjesztő a cikk írója, máskor olyan személyek, akiknek neve gyakran feltűnik a korszak egyéb cikkeinek végén is. A fényképész szinte minden esetben (általában a felirat segít beazonosítani a képek készítőjét) Ion-Miclea Mihale, a folyóirat alkalmazott fényképésze volt, akinek ténykedése a hatvan, hetvenes és nyolcvanas években is végig kísért a folyóiratot. Miclea-Mihale, amikor szükség volt rá, az újságíróval, újságírókkal együtt járta az országot, hogy a cikkek mellé illusztrációkat készítsen.²⁷ Valószínűleg egy-egy ilyen Kolozsvártól távolabb eső település, illetve térség során sok, később is felhasználható fénykép készült.

Összegzés

Mint e rövid felvázolásból is kitűnik Székelyföld, illetve a nők, a munkások székelyföldi helyzetének bemutatása a folyóirat szerves részét képezte. A cikkek és képek mellett, a közölt olvasói levélrészletek, a „szakértőknek” feltett olvasói kérdések között is találunk Kovácszna, Hargita vagy Maros megyeie-

²³ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1968/6.

²⁴ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1967/1, 19.

²⁵ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1970/8.

²⁶ *Dolgozó Nő*, Kolozsvár, 1971/6, 34.

²⁷ Kovács Magda szóbeli közlése.

ket is. A térséget bemutató riportok, tudósítások szervesen illeszkednek a folyóirat cikkeinek és tematikájuk sorába. Jellegük informatív, igyekeznek objektívek lenni, ugyanakkor alaposan áthatja őket a korszak propagandája, hangvételük néhol idealista, de mindenképp optimista. Mindennek ellenére a cikkek és képmellékleteik a korszak izgalmas forrásértékű dokumentumai. Főleg a címlapfotók a szoci-

alista fényképészet igényes alkotásai, a kor egyik kiváló fotóriporterének látásmódját tükrözik. A cikkek egyszerre fontosak a feldolgozott téma, stílusuk, vagy a korban használt tipikus meggyőző retorikai eszközök és a propaganda jelenléte miatt. A folyóirat még sok kutatást, elemzést érdemel, hiszen korabeli jelentőségénél fogva is egy gazdag forrást jelent.

Tóth-Gödri Iringó – tgiringo@yahoo.com

Irodalom

GYÖRFFY Gábor

2009 *Cenzúra és Propaganda a kommunista Romániában*, Korunk – Kompress Kiadó, Kolozsvár.

STEMLERNÉ BALOG Ilona

2009 *Történelem és fotográfia*, Osiris, Budapest.

SÜTŐ-EGERESSY Zsuzsa

2007 *Nőkép egy kommunista nőlapban*, Korunk – Női szerepek, 3. folyam, XVIII, 3.

[<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00123/2749.html>]

VARGA E. Árpád

é. n. Erdély nemzetiségi statisztikája, 1930, 1956, 1966, 1977, in u.ő: *Tanulmányok Erdély népesedéstörténetéből. Szövegek a jelenkori Erdély demográfiájának, népesedéstörténetének és nemzetiségi statisztikájának köréből.* [<http://mek.oszk.hu/00900/00983/pdf/>]

Propagandă, artă și imaginea erei comuniste în articolele revistei *Dolgozó Nő*

(Rezumat)

Acest studiu are ca tema cea mai importantă revistă maghiară pentru femei din România comunistă. Intitulată „Dolgozó Nő”, a fost editată la Cluj Napoca, și a apărut între 1945 și 1989. Revista constituie o sursă importantă atât pentru cercetătorii care se ocupă cu istoria presei, cât și pentru cei care se ocupă cu istoria comunismului, cu istoria societății sau chiar și pentru istoricii de artă. Studiul de față se concentrează asupra acelor articole, interviuri, fotografii sau ilustrații, care sunt legate de teritoriul Ținutului Secuiesc (jud. Covasna, Hargita și Mureș).

Art, Propaganda and the Image of the Communist Era in the Articles of the *Dolgozó Nő* Magazine

(Abstract)

The paper treats the case of the most important Hungarian monthly magazine for women from the Communist Romania, the *Dolgozó Nő*; published in Cluj-Napoca between 1945 and 1989. The magazine focuses mainly on women's rights, upon their role in modern society; moreover, the magazine covers topics like: health, beauty, housework, literature and fashion. It followed a typical Soviet model, and bore similarities with Hungarian, Bulgarian, etc magazines. My research mainly treats the relation between art and propaganda in this magazine, focusing on the articles regarding the territory of the so called Szeklerland (Covasna, Hargita and Mureș counties).

1. ábra Az 1957/12. szám címlapja:
A sepsiszentgyörgyi Dózsa Gy. Textilszövetkezet

2. ábra Az 1981/3. szám címlapja: Jakab Albert és családja,
Farkaslaka (ifj. Szabó László felvétele)

3. ábra Az 1982/8. szám címlapja: A sepsiszentgyörgyi
Vox Humana kórus (Ioan Miclea Mihale felvétele)

4. ábra Az 1982/9. szám címlapja: Sándor Vilmos és családja
Sepsiszentgyörgyön (Ioan Miclea Mihale felvétele)

5. ábra Az 1982/1. szám címlapja: Szilágy Zsuzsanna, a szépmezői ÁMV állatgondozója (Ioan Miclea Mihale felvétele)

6. ábra Az 1983/5. szám címlapja: A székelyudvarhelyi dr. Petru Groza Líceum végzős diákjainak egy csoportja (Ioan Miclea Mihale felvétele)

Miholcsa Gyula

ADALÉKOK GAÁL SÁNDOR
ÉLETRAJZÁHOZ

Gaál Sándorról igen keveset tudunk. A lexikonokban és az Interneten található ismertetőik hiányosak, és több téves adatot tartalmaznak. A jelenlegi tanulmány ezt a hiányt szándékszik pótolni: elsősorban Gaál Sándor életútját próbálja feltárni, és kevésbé foglalkozik a munkásságának feldolgozásával.¹

A feltárás forrásai a Székely Nemzeti Múzeumban található iratok, illetve Bauer Gusztáv által rendelkezésünkre bocsátott iratok másolata. A sepsiszentgyörgyi Bauer Gusztáv támogatója és jó barátja volt Gaál Sándornak. Volt egy közös szabadalmuk is, egy forgódugattyús motor, 1960-ból. Bauer Gusztáv gyakran látogatta meg Gaál Sándort élete utolsó hónapjaiban, mellette volt, így „Sándor bácsi” iratainak egy részét Bauer Gusztávra hagyta, és ennek másolatát bocsátotta rendelkezésünkre a fia, Dr. Ferdinand Bauer.

A Székely Nemzeti Múzeumban előkerült² több rövid önéletrajz jellegű írás, amelyeket különféle alkalmakra írt, ezeket, más dokumentumokkal együtt, a tanulmány végén mellékletként közöljük.

Az ősök

Gaál Sándor 1885. október 4-én született Gógánváralján, a volt Küküllő vármegyében, a mai Maros megyében. Gaál Sándor a hajdani Csík vármegye 1848-as kormánybiztosának és katonai parancsnokának, Gál Sándor honvédezredes (1817–1866) József testvérének az unokája. Őseiről így vallott: „*Én Gál Sándor ezredesnek az oldalági leszármazottja vagyok, nagyapám, Gál József, testvéröccse volt az ezredesnek, Bem tábornok galopinjaként szolgált az erdélyi hadjáratban. Dédapám is József volt, őrnagyi rangban szolgált az osztrák hadseregben, idős korában Csíkszentgyörgyön gazdálkodott a birtokán.*”³

Igaz ugyan, hogy földbirtokos családban született, de árnyalni kell ezt a tény: „*Atyámnak születéskor vagyona nem volt, később örökség révén kisebb földbirtokhoz jutott, vagyona 1935-ben bekövetkezett halálakor 13,2 Ha szántó, ház és udvar volt.*”⁴ „*Atyám Gaál József, születésemkor vagyontalan volt, 1897-ben örökölt 307 hold birtokot, ez 1914-ben 100 holdra, 1930-ban 18 holdra redukálódott, atyám 1934-ben halt meg.*”⁵

Hogy mikor és miért kerül a Gaál család Gógánváraljára, nem tudjuk. Tény, hogy itt alapít családot Gaál József, egy kolozsvári orvos leányát veszi el feleségül, Kolosváry Erzsébetet.

Érdekes, hogy az anyai ági felmenők is az 1848-as szabadságharcban töltötték be fontos szerepet: „*Dédapánk anyai ágon Berzenczey László volt. Az agyagfalvi népgyűlés szónokáról, a kormánybiztosról kapta a nevét.*”⁶

Berzenczey László politikus, őshazakutató 1847-ben Marosszék követe, majd választott képviselője volt. 1848. augusztus 17-én Kossuth Lajos kinevezte székelyföldi kormánybiztosnak. Katonai tanácsadója: Gál Sándor honvédezredes. Berzenczey hívta össze Agyagfalvára a székely nemzetgyűlést, ahol többségében az ő javaslatára születtek fontos döntések. Egyik ezek közül a Sombory Sándor ezredes vezette önálló székely haderő létrehozása. Három gyermekük született: Sándor, József és László. Sándor a honvédezredes nevét viselte, József az édesapátét, László pedig a kormánybiztosét.

Gyermek- és ifjúkor

Sándor gyermek- és ifjúkorát szülőfalujában tölti. Az elemi iskolát Gógánváralján végzi, a 8 éves gimnáziumot pedig Erzsébetvárosban, ahol le is érettségizik.⁷

¹ Ezzel kapcsolatban meg kell említeni Bodó Barna újságíró, aki több cikket közölt Gaál Sándor prioritásáról a ciklotron feltalálásával kapcsolatban, illetve Szócs Huba László professzort (volt sepsiszentgyörgyi tanár), aki sokat foglalkozott Gaál Sándor reaktivitáselmélettel kapcsolatos munkájával, és publikált is több dolgozatot erről. (SZÓCS Huba László 2009).

² A sepsiszentgyörgyi Gazdasági Iskola (mára már megszűnt) könyvtárában maradt Gaál Sándor hagyaték átkerült az akkor

Kovászna Megyei Múzeumba (a Székely Nemzeti Múzeum 1968–1989 közötti megnevezése).

³ SOMBORI Sándor 1995a.

⁴ Lásd az 1. mellékletet.

⁵ Lásd az 5. mellékletet.

⁶ SOMBORI Sándor 1995b.

⁷ Lásd a 2. mellékletet.

Az egyetemi évek

Az érettségi után, 1902-ben beiratkozik a budapesti Műegyetem gépészmérnöki szakára⁸. Az egyetemen Gál néven jegyezték be. Az ott meglévő adatokból kiderül⁹, hogy 1902 és 1910 között a Királyi József Műegyetem Gépész- és Vegyészmérnöki Szakosztályának (karának) gépészmérnöki hallgatója, de oklevelet végül nem kap. (1. ábra) A testvére, László (sz. 1887, Gógánváralja) is ott tanult, és 1910-ben szerzett vegyészmérnöki oklevelet.

Gaal Sándor az egyetemen nem volt eminens tanuló, jegyei általában 4-esek, és néhány 3-as. A gépészmérnöki szakma mellett az elektrotechnika iránt is érdeklődni kezd. Ennek oka az lehet, hogy 1895-ben Zipernowsky Károly, a transzformátor feltalálója került a budapesti Műegyetem elektrotechnikai tanszékének az élére. Ott rövid idő alatt elérte, hogy az elektrotechnikát felvették a gépészmérnöki kar (ahol Gaál Sándor volt hallgató) végszigorlatának tantárgyai közé, így a gépészmérnöki hallgatók alapos képzést kaptak elektrotechnikából is. 1906-ban a tanszék európai szinten álló laboratóriumot kap.¹⁰ Ez is magyarázatot adhat arra, hogy a kötelező gyakorlatot Gaál Sándor miért elektrotechnikai jellegű vállalatoknál végezte, illetve hogy legelső találmánya (Egyenáramú transzformátor, 1906), és legfontosabb találmánya (Ciklotron, 1929) miért az elektrotechnika területéről valók.

Egyenáramú transzformátor

Zipernowsky Károly találmánya, a transzformátor csak váltóárammal működik, hiszen működési elve éppen az áram változásán alapszik. Az áram változása idézi elő azt a jelenséget (indukció), amely segítségével újabb áramot lehet termelni, más feszültségen és más áramerősséggel. Az egyenáramra dolgoz ki eljárását Zipernowsky tanítványa, Gaál Sándor (ekkor IV. éves egyetemista), hogy az egyenáram állandó feszültségét is át lehessen alakítani bármekkora feszültségre. (2. ábra)

A találmányát édesapja 1906-tól kezdve egy budapesti ügyvédi iroda¹¹ segítségével több országban próbálja szabadalmaztatni. A franciaországi beadványról tudjuk, hogy sikerrel járt, 1906. november 24-én megkapja a 369 770 szám alatti szabadalmi védelmet.¹² (3. ábra)

Hogy mi lett a találmány további sorsa, nem tudjuk. Érdekes kérdés, hogy miért foglalkoztatta Gaál Sándort az egyenáramú transzformátor, ugyanis akkoriban – főleg Európában – már másfél évtizede eldőlt a harc az egyenáram és a váltakozóáram között, az utóbbi javára. A szabadalomból látszik, hogy ez a szerkezet erős áramú elektrotechnikai készülék, tehát ipari alkalmazásra gondolhatunk.

Akkoriban a tengeralattjárókat gőzgép, majd petróleum- vagy benzinmotor működtette, de amikor a víz alá merültek, egyetlen lehetőség a víz alatti haladásra a villanymotor volt, amit csakis akkumulátor táplálhatott. Az akkumulátor már ismert volt az 1871-es párizsi világkiállítás óta, ez egyenáramot termelt, és ezzel az áramforrással kellett, hogy működjön az összes többi felszerelés és berendezés, ami a tengeralattjáróban volt. Ezek különféle feszültségekre voltak tervezve, tehát az akkumulátorok feszültségét át kell alakítani különféle értékekre. Ezt oldotta volna meg Gaál Sándor találmánya. Érdekes egybeesés, hogy Németország éppen 1906-ban bocsátotta vízre első tengeralattjáróját, a 42 m hosszú, francia mintára épült *U-1*-et. Meglehet, hogy ezzel a lehetőséggel függ össze a találmány eléggé költséges szabadalmaztatása a gazdaságilag legfontosabb országokban.

Pola (1908)

1908-ban elvégzi az egyetemet, és – az akkori szokás szerint – egy évig „önkéntes” katonai szolgálatot teljesít. A monarchia egyik vitorlás iskolahajójára kerül, a Frundsbergre. Néhány élményét ebből a periódusból elmesélte (1969-után) Sombori Sándor sepsiszentgyörgyi újságírónak is.¹³ *„A hajó Polában állomásozott, ott kaptuk Funken¹⁴-telegráfon a parancsot, siessünk Sziciliába a messinai földrengés áldozatainak mentésére. Füst, por, édeskés szag terjedt Messina felett, amit 80 ezer hulla okozott. Ecetes rongyot kötötünk az orrunk elé, tántorogva térünk vissza a partra, nem tudtunk dolgozni a rettenetes szagtól. Megérkeztek a maffia bandái, a bankok romjait kutatták, robbantották a páncélszekrényeket, az üzletek pénztárait, rabolták a pénzt. Funken telegráfon kérdeztük, mi a teendő, harcba bocsátkozzunk-e a maffiával. A parancs az volt, hagyjuk el Messinát, térjünk vissza Polába.”*¹⁵

⁸ Tehát nem a bécsi hadmérnöki akadémiára (ahol Bolyai János is tanult), ahogyan sok helyen megjelenik.

⁹ Bataika Krisztina, a Budapesti Műegyetem levéltárosa által rendelkezésünkre bocsátott adatokból (1. ábra): BME Lt. 104/f. XIV. kötet, 48 szám.

¹⁰ KÖTELES Viktória 2011.

¹¹ „Dr. Halász Aladár ügyvédi és szabadalmi irodája”, SzNM levéltárban.

¹² SzNM levéltára.

¹³ Sombori Sándor 1995c.

¹⁴ Rádió-telegráf.

¹⁵ SOMBORI Sándor 1995c.

Németország (1909–1910)

A katonai szolgálat után 1909-ben, az oklevél megszerzéséig még két év gyakornokságot kellett teljesítenie¹⁶: a berlini „Gesellschaft für elektrotechnische Industrie”, illetve az erfurti „Otto Schwade et comp.” gépgyárnál dolgozik.¹⁷ Erről így írt később: „În anul 1909, încă înainte de a obține diploma, am intrat prima dată în serviciul întreprinderii „Gesellschaft für Elektrotechnische Industrie” din Berlin, iar după aceea în al întreprinderii »OTTO Schwade et comp.« din Erfurt, pentru a-mi valorifica o invenție.”¹⁸

Nem írja le, hogy milyen találmányról van szó, de 1910-ig egy bejegyzett találmányáról tudunk, az egyenáramú transzformátorról.

Galvanizálás (1910)

Ez idő alatt, 1910-ben újabb két újabb találmánya van¹⁹, amelyeket francia nyelven ír le.²² Ezekben mint a műszaki egyetem hallgatója mutatkozik be („étudiant a l'École Polytechnique de Budapest”). Mindkét találmánya az elektrotechnika területéről való, és galvanizálási eljárásokkal kapcsolatos, amelyekben az elektrolízist alkalmazza találmányainak kivitelezésére: az egyik a propellerek gyártása, a másik a fémfelületek sűrűlódásának a csökkentése. (4. ábra) A második levél datált: Budapest, 1910. február 15. A levelek fejlécére pedig címet is nyomtatott: „Alexander de Gaál, ingénieur constructeur. Budapest VII., Erzsébet-körút 1.” A találmányát 1910. február 10-én beadja a Magyar Kir. Szabadalmi Hivatalba, és megkapja az 51430 szabadalmi számot, majd a leírás meg is jelenik 1911. március 11-én a hivatal közlönyében: *Eljárás kedvező sűrűlódási felületek létesítésére*, Gaál Sándor műegyetemi hallgató Budapesten. (5. ábra)

Érdemes megemlíteni, hogy éppen azokban az években bontakozott ki a repülőtechnika. Akkoriban fából készítették a légszavartokat, majd vékony rézlemezrel borították be azokat, és a borítást rászegecsel-

ték. Gaál Sándor ehelyett azt javasolja, hogy készítsék a légszavart bármilyen, könnyen megmunkálható anyagból (ami előnyös a kísérletezgetéseknél), majd galvanizálással vonják be fémmel.

A Balkán-háború

Miután a gyakornokság lejárt, 1911-ben visszatér Budapestre, hogy megkapja a gépészmérnöki oklevelet. De ez nem sikerül: „Itt ért az 1911-es balkán háború²⁰ kitörése alkalmával a mozgósítás, én mint akkor már ismert és jó nevű specialista (tüzérség) a polai haditengerészethez kerültem, hol rövid ideig a repülőnél, majd egy baleset után a Tüzérségi számoló intézetnél (Ballistische Recheninstitut) kaptam vezető állást.”²¹

Az első világháború

A balkáni háború véget ér. Az önéletrajzi írásából derül ki, hogy mi történik a továbbiakban: „Itt [Polán] a balkáni háború lejárta után is mint nélkülözhetetlen szakembert katonai behívó erejével visszatartottak, egész a világháború kitöréséig (1914).”

Az első világháború kitörésekor Gaál Sándor 29 éves, „[...] mikor is igen kedvező állásba rögtön előléptettek.”²³ Hogy mi is ez az állás, az a román nyelvű önéletrajzából derül ki: „Dat fiind faptul că în anul 1915 la K.U.K.²⁴ »Ballistische Recheninstitut« am obținut un angajament permanent plătit foarte bine și în condițiuni avantajoase ca funcționar conducător și departe de fronturi, deocamdată n-am avut motive reale de a schimba această situație.”²⁵

Talán fogalmazhatunk úgy is, hogy a 29 éves Gaál Sándor „szerencséje” szaktudásának és igen jó német nyelvismeretének köszönhető. Ezen a munkahelyen valószínűleg katonai kiképzést is kap.²⁶

Munkahelyén szerzett ismeretei arra készítetik, hogy egy újabb találmányt dolgozzon ki.²⁷ Munkájának címe „Gerät zur Aufklärung unsichtbarer Geschütze” (Láthatatlan ütegek felderítését szolgáló készülék). A 100 oldalas kézírásos munkát el is küldi

¹⁶ Talán a gyakornoki éve alatt írt német nyelvű jegyzeti lehetnek azok (a Székely Nemzeti Múzeumban találhatóak), amelyek félrevezethettek egyes életrajzkutatót, akik a német nyelvű bécsi egyetemet jelölték meg Gaál Sándor egyetemi tanulmányainak helyszínül.

¹⁷ Lásd az 1. számú mellékletet.

¹⁸ „1909-ben, még a diplomám megszerzése előtt, először a berlini *Gesellschaft für elektrotechnische Industrie*, majd az erfurti *OTTO Schwade et comp.* vállalatoknál álltam szolgálatba, egy találmányom értékesítése végett.” Lásd a 2. mellékletet.

¹⁹ Lásd a SzNM levéltárában.

²⁰ A Balkán-háború 1912–1913 között zajlott.

²¹ Lásd az 1. mellékletet.

²² Lásd a SzNM levéltárában.

²³ Uo.

²⁴ k. u. k. „kaiserlich und königlich”, azaz „császári és királyi”, vagy rövidítve „cs. és kir.”, az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeinek megjelölésére szolgáló rövidítés.

²⁵ „Mivel 1915-ben a cs. és kir. *Ballisztikus Számítóintézet*ben egy jól fizetett állásra előnyös körülmények között állandó szerződést kötöttem, mint vezető hivatalnok és távol a fronttól, egyelőre nem volt nyomós okom megváltoztatni ezt a helyzetet”. Lásd a 2. mellékletet.

²⁶ Szolgálati ideje alatt tulajdonképpen civil maradt (és nem volt katonai), de volt egy őrnagyi rangnak megfelelő állása, erről ő maga is ír: „A világháború végén 33 éves koromban őrnagyi rangnak megfelelő állásom volt.” Lásd az 1. mellékletet.

²⁷ Eddig úgy tudták, hogy ez az első találmánya.

Berlinbe 1915. augusztus 16-án a *Siemens & Halske* cégnek. A cég november 25-i válaszlevelében megírja (majd egy másikban is 1916. január 21-én), hogy figyelmesen áttanulmányozták a munkát, de nem érdekeltek a találmányban.²⁸

Gaál Sándor sosem nősült meg, habár éppen ezekben az években elég közel állt ehhez, mint ahogyan Czegő Zoltán sepsiszentgyörgyi újságírónak adott interjújában mesélte el: „*Müller admirális lányával akartunk összeházasodni, de engem felhívtak Bécsbe, és többé nem láttam Editet. Később férjhez ment, én nem nősültem.*”²⁹

A szerencsés munkahelye viszont nem tart sokáig, 1918 őszén, a világháború elvesztésével Gaál Sándor munkahelye megszűnik, amelyre így emlékezett: „*1918 őszén a K.U.K. haditengerészet szétzúllott és így röviddel az egyetemi záróvizsga előtt megakadályoztatam a diplomám megszerzésében, amiben jó része volt annak is, hogy ezidőtájt semmi józan okom nem lehetett jól fizetett állásom és nagy előmeneteli lehetőségem felcserélésére.*”³⁰

Ekkor azonban már nem csak a diploma megszerzése jelentett problémát: az Osztrák–Magyar Haditengerészet felbomlása után létfenntartási nehézségekkel is meg kellett küzdenie.³¹

Gaál Sándor ekkor egy nagy döntés előtt áll: maradni a világ nagyvárosaiban (Bécs, Budapest, Berlin stb.), vagy hazamenni Gógánváraljára? Gaál Sándor az utóbbi mellett döntött, hazamegy Gógánváraljára a szüleihez. Hogy miért, csak találgatni lehetne. Tény, hogy alkotói és feltalálói lendülete teljesen más vágányra és más szintre terelődik. Ez a döntése magyarázatot adhat élete további sorsára és a nagy kérdésre: miért nem lett belőle híres feltaláló, hova forgácsolódott el tehetsége élete során?

Vállalkozások

Gógánváralján kénytelen munkát vállalni, amit az ottani körülmények között csak jóval képzési szintje alatt tehet meg. 1921-ben egy vállalkozásba kezd: „*Az I. világháború után Délerdélybe visszatérve, ott 1921–24 között a dévai Breckner-féle gyárban voltam vezető főmérnök...*”³², továbbá „*În anii 1921-1924 am activat în orașul Deva, într-un atelier mecanic ca tovarăș fără nici o avere dar cu drepturi egale.*”³³

Ezek a sorok fényt derítenek az eddigi életrajzokban megjelenő „Déván műszaki vállalatot alapított

másodmagával” állításra. Nem ő alapította, hanem a műszaki műhely már megvolt, ő 36 évesen saját tőke nélkül kerül oda. Valószínűleg, hogy képessége és tehetsége révén került nagyon előnyös helyzetbe: az iratokban egyenrangú partnerként jelenik meg a tőkés társa mellett.

A háromnyelvű fejléces papír³⁴ (német, román, magyar) további részleteket árul el: a műhely és garázs a M. Eminescu utca 10-12. szám alatt volt, a műszaki üzlet pedig a Reg. Ferdinand utca 1. szám alatt. Tevékenységük: „*Maschinen-reparatur autogarae und technische warenhandlung*”. De nem lehet tudni, miért (megbukott a vállalkozás? megromlott a kapcsolat a főtulajdonossal?), ez a sikeresnek tűnő vállalkozása csak 4 évet, 1924-ig tart. Gaál Sándor átmegy Erzsébetvárosba, ahol magán mérnökként tevékenykedik. Erről így ír: „*Majd Erzsébetvárosban Alfred Thieskessel fagázgenerátorokat és kisebb motorokat szereltünk, hol önállóan, hol, mint alkalmazott, azonkívül mindenféle alkalmi mérnöki munkát és tanácsadást végeztem. Gogánban laktam édesanyáméknál, kinek akkor még 6,5 Ha földje volt.*”³⁵

A volt Alfred Thieskess műhely épületei ma is megvannak Erzsébetvárosban, sokan dolgoztak ott a városból. Gaál Sándor azt is megmagyarázza, miért kellett Déván, vagy Erzsébetvárosban keresnie munkát, miért kellett a falujából és környékéről eltávoznia: „*Azidőtájt a nacionalizmusnak dühöngése idején élhető állást magyar ott nem kapott.*”³⁶

Külföldi „tanulmányút” (1926–1929)

E vállalkozások után következik egy kevésbé ismert, 3 éves periódus Gaál Sándor életében (1926–1929). Csak a szűkszavú életrajzi adataiból tudjuk, hogy a két világháború közötti időszakban külföldön is járt, ahol alkalmá volt tanulmányozni korának modern fizikai és matematikai szakirodalmát: „*Tanulmányúton voltam Angliában, Franciaországban, számos dolgot publikáltam szaklapokban különféle nyelveken. Németül jól beszélek, írok, olvasok angolul, franciául.*”³⁷

A magyar nyelvű önéletrajzából kiderül az oklevél végleges helyzete: „*Diplomához csak 1927-ben és csak úgy jutottam, hogy megoldottam a pittsburgi német egyetemen három pályakérdését, mire ott doktornak elismertek lelméleti fizika és matematikából. Ez a diploma tehát nem mérnöki diploma.*”³⁸ Többet nem tudunk erről a periódusról: mikor és hol volt, hol

²⁸ SzNM levéltára.

²⁹ CZEGŐ Zoltán 1969.

³⁰ Lásd az 1. mellékletet.

³¹ 2. melléklet.

³² Lásd az 1. mellékletet.

³³ „1921 és 1924 között Déván tevékenykedtem, egy mechanikai műhelyben, mint tőke nélküli, de egyenrangú partner.” (2. szá-

mú melléklet)

³⁴ Lásd 6. ábra.

³⁵ 1. melléklet.

³⁶ Uo.

³⁷ SOMBORI Sándor 1995c.

³⁸ 1. melléklet.

dolgozott, miből élt meg. Csak azt, hogy 1929-ben már hazakerül Gógánváraljára, ugyanis onnan írja és oda kapja a leveleket. A legfontosabb dolgozatait, találmányait ebben a periódusban írja meg; ugyanekkor foglalkozik a saját matematikai és fizikai elméleti kérdéseivel is.

Relativitáselmélet (1927)

Gaál Sándort élete végéig nagyon foglalkoztatta az Albert Einstein által 1916-ban felfedezett relativitáselmélet. Ő annak igazolásával foglalkozik, hiszen még a fizikusok körében is sok volt a szkeptikus, aki nem fogadta el a relativitáselméletet. 1927-ben egy rövid cikke jelenik meg a *Die Naturwissenschaften* 24-es számában, az *Eine neue Prüfungsmöglichkeit der Relativitätstheorie* (A relativitáselmélet egy új ellenőrzési lehetősége).

Az elkövetkező évtizedekben sokat foglalkozik még ezzel a témával, több dolgozatot is ír. Az *A lineáris áthelyeződés fizikai jellemzői* című, kéziratban maradt dolgozatában annak a kimutatására vállalkozik, hogy a relativitáselméletben használt Lorentz-transzformáció mégis független a relativitáselvtől, és hogy egyszerűen levezethető három axiómából. Ezt továbbfejlesztve írja meg a *Lorentz-csoport alaprendszeri* című fő munkáját, amely ugyancsak kéziratban maradt. Ezeket próbálja lektoráltatni, illetve véleményeztetni erdélyi vagy magyarországi fizikusokkal: „Tíz évi munka eredménye, mely összefüggésben van Einstein relativitáselméletével. Einstein megadta a megoldást, de meghalt, mielőtt kidolgozhatta volna a bizonyítást. Én tíz év munkájával elvégeztem, igazolom Einstein megoldásának helyességét. ...Készíték belőle egy rövid kivonatot, azt elküldöm Tóth Imrének, Fényes Imrének, Toró Tibornak. [...] Mindezen eredményeimet 1968 végén egy 128 oldalas kivonatban foglaltam össze.”³⁹

Leveleiben végigkövethető az a kitaró keresgélés, ahogyan megpróbálja eljuttatni dolgozatait a szakemberekhez. De mindenhol kitérnek a válasz elől. Szőcs Huba László akkoriban sepsiszentgyörgyi (majd nagybányai) matematikatanár évek múlva feldolgozza Gaál Sándor relativitáselméletéről szóló munkáját, továbbfejleszti és több folyóiratban is leközli.⁴⁰

Ciklotron (1929)

Egy másik terület, ahol Gaál Sándor talán legfontosabb alkotása megszületett, az atomfizika. 1929-ben egy 12 oldalas cikket küld a *Zeitschrift für Physik* folyóiratnak a részecskegyorsítóról: *Die Kaskaden-*

*röhre. Ein Beitrag zum Problem der Atomkern-zertümmung*⁴¹ címmel (7. ábra). A dolgozatot nem közlik le, azzal az indokkal, hogy már nem aktuális, hiszen a tartalma már megjelent egy évvel korábban, 1928-ban Rolf Wideröe norvég fizikus tollából.

De mit is írt tulajdonképpen Rolf Wideröe? 1927-ben az angol John Cockcroft és Ernest Walton megtervezi az első részecskegyorsítót, amely egy gyorsítófeszültséggel működik. Nagy végeenergiához nagy gyorsítófeszültség szükséges; a feszültség növelésének viszont technikai korlátai vannak, ezért korlátozódik a részecske végeenergiája, azaz a vége sebessége is. 1928-ban a norvég Rolf Wideröe javasol egy újítást: ne egy szakaszon gyorsítsanak már veszélyesen nagy feszültség felhasználásával, hanem tegyenek egymás után több elektródát, így több szakaszon gyorsíthatnak, akár kisebb feszültségek alkalmazásával is. Ez a lineáris gyorsító, amit 1928-ban Wideröe leközlök egy német szaklapban. A kaliforniai Berkeley Egyetemen egy fiatal fizikatanár, Ernest Lawrence áttanulmányozta Wideröe cikkét, és az az ötlete támad, hogy ne több, egymás után helyezett szakaszon gyorsítsák a részecskét, hanem ugyanazt a kis gyorsító szakaszt használják fel többször. Ehhez a részecskét állandóan vissza kell téríteni a gyorsító szakasz elejére, amit mágneses térrel lehet megoldani. Ez a ciklotron, amit Lawrence meg is épít 1931-ben, és ennek alapján megírja erről első cikkét, ugyancsak 1931-ben.

És most vessünk egy pillantást Gaál Sándor közzétett cikkére. Sajnos, magyarul nincs meg a teljes dolgozata. Bauer Gusztávnál található egy jegyzet magyarul, amelyben a részecskegyorsításról van szó, ez a *Kaskádcső*. Ebben a kéziratban Gaál Sándor a lineáris gyorsítót írja le. Nincs szó benne a ciklotronról. A német szaklapnak elküldött cikk megtalálható a Székely Nemzeti Múzeum irattárában (sajnos, csak másodpéldány van, amelyből hiányzanak a kézzel írt képletek). Itt megjelenik átdolgozva a lineáris gyorsítóról szóló jegyzete, de a cikk végén foglalkozik a ciklotron gondolatával is, de megjelenik egy rajz is, amely majdnem teljesen azonos a ma is használt ciklotron működési elvét ábrázoló rajzokkal.⁴² Ezt a dolgozatát utasították vissza.

20 év múlva, 1950-ben Gaál Sándor a ciklotronról szóló dolgozatát átadta a kolozsvári Bolyai tudományegyetem tanárának, Teofil T. Vescan professzornak: „*Eu însă, în primăvara anului 1950, am prezentat la Universitatea „Bolyai”, profesorului dr. Vescan Teofil, dovezile mele referitoare la prioritate, care, pe baza acelora mi-a și recunoscut prioritatea.*”⁴³

³⁹ GAÁL Sándor 1971.

⁴⁰ SZŐCS Huba László 2009.

⁴¹ *A kaskádcső. Hozzájárulás az atommag-roncsolás problémájához.*

⁴² BODÓ Barna 1982b.

⁴³ 2. melléklet.

A professzor válasza hangot adott meggyőződésének, hogy a prioritás Gaál Sándort illeti: „*A ciklotronnal kapcsolatos prioritásról meg vagyok győződve. Remélem, igazolni lehet majd, hogy munkáját érdemtelenül küldték vissza Németországból. Őszintén örvendek annak, hogy egy erdélyi emberé volt először a gondolat.*” Vescan professzor ezt nem csak magánvéleményként hangoztatta, hanem publikálta is a híres elméleti fizikakönyvében, amikor a Lawrence-féle ciklotronról írt: „*Prevăzut de inginerul ardelean Sándor Gaál cu mult înainte.*”⁴⁴ (8. ábra)

A ciklotron prioritásról Bodó Barna írt először cikket a *Tett* 1981/1. számában, majd 1982. november 5-én *A Hét* hetilapban is megjelentetett egy cikket ugyanerről a problémáról, *Ki volt Gaál Sándor* címmel. Ebben a cikkben leközli annak a kis elismervénynek a fénymásolatát (06. 05. 1929), amelyben a német újság jelzi, hogy Gaál Sándor cikke megérkezett a szerkesztőségbe. Majd egy újabb cikket jelentet meg az *Élet és Tudomány* magyarországi hetilapban is: *Tehetségek és lehetőségek (Ki volt Gaál Sándor?)* címmel. Ez tulajdonképpen *A Hét*-ben megjelent cikk bővített formája, de megjelenik egy újabb, döntő fontosságú kép: Gaál Sándor ciklotron ábrája a dolgozatból.

Véleményünk szerint nem mondható ki egyértelműen, hogy Gaál Sándor fedezte fel a ciklotront. Inkább úgy kellene fogalmazni, hogy felfedezte a ciklotron működésének az alapelvét. Innen van még egy lépés a ciklotron konkrét megtervezéséig, a részletekig menő megoldásokkal, és még egy nagy lépés megépíteni a működőképes ciklotront a gyakorlatban. Ez utóbbi két lépést Lawrence megtette, ezért talán jogos a kijelentés, hogy végül az ő érdeme a ciklotron megépítése, Nobel-díja megérdemelt. De nem kis dolog, amit Gaál Sándor tett, emiatt mindenhol, ahol a ciklotron felfedezéséről van szó, Gaál Sándor nevét is meg kellene említeni, hiszen egy évvel korábban rájött a ciklotron alapelvére.

Több cikkben is megjelent, hogy Gaál Sándor találta volna fel a protongyorsítót. Erre semmilyen írást, vagy esetleg utalást nem találtunk. Talán az információhiány miatt értékelhették egyesek a lineáris gyorsítóról írt bő bevezető részt mint protongyorsító leírását, ugyanis alkalmazható protonok gyorsítására is, de annak alapelveit Wideröe már valóban megírta az említett 1928-as cikkében.

Nyilván, a tudománytörténetben is értelmetlen feltenni a „Ha...” kérdéseket: hova került volna

a Nobel-díj, ha Háromszéken, Sepsiszentgyörgyön, Gaál Sándor körül is úgy pezsgett volna a tudományos élet, mint Kaliforniában, a Berkeley Egyetemen Lawrence körül, vagy, mi lett volna, ha Gaál Sándor nem tér vissza Erdélybe, hanem egyik európai tudományos központban marad, és ott lehetősége lett volna kidolgozni ötleteit (mint például a ciklotront)?

Kodak (1930)

Ezekben az években több más, főleg technikai jellegű újítással is próbálkozik, de általában sikertelenül. 1928-ban a Kodak cég elkészíti első 16 milliméteres színes filmjét. Két évre rá, 1930-ban Gaál Sándor egy optikai eljárást dolgoz ki a színes film másolására, sokszorosítására. Találmányát elküldi a Kodaknak. A cég nem fogadja el a találmányát, mert – amint válaszlevelükből kiderül⁴⁵ –, ugyanazt a problémát ugyanolyan minőségben megoldották már, de egyszerűbben. Gyanítjuk, hogy ez a meg nem nevezett egyszerűbb megoldás a ma is nagyon elterjedt kontaktmásolás lehet.

Közgazdaság (1931)

1931-ben közgazdasággal is foglalkozik: „*În anul 1931 am descoperit dovada matematică a faptului că tot felul de sistem economic capitalist este catastrofal de labil. Prin aceasta am aflat dovada matematică exactă foarte importantă a unei teze fundamentale marxistă, care până acum a fost dovedită numai pe cale dialectică.*”⁴⁶

Sehol nem találtuk az erre vonatkozó írásait. Gyanítjuk, hogy a piaczgazdasági egyensúly instabilitásáról lehet szó (ha valamitől egy kicsit csökken az eladás, akkor csökken a bevétel is, amitől még jobban csökken a termelés, de a munkások fizetése is, és ettől az eladás is; ha pedig egy picit nő az eladás, növekszik a bevétel is, növekszik a termelés és a fizetés, amitől még jobban növekszik az eladás). Hogy miért foglalkozott gazdaságtannal és miért pontosan 1931-ben, ahhoz köze lehet az 1929–1933-as gazdasági világválságnak. A román nyelvű önéletrajzában ezt a felfedezést mint döntő tényezőt határozza meg a politikai nézeteinek kialakulásában: „*Această descoperire totodată mi-a fixat definitiv și linia conduitei mele politice.*”⁴⁷ Ne feledjük azonban, hogy mindkét kis önéletrajzi írása 1952-ben kelt, tehát a sztálinizmus éveiben; a román nyelvűt pedig azért írta, hogy állást kaphasson a kolozsvári Bolyai Egyetemen.

⁴⁴ „Az erdélyi Gaál Sándor mérnök jóval korábban elképzelte”. Teofil T. VESCAN 1957, 251.

⁴⁵ SzNM levéltára.

⁴⁶ „1931-ben felfedeztem a matematikai bizonyítékát annak, hogy a különféle kapitalista gazdasági rendszerek katasztrófálisan

labilisak. Ezzel megtaláltam az egzakt matematikai bizonyítását egy alapvető marxista tézisnek, amelyet eddig csak a dialektika segítségével bizonyítottak”. (2. melléklet)

⁴⁷ „Ez a felfedezés egyúttal végérvényesen megszabta politikai nézeteimet”. (2. melléklet)

Ugyancsak 1931-ben levelezik a berlini *Forschungen & Fortschritte* német tudományos és technikai hírlappal (1931. május 27). Továbbá valószínűleg ugyancsak ezekben az években ír meg több, nem datált német nyelvű dolgozatot: *Die Ausnützung der Sättigungsercheinung beim Photometrieren mit photoelektrischen Zellen*, (7 oldalas gépelt kézirat, német nyelven); *Apparat zur Messung der Spannung von Zugorganen der Flugtechnik*, 17 oldalas gépelt kézirat, német nyelven; *Einrichtung am Infanterie – Gewehr zur Zerstörung von Drahtzindern durch Schuss*, 7 oldalas gépelt kézirat, német nyelven.

Édesapja halála (1934)

1934-ben meghal az édesapja, Gaál Sándor pedig, nem lévén családja, lemond örökségéről: „*Ez alkalommal minden, még ezután megnyílható örökségemről lemondtam családós hozzátartozóim javára.*”⁴⁸

Max Gierse, Christian Lang (1935–1936)

1935-ben ír egy 11 oldalas német nyelvű tanulmányt a fagázgenerátorokról, *Kraftgasgenerator für Holz von Hoher Feuchtigkeit* (1935. december 23.), amit elküld a németországi Max Gierse cégnek, Kölnbe. Azt, hogy mi lett a tanulmány sorsa, nem tudjuk, csak annyit, hogy 1936 végéig több levelet vált a céggel és annak nagyszabeni képviselőjével.

1936-ban vált levelet az *Eberhardt fivérek* ekéket gyártó németországi cég (Ulm) erzsébetvárosi képviselőjével, Christian Lang úrral.

A második világháború

1939-ben, a második világháború kitörésekor Gaál Sándor 54 éves. Nem mozgósítják, otthon, Gógánváralján tölti le a háború éveit. Próbál távol maradni mindennemű politikai tevékenységtől. „*Felszabadulás előtt politikában csak annyiban vettem részt, hogy 42-ben az Antonescu-szavazás miatt 500 lejre büntettek, mert nem vettem részt a szavazáson.*”⁴⁹

Hogy hogyan teltek a háborús évek, az a levelezéséből derül ki. Gógánváraljáról írja Ilikének⁵⁰, Budapestén élő keresztlányának:

„*Minket elég cudarul végigkefált a front, kerek hat hétig voltunk közvetlenül (4-8 km-re) a frontvonal mögött, sok mindenben mentünk át. Nagy szerencsénk volt, hogy nagymama nem akart sehova se futni,*

ő kijelentette, hogy itthon akar meghalni, ha kell, és nem az országúton. Ő könnyen beszélt, mert a nyáron múlt nyolcvan éves, én még fiatal legény vagyok (csak 60 éves) – mindamellet maradtam én is becsületből mellette. [...] Vagyonkádát sok minden bajon, három sanyarú rossz esztendőn keresztül büségesen megőriztük. (Gógánváralja, 1945. november 24-én)” E levélben megírja, hogy a front átvonulása után szerencsés helyzetben vannak: „*Most anyagilag teljesen tűrhető rendben vagyunk. Van nagymamának két tehene, két nagy disznója, vagy száz darab tyúkja-libája, a pince tele borral (ritka jó termés volt), a magtárban gabona, az udvaron ölfá elég, van egy traktor stb.*”

Egy másik, nem datált (valószínűleg ugyancsak 1945-ben íródott) levelében haza is hívja keresztlányát, Ilikét, Gyula férjével együtt: „*Mint már írtam, itt a mai viszonyokhoz képest igen jól megvolnánk, van élelem bőven, minden, ami csak kell, éppen ezért legnagyobb óhajtásunk az, bárcsak Ti is itt lennétek nálunk, itten nyugodtan el lehetne éldegélni addig, míg a nagyvilágban a dolgok jobbra fordulnak. [...] Ez egy vidék, amit a front nagyjából megkímélt, és ahol az élet annyira amennyire normális, hiszen a falusi földműves itt úgy él, mint 39 előtt, a legnagyobb békében. Igaz, hogy amit veszen, minden roppant drága, de annál drágábban ad mindent, amit elad, amellet itt virul a cserekereskedelem.*”⁵¹

Az „új rendszer”

Az 1945-ös kommunista „felszabadulás” a 60 éves Gaál Sándort Gógánváralján, gazdálkodóként éri. Habár eddig óvakodott részt venni a politikában, most megváltozik a helyzet: „*1944. augusztus 23. után teljes lelkesedéssel a demokratikus irány mellé álltam.*”⁵²

Egyik rövid életrajzi írásában „szélső demokratikus”-nak nevezi magát. Megszerzezi a helyi Magyar Népi Szövetséget: „*1945 januárjában megalakítottam a gógáni és gógánváraljai Magyar Népi Szövetséget, elsőül a megyében. Ezeket a központ 2 hónap múlva egyesítette, hogy mindkettőnek elnöke lehessen. Az elnökséget 1948 őszig veztettem, ezután a szervezet titkára, majd sajtófelelőse voltam.*”⁵³ (9. ábra)

Ez a munkássága azonban keserű tapasztalatokkal járt: „*A két falu a bécsi határ mellett feküdt, és tovább is érintkezési pont volt Észak- és Dél-Erdély között. Miután a falvakban igen manista reakció volt, 1945-ben igen sok személyes támadásnak voltam kitéve,*

⁴⁸ 1. melléklet. Hasonlóan nyilatkozik a későbbiekben is: „*La moartea tatălui meu, în anul 1934, am respins partea mea de moștenire în favoarea fraților mei mai mici.*” (2. melléklet)

⁴⁹ 5. melléklet.

⁵⁰ Konorót Gyuláné, Budapest, Damjanich utca 42.

⁵¹ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

⁵² 1. melléklet.

⁵³ Uo.

*ablakomon betörték, kézi gránátot dobtak, 9 hamis feljelentés miatt 12-szer voltam törvény előtt.*⁵⁴

Elnöksége alatt zajlik az 1946-os őszi választás, amikor is a kommunisták „átveszik” a hatalmat. Így ír erről 1952. október 14-én kelt egyoldalas magyar önéletrajzában: *„Elnökségem alatt voltak az 1946-os őszi választások mikor is megdicsértek mert a két falu választóit a 38 Km-re fekvő Zágóba az erdőkön és őszi esőn keresztül 88%-ig szavazni bevezettem. 49-ben a községi néptanáctól elismerő írást kaptam, mert 2 elkönfiskált kulák cséplőgép mellett a gépészkedést önkéntes munka képpen vállaltam és legjobb eredménnyel végeztem.*⁵⁵

Gaál Sándor már 1948-ban – tehát egy évvel az erre vonatkozó párthatározat előtt – javasolja a faluban egy termelőszövetkezet („kollektív”) létrehozását⁵⁶. Sőt, javaslatára az édesanyja felajánlja saját földjét is erre a célra. A kollektív nem jön létre, mert a hatóságok inkább egy állami gazdaságot hoznak létre ott a birtokon.

Mindennek ellenére ezek az évek életének legkritikusabb évei, mert neki is a „kulákság” miatt kell szenvednie. 1948-ra a család örökölt birtoka 6,5 hektárra csökkent, és édesanyja földjét – korára való tekintettel – mások dolgozták meg; mindez elég volt ahhoz, hogy a Gaál családot kuláknak tekintsék. Elkezdődött egy hosszas eljárás a Gaál család ellen (tulajdonképpen Gaál Sándor és az édesanyja ellen).

A „kuláksági” ügy folytán Gaál Sándor mindenét elveszíti: *„49-ben a leltározóbizottság mindenemet lefoglalta. Én semmit sem sajnálok, csak az trógepemet, amely matematikai jelekkel volt felszerelve, no meg a szakkönyveimet. Azokat széthordták a falusiak, mint hallottam, a javát elhasználták tűzgyújtónak.*⁵⁷

1950 őszen édesanyja másodszor is felajánlja az államnak a birtokát, hogy létrehozzák a helyi termelőszövetkezetet, de az nem fogadja el. 1951 tavaszán végleg elhagyja szülőfaluját, és Csernátonba költözik, József testvérehez, a Végh-kúriába. Május 20-án édesanyja is elhagyja Gógánváralját, és Csernátonba költözik.

Mindezek után megélhetést keresett. Sikerül is állást szereznie a kézdivásárhelyi gazdasági iskolában, ahol József öccse volt az igazgató: *„Rövid ideig Kézdivásárhely voltam laboráns, majd 1951. októbertől kezdve a sepsiszentgyörgyi traktoriskolában tanítottam traktortant és technológiát, mint óraadó tanár.*⁵⁸

Sepsiszentgyörgy, tanár (1951–1952)

A sepsiszentgyörgyi „Traktoriskolában” (Csíki utca 50. szám, volt Malinovszki utca 48.) szolgálati lakást is kap, az igazgatósági épület emeletén, a többi bentlakó tanár mellett⁵⁹. Ez egy 2×3 méteres cementpadlós, lomtárszerű szűk szoba. Itt élt élete végéig megrendítő körülmények között, csaknem remeteként. *„Az emeleten, az első jobbra”, ahogyan nevezték Sándor bácsi pici szobáját: „Egyes-egyedül vagyok egy 2 × 3 méteres olyan kicsiny szobában, hogy az 500 Wattos villanymelegítővel a legnagyobb télen is kifűthetem (nagy szerencse). (1966. II. 13.)”* – írja lakhelyéről.

Czegő Zoltán interjújában így emlékezik a szobáról: *„A bádógágyra tett deszkalapítón (ez az asztala) ujjával szelíden dobol. A használt terítővel elsőtétített ablak alig ad valami fényt. A falon lapító, borotvafenő, edények és hőmérő. [...] A házilag összeállított polcokon a kvantummechanika alapjai, A. S. Edington: Relativitáselmélet, másik fokos könyv Atommechanika.*⁶⁰

Közben megpróbált a kolozsvári Bolyai Egyetemen is állást szerezni, de nem sikerül.⁶¹ A sepsiszentgyörgyi tanári állása csupán egy évet tart: *„52 szeptemberében a román szekció felállítása és az udvarhelyi fémipari szakiskola felozlatása és tanszemélyzetének áthelyezése miatt állásom megszűnt.*⁶² Így 1952-től, 67 éves korától kezdve Gaál Sándor állástalan. Valószínűleg nem csak az általa említett körülmények járultak hozzá állásának elvesztéséhez, hanem a politikai helyzet is.

Ebben az évben csúcsosodik az ellene, mint kulák ellen indult eljárások sorozata. Így számol be erről 1952. november 19-én Segesvárról írt levelében:⁶³ *„Itt a dolgok nagyon kedvezőtlenül alakulnak. Volt egy tanácskozásom egy ügyvéddel, aki becsületes szász, és nincs rá oka, hogy szépeket mondjon. Kijelentette, hogy az esetben, ha engem elítélnek, a teljes vagyont elkönfiskálják, elveszik. Tehát a belsőket is. Mindent, ami az öregasszonynak volt. Nem sokat beszélt, rátette a kezét a törvényre. Véleményem szerint itten csak az aktív párttagok közbe lépése segíthet, ha valami módon leintik a šef-procurort, hogy ejtse el a vádat. A dolgokról Sebes Márton beszámol, ha olyan könnyelműek vagytok, és nem hisztek neki, jertek, győződjétek meg, mi az igaz.*

Kérlek ennélfogva, mutasd meg ezt a levelet Rác Jánosnak is, és jertek le ide mentől előbb.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Gaál Sándor nyilatkozata 1952-ből („Declaratie”, SzNM levéltára).

⁵⁷ SOMBORI Sándor 1995b.

⁵⁸ I. melléklet.

⁵⁹ Tehát ez nem kényszerlakhely, mint ahogyan több életrajzírás-

ban megjelenik.

⁶⁰ CZEGŐ Zoltán 1969.

⁶¹ Pick György „elvtársal” való levelezése, Kolozsvár, 1952. március 29. (SzNM levéltára)

⁶² I. melléklet.

⁶³ E levél eredetije Deák Tünde marosvásárhelyi lakos tulajdonában van.

*Ti, mint párttagok, esetleg közben tudtok járni, különben engem újból letartóztatnak és mint az ügyvéd mondja, biztosan elítélnék. A dolog nagyon sürgős! Üdvözl, Gaál Sándor.*⁶⁴ (10. ábra)

Végül az 1949-ben indult eljárás következtében birtokát és vagyonát elkobozzák, majd egy pert indítanak ellene amiatt, hogy eladta édesanyja földjeinek egy részét, a Mezőgazdasági Minisztérium jóváhagyása nélkül (13. szakasz, 151/1950. 06. 10. törvény). A perben 1953. május 30-án születik döntés: 3 hónap börtönbüntetésre ítélik⁶⁵ („*inchisoare corectională*”).⁶⁶ De ugyanabban az ítéletben – Gaál Sándor 1950. 05. 16-i beadványa alapján – meg is jegyzik, hogy az 155/53-as dekrétum alapján megkegyelmeznek neki, mivel betöltötte a 60. életévét. Így megmenekül a börtöntől, büntetését nem kell letöltenie, de rajon és a város vezetői osztályellenségnek tekintik, és éppen csak megtűrik.

„Június 11” Helyiipari Vállalat (1952–1957)

Gaál Sándor új munkahelyet keres; egy felhívást fogalmaz meg, arról viszont nincs tudomásunk, hogy azt hol terjesztette:

„Vállalok minden néven nevezhető mérnöki és gépészmérnöki munkát, amennyiben lényegesen technikai-tudományos, és nem túlnyomóan adminisztratív tevékenységről van szó. Így:

1.) Épülettervek készítését, rajzolását, költségvetést, munkatervet, stb. Bányász, köfajtók kitermelési programját.

2.) Terepfelvételt minden fajta műszerrel: nivellálást, kiosztást, térképezést, stb.

3.) Ipartelepek önálló tervezését, üzemtervük felállítását és azok felügyeletét.

4.) Teljesen jártas vagyok mindennemű motorok, gőzgépek ismeretében és kezelésében, éppúgy a malomtechnikában, vízturbinákban.

5.) Teljesen jártas vagyok az erős és gyenge áramú elektrotechnika minden tájában.”⁶⁷

Végül sikerül állást kapnia egy sepsiszentgyörgyi vegyes vállalatnál, a „Június 11” Helyiipari Vállalatnál. Tudását elismerik, hamarosan a vállalat beruházási osztályának vezetője lesz.⁶⁸

Gaál Sándor ezekben az években nagyon termékeny volt, ennek az öt évnek és az ekkor alkotott munkáknak a bemutatása külön tanulmányt érdemelne. Az ebben az időszakban született munkái

találhatók meg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum levéltárában. A kéziratok, tudományos követelmények szerint vannak szerkesztve, 5–50 oldal terjedelműek:

*Raționalizarea arderii la Copșa Mică (Kiskapusi égetésének ésszerűsítése)*⁶⁹; (*Ministerul agriculturii, direcția generală s.m.t., 1952*); *Eljárás a fabulladékok értékesítésére; Jelentés a málnási gőzgép állapotáról; Kiseb vízierőművek energiafeleslegének értékesítése; Nikkelező üzem; A motoros talajművelő gépek jövője; Nyúlásmérő; Eljárás kúpos furatok elkészítésére; Bosch szűrő szerelése és porlasztási szöge (1952); Váltoáramú elosztóhálózat; Tatrangi betonműhely tartóoszlopainak méretezése; Téglaaprés törőhengereinek kopásálló acélköppennyel való felszerelése; Mérőasztal leírása és használati utasítása; Folyamatosan változó áttételű közlőmű; Elektromos teljesítmény automatikus regisztrálása; Csempemáz olvasztókemence; Légnyomású prés kályhacsempék készítésére; Kályhagyári munkamenet automatizálása; Automatikus hőszabályozó (termoregulátor); Szárítóberendezés és annak üzemterve.*

Így emlékszik erre az 5 éves periódusra, egy 1957 után lejegyzett kis önéletrajzban: „Emellett az építészeti iskolában, a fémipari iskolában és a »Június 11« továbbképző tanfolyamain tanítottam. Öt újításomért összesen 18.000 lei prémiumot kaptam.”⁷⁰

Nyugdíjas évek

Korára való tekintettel 1957-ben nyugdíjazzák (11. ábra). Hogy mire is volt elég ez a nyugdíj, azt többször is leírja Ilikéhez írt leveleiben: „Magamról mit írjak? 250 lei nyugdíjam van, e felől éhen döghöhetek, arra se elég, hogy egy jó faggyas kötelet vegyek belőle, ráakasztani magam. Dolgoznom kell, közben 77-et töltöttem október 4-én, és a baj nem az, hogy nem tudok dolgozni, mert a fejem még abszolút használható, a baj azonban ott van, hogy a szellemi munkának nincs nagy kelete. (1962. nov. 8.)”⁷¹

Ilyen körülmények között különféle alkalmi munkákra kényszerül. Egyik állandó munkaforrása a „Június 11” Helyi Ipari Vállalat, ahol valamikor dolgozott: „Van a helyi ipari vállalatnál egy Vánca nevű igazgató, az mindig jóindulattal viseltetett irányomban, időnként munkát hoz, külföldi gépekhez mellékelt angol, francia, német nyelvű prospektusokat, kísérőkönyveket, használati utasításokat fordítok le nekik, a vállalat meg is fizeti a munkámat.”⁷²

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ A Maros Autonóm Tartomány Segesvári törvényszék 1242/1953 sz. határozata (SzNM levéltára).

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ 6. melléklet.

⁶⁸ 3834/1952. november 22-én kiadott igazolvány szerint

(SzNM levéltára).

⁶⁹ A kiskapusi korom égetésének ésszerűsítése, 1950 előtti.

⁷⁰ 5. melléklet.

⁷¹ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

⁷² SOMBORI Sándor 1995c.

A traktoriskola igazgatóságának jóindulatán múlott, hogy továbbra is a korábban kapott szolgálati lakásban maradhatott. Nagy segítséget jelentett az iskola számára is a Sándor bácsi szakmai tudása és idegennyelv-ismerete. „A 404 lei nyugdíjból nem tudok megélni, szerencsére, hogy a fejem még mindig csak 30 esztendő és abszolút használható – úgy hogy ha a városi sokféle vállalatoknál valami megoldhatatlannak bizonyuló mérnöki probléma fordul elő, egy ideig kapkodnak egymás között, végül is rászorulnak, hogy megoldja majd »Sándor bácsi«. Persze nem ingyen! [...] (1969. aug. 11.)”

Közben 1956. február 6-án meghal Budapesten egyik öccse, László. Szeretettel emlékezik vissza rá évek múlva:⁷³ „Ő is gazdasági szakember lett. Pesten élt, a borvegyészeti intézet igazgatójaként halt meg 68 éves korában. Sokkal több volt a fejében, mint nekünk kettőnknek Józsival.”

Az univerzális forgódugattyús motor (1960)

Az ötvenes évek elején megismerkedett Bauer Gusztáv fiatal sepsiszentgyörgyi bíróval, akit Sándor bácsihoz irányítanak ismerősei, ugyanis volt egy találmánya, és Sepsiszentgyörgyön csak Gaál Sándor segítségére számíthatott. Bauer Gusztáv 1948–52-ig a kolozsvári repülő iskolában volt pilóta, és ott gondolkodott el azon, hogy a belső égésű motoroknál a dugattyú egyenes irányúmozgása átalakításakor körmozgásra túl sok energia vesztődik el. Az az ötlete támadt, hogy egy olyan motort kellene tervezni, amelynél a dugattyú nem egyenes vonalon mozog ide-oda, hanem körbe forog. Ezért kereste fel a tapasztalt mérnököt, hogy segítsen a motor megtervezésében. A kapcsolat barátsággá alakul, és elkészül a gép terve is, amit beadtak a bukaresti szabadalmi hivatalba.

Egy szerződést is kötnek, melyben leszögezik mindkettejük hozzájárulását a találmányhoz, illetve a részesedést az esetleges jövedelemből: „A jelzett haszon 2/3-ad (kétharmad) része Bauer Gusztávot illeti. A haszon 1/3-ad (egyharmad) része Gaál Sándort illeti. (Sepsiszentgyörgy, 1960. február 13.)”⁷⁴

Készülékük a Wankel-motorhoz hasonlítható, de a dugattyú nem elliptikus pályán, hanem tökéletes körpályán mozog. Sőt, a dugattyú egyszerű kicserélésével a szerkezet nem csak motorként, hanem szivattyúként működhet, vagy akár kompresszorként is.

Érdemes felidézni, hogy a Wankel-motor is pontosan azokban az években született meg.

Bauer Gusztáv így emlékszik vissza a szabadalom megszerzésének időpontjára⁷⁵:

„A Bukaresti Szabadalmazási Hivatalba bejelentetem, és több ideig, vagy 4-5 évig is talán fizettem a szabadalmi díjat, úgyhogy végső fokón hát 1960-ban meg is kaptuk a Román Szabadalmi Hivatalnak a hivatalos elismerését, a »Brevet de Inventie«-t.”⁷⁶

Tehát ők 1955–56 körül adhatták be a szabadalmat a hivatalhoz, és 1960. március 4-i dátummal kapták meg a szabadalmi védelmet (szabadalmi szám: 2474/41575, „Mecanism universal cu piston rotativ”, 12. ábra). Ehhez képest Felix Wankel német mérnök 1954-re tervezi meg a forgódugattyús motort, és a szabadalmat 1957-ben adja be. A Wankel-motor prototípusát az NSU német autógyár 1957-ben el is készíti, és a szabadalmi védelmet 1961. június 13-án kapja meg (az amerikai szabadalmi szám: US2988008 A), több mint egy évre a Bauer-Gaál szabadalom után.

Gaálék nem találtak olyan vállalkozót, aki elkészítette volna a prototípust, és kivitelezte volna esetleges hasznosítás végett, így a találmány sosem jövedelmezett. Bauer Gusztáv úr ma is ezen dolgozik, a németországi szabadalmaztatással próbálkozik. Vitályos Annamária gépészmérnök (volt atléta) készített egy kartonmakettet a motorról. De nyugaton sem akad vállalkozó, aki elkészítené a prototípust.

A találmány tehát nem kellett senkinek, semmilyen jövedelmet nem hozott. Gaál Sándor továbbra is a túlélésre kényszerült.

Nyúlásmérés (1960)

1960-ban Kövesdi Boér Etele beadott egy találmányt: „Procedeu și aparat pentru măsurarea alun-girii materialelor derulate.”⁷⁷ Valószínű, hogy e név alatt tulajdonképpen Gaál Sándor munkája áll, hiszen munkatársak voltak a „Június 11” vállalatnál, és ugyanez derül ki a köztük levő levelezésből is.⁷⁸

Ezt a találmányt a román szabadalmi hivatal nem fogadta el, mert találtak egy hasonló szerkezetet egy orosz szaklapban (*Referativniî Jurnal, Maşinostroeni* 124965/22-960), amely magyar szabadalomként van bejegyezve: 145228/1959. 09. 15. Gaál Sándorék egy évet késtek.

⁷³ SOMBORI Sándor 1995a.

⁷⁴ Az eredeti dokumentum Bauer Gusztáv birtokában van.

⁷⁵ Bauer Gusztáv által 2012. június 25-én adott televíziós interjú.

⁷⁶ Bauer Gusztáv által 2012. június 25-én adott televíziós interjú.

⁷⁷ Szerkezet és eljárás a kigöngyöltített anyagok megnyúlásának a mérésére.

⁷⁸ SzNM levéltára.

Természettudományi közlöny (1962)

1962-ben egy munkát küldött, egy, az általa igen kedvelt *Természettudományi Közölnyben* megjelent pályázatra. E munka, sajnos, sehol nem található, csak a folyóirat válaszárol van tudomásunk (1962. december 21.), amelyben értesítik Gaál Sándort: „A bíráló bizottság sajnos nem jutalmazta díjjal pályázatát. A közlésre és átdolgozásra javasolt pályaművek adminisztratív feldolgozása most folyik. Amennyiben munkája ezek között szerepelne, természetesen azonnal értesíteni fogjuk”⁷⁹

A munka nem jelent meg a folyóiratban, és nem található meg a mai *Természet Világa* archívumában sem.

Az utolsó 10 év (1962–1972)

Hogy miként élte Gaál Sándor életének utolsó éveit, az Ilike keresztlányához írt leveleiből derül ki részletesen. Ki is volt Ilike Gaál Sándor számára? „Te előttem mindig úgy jelsz meg, mint a kis hamis gyerekleány, aki Váralján a legmagasabb fenyő ágai közt mászkál. (1969. augusztus 11-én)” vagy „Miután Te vagy újszólván az egyedüli rokonságaim között, ki érdeklődik sorsom iránt, talán érdekelni fog egyetmást tudni életem folyásáról (1970. XI. 22.).”⁸⁰

Ezekben a levelekben Gaál Sándor folyamatosan és részletesen beszámol saját magáról, munkájáról, életének minden fontosabb pillanatáról. Ilikét kéri, hogy küldje neki a magyarországi folyóiratokat (*Természet Világa, Élet és Tudomány*), és Ilike férjét, Guszit kéri meg a szakkönyvek beszerzésére.

1962-ben a 250 lejes nyugdíja nem volt elég a megélhetéséhez. Arra gondolt, hogy vállalkozást indít, egy rádió- és TV-javító műhelyt. Az Adóhivatalhoz fordult levelében:⁸¹ „Subsemnatul Gaál Sándor, în vîrstă de 77 ani, inginer pensionar cu o pensie lunară de 250+38 lei, [...] cu onoare Vă rog să binevoiti a-mi elibera autorizație de funcționare pe 4 ore zilnic, pentru reparații de radio și televizoare [...]”⁸²

Azt, hogy honnan voltak 1962-ben olyan szintű elektronikai ismeretei, hogy erre merjen vállalkozni, nem tudjuk. Tény, hogy 1962. november 24-én beadja a kérvényt a sepsiszentgyörgyi pénzügyi hivatalhoz. Válasz azonban nem kap rá, így az akkor

77 éves Sándor bácsi egy második – egyben utolsó – levelet intéz a pénzügyi hivatalhoz: „*Prin prezenta Vă aduc la cunoștință, că începînd cu ziua de astăzi am început să execut reparații de radio și televizoare și în consecință Vă rog să procedați la impunerea mea pt. aceste lucrări.*

Luptăm pt. PACE!

*Gaál Alexandru*⁸³

Nem ismerjük az ügy kimenetelét, de valószínű, nem járt sikerrel, mert későbbi leveleiben egyáltalán nem említi meg ezt a tevékenységét, holott aprólékosan beszámol mindenről Ilike keresztlányának.

A tőkés világban felnőtt, a magántulajdonhoz szokott Gaál Sándor tulajdonképpen 60 évesen „csöppent bele” az új rendszerbe. Az elején nagy lelkesedéssel állt a demokratikus változások mellé: „*În baza tutoror acestora putem afirma cu toată răspunderea, că în cele două comune nimeni nu a depus atăta servicii cu atăta altruism, pentru regimul democratic, decât tov. Gaál Alexandru.*”⁸⁴

Idővel viszont megváltozik a véleménye. Ehhez valószínűleg nagymértékben járult hozzá az 50-es évek elején ellene indult kuláksági per is. Egyik levelében egyszerűen, de frappánsan jellemzi a 60-as évekre kialakult politikai rendszert: „*A »rendszer« kinos gonddal ellenőrzi, hogy senki többet ne keressen, mint amennyi számára szoros normák szerint meg van állapítva, – számomra pl. havi 288 lei. Elszántan irtják a »szabad« foglalkozások minden lehetőségét. Ha valaki házépítésre engedélyt kér, részletesen bizonyítania kell, miből építi? Privát ember írógéphasználata szigorúan tilos (ezért tán mégis olvasható lehet a kézi írásom). Orvos, ügyvéd, mérnök, borbély, kovács, asztalos stb. kollektívákba vannak parancsolva. Szerencsére, és éppen ezért létezik egy kolosszális méretű bürokrácia, úgy hogy a személyemet igénybe vevő vállalatok feltétlen legális körülmények között kifizethetnek. Azért óvakodjatok szidni a bürokráciát, nincs nála (a »rendszer«-ben) áldásosabb berendezés, rengeteg embernek ad kenyeret és vele minden lehetséges – persze nem csak a negatív, hanem a pozitív lehetőségeket is számon kell tartani. (1966. II. 13.)*”⁸⁵

77 éves korában jelentkeznek első egészségügyi problémái. 1963 januárjában kelt levelében számol be erről Ilikének: „*december 17-én temettük Boér Sanyi bácsit, apukádnak jó barátját, éppúgy nekem is, rossz*

⁷⁹ SzNM levéltára.

⁸⁰ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

⁸¹ SzNM levéltára.

⁸² „Alulírott Gaál Sándor, 77 éves nyugdíjas mérnök, havi 250 + 38 lei nyugdíjjal, [...] tisztelettel kérem egy működési engedély kibocsátását napi 4 órára, rádió és televízió javításra [...] (SzNM levéltára).

⁸³ „Ezennel az Önök tudomására hozom, hogy a mai nappal kez-

dődően megkezdtem a rádió- és televíziókészülékek javítását, és következképpen kérem Önöket, hogy megadóztassanak ezen munkálatokért. Harcolunk a BÉKÉÉRT! Gaál Sándor”

⁸⁴ „Mindezek alapján teljes felelősséggel kijelenthetjük, hogy a két községben senki sem dolgozott annyit, annyira altruista módon a demokratikus rendszerért, mit Gaál Sándor elvtárs.” (4. melléklet)

⁸⁵ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

idő volt, megfáztam, kifáradtam, 18-án rosszul voltam, este elfogott egy katasztrofális méretű orrvérzés, valóság-gal spriccolt. Másnap jóemberek összeszedtek, kórházba kerültem, 230-as vérnyomásom volt, az orrvérzés szabadított meg a gondtól. Két hétig voltam a kórházban... azóta minden 50 lépésre meg kell álljak lélegzetet venni. Legnagyobb baj, hogy nem kellett volna megvénni.⁸⁶

Sógorasszonyához címzett másik, 1963. januári levelében írja: „Két hétig a kórházban voltam, és miután még soha nem voltam beteg, képzelheti, hogy nincs meg a kellő gyakorlatom, és praxis híján aligha viselkedtem a helyzethez illő módon.” Itt, a kórházban döbben rá Gaál Sándor, hogy ő „nem akárki”: „Engem nagyon elkényeztettek, külön szobám volt, behozhattam a munkámat, és dolgozhattam. Akkor látom, nem vagyok akárki, rengeteg látogatóm volt, sok ajándék, soha annyi nanancsot nem ettem. (1963.I.2.)⁸⁷

Életkörülményei 80 éves korára valamelyest javulnak: „Abból a 288 lei nyugdíjból, amit kapok, meg lehet venni egy fagyvas kötelet, meg egy erős kámpós szeget, hogy rá akasszam magam, de belőle megélni, azt nem. Ez a lehetőség ugyan már több ízben szóba is került, – még mindig jobb, mint az út martján éhen döglenni, de örömmel konstatálhatom, hogy jelenleg még nem aktuális. Léven a fejem még abszolút hasznavehető, tudok dolgozni, és a szükséges kisigényű életlehetőségeket megszerezni. Itt a fő probléma nem az, hogy munkát kapni, hanem hogy érte pénz is kapni. A városi vállalatoknál és gyáraknál sokszor kifogy a tudomány és a vágott oltvány, akkor körbejárnak egymás közt a problémáikkal, és ha minden istráng szakad, nem marad más, mint »Sándor bácsi«.⁸⁸ (1966. II. 13.)”

Szabadidejében saját elméleteivel foglalkozik. 83 évesen is az elméleti fizika nagy alapkérdései foglalkoztatják: Maxwell elektromágneses hullámegyenletei és Einstein általános relativitáselmélete.⁸⁸ Ugyan-ebbe a témakörbe tartozik egy másik dolgozata: *A relativisztikus doppler paradoxon*.

Valószínűleg ezekben a nyugdíjas éveiben írt több dolgozatot (nem datáltak), a matematika és elméleti fizika különböző témáiról: *A teljes indukció antinómiái; Atomelmélet és oksági elv* (16 oldal, magyar nyelven); *A barometrikus reverzió* (120 oldalas termodinamika dolgozat, magyarul).

Ezekben az években a nyugdíját is megemelik, erről és időskori munkalehetőségeiről így emlékezett: „404 lej nyugdíjból kellene megélnem, ami, tekintettel, hogy 85-ik évemben vagyok, csak azáltal lehetséges, hogy a fejem még teljesen használható. A helyi vállalatok mindig ellátnak olyan munkákkal, melyeknél

nem a mennyiség, hanem a minőség lényeges, többnyire mérnöki-matematikai problémák, amit az illetékesek nem tudnak megoldani. A házban igen megbecsülnek, különösen a gyerekek: „Sándor bácsi mondjon mesét! Utóbbi időben számosan még orvosi tanácsért is hoz-zám járnak. (1969. XII. 18.)⁸⁹

Mintha egy másik híres polihisztor, az egy évszázaddal korábban élt Bolyai Farkas szavait hallanánk: „Van olyan nap, amikor tizfélének is mestere kell, hogy legyenek, szüntelen jönnek az emberek, úgyhogy ritkán írhatok meg egy levelet is anélkül, hogy tiz – hússzor ne zavarnának.⁹⁰

A problémák azonban kitartottak, habár nyugdíja megemelkedett 116 lejjel (288 lejről 404 lejre), amit az állam adott az egyik kezével, elvette a másikkal: „A tavasszal megszüntették az addig nyugdíjasoknak kijáró ingyen gyógyszert, ami nekem 128 lei többletkiadást jelent havonta. (Sepsiszentgyörgy, 1969, XII. 18.)⁹¹

Idős korában kezdik széles körben megismerni, miután 1969-ben meglátogatja őt Czegő Zoltán újságíró, és cikket ír róla: *Akit nem irigyel senki* címmel, az alig egy éve megalakult Kovászna megyei magyar nyelvű napilapban, a *Megyei Tükörben* (1969. október 18.). Valóban nem irigylésre méltó az, hogy miután Gaál Sándor sokat közölt külföldi lapokban, rengeteget levelezett a világ élenjáró cégeivel, több találmányt adott be a világ különféle szabadalmi hivatalaihoz, 1969-ben végre megjelenik a hazai sajtóban is egy újságcikk róla.

A cikk megjelenését követően másnapról megváltozik az élete: „Itt engem igen kedvelnek, az asszonyok elhosszák a napi tejadagomat, az igazgató elrendelte, hogy az iskola konyhája nekem minden nap ebédet küldjön, lakbért nem fizetek, az iskola autója felvesz alkalmi »autóstop-ra«. Én is megteszem a tölem telhető, német, angol, francia leveleket fordítok, gyereket oktatok, kérvényt gépelek, stb. Még a villanybiztosítókat és a rezsókat is reparálom. (1971. VII. 13.)⁹²

Érdeemes idézni néhány sort Gaál Sándor leveléből, amit Czegő Zoltánnak írt a cikk megjelenése után:

Kedves Zoltán öcsém!

Azt hiszem, megbocsát Sándor bácsinak, ha ilyen bizalmasan szólítja meg a legutóbb közölt megleghangú »személyleírás«-a után. Érthetően kezd emelkedni a személyes tekintélyem, eddig ezek a gyerekek meg a vénasszonyok álltak meg velem diskurálni (nem szólva Bolond Feriről, kivel nagyon tartjuk a barátságot), most nagyot léptem előre, mert még a notórius részeket is szóba állnak velem, ezek pedig a legbüszkébb emberek.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ GAÁL Sándor 1971.

⁸⁹ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM

levéltárában).

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

*Némi lelkiismeret furdalások között kell bevallanom, hogy nem érdemlem meg a nagy dicséretet, mert ugyanbizony mit produkáltam olyan nagyot eddig? De meglehet, produkálhatok még.*⁹³

Nem sokra rá, 1969. október 4-én meglátogatta őt egy másik újságíró is, Sombori (Salamon) Sándor. Az *Új Élet* 1970. első számában jelenik meg egy egyoldalas cikk a két Gaál Sándorról, az ezredestől és a mérnökről. Ebben jelenik meg az egyedüli fénykép Gaál Sándorról, amit maga a cikkíró készített (13. ábra). A fotózásról így emlékszik a cikkszerző: „Kértem, menjünk az udvarnak egy még napfényes pontjára fényképezni.

– Mit vétettem én magának, hogy le akar fényképezni? Az nekem a világ végén van. De majd ide állok a ház elé, megtámaszkodom a falnak, maga meg nyissa ki tágasra a masina redőnyzárát, adjon hosszabb időt az exponáláshoz: meglesz a kép. Elkattintottam a gépet.”⁹⁴

Ebben a cikkben Sombori azt próbálta többek között elérni, hogy valaki felfigyeljen Gaál Sándor munkásságára.

Appretur (1971. XI. 22)

Egyik munkája egy oknyomozó elbeszélés volt, egy, a nadrágkészítésnél alkalmazott technológiáról, egy írező anyagról, az úgynevezett *appretúrról*. A cikket⁹⁵ elküldte Sombori Sándornak közlésre a *Megyei Tükör*-be. Sombori válaszában ígéretet tett a segítségére: „A Tükör-rel nem vagyok jó viszonyban, pusztán véletlen, hogy Gaál Sándorról szóló cikkem megjelent. Ennek ellenére nyomban eljuttatom Czegő Zoltánhoz és kérem fogom, próbálja lehozni. Ahogy elolvastam a szellemes rávezetéssel írt műszaki »krimi« (új szó a detektívregényre) az volt a benyomásom, hogy ez nem közölhető, még annyi esztendő után sem. No, de ők jobban tudják a lapnál, majd eldöntik.

Tisztelettel, szeretettel,

Sombori Sándor

969. X. 18⁹⁶

Sombori Sándor egyébként a *Megyei Tükör*-ben Gaál Sándor más írásainak is helyet kerített, így például egyik tudományos cikkének, amelyben a relativitáselméletével foglalkozó gondolatait próbálja tömören ismertté tenni⁹⁷.

A későbbiekben is Czegő Zoltán és Sombori Sándor próbálták segíteni, hogy munkái eljussanak neves személyiségekhez, lektorálás végett, sajnos ke-

vés sikerrel. Ennek ellenére Gaál Sándor, 87 évesen, „félábrával ideát, félábrával odaát”, „mindig másnapra vártam, hogy felfordulok”, továbbra is kutat: „Jelenleg készítek egy tudományos dolgozatot, ami hivatalos közleményben fog megjelenni, igen sokat várok tőle. (1971. XII. 6.)”

1972-ben írt cikkét Sombori Sándornak küldi, aki kissé átdolgozza a cikket, illetve ajánlatot tesz a közlésre is: „Ha elfogadod így, ahogyan én a tiédből összeötvettem, akkor szeretném elküldeni a *Hét c. hetilap* tudományos rovatának azzal a reménnyel, hogy esetleg a meghirdetett tudományos témájú cikkek pályázatának egyik díját elnyerje, s te ezáltal egy kis pénz-maghoz juss, egyben a nyilvánosság elé tárás közvéleményt alakítson ki munkád mellett. (1972. I. 1.)”⁹⁸ Sajnos nem tudjuk, mi lett a cikk sorsa.

Életének viszontagságairól, pénzügyi helyzetéről, illetve munkáiról továbbra is folyamatosan és részletesen tájékoztatja Ilikét: „Persze a 404 lei nyugdíj mellett válogathatnék, hogy éhen haljak, vagy megfagyjak-e? (1970. február 22.)”, vagy „Szerencse, hogy a fejem még abszolút használható, és olyan mérnöki problémákkal szoktak hozzám jöni, amit más nem tud megoldani. E mellett iskolásokat is tanítok, minek fejében a mamák ennivalókkal tisztelnek meg és a városi ügyeimet intézik el, lévén az én mozgásképességem igen korlátozott. (1970. VI. 19)”. Szintén ebben a levelében számol be részletesen az 1970. évi árvízről, összehasonlítva az 1897-essel, amit 12 évesen élt át. Majd egy olyan anekdotáról is beszámol, amit javaslatára végeztek el a gépészmérnöki egyetemem végzett hallgatókkal.⁹⁹

Egy másik levelében egy új, a megélhetését biztosító munkát is említ, amelyre több levelében is vizsaszatér: „[...]munkám mindig van, most is dolgozom egy oxigén elektrolizáló berendezés tervén, mit senki más nem vállalt. (1970. VII. 20.)”¹⁰⁰

Ilike keresztlányja a levelekre általában biztatóan válaszolt: „85 éves fejjel olyan leveleket írsz nekem, mi-ből erőt lehet meríteni (1970. VIII. 8.)”¹⁰¹

Leveleiben életének egy másik, említésre méltó mozzanatáról is beszámol: „A minapában itt járt valami bukuresti inspekciós bizottság, ki akartak tenni szobáskámból 13-szor 2m/ és aggmenházba utalni. Én azonban a törvényre utalva, bizonyítottam, hogy erre mindaddig nincs joguk, míg saját munkám után meg tudok élni.”¹⁰²

Ugyanakkor Gaál Sándor 86 évesen sem menekült meg a *Securitate* (Állambiztonság) nyomozószerveivel

⁹³ SzNM levéltára.

⁹⁴ SOMBORI Sándor 1995a.

⁹⁵ SzNM levéltára.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ GAÁL Sándor 1971.

⁹⁸ SzNM levéltára.

⁹⁹ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

való személyes megismerkedéstől. 1971-ben államtitkok ellopása ürügyén meglátogatják. Erről később így írt: „*Legnagyobb szórakozásom a matematika és az atomfizika problémái. Emiatt lettem a napokban a »securita« (állambiztonsági hivatal) nyomozásának kitéve. Én még 69 közepétájt beküldtem egy értekezésemet a »Fizikai Kutatóintézet«-hez Bpestre. A lektorálásra illetékes Jánossy Lajos akadémikus akkor éppen ausztráliai útja előtt állott, és visszaküldte átadójának, Miska Imre unokatestvéremnek, most is nála van. Itthon azonban engem valaki feljelentett, hogy fontos államtitkokat csempésztem külföldre. Nekem könnyű dolgom volt, először is tisztáztam bizonyítékokkal, hogy miről volt szó, majd felszólítottam magas vendégeimet, hogy nevezék meg azt a törvényt, amely tiltja hasonló küldemények külföldre juttatását. Erre persze nem tudtak mit válaszolni, így jó békességben elbúcsúzkodtunk.*”¹⁰³

Leveleiben arról is beszámol, hogy a nehéz életkörülményein a „Traktoriskolában” tapasztalt emberi összefogás sokat enyhített: „*De legszebb volt az egyszerű ember, mosónék, takarítónék, szakácsnék, legtöbbször asszonyok önzetlen segítőkészsége és részvéte. A leánykák, kiket tanítok, minden üzenetemet, újságaimat stb. közvetítették. Igazolódott régi felfogásom, hogy az emberiség értékeiből jele az asszonyok.* (1972. VI. 1.)”¹⁰⁴

Ezekben az években sokat foglalkozott testvére és annak felesége halála révén a megmaradt csernátoni birtokkal, amit jogos örökösének, Ilike keresztlányának próbál megmenteni, de egyedül keveset tudott tenni: „*Nagy probléma a Csernátonban rekedt sok értékes bútor és ingóság megmentése... én mozgásképtelenségem miatt nem sokat tudok ebben az ügyben intézkedni.* (1971. október 25.)”¹⁰⁵

Csernátoni per (1972)

1972-ben zárul le egy hosszú pereskedése Konnáth Gergellyel, a Gaál-Végh csernátoni hagyaték hivatalból kinevezett gondnokával. Gaál Sándor, aki egészségi állapota miatt nem tudott kimenni Csernátonba, rendezni ott rekedt ingó vagyonát, azzal vádolta Konnáth Gergelyt, hogy elárverezte tárgyait, az árverezés pedig sok szabálysértéssel történt (pl. őt nem értesítették, a brassói bútorkereskedők előre tudtak az árverezésről stb.). A bírósági döntés¹⁰⁶ 1972. március 31-én született: Konnáth Gergelyt felmentik azzal az indokkal, hogy „nem létezik a Gaál Sándor által sérelmezett tett”.

¹⁰³ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ 20/1972-es dosszié, 123/1972. március 31-iki határozat, Kézdivásárhelyi bíróság.

Csernátonban maradt vagyontárgyairól ő maga készített listát (antik bútorok, festmények, könyvek stb.).¹⁰⁷ Csak a festményeket és a könyveket tekintve a jelentősek lehettek a károk. A festménygyűjtemény olyan darabokat tartalmazott mint: Gaál József 48-as honvédszázados, Gaál Sándor ezredes testvéröccsének és nejének nagy formátumi arcképei; Gaál József őrnagynak, Gaál Sándor apjának portréja vagy Gaál Sándor ezredesnek, a székely honvédség szervezőjének arcképe. A könyvtár pedig olyan darabokat tartalmazott mint: Arany, Vörösmarty, Tompa, Petőfi díszkiadású összes művei. Jósika, Eötvös díszkiadásos művei. Pallas Nagy Lexikon, Tolnai Lexikon, Brehm: *Az állatok világa* (10 kötet), Graca György: *A magyar szabadságharc története. A Vasárnapi Újság 1882–1902 évfolyamai.* Kolzmarl: *Világtörténet-e*; Révai: *Világtörténet*; Széchenyi István: *Hitel*, 1830-as kiadás, illetve több könyv és folyóirat német nyelven.

Egy hónappal halála előtt is a szakkönyveiről írt utolsó levelében: „*Én igen nagy hálaért vagyok kötelezve elsősorban Gyuszival szemben, az általa megszerzett tudományos (matematikai) könyvek nekem egzisztenciát jelentenek, mert azok révén sikerül megalapoznom már a szakmába vágó közleményemet, amiért némi (igen szükséges) pénzeket kaptam.* (1972. június 1.)”¹⁰⁸

Halála előtti hónapban az *Előre* (a Román Kommunista Párt magyar nyelvű központi napilapja) egyik riportere is meglátogatja, amely ismét ösztönzőleg hatott rá: „*Jelenleg elég tűrhetően vagyok, készítek egy újabb értekezést, a minap az »Előre« újság riportere meginterjúvált, talán ismét újságba kerülök.*”¹⁰⁹, de végül nem lett újságcikk, és csak sejthetjük, hogy ennek oka az interjúalany nem megfelelő múltja lehetett.

*

Gaál Sándor mérnök, fizikus, matematikus, nevezhetnénk polihisztnak is, 1972. július 28-án, 87-ik évében, hajnali 4 órakor halt meg a sepsiszentgyörgyi közkórházban, szívelégtelenség következtében. Egyedülletben és nagy szegénységben. Alsócsernátonban temették el József testvére mellé, akkori szokás szerint a birtoka, a Végh-kúria szomszédságában, a Kalacshegy lábánál. (14. ábra)

2012. október 13-án Haszmann Pál (a Csernátoni Haszmann Pál Múzeum nyugalmazott muzeológusa), Bauer Ferdinand (Bauer Gusztáv fia) és Miholcsa Gyula (a Gaál Sándor portréfilm készítője, 2012) kezdeményezésére kopjafát állítottak jeltelen sírjánál.¹¹⁰

¹⁰⁷ Lásd 7. mellékletet.

¹⁰⁸ Bauer Gusztáv magániratai, Németország (másolata a SzNM levéltárában).

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ *Háromszék*, 2012. október 15., illetve *Székely Hírmondó*, 2012. október 15.

Mellékletek

1. „Gaál Sándor személyi és életrajzi adatai, 1952 X.14.”

Születtem Gogán-Váralján a volt Kisküküllő megye dél-erdélyi területén, 1885. október 4-én /bul. Szám. Ca 383681/

Atyámnak születésemkor vagyona nem volt, később örökség révén kisebb földbirtokhoz jutott, vagyona 1935-ben bekövetkezett halálakor 13,2 Ha szántó, ház és udvar volt. Ez alkalommal minden, még ezután megnyílható örökségemről lemondtam családossá hozzá tartozóim javára. Vagyonom tehát soha nem volt és jelenleg sincsen. Még élő édesanyám kolozsvári orvos leánya. Nőtlen vagyok és voltam mindig. Iskoláimat az érettségig Erzsébetvároson /Dumbrăveni/ végeztem, azután a budapesti műegyetem gépészmérnöki szakára iratkoztam. 1909-ben diplomám megszerzése előtt a kötelező praxist a berlini „Gesellschaft für Elektrotechnische Industrie”-nál és az erfurti „Otto Schwade et comp.” cégnél folytattam, majd 1911-ben diplomám megszerzése végett Budapestre tértem vissza. Itt ért az 1911-es balkán háború kitörése alkalmával a mozgósítás, én mint akkor már ismert és jó nevű specialista (tüzérség) a polai haditengerészethez kerültem, hol rövid ideig a repülőnél, majd egy baleset után a Tüzérségi számoló intézetnél (Ballistische Recheninstitut) kaptam vezető állást. Itt [Polán] a balkáni háború lejárta után is mint nélkülözhetetlen szakembert katonai behívó erejével visszatartottak, egész a világháború kitöréséig (1914), mikor is igen kedvező állásba rögtön előléptettek. A világháború végén 33 éves koromban őrnagyi rangnak megfelelő állásom volt.

1918 őszén a K.U.K haditengerészet szétzüllött és így röviddel az egyetemi záróvizsga előtt megakadályoztattam a diplomám megszerzésében, amiben természetesen jó része volt annak is, hogy ezidőtájt semmi józan okom nem lehetett jól fizetett állásom és nagy előmeneteli lehetőségem felcserélésére.

Így diplomához csak 1927-ben és csak úgy jutottam, hogy megoldottam a pittsburgi német egyetemen három pályakérdését, mire ott dokornak elismertek lelméleti fizika és matematikából. Ez a diploma tehát nem mérnöki diploma.

Az I. világháború után Délerdélybe visszatérve, ott 1921-24 között a Dévai Breckner-féle gyárban voltam vezető főmérnök, majd Erzsébetvároson Alfred Thieskessel fagázgenerátorokat és kisebb motorokat szerelünk, hol önállóan, hol, mint alkalmazott, azonkívül mindenféle alkalmi mérnöki munkát és tanácsadást végeztem. Gogánban laktam édesanyáméknál, kinek akkor még 6,5 Ha földje volt. Az időtájt a nacionalizmusnak dühöngése idején elhetős állást magyar ott nem kaptam.

Az elmúlt kapitalista rezsim alatt mindenféle politikai tevékenységtől távol maradtam, az Antonescu szavazáson való részvétel megtagadása miatt büntetve is voltam. 944 augusztus 23. után teljes lelkesedéssel a demokratikus irány mellé álltam. 1945 januárjában megalakítottam a gogáni és gogánválnáljai Magyar Népi Szövetséget, elsőül a megyében. Ezeket a központ 2 hónap múlva egyesítette, hogy mindkettőnek elnöke lehessen. A két falu a bécsi határ mellett feküdt, és tovább is érintkezési pont volt Észak- és Délerdély között. Miután a falvakban igen erős Manista reakció volt 45-ben igen sok személyes támadásnak voltam kitéve, ablakomon betörték, kézi gránátot dobtak 9 hamis feljelentés miaatt 12-szer voltam törvény előtt. Az elnökséget 1948 őszig vezettem, azután a szervezet titkára, majd sajtófelelőse voltam. Elnökségem alatt voltak az 1946-os őszi választások mikor is megdicsérték mert a két falu választóit a 38 Km-re fekvő Zágorba az erdőön és őszi esőn keresztül 88%-ig szavazni bevezettem. 49-ben a községi néptanáctól elismerő trást kaptam, mert 2 elkönfiskált kulák cséplőgép mellett a gépészkedést önkéntes munkaképpen vállaltam és legjobb eredménnyel végeztem. 1951-ben Alsó-Csernátomba költöztem, rövid ideig a Kézdivásárhely voltam laboráns, majd 1951. októbertől kezdve a sepsiszent-

györgyi traktoriskolában tanítottam traktortant és technológiát, mint óraadó tanár. 52 szeptemberében a román szekció felállítása és az udvarhelyi fémipari szakiskola felosztása és tanszemélyzetének áthelyezése miatt állásom megszűnt.

Ez a rövid életrajzom, melyet fentartok és sajátkezűleg aláírok.

Sepsiszentgyörgy, 1952.X.14. Gaál Sándor

2. „Către Rectoratul universității Bolyai”, Cluj, 18 ianuarie 1952

Subsemnatul cu onoare comunic mai jos datele mele biografice. M-am născut în comuna Gogan-varolea, în fostul județ Târnavă-Mică, la 4 Octombrie 1885. Tatăl meu a fost mic proprietar, iar mama fiică de medic.

Școala primară am terminat-o în comuna mea natală, iar școala secundară în liceul humanist cu 8 clase din Dumbrăveni, inclusiv bacalareatul.

După bacalareatul m-am înscris la Politehnica „József” din Budapesta, la facultatea de inginer mecanic.

În anul 1909, încă înainte de a obține diploma, am intrat prima dată în serviciul întreprinderii „Gesellschaft für Elektrotechnische Industrie” din Berlin, iar după aceea în al întreprinderii „Otto Schwade et comp.” din Erfurt, pentru a-mi valorifica o invenție, iar în anul 1911 m-am înapoiat la Budapesta, pentru a-mi da ultimele examene. Atunci și de acolo, cu ocaziunea războiului Balcanic am fost mobilizat la Arzenaalul Marinei de Război din Pola. Acolo la început am fost repartizat la aviație, și pe urmă – în urma unui accident - la Ballistisches Recheninstitut, unde apoi chiar și după încetarea mobilizării am fost reținut ca indispensabil, cu ordin de chemare militar până la izbucnirea războiului mondial, fiind privat prin aceasta de posibilitatea de a da ultimele rigorese și a obține diploma de inginer.

Dat fiind faptul că în anul 1915 la K.u.K. „Ballistische Recheninstitut” am obținut un angajament permanent plătit foarte bine și în condițiuni avantajoase ca funcționar conducător și departe de fronturi, deocamdată n-am avut motive reale de a schimba această situație. Însă după desmembrarea Marinei militare Austro-Ungare, am rămas fără mijloace de existență.

După aceasta, în anii 1922-24 am activat în orașul Deva, într-un atelier mecanic ca tovarăș fără nici o avere, însă cu drepturi egale.

Pânăsind această întreprindere, m-am înapoiat în comuna mea natală, unde m-aam reținut din lucrări ingineresti, ocazionale, aajutând și mamei mele la lucrările agricole în gospodăria sa de 12 jugăre. Activitatea mea principală însă a fost cercetări matematică și de fizică teoretică.

La moartea tatălui meu în 1934, am respins partea mea de moștenire în favoarea fraților mei mai mici.

Rezultatele demonstrabile ale aqctivității mele științifice sunt: În anul 1928 am publicat în revista „Die naturwissenschaften” o experiență aptă a fi decisivă asupra teoriei relativității.

În anul 1929 am trimis redactorului revistei „Zeitschrift für Physik”, profesorului dr. Scheel, descrierea aparatului ațanumit „Ciclotron”, despre teoria atomică. Anume, acest aparat mai târziu a avut rol decisiv de important la eliberarea prin descompunere a energiei atomice. Deci, în ultimă analiză, chiar și la facerea bombei atomice. Scheel, invocând caracterul pur teoretic al revistei, a refuzat publicarea; însă, în urmă cu doi ani, profesorul H. D. Lawrence a făcut acest aparat, pentru care a și primit premiul Nobel. Eu însă, în primăvara anului 1950, am prezentat la

Universitatea „Bolyai”, profesorului dr. Vescan Teofil, dovezile mele referitoare la prioritate, care, pe baza aceloră mi-a și recunoscut prioritatea.

În anul 1931 am descoperit dovada matematică a faptului că tot felul de sistem economic capitalist este catastrofal de lăbil. Prin aceasta am aflat dovada matematică exactă foarte importantă a unei teze fundamentale Marxistă, care până acum a fost dovedită numai pe cale dialectică. Această descoperire totodată mi-a fixat definitiv și linia conduitei mele politice.

Deocamdată, trăind între cadrele partidelor politice existente în acel timp și într-un sat ascuns, am fost constrâns la pasivitate.

Cu toate acestea, pentru că am refuzat a lua parte la votarea ordonată de Antonescu, am fost pedepsit.

După eliberare însă imediat am început o vie activitate politică în două sate, - în Gogan și Gogan-varolea-, încă în luna Ianuarie 1945 am organizat Uniunea Populară Maghiară, fiind al doilea în județ.

Până în anul 1948 am fost președintele organizației din cele două sate unite, iar după separarea aceloră până în anul 1950, am fost secretarul organizației din Gogan-Varolea, și până în anul 1951 responsabilul de presă, U.P.M., recunoscându-mi meritele prin mai multe mențiuni în procesele verbale.

În cadrele partidului, în mișcarea democratică, totdeauna am deavoltat o vie activitate, de exemplu:

În vara anului 1950 m-am angajat a executa prin muncă voluntară reparația și manipularea a două batoze, despre care am un certificat. Pe lângă aceasta am ținut și cursuri serale acolo.

Pentru activitatea mea am fost expus la multe brutalități în primăvara anului 1945 din partea reacțiunii maniste, și anume: au aruncat grenade de mână în casa mea, pe care și alfel au devastat-o; au făcut 7 denunțuri mincinoase contra mea, etc.

În anul 1951 m-am angajat la școala de agricultură din Tg.Săcuiesc.

În prezent predau cursuri de tehnologie și tractorologie la școala de tractoare din Sf.Gheorghe, ca profesor angajat cu ora.

Avere nici-când n-am avut și nu am nici acum.

Dat. Sf.Gheorghe, la 18 ianuarie 1952.

3. A „Június 11” Rajoni Vállalat Igazgatóságának

A „Június 11” rajoni vállalat Igazgatóságának Tudomásomra jutván, hogy vállalatuknál egy mérnöki állás betöltendő, pályázatomat erre az állásra ezennel tisztelettel bejelentem. Személyi és életrajzi adataim a következők:

Születtem Gogán-Váralján, a volt Kis-Küküllő megye területén 1885. október 4-án (Buletin száma: Ca, 383681). Atyámnak születésemkor vagyona nem volt, később örökség révén földbirtokhoz jutott, vagyona 1935-ben bekövetkezett halálakor 13,2 hektár szántó, ... házudvar volt. Ez alkalommal minden ... örökségemről lemondtam családostestvéreim javára. Vagyonom tehát nem volt soha, és jelenleg sincsen. Édesanyám ki jelenleg is él, kolozsvári orvos leánya. Nőtlen vagyok és voltam mindig.

Iskoláimat az érettségig Erzsébetvároson (Dumbraveni) végeztem, amikor a budapesti József műegyetem gépészmérnöki [karára] iratkoztam. 1909-ben, még diplomám megszerzése előtt a berlini [...] -nál, és az erfurti [...] cégnél praktizáltam, majd 1911-ben visszatértem Budapestre diplomám megszerzése végett. Itt ért az 1911-es balkáni háború alkalmával a mozgósítás, mint akkor már ismert tüzérségi specialista a polai haditengerészethez kerültem, hol rövid ideig a repülőknél, majd a baleset után a „Ballistische Recheninstitut” (Tüzérségi számoló intézet) kaptam vezető állást.

Itt a balkáni háború lejártá után is, mint nélkülözhetetlen katonai behívó erejével visszatartottak, és igen kedvező állásba előléptettek. A világháború után örnagyi rangnak megfelelő hivatalom volt.

4. „Către Organizația centrală a Uniunii Populare Maghiare din Sighisoara, Gogan-Varolia”, 27 aprilie 1951

Traducere din limba maghiară

Uniunea Populară Maghiară din România. Gogan-Varolia Dela Organizația din Gogan Varolia al U.P.M.-

Către organizația centrală a Uniunii Populare Maghiare din Sighisoara

În interesul membrului nostru Gaál Alexandru, comitetul executiv al organizației locale Vă înaintează următoarele:

Susnumitul este un om în vârstă de 66 ani, necăsătorit și fără avere, inginer mecanic, își trage origine dintr-o familie de gospodar, a cărei avere însă în cea mai mare parte s-a împărțit în anul 1928. El deja de la data de anul 1911 este sinestătător și independent de familia sa. - Deja înainte de schimbarea regimului din anul 1944 era cunoscut ca un om cu gânduri democratice, și din cauza refuzului de a participa la votările ordonate de Antonescu, a și fost pedepsit. În anul 1935 a și renunțat la orice drept de moștenire ce putea să-l aștepte după familia sa.-După schimbarea de regim din 1944, s-a apucat ca să înființeze o organizație de partid democratică și cele două organizațiuni înființate de el cel din Gogan și cel din Goganvarolis al Uniunii Populare Maghiare au fost cel de al treilea și de al patrulea în întregul județ.-Centrala noastră a văzut de bine, ca să unească cele două organizațiuni, ca prin modul acesta se putea devine președinte tov. Gaál la ambele organizațiuni. Din partea reacțiunii prea tare de atunci din cauza activității cele în primăvară și în iarna anului 1945 l-a primit și insulte de fapt, au împușcat în locuința sa, au aruncat grenade de mână în locuința sa, și au făcut denunțuri false în 9 cazuri contra lui, din care cauză vreo 12 ori a stat în fața Tribunalului de judecată. - Cu ocaziunea alegerilor de toamnă din anul 1946, cele două organizațiuni au obținut rezultate bune rcunoscute pe toată țara, și întrucât alegătorii celor două comune aau trecut la comuna Zagor aflatoare la o îndepărtare de 38 km, prin păduri în timp de ploaie de toamnă într-o proporție de 88%, atunci Tov. Gaál a primit lauda atât la adunarea generală al județului, precum și în preda. -

Cele două organizațiuni timp de 3 ani a fost unite sub președenția lui Gaál, atunci din cauza vârstei sale înaintate a demisionat, iar cele două organizațiuni pe comune s-a despărțit, iar tov. Gaál a menținut secretariatul organizațiunei dela Goganvarolia până la sfârșitul anului 1949, iar de atunci este membru din comitetul executiv.-În toto timpul a desfășurat o activitate foarte puternică, iar cursurile serale a ținut prelegeri și etc., iar deja dela anul 1948 a pornit o agitațiune puternică pe lângă înființarea gospodăriilor colective, deja înainte de a se începe acțiunea oficială, iar această agitație și azi continuă.

A luat angajamente la numeroase lucrări de brigadă, astfel de exemplu în vara anului trecut, garnitura de batoză a comunei, care era într-o stare așa de neglijată primită de la un ciabur, că reparația ei a fost considerată ca imposibil de către doi experți oficiali, cu lucru de brigadă l-a reparat și pe lângă mașină s-a angajat ca mecanic fără nici un salar până la sfârșitul sezonului de treieris, cu așa de mare rezultat, că garnitura de batoză în toată plasa a fost dintre cele mai bune, și după ce în localitate a terminat treierisul înainte de timp fixat, s-a dus și a făcut treieris și într-o altă comună.-

În afară de aceasta a sprijinit organizațiunea și materialicește, i-a donat mașina de scris, mobile, și soba de încălzit, etc.- În baza tuturor acestora putem afirma cu toată răspunderea, că în cele două comune nimeni nu a deșus atâtea servicii cu atâtea altruism, pentru regimul democratic, decât tov. Gaál Alexandru, fiindcă pentru toate acestea nu a cerut și nici nu a primit nici un fel de contraserviciu nici de la noi și nici de la Statul.-

Acuma însă s-a prezentat înaintea noastră cu următoarea cerere: Mama sa Văduva lui Gaál Josif, actualmente în vârstă de 86 de ani și după cum rezultă din certificatul medical prezentat este așa de bolnavă, că nu este cerosimil, dacă ajunge cu viața până la sfârșitul anului.

Bătrâna o are circa o avere imobilă de 8 și 1/2 Ha. Pe numele ei. După ce din cauza vârstei și singurătății nu poate cultiva pământul și ca ajutor din această cauză a ținut și un servitor, dar din motivul că soțul ei a fost proprietar de pământ și înainte de anul 1918, în baza acestora a fost considerat ca ciabur, inginerul Gaál însă s-a angajat în funcțiune la Târgul Secuiesc, în zilele apropiate și definitivarea sa în funcție o așteaptă: Roagă deci ca să intervină organizația noastră, ca să aprobe Miliția mutarea mamei sale în comuna cernatul de jos /raionul Târgul Secuiesc/, ca acolo să fie plasată la o rudă de femeie pentru timpul restante de bătrânețe. Dorim să menționăm, ca mama tov. Gaál nu a administrat averea imobilă, deoarece administrarea acestei averi a fost predată cu deplin drept tov. Nagy Mihail Ty. și din averea aceasta nu a tras nici un folos, ba chiar a și avut pagubă după ele.-

La cererea aceasta a tov. Gaál toată organizația noastră aderă în mod unanim și roagă Centralei, ca să intervină în înțelesul dorit, cu atât mai mult, fiindcă satisfacerea cererei nu interzice nici o lege, iar fefuzul ei nu o ordonă.-

Datat în Goganvarolia la 27 Aprilie 1951.-

Uniunea Populară maghiară din România
Gogan Varolia

Făbián Joan s.s. Nagy Joan Sz. ss Nagy Emeric s.s.
Vicepreședinte, secretar președinte

5. „Kérem alkalmazásomat az iskola tantestületében”, 1957

Alulírott Gaál Sándor okleveles gépészmérnök, ki született Gogán-Váralján, 1885 október 4-én, jelenleg nyugdíjas, lakik Sf.Gheorghe, str. MALINOVSCI 48 alatt, kérem alkalmazásomat az iskola tantestületében, mint technikai oktató mesterét. Mellékelem:

- Életrajz
- diploma fotokópia.

Születtem 1885. október 4-én Gogán-Váralján, akkori Kis-Küküllő megye. Atyám Gaál József, születésemkor vagyonatlan volt, 1897-ben örökölt 307 hold birtokot, ez 1914-ben 100 holdra, 1930-ban 18 holdra redukálódott, atyám 1934-ben halt meg. Anyám Kolosváry Erzsébet gyakorló orvos leánya. Két fiútestvérem volt, egy még él, nyug. Agrármérnök Kézdi-Vásárhelyt.

A középiskolát Erzsébetvároson, az egyetemet Budapesten, Berlinben és Zürichben végeztem.

1910 óta az osztrák–magyar haditengerészet mint „Arbeitungschift”-et alkalmazott a „Ballistische Recheninstitut” élén I oszt. Németkapitányi rangban. Az összeomlás után 4 évig Déván gépműhelyem volt, majd Gogán-Váralján mint magán-mérnök éltem. Vagyonom soha nem volt, családot nem alapítottam. 1935-ben két házasságom javára minden örökségről lemondtam.

Felszabadulás előtt politikában csak annyiban vettem részt, hogy 42-ben az Antonescu-szavazás miatt 500 lejre büntettek, mert nem vettem részt a szavazáson. A felszabadulás után 1945 februárjában megalkottam személyes agitációval három község, Kend, Gogán és Gogán-Váralji „Magyar Népi Szövetséget”, ennek 1948-ig elnöke, 1950-ig tiktára voltam.

1950-ben Alsócernátonban, 1951-ben Sepsi szt-györgyre költöztem, hol 1952-ig a traktoriskolában elméletet tanítottam. 1952-ben a „Június 11” vállalathoz állottam be, hol nyugdíjazta-

tásomig, 1957. áprilisig voltam mint „mechanic sef”. Emellett az építészeti iskolában, a fémipari iskolában és a „Június 11” továbbképző tanfolyamain tanítottam. Öt újításomért összesen 18.000 lei prémiumot kaptam.

6. „Vállalok minden néven nevezhető mérnöki és gépészmérnöki munkát”, 1952.X.13

Vállalok minden néven nevezhető mérnöki és gépészmérnöki munkát, amennyiben lényegesen technikai-tudományos, és nem túlnyomóan adminisztratív tevékenységről van szó. Így:

1. Épülettervek készítését, rajzolását, költségvetést, munkatervet, stb. Bányász, kőfejtők kitermelési programját.

2. Terepfelvétele minden fajta műszerrel: nivellálást, kiosztást, térképezést, stb.

3. Ipari telepek önálló tervezését, üzemtervük felállítását és azok felügyeletét.

4. Teljesen jártas vagyok mindennemű motorok, gőzgépek ismeretében és kezelésében, éppúgy a malomtechnikában, vízturbinákban.

5. Teljesen jártas vagyok az erős és gyenge áramú elektrotechnika minden tájában.

Az investíciós (beruházási) minden tisztán technikai vonatkozású részletét teljes biztonsággal vállalhatom.

Rá kell mutatnom azonban a következő hiányosságaimra:

Román nyelvtudásom igen gyenge. Írt vagy nyomtatott szöveget tulnyomólag jól megértek, azonban beszélni csak gyengén tudok, miután románul csak könyvből tanultam.

Olyan munkát, hol a fősúly nem a tiszta technikai tudáson, hanem az emberekkel való érintkezés módján, erélyeskedésen, vezető és irányító aktivitáson van, nem tudok vállalni, a hangom és lábam nem megfelelőek, nagyon rossz pallér vagyok. A munkák tisztán szellemi részét annál nagyobb biztonsággal vállalhatom, mentől nagyobb tudást kíván az.

Idemellékelem a személyi és életrajzi adataimat,

Kelt Sepsi szt györgyön, 1952. évi október hó 13-án.

7. LELTÁRA azon ingóságoknak melyek GAÁL SÁNDOR személyes tulajdonát képezik és nem tartóznak a csernátoni Gaál-Végh hagyatékhöz.

1.- Egy antik garnitúra, mely áll egy furnéros empire asztalból, esztergált lábakkal, 2 félkör alakú karosszékből, 4 párnás székből, líra alakú támlával.

2.- Két világos rózsafafurnéros antik szekrény (sifoner) ezek közül egyik Szentgyörgyön használatban van.

3.- Egy háromfiókos sötét veresbarna furnéros antik szekrény, bronz veretekkel.

4.- Egy antik íróasztal, felül lecsapódó fedéllel, alul két felé nyíló ajtóval, sok fiokkal – furnéros.-

5.- Két diván, ezek közül az egyik az 1.- alatti garnitúrához tartozik, a másik ottlétemkor a konyhában volt.

6.- Négy hajlított fa (rhonel) szék, fenyezett.

7.- Egy kb. 80×35×40 cm méretű fekete vasalt láda, benne családi okmányok, pergamen nemeslevél 1650-ből, 2 pergamen egyetemi diploma, egyik a magamé, a másik József öcsémé.

8.- Egy széthyitható keményfa keretű heverőszék, mely utoljára az előszobában volt.

9.- Egy jó állapotban levő matrac, két párna, egy paplan.

10.- Egy tengerész láda kb. 80 cm magas 35×35 cm átmérőjű, apró szegekkel rávert szürke pléhvél borítva, telve családi fényképekkel.

11.- Egy furnéros faágy.

12.- Egy vasalt tölgyfaláda, igen jó állapotban.

13.- Egy nagy fekete cserge pokróc.

14.- Festmények. Gaál József 48-as honvédszázados, Gaál Sándor ezredes testvéröccsének és nejének olajfestményű nagy formátumi arcképei. Gaál József őrnagynak, Gaál Sándor apjának olajfestményű arcképe, Gaál Sándor ezredesnek, a székely honvédség szervezőjének arcképe, mely a belső szoba falán függött. Alulírottak érettségi vizsga alkalmából készült csoportképe.

15.- Egy antik falióra.

16.- Ezüst evőeszköz, kés, villa, kanál, ezüst kis kancsó, kristály (piros) kis váza, szintén egy zöld színű.

17.- Könyvek. Arany, Vörösmarty, Tompa, Petöfi díszkiadású összes művei. Jósika, Eötvös díszkiadásos művei. Pallas nagy Lexikon, Tolnai Lexikon, Brehm: Az állatok világa (10 kötet), Graca György: A magyar szabadságharc történet. A vasárnapi Újság 1882-1902 évfolyamai. Kolzmarl: Világtörténet, Révai Világtörténet. Széchenyi István: Hitel 1830-as kiadás, egyáltalán valamennyi könyv és folyóirat német nyelven. –

Kelt Sepsi-Szentgyörgyön 1971.XI.10-én- Gaál Sándor

8. „Tisztelettel alulírott személyi adataimat a következőkben közlöm”

Tisztelettel alulírott személyi adataimat a következőkben közlöm.

Születtem Gogánváralján 1885. október 4-én, nőtlen és vagyontalan vagyok. Atyám kisebb birtokos volt, hárman voltunk testvérek. Az erzsébetvárosi gimnázium végzése után a budapesti műegyetemen tanultam, majd Berlinben a „Gesellschaft für Elektrotechnische Industrie”-nál és Erfurtban Otto Schwade repülőmasina gépgyárban voltam alkalmazva. 1922-24-ben Déván gépműhelyem volt, ezután Gogán-Váralján alkalmi műszaki tevékenységgel és tervezéssel foglalkoztam, és tudományos folyóiratokba írtam.

Politikai meggyőződéseim miondig szélső demokratikus volt, ezért a fordulat előtt minden politikától távol tartottam magam, a forradalom után ellenben teljes energiával aktivitásba léptem, és 45-ben két községben személyesen személyesen szerveztem meg a Magyar Népi Szövetséget (Gogán és Gogán-Váralja). Az uzóbinak 48 végéig elnöke, majd titkára voltam, jelenleg választmányi tagja vagyok, aktivitásomról a szervezet illetékes felvilágosítást adni. Vagyonom 1924 óta nincsen.

Gaál Sándor tudományos munkássága

Egyenáramú transzformátor (1906. október 10.)

Légcsavar (1910. február 15.)

Súrlódás csökkentés (1910. február 15.)

Gerät zur Aufklärung unsichtbarer Geschütze (1915. augusztus 16.)

Eine neue Prüfungsmöglichkeit der Relativitätstheorie, Die Naturwissenschaften, 1927, XV, 24. sz., 506

Die Kaskadenröbe. Ein Betrag zum Problem des Atomkern-Zertrümmerung (1929. május 6.)

Eastman Kodak (1930. június 16.)

Forschungen & Fortschritte (1931. május 27.)

Die Ausnützung der Sättigungsercheinung beim Photometrieren mit Photoelektrischen Zellen (ismeretlen datálási)

Kraftgasgenerator für Holz von hoher Feuchtigkeits (1935. december 23.)

Apparat zur Messung der Spannung von Zugorganen der Flugtechnik (ismeretlen datálási)

Einrichtung am Infanterie – Gewehr zur Zerstörung von Drahthindernissen durch Schuss (ismeretlen datálási)

Atomelmélet és oksági elv (ismeretlen datálási)

Forgódugattyús motor (Bauer Gusztáv, 1960)

Természettudományi közlöny, pályamunka (1962)

A tükör szerkesztőségének (1971. november 22.)

Appretur (1971. november 22.)

A relativisztikus doppler paradoxon (ismeretlen datálási)

A teljes indukció antinomiái (ismeretlen datálási)

Miholcsa Gyula – miholcsagyula@gmail.com

Irodalom

- BEKE György
2000 Ormós Zsigmond hagyatéka, *Honismeret*, 2000/6. sz.
- BODÓ Barna
1981 Ki fedezte fel a ciklotron elvét? E. O. Lawrence vagy G. S.?, *TETT*, 1981, 1. sz.
1982a Ki volt Gaál Sándor?, *A Hét*, 1982 november 5, 45. sz.
1982b Ki volt Gaál Sándor?, *Élet és Tudomány*, 1982, 50. sz.
1982c Tudományos jelenvalóságunk, avagy ki volt Gaál Sándor Kilátó. *A Kisenciklopédia Évkönyve II.*, Temesvár, 1982.
(<http://www.kfki.hu/physics/historia/g/aa/gaal/gaalpant.html> - utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus)
- CZEGŐ Zoltán
1969 Akit nem irigyl senki, *Megyei Tükör*, Kovászna, 1969. október 18.
- GAÁL, Alexander von
1927 Eine neue Prüfungsmöglichkeit der Relativitätstheorie, *Die Naturwissenschaften*, XV, 24. (június 17.), 506.
- GAÁL Sándor
1971 Egy elméleti fizikai értekezés kalandos története, *Megyei Tükör*, Kovászna, 1971 november 28.
- KÖTELES Viktória
2011 *88 magyar találmány*, Sanomamedia, Budapest.
- SOMBORI Sándor
1970 A két Gál Sándor, az ezredes és a mérnök, *Új Élet* 1970, 1. sz.
1995a Egy szentgyörgyi remete: Gaál Sándor a tudós, *Háromszék*, 1995 június 16.
1995b Egy szentgyörgyi remete: Gaál Sándor a tudós, *Háromszék*, 1995 június 17.
1995c Egy szentgyörgyi remete: Gaál Sándor a tudós, *Háromszék*, 1995 június 20.
1995d Egy szentgyörgyi remete: Gaál Sándor a tudós, *Háromszék*, 1995 június 21.
1995e Egy szentgyörgyi remete: Gaál Sándor a tudós, *Háromszék*, 1995 június 22.
- SZŐCS Huba László
2009 Gaál Sándor, a polihisztor, *Műszaki Szemle*, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2009, 46. sz., 3–10.
- VESCAN, Teofil T.
1957 *Fizica teoretică*, Tipografia Învăţământului, Bucureşti, 1957, I, 251.

Kéziratos hagyatékok, levelezés

Székelly Nemzeti Múzeum Levéltára, Sepsiszentgyörgy (SzNM Levéltár)
Haszmann Pál Múzeum, Csernáton
Bauer Gusztáv magániratai, Németország
Szócs Huba nagybányai főiskolai tanár magángyűjteménye, Székesfehérvár

Detalii privind viaţa şi activitatea lui Sándor Gaál

(Rezumat)

Se ştie puţin despre viaţa şi activitatea fizicianului şi inginerului Sándor Gaál. Informaţiile din lexicoane sau în diferite articole sunt precare, sau conţin greşeli. Studiul de faţă are ca scop completarea cunoştinţelor despre savant, folosind surse istorice din diferite colecţii şi arhive private, şi cele aflate în colecţia bibliotecii Muzeului Naţional Secuiesc. Totodată în lucrare von concentra mai ales asupra aspectelor biografice, şi mai puţin asupra analizei activităţii ştiinţifice.

Details about the life and activity of Sándor Gaál

(Abstract)

Little is known about the life and activity of the physicist and engineer Sándor Gaál. The data regarding his activity in encyclopedias and other articles are scarce or incorrect. Our study aims to complete our knowledge about the scientist, by using different sources which can be found in personal archives and in the library of the Székely National Museum. The study focuses mainly on biographical details and less on the analysis of his scientific work.

Lapszám 48.

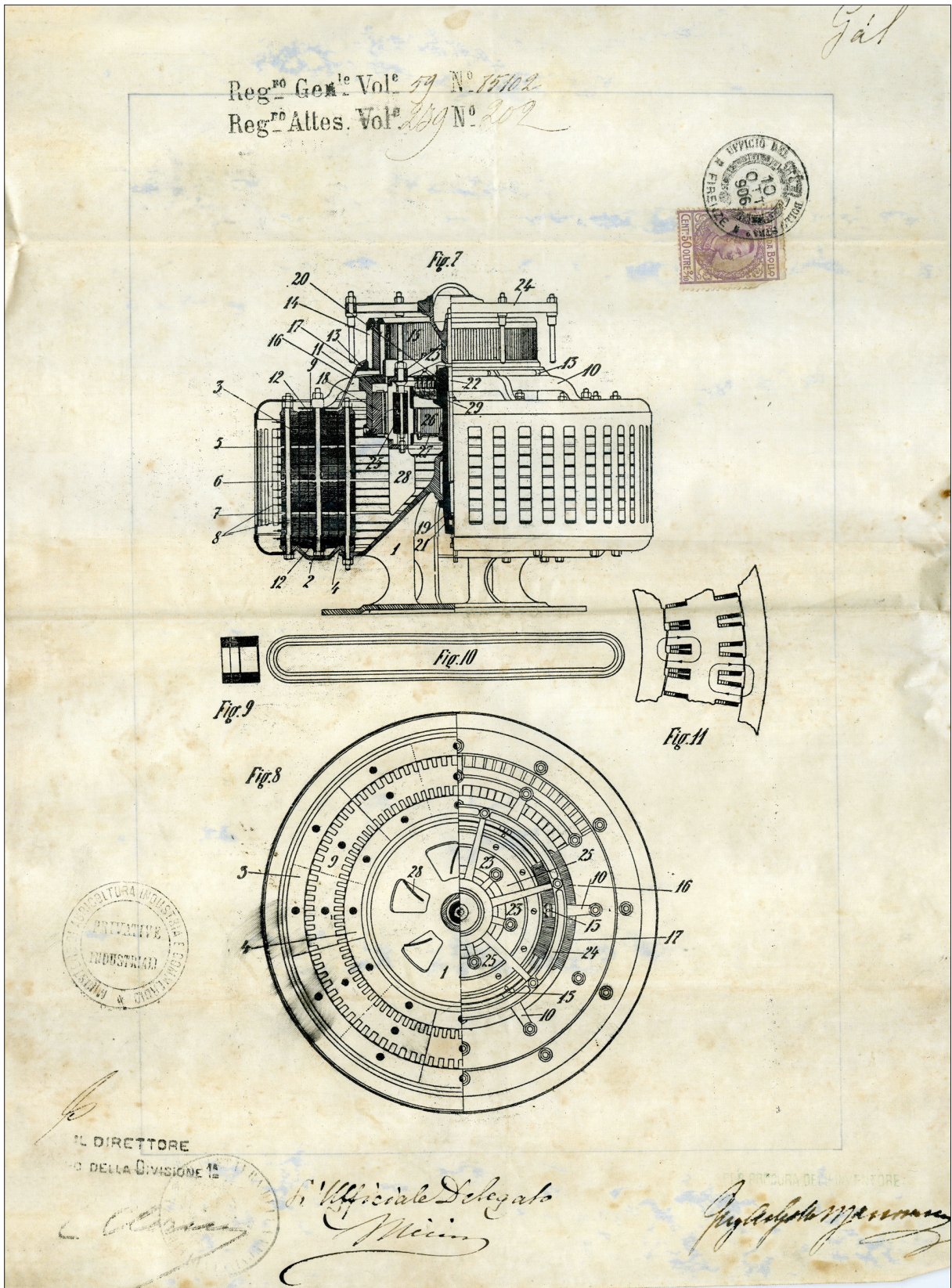
József Lőrinc

Született Gyulai-Váradi (Kis-Károly) 1885-ik évben Róm. Kath. vallású; az 1903-iki tanév September havában Július évi okt. biznny alapján a m. kir. József-műegyetem gépészmérnöki szakosztályába rendes hallgatónak felvétel.

Tantárgy	Tanév	Aláírta-e a lezárókönyv?	Előmenetel	Megjegyzés	Tantárgy	Tanév	Aláírta-e a lezárókönyv?	Előmenetel	Megjegyzés
Analízis és geometria I. f.	90/91 I				Analízis II. f.	91/92 I			
Ábrázoló geometria	" I				Geometria II. f.	" I			
Konstruktív rajz	" I			<u>meg.</u>	Mechanika	" I			
Chemia	" I				Chemiai technologia	" I		H	
Rajz	" I			<u>meg.</u>	Kísérleti és technikai fizika	" I			
Abt. geom. elemek	" I				Géprajz	" I			
Abt. géptan	" I				Építési enciklopédia				
Geometria I. f.	90/91 I		3.	90y. IX. 12. hármas	Fémek öntése és nyújtása	" I			
Analízis I. f.	" I				Gépelemek I. f.				
Abt. geometria	" I				Műhelyi gyakorlatok I. f.				
Konstruktív rajz	" I		3	90y. IX. 12. hármas	Mechanikai technol. gyakorlat I. f.	" I			
Chemia	" I		3		Elektromosság és mágnesség	" I			
Rajz	" I		3		Elektromos mérési gyakorlatok	" I			
Abt. géptan	" I				Matemat. gyakorlat	" I			
Abt. geom. elemek	" I		3.	90y. IX. 12.	Mechan.	" I			
Abt. geometria	" I		3.	90y. IX. 19. kérés	Géprajz I. f.	90/91 I			<u>meg.</u>
Geometria II. f.	91/92 I		3.	n.v. 90b. I. 16	Gépelemek	" I			<u>#</u>
Analízis II. f.	" I		3	n.v. 90b. I. 16	Geodézia elem.	" I			<u>meg.</u>
Mechanika	" I		3	n.v. 90b. I. 22	Körigazg. rajz	" I			
Kís. és techn. fizika	" I		3	n.v. 90b. I. 18	Épít. enciklop.	" I			
Fémek önt. és nyújt.	" I		6		Élert. és magnep.	" I			
Géprajz	" I		5.3		" mérési gyakorlatok	" I			
Mech. techn. gyakorlatok	" I								
Elektromos mér. gyakorlatok	" I								
<p><u>1906. október 20-án egyhangúlag az igazgató által felkérve a gépészmérnöki szigorlatot...</u></p> <p><u>azoknál a hallgatóknál, akiknek a vizsgán való részvételét az igazgató engedélyezte...</u></p> <p><u>A. fizikabiz. pótszigorlatra utasítjuk.</u></p> <p style="text-align: right;"><u>delian</u></p>									

EZEN FÉLÉN A SZIGORLATOK PÓZÓTT MEGKÖNYV TANULMÁNYI DÖLÉSE ELŐL SZÁMÍTANDÓ BE.

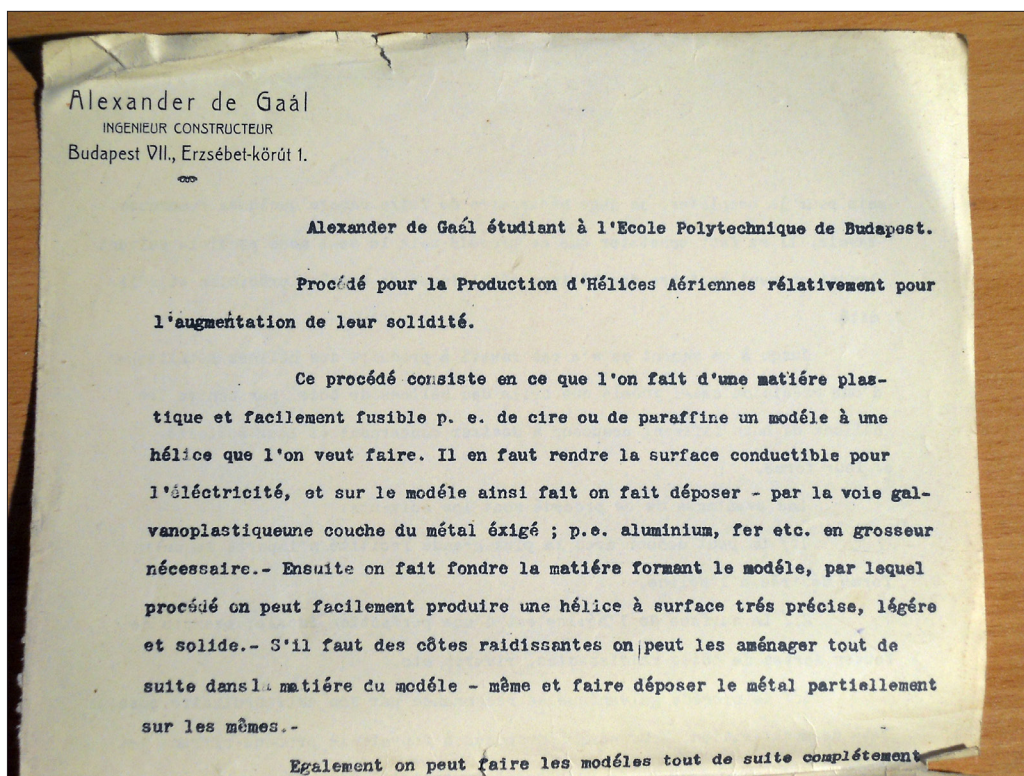
1. ábra Egyetemi hallgatói törzskönyv (Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára, Királyi József Műegyetem Gépészmérnöki Kar hallgatói törzskönyvek, XIV. kötet, 48. szám (BME, Batalka Krisztina levéltáros jóvoltából)

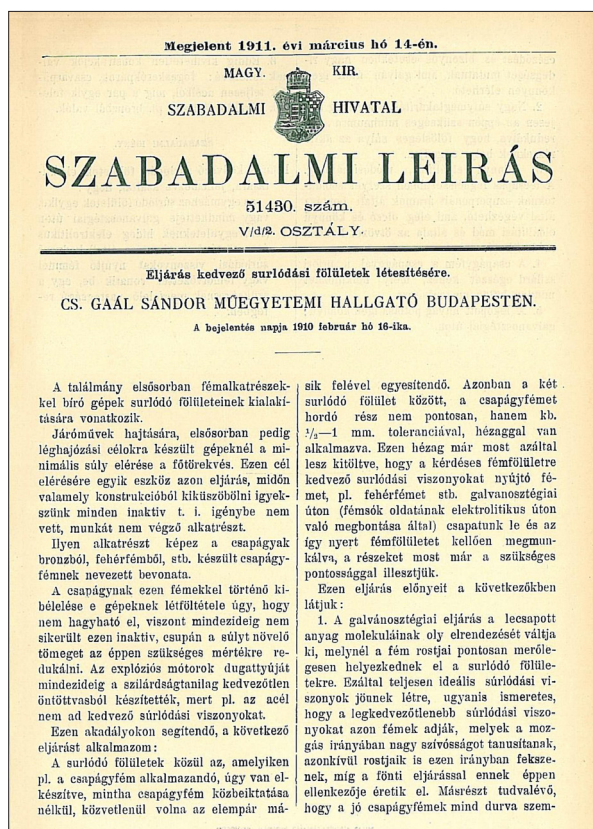
2. ábra Egyenáramú transzformátor, szabadalmi rajz (Székely Nemzeti Múzeum)

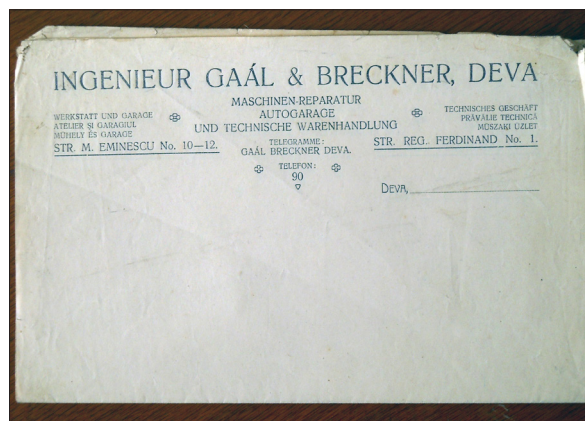
3. ábra Egyenáramú transzformátor, 369770 számú francia találmányi szabadalom (Székely Nemzeti Múzeum)

4. ábra Francia szabadalmi leírás, 1910 (Székely Nemzeti Múzeum)

5. ábra Szabadalmi leírás, Magyar Kir. Szabadalmi Hivatal, 1910. február 16. (Székely Nemzeti Múzeum)

6. ábra A dévai Gaál & Brecknek cég fejléces papírúv (Székely Nemzeti Múzeum)

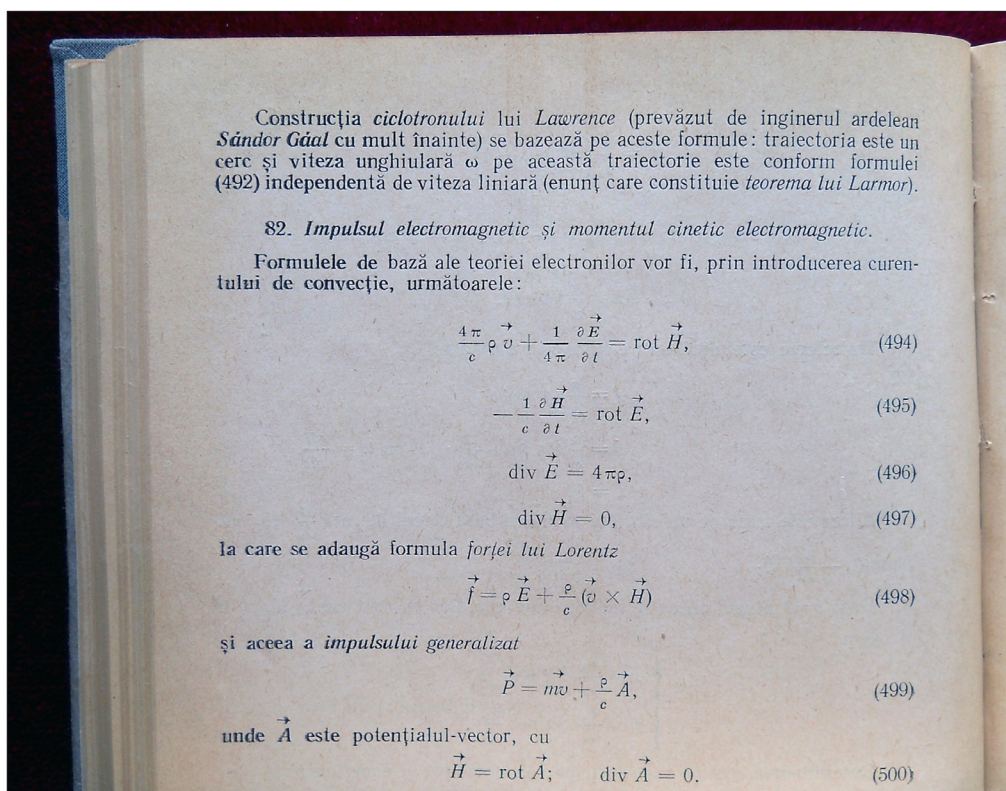
Die Kaskadenröhre.

*Ein Beitrag zum Problem der Atomkern-Zertrümmerung
von S. Gádl, in Gogan, Romänien.*

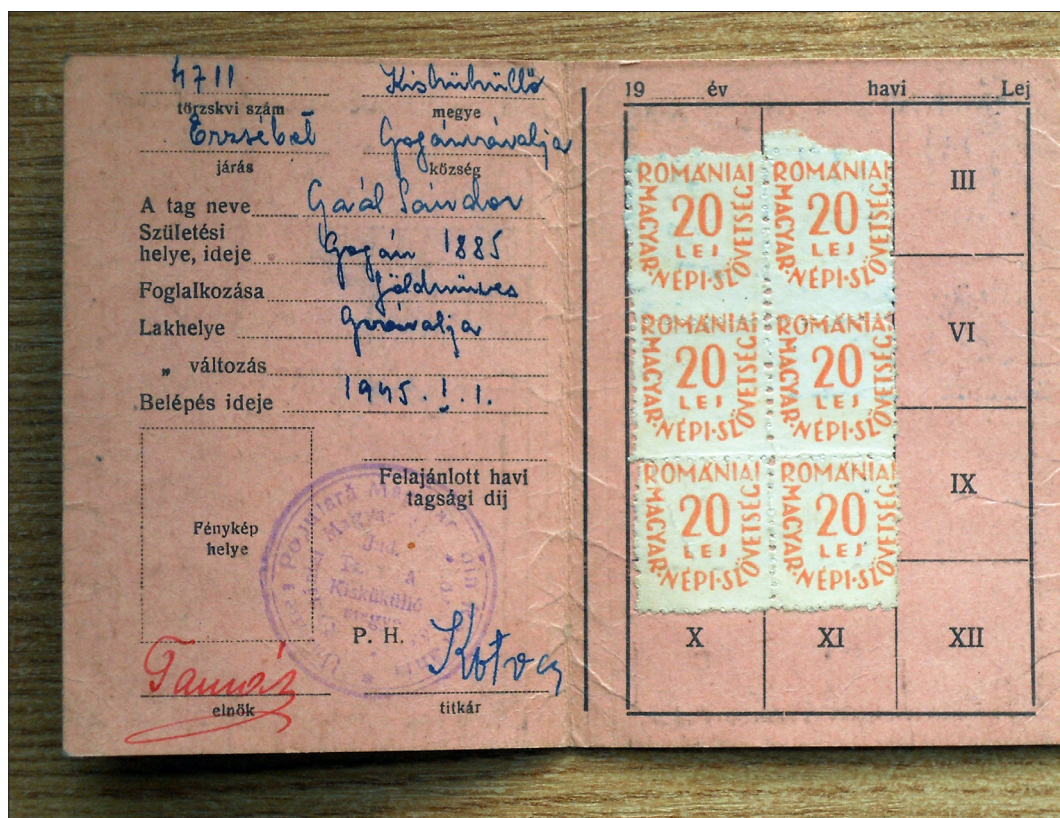
Ein Kanalstrahlenstrom von einer Milliampère Stärke entspricht der Strahlung von 100 Kg Radium, sofern die Ionen auch die entsprechende Geschwindigkeit haben. Dieser Umstand war der Beweggrund einiger in neuester Zeit unternommener Versuche, welche in Erzeugung der als nötig erachteten extrem hohen Spannung mit Hilfe der Luftpotezialität bezweckten. Der Gedanke ist zweifellos phantastisch, auch lassen sich die Umrisse der dabei zu lösenden Aufgaben sowohl nach der Menge, wie nach der Schwere hin nicht klar erkennen; es gibt aber in dieser Richtung keinen andern Weg.

Der andere, nächstliegende Weg wäre nämlich die Erzeugung der Ultraspannung durch "Laboratoriumseinrichtungen". Dies erscheint auf erstem Blick vielversprechend, zumal in dieser Richtung in neuester Zeit einige erfolgreiche Vorstöße unternommen wurden. Leider erweist sich der Weg nach gründlicher Prüfung als ungangbar. Man findet zwar schon nach elementaren Betrachtungen, dass die zu verwendenden Mittel im Prinzip sehr einfach sind und mit Hilfe in Kaskade geschalteter Influenzmaschinen, Riesenduplikatoren, umschaltbarer Influenzmaschinen, Teslaspulen und ähnliches Zeug sich alle denkbare Spannungen erreichen lassen, man findet aber gleichzeitig das allgemein und genügend streng gültige Gesetz, dass die Linearmasse der Apparatur, -ohne Rücksicht auf das verwendete Prinzip und Leistung - mit der Spannung proportional ist, ihr Raumbedarf also mit der dritten Potenz der Spannung wächst. Dies ist einleuchtend, die Grösse der Hochspannungsapparate

7. ábra A ciklotron cikk német nyelvű kézírata, 1927 (Székely Nemzeti Múzeum)

8. ábra A Gaál Sándort megemlítő rész a Teofil T. Vescan könyvében

9. ábra Gaál Sándor Romániai Magyar Népi Szövetség tagsági könyve, 1945. január 1. (Székely Nemzeti Múzeum)

Szeged, 1952. November 19

Kedves Feri barátom!

Itt a dolgok nagyon bedorvöltlenül
 alakulnak. Volt egy tanácskozásom egy ügyvédrel
 a Pár becsületéről, és nincs rá oka hogy
 szépet mondjan. Megjelenett, hogy
 az esetben, ha engem eltiltenek, a teljes
vagyonát elzárják, elverik. Tehát
a belsőket is. Mindent, a mi az országom

10. ábra Részlet Gaál Sándor leveléből, 1952. november 19. (Deák Tünde jóvoltából)

11. ábra Gaál Sándor portré (Bodó Barna jóvoltából)

12. ábra Egyetemes tokjázat, 2474/41575 számú román találmányi szabadalom (Bauer Ferdinand jóvoltából)

13. ábra Gaál Sándor portré (Székely Nemzeti Múzeum)

14. ábra Gaál Sándor temetése (Hasszmann Pál jóvoltából)

15. ábra Gaál Sándor kopjafája (Dimény-Hasszmann Árpád jóvoltából)

KULTÚRA ÉS TÁRSADALOM

Pozsony Ferenc

A PITYÓKÁS KENYÉRTŐL A NEMZET KENYERÉIG

Dolgozatunkban röviden bemutatjuk, hogyan alakult ki a kenyér burgonyás változata, milyen szerepet játszik a kenyér a különböző néphagyományokban és a szakrális életben, s ez a falusi világból származó, onnan kiemelt, kitalált hagyomány¹ hogyan változott, etnicizálódott a modern polgári nemzetépítés során.

A kenyér az erdélyi földművesek életében

A magyarság a honfoglalás előtt lepénykenyeret fogyasztott. A kelesztett, magas kenyér Európában még fényűző eledelnek számított a második évezred elején, de a 11. századtól kezdődően már a magyar királyság területén is meghonosodhatott a felsőbb társadalmi rétegeknél. Az erjesztett kenyér csak a késő középkorban, a 14. században jelent meg a hazai köznép táplálkozásában, azonban már a következő században elterjedt a finomabb kenyéértésztából sült kalács is.² Habár a 16. században a gabona termesztése jelentős mértékben növekedett a Kárpát-medencében, a termés túlnyomórészt továbbra is csak a belső igények kielégítésére fordították.³ A kenyér kiemelt szerepet játszott nemcsak a főúri családok és az udvarukban élők táplálkozásában, hanem az oszmán-törökök ellen küzdő katonák élelmezésében is.⁴ A legfontosabb kenyérsütő eszközök (tekenő, lapát, kemence) már mind megvoltak a nemesi családok háztartásaiban, amit elsősorban az írott leltárak tanúsítanak. A 17. század során a főúri sütőházakban fehérkenyeret, gyengébb búzából és rozsból, valamint tisztán rozsból készítettek cipókat. A legjobb minőségű búzakenyeret természetesen a főúr és a családja fogyasztotta, az udvarban élő inasoknak, deákoknak, szakácsoknak és zenészeknek általában a búza és a rozs keverékéből, míg a cselédeknek rendszerint csak rozsból sütöttek cipót. A 18. század során a Magyar Alföldön termelt búzából sült kenyér

szerte Európában híres és keresett volt, amikor jelentős mértékben fellendült a városi pékségek termelése is.⁵ Kéziratos források azt bizonyítják, hogy a kenyér már a 17. században a mindennapi táplálkozás fontos része, az emberi élet kiemelt szimbóluma volt.⁶

A kenyér előállítására szakosodott molnárok és pékek Erdélyben is csak a nagyobb városi vagy a kisebb mezővárosi településekben működtek. Sepsiszentgyörgyön 1850-ben négy kenyér- és egy zsemlesütőt, 1864-ben pedig egy hivatásos pékmestert regisztráltak. Háromszék településeiben 1895-ben már összesen tizenkilenc pék működött.⁷ Az erdélyi főurak általában saját kenyérsütő mestereket alkalmaztak uradalmaikban. A falusi földműves családok számára, egészen a 20. század közepéig, rendszerint a tapasztaltabb asszonyok süttették a kenyeret a saját telkükön álló kemencében. A Marosvásárhelyi Iparkamra 1910-es jelentése pedig azt jelzi, hogy a hivatalosan működő pékek arra kérték a városok előljáróit, akadályozzák meg, hogy piacaikon kenyeret forgalmazzanak a kenyérsütő asszonyok.⁸ Erdélyben elsősorban búzalisztból, a Keleti-Kárpátok szomszédságában fekvő hegyesebb vidékeken pedig árpa és rozs keverékéből készítették, rendszerint sóval tartósított kovász segítségével kelesztették.⁹ Habár a gyárakban előállított élesztő a 19. század végétől kezdődően szélesebb körben elterjedt Erdélyben is, s jelentős mértékben elősegítette és megkönnyébbítette a különböző kelesztett tésztafélék előállítását, a kenyér alapanyagába általában csak tartósított kovászmaggal együtt került bele.¹⁰

Az újvilági eredetű kukorica a 18. század első felében terjedt el az erdélyi földművesek gazdaságában, háztartásában és táplálkozásában.¹¹ Hatására a búzaliszt elveszítette korábbi jelentőségét az itt élő románságnál, mivel a törökbúza örleményéből vízben főzött puliszka egészen napjainkig döntő, jelentős szerepet játszik táplálkozásukban, míg

¹ BODÓ Julianna 1987.

² KISBÁN Eszter 1997, 423.

³ Uo., 425.

⁴ Uo., 453–454.

⁵ BOGOS Zsuzsanna 2011.

⁶ KINDA István 2017, 42.

⁷ KINDA István 2017, 42–43.

⁸ KINDA István 2017, 43.

⁹ KISBÁN Eszter 1997, 456–460.

¹⁰ Uo., 435–439.

¹¹ ROȘCA, Karla 2016, 44.

búzakenyeret vagy finomlisztből sült kalácsot csak kiemelt, ünnepi, rituális alkalmak idején készítik és fogyasztanak.¹² A Kárpát-medence keleti harmadában és a román alföldeken a kenyér még napjainkig sem váltotta fel teljesen a korábbi gabonadarákból főzött kásaételeket.¹³ A különböző puliszkás éledek csak a 20. század elejétől kezdődően terjedtek el fokozatosan az erdélyi magyarság étkezésében, de soha sem szorították ki teljesen a kelesztett kenyeret, amit napjainkig jelentős mennyiségben fogyasztanak Székelyföldön még különböző levesekkel, tésztaeműekkel és krumplit tartalmazó ételekkel is.¹⁴

Az amerikai eredetű burgonya a 16. század idején jutott el Európába. Olaszországban 1519-ben, Franciaországban 1616-ban, Lotharingiában 1623-ban, Szászországban 1640-ben, Svédországban 1726-ban, 1760–1780 között pedig Dániában honosodott meg.¹⁵ Európa keleti felében, a Kárpát-medencében csak kétszáz évvel később terjedt el, mivel termesztését és fogyasztását sok helyen éppen a helyi lakosság korábbi előítéletei és képzetei fékeztek. Kósa László mutatott rá, hogy még a német és a francia lakosság is kezdetben bizalmatlanul viszonyult hozzá, de számos tévhit is gátolta elterjedését Európában.¹⁶ Például Erdély főkormányászeke 1783-ban azt jelentette a bécsi udvarnak, hogy Csíkban, Gyergyóban és Kászonban „a nép utálja, mivel azt hiszi felőle, hogy evése a francia betegséget előmozdítja.”¹⁷

Habár a 16. század elejétől kezdődően már Európa sok országában ismerték és becsülték a burgonyát, csak a 18. század második felétől kezdték megkedvelni és tudatosabban termesztetni.¹⁸ Szélesebb körű hazai elterjedésében jelentős szerepet játszottak a 18. század idején és a 19. elején pusztító természeti csapások, hosszan tartó száraz időszakok, különböző járványok és éhínségek, valamint a központi hatalom kemény rendeletei és intézkedései.¹⁹

Mária Terézia 1767-ben szigorú rendeletében utasította az erdélyi főkormányászekeket arra, hogy vezessék be a burgonya termesztést a régióban, hogy a helyi lakosságnak legyen mivel táplálkozni hosszan tartó szárazság, éhínség esetében. A kenyérgabona hiányát akkor még az is fokozta, hogy sok vidéken a pálinkát éppen szemesgabonából főzték. A császárnő a következő években, 1768–1769-ben már azt ajánlotta, hogy a gabona helyett elsősorban burgonyából főzzék a szeszes italt. Az 1769-es főkormányászekei jelentések

arról számoltak be, hogy Csíkszékekben még nem kezdték el termesztését.²⁰ A következő évben megfogalmazott jelentések azt tükrözik, hogy Csík- és Udvarhelyszéken is még akadozott termesztése.²¹ Az 1774-ben írott jelentések azt emelik ki, hogy míg Csíkszéken elhanyagolják termesztését, addig Háromszéken már általánosan elterjedt. „Használják hamuban megsütve vagy hús mellé és vajjal evésre; lisztet is készítik belőle és Kézdivásárhelyt a hetivásárokon árulják. Disznót is hizlalnak főtt burgonyával.”²²

A korabeli osztrák adminisztráció szigorú rendelkezéseiben sürgette, hogy a székely falvakban *főképpen Pityókat ültessenek*.²³ A bécsi hatalom részletes információkat, konkrét recepteket is forgalmazott a krumpli felhasználásával kapcsolatban, amit a helyi, falusi tanácsi jegyzőkönyvek őriztek meg. A birodalom központjából küldött ajánlások pontosan megfogalmazták, hogy a kenyér helyett a burgonya vízben megfőzve vagy megsütve, megszóva nagyon ízletes táplálék, kevés rántással pedig édes vagy savanyú leves előállítására alkalmas. Az orbaiszéki Papolc falujegyzőkönyvébe 1816-ban beírták a *pityókás kenyér* receptjét is: „*jol megfőzven s egyben törven vagy Reszelön által reszelven a Kenyérnek való Buza, Ros, s Török buza, Árpa és Zab liszt közé harmad részt elegyíteni jo Kenyeret lehet sütni, sött az illjen Kenyerek jo izük, Tartosok és jo egességesek.*”²⁴ A Szőcsné Gazda Enikő által feltárt irat tartalmazza a hatalom által forgalmazott burgonyaliszt készítésének pontos receptjét is, amivel jelentős mértékben pótolni lehetett a kenyérlisztet. Kiemeljük, hogy a 19. század első évtizedeiben még a General Commandónak kellett praktikus tanácsokat és recepteket tartalmazó ajánlást megfogalmaznia, hogy a székelyföldi lakosság megbarátkozzon a burgonyával, s felhasználja azt mindennapi táplálkozásában.²⁵

A burgonya elterjesztésében jelentős szerepet játszott az 1769–1772 között működő *Erdélyi Földművelő Egyesület* is, mely sikeresen és hatékonyan népszerűsítette a búzalisztból és a burgonyából készített kenyeret. Gróf Bánffy György, Erdély kormányzója 1795-ben megtiltotta a gabona kivitelét és a belőle történő szeszfőzést. Rendeletében részletesen értekezett „A Földi magyarónak vagy ugynevezett krumplinak termesztéséről és hasznos voltáról”, ugyanakkor konkrét, pontos utasításokat is megfogalmazott a burgonya termesztésével kapcsolatban.²⁶

¹² Uo., 44–45.

¹³ KISBÁN Eszter – PÓCS Éva 1980, 145.

¹⁴ HANTZ LÁM Irén 2016, 72–75.

¹⁵ KARLOVSZKY Endre 1896, 294. A közleményre Szőcsné Gazda Enikő hívta fel a figyelmem.

¹⁶ KÓSA László 2003, 127.

¹⁷ KARLOVSZKY Endre 1896, 307.

¹⁸ KARLOVSZKY Endre 1896, 294–295.

¹⁹ KÓSA László 1980, 13–72, CSÁKI Árpád 2010.

²⁰ KARLOVSZKY Endre 1896, 300.

²¹ KARLOVSZKY Endre 1896, 301.

²² KARLOVSZKY Endre 1896, 303–304.

²³ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2014, 180.

²⁴ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2014, 181.

²⁵ KINDA István 2017, 44.

²⁶ KARLOVSZKY Endre 1896, 308–310.

Mindezek végül azt eredményezték, hogy már az 1760-as évektől kezdődően Magyarországon is fokozatosan természetien kezdtek a krumplit, melynek népszerűsége különösen a 18–19. századok fordulóján, a hosszan tartó szárazságokat kísérő éhínség idején növekedett látványosabban.²⁷ Karlovszky Endre kutatásai szerint a burgonya körülbelül ötven év alatt, 1769–1815 között honosodott meg Erdélyben, azon belül a Székelyföldön. Elterjedésében jelentős szerepet játszott az erdélyi Főkormányzók 1805-ben megfogalmazott kemény rendelete is, mely „a népet erőltetéssel, büntetés fenyítékével szorította rá a pityóka termesztésre, a nemesi rendet pedig javaslással rávette...”²⁸ A szigorú utasítások végül is azt eredményezték, hogy nem csak Háromszéken vagy Udvarhelyszéken, hanem Csíkszéken is, ahol kezdetben hevesen elleneztek termesztését, a székelyek fokozatosan a burgonya barátaiá váltak, s búzába vegyítve ízletes kenyeret és különböző ételeket készítettek belőle.²⁹

A burgonya népszerűsítésében jelentős szerepet játszott a korabeli írott, nyomtatott sajtó is. Például a *Nemzeti Gazda* című újság a súlyos természeti csapások közepette, 1814-től kezdődően tudatosan népszerűsítette a burgonyás kenyeret és a különböző krumplis ételek leírását, melyek Rátz Zsuzsanna nyomtatott füzeteiben jelentek meg.³⁰ Kósa László tárta fel, hogy a különböző burgonyás ételek receptjei a 18. század végétől kezdődően, majd a 19. század első harmadában egyre több kéziratot szakácskönyvben bukkantak fel. A krumpli használata végül is jelentős mértékben átalakította a korábbi magyar, székelyföldi gasztronómiai kultúrát.³¹

Megjegyezzük, hogy az erdélyi románok azért is tartózkodtak termelésétől, mert az nem a föld felszínén, hanem a földben termelt, azonban az 1813–1817-es éhínség idején ők is elfogadták, majd 1850 után egyre nagyobb mennyiségben kezdték termelni zöldségeskertjeikben.³²

A 19. század második felében a vasútépítést, iparosítást és urbanizációt kísérő újabb élelmiszerkonjunktúrában a burgonya termesztése jelentős mértékben fellendült nem csak a nagyobb uradalmakban, hanem a közepes és a kisebb családi gazdaságokban is. Szélesebb körű elterjedését Erdélyben még az első és a második világháborút kísérő, követő élelmiszerhiány is elősegítette.³³

Levéltári kutatások bizonyítják, hogy a krumplis kenyér a 19. század végén szélesebb körben meghonosodott a székely településekben, miközben a vele párhuzamosan, szinte egyidőben elterjedt a kukoricából készített málékenyér, vagyis a puliszka is.³⁴ A kiegyezést követő évtizedekben a jobb termőföldekkel rendelkező Háromszéken és Erdővidéken elsősorban búzakenyeret sütöttek, azonban a szegényebb rendűek ott is legtöbbször árpaliszttal vegyített kenyeret fogyasztottak.³⁵

Az első világháborút kísérő élelmiszerhiány közepette a *Csikvármegye* című újság 1915. március 5-i száma a kukoricából és a krumpliból készített kenyér receptjét reklámozta. A fele-fele arányban búza- és kukorica lisztből készített „hadikenyér” alapanyagába egy deka liszthez általában 5 deka burgonyát ajánlottak.³⁶ A Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nép* 1937. december 5-én kiadott száma pedig arra figyelmeztette a gazdasszonyokat, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően a 15–25% burgonya helyett jóval kevesebbet, csak 10%-nyi krumplit keverjenek a liszt közé, mely lehetőleg ne legyen hideg, s kelesztés közben se „fázzon át”.³⁷ A vízben megfőzött burgonyát előbb meghámozták, majd egy négy lábú *pityókanyomóval* átpréselték, áttörték.³⁸ A 20. század első évtizedeiben szinte minden székely településben már készítettek és fogyasztottak *pityókás kenyeret*. A háromszéki falusi és mezővárosi asszonyok rendszerint egy egész hétre előre sütöttek 10–12 kenyeret, általában szombaton.³⁹

A burgonya az 1962-es kollektivizálást követő évtizedekben a mostohább természeti adottságokkal rendelkező Székelyföldön az egyik legjelentősebb természetett növényé, terméké vált. Meghonosodását az is elősegítette, hogy a régió ridegebb vidékein (Gyergyóban, Csíkban) a törökbúza ritkán érett be. Megjegyezzük, hogy az osztrák hatalom már a 18. század elején felismerte, hogy fölösleges kukoricát vetni ott, ahol még a szőlő sem érke be.⁴⁰

A 20. század közepétől általában csak búzából készítettek kenyeret Erdélyben, Székelyföldön. A tapasztaltabb asszonyok jól tudták, hogy megfeszített munkával, speciális tudással, minőségi lisztből és megfelelő kovászból lehet előállítani a jó kenyeret. Mivel a kommunista hatalom 1962-ben elkobozta az erdélyi gazdák termőföldjét, egyre nehezebben

²⁷ KÓSA László 2003, 128–130.

²⁸ KARLOVSZKY Endre 1896, 317.

²⁹ KARLOVSZKY Endre 1896, 317–318.

³⁰ KÓSA László 2003, 132–136.

³¹ KÓSA László 2003, 138–141.

³² ROȘCA, Karla 2016, 45.

³³ KÓSA László 1980, 73–98.

³⁴ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2014, 182.

³⁵ KINDA István 2016, 145. Lásd KOZMA Ferenc 1879, 113,

174–178.

³⁶ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2014, 183.

³⁷ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2014, 183.

³⁸ Csak a Barcasághon és a Székelyföldön írták le a szerkezetet. Lásd DRĂGOESCU, Ion – STOICA VASILESCU, Lia 1970, 417. A közleményre Szőcsné Gazda Enikő hívta fel figyelmem.

³⁹ KINDA István – POZSONY Ferenc 2016, 145–146.

⁴⁰ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2014, 180.

lehetett beszerezni a mindennapi kenyér előállításához szükséges lisztet. Éppen ezért elsősorban a városi péküzemekben előállított termékeket kezdték fogyasztani falvakon is. Azonban hagyományörző családoknál a kenyérsütéshez szükséges gyakorlati tudás és eszközanyag továbbra is fennmaradt a legtöbb székelyföldi faluban egészen napjainkig. Érdekes jelenség, hogy pár háromszéki faluban (Uzonban, Szentivánlaborfalván, Nyújtódon, Bereckben és Ojtozban) a Brassót Moldvával összekötő nemzetközi út mentén 1990 után a családi porták előtt árusítják a pityókás házikenyeret, elsősorban átutazóknak és turistáknak.

A burgonyás kenyér árusításában rejő gazdasági lehetőségeket egy Sepsiszentgyörgyön élő vállalkozó is felismerte, aki napjainkban sikerrel forgalmazza a Diószegi cég termékeit számos erdélyi, romániai régióban.⁴¹ A hagyományos receptekkel készített krumplis kenyérükkel 2011-ben elnyerték Romániában az *Ország Kenyere* címet.⁴² A cég pékjei 2013-ban a sepsiszentgyörgyi városnapokra megsütöttek egy félmázsás kenyeret, amit a magyar történelmi egyházak helyi képviselői előbb megszenteltek, majd kiosztottak az ünnepség résztvevőinek.⁴³ Szintén a cég tulajdonos kezdeményezésére a bukaresti Indagra vásáron az év novemberében elkészítették a világ legnagyobb krumplis kenyérét 57 kilogramm lisztből, 34 liter vízből, 5 kilogramm főtt burgonyából, egy kilogramm élesztőből és sóból. Az eseményen résztvettek a World Record Academy képviselői is, akik hivatalos közleményben ismerték el, hogy a 96,6 kilogrammos sütemény a világ legnagyobb pityókás kenyere.⁴⁴ A cég 2015-ben a Gastropan országos vásárán, Románia legjelentősebb, legrangosabb pékversenyén a Peles-kastély kenyértésztaiból készített makettjével nyerte el az első díjat.⁴⁵

A kenyér a néphagyományokban

Az erdélyi földművesek különböző ünnepi rítusok (pl. búzaszentelés, határkerülés, aratókoszorú stb.) segítségével, preventív módon biztosították a mindennapi kenyér előállításához szükséges gabonát. A székelyföldi római katolikus közösségek rendszerint a Márk napját (április 25.) követő vasárnap szerveztek *búzaszentelést*, amikor a hívek zászlókkal és keresztekkel, ünnepi körmenetben vonultak ki a falu szomszédságában fekvő gabonatóblákhoz, ahol imádkozva arra kérték az Istent, hogy áldja meg ve-

téseiket, adjon bő termést, majd az ünnepi szertartás végén a plébános megszentelte a kisarjadt gabonát. A Márk napján megszentelt gabona igen megbecsült szentelmény volt a székely falvakban. Felhasználták beteg személyek és állatok gyógyítására, a haldokló megkenésére, harmattal együtt belekeverték a kovásza, hogy a kenyér nagyra nőjön, mások pedig az ablakok keresztjére helyezték. Udvarhelyszéki falvakban még a kalácsba helyezett életfát is megszenteltették a búzával együtt, amit esküvő alkalmával az új párnak ajándékoztak.⁴⁶

A székelyföldi katolikus és protestáns falvakban egészen napjainkig fennmaradt a húsvét vasárnap megszervezett gyalogos vagy lovas határjárás, amikor ünnepi menetben, imádkozva és énekelve megkerülik a gabonatóblákat. A körmenetben résztvevők arra kérik az Istent, hogy védje meg gabonatóbláikat mindenféle csapástól, pusztítástól, s ezáltal biztosítsa mindennapi kenyérüket.⁴⁷

A kenyérgabona learatását az erdélyi magyarságnál is megkülönböztetett tisztelet övezte. A legtöbb erdélyi faluban gondosan megválasztották az aratás kezdőnapját. Újholdkor és Szent Illés napján, valamint pénteken nem kezdtek hozzá a kenyérgabona learatásához. Csak a nagyobb uradalmak vagy a helyi falusbíró és lelkész aratókalákája nyert igazi ünnepi formát, zárta nagyobb mulatság. Az erdélyi aratókalákában általában félünnepi ruhában vettek részt, munka közben a muzikusok pedig vidám dalokat zenéltek, majd a fiatalabbak a tábla végén táncrea is perdültek. Egészen a 20. század közepéig az aratás végén az utolsó gabonaszálakból és az akkor nyíló mezei virágokból díszes koszorút fontak, s azt énekszóval, muzikával vitték be a faluba, ahol az utcákon a gazdák vízzel locsolták meg bőségesen, majd a gazda tisztaszobájának gerendájára vagy a lelkésznek végzett kaláka esetében a templom mennyezetére függesztették. Az aratókoszorú magvait a következő agrárévben rendszerint a vetőmag közé vegyítették, hogy biztosítsák a benne rejő különleges életerő folytonosságát.⁴⁸ A lelkész által megáldott aratókoszorút különleges erejű szentelménynek vélték, azonban liturgikus, szakrális szerepét a tridenti zsinat megszüntette. Elsősorban református templomokban napjainkban is az úrasztala fölött díszleveg, mint Jézus testének jelképe, valamint az élet, a termékenység és a közösségi összetartozás szimbóluma.⁴⁹

Az erdélyi szász falvakban rendszerint június végén, Szent János (június 24.) és Péter-Pál (június 29.)

⁴¹ KINDA István – POZSONY Ferenc 2016, 156.

⁴² *Székely Hírmondó*, 2015. március 20.

⁴³ *Székely Hírmondó*, 2013. április 4.

⁴⁴ *Háromszék*, 2013. november 9.

⁴⁵ *Székely Hírmondó*, 2015. március 20.

⁴⁶ BÁLINT Sándor 1977, I, 316–318.

⁴⁷ BARABÁS László 1980, POZSONY Ferenc 2006, 227–228.

⁴⁸ MADARASSY László 1928, 90–92.

⁴⁹ <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/52298-uj-kenyer-napja-az-si-aratounnepekt-l-a-szimbolikus-unnepig> (2017. 11. 13.)

napja között szerveztek aratáskezdő koszorúünnepségeket, *Kronenfesteket*. Az ünnep előtti napon a lányok búzakalászból és virágokból font koszorút rejtettek el a gabonatóblákba, majd azokat másnap ünnepi menetben, fúvózenekar kíséretében vitték be a faluba, s a templomtérre pedig egy magasabb rúd tetejére helyezték. Nagy megbecsülésnek örvendett az a legény, aki a síkos rúd tetején szekerkerékre elhelyezett koszorúhoz fel tudott mászni.⁵⁰

A moldvai csángó falvakban (Lujzikalagorban, Klézsén, Szabófalván) egészen a közelmúltig fennmaradt a polgári újév kezdőnapján élő hejgetés, rituális szántás és vetés. A köszöntő szokás szövegei egészen a kollektivizálásig magyar nyelven mesélték el a búza élettörténetét, a szántáson, vetésen, aratáson, őrlésen át a finom kenyér és kalács elkészítéséig, megsütéséig, amivel a felköszöntött gazdának illetve az udvarára befogadott legényeket megkínálnia.⁵¹ Szintén moldvai csángó falvakban maradt fenn napjainkig az a gyakorlat, hogy a templomi esküvő után, amikor a vőlegény és násznépe hazakíséri saját családi otthonába menyasszonyát, az anyós előbb vízzel, gabonával, majd apró pénzekkel szórja be az új asszonyt.⁵²

Az erdélyi román településekben is nagy tisztelet övezte a kenyérgabona aratását, amikor legtöbbször kereszt alakú koszorúkat fontak, majd azokat ünnepi menet keretében vitték be faluba, sajátos rítusú népdalokkal.⁵³ A kenyér és a bor az elhunyt ősök tiszteletére szervezett román áldozatok és rítusok kiemelt jelentőségű eleme, szimbóluma. Például temetésekor vagy emléktörök idején borral locsolják elhunytjaik sírját, melyre rendszerint kenyeret, kalácsot helyeznek, majd azokat szétajándékozzák, elfogyasztják. A magyar közösségekben is élt az a gyakorlat, hogy a vízbefült személy holttestének felfedezésére égő gyertyával ellátott, nagypénteken sült kenyeret helyeztek a víz felszínére.⁵⁴ A moldvai csángók is úgy vélték, hogy a rossz akarató lényekké átváltozott halottak meg tudják kötni az esőt, éppen ezért kiengesztelésükre nagyobb szárazság idején a Szeret folyó vizére égő gyertyákkal ellátott kalácsot vagy kenyeret helyeztek egy deszkalapra. A halottkultuszban rendszerint kelesztetlen kenyereket, kalácsokat használtak. A húsvétot megelőző böjti időszak végén, nagyszombaton a román és a bolgár közösségekben rendszerint elhunytjaikra emlékeztek, sajátos formájú, kisebb méretű cipókat sütöttek, majd azokat halottaik emlékére szétajándékoztak.⁵⁵

A románok napjainkig kenyérral és sóval fogadják jelesebb vendégeiket, hogy a látogatás jólétet, állandóságot és bölcsességet eredményezzen. A kenyeret az erdélyi román közösségekben csak rituálisan tiszta asszonyok készíthették jól meghatározott napokon. A felhevített kemencébe rendszerint némán, hosszabb nyelű falapát segítségével helyezték be. Gondosan vigyáztak arra, hogy mindig páros számú kenyeret süssenek, mivel a páratlan számú sütemény szerencsétlenséget okozhatott. Az elkészült kenyereket tiszta, fehér színű terítővel takarták le, felszeletelésük előtt rendszerint keresztet rajzoltak késsel felületükre. Legtöbbször egy idősebb férfi családtag szelte meg és osztotta szét. Mivel isteni jelképnek tekintették, étkezés közben még a legkisebb morzsáját sem engedték hanyagul eldobni vagy elveszni.⁵⁶

Mivel a kenyér az erdélyi földműves közösségek mindennapi tápláléka volt, a termékenység és a bőség alapvető szimbólumává vált. A magyar nyelvterület nyugati peremterületein, Göcsejben az első szántáskor kenyeret helyeztek az eke szarvára, majd azzal együtt szántottak. Abaúj-Torna megyében a tavasszal szántani induló gazda ünnepi abroszra helyezett kenyér fölött hajtott ki az udvaráról.⁵⁷ A kenyér számos termékenységvarázsló eljárásban megjelenik, ugyanakkor fontos áldozati étel is. Nagyon sok előírás és tilalom övezte elkészítését: a pénteket és a keddet, valamint áldozócsüörtököt és úrnapiját, Luca és Borbála napját, a két karácsony között sehol sem tartották szerencsés napnak kenyérsütésre, mert az akkor készített kenyér kővé vált volna. Férfi és menstruáló nő nem vehetett részt elkészítésében, mert tisztátalanoknak vélték. Sok helyen tiltották, hogy az asszony szexuális kapcsolatot folytasson sütés előtt, a kovászolást pedig nem láthatta idegen személy. A kenyeret is meg lehetett rontani, ha levizelték a dagasztáskor ellopott korpaélesztőt.⁵⁸

Számtalan előírás szabályozta a kenyér felhasználását is: nem volt szabad rálépni, hátára fordítani, felszeletelése előtt pedig keresztet kellett jelképesen rárajzolni.⁵⁹ Az újonnan felépített házba általában kenyeret és sót vittek, hogy a benne lakóknak szerencsét, egészséget és jólétet idézzenek elő. Sok vidéken a menyasszonyt kenyér vagy kalács alatt vezették ki a templomból, kísérték be a mulatság színhelyére vagy férjének új házába. Különböző halottak emlékére szervezett áldozatokban szegényeknek, rászorulóknak kellett szétajándékozni, de felhasználták

⁵⁰ POZSONY Ferenc 1997, 194–212.

⁵¹ POZSONY Ferenc 2000, 123–124.

⁵² POZSONY Ferenc 2006, 133.

⁵³ BOT, Nicolae 1989, 7–12.

⁵⁴ BOGOS Zsuzsanna 2011.

⁵⁵ MESNIL, Marianne – POPOVA, Assia 1997, 301–330.

⁵⁶ CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alan 1995, 103; EVSEEV, Ivan 1998, 359–360.

⁵⁷ BÁLINT Sándor 1977, II, 48.

⁵⁸ KISS Lajos 1922, 86–90.

⁵⁹ BÁLINT Sándor 1977, I, 350. Lásd még KÓSA László 2011.

különböző betegségek kezelésére, tűzvész és vihar megfékezésére is.⁶⁰

Az úrvacsora szakrális eleme

A kenyér az erdélyi magyar földműves családok alapvető, a mindennapi életben elmaradhatatlan tápláléka, ugyanakkor *mennyei kenyérként* fontos vallásos szimbóluma is.⁶¹ Mivel nemcsak testi, hanem spirituális tápláléknak is tartották, naponta imádkoztak Istenhez, hogy biztosítsa mindennapi kenyerüket, eledelüket. A zsidóságnál élő étkezési szokások szerint a kenyér megtörése rendszerint az étkezés kezdetén, míg a pohár megáldása annak legvégén történt. Az ókeresztény közösségekben a kenyér megtörése az istenséggel való kapcsolatot jelképezte.⁶²

A kenyér jelentőségét az is fokozta, hogy a borral együtt az *Úrvacsora* kiemelt jelképe a protestáns közösségekben. A reformátusoknál megszervezett úrvacsorai istentisztelet előzményeit, alapvető céljait, funkcióit és elemeit Kozma Zsolt foglalta össze.⁶³ Az úrvacsora nemcsak emlékvacsora, hanem annak szimbolikus rítusa, hogy Jézus Krisztus feláldozta magát a kereszten a mi bűneinkért. A kenyér voltaképp értünk megtört testét, a bor pedig értünk kifolyt vérének szimbolizálja.⁶⁴ A legtöbb református közösségben a hívek különleges erejű szentségnek tartották az úrvacsorát: hittek abban, hogy hatására meggyógyulnak a betegek, a haldoklók pedig megkönnyebbülnek tőle, csendben és megbékülve eltávoznak.⁶⁵ A római katolikus egyház reformátorai a 16. század során határozottan elvetették az átlényegülésrel kapcsolatos korábbi tanokat és az egy szín alatt, csak ostya alakjában történő kiosztását.⁶⁶

A protestáns teológusok folyamatosan foglalkoztak az egyház zsinatainak az úrvacsora rendjével, azonban csak a 18. század közepén fogalmazták meg határozottabban az egységes liturgia igényét.⁶⁷ A római katolikusok hét sákramentuma közül végül is csak kettőt (a keresztséget és az úrvacsorát) őrizték meg szertartásrendjükben. A reformátorok ragaszkodtak a Biblia előírásához, éppen ezért két szín alatt, kenyérral és borral osztották ki bűjtben, húsvétkor, pünkösdkor, újkenyérre, újborra és karácsonykor. Az úrvacsora kiszolgáltatását rendszerint egy hetes bűnbánati hét előzte meg. Súlyosabb ki-

hágások (templomkerülés, paráznaság, káromkodás, gyilkosság, tolvajkodás) miatt a deviáns személyeknek nem szolgálták ki az úrvacsorát.⁶⁸ Míg Luther Márton megőrizte az ostyát, Kálvin János a kenyér jelentőségét hangsúlyozta. A hitújítás korai szakaszában a reformátorok határozottan elvetették az ostya használatát, helyette pedig az igazi kelesztett kenyér kiosztását ajánlották híveiknek. Azokon a vidékeken, ahol az evangélikusok reformátusokkal éltek együtt, a hívek továbbra is az ostyát igényelték, ragaszkodtak korábbi vallásos hagyományaikhoz, azonban a 17. század derekától kezdődően egységes rend alakult ki, terjedt el. Megjegyezzük, hogy az evangélikusok egészen napjainkig, a katolikusokhoz hasonlóan, ostyát osztanak úrvacsora alkalmával, míg a református közösségekben kelesztett kenyeret.⁶⁹ A Dunántúlon viszonylag lassan tértek át a kálvini irányra, míg a Felvidéken és Erdélyben már jóval korábban és egységesebben.⁷⁰

Az erdélyi szászok általában szeptember végén vagy október eljén szerveztek templomaikban hálaadó ünnepségeket (Erntedankfest), amikor gazdagon feldíszítették az oltárok környékét különböző zöldségekkel, gyümölcsökkel, az olvasóra pedig két kenyeret helyeztek, hálát adva Istennek a jó termésért, majd közösen úrvacsorát vettek.⁷¹

Az erdélyi unitáriusok 1694. június 20-án, Tordán tartott zsinat során szögezték le, hogy évente négy alkalommal (karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és az őszi hálaadás alkalmával) osztanak úrvacsorát híveiknek. Gyülekezeteik rendszerint a Szent Mihály napját (szeptember 29.) megelőző vasárnapon szervezték meg az őszi hálaadást és az úrvacsoraosztást.⁷²

Az erdélyi református közösségekben különleges jelentésekkel rendelkezik az augusztus utolsó vasárnapján, *Újzsengére* kiszolgáltatót úrvacsora. A hívek ilyenkor ünnepi istentisztelet keretében előbb hitben elmélyednek, hálát adnak az Istennek a jó gabonatermésért, majd rendre úrvacsorát vesznek. Az ünnep előtt gondosan megterítették és feldíszítették a templom központi részén található, kerek úrasztalát díszes textiliákkal, s egy míves tényéron a kenyeret, egy kannában pedig a bort helyezték el rajta. Rendszerint a helyi hagyomány határozta meg, hogy ki adományozza a kenyeret és a bort erre a jeles alkalomra. A legtöbb közösségben nagy megtiszteltetést jelen-

⁶⁰ KISBÁN Eszter – PÓCS Éva 1980, 146–147; BOGOS Zsuzsanna 2011.

⁶¹ REMMERS, Arend 2002, 79.

⁶² Lásd Kustár Zoltán: http://docplayer.hu/3432879-Az-urvacSORA-szerezTETESI-igeje-palnal-i-az-1kor-11-17-34-magyarazata.html#show_full_text (2017. 11. 02.)

⁶³ KOZMA Zsolt 1995.

⁶⁴ Lásd *Heidelbergi Káté*, 75. kf.

⁶⁵ LACKOVITS Emőke 1997, 6.

⁶⁶ CSOMA Zsigmond 2017, 7–8.

⁶⁷ LACKOVITS Emőke 1997, 3–4.

⁶⁸ LACKOVITS Emőke 1997, 14.

⁶⁹ BENEDEK Sándor 1971, 191–226; TÓTH Endre 1934, 129–130.

⁷⁰ TÓTH Endre 1934, 129–130.

⁷¹ POZSONY Ferenc 1997, 222–223.

⁷² Lásd <http://www.unitarius.org/data/eue/show.aspx?docid=4441> (2017. 11. 02.)

tett kenyeret és bort adományozni az úrasztalára.⁷³ A lelkészek minden úrvacsoraosztás előtt a Bibliából felolvasták a gyülekezetnek a Korinthusi levél 11. részének 23–29. versszakát, mely az úrvacsora első leírását tartalmazza. Miközben a hívek folyamatosan énekeltek, előbb az egyházközség férfi tagjai (a házas emberek és a konfirmált legények) járultak az úrasztalához, majd szintén nemzedéki rendben következtek az asszonyok és a konfirmált lányok. A legtöbb közösségben a lelkész egy-egy ígét mondott, miközben kiszolgált a hívének a kenyeret és a bort. Megjegyezzük, hogy az erdélyi falusi protestáns közösségben a férfiak és a nők külön kehelyből, pohárból kapják a bort napjainkban is.⁷⁴ Mivel az úrvacsorai kenyeret és bort nagy tisztelet övezte, egyetlen morzsáját, cseppjét sem szabadott elherdálni. A legtöbb gyülekezetben közvetlenül az úrvacsoraosztás után a lelkész, a harangozó, az énekvezér és a presbiterek közösen fogyasztották el a maradékot parókián.⁷⁵

A kenyér megáldása

A római katolikus egyház a középkor idején július 15-én, *apostolok oszlása* napján áldotta meg az új kenyeret. Telegdi Miklós 1583-ban keletkezett *Agendarius*a a kenyérszenteléskor elhangzott áldás szövegét még tartalmazta. Habár a tridenti zsinat (1545–1563) majd a jozefinizmus elsöpörte ezt a liturgikus elemet, a magyar néphagyományban egészen napjainkig megmaradt szakrális szerepe és jelentősége, a megáldott újkenyeret különleges erejű és hatású szentelménynek vélik.⁷⁶ Egyházi és világi értelmiségiek az első világháborút követő évtizedekben megpróbálták, hogy a kenyérszentelést újra a hivatalos liturgia rendjébe iktassák.⁷⁷

Kovács Ákos mutatott rá, hogy a római katolikus egyház középkori kenyérszenteléséből és a 18–19. századi magyar aratóünnepéből Darányi Ignác, a dualista Magyarország földművelésügyi minisztere egy 1899-ben kibocsátott hivatalos rendeletével próbált újabb hagyományt teremteni abból a célból, hogy levezessék, hatékonyan kezeljék a 19. század végén keletkezett társadalmi és politikai feszültségeket, helyreállítsák a földbirtokosok és a bérmunkásaik közötti jó viszonyt. Megjegyezzük, hogy a hatalom által kezdeményezett aratóünnepet kezdetben még nem tartották Szent István király napján.⁷⁸

A két világháború között több magyar városban (Cegléden, Göcsejben, Halason, Kalocsán, Miskolcon) már megrendezték a kenyér ünnepét. A korabeli központi hatalom kezdeményezésére 1936-ben Szeged polgármestere és az Országos Gyöngyösbokk-réta Szövetség akkori elnöke közösen szervezte meg a mindennapi, az új és a magyar kenyér ünnepét.⁷⁹ 1941. július 27-én a kormányzó jelentésében Szabadkán is megszervezték nagy pompával a magyar kenyér ünnepét, melynek keretében a díszvendég azt személyesen szelte meg.⁸⁰

Közvetlenül a második világháború után, a torontáli újgazdák 1945. július 29-én Rákosi Mátyást, a Magyar Kommunista Párt vezérét köszöntötték Szegeden az első termésből sült kenyérral, a magyar búza, az első szabad aratás ünnepén.⁸¹ Az Országos Nemzeti Szövetség javaslatára a Magyar Kommunista Párt 1946-ban augusztus 20-ra, az államalapító Szent István királyunk napjára rögzítette az új kenyér ünnepét.⁸² Az új hatalom 1949-ben augusztus 20-án, tudatosan Szent István királyunk és az új kenyér napján fogadta el a Magyar Népköztársaság új alkotmányát, amit egy következő évben kibocsátott törvényerejű rendelet is rögzített. Attól az évtől kezdődően a hivatalos nemzeti ünnep voltaképp a szocialista alkotmány elfogadásának emléknapjává vált.⁸³ Éppen ezért a búzakoszorúkat már nem Sarlós Boldogasszony, nem a kormányzó, hanem a kommunista politikai elit vezetőinek tiszteletére fonták, segítségükkel pedig a dolgozó nép szorgalmát, a munkás-paraszt szövetséget akarták reprezentálni.⁸⁴

Az 1956-os kommunista-ellenes forradalom leverése után, az 1960-as évektől kezdődően újra módosult az ünnep szerkezete és üzenete. Az eseményekre érkező személyiségeket legtöbbször díszes ünnepi népviseletbe öltözött fiatalok köszöntötték, akiknek nemzetiszínű szalaggal átkötött kenyeret nyújtottak át. Kiemeljük, hogy a rendszerváltó magyarországi pártok az 1989-es ünnepségről tudatosan kizárták az MSZMP-ét, mely több évtizeden át saját politikai céljainak rendelte alá az ünnepséget. A rendszerváltást követő évtizedekben a legtöbb magyarországi településben továbbra is népszerűek maradtak a kenyérátadási és -szegési rituálék augusztus 20-án, első királyunk emléknapján.⁸⁵

Az 1989-es rendszerváltást kísérő lelkes forgatagban a romániai magyar közösségek testvértele-

⁷³ LACKOVITS Emőke 1997, 9–11.

⁷⁴ SZABÓ Lajos 1991, 227–239.

⁷⁵ LACKOVITS Emőke 1997, 23.

⁷⁶ BÁLINT Sándor 1977, II, 46–47.

⁷⁷ BÁLINT Sándor 1977, II, 49.

⁷⁸ KOVÁCS Ákos 2004; Uő 2006, 117–121.

⁷⁹ KOVÁCS Ákos 2006, 140–146.

⁸⁰ KOVÁCS Ákos 2004; Uő 2006, 147–152.

⁸¹ KOVÁCS Ákos 2006, 153–155.

⁸² KOVÁCS Ákos 2006, 156.

⁸³ KOVÁCS Ákos 2006, 160.

⁸⁴ KOVÁCS Ákos 2004; Uő 2006, 161–167.

⁸⁵ KOVÁCS Ákos 2004; Uő 2006, 168–169.

pülési kapcsolatokat létesítettek különböző külföldi, magyarországi helységekkel. Azoknak keretében rendre megismertek az augusztus 20-án gyakorolt új kenyér ünnepével, megszentelésével, helyi előjáróknak való átadásával, megszelésével és közösen történő elfogyasztásával. Az anyaországban látott mintákat fokozatosan meghonosították az erdélyi, székelyföldi településeikben is.

Például a Sepszi széken fekvő Kálnokon a helybeli pékség szervezi augusztus 20-án a székely pityókás házikenyér napját, melynek keretében székely viseletbe öltözött fiatalok, hagyományörző huszárok, helyi fúvószenekar tagjai vonulnak fel lóháton, gyalogosan és szekéren. A helyi pékségtől a művelődési ház udvarára viszik a nemzetiszínű szalaggal körbekötött hatalmas házikenyeret és búzakoszorút, valamint az óriás méretű székely zászlót. Megérkezésük után előbb eléneklik a székely himnuszt, a hősök emlékművénel felvonják a székely zászlót, a polgármester és a pékség vezetője köszönti az egybegyűlteket, majd a református és az unitárius lelkész fohásza, áldása zárja az eseményt. Délután már lovas bemutató és vidám multság következik.⁸⁶

A szomszédos Rétyen a település lokális ünnepét 2005-től tudatosan Újszengére időzítették. Az ünnepet megelőző szombaton díszes ünnepi felvonulást szerveznek, majd annak végén a református lelképásztor megáldja a helyi búzalisztból és pityókából sült, nemzetiszínű szalaggal ékesített krumplis kenyeret. Vasárnap úrvacsoraosztással egybekötött hálaadó istentisztelet tartanak, ahol a helybeliek és vendégeik közösen vehetnek úrvacsorát, részesülhetnek az új kenyérből.⁸⁷ A szakrális elemekben gazdag lokális ünnepet itt is vidám multság zárja.

A helyi értelmiségi és politikai elit az utóbbi években számos erdélyi városban (Gyergyószentmiklóson, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen stb.) megszervezi az új kenyér ünnepét augusztus 20-án. Annak keretében a lelkészek előbb megáldják, megszentelik a nemzetiszínű szalaggal átkötött, nagyobb méretű kenyeret, majd utánuk rendszerint a helybeli polgármesterek és a magyarországi vendégek, politikusok, közéleti emberek tartanak beszédet az ünnepnap jelentőségéről.

A nemzeti összetartozás jelképe

Magyarországi értelmiségiek 2011-ben kezdeményezték a *Nemzet Kenyere*, majd 2013-tól a *Magyarok Kenyere* megünneplését Szent István királyunk ünnepén, augusztus 20-án. A dr. Korinek László pécsi jogászprofesszor által kezdeményezett mozgalomnak voltaképp az a lényege, hogy a Magyarországon és a Kárpát-medencében élő magyar közösségek adományozzanak kisebb-nagyobb mennyiségű búzát, melyből egy évente kijelölt településen elkészítik és megünnepelik a nemzet új kenyerét. Az alapítók elhatározták, hogy a magyar nyelvterület különböző vidékeiről összegyűjtött gabona nagyobb részét elsősorban gyermekintézeteknek adományozzák. Ebbe a mozgalomba 2012-től cselekvően bekapcsolódott Székelyföld, Erdély, Felvidék és Délvidék magyarsága is.⁸⁸ Például 2011-ben tíz, 2012-ben húsz, 2013-ban száz, 2014-ben 220, 2015-ben 440, 2016-ban pedig 515 pedig tonna lisztet gyűjtöttek össze.⁸⁹ A sepsiszentgyörgyi Diószegi cég készítette el 2015-ben az *összmagyar lisztből*, a délvidéki Székelykevérről küldött kovászból és a parajdi sóból a *Magyarok Kenyerét*. Annak 250 kilogrammos erdélyi *cipóját* az egyházi előjárók a kolozsvári magyar napok keretében megáldották a főtéri nagyszínpadon, majd a jelenlévők elfogyasztották.⁹⁰ Az összegyűjtött liszt többi részét elsősorban Bójte Csaba ferences szerzetes gyermekházainak juttatták el.⁹¹

Balázs Lajos a 21. század elején kitalált, újonnan megszerkesztett ünnep funkcióit, jelentéseit a következőképpen foglalta össze: „A Magyarok Kenyere rítusának igen ősi, európai, még inkább ázsiai mágikus hiedelem a szellemi alapja. Ennek a spirituális lényege pedig az, hogy az együtt elfogyasztott étkek és italok az elfogyasztók között diszkrét lelki és eszmei, lelkiismereti, szellemi, tudati, cselekvési kötődéseket, elkötelezett szövetséget hoznak létre.”⁹² Tehát a *Magyarok Kenyere* program voltaképp a politikai határokkal szétdarabolt, Kárpát-medencében élő magyarság új szövetségének, összetartozásának és jelképes egyesítésének olyan szimbolikus, újonnan kitalált rítusa, mely korábbi elemekre és hagyományokra építkezik.⁹³

⁸⁶ *Székely Hírmondó*, 2015. augusztus 20.

⁸⁷ *Háromszék*, 2017. augusztus 29.

⁸⁸ BALÁZS Lajos 2015, 1006.

⁸⁹ *Háromszék*, 2017. augusztus 22.

⁹⁰ http://foter.ro/cikk/20150821_mind_elfogyott_a_karpat-medence_kenyere (2017. 11. 19.)

⁹¹ *Háromszék*, 2015. augusztus 20.

⁹² BALÁZS Lajos 2015, 1008.

⁹³ BALÁZS Lajos 2015, 1010–1011.

Összefoglalás

A kelesztett kenyér a 11. századtól kezdődően épült be a magyarság táplálkozaskultúrájába, előbb csak az elit rétegénél, majd szélesebb körben a 14. században terjedt el. Pityókás változata csak a 19. század végén honosodott meg Erdélyben, főleg a Székelyföldön és a Barcaságon, ahol akkor már egyre nagyobb mennyiségben termelték a burgonyát.

Az élet, a termékenység alapvető szimbólumának tartott kenyérhez különböző mágikus hiedelem, szakrális funkció kapcsolódott. A kenyér megjelent számos archaikus gyakorlatban, segítségével rendszerint a következő év termését szándékoztak mágikus eszközökkel előidézni és biztosítani. A koszorúünnepségek elsősorban a csoportosan végzett, aratást záró, nagyobb kalákák esetében nyertek színpompás formákat a Kárpát-medencében. Kiemeljük, hogy a megáldott gabonakoszorút régebben különleges erejű szentelménynek tartották. A kenyér (a borral együtt) az úrvacsora szimbolikus jelentésű és jelentőségű szakrális eleme, a keresztfán megfeszített Jézus testét jelképezi. Az erdélyi református közösségekben rendszerint augusztus utolsó vasárnapján szervezik meg az új gabonából sült kenyér, újszengye ünnepét.

A 19. század utolsó évtizedében, a magyar nemzetépítés egyik legfontosabb időszakában, elsősorban a magyar politikai és művelődési élet vezetőrétege kezdeményezte az új kenyér megáldásának, megszentelésének megünneplését. Majd ezt a régi előzményekkel rendelkező újra kitalált, felfedezett hagyományt az államalapító Szent István királyunk emlékünnepére, augusztus 20-ra tették. A Szent István-napi kenyérszentelés az országhatárokkal szétaszabdalt magyarság egyik legszínpompásabb ünnepi eseményévé változott a két világháború közötti időszakban, amikor sok helyen szorosan összekapcsolódott a Gyöngyösbokrétá mozgalommal is.⁹⁴

A magyarországi kommunista hatalom ideológusai 1949-ben szándékosan augusztus 20-ra időzítették az új szocialista alkotmány elfogadását és ünnepét. Kiemeljük, hogy már a második világháborút követő években a párt propagandagépezete a munkás-paraszt szövetség és a munkaszervezet jelképeként kezdte forgalmazni az új kenyér megünneplését éppen Szent István király napján. Voltaképpen a nemzetépítő korszakban kialakított polgári emlék- és nemzeti ünnepség korábbi jelentéseit, üzenetét akarták módosítani, gyökeresen megváltoztatni és saját hatalmuk legitimizálására fordítani. Érdekes módon az új kenyér ünnepe nem csak a Kádár-korszakban, hanem az 1989-es rendszerváltozás után is népszerű maradt Magyarországon.

Az 1989-es decemberi eseményeket követő demokratizálódás lehetővé tette, hogy az erdélyi magyar közösségek testvértelepülési kapcsolatokat létesítsenek anyaországi önkormányzatokkal, egyházi, kulturális és oktatási intézményekkel. Az erdélyi küldöttségek tagjai számos alkalommal résztvettek augusztus 20-án a magyarországi testvértelepülésekben megszervezett kenyérszenteléseken, színpompás ünnepségeken. Az anyaországban látott szokásformák (népviseletes felvonulás, nemzetiszínű szalaggal átkötött kenyér megszentelése, átnyújtása helyi előljáróknak, megszelése, közös elfogyasztása) fokozatosan meghonosodtak az erdélyi, a székelyföldi helységekben is.

Az erdélyi és a magyarországi elit szorgalmazására 2011 után régióinkban is meghonosodott a nemzet, a magyarok kenyérének megünneplése augusztus 20-án, mely voltaképp az országhatárokkal szétaszabdalt magyarság szimbolikus egyesítését, virtuális összetartozását valósította meg sajátos rituális eszközökkel. A kenyérről kapcsolatos új jelentések kialakítása, véleményünk szerint, azért is sikeres volt, mert korábban is az élet, a termékenység, a szakrális élet spirituális jelentésekben gazdag szimbóluma volt.

A kenyér erdélyi kultuszában az utóbbi évtizedekben nagy szerepet játszott a sepsiszentgyörgyi Diószegi cég is, mely már korábban sikeres vállalkozást épített ki Erdély, Románia számos településében ízletes péktermékeivel, pityókás kenyérével és kiváló marketingjével. Folyamatosan résztvettek különböző lokális ünnepségeken, előbb bemutatták a világ legnagyobb krumplis kenyérét, majd tudatosan beneveztek a nemzet és a magyarok kenyere programba is. Mindezek a kenyér fokozatos etnicizálódását és komercializálódását eredményezték.⁹⁵

A 19. század végén kitalált kenyérünnepek, habár korábbi hagyományokra és elemekre (kenyérkultuszra, aratóünnepségekre, kenyérszentelésre) épültek, fokozatosan teljesen új funkciókkal gyarapodtak. Szerkezetük és jelentéseik tovább módosultak a két világháború közötti kis Magyarországon, majd a sztálini és a kádári korszakban, s érdekes módon, népszerűek maradtak még az 1989-es rendszerváltozást követő évtizedekben is, amikor sajátos, szimbolikus eszközeikkel a magyar nemzeti közösség összetartozását fejezik ki.

A kenyér etnicizálódása nem egyedi magyar jelenség, mert a modern polgári nemzetek és nemzeti kultúrák kiépítésének, megszerkesztésének hőskorában Európa számos országában a politikai hatalom olyan új, évről évre ismétlődő, nyilvános térben zajló tömeges szertartásokat, kitalált hagyományokat alkotott, melyeknek segítségével végül is saját létét és hatalmát legitimizálta, ünnepeltette.⁹⁶

⁹⁴ KOVÁCS Ákos 2006, 150–151.

⁹⁵ Lásd SZABÓ Árpás Töhötöm 2013, 152–157, 169–172.

⁹⁶ Lásd HOBBSAWM, Eric 1987, 136–140. és HOFER Tamás 1989, 59–74.

Irodalom

- BALÁZS Lajos
2015 Nemzet kenyere, magyarok kenyere. Lehet-e a kenyér a nemzeti összetartozás rituális szimbóluma? in: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*, Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 1005–1014.
- BÁLINT Sándor
1977 Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I–II, Szent István Társulat, Budapest.
- BARABÁS László
1980 Tavaszi határkerülés a Nyárádmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében, *Népmesmereti Dolgozatok 1980*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 203–216.
- BENEDEK Sándor
1971 *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*, Örisziget.
- BODÓ Julianna
1987 Jelképeink szerepváltása, in: Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklórizmus köréből*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 49–62.
- BOGOS Zsuzsanna
2011 A kenyér története. <http://lovagok.hu/mestersegek/a-kenyer-tortenete> (2017. 12. 17.)
- BOT, Nicolae
1989 *Cîntecele cununii. Texte poetice alese*, Editura Minerva, Bucureşti.
- CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain
1995 Pîine, *Dicţionar de simboluri 3*, Editura Artemis, Bucureşti, 102.
- CUCEU, Maria
2003 *Ritual agrar al cununii de seceriş. Studii etnologic*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- CSÁKI Árpád
2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban, *Acta Siculica 2010*. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 277–287.
- CSOMA Zsigmond
2017 *A reformáció borai és virágai. Történeti, néprajzi tanulmányok. A 100 éve református lelkész családba született Balassa Iván néprajztudós emlékére*, Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest.
- DRĂGOESCU, Ion – STOICA VASILESCU, Lia
1970 O invenţie populară necercetată – presa de cartofi, *Aluta*, Muzeul Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgy, 417–420.
- EVSEEV, Ivan
1998 *Dicţionar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara.
- FEKETE Csaba
2003 Néma úrvacsorázás, avagy vegye ön e bort, *Egyháztörténeti Szemle*, IV, 2, 3–28.
- HANTZ LÁM Irén
2016 *Erdélyi receptórium verssel, prózával*, Stúdium Kiadó, Kolozsvár.
- HOBBSAWM, Eric
1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914, in: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 127–197.
- HOFER Tamás
1989 Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben, *Janus*, VI, 1, 59–74.
- KARLOVSZKY Endre
1896 A burgonya meghonosítása Erdélyben, *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 3, 4, 293–321. http://misc.bibl.u-szeged.hu/148/1/gazd_tort_szeml_1896_293-321.pdf (2017. 12. 17.)
- KINDA István
2016 A pityókás házikenyer, in: Kinda István – Pozsony Ferenc: *Tradíttii secuiești – Szekler Tradition – Székely hagyományok*, Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala, Sepsiszentgyörgy, 142–157.
2017 Kenyér, in: Uő: *Hagyományos népi mesterségek Háromszéken és Erdővidéken*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 40–49.
- KISBÁN Eszter
1997 Táplálkozáskultúra, in: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Anyagi kultúra 3. Életmód*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–584.
- KISBÁN Eszter – PÓCS Éva
1980 Kenyer, in: Ortutay Gyula (szerk.): *Néprajzi Lexikon*, III, 142–147.
- KISS Lajos
1922 A kenyérsütés babonái, *Ethnographia*, XXXIII, 1–6, 86–90.

KÓSA László

- 1980 *A burgonya Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
 2003 „Búza szükségben felsegítő jegyzések” (A burgonya a magyarországi táplálkozásban a XVIII. század végén és a XIX. század elején), in: Uő: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 127–141.
 2011 A kereszt jele a magyarországi protestánsoknál, in: Uő: *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 15–33.

KOVÁCS Ákos

- 2004 Az Új kenyér ünnepe, *Beszélő*, 9, 7–8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-uj-kenyer-unnep> (2017. 10. 31.)
 2006 Az új kenyér ünnepe, in: Uő: *A kitalált hagyomány*, Kalligram, Pozsony, 115–194.

KOZMA Ferencz

- 1879 *A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota*, Franklin, Budapest.

KOZMA Zsolt

- 1995 Az úrvacsorai istentisztelet kérdései, in: Huhász Tamás (szerk.): *Határidő I. Teológiai tanulmányok*, Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 201–208.

LACKOVITS Emőke

- 1997 Az Úrvacsora a magyar református népi hitéletben a XX. században, különös tekintettel a Dunántúltra, *Ethnographia*, 108, 1–2, 1–27.

LÖFGREN, Orvar

- 1988 Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről, in: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Nemzeti kultúránk antropológiai nézetben. Tanulmánygyűjtemény*, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 145–179.

MADAR Ilona

- 1985 Az úrvacsora néprajza, *Confessio*, 4, 24–35.

MADARASSY László

- 1928 Magyar aratószokások, *Ethnographia*, XXXIX, 2, 83–93.

MESNIL, Marianne – POPOVA, Assia

- 1997 De la moși la nou-născuți: păinile Celor Patruzeci de Muvenici, in: Uő: *Eseuri de mitologie balcanică*, Paideia, București, 298–330.

POZSONY Ferenc

- 1997 *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
 2000 Újzestendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál, in: Uő: „Adok nektek aranyvesszőt...” *Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 123–134.
 2006 *Erdélyi népszokások*, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

REMMERS, Arend

- 2002 *A Biblia képei és szimbólumai*. Lexikon, Evangélium Kiadó, Budapest.

ROȘCA, Karla

- 2016 *Povestiri din bucătăria olarului*, Editura Astra Museum, Sibiu.

SZABÓ Árpád Töhötöm

- 2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

SZABÓ Lajos

- 1991 Az úrvacsora kiszolgáltatásának népies elemei, in: Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 5*, Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Debrecen, 227–242.

SZABÓ T. Attila

- 1993 Kenyér, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, VI, Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest–Budapest, 374–379.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

- 2014 A krumpplitermesztéstől a pityókás kenyérig, *Székely Kalendárium*, Pro Press Egyesület, Kézdivásárhely, 180–183.

TÓTH Endre

- 1933 Az úrvacsoraosztás Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig, *Teológiai Szemle*, 126–138.

De la pâinea cu cartofi până la pâinea națiunii

(Rezumat)

Pâinea dospită a fost adoptată în cultura culinară maghiară începând din secolul al XI-lea, mai ales de elite, apoi treptat din secolul al XIV-lea și de oamenii comuni. Varianta cu cartofi a fost adoptată în Transilvania numai la sfârșitul secolului XIX, mai ales pe teritoriul Secuimii și în Țara Bârsei, unde cartoful erau cultivat în proporții mai mari.

Lucrarea de față prezintă succint istoria formării pâinii cu cartofi, rolul său în diferitele tradiții populare și în viața religioasă. Totodată se va analiza și rolul acestei „tradiții artificiale”, extrasă din lumea rurală, și folosită în procesul de etnicizare a naționalismului modern.

Etnicizarea pâinii nu este o particularitate maghiară, în secolul XIX, în era formării națiunilor moderne, puterea politică a inventat diferite rituri ciclice, desfășurate în public, prin care a urmărit legitimarea existenței sale.

From the Potato Bread to the Bread of the Nation

(Abstract)

The leavened bread appeared in the culinary culture of the Hungarians starting from the 11th century, at first only in the upper classes, then during the 14th century it has spread across lower social classes, too. The variant with potatoes became popular during the 19th century, mainly in Szeklerland and Burzenland, where large amounts of potatoes have already been cultivated.

The study focuses on the history of the leavened potato bread, as well as on its role in local folklore and religious life; furthermore, on the role of this rural and artificial tradition in the process of modern nation-building.

The bread as an element of nation-building is not unique to Hungarians, as during the era of national awakening, modern nations and their political power across all European countries used recurring, fictitious public rites to legitimize their authority.

Zenés aratás a Kis-Küküllő völgyében. Bonyha, 1912. Gaál József

A búzacoszorút beviszik a faluba. Kézdi-polyán, 1970. Kerezi András

Aratókoszorú a református templomban. Magyarvalkó, 1988.
Pozsony Ferenc

Szász koszorúünnepség. Zsiberek, 1992.
Pozsony Ferenc

Határkerülés. Székelyderzs, 2017. Molnár Lehel

Koszorúkkal. Székelyderzs, 2017. Molnár Lehel

A főtt burgonyát áttörük. Zabola, 2017. Gál Judit

A krumplit behelyezik a kenyérlisztbe. Zabola, 2017.
Gál Judit

A kenyértésztát megdagasztják. Zabola, 2017.
Gál Judit

Kenyeres kosár háziszóttessel. Zabola, 2017.
Gál Judit

A tésztából eltesznek kovásznak. Zabola, 2017.
Gál Judit

A megsült kenyeret kiveszik lapáttal. Zabola, 2017. Gál Judit

Kenyér az Úrasztalán. Réty, 2017. Pozsony Ferenc

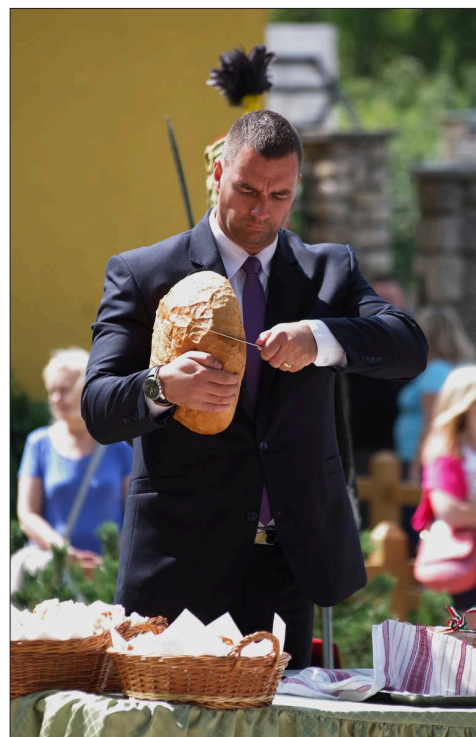
Úrvacsoraosztás. Réty, 2017. Pozsony Ferenc

Kenyérszentelés. Pannonhalma, 2017. 08. 20. Dénes Tamás

A kenyér átadása. Tapolca, 2017. 08. 20. Fejér Levente

A polgármester megszeli a megszentelt kenyeret
Tapolca, 2017. 08. 20. Fejér Levente

Kenyérszentelés. Sepsiszentgyörgy, 2013. Albert Levente

A kenyér felvonultatása. Kálnok, 2016. 08. 20. Bedő Zoltán

A kenyér megáldása, szentelése. Kálnok, 2016. 08. 20. Bedő Zoltán

Diószegi péktermékek a Székely vágta. Eresztevény, 2013. Pozsony Ferenc

Kenyer a városnapokon. Kovászna, 2010. Pozsony Ferenc

Kenyer árusítása az út mentén. Ojtoz, 2016. Pozsony Ferenc

Megszentelik a Magyarok Kenyerét. Kolozsvár, 2015. 08. 20.
http://foter.ro/cikk/20150821_mind_elfogyott_a_karpat_medence_kenyere (2017. 11. 19.)

A kenyér és termények szentelése. Szentkatolna, 2015. Nagy Sz. Attila

Szócsné Gazda Enikő

EGY NŐIPARISKOLA ÉS HATÁSA A KÉZIMUNKA-KULTÚRA ÁTALAKULÁSÁRA. ESETTANULMÁNY¹

Bevezetés: a Székely Háziipar-Egylet és a sepsiszentgyörgyi Nőiipariskola

A kiegyezés után a székelyföldi politikai elit gyakran próbálkozott fejlesztési stratégiák kidolgozásával, és az így összeállított akciósomagjai számára minisztériumi pénzforrások beszerzésével. Egyre egyértelműbbé vált az, hogy a fejlődés vektorjai a hegyes Székelyföldön nem alapozhatnak a mezőgazdaságra, de működő gyárak híján az ipar sem képes – csak legfeljebb hosszú távon – a stabil jövedelemforrás biztosítására. Átgondolt stratégiára volt tehát szükség, amely lépésenként próbál ipart és megélhetést biztosítani a székelyföldi, nem túl jó anyagi viszonyok között élő emberek számára.

Fejlesztési stratégiát sohasem lehet csupán felülről ráerőltetni egy-egy övezetre, sikeres akciókról akkor beszélhetünk, amennyiben hatásos együttműködés, jó kommunikáció alakul ki makro- és mikropolitika között. A 19. század végén Háromszéken viszonylag sikeres párbeszéd és együttműködés bontakozott ki, amely elindította a vidék lassú felzárkózását, és elkezdődött a helyi iparosodás különböző formáinak a kibontakozása. A stratégia a svájci és német protoindusztriális modell nyomvonalán haladt: úgy próbált ipart építeni, hogy az oktatásra, illetve a háziipari keretek közt űzött munka fejlesztésére koncentrált. Az volt a cél ugyanis, hogy olyan munkákat tanítsanak be a környékbelieknek, amelyeket egy ideig otthonaikban is művelhetnek, megrendelésekkel láthatják el az embereket, majd míg ezek hozzászoknak a határidőre elkészített, pontos munkákhoz, addig elméletileg megépülhetnek a nagyobb gyárak vagy iparcsarnokok.

Ennek a munkaszervezési formának megvoltak korábban is az előzményei. Az 1876-os budapes-

ti statisztikai kongresszus a háziiparnak különböző formáit különítette el: a *gyáriparszerű háziipar* alatt a megrendelésre készített árucikkek termelését értették, amely esetében egy vállalat nyersanyaggal látja el az otthon dolgozó iparosokat, és begyűjti a termékeiket. *Nemzeti háziipar* terminussal azt az ipari termelést nevezték meg, amelyet a mezőgazdasági munkák szünetében, mellékfoglalkozásként űzött a vidéki népesség.² A Székelyföldön megvalósítani kívánt modell mindkét irányvonal kiépítését fontosnak tekintette. Első lépésként azon intézményi keret megszervezése vált fontossá, amely a háziipar különböző ágazatait mederbe terelte volna, ellenőrizhetővé és finanszírozhatóvá tette volna.

A Székely Háziipart és Ipari Oktatást Fejlesztő Egyesület egyike volt a korán elinduló helyi egyleteknek. Mindössze egy esztendővel a Borszék Soma³ és Benedek Elek neve által fémjelzett Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület megalakulása után, 1876 májusában indult el Sepsiszentgyörgy székhellyel. A kezdeményezés nagyon korainak számított, hiszen az ismertebb, a híres kalotaszegi hímzőkultúrát és fafaragást is felkaroló, egész Erdélyt átfogó Háziipari és Iparfejlesztő Egylet is néhány esztendővel későbbben, csupán 1878-ban alakult.⁴ Egy 1883-ból származó visszatekintés szerint a háromszéki egyesület alakítását Szentiványi Gyula⁵ háromszéki főispán kezdeményezte, és Jagócsi Péterffy József⁶ miniszteri biztossal való egyeztetés után a háziipar és ipari szakoktatás fellendítését tűzték ki olyan célként, amely meggyőződésük szerint a székely nép nyomorán segíteni tud.⁷

Az egyesület vezetőségében már kezdetektől fogva több jeles háromszéki személyiség vett részt. Az elnöki tisztséget az alakuláskor maga a főispán, Szentiványi Gyula viselte, az alelnök 1876-ban

¹ A tanulmány elkészülését a Forerunner Federation által biztosított Székely Előfutár Ösztöndíj tette lehetővé. A támogatást ezúton is köszönöm.

² CSÁK E. Viktor 1931, 29.

³ Borszék Soma (1827–1913) 1848-as forradalmár, 1867-től a Kereskedelemügyi Minisztérium iparügyi referense, majd osztálytanácsosa. Közbenjárására alakult meg a Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara.

⁴ SEBESTYÉN Kálmán 1998, 100.

⁵ Sepsiszentiványi Szentiványi Gyula (1841–1905). Az 1876-ban alakult Háromszékvármegye főispánja, 1877-től Brassó vármegye főispánja lesz. Lásd *Keresztény Magvető*, 1905/3, 166.

⁶ Jagócsi Péterffy József (1828–1888) miniszteri biztos, erdélyi iparfelügyelő.

⁷ A Székely Házi Ipart és Ipari Oktatást Fejlesztő Egyesület választmányi üléseinek jegyzőkönyvei (továbbiakban SzHIO-FE VJk), Székely Nemzeti Múzeum Tudományos Könyvtára, 59/1924-es leltárszám, 153 verso–154.

Thury Gergely⁸ volt, az egyesület jegyzője Tarczali Endre,⁹ pénztárnoka Könczey József lett. A különböző bizottságokban Forró Ferenc,¹⁰ Császár Bálint,¹¹ Nagy Sándor,¹² Bogdán András,¹³ Kovács Gábor, Révay Lajos,¹⁴ Nagy Gábor,¹⁵ Demeter Sámuel,¹⁶ Szóts József,¹⁷ Henter Béla,¹⁸ Csiszár Mihály,¹⁹ Csia György²⁰ nevét láthatjuk. A minisztériummal való szoros kapcsolat biztosítása érdekében a Háziipari Egyesület ülésein a kezdetektől fogva jelen volt Jagócsi Péterffy József miniszteri biztos is, ez az együttműködés lehetővé tette azt, hogy a pénzforrásokról való tárgyalások a lehető legrövidebb idő alatt a minisztérium tudomására jussanak.

Az egyesület első lépésben már 1876-ban Kézdivásárhelyen egy műfaragó tanműhelyt,²¹ Sepsiszentgyörgyön pedig egy lenkiképzítő intézetet alapított, ám ezek az intézmények nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt, így hamarosan bezárásra ítélték.

1877-ben az egyesület vezetésében változás állott be. Szentiványi Gyula Brassóba távozásával Pótsa József²² újonnan megválasztott főispán lett az elnök, aki belátta a korábbi két kezdeményezés kudarcát, és más fejlesztési irányvonalakat szabott az Egyesület számára. Az új stratégia körvonalazásában kiemelkedő szerepe volt Binder Lajos²³ gépészmérnöknek.

Bindernek kitűnő érzéke volt ahhoz, hogy felismerje az iparfejlesztés mainstream-vonulatát. Németországban tanult, tehát fejlettebb európai módszereket tanulmányozott. A helyi ipart is viszonylag jól ismerte, mivel éppen 1877-ben „a népipar tanul-

mányozása végett” egy nagyobb utazást tett a falvakban.²⁴ Pótsa József szintén korának fontos ipartámogató, fejlesztő főispánja volt, aki korán felismerte, hogy Binder agilis temperamentuma és szakképzettsége folytán fontos stratégiai lépések elindítója lehet, ezért próbaként megbízta az ekkor még alig ismert szakembert egy szövészeti tanműhely felállításával, amelyet 1878-ban 22 diákkal Binder sikeresen be is indított.

Pótsa számára korán egyértelművé vált, hogy a Binderbe vetett bizalom nem volt fölösleges. Az egyesület 1879. november 26-án tartott közgyűlésében Pótsa József a gépészmérnök kezdeményezésére egy újabb intézmény, a *Női ipariskola* felállítását terjesztette a közgyűlés elé, a terv támogatását a sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet is kilátásba helyezte. A kedvező stratégiai irányt többen felkarolták, így 1880 március 1-én meg is nyílhatott ez az oktatási intézmény is.²⁵

A sepsiszentgyörgyi nőipariskola beindítása fontos lépése volt a szerződésre lépő Háziipari Egyesületnek és Jótékony Nőegyletnek, és nagy lendületet adott a székelyföldi viszonylatban eléggé hátramaradt kézimunkaoktatásnak.

Nyugat-Európában ugyan már a 16. századtól elterjedtek a kötő-iskolák, és a 18. századtól egyre gyakoribbá váltak az ipariskolák is, Magyarországon ennek ellenére csak Mária Terézia kezdte szorgalmazni a női kézimunka tantárggyá tételét. Az 1777-es Ratio Educationis egyes helyeken kötelezővé tette

⁸ Tamásfalvi Thury Gergely (1826–1888), 1848–49-i honvéd százados, később főispán, országgyűlési képviselő. SZNM gyászjelentő gyűjteménye.

⁹ Tarczali Endre 1876-ban a sepsiszentgyörgyi Kaszinó alelnöke volt. TÓTH Szabolcs Barnabás 2010, 465.

¹⁰ Forró Ferenc (1809 körül – 1889), az 1870-es évektől Háromszék vármegye alispánja. DEMETER Lajos 2013, 185.

¹¹ Császár Bálint (1826–1892) 1848-as honvéd főhadnagy, 1866–75 között országgyűlési képviselő, 1878–91 közt Sepsiszentgyörgy polgármestere. A Háromszéki Takarékpénztár, a Rikánbelői Honvédegylet alapító tagja. DEMETER Lajos 2013, 108–109.

¹² Pontosan nem állapítható meg, hogy melyik Nagy Sándorról van szó: a gidófalvi, majd hídvégi papról-e (1824–1900), vagy az ő fiáról, Nagy Sándor háromszéki főorvosról, városi képviselőről.

¹³ Bogdán András (1812–1888) a Háromszéki Takarékpénztár vezérigazgatója, Háromszék vármegyei és Sepsiszentgyörgy városi bizottsági tag, a Kaszinó pénztárosa. DEMETER Lajos 2013, 93.

¹⁴ Révay Lajos (1837–1889) református lelkész Sepsiszentgyörgyön, a Kaszinó alelnöke, a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület alapító tagja, 1882-től a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóválasztmányának elnöke, több újság munkatársa. Lásd TÓTH Szabolcs Barnabás 2015, 105–106.

¹⁵ Nagy Gábor 1878 és 1881 között Kézdivásárhely országgyűlési

képviselője volt. PÁL Judit 2015, 79.

¹⁶ Demeter Sámuel (1826 körül – 1885) zágoni pap, az Orbai Református Egyházmegye főjegyzője. Fontos szerepe volt a sepsiszentgyörgyi gimnázium létrehozásában. Életről lásd TÓTH Levente 2015, 39.

¹⁷ Szóts József (1825–1894), Kézdivásárhely polgármestere volt. Életrajzi adatait köszönöm Dimény Attila kézdivásárhelyi múzeumvezetőnek.

¹⁸ Henter Béla (1841–1897) a Miklósvári járás főszolgabírója, Háromszék vármegye törvényhatósági bizottságának tagja. TÓTH Szabolcs Barnabás 2015, 98.

¹⁹ Csiszár Mihály személye pontosan nem azonosítható. Kézdivásárhelyen ilyen nevű vaskereskedő élt ebben a periódusban.

²⁰ Csia György (1832–1907) alkirálybíró, megyei törvényhatósági tag, a kovásznai olvasóegylet elnöke, az Orbai széki EMKE társelnöke. Lásd TÓTH Szabolcs Barnabás 2015, 92.

²¹ A kézdivásárhelyi műfaragó tanműhely 1879-ig állott fenn. Lásd SzHIOFE VJk, 25. verso.

²² Pótsa József (1836–1903) 1877 és 1903 között Háromszék vármegye főispánja, neves közéleti személyiség.

²³ Binder Lajos (1849–1899) gépészmérnök, 1879-től erdélyrészi iparfelügyelő, kulcsszerepe volt mind a Háziipari Egyesület működésében, mind az Első Székely Szövőgyár műszaki felszerelésében.

²⁴ SzHIOFE VJk, 14.

²⁵ SzHIOFE VJk, 154–158.

a kézimunka oktatását, hosszú távon mégsem emelte magasabb szintre a női munkák színvonalát.²⁶ A kézimunkaoktatást 1848-tól nem tartották kötelezőnek, s bár Trefort miniszter úgy érezte, hogy szükséges lenne ezt általánosan bevezetni, mégis a későbbiekben is inkább az elemi iskolákra terjesztették ki csupán. Ezzel magyarázható, hogy az 1868-as tanügyi törvény is csupán a tanítónőképzőkben tette kötelezővé, mivel a kisgyermek nevelése számára kellett kidolgozni ennek az oktatástípusnak a módszertanát.²⁷ Az elemisták tanítása ugyan az alapismeretek elsajátítására elégséges volt, ám a falvakban és városokban élő gyakorlat visszaszorulásával egyre kevésbé tudott élő praxist, fejlett művészetet teremteni. Éppen ezért a kézimunkaoktatás fejlesztésének célkitűzése a 19. század közepétől a neveléstudományi reformmozgalmak egyik legjelentősebb ágazata lett.

Az 1870-es évekre egyre egyértelműbbé vált, hogy a helyi hímző- és szövőstílusok visszafejlődését és fokozatos eltűnését csak összehangolt akciókkal lehet meggátolni. Leginkább a nőegyletek szorgalmazták az ország fontosabb népi hímzőstílusainak újratanítását, és ipartanodák létesítése által próbálták kísérletet tenni a „női munkák” fejlesztésére. A század végén kialakult terminus technicus *nőiipar* néven nevezte meg a női kézimunkák tömegtermelésének háziiparát. Úgy gondolták, hogy ennek az iparágak fejlesztése itthon tarthatja a nyugati luxuscikkekre kiadott pénz jelentős részét. Éppen ezért a hagyományos kézimunkák termelése mellett a divatcikkek előállítását is magába foglalta a nőiipar fogalma.

1882-ben az egész nagy Magyarország területén még csupán 22 nőiipariskola állt fenn, és ebből Erdélyt csupán a kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi intézet fődte le.²⁸ Habár az 1873-ban alakult kézdivásárhelyi Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet is hasonló

profíllal működött, ez az árvalányok képzésére összpontosított,²⁹ így Háromszék nőiiparának mindenképpen a sepsiszentgyörgyi intézet volt a legfontosabb pillére. 1881-ben a Háziipari Egyesületnek volt egy kovásznai nőiipariskola alapítására tett kísérlete is, ám ennek hosszabb működésére nézve sincsenek adataink.³⁰ Mivel a nőiipari képzés hiánypótló volt, így az alapítás pillanatában még nem sejtette a Háziipari Egyesület, hogy az 1916-ig töretlenül működő sepsiszentgyörgyi intézet olyan tömegképzést fog biztosítani, amely csaknem ezer lány fejlett kézimunka-tudásához fog hozzájárulni.

Első pillantásra határozottan úgy tűnhet, hogy a kézművesség fejlesztése a nyugati fejlett gyáriparhoz viszonyítva egy merőben anakronisztikus, idejét múlt vállalkozás volt. Mégsem volt ez így. A svájci vagy éppen francia példák azt jelezték, hogy a kézimunkakultúra felkarolása tágabb dimenziót nyitott a falvak női lakossága számára. A foglalkoztatott nőket ráébresztette arra, hogy mindig érdemes tanulni, megéri a képességeiket fejleszteni. Ugyanakkor arra nevelte, hogy igényesek legyenek, saját maguk formálják a környezetüket, töltsék ki az üres pillanataikat is munkával. Végül arra buzdította őket, hogy nagyobb anyagi befektetés nélkül is lehet valamit kezdeni a saját tehetségükkel. Tehát identitást adott egy identitásválsággal küzdő korban. Svájc iparosodása például ugyanezen a nyomvonalon haladt: a Saint-Gallen környéki falvak lakossága csipkéivel és fehérhímzéseivel fél Európa kézimunka-igényét ellátta, tehát óriási közgazdasági erő rejtett az ottani háziiparosok otthon végzett munkájában. Másrészt a kezdeményezés összefüggött a Baross Gábor,³¹ majd Darányi Ignác³² gazdaságfejlesztő politikájával: elsősorban a vidék mezőgazdaságra alapozó lakossága számára teremtett alternatív kereseti stratégiát.

²⁶ CSISZÉR Dóra 2001, 153.

²⁷ Cs. SCHWALM Edit 1997, 454.

²⁸ A háziipari és iparoktatási bizottság 1882-es jelentése szerint 12 nőiipariskola működött kormánytámogatással, éspedig: a kolozsvári, az iglói, a sepsiszentgyörgyi, a beregszászi, a sátoraljaújhegyi, a miskolci, a budaújlaki, az Országos Nőiipariskola budapesti nőiipariskolája, a pozsonyi ipartanítónő-képezde, a szakolcai és a nagyszombati nőiipariskola. Ezekon felül tíz intézet önerőből tartotta fenn magát, éspedig: a nagyváradi nőiipariskola, a beszercebányai püspöki nőiipartanoda, a budapesti felső iparrajziskola női osztálya, a pécsi bányatelepi nőiipartanoda, a körmöcbányai nőiipariskola, a zalaegerszegi izraelita nőiipariskola, valamint a baani, bicskei, érsekújvári és zsolnai nőiipariskola. Alakulófélben lévő iskolaként nevezik meg ugyanekkor a pécsi, csurgói, debreceni és békéscsabai intézeteket. *Nemere*, 12. évf. 94. Szám, 1882. november 23.

²⁹ Az Erzsébet Árvalánynevelő Intézet egyik kézimunka-tanítónője, Bardocz Vilma szintén a sepsiszentgyörgyi nőiipariskolában szerezte meg képesítését. A gépek kezeléséhez is értő másik munkatartó, Abod Júlia szintén a sepsiszentgyörgyi nőiipariskolában

is oktatott. Lásd ERZSÉBET Évkönyv 1887, 17, 18.

³⁰ „Ólvastatik a vallás és közoktatási miniszter úr ő Nagyméltóságának 7317/881 számú leirata, melyben értesíti a főispán úr ő Méltóságát, hogy a kovásznai női ipar tanműhelyhez évi 300 frnyi fizetés élvezete mellett Rohács Juliát nevezte ki, kapcsolatos főispán úr ő Méltósága jelenti, hogy az orbai járási szőlőgabiró urat felhívta, hogy az illető községektől az évi 300 frnyi fizetést vegye bé, és az illető iskolaszéknek szolgáltassa át, - a tanító-nő megérkezésével a beiktatásról személyesen fog intézkedni.” SzHIIOFE VJk, 57. 1881. ápr. 2-i gyűlés.

³¹ Baross Gábor (1886–1892) miniszter, a magyar kereskedelem és vasútépítés egyik legfontosabb fejlesztője. FRISNYÁK Zsuzsa 1992.

³² Darányi Ignác (1849–1927) jogász, 1895-től földmívelésügyi miniszter. Igen fontos kezdeményezése volt az, hogy a nyersanyagok feldolgozása lehetőleg itthon történjen meg. Ennek érdekében erőteljesen támogatta a *mezőgazdasági háziipart*, vagyis a seprű-, kefe- és kosárkötést, a len- és kenderszövést. TAKÁCS Imre dr 1987, 381–385.

Ez pedig igen szükséges volt, mivel a törpebirtokok és a rossz mezőgazdasági évek fokozott nyomorba sodortak több százezer embert Erdély területén is. Harmadrészt az értéktelen gyáripari tömegtermeléssel szembehelyezkedő kézművesség eszméje a William Morris³³ és a preraffaelita mozgalom szecessziós kultúraátértékelése felé mutatott, amely hosszú távon megreformálta a gyáripart is.

A sepsiszentgyörgyi tanműhelyek két különböző nevelési modellt követtek. Míg a szövészeti tanműhely osztrák és német képzési példák szerint részben duális rendszerben működött,³⁴ addig a nőipariskola a francia minták szerint a teljes képzést az iskola keretei közt próbálta biztosítani.

A kutatás forrásai és a feldolgozás keretei

A kézművességen alapuló ipari elképzelések egyik legérdekesebb próbálkozása a nőipariskola-rendszer megteremtése volt. Ezeknek az intézményeknek a néprajzi, kézművesség-történeti áttekintése mégis szegényes. A kézimunkaoktatás kapcsán ugyan sokat emlegetik, s bár egyes hímezésművészetek elterjesztésében értelmezték ezeknek a szerepét,³⁵ mégis úgy érzem, fontos feladata a kutatásnak, hogy esettanulmányok révén próbálja áttekinteni, hogy egy-egy konkrét iskola hogyan hatott a környezetére. Tanulmányomban erre szeretnék kísérletet tenni.

A sepsiszentgyörgyi nőipariskola történeti áttekintésének viszonylag kedvező forrásadottságai vannak. Bár korántsem mondható el, hogy az iskola teljes története megismerhető, mégis több nyomtatott és kézirat munkával rendelkezünk, amelyek segítenek az iskola történetének megismerésében, tanítói és tanulói körének felmérésében, tananyagának áttekintésében.

A Székely Nemzeti Múzeum irattárában fennmaradt a Nőipariskola naplójának jelentős része: az oktatási intézmény 1893–1896 közti feljegyzéseit,³⁶ az 1898–1905 közti, az 1905–1911 közti, illetve az 1911–1916 közti bekötött naplóit lehetett tanulmányozni.

A Nőipariskola tíz darab értesítőjét, valamint a szervezeti- és tanterv-ismertetőjét nyomtatásban is

közreadta. Sajnos, ezekből csupán az I, III, IV, V, VII és X. értesítő, egy nyomtatott kimutatás és a szervezeti- és tantervismertetőt sikerült megismernem, amelyekből az 1893 és 1911 közötti állapotok hivatalos beszámolóit lehetett áttekinteni.

Az iskola belső ügyintézésére elsősorban az 1898–1913, illetve 1913–1916 között vezetett két darab iktatókönyvből lehetett rálátni. Bár az iktatott iratok eredeti példányait eddig nem sikerült megtalálni, a tőszavas bejegyzések mégis az iskola legfontosabb ügyeire és kapcsolathálójára világítanak rá.

Hasonlóan szerencsések vagyunk amiatt is, hogy fennmaradtak a Székely Házipart és Ipari Oktatást Fejlesztő Egyesület választmányi üléseinek jegyzőkönyvei 1876-tól 1913-ig, valamint a közgyűlési jegyzőkönyvei 1876-tól 1912-ig. Mivel ez az egyesület felügyelte a Nőipariskola működését is, így az iskolát érintő legfontosabb gyűlési határozatok jól követhetők voltak ezekből az iratokból is.³⁷

Az Egyesületnek hivatalosan megjelölt sajtóorgánuma a Székely Nemzet, majd 1907-től a Székely Nép című napilap volt, így a fontosabb döntéseket a média nyelvére átültetve is követni lehetett.

Bizonyára a Nőipariskolának ennél jóval bőségebb iratállománya lehetett. Sajnos a kutatás időkeretei alatt nem sikerült áttekinteni a minisztériumhoz küldött iratokat, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara által bekért információkat, a Víg Albert iparfelügyelőnek kézbesített jelentéseket vagy a vármegye előljáróihoz intézett leveleket. Ezek ugyan árnyalták volna a nőipariskolára vonatkozó ismereteinket, de talán nem hoztak volna nagy változást a végkövetkeztetéseink szempontjából.

A naplók legfontosabb adataiból egy számítógépes adatbázis készült, amelynek a segítségével jól követhetők a tanulókra vonatkozó fontosabb információk (név, születési hely és idő, vallás, anyanyelv, beírató szülő vagy gyám neve és foglalkozása, az elvégzett tanévek és szakosztályok megnevezése, a szakosztályok vezetői stb.). A naplók az oktatásra vonatkozóan is fontos adatokat tartalmaznak, mivel egyes szűkszavú bejegyzésekből megérthető az iskola tanárainak oktatási stratégiája is.

³³ William Morris (1834–1896), azt Art and Crafts mozgalom legnagyobb alakja. Elképzelése szerint művészet és társadalom, művészet és ipar összeilleszthető.

³⁴ A duális rendszer lényege az, hogy a tanulók az elméleti képzést az iskola keretein belül kapják meg. Gyakorlati képzéseik nagyrésze ezzel szemben valamely környékbeli gyárhoz, üzemhez vagy nevezetesebb mesterhez kötődik, ezért az iskolához nem vagy csak kis mértékben tartoznak műhelyek. Lásd VÖRÖS Katalin 2014. A sepsiszentgyörgyi szövészeti tanműhely csak részben követte ezt az oktatási modellt. A Daczó kúria, amelyben működött, túl kis méretű volt ahhoz, hogy a nagy számú tanulót helyben képezze ki. Előbb arra tettek kísérletet, hogy tíz tanuló

a szövőgyárban tanuljon, majd 1884-től a teljes gyakorlati képzést a szövőgyár vette át.

³⁵ LACKNER Mónika 2010.

³⁶ E három tanév adatait nem kötötték be a naplókba.

³⁷ Az említett összes napló, iktatókönyv és jegyzőkönyv kollektív szám alatt, 59/1924-es iktatószámmal került be a Székely Nemzeti Múzeum tudományos könyvtárába. A Székely Házipart és Ipari Oktatást Fejlesztő Egyesület jegyzőkönyvei most állnak feldolgozás alatt, így ebben a tanulmányban még csupán a nőipariskolára vonatkozó fontosabb információkat próbáltam áttekinteni, az Egyesület működésére várhatóan egy későbbi tanulmányban fogok kitérni.

Az adatok együttes áttekintése több esztendő kutatás eredménye, amelynek finalizálásához, az adatbázis elkészítéséhez a 2017-es esztendőben elnyert Székely Előfutár Ösztöndíj nyújtott anyagi támogatást.

Az iskola működési keretei és oktatói

A Székely Házipart és Ipari Oktatást Fejlesztő Egyesület 1879. december 17-i ülésén terjesztette elő a sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet, hogy kész lenne „egy nőiipar tanműhely beállítására” 200 forint segélyt utalványozni.³⁸ A Pótsa József vezetése alatt álló gyűlés elfogadta a nőegylet ajánlását, és a főispán az 1880. február 24-i ülésén már újabb fontos lépések megtételéről számolt be: a Tanalaphoz fordult egy ipartanítónő fizetésének kieszközlése céljából.

A korai korszak bizonytalan pénzügyi keretei és rossz tanműhelyi adottságai miatt elég nehéz volt képzett ipartanítónőket találni az oktatás beindítására: az iskola első munkatanítója, *Solymosy Anna* 1880. augusztus 2-án már lemondott állásáról a fizetés csekélysége miatt, holott egyike lehetett a kora képzettebb, tehetségesebb tanítónőinek.³⁹

A női tanműhely alapítása már induláskor jó kezdeményezésnek bizonyult. Míg a műfaragó iskolába vagy a lentermelésbe befektetett pénzek nem fordultak meg és az érdeklődés hiánya bukáshoz vezetett, addig a nőiipariskola iránt már a kezdeti esztendőben nagy volt az érdeklődés. Pótsa József főispán 1881 februárjában jelezte, hogy „a női ipar iskola oly népes, hogy a számosan jelentkező növendékeket már tovább nem képes befogadni; jelenleg 32 növendék minden tekintetben szükséges elméleti és gyakorlati oktatásban részesül, kifogástalan felügyelet alatt áll.”⁴⁰ Ez az érdeklődés azzal is összefüggésben lehetett, hogy az iskola jó szakemberekkel indult el. A *Solymosy Anna* lemondását követően *Lőrincz Elíz* lett a kézimunka-tanítónő. Az ő személyéről viszonylag jó információkat őrzött meg a választmányi ülések jegyzőkönyve: „okleveles ipartanítónő, végzett és oklevelezett a pozsonyi női ipartanítónő képezdében. Tanítja a női kézimunkák minden nemét és a gépkötést, ezen kívül vezeti ezen intézet anyagi ügyeit”.⁴¹ Az ipartanítónő az esti órákat is az intézetben lakó

növendékekkel töltötte, mivel ő maga is bent lakott az ipariskola épületében.⁴² A kézimunkáknak számos válfaját tanította: a kézi varrást, a különböző öltés-típusokat, a szakadások beszövését, a keresztzemes varrást, a rámán való fehér és tarka hímzést, a tüll-hímzést, a rekehímzést⁴³ és a rojtkötést, a csomózást, de a gépi kötést is vele tanulták a növendékeknek.

1881 áprilisától az iskola szabó szakcsoport beindítását kezdeményezte, és e terv tesztelésére oktatót is alkalmazott. *Kovács Gábor* szabászati tanító eleinte csupán arra kapott megbízást, hogy a szabó tanoncoknak vasárnapi napokon oktatást tartson, próbaként.⁴⁴ Ugyanezen esztendő decemberétől „a szülők és közönség aggodalmainak eloszlatása, és a közóhajítás teljesítése tekintetéből” a csoportot véglegesítették, és a férfi tanító helyett *Weber Róza* női szabászati szakoktatót vették fel a nőiipariskolába.⁴⁵ Ő a szabászat csaknem minden neme mellett a továbbiakban a gépvarrást is oktatta, 18 órás oktatási keretben.⁴⁶ A tanítónő 1884 áprilisáig látta el a feladatkörét, ekkor férjhez menetele miatt elköltözött Sepsiszentgyörgyről.⁴⁷

Az ipariskolák egyik legfontosabb feladatköre az iparágak művészi színvonalának növelése szempontjából a nívós rajzoktatás megszervezése volt. 1881. január 1-től a sepsiszentgyörgyi nőiipariskola híres rajztanárt alkalmazott a diákok rajzkészségének fejlesztésére. *Huszka József* a budapesti Mintarajztanoda elvégzését követően 1879-ben került Sepsiszentgyörgyre a Polgári Leányiskolához, rövid dési és zentai tanárkodás, katonáskodás után.⁴⁸ Feladata a szabadkézi rajz oktatása volt.⁴⁹ *Binder Lajos* 1882-es jelentéséből jól körvonalazható, milyen módszerekkel oktatta Huszka a nőiipariskola növendékei számára a rajzot: a rajzolás készségük szerint a növendékeket három csoportba osztotta. A kezdő csoport a kézügyesség és szemmérték kialakítása céljából „egyenes és görbe vonalak, valamint az ezekből képezhető egyszerű díszítmények” rajzolásával foglalkozott. A második csoportnál a kézügyesség fejlesztése mellett a fő cél „a műizlés fejlesztése” volt, ezért virágok és levelek, virágkompozíciók rajzolásával foglalkoztak. „Itt különös figyelem fordított a magyar virágokra, minthogy ezek a kézimunkáknál használt díszítési anyagot nyújtanak, továbbá, hogy a magyar formák

³⁸ SzHIIIOFE VJk, 43 verso, 171-es napirendi pont.

³⁹ A *Solymosy Anna* tehetségének jele az, hogy az 1881-es budapesti nőiipari kiállításon a volt sepsiszentgyörgyi ipartanítónő ezüstérmét nyert. Lásd *Eger – hetilap*. 1881. 11. 17. 46. szám, 494.

⁴⁰ SzHIIIOFE VJk, 54 verso.

⁴¹ SzHIIIOFE VJk, 158 verso.

⁴² *Nemere*, XII. évf. 20. szám, 1882. márc. 9.

⁴³ „Ezen munkánál kötények, nyakkendők, védterítők, vánkosbetétek s függönyök készítették, egyszersmind minden növen-

déknek egy reczeszövet-szalagon különböző mintákat a saját hasznára kellett készítenie.” *Nemere*, XII. évf. 20. szám, 1882. márc. 9.

⁴⁴ SzHIIIOFE VJk, 57 verso.

⁴⁵ SzHIIIOFE VJk, 69 verso. 1881. dec. 20-i ülés jegyzőkönyve.

⁴⁶ SzHIIIOFE VJk, 158 verso.

⁴⁷ SzHIIIOFE VJk, 170.

⁴⁸ DEMETER Lajos 2013, 236.

⁴⁹ SzHIIIOFE VJk, 158 verso.

megismertetésével a későbbi componálás nemzeti irányban történjék.” A harmadik csoport mintalapok és kész hímzések nyomán rajzolt, és e csoportban külön hangsúlyt fektetett a tanár a harmonikus színezés oktatására is. Huszka az „általa összegyűjtött magyar hímzés rajzai”-t adta a diákok kezébe. „Általában a magyar hímzési minták, illetőleg gyűjtemény rajzolása képezte majdnem az összes tananyagát az intézetnek” – így körvonalazta Binder Lajos iparfelügyelő Huszka módszereinek a lényegét.⁵⁰

Az elméleti tantárgyak oktatását az iskola korai periódusában *Bartha Béniám* községi tanító végezte, számtant, történelmet, földrajzot, magyar nyelvet tanított.

A sikeres induláshoz kiszámítható pénzforrások voltak szükségesek. Pótsa József a vármegyei közgyűlésen vívta ki azt, hogy a községek alapító tagokként lépjenek be a háziipari egyletbe, és ha kellett, törvényszéki úton emlékeztette a késlekedőket a vállalt éves járulékok befizetésére. Az iparfelügyelőkre kiosztott konkrét feladatok is jó stratégiának bizonyultak, mivel ők a minisztériumtól csikarták ki azt, hogy az államilag fenntartott intézmények sorába bekerüljön az iskola. Ez azt jelentette, hogy a minisztérium is stabil támogatási keretet szabott meg, és vállalta több tanuló költségeinek térítését. Ez jótékony hatással volt az iskola tanulószámanak stabil fenntartására. Mivel a kezdeti elképzelés szerint az iskola „missziós” feladatkört látott el, a magyar nyelvű oktatásra Hunyad megyei gyerekek számára is állandó keretet biztosítottak. Csík megye törvényhatóságát úgyszintén rábeszéltek az anyagi támogatásra, azzal a feltétellel, hogy helyet adnak a megye területéről érkező lányoknak is.

Már az első periódusban nagyon fontosnak tartották az oktatók, hogy az ügyesebb tanulókra segéd-tanítói vagy munkairányítói feladatköröket bizzanak. A beiratkozott diákok különböző szinten álltak: egyesek csupán az elemi iskolákban kézimunkáztak, mások azért jelentkeztek épp ebbe az iskolába, mivel gyakorlott hímzők vagy szabók voltak, és hivatástudat irányította őket a szakmai ismereteik elmélyítése felé.

A kezdők oktatása nagy erőpróba volt. Egy hiányos, valószínűleg 1882-ben kelt jegyzőkönyvben arról panaszkodott a hímzést oktató munkatanítónő, hogy „a női-ipar iskola 51 növendéke között vannak oly kicsinyek, miszerint a kézi munkák legelemibb részeire is meg kell őket tanítani, s így a tanítónő elannyira el van foglalva, miszerint alig képes kötelességét teljesíteni”, ezért azt kérte a vezetőségtől, hogy kis pótdíj fejében bízassa meg segéd-tanítói szerepkörökkel *Németh Róza*⁵¹ és *Albu Mari*⁵² növendékeket.⁵³ Ugyan-így 1882 májusától a szövészeti tanműhely egyik végzettjét, *Biró Marit*, aki budapesti tartózkodása alatt megtanulta a csipkeverést, ennek a tárgynak az oktatására kérték fel,⁵⁴ hasonlóképpen egy aldobolyi lányt, *Abod Juliát* ugyancsak 1882-ben a kötőgépek kezelésére és a gépi kötés oktatására alkalmazták.⁵⁵ 1888-ban *Csutak Klára* volt növendék alkalmazták kis bére-zéssel segéd-tanítónői státusban.⁵⁶

Az intézet működéséhez már igen korán „tápin-tézet” működését is mellérendelték, hogy a távolról jövő tanulók ellátása kielégítő legyen, ezt *Révay Borbála* vezette.

Az iskola 1893–94-es tanévből származó első értesítője a tantestület csaknem teljes kicserélődését mutatta, ekkor már a kézi- és gépi varrást, a fehér-neműk szabását heti 36 órában *Bartha Vilma*⁵⁷ rendes munkatanítónő oktatta. *Németh Róza* szintén ugyanakkora óraszámban horgolást, rojtcsomózást, keresztszem varrást, kézi hímzést, csipkeverést, kalotaszegi varrást, színes hímzést és spanyol hímzést tanított. A szabászati teendőkből *Szász Mariska* segéd-tanítónő neve tűnt fel, ő heti 30 órában segítette *Bartha Vilma* munkáját. A rajzoktatásban Huszka József elmenetele nyomán szintén változás állott be, *Joós Imre* polgári iskolai tanár heti 8 órában tanította a szabadkézi rajzot a növendékeknek. Az elméleti tantárgyakon *Csinádi Lajos*⁵⁸ igazgató és *Barabás Mari* tanítónő osztozott.

1895 októberében újabb változás állt be a tantestületben. A *Bartha Vilma* szabászati tanítónő távozásával megüresedett rendes munkatanítónői állást a korábban segéd-tanítónőként tevékenykedő *Szász*

⁵⁰ *Nemere*, XII. évf. 20. szám, 1882. márc. 9.

⁵¹ *Németh Rózát* 1885-ben állandósították ipartanítónőként, miután *Vántsa Györgyné* – aki rövid ideig volt az iskola oktatója – meghalt. *SzHIOFE VJk*, 190. Az ipartanítónői képzését 1888-ban sikerült a kolozsvári állami tanítónőképzésnél letennie. *SzHIOFE VJk*, 210 verso. Az iskola tanítónője volt még 1916-ban is.

⁵² *Albu Mari* kisborosnyói születésű szegény sorsú növendék volt, akit 1883-ban már az úrvölgyi, hodrusbányai és sóvári vándor csipkeverő iskolában találunk. Az 1885-ös budapesti országos kiállításon ezt az iskolát képviselte 76 csipkemintát tartalmazó albumával, amelyért nagy kiállítási bronzérmét kapott. Később *Demes Péter* felesége, és hosszúfalusi tanítónő lett.

⁵³ *SzHIOFE VJk*, 105.

⁵⁴ *SzHIOFE VJk*, 85.

⁵⁵ *SzHIOFE VJk*, 96 verso.

⁵⁶ *SzHIOFE VJk*, 214 verso.

⁵⁷ *Bartha Vilma* 1884-ben került a Nőiipariskolához pályázat útján (*SzHIOFE VJk*, 176). 1895-ben az ő aláírásával küldte a Nőiipariskola a Millenniumi kiállításra a tárgyait. Lásd *DEME-TER Éva* 2008, 629. Az 1895 szept. 7-I gyűlésen nyújtotta be felmondását. (*SzHIOFE VJk*, 247 verso)

⁵⁸ *Csinádi Lajos* (1855–1936) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tornatanára, a Háromszékmegyei Háziipari Egyesület tagja, majd titkára. 1882-ben előbb a szövészeti tanműhelyhez, később a nőiipariskolához alkalmazták.

Mariska foglalta el, és a fehérvarrás különböző válfajait oktató segédtanítónői állást korának híres írónője, *Kamenyitzky Etelka* (írói álnevéen Ádám Éva)⁵⁹ pályázta meg.

Személyi változások ezt követően csupán a rajztanárok és vallásoktatók körében tapasztalunk: a fizetésével folyamatosan elégedetlenkedő Joós Imre távozása után az 1894–95-ös tanévtől *Jakab Álmos*⁶⁰ lett a szabadkézi- és díszítő rajz oktatója.⁶¹ A különböző felekezetek vallási nevelését *Fejér Manó* r. kat. plébános, *Kis Albert* ref. segédlelkész, *József Lajos* unitárius lelkész és *Hamzea György* ort. lelkész oldotta meg.⁶²

1878 júliusában Gruman Ferenc minisztériumi osztálytanácsos, Hajós János és Pulszky Ferenc látogatta meg a tanműhelyeket, és a Gruman pozitív véleménye nagyot lendített a Háziipari Egyesület infrastruktúráján: maga az osztálytanácsos adott bátorítást, hogy kezdjen az egyesület alkalmas helyiségek keresésébe.⁶³ A Nőiipariskola is – akárcsak a szövészeti tanműhely – a kezdeti időszakban a Daczó kúriában kezdte el a működését, majd 1903-ban a tanítóképzőnek adta át a helyét. Néhány napig ideiglenesen a Városi Bérpalota II. emeleti helyiségeiben,⁶⁴ a János Dávid-féle házban,⁶⁵ majd pedig a Fogolyán-teleken működött.⁶⁶

A számos tanári, segédtanítói név áttekintéséből is látható, hogy az iskolának két olyan nagyhírű tanára/tanítója is volt a három évtizedes működése alatt, akik hatalmas műveltséggel megáldott, alkotó emberek voltak. A kevésbé híres tanárok ugyancsak koruk nívós szakemberei voltak, akik jó technikai tudásukkal hozzásegítették az iskolát a jó hírnévhez és az állandó, stabil diáklétszám fenntartásához. A minimális elméleti nevelés mellett az iskola nagyon képzett munkatanítónőket foglalkoztatott, akiknek jó része a pozsonyi ipartanítóképző intézetből került ki. A nevelőmunka hatékonyságát a fennmaradt mintakendők és a képzett diákok kézimunkáinak magas nívója kellőképpen alátámasztja. A sepsiszentgyörgyi nőiipariskola egyike lett Erdély legfontosabb szakoktatási intézeteinek, olyan oktatási keretintézmény volt, amely Dél-Erdély egészéből vonzotta a diákokat, és Sepsiszentgyörgyöt bekapcsolta a nívós képzőhelyek sorába.

Az iskola tanulói

Bár a nőiipariskolában tanulók adatait nem tudjuk egészen pontosan követni az iskola teljes működési időtartama alatt, a naplók alapján mégis betekintést kapunk, hogy kik tanultak ebben az intézményben. Sajnos nincs egyáltalán kimutatás az 1880 és 1892 közötti beiratkozó diákokról. 1893-tól 1915-ig 851-en iratkoztak be az iskolába, közülük 158-an kimaradtak az első év befejezése előtt, 463-an egy esztendő, 185-en két tanévet, 45-en három évfolyamot végeztek el. Ez az adatunk arra utal, hogy a diákok többsége nem szándékozott megszerezni a teljes képzést, csupán a kézimunkákban való közepes jártasság megszerzésére volt igényük. Ez az arány azt jelzi, hogy az iskola társadalmi megítélése nem egyezett meg az iparpolitikai elvárásokkal. A magas lemorzsolódási arány elsősorban a távolról érkezők között figyelhető meg. A kimaradást csupán néhány esetben indokolták (betegséggel), és egyetlen esetben erkölcsi vétségek miatt maga az iskola zárt ki egy tanulót.

A nőiipariskola legtöbb tanulója Sepsiszentgyörgyről (191) származott, Háromszék nagyobb falvai mindvégig feltöltötték a keretet lányokkal (Csernáton: 10, Nagybacon: 10, Sósmező: 9, Kézdivásárhely: 9, Zágón: 8, Illyefalva: 7, Uzon: 7, Szentiványlaborfalva: 7, Kovászna: 7, Lisznyó: 7, Nagyborosnyó: 6, Lécfalva: 6, Árkos: 6, Bodok: 6, Bikfalva: 5, Barót: 5 stb.)⁶⁷ de kiemelkedően magas volt a szász iparos tömörülésekről érkezők száma is (Nagydisznód: 24, Szeben: 23, Zernyest: 21, Brassó: 16, Prázsmár: 16, Botfalu: 15, Feketehalom: 14, Höltövény: 12 stb.) Nagydisznódról például a posztoszővők, posztógyárosok körében vált elsősorban divattossá, hogy a szentgyörgyi nőiipariskolába irassák lánygyermeküket.

A csíki övezetből elsősorban Alcsík falvai kapcsolódtak valamennyire be (Csíkszentkirály: 5, Csíkszereda: 4, Csíkszentmárton: 4, Csíkszentimre: 4), de arányuk a szász településekhez viszonyítva nagyon visszafogott volt.

A barcasági román falvak közül elsősorban Ótohánból (7) és Töröcsvállról (7) jöttek többen.

⁵⁹ Kamenyitzky Etelka (1875–1958), az 1910-es évek háromszéki egyesületi életének egyik jelentős egyénisége. Kolozsváron szerzett ipartanítónői oklevelet. Az Országos Gyermekvédő Liga háromszéki tagozatának titkára, a sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet tiszteletbeli tagja, a marosvásárhelyi Székely Társaság tiszteletbeli tagja, a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének, valamint az Erdélyi Katolikus Irodalmi Társaságnak tagja. Ádám Éva néven gazdag írói tevékenységet fejtett ki. Életről pontosabban: DEMETER Lajos kézirat.

⁶⁰ Jakab Álmos Sepsiszentgyörgyi tanár, majd az 1930-as évektől, miután tanári állásából elmozdították, fűszerkereskedő, a sepsiszentgyörgyi Hangya-Szövetkezeti üzlet egyik működtetője, a sepsiszentgyörgyi Kaszinó tagja.

⁶¹ KIMUTATÁS 1895, o. n.

⁶² CSINÁDI Lajos Szerk. 1904, 17.

⁶³ SzHII OFE VJk, 22. (1878. szept. 24-i gyűlés jegyzőkönyve)

⁶⁴ Nőiipariskola iktatókönyvei, 7/20.I.1903-as iktatószám.

⁶⁵ Nőiipariskola iktatókönyvei, 161/18.VII.1903

⁶⁶ Nőiipariskola iktatókönyvei, 163/20.VII.1903

⁶⁷ Háromszék esetében csupán a több (ötön felüli) tanulót biztosító településeket emeltük ki.

Amennyiben a szülők foglalkozása alapján próbáljuk áttekinteni, hogy kiket irattak be a nőipariskolába, az iparos- és kereskedőréteg viszonylag magasabb száma ugrik ki, de csaknem egyforma arányban képviseltették magukat az értelmiségiek, a földbirtokosok és a földművesek is.

A konfessziók közül környékbeli számukhoz képest alulreprezentáltak voltak a görög katolikusok (23) és az ortodoxok (53) és túlreprezentáltak az izraeliták (19). A szász tanulók magas létszáma miatt nagyon jelentős volt az evangélikus diákok jelenléte is (177). Nyilvánvalóan a protestáns övezetben való iskolanyitással van összefüggésben a református (356) felekezetűek domináns többsége az iskolában, ugyanakkor az udvarhelyszékiek és erdővidékiek jelenlétének kis hányadával magyarázhatjuk az unitárius felekezetűek alacsony számát (19). A csíki és felsőháromszéki diákokkal, valamint a Sepsiszentgyörgyre betelepülő hivatalnokok gyermekeivel viszonylag magassá vált a római katolikus felekezetűek száma is (174).

Az iskola három esztendő maximális oktatási időszakát 45-en végezték el,⁶⁸ ezeknek jelentős többsége háromszéki volt. Feltűnő ugyanakkor, hogy bár igen magas volt a barcasági és királyföldi szászok jelenléte, közülük egyetlen tanuló sem járta ki mindhárom esztendőt. A románok közül is csupán egyetlen sómezői lány döntött úgy, hogy megszerzi a maximális képzési idővel járó ipartanítónői képesítést.

A Szeben, Brassó, Fogaras környékének magas diáklétszáma megcáfolja azt az általános székelyföldi előítéletet, hogy a szász kultúra nem fogadta be a magyar hatásokat, és a német oktatás magas nívója miatt a szász tanulók nem tanultak magyar iskolákban. A magyar kézimunkaoktatás jó színvonalával magyarázható csupán a szász tanulók folytonos magas száma.

Modern kézimunka és hagyományos népipar a nőipariskolában

Néprajzi, muzeológiai, művészettörténeti szempontból a leginkább az az izgalmas, hogy milyen kézimunkákat tanítottak a sepsiszentgyörgyi nőipariskolában, és ez hogyan hatott a székelyföldi és dél-erdélyi kézimunka-kultúra átalakulására.

A nőipariskolák elsősorban iparos képzést akartak nyújtani, éppen ezért az alapcéljuk az volt, hogy a divatot kiszolgálják. Alapításuknak mindenkor fő célkitűzése az volt, hogy azokat a termékeket állítsák

elő, amelyeket külföldről importáltak korábban, és ezáltal a külföldre áramló pénzek itthon tartását próbálták felelős iparpolitikával elérni.

A nőipariskola kezdeti periódusáról megállapítható, hogy a kor kézimunka oktatásának modern irányvonalán indult. Nem a századvégen sokat bírált német Schallenföld tanmenetet követte,⁶⁹ hanem a különböző öltéstípusok oktatásából indult ki. Úgy tűnik, hogy a korai oktatók már figyelembe vették azt a századvégen egyre inkább előtérbe kerülő pedagógiai ajánlat-csomagot, hogy a *fehérvarrás* legyen az egyik fő tevékenységi kör. Ez a terminus a fehérneműk szabását és varrását, különböző ágyneműk, törülközők, asztalkeszközök, abroszok előállítását és díszítését fődte le.

A sepsiszentgyörgyi nőipariskola naplóiból és éves jelentéseiből egyértelműen látható, hogy többirányú képzést nyújtottak növendékeiknek. Az 1895-ös évektől kezdődően fehérvarró, hímző és felsőruhavarró csoportokkal működő iskolában úgy tűnik, a növendékek maguk döntötték el, hogy melyik szakcsoportban és hány esztendőt tanulnak. A maximális képzés három esztendő volt, ám a közel ezer diákból csupán 45-ről bizonyítható, hogy mindhárom esztendőt elvégezte. A három esztendő képzés nyomán ipartanítónői képesítést nyertek a diákok, tehát tovább taníthatták mindazt, amit megtanultak.

Jóval gyakoribb eset volt az, hogy a két esztendő oktatást választották. Ez az időszak elegendő volt arra, hogy jó jártasságot szerezzenek maguknak a kézimunkázás különböző válfajaiban. Elég ritkán fordult elő az, hogy például valaki mind a három esztendei képzést a felsőruhavarró,⁷⁰ vagy a fehérvarró⁷¹ szakosztályban járja ki. Legtöbbször váltogatták a szakosztályokat, így mind a hímzésbe, mind a szabás-varrásba valamennyire beletanultak. Legtöbbször a fehérvarrás-hímzés párosítást választották, ezzel az egyre jobban bővülő fehérneműipacot elégítették ki.

A sepsiszentgyörgyi nőipariskola vezetősége igen korán rájött egyes ritka iparágak bevezetésének a szükségességére. Így például a gépi kötés meghonosítása céljából már 1881-ben külön „finom”, és külön „mintázott harisnyák kötéséhez” szükséges kötőgépre kértek anyagi támogatást a miniszteriumtól,⁷² és 1882-ben már kötelezték is azt, hogy ösztöndíjat csak azoknak a tanulóknak folyósítsanak, akik a gépi kötésben magukat kellőképpen kiképezték.⁷³ A kötőgépeknek a korai használata annál is érdekesebb, mivel a fejlett budapesti nőipariskolában is csupán

⁶⁸ Lásd melléklet.

⁶⁹ A Schallenföld tanmenet a kézimunkaoktatást a kötéssel kezdte, a horgolással folytatta, és csupán ezt követően tért rá a különböző varrás- és hímzéstípusok, öltések oktatására. Lásd GYULAY Béla 1893, 535.

⁷⁰ Császár Mari 1899–1901 között, Gáll Erzsébet 1905–1907 között.

⁷¹ Sántha Teréz 1912–1914 között.

⁷² SzHIOFE VJk, 60 verso.

⁷³ SzHIOFE VJk, 83.

az 1882–83-as tanévben kezdték el a gépi kötés tanítását.⁷⁴ Valószínű, hogy a szentgyörgyi iskola ez irányú vállalkozása azzal magyarázható, hogy Brassóban már működött ekkor kötőgyáros, aki a gépek beindításában segítséget tudott nyújtani.⁷⁵ Az 1883-as berendezési- és készanyag-leltárból (melléklet) jól látható, hogy a nőipariskola ekkor már több fajta harisnyát, gyermekreklit készített. Az 1887-es székely kiállításon már ki is tűnt az iskola az általa kiállított mintás hárász kendőkkel – vagyis olyan divatcikkeket sikerült kialakítaniuk, amelyek a 20. század folyamán szervesen beépültek a székely ünnepi viseletbe.

Hasonlóan fontosnak tekintették, hogy a 19. század végén a divatos csipkék székelyföldi előállítását is próbálják meghonosítani. Amint a tanítói kör felsorolásánál említettem, már 1882-ben fizetést biztosítottak az egyik növendéknek, Bíró Marinak, hogy a Budapesten elsajátított csipkeverést itthon is tanítsa, és 1883-ban már egy másik növendéket, Albu Marit is a hodrusbányai, sóvári csipkeverő iskola felé irányították.⁷⁶ A budapesti Néprajzi Múzeumban fennmaradt, Sepsiszentgyörgyön oktatott vert csipke minták szerint⁷⁷ a legkönnyebben oktatható válfajt, a Torchon csipkék⁷⁸ készítését tanították. A más csipketechnikák fejlesztésére is több kísérlet történt: a naplók tanulsága szerint már az 1902–1903-as tanévben elkezdték a point-lace⁷⁹ technika oktatását. Úgy tűnik, hogy ezt a félkészárut sokkal sikeresebben, művészebb minták szerint tudták a diákok kivitelezni, mivel sokkal többen vizsgáltak belőle, és legtöbbjük jeles minősítést szerzett.

Még érdekesebbnek tűnik, hogy az 1906–1907-es tanévben már számos tanuló sajátíthatta el a csetneki csipke készítésének az alapjait.⁸⁰ A kolozsvári nőipar-egylet egy esztendővel később, csupán 1907-ben szervezett a Szontagh nővérek közvetítésével egy csetneki csipkét oktató kurzust,⁸¹ tehát a sepsiszentgyörgyi iskola a nagyobb erdélyi oktatási hullám előtt megkezdte már e stílusirányzat és technika tanítását.

Sajnos az iskola mintakendőiből nem sok maradt fenn, így nem tudjuk, pontosan milyen csetneki csipkéket horgoltak. De a szász és román vizsgázók nagy száma bizonyítja, hogy Erdélyben a 20. század elejétől az irish guipure technikáját alkalmazó csetneki csipke már túljutott a magyar etnikus kereteken, és széles körben reprodukált stílussá vált.

Az iskola beindításától fogva igen fontos volt a nőipariskolában a recescipke oktatása is. Az Erdélyben jelentős múltra visszatekintő technikából ennek ellenére viszonylag kevesen vizsgáztak.

A csipkéekkel elsősorban a ruhadivatot egészítették ki, vagy abroszok, kendők, függönyök szelét díszítették.

A modern követelményekhez igazodva, Binder Lajos iparfelügyelő már igen korán fontosnak tartotta a gépi hímzés oktatását az iskolában. 1886-ban Bartha Vilma ipartanítónőt arra utasították, hogy vásároljon a tanműhely részére két új hazai varrógépet, amelyből az egyik „támbori varrógép” legyen.⁸² Két esztendővel később Németh Rózát szintén felszólították, hogy a „támborir gépek” kezelését mennél hamarabb sajátítsa el és kezdje oktatni a diákoknak.⁸³ Az ipartanítónőkhöz intézett egyre gyakoribb felhívások, utasítások arra utalnak, hogy az oktatói kör idegenkedett a gépi hímzések meghonosításától, és csupán az 1893–94-es tanévtől kezdve jelzik forrásaink, hogy „a női munkák között, mint az évben felvett új munka, a támborir-gépvarrás említhető”.⁸⁴ A viszonylag kései bevezetése ellenére, az iskola nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy lépést tartson az egyre újabb géphímzési technikák elsajátítására. 1902 áprilisában például magának a brassói Singer & Co Varrógép részvénytársaságnak a tanfolyamát engedték be az iskola falain belül, mivel így a gépek használatának belső titkait első kézből tanulhatták meg.⁸⁵ A kereten végzett géphímzésnek számos technikája élt ebben a korban. Leginkább a madeira és a richelieu technikák terjedtek a század végén, mivel ezek a polgári divatot elégítették ki.

⁷⁴ *Budapesti Hírlap*, 3. évf. 24. szám, 1883. jan. 24.

⁷⁵ „A női ipariskolában lévő kötőgépek megindítása tárgyában tett lépések: Schmidt Ferenc gép kötő gyáros 2 napot az intézetben töltött. – ajánlatba hozta, miszerint egy olyan egyén, aki már több ideig kötőgépen dolgozott s nevezett gyárosnál mint vezető nő alkalmazásban volt, legalább 3 hónapra az intézetbe oly feltétel alatt vétessék fel, miszerint mindhárom kötőgép folyamatosan működésben tartsa, s ha netalán bármi tekintetben az intézet fennakadna, egész készséggel leend nevezett gyáros minden díj nélkül az egyletnek rendelkezésére.” SzHIIOFE VJk, 95–95 verso.

⁷⁶ Albu Mari sóvári és hodrusbányai tanulmányaiból fennmaradt egy 73 mintát tartalmazó nagy album, amellyel az 1885-ös országos általános kiállításra ezeket a felvidéki telepeket képviselte. Ennek a mintáiból jól követhető, hogy ebben az iskolában a híres felvidéki csipkeverés mellett idriai csipkemintákat is tanítottak.

⁷⁷ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, 2013, 22–23.

⁷⁸ A Torchon csipke az oktatás révén elterjedt, elsősorban geometrikus mintákból építkező csipketechnika. Már a 19. században több könyv jelent meg ennek oktatási módszertanáról. Lásd WELDON é. n.; SIME A. M. 1904.

⁷⁹ Point-lace: a századforduló gyorsított csipkeeljárása. Legtöbbször a kereskedelemről származó gépi vagy horgolt zsinórt fogatták össze különböző öltésekkel, esetleg horgolással.

⁸⁰ A horgolt ír csipke technikájával készült jellegzetes magyar csipkestílus. Az iglói Szontagh nővérekhez köthető a csetneki csipke kialakulása. Lásd ERDEI T. Lilla 2005.

⁸¹ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2013, 26.

⁸² SzHIIOFE VJk, 201 verso).

⁸³ SzHIIOFE VJk, 210 verso.

⁸⁴ CSINÁDI Lajos szerk. 1894, 10.

⁸⁵ Nőiipariskola iktatókönyve, 32/14.IV.1902-es iktatószám.

A két fajta lyukhímzéses kézimunka, a madeira és kissé későbbben a Richelieu technika a 20. század első éveiben jelent meg a nőipariskola repertoárjában, tehát elképzelhető, hogy a Singer-tanfolyam nyomán honosodott meg. Divatjukat mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a legtöbb lány 1903-ban már ebből kívánt vizsgázni. A századfordulón e fehérhímzéseknek nagy divatperiódusa volt: Svájc felől és Németország felől tömegesen importálták e változatos kézimunkákat. A magyar kézimunka-oktatás így nagy hangsúlyt fektetett ezek tanítására. 1890 körülre Uhrl Józsa a közoktatási kézimunka-tankönyvében már külön fejezetet szentelt ezek elkülönítésére, és Therése Dillmont bécsi kézimunka-tanár nő egész Európában használt tankönyve is kitért ezek rajzokkal szemléltetett leírására.⁸⁶ Valószínűleg a széleskörű iskolai oktatás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy e fehérhímzéseknek sok helyi stílusa alakuljon ki a magyar nyelvterületen is.

1910 körül néhány lány vizsgajegyeinek pontosításánál megjelent a „goblen hímzés” megjegyzés, ezt a hímzéstípus – talán egyszerű öltéstechnikája miatt – mégsem választották sokan vizsgamunkaként. A színes gyapjúval, hárással, félkereszt szemmel varrott mértani mintás goblenek a 20. század folyamán nagy népszerűségnek örvendtek a polgári lakásdíszítésben, elsősorban párnák, falvédők, asztalterítők készítésére alkalmazták.

A divatos kézimunkák mellett a háziipari egyesület felügyelete alatt álló iskola végig hangsúlyt fektetett arra is, hogy bátorítsa azon tanulók tevékenységét, akik a fontosabb hagyományos népi kézimunkatípusokat ismerték.

Az iskola iktatókönyvéből látható, hogy 1889. december 15-én beérkezett a postán keresztül a „Kalotaszegi varrottas rajzminták előfizetési felhívása”,⁸⁷ amelyet kézbesítettek az ipartanítónőnek. Az 1890-es évektől kezdődően már kötelezően elsajátítandó tantárgy volt a kalotaszegi varrottas. Ezt valószínűleg a hímzés 1880-as évekbeli óriási sikere miatt kezdték oktatni. Az 1905-ös sepsiszentgyörgyi Székely Kiállítás fotóiról jól rekonstruálható, hogy az iskola nem az írásos varrottas specifikus kalotaszegi öltéstechnikáját, hanem elsősorban a vagdalásos technikát ta-

nította.

Ugyanígy az árapataki varrottas tanítására is vannak utalásaink: 1895-ben ezt a hímzést indították a millenniumi kiállításra, és pár esztendőre rá a párizsi világiállításra is. A keresztzemes öltések egyébként is a hímző szakosztály kötelező tananyagába tartoztak, és mivel a Háziipari Egyesület elnöke, Pótsa József kiemelten népszerűsítette az árapataki varrottasokat, könnyű elképzelni, hogy az ő kedvéért is igyekeztek ennek az ornamenseit beépíteni az iskola gyakorlati oktatásába.

A népi technikák iránti fogékonyság jól követhető onnan is, hogy a kézimunka tanítónők engedték, hogy egy-egy növendék a szülőföldje közelében élő valamely híresebb hímzéstechikából vizsgázhasson. Kasper Klára keresztényszigeti szász tanuló például 1913-ban a híres szász aranyhímzésekkel⁸⁸ osztályozta magát, és egy Giurgiu-ból származó, magyar származású lányt az ott alkalmazott rátéthímzésekkel vizsgáztattak. 1907-ben a hégeni születésű Frank Micinek az általa készített „szmirna munka”⁸⁹-ra adtak jegyet. Érdekességképpen megemlítenénk, hogy az iskola hivatalos közegekkel való kommunikációjában nem hangsúlyozták azt, hogy e népi technikák élte-tését is propagálják.⁹⁰ Elképzelhető, hogy nem bíztak abban, hogy az iparfelügyelők támogatnák ezt a kezdeményezést, de mivel az iskola a Háziipari Egyesület támogatásával működött, így foglalkozniuk kellett ezeknek a helyi stílusoknak a hagyományozásával is.

Összegzés

A sepsiszentgyörgyi Nőiipariskola szervezési, működési formája nem volt egyedülálló eset, szervesen beilleszkedett a 19–20. század fordulójának nemzetgazdasági koncepciójába. Gámán Zsigmond, a kor egyik fontos közgazdász szakembere egy 1889-ben megfogalmazott programcikkében kiemelte, hogy az iparfejlesztést ajánlott első körben Székelyföldön megvalósítani, mivel sűrűn lakott és szegény vidék, és alpból fogékonyabb az új kezdeményezések iránt. Másrészt a vidéken a képzetlen munkaerő nem teszi lehetővé a gyors gyárindítási stratégiát, mivel ehhez a szakértelmet is importálni kellene. Ő kiemelten azt

⁸⁶ LACKNER Mónika 2010, 228–229.

⁸⁷ Valószínűleg az ekkor megjelent, Pentsy József és Szentgyörgyi Lajos által összeállított Kalotaszegi varrottas-albumról lehet szó, mivel ezt éppen a tanítóképzők és nőipartanodák, lányiskolák számára reklámozták. PENTSY József – SZENTGYÖRGYI Lajos 1888. Ez a mintagyűjtemény a századvégen oly divatos mintalapokon népszerűsítette a kalotaszegi írásos és vagdalásos hímzéseket.

⁸⁸ A szász népviseletben mind az ingeket, mind a főkötőket gazdag aranyszálalás hímzéssel díszítették. A 19. század végén elsősorban a nagyszínű aranyhímzés vált nagyon ismertté.

⁸⁹ Pontosan nem tudjuk, mit fõdhetett ez a megnevezés. A bizánci birodalomhoz tartozó Izmir (Szmirna) neves szõnyegszõvõ település volt, itt készültek a gördesz csomózású ún. Szmirna-szõnyegek. Az 1920-as években a kelim hímzésekkel és tüfestésekkel együtt említik ezt a technikát és elkülönítik a szövött és varrott szmirnát. Ugyanakkor az étetéssel való bársonymintázást is néha szmirna-bársonynak nevezik.

⁹⁰ A nyomtatott jelentésekben például sehol nem jelennek meg ezek a technikák, csupán a kézírásos naplókban követhető, hogy egyes diákokat ezekből osztályoztak.

ajánlotta, hogy a háziipart vagy a háziipar-szerű új foglalkozásokat kell e vidéken elterjeszteni, ezáltal a periféria leszakadását lassítani lehet.⁹¹ Bár az iskola korábban indult, mint Gámán javaslat-csomagja, tipikus esetnek tekinthető, így az iskola működésének részletes esetelemzése rávilágít az egész századfordulós tanműhely-koncepció, iparpolitika makroszintjére.

A Nőiipariskola a századforduló szociálpolitikai kontextusából nézve társadalmi változást indított el Háromszéken, ennek ellenére nem tudta teljesen teljesíteni a küldetését. Bár kiszélesítette a kézimunka oktatás társadalmi bázisát, és hozzájárult a professzionális kézimunkázó réteg kialakulásához a dél-erdélyi övezetben, mégsem sikerült olyan mesterségbeli tudást teremtenie, amely gyáripar-szerűen biztos megélhetést nyújtott volna a kiképezett közel ezer lánynak.

Az eredeti elképzelések szerint a háromszéki *nőiipar* elsősorban a fehérneműpiac kiszolgálójává kívánt válni. A díszes, fehérhímzéssel, lyukmintákkal, csipkével ellátott *ingek*⁹² és *bugyogók* elsősorban a polgárosodó városi réteg ruhatárában kaptak szerepet, ám a 20. század elején esküvői öltözet gyanánt a falusi lányok ruhái között is megjelentek. Bár az igény ezeknek a megrendelésére meglelt volna, nem voltak olyan marketingfelelősök, akik hidat tudtak volna kiépíteni a kereslet és a kínálat között, és közvetíteni tudtak volna a megrendelők és a kézimunkázó lányok között. Ezt a feladatkört nyilvánvalóan az iskola szűk tanári kara nem tudta felvállalni. Bár az elkészült termékek számára a Háziipari Egylet a textilgyár bemutató üzletében értékesítési felületet próbált teremteni, de sajnos eddigi információink szerint nem sikerült becsatolni a végzett tanulók termelési kapacitását a Hangya szövetkezetek által biztosított helyi vagy regionális értékesítési keretrendszerbe, avagy egy szélesebb kereskedelmi forgalomba.

Ennek ellenére, a Nőiipariskola fontos szerepet játszott a dél-erdélyi kézimunka-kultúra fejlődésében és átalakulásában. Például ennek az oktatási intézménynek köszönhetően, a környék csaknem minden

falujában megjelentek a korábban alig ismert hímzéstehnikák (madeira, richelieu, kelim), elterjedtek a különböző csipketípusok (rece, csetneki csipke, vert csipke, point-lace), meghonosodott a gépi kötés ismerete és óriási mértékben elterjedt a gépi hímzés alkalmazása. Természetesen, e változás másként is elérte volna ezt a vidéket a különböző kézimunka-újságok és -üzletek révén, ám koránt sem lett volna ennyire tömegbázisú jelenséggé, mint amellyé valóban vált. A hatalmas méretű kézimunka tanítás egyértelműen hozzájárult Háromszék igen gyors polgárosodáshoz: olyan ruházatkodási modelleket, szabásvonalakat, olyan hímzés- és csipkedivatot terjesztett el, amely elindította a vidék teljes akkulturációját.

Bár a háború és az impériumváltás következtében az elkezdett tömeges nőipari képzésformát nem sikerült nagyüzemi keretűvé szélesíteni (mint a szövészeti tanműhely esetében), ennek ellenére számos nőnek teremtett a kézimunka ismerete megélhetési formát. Varrónők, fehérneműkészítők, hímzőnők indultak útnak ezen iskola közvetítésével. Az iskola növekedéi közül egyesek kézimunka üzletet indítottak (például Téglás kézimunkabolt Sepsiszentgyörgyön és ennek bemutató üzlete az előpataki Bazárban),⁹³ mások ipartanítónőként tovább terjesztették és tanították a Sepsiszentgyörgyön elsajátított technikákat.

Az iskola által indított utak szorosán összefonódtak a dél-erdélyi feminista mozgalommal: öntudatra ébresztették azt a női lakosságot, amely korábban teljesen elszigetelődött a női munkaerő foglalkoztatásának a koncepciójától.

A mikroelemzés segítségével e tanulmány azt szerte volna láttatni, hogyan csapódtak le és miként konkretizálódtak a makropolitikai elképzelések egy szűk övezetben, és e „kreált hagyományok” mennyire tudtak beépülni egy vidék tárgyalgó koncepciójába. Úgy gondolom, hogy az egyedi példa megvilágítása segít belülről láttatni a Székely akció, a háziipari mozgalom, a nőmozgalom történetét is, és talán hozzájárul az erdélyi iparfejlesztés, társadalmi mozgalmak tágabb tematikájának a megértéséhez.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055;
szocsnegazdaeniko.sznm@gmail.com

⁹¹ GÁMÁN Zsigmond – JEKELIUS Jenő 1889, 756–760.

⁹² Az *ing* a háromszéki köznyelvben a középhosszú vászon felső fehérnemű megnevezése.

⁹³ A Téglás kézimunkabolt – a leszármazottak emlékei szerint – nagy számú kézimunkázót foglalkoztatott.

Irodalom

- Cs. SCHWALM Edit
1997 A hímzés tanulása – mintakendő, feliratos textilek díszítőelemei Heves megyében. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve*, 33, Eger, 449–485.
- CSÁK E. Viktor
1931 *A háziipari termelés egyes külföldi államokban és Magyarországon*. Hellas, Budapest. Második bővített kiadás.
- CSINÁDI Lajos (szerk.)
1894 *A háromszékmezei háziipart és iparoktatást fejlesztő Székely Egyesület által államsegéllyel fentartott sepsi-szentgyörgyi Nőipartanműhely Értesítője az 1893–94-ik tanévről*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
1895 *A háromszékmezei Háziiparegyesület államilag segélyezett sepsiszentgyörgyi Nőipariskolájának felügyelőbizottsága-, tanító és tanuló személyzetének kimutatása az 1894–95. Tanévről*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
1897 *A háromszékmezei háziipart és iparoktatást fejlesztő Székely Egyesület által államsegéllyel fentartott sepsi-szentgyörgyi Nőipariskola Értesítője az 1896–97-ik tanévről*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
1904 *A háromszékmezei háziipart és iparoktatást fejlesztő Székely Egyesület által államsegéllyel fentartott sepsi-szentgyörgyi Nőipariskola Értesítője az 1903–904-ik tanévről*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
1905 *A háromszékmezei háziipart és iparoktatást fejlesztő Székely Egyesület által államsegéllyel fentartott sepsi-szentgyörgyi Nőipariskola Értesítője az 1904–905-ik tanévről*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
- CSISZÉR Dóra
2001 Az iskolai női kézimunka-oktatás története Magyarországon. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, XXV, 153–158.
- DEMETER Éva
2008 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. In: *Acta Siculica* 2007, 623–632.
- DEMETER Lajos
2013 *Sepsiszentgyörgy személyiségei. Életrajzok, életutak. A–J*. Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy. Kézirat *Sepsiszentgyörgy személyiségei. Életrajzok, életutak. K–Zs*. (Megjelenés előtt).
- ERDEI T. Lilla
2005 *Az iglói Szontagh nővérek és a Csetneki Magyar Csipke*. Csetneki Magyar Csipke Alapítvány, Debrecen.
- ERZSÉBET Évkönyv
1887 *A Háromszékmezei „Erzsébet” Árvaleány-nevelő Intézet első évkönyve 1872-től 1887-ig*. Kiadja az Intézet Kezelő Bizottsága. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája.
- FRISNYÁK Zsuzsa
1992 *Baross Gábor 1848–1892*. Országos Közlekedési Múzeum, Budapest.
- GÁMÁN Zsigmond – JEKELIUS Jenő
1889 Két értekezés az erdélyi iparviszonyokról. *Nemzetgazdasági Szemle*, 1889, 747–776.
- GYULAI Béla
1893 A női kézimunka oktatás és a tanműhelyek. *Magyar Pedagógia* II. évf. 1893, 534–538.
- KIMUTATÁS
1895 A Háromszékmezei Háziiparegyesület államilag segélyezett sepsiszentgyörgyi Nőipar Iskolájának felügyelőbizottsága-, tanító és tanuló személyzetének Kimutatása az 1894–95. Tanévről. Jókai Nyomda-Részvénytársulat Könyvnyomdája (kisnyomtatvány).
- LACKNER Mónika
2010 Fehérhímzések a 19. században: hasznosság és női munka. In: Flórián Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 225–256.
- PÁL Judit
2015 Háromszéki képviselők a dualizmus korában. In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 58–81.
- PENTSY József – SZENTGYÖRGYI Lajos
1888 *Kalotaszegi varrottas-album. Régi magyar hímzsminták gyűjteménye*. Füz I. kiadása, Budapest.
- SEBESTYÉN Kálmán
1998 Gyarmathy Zsigmond és a kalotaszegi fafaragó háziipar. *Néprajzi Értesítő*, 80. Évf. 97–115.
- SIME, A. M.
1904 *Hints for Beginner in Torchon Lace-Work. Specially written for young women and girl's schools in India*. Gulab Singh & Sons, Lahore.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2013 *Erdélyi csipkék. Kiállítási katalógus*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- TAKÁCS Imre Dr.
1987 Darányi Ignác. In: Fűr Lajos dr. – Pintér János dr. (szerk.): *Magyar agrártörténeti életrajzok A–H*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 381–385.
- TÓTH Levente
2015 Háromszék református egyházi elitje a 19. Században (1800–1914). In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elitek Háromszéken a 19–20. Században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 32–57.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2010 A sepsiszentgyörgyi Olvasóegylet / Kaszinó története (1835–1946). *Acta Siculica* 2010, 459–480.

- 2015 A helyi elit szerepe a háromszéki közművelődési intézmények életében a dualizmus korában. In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Élitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 82–124.

VÖRÖS Katalin

- 2014 A duális szakképzés múltja Magyarországon. Jegyzet az átalakuló szakképzéshez.

WELDON

- É. n. *Weldon's Practical Torchon Lace*. Weldon & Company, London.

Efectul asupra culturii artizanale a unei școli de profesie pentru femei.

Studiu de caz

(Rezumat)

Dezvoltarea economică teritorială nu poate fi forțată, succesul lui constă în cooperarea și comunicarea bună a formatorilor de politică economică locală și la cea națională. La sfârșitul secolului XIX, în comitatul Trei Scaune s-a dezvoltat un dialog favorabil, care a contribuit la progresul economiei regionale, prin dezvoltarea industriei locale. Strategia a folosit modele proto-industriale germane și elvețiene, care au urmărit dezvoltarea industriei prin sprijinirea educației și a industriei casnice. Au fost instruite meșteșuguri care puteau fi practicate în casele localnicilor, până când condițiile erau favorabile pentru înființarea manufacturilor sau a fabricilor.

Lucrarea de față ne oferă amănunte asupra procesului de concretizare a strategiilor de macroeconomie într-o micro-regiune. Totodată ne ajută să înțelegem și procesul de încorporare a acestor „tradiții artificiale” în cultura de creație a unei regiuni. Studiul de caz contribuie cu date noi la istoria „Acțiunii Seciuești”, la mișcării industriei casnice și la mișcarea femeilor. Totodată ne ajută și la înțelegerea mai bună a procesului de dezvoltare industrială a Transilvaniei, și a istoriei mișcărilor sociale din această perioadă.

The Influence of a Trade School upon the Needlework-Culture.

Case Study

(Abstract)

An economic development strategy can only be successful when there is a well-established connection and good communication between the macro and micro regional policies. At the end of the 19th century in Háromszék county, as a result of the aforementioned favorable conditions, the local industry has started to develop. At the heart of this strategy stood Swiss and German proto-industrial models which were based on the development of education and cottage industry labor. The main goal was to introduce such trades which could be temporary practiced at home, so that by the time its market established, larger manufactures or factories would have been built.

Our study focuses on one hand on the effects of the implementation of the macro-economic policies on a small region; on the other hand it examines how these artificially created “traditions” have influenced the creative process of a local community. The subject of our case study can shed light upon the Szekler Action and the cottage industry movement, as well as upon the movement for women’s rights, but it can contribute to a better understanding of the economic development and social movements in the 19th century Transylvania.

Melléklet

(106) 1883 január 27-i választmányi ülés Potsa József úr elnökle alatt.

(116 verso) Berendezési leltár

1. 1 db Belga féle kötőgép 220 f
2. 1 asztal a kötőgéphez 5
3. 1 Singer féle varrógép 65
4. 2. Weller Wilson gép 100
5. 2 kötőgép 300
- Összesen 690
- A ráamunkákhoz szükséges eszközök:
6. 4 kis ráma, a ráma munkákhoz a 15 kr 60 kr
7. 2 ráma a ráma munkákhoz a 40 kr 80 kr
8. 2 ráma a ráma munkákhoz a 30 kr 60 kr
9. 1 ráma a ráma munkákhoz 35 kr
10. 4 ráma a ráma munkákhoz a 1/1f, 1/1.40, 2/50 xr 3,40
11. 2 ráma a ráma munkákhoz a 1/70 xr, 1/30 xr 1
12. 5 álvány 1/40, 1/80, 1/70, 1/20 2,10
13. 1 kalapács 40 kr
14. 1 kis fogó 30 kr
15. 1 harapófogó 60 kr
16. 5000 drótszeg a 40 kr 2
17. 1 ár 0,02
18. 1 doboz a szegek tartására 28 kr
19. 5 pak drótszeg 1,75
20. 2 álvány 2
21. 1 ráma a ráma munkához 1

(117) Butorzat

22. 1 kis asztal 4
23. 3 szekrény anyag és kézmunkáknak 80
24. 1 fogas 40 kr
25. 1 támlásszék 1
26. 42 támla nélküli szék a 40 16,80
27. 2 nagy asztal 18 záros fiókkal 68
28. 1 pad a mosdótál alá 60 kr
29. 1 vizes kancsó 1,20
30. 5 függő lámpa 2/1.60, 3/96xr 5.90
31. 1 mosdótál 1,70
32. 3 üvegpohár 18 kr
33. 5 drót a függő lámpákhoz 85 kr
34. 1 kis szék a kötőgéphez 30 kr
35. 2 kőszéntartó láda 80 kr
36. 2 vaslapát 1
- Összesen 132,70

Könyvek

37. 1 könyv az anyag és kézmunk. beir. 1,40
38. ½ évről a Berlíni Bazár 7,20
39. ¾ évről a Magyar bazár 7,50
40. A szabászathoz szükséges könyvek 14,65
41. 1882 évről a Magyar Bazár 10
- Összesen 40,75

Külömbfélék

42. 1 nagy olló 80 kr
43. 2 kis hímző olló 70 kr
44. 7 szőnyeg a gépek és az íróasztal elé 3,90
45. 25 törölközőkendő 7,71
46. 5 terítő a rámaékhoz 6,20
47. 1 tintatartó 1
48. 1 vonalzó 60 kr
49. 20 db reczező tü 40 kr
50. 10 db reczező pácza 25 kr
51. 7 db horgoló tü 35 kr
52. 2 centiméter 50 kr
53. 8 nehezék 1,68

(117 verso) 54. 1 db himzórámá 60 kr

55. 1 négyszegű ráma 1,10

56. 2 szabó olló 2

57. 3 Csont horgoló tű 24 kr

58. 7 portörölő 1,19

59. 69 db Himzés minta 18,78

60. 1 láda a himzésmintákhoz 3

Összesen 51,05

Összesítés:

Gépek: 690

A ráamunkához eszközök: 17,20

Butorok: 132,73

Könyvek: 40,75

Különfélék 51,05

Összegek összege: 931,73

(118) A kézmunkák leltára 1882 Deczember 31-én

Sz.	Ltsz.	Db	Tárgyak megnevezése	Ft	kr
1.	223.	1	Hálókabát	1	20
2.	224.	1	„	1	50
3.	225	1	„	1	50
4.	226	2	Bugyogó a 1,44	2	88
5.	227	1	„	1	5
6.	228	4	Oxford férfiing a 1,17	4	68
7.	229	6	„ kötény a 30x	1	80
8.	230	1	Rózsaszín karton kötény	-	65
9.	231	2	Karton ruha a 3,30	6	40
10.	232	1	Oxford férfi ing	1	80
11.	233	2	Párnacsup		70
12.	234	2	„		60
13.	235	3	„		90
14.	236	1	„		38
15.	237	2	Gyermekrékli és fejkötő a 60 xr	1	20
16.	238	1	Gyümölcs tartó		50
17.	239	1	Mohér kendő	1	30
18.	240	1	Alruha		18
19.	241	1	„		22
20.	242	1	Fekete kendő hárászból	4	80
21.	243	1	Ingspigel	1	40
22.	244	1	fásli		20
23.	245	1	Muf	2	70
24.	246	10	Mintakendő a 55x	5	50
25.	247	1	Mintakönyv	3	70
26.	248	8	Nyolcz törölköző kendő a 65 x	5	20
27.	249	1	Reczeterítő		30
28.	250	1	Párna betét		25
29.	251	13	Spánga vászon mintakendő a 30x	3	90
30.	252	5	Fehér vászon „ a 35 x	1	75
31.	253	1	Gyermek fejkötő		20
32.	59	6	Női harisnya	3	24
33.	60	5	Női harisnya szár	2	15
34.	61	12	Kis harisnya	2	40
35.	62	5	Harisnya szár		90
36.	63	1	Szines harisnya szár		35
37.	64	6	piros harisnya szár	1	80
38.	65	1	Gyermek harisnya hárászból		40
39.	66	1	Női harisnya		50
40.	67.	1	„		53
41.	68.	2	Gyermekrékli	1	
42.	69.	6p	Női harisnya szár	2	10
43.	70	1p	„		40
44.	71	1	„		75

Összesen: 75 86

Hetvenöt forint 86 kr

Sepsiszentgyörgy, 1882 Deczember 31-én

Lőrincz Eliz s. k. Okl. Ipartanítónő

Ezen leltár felülvizsgálatván helyesnek találtatott. A kiküldött számvizsgáló bizottság

Kelt Sepsi Szentgyörgyön, 1883 január hó 20-án

Benedek János s. k.

Révay Lajos s. k.

Kupferstich József s. k.

Binder Lajos s. k. Ipari felügyelő

(119) Anyag leltár

1882 december 31-én

Sz.	Az anyag megnevezése	Ft	Kr
1.	27 mtr sifon a 40 kr	10	80
2.	4 ½ mtr sifon a 23 kr	1	14
3.	12 ½ sing vászon a 16 kr	2	
4.	3 mtr oxford a 27 kr		84
5.	41 sing karton a 22 kr	9	02
6.	2 dzt és 7 drb fekete czérna a 1.20	3	10
7.	4 drb fehér czérna a 10 kr		40
8.	2 drb fehér czérna a 12 kr		24
9.	2 ½ duczet gomb a 20 kr		50
10.	½ duczet gyöngyházgomb a 8 kr		4
11.	3 ½ duczet czérna gomb a 8 kr		28
12.	kapocs		75
13.	2 duczet gomb a 3 kr		6
14.	9 drb gomb a 1 kr		9
15.	7 ½ vég pertli a 6 kr		45
16.	3 ½ gomolya a 28 kr		98
17.	1 ½ dczt Wellen Wilson géptű a 45 kr		68
18.	4 drb Singer géptű a 8 kr		32
19.	1 láb piros gyapot		10
20.	21 dkg piros vigognia a 30 kr		63
21.	4 láb fehér kötött gyapot a 15 kr		60
22.	4 sing batiszkler a 40 kr	1	60
23.	26 mtr len kanavász a 1.15	2	96
24.	6 sing csipke a 20 kr	1	20
25.	2 sing spigel a 50 kr	1	
26.	6 drb ingspigel a 55 kr	3	30
27.	2 mtr reczeszövet a 78 kr	1	56
28.	1 mtr lenvászon a 60 kr		60
29.	1 mtr sifon strafnak a 40 kr		40
30.	¾ sing sifon strafnak a 36 kr		27
31.	6 mtr kanava(!) a 58 kr	3	48
32.	1 mtr sirting a 25		25
33.	1 dczt fehér horgoló czerna 2.78 kr	2	78
34.	7 dczt fehér horgoló czerna a 22 kr	1	34
35.	6 dczt szürke horgoló czerna a 10 kr		60
36.	2 ½ doboz 25 sz nyitott gyapot a 66 kr	1	65
37.	2 doboz 40 sz nyitott gyapot a 80 kr	1	60
38.	3 doboz horgoló czérna a 1.16 kr	3	48
39.	43 láb himző gyapot a 2 kr		86
40.	48 láb kék himző gyapot a 2 ½ kr	1	20
41.	19 láb rozsaszin himző gyapot a 3 kr		57
42.	9 gomolya himző gyapot a 2 kr		18
43.	7 láb len czérna a 82 kr	5	74
44.	1 gomolya czérna		30
45.	1 vég mignatiz		12
46.	2 kötés genilia a 11 kr		22
47.	1 pak gombostű		85
48.	14 dkg fekete napolitáner selyem a 24 kr	3	36
49.	Szines sodrott selyem		10
50.	5 dkg 100-as sz fekete selyem a 24 kr	1	
51.	7 dkg 80-as sz fekete selyem a 18 kr	1	26
52.	1 fél doboz bőrvirág		90
53.	1 doboz posztóvirág	2	80
54.	Kezdet munkába van	3	90

55.	70 dkg nyitott selyem a 36 kr	25	20
56.	12 levél himzőtű a 10 kr	1	20
57.	2 2/10 mtr sifon a 40 kr		90
58.	3 1/2 láb fényfonal a 24 kr		84
59.	Kender czérna		5
60.	10 drb csontgomb a 1 kr		10
61.	1 klg 72 dkg mohir a 6 1/2 kr	11	51
62.	1 font sotis gyapot a 2.20 kr	2	20
63.	7 font és 3 láb 28 sz. kötő gyapot a 1.20 kr	8	85
64.	1 font 36. Sz. kötő gyapot a 1.55 kr	1	55
65.	2 font 30. Sz. kötő gyapot a 1.42 kr	2	84
66.	5 font 18-as sz. kötő gyapot a 1.12 kr	5	60
67.	5 font 20-as sz. kötő gyapot a 1.14	5	70
(120)	68. 3 klg 70 dkg barna vigognia a 3 ft	11	10
69.	1 klg 33 dkg berlini hárász a 5 f 65 kr	7	52
70.	56 dkg vékony hárász a 5.68 kr	3	18
71.	59 dkg piros hárász a 6.90 kr	4	08
72.	47 dkg rózsaszín hárász a 6.10 kr	2	87
73.	54 dkg vastag szürke hárász a 5.60 kr	3	02
74.	12 dkg sárga vékony hárász a 6.30 kr		76
75.	12 dkg kék vékony hárász a 6.40 kr		77
76.	36 dkg fehér vékony hárász a 6.20 kr	2	17
77.	25 dkg gyöngyfonal a 6.10 kr	1	52
78.	1 klg 47 dkg oriási hárász a 7.10	10	83
79.	10 dkg vékony hárász a 6.30		63
80.	2 klg 48 dkg fehér vékony hárász a 6.50	16	12
81.	61 dkg vastag fekete hárász a 6.20	3	78
82.	2 klg 73 dkg vastag fehér hárász a 5.94 kr	16	22
83.	3 klg 45 dkg vékony rózsaszín hárász a 7.50 kr	25	87
84.	1 klg 84 dkg fehér vastag hárász a 5.67 kr	10	43
85.	3 klg 24 dkg többszínű vékony hárász a 7.50 kr	24	29
86.	3 klg 25 dkg fehérítetlen gyapotfonal a 1.28 kr	4	16
87.	17 klg piros fejtő a 2 1/2 kr		42
88.	51 dkg kék fejtő a 1 1/2 kr		76
89.	16 dkg fehér gyapotfonal a 1 4/10 kr		22
90.	39 dkg szürke vékony hárász a 6.20 kr	2	42
91.	2 drb törölköző kendő a 45 kr		90
92.	3 db kötény a 80 kr	2	40
93.	10 ív regál papír minta könyvnek	1	
94.	15 drb minta kendő félben a 40 kr	6	
95.	36 dkg szürke vastag hárász a 5.6 kr	2	02
	Összesen	316	65

Háromszáztizenhat forint 65 kr
Sepsiszentgyörgy 1882 december 31-én

Lőrincz Eliz s. k. Okl ipartanító

Ezen leltár felülvizsgálatván, helyesnek találtatott
A kiküldött számvizsgáló bizottság
Kelt S. Szt. Györgyön 1883 január 20-án.
Kupferstich József s. k.
Benedek János s. k.
Révay Lajos s. k.
Binder Lajos s. k. Iparfelügyelő.

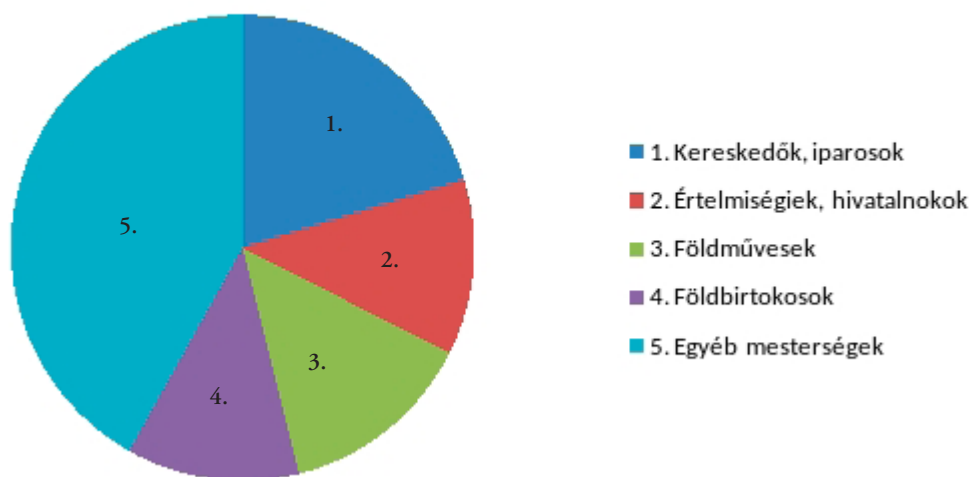
A Nőiipariskolában mindhárom évfolyamát elvégzett tanulóinak jegyzéke

Kósa Ilona – Sepsiszentgyörgy, apja földműves
Tompa Anna – Kézdimartonfalva, apja adatai ismeretlenek
Salamon Ágnes – Komolló, apja magánzó
Ferencz Emma – Brassó, apja magánzó
Hutter Lenke – Morvaországi Unterstrich-i származású, Sepsiszentgyörgy, apja gyümölcsáros
Simon Teréz – Csíkszentkirály, apja kereskedő
Zsigmond Mariska – Kovászna, apja földbirtokos
Csákány Izabella – Sepsiszentgyörgy, apja hivatalnok
Daragits Anna – Angyalos, apja földműves
Demeter Anna – Sepsiszentgyörgy

Orend Jozefin – Sepsiszentgyörgy, apja kéményseprő
 Pászka Ida – Oroszfalu, anyja cseléd
 Szabó Mari – Sepsiszentgyörgy, apja szabó
 Szilágyi Mari – Sepsiszentgyörgy, apja kerekes
 Császár Mari – Sepsiszentgyörgy, apja asztalos
 Damó Ilona – Lisznyó, apja földműves
 Király Erzsi – Sepsiszentgyörgy, apja tanító
 Magyar Mari – Uzon, apja napszámos
 Miniska Anca – Sósmező, apja kereskedő
 Sántha Ilona – Sepsiszentgyörgy, apja földművelő
 Ütő Anna – Sepsiszentgyörgy, apja csizmadia
 Geczó Ilona – Sepsiszentgyörgy, apja adatai ismeretlenek
 Jakobi Zseni – Sepsiszentgyörgy, apja kárpitos
 Nagy Zsófia – Sepsiszentgyörgy, apja adatai ismeretlenek
 Petke Vilma – Illyefalva, apja földbirtokos
 Dancs Berta – Gyergyóbékás, apja pénzügyőr
 János Anna – Sepsiszentgyörgy, apja erdőkerülő
 Gidófalvy Anna – Albis, apja földbirtokos
 Gáll Erzsi – Zalán, apja igazgató tanító
 Tökés Irén – Marosfelfalu, apja énekvezér
 Bardocz Kata – Nagybacon, apja földbirtokos
 Kovács Juliska – Csíkverebes, apja földműves
 Nagy Anna – Budapest, apja mozdonyvezető
 Diószegi Anna – Sepsiszentgyörgy, apja földműves
 Józsa Margit – Zalán, apja szücs
 Mihály Irén – Sepsiszentgyörgy, apja könyvkötő
 Vojkuj Jolán – Szentivánlaborfalva, apja földbirtokos
 Bedeházy Mária – Noszoly, apja adatai ismeretlenek
 Ütő Mariska – Sepsiszentgyörgy, apja csizmadia
 Gyarmati Margit – Tusnád, apja kereskedő
 Szilvási Ilona – Zabola, apja földbirtokos
 Köpe Ilona – Barót, apja magánvállalkozó
 Bucs Gizella – Bita, apja földműves
 Imre Zsuzsa – Aldoboly, apja földbirtokos
 Sántha Teréz – Sepsiszentgyörgy, apja kisbirtokos

Az 1893 és 1915 között a Nőipariskolába járók szüleinek mesterségbeli megoszlása

A sepsiszentgyörgyi Nőiipariskolában készített mintakendő.
Székely Nemzeti Múzeum tulajdona

A sepsiszentgyörgyi Nőiipariskolában készített mintakendő,
bölöni gyűjtés. Sepsiszentgyörgyi Vajda család gyűjteménye

Kalotaszegi vagdalásos minták az előbbi mintakendőről

A sepsiszentgyörgyi Nőiipariskolában készített mintakendő részlete, bölöni gyűjtés.
Sepsiszentgyörgyi Vajda család gyűjteménye

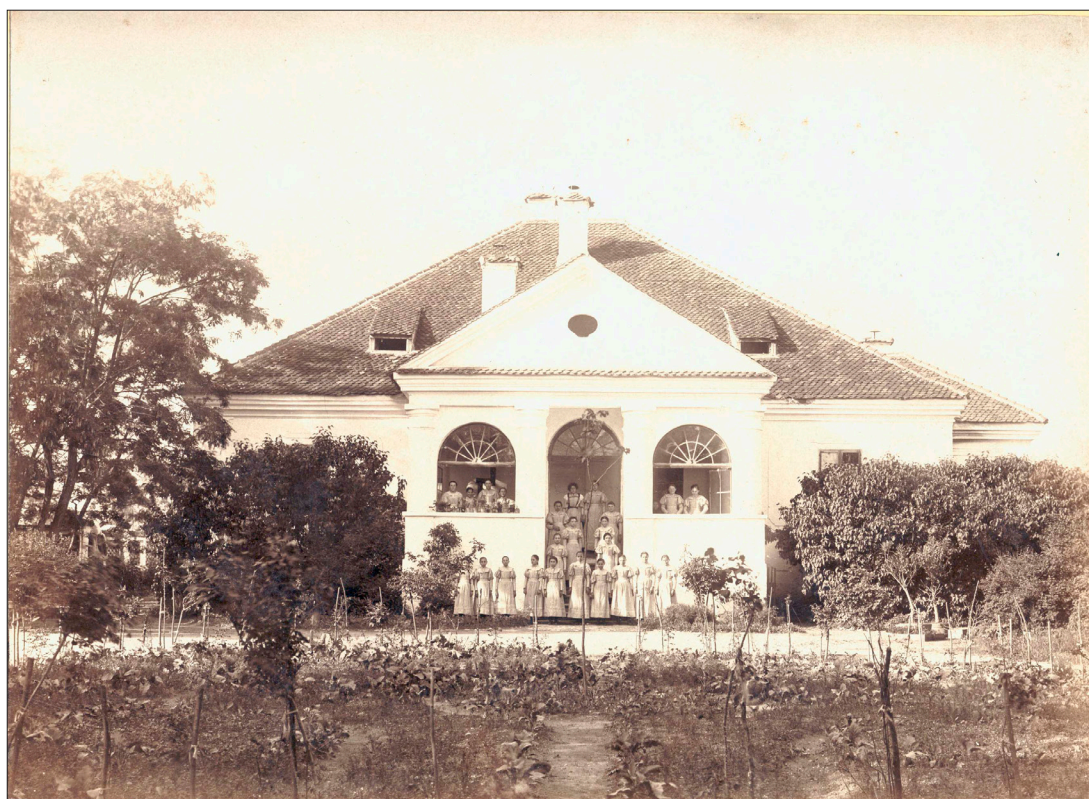
A sepsiszentgyörgyi Nőiipariskolában készített mintakendő részlete, bölöni gyűjtés.
Sepsiszentgyörgyi Vajda család gyűjteménye

Féherhímezéses párnahuzat részlete. A Nőiipariskola oktatásának hatására terjedt el Háromszéken a féherhímezés.
Kézdialmás, 2017

Kézimunkaoktatás, 20. század eleje. Fóris család fototékája

A Daczó-kúria, a sepsiszentgyörgyi Női pariskola székhelye, 1899. Gere István felvétele.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 582-es katalógusszám

A sepsiszentgyörgyi Nőiipariskola az 1905-ös sepsiszentgyörgyi Székely Kiállításon.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 135-ös katalógusszám

Dimény Attila

A KÉZDIVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS TEMETŐ KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGE

Bevezetés

A *földi nyugodalomhelyek*, ahogyan a kézdivásárhelyiek nevezték a temetőt a 19. század derekán, a mindenkori települések szerves részét képezték. Kezdetben a templomok körül helyezkedtek el, azonban a közösségek számbeli gyarapodása és számos egészségügyi ok miatt legtöbb helyen kikerültek a települések határába. A települések térbeli növekedése során, főként városokban, a lakóházak rendre körülvették a temetőket, így sok helyen a sírkertek ismét beépültek a településbe. A kézdivásárhelyi református temetővel is ez történt.

A nagyobb városok, mint Budapest vagy Kolozsvár régi temetőkertje, a Kerepesi és a Házsongárd ma már több mint temetkezési hely, ugyanis a szakrális tér az itt nyugvó híres személyeknek köszönhetően panteon jellegűt kapott. A szellemi örökség mellett a művészen kialakított síremlékek és kripták is kulturális örökségünk részét képezik, melynek megővését egyre szélesebb körben hangsúlyozzák. Erdélyben elsőként az 1999-ben Kolozsváron létrehozott Házsongárd Alapítvány karolta fel a város legrégebbi sírkertjében található örökség ápolását.¹ A jelentős örökségvédelmi tevékenységnek köszönhetően az évek során a sírkert turisztikai célpontá vált. Hamvay Péter egy nemrég megjelent tanulmányában az egykori Kerepesi, ma Fiumei úti sírkert kapcsán arra keresi a választ, hogy lehet-e múzeum a sírkert?²

A temetők régi síremlékeinek felértékelődése az utóbbi évtizedben kisebb településeken is megfigyelhető. Felsőháromszéken több településen (például Kézdiszentléleken, Zabolán) összegyűjtötték a régi sírköveket és a temető szélén állították újra. Ez a megoldás megvédi a követ a pusztulástól, de megfosztja eredeti rendeltetésétől és megváltoztatja a temető arculatát. Követendő példának tekinthető viszont a Maros megyei Havadtó régi temetőjének helyreállítása. A Pro Havadtó Egyesület által 2013-ban indított temetőrendezési program egyedi a maga nemében.³

A kézdivásárhelyi református temető a város legrégebbi temetkezési helye, melyet közel huszonöt éve a helyi társadalomtörténeti kutatásaim egyik fontos forrásaként vizsgállok. Az eredményesebb kutatás érdekében a temető kulturális örökségének módszeres feltárására 2014–2018 között került sor a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi senior pályázatok támogatásával. Előbb a temető térbeli fejlődését vizsgáltam a 18. századtól az 1970-es évek végéig. A terepkutatás során felmértem a temetőt, beazonosítottam és térképre vetítettem a régi sírjeleket, majd a város jómódú polgárainak sírboltjait és kriptáit dokumentáltam. Ezt követően korábbi kutatásaimra támaszkodva a jeles kézdivásárhelyi személyek sírhelyeinek behatárolása és térképen való megjelölése is elkészült.

A kálvini szemlélettel ellentétben, miszerint Kálvin Jánoshoz hasonlóan jeltelen sírba kellene temetkezzenek a követői, különlegesnek tekinthető a református temetőben kialakított kriptasor, melynek létesítése időben azonos Kézdivásárhely főtéri házainak 19. századi átépítésével, a város polgári arculatának kialakításával. Gaal György szerint a városi köztemetők, amennyiben nem zárják le és nem nyilvánítják műemlékké, bő fél évszázados késéssel tükrözik a város lakosságának összetételét, ízlését, valamint anyagi helyzetét.⁴ A vizsgált kézdivásárhelyi temető, annak ellenére, hogy folyamatosan használatban van, még mindig a 100–150 évvel ezelőtti helyi társadalom lenyomata. Részben a nagy számban megmaradt 19. századi sírkövek, részben a sokkal időtállóbb kriptáknak köszönhetően a város polgári átalakulását lehet nyomon követni a temető segítségével.

Mint bármelyik használatban lévő temető, a kézdivásárhelyi református sírkert is folyamatosan változik. Jelen tanulmány elsősorban a régi temető társadalomtörténeti fontosságára kívánja felhívni a figyelmet, ami kizárólag az épített örökség ápolásával lehet teljes.

¹ GAAL György 2006, 122–123.

² HAMVAY Péter 2017, 57–75.

³ KINDA István 2016.

⁴ GAAL György 2006, 14.

A kézdivásárhelyi temetőkről

Kézdivásárhelynek négy temetője van. Nagyságrendi sorrendben a következők: református, római katolikus, ortodox és zsidó temető. Mindenik a város szélén, dombos, árvízről védett területen helyezkedik el.

Középkori szokás szerint a települések első temetői a templomok mellett voltak.⁵ A 18. századi kézdivásárhelyi térképek és a napjainkban is ismert településszerkezet azt igazolja, hogy a főtéri református templom északnyugati felétől, mintegy 10 000 m² területen, az építkezések csak később indultak el. 1905-ben Török Andor, a város akkori polgármestere a Kézdivásárhelyen megjelenő *Székelgyűlés* lapban egy terjedelmesebb írást tett közzé a város 18. századi életéről. Abban említi, hogy a korabeli iratokban a várfallal körülvett templom mellett egy *posványos* terület, a *cigánytő* terült el, ami a 19. század közepén még létezett. Kiterjedését tekintve nem tudni mekkora lehetett, de a fent említett területen több helyen kerültek elő korabeli sírok. A különböző egészségügyi rendeletek következtében csak a 16–17. századok folyamán telepíthették ki a temetőt az akkori helység keleti határába, az Oroszfa felé eső dombos oldalra. Török Andor szerint a 18. század elején már teljesen felhagyták a templom melletti temetőt.⁶

A reformáció terjedését követően a római katolikusok kisebb csoportja a Kantában húzódott meg, de számukra folyamatos háttérrel, biztonságot és utánpótlást jelentett a felső-háromszéki *Szentföldön* élő színkatolikus lakosság. Elsősorban nekik, másodsorban pedig a központi, bécsi hatalom támogatásának köszönhetően a kantai közösség a 18. század végére látványos gyarapodásnak indult. Ennek eredményeként csakhamar egy jelentős intézménnyel gazdagodott a közösség, ugyanis Nagy Mózes minorita szerzetes az 1680-ban Esztelneken alapított iskoláját ide helyezte át. A kantai és a felső-háromszéki római katolikusok 1696-ra felépítettek egy kisebb minorita templomot, amit a 18. század folyamán impozáns szentéllyel és minorita rendházzal bővítettek. A római katolikus közösség számának gyarapodását az is jelzi, hogy 1835-ben Rudnay Sándor, Erdély püspöke már azzal fordult a város vezetőségéhez, hogy az utaljon ki külön temetőhelyet a katolikus híveknek, mert

a református temető mellett fenntartott hely már nem elegendő. Erre a kérésre kapja meg a katolikus egyház a mai temető egy részét. A temető nagyobbik felét Wellnreiter György, kézdivásárhelyi örmény sörgyáros, volt főgondnok adományozta a katolikus hitközségnek a 19. század végén.⁷

Kézdivásárhely, vásáros hely lévén, pihenő- és szálláshelye volt az átutazó ortodox felekezethez tartozó kereskedőknek és fuvarozóknak. A 17. században Kanta területén ők építik a napjainkban is meglévő ortodox templomot, amivel egy időben valószínűleg temető is létesült. Orbán Balázs a 19. század második felében 40 ortodox vallásút jegyzett fel. A nagyobb gyárak létesítéséig (1968) a város ortodox lakosságának száma elenyésző volt. Temetőjük a város szélén volt, ott, ahol az 1990-es év elejétől épül az új ortodox templom. Ezt a temetőt 1967-ben számolták fel és nyitottak egy új temetőt a katolikus sírkert szomszédságában.⁸

A ma is létező, a 20. század első felében megnyitott zsidó temetőt csak az 1930-as évek végéig használta a közösség.⁹ A második világháborús tragédiában gyakorlatilag teljesen felszámolódott a közösség, utolsó tagját, Stein Emánuel Manót sem oda temették el, amikor 2003 tavaszán elhunyt.¹⁰

1968 után a város lakossága növekedésnek indult. Ez a magyar temetők túlszűfoltóságához vezetett. Gyakorivá váltak az egymásba temetkezések. Ennek elkerülése végett bővítették a temetőket, vagyis a temetőkeren kívül nyitottak újabb sírokat, így a református és katolikus temető is régi és új részre oszlott. A református temetőben az 1970-es években nyitott temetőhely is feltelt, ezért a 2007-ben a református egyház a város délkeleti határában, a vasútvonalon túl megvásárolt egy 3 hektáros területet, és ott új temetőt létesített. Az 1990-es évek elején a római katolikus egyház is kénytelen volt a temetőkeren kívül bővíteni a temetőt.

A régi református temető térbeli fejlődése

Egy Sávai János által közzétett, 1770-ben keltezett dokumentumban a reformátusok és római katolikusok arra keresik a választ, hogy a református temető déli végében levő temetőrész¹¹ melyik felekezeté volt eredetileg. A megkérdezett tanúk egyike többek

⁵ GAAL György 2006, 6.

⁶ TÖRÖK Andor, *Székelgyűlés*, 1905. december 7., XXIV. évf., 98.; DIMÉNY Attila 1997, 183. A 40. udvartérben lakók szerint még a 20. század második felében zajló építkezések során is találtak régi sírokat a templom melletti 39. udvartér és a tőle több háznýira fekvő 40. udvartér között. A két udvartér egymástól több ház távolságra nyílik, ami eltér a többi udvartérról, melyeket mindössze csak egy-egy ház sor választ el egymástól.

⁷ DIMÉNY Attila 1997, 183–184.

⁸ DIMÉNY Attila 1997, 184.

⁹ FÉDER Zoltán 2006, 393–395.

¹⁰ FÉDER Zoltán 2006, 534–549.

¹¹ A későbbiekben májuskert néven, ill. a kicsi katolikus temetőként került be a köztudatba. Napjainkban is a katolikus felekezetűeket temetik erre a helyre.

között azt nyilatkozta *igen egy öreg aszszony* elmondása alapján, hogy az ő anyja idejében szántóföld volt a hely, ami feltehetően a 17. század végére vonatkozhatott.¹² A régi református temető megnyitására vonatkozóan még nem találtam ennél közelebbi adatokat. Tény, hogy két 18. századi évszámú sírkő igazolja, hogy akkor már ide temetkeztek. A régebbit a 2000-es évek elején Demeter Lajos, a sepsiszentgyörgyi megyei könyvtár akkori munkatársa fedezte fel és mentette be a Székely Nemzeti Múzeumba egy sírjelekre épülő kiállításához. A homokkőből készített sírkőtöredék egy sírásás során került elő, melyen az olvasható, hogy *Ciszár Istvan csináltatta Ano 1729*-ben. Egykor ívben záródó, kb. 10 cm vastag és 70–80 cm magas sírkő lehetett, melynek megmaradt felső két részén domborított faragású virág látható, a domborított keretű szövegablakban a fenti szövegen kívül a sírkő baloldali részén egy kardot tartó kar jelzi a család katona rendűségét.¹³ 2014 nyarán egy temetkezés során a kiásott sírgödörből előkerült egy 1779-ből származó sírkő is. A megtalálói nem temették vissza, így azzal a temető felmérése során találkoztam. Beder Imre helyi református lelkésszel közösen igyekeztünk az előkerülési hely közelében felállítani az egyébként már akkor kettétört sírkövet. A sírkövet a Szent Anna-tó környéki vulkáni kőzetből faragták és ennek köszönhetően nem mállott szét a föld alatt, de valószínűleg már a betemetésekor kettétört a szövegablak és a talpa mentén. A sírkő szögletes formájú, kb. 10 cm vastag és 70 cm magas, a szöveges résznél bemélyített, melyet hármass lépcsős kialakítású perem szegélyez. A *J SAMU SIRHALMA 1779 DIE* véset szöveg volt olvasható rajta. Sajnos csak volt, mert feltehetően az ott dolgozó kőművesek időközben megcsonkították a felső szöveges részt. A megcsonkított sírkövet ideiglenesen bementettük a kézdivásárhelyi múzeumba. A temető régi sírköveinek beazonosítása során találtam még két követ, melyek a látható szöveg-töredékek alapján feltehetően 18. századiak lehetnek, de egyértelműen nem lehet beazonosítani őket.¹⁴ A 238. számmal jelölt sírkövön látható egy nagyon megkopott 1770-re hasonlító évszám.

A temető déli csücskében található a régi katolikus temető, melyről az előbbieken már tettem említést. Feltehetően egyidős lehet a református temetővel, ugyanis a reformációt követően nem tért át mindenki a protestáns vallásra, ill. vásáros hely lévén, az idegenek jelenléte általános volt. A kérdésre a későbbi kicsi római katolikus temető rész kutatása adhat majd választ.¹⁵

1833-ban közadakozásból a város tehetősebb polgárai és céhei egy 2–2,5 méter magas kőfallal választották el a református temetőt a várostól. Az építést támogatók a kőfal belső oldalán kialakított fulkékben elhelyezett kőtáblákon jelölték meg az általuk rakatott falrészeket, melyekkel a jelen kutatás folytatásaként a későbbiekben fogok foglalkozni. A város akkori jómódú polgárai a sírkert város felé eső részét kerítették be, az egykori Ojtoz irányába kivezető főút mentén. A megépített kert a bejárattól jobbra és balra megközelítőleg 120, ill. 70 méteren húzódott és egy 50 fokos szöveget zárt be. Ebből arra lehet következtetni, hogy a 19. század elején még a kőkert által közrefogott területet foglalhatta el a temető. A térképre vetített régi sírkövek sűrűsége alapján azt mondhatjuk, hogy a bejárattól jobbra eső területen kezdtek el temetkezni legkorábban (a térképet lásd a mellékletben).

Az 1852-ben kialakított új ojtozi út kezdetben nem közvetlenül a temető mellett haladt el. Egy 1917-ben készült légi felvételen is jól látható, hogy a temető és az új főút közötti telkek még akkor sem voltak beépítve.¹⁶ Az országút megépítését követően a református egyház már 1862. június 15-én megtette az első lépéseket a temető területének bővítése érdekében. Az egyháztanács jegyzőkönyve szerint az új országút által átvágott birtokok tulajdonosai elfoglalták a temető melletti régi utat, ezért azzal a kérelemmel fordultak a városi tanácshoz, hogy a „*befoglalt hely szakasztasson a temető hely javára*”.¹⁷ Dokumentumok hiányában nem lehet tudni, hogy mi lett a kérelem eredménye. A későbbi adatokból viszont kitűnik, hogy 1910-ben és 1912-ben az egyháztanács még mindig a temető területének bővítésén fáradozott.

Egy évvel később, 1863. július 31-én már a temető keleti *hegyes* (dombos) oldalának üresen álló részének rendezéséről hozott határozatot az egyháztanács. A döntés értelmében a hely egy részében sétateret kívántak kialakítani a polgárság számára, a másik részét pedig családi *sírboltok* (kripták) építésére ajánlották fel. A rendezés sürgősségét az is indokolta, hogy szeretnék volna megóvni a temető kert sírköveit és *köztelekét* „*a rossz akaratu s kár tevő*” személyektől. Ekkor merült fel a temetői ház építésének a gondolata is, de a kártevők távoltartását a helyi császári és királyi katonaság *fő strázsamesterének* közbenjárásától remélték.¹⁸

A jómódú kézdivásárhelyi lakosság 1863 után kezdte meg a ma is álló és használatban lévő kriptasor kialakítását. Ezzel egy időben elkezdődött a gazdagabb társadalmi réteg látványos térbeli elkülönülése.

¹² SÁVAI János 1997, 303.

¹³ DEMETER Lajos 2007, 385.

¹⁴ A beazonosított sírkövek térképén a 238 és 348a helyrajzi számokkal.

¹⁵ SÁVAI János 1997, 298–305.

¹⁶ Az 1917-ben készített fotó a mellékletben látható.

¹⁷ KREkL – I/17, 1862, 48/53.

¹⁸ KREkL – I/17, 1863, 42/114–116.

A temető keleti részének bővítéseként 1864. szeptember 27-én kézdivásárhely tanácsa a barompiacból és a mellette álló telekből 30 négyszögöl területet engedett át az egyháznak temetőőri lakás számára.¹⁹ Az időközben megépített épület ma is a domb alatt áll az eredeti funkciónak megfelelően.

Pap András egyházi jegyző Nagy Karolina feleségével közösen 1865. január 8-án 60 négyszögöl területet adományozott az egyháznak a temető szomszédságában lévő földjéből, azzal a céllal, hogy azon a tanuló gyermekeknek a nyári és tavaszi szünetekben lehetősége legyen virágok ápolására, valamint „*más növények termesztésére*”. Ugyanakkor ide családi sírboltot is szándékozott tervezettni.²⁰ A pontos helymeghatározás hiányában egyelőre nem lehet tudni, hol volt ez a terület, viszont Pap András obeliszkkel megjelölt nagyméretű sírja a bejárattól a kriptasor felé vezető ösvény mellett található. Ez a térképen a 29-es helyrajzi számmal jelölt sír.

A temető területének bővítésére vonatkozóan nem találtam több adatot a 19. századi egyházi jegyzőkönyvekben. A 20. század elején csak erre vonatkozó szándékról jegyeztek be adatokat. 1910-ben és 1912-ben egy-egy bejegyzés arról tudósít, hogy az egyháztanács megkereste a temető szomszédságában lévő üres telkek tulajdonosait, de a magas ár miatt nem történt meg a vásár.²¹

A régi sírkövek évszámai alapján azt láthatjuk, hogy a temető térbeli fejlődése a 20. század elejére elérte mai kiterjedését. A később előkerülő dokumentumok már csak árnyalhatják, pontosíthatják a régi református temető eddigi kutatási eredményeit, de véleményem szerint nagy változást nem hozhatnak.

Sírkövek a régi református temetőben

A 16. század második felétől Erdély nagyobb városaiban a nemesi sírkövek hatására a városi polgárság köreiből is megjelentek a faragott köemlékek. Ilyen korai síremlékek a kolozsvári házsongárdi temetőben és a marosvásárhelyi református temetőben maradtak az utókorra. Háromszéken a sírkőállítás széles körben csak a 18. század elejétől kezdett terjedni. Egy századdal korábban még csak a főurak, a nemesek és a jómódú polgárok közül kerültek ki olyanok, akik hozzátartozójuk sírját köemlékkel jelölték meg. Az eddig ismert legrégebbi sírkőtöredék Háromszéken a már korábban is említett kézdivásárhelyi 1729-es évszámú sírkő.²²

A korai sírkőállítást Kézdivásárhely polgárosodásának kezdeti szakaszának is tekinthetjük. Feltehetően többen is állíthattak ebben az időben hasonló síremléket, de a tudatos temetőgondozás 1860-as években történő elindulásáig úgy tűnik, hogy nem fordítottak rájuk kellő figyelmet. A kézdivásárhelyi egyházi jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy ezt követően is gondot jelentett a temető gondozása, viszont ennek köszönhetően maradt meg az utókor számára jelentős számú 19. századi síremlék.

Az emberi rongálást a természet is segítette, ugyanis a sírköveket többnyire homokkőből és andezitből faragták, ami tartósabb ugyan a fánál, de idővel ezen is nyomot hagynak a természeti viszonyok. A homokkővet a közeli kézdiszentléleki és polyáni kőbányákban fejtették és valószínűleg az ottani helyi kőfaragók meg is faragták a kézdivásárhelyiek számára. A kezdetben a patakmedrek lapos termésköveit is felhasználták sírkőnek.²³ Az andezit, vagy mai nevén a dacit a Szent Anna-tó környékéről került a kőfaragó műhelyekbe. Vulkáni kőzetként keményebb a homokkőnél, viszont közeli kitermelőhelyek hiányában kevesebb sírkő készült belőle ebben a térségben. A 2014-ben előkerült 1779-es sírkő ilyen anyagból készült.

A kézdivásárhelyi református temető terepkutatása során a régi terméskőből készült sírköveket fotóztam le, láttam el helyrajzi számmal és vetítettem a saját készítésű térképre. Összesen 362 sírt dokumentáltam, ami 403 sírjelt jelent, ugyanis néhány sírnál 2–3 régi sírkövet is találtam. A felmérés során összesen 116 rossz állapotban lévő sírkövet azonosítottam be, melyből 56 a rajtuk olvasható adatok alapján Kézdivásárhelyen élt közéleti személyiség nyughelyét jelöli. 69 sírkőnél mielőbbi beavatkozásra van szükség, ugyanis fennáll az elpusztulás/eltűnés veszélye, ebből 9 jeles személy síremléke. Korábbi temetőfotóim segítségével sikerült beazonosítanom 13 darab ma már nem létező síremléket is.

A kézdivásárhelyi református temető legkorábbi sírkövei a többnyire ívben záródó lapos, általában 10 cm vastag és 1 méternél nem magasabb terméskövek. A már említett 18. századi sírkövek is ebbe a csoportba tartoznak. A felmérés során 120 régi típusú sírkövet azonosítottam. Az évszámok alapján a 20. század első felében még állítottak ilyen sírköveket, de nagyobb részét a 19. század második felében készítették.

A 19. század elején készített sírkövek általában egyes- vagy hármas ívben záródnak, ill. van köztük

¹⁹ KREkL – I/17, 1864, 70/173.

²⁰ KREkL – I/17, 1865, 9/192–193.

²¹ KREkL – I/24, 1910, 9/79. – a Baka Dániel-féle kaszálóból akartak megvásárolni; KREkL I/24, 1912, 21/167. – a Wellnre-

iter-féle telket akarták megvásárolni.

²² DEMETER Lajos 2007, 384–385; DEÁK Ferenc 2009, 212–213.

²³ Demeter Lajos 2007, 386.

antropomorf formájú is. Vékonyabbak az átlagnál és a kialakításuk kezdetleges, kevesebb emberi beavatkozást mutat. Ha van rajtuk díszítés, az egyszerű vésett növényi ornamentika, lefele mutató háromszög, mesterséget jelző szerszámok és esetleg fűzfa jelenik meg. A század közepétől már az ívben záródó sírkövek váltak általánossá és megjelent a lapos, hegyes csúcsban záródó sírkőtípus is. Az időben előre haladva a díszítésük is gazdagodott. A 19. század végétől már a mélyített szövegablak körül és felül egyre gyakoribbá vált a domborított növényi ornamentika, egy sírkőnél (12-es helyrajzi számú) mesterségre utaló címert is találtam.

A 19. század első felének egyetlen legdíszesebb sírkövét (72-es helyrajzi számú) Török József *senator* és felesége, Benkő Sára készítette 1834-ben. Az ívben záródó nagyméretű hasábkő kétoldalt oszlopdíszítéssel van faragva, felső részén a domborított családi címerrel. A helyenként megrongált sírkő mielőbbi konzerválásra és védelemre szorul. Szoborral díszített síremlék is volt a temetőben, melyet a 19. század második felében állítottak Jancsó József gyógyszerésznek, aki az 1848–49-es szabadságharc idején főhadnagyként a puskapor előállításában jeleskedett. A szögletes kőoszlopon álló kb. 1 méter magas női alak (83-as helyrajzi számú) 1994 és 2006 között tűnt el nyomtalanul. A 19. század végétől már több jómódú polgár állított díszesen faragott sírkövet. A felmérés során 34 ilyen síremléket találtam.

A 19. század végén egy újabb sírjeltípus kezdett meghonosodni a református temetőben, az egy-, két- vagy háromszögletű obelisztk. A kézdivásárhelyi reformátusok az 1890-es évektől kezdték el az obelisztkiallítás. Kezdetben általában egyoszloptú, egyszerű négyszögletes, enyhén csúcsosodó obeliszket állítottak az elhunytak emlékére, de fokozatosan teret hódított a nagyobb méretű két- és háromszögletű obelisztk is. A virágkorát a két világháború között élte, de az 1980-as évekig volt, aki még obeliszket állított sírjeltként.

A kézdivásárhelyi református temetőben az obelisztek vannak többségben. A 2014-es felmérés során 146-ot találtam belőlük. Anyagát tekintve a legtöbb helyi homokkőből készült, de a jobb módúak brassói vagy budapesti cégektől rendelték meg a fekete, ill. fehér márvány obeliszket. Ezek felülete sima, díszítés nélküli, mindössze a vésett feliratot festették arany vagy fekete színnel. A helyi terméskőből készült obelisztek díszítése valamivel gazdagabb, tekintettel arra, hogy a homokkő könnyebben faragható. A nagyrészt ebben az esetben is egyszerű sima felületű, de néhányon megjelennek a faragott díszítő elemek. Az általános a mélyített szövegablak, melynek felső része

egy vagy két ívben záródik. Két obeliszknél viszont a záródás díszítése neogótikus elemekre emlékeztet. Több obelisztk esetében a családfő nevének domborított faragással való megjelenítése is díszítő elemnek tekinthető. Ugyanakkor általános díszítő elem a fűzfa és a kehely, de pár obeliszken az olaszkoszorú is megjelenik.

A jeles személyek sírjelei között találunk az obeliszkre hasonlító, de kialakításában és díszítésében egyedi sírköveket is. Ilyen például a Nagy Károly leányárvaházi igazgató (21), a Székely János református lelkész (41), Cserey Jánosné Zathureczky Emília múzeumlapító (129) és Szabó János mészáros (342) síremléke. Ezek a típusú sírkövek egyben a jómódnak is a jelei, amit a tehetősebbek a sírhant kovácsoltvas kerttel való körbehatárolásával is hangsúlyoztak.

Az obelisztek állapotukat tekintve viszonylag jók, de a természeti és az emberi rongálás többen nyomot hagyott. A természet elsősorban a homokkőbe vésett feliratokat koptatta le, néhány sírkövön már alig látszik a felirat, ill. a talajmozgás következtében pár ki is dőlt. A korábbi fotók alapján tudjuk, hogy ezek közül is tűntek el, annak ellenére, hogy az obeliszket nagysága és súlya miatt nehezebben lehet mozgatni, mint a lapos sírköveket. Ez elsősorban azoknál a síroknál következett be, ahol tulajdonosváltás történt és a rokoni kötődések megszűntek. Az obelisztek többségénél azonban az új tulajdonos megtartotta a sírjelt, de eltávolította vagy márvánnyal takarta el a korábbi feliratot. Számomra ez a pusztulás is majdnem egyenértékű a sírjel teljes megszűnésével.

Az obelisztk virágkora egészen az 1930-as évekig tart. Az 1940-es évektől már, de leginkább az 1950–60-as években vált általánossá a *táblás sírkő*.²⁴ Formáját tekintve a kezdeti időszakban szögletes, általában 50 × 60 centiméter nagyságú előlappal, álló vagy fekvő helyzetű volt a táblás sírkő. Az álló a talpánál vastagabb és felfele keskenyedő, így az előlap enyhén hátra dől. A fekvő esetében a hátlap magasabb, az előlap pedig hosszában előre nyúlik. A korábbi sírjelekhez viszonyítva kiegészítésként egy bemélyített, vagy csak egyszerűen ráfogott kőlap (pala, fehér vagy fekete márvány) került, melyre az elhunytak adatait írták rá. Idővel ezt a sírjelt váltotta a teljesen függőleges helyzetű, faragott díszítésekkel kiegészített táblás sírkő. Anyaguk mindkét esetben a helyi terméskő maradt, de az utóbbi mintájára kezdték el készíttetni a napjainkban gyakori beton sírköveket.

A felmérés során a táblás sírkövek közül többnyire a kezdeti típusúak felkutatására fektettem hangsúlyt, ugyanis ezek a sírkövek a 19. században születettek sírjai fölött állnak. Az évszámok és a személyek függvényében az újabb típusúakra is figyel-

²⁴ DEMETER Lajos 2007, 389.

tem, de a felmért anyag nem tartalmazza a temetőben található összes ilyen sírkövet. Az adatbázisban 95 táblás sírkövet vettem nyilvántartásba. A pusztulás itt is megfigyelhető, de tekintettel arra, hogy sok esetben még van élő hozzátartozó, aki az elhunyt emlékét ápolja, nem annyira szembetűnő.

A bemutatott sírkövek a temető teljes területén megtalálhatók. A felmért és beazonosított sírköveket típusonként különválasztva és gyakoriságuk alapján térképre vetítve (10-ből legkevesebb 5) láthatjuk, hogyan alakult időben a temető betelepítése (térkép a mellékletben). A régi sírkövek a bejáráshoz közeli részen helyezkednek el a legsűrűbben, ezeket körül fogják az obeliszek, a táblás sírkövek pedig a kettő közé ékelődnek be.

Sírboltok és kripták a régi református temetőben

A *kripta* görög eredetű szó, amely sírboltot, földalatti sírkamrát, sírkápolnát, altemplomot is jelent. Egy másik hasonló görög szó a *cinterem*, amely temető, sírbolt jelentéssel is bír. A *cinterem* a latin *coemeterium* (ejtsd: cömeterium) szóból magyarosodott a népetimológia útján.²⁵

A kripta és sírbolt szavak tágabb értelemben a következőket is jelenthetik: 1. sírverem egy temetőben, amely több koporsó befogadására alkalmassá kiépített földbe mélyített helyiség; 2. díszes temetkezési hely, ház alakú építmény, melynek rendszerint földalatti részében a koporsókat helyezik el – elsősorban a nemesi családok temetkeztek kriptába; 3. altemplomban elhelyezett sírhely, amit egy templom szentélye vagy egy kolostor alá építettek és ahová többnyire világi vagy egyházi főméltóságokat temettek; 4. sírkamra, sziklába vájt és megfelelő módon kiképzett temetkezési üreg, melyet többnyire régi városokhoz közeli sziklás hegyoldalakban alakítottak ki.²⁶

Erdélyben a nemesi családok a 19. század első felétől kezdenek impozáns családi kriptákat és mauzóleumokat építtetni birtokaikon, vagy, ha lakóhelyük már városon volt, ennek temetőjében, de a polgárság sírjaitól elkülönülve, erre a célra elkülönített helyen. A városi gazdag polgároknál ennek hatására jött divatba a kriptaépítés.²⁷

A görög kripta szavunk feltehetően régebbi, mint a latin eredetű sírbolt kifejezés, viszont az általam vizsgált dokumentumokban és különböző sírjeleken a sírbolt kifejezés jelenik meg, feltehetően a cinterem

szó jelentéséből alakulhatott ki. A kripta megnevezés a 20. század első felétől került be a szóhasználatba és vált általánossá, mára már teljesen kiszorítva a sírbolt megnevezést.

A kézdivásárhelyi református temetőben 1847-ben az egyre szaporodó sírboltok miatt a *rendes temetkező hely* szűkült, ezen kívül a temetőkert is romlott, ezért a református egyház tanácsa célszerűnek látta 10 ezüst forint befizetését azok számára, akik sírboltot kívántak kialakítani.²⁸ A határozat ellenére 1863-ig nem fizette senki be a meghatározott összeget, de a sírboltok száma gyarapodott.²⁹

Az 1863-ban elkezdett temetőrendezés során az egyháztanács Nagy Dániel városkapitányt és egyházi tanácsost bízta meg a *temetőbiztosi* teendővel, ami egy személyben a temetőrendezési feladatokat is jelentette. 1866 tavaszán Székely János református lelkész írásban szólította fel a temetőbiztost, hogy nyilatkozzon, meg kíván-e maradni tisztségében, ugyanis „*rendes felvigyázat nélkül (...) némelyek sírokat készítenek s ez által a temető rendezetlen állapotba jő*”. Nagy Dániel erre azt válaszolta, hogy a „*temető rendezési megbízásban kész továbbra is megmaradni, de mivel ez egy személyben nem kielégítő*”, s kérte hogy nevezzenek ki más tagokat is. Az egyháztanács Csiszár Pál egyházi tanácsost és Kováts Józsiást kérte fel a feladatra.³⁰

1867 júniusában id. Csiszár József azzal a kéréssel fordult az egyháztanácshoz, hogy „*kívánsága lenne a temetőben lévő gödrös helyek közül egyet – nem valami nagy oszloppal – hanem csak a földben bé rakva és föld szint bé boltva egy sírboltot készíttetni*”.³¹ Ennek alapján arra következtethetünk, hogy a temetőben még számos sírhelynek való terület létezett.

Kezdetben a sírok elhelyezése nem volt szabályozva, de amint az egyházi jegyzőkönyvekből kiderül, az 1860-as években már egyre nagyobb figyelmet fordítottak erre is. Eleinte, amíg volt hely, szabadon temetkeztek. Ezeknek a síroknak többsége észak–kelet tájolású. A temetők fokozatos feltelésével is többnyire megmaradt ez a tájolás, de a későbbiekben a hely kihasználása végett találunk ettől eltérő irányba ázott sírt is. A temető főbb ösvényei is meghatározóvá váltak.

Korábbi temetőkutatásaink azt igazolták, hogy Kézdivásárhelyen a 2,5–3 méter mélyen kialakított boltíves padmalyok általános temetkezési formának számítottak a múltban. Az ilyen sírt gyakran neveztek sírboltnak, ugyanis az ide eltemetett koporsóra nem került föld, így a boltíves fülkét több generáció is használhatta.³² Ezek a sírok a felszínen alig külön-

²⁵ <http://meszotar.hu/keres-s%C3%ADrbolt> (2015. 11. 09.)

²⁶ http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Kripta (2015. 11. 09)

²⁷ GAAL György 2006, 15; POZSONY Ferenc 2016, 232.

²⁸ KREkL – I/16, 1847, 43/25.

²⁹ KREkL – I/17, 1863, 53/126.

³⁰ KREkL – I/18, 1866, 31/1–2.

³¹ KREkL – I/18, 1867, 46/66.

³² DIMÉNY Atila 1997, 183–188.

böznök azoktól a síroktól, melyekbe csak egyszerűen elföldelték a koporsót. Helyenként a sírhant vagy sírkeret hossza jelzi napjainkban, hogy meddig tartott a sírbolt. A régi sírok jellege és formája miatt a régi temetőrész rendezetlenség tűnhet idegen számára. A temető túlszűfolttsága miatt az utóbbi évtizedekben már nem használják eredeti rendeltetésüknek megfelelően, ill. többnyire átalakították ezeket a sírokat.

A református temetőben található régi sírok nyilvánartóinak összesített adatai szerint 73 sírboltra és kriptára vonatkozó bejegyzést találtam. Ebből 15 sír jellegű, melyek a 2014-es felmérés során már fel lettek mérve, mint sírkövel rendelkező temetkezési helyek. További 19 adatot nem sikerült hely szerint azonosítani, de valószínűleg ezek is földalatti sírboltok lehettek. A korábbi felmérésnek az eredményeként a sírjelek felirata alapján még négyvel egészíthető ki ezek száma, így összesen 38 sír jellegű földalatti sírboltról tudunk jelenleg. A ma is látható nagyméretű sírhantok alapján viszont arra lehet következtetni, hogy ezek száma több volt a dokumentumokból kiolvasható adatokhoz viszonyítva. Ennek pontosítására a további kutatás fog választ adni.

Az 1970-es évek végéig épített sírboltok és kripták helyszíni felmérése során 63 épületszerű temetkezési helyet azonosítottam be, melyből 60 a református temetőben, három pedig a temetőn kívül, Kézdivásárhely különböző pontján található.

A sírboltok és kripták formai változásai 1829–1980 között

A régi kézdivásárhelyi temető földrajzi adottságait figyelembe véve alkalmas volt a földbe mélyített, épületszerű kripták kialakítására, ugyanis az egyébként lapos fekvésű, déli irányba keskenyedő temetőhely keleti, déli és délnyugati oldalainál lefelé hajló meredek domboldalban záródik.

Az első épületszerű sírboltok (1829–1863)

A földrajzi adottságok ellenére az első épületszerű sírboltok többnyire mégsem a domboldalba lettek kialakítva, hanem a lapos területen. Ebből az időszakból összesen 9 dokumentálható sírbolt maradt az utókorra.

Az első kettő csak a monumentális sírjelek révén különíthető el a többi sírtól. Az egyforma, magas, oszlopszerű, épületjellegű sírjellel megjelölt sírboltok a temető déli záródásánál, a református és katolikus

temető határán találhatóak. Ezek közül is csak a báró Purczell János síremlékről (1829 [1] számú sírbolt) tudunk többet. Az ír főnemesi családból származású, katolikus vallású ezredes a kézdivásárhelyi határőrgyalogezred parancsnoka és a helyi székely altisztképző iskola megalapítója volt, aki 1829. június 13-án halt meg. A síremlék jelenleg nagyon rossz állapotban található. A hátoldalán lévő töredékes felirat szerint a 19. század végén az akkori tulajdonos, Páljános Ferdinándné született Tóth Teréz „megujtatta”.³³ A stílusjegyek alapján feltehetően akkor építették a jelenlegi síremléket. A Székely Nemzeti Múzeum irattárában található síremlék tervrajza is ezt látszik igazolni, ugyanis ezen egy sokkal szerényebb obeliszkszerű sírkő látható, melynek négy oldalán az elhunytira vonatkozóan több adat olvasható. A mellette álló hasonló síremlék (1830 [2] számú sírbolt) Kovács Clotild családi sírboltjaként azonosítható. A 19. század második feléből a síremlék hátoldalának alján még látható egy megkopott kőtábla, miszerint ide temetkezett Csiszár Mihály³⁴ és felesége, Kovács Mária is. 1925-ben már mindkét sírbolt a Páljános Ferdinándné (született Tóth Teréz) gyerkeinek a tulajdonában volt. A Purczell-féle sírboltra Kovács Jánosné született Páljános Mária, a másikra pedig Páljános Géza korcsmáros tartott igényt.³⁵ 1946-ban Bartók Lajos kovásznai vendéglős mindkét sírboltot megvásárolta 30 évre.³⁶

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Kézdivásárhelyen a legkorábbi sírbolt az idegen származású, de nemesi ranggal rendelkező személynek köszönhető. A város autochton társadalmának tagjai közül elsőként a nemes tímár céh épített sírboltot a tagság számára, 1833-ban a temető délnyugati oldalában alakította ki nagyméretű kriptáját (1833 [3] számú kriptá). Véleményem szerint az 1572-ben alakult első céh ezzel is igazolni akarta a helyi társadalomban betöltött rangját, azonban példáját a későbbiekben a város többi céhe nem követte. 1882-ben Jancsó Dénes elnöke alatt márványtáblával jelölték meg, melyen a tímár mesterség címerét is feltüntették. A jelenlegi előfal homlokzatán és a tömör vasajtón az 1900-as évszám olvasható, ami arra enged következtetni, hogy mai arculatát akkor nyerte el a kriptá. A kézművesesség hanyatlásával a több száz koporsót magában rejtő kriptá a leszármazottak révén családi tulajdonba került, minek eredményeként az előfal állapota nagyon megromlott. A jelen temetőkutatás eredményének számít, hogy 2015-ben a kézdivásárhelyi református

³³ Páljános Ferdinánd apja, Páljános Ferenc 1813-ban őrmester volt a kézdivásárhelyi 15. székely harárőrgyalogezredben, majd tanár a helyi katonaiskolában. 1849-ben már hadnagy és élelmezési tiszt volt az erdélyi hadtestnél. A szabadságharc után járásbírói írnokként dolgozott.

³⁴ Csiszár Mihály a kézdivásárhelyi Kereskedők Ipartársulatának az elnöke volt 1880-ban, de a domboldalba mélyített 26_1900 kriptá kapcsán is megjelenik a neve.

³⁵ KREkL – I/43, 1925, 3/ nincs oldalszám.

³⁶ KREkL – I/43, 17. bejegyzés/nincs oldalszám.

egyház tulajdonába került, amely a helyi polgármesteri hivatalnál közbenjárva elérte a sírbolt előfalának a teljes felújítását.³⁷

A következő sírboltot a helyi tanácsos (*senator, consistor*) Fülöp Sámuel és hitvese, Jancsó Anna építtette 1836-ban. A Purcell és tímár sírbolt között található sík területen kialakított, épületszerű előfallal, mögötte kis dombszerű emelkedéssel, félig földbe mélyített vasajtóval, boltívesen mélyített szövegablakkal létesített sírbolt már azt az építkezési formát követi, amely az 1860-as évek közepéig általánosnak mondható (1836 [4] számú kriptá). Műemléki szempontból a sírbolt jó állapotban található.

A tímár sírbolt kialakítási módját követve, ettől néhány méterrel balra a délnyugati domboldalba 1847-ben épült sorban az 5. sírbolt (1847 [5] számú kriptá). Az építtető feltehetően Benkő Pál (1826–1889) törvényszéki jegyző volt, aki 1864–1867 között Kézdivásárhely polgármestere lett.³⁸ Fia, Benkő Sándor az 1860-as évektől rendőrkapitány, országgyűlési képviselő és szeszgyáros volt Kézdivásárhelyen. A sírbolton lévő tábla szerint 1860-ban ide temette fiatalon elhunyt feleségét.³⁹ Később a házasságukból származó Béla fia, valamint Mágori Árpád és Siklodi Emil családtagjai is ide temetkeztek. Benkő Sándor második feleségével egy új kriptát építtet 1905-ben (1905 [33] számú kriptá).

1858-ban a korábbi sírboltoktól távolabb, sík területen, de a temető régebbiről használt részében a Fülöp Sámuel sírboltjához (1836 [4] számú kriptá) hasonló temetkezési helyet alakított ki a barátosi származású Tóth Sámuel és felesége, Szabó Otília.⁴⁰ Tóth Sámuel postamester volt Kézdivásárhelyen, de az 1848–49-es szabadságharcban a háromszéki nemzetőrségnél századosi rangot kapott. A szabadságharcban való hősiességéért a sírbolt előfalára 2011-ben emléktáblát helyezett Kézdivásárhely Polgármesteri Hivatala. A sírbolt falán álló márványtáblák tanúsága szerint ide temetkezett Tóth Sámuel unokája is, a sörgyárosként ismert Török Samu. A későbbi kriptasoron azonban egy általa építtetett családi kriptá is található (1878 [21] számú kriptá).

1863-ban Szöcs Bálint egyháztanácsos és felesége, László Móni azzal a kéréssel fordult a református egyház tanácsához, hogy engedélyezzék maguk és rokonaik számára egy sírbolt megépítést a tímárok és néhai Dési Dániel sírboltja⁴¹ között. Az egyháztanács azzal az indoklással, hogy a kért hely beépítésével

a szomszéd sírboltok *bomlásnak indulhatnak*, más helyet jelölt ki a számukra.⁴² Az új hely a temető északi részében, az egykori országút (ma Temető utca) közelében lett kijelölve, ahová a sík területi viszonyoknak megfelelően a már ismert korai sírbolt formát alakították ki (1863 [7] számú kriptá). Az elmúlt idők során a sírboltba való temetkezés változáson ment keresztül, ugyanis az előfal régi bejáratát megszüntették és a sírbolt fölötti részen alakították ki egy kőlapokkal fődött lejárati nyílást. Az előfal jelenleg nagyon megsüllyedt, de mögötte még látszik a régi bejárat fölötti kis dombszerű emelkedés. Az 1868-ban állított vörös márványlap azonban levált róla, jelenleg a falnak támasztva áll. A sírok nyilvántartója szerint a 20. század elején idős Szigethi Károly harangozó volt, az 1960-as években már özvegy Szöcs Lajosné tulajdonát képezte. Egy ekkor készült fotón a kriptá még eredeti formájában látható (a szöveget illusztráló fotók a mellékletben található).

Az első épületszerű sírboltok közé sorolhatunk még két temetkezési helyet. Az egyik az alább bemutatásra kerülő kriptasor fölött található (1850 [27] számú kriptá), a másik a temető 1833-ban kőkerettel határolt részének közepén fekszik (1850 [28] számú kriptá). Formájukat tekintve mindkettő a 19. század első felétől kialakított sírboltokra hasonlít, annyi eltéréssel, hogy a sík területen kiemelkedő, háromszög alakú építményen található függőleges helyzetben álló lejárati vasajtó különbözteti meg a hagyományosnak mondható, keretbe foglalt síroktól. A kormeghatározást nehezíti, hogy a két sírbolt látható építménye cementből készült.

A kriptasor fölötti sírboltról az elmúlt húsz év alatt egy talapzaton álló koszorút tartó női szobor tűnt el, amely a 2014-ben végzet régi sírok kutatásai adatbázisában a 83-ik számon szerepel. Az elűnt síremlék szerint Jancsó József gyógyszerész (1827–1867 előtt), 1848–49-es főhadnagyot, a helyi gyutacsgyár igazgatóját temették ide. A régi sírok nyilvántartója szerint Jancsó József tulajdona volt a sírbolt, melyen a 20. század elején sírkő és vasrács állt. Ekkor már a 48-as Jancsó József gyógyszerész unokájának, Dr. Jancsó Béla (1887–1951) ügyvéd tulajdonában volt, majd 1958-ban fia, Jancsó Ervin (1913–1995) kereskedő váltotta meg.⁴³ A másik hasonló sírbolt a Szotyori Dániel kisbirtokos és felesége, Keresztes Mária tulajdona volt. 1949-ben a Gödöllőn élő Szotyori Dániel nyugalmazott igazgató és Budapesten élő

³⁷ http://www.3szek.ro/load/cikk/83920/felujitottak_a_timarok_sirboltjat (2015. 10. 11.); <http://www.szek-helyek.ro/index.php/szorakozas/eroekseguenl/6777-mesel-a-cehlada> (2015. 10. 11)

³⁸ BAKK Endre 1895, 436.

³⁹ Az eredeti rozettás homokkő tábla még a sírbolt falán áll, de az elmúlt 20 évben megrongálták, olvashatatlaná tették. Ma egy

újabb tábla őrzi a szöveget.

⁴⁰ Az anyakönyvi adatok szerint a családneve Tóth.

⁴¹ Ismeretlen sírbolt.

⁴² KREkL – I/17, 1863, 28/ 105–106.

⁴³ KREkL – I/43, ***, 750 szám / nincs oldalszám

Szotyori Samu nyugalmazott rendőr őrnagy váltotta meg. Az ők tulajdonukból került a Bartalis Viktor birtokába.⁴⁴ A sírbolton található márványtáblák szerint itt nyugszik id. Bartalis Viktor (1882–1953) és felesége, Piblinger Irma (1886–1956), aki a helyi kereskedő és szappangyáros Piblinger Gyula lánya volt. Később fiuk, ifj. Bartalis Viktor (1921–1992) ékszerész és felesége, Arghisan Sz. Mária (1928–1965) is ide temetkezett.

Az első épületszerű sírboltok építésével kapcsolatosan összegzésként elmondható, hogy a Kézdivásárhelyen élő jómodú és a közéletben is tevékeny szerepet vállaló személyek temetkezési helyeként jelentek meg és a társadalomban betöltött szerepüket hangsúlyozta az utókor számára. Véleményem szerint a polgári változások első látványos jeleinek foghatóak fel.

A kriptasor (1863–1900)

A kézdivásárhelyi református egyháztanács 1863. július 31-én tartott gyűlésén határozta el, hogy „*többek javaslata után jönnek látatik a temető rendezése, majd pedig először is a temető keleti hegyes oldalnak sétatérre való változtatása, mi által alkalom nyílik egyrészbe sétatér alakulás – másrészben következőleg családi sírboltok építésére is alkalmas helyek nyílnak*”.⁴⁵ Ez a döntés mérőkövetőnek számít a temető arculatának alakulásában, de ugyanakkor azt is jelenti, hogy ekkorra már a kézdivásárhelyi társadalomban a polgári életvitel a publikus terek szórakozást és kikapcsolódást jelentő hasznosítására is kiterjedt.

Az előbb említett határozatba foglalták bele azt is, hogy a temetőrongálás megakadályozása érdekében szükséges egy temetőőri állást és ennek lakást létrehozni, ugyanakkor a temető használatára és rendezésére felügyeletet kell biztosítani, amivel Nagy Dániel egyháztanácsost és városkapitányt bízta meg.⁴⁶ 1866-ban Nagy Dániel egy többtagú bizottság felállítását kérte, tekintettel arra, hogy egy személy már nem volt elegendő a feladat ellátására.⁴⁷ A kezdetekben Nagy Dániel városkapitány, az 1868–1875 közötti polgármester vezette a temetőbizottságot.⁴⁸ A temetőbizottság jegyzőkönyveiből eddig csak az első világháború utáni időszakból került elő néhány. Ebben az időben Dr. Gyöngyösi István királyi ügyész elnökle mellett K. Kovács István ügyvéd, későbbi polgármester, Nagy József és Szöcs Lajos voltak a bizottsági tagok.⁴⁹

Habár az 1863-as évet a temetőben zajló kriptaeépítések szempontjából határkövetőnek tekintjük,

a domboldalba mélyített típusú kripták megjelenése még váratott magára. 1867-ben idős Csiszár József továbbra is egy *nem valami nagy oszloppzattal, hanem csak a földben bérakva és földszint béboltozott* sírbolthoz kért építési engedélyt, melyet a temetőben lévő *gödrös helyen* kívánt megépíteni.⁵⁰ Az eddigi kutatás alapján még nem tudom, hogy hova építhették ezt a sírboltot, azonban 1872-ben nagyméretű emeletes házát a Kanta felé vezető utca bal oldalán építtette fel.⁵¹

Az új kriptáknak kijelölt helyen az első domboldalba mélyített, közepes méretű épületszerű előfallyal ellátott kriptát Turóczi Mózes üstgyártó mester, a kézdivásárhelyi üstgyártó céh kiscéh mestere, a kézdivásárhelyi 1848–49-es ágyúgyártás vezetője, valamint a református egyház későbbi főgondnoka és második felesége, Szöcs Ilona építtette 1867-ben az első feleség, Jancsó Karolina meghagyásából (1867 [8] számú kriptá). A kriptá és a városban lévő földszintes, zsindeyes háza ma emlékhely.

1868-ban a Turóczi Mózes kriptájától három hely távolságra Nagy Ferenc és Csiszár Mária jómodú kézdivásárhelyi polgárok, maguk és kilenc gyermekük számára nagyméretű előfallyal záródó kriptát építtettek (1868 [9] számú kriptá). A családnak többek között a *mézesdomb* (mai Apafi utca) környékén volt az emeletes polgári háza, de ettől néhány házzal lennebb több gazdasági épülettel is rendelkeztek, ugyanakkor a város határában is voltak ingatlanjaik.⁵² A kriptá a 20. század közepén ifjabb Szabó Dénesné Nagy Ilona tulajdonába került.

Ugyancsak 1868-ban Nagy Lázár szeszgyáros is megépíttette családi kriptáját a domboldal katolikus temetőhöz közeli részén. A szerényebb előfallyal rendelkező kriptába elsőként az 1867-ben elhunyt feleségét temette, de a rajta lévő tábla szerint az 1970-es évek végétől már idegen családnevűek használják. A sírok nyilvántartója szerint Nagy István, Szabó Gyula, Turóczy László és egy Sólyomné is fizetett a fenntartásáért.

Kupán József kereskedő már 1867-ben kéréssel fordult a református egyháztanácshoz, hogy a református és katolikus temető kelet felőli közkertjéhez közeli részen sírboltot építhessen.⁵³ Az 1869-ben megépített családi kriptá azonban a kért helytől egy kicsivel távolabb, az előbb említett Nagy Lázár-féle kriptától néhány méterre található (1869 [11] számú kriptá). A terméskövetőből rakott, közepes méretű,

⁴⁴ KREkL – I/43, ***, 321 szám / nincs oldalszám

⁴⁵ KREkL – I/17, 1863, 42/114–116.

⁴⁶ KREkL – I/17, 1863, 42/114–116.

⁴⁷ KREkL – I/18, 1866, 31/1–2.

⁴⁸ KREkL – I/19, 1872, 34/ nincs oldalszám; BAKK Endre 1895, 437.

⁴⁹ KREkL – I/43, 1921, nincs oldalszám

⁵⁰ KREkL – I/18, 1867, 46/66.

⁵¹ DIMÉNY Attila 2015, 279.

⁵² DIMÉNY Attila 2015, 281.

⁵³ KREkL – I/18, 1867, 55/73.

mívesen díszített, épületszerű előfallal rendelkező kripta építését a 19. század végén a piactéren, a Vigadó mellett ma is álló impozáns emeletes bérháza követte.⁵⁴ A kripta 20. századi fenntartói Porkoláb Lajos, Szász Polixéna, Kondorosi Rózália és Péter Erzsébet voltak.

Az 1870-es évek folyamán felgyorsult a kripták építése a domboldalban. Az előfalakon látható építési évszám alapján nyolc újabb család alakított ki kriptákat. 1871-ben Kölönte László (1825–1906) borkereskedő és vendéglős, az Unió néven ismertté vált kerthelyiség létrehozója és működtetője – feltehetően vagyoni helyzetének igazolására – az addigi legnagyobb előfallal rendelkező kriptát építtette meg első két felesége nyughelyéül (1871 [14] számú kripta). Ez a sírbolt akkor még a kriptasor északi részének lelegején áll. Harmadik házasságából született gyermekei révén végső nyughelye lett Jancsó F. Lajos (1874–1961) vegyeskereskedőnek és családtagjainak, többek között Nagymihály Sándor (1878–1953) helyi építkezési vállalkozónak is.⁵⁵ A szerteágazó család több polgári lakóházzal is rendelkezett, az egyik emeletes házuk Kézdivásárhely központjának keleti részén állt, a református templommal szemben. Nagymihály Sándor az 1920-as évek végén épített saját lakást a Kanta irányába vezető út jobb oldalán.

1872-ben városkapitányként, egyháztanácsosként, polgármesterként és temetőrendezőként számoltartott Nagy Dániel feleségével, Jancsó Karolina asszonnyal egy közepes méretű, szépen kidolgozott terméskő előfallal zárt sírboltot építtetett (1872 [15] számú kripta). A haláluk után a nyilvántartás szerint Nagy János (Bálinté) tulajdona lett, de 1967-ben már Tarczalné Nagy Mária fizetett érte. Ezt követően özvegy László Károlyné tulajdonába került.

1874-ben még három újabb sírbolttal gyarapodott a domboldal. Elsőként ez év június 28-án Szabó Mózes birtokos, szeszfőzde-vállalkozó és felesége, Sebesi Ilona maguk és utódaik számára kértek sírbolthelyet az egyháztól.⁵⁶ A város főterén 1871-ben épített egyemeletes házukhoz viszonyítva⁵⁷ a kripta egy közepes méretű, viszonylag szerényebb kivitelezésű építmény (1874 [18] számú kripta). Megépítése után ide temették két korábban elhunyt gyermeküket. A 20. század első felében vezetett nyilvántartásban Sólyom Irma és Dr. Kovácsy Lajosné neve is megjelent mint fenntartó.

1874. augusztus 25-én az egyháztanács jegyzőkönyvében egy bejegyzés alatt olvasható, hogy

özvegy Benkő Dánielné Molnár Róza és özvegy Benkő Istvánné Jancsó Sára a kriptadíjakat befizették.⁵⁸ Mindketten férjük halálát követően kezdnek hozzá a kriptaépítéshez. Benkő Dániel szeszgyárosnak, a református egyház egykori gondnokának a római katolikus temetőrészhez közeli domboldalban építtette meg özvegye a nagyméretű előfalas sírboltot (1874 [16] számú kripta). Emeletes lakóházuk már az 1860-as évek végén megépült Kézdivásárhely piacterének délkeleti sarkában.⁵⁹ Később második férjét, Kovács Ferencet (1826–1920) is a családi sírboltba temették, de Molnár Kálmán (1872–1936) rokona is itt nyugszik. A 20. század első felében özvegy Molnár Kálmánné tulajdonában volt. Benkő István sírboltja a kriptasor közepe táján épült meg. Egyszerű formáját és kis méretét tekintve szerényebb anyagi háttérrel rendelkezett a család (1874 [17] számú kripta). A 20. század második felében már le volt zárva a sírbolt. 1976-ban Haralyi István (1907–1983) cipész és felesége, Nagy Rebeka (1908–1993) javíttatta.

A következő két kriptát 1877-ben építtették. Az egyiket idős Tóth István szeszgyáros és felesége, Kovács Ida készítette a bejárat fölötti szöveg szerint az *ez előtt elhunyt és a következő családtagok részére* (1877 [19] számú kripta). A közepes méretű kripta nem tükrözi a család nagyon jó anyagi helyzetét, ezt viszont a főtér keleti oldalán 1870-ben felépített első kétemeletes bérház annál inkább.⁶⁰ A 20. század közepén özvegy Tóth Edéné és Dr. Kovácsy Lajosné is fizetett a kripta fenntartásáért.

A másik nagyméretű kriptát a márkosfalvi származású Török Bálint (1843–1900) kereskedő, későbbi takarékpénztári vezérigazgató és felesége, mikelakai Balogh Mária, a kézdivásárhelyi Jótékony Nőegylet titkára építtette családjuk számára (1877 [20] számú kripta). A későbbi tulajdonosok között találjuk fiukat, dr. Török Andor ügyvédet, Kézdivásárhely fontos közéleti szereplőjét, a 20. század első két évtizedének tudós polgármesterét,⁶¹ valamint dr. Hollanda Pálnét, Tóth Zoltánt és özvegy Tóth Tibornét.

Egy évvel később, 1878-ban a Kölönte László és Török Bálint kripták közvetlen szomszédságába Török Samu sörgyáros is nagyméretű kriptát építtetett maga és fiai számára (1878 [21] számú kripta). Török Samu (1863–1954) sörgyára és emeletes háza Kézdivásárhely és Kanta nevű városrész határán található. A család rokoni ágon össze volt fonódva a város számos jómodú családjával, többek között Török Samu az 1848–49-ben jeleskedő Tóth Sámuel

⁵⁴ DIMÉNY Attila 2015, 280.

⁵⁵ Nagymihály Sándor nevéhez fűződik számos kézdivásárhelyi magán- és középület.

⁵⁶ KREkL – I/19, 1874, 62/ nincs oldalszám.

⁵⁷ DIMÉNY Attila 2015, 279.

⁵⁸ KREkL – I/19, 1874, 77/ nincs oldalszám.

⁵⁹ DIMÉNY Attila 2015, 280.

⁶⁰ DIMÉNY Attila 2015, 279.

⁶¹ Dr. Török Andor polgármestert a római katolikus temetőben temették el felesége szüleinek sírboltjába.

unokája volt. 1954-ben bekövetkezett halála után nem az általa épített kriptába, hanem a nagyapja sírboltjába (1858 [6] számú kriptá) temették el. A kriptát a család többi tagja használta, így a sírok nyilvántartójában fia, dr. Török Ferenc, valamint Dimény Géza és Szócs M. Lajos kereskedők nevei is megjelennek. 1967-ben ifj. Szabó Dénesné váltotta meg.

Az 1870-es évek végére a domboldal teljes hosszában voltak már kripták. Az első három nagyméretű kriptát egymáshoz simulva építették meg, a többi között azonban többnyire maradt egy-egy kriptahely. A következő húsz évben rendre ezeket az üres helyeket is majdnem mind beépítették a korábbi domboldalba mélyített formában. A 19. század végéig összesen 7 kriptát alakítottak ki, de közülük csupán 4-nek ismerjük a pontos építési évét, a másik hármat az építési stílus és a sírok nyilvántartójában található adatok alapján próbáltam azonosítani. Ezek után mindössze öt szabad hely maradt a kriptasoron, amit egy kivétellel csak a 20. század közepe táján építettek be.

A kriptasor közepén lévő üres helyre 1880-ban Szabó Dániel földbirtokos, aki 1861-ben a város polgármestere is volt,⁶² Turóczy Terézia feleségével közösen épített egy magas előfalú családi sírboltot (1880 [22] számú kriptá). A kriptá a 20. század első felében Tóth Balázs né Szabó Teréz unokájuk tulajdona lett, majd az első házasságából származó lányai férjeikkel együtt ide temetkeztek. Az egyik férj Szini Andor (1895–1978) gyógyszerész, míg a másik Pálmai Béla (1886–1941) volt. A 60-as években Szini Andor és Pálmai Gyula tulajdonában volt.

1882-ben Csiszár Pál vegyeskereskedő, későbbi szeszgyáros és Sebesi Sára vagyoni helyzetüknek megfelelően magas előfalas családi sírboltot építettek a kriptasor közepe táján (1882 [23] számú kriptá). A család előkelő vagyoni helyzetét tükrözi a főtéri házsor délkeleti végében ma is álló, 1875-ben felépített kétemeletes bérházuk, ami időben a második ilyen nagyságú épület Kézdivásárhelyen.⁶³ 1948-ban Nagy Pálné tulajdonába került, de a régi regiszterben Nagy Istvánné és Csiszár Mihályné nevei is megjelennek.

A 19. század két utolsó évszámmal jelölt kriptáját 1896-ban alakították ki és egyben ezek lettek a kriptasor két végének záró sírboltjai. A római katolikus temetőrészhez közeli végén Márkosfalvi Sipos Karolina Dazbek Jánosné építtetett közepes méretű családi sírboltot (1896 [24] számú kriptá). A család székely nemesi eredetét a bejárat fölötti kőtáblán címerrel is alátámasztotta. A 20. században előbb Dazbek Laura tulajdonába került át, de az 1960-as évektől özvegy Jancsó Lajosné, Györfi Gyula és özvegy

Késmárki Józsefné, valamint ezek gyermekei temetkeztek bele. A sírbolton látható egyetlen márványtábla szerint a 21. században ide temették Fejér Ignácot (1913–2000) és feleségét, Nagy Terézt (1919–2012), de amikor 2015 elején Róth István (Csöpi) nyomdászt temették, kitént, hogy a sírbolt az ajtó magasságáig tele van koporsóval.⁶⁴

1896-ban a temető főúthoz közeli részének első sírboltjaként Kovács István és neje, a zabolai származású Szász Mária építtettek családi kriptát, melyet a földrajzi adottságok miatt már csak részben tudtak a domboldalba mélyíteni, így épületszerűnek látszik (1896 [25] számú kriptá). A közepes méretű terméskő előfallal záródó kriptá Kézdivásárhely több közéleti személyiségének a nyughelye. Többek között fiuk, Kovács Dániel (1849–1904) városi rendőr alkapitány, városi pénztáros, tanácsos és alpolgármester is volt. Ugyanakkor egy ideig ő volt a helyi Önkéntes Tűzoltók főparancsnoka is. Az ő fia volt dr. K. Kovács István (1884–1961) ügyvéd, aki apjához hasonlóan tevékeny szerepet vállalt Kézdivásárhely közéletében. Többek között volt hírlapíró, számos helyi egyesület aktív tagja, a két világháború között a város alpolgármestere, majd 1940–1944 között polgármestere. Ugyanakkor itt nyugszik húga, Kovács Etel és sógora, Hamar Zoltán, valamint unokaöcse, idős Kovács Ödön is. Az 1960-as években özvegy K. Kovács Istvánné Kovácsy Emike és Kovács Ödönné Márkus Rózsa tulajdonában volt a sírbolt.

Három sírboltnak nem sikerült megtalálnom a pontos építési évét, de a sírok nyilvántartásában szereplő nevek alapján ezeket is a 19. század fordulóján nyithatták meg. Az egyik a Csiszár Mihály kereskedő által építtetett, magas előfallal rakatott sírbolt (1900 [26] számú kriptá). Lakóházát már 1884-ben felépítette a főtér déli frontján, amely Csiszár József földbirtokos épületének felépítésével egységes arculatot kapott.⁶⁵ A sírbolt a 20. század közepén a szentkatolnai Sinkovics Ottóné tulajdonába került. Feltehetően már az 1900-ban elhunyt dr. Sinkovics Ignác (1821–1900) katonaoorvost is ide temették, ill. ide kerülhettek az ugyancsak orvos Aurél és Ottó fiai is. Sinkovics Ottóné neve mellett a marosvásárhelyi Nagy Imréné és Beteg Sándorné Nagy Klára neveit is olvashatjuk a nyilvántartóban. A jelenlegi tulajdonosok szerint Turóczy Sándor (1908–1991) és neje Nagy Vilma (1914–2003) Sinkovics Ottónétól vásárolta meg az 1960-as évek táján. Az új tulajdonos állítólag a sírbolt régi kőtáblájára helyezte el saját tábláját. A kriptá belső falán viszont található egy fehér márványlap, melyen a Csiszár Mihály oda temetett családtagjainak nevei olvashatóak.

⁶² BAKK Endre 1895, 436.

⁶³ DIMÉNY Attila 2015, 279.

⁶⁴ Dimény Attila személyes megfigyelése.

⁶⁵ DIMÉNY Attila 2015, 279–280.

Ugyancsak a 19. század fordulóján épülhetett Sáska Antal (1834–1903) csizmadiamester kisméretű sírboltja is a Turóczi Mózes-féle kriptá mellé (1890 [12] számú kriptá). A római katolikus felekezeti mester 1872-ben a csizmadia céh főcéhmestere, 1879–1897 között pedig az újrászervezett csizmadia ipartársulat elnöke volt. Felesége a református felekezethez tartozó Csiszár Sára volt. 1949-ben Bodor Kálmán igazgató tanító tulajdonában volt, tőle vásárolta meg 1956-ban özvegy Szép Ödönné Rácz Irén, kinek a tulajdonjogát a bejárat fölötti tábla is jelzi.

A temető térképén 1890 [13] számmal jelzett sírbolt már a 20. század első éveiben is készülhetett, formáját tekintve azonban korábbinak látszik a kisméretű kőkeresztű előfallal zárt sírbolt. A sírok nyilván tartója szerint Molnár Károlyné⁶⁶ utódai számára készült. A későbbiekben özvegy Háhn Ferencné és özvegy Molnár Béláné is megváltotta. 2014-ben egy kis márványlap jelezte, hogy itt nyugszik Szócs Ervin (1937–1996) tanító, valamint Szócs Anna, de ez a tábla 2015 őszére eltűnt a kriptá faláról.

A fentiekből kitűnik, hogy 1867-től a 19. század végéig összesen 19 kriptát építettek, melyek közül csupán három építési évét nem sikerült beazonosítani. Mint láthattuk, a város előkelő, vagyonos rétege építette ezeket és úgy, ahogy lakóházaikkal, végső nyughelyükkel is társadalmi rangjukat kívánták jelezni.

A 20. század első két évtizedében épített kripták

A 19. század végére nagyjából betelt az 1863-ban kriptáépítésre kijelölt domboldal, ezért a 20. század elején egy újabb kriptáforma, a föld színére épített kripták építése is megkezdődött. Tekintettel arra, hogy ennek az építési költsége nagyobb, mint a földbe mélyített sírboltoké, azt láthatjuk, hogy a város gazdasági fejlődésben volt. Ezt igazolja az is, hogy ebben a periódusban alakítottak ki három temetőn kívüli temetkezési helyet is.

Elsőként Molnár Józsiásnak (1941–1903), Kézdivásárhely egyik legmódosabb polgárának 1903. március 15-én bekövetkezett halála után felesége, Gál Emília mauzóleumot emeltetett az általuk a városnak adományozott kert végében. Halála után, 1909-ben őt is ide temették el. A Józsiás parkban lévő mauzóleumot az utókor azóta is ápolja.

A város másik nagyasszonyának, báró Szentkereszty Stephanie rendelkezésének megfelelően 1906-ban történt halála után az általa alapított Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet udvarán előbb egy földalatti sírboltot alakítottak ki, majd egy évre rá kápolnakriptát emeltek föléje.

A jelenlegi Józsiás parktól nem messze, a 20. század elején még a város szélének számító helyen Bartha Józsefné Hegyesi Terézia is saját földszíni kriptát építtetett lakóházuk hátsó udvarán. Az építés pontos évét nem sikerült megtudnom, de az épület stílusjegyei alapján a 20. század első éveiben épülhetett. A kriptán olvasható felirat szerint lánya, Bartha Gizella (1859–1947) és férje, dr. Szentiványi Árpád ügyvéd is ide lett eltemetve. Az egykori telket a második világháború után több részre darabolták, így ma a kriptá egy lakóház közvetlen szomszédságában áll és raktárként használják.

Jancsó Mózes (1839–1902) szeszgyáros és nejeének, Nagy Annának családi sírboltja 1904-ben még a kriptásor elején épülhetett meg, de a mellette lévő Kovács István-féle sírbolthoz hasonlóan már csak részben lehetett a domboldalba mélyíteni (1904 [32] számú kriptá). A sírok nyilván tartója szerint a sírbolt első tulajdonosa Jancsó Miklós volt, ami azt jelenti, hogy a jelenlegi kriptá megépítése előtt is létezett egy korábbi sírbolt ezen a helyen. Jancsó Mózes halálának évét tekintve azt a következtetést lehet levonni, hogy 1904-ben az özvegye építtette át a sírboltot jelenlegi formájába. Jancsó Mózes azonban még életében, 1896-ban felépíttette kétemeletes lakóházát a főtér északnyugati sarkában, a Kantába vezető utca jobb oldalán.⁶⁷ A többgyerekes család szerteágazó rokonai kapcsolatai révén dr. Balogh Lajosné, Jancsó F. Lajos, Kovácsy Lajos, Kovácsy Bálintné és Mágóri Jenőné is gondozta sírboltot. 1948-ban Jancsó Mózes fia, Jancsó F. Lajos fűszerkereskedő váltotta meg, de 1967-ben már özvegy Cseh Gyuláné fizetett a kriptá fenntartásáért.

A már korábban is említett Benkő Sándor (1831–1901) szeszgyáros, rendőrkapitány és országgyűlési képviselő, valamint felesége, Nagy Mária (1846–1902) számára 1905-ben készült el a nagyméretű családi sírbolt a temető főtca melletti részén, az 1833-ban rakott kőfal mellett (1905 [33] számú kriptá). Ez az első sík területen épített épületformájú kriptá a református temetőben. Benkő Sándor szüleinek a sírboltja már 1847-ben elkészült és ide temette 1860-ban első feleségét. Az 1904-ben megépített kriptát, tekintettel arra, hogy Benkő Sándor és a felesége már nem éltek, fiuk, Benkő István földbirtokos, szeszgyáros építtette, aki közéleti szereplőként tagja volt a Turinba utazó Kossuth Lajost köszöntő küldöttségnek. Szüleinek hamvait a régi családi sírboltból vihették át. 1948-ban özvegy Kanabé Sándorné váltotta meg. A Benkő Sándor és felesége által 1887-ben épített impozáns emeletes házuk a piactérről kivezető főtca jobb oldalán áll, az egykori székely katonanevelde épültével szemben.⁶⁸

⁶⁶ Az anyakönyvi adatok alapján egy Molnár Károly nevű mészáros és egy szücs is élt Kézdivásárhelyen és nem tudni, melyik özvegye építtette a kriptát.

⁶⁷ DIMÉNY Attila 2015, 280.

⁶⁸ DIMÉNY Attila 2015, 280.

A következő földszíni kriptát 1907-ben Szócs Károly sörgyáros építtette, akinek szerényebb, de újszintén emeletes háza 1902-ben a piactér északi ház-sorának az első polgári épülete volt.⁶⁹ A kriptá a régi temetőbejárattól jobbra húzódó, 1833-ban rakott fal mellett áll (1907 [34] számú kriptá). A kriptára vonatkozóan nem találtam egyéb adatot azon kívül, hogy Szócs Károly és Török Mária közösen építtették a családi sírboltjukat.

A Benkő Sándor-féle kriptától balra 1908-ban Nagy Dániel (1843–1909) kisbirtokos Sebesi Rózália (1846–1908) feleségének halála után felszíni sírboltot építtetett. A kisméretű kriptá formájú építményt feltehetően a régi földalatti sírbolt fölé alakították ki úgy, hogy továbbra is a földbe lehessen temetkezni. Ezt a feltevésemet az támasztja alá, hogy az új épület méretei túl kicsik ahhoz, hogy koporsókat lehessen elhelyezni benne. Ugyanakkor a rácsos ajtó mögötti belső térben látható márványtáblán a korábban elhunyt Nagy Ezékiás (1822–1893), 1848–49-es főhadnagynak és egykori városi tanácsosnak és feleségének, Fülöp Annának (1822–1907) az adatai is olvashatóak. Nagy Dániel anyai nagyapja az 1836 [4] számmal térképre vetített sírboltot építő Fülöp Sámuel *senator, consistor* volt. Valószínűleg örökösök hiánya miatt a sírboltot a református egyház gondozásába engedték át. Egy újabb márványtábla tanúsága szerint a későbbiekben Kreniczki Károly (1908–1994) és felesége, Farkas Olga (született 1927-ben) tanítónő sírhelye is itt található.

1909-ben két újabb kriptával gyarapodott a református temető. Az egyiket Kézdivásárhely egy vagonos polgára, Séra Imre asztalos, a város első temetkezési vállalkozója építtette, akinek piactéri lakóháza a főtér déli oldalán a 19. század utolsó évében épült.⁷⁰ Vagyon helyzetét támasztja alá, hogy az ő családi sírboltja az egyedüli, amely a római katolikus temető rész alatt, a Moldvába vezető országút mellett, kökerttel körülrzárt nagyobb terület hátsó felében található (1909 [36] számú kriptá). Magdolna lánya révén az 1960-as évek vége felé veje, dr. Kanabé Antal (1905–1966) orvos és unokája, a szintén orvos Kanabé Zoltán (1924–1967) is itt talált végső nyughelyet.

A másik 1909-ben épített családi sírbolt már a kriptasor alatti enyhén emelkedő területen létesült. Elsőként Nagy József építtett ide részben domboldalba mélyített földszíni kriptát (1909 [37] számú kriptá). A kriptá márványtábláján Ambrus Béla neve is olvasható, de neki csak az 1960-as években került a tulajdonába. Előbb 1948-ban Nagy Iván

Lázárné váltotta meg, de korábban Nagy E. Pál és Nagy Dezső neve is feltűnik a nyilvántartásban.

A következő években az első világháború kitöréséig mindössze négy földszíni kriptát építtettek a református temetőben. Három a kriptasor alatti domb lábánál, egy pedig a temető régi bejáratához közeli sík területen található. Mindegyik közepes méretű, természetéből rakott építmény.

Elsőként 1911-ben Klein Árpád kádármester és felesége, Bathó Julianna építtetett sírboltot a kriptasor alatti részen (1911 [38] számú kriptá). 1965-ben Lázár Istvánné fizetett a sírbolt fenntartásáért, majd ugyanebben az évben Kirics Sándorné Bíró Anna nevére is adott temetkezési engedélyt az egyháztanács.⁷¹

Egy évvel később, 1912-ben két egymással közfalas, hasonló kinézetű kriptát építtettek az előbb ismertetett kriptától balra, egy kriptahely távolságra. A jobboldali családi kriptát Csiszár József (született 1838-ban) földbirtokos, egyházi pénztáros és felesége, Nagy Teréz (született 1876-ban) építtette (1912 [39] számú kriptá). A későbbiekben Csiszár József (1898–1978) fiuk és felesége, Bartos Anna (1908–1985) is ide temetkezett. A hozzá simuló hasonló kivitelezésű kriptát (1912 [40] számú kriptá) csak a rajta található felirat alapján tudtam azonosítani. Ennek alapján Bara Gergely (1906–1975) és neje, Orosz Matild (1912–1977) családi sírboltjaként lehet számon tartani, de az építési stílusjegyek alapján minden bizonnyal 1912-ben épült és az említett személyek csak utólag lettek a kriptá tulajdonosai.

A temető réginek számító belterületén Bartha (Krancz) Gyula (1873–1913) Csernátfaluból (Brassó megye) származó, ágostoni evangélikus hitvallású kereskedő felesége, Kovács Teréz (1877–1929) helyi református származású asszony 1914-ben férje halála után építtette fel családi kriptájukat (1914 [41] számú kriptá). A kriptá az 1960-as évek végén még Bartha Gyula nevére szerepelt a nyilvántartásban.

1915-ben a református egyháztanács Nagy Gerő *énekvezér* (kántor) javaslatára egy földalatti sírboltot is kialakított a harctéren megbetegedett és elhalt katonák számára a kriptasor temető utcai bejárata felőli részen.⁷² Nem lehet tudni, hogy temettek-e valakit ebbe a sírboltba, de közel száz évvel később már nem tartotta számon a köztudat és a kovácsoltvas kerttel határolt helyet benőtte a bozót. 2014 végén felfigyelt rá egy katonai sírokat ápoló helyi társaság, amely rendbetette és egyházi támogatással emlékhellyé alakította.

Összegzésként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 20. század első két évtizedében a kriptáforma

⁶⁹ DIMÉNY Attila 2015, 280.

⁷⁰ DIMÉNY Attila 2015, 280.

⁷¹ KREkL 1965. 03. 28. / 7.

⁷² KREkL – I/24, 1915, 59/354–355. – a régi sírok nyilvántartásánál 357-es számmal szerepel.

megváltozott, ugyanakkor visszaesett az építési kedv. Ennek az is lehet az oka, hogy a jómódú polgári családok többsége már korábban megépítette családi sírboltját. Ugyanakkor ez a periódus az, amikor temetőn kívül építettek impozáns temetkezési helyeket. Ebben az időszakban azonban már olyanok is tudtak kriptát építeni, akik nem áltak a társadalmi ranglétra felső szintjén.

Kriptaépítés az 1920–1970 között

Az első világháború gazdasági nehézségei, majd az utána következő impériumváltás lelassították a dualizmus idejében fellendült építkezéseket Kézdivásárhelyen. Ez tapasztalható a református temetőben zajló építkezések esetében is. A költségesebb felszíni kriptaépítésről ismét a domboldalba mélyített sírboltok kialakítására tértek vissza, minek eredményeként a még szabadon lévő domboldali helyek is rendre beteltek.

A gazdasági és politikai megrázkódtatás úgy tűnik, hogy csak 1930 táján kezdett oldódni, ugyanis hosszú szünet után ezekben az években alakított ki Dézsi Ferenc tímármester egy közepes méretű kriptát a Turóczy Mózes-féle sírbolt mellé (1930 [31] számú kriptá). Az üres temetkezési helyet Boross Gyuláné Nagy Teréz vásárolta meg 1935-ben családja számára, melyet 1942-ben márványtáblával is megjelölt. Ebben a sírboltban találtak végső nyughelyet a Boross lányok férjei közül dr. Péter L. Amadé és dr. Fazakas Miklós ügyvédek is. Ugyancsak itt nyugszik dr. Laczkó Lászlóné született Boross Ibolya (1917–2004), kinek férje 1944-ben a második világháború áldozata lett.

Dr. Laczkó László ügyvéd emlékét egy ugyancsak 1920 után kialakított sírbolton lévő márványtábla őrzi. A korábbival ellentétes oldalon, a temető délnyugati domboldalában, a tímár és a Benkő Pál-féle sírboltok közötti részen Szócs János cipész alakított ki sírboltot (1936 [42] számú kriptá), melyet 1936-ban Laczkó Ágnes vásárolt meg a család számára.⁷³ A közepes méretű kriptába a Laczkó, a Bene, a Török és a Werner család tagjait temették, de itt talált végső pihenésre a budapesti születésű vitéz Mező Ferenc tartalékos zászlós is, aki 1944-ben Kászonjakabfalván esett el.⁷⁴

A következő kriptaépítési hullám az 1940-es évekre tehető. Ezeknek a kriptáknak nem ismerjük a pontos építési évét és a hiányos nyilvántartások alapján is csak találgatni tudunk.

A keleti domboldal kriptasorán egymás mellett található két adat nélküli kisméretű sírbolt. Mindkettő építési éve ismeretlen. Feltehetően ezek is

a két világháború közötti időszakban létesültek. Az egyik Konya Balázs családi sírboltjaként van megjelölve (1960 [29] számú kriptá). A bejárat fölötti márványtáblán a családi címer is látható, de a tulajdonosról és az ide temetettekről egyelőre nincs információ. A másik kriptá az 1920-as évek végétől városi tanácsosi tisztséget viselő román származású Cosma Romulus sírboltjaként lett megjelölve (1961 [30] számú kriptá). A bejáratú rácsos ajtón az 1961-es évszám látható, ami a kriptá formáját tekintve egy későbbi átalakítás eredménye. A számos tisztázandó dolog mellett kérdés marad az is, hogy egy etnikailag idegen személy mikor és milyen körülmények között kapott kriptahelyet a református temetőben.

A délnyugati domboldalban is található egy hasonló korú sírbolt, melyre vonatkozóan nem találtam adatokat a nyilvántartásban, de a rajta lévő márványtáblák már több eligazítást nyújtanak (1942 [43] számú kriptá). A Laczkó-féle kriptá mellett álló közepes méretű sírbolt többek között özvegy Csizsár Pálné örvéni Kovács Ilona (1870–1940) és Kozma Dénesné Kovács Amália (1852–1942) hamvait őrzi.

A tímár és Benkő Pál-féle kripták között az 1940-es évek elején még kialakítottak három domboldalban mélyített sírboltot, melyekről már a temetőben lévő sírok nyilvántartójában is találtam adatokat. Az egyik eredetileg Török Andor tulajdona volt, melyet 1942-ben Tarcsi Gyula kovásznai szobafestő segéd vásárolt meg (1965 [45] számú kriptá). 1968-ban egy ugyancsak kovásznai lakhelyű személy, Lörcincz Károly még fizetett a kriptá fenntartásáért, de ezt követően nem gondozta senki, így Tóth Kálmánné Nagy Irénke vásárolta meg a családja számára.⁷⁵

Az előbbi kriptától balra található sírboltot a kezdeti nyilvántartásban a Jancsó család tulajdonaként jegyezték be, melyet később özv. Fetés Ödönné született Jancsó Irén váltott meg (1966 [46] számú kriptá). Halála után 1966-ban ide temették, melynek emlékét az ajtó fölötti márványtábla őrzi.

A tímár kriptától balra lévő legközelebbi és egyben a kriptasor utolsó sírboltja eredetileg a Nagy Gyula vendéglős tulajdona volt, melyet előbb özvegy Földi Istvánné, majd 1967-ben özvegy Boda Gézáné váltott meg. A márványtábla szerint ma Boda Géza családtagjainak a temetkezési helye (1966 [47] számú kriptá).

Összegzésként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az első világháború utáni kriptaépítés a korábbi időszakhoz viszonyítva lelassult. Többnyire az 1930-as és 1940-es évek fordulóján indult újra a sírboltok

⁷³ KREkL – 1936, 15.

⁷⁴ Az erre vonatkozó emléktáblát 2014-ben helyezte el a kriptá

falán az Erdélyi Történelmi Vitézi Rend.

⁷⁵ KREkL – I/43, ***, 189 szám / nincs oldalszám

építése, melyeket a temető két dombos részén található üres helyekre alakítottak ki. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az építetők között megjelennek a kézműves társadalom képviselői, akik azonban rövid idő elteltével, sokszor használatba vétel előtt lemondanak róluk.

Az 1970-es évek kriptaépítési hulláma

Az 1970-es évek elejétől ismét fellendült a kripták építése. A keleti kriptasor alatti részen 1973–1977 között egymás mellé három földszíni kriptát építettek. 1974-től 1980-ig pedig a tímár kriptá jobb oldali részén található domboldalt is szorosan egymás mellé épített kriptákkal töltötték be, összesen tíz családi sírboltot alakítva így ki. Ez már az az időszak, amikor a régi református temető annyira feltelt, hogy az addig üresen álló országútig terjedő részt is megnyitották a temetkezés számára. Az 1980-as évek folyamán ennek a temetőrésznek a jobb és bal oldalán is kialakítottak egy-egy újabb kriptasort. Az 1970-es évektől kialakuló temető és kripták vizsgálatával a jelen felmérés nem foglalkozik, de a kutatási beszámoló mellékletében található régi sírboltokról és kriptákról készített adatbázisban az 1970–1980 közötti kripták helyszíni adatai megtalálhatóak.

Összegzés

A 2014–2015 között végzett kutatással elkezdődött a kézdivásárhelyi református temetőnek a szakemberi felmérése. A temető térbeli fejlődésének vizsgálata során számos eddig ismeretlen adat került elő a temető kialakulására vonatkozóan. Térkép készült a temetőről, feltüntetve rajta 362 sírhelyet és 403 régi sírjelt, melyek sorsa a későbbiekben követhető és felügyelhető lesz. Továbbá a kutatás fontos hozadéka lehet, hogy segítséget nyújthat a református egyháznak a felhagyott sírhelyek újra eladásakor. Az új tulajdonosok figyelmének a felhívása a sírban nyugvó személyek kegyeletének a megőrzésére és a régi sírkő ápolásának fontosságára a temető egészére jó hatással lehet.

A jeles személyek sírhelyeinek megjelölése és ápolása már a helyi közösség feladata kell legyen. A kutatás ebben is segítséget nyújthat azzal, hogy irányt mutat és megjelöli az arra érdemes személyek nyughelyét. Az elkészült térkép segítségével pedig könnyen beazonosíthatóvá és visszakereshetővé váltak a sírok és sírkövek.

A kézdivásárhelyi református temető a 19. század polgári átalakulásainak egyik látványos lenyomataként is értelmezhető. A temetkezési helyek földalatti

sírbolttá, ill. kriptává való változtatása a korábbi nemesi hagyományok szélesebb körben való átvételének köszönhetőek. Nem véletlen tehát, hogy 1829-ben elsőként egy nemesi rangon lévő személynek állítottak monumentális síremléket Kézdivásárhelyen. Az utána megjelenő épületszerű előfallal rendelkező sírboltokat már a jómódú polgári családok készítették maguk és családtagjaik számára. A szórványos megjelenésből látszik, hogy kezdetben még csak a város közéletében fontos szerepet játszó személyek tértek át erre a temetkezési formára, feltehetően ezzel is hangsúlyozva a társadalomban betöltött szerepüket és nem utolsó sorban igazolva anyagi helyzetüket.

Az egyháztanács 1863-ban hozott rendelete már arra a közösségi igényre válaszol, amely a sétatér hiányának pótlásán túl a újabb sírboltépítéseknek is teret enged. A sírboltok gyarapodása és a kriptasor kiépülése egybeesett a város főterei polgári épületeinek átalakulásával. Az első világháború kitöréséig Kézdivásárhely vagyos polgárai voltak azok, akik az építkezéseket fontosnak tartották. A 20. század elejétől a domboldalba mélyített kisebb-nagyobb előfallal zárt sírboltok mellett megjelentek a sík felületen épített házjellegű kripták is. Az egyébként drágább kivitelezésű temetkezési helyek közül hármat a temetőn kívül létesítettek. A főnemesi családokra jellemző saját birtokon épített kriptá mintájára elsőként Molnár Józsiás és Gál Emília mauzóleumot állított a város számára sétatérnek átadott kertjük végében. Bárány Szentkereszty Stephanie-nak, a korszak legjelentősebb közéleti szereplőjének végakarata szerint sírboltja fölé kápolnát emeltek az általa alapított Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet udvarán.

Az első világháború utáni időkben a sírbolt- és kriptáépítés lelassult. Az 1930-as évek végén indult be újra és azt tapasztaltuk, hogy ekkor már a középosztály képviselőit is ott találjuk az építetők között. Ezek száma a későbbiekben olyan mértékben növekedett, hogy az 1960-as évek végétől már ők lettek többségben a kriptáépítők.

A kutatás eddigi eredményein túl marad még megválaszolandó kérdések. Például tudjuk, hogy a kripták építésére vonatkozó kérés több esetben a hozzátartozó halálát követően lett benyújtva az egyháztanácshoz. Kérdés tehát, hogy addig, amíg elkészült a kriptá, hova temették el a halottat?⁷⁶ Ez első látásra feltételezi a későbbi újratemetést, vagyis a holttest „ideiglenes” helyéről a véglegesbe való mozgatását. A régi családi sírhelyeket kik használták tovább? Ezekre és sok más kérdésre a későbbi kutatás során keresem a választ.

⁷⁶ Például a 1874 [16] és 1874 [17] kripták esetében.

Levéltári források

- A Kézdivásárhelyi Református Egyházközség Levéltára (KREkL)
– Presbiteri jegyzőkönyvek 1834–1920 között
– I/43 – A temetőben lévő sírok nyilvántartása 1921–1967 között
– Az 1967-ben új regiszterbe átirított és újraszámozott temetőben lévő sírok nyilvántartása

- A Kézdivásárhelyi Polgármesteri Hivatal anyakönyvei 1895-től (KPHA)
A Kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum irat- és fotótára (ILCM)

Irodalom

- BAKK Endre
1895 *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok Története*, Kézdivásárhely–Miskolc, 122.
- DEÁK Ferenc Loránd
2009 *Temetkezési és halottas szokások Csernátonban és környékén*, Pallas-Akadémia könyvkiadó, Csíkszereda.
- DEMETER Lajos
2007 *A háromszéki temetők jelképvilága*, in: S. Lackovits Emőke – Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 373–409.
- DIMÉNY Attila
1997 *Padmalyos temetkezés Kézdivásárhelyen, ACTA 1996/II*, Sepsiszentgyörgy, 183–188.
2015 *A dualizmus kori polgári magánépületek és bérházak Kézdivásárhelyen*. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*, Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 275–286.
- GAAL György
2006 *Tört kövön és porladó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*, Stúdium Kiadó, Kolozsvár.
- HAMVAY Péter
2017 *Lehet-e múzeum a sírkert? Temető, panteon, parcella*, *Múzeumcafé* 61. 2017/5, 57–75.
- KINDA István
2016 *Homokkőbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei*, Pro Havadtő Egyesület – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- KUNT Ernő
1978 *Temetők az aggteleki-karszt falvaiban*. *Studia Folkloristica et Ethnographia* 3, Debrecen.
- SZÁVAI János
1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I–II*, Szeged.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1987 *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. (N–Szé), Akadémiai Kiadó, Budapest, 446–447.
- POZSONY Ferenc
2016 *Kalotaszegi sírkövek*, in: Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*, DE Néprajzi Tanszék – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen, 229–249.

Moștenirea culturală a cimitirului reformat din Târgu Secuiesc

(Rezumat)

Prin cercetările efectuate între anii 2014–2015 s-a început prelucrarea sistematică a cimitirului reformat din Tg. Secuiesc. Analiza evoluției teritoriale a necropolei a rezultat o abundență de date noi. Pe parcursul analizei s-a urmărit elaborarea unei hărți, pe care au fost marcate 362 de morminte, și 403 locuri de morminte. Cu ajutorul acestuia vom putea urmări soarta mormintelor din cimitir. Totodată rezultatele cercetării pot fi folosite și de Biserica Reformată la marcarea mormintelor părăsite, și repartizarea lor noilor proprietari. Atragerea atenției asupra pietății față de decedați, și îngrijirea mormintelor vechi poate fi benefică pentru întregul cimitir. Pe de altă parte cercetarea poate veni în ajutorul administrației locale în efortul său de a proteja și îngriji mormintele personalităților istorice locale. Cu ajutorul hărții elaborate în cadrul cercetării noastre aceste morminte pot fi identificate cu ușurință.

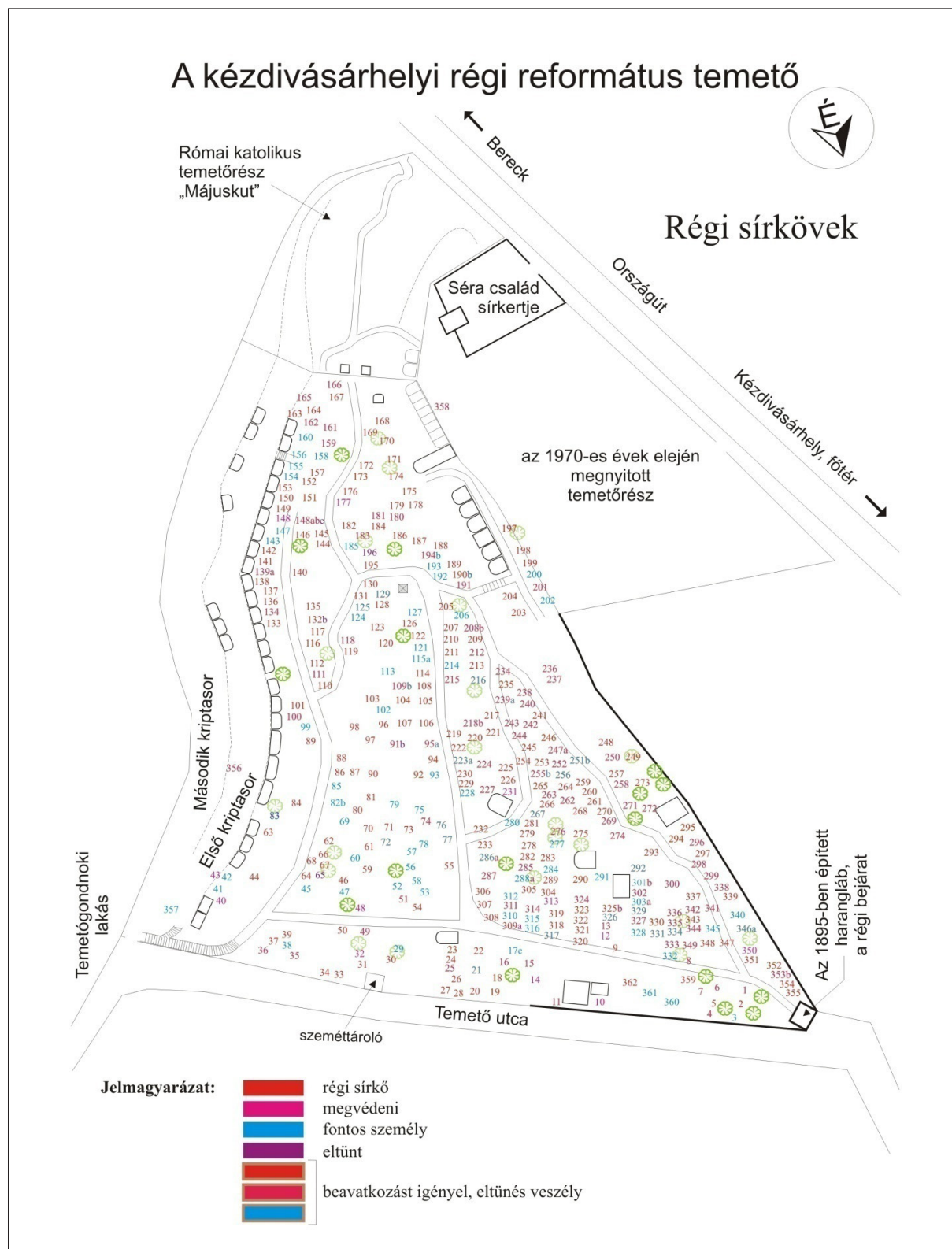
The Cultural Heritage of the Protestant Cemetery in Kézdivásárhely

(Abstract)

The scientific survey of the Protestant cemetery in Kézdivásárhely was made in 2014–2015. The research upon the territorial evolution of the necropolis has resulted in an abundance of new data regarding its formation. In the course of the survey a map has also been elaborated, on which we have marked 362 tombs and 403 graves. This map is a worthwhile guide for the local Protestant church in keeping track of the graves, but it could also help in raising the awareness of new owners to enshrine the memory of the deceased.

Looking after the tombs of important historical personalities falls under the responsibility of the local community. Our research could be a valuable aid in this effort, in that it identifies the noteworthy personalities, pinpointing and keeping track of their tomb.

Melléletek

A 2000-es évek elején a Székely Nemzeti Múzeumba menekített 1779-es évszámú sírkő

A 65-ös helyrajzi számú, 2014-ben előkerült, 1779-es évszámú sírkő
(fotó: Dimény Attila)

A 238. helyrajzi számú, 18. századi sírkő (fotó: Dimény Attila)

A 348a. helyrajzi számú, 18. századi sírkő (fotó: Dimény Attila)

A 72-es helyrajzi számú sírkövet Török József *senator* és felesége, Benkő Sára készítette 1834-ben (fotó: Dimény Attila)

Az albisi Barabás és a nagyajtai Cseréy család sírboltja. A 129-es helyrajzi számú sírkövet a múzeumalapító Cseréyné Zathureczky Emília állíttatta 1875-ben (fotó: Dimény Attila)

Az 1907-ben állított 41-es helyrajzi számú sírkő Székely János kézdivásárhelyi református lelkész sírját jelöli (fotó: Dimény Attila)

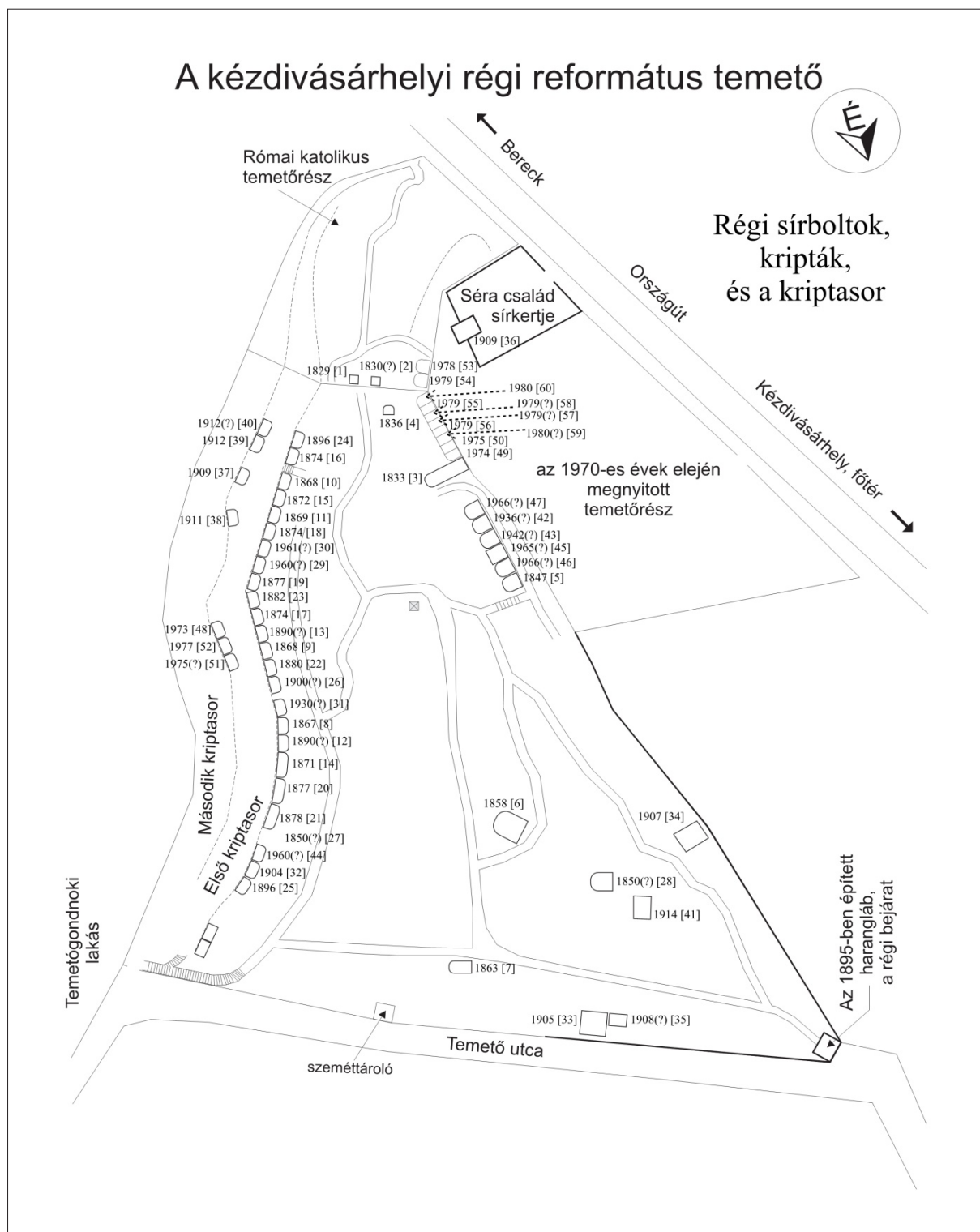
Szentkatolnai dr. Bálint Gábor egyetemi tanár és neje, Spilmann Rózália obeliszkje (45-os helyrajzi számú sír)

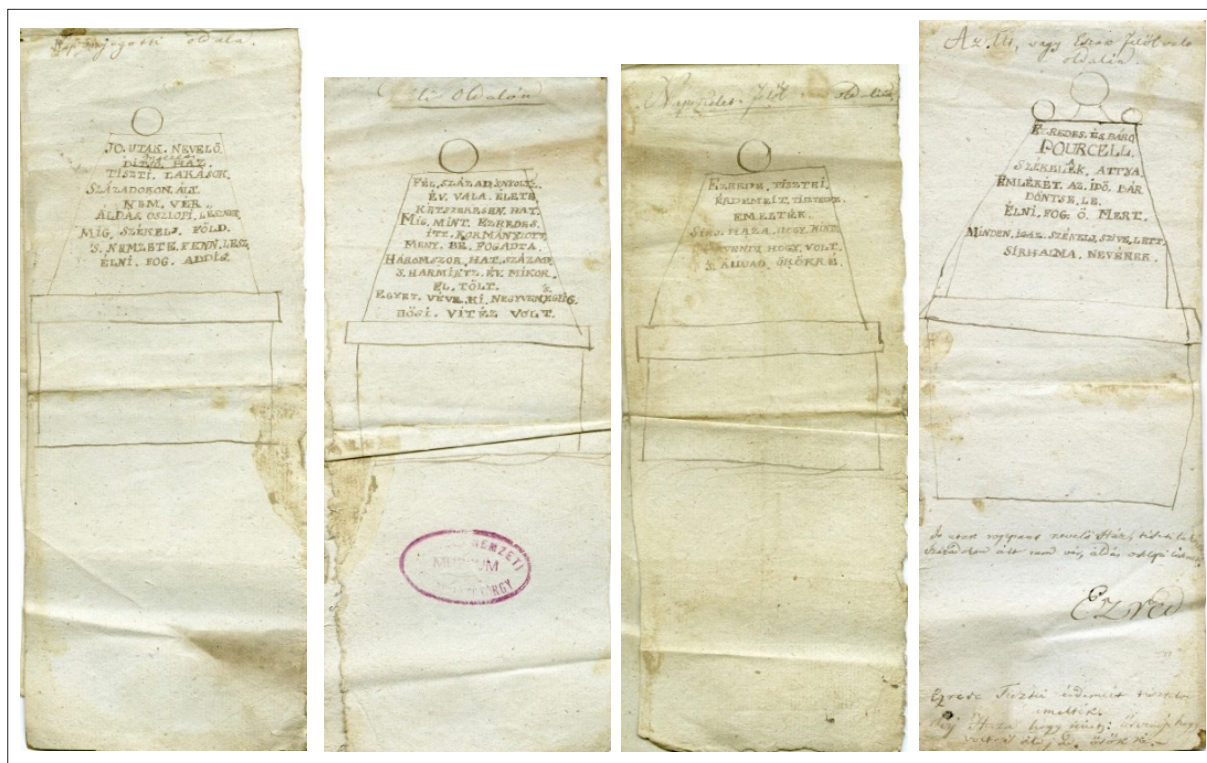

A 83-as helyrajzi számú, Jancsó József gyógyszerész eltűnt síremléke
(fotó: Dimény Attila, 1994)

A 301a helyrajzi számú sírkő, az ozsdolai Zsögön Zoltán tanár-költő síremléke

Báró Purcell János síremlékterve a Székely Nemzeti Múzeum irattárából

A református temető korai síroltjai, 1830_2 és 1836_4. (fotó: Dimény Atila)

A nagyméretű tímár kripta hátulnézetből, 1833_3. (fotó: Dimény Attila)

A nagyméretű tímár kripta a 2015-ös javítás előtt, 1833_3. (fotó: Dimény Attila)

Az 1863-ban kialakított 1863_7 sírbolt fotója 1960-ban. A fotón Szász Bálint fazakasmester családja (fotó a család tulajdonában)

Az 1863-ban kialakított 1863_7 sírbolt (fotó: Dimény Attila)

Az 1863 után kialakított kriptasor egy része és az egykori sétatéri kőpadok lábai (fotó: Dimény Attila)

A kriptasor a különböző nagyságú előfalakkal (fotó: Dimény Attila)

A kriptasor kriptáinak időben való formai változása (fotó: Dimény Attila)

Részben domboldalba mélyített épületszerű kripták a kriptasor elején (fotó: Dimény Attila)

Az 1908_35-ös földalatti sírbolt és 1905_33-as földszíni kriptá (fotó: Dimény Attila)

Molnár Józsiás és Gál Emília mauzóleuma a Józsiás parkban (fotó: Dimény Attila)

Bárá Szentkereszty Stephanie kápolna-sírboltja az egykori leányárvaház udvarán (fotó: Dimény Attila)

Bartha Józsefné Hegyesi Terézia földszíni kriptája lakóházuk hátsó udvarán, a jelenlegi városi piac szomszédságában (fotó: Dimény Attila)

Séra Imre sírkertje és kriptája, 1909_36. (fotó: Dimény Attila)

A kriptasor alatti, részben domboldalba mélyített kripták, 1909_38, 1912_39 és 1912_40. (fotó: Dimény Attila)

Az 1930-as években épített 1930_31-as sírbolt a kriptasoron, a Turóczi Mózes sírboltja mellett (fotó: Dimény Attila)

Többnyire az 1940-es években beépített délnyugati kriptasor, háttérben a tímár kriptával (fotó: Dimény Attila)

Az 1970-es évek végén épített kripták a Séra sírkert mögött (fotó: Dimény Attila)

Az 1979-ben és 1980-ban épített kripták, 1979_55 és 1980_60. (fotó: Dimény Attila)

Dimény-Haszmann Orsolya

EGYHÁZI ÜNNEPEK MINT KÖZÖSSÉGSZERVEZŐ
TÉNYEZŐK EGY CSERNÁTONI GAZDANAPLÓBAN

Kutatástörténeti előzmények

A vallásos jellegű kéziratos gyűjteményeket a 16–17. században fokozatosan kezdték felváltani a világias énekeskönyvek, emlékiratok, naplók,¹ azonban az írás-olvasás lassú terjedése miatt a népi írásgyakorlat, íráshasználat ehhez képest később, a 18. század végére vált általánossá. Az 1868-as tanügyi törvény nyomán fokozatosan kezdték szélesebb körben használni az írást,² ennek a gyakorlatnak elsősorban gazdasági okai voltak, de egyre inkább napi szükségletté vált. Még ez sem eredményezett tömeges írott anyagot a nép köréből, de elkezdődött egy visszafordíthatatlan folyamat, amelyben az írás szerepe nagyon felértékelődött, presztízssé vált. Egy új önkifejezési eszköz lett, amelyet elsősorban azok használtak, akik valamilyen különleges eseményt éltek át. Az írás, az írni-olvasni tudás elterjedése óta az oralitás egyik alternatívájává vált.³ A magánjellegű dokumentumok vizsgálata segíthet abban is, hogy bizonyos történelmi korszakokat ne csupán az utókor megítélésének tükrében lássunk, hanem azok szemszögéből is, akik végigélték azt, minden nehézségével, örömeivel együtt. Így érthetjük meg a cselekedeteiket is adott helyzetben, reakcióikat a világ dolgaira. A népi írott dokumentumok értékére, kutatásuknak fontosságára Ujváry Zoltán hívta fel a figyelmet a magyar folklorisztikában,⁴ de Európában magánjellegű dokumentumokat először a lengyel kutatók kezdték vizsgálni, körülbelül száz éve.⁵ Albert Ernő tanulmányában utal arra, hogy László Gyula már 1943-ban felhívta a kutatók figyelmét a népi verses levelek összegyűjtésének, vizsgálatának fontosságára, amelyek a népi magatartásvizsgálat kulcsfontosságú forrásai lehetnek.⁶ Az írásbeliség fokozatos terjedésével nőtt a népi kéziratok mennyisége is. Ez a tény irányította a kuta-

tók figyelmét a népi kéziratok folklorisztikai, néprajzi, kortörténeti vizsgálatára. Hanák Péter kutatásai, következtetései újabb támpontokat nyújtottak a népi levelek vizsgálatának kérdéskörében.⁷

A gazdasági élet megszervezésében szintén fontos szerepet kapott az írás, a néprajzi szakirodalom is ezeket a típusú szövegeket azonosította leghamarabb.⁸ Az első monografikus jellegű tanulmányt Molnár Ambrus, néprajzkutatással is foglalkozó lelkész tette közzé, ebben egy sápi parasztember, Topa Mihály (született: 1839, meghalt: 1922) életével és gazdálkodásával foglalkozott, főként az 1890 és 1896 közötti esztendőkre vonatkozóan. Munkája a fenti személy naplójára és élő emlékezetre egyaránt támaszkodik.⁹ Nem sokkal később egy parasztgazdaság munkaszervezetéről tett közzé dolgozatot Molnár Mária, egy tarpai, 1940-es gazdasági iskolai munkafüzetet elemezve.¹⁰ Sz. Bányai Irén az újkortörténeti muzeográfia szempontjából elemezte a parasztirattárak jelentőségét, figyelve a családi eseményekre, a gazdálkodásra, levelezésre.¹¹ Ebbe a sorba illeszkedik Mohay Tamásnak a Nagy Sándor életéről és gazdálkodásáról írt könyve, amely, az általam bemutatott naplóhoz hasonlóan a 20. század első felét vizsgálja, pontosabban az 1925 és 1963 közötti éveket.¹² S. Laczkovits Emőke a háromszéki Esztelnek,¹³ Pozsony Ferenc pedig a szintén háromszéki Zabola vonatkozásában foglalkozott a gazdasági élettel.¹⁴ A két vizsgálat időrendben egymás mellé tehető, egymás folytatásaként is értelmezhető, hiszen S. Laczkovits Emőke az esztelneki Szacsvay-kúria egykori gazdáinak 1855–1900 között vezetett naplótöredékét vizsgálja, Pozsony Ferenc pedig az első világháború idejét egy zabolai tüzér levelezése alapján. Mindkét írott dokumentumanyag a gazdasági élet sajátosságait, az egyének gazdasághoz való viszonyát mutatja be.

¹ KATONA Imre 1977, 73.

² ALBERT Ernő 1999, 30.

³ KESZEG Vilmos 1998, 621.

⁴ UJVÁRY Zoltán 1980.

⁵ Lásd pl. a lengyel THOMAS, William I. – ZNANIECKI, Florian szerzőpáros munkáját.

⁶ ALBERT Ernő 1999, 30.

⁷ HANÁK Péter 1973.

⁸ VAJDA András 2013, 255.

⁹ MOLNÁR Ambrus 1967, 117–172.

¹⁰ MOLNÁR Mária 1970.

¹¹ Sz. BÁNYAI Irén 1973.

¹² MOHAY Tamás 1994.

¹³ S. LACZKOVITS Emőke 1994.

¹⁴ POZSONY Ferenc 2008; lásd még BEREZCKI Ibolya – POZSONY Ferenc (szerk.) 2016.

Ferenc tüzér leveleinek hangsúlyos része a szülőfaluhoz kapcsolódik. „A frontról hazaküldött levelei azt tükrözik, hogy Ferenc baka mentálisan mindig is otthon volt...”, a fronton is számon tartotta az otthoni mezőgazdasági munkafolyamatokat.¹⁵

Ebbe a sorba illeszttem az általam vizsgált gazdanaplót (részletesebben alább ismertetem), amely időben a fent említett két vizsgálat folytatása lehetne, hiszen a két világháború közötti évekbe enged betekintést. Térben is az említett vizsgálatokhoz kapcsolódik, mert szintén Háromszék gazdasági, társadalmi életére nyit rálátást.

Az első világháború előtt a háromszéki gazdacsaládokban jól meghatározott volt a férfiak és a nők helye a gazdálkodásban, a família és a falu társadalmi életében. A családi gazdaság irányítása elsősorban a férfiak feladata volt, míg a nők általában a háztartást vezették. A zabolai gazdacsaládok háztartása és gazdasága a 20. század elején is alapvetően önállósra épült, éppen ezért nem figyeltek különösebben a piac szükségleteire vagy viszonyaira sem.¹⁶ Csernáton esetében éppen ennek ellenkezője mondható el, hiszen itt nagyszámú középbirtokos élt, akik, mondhatni, a gazdálkodó középosztály tagjai voltak, piacra is termeltek,¹⁷ a földművelés jelentette a megélhetési forrásukat.

Rövid családtörténet

A felsőcsernátoni Magyaróssy Ferenc (1871. április 8. – 1944. február 26.) Magyaróssy Dávid (1845–1925) és Végh Mária (1847–1921) legnagyobb gyermeke. Őt testvére volt, Mária, Zsuzsánna, Klára, Ilona és Károly.¹⁸ Feleségül vette az alsócsernátoni Molnár Ilonát, akinek a keresztelési anyakönyvi kivonatából tudjuk, hogy 1879. október 18-án született, 1953. április 14-én hunyt el. Örökös nélkül maradtak, de a bejegyzésekből tudjuk, nagyon sok keresztgyermekük, illetve gyámgyermekük is volt, akiket tanítottak Kézdivásárhelyen. A Kovászna megyei levéltárban található esketési anyakönyvből, illetve az ezüstlakodalmukra készített meghívóból tudjuk, hogy 1898. július 16-án kötöttek házasságot az alsócsernátoni református templomban, Ferenc 27, Ilona 19 éves volt ekkor. Esküvői tanúik Magyaróssy István zilahi református lelkész, Bakcsi

¹⁵ POZSONY Ferenc 2008, 191.

¹⁶ POZSONY Ferenc 2008, 194.

¹⁷ A bejegyzésekből világossá válik, hogy nagyon fontos volt a piacozás az életükben, leggyakrabban Kézdivásárhelyre jártak be eladni, illetve vásárolni, de részt vettek a helyi, környékbeli vásárokon, illetve Csíkszeredéig is eljutottak; mondhatni, életterük kb. 60 kilométeres körzetre korlátozódott.

¹⁸ Mária Dezső Józsefhez, Zsuzsánna Rákosi Károlyhoz, Klára Bölöni Mátéhoz, Ilona Rákosi Ignáchoz ment hozzá, Károly öcs-

Boldizsár ny. énekvezér voltak, eskető pap: Bodor Géza. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Magyaróssy család minden generációjából került ki pap, tanító.

Magyaróssy Ferenc jól felszerelt gazdasággal rendelkezett, lovakat, ökröket tartott, rendelkezett a mezőgazdasági munkálatokhoz szükséges eszközök nagy részével, vetőgéppel, boronával, ekével, lógereblyével, magtisztító géppel, tárcsás boronákkal, hordószeke-ekkel. Több szekere, parádés kocsija volt. A két világháború nehezebb éveiben is mindig több cselédet, külön leányt és legényt,¹⁹ illetve kocsist is tartott.

Fontos megjegyezni, hogy Alsó- és Felsőcsernáton között is voltak különbségek, mind gazdasági téren, mind mentalitásban. A népi mondás úgy tartotta, hogy „Alsóban volt a rang, Felsőben a lang.” Ez azt jelentette, hogy Alsócsernátonban élt a nemesi osztály, azonban Felsőcsernáton szorgalmával, iparkodásával, céltudatosságával jelentős birtokokra tett szert. Arra törekedtek, hogy minél több földbirtokot szerezzenek, majdnem mindenkinek 20–30 hektár tulajdona volt. Magyaróssy Ferenc, felsőcsernátoni lévén, bizonyára mentalitásában magával hozta az ottani szellemiséget, amellet, hogy családja is tehető volt.

Egy gazdanapló, amely meghaladja műfaját

Jelen tanulmány Magyaróssy Ferenc gazdanaplójával foglalkozik. A témáról közöltem már átfogóbb elemzést egy kötetben,²⁰ ugyanez az elemzés megjelent a *Csernátoni Füzetek* című időszakos kiadvány²¹ 67. és 68. számában, két részben. Ebben érintettem ugyan a gazdanaplóban tükröződő egyházi ünnepeket, ezúttal azonban ezekre helyezem a hangsúlyt.

A néprajzi irodalom parasztkrónika néven tartja számon a rendszeres, személyes vagy családi tárgyú feljegyzéseket. A *Magyar Néprajzi Lexikon* ide vonatkozó cikkelye szerint: „az alkotó jellegű paraszti írásbeliség 19. sz. elején jelentkező, prózai megnyilatkozási formája. A kéziratos naplók, illetve parasztkrónikák gazdasági, politikai, személyes vonatkozású feljegyzéseket, időjárás-figyeléseket, természeti katasztrófák (árvíz, tűz, aszály) leírását s ennek kapcsán élménytörténeteket, filozofikus eszmefuttatásokat tartalmaznak. Kiváló adatokat szolgáltatnak

cse pedig a bölöni Henter Gizellát vette feleségül. Ilonának nem voltak utódai.

¹⁹ A cselédfogadásra több bejegyzést is találunk a vizsgált gazdanaplóban, egyet idézek itt, melyből látható, mennyiért szegődte el a cselédeket az 1920-as években: „Megfogadtam Bartalis Istvánt béresnek 4000 leu, 6 Hl (hektoliter) gabona, 10 sing posztó, egy malacz, ruha csinálást fizetem.” (1923. jan. 1.)

²⁰ DIMÉNY-HASZMANN Orsolya 2015.

²¹ DIMÉNY-HASZMANN Orsolya 2016; Uő 2017.

a gazdaság- és társadalomtörténet, meteorológia, néprajz- és nyelvtudomány számára.”²²

Az elemzett gazdanaplót parasztkrónikaként határozom meg, amelyet Magyaróssy Ferenc 47 éves korában kezdett el vezetni, negyedszázadon át írt bele, felesége pedig még két évig vezette, de már nem a korábbi rendszerességgel. (Érdeemes jelezni egyébként, hogy nemcsak férje halála után írt a gazdanaplóba, hanem korábban is, olyankor, amikor férje napokig nem tartózkodott otthon, főként a gazdasági életre és az időjárásra vonatkozó adatokat jegyzett be a gazdakönyvbe.) Így a napló életideje 25–27 év, majdnem egy emberöltőnyi idő. A napló 40 × 29 cm-es vaskos füzet, kemény kartonháttal, fél bőrkötéssel, nyomdailag kis rubrikákra van osztva, vonalazása és rovatolása arra utal, hogy eleve könyvelésre szánhatták. A bejegyzőnek első dolga a füzetrel a sorszámozás lehetett, hiszen 2–487. számozott lapja van²³, azonban elől is, hátul is vannak üresen maradt oldalak. Az 1-es oldalt kivágták, jól látszik a lapfoszlány. A tényleges beírások a 10–429. lapokon találhatók. Első olvasásra úgy látszott, hogy az 1919. január 1., szerda, illetve 1946. december 29., vasárnap közti bejegyzéseket tartalmazza. Épp ezért, no meg az írás rutinossága, rendszeressége miatt is az volt az érzésem, hogy biztosan lehetett még ez előtt is naplója Magyaróssy Ferencnek. Azonban, elérve a 350. lapot, arra figyeltem fel, hogy a legfelső sorban, ahol addig az 1919-es évszám kapott helyet, 1918 van, pontosabban 1918. XII. 7. Megbizonyosodtam arról, hogy valójában 1918 decemberével kezdődik a füzet. Ez az időszak fordulópontot jelentett a bejegyző és felesége életében, meg tudjuk, hogy ekkor költöznek Alsócsernátonba.

A családról Magyaróssy Ferenc egyik testvérének unokájával beszélgettem,²⁴ ebből a beszélgetésből kaptam választ és magyarázatot a fenti eseményre. A családi emlékezet szerint Magyaróssy Ferenc Kézdi királybírája volt, de nem esküdött fel a román államra, és 1918-ban elveszítette állását. Gyászjelentőjén a neve alatt az olvasható: ny. tb. szolgabíró, földbirtokos. A két adat összefüzléséből arra következtettek, hogy valóban köztisztviselő lehetett, és 1918-ig Kézdivásárhelyen éltek.

Magyaróssy Ferenc és Molnár Ilona örökös nélkül hunytak el, vagyonuk szétoszlott a család közt,

illetve az államosítás áldozatává vált. Érdekes módon a napló egy közeli lakásban, Könczey Katalin tanítónőnél megmaradt. Ők családi barátok voltak, gyakran töltötték az időt egymás társaságában. Valószínű, lelki kötődések miatt őrizte meg ezt is, néhány más családi irattal együtt, mint Magyaróssy Ferenc neki címzett gyászjelentője, az ezüstlakodalmukra küldött meghívó, egy fénykép Ferencről stb. Ezeket az írott emlékeket Haszmann Pál Péter muzeológus gyűjtötte össze 2001-ben. Mivel a Könczey család leszármazottai sem élnek már a községben, a telket a házzal elidegenítették, azóta már le is bontották, valószínű, az enyészeté lett volna ez az értékes „parasztkrónika” is, ha akkor nem kerül Haszmann Pál Péter muzeológushoz és ezáltal a múzeum levéltárába.

Öt nagy témakört különíthetünk el a naplóban, hangsúlyosak a gazdasággal kapcsolatos adatok, de mellette időjárással, sajátos természeti jelenségekkel²⁵ kapcsolatos feljegyzések, közösségi ügyek, szokásvilág, kapcsolatháló is szépen kirajzolódik a bejegyzésekből.

Alaposabb vizsgálat nyomán megállapítható, hogy nem egyszerű gazdanaplóval van dolgunk, nem csak gazdasággal kapcsolatos feljegyzéseket találunk benne, hanem egy család, sőt egy közösség két világháború közötti életének krónikáját olvashatjuk belőle. A napló forrásértéke így nemcsak a család története szempontjából jelentős, hanem az egész közösség, főként a Csernátonban élő nagyszámú, hozzájuk hasonló földterülettel rendelkező földbirtokos életvitelének megrajzolására vonatkozóan is. „A néprajztudományban axiómaszerűen tudott tétel, hogy a paraszti életmódban és értékrendben a földbirtok központi szerepet játszik. A föld köré szerveződnek, a földhöz viszonyuló kapcsolatukban értelmeződnek az agrártársadalom olyan alapvető struktúrái, mint az üzemszerkezet, a család, a kapcsolathálók rendszere, az értékrend, a fogyasztás, a kognitív ismeretek stb.”²⁶

Egyházi ünnepek lenyomata a gazdanaplóban

Egyik, általam érdekesnek ítélt elemzési szempont a közösség szokásvilágának vizsgálata a beírások tükrében. Itt fontosnak tartom leszögezni, hogy elsősorban a jeles napok köré szerveződő szokásvilágra figyeltem, melyek az egyházi évet követik, ezek közül

²² KÜLLŐS Imola 1981, 186.

²³ Csak a páratlan oldalakat számozta, így két oldalnak tulajdonképpen egy szám felel meg. Beírást a lap mindkét oldalán, vagyis 838 oldalon találunk.

²⁴ Adatközlő: Bölöni Dávid, Csernáton.

²⁵ Pl. orkán erejű szél, nagy szél, szivárvány februárban, földrengések. A legnagyobb erejű földrengés az 1940-es volt, erről így írt: „Reggel 3 órakor erőss földrengés volt olyan, hogy mindenki

megjéjt és kifutott. 1940. XI. 9.” 1930 augusztusában erős szél volt, mely kihatott a termésre is, nagyon sok mindent tönkretett. December 31-i bejegyzésében megemlíti. Így írt akkor róla: „Este erős orkán jég és eső épületeket elbontott fákat kidöntött, szekereket ledöntött, nálunk a nagy cseresznye fát kitörte, fákat kitört, szalma kazalt és asztagot elhányt.” (1930. augusztus 9.)

²⁶ BALOGH Balázs 2002, 180.

is leghangszúlyosabban a karácsonyi, húsvéti ünnepkör rajzolódik ki.

A vallásos közösségek legnagyobb időegysége az egyházi év, melynek keretében a keresztények Krisztus élettörténetének legfontosabb eseményeire emlékeznek. A karácsony, húsvét, pünkösd napjainkban is a keresztény kalendárium legjelentősebb ünnepköre Erdélyben is.²⁷

A karácsonyi ünnepkör a december 24. és 27. közötti időszakot foglalja magába, de Magyaróssy gazdanaplójában már december 23-i bejegyzésekben találunk utalásokat az ünnepi készülődésekre, mint amilyen a takarítás, állatvágás. A karácsonyi sütés-főzés általánosságban jelenik meg, csupán a káposztagyalulás és a tészta-, illetve kalácssütés van említve név szerint. A házban való, illetve a ház körüli rendezés, takarítás is általános volt. Az ünnepek alatt elmentek templomba, találunk utalást a karácsonyi legátus fogadására vonatkozóan. 1928-ból és az 1930–1933 közötti évekből december 24-én karácsonyfa-díszítésre való utalásokat is találunk: „Feleség tortát süített azután karácsony fa díszíteni járt.” (1928), „...Délután Irénél volt karácsonyfázní este karácsony vacsorán” (1933). A karácsonyi ünnepek alatt elég intenzív volt a vendégeskedés, azaz vendégek fogadása vagy vendégségbe járás. Ez elsősorban a rokonokkal való kapcsolattartást erősítette, a szülők, testvérek látogatják, köszöntik egymást, illetve a baráti körbe tartozó családok is, akik közt jegyzőt, tanítót, patikust, orvost, lelkészt és másokat találunk. A jeles napok közül december 28., Aprószentek napja is majdnem minden évben be van jegyezve a dátum alá. Egészen 1924-ig, hat éven át, édesapja haláláig (1925. január 10-én hunyt el) Dávid-napoztak ezen a napon. Február 2-a, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe, lévén katolikus ünnep, egyetlen kivétellel (1934) szintén megjelenik, nem kiemelten ugyan a dátum alatt, ahogy a naplóírónak szokása kiemelni más jeles napokat, de a bejegyzéseket olvasva több utalás van arra, hogy a cselédek elmentek templomba ezen a napon: „a leány gyertya szentelni a templomba volt”. A nagyböjt kezdetét jelző húshagyó kedd, hamvazószerda közül a húshagyó keddet jelöli, ehhez kapcsolódóan elmondható, hogy szokás volt a kürtöskalács-sütés, és bálakat is tartottak. Az ünnepre, ünnepi készülöttekre vonatkozó bejegyzések mindig a gazdasággal kapcsolatos bejegyzés után kapnak helyet, s noha mellékesebb szereppel bírnak, végigkísérik az egész naplót: „A legény nyári fát vágott a maradékokból. Kürtös kalács sütés volt. A nagy hordot megcsapoltuk. A cselédek mind bálba mentek. Dél előtt napos délután szeles hűvös.” (1935. III. 5.)

„Pucolás, zsirolvasztás, kürtös kalács sütés volt. A legény seprüt kötött. Napos hideg kevés hó.” (1928. II. 21.) „Dél előtt a tarkák haját lenyirtuk. Délután lójáratás volt. Feleség kürtös kalácsot süített. Felleges hideg szél.” (1936. II. 25.)

Egy következő résztema, amire kitérek, a húsvéti ünnepkörhöz kötődő napok, a nagyheti, húsvétvasárnapi, illetve húsvéthétfőhöz kapcsolódó szokásokkal. 1919 és 1946 között húsvét III. 24. és IV. 25. közé esett. Mivel ez az időszak már az aktív mezei munkák ideje, itt is részletes bejegyzéseket olvashatunk a gazdasági élettel kapcsolatosan. „Nagypéntek. A vetést elvégeztük elvettünk 4 Hl tiszta árpát 2 Hl kaszálásnak valót. Estig szántottunk vetettünk mert Károlynak a gép kellett. András itt volt. Kellemes idő széllel.” (1919. IV. 18.), „Hám és kocsi pucolás volt. Feleség tésztát süített veteményezett, virágot ültetett. Délután Palinál voltam ő itt járt 1000 leut kért. Dél előtt napos, enyhe, délután felleges, szeles. (1925. IV. 10. Nagypéntek)”, „Nagy kalács sütés volt. 3 helyre is. A legény pucolt udvart is sepert stb. Turitól vettem egy bőr nélküli bárányt 7 kiló 240 leu. Felleges estefelé eső azután havazó.” (1929. III. 30. Nagyszombat), „Dél előtt a templomban voltunk a cselédek is mind ott voltak. Este ide jött Dr. Jakó tiszteletes²⁸ 2,30-ig elbeszélgettünk. Napos szép idő délután szeles. (1943. IV. 25.), „Dél előtt a feleséggel együtt templomba voltunk, sok vízbe vető járt... (1943. IV. 26. Hétfő, Húsvét II.)”, „Reggel a török buzát újból vettük mert tegnap keveset vettünk. Az ökrök a Tanorokat megboronálták azután 2 legény az ágakat kitakarította. A kocsi a parádés hintót pucolta. A mészáros az eladott 6 bárányt elvitte, egyet megölettem. 7 czirét kicsaptam. Délután Vásárhelyt voltam bevásárolni és a szolgabirosnál. Reggel perméző azután napos. (1924. IV. 18. Nagy Péntek)”.

A néhány kiemelt idézettel szemléltetni kívántam azt, hogy az ünnepek idején sem álltak le a munkálattal, azon túl, hogy az ünnep napját megtartották, megszentelték, csupán az időjárás volt az, ami visszafogta őket a földeken való munkálkodástól. A húsvéti ünnep, akárcsak a karácsonyi, alkalmat kínált arra, hogy a rokonok összegyűljenek, együtt ebédeljenek, ünnepeljenek. Itt is elsősorban a rokonokat köszöntik, látogatják meg, illetve fogadják, utána a barátokkal töltenek el több időt. A vízbevetés szokása is több bejegyzésben megtalálható, az étkezési előkészületek közül pedig általános a kalácssütés, bárányvágás ebben az időszakban. Találunk példát arra is, hogy húsvéti bált tartottak, amin a cselédségnek szokása volt részt venni.

²⁷ Vö. POZSONY Ferenc 2006, 191.

²⁸ Jakó Dénes tiszteletes.

Az egyházi jeles napok közül megtaláljuk a naplóban még a pünkösdsőt, pontosabban pünkösdvásárnapot és pünkösdhétfőt mint megjelölt ünnepet. Ez 1919 és 1946 között a május 20. – június 9. időszakban volt.

Azt láthatjuk, hogy ekkor is szokás volt elmenni templomba, kilátogatni a temetőbe, „megcsinálni” a közeli sírjait, ugyanakkor rokon, baráti ebédekre, vacsorákra is sor került. De találunk utalást majálisra, bála is, a gazdasággal kapcsolatos bejegyzések mellett: „Reggel a szilasi borjukot elhajtották fel. Az 5 malacot eladtam 275 leuért. Reggel édes apámat néztem meg. Ebédre apám itt volt. Feleség feljárt a temetőbe. Délután a barom piacon levő majálist néztük. Este itt járt Vitályos Gábor²⁹ és neje.” (1921. V. 15. vasárnap Pünkösds), „Itthon voltunk. Ebédre itt volt Könczey és neje. A masinába bál volt ott volt az összes cselédség. Napos felleges közben perméző.” (1923. V. 20.). De találunk kirándulásra való utalást is a pünkösdi bejegyzések között: „Fülöp Gábor és társaival a Csókáshoz³⁰ kirándultunk. Reggel mentünk, este jöttünk, jól eltelt. Délelőtt napos meleg estefelé jó eső. (1936. VI. 1 Hétfő, II. Pünkösds)”

Az egyházi ünnepek közül a bejegyzések dátuma alatt kiemelve szerepel még áldozócsütörtök, úrnapija, de ezekhez kapcsolódóan nem találtam semmilyen sajátos bejegyzést, a napi gazdasági életre vonatkozókon kívül. Még egyetlen egyházi jeles napot fontosnak tartok megemlíteni, és ez a katolikusok templombúcsúja, Urunk színeváltozásának ünnepe, augusztus 6-a. Ugyan ők reformátusok, de a cselédség között bizonyára voltak katolikusok is, és ezen a napon gyakran elmentek ők is a katoli-

kus templomba, a búcsúra. Láthatólag az a nap az egész falu ünnepnapja volt. Ilyen bejegyzéseket olvashatunk: „Délelőtt a katolikus templomba voltunk mert bucsu. Délután kirándulni indultunk de az eső beszoritott Albert bátyámhoz, s estig ott ültünk.” (1926. VIII. 8.), „Bucsu nap volt vendég nem volt...” (1922. VIII. 6.), „Bucsu nap honn voltunk...” (1920. VIII. 8.).

Mivel a Mindenszentek napját nem találtam kiemelve, beleolvastam a november 1-jei bejegyzésekbe, és az mondható el, hogy a halottak napi szokások hasonlóak voltak a maiakhoz, azonban itt nem találtam olyan jellegű bejegyzést, hogy ekkor a rokonokkal találkoztak vagy összeültek volna. Ha a mai szokásvilágot nézzük, ami Mindenszenteket illeti, elmondható, hogy egy olyan nap, amikor a távolba szakadt rokonok, barátok megkeresik, meglátogatják azokat, akik a faluban maradtak. Elmennek a szülői házhoz, sok esetben ez az egyetlen hazalátogatási alkalom. Alig néhány bejegyzésben van utalás arra, hogy kimennek együtt a temetőbe. Gyakoribb, hogy a felesége egyedül ment, de találunk a '30-as évektől már olyan bejegyzéseket, hogy virággal, feleségével együtt látogattak el mindkét temetőbe. Mivel reformátusok, ahogy erre már utaltam, nem volt szokásuk a gyertyagyújtás, arra vonatkozó adatom nincs, hogy ezt a református felekezethez tartozók művelték-e. Ilyen bejegyzéseket olvashatunk: „...Feleség a temetőbe járt...” (1923), „Nagy mosás van. A kőműves ide jött istálló reperálni. Délelőtt a városba jártam gipszért, délután a temetőbe járt feleség. Napos enyhe.” (1926), „Délelőtt honn voltunk. Délután ugy az alsó mint a felsőbeli temetőbe virágot vittünk. Napos felleges enyhe.” (1936).

²⁹ Vitályos Gábor körjegyző.

³⁰ Felsőcsernáton északra elterülő erdejében, a Nagypatak völgyében, az Ika várától 2–3 kilométerre található egy édes-kénes (kénhidrogénes és szulfátos) gyógyvízforrás, ahol a két világháború között Csókás-feredő néven 10 × 4 méteres strand is működött. A fürdőt 2012 nyarán, a székelyföldi fürdő- és közösségépítő kalákamozgalom részeként újjátották fel. Gyógyvizét ivókúrára és külső kezelésekre főként a középkorú és idősebb korosztály veszi igénybe. A félköríves szentélyzáródású, Árpád-kori templom romja a falu régi településhelyén mind a mai napig azonosítható. A hagyomány az Ika vára alatti települést a reformáció előtt búcsújáróhelyként tartotta számon, és egy közeli csodatevő gyógyforrást is emlegetnek, ahová a hívők zárandokoltak. A Csókás-forrásról van szó, amelynek gyógyító hatását a ma élő csernátoniak is ismerik. A naplóban többször olvashatunk utalást arra, hogy a Csókáshoz kirándultak. pl. „A patikásékkal elmentünk a Csókás alá feredni tiszta rendbe van jól megferedtünk, megébédeltünk...” (1927. VI. 13.). Fürdőélettel kapcsolatosan még a „Csiszár feredő” említődik, oda gyakran nyár idején egy hétre is

felmentek, megfigyelésem szerint mindig felváltva, egyikük ott-hon rendezte a gazdaságot. De volt arra is példa, hogy csak egy napot, fél napot töltöttek ott: „Feleséggel a Csiszár feredőre voltunk jól megferedtünk...” (1935. VI. 30.) Parasztkok rendszerint csak néhány napot időztek gyógyhelyeken, mert nem hagyhatták hosszabb időre gazda nélkül birtokukat és házukat. A polgári középréteg tagjai inkább megengedték maguknak a több hetes fürdőzést. Az első világháború után a hagyományos fürdőélet megváltozott. A vesztes háború után a korábbiaknál nehezebb gondokkal szembekerülő emberek szívesebben emlékeztek a megszépülő múltra, amikor még volt idő heteket fürdön tölteni, a tisztaság ellátást meg tudták fizetni (lásd KÓSA László 2003, 81–85). Csernátontól mintegy 30 kilométerre található a Csiszár-fürdő Bálványoson, ez 1895-ben jött létre, alapítójáról, Csiszár Dénesről kapta a nevét. Azt láthatjuk, hogy évente elmentek oda üdülni. Ennek részletes elemzését ez a dolgozat nem kívánja elvégezni, de fontosnak tartottam ezen a ponton megjegyezni. Azt is itt említem meg, hogy borvizért is Bálványosra jártak, 100–180 üveggel töltöttek általában.

Összegzés

Az írás-olvasás elterjedésével minden nagyobb gazdaságban elkezdtek vezetni valamiféle számadást, a gazdasági élet megszervezésében fontos szerepet kapott az írás, a néprajzi szakirodalom is ezeket a típusú szövegeket azonosította leghamarabb. Jegyezték a bevételeket, kiadásokat, termésre, gazdaságra vonatkozó fontos információkat, de ezek az dokumentumok jórészt megsemmisültek az államosítással, a családok, birtokok széthullásával.

Jelen dolgozat a naplóban rejlő számos elemzési lehetőség közül csupán egyre fókuszálva világít rá annak tartalmára, éspedig az egyházi ünnepekhez kapcsolódó jeles napokat, azokhoz kötődő szokásokat, gazdasági élethez kapcsolódó tevékenységeket vesz számba. A naplót végigolvasva láthatjuk, hogy a gazdálkodó ember élete mennyire az időjárás függvényében szerveződött, mindennapjait a gazdasággal kapcsolatos teendők szervezték, alakították, az év minden napja jól meghatározott tevékenységek mentén zajlott.

Magyaróssy Ferenc „parasztkrónikája” a székely földbirtokos réteg szempontjából jelentős időszakot ölel fel, a két világháború közötti periódust, amikor idegen hatalom rendezkedett be a maga törvényei szerint, szétrombolva egy jól szervezett társadalmi, gazdasági struktúrát. A naplóírás láthatóan kiemelt jelentőséggel bírt Magyaróssy életében, köztisztviselő lévén 1918 előtt, az írás mindennapi elfoglaltsága lehetett. Valószínű, ezt a napi gyakorlatot menekítette át megváltozott élethelyzetében a gazdasággal kapcsolatos kérdések, napi teendők, időjárás és más említésre méltó történetes rendszeres feljegyzésébe. Gazdanaplójában egy olyan átfogó krónikáját írta meg közössége földbirtokos rétegének, melyhez hasonló, ezt az időszakot lefedő írott emléket nem is ismerünk az adott közösségből. A napló forrásértéke így nemcsak a család története szempontjából jelentős, hanem az egész közösség, főként a Csernátonban élő nagyszámú, hozzájuk hasonló földterülettel rendelkező földbirtokos életvitelének megrajzolására vonatkozóan is. Ilyenképpen szélesebb, összetettebb kontextusban is elhelyezhető, illetve értelmezhető.

Dimény-Haszmann Orsolya – Haszmann Pál Múzeum, Csernáton 326., RO-527070; haszmannorsi@yahoo.com

Irodalom

ALBERT Ernő

1999 A népi verses levelekről, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*, Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–56.

BALOGH Balázs

2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BÁNYAI Irén, Sz.

1973 A paraszttiráták jelentősége az újkortörténeti muzeológiában, *Studia Comitatensia* 2, 161–171.

BERECZKI Ibolya – POZSONY Ferenc (szerk.)

2016 *Üzenet a frontról: Ferenc tüzer levelei 1914–1918*, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

DIMÉNY-HASZMANN Orsolya

2015 Jeles napok egy csernátoni gazdanapló tükrében 1918–1946 között, in: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*, Krizsa János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár – Sepsiszentgyörgy, 769–787.

2016 A csernátoni Magyaróssy Ferenc naplója, *Csernátoni Füzetek*, 2016, 67, 10–12.

2017 A csernátoni Magyaróssy Ferenc naplója 2, *Csernátoni Füzetek*, 2017, 68, 10–13.

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

HANÁK Péter

1973 Népi levelezések az I. világháborúból, *Valóság*, XVI, 3, 62–87.

KATONA Imre

1994 A népi kézíratos katonakönyveink művelődéstörténeti jelentősége. *Honismeret*, XXII, 2, 72–74.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1998 Írott szövegek egy személy életterében, *Ethnographia*, 109, 2, 589–628.

2008 *Alfabetizáció, trásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*, BBTE–KJNT, Kolozsvár.

KÓSA László

2003 Fürdőélet az Osztrák–Magyar Monarchia idején (1996), *Művelődés. Antológia*, Kolozsvár, 80–86.

KÜLLŐS Imola

1981 parasztkrónika szócikk, in: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV, N–Szé, Akadémiai Kiadó, Budapest, 186.

LACZKOVITS Emőke, S.

1994 Gazdasági naplótöredék a háromszéki Esztelnekről, *Studia Comitatensia*, 23, 413–421.

MOHAY Tamás

1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken, *Dissertationes Ethnographicae*, 10, Budapest.

MOLNÁR Ambrus

1967 Egy parasztgazda élete és gazdálkodása a Bihar megyei Sápon 1840–1846, *Agrártörténeti Szemle*, IX, 117–172.

MOLNÁR Mária

1970 Egy parasztgazdaság munkaszervezete (Tarpa 1941.). *Agrártörténeti Szemle*, XII, 497–519.

POZSONY Ferenc

2006 *Erdélyi népszokások*, Egyetemi jegyzet, KJNT–BBTE, Kolozsvár.

2008 Gazdasági élet Zabolán az első világháború idején egy zabolai tüzér leveleinek tükrében, in: Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 189–199.

THOMAS, William I. – ZNANIECKI, Florian

2002–2004 *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*, 1–6, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

UJVÁRY Zoltán

1980 *Népszokás és népköltészet*, Debrecen.

VAJDA András

2013 *Az írás és az írott szó hatalma*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Sărbătorile religioase ca factori de organizare a comunității reflectate într-un jurnal al unui agricultor din Cernat

(Rezumat)

Jurnalul lui Ferenc Magyaróssy, a fost scris între cele două Războaie Mondiale, perioadă de mare importanță pentru comunitatea de agricultori din Cernat.

Pe parcursul acestor ani, s-a stabilit o nouă putere, care a început să erodă structurile socio-economice bine stabilite a comunității lui Magyaróssy. Fiind funcționar public înainte de 1918, scrisul era o activitate de zi cu zi pentru el. Probabil că prin redactarea jurnalului a continuat această practică, prin înregistrarea problemelor legate de gospodărie sau a evenimentelor de importanță. Jurnalul său este o sursă istorică fără unică nu numai în privința istoriei familiei și a gospodăriei sale, dar și pentru societatea de agricultori ai regiunii.

Religious Feasts as Means of Organizing the Local Community, as Reflected in The Journal of a Farmer

(Abstract)

The journal of Ferenc Magyaróssy, a szekler farmer, was written during the inter-war period, which constituted an important era for the local farmers' community. During these years the newly constituted (Romanian) authority challenged the well-established social and economic structures of the local community. Keeping a journal must have been an important part of Magyaróssy's life, being a former public servant, the act of writing had been a common activity for him. Most likely that by recording memorable events, problems regarding his farm, etc. he re-enacted his formal office routine. His journal is a unique historical source not just about his family, but about his community, as well, especially about the farmers with the same amount of land.

Mellékletek

KERESZTELÉSI						ANYAKÖNYV.					
Folyó száml.	Ev és napja		MEGKERESZTELTEK		Törvényszék	Szülék neve, vallása, állapota.	Lakhely a ház számmal.	Keresztatyák s anyák neve, állapota.	Keresztelő lelkész neve.	Bába neve.	Észrevételek.
	a születésnek	a kereszttételnek	n e v e								
	r i	a ö									
43.	1879. No. 9.	1879. No. 22.	Pál X		tör. v. c. 1879	apján: Kovács Andriás és felesége Székely Anna. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 320. h. 11. sz.	apján: Székely Antal és felesége Szabi Eva. —	Kovács Károl	Póli Anna.	Meghalt Becomb. 1879. —
44	1879. Nov. 16.	1879. Nov. 29.	Anna		tör. v. c. 1879	apján: János Andriás, és felesége Szabai Anna. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 321. h. 11. sz.	apján: János József és felesége Mántó Eva.	Kovács Károl.	Varga Mária.	1879. —
45.	1879. Dec. 14.	1879. Dec. 13.	László +		tör. v. c. 1879	apján: János Szécsényi és felesége Borbírók Mária. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 290. h. 11. sz.	apján: János János és felesége Jánosné Rozsa.	Kovács Károl.	Kovács Károl.	+ 1880. máj. 2.
46	1879. Nov. 27.	1879. Dec. 14.	Andriás +		tör. v. c. 1879	apján: Károly Kézencs és felesége Hajda Mária. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 48. h. 11. sz.	apján: János Ignác és felesége Károlyi Júlia.	Kovács Károl.	Varga Mária.	+ 1880. jun. 3.
47.	1879. Okt. 6.	1879. Dec. 18.	Ilona		tör. v. c. 1879	apján: János János és felesége Jánosné Mária. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 90. h. 11. sz.	apján: János János és felesége Jánosné Júlia.	Kovács Károl.	Kovács Mária.	1879. —
48.	1879. Dec. 19.	1879. Dec. 20.	Sándor X		tör. v. c. 1879	apján: János János és felesége Jánosné Mária. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 235. h. 11. sz.	apján: János János és felesége Jánosné Mária.	Kovács Károl.	Varga Mária.	1879. —
49	1879. Dec. 16.	1879. Dec. 23.	Póli X		tör. v. c. 1879	apján: Munkácsy Andriás és felesége Károlyi Júlia. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 352. h. 11. sz.	apján: János János és felesége Jánosné Mária.	Kovács Károl.	Varga Mária.	Meghalt 1884. máj. 21. —
50.	1879. Dec. 9.	1879. Dec. 24.	Amália		tör. v. c. 1879	apján: Károly János és felesége Jánosné Anna. ev. ref. hitűek.	Alcsónán. 248. h. 11. sz.	apján: Károly János és felesége Jánosné Anna.	Kovács Károl.	Varga Mária.	1879. —

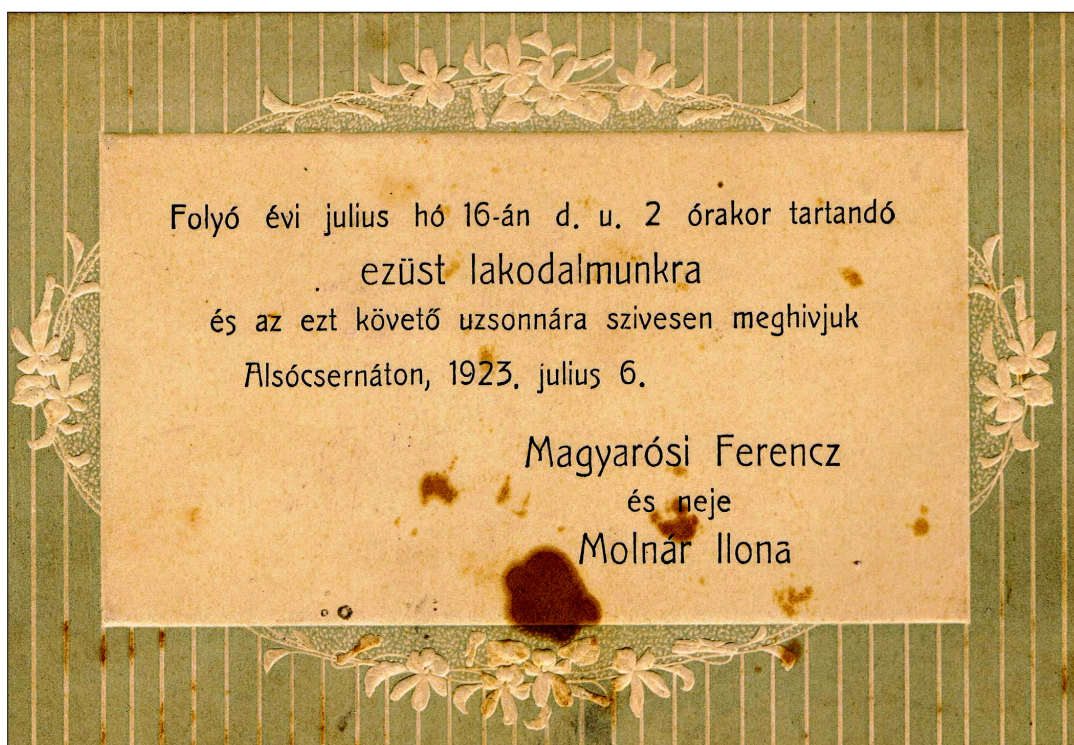
Molnár Ilona keresztelési anyakönyvi kivonata

Magyaróssy Ferenc 25 éves korában, 1896-ban

ESKETÉSI 1898 ⁹						1898 ⁹ ANYAKÖNYV. 61 / 21.				
Folyó száma.	Éve és napja az esketésnek	VÖLEGÉNYNEK és MENYASZSZONYNAK				Tanuk neve, állapota.		Összes esketőknek neve,	Kibíreltetők és felmentvényesítettek a hirdetésű?	Észrevételek.
		Neve és állapota	Születési és lakhelye a ház esketésével	valása	életkor a felmentvényesítés vagy halálkor	Kik előtt a kihirdetés	kik előtt az esketés történt			
6.	1898. május 30.	Völeg: <i>Szűcs István</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Szűcs István</i>							
7.	1898. június 31.	Völeg: <i>Molnár István</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Molnár István</i>							
8.	1898. június 1.	Völeg: <i>Molnár István</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Molnár István</i>							
9.	1898. július 16.	Völeg: <i>Magyarósi Ferenc</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Magyarósi Ferenc</i>							
10.	1898. december 1.	Völeg: <i>Molnár István</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Molnár István</i>							
1899.		<i>Ezüstlakodalmunkra</i>				<i>kilencsenkilenc</i>				
11.	1899. június 11.	Völeg: <i>Magyarósi Ferenc</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Magyarósi Ferenc</i>							
12.	1899. június 18.	Völeg: <i>Magyarósi Ferenc</i>	<i>Ménass: Molnár Ilona</i>							
		<i>Ménass: Molnár Ilona</i>	<i>Völeg: Magyarósi Ferenc</i>							

Molnár Ilona és Magyarósi Ferenc esketési anyakönyvi kivonata

Molnár Ilona és Magyarósi Ferenc ezüstlakodalmára készített meghívó

Magyar Zoltán

NÉPMONDÁK GYERGYÓTÖLGYES VIDÉKÉN

A Székelyföld néprajzilag kevésbé feltárt, és általában is kevésbé ismert kistájai közé tartozik Gyergyótölgyes vidéke. A hajdani Gyergyószék északkeleti csücskében, a Gyergyói-havasok keleti tövében, a Kis-Beszterce és a Putna összefolyásánál a 19. század első felében létesült Gyergyótölgyes még a gyimesi csángó telepeknél is újabb székely kirajzás, azzal a különbséggel, hogy lakossága nem a csíki, hanem a Gyergyószentmiklós környéki (elsősorban ditrói és szárhegyi) székelyekből verbuválódott. Lipszky János 1806-ban megjelent térképén még nem szerepel Gyergyótölgyes,¹ száz évvel később azonban már 117 fűrészmalom üzemelt az említett két folyó, valamint a kisebb patakok (Sáros-Putna, Sötét-Putna, Borpatak, Hollópatak, Bükkhavaspatak stb.) mentén, és néhány évtized alatt már gyakorlatilag a mai településszerkezet is kialakult: az 1025 méter magas Cengellér-hágó keleti tövében, a Sötét-Putna és a Sáros-Putna összefolyásánál létesült Hágótő, a Putnamenti Recefalva, a mára Gyergyótölgyes részét képező Túlsóvíz, valamint Borszék felé menet a szintén önálló településsé fejlődött Gyergyóholló és a hozzá tartozó Baraszó. E túlnyomórészt székely és moldvai román rekrutációjú telepek a 20. század második felétől jelentős mérvű etnikai átrendeződésen estek át, és mára a magyarság aránya a községközpontnak számító Gyergyótölgyen mindössze 30% körül van, egyedül Hágótő az, amely dominánsan magyarok által lakott településnek számít még manapság is.²

Az első néprajzi híradás a gyergyótölgyesi székely telepekről 1913-ból származik. Téglás Gábor a *Néprajzi Értesítő* lapjain a csíki és gyergyói pásztor szokásokról publikált tanulmányában két adat kapcsán említi Gyergyótölgyest (az állatok tavaszi kihajtásának egy akkor még közkeletű mágikus rítusa, továbbá az Illés próféta-napi munkatilalom és medveünnep kapcsán³). Ugyanezen évben látott napvilágot Földes Zoltán községleírása is,⁴ amely azonban folklór

adatot nem tartalmaz. Andrásfalvy Bertalan 1954-ben végzett néprajzi terepmunkát Gyergyótölgyesen, e vegyes gyűjtéseket tartalmazó anyag azonban máig kéziratban van, és folklór vonatkozású rész csak érintőlegesen található benne.⁵

Az első nagyszabású néprajzi gyűjtés e kistérségi kapcsán 1969-ből származik. Noha Gyergyótölgyes atipikus székely település, bekerült a *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtőpontjai közé: a Dienes Anna és Vincze Ildikó által 1969. augusztus 10–20. között végzett – és elsősorban Hágótőre irányuló – adatfelvétel gyűjtőfüzetei az MTA NTI Kézirattárában találhatóak.⁶ A negyedik, folklór vonatkozásokat tartalmazó gyűjtőfüzet Vincze Ildikó munkája, és tizenkét helybeli adatközlő bevonásával készült el. Mivel a kérdésekre adott válaszok hiánypótló adatokat is tartalmaznak, több esetben pedig szövegszerű kifejtést is megőrkítenek, a Vincze-féle gyűjtéseket is beillesztettük az itt közreadott korpuszba. Tudománytörténeti szempontból említést érdemel még Dósa Erika 1995-ben végzett gyergyótölgyesi gyűjtése, mely kéziratban is a település karácsonyi ünnepkörét, az adventtől vízkeresztig tartó kalendáris szokásokat és rítusokat örökíti meg.⁷

Ilyen előzmények után került sor 2016 augusztusában arra a néprajzi kiszállásra, amely a Gyergyótölgyes vidéki magyarság szövegfolklorisztikai jellegű hagyományanyagát próbálta feltérképezni, különös tekintettel a történeti monda anyagra és a történetekbe ágyazott hiedelmekre. Az „utolsó óra” folklorisztikai kényszerén kívül e 2016-os gyűjtőutat az is motiválta, hogy a készülő *Magyar történeti monda katalógus*, valamint az *Erdélyi magyar hiedelemmonda katalógus* adatbázisát gazdagítva egyik kézikönyv esetében se legyen e kistáj fehér folt. E több napig tartó terepmunka során a falucsoport összes magyarlakta településén sor került néprajzi interjúkra, összesen mintegy másfélszáz folklórszöveget

¹ HERNER János szerk. 1987, 19. térképlap.

² Orbán Balázs Székelyföldet bemutató enciklopédikus igényű művében közel kétezer lakost jelez a környékbeli telepeken, köztük Gyergyótölgyesen mintegy száz székely családot, kihangsúlyozva, hogy ők tekinthetők a vidék első lakosainak. ORBÁN Balázs 1869, II, 131.

³ TÉGLÁS Gábor 1913, 295–296.

⁴ FÖLDES Zoltán 1913.

⁵ ANDRÁSFALVY Bertalan 1954.

⁶ *Magyar Néprajzi Atlasz* R 91. I–IV.

⁷ DÓSA Erika 1995.

jegyezve fel. E recens gyűjtések alkotják az itt közreadott gyűjtemény gerincét, kiegészülve a *Magyar Néprajzi Atlasz* vonatkozó adataival (harminckét szöveg), továbbá két, Andrásfalvy Bertalan által megörökített gyergyótölgyesi adattal. És noha a vonatkozó gyűjtések időpontjai különbözőek (1954 – 1969 – 2016), a közzétett folklóranyag a paraszti hagyományban gyökerező egységes képet mutat, jellemző módon azért is, mert a 2016-ban megszólított adatközlők is egytől-egyig a legidősebb generáció tagjai közül kerültek ki.

Gyergyótölgyes vidékének mondavilága jellemzően és szinte kivétel nélkül székely, és azon belül is gyergyói folklórhagyomány. A genetikus kapcsolatok precíz számbavétele csak azért nem lehetséges, mert a gyergyói mondahagyomány feltárása átfogó jelleggel máig sem történt meg, e tájon mindössze szórványos gyűjtések történtek.⁸ Akad persze e korpuszban is néhány speciálisan kistáji adat, ezek azonban kivétel nélkül helyi vonatkozású hagyományok: többnyire helynévmagyarzatok és alapítási mondák (15., 32–33., 39.) – az itt közreadott másfélszáz mondat áttekintve szembetűnő, hogy e viszonylag kisszámú korpusz is lefedi a főbb alműfajok és tematikus csoportok tekintetében a műfaj szinte teljes spektrumát. Eredetmagyarázó mondák (1–7.), történeti mondák (8–62.), hiedelemmondák (63–149.) és kortárs történetek (25.) egyaránt részét képezik, a történeti mondahagyományon belül pedig a hősök, háborúk, legendák, alapítások témaköre éppúgy regisztrálásra került, mint a bűn és bűnhődés tematikája, vagy a betyármondák és kincsmondák.

Mint említettük, Gyergyótölgyes vidékének székely lakossága túlnyomórészt ditrói és szárhegyi gyökerekkel bír, ebből adódóan a telepések új lakóhelyén is széleskörűen ismert a 17–18. századi tatár betörésekkel kapcsolatos hagyomány, valamint a jövendöléseiről is nevezetes ditrói táltoasszony, Bákainé mondaköre.⁹ A tatárokról szóló mondák továbbélését elősegítette, hogy a Ditróból Gyergyótölgyesre átvezető régi országút legmagasabb pontjának (Cengelléri-hágó) máig is Tatár-hágó a népi elnevezése, s a környező hegyvidék már a Lipszky-féle 1806-os térképen is Tatármező néven szerepel.¹⁰ A történeti hagyományok és a mondai magyarázat szerint a név egyaránt onnan ered, hogy ott törtek be a Székelyföld északi részére a tatárok, illetve ott győzték le őket a székelyek (15.). A tatárok feletti diadal legismertebb helyi mondáját, a szárhegyi

Tatárdomb eredettörténetét Gyergyótölgyes vidékén is szinte minden adatközlő ismerte (16–18.). A Ditrón Fekete asszonynak, illetve Dózsa György özvegyének is mondott Bákainéről próféciaín kívül Szent László-i attribútumait hangsúlyozták ki: tálto lován egyik hegyről a másikra ugratott, és lovának patkónyoma Gődüc határában maradt meg egy sziklában (11.). Jövendöléseinek egy része is ditrói vonatkozású: a végső időkben az újra vadonná váló település templomának oldalából kinő majd egy hatalmas fa (110–112.), valamint a szent épület oldalához fogják dörgölni magukat az oda is bemelegedő vadállatok (112–113.). Más jövendölések a technika találmányait („vasmadarak”: 114–115.), a radikális társadalmi átalakulást (116.), a harmadik világháborút („sárga veszedelem”: 117.) vetítik előre, az utolsó ítélet közelgő eljövételét is beleértve (118–120.).

Speciálisan Gyergyótölgyes-vidéki hagyománynak tűnik (bár nem kizárt, hogy a Gyergyói-medencében is ismerik) az impériumváltást követően lerombolt cengelléri turulos emlékmű emlékezete: adatközlőink értesülése szerint három király találkozott ott, és annak az emlékére emelték azt (19–21.). Mivel a három uralkodó egyike több adatközlő szerint is Ferenc József volt, a néhai obeliszk nagy valószínűséggel egy olyan környékbeli hadgyakorlattal is összefüggésbe hozható, amelyet személyes jelenlétével tisztelt meg a Habsburg uralkodó. E határmenti hegyvidék a csak részben folklorizálódott történelmi emlékezetnek is integráns része: többen is kihangsúlyozták, hogy valaha ott, a Pircskén keresztül vezetett a Moldva felé tartó régi országút (26–28.), hogy ott, a tető közelében létezett az emlékezzettel elérhető időben az elnéptelenedett Cengellér falu (30.), és többen a havasok jeles pontjain felállított határköveket is felelgettek (31.).

Valószínűleg egy szélesebb merítésű gyűjtés a Gyergyótölgyestől keletre magasodó impozáns Csalhó legismertebb mondáját is számos szövegváltozatban feltárhatta volna; az általunk Túlsovízen megörökített variáns (37.) töredékesnek hat, s noha tartalmazza a kővé válás motívumát, nem illeszkedik a bűn és bűnhődés témakörébe. A bűn a látens szervezőeleme a környékbeli betyárhagyományoknak is. A két, név szerint is említett, törvényen kívüli közül a regáti román származású Mikulica a „jó betyár” toposzának környékbeli képviselője (amit elvesz a gazdagoktól, odaadja a szegényeknek: 41–42.), ellenben a már Dóczyné Berde Amál nevéhez fűzhető, nyolcvan évvel ezelőtti gyűjtésben¹¹ is szereplő Blénesi

⁸ A legtöbb adatot megörökítő táji mondagyűjtés: MAGYAR Zoltán 2011, I, 152–170.

⁹ A Bákainével kapcsolatos főbb folklorisztikai irodalom: LANDGRAF Ildikó szerk. 1998, 266–270.; MAGYAR Zoltán 2011, I, 152–153., 158–161. A magyar eszkatológikus jövendölésekről szóló átfogó igényű áttekintés: MAGYAR Zoltán 2013.

¹⁰ HERNER János szerk. 1987, 19. térképlap.

¹¹ Magyar Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézet Kézirattára 648/13–15.

a betyárromantikát megelőző rablótörténetek egyik emblemikus alakja, akinek a fejére gonosztettei miatt a tulajdon édesapja tűz ki vérdíjat (40.).

Noha Gyergyótölgyes a székelyföldi katolikusság legészakibb pereme, a csíksomlyói kegyhely legenda-köre¹² e mikrorégióban is gyűjthető. Táji sajátosságot, különleges szövegvariánst ugyan nem regisztráltunk a bejárt településeken, a mondakör számos markáns szegmense azonban e kistájon is megörökítésre került: a pünkösdi búcsú történeti eredethagyománya (34–35.), a kegyszobor csodás voltát megörökítő mondák (49–50.), és nem utolsó sorban az imameghallgatások esetei (55–56.) jelen idejűleg is igazolja az adatközlők körében a somlyói Szűzanya különleges voltát, isteni jellegét.

A gyűjtemény második felét kitevő hiedelemmondák és hiedelmek a *Magyar Néprajzi Atlasz* adatfelvétele idején még többnyire létező, ám a 20. század második felében fokozatosan alámerülő tradicionális hiedelemrendszer fragmentálódott reliktumainak tekinthetők. Bizonyos hiedelemelemek továbbélése ugyanakkor a recens anyagban is megfigyelhető, például a halállal és a halottakkal kapcsolatos hiedelmkör, vagy egyes, már a 20. század középső harmadában is survival szövegnek minősülő adatok. Mint például az a hágótői kincsmonda fabulat (a kincsert a természetfeletti erők által cserébe megkövetelt emberi lélek: 47.), amelynek egy szövegváltozata Gyergyóhollón még 2016-ban is előkerült (48.).

Ugyancsak gyergyóhollói gyűjtés a megszemélyesített Halálról szóló folklórszöveg (68.). A magas, fehér ruhás alak képében a portán megjelenő természetfeletti lény az Erdélyben széleskörűen elterjedt természeti démonnal, a kincszörző fehér emberrel is rokonítható. Rendkívül archaikus hagyományt képvisel az a Hágótón 1969-ban feljegyzett mondaszüzsé, amely a – bogár alakban feltűnő – külső lélek/kettős lélek képzetének helyi ismeretét reprezentálja (77.). Túlsóvízen a *Halott völegény* mesei színezetű (ATU 365) narratívípusára is ráleltünk (75.), és az egész kistájon viszonylag könnyen voltak gyűjthetők még 2016-ban is a visszajáró halottal kapcsolatos hiedelemtörténetek (69–74.).

A természetfeletti lények közül a legtöbb adat e székelyföldi kistájon is az ördöghöz, illetve az ördögi természetű/lényegű lidérchez fűződik (tündérek-ről és óriásokról ellenben már egyetlen folklórszöveg sem került elő). Gyergyótölgyes vidékén is többen

említették a lidérc megjelenési formáját (tüzes kötőrúd), fő attribútumát (lúdláb), továbbá ugyancsak széleskörűen ördögszeretői mivoltát, és az ezzel kapcsolatos eseteket (78–81.). S noha egyik itteni lokális megnevezése („kincshozó”) nem analógia nélküli, nem tekinthető általánosnak, miként a Székelyföldön az a hiedelem sem, hogy a lidércet egy fekete tyúk tojásából kell kikölni (82.).

A természetfeletti képességű, mágikus erejű személyek népes csoportja európai kontextusban a magyar hiedelemvilág legmarkánsabb jellegzetessége. E hiedelemalakok sorában Gyergyótölgyes vidékén is a boszorkány a néphit központi szereplője, és esetenként még a recens hiedelemtörténetekben is kitapintható a bennük való hit, az a hiedelemhátter, amely már évszázadok óta e narratív képzetek működtetője. A 2016-ban feljegyzett narratívumok többsége a tejhaszon elvesztése és (mágikus) visszaszerzése köré szerveződik, az 1969-es feljegyzésekben azonban a mondakör fabulattá érett szöveghagyománya is megjelenik a megpatkolt boszorkányról (104.), illetve a boszorkányok mulatságáról (101–103.) szóló folklórszövegek által.

Személyes élményelbeszélések, memoratok formájában többen is említést tettek a maroshévízi „cérnás asszony” mágikus, jósló tevékenységéről, alkalmankénti felkereséséről, valamint mindazon spiritiszta szeánszokról, melyeknek Gyergyótölgyes volt a helyszíne. Viszonylag népes történetcsokor örökíti meg e tájon a mítikus állatokról szóló képzeteket és eseteket, míg azonban a kígyókról szóló hagyományok többségében régen folklorizálódott mondák (130–135.), a medvéről és farkasról felidézett esetek szinte kivétel nélkül élmény frissességű és alkalmanként személyes érintettségű igaz történetek (136–142.).

Az itt közreadott 149 folklórszöveg természetesen nem pótolhatja egy állomásozó terepmunka vagy egy hosszú időn keresztül tartó adatgyűjtés lehetséges eredményeit. Inkább figyelemfelhívó és hiánypótló jellegű, semmint monografikus igényű. Ennek ellenére remélhetőleg olyan folklórgyűjtemény és szövegkataszter, amely több ponton is hasznos adalékkul szolgálhat a székelyföldi mondahagyomány megismeréséhez – Erdély térképéről egy még a 21. század elején is létező kistáji fehér foltot tüntet el szöveg-folklorisztikai értelemben.

¹² A téma legújabb irodalma: MAGYAR Zoltán 2016.

Függelék

Eredetmagyarázó mondák

A földrengés eredete

1. A Földet három hatalmas vízi állat tartja, mert a Föld vízen áll. Egy hal, egy cápa, egy cet. Ha megrázkódnak, azáltal történik a földrengés.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 88.)

A holdfolt eredete I.

2. Hát aszondták, hogy a Szűzanya néz lefelé, azt hallottam vót itt egy öregembertől. Eztet mondták.

(Gyergyóholló – Ferenc Magdolna, 2016)

3. A román ember szárítsa a kapcáját a Holdban.

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

Miért sárgul korán a hársfa levele?

4. Például az édesanyámtól hallottam, hogy Jézus is mikor a földön járt, az ellenségek üldözték, és bebújt a hársfa alá, s azt mondta, hogy:

– Engedd le a lombod, hogy takarjon el, hogy az ellenség ne lásson!

S a hársfa nem foglalkozott egyáltalán se. S az ellenség megfogta, s megverték, minden, s aszondta a hársfának:

– Megátkozlak, a te leveled sárguljon meg az évbe' legghamarabb!

Így is van. Úrszíneváltozása következik [augusztus] 6-án, s rá egy hétre a levele sárgul a hársfának.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

Miért rezeg a nyárfa levele?

5. Akkor egy másik alkalomkor megint üldözte az ellenség [Jézust], s bebújt a nyárfa alá, s az se engedte le a lombját, hogy megvédje, s megint megverte az ellenség. S aszongya:

–Téged megátkozlak, hogy a leveled mindig rezegjen!

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

Miért zöld a fenyő egész évben?

6. Másik alkalomkor megint üldözték az ellenségek, s [Jézus] bebújt a fenyőfa alá, s a fenyőfa szépen a lombját leengedte, s az ellenség elment, s nem bántották egyáltalán. S aszondta:

–Téged megáldlak, hogy a leveled mindig, egész éven keresztül zöld legyen!

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

A cigány szerencséje

7. Még egyet mondott édesanyám, Isten nyugtassa, hogy hát a cigánnak mért van szerencséje. Hogy Jézust amikor feszítették föl a keresztre, négy szög vót elészerezve. S amíg a kezeire beléverték a szeget, a cigány az egyik szeget ellopta. S akkor a másikat, a lábát így összetették, s egy kínnal mind a két lábát átlukasztották. S Jézus aszondta:

– Cigán, engem egy kínoztól megmentettél, és megáldlak téged, hogy nem kell dógozzál, örökké pénzed lesz neked!

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

Történeti mondák

A Hunyadi János nevével ijesztett törökök

8. Például a törökök úgy ijeszti a gyerekeket, hogy: „Hallgass, mert jó Hunyadi!” Hunyadi mikor kihajtotta a törököket, otthon a kicsikéket úgy fenytették: „Jó Hunyadi, ne sírj!”

[Ezt honnan ismeri?] Én Győr Mihály bácsitól hallottam. Öreg bácsi vót...

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

Mátyás király és a kolozsvári bíró

9. Az igazságos király vót. Amikor a méterfára ráírta a nevit. Hát civil, munkás ruhába ment, s odatették méterfa rakni, s mindegyikre... nem mindegyikre, jó párra ráírta a nevit. S akkor jött királyi ruhába. Szétbontotta, s meglátta. A község vezetője ott vót, a bíró. S:

– Ne, ez és ez, és ez! – Azt parancsolta: – Úgy verjétek meg, hogy itt előttem haljon meg!

Igaz lehetett ez.

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

10. Én úgy ismerem, hogy Mátyás király felöltözött, hogy lássa meg a parasztnak az életjét, és hogy odament, és ugye hogy ott dógoztatták, s aztán leleplezte.

(Gyergyóholló – Ferenc Magdolna, 2016)

Bákainé ugratása

11. Bákainé szárhegyi vót. S a mendemonda szerint akkorát ugratott a lóval, hogy ott a Güdücön a lába nyoma látszik a sziklában. Úgyhogy óriási távolság.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

Mondák a tatárokról

A kutyafejű tatárok

12. [Az nem volt szólásban, hogy kutyafejű tatárok?]

Dehogynem. S magyarázták es, hogy riasztásképpen milyen maszkokat öltöttek. Hogy az ellenség riadjon meg tőlük. Kutyaformát s mászt öltöttek, s mindent tettek a fejükre.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

A tatárok ellen vitézkedő asszonyok

13. A szobrot, a Szűz Mária szobrot [a csíksomlyói Szűzanya szobrát] kivitték vót a mezőre. És osztán ott össze akarták törni, s akkor az asszonyok összegyűltek, s elkergették a tatárokat, s visszavitték.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

14. Ahogy csak lehetett, úgy a tatárokat levették az asszonyok. Az asszonyok vótak a harcosok.

(Gyergyótölgyes – Kovács Rozália, 2016)

A gyergyói Tatárhágó és Kárhágó

15. A Tatárhágót azért mondták, mer a tatár támadások idején talán itt mentek körösztil, s megközelítették Gyergyószentmiklóst, a Gyergyói-medencét innen rohanták meg. Ha igaz. És ott

van egy Kárhágó, ahol elverték a tatárokat, s azért lett Kárhágó. Ottan illeténekk nevezik, a gyergyói oldalon, a túlsó oldalon.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

A szárhegyi Tatárdomb

16. Szárhegyen van a Tatárdomb. Ott sok tatár vót eltemetve. Mondták, hogy a férfiak el vótak vive háborúba, s a nők osztán kaszákkal, mivel, s ott lekaszabták [a tatárokat], s rakásba [temették őket]. Mikor én gyerek vótam, s vitték akkor még kirándulni, akkor még ténleg olyan nagy vót a domb.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

17. Osztán itt a Tatárdombnál Szárhegyen ott valami sejmékes terület vót abba az időbe. S a monda szerint az asszonyok kiraktak ilyen káposztafőző fazekakat, s mindent, hogy a tatárok gondolják, ott vannak elbúva, s oda belécsalták, s ott elverték őket, s sokat lemészároltak, s ott vannak elhantolva. Tatárdomb, úgy híják, látszik most is.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

18. A Tatárdomb máskülönb... Ditró és Szárhegy közt ott van egy domb. Felállítottak ott, kicsit mocsaras ott a hely, s akkor olyan sok. Aszidték a tatárok, hogy az egy nagy hadsereg, egy olyan hadseregnek nézett ki. Aztán leölték a tatárokat, hátból megtámadták. Osztán ez egy olyan csel vót, s nagyon sok [tatár meghalt]. S a domb most is ott van.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

Ferenc József Gyergyóban (A cengelléri turulos szobor eredete)

19. Vót egy szobor fent a Cengelléren. Turulmadarak vótak, három madár. Azt amit mondott Madarass Józsi bácsi, hogy elvitték onnan, s Bukurestbe valamelyik stadionban ott vannak. Úgy mondták, hogy turulmadár, annak emlékére, hogy három király ott találkozott. A magyar, az osztrák meg a német király. S azért, hogy ott találkoztak ők, annak az emlékére építették azt a szobrot. Hadgyakorlat vót, ilyen békés hadgyakorlat. És ott, miután vége vót a hadgyakorlatnak, annak az emlékére építették azt a szobrot.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

20. Édesanyám úgy mondta, hogy Ferenc Jóska járt ott. Édesanyám úgy emlékezett, hogy eljött idáig a határra – ott határ vót –, s annak az emlékére, neki az emlékére [állították a szobrot], édesanyám így tudta. Annak az emlékére, hogy Ferenc Jóska eljárt odáig. Ferenc József császár.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

21. A Cengelléren ott találkozott három király. Ott találkoztak, s annak az emlékére építették a szobrot.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

Az első világháború

22. Az első világháborúba itt álló front vót. Itt a Havasba vót a magyarok, s Hegyesbe az oroszok. Az apám beszélt s nagybátyám. S egy évig álló front vót. Itt teli vót barakkal, nem vótak ilyen civil házak, barakkok, s katonaság Gyergyó vidékéről.

(Hágó – Madarass József, 2016)

A második világháború

A magyar bevonulás

23. Olyan es vót, hogy az anyját temették, s ők a szénáshíúból nézték, mert nyilvánosan nem jelenhettek meg. Akik lemenekültek innen románok. [De hát a magyarok nem bántották a románokat, amikor bejöttek.] De biza bántották. Megverték, az ingeket levágták. Régebb népviseletbe jártak a románok, sokáig. Az inge ki vót eresztve, az vót az ősi, s a magyarok a bicskával levágták.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

Az áruló románok

24. Mikor bejöttek a magyarok, mikor Észak-Erdélyt visszatartották, akkor innét a románság lemenekült a határon túlra, mer' minnyá' itt van a határ nem messze tőlünk. És behozták az oroszokat az ösvényeken, s az erődítmények úgy maradtak. Alig tudtak kimenekülni a magyarok, mert jöttek be az oroszok az ösvényeken.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit és Majorán Pál, 2016)

A borszéki borvíztöltő üzem privatizációja

25. Meg akarták venni, úgy akarták a borvizet, hogy a régi töltődét vegyék meg a helybeliek. Mert még mind állami volt. S amikor akarták eztet, így mondták, privatizálják, magánosítják, s akkor aszongyák, hogy talán ezeket elhívták gyűlésbe – két helybeli ember, vezetők, az egyik igazgató vót, s a másik mellette –, elhívták Bukurestbe. Hogy osztán... így mondják az emberek, arra gondolnak, hogy micsináltak? Aszongyák, hogy biztos valahogy megsugarazták őket. Hát az egyik gyomorrákkal, a másik tüdőrákkal... egy éven belül elment mind a kettő. S osztán akkor nem vót, aki ésszel megvegye, s megvettek mindent a volt szekusok.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Történelmi emlékek

A régi országút

26. Itt jártak keresztül Gyergyó felé, itt vót a régi út. Gyergyónak menyen, a Szent Anna-kápolnán menyen bé, Pricskén keresztül, ahol vótak a vámházak. De má nyoma sincs.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

27. Én is hallottam, hogy Gyergyó felé itt Hágótón túl vezetett a régi országút. De ez még nagyapámék ideje előtt vót.

(Recefalva – Illés Mária, 2016)

28. Tudom azt, hogy itt ez egy olyan hegyes vidék, s csak egy ösvén vót Gyergyóból bé. Lóháton jártak Gyergyóból be addig. Ditróból. Ditró felől. Gyergyó s Ditró, s úgy jöttek bé ide lóháton, ösvén vót. Osztán elszaporodtak.

(Gyergyótölgyes – Kovács Rozália, 2016)

A gyergyóremetei remete

29. Ditró az öregebb község, onnan származnak a Puskások. Remetén egy remete lakott, ott erdőség volt.

(Gyergyótölgyes – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archivuma 5946/4. – Andrásfalvy Bertalan gy., 1954)

A néhai Cengellér

30. Már nem is laknak ott. Valamikor ott a tetőn is település vót, falu vót. Iskola is vót. Cengellérről beköltöztek. Olyan háromszázan-négyszázan vótak. Beköltöztek Ditróba.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

A határkövek

31. Itt a határ, én jártam a határon itten, '59-ben még a határ még végig megvót. Mert édesapám a határőrségen vót katona, sokszor magyarázta. S '59-ben jártam én a Báraszón, mentünk fel, s határon kellett végigmenni, mentünk ilyen fekete kokoly-szát s pirossat szedni, s határon mentünk, s akkor még ilyen szép határkövek vótak, fel vótak rakva szépen. De Ceauşescu aztán '66-ba, emlékszem, mondták, hogy katonaságot hoztak ki, s a határköveket elpucolták. Most nem lehet határkövet látni.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Helyi mondák

Alapítási mondák

Hágótó eredete

32. Ez Hágótó... mert innet kezdtek hágni a tatárok, a gerincen keresztül Gyergyó fele. Valamikor, mikor a Mária Terézia idejibe vót a határőrség, s a szüleink szerint a Gyergyó, például a város a határőrségért kapott rengeteg hegyet, völgyet. Aztán nem tudom, hányban csináltak egy privatizációt, arányosításnak hitták. Például az én szüleim ahogy magyarázták, a Gyergyói-medencébe' akinek belterülete vót, szántó, ilyesmi, annak arányában adtak erdőt, s minél távolabb esett az erdő, annál nagyobb darabot adtak. No, ilyen vót az arányosítás. Sok kan-kós pálcás analfabéta nagy gazdag ember vót Gyergyóban abba az időbe. S ahogy magyarázta nagybátyám, az okosabb öregek ott vótak a Zöld Békába, a vendéglőbe. S akinek kevés birtoka vót, csak egy kicsi, annak is vót egy kicsi joga. S a jogot borral, evel-aval vették meg a szegényebb, tudatlanabb emberektől. Így beszéltek az esti beszélgetésekben az öregek.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

33. Itt pedig úgy alakult, hogy nagy birtokot kaptak az arravaló tudományosok, a gyergyói emberek az arányosítással. Akkor kezdtek állapot tartani, szénát csináltak, s akkor ilyen pásztor-emberek, zsellérek itt is teleltek, így honosodott ide pár család. Az én apám mikor idekerült, azt mondta, hogy csak nyolc család vót törzslakó itt, tősgyökeres egyén.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

A csíksomlyói búcsújárás eredete

34. Hát a búcsújárás attól van, mióta reformálni akarta Mária Terézia s kormányja. S jöttek a katonaság. Alfaluból István pap összegyűjtötte a népet, s oda felvonultak azokból a falvakból mind. S a nők s a gyermekek ott maradtak a templomban, imádkoztak, s a férfiak kimentek, várták a hadsereget. S a fákat bevágta, hogy dőljenek. S aszondták, ha ződ ággal jönnek vissza, akkor győztek. Osztán jöttek, s legyőzték, s nem tudták megreformálni, hogy reformátusok legyenek. Ott Udvarhely környékin mind reformátusok lettek, de itt nem. Annak az emlékre van minden évbe a búcsú.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

35. Amikor a vallási háború vót, akkor a férfiak kimentek a hegyre, s az asszonyok bent imádkoztak, s hogy hirtelen meg-térültek. Ugye levágták a fákat, és olyan csodálatos módon meg-térültek a háborúsok, azért es mindig ilyen zöld ággal jönnek a búcsúval, az emberek osztán ilyen ződ ággal jöttek bé, hogy győztek.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

A gyergyótölgyesi templom építése

36. A tölgyesi templom mennyezetét forró mésszel oltották meg. A boltívet.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

A csalhói kővé vált asszony

37. Az a Dótyia, úgy hitták. Úgy felötöztél, mint Dótyia – szokták mondani arra, aki nagyon felötözött. Hát vártak, addig várta ott, az urát várta a háborúból, hogy osztán ott kővé vált addig. S most is ott van, most is várja a háborúból haza az urát.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A megjelölt kacsá

38. Legendája van ennek. Hát azt mondták az én gyerekko-romba, egy kacsát bedobtak [a Likas nevű zombolyba], s Damukon jött ki, a Békás-szoroson alul, ott jött ki a kacsá. Ez csak mese.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

A gyergyótölgyesi Hazug temető

39. A Hegyes alatt ott megint temető vót, ott a Cibilikbe. S akkor az úr azt kérdezte, amikor a Vár-patakon felmentünk ahhoz a kápolnához, hogy milyen temető az? Az egy hazug temető! Hazug temető. Azért csinálták, hogy mutassák meg, hogy románok laktak itt. Ott halott román egyetlen egy sincs.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

Betyármondák

Blénesi

40. Vót egy itt Gyergyó vidékén, vót az a Blénesi. Az tölgyesi vót. Hát én nem tudom, mit csinált, de azt tudom, hogy az én apám, valami távoli rokonok is vótak, az én apámtól egyszer kivállalt valami erdei útát csinálni, s fölpackolták, s úgy elment, hogy többet soha nem látta senki. Blénesi István. Tölgyesi vót. S az én szüleim szerint az apja úgy szégyellte, Blénesi Jóska vót az apja. Hollóba vót egy kicsi gyára, s úgy szégyellte, hogy vérdíjat tűzött ki, hogy a fiát valaki irtsa ki. Úgy szégyellte. Aztán börtönben halt meg.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

Mikulica

41. Vót egy, édesapám sokat mesél róla, de az román vót, Mikulica. Az román vót. Na az vót. De az olyan betyár vót, úgyhogy a szegényeket segítette. Olyan vót, mint Rózsa Sándor. A szegényeket segítette, s a gazdagok nagyon féltek tőle. Másképp nagy gazdag vót, nagy birtokjai vótak, erdői vótak, minden.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

42. S van itt, Hollósorkán vót itt egy még. Mondták... mer Hollósorkán ott vót egy gyár, fagyár, s vót egy olyan betyár itt, aki kiment – mert vótak, akik az ételt adták. S osztán hogy az kiosztotta az embereknek, s túnt el, s azt mondogatták. Megkö-tözte a gyárost, s ami vót élelem az üzletbe, azt mind kiosztotta a munkásoknak. Ezeket emlékszem, hogy magyarzták, még apó-soméktől hallottam.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Kincsmondák

A kincs kigyúl

43. Az én időmbe sokat meséltek az öregek, hogy itt is gyúlt ki, ott is, osztán mondtak olyant, hogy kivették az üstöt – de nem biztos. Az nagy divat volt, a kincs. Látták, hogy kigyúlt, s futott a láng a kaszálon végig. Úgy mondták, hogy arany van valahol elásva, de az nem valószínű, legenda. S hogy átok kíséri, mondták.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

44. Hallottuk édesanyámtól, hogy úgy éjszaka kigyúlt az, úgy világított. S akkor osztán keresték.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

Szerencsés kincstalálás

45. Valamennyi idő után az arany tisztítsa magát, kigyúl. Kigyúl és oly kék lánggal ég. S onnan tudták meg, hogy ott a bánya alatt kaptak meg, Nyisztor Ilia egy adag aranyat. Bőrbe vót téve, de a bőr el vót hasadva, csak az arany.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

46. Az öreg Puskás '48-ban egy szűr aranyat hozott. (Gyergyótölgyes – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma 5946/5. – Andrásfalvy Bertalan gy., 1954)

Elátkozott kincs

47. Átok alatt eltett pénz minden 7 évben kigyúl – 12 óra-kor. Egy helyt a nagykapu közt ég a tűz, valami rozsdája van, az ég le róla, s addig ég, míg valaki meg nem látja. Az ilyen pénzt az ördögök veszik által. Ahol kigyúlt, onnan vándorol. Egyik ember meglátta, ki akarta ásni, megszólalt egy hang:

– Mit adsz érte?

– Mit kérsz?

– A családból egyet.

A nagyobbik fiát akarta, ki rosszabb volt, de a kisebbiket kérték. Kiásta a pénzt, vitte be, a házba a kisebb fiát halva találta. Nemsokára meghalt a felesége is, a nagyobb fia háborúba maradt, állatjai elpusztultak, úgy élt egymagába a pénzből, de nem tudott mit csinálni vele.

(Hágótó – Gáspár István, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 99.)

48. Hallottam én is, így csak anyósoméktől hallottam, hogy Hollósorkán elástak [kincset], s hogy este égett, látszott a fény. S akkor meglesték, s na osztán kiásták, de ez el vót átkozva, így mondták. És az a család tönkrement osztán. Nagyon jó gazdag vót, s utána meggazdagodott, sok mindent vettek, s milyen szerencsétlenek lettek, leépültek egészen. Mer' mondták vót, hogy igen, mert az üstbe megkapták azt az aranyat, s abból vették a birtokokat, de nem vót szerencse semmihez.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Legendák

A csíksomlyói kegyszobor

A Mária-szobor tekintete

49. Akárhol állsz, úgy mintha mindig téged nézne.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A könnyező kegyszobor

50. A csíksomlyói Szűzanya szobra könnyezik, azt mondták, azt hallottam.

(Hágótó – Lukács Mária, 2016)

51. Hogy könnyezik, azt is hallottam.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

52. Hallottam hogyne: könnyező Szűzanya.

(Gyergyótölgyes – Kovács Rozália, 2016)

A megnehezdedő kegyszobor

53. El akarták szállítani a szobrot. Nem tudták. Olyan nehéz vót, hogy nem tudták. Megnehezedett a szobor. Hat ökörrrel húzták, úgysem tudták elvinni a szobrot. A nyakán még most is látszik a drótnak a helye. Ilyen csodák történtek, azért van ott olyan hatalmas búcsújárás.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál és Csergő Margit, 2016)

54. A tatárok el akarták hurcolni a Szűzanya szobrát, s nem tudták. Olyan nehéz lett, azt mondták, hogy olyan nehéz lett, hogy nem tudták egyáltalán. A templomajtóig kihozták, s tovább nem tudták elhozni. Aztán a ferencesek visszavitték. Hát ugye van egy kardvágása neki itt. Azt mondták vót annak idején, így halottam, hogy annak, aki a kardot odavágta, a keze lebénult osztán, annak a katonának.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

A segítő Szűzanya

55. Sok csoda történt, sok. Aki egyszer kéréssel fordult... Én magam meg vagyok győződve, hogy nem ingyen jártam Csíksomlyóra. S nem egyszer. S amire a Szűzanyát kértem, mindig megsegített. Én amire kértem a Szűzanyát, mindig megsegített. Mindig gyermekekkel, ha vizsgáztak, odamentem, s misét fizetem.

(Gyergyótölgyes – Kovács Rozália, 2016)

56. Például én is mikor mentem búcsúra, hát sokat nem kértem a Szűzanyától, csak egészen kicsi dógokat. S olyan hamar teljesített! Például az egyik fiam nehéz helyt dógozott, egy nehéz munkahelyt. S kértem a Szűzanyát, amikor elmentem, hogy adjon neki valamit, könnyítsen a sorsán. Hát ahogy én a búcsúról hazajöttem, a következő héten hívták is fel interjúra [a borvíz-töltő üzemből], s a következő héten már állott is munkába. Ilyen hamar tud segíteni.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A segítő Mária-kép

57. Például az én férjem... a bukszájába vót egy Szűzanya-kép. És a férjem ilyen rönköt szállított aval a nagy remorkákkal annak idején. S ez vót '73-ba-'74-be, ilyesmi. Tavasszal felmen-

tek ide rakni fákat, s fentről ő rakta a fát. Tavasz vót, a féljel meg vót lágyluva a föld, de alul még jeges vót. S ő huzatta fel. Mikor majdnem meg vót rakva, akkor egy fa megbillent, s ezek kicsúsztak. S ő hogy állott egy ilyen patak szélén – de a patak körülbelül két-három méteres mélyen vót. És aszondta, hogy látta, hogy billen, hogy esik bé, le akart ugrani, s megcsúszott, s béesett a patakba. S aszondta, csak annyit mondott: „Én Istenem, most meghalok!” Ennyi vót, s má’ esett is rá a remorka fa. S aszongya, mikor kinyitsa a szemit, hát érezte, hogy nem halt meg, nem fáj semmi. Aszongya: kezdi mozgatni a lábát, hogy mi szorult bé? Mozgassa a lábát: hát nem szorult bé a két lába, nem. Mozgassa így a karját: az se. S aszongya: elől lát egy lyukat, s szépen kibújt. Az emberek, a traktorista jött bé, hozta be a fát, mindenki fogta a fejét, mikor meglátta, hogy Jenő leesett, a remorka rea a fára, s így a fejit fogta, ne: Jenőnek vége! – így mondták is. És ő egyszer kiállt. Ő úgy esett, hogy ott megmenekült. S hazajött, s így leült a divánra, s aszongya:

– Te, én nem tudom, nem hiszem el, hogy még meg se ütköztem. Én nem tudom elhinni, hogy ép vagyok, s még meg se ütköztem!

S azután is mondtam én, hogy a Szüzanya képit azt hordozta.

Me’ az is hogy vót nála: egy szegény ember, valaki, nagy nyomorúsággal vót, s le vót menve oda, ahol vótak olyan papok, akik imádkoztak, minden, román papok, s a férjem felvette itt Hollósorkán, s elvitte Toplicára. S az elpanaszkodta, hogy menyinyi baja vót neki, hogy má’ nem tudta, s elment, miséket fizetett, minden. Mikor Toplicán ki akarta fizetni, akkor nem vette el a pénzt. Aszondta:

– Nem, nem, maga csak menjen tovább, Isten segítse!

– Hát akkor – aszongya – fizetésből ezt a Mária-képet magának adom!

Még most is megvan a bukszába az a Mária-kép, s azt mindig magánál hordotta. Aztán mondtam neki, mi jártunk Somlyóra, és sok minden búcsúra igyekeztünk menni, mondtam: „Tudd meg, a Szüzanya megmentett!”

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Két kegyes álom

58. Minden 3 órákor végzem az Irgalmasság olvasóját. S hátra vótam menve a kertbe, s jöttem elé, és korábban jöttem tíz-tizenöt perccel a 3 óránál. S olyan álmos lettem, s ledőltem. S ahogy ledőltem, hát olyan szép fényt láttam így előttem, mint ahogy van a’ ajtó, s az Úrjézus képjit, az, amelyik az Irgalmasság képje mellett van, képszerűen mosolyogva, de jobban mosolygott, mint a képen. Engem olyan boldogság fogott el! Kétszer így az a kép jelent meg, s így belébredtem. De olyan boldogság vót! S akkor hamar visszahunytam a szememet, de mán többet nem láttam semmit.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

59. Két hétre ugyanúgy akkor megint láttam egy fényt, a Szüzanya képjit. Fogta a szent fiát, a halottat, s ezen a karján [a bal karján] vót, s fogta a szent fiát abba a fénybe. S abba is belébredtem. Attól a fénytől olyan boldogság fogott el, hogy mind nyílt ki a szemem aztán. Olyan szép vót.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Bűn és bűnhődés

A holdfolt eredete II.

60. A pásztor bocskorát, kapcáját a fűre kiteríti száradni, hogy a hódvilág megszáritsa. Lefekszik, felébred, a kapcája a harmattól megvizült, sajnálja, bele akar lőni, de a hold felszívja.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 84.)

Ünneprontók

61. Már nem mondom meg, hogy ki vót, Ilyés Katinak egy öccse. Ment fel az erdőbe dőgozni, ünnep vót, valami nagy ünnep vót. S mondták neki, hogy:

– Ne menj, mert máma ünnep!

S ott a fa megütte. Ilyen történt, ez igaz.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

62. Egy alkalommal, nem akarok nevet mondani, ment az ember vasárnap kaszával itt fel. Mondom, a nevire szólítottam. S:

– Hova menyen máma vasárnap? S hova menyen kaszával?

S aszongya, hogy:

– A kaszának nincs ünnepe!

Mondom:

– De a magyar embernek van! S a katolikusnak.

S:

– Engemet nem érdekel – aszongya –, szénát kell csináljak!

Az utolsó szénacsínálása vót: azon az őszön meghalt. Ezt saját tapasztalatból beszélem.

(Gyergyótölgyes – Kovács Rozália, 2016)

Hiedelemmondák

Előjelek

A háború előjele

63. A napfogyatkozás világváltozást, háborút jelent. Égi jel Istentől.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNAR R 91. IV. 86.)

A romániai forradalom előjele

64. Most a forradalom előtt vót égi jel. Az a tűz. Úgy láttuk, mintha a hegyen túl nagy tűz vóna. S tüzoltók is vonultak ki, de nem volt semmi. Itt úgy láttuk, mintha a Vereskő hátánál égett vóna – ez vót novemberbe. S úgy hitték, hogy tűz van.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A halál előjele

65. Mikor Gál Jenő meghalt, ugye elment Vásárhelyre, hogy operálják meg, másnap... Vót egy nagy csillár, s az leesett, s összetörött a csillár. S osztán kapták a hírt is, hogy meghalt. Ilyen, ez igen, ez történt.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

66. A keresztanyámnak, Majorán Imrénének meghalt a férje, s azelőtt három nappal a fekete hollók, a halálmadarak ott vótak a körtefáján. Ott ültek, mind hessegett, s elhajtott. Aztán bekövetkezett a baj, s meg kellett haljon édesapámnak a testvére. Úgyhogy azok is jelek.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

67. Baunkol, aszondták, akkor a kutya. Úgy, mint a farkasok, baunkol. S volt, hogy rá néhány napra bekövetkezett a haláleset.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A Halál

68. Még vót egy, csakugyan lent vót egy fiatalasszon, s mondta, hogy meghalt a nagybátyja, azoknak nem vót gyermekek. S ezt édesanyámék magyarázták, s ez egy fiatal leán vót, olyan tizenennyolc éves, mikor jött fel, bément az asszon, hogy nézze meg a gyermekeket, s ő aszondta, hogy mintha most is látná, egy olyan magos, fehér ruhás alakot ott a kertjikbe, sírt, olyan furcsán sírt, s ott jött fel. S mondta neki:

– Berta, nézd meg! – aszongya.

– Hagyj békit, a Halál, hadd menjen az útján!

S aszongyák, hogy másnap eltemették az öregeket. S rea három napra a temetés után meghalt ez a fiatalasszon is.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Visszajáró halott

Hazajáró halott

69. Hát az én uram is meghalt tíz éve. Hat hétig mondjuk, aszongyák, hogy a lelke jár. Úgy hallottam éjjel, mintha jőne a tornácon valaki. Vagy éjjel, arra ébredtem meg, hogy az ajtó nyílik.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

70. Cibi Lajosné, mikor meghalt a férje, aszongya nekem, hogy: „Pali, nem hazudok, jer’ oda, nézd meg, a kredencből a poharak mind le vannak esve, és esze vannak törve!” Ez megtörtént.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

71. Miután meghalt a férjem, felültem oda az ágyra, s imádkoztam este, s sírtam. Na azt mondtam, mondom:

– Úgy elmentél, még el se köszöntél!

Máskor nem ment el dolgozni, hogy ne köszönjön el. S azon az éjen megláttam álmomban. A szobából kijött, megölelt, megcsókolt, s aszondta:

– Magdus, erősítsd magadot, ez Isten akarata vót. S te erősítsd magadot, s a gyermekeket tartsd össze!

De olyan tisztán láttam, s még most is mintha hallanám a hangját. Rea egy hétre, hogy el vót temetve.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

72. Vót itt egy kankutya, úgy hitták, a Buksi kutya. Hát mikor Jenő meghalt, én nem tudom, micseinált a kutya, állandóan feküdt oda az ajtóba. S a leányom reggel 5 órakor ment, s aszongya:

– Né, Buksi megint itt van az ajtóba!

Oda le vót feküve, vigyázott reám. Én még imádkoztam, s visszaaluszok, s hát egyszer így kettő koppanás az ajtónál, s valaki ment így... éreztem azt az erős... mert nagyobb vót a férjem, olyan erős nyomást béfelé. S én arra szondtam: „Édes Jóistenem... vagy drága Szűzanyám!” – valami ilyesmit mondtam, s osztán az eltűnt. S aztán többet egyáltalán nem láttam.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

73. Vagy egyik éjszaka, csak csakis azelőtt halt meg a férje nem sokkal, és abba ébredt meg, hogy kelti a férje:

– Kelj föl, mert a bornyú kinn van az udvaron! Kel fel! – költötte.

És ki is ment, s valóban ott vót, kiszabadult, s kinn vót az udvaron. Tehát ilyesmik.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

74. Régebb mondták, hogy visszajött. Például ebbe a kicsi házba lakott az asszon, s ugye akkor es nehézségek vótak, s a férje elment, hogy a fogát huzassa ki, s befertőzték, s meghalt. S kijárt oda a tornáczra, s itt a temető, s sírt: „Gyere haza, itt hagytlál a gyermekekkel!” S azt mondták, ezt anyósa magyarázta, me’ én még má’ még nem vótam itt, hogy visszajött a férje minden este. De osztán a nő má’ izzadt le, és olyan zavart öltött. És akkor aztán összehívták az asszonyokat, s imádkoztak szenteltvízzel. S aszondták, hogy nem szabad siratni a halottat visszafelé, mert akkor nem tud nyugodni, s nem hagy békit osztán. Ezt magyarázták.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

A halott vőlegény

75. Nagypám mesélte, hogy a háborúból erőst várta a legényt a leán, erősen-erősen várta haza, hogy jöjjön haza. S akkor egyszer megjelent egy nagy fehér lovon a legén, s mondta, hogy:

– Pakold össze a ruhádat, gyere, mert viszlek!

S a leán összepakolt, mennyit egy kicsi kendőbe, s felült a lóra, s vitte a legén a leánt. S akkor kérdezte, mondta a legén:

– Jaj de szépen süt a hold, megy egy élő s megy egy holt. S félsz-e, édes Iluskám?

S a leán aszondta:

– Hogy félnék, mikor veled vagyok?

Mentek, nagyon sokat mentek, akkor bétértek egy temetőbe. A temetőbe ott vót egy sír, meg vót nyitva, s akkor mondta a leánnak, hogy:

– Menjél be oda.

A leán nem akart, azt mondta a legénynek, hogy menjen ő elől. A legén odament, s ő avval a csomagjával bédugta a likat, s megfutamadott. Látott valahol messzebb egy házat, s világosság vót, oda bément, de közbe ott is egy halott vót a ravatalon. Há bebútt a ravatal alá, de más a legén az ajtóba vót, mán dörgetett. Vót a rózsafüzér nála, a rózsafüzért az ajtóra tekerte. Oszt akkor kint kötötte:

– Kelj föl, hótt pajtás, mer’ élő van a házban!

S akkor felkelt, az egyik lábát leeresztette.

– Kelj föl, hótt pajtás, mer’ élő van a házban!

Leeresztette a másik lábát. Újra mondta:

– Kelj föl, hótt pajtás, mer’ élő van a házban!

S akkor felült a halott. Odament az ajtóhoz, s azt mondta, hogy nem tudja kinyitani, mer’ egy nagy lánc van az ajtón. Osztán ott addig kezdték az ajtót, hogy nyítsák ki, osztán kezdtek szólni a kakasok, osztán el kellett menjenek, el kellett tűnjenek.

S a leánt olyan messze elvitte akkor éjjel, hogy a leánnak egy évibe került, ameddig hazatalált. Egy év után talált haza a leán. De osztán már nem élt sokat, hazament, s osztán meghalt. Nagyanám sokszor elmesélte ezt.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

Tetszhalott

76. Itt nem vót, de máshol igen. Aztán meglátták álomba, és kiásták, és meg vót fordulva a koporsóban. Ilyent hallottam.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

A külső lélek

77. Kevesen tudnak róla. Egy helyen mesélték: leültek, s elálmosodtak, az egyik elaludt, s bogár jött ki az orrából, s olyan

volt, mintha meg lett volna halva, s addig olyan volt, míg a bogár vissza nem mászott.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 90–91.)

Lidérc

A lidérc kötőrúd alakban

78. Aztán éjjel mentek, piros vót, mint egy kötőrúd, úgy ment. Hát a' csillaghullás lehetett. De lidércnek mondták.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

Lidércszerető

79. Ló-, kacsa- vagy lúdlábú férfi vagy asszony alakjában jelenik meg, tüzet fosott, estéknént felszökött a szarufára.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 99.)

80. Dolgoztak az erdőn, s egy feleség ebédet vitt ki. Mondja a másíknak:

– Mit szólnál, ha a feleség itt lenne?

Meg is jelent a felesége, s kiterítette az ételt, hogy egyenek. S valamelyik megpillantotta, hogy olyan lábai vannak, mint a libának. S aszongya:

– Szent Isten, ennek lúdlába van, s hát ez nem a te feleséged!

S tüzelt, s azzal eltűnt.

(Hágótó – Gáspár István, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 119.)

81. Ilyen lidércmeséket nagyanyámtól hallottam. [*Libalába van.* – egy másik jelenlévő adatközlő megjegyzése.] Egy leánhoz járt a legény udvarolni. És aztán a leán leejtette a villát vagy a bicskát. Amikor lenézett: hát lúdlába vót. Mer' gyanakodtak, hogy az nem valami rendes, nem rendes legény. Osztán aszondták neki, elengedték, aszondták, hogy oda soha többet ne menjen.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A kincshozó

82. Boszorkán, akinek lúdlába vót. Azt má' mi nem értük, mü má' nem láttuk azokat... Fekete tyúknak első tojását magyarázták, ki kellett, hogy keltse a hóna alatt. Abból lett egy látható alak: vagy egy kígyó vagy béka. Amíg ő azt kötötte, az alatt kellett csináljon egy kicsi asztalt. Vasszeg egyáltalán ne legyen benne. Amikor közeledett az idő, hogy kikeljen a tojás, lüderc vagy valami legyen belőle, el kellett hogy menjen útkereszteződéshez. Éjjel 12 órától 1-ig kellett üljön azon az asztalon, s akkor kikelt az az állat neki. Annak állandóan munkát kellett adjon, el kellett foglalja, mert ha nem nem, őt kínozza. Más rendes ember megrogálásával, pénzt lopott, marhabeli kár. Mindenütt vitte magával nád szatyrokban. Kincshozónak is hívták. Át kellett adni, mert ha nem tudta, kínok között halt meg. Istenre nem gondolt, amikor kiköltötte, s azért meg kellett bűnhődnie.

(Hágótó – Gáspár István, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 118.)

Boszorkány

A boszorkányság jele

83. Él a falu végén egy öreg boszorkány. A lovak nem tudtak túlmenni a házától, kornyoltak.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 103.)

A tej elvitele

84. Régebben hittek abban, hogy elveszik a tehéntől a tejet. Hogy vót olyan valaki, aki értette. Csak megsimogatta a tehent, vagy felvette a nyomát, a földet, s máris nem volt tej. Elvitte a tejet az ő tehenébe. De ez ma már nincs meg.

(Recefalva – Illés Mária, 2016)

85. Erős Sándorné, Ilona néni a tehen nyomából vett fel sarat, elvitte, s ennek a tejit elvitte.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

86. A boszorkány kozsokot vesz magára, s meg tudja fejni a karót. Megguruzsálja az esztenán a kutyákat, a pásztorokat megijeszti, s megfeji az állatokat.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 103.)

87. Valamilyet olyant tudott az az illető, gurucsált vagy micsinált, hogy itt a tehenek esszefuttak, s ő a fuszulykakarót megfejte. A tehenek meg bőgtek.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

88. Osztán az az öregasszon, én azt az öregasszont ismerem, úgy mondták, Ilona néni. Mikor beteg lett, mikor má' abba a korba vót, feljött egy tejes sétárral, hazulról, másfél kilométerrel feljött oda, ahol laktunk, s akkor mikor visszafelé ment, elesett, s a tejes sétár úgy görögött, s ő úgy mászott utána. S édesanyám nézte az ablakból, s aszongya, hogy:

– Na nézd meg – aszongya –, most le kell számoljon az a sok rosszról!

Eztet így százszázalékosan tudom.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

A rontó személy mágikus megverése

89. Az ekének a hosszúvasát meg kell veresíteni, s akkor a tehen rá kell, hogy vizeljen, s akkor annak, aki elvette a tejet, az arca ötszege. Mások a megtüzesített ekevasra ráfejnek, ráolvasnak.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 105–106.)

90. Édesanyámnak a szüleinek rengeteg problémája vót, a sógorasszonya vót olyan, hogy evvel foglalkozott. De megbüntette a Jóisten azután. Az olyan vót, hogy ha észrevette, hogy valakinek megbornyúzott a tehene, odament valamiér' kőcsön. S nagytata mondta vót a feleséginek, hogy ne adjon semmit ki azon a nap senkinek – mer' előre tudták, hogy ki. Nehogy a tehen... Osztán vót ilyen asszon, lenn egy asszon, akihez bementek, s vizet csinált, az megmondta, ilyen babonasággal, hogy tegyenek le nem tudom mifélet, s hogy üsse, oszt hogy tegyen egy kabátot rea, s azt a vízzel locsolja meg, s üsse, s meglássa, hogy arrafelé menyen egy asszony, aki azt fogja kérni. S ugy is vót. S osztán rea három napra vagy négy napra visszajött a tej, de többet nem vót olyan a tej, olyan zsíros, hanem olyan híg teje vót a tehennek.

Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

91. Három mogyoróágot vágnak az erdőben, s úgy kell behozni az erdőből, hogy ne nézzen vissza, s ezzel a három vesszővel verni kell az istállóban lévő fejkabátot. S ilyenkor azt verik, aki elvette a tejet.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 105.)

92. Balkézzele le kell vágni két nagy mogyorófaágot, balkézzele hazavinni, balkézzebe fogva a két bottal ütni a pokrócot, amivel be-takarják a bornyút. Jelentkezett a tolvaj jajgatva, mert őt ütötték.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 106.)

93. Kimén az erdőbe, balon viszi a fejszét, balon levág egy mogyoróágot, balon szárítsa, s balon veri a zsákokat vagy kisbun-dát, s aki elvitte a tejet, megjelenik.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 106.)

94. Vagy mikor bornyuzott első borjával a tehen, akkor az első fess tejből megfejték, s eltette. Mikor elvették a tehen tejét, akkor azt a fess tejet... kiment a hegyre, és hátrafelülről levágott egy mogyorófát. Béhozta, s akkor az illető asszon odament, aki hibás vót. Leült...

– No én menjek, menjek... – de nem tudott elmenni.
Az illető a mogyorófával úgy megverte. Erről hallottam.
(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

95. Egy szenet megveresítenek, s a tehenből frissen fejt tejjel leöntik, s ráütnek egy bottal, s akkorát durran. Ilyenkor meglő-vik azt, aki [a tejet] elvette.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 105.)

96. A seprűbe tūt szúrnak, s a boszorkány megjelenik, mert őt szúrják, őt verik.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 106.)

A rontó személy mágikus elfogása

97. Balog cigánykovácsal csináltaknak egy négyágú villát, belefűzik balra a láncba. S mikor befűzték, beállítják, este elrendezik, s bémenni bé tud, de kijönni nem tud a tejelvevő, s el-fogják.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 106.)

98. Seprűt seprűjénél felfelé az ajtó sarkába állítsák. Varró nagy tūt a seprű gombjába fokkal felfelé befűzik, s míg a seprűt meg nem fordítja s a tūt ki nem veszi, az illető nem tud elmenni a háztól. Akkor kell csinálni, amikor a boszorkány a háznál van.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 106.)

A láthatatlan boszorkány

99. Istentelenek. Láthatatlanná tudja tenni magát, s a kulcs-lyukon is át tud menni.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 92.)

A boszorkányok felismerése

100. Ha az úton megkap egy olyan deszkaszálat, melyből a fog ki van esve, felveszi, s karácsony éjjelén a misén belenéz, [és meglátja, hogy a boszorkányok] háttal ülnek az oltárnak. Temp-lom után űzőbe veszik az egyént, aki megnézte őket. Szaladnak utána, de mák kell, hogy legyen nála, azt szembe velük elhinti. A boszorkányok addig nem tudják bántani, míg az összes mákot fel nem szedik. Nem tudják felszedni, s így az üldözés elmarad.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 102–103.)

A boszorkányok mulatsága

101. Férje mellé tette a seprűt. Cserepes tetején háltak, lá-nyát is hívta. 12 órakor mentek. Kenőccsel megkenték hónuk alját s mondták:

– Hipp-hopp, ott legyek, ahol akarok! – s a kürtön elmen-tek. Férj kilesi, követi. Boros pincében mulatozó asszonyok között találta magát. Kakasszókor elaludt a lámpa, eltűntek az asszonyok.

– Jaj, Istenem, hogy menjek ki? – elfejtette a varázsigét, s ki-ejtette Isten nevét, s bennmaradt.

(Hágótó – Gáspár István, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 119.)

102. Százhusz évvel ezelőtt (amikor a nagyanyja anyja leán vót) járt hozzá legén esti vizitbe. Legén hajonfótt kiment, a kapu előtt állt egy fekete kocs. „Akárhol vagy, kétszer szólítanak, ne felelj, mert harmadik Isten szava, s ők a harmadikat nem tud-ják!” – mondták neki.

– Jer ide! – s ő a másodikra figyelmes lett s odament.

Békapták a kocsiba, a csukott kocsival fenn a csillagoknál jártak. S egyszer kivilágított házban találta magát. Hol, nem tudta. Adtak neki hegedűt vonóval, s kellett hogy muzsikáljon. Fehérnépek szintén olyanok voltak, hogy ismerte őket. Étel, ital volt. Megunta a muzsikálást, elkáromkodta magát:

– Ej, meddig muzsikáljak? Megmondom uraitoknak, kik vagytok!

Elsötétedett minden, s hegedű helyett férfi lábszárcsont ma-radt a kezibe. Elvette azokat, tapogatózott, étel-ital helyett ló-ganáj vót az asztalon. Csak káromkodott, hogy így elárulja, úgy elárulja őket. S visszajött egy asszony, s kivilágosodott a terem, s azt mondta, ha elárulja, hogy ők el voltak, soha nem mehet vissza. Megfogadta a feltételt, visszajöttek a többiek. Kakasszóig mulattak, akkor vissza a kocsiba, az utca előtt kivették. Zuhant lefelé, nagy hóba beleesett. Persze betyár legén vót, s nem félt, elárulta a férjeknek. Attól kezdve saját háza hídjában kellett, hogy muzsikáljon, má' öreg vót, reszketett a keze, még akkor is. A kocsit húzó lovak is asszonyok vótak, öregek, fiatalok, csak asszonyok.

(Hágótó – Gáspár István, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 119–120.)

103. Boszorkányjárásnak többször tanúja volt; éjjel kocsival jött hazafelé, egyszer csak trombitaszót hallott, fűjták a kürtöt, egyik hegyről a másikra feleltek rá, s masíroztak a boszorkányok. Lovak megálltak, prüszköltek, ő érezte, hogy megfogták, meleg-ség jött rá, megszorogatták, hogy nem tudott mozdulni. 1948 óta nem volt [ilyesmi], nem tudja, miért.

(Hágótó – Tamásszóra József, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 120–121.)

A megpatkolt boszorkány

104. Kilesik, amikor lóvá változott, s szentelt kötőfékkel megfogják. Addig nem tud visszaváltozni, amíg a kötőféktől meg nem szabadul. Elviszik megvasalni a kovácshoz. Egész éjjel hajtják, kakasszókor a patkókat leszedik róla, elcsapják. Megfi-gyelhetik, hogy ki volt az illető, mert a patkó helyei a tenyerében voltak.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 98.)

Visszajáró boszorkány

105. S akkor rea nem tudom, mennyi időre, meglátta ál-mába a szomszédasszony, miután meghalt, tele vót a keze ilyen nagy tűkkel, az ujjai. S folyt a vér. S akkor aszondta az asszon annak, hogy:

– Menj, mondd meg a rokonságnak, hogy az istállóba ott van egy nagy kő. S a kő alatt... - nem tudom mi... – Azt vegyék ki, mer' nem tudok addig pihenni, mert így kell szenvedjek.

S az az asszon bėjött édesanyámhoz, hogy ne, mit mondott Ilona, mit látott álmában. S aszondta édesanyám:

– Ha odatette, hát szenvedjen! Mert egész életibe csak rosszat csinált. Én biztosan nem megyek oda!

S osztán ott úgy nem vették ki azt a követ.
(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Egyéb természetfeletti képességű emberek

Foggal született gyerek

106. Ha három napig nem mondják el senkinek, táltos lesz. Szerencsétlenség által hal meg fiatalon vagy valami verekedés által.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 94.)

Garabonciás diák

107. A nagyidőt ilyenek le tudták fogni. Másik helyet elverette, határig, amíg akarta. Diákok jártak ott felhőkben lovon, s ezeket a diákokat állította meg a lüdérc, csak addig tudtak menni, ameddig ő akarta.

(Hágótó – Gáspár István, 1969; Vincze Ildikó gy. – MNA R 91. IV. 118.)

Román pap

108. Most is mennek román paphoz. Könyvet nyitnak, s onét megmondják. De a pap az már tudja, aszongyák, előre, hogy te azt hiszed-e vagy nem. Aki nem hiszi, annak nem nyitnak könyvet, csak kell higgyed azt ott.

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

A jós elrejtőzése

109. Egy román ember hét napig aludt, s utána jósolt.
(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 95.)

Bákainé jövendölései

110. Az megjövendölte, hogy a ditrói templom oldalában kijön egy fa, és olyan égi háború lesz, hogy kő kövön nem marad. S ember emberrel csak idő multával tud találkozni. De hát a fa kinőtt, a fát kivágták, de az nem valósult be a háború egyáltalán.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

111. S még mondtam én, hogy azt is jövendölte, hogy hát a ditrói templom oldalában kinő egy cseresznye, s amikor először virágozik, olyan háború lesz, hogy kő kövön nem marad. Hogy a fa ki es nőtt, kivágták, de még szerencsére a háború nem következett be.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

112. Aszondták, hogy megjövendölte, hogy amikor a toronba kinő a fa, s az őzek a templom oldalához súrolódnak, akkor jön majd valami nagy veszély.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

113. S a szarvasok odasúrolódnak a templomhoz.

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

114. [Mit jövendölt Bákainé?] Az égen vasmadarak fognak jární.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

115. Vasmadarak fognak az égen jární. Ki tudta, hogy az mi lesz? Az miféle? Az a repülőgép.

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

116. Gyerekkoromba hallottam, hogy Bákainé megjövendölte, hogy eljön majd az az idő, hogy nem kell félni a tolvajoktól az erdőn, mert a tolvajok bent lesznek az irodákban. S tudta? Hát má igaz. Igazat mondott. De honnat tudta?

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

117. Vót egy öreg a szomszédunkba, ott Felsőhollóba, s azok sokat olvastak, valami régi könyveket, s az azt mondta vót, hogy azt is megjövendölte [Bákainé], hogy majd Európát sárga veszedelem fogja ellepni.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

118. Hát azt is mondta, de az se telt el, hogy ezer telik s ezer nem. Ezt tudom, hogy édesapámék mind mondták, hogy ezer telik, s ezer nem.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

119. Bákainé azt is megjósolta, hogy ezer telik, s kétezer nem. De ez mostanáig még nem teljesedett be.

(Recefalva – Illés Mária, 2016)

120. S azt is tudom, az öreg aszondta vót, hogy azt olvasta, hogy ha kétszer... mer' aszondta Bákainé: ezer telik, ezer nem. De ha mégis bételik az ezer, kétezer lesz, azon évek nehéz évek lesznek, és majdnem mindenki beteg lesz. S most ténleg ott van, hogy a kis gyermekek megszületnek, s betegek. Öregek betegek, fiatalok jajgatnak, mindenki beteg. Azt lehet mondani, hogy mindenkinek van valami baja.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

A maroshévízi cernás asszony

121. Cernás asszon, úgy hívták. Cernája vót, aztat bogozta, micsinált vele. Vótak, akik jártak, én jártam. Ha valami elveszett, ő megmondta.

(Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

122. Toplicán vót egy olyan cernás asszon. S tudja, milyen igazat [mondott], csak én bétettem a tűzbe [a cernát]. Nálunk ott lent, akkor még leán vótam, s én tizenhét éves, még meg is van a képem, hogy melyik képet adtam oda. S egy asszon mindig ment, az mindent akart tudni. S ezt a fényképet, reaírta, mikor születtem, odaadtam, hát mindenki kíváncsi tizenhét évesen, hogy hogy is lesz a tovább. És az a cernás asszon egy ilyen fehér kicsi papírra – román vót – odaírta: egy magos férfi, jó testes, meszeriás – ilyen mesterember –, s én férjhez megyek tizenkilenc-húsz [éves koromban]. Még a húsz évet nem töltöttem vót be. Októberbe töltöttem, szeptemberbe vót a lakodalmunk. S tizenkilenc-húsz éves koromban férjhez megyek, s három gyerek. S még akkor én mint leán: nekem nem kell három, kettő elég! S az első gyerekek ikrek vótak!

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

123. Aszondta vót ez a cernás asszon, hogy mondtá vót annak az asszonnak, hogy a férjinek megmondta – Szent Péterkor [Péter-Pálkor] kiment kaszálni –, s megmondta, hogy ne menjen ki, mert... S kiment, s a villám beléscsapott, s ott meghalt. Ő előre megmondta

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

124. Ő előre megmondta, ő annyit tudott magáról, hogy ő balesetbe fog meghalni. S úgy is vót. Balesetbe halt meg.
(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

Spiritiszta

125. Én láttam olyant hazugságnak, Kristály Feri bácsi, Dezső Pista eljött, no, nyugdíjas vót, jó humoros vót. Azt mondja este, hogy:

– Holnap hozok egy imakönyvet s egy kulcsot, s az asztalt megtáncoltatom.

Hogy szemfényvesztés vót-e, vagy mi vót ott, nem tudom, miket művelt el, az imakönyv vót az asztal tetején, a kulcsa alul, s az asztal úgy táncolt, ember, hogy ilyen nem láttam életemben! Akkor láttam, s aszondta, hogy ő azt nem mindenkinek csinálja meg. S azután beszéltem másokkal es, s aszondták, hogy igaz.

(Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 2016)

126. Heten kellett ráülniek, de nem tudom, milyen verset mondtak, és kérdezték a szellemet, felelt, ugye koppantotta. „Hány év múlva halok meg?” Koppantott, hogy hány év múlva hal meg. Ez a negyvenes évekbe történt, az asztaltáncoltatás.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

127. Nem volt szabad vasszeg legyen benne. Olyan kellett legyen az asztal.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

Egyéb tudományosok

128. Vót olyan is, aki ha valaki rosszat csinált felvette a tejet, ő jóvá tudta tenni, vissza tudta csinálni. Vót ott lent egy román ember.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

129. Egyet hallottam: egy börtönből kijött fiatal román felült egy kocsira alkalmilag. És találkozott a rendőrrel a sofer, s [a rendőr] elvette minden aktáját. Mikor le kellett szálljon az illető, az a börtöntöltelék, aszondta, hogy nincs pénze, de az aktáit visszaadja. Teljesen visszaadta. Micsinált? Úgy megrémült a sofer, hogy kit hozott!

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

Mitikus állatok

Kígyó

Házikígyó

130. Ezt hallottam, hogy régebb mondták, hogy van ilyen házörző kígyó. Van a háznál, s azt nem jó megölni. Csak így hallottam. Anyósoméék mondták, hogy vannak ilyen fehér kígyók, az házörző, s hallszik valami olyan kopogás a házban, s mit tudom én, ilyeneket mondtak.

(Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)

131. Ha Szent György nap előtt megütik, akkor szerencsétlenség éri a ház táját, valaki meghal.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 100.)

Óriáskígyó

132. Kígyó vót nemrég a Krángán. Akkora kígyó vót, hogy az öt éves csemetéket mozgatta. Úgy, ahogy ment, a csemeték mozogtak. Óriási kígyó vót. Ezt hallottam, hogy vót ilyen kígyó.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

A kígyó megszopja a tehenet

133. A tehenre rákapott egy kígyó. A kígyó megszopta, s ott-hon nem adott tejet. Meglesték, a kígyót a vadász lelőtte. A tehen azután sem adott tejet, bögött, elcsatangolt, kereste a kígyóját.

(Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 101.)

134. Nagyon szereti a tejet. Olyan történt, hogy a tehen le vót feküve künn, s a kígyó ment, s megszopta. Az istállóba is bójárnak. S a tehen rendesen engedi. Ilyen van.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

135. Azt mondják, hogy ha lefeküdt a tehen, megszopja a kígyó. Ilyeneket beszéltek a régiek. Én már nem tapasztaltam, pedig én is régi vagyok.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

Történetek a medvéről

136. Gyica, nyugodjon, megbirkózott a medvével. Birokra keltek. Aztán az öklével úgy megcsapta az orrát, hogy otthagya, mert elment, eltávozott.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

137. Tessék elképzelni, hogy nekünk öt tehenet ölt meg. S ötöt megütött a villám egy évbe. Kettőt megölt a medve itt a Benesorkán, egyiket megtámadta, s a másik ment a védelmére, s mind a kettőt megölte. Aztán megfogott egyet, egy két éves tinót, csak a harangját kaptuk meg.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

138. Most két hete a Kosztelnek a tehennyit ette. Éjszaka 2 óraker a pásztor telefonált bé a gazdának, hogy menjen ki. A fa tetején vót a gazda, s alul ette a tehenet a medve. Aztán druzsbákot, fejszéket vittek ki, és osztán kimentek, de már el is temette a medve a tehenet. Amit tud, eszik, s a többit eltemeti. Ez most két hete történt.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

139. Ezen a nyáron egy méhész vót itt, vándorméhész. S egy kaptárt összetört. S egy másik méhésznek kivitt az erdő szélébe egy másik kaptárt. El is mentek.

(Hágótó – Madarass József, 2016)

140. Mentem a busszal Csíkszeredába, most van két éve. 6 óraker indul innen egy busz Csíkszeredába, elhagyjuk Hollósarkát, Borszák s Hollósarka között egy akkorát döccent a busz, hogy úgy éreztük, a kereke kiszökött. No, mondom, itt fogunk maradni. Egy medvén ment keresztül a busz. Ott vót a medve az út közepin, kiterült, megdöglött a medve.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Csergő Margit, 2016)

141. Osztán most csinálnak olyant, hogy a medvét megfogassák. Hurokkal. Tesznek ilyen csalétket a fára, fent, alá tesznek egy hurkot így, s a medve menyen fel, belémenen a hurokba, akkor rászorul. Ilyent többet kaptak meg, többen csinálják ezt.

(Gyergyótölgyes-Túlsóvíz – Majorán Pál, 2016)

<p>A farkasok</p> <p>142. A farkasok azok megint a kutyákat szedik essze. (Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 2016)</p> <p>Gyerekijesztők</p> <p>143. Elvisz a bankus! Aztán még a cigányokkal ijesztgették: elvisznek a cigányok! – mert szekérral jártak a sátoros cigányok. (Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 2016)</p> <p>144. Ha rosszak vagytok, elviszen a cigán! (Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Csergő Margit, 2016)</p> <p>Gyergyói hiedelmek</p> <p>A hét baj</p> <p>145. Míg hét baj nem ér, az [a rontás] nem múlik el S én keresztülmentem azon a hét bajon, keresztülmentem, amíg hét baj nem ért akkor, mikor az árvíz vót. Olyan csodás dógok, amit nem hiszel el. Például reggel kieresztem a tyúkokat, s ott fenn vannak, ahogy repültek le, egy tyúkom a kert közibé szorult a nyakával. Onnat levettem, nem vót semmi baja, nem lett semmi baja, ett jól, minden. Délután menyek újra, hogy vigyek ételt nekik, s ugyanaz a tyúk ugyanott fel van akadva, s nem él a tyúk. S ez velem történt, nem hiszed el, hogy ilyesmi történik! Akkor egyik éjszaka nagyidő vót, görgetett, akkor belécsapott, a televízióm elromlott, akkor a szemüvegem leesett a szememről, eltörtött... S aztán jött az árvíz, ami mindent elvitt. De ez olyan, hogy hét baj kell, hogy érjen, hogy múljon el. Ezt én tapasztaltam, hogy igaz. (Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Csergő Margit, 2016)</p>	<p>Az istállóba akasztott ló koponya</p> <p>146. Azt tudom, hogy az istállóba sok helyen fel vót akasztva egy-egy lófej csont. Hogy a lüdercek ne járják a lovakat éjszaka. (Hágótó – Madarass József, 2016)</p> <p>A vízvetés</p> <p>147. Ha a gyereket szemmel megköpik, olyan fejfájást kap, hogy szétreped. Ezt gyógyítják vízvetéssel. Pohár vízbe égő gyufa fejit beütik. Ha fönnyarad, nincs megrontva, ha leszáll, megrontották. Ezzel a vízzel megmossák a fejét, és cseppet itatnak vele, a többi kiöntik. Rontás ellen szalagokkal is rejtik a kicsit, a pópba átfűzőgetve, kezére, sapkára. (Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 109.)</p> <p>Az elveszett állat keresése</p> <p>148. Elveszett állat keresése: megnyálazott körműkre raktak egy szál füvet, s a fű arra fordult, amerre az állat elbitangolt. Általában mindenki meg tudta csinálni. (Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 97.)</p> <p>Építőáldozat</p> <p>149. Beköltözés előtt egy tyúkot vagy valamilyen állatot el kell vágni, s avval a házat fel kell belől mérni (keresztülhordozák, bucskázassák). Abba a házba megeszik, hogy szerencséjük legyen ott, hogy mindig húst egyenek. (Hágótó – Vincze Ildikó gy., 1969 – MNA R 91. IV. 113.)</p>
---	---

Magyar Zoltán – MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; magyarz@etnologia.mta.hu

Adatközlők

- Hágótó – Tamásszóra József, 1887 – r. k. (1969): 103.
Hágótó – Gáspár István, 1924 – r. k. (1969): 47, 80, 82, 101, 102, 107.
Hágótó – Lukács Mária, 1929 Recefalva – r. k. (2016): 50.
Hágótó – Madarass József, 1929 – r. k. (2016): 11, 12, 15, 17, 22, 26, 32, 33, 38, 40, 43, 78, 114, 135, 139, 146.
Recefalva – Illés Mária, 1935 – r. k. (2016): 27, 84, 119.
Gyergyótölgyes – Kovács Rozália, 1930 Tűlsóvíz – r. k. (2016): 14, 28, 52, 55, 62.
Gyergyótölgyes – Kobaj Imre, 1944 – r. k. (2016): 4, 5, 6, 7, 13, 19, 30, 36, 39, 110, 111, 125.
Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Csergő Margit, 1949 – r. k. (2016): 18, 20, 24, 34, 37, 41, 44, 49, 53, 56, 61, 64, 65, 67, 69, 73, 75, 81, 108, 121, 127, 128, 138, 140, 144, 145.
Gyergyótölgyes-Tűlsóvíz – Majorán Pál, 1930 – r. k. (2016): 3, 8, 9, 21, 23, 24, 45, 51, 53, 66, 70, 76, 85, 87, 94, 113, 115, 116, 126, 129, 132, 134, 136, 137, 141, 142.
Gyergyóholló – Ferencz Magdolna, 1942 – r. k. (2016): 2, 10, 16, 25, 31, 35, 42, 48, 54, 57, 58, 59, 68, 71, 72, 74, 88, 90, 105, 112, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 130, 143.
- MNA (Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőfüzete): 1, 47, 60, 63, 77, 79, 80, 82, 83, 86, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 10,, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 131, 133, 147, 148, 149.
EA (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma): 29, 46.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY Bertalan
1954 Vegyes néprajzi gyűjtés gyergyótölgyesi erdélyi telepeseiktől (kézirat), *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma* 5946.
- DÓSA Erika
1995 Karácsonyi ünnepekör (adventtől vízkeresztig) Gyergyótölgyesről – Hargita megye (kézirat), *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma* 26210.
- FÖLDES Zoltán
1913 *A magyarságért*, Ditró.
- HERNER János (szerk.)
1987 *Erdély és a Részek térképe és helységnevtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján*, József Attila Tudományegyetem I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Szeged.
- LANDGRAF Ildikó (szerk.)
1998 „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” *Magyar történeti mondák*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
- MAGYAR Zoltán
2011 *Erdélyi népmondák* I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2013 Mondák a végső időkről. A magyar folklór eszkatológikus hagyományai. *Ethno-Lore* XXX, MTA Néprajztudományi Intézet, Budapest, 138–196.
2016 A csíksomlyói kegyhely legendaköre, *Ethnographia*, 127, 212–225.
- ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, I–VI, Ráth Mór Bizománya, Pest–Budapest.
- TÉGLÁS Gábor
1913 Pásztor szokások Csíkygyergyó határszéli községeiben, *Néprajzi Értesítő*, 294–296.

Legende populare în regiunea Tulgheș

(Rezumat)

Chiar dacă cele mai importante legende din regiunea Secuimii au fost prezentate de mai multe autori, abundența fragmentelor și a detaliilor de legende ne surprinde și astăzi. Lucrarea de față prezintă 149 de texte (legende) populare, prin care se va analiza tradiția legendelor din zona Tulgheș, situată în județul Harghita. Autorul momentan prelucrează mai ales legende istorice, dar a publicat în mai multe rânduri diferite legende etologice a regiunii.

Legends from the Region of Gyergyótölgyes

(Abstract)

The tradition of the most significant legends from Szeklerland has already been presented by many authors. However, the abundance of fragments or detailed legendary elements surprises the researcher even today. This paper presents 149 folklore texts (legends) through which it surveys the tradition of legends from the region of Gyergyótölgyes (Tulgheș), situated in the northern part of Harghita county. The author focuses mainly on historical legends, but he has also published texts from the different ethological and folk-belief (mythical) legends of the region.

SZEMLE

László Attila

RÉGÉSZETI MONOGRÁFIA AZ ERŐSDI KULTÚRÁRÓL SZTÁNCSUJ SÁNDOR JÓZSEF KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJA

A Székely Nemzeti Múzeum kutatási programjának keretében, a Kovászna Megyei Önkormányzat támogatásával 2016 elején hagyta el a nyomdát Sztáncsuj Sándor József, a múzeum fiatal régész-múzeológusának a szakirodalomban régi hiányt betöltő könyve: *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei -- The Ariușd Group in Transilvania* [Az erdélyi Erősd kultúra-csoport]. Editura Mega, Cluj, 2015, 593 p. (351 p. szöveg + 2 térkép + CCXXXVI képes tábla).

A könyv bemutatójára nemzetközi közönség előtt került sor először: a munkát e sorok írója méltatta 2016. április 21-én, a berlini Német Régészeti Intézet Eurázsia-Részlege (Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts) és a Román Akadémia Iași Régészeti Intézete szervezésében Iași-ban (Jászvásár) megrendezett *Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn im 5. Jt.v. Chr. c.* kollokvium keretében. Másnap, április 22-én, a könyv kiadását támogató és a szerző munkásságának tudományos háttérrel biztosító intézmény, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum dísztermében volt alkalom, hogy méltassam Sztáncsuj Sándor könyvét városának közönsége előtt. A dolgok szerencsés egybeesése folytán (mert ki tagadhatná: *habent sua fata libelli...*), Raczky Pál professzor és munkatársainak meghívására május 5-én Sztáncsuj Sándor előadást tarthatott az erődsdi kultúráról a Budapesti ELTE BTK Régészettudományi Intézetében (melynek egykoron maga is diákja volt), s e sorok írójának jutott a megtisztelő feladat, hogy bemutassa az előadót és munkásságát, kitérve természetesen frissen megjelent könyvére is.

Az alábbiakban közreadom a sepsiszentgyörgyi könyvbemutató magyar elhangzott szöveg, valamint a iași-i kollokvium keretében tartott német nyelvű prezentáció szerkesztett változatát.

Hölgyeim és Uraim!

Örömmel teszek eleget a Székely Nemzeti Múzeum, s személy szerint Vargha Mihály Igazgató Úr megtisztelő felkérésének, hogy méltassam az Intézmény fiatal munkatársa, dr. Sztáncsuj Sándor József nemrégiben megjelent könyvét a Székelyföld legnevezetesebb őskori kultúrájáról, a Kr.e. 5. évezred második felében virágkorát élő erődsdi műveltségéről. Minden, egy-egy szakterületet újabb adatokkal, értelmezésekkel gazdagító könyv tudományos esemény-számba megy, s különösen igaz ez akkor, ha valóban fontos, hézagpótló, régóta várt munka kerül az olvasók kezébe. Ilyen munka a Sztáncsuj Sándor könyve is. Ahhoz, hogy megértsük, miért is jelentős az itt bemutatandó kötet, vessünk egy pillantást az erődsdi kultúra kutatásának történetére.

Az erődsdi őstelep Erdély, de azt is mondhatni, az Olt völgyétől a Dnyeper medencéjéig terjedő egész Erősd-Cucuteni-Tripoje művelődési kör egyik legregebben ismert régészeti lelőhelye. A 20. sz. folyamán híressé vált Tyiszk-hegyi lelőhelyről 1865 óta tudunk, 1869-ben pedig már Orbán Balázs is említi *A Székelyföld leírása c.* munkájában. A rendszeres régészeti ástásokat megelőző időszakban helyi régiség gyűjtők (Benkő András, Csulak Zsigmond) mellett Julius Teutsch brassói amatőr régész kutatott a településen és az erősdivel rokon barcasági lelőhelyeken (Botfalu, Szászhermány, Barcaföldvár). Az ő tevékenységének és neves budapesti, bécsi és berlini szaklapokban megjelent publikációinak köszönhetően váltak ismertté Európa-szerte a 20. század első évtizedében a délkelet-erdélyi festett kerámiás kultúra emlékei, amelyek felkeltették a kor olyan neves régészeinek érdeklődését, mint Hubert Schmidt, Gustaf Kossinna, Paul Reinecke. E késő-neolitikus (kő-réz-kori) kultúra rendszeres kutatásának kezdeti a Székely Nemzeti Múzeum egykori őr, László Ferenc munkásságához és mindennek előtt 1907-ben megkezdett, Erősdön és más Háromszék-vármegyei településeken végzett ásatásaihoz fűződik (a kérdéstről lásd: László Ferenc, *Táj és tudomány. Válogatott írások*. Bukarest, Kriterion, 1978, László Attila gondozásában, Debreczy Sándor, Gazda Klára, Kovács Sándor, ifj. László Ferenc és László Attila bevezető

tanulmányaiival; a könyv új, bővített kiadása előkészületben). Néhány éves intenzív kutatómunka eredményeképpen László Ferencnek 1911-ben sikerült közreadnia első összefoglaló tanulmányát, amelyben már több, mint 20 Felső-Olt-menti erősi jellegű festett kerámiás település adatai alapján számolható be a kultúra jellegzetességeiről (*Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, II, Kolozsvár, 1911, 175-259). Az I. Világháború és következményei nem kedveztek a kutatások folytatásának és hosszú időre megszakították nemcsak az ásatásokat, hanem az addig feltárt régészeti leletanyag közzétételét is. László úgy tervezte, hogy három részes monografikus tanulmányban teszi közzé az erősi ásatások eredményeit, ám ebből csak az első jelent meg, egy mintegy 150 oldalas, fényképekkel és rajzokkal gazdagon dokumentált dolgozat, amely tartalmazza az őstelep általános leírását, bemutatja a rétegtani viszonyokat és a különböző, feltárt építményeket (erődítések, házak, kemencék, tűzhelyek stb., lásd: *Ásatások az erősi őstelepen, 1907-1913. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, V. 1914, 279-417). László Ferencnek csak több, mint egy évtizedes megszakítás után, 1924-1925-ben sikerült újrakezdenie régészeti kutatásait, olyan tekintélyes támogatók segítségével, mint a Román Akadémia akkori főtitkára, Vasile Pârvan, és a neves brit régész-professzor, V. Gordon Childe, akik felismerték az erdélyi magyar archeológus munkásságának jelentőségét. László 1925-ben bekövetkezett váratlan halála azonban véglegesen megghiúsította terveit, véget vetett a román és a nemzetközi tudományos világgal épp csak kibontakozó ígéretes együttműködésnek. Az említett monografikus feldolgozás tervéből még megvalósulhatott egy részletes tanulmány az erősi edények típusairól, ami azonban csak László Ferenc halála után jelent meg, francia nyelven, a V. Pârvan által alapított *Dacia* c. szakfolyóirat első kötetében (*Les types de vases peints d'Ariuşd/Erösd. Dacia* I, 1924/1927, 1-27. A cikk eredeti, magyar nyelvű szövege: *Az erősi edények típusai. Dolgozatok, Új Sorozat*, II, Kolozsvár, 2007, 31-48, László Attila bevezető tanulmányával, uo., p. 5-30). László Ferenc azonban már nem fejezhette be azt a monográfiát, amelynek Richard Rudolf Schmidt professzor és fiatalabb munkatársa, az erdélyi származású Hans Reinert kezdeményezésére *Die neolithische Station von Erösd (Ariuşd)* címen kellett volna megjelennie Németországban, a Tübingeni Egyetem *Veröffentlichungen des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts* című kiadvány-sorozatában. Az erősi, oltszemi és más ásatásai eredményeinek jelentős része hasonlóképpen mindmáig közöletlen maradt.

László kutatásainak jelentőségét a korabeli európai régészetben mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy V. Gordon Childe az európai civilizáció kezdeteiről írott, 1925-ben megjelent munkájában külön fejezetet szentelt a Felső-Olt vidéke erősi jellegű festett kerámiás kultúrájának (*The Dawn of European Civilisation*, London, 1925, p. 130-135: *Oltenian Culture*).

A délkelet-erdélyi régészeti kutatások csak a Második Világháború utáni években terebélyesedtek ki ismét, a sepsiszentgyörgyi, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, csikszeredai és székelykeresztúri múzeum munkatársainak tevékenysége, és mindenek előtt Székely Zoltán munkássága révén, aki 1947 és 1990 között a hivatalosan különböző neveket viselő Székely Nemzeti Múzeum igazgatója volt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy összehasonlítva a moldvai Cucuteni-kultúra lelőhelyein végzett nagyméretű ásatásokkal, nem egyszer teljes telepfeltárásokkal és az azokat követő monografikus publikációkkal (pl. Cucuteni, Drăguşeni, Hăbăşeşti, Izvoare, Târpeşti, Truşeşti), az erősi kultúra lelőhelyein végzett kutatások többnyire csak terepbejárásokra, kisebb méretű mentő- és próbaásatásokra korlátozódtak. Ezeknek a kutatásoknak az eredményeit általában csak rövid ásatási jelentések és kisebb cikkek-tanulmányok formájában közölték. A kutatás nagy várakozással tekintett az erősi ásatások újrakezdésére, amire – több, mint negyven éves megszakítás után – 1968-ban került sor Ion Nestor professzor vezetésével, a Román Akadémia Bukaresti Régészeti Intézete és a Székely Nemzeti Múzeum együttműködése révén. Ezeknek a nagyobb méretű, kisebb megszakításokkal 1986-ig (1975-től Eugenia Zaharia és Székely Zoltán vezetésével) végzett ásatásoknak az eredményeit is csak részben közölték. Ugyanez elmondható a málnásfürdői, csikpálfalvi és oltszemi ásatásokról is, hogy csak az utóbbi évtizedek fontosabb feltárásait említsük.

Végső soron megállapítható, hogy ha a 20. sz. első évtizedeiben, Hubert Schmidt monográfiájának megjelenéséig (*Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig, 1932), a délkelet-erdélyi leletek voltak Európa-szerte a legismertebbek az Erösd-Cucuteni kultúra egész elterjedési területéről, az 1930-as évekkel kezdődően a kultúra erdélyi ágának a kutatása mind a mai napig messze elmaradt a Cucuteni-Tripolje művelődésre vonatkozó, a Kárpátokon kívüli régiókban folytatott kutatások és publikációs tevékenység mögött. Ezzel is magyarázhatók azok a hiányos információk, sőt téves adatok, amelyek a délkelet-erdélyi lelőhelyekkel és leletekkel kapcsolatban minduntalan felbukkannak a szakirodalomban, különösen az Erösd-Cucuteni-Tripolje művelődési körre vonatkozó általános munkákban

(összefoglalók, repertóriumok, enciklopédiák, kiállítási katalógusok).

Mindezek figyelembe vételével alig kell bizonyítanunk egy olyan hiánypótló, összefoglaló munka szükségességét, amelyik bemutatja az Erősd-Cucuteni kultúra erdélyi ágára vonatkozó kutatások mai állását.

Ezeknek az elvárásoknak felel meg Sztáncsuj Sándor József könyve. A szerző alapos felkészültségű, szakképzett régész. Tanulmányait a Budapesti ELTE BTK Régészettudományi Intézete ősrégészeti szakán végezte, 1996 és 2002 között. Szakdolgozatában a László Ferenc 1913. évi erődsdi ásatásából származó, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található leletanyagot dolgozta fel, kutatómunkájának fontosabb eredményeit magas tanulmányban foglalta össze (*A Cucuteni-Erősd kultúra leletei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 2003, 31-66). Egyetemi tanulmányainak befejezése után visszatért szülővárosába, Sepsiszentgyörgyre, ahol 2002-től a Székely Nemzeti Múzeum régész-múzeológusaként dolgozik. 2006-ban a Iași-i Alexandru Ioan Cuza Tudományegyetem doktorandusza lett, ahol az Erősd-kultúráról írott (az itt tárgyalt könyv alapjául szolgáló) disszertációjának sikeres megvédelem után 2011-ben elnyerte a doktori (PhD) címet. Az elmúlt másfél évtizedben Sztáncsuj Sándor József nemzedékének egyik legkiválóbban képzett, elismert régészévé vált. Az igen szűkös anyagi lehetőségek közepette is sikerült terepbejárásokat és kisebb ásatásokat végeznie Kovászna, Hargita és Maros megye néhány jelentős régészeti lelőhelyén (Kisborosnyó, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyszáldobos stb.), amihez hozzátehetjük, mint távlati kutatási projektet, az e sorok írójától 1989-ben abbahagyott málnásfürdői ásatások 2014-ben történt újrafelvetelét. Lelkiismeretesen kivette-kiveszi részét a Múzeum mindennapi munkájából, külön érdeme a régészeti raktár és alapkiállítás rendbetételéhez való hozzájárulása, valamint olyan sikeres időszak kiállítások szervezése, mint az erődsdi ásatások megkezdésének 100. évfordulója alkalmából rendezett „7000 év a Tyiszk-hegyen”. Mindezekon túl, hozzálátott a múzeum régebbi anyagainak, mindenek előtt az erődsdi ásatásokból származó leletek feldolgozásának, közlésének (lásd, pl.: *Az erődsdi kora rézkori kincslelet*. Dolgozatok, ÚS, II, 1907, 49-66). Kutatói munkásságát jól tükrözik a hazai és külföldi szaklapokban, kiadványokban publikált cikkei, tanulmányai, régészeti konferenciákon elhangzott előadásai. Jó érzés tudni, hogy több évtized után a Székely Nemzeti Múzeumnak ismét van szakavatott, az őskor, s jelesen a délkelet-erdélyi festett kerámiás kultúra kutatásának elkötelezett régésze.

Sztáncsuj Sándor itt tárgyalt régészeti monográfiájának dokumentációs bázisát az erődsdi jellegű lelőhelyek és leletek részletes adattára (*Corpus*) képezi. A szerző minden egyes lelőhelyet ellenőrzött a terepen és modern műszerekkel (GPS) meghatározta azok pontos földrajzi helyzetét, bemérte kiterjedését és térképre vitte az adatokat. Fáradságos munkájával sikerült kiigazítania számos, különösen a román nyelvű szakirodalomban elterjedt téves (pl. a valóságban nem létező „lelőhelyekre”, vagy a lelőhelyek fekvését meghatározó magyar határnevekre vonatkozó) információt. A könyv hiven tükrözi a kutatások mai állását, hivatkozással mind az elődök eredményeire, mind a szerző személyes hozzájárulására. A kötet jól felépített fejezeteiben bemutatja az erődsdi kultúra minden fontos aspektusát, kezdve a településhálózattal és a települések szerkezetével, az építkezésekkel folytatva a régészeti leletek különböző kategóriáival (edények és egyéb, égetett agyag-, kő-, csont- és fémtárgyak). Külön fejezetekben foglalkozik a szerző a gazdaságra, társadalomra és a szellemi életre vonatkozó adatok elemzésével. Befejezésként kifejti a tanulmányozott kultúra belső fejlődésére és időrendi helyzetére vonatkozó eredeti következtetéseit. Lehetőség szerint a szerző hivatkozik a növényi és állati maradványokon, kő-, csont- és rézeszközökön végzett interdiszciplináris kutatások, archeobotanikai, archeozoológiai, petrográfiai, metallográfiai vizsgálatok eredményeire is. Az abszolút (tehát naptári évszámokban kifejezett) kronológiát illetően a málnásfürdői és csikpálfalvi településekről származó mintákon mért radiokarbon (C-14) dátumokra támaszkodott, amelyeket összehasonlított egyrészt a rokon Cucuteni-Tripolje kultúrára, másrészt a szomszédos, korabeli Kárpát-medencei művelődésekre vonatkozó kronológiai adatokkal. A könyv – tekintettel az elsődleges szakmai befogadó közegre – román nyelven íródott, de a részletes angol nyelvű kivonat meg az illusztráció magyarázatának angol fordítása minden érdeklődő számára hozzáférhetővé teszi a munkát.

A tanulmány tárgyát képező kultúra (mint az Erősd-Cucuteni-Tripolje művelődési kör nyugati ága) jelölésére, amit az idők folyamán különböző nevekkkel illettek, a szerző az *Erősd-csoport* (grup cultural Ariuşd, Ariuşd/Erősd group) elnevezést javasolja. Megjegyzendő, hogy az első, aki az erődsdi jellegű délkelet-erdélyi festett kerámiás leleteket (művelődési) csoportként értelmezte, maga Hubert Schmidt, a cucuteni-i település feltárója volt. A berlini régész észrevette a cucuteni-i lelőhely kerámiájának szoros rokonságát a bukovinai és a galíciai telepek festett edényeivel, a délkelet-erdélyi, Felső-Olt vidéki településekről viszont úgy vélekedett, hogy ezek egy külön csoportot (*Sondergruppe*) képeznek, mind

az edényformák, mind az edények díszítése tekintetében (lásd: N. Ursulescu, A. Rubel, *Noi date despre prima campanie de săpături a lui Hubert Schmidt la Cucuteni, Anexa 1*, in: G. Bodi (ed.), *In medias res prae-historiae. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata. Honorary 7, Iași, 2009, 452, 458*). Véleményünk szerint a Sztáncsuj Sándor által választott elnevezés megfelel a valóságnak és tükrözi a kultúra erdélyi ágának helyét az Erősd-Cucuteni-Tripolje művelődési kör „családfáján”.

Az (Erősd-)Cucuteni-kultúra hagyományos, a kultúra egészére érvényesnek tartott periodizációs modell helyett Sztáncsuj Sándor saját, három fázisból álló korszakbeosztást dolgozott ki az Erősd-csoport számára: Erősd I (korai), II (fejlett), III (kései). Az Erősd-csoport fejlődésének korszakolásában a szerző több tényezőt vett figyelembe, ezek közül a legfontosabbak az anyagi kultúra fejlődésében megfigyelhető változások, a lelőhelyek térbeli elterjedésének dinamikája és, nem utolsósorban, azok az időbeli kapcsolódások, amelyeket egyrészt a moldvai

Cucuteni-kultúra A, A-B és B fázisaival, másrészt az erdélyi és Tisza-vidéki Foeni, Petrești, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Hunyadi-halom kultúrákkal (beleértve az ún. „Scheibhenkel-horizont” leleteit is) sikerült kimutatni. A kapcsolatok arra utalnak, hogy történeti-földrajzi helyzete révén az Erősd-kultúra sok esetben fontos közvetítő szerepet töltött be a Kárpátokon belüli és –kivüli régiók, a közép- és kelet-európai eredetű művelődések között.

Sztáncsuj Sándor József vitathatatlan érdeme, hogy hiánypótló, régóta várt munkát bocsátott a tudományos világ rendelkezésére: a már majdmásfél évszázada ismert délkelet-erdélyi, erődsdi jellegű festett kerámiás kultúrának szentelt első monográfiát. Alaposan dokumentált, sok új adatot és eredeti interpretációt tartalmazó munkája határkönek is tekinthető: lezár egy szakaszt az erődsdi műveltség kutatásának hosszú történetében és kiinduló pontja lehet nemcsak a Keleti Kárpátok belső és külső lábainál elterjedt festett kerámiás kultúra egészét, hanem a Közép- meg az Al-Duna-vidék rézkorát is érintő újabb vitáknak és kutatásoknak.

**ARCHÄOLOGISCHE MONOGRAPHIE DER SIEBENBÜRGISCHEN
ARIUȘD (ERŐSD)-GRUPPE DER KUPFERZEITLICHEN
CUCUTENI-TRIPOLJE KULTUR
PRÄSENTATION DES BUCHES VON SÁNDOR JÓZSEF SZTÁNCSUJ**

Attila László

Die vorliegende Arbeit (Sándor József Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei - The Ariușd Group in Transilvania*. Editura Mega, Cluj, 2015, 351 S. Text + 2 Karten + CCXXXVI Tafeln) ist am Anfang des Jahres 2016 im Rahmen des Forschungsprojektes des Szeklerischen Nationalmuseums in Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) erschienen. Das Buch wurde bei der Gelegenheit des Internationalen Kolloquiums *Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn im 5. Jt. v. Chr.*, Iași, 18-22 April 2016, das von der Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts (Berlin) und dem Archäologischen Institut der Rumänischen Akademie der Wissenschaften (Filiale Iași) veranstaltet wurde, vorgestellt. Ich teile weiter unten den Text meiner Präsentation mit.

Meine Damen und Herren!

Die Siedlung in Ariușd (Erősd) ist einer der ältesten, bekanntesten prähistorischen Fundorte aus Siebenbürgen und sogar aus dem ganzen Verbreitungsgebiet der Ariușd-Cucuteni-Tripolje Kultur. Die im 20. Jahrhundert berühmt gewordenen Station auf der Anhöhe *Tyiszke-hegy* wird erste Mal 1865, und dann 1869 in der bekannten *Beschreibung des Szeklerlands* von Balázs Orbán erwähnt. In der Zeitperiode, die dem methodischen Ausgrabungsbeginn vorhergeht, zeichnet sich, ausser den Bemühungen einiger Sammler des Ortes (András Benkő, Zsigmond Csulak), die Aktivität des Kronstädter Archäologen Julius Teutsch aus. Durch seine Beiträge, die im ersten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts in bedeutenden Periodika aus Budapest, Wien und Berlin publiziert wurden, fängt an die Kultur der bemalten Keramik aus dem Südosten Siebenbürgens (durch Fundorte wie Ariușd/Erősd, Bod/Botfalú/Brenndorf, Feldioara/Barcaföldvár/Marienbourg, Hărman/Szászhermány/Honigberg vertretenen) auch in Europa bekannt zu werden und so auch das Interesse renommierter

Archäologen wie Gustaf Kossinna, Paul Reinecke und Hubert Schmidt zu wecken. Zwar ist der Anfang der systematischen Untersuchung dieser Kultur mit der Tätigkeit von Ferenc László, Kustos des Szeklerischen Nationalmuseums in Sfântu Gheorghe, und im besonderen durch die 1907 vorgenommenen Ausgrabungen in Ariuşd sowie in anderen Fundorten aus dem Becken des Oberen Olt-Flusses verbunden. Nach einigen Jahren intensiver Forschungsarbeit hat F. László 1911 eine umfangreiche Abhandlung veröffentlicht (*Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque prémycénienne dans le Comitat de Háromszék*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, II, Kolozsvár/Cluj, 1911, 175-259), die Verweise auf mehr als 20 Fundorte mit bemalter Keramik des Typs Ariuşd aus dem ehemaligen Komitat Treiscaune (Háromszék, Dreistuhl) umfasst. Der Grosse Krieg und dessen Folgen waren der Fortsetzung der Ausgrabungen in Ariuşd nicht mehr günstig und aus diesem Grunde musste man nicht nur die Untersuchungen, sondern auch die monografische Veröffentlichung der Ergebnisse der Ausgrabungen in Ariuşd unterbrechen. Von den drei vorgeschlagenen Teilen der Monographie, konnte nur der erste in den Druck gehen. Es handelt sich nämlich um eine reich illustrierte Arbeit von ca. 150 Seiten, der die allgemeine Beschreibung des Fundortes beinhaltet und die Stratigraphie sowie verschiedene Bauwerke wie Befestigungen, Häuser, Herde, Öfen usw. darstellt (László F., *Ásatások az erödsdi östelepen – Fouilles à la station primitive de Erösd, 1907-1913*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, V., Kolozsvár/Cluj, 1914, 279-417). Doch nach einer zehn Jahre langen Unterbrechung wurden die Untersuchungen von László in den Jahren 1924-1925 mit der Unterstützung von V. Gordon Childe und Vasile Pârvan wieder aufgenommen, aber der unerwartete Tod des Archäologen in 1925 hat alle Pläne vereitelt. Aus dem alten Projekt kam dennoch eine umfassende Abhandlung über die Typologie der Keramik heraus, die in dem ersten Band der Zeitschrift *Dacia* in französischer Sprache postum erschien (siehe László F., *Les types de vases peints d'Ariuşd/Erösd*. *Dacia* I, Bucarest, 1924/1927, 1-27. Der original, ungarischer Text: *Az erödsdi edények típusai*. Dolgozatok, Neue Folge, II, Kolozsvár/Cluj, 2007, 31-48, mit einem Einführungsstudium von A. László, ebd. S. 5-30). Leider war es dann unmöglich, die Monographie *Die neolithische Station von Erösd (Ariuşd)* zu vollenden, die man in der Serie *Veröffentlichungen des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts* der Universität zu Tübingen in Deutschland zu veröffentlichen plante. Ebenfalls blieb ein gut Teil der Ergebnisse der

Ausgrabungen in Ariuşd, Olteni (Oltszem) etc. bis heute unpubliziert.

Die Untersuchungen werden einen neuen Anlauf nehmen nach dem Zweiten Weltkrieg dank der Aktivität einiger Archäologen, Mitarbeiter der Museen aus Cristuru Secuiesc, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc und Târgu Mureş, mit Zoltán Székely an der Spitze (wer zwischen 1947 und 1990 Direktor des Szeklerischen Nationalmuseums in Sfântu Gheorghe war). Im Vergleich zu den weitgehenden, manchmal vollständigen Ausgrabungen in Fundorten der Cucuteni Kultur aus der Moldau (Cucuteni-Cetăuie, Drăguşeni, Hăbăşeşti, Izvoare, Poduri, Tîrpeşti, Truşeşti, um nur einige zu nennen), beschränkten sich die Untersuchungen im Verbreitungsgebiet Ariuşd im allgemeinen auf Geländebegehungen, Rettungsausgrabungen und archäologische Sondierungen. Die Ergebnisse der Untersuchungen wurden meistens durch Ausgrabungsberichte und kleinumfängliche Arbeiten publiziert. Die Wiederaufnahme in 1968 der Ausgrabungen in Ariuşd, nach vier Dezenien Unterbrechung, unter der Leitung des Professors Ion Nestor seitens des Instituts für Archäologie der Akademie in Bukarest, hat grosse Hoffnungen unter den Forschern erweckt. Die Ergebnisse dieser umfangreichen Ausgrabungen, die mit Unterbrechungen bis 1986 weiterliefen (ab 1975 unter der Leitung von Eugenia Zaharia und Zoltán Székely), wurden nur zu einem kleinen Teil veröffentlicht. Ebenfalls kleinteils konnten bisher publiziert werden auch die Ergebnisse der Ausgrabungen in Malnaş Băi/ Málnásfürdő, oder in Păuleni/Csikpálfalva und Olteni/Oltszem, um hier nur die breiteren Untersuchungen der letzten Jahrzehnten zu erinnern.

Darüberhinaus kann man behaupten, dass, wenn die Entdeckungen aus dem südöstlichen Siebenbürgen in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts, bis zur Veröffentlichung der Monographie von Hubert Schmidt (*Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig, 1932), die am besten bekannten aus dem ganzen Verbreitungsgebiet Ariuşd-Cucuteni waren, beginnend mit den Jahren 1930 bis heute, ist der Stand der Forschungen und der Veröffentlichung der Ergebnisse im Ariuşd-Gebiet, im Vergleich zur Untersuchung und der reichen archäologischen Literatur über die Cucuteni-Tripolje Kultur aus dem aussenkarpatischen Gebiet, sehr zurückgeblieben. Diese Tatsache erklärt, wenigstens zum Teil, gewisse Lücken und Verwechslungen, sogar fehlerhafte Angaben in Bezug auf die Funde aus dem Südosten Siebenbürgens, die sich in der Literatur über den Ariuşd-Cucuteni-Tripolie Komplex, und zwar in allgemeinen Arbeiten (in Repertorien,

Enzyklopädien, Ausstellungskatalogen) merklich machen. In Anbetracht der Lage der Dinge ist es nun kaum nötig zu demonstrieren die Bedeutung einer monographischen Arbeit in unserer Fachliteratur, die den aktuellen Stand der Untersuchungen über das siebenbürgische Verbreitungsgebiet der Ariuşd-Cucuteni Kultur widerspiegeln sollte.

Das Buch von Sándor József Sztáncsu j entspricht vollends diesen Erwartungen. Der Verfasser besitzt eine gründliche berufliche Vorbereitung. In dem Zeitabschnitt 1996- 2002 hat er als Hauptfach die urgeschichtliche Archäologie studiert, im Rahmen des Instituts für Archäologische Wissenschaften der Fakultät für Philosophie der Universität Eötvös Loránt (ELTE, BTK) zu Budapest. Für seine Diplomarbeit bearbeitete Sándor József Sztáncsu j die archäologischen Funde von Ariuşd, die sich in Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums von Budapest befinden, und die aus den im Jahr 1913 von Ferenc László durchgeführten Ausgrabungen herkommen (*A Cucuteni-Erösd kultúra leletei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest, 2003, 31-66). Nach dem Abschluss kam er zurück in seine Heimatstadt und ab 2002 arbeitet er als Kustos-Archäologe im Szeklerischen Nationalmuseum in Sfântu Gheorghe. Im Jahr 2006 wurde er Doktorand der Universität Alexandru Ioan Cuza zu Iaşi und 2011 verteidigte mit Erfolg seine Doktorarbeit, *Eneoliticul în sud-estul Transilvaniei. Cultura Ariuşd (Die Kupferzeit im Südosten Transylvaniens. Die Ariuşd-Kultur)*. In dem letzten anderthalben Jahrzehnt hat sich Herr Sztáncsu j als einer der am besten vorbereiteten Archäologen seiner Generation ausgezeichnet. Mit bescheidenen finanziellen Mitteln konnte er Feldforschungen und archäologische Ausgrabungen in manchen bedeutenden archäologischen Fundorten in den Covasna, Harghita und Mureş Bezirke (Boroşneu Mic/Kisborosnyó, Doboşeni/Székelyszáldobos, Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, Târgu Mureş/Marosvásárhely) unternehmen, zu denen man noch die Wiederaufnahme der Ausgrabungen bei Malnaş Băi, als ein perspektivisches Projekt, erwähnen kann. Herr Sztáncsu j hat besondere Verdienste durch seinen Beitrag zu der aktuellen Depotsorganisation und zu der archäologischen Ausstellung des Museums, zur wissenschaftlichen und museistischen Verwertung von solchen Funden, die aus älteren Ausgrabungen, vor allem aus Ariuşd, herkommen (z.B. *The Early Copper Age Hoard from Ariuşd/Erösd*, in: Gh. Dumitroaia et al. Hrsg., Cucuteni. 120 ans des recherches. Le temps du bilan, Piatra Neamţ, 2005, 85-105). Die Forschungstätigkeit des Herrn Sztáncsu j spiegelt sich auch in seinen Beiträgen wider, die in in- und

ausländischen Zeitschriften veröffentlicht wurden. Es ist uns erfreulich zu wissen, dass nach mehreren Jahrzehnten, das Szeklerische Nationalmuseum wieder über einem Archäologen verfügt, der sich zur Forschung der Kultur der bemalten Keramik aus dem Südosten Transylvaniens verpflichtet hat.

In Form einer Monographie konzipiert, hat die vorliegende Arbeit als Dokumentationsgrund einen detaillierten Korpus der Funde des Ariuşd Typs. Die einzelnen Fundorte sind an Ort und Stelle überprüft und durch moderne Verfahren der geographischen Positionierung genau lokalisiert. So konnten zahlreiche fehlerhafte Informationen berichtigt werden, die noch in verschiedenen Publikationen im Lauf sind. Den aktuellen Stand der Forschungen widerspiegelnd, behandelt das Buch in seinen sinnvoll strukturierten Kapiteln bedeutende Aspekte der erforschten Kultur. Der Verfasser nimmt zuerst in Acht das Habitat und die spezifischen archäologischen Überreste unterschiedlicher Kategorien (Keramik, Gegenstände aus gebranntem Ton, Stein, Knochen und Metall), setzt mit der Analyse von Angaben über die Wirtschaft, Gesellschaft und das geistige Leben fort, um am Ende seine Schlussfolgerungen im Bezug auf die innere Entwicklung und auf die Chronologie darzustellen. Sofern es ihm möglich war, berief der Autor auf Ergebnisse mancher interdisziplinären Forschungen im Bereich der Archäozoologie, Archäobotanik, Petrographie usw. Was die absolute Chronologie anbelangt, fusste er sich vor allem auf die einigen kleinen Reihen von Datierungen durch die Radiokarbonmethode, die für die Fundorte aus dem Südosten Transylvaniens verfügbar und die aufgrund Vergleiche ausgelegt waren, wobei die vorhandenen Datierungsreihen für den Cucuteni-Tripolje Komplex und für andere angrenzenden Kulturen beachtet wurden.

Zur Bezeichnung der in diesem Buch betrachteten kulturellen Erscheinung, wofür man in der Vergangenheit mehrere Benennungen verwendet wurden, wählt der Verfasser hierfür den Terminus Ariuşd-Gruppe (als westlicher Zweig der Cucuteni Kultur). Erwähnenswert in dieser Hinsicht ist die Tatsache, dass der erste, der den Begriff (Kultur-)Gruppe in Verbindung mit den Funden mit bemalter Keramik aus dem Südosten Transylvaniens verwendet hat, war Hubert Schmidt selbst. Übrigens bemerkte er die enge Verwandtschaft der Siedlung bei Cucuteni mit den Stationen aus der Bukowina und Galizien. Über die Funde aus dem Tal des Oberen Oltflusses in Siebenbürgen war Schmidt der Ansicht, dass diese, der Form und Ornamentik der Gefäße nach, eine Sondergruppe bilden (siehe N. Ursulescu, A. Rubel, *Noi date despre prima campanie de săpături a lui Hubert*

Schmidt la Cucuteni, Beilage 1, in: G. Bodi (Hrsg.), *In medias res praeistoriae. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata. Honoraria 7*, Iași, 2009, 452, 458). Wir glauben, dass der gewählte Begriff der Wirklichkeit entspricht und mit der Stelle des siebenbürgischen Zweiges in dem gemeinsamen Stamm des Cucuteni (-Tripolje) Komplexes übereinstimmt.

Anstelle des Modells Cucuteni, schlägt S. Sztáncsuj eine eigene Periodisierung der Ariușd Gruppe in drei Phasen vor: Ariușd I (Frühphase), II (entwickelte Phase) und III (Spätphase). Bei der Gliederung der Entwicklung der Gruppe Ariușd hat der Autor mehrere Faktoren in Rücksicht genommen, unter denen die wichtigsten sind die Änderungen während der Entwicklung der materiellen Kultur, die Dynamik der räumlichen Verbreitung der Fundorte und nicht zuletzt die Synchronismen, die mit den Phasen A, A-B und B der Cucuteni-Kultur einerseits und mit den Kulturen Foeni, Petrești, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Hunyadi-halom, einschliesslich des „Horizontes“ der Gefässe mit Scheibenhenkel, andererseits

festgelegt werden konnten. Aus den hergestellten Kontakten erschliesst sich, dass die Ariușd-Gruppe, dank der geohistorischen Stellung, die bedeutende Rolle eines Vermittlers zwischen den innen- und aussenkarpatischen Kulturen, zwischen dem mittel- und osteuropäischen Raum gespielt hat.

Der Verfasser, Herr Dr. Sándor József Sztáncsuj, hat den unbestreitbaren Verdienst der wissenschaftlichen Welt eine schon lange erwartete Arbeit anzubieten: die erste gründlich dokumentierte Monographie mit vielen neuen Daten, originalen Ideen und Auslegungen über die Kultur der bemalten Keramik aus dem Südosten Siebenbürgens. Das Buch schliesst eine lange Etappe aus der Forschungsgeschichte der Ariușd-Gruppe und stellt zugleich den Ausgangspunkt zu neuen Diskussionen und Forschungen über die Zivilisation der bemalten Keramik aus dem ganzen innen- und aussen-karpatischen Gebiet in dem weiteren Kontext der Kupferzeit aus dem Mittleren und Unteren Donaubecken sowie aus dem norwestpontonischen Raum dar.

László Attila – Alexandru Ioan Cuza Tudományegyetem, Iași; arch_atticus@yahoo.com

MONOGRAFIE ARHEOLOGICĂ DESPRE GRUPUL ARIUȘD DIN TRANSILVANIA AL COMPLEXULUI CULTURAL ENEOLITIC ARIUȘD-CUCUTENI-TRIPOLIE

PREZENTAREA CĂRȚII LUI SÁNDOR JÓZSEF SZTÁNCSUJ

(Rezumat)

Autorul publică textul revăzut al prezentării cărții lui Sándor József Sztáncsuj (*Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei -- The Ariușd Group in Transilvania*. Editura Mega, Cluj, 2015, 351 p. text + 2 hărți + CCXXXVI planșe), rostit în limba germană cu ocazia colocviului internațional *Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn im 5. Jt. v. Chr.*, organizat la Iași, între 18-22 aprilie 2016, de Secția Eurasia a Institutului German de Arheologie (Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts) din Berlin și de Institutul de Arheologie din Iași al Academiei Române și, apoi, în limba maghiară, cu prilejul festivității care a avut loc la 22 aprilie 2016, la Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe.

Székely Nemzeti Múzeum
520055 Sepsiszentgyörgy, Kós Károly utca 10.
Tel/fax: 0267-312442, e-mail: office.sznm@gmail.com
A kiadásért felel Vargha Mihály

A tördelés a T3 Kiadó munkája
Nyomta és kötötte a T3 Kiadó nyomdája
Felelős vezető Bács Attila
A könyv formátuma: 20,5 × 29 cm
Ívterjedelme 67 (A4)
ISSN 1843-8385